

Національна академія державного управління
при Президентові України

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ СЛОВНИК З ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

*За редакцією Ю. В. Ковбасюка,
В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна*

Київ
2010

УДК 35.01(035)
Е61

*Схвалено Вченою радою Національної академії державного управління
при Президентіві України (протокол № 167/1-9 від 28 січня 2010 р.)*

*Схвалено Вченою радою Інституту проблем державного управління
та місцевого самоврядування Національної академії державного управління
при Президентіві України (протокол № 11/2009-3 від 27 листопада 2009 р.)*

Укладачі:

Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко, І. В. Розпугенко, Л. М. Гогіна, Л. І. Загайнова, Т. П. Крушельницька, С. О. Кравченко, Р. А. Науменко, С. А. Пригородова, Є. О. Ралдугін, О. М. Руденко, Ю. Г. Іванченко, Л. Г. Штика, А. Й. Яскевич.

Наукова редакція:

Ю. В. Ковбасюк (голова), **В. П. Трощинський** (заступник голови), **Ю. П. Сурмін** (відповідальний секретар), **В. Д. Бакуменко, В. Г. Бодров, Л. М. Гогіна, І. А. Грицяк, Л. І. Загайнова, І. В. Козюра, С. О. Кравченко, Т. П. Крушельницька, А. М. Михненко, Р. А. Науменко, Є. О. Ралдугін, І. В. Розпугенко, О. В. Сєров, Г. П. Ситник, С. О. Телещун.**

Рецензенти:

В. Є. Воротін, доктор наук з державного управління, професор;
Ю. М. Пахомов, доктор економічних наук, професор, академік НАН України;
М. І. Михальченко, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України;
Е. М. Лібанова, доктор економічних наук, професор, академік НАН України.

Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. :
Е61 **Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.**
ISBN 978-966-619-279-3

Енциклопедичний словник з державного управління є першим в Україні фундаментальним виданням, у якому розкривається термінологічна система державного управління. Вона охоплює близько 2600 термінів, що відображають різні аспекти державного управління: його теорію та історію, механізми, регіональний розвиток, галузеве управління та місцеве самоврядування.

Видання розраховане на державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, науковців, викладачів, магістрів, аспірантів і докторантів та всіх, кого цікавлять багатогранні процеси державного будівництва.

УДК 35.01(035)

*Енциклопедичний словник з державного управління підготовлено
за фінансового сприяння слухачів
Національної академії державного управління при Президентіві України
Віталія Кличка, Владислава Каськіва та Віктора Кривенка*

© Національна академія державного управління
при Президентіві України, 2010

© Інститут проблем державного управління
та місцевого самоврядування НАДУ, 2010

© ТОВ Видавничо-поліграфічний дім
“Формат”, 2010

ISBN 978-966-619-279-3

**РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ВИДАНЬ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ**

1. **Ковбасюк Ю.В.**, президент Національної академії, доктор наук з державного управління, професор – **голова**.
2. **Трощинський В.П.**, перший віце-президент Національної академії, доктор історичних наук, професор – **заступник голови**.
3. **Сурмін Ю.П.**, перший заступник директора Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування НАДУ, доктор соціологічних наук, професор – науковий керівник проекту, **відповідальний секретар, координатор**.
4. Бакуменко В.Д., проректор з наукової роботи Академії муніципального управління, доктор наук з державного управління, професор.
5. Бодров В.Г., завідувач кафедри економічної теорії та історії економіки НАДУ, доктор економічних наук, професор.
6. Вакуленко В.М., завідувач кафедри регіонального управління, місцевого самоврядування та управління містом НАДУ, кандидат наук з державного управління, доцент.
7. Гогіна Л.М., провідний науковий співробітник відділу державного управління та аналізу державної політики Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування НАДУ, кандидат історичних наук, доцент.
8. Гошовська В.А., директор Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів НАДУ, доктор політичних наук, професор.
9. Говоруха В.В., директор Харківського регіонального інституту державного управління НАДУ, кандидат наук з державного управління, доцент.
10. Грицяк І.А., завідувач кафедри європейської інтеграції НАДУ, доктор наук з державного управління, професор.
11. Дубенко С.Д., завідувач кафедри права та законотворчого процесу НАДУ, кандидат юридичних наук, доцент.
12. Дзюндзюк В.Б., заступник директора з наукової роботи Харківського регіонального інституту державного управління НАДУ, доктор наук з державного управління, професор.
13. Загороднюк С.В., начальник управління організації фундаментальних та прикладних досліджень НАДУ, кандидат наук з державного управління.
14. Загайнова Л.І., вчений секретар Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування НАДУ, кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник.
15. Загорський В.С., директор Львівського регіонального інституту державного управління НАДУ, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України.
16. Іжа М.М., директор Одеського регіонального інституту державного управління НАДУ, кандидат економічних наук, доцент.

17. Князєв В.М., завідувач кафедри філософії та методології державного управління НАДУ, доктор філософських наук, професор.
18. Козюра І.В., начальник відділу місцевого самоврядування та регіонального розвитку Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування НАДУ, кандидат історичних наук.
19. Корженко В.В., завідувач кафедри політології та філософії Харківського регіонального інституту державного управління НАДУ, доктор філософських наук, професор.
20. Крушельницька Т.П., заступник директора-начальник Центру соціологічних досліджень Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування НАДУ, кандидат наук з державного управління.
21. Ліпенцев А.В., заступник директора з наукової роботи Львівського регіонального інституту державного управління НАДУ, кандидат економічних наук, доцент.
22. Лебединська О.Ю., декан факультету територіального управління і соціально-економічного розвитку НАДУ, доктор наук з державного управління, професор.
23. Луговий В.І., віце-президент Академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, академік.
24. Михненко А.М., завідувач кафедри управління суспільним розвитком НАДУ, доктор історичних наук, професор.
25. Наumenко Р.М., начальник відділу державного управління та аналізу державної політики Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування НАДУ, кандидат педагогічних наук.
26. Протасова Н.Г., завідувач кафедри управління освітою НАДУ, доктор педагогічних наук, професор.
27. Попов С.А., заступник директора з наукової роботи Одеського регіонального інституту державного управління НАДУ, кандидат технічних наук, доцент.
28. Ребкало В.А., завідувач кафедри державної політики та управління політичними процесами НАДУ, доктор філософських наук, професор.
29. Розпутенко І.В., завідувач кафедри економічної політики НАДУ, доктор наук з державного управління, професор.
30. Рудік О.М., заступник директора з наукової роботи Дніпропетровського регіонального інституту державного управління НАДУ, кандидат політичних наук, доцент.
31. Серьогін С.М., директор Дніпропетровського регіонального інституту державного управління НАДУ, доктор наук з державного управління, професор.
32. Ситник Г.П., завідувач кафедри національної безпеки НАДУ, доктор наук з державного управління, професор.
33. Солоненко І.М., завідувач кафедри управління охороною суспільного здоров'я, доктор медичних наук, професор.
34. Телешун С.О., завідувач кафедри політичної аналітики та прогнозування НАДУ, доктор політичних наук, професор.
35. Орлатий М.К., професор кафедри регіонального управління, місцевого самоврядування та управління містом НАДУ, доктор економічних наук, професор.
36. Чукут С.А., завідувач кафедри інформаційної політики НАДУ, доктор наук з державного управління, професор.

ШАНОВНИЙ ЧИТАЧУ!

Енциклопедичний словник з державного управління, який Ви щойно відкрили, – перша фундаментальна праця великого колективу українських учених – створений за ініціативою Національної академії державного управління при Президентові України.

Він містить близько 2600 термінів, є здобутком науковців понад 30 навчальних та наукових закладів України, 350 авторів, серед яких державні службовці, керівники центральних і місцевих органів виконавчої влади, економісти, соціологи, юристи, викладачі, аспіранти та докторанти.

Ключова роль у підготовці словника належить Національній академії державного управління при Президентові України та її регіональним інститутам державного управління. Керівником наукового проекту є перший заступник директора Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування Національної академії, доктор соціологічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України Ю.П.Сурмін.

Підготовка словника зумовлена важливими чинниками економічних і соціальних перетворень в Україні, насамперед реформуванням системи державного управління. Сучасний етап розбудови України вимагає створення прозорої, ефективної і відповідальної системи державного управління, здатної працювати у синхронному режимі з потребами людей для забезпечення внутрішньополітичної стабільності, подолання корупції, встановлення правових відносин між державою і бізнесом, реформування усіх сфер життя українського суспільства. Важливою умовою поступу на цьому шляху є професіоналізм кадрового корпусу управлінців, менеджерів нової формації, які сміливо реагуватимуть на виклики часу.

Енциклопедичний словник – перша спроба систематизації термінів з державного управління в Україні. Він є закономірним етапом розвитку галузі науки “Державне управління”, яка започаткована в Україні. У процесі його підготовки були проведені спеціальні наукові дослідження термінологічної системи державного управління, яка формувалася шляхом загальнонаціонального обговорення науковцями, використовувалися сучасні методи наукових досліджень, осмислювався досвід підготовки енциклопедичних видань, насамперед з державного управління, в Україні та за кордоном.

Енциклопедичний словник з державного управління має достатньо високий науковий рівень, а також свій неповторний зміст та українське забарвлення. Терміни словника тісно пов'язані з національною історією, теорією та практикою державного управління в Україні. Однак він не замикається в національній проблематиці. Значна кількість його термінів відображає світовий, насамперед європейський, досвід управління державою, основні світові тенденції розвитку теорії та практики державного управління.

Відомо, що державно-управлінська наука не може існувати без тісної динамічної взаємодії з іншими управлінськими, економічними, соціально-гуманітарними та технічними науками. Ця методологічна позиція реалізується шляхом відображення у словнику відповідних термінів так званої “суміжної зони наук”.

Пропонований Вам енциклопедичний словник створено з нагоди п'ятнадцятиріччя Національної академії державного управління при Президентові України. Впевнений, що він буде надійним радником з питань державного управління для використання в повсякденному житті й роботі, а багатьом допоможе оволодіти професійними компетенціями. Нашій державі сьогодні дуже потрібні висококваліфіковані управлінці-професіонали, спроможні мислити стратегічно, творчо, нестандартно, інноваційно, здатні прискорити започатковані в Україні реформи на шляху до європейського співтовариства.

Головне призначення енциклопедичного словника – у сприянні розвитку державності, підвищенні ефективності державного управління, формуванні високого рівня адміністративної культури державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування.

Сподіваюся, що ця фундаментальна наукова праця допоможе Вам глибше оволодіти поняттями і категоріями науки “Державне управління” та розширити свої знання з питань державотворення.

Президент Національної академії
державного управління
при Президентові України,
доктор наук з державного управління,
професор

Юрій КОВБАСЮК

ВСТУП

Сучасний етап демократичного розвитку українського суспільства, який пов'язаний з кардинальними змінами всіх його сфер, характеризується інтенсивним упровадженням наукового знання в модернізацію державного управління. Актуальним є проведення комплексу реформ, які мають забезпечити модернізацію держави Україна в аспекті впровадження кращого вітчизняного та світового досвіду, реалізації досягнень теорії та практики державного управління. Важко переоцінити значення науки в успішному вирішенні цих завдань.

Однак їх вирішення суттєво ускладнює той факт, що наукове знання з державного управління не систематизоване. Справа в тому, що державно-управлінська наука галузь є молодшою від її об'єкта – держави Україна. Протягом десятиріччя вона не розвивалася цілеспрямовано.

Повільний характер та проблеми попереднього реформування України значною мірою зумовлені насамперед інтелектуальною неспроможністю державно-управлінської науки дати гідні відповіді на актуальні питання державотворення того часу. Тому на сучасному відповідальному етапі реформування України нагальною стає потреба у виправленні попередніх помилок. А для цього необхідне стимулювання прискореного розвитку державного управління як галузі науки.

Важливим інструментом цього стимулювання може бути робота за загальнонаціональним проектом з підготовки Енциклопедії з державного управління України, яка передбачає залучення всіх відомих фахівців з державного управління в Україні, що саме по собі є мобілізацією національного інтелекту і, насамперед, науковців Національної академії державного управління при Президентові України. Підготовка енциклопедичних статей сприятиме вирішенню ще не вирішених питань теорії, формуванню тезауруса державно-управлінської науки, упорядкуванню та систематизації знання.

Енциклопедизація знання з державного управління є необхідним закономірним етапом його нормального розвитку. Спостереження за розвитком таких галузей наукового знання, як право, соціологія, політологія, підтверджує цю закономірність. Для них характерні процеси інституціалізації та інтеграції наукового знання. Формою та засобом цього є підготовка енциклопедій. Роботу з їх створення вже провели юристи, політологи, інтенсивно працюють соціологи, незважаючи на те, що є досить змістовні російські видання.

Практика показує, що після видання енциклопедій спостерігається активізація розвитку науки. Щодо державного управління, то ця галузь має значні потреби в селекції, структуризації та інтеграції наукового знання. Якщо цього не робити, то буде неможливо підвищити ефективність наукових досліджень, якість дисертацій, рівень державно-управлінської культури як науковців, так і державних службовців, політиків, посадових осіб місцевого самоврядування. Може також виникнути багато складних проблем державотворення, наприклад гальмування формування та реалізації стратегії розвитку держави й державного управління. На сучасному етапі розвитку державного управління як галузі наукового знання є значні проблеми з понятійним апаратом, з визначенням специфіки методології та методів наукових досліджень, що гальмує розвиток наукової галузі.

Енциклопедії відіграють дуже важливу роль у суспільстві. Насамперед вони є деякою інтегральною, нормативною системою знання. Їх функціональний ансамбль досить багатий. Вони виконують у суспільстві інтегральну, нормативну, трансля-

ційну, інституційну, консультативну функції, а також функцію розвитку, коротка характеристика яких дається в табл. 1.

Таблиця 1

Функції енциклопедії в суспільстві

Назва функції	Характеристика функції
Інтегральна	Об'єднує знання в єдиний систематизований комплекс, актуалізує їх. Забезпечує цілісність знання
Нормативна	Фіксує рівень наукового розуміння об'єктів та процесів, які відображаються енциклопедією. Сам цей рівень їх розуміння виступає певною нормою в науковому пізнанні та практичній діяльності
Трансляційна	Забезпечує трансляцію знання користувачам: ученим, політичним та державним діячам, фахівцям у різних галузях, викладачам і студентам
Інституційна	Регулює процеси мислення національного інтелекту, наукові дослідження, навчання, соціалізацію
Розвитку	Здійснює інформаційне забезпечення процесів соціального розвитку шляхом використання енциклопедичного знання в побудові та реалізації концепцій, стратегій, планів, технологій розвитку суспільства
Консультативна	Містить довідковий матеріал, відповіді на пізнавальні та практичні питання

Енциклопедія з державного управління як специфічний різновид енциклопедії також має виконувати сформульовані вище функції, які можна поділити на дві групи: функції безпосередньої дії та функції опосередкованої дії.

Перша група функцій характеризується регулятивною роллю енциклопедії щодо:

- державного управління як галузі наукового знання;
- державного управління як галузі освіти;
- державного управління як галузі практичної діяльності.

Реалізація функцій безпосередньої дії диктує необхідність змістового наповнення Енциклопедії з державного управління України науковим знанням, інформацією щодо освітньої підготовки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, а також характеристикою практики державного управління.

Особливо підкреслимо те, що мова йде про підготовку не енциклопедії з державного управління як такої, а Енциклопедії державного управління України, тобто створення такого енциклопедичного продукту, який, з одного боку, інтегрує в собі світове державно-управлінське знання, а з другого – адаптує його до реалій державного управління України. Тільки такий підхід дає змогу реалізуватися позитивним безпосереднім впливам енциклопедії.

Функції опосередкованої дії характеризуються впливами енциклопедії на:

- державотворення, розвиток Української держави;
- процеси реформування та оновлення різних сфер соціального буття;
- теорію управління;
- менеджмент, практику управління в різних сферах суспільства.

Функціонування енциклопедії значною мірою залежить від етапу розвитку знання, яке вона охоплює. При цьому це знання може проходити етапи виникнення, становлення, подальшого розвитку та ефективного використання. Якщо знання перебуває на етапі виникнення, то енциклопедію в таких гносеологічних умовах створити неможливо. Вона формується тільки на переході від другого етапу до третього, коли нагальною стає потреба у практичному використанні знання, але ця потреба не реалізується через невпорядкованість знання. Тому створення енциклопедії забезпечує інтенсифікацію процесу його інтеграції, селекції та розвитку.

Ключовою проблемою динамічного розвитку галузі науки “Державне управління” стає формування термінологічної системи державного управління. У цьому напрямі працюють відомі українські та зарубіжні вчені. Результатом такої роботи є словники з окремих складових державно-управлінської практики та галузі науки “Державне управління”, які не охоплюють державне управління як цілісне явище. Досить часто терміни, які визначені різними авторами, суперечать один одному, що веде до зниження ефективності державного управління, особливо державно-управлінських комунікацій. Тому виникає необхідність формування певного національного стандарту термінологічної системи у формі енциклопедії.

Термінологічний апарат державного управління як складної сфери діяльності, попри те, що ця сфера є дуже давньою, перебуває в процесі свого становлення. Стосовно його сучасної ідентифікації можна запропонувати таку аргументацію. Термінологічний апарат будь-якої сфери діяльності у своєму розвитку звичайно проходить три етапи: виникнення основних базових термінів, формування всього комплексу термінів та систематизації термінів у деякий цілісний і несуперечливий термінологічний ансамбль, створення термінологічної системи.

З огляду на те, що державне управління як галузь наукових досліджень ще є “молодою”, її термінологічний апарат, імовірно за все, перебуває на другому етапі розвитку. Ознакою цього є поява різного роду словників та енциклопедій, що більшою або меншою мірою представляють понятійний простір державного управління. Користь від них безсумнівна, оскільки відбувається не тільки введення понять у сферу уваги наукового співтовариства, але і їх уточнення й наступна інституціоналізація, перетворення в деяку норму, національний стандарт.

Терміни в державному управлінні виконують значну кількість функцій, що забезпечують розвиток пізнавального процесу, а також і дисфункцій, що стримують і деформують цей процес.

Таблиця 2

Функції термінології в державному управлінні

Назва функції	Її характеристика
Підвищення якості	Сприяє підвищенню якості того наукового знання, що наповнюється науковими поняттями
Стимулююча	Відіграє роль джерела, стимулу наукового просування
Пізнавальна	Забезпечує пізнавальну діяльність, перевірку гіпотез
Систематизуюча	Забезпечує процес систематизації наукового знання, що відбувається як навколо окремих понять, так і в деякій їх системі
Комунікаційна	Виступає засобом, мовою спілкування дослідників один з одним попри простір і час
Методологічна	Є інструментом пізнавальної і практичної діяльності
Нормативна	Формує норми, деякі стандарти пізнавальної діяльності
Назва дисфункції	Її характеристика
Гальмування	Призводить до стримування, консервації дослідницької діяльності через панування в науці некоректних понять
Конфлікт	Виступає предметом суперечностей у науковому співтоваристві
Безплідність	Являє собою неідеальні утворення, до яких втрачається інтерес

Формування термінів являє собою виникнення і мовне оформлення понять. Складним є формування наукового поняття, в основу якого покладено безліч взаємозалежних логіко-методологічних процедур, таких як абстрагування, ідеалізація, індуктивне узагальнення, уявне конструювання, висування гіпотез тощо.

У процесі формування термінів варто дотримуватися трьох принципів: принципу предметності, тобто наявності предмета терміна, принципу однозначності й принципу свідомості, тобто однозначності сприйняття. Державний стандарт України у сфері термінології закріплює такі вимоги до термінів, як однозначна відповідність терміна поняттю; відповідність лексичного значення терміна поняттю, що позначається ним; системність, раціональна стислість; словотворча (дери-ваційна) достатність; мовна правильність.

Розвиток термінологічного масиву в системі термінів потребує побудови класифікації, яка виступає найбільш поширеним способом їх упорядкування. В її основу пропонується покласти такі ознаки, як соціальний час об'єктів і процесів, що відображаються термінами; складова сукупної управлінської діяльності; тип предметного поля державного управління; місце в термінологічній системі; склад терміна і джерело його походження.

Таблиця 3

Класифікація термінів термінологічної системи державного управління

Підстава класифікації	Основні різновиди термінів
Соціальний час	Терміни, що відображають минуле , явища історії; терміни актуального буття , що відображають явища сьогодення; терміни прогностичного типу , що характеризують майбутнє
Складова сукупної управлінської діяльності	Терміни пізнання державного управління – характеризують пізнавальні процеси в державному управлінні; терміни оцінювання в державному управлінні – відображають ціннісно-аксіологічний аспект державного управління; терміни практики державного управління – відображають власне управлінську діяльність
Основні складові предметного поля державного управління	Терміни державного управління , що характеризують різні аспекти держави і управління державою; терміни місцевого самоврядування – фіксують предметне поле місцевого самоврядування; терміни регіонального управління , що представляють управління розвитком територій; терміни державної інтеграції – висвітлюють державне управління в контексті світової та європейської інтеграції
Місце в термінологічній системі	Основні терміни позначають основні, головні поняття певної сфери; похідні терміни – відображають видові й аспектні поняття
Склад терміна	Прості терміни – не можуть бути розбиті на елементарні терміни; складні терміни – являють собою суму, принаймні, двох понять
Джерело походження	Власні терміни – належать певній галузі знання; базові терміни – є термінами базових наук; запозичені терміни – узяті із суміжних галузей знання; загальнонаукові і загальнотехнічні терміни – позначають загальнонаукові поняття

У процесі створення термінологічної системи державного управління виникає багато принципово складних завдань, кожне з яких не може бути вирішене арифметично однозначно, а припускає своєрідні множини задовільних траєкторій.

По-перше, недостатньо розробленим видається сам термін “термінологічна система” з погляду забезпечення чіткості в ньому системоутворюючого фактора. Що стосується термінологічної системи державного управління, то в ній таким фактором виступає державне управління як складна соціальна підсистема суспільства, що відіграє ключову роль у його існуванні й розвитку. Термін має включатися в термінологічну систему тільки тому, що він відображає управлінську систему. А значимість і місце в терміносистемі визначаються значимістю й місцем

тих процесів і явищ, що ним відображаються. Зміна їх значимості неминуче приводить до “дрейфу” термінів усередині термінологічної системи.

Управлінська практика проявляється стосовно термінологічної системи у використанні термінів. Тут працює своєрідна модель масового обслуговування, коли маса “клієнтів” звертається до словників для того, щоб скористатися представленими там термінами. У зв’язку з цим цілком правомірно говорити про деяку актуальну частину терміносистеми, терміни якої користуються постійним “попитом”, про її ретроскладову, у якій подані терміни, що поступово виходять із ужитку. Нарешті, можна виділити і перспективну частину системи термінів, що охоплює ті з них, що розраховані на майбутнє широке “споживання”.

Важливо і те, що будь-яка термінологічна система являє собою концептуальну єдність. Вона базується на деякому задумі, інтелектуальному проекті. Не є винятком і термінологічна система державного управління, інакше вона не може перетворитися в систему, а залишиться великим, але масивом термінів. Вона має базуватися на інтегруючій ідеї - ідеї ефективного управління національною державою. Обґрунтування цієї ідеї у філософському, політичному, соціологічному, економічному й інших аспектах, з відображенням минулого, сьогодення і майбутнього, переосмисленням досвіду інших держав, посилює цей проект як ідейну основу розгорнутої термінологічної системи.

По-друге, в основі термінологічної системи державного управління лежать три види категорій, що утворюють її категоріальне ядро: 1) категорії держави; 2) категорії управління; 3) власне категорії державного управління. Тобто категорії державного управління утворюються в категоріальному трикутнику: категорії держави – категорії управління – категорії державного управління. Зв’язок “категорії держави - категорії управління” означає три варіанти позиціонування їх стосовно одна до одної:

а) позиційна рівність, що означає врівноважування категоріальної пари, кожна з яких синтезується з кожним елементом ряду, і в такий спосіб утвориться тезаурус державного управління. У цьому випадку категоріальне поле виявляється рівновіддаленим від полюсів;

б) позиційна перевага категорій держави порівняно з категоріями управління, що приведе до об’єктивації й інституціоналізації синтетичного категоріального ряду. Категоріальний апарат тут виступає саме як понятійний комплекс держави, яким управляють, що дає йому змогу взаємодіяти з категоріальним простором політології, теорії держави тощо, тобто наук, які вивчають державу. По суті, державне управління в цьому випадку виглядає як теорія керованої держави;

в) позиційна перевага категорій управління порівняно з категоріями держави, що приводить до об’єктивації, орієнтації синтетичного категоріального ряду на діяльність. Категорії державного управління виступають тут як категорії управління державою. У цьому випадку державне управління можна розглядати як державний менеджмент.

Звернемо увагу на ще одну категоріальну особливість. Справа в тому, що зміст терміна “державне управління” можна інтерпретувати двома термінами: “управління державою”, що охоплює управління державою за всіх видів позиціонування базових категорій, тобто весь зміст управлінських процесів і явищ у державі, і “управління держави” як управління всіма об’єктами і процесами в суспільстві, коли держава виступає як суб’єкт діяльності, а об’єктом – суспільство. Але це управління має опосередкований характер, оскільки громадянське суспільство є відносно незалежним від держави. Воно формує механізм місцевого самоврядування, що вступає у відносини з державою.

Важливо також і те, що самі базові категорії “держава” і “управління” є неоднозначними. При визначенні поняття “управління” використовуються загальний, функціональний, процесуальний і суб’єкт-об’єктний підходи. Ще складнішою є проблема визначення поняття держави, при побудові якого можна спиратися на організаційний, інституціональний, правовий та інші підходи. Таким чином, потрібна серйозна дослідницька робота з визначення категорії “державне управління”.

По-третє, як і для держави, для термінологічної системи державного управління нагальним питанням є проблема кордонів. Держава, що втратила свої кордони, перестає бути державою. Це положення стосується і термінологічної системи, що повинна мати чіткі межі із сусідніми галузями знання і практичної діяльності, інакше вона не буде системою. Важливо і те, що втрати, яких зазнає держава, починаються в головах її громадян, насамперед унаслідок неправильних транскрипцій понять, що характеризують державу і державне управління.

Інтегральний характер державного управління, що є значною мірою результатом дифузії, перенесення, інтеграції знання з багатьох інших наук, робить проблему демаркації системи термінів державного управління винятково складною. Вона може бути вирішена тільки шляхом відображення державно-управлінського аспекту в процесі визначення термінів.

Найбільша небезпека полягає в тому, що в процесі формування державно-управлінської термінологічної системи дослідник поводить як термінатор і включає в неї всі популярні терміни соціальних і гуманітарних наук, оскільки все, що вони відображають, пов’язано, в остаточному підсумку, з державою й у той чи інший спосіб – з управлінням. Особливо велика спокуса виникає щодо того, аби термінологічно “поживитись” від сусідніх наук, які характеризуються багатством термінів: теорії держави і права, політології, соціології, менеджменту. Просте запозичення не може забезпечити інтеграцію узятих звідти термінів у єдину систему. Тут неминуче необхідна дослідницька робота з їх адаптації.

По-четверте, заслуговує на серйозну увагу питання щодо обсягу термінологічної системи, що залежить від розвиненості галузі наукового знання або сфери практичної діяльності. Оскільки термін є результатом осмислення практики управління, то кількість термінів в остаточному підсумку визначається здатністю інтелектуалів осмислити зміни, що відбуваються в ній.

Через якийсь час це осмислення завершується і “термінологічний рух” припиняється. Далі відбувається формування зв’язків між термінами, інтеграція їх масиву в систему. Однак новий кардинальний революційний переворот у практиці і пізнанні підриває основи сформованої термінологічної системи, вимагає її відновлення. Настає такий період інтелектуального буття суспільства, коли воно широко використовує термінологічні запозичення з інших національних чи сусідніх термінологічних систем. Настає термінологічне міжчасся. Такий стан був характерним для пострадянських держав на початку 90-х рр.

У ситуаціях міжчасся спостерігається масовий приплив у державне управління людей зі сфери освіти, виробництва, культури, які до цього займалися виконавською діяльністю і мислили категоріями своєї сфери діяльності. У цьому разі термінологічна система починає піддаватися ревізії, обґрунтовано і необґрунтовано розширюватися. Особливо відчутно поповнюють скарбницю термінів державного управління вихідці з бізнесу і політики. Таким чином, термінологічна система являє собою систему, що постійно змінюється, пульсує під впливом соціальних та інформаційних трансформацій суспільства.

Обґрунтованій позиції щодо того, скільки термінів повинна мати термінологічна система державного управління, немає. Енциклопедія державного управління Росії вміщує понад 2000 термінів. Однак для неї характерні досить значні термінологічні запозичення із суміжних галузей знання і практичної діяльності. Разом з тим російська енциклопедія не містить термінів з історії теорії і практики державного управління, тобто є суто актуальною термінологічною системою. Термінологічна система державного управління в Україні налічує близько 2600 термінів. При цьому добір термінів для неї був строгим, проходив через кілька турів загальнонаціональної експертизи, в якій брали участь фахівці наукової галузі “Державне управління”. У систему включалися тільки ті терміни, що представляють державне управління. Суттєво вплинули на неї національна й історична парадигми, тобто прагнення термінологічно представити історію української державності, відобразити національні особливості державного управління.

По-п’яте, винятково важливим питанням формування термінологічної системи державного управління є забезпечення її інституціонального розвитку. Сьогодні можна виділити небагато інституціональних способів такого розвитку: виділення ключових слів в анотаціях на дисертації і паспорти спеціальності. Самим дисертаційним роботам досить часто бракує серйозного аналізу понятійного апарату теми і внесення дисертантами понятійних доповнень і уточнень. Часто використовувані поняття методологічно не відповідають самому змісту дисертацій. Назріла потреба в модернізації вимог ВАК до дисертаційних досліджень, насамперед за двома напрямками: наявність у дисертації обґрунтування використовуваних методів дослідження і категоріального аналізу теми. Слабким є і регулятивний вплив на термінологію з боку паспорта спеціальності “Державне управління”, у якому виділяється чотири спеціальності: 25.00.01 – теорія та історія державного управління; 25.00.02 – механізми державного управління; 25.00.03 – державна служба; 25.00.04 – місцеве самоврядування. Невиправданою видається відсутність таких спеціальностей, як філософія державного управління, регіональний розвиток, управління соціальним розвитком, технології державного управління, що стримує не тільки формування відповідних груп термінів, а й розвиток теорії і практики державного управління.

По-шосте, як показує сучасна вітчизняна історія розвитку таких наук, як політологія і соціологія, досить ефективними інституціональними інструментами формування термінологічних систем є словники й енциклопедії, процес створення яких викликає інтенсивну термінологічну творчість у наукових співтовариствах, а функціонування забезпечує використання і перевірку якості вміщених у них термінів.

У процесі створення будь-якого словника необхідно скласти обґрунтований і досить повний масив термінів, забезпечити тематичне охоплення лексики (багатогалузеві, галузеві, вузькогалузеві), визначитися з функціями (реєструючі, регламентуючі, науково-популярні, навчальні, інформаційні, систематизуючі) і читачьким призначенням (для фахівців, широкого кола читачів), його змістом і формою, охопленням мов (одно-, дво-, багатомовні), способом упорядкування (алфавітні, тематичні, змішані). Робота зі створення словників у державному управлінні передбачає: 1) глосаризацію наукової і навчальної літератури; 2) підготовку коротких термінологічних словників; 3) підготовку енциклопедичних словників. Якщо глосаризація літератури забезпечує краще розуміння текстів, а короткі термінологічні словники дають змогу швидко орієнтуватися в темі, то енциклопедичні

словники забезпечують не тільки повне відображення термінологічної системи, а й поглиблено розкривають терміни. Сьогодні ця робота перебуває на другому-третьому етапах.

По-сьоме, важливо звернути увагу на те, що державне управління як галузь наукового знання належить до соціально-гуманітарних наук, які характеризуються споконвічною незначною строгістю і формальністю. Зрозуміло, що суспільствознавство не має єдиної методології як нормативної системи, посібників з розробок, обґрунтування, уніфікації знання. Причини цього очевидні і пов'язані не стільки із закінченням періоду виняткових і абсолютних авторитетів, скільки з логікою розгортання теорії, що за різних обставин спирається на різні метатеоретичні припущення, передумови, у тому числі й на цінності, що суттєво трансформують і “прикрашають” терміни, але позбавляють їх необхідної для науки строгості. У державному управлінні неминуче присутня антропологічна складова. При цьому “суспільствознавство гуманітарне тією мірою, якою передбачає врахування суб’єктивного фактора – розуміння людини як особистості, носія індивідуального”.

Гуманітарність державного управління виявляється в його ціннісних параметрах, людській значимості, сенсі для існування суспільства, відображення світу людини, нерідко людської суб’єктивності. Відмовитися від цінностей у процесі побудови термінологічної системи державного управління не тільки неможливо, а й шкідливо. Тут мова може йти тільки про пошук такої ціннісної системи, що адекватна епосу і сутності державного управління.

Енциклопедичний словник з державного управління, що пропонується, є першою спробою в Україні розробити повну термінологічну систему державного управління.

Особливостями цього словника є: по-перше, багатовекторність розгляду державного управління як з основних аспектів галузі науки “Державне управління”, так і з точки зору вимірів інших галузей знання – історії, філософії, політології, економіки, соціології, культурології тощо; по-друге, словник відображає не тільки проблеми науки, а й практики державного управління та освіти в цій сфері; по-третє, він є продуктом роботи фахівців усієї України, оскільки в його підготовці брали участь майже 350 фахівців основних навчальних закладів, в яких викладається державне управління як навчальний предмет, а також представники органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Перший заступник директора
Інституту проблем державного управління
та місцевого самоврядування
Національної академії державного управління
при Президентові України,
доктор соціологічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Юрій СУРМІН

А

АБДИКАЦІЯ – тип переходу до демократії, за якого відбувається швидка “добровільна” передача влади від старої до нової еліти – під тиском масових рухів чи певних очевидних провалів у внутрішній або зовнішній політиці, що роблять владу старої еліти повністю нелегітимною.

© Михненко А.М.

АБСЕНТЕЇЗМ – неучасть громадян у громадському й політичному житті, у заходах, спрямованих на реалізацію їхніх прав і свобод, зокрема ухиляння від участі у виборах.

© Михненко А.М.

АБСОЛЮТИЗМ (фр. *absolutisme*, від лат. *absolutus* – безумовний, необмежений) – форма правління державою, за якої верховна влада повністю належить одній особі (царю, імператору, королю). Першопочатково теологічний термін означав повновладдя Бога у вирішенні питань спасіння. Здебільшого **А.** вживають для характеристики монархічних режимів початку новітньої доби. В історії **А.** можна виділити три основні періоди: – перша чверть XVIII ст. – формування та утвердження; друга половина XVIII – початок XIX ст. – “освічений абсолютизм”; – 1815-1861 рр. – завершення розвитку **А.** Основні причини ідеології **А.** в Західній Європі знайшли своє відображення в політичній думці Т. Гоббса, а в Росії у – творах Ф. Прокоповича. Деякі сучасні історики заперечують, що **А.** означав коли-небудь необмежену владу, оскільки він завжди був обмежений традиціями і звичаями.

© Казакевич О.М.

АВЕРСНИЙ РУХ – аверс (фр. *avers*, лат. *adversus* – “повернений обличчям”) – рух, що спрямований в один бік і не передбачає альтернативних вирішень. Найбільшого вжитку цей термін набув у зв’язку з будівництвом нафтопроводу “Одеса-Броди”.

Більшість експертів погоджується, що аверсний рух нафтогоном “Одеса-Броди” є доцільнішим як із політичного, так і з гео економічного погляду. Цей проект включено до переліку складників безпеки Євросоюзу. Перспективною є ідея транспортування легкої нафти, оскільки в ЄС діє закон, який обмежує вміст сірки в нафтопродуктах. Економічної доцільності проекту додає можливість постачання сировини для українських нафтопереробних заводів.

Добудова нафтопроводу “Одеса-Броди” до Плоцька та Гданська остаточно закріпила б нафтогін як необхідний для енергобезпеки Європи. Вартість такого будівництва за приблизними розрахунками становить 350 млн євро. Щоб **А.р.** був економічно вигідним, необхідно 9 млн т нафти. Під час проектування нафтопроводу “Одеса-Броди” отримати необхідні обсяги планувалося з Іраку, та на експорт іракської нафти згодом оголосили ембарго. У сьогоднішніх умовах необхідні обсяги нафти знайти цілком реально. У межах ГУАМ можна розшукати 5-6 млн т нафти для нафтопроводу “Одеса-Броди”, ще 2-3 млн т можна забезпечити за рахунок українських родовищ на шельфі Чорного моря. Цього цілком досить, щоб запустити **А.р.** та зробити проект вигідним і для України, і для Євросоюзу.

© Розпутьенко І.В.

АВТАРКІЯ (грец. *autárkeia* – самовдоволення, самозабезпечення) – незалежність від обставин зовнішнього світу або інших людей. Розуміється як створення замкненого самодостатнього національного господарства в межах окремої країни або групи країн, спрямованого на максимальне обмеження імпорту. Часто тлумачиться як політичний режим (зазвичай деспотія), який забезпечує функціонування такого господарства. В гео економіці – економічна незалежність країни, що ігнорує міжнародний розподіл праці і міжнародну торгівлю, позбавляє необхід-

ності ввезення найважливіших продуктів споживання. Термін **А.** часто вживається в розумінні прагнення до відособлення, схильність до вузького намісництва.

© Розпутенко І.В.

АВТОКРАТІЯ (грец. *autos* – сам і *cratos* – влада) – форма політичного режиму держави, де вища державна влада належить одному суб'єкту (главі держави), джерелом і носієм суверенітету державної влади. Суверенний суб'єкт має вищу законодавчу, виконавчу і судову владу. Населення як таке, у тому числі економічно панівний соціальний клас, безпосередньої правової участі в утворенні державних органів не бере, або ця участь має формальний характер і суттєво не впливає на функціонування державних інститутів. Авторитарні форми держави характеризуються також міцною централізованою владою, де місцеві органи є лише виконавцями волі вищих органів.

© Гадзало Г.С.

АВТОМАТИЗОВАНА ІНФОРМАЦІЙНО-ПОШУКОВА СИСТЕМА – це система, що реалізована на основі використання комп'ютерної техніки, в якій процеси пошуку та передачі, а в ряді випадків – і введення документів, даних та запитів повністю автоматизовані. Основною функцією такої системи є нагромадження та оперативний пошук документальної інформації, зокрема враховуючи морфологію мов, словників синонімів, фонетичний пошук тощо.

© Рейтерович І.В.

АВТОМАТИЗОВАНА СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ (АСУ) (англ. *automated control system*) – людинно-комп'ютерна система прийняття рішень щодо управління технічними або економічними об'єктами (процесами), основою якої є комплекс економіко-математичних моделей та методів, інформаційних технологій, програм, технічних (комп'ютерна техніка, пристрої відображення інформації, засоби зв'язку тощо) та організаційних засобів. Термін був уведений у 60-ті рр. ХХ ст. для назви широкого класу автоматизованих систем, які забезпечують збирання, збереження, обробку, пошук та представлення інформації, яка використовується при прийнятті організаційно-управлінських рішень. Філософія **А.с.у.** формува-

лася під впливом двох факторів: науково-технічного прогресу, входження суспільства в інформаційну фазу розвитку цивілізації, що диктувало використання спочатку ЕОМ, а потім і персональних комп'ютерів у процесі переробки інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень, та процесів централізації економіки й інших сфер суспільства, яка характерна для авторитарного неринкового суспільства. Система забезпечує автоматизоване збирання даних, їх обробку, передачу та представлення у вигляді варіантів можливих управлінських рішень з оцінкою їх наслідків або в іншій формі, необхідній для ефективного управління об'єктом (процесом). Розрізняють такі основні типи **А.с.у.**: автоматизовані системи управління технологічними процесами (**А.с.у.** ТП), підприємством (АСУП); галуззю (ГАСУ); регіональні (обласні: АСУО, республіканські: РАСУ) та загальнодержавна системи управління. У сучасних умовах термін **А.с.у.** є менш вживаним, оскільки некомп'ютерні технології прийняття рішень зникають. Можна навести багато прикладів, коли у назві сучасних систем для прийняття управлінських рішень частіше фігурує слово "модель", ніж **А.с.у.**

© Сурмін Ю.П., Гриценко О.Г.

АВТОНОМІЯ (грец. *autonomia*, від *autos* – сам і *nomos* – закон) – 1) повна або визначена ступінь самостійності частини по відношенню до цілого; 2) несуперечення утворення, сконструйоване державою, якому делегована частина власних та управлінських повноважень; 3) право території, організації, підприємства, установи самостійно розв'язувати адміністративні, економічні, соціально-культурні та інші питання в рамках конституції та законів держави. В державному управлінні виділяють **А.** адміністративно-територіальну та національно-культурну.

© Загайнова Л.І., Малиновський В.Я.

АВТОНОМІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА (РЕГІОНАЛЬНА) – один із способів децентралізації влади в унітарній державі. Статус суб'єктів **А.а.-т.** вищий, ніж у звичайних адміністративно-територіальних одиниць, але нижчий за статус суб'єктів національно-територіальної, національно-державної автономії чи суб'єк-

тів федерації. Суб'єкт **А.а.-т.** (регіональної) не має ознак державного утворення. **А.а.-т.** виявляється у наявності у її суб'єктів системи органів законодавчої та виконавчої влади, що формуються самостійно, а також повноважень приймати закони з питань, коло яких окреслено центром. Органи суб'єкта **А.а.-т.** здійснюють свою діяльність під наглядом центральних органів влади, які, як правило, призначають для цього своїх представників (наприклад губернаторів). Регіональні закони можуть бути скасовані центральними органами, якщо вони не збігаються із загальнодержавними інтересами.

© Розпутенко І.В.

АВТОНОМІЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА – форма національно-культурного самовизначення громадян, які належать до національних меншин, самостійного вирішення ними питань збереження та розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності. Діяльність громадських організацій національних меншин з реалізації своїх прав на **А.н.-к.** регулюється законами України, передусім Законом України “Про національні меншини в Україні” (1992). Відповідно до цього закону держава гарантує всім національним меншинам такі основні права у форматі **А.н.-к.**: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству. Сприяти реалізації прав національних меншин на **А.н.-к.** покликана вся організаційно-функціональна структура державного управління в соціогуманітарній сфері.

© Троцинський В.П.

АВТОНОМІЯ УКРАЇНИ XVII-XVIII ст. – самоврядування України-Гетьманщини у складі Речі Посполитої та Московської держави, завойоване в процесі національно-визвольної революції середини XVII ст. під проводом Б.Хмельницького та закріплене рядом

угод (договорів) між Україною та Росією чи Польщею. Зокрема, Зборівським договором 1649 р., Білоцерківським договором 1651 р., Березневими статтями 1654 р., Гадяцькою угодою 1658 р., Слободищенським трактатом 1660 р. Андрусівське перемир'я, укладене між Польщею й Московщиною 1667 р., закріпило поділ України на Правобережну та Лівобережну. Територія автономної України у зазначений час постійно змінювалася. Найбільш яскраво автономні права України проявилися за часів гетьманування Б.Хмельницького (1648-1657 рр.) та І.Мазепи (1687-1709 рр.). Після ліквідації гетьманства у 1764 р. уся повнота влади зосередилася в руках Малоросійської колегії. У 1775 р. ліквідовано Запорозьку Січ, а 1781-82 рр. ліквідовано поділ України на полки та запроваджено загальноросійський адміністративний поділ. Наприкінці XVIII ст. **А.У.** була знищена.

© Казакевич О.М.

АВТОНОМНА РЕСПУБЛІКА КРИМ – адміністративно-територіальна одиниця України, що має спеціальний статус, визначений Конституцією України та Законом України “Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим”. Утворена 12 лютого 1991 р. на базі Кримської області. Столиця – м.Сімферополь. До складу **АРК** входить 14 районів та 11 міст республіканського значення. Представницький орган – Верховна Рада Автономної Республіки Крим. Уряд – Рада міністрів Автономної Республіки Крим. У **АРК** діє Представництво Президента України. **АРК** здійснює нормативне регулювання з питань: сільського господарства і лісів; меліорації і кар'єрів; громадських робіт, ремесел та промислів; благодійництва; містобудування і житлового господарства; туризму, готельної справи, ярмарків; музеїв, бібліотек, театрів, інших закладів культури, історико-культурних заповідників; транспорту загального користування, автошляхів, водопроводів; мисливства, рибальства; санітарної і лікарняної служб.

© Монастирський Г.Л.

АВТОРИТАРИЗМ (*authoritarism* – від лат. *auctoritas* – вплив) – недемократичний політичний режим, для якого характерна сильна особиста диктатура однієї людини або вузької групи осіб, яка встановлена недемо-

кратичними процедурами і непідконтроль- на громадянам. Для авторитарних демокра- тичних режимів характерні наступні риси: зосередження влади в руках лідера, влада, заснована на авторитеті, рекрутування політичної еліти шляхом кооптації, тобто при- значення зверху шляхом спеціальних проце- дур. На відміну від тоталітаризму, зберіга- ється автономія особистості і суспільства в неполітичних сферах, не використовуються масові репресії, хоча застосовується вибір- ковий політичний терор, може використовув- атися примус населення за допомогою сили, провадяться “чистки” державного апа- рату, може існувати обмежене число партій, профспілок, інших організацій. За автори- тарного режиму не відбувається радикаль- на перебудова суспільства на основі ідео- логії, немає тотального контролю над насе- ленням, не зачіпається наявна соціально- класова стратифікація, режим у цілому су- місний з економічним, соціальним, культур- ним і частковим ідеологічним плюралізмом. Існують різновиди авторитарних режимів: традиційно-авторитарні, військово-автори- тарні (військові хунти, диктатури), військо- во-бюрократичні, авторитарно-бюрокра- тичні, популістські режими, авторитарно-де- мократичні режими.

© Варзар І.М., Розпутьенко І.В.

АВТОРИТАРНЕ ЛІДЕРСТВО – система управління, за якої лідер самостійно приймає всі рішення, бере на себе відповідальність за можливі наслідки цих рішень. Авторитарний лідер характеризується відпо- відним жорстким стилем управління, домі- нуванням процедур контролю, використан- ням мобілізаційних механізмів.

© Сурмін Ю.П.

АВТОРИТАРНИЙ СТИЛЬ КЕРІВНИЦТВА (*authoritarian style of management*) – засно- ваний на беззастережному підпорядкуванні владі, авторитетові, прагненні незаперечно- го утвердження свого авторитету. **А.с.к.** – стиль керівництва, за якого керівник визна- чає цілі і всю політику в цілому, розподіляє обов’язки, а також у більшості випадків виз- начає відповідні процедури, керує, пререві- ряє, оцінює і виправляє виконану роботу. Вважається, що використання авторитарних методів керівництва виправдано у винятко- вих ситуаціях (криза, надзвичайні, форс-ма-

жорні обставини). Надмірне використання **А.с.к.** призводить до різних форм зловжи- вання владою.

© Розпутьенко І.В.

АГІТАЦІЯ ПЕРЕДВИБОРЧА – політична діяльність партій, громадських організацій, трудових колективів та окремих осіб, засто- сована ними система методів і засобів щодо широкого і всебічного обговорення полі- тичних, ділових та особистих якостей кан- дидатів на ту чи іншу виборну посаду. Можливість проведення **А.п.** передбачається Конституцією України, законодавством про вибори депутатів різних ланок, іншими нор- мативно-правовими актами. Під час **А.п.** широко використовуються засоби масової інформації, які висвітлюють хід підготовки і проведення виборів, а їх представникам гарантується безперешкодний доступ на всі заходи, пов’язані з виборами. Місцеві орга- ни державної влади та самоврядування ство- рюють умови для належного проведення **А.п.** Законодавство встановлює обмеження у проведенні передвиборчої агітації. Так, використання кандидатами або їх дові- реними особами для організації агітаційної роботи засобів масової інформації, які пере- бувають в їх підпорядкуванні як посадо- вих осіб, забороняється. Державні устано- ви, органи місцевого самоврядування не можуть брати участь у передвиборчій агіта- ції. **А.п.** обмежується в організаціях, з’єднан- нях і частинах Міністерства оборони Украї- ни, Міністерства внутрішніх справ України та інших подібних структурах. **А.п.** у день виборів у будь-якій формі забороняється. У багатьох країнах поширення агітаційних матеріалів не допускається. **А.п.** фінан- сується за рахунок коштів, одержаних від держави, політичних партій, виборчих блоків, кандидатів у депутати, пожертвувань фізичних та юридичних осіб.

© Михненко А.М., Медвідь А.П.

АГЕНТСТВА РЕГІОНАЛЬНОГО ТА МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ – інституції, основним завданням яких є сприяння роз- витку і зростанню соціально-економічного потенціалу та конкурентоспроможності пев- ної території, а також рівня та якості життя її населення. Це структури, створені на за- садах партнерства між приватним, держав- ним та громадським секторами з метою комп-

лексного вирішення проблем певної території. Агенція є одним із інструментів реалізації регіональної політики в Україні, що діють у тісній співпраці з центральними та місцевими органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування. **А.р.м.р.** мають на меті вирішення завдань поліпшення умов використання передових інноваційних технологій, підвищення інвестиційної привабливості регіонів, розширення залучення вітчизняних та іноземних інвестицій для регіонального розвитку, вдосконалення підготовки та перепідготовки відповідних фахівців з проблем регіонального розвитку, координацію програм технічної допомоги, спрямованих на підтримку регіонального розвитку.

© Макогон Ю.В.

АГРЕГАТ (у перекладі з лат. – зібрати в стадо) – скупчення, нагромадження, несистемна безліч об'єктів. Це поняття акцентує увагу на несистемності множини об'єктів, яка виникла шляхом невпорядкованого нагромадження компонентів. **А.** – протилежний організму, частини якого пов'язані та узгоджені одна з одною. **А.** є результатом операції агрегування, протилежної до операції декомпозиції. При об'єднанні частин у ціле виникає принципово нова якість. М.Д.Лесечко розуміє під агрегуванням встановлення відношень заданої множини елементів. Той елемент, який має необхідну для заданої цілі властивість, називається конфігуратором.

© Сурмін Ю.П.

АГРЕСІЯ (від лат. *aggressio* – напад) – поняття міжнародного права, яке означає протиправне, пряме чи опосередковане, застосування збройної сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави. Поняття **А.** включає як обов'язкову ознаку ініціативу застосування озброєної сили. Озброєний напад однієї держави на іншу вважається міжнародним злочином проти світу і безпеки людства. Здійснювані в порядку самооборони дії держави, що піддалася нападу, не можуть вважатися актом **А.**, так само як колективні дії держав, що робляться відповідно до Статуту ООН для підтримки або відновлення міжнародного миру і безпеки.

© Розпутенко І.В.

АДАПТАЦІЯ (лат. *adaptatio* – пристосування) – процес пристосування системи до навколишнього середовища без втрати своєї ідентичності. Проблеми **А.** дуже плідно вивчали такі соціологи, як Ф.Хайек, О.Тоффлер, Є.Фром. **А.** має низку вимірів: соціальний, політичний, державно-управлінський. Соціальна **А.** – це пристосування особистості, соціальної групи до умов нового соціального середовища; засвоєння норм та цінностей середовища в процесі соціалізації індивідів. Політична **А.** характеризує пристосування до зміни політичних умов суб'єктів політичної діяльності, політичних інститутів. **А.** в державному управлінні пов'язана із пристосуванням до навколишнього середовища суб'єктів, інститутів, методів, технологій державного управління.

© Сурмін Ю.П.

АДАПТАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ – сукупність процедур, метою яких є пришвидшення набуття необхідних трудових навичок новим працівником і налагодження дружніх ділових відносин у трудовому колективі. Як багатоаспектне явище адаптація включає:

– соціальну адаптацію, тобто отримання інформації про цінності, норми організації, її формальні і неформальні групи, лідерів, знайомство та включення в систему ділових відносин і особистісних стосунків у колективі. Інформація співвідноситься з минулим досвідом працівника, його ціннісними орієнтаціями. Результатом ухвалення групових норм є ідентифікація співробітника колективу або однієї з формальних або неформальних груп;

– організаційну адаптацію, за якої відбувається усвідомлення працівником свого місця й ролі в організації, набуття необхідного організаційного досвіду і культури, засвоєння “правил гри” тощо; це досягається при знайомстві з особливостями діяльності підрозділу, його місцем у загальній організаційній структурі, режимом роботи, системою управління, а також із механізмом функціонування всієї організації;

– професійну адаптацію, яка характеризується освоєнням певного рівня професійних знань, умінь, навичок співпраці, формуванням професійно необхідних якостей і позитивного ставлення до своєї праці;

– психофізіологічну адаптацію, тобто пристосування до нових психічних і фізичних навантажень, санітарно-гігієнічних умов роботи, ритму праці тощо.

Труднощі при адаптації або її порушення прийнято називати дезадаптацією. До дезадаптації відносять деструктивні конфлікти, байдужість до дорученої роботи. Крім того, може виникнути адаптаційна криза внаслідок значної невідповідності знань та умінь вимогам посади. Основні умови, що впливають на успішність проходження адаптації: об'єктивність оцінки персоналу при відборі; атестація персоналу; багаторівнева система навчання та перепідготовки персоналу.

© Сурай І.Г.

АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ – пристосування чинних національних правових норм до нових міжнародних зобов'язань держави, що відбувається згідно з “Загальнодержавною програмою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу”, затвердженої Законом України від 18 березня 2004 р. Метою **А.з.У.з.Є.С.** є досягнення відповідності правової системи України з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом до держав, які мають намір вступити до нього. Адаптація законодавства є планомірним процесом, що включає три окремих етапи, на кожному з яких досягається певний ступінь відповідності законодавства України законодавству ЄС. До пріоритетних належать ті сфери законодавства, від зближення яких залежить зміцнення економічних зв'язків України та держав-членів ЄС і які регулюють відносини, пов'язані з підприємницькою діяльністю, захистом конкуренції, банкрутством, захистом прав інтелектуальної власності, митним регулюванням, транспортом та зв'язком; стандартами і сертифікацією. Інші пріоритетні сфери адаптації законодавства визначаються Міжвідомчою координаційною радою з **А.з.У.з.Є.С.** Державна політика України щодо адаптації законодавства формується як складова правової реформи в Україні та спрямовується на забезпечення єдиних підходів до нормопроєктування, обов'язкового врахування вимог законодавства Європейського Союзу під час нормопроєктування, підготовки кваліфікованих фахів-

ців, створення належних умов для інституціонального, науково-освітнього, нормо-проектного, технічного, фінансового забезпечення процесу адаптації законодавства України.

© Забара І.М.

АДАПТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ НОРМ І СТАНДАРТІВ – процес приведення у відповідність із економіко-правовим середовищем і ринковими відносинами в Україні норм і стандартів, які застосовуються в міжнародній практиці, зокрема в країнах Євросоюзу, з метою виходу вітчизняної продукції на міжнародні ринки на паритетних умовах, розвитку взаємовигідної міжнародної торгівлі шляхом прийняття нових національних положень та внесення змін у нормативно-правові акти. Відповідно до ст. 51 Угоди про партнерство та співробітництво Україна вживає заходів для поступового приведення національного законодавства у відповідність із законодавством Європейського Союзу у таких сферах, як: митне право, законодавство про компанії, банківське право, бухгалтерський облік компаній, податки, у тому числі непрямі, інтелектуальна власність, охорона праці, фінансові послуги, правила конкуренції, державні закупівлі, охорона здоров'я та життя людей, тварин, рослин, довкілля, захист прав споживачів, технічні правила і стандарти, транспорт, енергетика, у тому числі ядерна.

© Скиба М.В.

АДАПТАЦІЯ СОЦІАЛЬНА (*social adaptation*) – пристосування людини або групи людей до нового соціального середовища, а частково і пристосування до них цього середовища з метою співіснування та взаємодії. За своєю сутністю **А.с.** тісно пов'язана з процесом інтеріоризації індивідуума, тобто прийняття і вбирання ним стандартів життя, переконань інших людей, норм та цінностей нового соціального середовища, а також форм соціальної взаємодії, що склалися в ньому. Соціальним механізмом **А.с.** є зближення ціннісних орієнтацій індивіда та групи, засвоєння норм, традицій та звичаїв культурного середовища, освоєння рольової поведінки в ньому. Розрізняють два типи **А.с.** – *активна*, що характеризується переважанням активного впливу на соціальне середовище, та *пасивна*, що визначається конфор-

містським сприйняттям рішень та ціннісних орієнтацій оточення. **А.с.** відіграє вирішальну роль у професійній, політичній та інших видах соціалізації особистості. Проблема **А.с.** висвітлюється в працях Т.Парсонса, Ж.Піаже, Р.Мертон, а також у роботі У.Томаса та Ф.Знанецького “Польський селянин у Європі та Америці”.

© Крупник А.С.

АДАПТАЦІЯ УПРАВЛІНСЬКА – 1) пристосування властивих суб’єкту управлінської діяльності стилів і методів керівництва до особливостей об’єкта управління; 2) процес пристосування системи управління до умов зовнішнього і внутрішнього середовища або результат цього процесу (наявність у системі пристосованості до певного роду факторів середовища).

За висловом американського вченого Т.Парсонса, адаптація є однією з найважливіших функціональних умов, яким всі соціальні системи повинні відповідати, щоб вижити. Із системної точки зору процес адаптації у державному управлінні спрямований на забезпечення оптимальної взаємодії суб’єкта управлінської діяльності (орган влади, посадова особа, управлінський персонал) із його зовнішнім середовищем (суспільство, інші організації, у тому числі суб’єкти управлінської діяльності, тощо). При цьому суб’єкт управління, сприймаючи вплив зовнішнього середовища, реакції на свої дії у формі зворотного зв’язку, неминуче перебуває і своє внутрішнє середовище, що приводить до формування такої владної системи, яка приймається суспільством. Разом з тим у процесі адаптації завжди присутня цілеспрямована внутрішня організаційна діяльність суб’єкта управління з метою пристосування його до зовнішнього середовища, а останнього до своїх вимог.

Часто **А.у.** пов’язують безпосередньо з особистісною адаптацією учасників управлінської діяльності і розглядають її як захисний механізм у розвитку і кар’єрному просуванні керівників. Система психологічного захисту впливає на адаптацію керівників до управлінської діяльності. Суб’єктивно це виявляється у відчутті психологічного дискомфорту в службових ситуаціях, переживанні негативних емоцій тощо. Об’єктивними проявами в процесі адаптації можуть бути такі явища, як завищена вимогливість до себе

самого й підлеглих, уникання проблемних ситуацій, зниження ефективності керівництва в цілому. Тобто адаптація є поєднанням процесів засвоєння правил, умов управлінського середовища, з одного боку, і перетворення цього середовища – з другого. Досвід доводить, що зменшення терміну адаптації не залежить від розуміння особистістю протікання адаптивних механізмів, а лише від можливості більш повного, цілісного виконання керівника в управлінський процес, основною складовою якого стало б налагодження комунікативних зв’язків.

А.у. розглядається також як вид взаємодії суб’єкта і об’єкта управління, під час якого співвідносяться вимоги й очікування учасників. З боку суб’єкта управління адаптація визначається цілями діяльності, способами їх досягнення і санкціями за відхилення від норм. З боку об’єкта управління вона залежить від особливостей сприйняття вимог і норм та можливості їх виконання.

© Фоміцька Н.В.

АДАПТИВНА СТРУКТУРА УПРАВЛІННЯ – структура управління, що дозволяє гнучко реагувати на зміни в навколишньому середовищі і враховує інноваційні прийоми управлінської діяльності.

© Бакуменко В.Д.

АДМІНІСТРАТИВНА ЕТИКА – сукупність правил і форм поведінки з людьми у службово-посадових взаєминах, що дає змогу продемонструвати повагу до них, сприяючи встановленню між керівниками і підлеглими атмосфери взаємного визнання і розуміння, поваги один до одного. Державний службовець має виконувати свої посадові обов’язки чесно, неупереджено, не надавати будь-яких переваг та не виявляти прихильності до окремих фізичних і юридичних осіб, політичних партій, рішуче виступати проти антидержавних проявів і сил, які загрожують порядку в суспільстві або безпеці громадян. Він повинен шанобливо ставитися до громадян, керівників і співробітників, дотримуватися високої культури спілкування, не допускати дій і вчинків, які можуть зашкодити інтересам державної служби. Державний службовець має з належною повагою ставитися до прав, обов’язків та законних інтересів громадян, їх об’єднань, а

також юридичних осіб, не повинен проявляти свавілля або байдужості до їхніх правомірних дій та вимог, допускати прояву бюрократизму, відомчості та місництва, нестриманість у висловлюваннях або іншим чином поводитися у такий спосіб, що дискредитує орган державної влади або ганьбить репутацію державного службовця. Він має виявляти толерантність і повагу до різних релігійних організацій, шанувати та дотримуватися народних звичаїв і національних традицій, установленого протоколу у відносинах з представниками міжнародних організацій, зарубіжних установ та іноземців.

© Штика Л.Г.

АДМІНІСТРАТИВНА КУЛЬТУРА ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ – різновид професійної управлінської культури, що характеризує міру розвитку фахових знань, умінь та навичок, необхідних для виконання державним службовцем організаційно-розпорядчих функцій. Основу формування і розвитку **А.к.д.с.** складають організаторський талант, управлінські здібності та практичний досвід. **А.к.д.с.** виявляється у зразковому виконанні своїх службових обов'язків, у точному виконанні посадових інструкцій, послідовному дотриманні загальноприйнятих норм, правил, стандартів управлінської діяльності, неухильному слідуванні “духу і букві” закону. Розрізняють адміністративну культуру керівника, підлеглого (виконавця), фахівця (експерта, радника, консультанта), структурного підрозділу та державної установи в цілому. Головним критерієм успішності їх діяльності є те, наскільки вони відповідають своїй місії, громадському призначенню та завданням державної установи. **А.к.д.с.** містить у собі як власне професійну (знання, вміння, навички), так і морально-етичну (моральні вимоги професійної етики, або “етичного кодексу”) складові. Порушення єдності цих складових призводить до зловживання службовим становищем або ж до професійної некомпетентності. Основними принципами **А.к.д.с.** є: служіння державі і народу України; пріоритетність прав, свобод та інтересів громадян; верховенство права; законність і справедливість, недопущення бюрократизму, чванства та корупційних дій; демократизм і толерантність; політична, релігійна, расова та інша культурно-світоглядна неупе-

редженість; професіоналізм; порядність, особиста моральна і професійна відповідальність за доручену справу; безконфліктність, ділове та конструктивне ставлення до критики; дотримання приписів службової етики та етикету; підтримка авторитету державної служби та позитивного іміджу державного службовця.

© Князєв В.М.

АДМІНІСТРАТИВНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ (Administrative Conditionality) – комплекс вимог (проведення адміністративної реформи та реформи місцевого самоврядування, посилення спроможності імплементувати *acquis*, створення структур для координації переговорів з ЄС), які країни-кандидати на вступ в ЄС мають виконати з метою приведення національних адміністративних систем у відповідності із Копенгагенськими критеріями вступу. **А.о.**, з'явившись уперше як частина процесу розширення принципів врядування ЄС, була визначена на саміті ЄС у Мадриді в 1995 р. Однак початком відліку процесу її цілеспрямованої реалізації є 1997 р., коли Комісія почала щорічно оцінювати поступ країн-кандидатів у досягненні ними цілей Угод про партнерство заради приєднання, публікуючи відповідні звіти.

© Рудік Н.М.

АДМІНІСТРАТИВНА ПОСЛУГА – результат здійснення владних повноважень уповноваженим суб'єктом, що відповідно до закону забезпечує юридичне оформлення умов реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів за їх заявою (видача дозволів/ліцензій, сертифікатів, посвідчень, довідок, проведення реєстрації тощо). **А.п.** є важливою складовою державних і муніципальних (публічних) послуг. Належність послуги до групи адміністративних визначається за такими ознаками: повноваження адміністративного органу щодо надання певного виду послуг визначаються законом; послуги надаються адміністративними органами шляхом реалізації владних повноважень; послуги надаються за зверненням фізичних та юридичних осіб; результатом розгляду звернення є адміністративний акт, що має індивідуальний характер (паспорт, свідоцтво, довідка, ліцензія, дозвіл тощо); надання послуг пов'язане із забезпеченням умов для реалізації

фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів.

© Шаров Ю.П.

АДМІНІСТРАТИВНА РЕФОРМА – вид державно-управлінської реформи, щодо змісту якої існує три основні тлумачення. Перше, вузьке, тлумачення зводить **А.р.** виключно до перетворень виконавчої влади, зокрема її організаційної структури, функцій, форм і методів діяльності, кадрового забезпечення, а також взаємовідносин із місцевим самоврядуванням. Згідно з другим тлумаченням, **А.р.** розглядається дещо ширше, як комплекс реформаторських заходів, що охоплює зміни за такими напрямками: структура системи органів виконавчої влади та розподіл функцій у ній; форми і методи діяльності органів виконавчої влади; державна служба; контроль у системі виконавчої влади; адміністративна юстиція; адміністративне законодавство. У третьому, ширшому, тлумаченні **А.р.** передбачає реформування публічної адміністрації, зокрема зміни системи виконавчої влади, перетворення системи місцевого самоврядування, модернізацію адміністративно-територіального устрою, удосконалення співвідношення централізації та децентралізації, реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, розвиток системи зовнішнього, передусім судового, контролю за органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, перегляд взаємовідносин цих органів з громадянами. Виходячи з ідеології служіння держави суспільству, за будь-якого тлумачення **А.р.** за цільовим спрямуванням має бути підпорядкована завданням створення таких систем державного управління і місцевого самоврядування, які сприяють підвищенню якості життя громадян країни, зокрема прогнозують і попереджають виникнення суспільних проблем, дієво служать громадянам, забезпечують вироблення і реалізацію стратегії суспільного розвитку.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

АДМІНІСТРАТИВНА СИСТЕМА – ієрархічна система, що є складним суб'єктом державного управління, підсистемою системи державної влади. Здійснює управлінські функції планування, нормування, організації, координації, мотивації, контролю щодо різних

сфер життєдіяльності суспільства. Ототожнюється із системою органів виконавчої влади.

© Бакуменко В.Д.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО – галузь державного права, що стосується взаємин між урядом і окремими громадянами. **А.п.** має справу з правовими обмеженнями дій урядових осіб і службовців.

© Бакуменко В.Д.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ (ПРОСТУПОК) – протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на державний або громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність (ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення). За правопорушення, передбачені згаданим вище кодексом, накладають адміністративну відповідальність, якщо ці порушення не тягнуть за собою, відповідно до закону, кримінальної відповідальності. Питання щодо адміністративної відповідальності за порушення митних правил регулюються Митним кодексом України (ст. 2 цього кодексу). Відповідно до ст. 10, 11 кодексу розрізняють **А.п.**, вчинені умисно та з необережності. За наслідками **А.п.** вчиняється порушення справи про **А.п.** Зазначені дії закріплюються складанням протоколу, що є підставою для розгляду адміністративної справи про будь-яке правопорушення.

© Галанець В.В.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ КАПІТАЛ – одна з форм капіталу (поряд із соціальним, культурним, економічним, людським, політичним та ін.), яка позначає здатність державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування використовувати суспільні ресурси та впливати на суспільні процеси з метою задоволення особистих і суспільних потреб. Використання **А.к.** в особистих інтересах є проявом корупційних діянь. Завдяки концентрації в системі державного управління та місцевого самоврядування професійних знань, умінь і навичок державних службовців і посадових осіб та їх владних компетенцій **А.к.** дає змогу мобілізувати й розподіляти матеріальні та нематеріальні ресурси з найбільшою корисністю. Носієм **А.к.**

є бюрократична еліта. Обсяг **А.к.** вимірюється посадовим рівнем і масштабом організації.

© Серняк О.І.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ КОНТРОЛЬ – діяльність адміністративних органів стосовно запобігання, виявлення та припинення дій, що суперечать встановленим державою нормам і правилам. Метою **А.к.** є забезпечення ефективного функціонування державного управління та місцевого самоврядування. Повноваження органів щодо здійснення **А.к.** регулюються Конституцією України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, законами та іншими нормативно-правовими актами. Суб'єктами **А.к.** є органи державної влади та органи місцевого самоврядування, відомчі органи, структурні підрозділи зазначених органів, громадські організації, колективні та колегіальні органи управління тощо. Об'єктами **А.к.** є цілі, стратегії, процеси, функції та завдання, параметри діяльності, управлінські рішення, організаційні формування, їх структурні підрозділи та окремі виконавці. Взаємопов'язана сукупність контролюючого суб'єкта, контрольних дій та контрольованого об'єкта є організаційною системою контролю.

© Лазар І.Г.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ (*management control*) – один з напрямів сучасного менеджменту, який включає адміністративно-розпорядчі форми управління. **А.м.** – це планування, встановлення стандартів ефективності, координація, комунікації та поширення інформації, оцінювання виконавців та вплив на них, а також обробка відповідної інформації. Основні сучасні підходи **А.м.**: бюрократичний (механістичний) підхід; кібернетичний підхід; управління як система агентських відносин; адміністративне управління як управління людськими ресурсами; системний підхід до управління; культурологічний підхід. Існує також розуміння поняття **А.м.** як особливого виду менеджменту в організаціях публічного управління.

© Маматова Т.В.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ РЕСУРС – політична практика, коли відповідальні працівники установ державної влади використовують своє службове становище, аби впливати на посадових осіб, а також перебіг полі-

тичних, економічних, культурних та інших подій, що перебувають поза межами їх підпорядкування, повноважень і компетенції. Це позбавлення громадян свободи вибору й волевиявлення на підставі їх адміністративної залежності від начальства. Наприклад, використанням **А.р.** є намагання державного службовця досягти особистих чи політичних цілей, застосовуючи важелі адміністрування, посадову підпорядкованість підлеглих йому осіб. Застосування **А.р.** у державному управлінні характерне для недемократичних режимів як продовження практики адміністративно-командного управління.

© Михненко А.М.

АДМІНІСТРАТИВНІ МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ (називають також директивними (фр. *directive* – направляти), розпорядницькими, командними) – 1) способи й форми управління, в основі яких лежить безпосереднє адміністрування, розпорядництво, що опирається на накази, розпорядження, надані зверху установки; 2) методи, засновані на тому, що суб'єкт керування, управляючий орган виробляє директиви, команди, розпорядження, що підлягають неухильному виконанню з боку об'єкта керування, підлеглих суб'єктові осіб.

© Кравцова Т.В.

АДМІНІСТРАТИВНО-КОМАНДНА СИСТЕМА – система господарювання, за якої економічна влада в суспільстві зосереджена в одного суб'єкта, яким може виступати держава, партія, окрема особа. Усі економічні рішення приймаються цим суб'єктом (центром) у вигляді планів-наказів, обов'язкових до виконання.

В **А.-к.с.** держава відіграє провідну роль в управлінні економікою. Саме вона визначає, як вирішуються основні питання, що стоять перед усіма економічними системами. Державне регулювання в цій системі здійснюється в основному прямими адміністративними методами. Держава законодавчо закріплює панування суспільної власності на засоби виробництва, застосовує директивне централізоване планування в усій системі господарювання, гарантує високий ступінь соціального захисту громадян, який забезпечує повну зайнятість населення, безкоштовні освіту, медичне обслуговування, послуги сфери культури, мистецтва, спорту. Завдяки наданню соціальних трансфертів малозабезпеченому населенню з боку держави в сус-

пільстві відсутня диференціація населення на бідних та багатих. Ціноутворення здійснюється централізовано. Надмірна централізація, панування командних методів управління, негнучкість до змін в економіці, відсутність конкуренції між товаровиробниками та стимулів до покращання кінцевих результатів роботи зумовлюють недостатню ефективність функціонування **А.-к.с.** та її розпад.

© Крамарева О.С.

АДМІНІСТРАТИВНО-КОМАНДНЕ УПРАВЛІННЯ – система державного управління, зорієнтована на забезпечення так званого державного інтересу і політичної доцільності, пріоритетом функціонування якої є здійснення контролю за всіма сферами життя суспільства: економічного, соціального, ідеологічного, духовного. Найбільш характерними рисами даного виду управління є: надмірна централізація за рахунок послаблення децентралізації; безпосередній вплив на інтереси керованих методами директивного примусу з використанням дозволів, заборон, дисциплінарних санкцій; координоване ведення господарства в масштабах країни на основі використання директивного народногосподарського планування; переважання державно-адміністративного монополізму, основу внутрішньої структури якого складає державний сектор. Володіючи високою здатністю мобілізації ресурсів для досягнення вузькоспеціалізованих цілей і достатньо ефективний в умовах військового часу, надзвичайних ситуацій, **А.-к.у.** є слабко пристосованим до динамічних змін суспільної життєдіяльності, неспроможним забезпечити ефективність суспільного розвитку, об'єктивну трудову мотивацію працівників, активізацію підприємливості та ініціативності. **А.-к.у.** – це управління суспільним життям, що характеризується жорсткою централізацією, обмеженням або й запереченням прав на самоврядування, надмірною регламентацією й бюрократизацією всіх сфер суспільного життя. У СРСР підґрунтям **А.-к.у.** була гегемонія однієї партії та державна власність на засоби виробництва, а наслідком став значний спад ефективності та загальної культури управління, поширення некомпетентності керівництва, практики перестраховок, приписок, домінування політичних та ідеологічних чинників в управлінні економікою й культурою.

© Васіна А.Ю.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА – правлячий суспільством прошарок, який є носієм найбільш характерних політико-управлінських якостей і функцій. Особлива роль **А.-п.е.** відображена в теоріях елітаризму, що обґрунтовують розподіл суспільства на керівників і керованих, де політична влада розглядається як база соціальних відносин, що зумовлює відносини панування і підкорення. Наприклад, теорія плюралістичних еліт, яка широко використовується для теоретичного обґрунтування сучасних західних демократій, стверджує, що в соціальних структурах є політична, економічна, культурна еліти. Провідна роль відводиться саме **А.-п.е.**, яка безпосередньо бере участь у процесі прийняття політичних рішень. До неї примикає, часто зливаючись з нею, управлінська еліта (вищий прошарок державної бюрократії), що не володіє прямим впливом на політику але зайнята виконавською діяльністю. **А.-п.е.** повинна мати відкритий характер, не перетворюватися на замкнену гільдію ледь не спадкових носіїв влади або клан олігархів. З цього виходить необхідність формування ефективного механізму її ротації, постійного притоку свіжих сил до її лав. Необхідно враховувати ідеї циркуляції еліти, запрошувати до управлінської діяльності в центрі відомих фахівців з регіонів, спроможних досягти успіхів у системі державного управління та ефективного адміністративного реформування. Важливою складовою державного впливу на формування політичної і управлінської еліти є організація навчальної підготовки представників корпусу державних, політичних та адміністративних діячів і загальнонаціональних лідерів інших сфер життєдіяльності суспільства, які не обіймають державних посад.

© Михненко А.М.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА ОДИНИЦЯ – частина території України у фіксованих межах з одним чи кількома поселеннями, що має органи місцевого самоврядування. В Україні **А.-т.о.** є Автономна Республіка Крим, 24 області, 490 районів, 458 міст, 118 районів у містах, 784 селищних і 10278 сільських громад (на 1 вересня 2008 р.). **А.-т.о.** має адміністративний центр. Базовий (первинний) рівень **А.-т.о.** склада-

ють сільські, селищні та міські громади. Другий рівень – адміністративні (сільські) райони, третій – адміністративні області. Райони в містах мають особливий статус, що регулюється законодавством України.

© Монастирський Г.Л.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА РЕФОРМА – вид державно-управлінської реформи, що включає два відносно самостійних, але тісно взаємопов’язаних компоненти, а саме, перетворення адміністративно-територіального устрою (територіальна реформа) і територіальної організації влади в державі (адміністративна реформа на територіальному рівні). **А.-т.р.** виступає територіальною складовою адміністративної реформи, якщо останню розуміти в широкому тлумаченні як реформу публічної адміністрації. Сучасне бачення мети **А.-т.р.** полягає у спрямуванні даної реформи на забезпечення гармонійного розвитку суспільства, підвищення якості життя громадян у кожному населеному пункті. Виходячи з такої мети, зміст **А.-т.р.** має базуватися на європейських принципах субсидіарності, децентралізації, дерегулювання, повсюдності місцевого самоврядування. До загальних напрямів **А.-т.р.** відносять: перетворення системи органів виконавчої влади на територіальному рівні, системи органів місцевого самоврядування, адміністративно-територіального устрою; перерозподіл функцій та повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, а також органами місцевого самоврядування різного територіального рівня; удосконалення кадрового забезпечення зазначених органів; зміцнення матеріально-фінансової бази і правових засад діяльності органів місцевого самоврядування та територіальних громад. Науковці наголошують на розумному застосуванні зарубіжного досвіду **А.-т.р.** з урахуванням національних умов. Зокрема, моделювання адміністративно-територіального устрою необхідно проводити на базі системи показників, що враховують географічні, історичні, політичні, економічні, соціальні, культурні, етнічні, демографічні та інші чинники.

У XVII–XX ст. в Україні неодноразово здійснювались **А.-т.р.** У ході Визвольної війни XVII ст. замість воєводств і повітів був запроваджений полково-сотенний устрій.

Після ліквідації автономії на Україну поширюється дія “Установлення для управління губерній Всеросійської імперії” (1775 р.) і встановлюється поділ на губернії та повіти. **А.-т.р.** 1923 р. скасувала волості й повіти, запровадивши поділ на губернії, округи і райони, потім скасувала губернії (1925 р.) і округи (1930 р.). У 1932 р. був здійснений перехід до системи центр – область – район.

© Прокопенко Л.Л., Кравченко С.О., Яковлева Ю.О.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ – конституційно визначений поділ території держави на систему адміністративно-територіальних одиниць з метою раціональної організації державного управління та місцевого самоврядування. **А.т.п.** України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій. За Конституцією України систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села. В Україні питання **А.-т.п.** регулюються Конституцією України та Указом Президії Верховної Ради УРСР “Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою УРСР” від 12 березня 1981 р.

© Монастирський Г.Л.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ – зумовлена географічними, природними, історичними, економічними, етнічними, культурними, соціальними та іншими чинниками внутрішня територіальна організація держави з поділом її на складові частини – адміністративно-територіальні одиниці з метою забезпечення населення необхідним рівнем послуг та збалансованого розвитку всієї території держави. Необхідність такого поділу зумовлена потребою представництва державної влади на окремих територіях, певна географічна віддаленість яких від політичного центру держави унеможливило як безпосередню реалізацію завдань і функцій вищих органів державної влади, так і забезпечення широкого зворотного зв’язку.

го зв'язку у відносинах між державною владою і громадами цих територій. **А.-т.у.** притаманний практиці більшості держав. Виняток становлять лише ті, територія яких за геофізичними параметрами є незначною. В Європі це окремі так звані держави-карлики: Ватикан, Монако, Сан-Марино. За **А.-т.у.** до складу України входять Автономна Республіка Крим, 24 області, міста Київ і Севастополь.

© Малиновський В.Я.

АДМІНІСТРАЦІЯ (лат. *administratio* – керування, управління; *administro* – прислужую, допомагаю) – 1) державна адміністрація – у значенні певних органів виконавчої влади (Адміністрація Державної прикордонної служби України, Державна судова адміністрація України, місцеві державні адміністрації); 2) апарат при главі держави (Адміністрація президента); 3) поширене визначення органу управління підприємств, установ, організацій; 4) службові особи управління, керуючий персонал закладу (директор, завідувач).

А. у широкому розумінні – це вся діяльність держави з управління, яку здійснюють різноманітні виконавчі та розпорядчі органи. У деяких країнах **А.** – це назва кабінету при главі держави (США), в інших – це офіційна назва органів виконавчої влади на рівні області, району, міста. Також **А.** широко використовується як назва керівництва підприємств, установ та організацій.

© Малиновський В.Я., Михненко А.М.

АДМІНІСТРАЦІЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ – постійно діючий орган, що утворюється Президентом України відповідно до Конституції України для забезпечення здійснення ним своїх повноважень як глави держави. Основними завданнями **А.П.У.** є організаційне, правове, консультативне, інформаційне, експертно-аналітичне та інше забезпечення діяльності Президента України щодо: реалізації його повноважень як гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина; представлення України в міжнародних відносинах, здійснення керівництва її зовнішньополітичною діяльністю, ведення переговорів та укладання міжнародних договорів України, визнання іноземних держав, призначення та звільнення глав дипло-

матичних представництв України; здійснення ним керівництва у сферах національної безпеки і оборони; визначення стратегії економічного розвитку держави; вирішення питань, пов'язаних з утворенням, реорганізацією і ліквідацією центральних органів виконавчої влади, забезпечення їх узгодженого функціонування і взаємодії; вирішення кадрових питань, які належать до його повноважень; вирішення питань, пов'язаних із нагородженням державними нагородами, у тому числі і відзнаками Президента України, присвоєнням вищих військових та інших вищих спеціальних звань і класних чинів, прийняттям до громадянства та припиненням громадянства України, наданням притулку в Україні, здійсненням помилування; виконання ним інших повноважень, визначених Конституцією України.

© Варзар І.М.

АДМІНІСТРУВАННЯ – стиль управління, за якого діяльність фокусується на процедурах і контролі правильного виконання розпоряджень.

© Бакуменко В.Д.

АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКЕ ЕКОНОМІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО / Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC) – відкритий форум, який об'єднує 21 країну та регіони (країн членів) Тихоокеанського побережжя для обговорення напрямів регіонального співробітництва, торгівлі та інвестицій. Країни APEC об'єднують близько 41% населення світу та забезпечують 49% світової торгівлі, виробляючи близько 56% світового ВВП. Під егідою форуму проводяться зустрічі економічних лідерів APEC (APEC Economic Leaders' Meeting (AELM)), щорічні саміти глав держав APEC. Постійна діяльність форуму координується Секретаріатом APEC.

© Розпунченко І.В.

АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (РАГС) – федеральна державна установа вищої професійної освіти, провідний навчальний заклад з підготовки кадрів для системи державної служби, державного і муніципального управління. РАГС здійснює підготовку з широкого спектра програм вищої, додаткової і післявузівської освіти в галузі гуманітарних та суспільних

наук, є найбільшим науково-дослідним, інформаційно-аналітичним, інформаційно-методичним російським центром за цими напрямками. РАГС заснована Указом Президента Російської Федерації від 6 червня 1994 р. № 1140, створена на основі Російської академії управління. Засновником РАГС є уряд Російської Федерації. Основні напрями діяльності РАГС визначає Президент Російської Федерації. Керівництво РАГС здійснює президент-ректор Академії, який призначається Президентом Російської Федерації. РАГС готує науково-педагогічні кадри вищої кваліфікації в очній та заочній аспірантурі і докторантурі. Захист докторських і кандидатських дисертацій здійснюється більш ніж у 20 дисертаційних радах. У РАГС діють 22 кафедри та інші структурні підрозділи. РАГС співпрацює з міжнародними організаціями, університетами, центрами підготовки кадрів, фахівцями державних і муніципальних органів влади. В Академії проводяться міжнародні та всеросійські конференції та семінари, здійснюються освітні і наукові міжнародні проекти. В навчальному закладі навчаються співробітники федеральних органів державної влади і управління, органів державної влади суб'єктів Російської Федерації, муніципальні службовці, представники законодавчої, виконавчої та судової влади, працівники комерційних структур, які мають вищу освіту. За програмами другої вищої освіти йде навчання за спеціальностями “Державне та муніципальне управління”, “Юриспруденція”, “Економіка праці”, “Антикризове управління”, “Національна економіка”, “Світова економіка”, “Податки та оподаткування”, “Менеджмент організації”, “Психологія”, “Управління персоналом”, “Політологія”, “Соціологія”, “Історія”, “Документознавство”, “Прикладна інформатика в державному та муніципальному управлінні”. У рамках цих спеціальностей здійснюється навчання економістів, юристів, соціологів, психологів, спеціалістів з управління та ін. За шести спеціалізованими програмами підготовки магістрів проводиться прийом на навчання за напрямом “Економіка”. РАГС здійснює заходи з розширення перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців. Розроблено нові спеціальні програми, проводяться курси та семінари. Найважливішим напрямом додаткової професійної освіти держав-

них службовців і управлінських кадрів для бізнесу є реалізація програм Master of Public Administration (MPA) і Master of Business Administration (MBA). У 2009 р. РАГС уперше в Росії надала своїм слухачам можливість паралельного навчання за програмами MBA та MPA, що дає можливість поєднати вивчення специфіки управлінської діяльності в бізнесі і на держслужбі. За підсумками навчання в Академії слухачі отримують два дипломи встановленого зразка з присвоєнням кваліфікацій “Спеціаліст з державного і муніципального управління – Master of Public Administration (MPA)” та “Майстер ділового адміністрування – Master of Business Administration (MBA)”. Тривалість програми – 3 роки, протягом яких слухачі пройдуть два стажування: у сфері державного управління та у сфері бізнесу в Росії або за кордоном. У 2008 р. Академія розпочала навчання за освітніми програмами першої вищої професійної освіти.

© Яскевич А.Й.

АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ – провідний навчальний заклад у системі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації керівних кадрів державних органів і організацій Республіки Білорусь. З моменту створення ВНЗ понад 70 тис. студентів і слухачів пройшли навчання в його стінах. Щорічно в **А.у.П.Р.Б.** навчаються більше 9 тис. осіб. Навчальний процес забезпечують 20 кафедр, на яких працює кваліфікований професорсько-викладацький склад. **А.у.П.Р.Б.** заснована в 1991 р. як Академія управління при Раді Міністрів УРСР. У 1995 р. **А.у.П.Р.Б.** було присвоєно статус президентської. В **А.у.П.Р.Б.** підготовку фахівців вищої кваліфікації в галузі держуправління, а також перепідготовку та підвищення кваліфікації керівних кадрів ведуть Інститут державної служби та Інститут управлінських кадрів (ІУК). В ІУК діє система дистанційного навчання. Навчальні плани ІУК включають цикли гуманітарних, природничих, математичних, управлінських, правових та економічних дисциплін. Велика увага в підготовці студентів приділяється вивченню сучасних комп'ютерних технологій та іноземних мов. Брати участь у конкурсі на отримання вищої освіти в ІУК за спеціальностями “Державне управління і пра-

во”, “Державне управління та економіка” мають право особи, які пройшли професійно-психологічну співбесіду. Співбесіда проводиться при вступі на всі форми здобуття вищої освіти (денну, заочну (у тому числі дистанційну), для отримання другої і наступної вищої освіти. У ході співбесіди встановлюється достовірна інформація про абітурієнта. Оцінюються повнота, логічність відповіді на запитання, уміння обґрунтовувати думку, наводити приклади, а також коректність і правильність мови, культура діалогу. У вересні 2000 р. в **А.у.П.Р.Б.** створено Науково-дослідний інститут теорії та практики державного управління (НДІ ТПГУ). Сьогодні НДІ ТПГУ здійснює наукову, інноваційну, інформаційно-аналітичну діяльність, а також програмно-технічний супровід усіх рівнів АІС “Резерв” (Автоматизованої інформаційної системи електронного обліку керівних кадрів та їх резерву), інноваційних проектів та дистанційного навчання. У структуру НДІ ТПГУ входить 4 центри та науково-дослідна лабораторія студентів. Прикладні дослідження, що проводяться науковими співробітниками НДІ ТПГУ, спрямовані на вдосконалення і розвиток системи державного управління республіки. Починаючи з 2007 р. **А.у.П.Р.Б.** разом із відділом у справах молоді Мінського міського виконавчого комітету щороку реалізує проект “Мінська зміна”. Учасники проекту відбираються серед студентів ВНЗ за результатами психологічного тестування. Студенти-учасники проекту розробляють молодіжні проекти, які сприяють поліпшенню економічних показників м. Мінська. В **А.у.П.Р.Б.** реалізується Програма ідеологічної та виховної роботи, спрямована на ідеологічне, патріотичне та громадянське виховання, розвиток навичок професійної та трудової діяльності, естетичне, моральне, сімейне і гендерне виховання, виховання культури побуту і дозвілля, культури здорового способу життя і безпечної життєдіяльності. Планування, організацію та реалізацію виховної діяльності в Академії займає Центр виховної роботи та молодіжних ініціатив (ЦВРiМi). **А.у.П.Р.Б.** активно співпрацює із зарубіжними та вітчизняними науковими й освітніми установами в галузі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації керівних кадрів і фахівців, що дає змогу вивчати і впроваджувати зарубіжний досвід в

процес навчання. Серед партнерів **А.у.П.Р.Б.** провідні ВНЗ Росії, України, Китаю, Казахстану, Болгарії, Венесуели, Куби, Литви, Німеччини, Киргизстану, Узбекистану, Молдови, Азербайджану, Сінгапуру, Чехії, Вірменії, Польщі, В’єтнаму. На цей час **А.у.П.Р.Б.** підписано 37 угод про співробітництво.

© Яскевич А.Й.

АКВАТОРІЯ (*Water surface*, від лат. *Aqua* – вода) – частина водної поверхні в установлених межах району океану, моря, водосховища чи порту. **А.** забезпечують завантаження/розвантаження суден (портова **А.**); добуудову і ремонт суден (заводська **А.**); злет/посадку літаків (гідроаеродромна **А.**); випробування військової техніки (водний полігон; мінний полігон) та ін.

© Розпутьенко І.В.

АКСІОЛОГІЯ УПРАВЛІНСЬКА (від грец. *axios* – цінність і *logos* – слово, поняття, вчення, порядок, закономірність) – теорія управлінських цінностей як смислоутворюючих засад, значимостей, що зумовлюють оцінку, вибір, мотивування та спрямованість управлінських рішень і стратегій. На відміну від технології управління, яка відображає зовнішній, безпосередній, об’єктивно-предметний спосіб організації та реалізації управлінської діяльності, **А.у.** фіксує її суб’єктивно-предметні виміри, є “відображенням суб’єкта в об’єкті”, проекцією уподобань, пріоритетів, ментальності, очікувань та кінцевих цілей і смислів діяльності суб’єкта управління. У сфері державного управління головним завданням **А.у.** є відповідь на запитання: якими мають бути система і характер державно-управлінської діяльності, щоб відповідати як особливостям національної культури і зовнішньополітичним пріоритетам держави, так і європейським стандартам і цінностям. Управлінська діяльність сама може виступати як цінність, наприклад у процесі розгляду та вирішення таких питань: “державна служба як професія та покликання”, “ціна та соціальні наслідки прийнятих (або не прийнятих) урядових рішень”, “на кого має працювати урядова машина?”, “державне управління як спосіб відтворення та розвитку національної культури, захисту та реалізації національних інтересів”, “якою має бути національна модель демократії?” тощо.

© Князєв В.М.

АКТИ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ – постанови і розпорядження, які Кабінет Міністрів України видає у межах своєї компетенції на основі та на виконання Конституції України, законів України, актів Президента України і які є обов'язковими для виконання на території України. **А.К.М.У.**, що мають нормативний характер, найбільш важливе або загальне значення, видаються у формі *постанов* Кабінету Міністрів України, а з організаційно-розпорядчих та інших поточних питань – у формі *розпоряджень* Кабінету Міністрів України. Апарат Кабінету Міністрів України організовує та контролює виконання **А.К.М.У.** безпосередньо або через *центральні органи виконавчої влади*, місцеві державні адміністрації та інші підвідомчі йому органи. Право виступати з ініціативою прийняття **А.К.М.У.** мають члени Кабінету Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, голови обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій. Підготовка проєктів постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України здійснюється міністерствами, а в разі потреби – за участю інших центральних органів виконавчої влади, а також народних депутатів України, науковців, інших фахівців за їх згодою.

А.К.М.У. або їх окремі положення можуть бути визнані Конституційним Судом України неконституційними, якщо вони не відповідають законам України або указам Президента України, а за зверненнями фізичних чи юридичних осіб можуть бути оскаржені в суді.

© Безносенко Д.О., *Серов О.В.*

АКТИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ – форма владного волевиявлення у системі органів державної влади (закони, постанови, декрети, укази, розпорядження, накази, рішення). **А.о.д.в.** складають своєрідну систему правової ієрархії, вершиною якої є Конституція України. Форма таких актів, порядок їх прийняття визначаються чинним законодавством. Багатство змісту і форм **А.о.д.в.** дає можливість їх класифікації, критеріями якої можуть бути юридична природа (нормативність, юридична сила, форма, структура, їх дія в просторі, часі і за колом осіб), спосіб видання і оприлюднення тощо. У сучасних умовах в Україні прово-

диться робота з упорядкування **А.о.д.в.** та їх систематизації.

© *Бакуменко В.Д.*

АКТИ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ – укази і розпорядження Президента України, які є підзаконними правовими актами. Укази Президента України мають нормативний характер, якщо вони стосуються невизначеного кола суб'єктів, містять у собі норму права і розраховані на тривалу дію і багаторазове застосування. Укази Президента України, що не мають нормативного характеру, стосуються призначень, нагороджень, громадянства, помилування, надання політичного притулку тощо. Рішення з оперативних питань, а також стосовно роботи Адміністрації Президента України приймаються у формі розпоряджень Президента України, які не повинні містити нормативних установлень та доручень. **А.П.У.** або їх окремі положення можуть бути відмінені Конституційним Судом за умов визнання їх неконституційними.

© *Бакуменко В.Д., Кравченко С.О., Макаренко Е.М.*

АКТИВНЕ ВИБОРЧЕ ПРАВО – право громадян брати участь у виборах та референдумах з вирішальним голосом. **А.в.п.** відповідно до Конституції України та законів про вибори має кожен громадянин України, якому на день голосування виповнилося 18 років, за винятком осіб, визнаних судом недієздатними. Реалізація виборчого права може бути призупинена на відповідний період для осіб за рішенням суду. Як виняток у деяких державах **А.в.п.** обмежується підвищеним віковим цензом, цензом осідлості, грамотності. **А.в.п.** є загальним, рівним і прямим при таємному голосуванні. З **А.в.п.** тісно пов'язані такі права, як право брати участь у висуненні представників до складу виборчих комісій, у висуненні кандидатів до виборчих державних органів, в обговоренні висунутих кандидатур та в передвиборчій агітації, а також при відкликанні депутата, що не виправдав довіри виборців.

© *Михненко А.М., Михненко А.А.*

АКТУАЛІЗАЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ БАЗ – періодичне оновлення діючих і створення нових проблемно-орієнтованих нормативних баз. **А.н.-п.б.** доцільно здійснювати за загальною процедурою, яка

містить такі етапи: аналіз реальних проблем (процесів, ситуацій) економічного, соціального, правового та іншого характеру в масштабах країни, регіонів, галузей, окремих територій, які стримують розвиток цієї сфери діяльності; аналіз діючих нормативно-правових баз на предмет відповідності вирішенню реальних проблем у даній сфері діяльності і визначення напрямів їх удосконалення та розвитку; зіставлення діючих вітчизняних нормативно-правових баз із зарубіжними з метою можливого врахування світового досвіду правового регулювання у даній сфері діяльності; оновлення (розроблення нових або внесення змін і доповнень до чинних нормативно-правових актів, впровадження необхідних організаційних заходів) з використанням наявних інструментів правового регулювання у даній сфері діяльності та сучасної техніки нормотворчості; розроблення та впровадження відповідних механізмів правозастосування.

© Бакуменко В.Д., Безносенко Д.О.,
Штика Л.Г.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СВІТОВОГО РОЗВИТКУ – проблеми, від вирішення яких суттєво залежать перспективи світового розвитку. Серед них: перехід до пост-індустріального інформаційного суспільства; перетворення знань на найважливіший продукт і капітал; зростання швидкості змін у суспільстві; стрімкий розвиток інфраструктури, зокрема електронних комунікацій та інформаційних технологій; значний розрив рівня розвитку та споживання ресурсів між економічно розвинутими країнами та рештою країн світу, загострення демографічних проблем; значне зменшення в цілому природних ресурсів та пов'язані з цим проблеми їх перерозподілу, перехід на нові ресурсозберігаючі процеси та технології; утвердження екологічного мислення; перехід від ієрархічних до адаптаційних організаційних структур; зміщення світових акцентів духовно-культурного розвитку, переорієнтація освіти на загальносвітові цінності тощо. На Всесвітньому саміті тисячоліття ООН прийняті “Цілі Розвитку Тисячоліття”, які спрямовані на вирішення найбільш гострих проблем світового розвитку. Серед них: зменшення наполовину відсотка людей, які живуть за межею бідності та страждають від голоду; надання всім дітям початкової освіти;

сприяння рівності жінок і чоловіків; зменшення дитячої смертності у віці до п'яти років на дві третини; зменшення рівня материнської смертності на три чверті; зупинення поширення ВІЛ/СНІДУ, малярії та туберкульозу; забезпечення стабільного розвитку довкілля. За цих умов світове співтовариство пропонує посилити міждержавне співробітництво на фоні раціонального державного управління в кожній країні в контексті ідеології стійкого розвитку.

© Сурмін Ю.П., Кравченко С.О.

АЛГОРИТМ – єдиного “істинного” визначення поняття “алгоритм” немає. Є різні тлумачення цього терміна. “А. – це кінцевий набір правил (чітких або розмитих), який визначає послідовність операцій для вирішення конкретної безлічі завдань з даного класу, і володіє 6-ма важливими рисами: масовістю, визначеністю з елементами нечіткості, можливістю уводу-виводу, результативністю”. “А. – це послідовність дій, спрямованих на отримання певного результату за кінцеве число кроків”. Саме слово “алгоритм” виникло від імені ученого Абу Абдуллах Мухаммеда ібн Муса аль-хорезмі, який жив у Хорезмі. Близько 825 року він написав твір, в якому вперше дав опис придуманої в Індії позиційної десяткової системи рахування. На жаль, арабський оригінал книги не зберігся. Аль-хорезмі сформулював правила обчислень у новій системі і, ймовірно, вперше використовував цифру 0 для позначення пропущеної позиції в записі числа (ті індійську назву араби перекладали як as-sifr або просто sifr, звідси такі слова, як “цифра” і “шифр”). Приблизно в цей самий час індійські цифри почали застосовувати і інші арабські учені. У першій половині XII ст. книга аль-хорезмі в латинському перекладі проникла до Європи. Перекладач, ім'я якого до нас не дійшло, дав їй назву *Algoritmi de numero Indorum* (“Книга про індійський рахунок”). Арабською мовою книга іменувалася *Китаб аль-джебр валь-мукабала* (“Книга про складання і віднімання”). З оригінальної назви книги походить слово алгебра.

© Тронь В.П.

АЛГОРИТМ УПРАВЛІНСЬКИЙ – точний припис, що задає послідовність прийняття та реалізації управлінського рішення за кінцеве число кроків. Спрощено А.у. можна відобразити схемою, що включає такі етапи:

виявлення та діагностування проблеми → формулювання обмежень та критеріїв для оцінки рішень → виявлення альтернатив → оцінка альтернатив → кінцевий вибір одного з альтернативних рішень та його затвердження у встановленій формі → забезпечення реалізації рішення → аналіз ситуації після реалізації рішення. **А.у.** має універсальний характер, тобто у незмінному вигляді застосовується незалежно від рівня державного управління та галузі, в якій воно здійснюється. Разом з тим особливості взаємодії суб'єкта і об'єкта державного управління в процесі здійснення **А.у.**, форми, методи, технології та інші засоби, що використовуються на кожному етапі даного процесу, визначаються масштабом та специфікою об'єкта управління, а також конкретною управлінською ситуацією.

© Кравченко С.О.

АЛЬТЕРНАТИВА (від лат. *alter* – один з двох) – англ. *alternative*) – можливість вибору між двома й більше варіантами. Необхідність вибору одного з багатьох можливих рішень, напрямів, варіантів дії. Ключовою властивістю ефективного рішення слід вважати обов'язкову наявність **А.**, які забезпечують доцільність і усвідомленість їх вільного вибору. Ефективність рішення багато в чому визначається тим, з якої кількості альтернативних варіантів вибраний варіант рішення. Відсутність альтернативних варіантів свідчить або про недостатню інформованість особи, яка ухвалює рішення, або про дефіцит часу, що відводиться на ретельну перевірку емпіричної бази для цього вирішення. А це підвищує ступінь вірогідності помилковості в ухваленні рішення, утрудняє вибір оптимального варіанта. При виробленні **А.** необхідне дотримання наступних вимог: 1) **А.** повинні взаємно виключати одна одну; 2) **А.** повинні припускати максимальні відмінності за виділеними критеріями; 3) **А.** повинні бути однаково вірогідні. Формальною підставою ухвалення ефективних рішень є використання **А.**, який узагальнює досвід в ухваленні управлінських рішень значною кількістю успішних керівників, політиків, науковців, комерсантів.

© Тронь В.П.

АЛЬТЕРНАТИВА УПРАВЛІНСЬКА – варіант вибору між двома або кількома можливостями, що виключають одна одну. **А.у.** може бути представлена у вигляді ідеї, концепції,

технологічної послідовності дій, способу вирішення завдання. Потреба в **А.у.** диктується функцією прийняття управлінського рішення, яка передбачає вибір оптимального варіанта рішення з урахуванням альтернатив. Врахування **А.у.** розширює можливості управління, підвищує його ефективність.

© Іванченко Ю.Г.

АЛЬТЕРНАТИВНІ ІНСТРУМЕНТИ ПОЛІТИКИ (*Alternative policy instruments*) – мають те ж саме значення, що й альтернативи регулювання. Застосовуються в галузі охорони навколишнього середовища та охорони й безпеки праці на протидію адміністративно-контрольним заходам, які часто не сприяють запровадженню нових технологій та зменшенню рівня забруднень, змушують фірми нести однаковий тягар щодо заходів контролю незважаючи на відмінні кошти його запровадження. На кшталт альтернативних застосовуються такі інструменти добровільного регулювання, еко-аудит та добровільні угоди й інструменти економічного (ринкового) регулювання, такі як зелений податок, торгівля квотами забруднень та звіти щодо оцінювання екологічних наслідків.

© Розпуктенко І.В.

АЛЬТРУЇЗМ – система ціннісних орієнтацій особистості, в якій центральним мотивом та критерієм моральної оцінки є інтереси іншої людини або соціальної спільноти. Термін **А.** ввів французький філософ О.Конт як протилежний до поняття егоїзм.

© Сурмін Ю.П., Михненко А.М.

АМСТЕРДАМСЬКИЙ ДОГОВІР (УГОДА) – акт первинного законодавства ЄС, поширена неофіційна назва Амстердамського договору про внесення змін у Договір про Європейський Союз, договори про утворення Європейських співтовариств і деякі пов'язані з ними акти, який підписаний 2 жовтня 1997 р. міністрами закордонних справ країн Європейського Союзу (ЄС) за результатами міжурядової конференції ЄС (29 березня 1996 р. – 17 червня 1997 р.) та який набув чинності 1 травня 1999 р. **А.д.** став черговим етапом розбудови ЄС. Не засновував нових організацій. Мета **А.д.** – внести зміни і доповнення в установчі договори, які після набрання ним чинності були інкорпо-

ровані в Договір про Європейське Співтовариство (колишнє ЄЕС), Договір про ЄСВС, Договір про Євратом і Договір про Європейський Союз. Положеннями А.д. розширювалася компетенція Європейського Співтовариства та Європейського Союзу. До відання ЄС було віднесено питання щодо візової, імміграційної політики, питань притулку, політики зайнятості, здійснення гуманітарних акцій у ході міжнародних конфліктів, а також операцій зі встановлення та підтримання миру, протидії проявам дискримінації. Європейський Союз отримав повноваження видавати нормативні акти з питань кримінального права та процесу. Була продовжена реформа інститутів ЄС з метою зміцнення позицій Європарламенту і Єврокомісії, удосконалення правил прийняття рішень, у тому числі поступова ліквідація права вето представників держав-членів при голосуванні питань в Раді Європейського Союзу; розширено коло питань, рішення за якими повинні прийматися більшістю голосів. А.д. закріпив основні принципи конституційного устрою Європейського Союзу і визначив санкції до держав-членів за їх порушення.

© Забара І.М., Оржель О.Ю.

АНАЛІЗ (у перекладі з грец. – розкладання, розчленування) – фізичний чи уявний поділ певної цілісності на частини, складові. А. містить у собі кілька найважливіших опе-

рацій: 1. Поділ і диференціація змісту об'єкта. Ці процедури можуть проводитися як на емпіричній базі, за допомогою застосування спостереження, так і теоретичним шляхом при використанні методів класифікації складових об'єкта. У процесі поділу і диференціації залишаються відкритими такі важливі питання: по-перше, чи можна вважати структурні одиниці, стани, зв'язки, за якими ведеться спостереження, найпростішими складовими об'єкта, які далі вже не діляться; по-друге, чи всі важливі характеристики, що визначають поведінку об'єктів, виділені, враховані та вивчені; по-третє, наскільки значущими є ті відмінності між виділеними характеристиками, які покладені в основу їх класифікації. Відповідь на ці питання вимагає здійснення наступної операції. 2. Обґрунтування здійсненого поділу об'єкта на складові. При цьому звертається увага на рівень поділу, ступінь елементарності виділених одиниць. 3. Послідовне виділення характеристик складових та їх вивчення. А. як метод являє собою досить складне явище. Серед методів А. виділяють механічний поділ, визначення динамічного складу, виявлення форм взаємодії елементів цілого, з'ясування причин явищ, визначання рівнів знання і його структури, розподіл елементів на класи і підкласи. Різновиди А., які характерні для аналітичної діяльності в державному управлінні, класифіковано нижче у таблиці:

Основні види аналізу

Основа класифікації	Види аналізу в контексті аналітичної діяльності
1	2
За типом об'єкта аналізу	Економічний аналіз – орієнтований на дослідження економічних явищ, об'єктів і процесів, залежно від величини об'єктів поділяється на макроекономічний і мікроекономічний аналіз. Екологічний аналіз – осмислює екологічні системи, взаємодію людини і природи. Управлінський аналіз – передбачає дослідження управлінських систем, особливо процесів прийняття рішень. Соціальний аналіз – передбачає аналіз об'єктів, явищ і процесів соціальної сфери суспільства. Політичний аналіз – відображає політичні явища, інститути і процеси (включає в себе власне політичний аналіз і аналіз політики як об'єкта). Педагогічний аналіз – спрямований на вивчення процесів виховання. Ментальний аналіз – має на меті дослідження духовних процесів
За типом науки	Філософський аналіз – осмислення всього сущого з позицій філософії. Аксіологічний аналіз – розуміння цінності явищ з позиції науки про цінності. Прогностичний аналіз – орієнтований на використання досягнень прогностики, осмислення явищ сучасності з позиції запитів майбутнього. Історичний аналіз – вивчення явищ минулого, а також нинішнього часу в аспекті спадкоємності, з позицій історичної науки

1	2
За типом науки	Економічний аналіз – дослідження на інструментальній базі економічних наук. Політологічний аналіз – осмислення політичних об'єктів, інститутів, процесів з позиції політології. Соціологічний аналіз – засновується на вивченні суспільства і його підсистем з позицій соціологічної науки. Праксеологічний аналіз – орієнтований на дослідження ефективності й раціональності діяльності з точки зору праксеології. Аналіз державного управління – ґрунтується на державному управлінні як галузі знання. Психологічний аналіз – використовує арсенал психології. Культурологічний аналіз – застосовує культурологію. Етичний аналіз – засновується на принципах етики. Естетичний аналіз – вивчає явища з позицій естетики
За типом методу	Системний аналіз – експлуатує системний підхід (структурний, функціональний, структурно-функціональний). Логічний аналіз – засновується на інструменті логіки. Причинно-наслідковий аналіз – спирається на причинно-наслідковий підхід до явищ дійсності. Проблемний аналіз – передбачає використання проблемного підходу до реальності. Статистичний аналіз – засновується на принципах і методах статистики (кореляційний, факторний, кластерний, дисперсійний, регресійний, коваріаційний різновиди аналізу). Програмно-цільовий аналіз – спирається на програмно-цільовий метод. Балансовий аналіз – засновується на методі балансу. Ситуаційний аналіз – передбачає осмислення ситуацій, що складаються
За рівнем пізнання	Методологічний аналіз – передбачає осмислення об'єктів і процесів з точки зору принципів, методів, прийомів. Теоретичний аналіз – являє собою аналіз з позицій теорії, що вже є, або її побудови. Емпіричний, або фактичний аналіз – орієнтований на виявлення фактів, їх закономірностей
За місцем у дослідженні	Первинний аналіз – виступає складовою дослідницького процесу отримання та осмислення результатів. Повторний аналіз – являє собою осмислення результатів проведених раніше досліджень

© Сурмін Ю.П.

АНАЛІЗ ВПЛИВОВИХ СИЛ – пошук засобів прискорення просування організації до визначених цілей, який базується на дослідженні сил, одні з яких сприяють досягненню цілей, інші – заважають. Якщо сили, що сприяють просуванню до цілі, сильніші ніж протидіючі, організація на правильному шляху, якщо ні – застосовують три підходи: зміцнення сил, що просувають до цілі, послаблення сил, які протидіють, задіяння нових сил, що сприяють просуванню до цілі. У сучасному державному управлінні **А.в.с.** передбачає, передусім, вивчення учасників державно-політичного процесу, їх ролі, можливостей щодо прийняття суспільно важливих рішень у процесі публічної політики. Це дослідження включає визначення стратегічних цілей і тактичних інтересів учасників, з'ясування їх ресурсів, ступеня впливу, ха-

рактеру реакції на різні сценарії вирішення проблеми, можливість об'єднання інтересів, ймовірні тактичні коаліції тощо. З урахуванням результатів аналізу оптимізується сценарій вирішення проблеми, варіант політики, здійснюється прогноз політичної ситуації.

© Бакуменко В.Д.

АНАЛІЗ ВПЛИВУ – спеціальна управлінська технологія для систематичної оцінки позитивних і негативних наслідків впливу державного регулювання, інструментами якого слугують вивчення конкретної практики, модель витрат, опитувальні листи тощо. Користь від її застосування полягає в кращому розумінні реального впливу дій держави на соціально-економічні процеси (**А.в.** як інструмент аналізу); інтеграції і узгодженні цілей і завдань при розробці політи-

ки (А.в. як інструмент координації); удосконаленні механізму консультування і більшої прозорості дій уряду (А.в. як інструмент консультування); підвищенні відповідальності органів державної влади шляхом надання більш повної інформації і демонстрації користі державних рішень для суспільства (А.в. як інструмент звітності). А.в. широко використовується в роботі державних структур, особливо міністерств і відомств. У розвинених країнах А.в. використовується частіше за все при введенні нових регулюючих правил і норм, оцінці їх наслідків для бізнесу, фінансового стану, соціально-економічного розвитку.

© Бакуменко В.Д.

АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ (*public policy analysis*) – особливий різновид аналізу політики, який орієнтований на аналіз політики держави. Він включає такі етапи: визначення, перевірку та деталізацію проблеми; вибір критерію оцінювання ефективності вирішення проблеми; розробку та порівняння альтернативних варіантів вирішення проблеми та вибір прийнятного варіанта; визначення засобів досягнення цілей та шляхів реалізації; моніторинг (поточний) дієвості впровадження політики; підсумкову оцінку економічних, політичних, соціальних наслідків вирішення проблеми (вплив політики на сфери суспільства); конкретні пропозиції державним органам. А.д.п., за визначенням відомого канадського вченого Л.Пала, є кваліфікованим застосуванням інтелекту до суспільних проблем, осмисленням політики. У такому розумінні А.д.п. є сукупністю принципів, методів і технологій аналізу різних напрямів державної політики з метою її пояснення та оптимізації, а його предметом є державна політика, її структура й складові, взаємодія з соціумом, розвиток у просторі та часі, стадії політичного процесу. Фактично це спроба структурувати вироблення урядових рішень у тих сферах, де не створено достатньої основи для побудови точних кількісних оцінок і застосування науково обґрунтованих критеріїв вибору курсів дій, де домінують суб'єктивні думки, що враховують інтереси впливових політичних і громадських угруповань. У процесі проведення А.д.п. досліджуються: законодавчі акти, розклад політичних сил у зв'язку із запланованими державними захо-

дами; національні, державні, регіональні, галузеві програми; плани заходів уряду; державний бюджет; стан у різних сферах суспільної діяльності; потенційні конфлікти цілей і заходів, що пропонуються; політичні наслідки рішень, їх впливи на суспільство, економіку і навколишнє середовище; питання інформаційного забезпечення та проблеми впровадження.

© Бакуменко В.Д., Безносенко Д.О.

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ – галузь аналізу, що передбачає визначення співвідношення результатів і витрат, причому згадані поняття можуть мати не тільки суто економічний зміст, а й соціальний, політичний, психологічний тощо. Методологія А.е. включає дослідження та оцінювання ефективності, корисності витрат та умов їх мінімізації. В теорії та практиці державного управління найпоширенішим є оцінювання ефективності за отриманим ефектом та обсягом, характером (включаючи якість) дій. Й.Кхолом запропонував уважати визначальними критеріями ефективності управлінської праці якість розв'язання управлінських проблем та їх кількість. Результати діяльності державного службовця можуть бути умовно поділені на безпосередні та опосередковані. Прикладом безпосереднього результату є надання управлінської послуги або підготовка документів, які можуть бути пов'язані з кількісними показниками. Опосередковані результати (підвищення якості життя, доходів населення, економія ресурсів галузі, досягнення запрограмованих цілей розвитку об'єктів управління тощо) потребують введення якісних показників, зокрема інтегрованого показника соціальної ефективності. Серед критеріїв соціальної ефективності в науковій літературі виділено такі: ступінь відповідності змісту та результатів діяльності цілям органу державної влади; законність рішень та службової діяльності (показником є кількість скарг чи звернень громадян до суду; міра відкритості та прозорості прийняття рішень, якість взаємодії з громадянами. Як правило, оцінювання ефективності діяльності державних службовців включає такі складові: визначення стандартів діяльності на посаді та критеріїв ефективності цієї діяльності; розроблення процедури оцінювання ефективності (методики, регламенти); обговорення результатів

оцінювання з державним службовцем; прийняття рішення щодо коригування діяльності та професійного розвитку.

© Штика Л.Г., Бакуменко В.Д.

АНАЛІЗ ІНСТИТУЦІЙНИЙ – аналіз, який з'ясовує міру наявності в управлінні інституційних характеристик. Серед останніх найбільшої уваги заслуговують такі: наявність організацій і установ, які організовують взаємодію між людьми; наявність деякої системи цінностей, ролей і символів, що дотримуються людьми; стійкість існування, оскільки соціальний інститут – це, передусім, стійка форма життєдіяльності людей, яка сформувалася в процесі їх виживання, історичного розвитку суспільства; раціональність і оптимальність, оскільки для інституту властива оптимальна для даних умов форма організації життя людей; чіткий розподіл функцій, прав і обов'язків між усіма учасниками інституційної взаємодії; розподіл діяльності і професійне її виконання спеціальними групами людей; наявність контролю, різних форм регламентації діяльності індивідів.

© Сурмін Ю.П.

АНАЛІЗ ІНФОРМАЦІЇ – різновид аналізу, що забезпечує відбір якісної, релевантної інформації, достатньої з погляду досліджуваної ситуації. **А.і.** включає два різновиди інформаційних процедур: по-перше, пошук, селекцію і накопичення необхідної інформації, тобто деякий первинний інформаційний аналіз, а, по-друге, евристичний пошук вирішення завдання на основі наявної інформації, внаслідок якого може бути знайдене готове рішення (аналог), що дасть змогу істотно прискорити цей процес.

© Безносенко Д.О., Бутівченко С.В.

АНАЛІЗ КІЛЬКІСНИЙ – аналіз системи з погляду формального підходу, кількісного представлення характеристик. **А.к.** має свої переваги та недоліки. Серед переваг найбільш важливими є чітка структура методів, можливість виявлення закономірностей, а серед недоліків неможливість відхилення від структури методів, обмеженість інтуїції. В основі **А.к.** математичне моделювання, яке включає побудову змістовного описання, формалізованої схеми та її переутворення в математичну модель. Ефективність **А.к.** вклю-

чає упорядкування, класифікацію, групування даних, а також їх аналіз та інтерпретацію, виявлення середніх, міри розсіювання, перевірку достовірності кількісних даних.

© Сурмін Ю.П.

АНАЛІЗ КЛАСТЕРНИЙ (від англ. *cluster* – гроно, група) – завдання розбивки заданої вибірки об'єктів (ситуацій) на непересічні підмножини, що називаються кластерами, так, щоб кожний кластер складався зі схожих об'єктів, а об'єкти різних кластерів істотно відрізнялися. Завдання кластеризації належить до статистичної обробки, а також до широкого класу завдань навчання без учителя. Як вхідні дані може використовуватися: ознаковий опис об'єктів, коли кожний об'єкт описується набором своїх характеристик, що називаються ознаками. Ознаки можуть бути числовими або нечисловими.

© Макогон Ю.В., Хаджинов І.В.

АНАЛІЗ КОМПАРАТИВНИЙ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ) – метод наукового аналізу для теоретичного і практичного застосування; використовується з метою вивчення, типологізації, оцінки явищ, процесів, систем тощо. Порівняння ідентичних об'єктів є базою для пізнання будь-якої проблеми, уможливорює її осягнення через подібну практику. Порівнянню підлягають складні об'єкти – інформаційні масиви порівнянь (компаративні масиви). Процедура порівняння включає формування компаративного масиву, виділення елементів порівняння, визначення показників тощо. Показники обираються відповідно до завдань і об'єкта дослідження – числовий, відсотковий, динамічний, нормативний, бальний, балансовий, кореляційний, а також різні їх комбінації. У системах соціальних показників головним чином використовуються найпростіші типи показників. Найпоширенішим показником є відсоткове співвідношення.

© Голубчик Г.Д.

АНАЛІЗ КОРЕЛЯЦІЙНИЙ див. *Кореляційний аналіз*.

АНАЛІЗ МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ (аналіз – від грец. *analysis* – розклад, макро – від англ. *macro* – дуже великий, який покриває велику територію) – метод наукового дослідження (пізнання) явищ та процесів на

рівні економіки країни або світової економіки, цілих галузей національної економіки та соціальної сфери, в основі якого лежить вивчення складових частин, елементів національної економіки. **А.м.** застосовується для виявлення сутності, закономірностей, тенденцій економічних та соціальних процесів на рівні національної економіки. **А.м.** є основою прогнозування, планування, управління економічними об'єктами та процесами, що в них відбуваються. За допомогою **А.м.** обґрунтовуються рішення та дії макроекономічної політики, обирається її оптимальний варіант.

© Пасемко Г.П.

АНАЛІЗ МІКРОЕКОНОМІЧНИЙ – аналіз результатів фінансово-економічної діяльності організацій, що належать до основних галузей господарського комплексу (макроекономіки). **А.м.** включає: вивчення основних показників фінансово-економічної діяльності, обсягів і структури виробництва, витрат обігу, фондів віддачі, використання фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсів; виявлення резервів для розвитку і розробки програм підвищення ефективності діяльності.

© Сурмін Ю.П.

АНАЛІЗ ЗА КРИТЕРІЄМ “ВИТРАТИ-ВИГОДИ” (*cost-benefit analysis*) – являє собою систему оцінювання інвестиційних проектів у державному секторі, яка також може використовуватись у приватному секторі. Він складається з виявлення, вимірювання і зіставлення вигод і витрат, пов'язаних з інвестиційним проектом. Зазначений метод відрізняється від прямої фінансової оцінки тим, що розглядає всі результати (вигоди) і витрати незалежно від того, на чію частку вони припадають. Як результати (вигоди) в цьому разі розглядають збільшення корисності (*utility*), а витрати – її зменшення. За незмінності загального підходу конкретна форма, якої набуває аналіз, має бути прив'язана до обставин, що існують у кожному секторі.

© Макогон Ю.В., Орехова Т.В.

АНАЛІЗ ПОЛІТИКИ – кваліфіковане застосування інтелекту до розв'язання суспільних проблем, осмислення політики, яке спирається на багатогалузеву основу, що охоплює як природничі, так і суспільні науки.

Спочатку цей методологічний підхід виник як узагальнений інструментарій формування та обґрунтування програмно-цілевих рішень, але зараз фахівці під ним розуміють усю сукупність сучасних методів обґрунтування державно-управлінських рішень. Розрізняють теоретичний та прикладний аналіз політики. Якщо завдання першого – це зрозуміти та пояснити політику, то другого – оцінити та змінити її. В **А.п.** найважливіша роль відведена оцінці управлінських впливів на суспільство, що спирається на застосування так званої раціональної моделі прийняття рішень. Остання містить постановку проблеми та визначення мети (цілей), вибір альтернатив її досягнення, визначення критеріїв їх оцінки, оцінку альтернатив (витрати-вигоди, сильні-слабкі сторони), а також моделювання з метою передбачення можливих наслідків вибраної альтернативи. Основними предметами оцінювання є потреби, процеси, наслідки та ефективність управлінських рішень. На рівні держави це оцінювання наслідків прийняття державно-управлінських рішень та відповідних впливів.

© Бакуменко В.Д., Варзар І.М.

АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИЙ (грец. *analysis* – розкладання, розчленовування) – 1) метод, що припускає уявне розчленовування політичних явищ на складові частини; 2) сукупність способів і прийомів прикладного дослідження політичної ситуації. **А. п.** – прикладна складова політичної аналітики являє собою сукупність різноманітних методів, за допомогою яких можливе дослідження конкретних політичних подій і політичних ситуацій, створення припущень щодо їх можливого розвитку і прийняття компетентних політичних рішень. Термін “політичний аналіз” вперше був використаний американським ученим Ч.Е.Ліндбломом у 1958 р. **А.п.** (за Ч.Е.Ліндбломом) – систематична оцінка технічної та економічної здійсненості та політичної життєздатності альтернативних політик (планів, програм), стратегій їх здійснення та наслідків.

© Телешун С.О.

АНАЛІЗ ПОРТФЕЛЬНИЙ – метод розробки портфельної стратегії, тобто формування складу і структури стратегічного портфеля багатобізнесового підприємства, метою якого є досягнення високих конкурент-

них переваг, а, значить, високої прибутковості в майбутньому за рахунок наявності різних напрямів діяльності, створення ефекту синергізму та використання інших можливостей спільної діяльності стратегічних одиниць бізнесу підприємства виходячи з умов середовища. Портфельна стратегія - це корпоративна стратегія багатобізнесового підприємства, яка визначає конкретний склад і структуру стратегічних одиниць бізнесу та стратегічних зон господарювання, в яких підприємство буде працювати в майбутньому, їх роль у реалізації корпоративної стратегії підприємства в цілому, ефективні способи зв'язку та розподілу ресурсів між ними.

© Макогон Ю.В., Хаджинов І.В.

АНАЛІЗ ПОТРЕБИ У НАВЧАННІ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИХ КАДРІВ – складовий елемент організації професійного навчання, сукупність принципів, методів і технологій аналізу професійної підготовки та компетентності державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування з метою виявлення реальних потреб у навчанні працівників як окремої конкретної організації системи державного управління, місцевого самоврядування, так і в межах регіону або на національному рівні. Результати аналізу є базою для прогнозів розвитку системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державно-управлінських кадрів і шляхів їх реалізації, для розроблення стратегічних та оперативних планів професійного навчання працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування, навчальних програм для різних видів навчання; можуть служити основою для розроблення орієнтовної моделі безперервного навчання державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування за профілями компетенцій. Вони є тим цінніші для організації навчання, чим більше інформації буде отримано в процесі дослідження стосовно специфіки регіону (організації) та кількісного і якісного складу кадрового потенціалу. Аналіз потреб є важливою умовою забезпечення якісного навчання, його результативності. У зарубіжній практиці проведення аналізу потреб є необхідною нормою, напрацьовано механізми (комплекс правових норм, принципів, форм, методів і засобів) визначення

потреб, розроблено методики проведення аналізу. У вітчизняній практиці цей важливий елемент організації професійного навчання ще не набув свого широкого практичного застосування через відсутність ефективних механізмів визначення потреб у навчанні, складнощі в описанні (стандартизації) посад, в оцінці рівня професіоналізму та компетентності державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування у зв'язку з нерозробленістю профілів компетенцій і профілів компетентностей для всіх посад державної служби та служби в органах місцевого самоврядування.

© Гогіна Л.М.

АНАЛІЗ ПРОГРАМНИЙ – комплекс заходів, який включає такі етапи оцінювання програми: 1) аналіз цілей, ресурсів, засобів (перед прийняттям програми); 2) аналіз проміжних результатів, витрат, проблем реалізації (періодично в процесі виконання); 3) досягнення очікуваних цілей, фактичних результатів, ефективності (на заключному етапі). Критерії оцінювання визначаються, як правило, за участю як споживачів програми, так і споживачів оцінювання. Окремим важливим видом **А.п.** є оцінювання впливу програми. Таке оцінювання практикується для довготривалих або експериментальних програм із застосуванням інструментів моніторингу. Для державних програм, передусім програм соціального спрямування, **А.п.** здійснюється урядовими агенціями або виконується як державне замовлення незалежними агенціями з оцінювання програм. **А.п.** було широко впроваджено урядом США в середині 70-х рр. XX ст. у зв'язку з виконанням багатьох пілотних програм і проєктів (відповідно до нової соціально-економічної політики), ефективність яких потребувала оцінювання. Перші методологічні розробки щодо **А.п.** запропонувала RAND Corporation. У 1993 р. аналіз програм було інституціоналізовано Актом про адміністративну діяльність та результати дій уряду. В подальшому **А.п.** було запроваджено і в європейських країнах.

© Штика Л.Г.

АНАЛІЗ РЕГІОНАЛЬНИЙ – складова функцій управління, що означає вивчення, оцінку, систематизацію та узагальнення різноманітної інформації щодо структури

загальних та специфічних якостей об'єкта управління з метою правильного розуміння його розвитку, виявлення реальних можливостей, а також протиріч та труднощів, що заважають економічному зростанню. **А.р.** займається вивченням результатів діяльності різних однотипних структур шляхом їхнього порівняння між собою, виявленням різниці у використанні ресурсів і з'ясування причин їх виникнення з метою відшукання міжгосподарських резервів. Об'єктом **А.р.** є розвиток господарства регіонів (рівня, темпів, комплексності, збалансованості), тобто просторовий аспект процесу відтворення. Призначенням **А.р.** є виявлення та оцінка ступеня використання регіональних резервів підвищення ефективності виробництва.

© Польська І.Е.

АНАЛІЗ РЕГРЕСІЙНИЙ – статистичний метод аналізу даних. Використовується для визначення залежності однієї змінної від іншої незалежної змінної величини (проста регресія) або кількох змінних (багатофакторна регресія). Зв'язок між двома змінними, або зв'язок між однією змінною та кількома іншими, що називаються незалежними змінними, подається за допомогою математичної моделі, тобто рівняння, яке пов'язує одну залежну змінну з незалежною змінною, враховуючи множини відповідних припущень. Інакше кажучи, **А.р.** дає змогу знайти емпіричну формулу, яка описує залежність між цими змінними. У державному управлінні **А.р.** використовується з двох причин. По-перше, тому що залежності між змінними дають змогу встановити наявність можливого причинного зв'язку; по-друге, отримання аналітичної залежності між змінними дає змогу передбачити майбутні значення залежної змінної за значеннями незалежних при аналізі соціально-економічних процесів. Метод **А.р.** – найбільш досконалий з нормативно-параметричних методів і ефективний при проведенні розрахунків на основі сучасних інформаційних технологій і систем.

© Мельник А.Ф.

АНАЛІЗ РЕТРОСПЕКТИВНИЙ – аналіз систем минулого та їх впливу на минуле й історію. Необхідність **А.р.** зумовлена нелінійним характером розвитку суспільства та держави, коли актуальними стають соціальні

та державно-управлінські форми минулого. Тому виникає необхідність їх ідентифікації, формування опису та адаптації до сучасного.

© Сурмін Ю.П.

АНАЛІЗ РИЗИКІВ – дослідження міри невизначеності у процесі реалізації прийнятого рішення, ймовірність небажаних наслідків. **А.р.** поділяють на два взаємодоповнюючі види: якісний і кількісний. Якісний – найскладніший – потребує досвіду та інтуїції у даній сфері діяльності. Передбачає визначення сфер ризику, факторів ризику, ідентифікації основних ризиків. Кількісний дає змогу визначити кількісні характеристики ризиків (ймовірність відхилення від очікуваного результату, прогнозована величина можливих збитків тощо). *Приклад:* нехай ймовірність достовірності прогнозованого результату – p , ймовірність того, що він справдиться – $1-p$, якщо $p = 90\%$, то коефіцієнт ризику – 10% . Для характеристики ризику використовуються і більш складні показники, які враховують кілька небажаних наслідків. Так, поширеним показником є добуток ймовірності невдачі та величини збитків.

© Штика Л.Г.

АНАЛІЗ СИСТЕМНИЙ – аналіз, в основу якого покладено системний підхід – виділення елементів системних об'єктів державного управління, визначення їх якісних і кількісних характеристик, взаємодії; опис структури досліджуваної системи, зв'язків, способів передавання внутрішньої та зовнішньої інформації. Кінцевим продуктом **А.с.** є модель об'єкта, яка дає змогу досліджувати його функціонування та вплив різних факторів на його поведінку. Предметом **А.с.** є різноманітні характеристики системності, найважливішими серед яких виступають: 1) склад системи (типологія і чисельність елементів, залежність елемента від його місця і функції в системі, види підсистем, їх властивості, вплив на властивості цілого); 2) структура системи (типологія і складність структури, різноманітність зв'язків, прямі й зворотні зв'язки, ієрархічність структури, вплив структури на властивості та функції системи); 3) організація системи (часовий і просторовий аспекти організації, типологія організації, композиція системи, стійкість, гомеостат, керованість, централізація і периферійність, оптимізація організаційної

структури); 4) функціонування системи (цілі та їх декомпозиція, вид функції, лінійна, нелінійна, внутрішні, зовнішні функції, поведінка в умовах невизначеності, у критичних ситуаціях, механізм функціонування, узгодження внутрішніх і зовнішніх функцій, проблема оптимальності функціонування і перебудови функцій); 5) положення системи в середовищі (межі системи, характер середовища, відкритість, рівновага, стабілізація, збалансованість, механізм взаємодії системи і середовища, адаптація системи до середовища, фактори і збурюючі впливи середовища); 6) розвиток системи (місія системи, системоутворюючі фактори, життєвий шлях системи, етапи і джерела її розвитку, процеси в системі, інтеграція і дезінтеграція, динаміка системи, ентропія або хаос, стабілізація, кризовість, самовідтворення, перехідність, випадковість, інноваційність і перебудова в системі). Застосування **А.с.** в державному управлінні зумовлене, насамперед, практикою дослідження об'єктів управління як систем.

© Сурмін Ю.П.

АНАЛІЗ СИТУАЦІЙНИЙ – аналіз, який ґрунтується на сукупності прийомів і методів осмислення ситуації, її структури, визначення факторів впливу, тенденцій розвитку тощо. Основними складовими **А.с.** є: здійснення проблемного структурування, що передбачає виділення комплексу проблем ситуації, їх типології, наслідків, шляхів вирішення; визначення характеристик ситуації, її структури, функцій, взаємодії з навколишнім і внутрішнім середовищем; встановлення причин, що призвели до виникнення даної ситуації і наслідків її розгортання; діагностика змісту діяльності в ситуації, її моделювання та оптимізація; побудова системи оцінок ситуації, її складових, умов, дійових осіб; підготовка прогнозів щодо ймовірного, потенційного і бажаного майбутнього; вироблення рекомендацій щодо поведінки дійових осіб у ситуації; розробка програм діяльності в даній ситуації.

А.с. – аналітичний засіб дослідження проблемної ситуації, який передбачає: структурування проблемної ситуації, її генетичний аналіз, визначення змісту діяльності та карти дійових осіб у межах ситуації, побудову критеріїв для її оцінювання, прогнозування розвитку ситуації, виявлення впливу внутрішніх і зовнішніх факторів. **А.с.** завер-

шується виробленням рекомендацій щодо розв'язання проблемної ситуації, діяльності осіб залежно від її прогнозного розвитку. **А.с.** є інструментом ситуаційного підходу, який разом із системним підходом складає методологічну базу сучасного управління.

© Сурмін Ю.П.

АНАЛІЗ СТАТИСТИЧНИЙ – вивчення статистичних даних, які характеризують об'єкт. Методологічними складовими **А.с.** є статистичне спостереження, зведення й групування даних, побудова динамічних рядів, обчислення абсолютних, відносних, середніх значень характеристик, математична статистика тощо. **А.с.** може бути повним (всебічне вивчення стану і розвитку об'єкта) та частковим (з'ясування характеристик за даних умов, чинників; виділення окремих аспектів розвитку). Основними етапами **А.с.** є: визначення мети аналізу, висунення гіпотези щодо характеристик об'єкта, ознайомлення з конкретними умовами його існування, збирання даних, їх систематизація, визначення достатньої сукупності характеристик і показників.

© Штика Л.Г.

АНАЛІЗ СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ – аналіз структури системи як сукупності зв'язків між частинами системи, з'ясування значення окремого елемента для певним чином структурованого цілого. **А.с.-ф.** передбачає: виявлення характеристик складності, ієрархічності структури, типології зв'язків (прямі, зворотні); визначення впливу структури на властивості та функції системи; виділення елементів взаємодії і визначення їх місця та ролі у функціонуванні системи; опис функцій (внутрішніх, зовнішніх); визначення та специфікація процесів управління і каналів інформації; виділення внутрішньо- та зовнішньосистемних процесів і впливів.

© Сурмін Ю.П.

АНАЛІЗ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – аналітична діяльність, що спрямована на вивчення об'єктів і явищ у сфері державного управління, організації її раціонального простору відповідно до обраної стратегії розвитку країни з метою формування державної політики, підвищення ефективності державно-управлінських процесів, використання державних ресурсів.

Див. також *Аналітична діяльність у державному управлінні*.

© Телешун С.О., Ралдугін Є.О.

АНАЛІЗ ФАКТОРНИЙ – статистичний метод аналізу поза залежністю від сфери його використання, який полягає в аналізі впливу окремих факторів (причин) на результативний показник за допомогою детермінованих чи стохастичних прийомів досліджень. Може бути прямим (власне аналіз), коли результативний показник ділять на складові частини, або зворотним (синтез), коли його окремі елементи з'єднують у загальний результативний показник. Використовується у процесі вивчення складних економічних явищ, під час прогнозування за багатьма параметрами, коли управлінське рішення важко прийняти на основі одних логічних міркувань, дає змогу упорядкувати дані, описати взаємозв'язок, одержати додатковий матеріал для перевірки інтуїтивних розуміннь керівника. Метод включає в себе метод “Дюпон – каскад”.

© Мельник А.Ф.

АНАЛІЗ ЯКІСНИЙ – аналіз об'єкта з погляду якісних властивостей, який передбачає вибір мови опису, визначення аспектів, характеристик, критеріїв оцінювання. Найпоширенішим видом **А.я.** є вербальний опис, інструментальні можливості якого визначаються розвиненістю понятійного апарату.

© Телешун С.О.

АНАЛІЗ SWOT (SWOT-аналіз, аббревіатура від англ. слів *strength* – сила, *weakness* – слабкість, *opportunity* – можливість, *threat* – загроза) – загальновизнаний інструмент стратегічного планування, який є системним способом аналізу зовнішнього оточення організації-суб'єкта планування та її внутрішнього середовища, зручним способом проведення діагностики стартових умов розробки стратегії. Під час аналізу зовнішнього середовища визначаються його *зовнішні можливості та загрози*, під час аналізу внутрішнього середовища визначаються *сильні та слабкі сторони організації*. Дає змогу впорядкувати та систематизувати велику за обсягом різномірну статистичну, аналітичну, управлінську інформацію, дані соціологічних досліджень тощо в аспектах визначення зовнішніх можливостей-загроз і

сильних-слабких сторін організації-суб'єкта планування з метою використання її для визначення стратегічних проблем та цілей розвитку.

© Шаров Ю.П.

АНАЛІТИК У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – фахівець державного управління, якому притаманні специфічні знання, уміння, навички щодо: проведення аналітичних досліджень, реалізації раціонального, системного, творчого підходів до аналізу суспільних проблем; створення інтелектуальних передумов для обговорення проблем широким колом заінтересованих осіб; надання консультацій, порад та практичної допомоги в оцінюванні проблем державного управління; співробітництва з експертами.

© Сурмін Ю.П.

АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ – сукупність технологій, методів збирання та обробки інформації, що характеризує об'єкт управлінського впливу (соціальні, політичні, економічні й інші процеси), специфічних прийомів їх діагностики, аналізу й синтезу, а також оцінки наслідків прийняття політичних рішень. Засоби забезпечення **А.д.** передбачають виконання наступних етапів: 1) *моніторинг ситуації*: аналіз поточної інформації, її узагальнення та надання керівникам у придатному вигляді; 2) *експертно-аналітичне забезпечення*: залучення найбільш компетентних та кваліфікованих фахівців; 3) *збирання і первинна обробка інформації*: проведення аналітичних досліджень безпосередньо опирається на процеси збирання та первинної обробки інформації; 4) *створення системи автоматизованої підтримки аналітичних досліджень*, що дасть змогу оптимально організувати супровід інформаційно-аналітичних досліджень.

© Телешун С.О.

АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРИ ПЛАНУВАННІ – різновид аналітичної діяльності, пов'язаний з реалізацією загальної управлінської функції “планування”. На особливу важливість **А.д.п.п.** вказав П.Друкер, який пропонував інвестувати час у планування, щоб скоротити час, необхідний для контролю. У процесі здійснення **А.д.п.п.** слід виходити з того, що в плануванні прийнято виділити три його основні складові, такі

як прогнозування, власне планування та проектування. Прогнозування дає змогу визначити перспективи і виділити найважливіші напрями та етапи розвитку проблеми, сформулювати реально досяжні головну та основні цілі на певний період часу, розробити можливі сценарії дій та концепції їх досягнення. Основними засобами аналітичної роботи на цій стадії є моделювання та колективна експертиза. Власне планування дає змогу визначити комплекс завдань для реалізації головної та основних цілей. Це досягається структуруванням проблеми, визначенням пріоритетних видів і напрямів діяльності, робіт, завдань або, інакше кажучи, розбудовою дерева цілей до рівня завдань. Під час визначення останніх доцільно максимально застосовувати їх типізацію, що дає змогу спростити подальше проектування шляхом уніфікації проектів та технологій, необхідних для їх реалізації. Саме на цій стадії при вирішенні проблем державного рівня йдеться про перелік програмно-цільових завдань (програм, проектів), планування нормативно-правових актів, визначення пріоритетних наукових досліджень, підготовку бюджетних пропозицій тощо. Основним засобом аналітичної роботи на цій стадії є індивідуальна та колективна експертизи. На стадії проектування кожне основне та відповідні допоміжні завдання розглядаються як проекти, в межах яких здійснюється подальша структуризація завдань та прив'язка необхідних ресурсів (фінансових, кадрових, матеріально-технічних, організаційних, інформаційних, часу). Основними засобами аналітичної роботи на цій стадії є структурно-функціональний та функціонально-вартісний аналіз, індивідуальна та колективна експертизи.

© Бакуменко В.Д.

АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – різновид аналітичної діяльності, який передбачає дослідження певних процесів, явищ, об'єктів державного управління шляхом їх розкладу на більш прості складові елементи, встановлення взаємозв'язків та взаємодії між ними з метою виявлення закономірностей і принципів, внаслідок яких міркування щодо вибору рішень приймають доказовий характер. **А.д.д.у.** фактично набуває характеру обов'язкової процедури. Вона потребує максималь-

ного концентрування на певному завданні, досконалого знання предметної галузі, оперативного вивчення ситуації, розуміння конкретної проблеми й процесів її розвитку, застосування різноманітних методів і прийомів аналізу, певного часу. Серед поширених видів аналізу в державному управлінні можна виділити такі. *Аналіз причинно-наслідковий*, що встановлює причини виникнення певних ситуацій та наслідків їх розвитку. Засновується на такій найважливішій властивості суцього, якою є причинність. *Аналіз проблемний*, який дає змогу виділити комплекс проблем у певній ситуації, їх типологію, характеристики, наслідки, шляхи вирішення. *Аналіз ефективності*, що здійснюється з метою мінімізації витрат, підвищення ефективності, покращання співвідношення вигод і витрат, підвищення корисності витрат. *Аналіз зовнішнього середовища*, який досліджує зовнішнє середовище системи з метою вирішення проблем у взаємовідносинах системи із зовнішнім середовищем, виявлення факторів останнього, які діють на систему, визначення їх значення для системи, а також тенденцій розвитку останньої. *Аналіз порівняльний*, що передбачає зіставлення двох об'єктів, процесів або явищ з метою виявлення їх загальних та специфічних характеристик. *Аналіз прогностичний*, який здійснюється при підготовці прогнозів і шляхів їх реалізації щодо ймовірного, потенційного і бажаного майбутнього. *Аналіз структурний*, за яким здійснюється аналіз структури системи як сукупності зв'язків між її частинами, з'ясування значення і впливу кожного окремого елемента структурованого цілого. *Аналіз структурно-функціональний*, який пов'язаний із виділенням взаємодії елементів і визначенням їх місця та ролі у функціонуванні системи. З точки зору структурно-функціонального аналізу система складається з елементів, підсистем, які існують незалежно одне від одного, а також їх структурних взаємовідносин. *Аналіз функціональний*, що дає змогу пояснювати явища з погляду виконуваних ними функцій. Розуміння важливості та необхідності проведення великих обсягів **А.д.д.у.** призвело до створення в органах державної влади спеціальних структурних підрозділів – аналітичних та інформаційно-аналітичних служб, відділів тощо. Ефективність **А.д.д.у.** значною мірою залежить від досвіду, здібностей

та знань її виконавців, що необхідно обов'язково враховувати у процесі добору та атестації працівників аналітичних служб. Однією з основних умов плідної аналітичної роботи є оперативне забезпечення релевантною достовірною інформацією. Найбільш поширеними джерелами отримання останньої є офіційні видання органів державної влади; статистичні дані; засоби масової інформації; бібліотечні фонди; різноманітні інформаційно-довідкові електронні системи, зокрема нормативно-правові; спеціальні соціологічні опитування (на замовлення). Для апаратної роботи характерні численні і різноманітні завдання, що виконуються одночасно незначною кількістю працівників, а також обмеження у часі їх вирішення. Якщо до цього ще додати фактор значної плинності працівників апарату внаслідок його скорочення та постійного оновлення, що в останні роки спостерігається в Україні, то отримуємо досить повне уявлення про основні причини, внаслідок яких відбувається суттєве зниження якості аналітичної діяльності на фоні загального збільшення її обсягу. Одним із найбільш реальних шляхів позитивного розв'язання цієї проблеми є створення спеціальних аналітичних служб поза структурами органів державної влади та проведення аналітичних досліджень на замовлення цих органів на договірних умовах такими службами або іншими тимчасовими колективами професіоналів. Типовими прикладами застосування такого підходу є залучення колективів фахівців до організації та проведення виборчих кампаній, соціологічних опитувань населення тощо. Основним недоліком такого підходу є ймовірність втрати оперативності та керованості цим процесом.

© Бакуменко В.Д., Сурмін Ю.П., Штика Л.Г.

АНАЛІТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ – відомості, отримані з перевірених, співвіднесених і опрацьованих фактів, які викладені таким чином, щоб сприяти вирішенню конкретного завдання. **А.і.** поділяється на первинну та вторинну (вивідну). Під первинною **А.і.** маються на увазі відомості про окремі події, кількість та якість певних предметів, дії політичних акторів тощо. Як правило, така комбінація різноманітних відомостей є слабоструктурованою, а об'єднує їх характе-

ристика певного явища. Вивідна **А.і.** являє собою результат логічного аналізу та узагальнення первинних аналітичних даних з боку аналітиків або консультантів. Вона дає змогу приймати зважене рішення суб'єкту будь-якої діяльності, орієнтуватися в конкретних моментах ситуації та прогнозувати подальший розвиток подій.

© Реїтерович І.В.

АНАЛІТИЧНА МОДЕЛЬ (*analytical model*) – формула, що представляє математичні залежності і показує, що результати (виходи) перебувають у функціональній залежності від змінних (входів). У загальному вигляді її можна записати так: $U = f(x)$, де x – сукупність (вектор) входів; f – залежність, що записана у вигляді математичної функції. У моделях відшукується такий вектор змінних x , за яких критерій, що характеризує якість функціонування системи (звичайно це скаляр, а не вектор), набуває найбільшого або найменшого значення (або взагалі досягає якогось бажаного рівня). Це записується, наприклад, для першого випадку (максимізації) так: $u = f(x, y) > \max$, де y – вектор змінних, що не піддаються керуванню, але впливають на u ; f – функція, що задає відносини між усіма зазначеними величинами. Застосування **А.м.** в управлінні передбачають пошук дослідником такої **А.м.**, яка дасть змогу аналізувати поведінку об'єкта дослідження математичними методами. Недолік аналітичного моделювання – спрощення реальної картини з метою отримання **А.м.** та її аналітичного розв'язку.

© Титаренко О.Р., Ралдугін Є.О.

АНАЛІТИЧНИЙ ДОКУМЕНТ – артефакт, який містить інформацію у фіксованому вигляді та призначений для її обов'язкового практичного застосування. Метою **А.д.** є надання переконливої аргументації для обґрунтування рекомендацій щодо розв'язання тієї чи іншої проблеми, розробка відповідного інструментарію для вироблення та ухвалення рішень. Розрізняють кілька видів **А.д.**: аналітична записка (являє собою детальний аналіз проблеми, висновки та, у разі потреби, практичні рекомендації), аналітичний звіт (відрізняється від аналітичної записки більшим обсягом, який становить 20-30 сторінок, крім того, до звіту часто додаються

різноманітні таблиці, діаграми, схеми), оглядова записка (інформація з документів, що використовуються, подається, як правило, у вигляді прямих цитат, висновки та рекомендації не робляться), довідка (короткий огляд окремого аспекту конкретної події).

© Рейтерович І.В.

АНАЛІТИЧНИЙ ЦЕНТР – інституція, яка реалізує аналітичну діяльність у різних сферах суспільного життя. В Україні ще не завершився початковий етап у розвитку аналітичних і мозкових центрів (think tanks). Країна переживає складний процес їх виникнення. Дійсно впливових і діючих центрів, що володіють сучасними технологіями аналітичної діяльності, виробляють інтелектуальний продукт високої якості, мають свій імідж на ринках аналітики, нараховується незначна кількість. Водночас спостерігається інтенсифікація розвитку української аналітики, швидке оволодіння нею сучасними технологіями, підвищення якості досліджень. Практично в кожній області країни працюють кілька центрів з різним ступенем успіш-

ності. Уявлення про розмаїття цих центрів дає наведена нижче таблиця. Досить різноманітним є і функціональне поле діяльності центрів: інформаційна функція (збирання, накопичення і систематизація інформації щодо проблем і ситуацій); оцінна функція (оцінювання ситуацій і проблем з метою вироблення орієнтирів діяльності); аналітична функція (аналіз ситуацій і проблем); методологічна функція (розробка, адаптація методів аналітичної діяльності для вирішення відповідних завдань); технологічна функція (вироблення практичних рекомендацій і технологій діяльності); прогностична функція (розроблення прогнозів і механізмів їх реалізації); функція зв'язку з громадськістю (вивчення громадської думки, поширення аналітичних матеріалів серед соціальних груп). Найбільш гострими проблемами діяльності **А.ц.** є недостатня фінансова підтримка недержавних інституцій, слабка забезпеченість кадрами аналітиків, недостатня кваліфікація кадрів, низький рівень методик аналітичної діяльності, слабкий розвиток ринку інтелектуальних послуг.

© Сурмін Ю.П.

Підстава класифікації	Види аналітичних центрів
Характер діяльності	<i>Дослідницькі центри</i> , що вивчають наукові проблеми. <i>Аналітичні центри</i> , що аналізують ситуації в практиці. <i>Консалтингові центри</i> , що здійснюють консультативну діяльність. <i>Технологічні центри</i> , що розробляють технології вирішення проблем
Об'єкт аналітичної діяльності	<i>Політичні центри</i> , що вивчають політичні проблеми. <i>Виборчі центри</i> , що проводять виборчі кампанії. <i>Правові та правозахисні центри</i> , що здійснюють аналіз законодавства, проблем прав людини. <i>Банківсько-фінансові центри</i> , що забезпечують діяльність банків. <i>Центри бізнесу</i> , маркетингового аналізу, що забезпечують аналітичною інформацією бізнес-структури. <i>Соціологічні центри</i> , що вивчають соціальні аспекти життя. <i>Психологічні центри</i> , що займаються психодіагностикою. <i>Навчально-методичні центри</i> , що здійснюють навчання і підготовку навчально-методичної літератури
Організаційне оформлення	<i>Центри</i> , що являють собою неприбуткові громадські організації. <i>Центри</i> , що виступають підрозділами органів державної влади. <i>Центри</i> , що є підрозділами органів місцевого самоврядування
Предмет аналізу	<i>Центри аналізу ситуацій</i> (економічних, політичних і т.д.). <i>Центри формування зв'язків із громадськістю і впливу на суспільну думку</i> . <i>Центри моніторингу проблем</i> . <i>Центри вирішення проблем</i>
Методи аналізу	<i>Опитувальні центри</i> , що практикують масові опитування населення й аналіз фокус-груп. <i>Центри моніторингу</i> , що займаються створенням інформаційних баз з тих чи інших проблем. <i>Експертні центри</i> , що експлуатують різні методики експертного оцінювання. <i>Аналітичні центри</i> , що зайняті аналізом наявної інформації, здійснюють її вторинний аналіз. <i>Соціоінженерні центри</i> , що застосовують методи соціальної інженерії

АНАРХІЗМ (від грецьк. *ἀναρχία* – безвладдя) – сукупність політичних концепцій, які поєднує ідея заперечення держави та інших форм централізованого управління суспільством. У поглядах анархістів держава розглядається як апарат примусу, джерело насильства та експлуатації, причина війн та інших суспільних негараздів. Як альтернатива організації суспільства анархісти пропонують об'єднання в спілки або спільноти. Анархісти пропагують утвердження індивідуальної свободи та цінності окремої особистості. У середовищі **А.** виділяють значну кількість течій, представники яких мають різні погляди на такі питання, як форми організації суспільства без держави, ставлення до приватної власності тощо. Найбільшими ідеологами **А.** вважаються П.-Ж.Прудон (1809-1865), М.Бакунін (1814-1876), П.Кропоткін (1842-1921). В Україні окремі ідеї **А.** простежуються у поглядах М.Драгоманова (1841-1895). У 1917-1921 рр. на території України був широко представлений анархістський політичний (військовий) рух, найважливішим представником якого був Н.Махно (1884-1934).

© Казакевич Г.М.

АНДРОПОВ ЮРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ (15.06.1919 – 09.02.1984) – державний та партійний діяч Радянського Союзу. В 1937 р. **А.** призначається секретарем, а потім першим секретарем Ярославського обкому ВЛКСМ. Перед Другою світовою війною він стає першим секретарем ЦК ЛКСМ Карелії. В роки війни брав участь в партизанському русі на території Карелії. В 1944 р. обраний другим секретарем Петрозаводського міському, а з 1947 р. – другим секретарем ЦК КП Карелії. З 1951 р. працює в апараті ЦК КПРС, з 1953 р. – на дипломатичній роботі. 1957 р. – завідувачий відділом ЦК КПРС. В 1961 р. обраний членом ЦК КПРС, а з 1962 – секретарем ЦК КПРС. Після приходу до влади Л.І.Брежнєва в 1967 р. призначений на посаду Голови КДБ СРСР. У 1973 р. **А.** обраний членом Політбюро. На посаді голови КДБ **А.** працював 15 років. У січні 1982 р. **А.** обирають секретарем ЦК КПРС. Після смерті Л.Брежнєва в листопаді 1982 р. **А.** був обраний Генсеком КПРС, а в наступному році – Головою президії Верховної Ради СРСР, сконцентрувавши владу у своїх руках. **А.** узяв курс на зміни у внутрішній і зов-

нішній політиці країни, розуміючи, що СРСР терміново потребував реформування. Смерть **А.** на початку 1984 р. загальмувала можливу модернізацію радянського суспільства.

© Вировий С.І.

АНОМІЯ СОЦІАЛЬНА (*social anomy*) (фр. *anomie* – відсутність закону, організації) – стан суспільства, за якого відсутність або нестійкість регулюючих відносин між індивідами та суспільством, імперативів і правил призводить до того, що більшість населення виявляється “поза” суспільством, вступаючи в конфронтацію з ним, тобто *маргіналізується* (фр. *marginal* – граничний; лат. *marginalis* – перебувати на краю). Е.Дюркгейм вважав **А.с.** одним із чинників суспільного здоров'я або нездоров'я. Згідно з Дюркгеймом, стан **А.с.** виникає тоді, коли розподіл праці протистоїть відносинам солідарності, внаслідок чого стихійно пов'язана, стала сукупність правил виявляється не в змозі регламентувати відносини суспільних структур. **А.с.** породжує систематичні відхилення від соціальних норм, готує і прискорює зміни в суспільстві. Р.Мертон увів систему понять, що описують феномен девіантної поведінки (яка відхиляється). Мертон вважав, що **А.с.** “визивається до життя” саме прийнятими в суспільстві загальновизнаними культурними цінностями і, у свою чергу, зв'язана з різним доступом до можливостей досягнення цих цілей. Високий ступінь дезінтеграції особи без відчуття її солідарності з конкретною групою сприяють частішим проявам **А.с.**

© Крупник А.С.

АНОХІН ПЕТРО КУЗЬМИЧ (1898-1974) – видатний радянський фізіолог, висунув ідею стосовно того, що результат функціонування системи активно впливає на відбір таких ступенів свободи з компонентів системи, які при інтегруванні визначають подальше отримання повноцінного результату. Згідно з функціональною теорією систем системоутворюючим фактором поведінкових актів є домінуюча мотивація, яка формується на основі головної потреби організму. Мова йде про таку біологічну мотивацію, як голод, що виступає головною метаболістичною потребою.

© Сурмін Ю.П.

АНТИБЮРОКРАТИЗМ – негативний погляд на бюрократію, що наголошує на

непродуктивній, некомпетентній, нереалістичній і самодостатній природі бюрократії, великий розмір і складність якої загрожують суспільству.

© Мухненко А.М.

АНТИГЛОБАЛІЗМ (*antiglobalism*) – політичний рух, спрямований проти негативних аспектів процесу глобалізації, зокрема проти домінування наднаціонально-державних утворень та за збереження власної ідентичності. Специфічними аспектами А. є радикальний плюралізм, мережевий характер структури на базі Інтернету, неформальні відносини між лідерами неурядових організацій. Основною формою дій А. є Всесвітні соціальні форуми як альтернатива Всесвітнім економічним форумам. Вважається, що А. не має спільної програми та єдиного керівного органу, а його акції супроводжуються безладом і насильством. Перспективи розвитку А. взаємозалежні з інтегруванням опозиційної формули “глобалізм – антиглобалізм” у теорію сучасних міжнародних відносин. Біля теоретичних витоків А. стояв російський мислитель М.Данілевський, який у праці “Росія і Європа” (1868 р.) визначив основні засади цивілізаційного А. Західні учені, які проводили дослідження у цій сфері, – Д.Белл, У.Бек, З.Бжезинський, І.Валлерстайн, Р.Робертсон, Е.Тоффлер, Ф.Фукуяма, Д.Хелд та російські: С.Долгов, О.Некlessа, О.Панарін, В.Пантін та ін. Для України питання гармонізації національних інтересів зі стандартами та цінностями глобалізованого світу перебуває у стадії дослідження.

© Крупник А.С.

АНТИДЕМПІНГОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ – заходи держави, спрямовані проти реалізації на внутрішньому ринку імпортованих товарів за цінами, суттєво нижчими за ті, що пропонуються виробниками всередині країни, або нижчими за світові. Критерії демпінгової ціни визначає антидемпінгове законодавство (національне та міжнародне), згідно з яким проводиться антидемпінгове розслідування, яке визначає відповідальність за заподіяння демпінгових збитків країні-імпортеру. За результатами розслідування можуть призначатися антидемпінгові заходи, зокрема спеціальне антидемпінгове мито – тимчасовий збір, розмір якого зазвичай становить різницю між ціною товару на внут-

рішньому ринку і ціною імпортованого за демпінговою ціною товару. А.р. активно застосовується в міжнародній торговельній практиці. Упродовж 1990-2000 рр. у світі було проведено 2719 антидемпінгових розслідувань, у 1254 випадках було вжито антидемпінгових заходів. Найчастіше предметом антидемпінгових розслідувань ставав експорт чорних металів (707), хімічної продукції (404), пластмас (283), машин та електроустаткування (254), виробів з текстилю (197). На країни з перехідною економікою припадає близько 30% антидемпінгових розслідувань. Україна входить до складу держав, проти яких антидемпінгові розслідування застосовуються найчастіше. За роки незалежності проти України було проведено близько 90 розслідувань, причому в 60% випадків були або застосовані антидемпінгові заходи, або Україна сама приймала зобов'язання щодо самообмеження експорту. Антидемпінгові розслідування проводились стосовно таких товарів українського походження, як металопродукція, прокат, залізна руда і напівфабрикати із заліза, чавуну і сталі, арматура, трубна продукція, компресори для холодильного обладнання, цемент, нітрат амонія, карбамід, феросилицій, карамель, тютюнові вироби тощо. Найчастіше антидемпінгові заходи щодо України вживалися з боку США та Російської Федерації.

© Казакевич Г.М.

АНТИЕЛІТАРИЗМ – наголос на розширенні участі громадян у державній політиці, їхньому впливі на, неї зокрема із застосуванням надзвичайних засобів. А. вимагає активної участі громадян у русі, спрямованому на докорінну зміну політичної системи, акцент на інших формах політичної активності.

© Мухненко А.М.

АНТИМОНОПОЛЬНА ПОЛІТИКА – державна політика у сфері розвитку економічної конкуренції та обмеження монополізму в господарській діяльності, здійснення заходів щодо демонополізації економіки, фінансової, матеріально-технічної, інформаційної, консультативної та іншої підтримки суб'єктів господарювання, які сприяють розвитку конкуренції. В Україні державний контроль за додержанням законодавства про захист економічної конкуренції, захист інтересів суб'єктів господарювання та спожи-

вачів від його порушень здійснюється органами Антимонопольного комітету України. Останній відповідно до покладених на нього завдань контролює дотримання антимонопольного законодавства в процесі економічної концентрації, зокрема при створенні, реорганізації, ліквідації суб'єктів господарювання; придбанні чи набутті будь-яким іншим способом у власність, одержанні в управління (користування) часток (акцій, паїв), активів (майна); оренді цілісних майнових комплексів суб'єктів господарювання або їх структурних підрозділів; при здійсненні господарської діяльності суб'єктами господарювання та при реалізації повноважень органами влади, органами місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління та контролю щодо суб'єктів господарювання. Органи влади, органи місцевого самоврядування, органи адміністративно-господарського управління та контролю зобов'язані сприяти Антимонопольному комітету України у здійсненні його повноважень.

© Варзар І.М.

АНТИТЕРОРИЗМ МІЖНАРОДНИЙ – система всебічних заходів держави (групи держав), спрямована на протидію тероризму. Тероризм – загальнонебезпечні політично мотивовані діяння, вчинені чи такі, що створюють загрозу вчинення, шляхом випадкового вибору безпосередніх жертв для залякування населення з метою спонукання органу державної влади чи місцевого самоврядування, міжнародної організації, а також фізичної або юридичної особи чи групи осіб до вчинення або відмови від вчинення певної дії. Націлений проти громадян, тероризм є злочином, тому винні у ньому заслуговують покарання. Традиційний підхід побудований на використанні покарання за злочини, скоєні терористичними угрупованнями. Глобальна нестабільність змушує Україну поновому формувати оборонну політику і постійно адаптувати її до нових умов. У цій ситуації безпека України, що перебуває на стику інтересів глобальних чинників, стає уразливішою. Нових рис набувають виклики і загрози в оборонній сфері. Тому необхідно знайти раціональне співвідношення в об'єднанні національної системи безпеки й участі в колективних міжнародних структурах безпеки.

© Труш О.О.

АНТИТРАСТОВЕ ЗАКОНОДАВСТВО (*Anti-trust legislation*) – законодавство ЄС гарантує добросовісну конкуренцію на спільному ринку і створення таких умов, щоб підприємства конкурували, а не змовлялися між собою. Приписи ЄС забороняють домовленості, які обмежують конкуренцію (наприклад таємна домовленість виробників з метою нав'язування невиправдано високої ціни), а також зловживання з боку підприємств, які домінують на ринку. Ці приписи мають назву “антиitrustових”. Зазначене законодавство має значні повноваження у сфері заборони антиконкурентних дій і накладання покарань на фірми, визнані винними в антиконкурентних діях.

© Розпутьенко І.В.

АНТИЧНА ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ – сукупність філософських учень, що виникли в Стародавній Греції і Римі в період з VI ст. до н.е. по VI ст. н.е. Умовними часовими межами цього періоду прийнято вважати 585 р. до н.е. (коли грецький учений Фалес передбачив сонячне затемнення) і 529 р. н.е. (коли імператором Юстиніаном була закрита неоплатонівська школа в Афінах). Основною мовою античної філософії була старогрецька, з II-I ст. до н.е. почався розвиток філософської літератури також на латині.

У спадщині **А.п.ф.** особливий інтерес становлять ідеї Платона і Аристотеля. Ці два великих мислителі античності зробили значний внесок у розвиток уявлення про зміст і діяльність держави та влади. Можна сказати, що вони першими заклали основи аналізу політики та політичної системи.

© Солових В.П.

АНТИЧНІ МІСТА-ДЕРЖАВИ (ПОЛІСИ) НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ виникають у процесі “великої грецької колонізації” VIII-V ст. до н.е. Центри еллінської колонізації Північного Причорномор'я і Приазов'я: Нижнє Побужжя (Борисфен, Ольвія); Нижнє Подністров'я (Ніконій, Тіра); Західний Крим (Херсонес Таврійський, Керкинитида, Калос Лимен); Боспор Киммерійський, що відповідає сучасним територіям АР Крим, Одеської, Херсонської, Миколаївської областей. Поліс (місто-держава) – це специфічна форма державності; політичний устрій, система органів влади і право полісів схожі з відповідними інституціями материкової Греції.

Економічну основу полісів становили змішана форма власності на землю, землеробство, торгівля, згодом – контроль над прилеглими морськими територіями. Історія міст-держав Північного Причорномор'я налічує тисячу років, вони були органічною частиною античного світу і сприяли економічному й культурному зв'язку українських земель з європейською цивілізацією.

© Голубчик Г.Д.

АНТОНОВИЧ ВОЛОДИМИР БОНІФАТІЙОВИЧ (18.01.1834 – 21.03.1908) – один із найвизначніших українських істориків, ідеолог україно-народницького і громадського руху другої половини XIX ст., фундатор української історіографії, джерелознавства, археології.

Позашлюбний син польської гувернантки і сина угорського революціонера-емігранта. Закінчив медичний (1850-1855) та історико-філологічний (1856-1860) факультети Київського університету Святого Володимира. У 1862 р. свідомо перейшов у православ'я. У 1863-1870 рр. працював у Київській тимчасовій комісії з розгляду давніх актів при Київському, Подільському і Волинському генерал-губернаторі, де був головним редактором видань комісії до 1882 р. За його редакцією було опубліковано у виданнях комісії кілька тисяч документів, об'єднаних у дев'яти томах Архіву Південно-Західної Росії, вісім з яких містять його вступні новели.

У 1870 р. в Київському університеті захистив магістерську дисертацію, присвячену дослідженню останніх років козацтва на Правобережжі Дніпра, а 1878 р. – докторську дисертацію, в якій подав начерк історії Великого князівства Литовського до смерті кн. Ольгерда. Протягом 30 років очолював кафедру російської історії Київського університету. Ординарний професор з 1878 р., заслужений професор з 1895 р. Кілька років був деканом історико-філологічного факультету. З 1901 р. – член-кореспондент Російської академії наук.

Усе життя присвятив історичному вивченню українства і громадській праці. Уже в працях 60-х рр. проводить ідею неухильного дотримання принципу народоцентризму. Теорії Держави-Нації протиставляв теорію Держави-Етносу. Антиномізм цих теорій поясняв різним сприйняттям поняття *на-*

родність. Теорія Держави-Нації “найбільш прищеплюється у людей, які живуть у центральнітій державі, теорія французько-російська”, за якою “народність – це те, що складає державу. Це державно-націоналістична теорія”. Їй протистойть так звана етнографічна теорія, яка обстоює, “що всяка група людей, яка складає один тип, творить націю... національність виробляється самою природою, а не державою”.

Як історик і фундатор методології етнонаціональної сутності історичних процесів **А.** поглибив закладену М.Костомаровим концепцію етнонаціонального бачення історії. Базово-евристичним для обох істориків було поняття “народного типу”, етнотипу, етносу. **А.** виходив з того, що народ поряд зі своєю мовою, звичаями тощо має свою історію, таку ж неповторну, як і народний тип. Етнонаціонально народ - повна цілісність, етнографічна індивідуальність, національна особливість.

А. – соціаліст за переконаннями, пропагував народницький соціалізм шляхом прикладання європейської теорії до української специфіки. На його думку, провідною ідеєю українського народу є принцип широкого демократизму, а українці власне є народом-демократом за своєю етнонаціональною суттю.

В історіософії **А.** виокремлення українського історичного процесу з історичних контекстів сусідніх народів-асиміляторів (поляків, росіян) засвідчувала наявна самостійність українського народу та його історії. Найяскравіше ідея українства, на переконання **А.**, проявилась у козацтві, оскільки саме в козацтві найповніше виступає етнонаціональна своєрідність українства. Проте зворотним боком волелюбства козацтва була його хвороблива реакція щодо будь-якого обмеження своїх прав і свобод на користь держави, а демократизм і державництво заперечували один одному.

© Сєров О.В.

АПАРАТ – у суспільно-політичному житті це сукупність установ і закладів, які забезпечують функціонування органів влади та управління громадськими об'єднаннями (державний, партійний апарат).

© Борисевич С.О.

АПАРАТ ДЕРЖАВНОГО ОРГАНУ – організаційно поєднана сукупність структур-

них підрозділів і посад, які призначені для здійснення консультативних чи обслуговуючих функцій щодо виконання відповідними органами закріплених за ними повноважень (компетенцій). До особового (персонального) складу **А.д.о.** належать державні службовці та інші працівники апарату. Структура і штатна чисельність **А.д.о.** затверджується в установленому порядку за поданням керівника державного органу. Законодавчо-нормативними актами (законами України “Про місцеві державні адміністрації”, “Про судоустрій України”) закріплено правовий статус, повноваження, порядок формування апарату місцевих державних адміністрацій, апарату Верховного Суду України, апаратів місцевих, апеляційних судів, Касаційного суду України, Вищого спеціалізованого суду.

© Васіна А.Ю.

АПАРАТ МІСЦЕВОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ – структурна ланка місцевої державної адміністрації, яка здійснює правове, організаційне, матеріально-технічне та інше забезпечення діяльності місцевої державної адміністрації, а також підготовку аналітичних, інформаційних та інших матеріалів, систематичну перевірку виконання актів законодавства та розпоряджень місцевої державної адміністрації; надає методичну та іншу практичну допомогу місцевим державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування. Утворюється **А.м.д.а.** у межах виділених бюджетних коштів. Організація діяльності **А.м.д.а.** здійснюється відповідно до регламенту місцевої державної адміністрації, інструкції з діловодства в місцевій державній адміністрації, а також положення про апарат, що затверджується головою місцевої державної адміністрації. **А.м.д.а.** у процесі виконання покладених на нього завдань взаємодіє з управліннями, відділами та іншими структурними підрозділами місцевої державної адміністрації. Визначення структури **А.м.д.а.**, призначення на посади і звільнення з посад керівників та інших працівників структурних підрозділів апарату здійснює голова місцевої державної адміністрації.

© Васіна А.Ю.

АПАРАТ УПРАВЛІННЯ – сукупність функціонально організованих суб’єктів

управлінської діяльності, які здійснюють управління в масштабах країни, регіону, сфери чи галузі, організації. Побудова **А.у.** визначається цілями, функціями, процесом управління, розподілом повноважень між суб’єктами управлінської діяльності. **А.у.** обумовлює форму поділу і кооперацію управлінської діяльності, у межах якої здійснюється процес управління, що складається з відповідних функцій, спрямованих на вирішення поставлених завдань і досягнення намічених цілей. У цьому контексті **А.у.** виступає системою оптимального розподілу функціональних повноважень, прав і відповідальності, визначення порядку, норм і методів взаємодії між його складовими елементами – суб’єктами управління. Формування **А.у.**, раціонального і економічного за своєю структурою, виступає необхідною умовою ефективної реалізації процесів управління. Раціональність структури **А.у.** визначається прийнятими системами виконання функцій управління, рівнем його відповідності вимогам та специфіці об’єкта управління. Реалізація процесів управління й обсяг пов’язаних з ними робіт служать основою в процесі вирішення питань організації діяльності **А.у.** Забезпечення оптимальності **А.у.** досягається здійсненням проектування системи виконання управлінських функцій.

© Васіна А.Ю.

АПОСТОЛ ДАНИЛО (1654-1734) – гетьман, 45 років був миргородським полковником. Спочатку перебував в опозиції до І.Мазепи, потім став його прихильником, але в листопаді 1708 р. відійшов від шведів і Мазепи до Петра І. Брав участь у прутському і перському походах. Один із найавторитетніших полковників за гетьмана І.Скоропадського. Після смерті останнього **А.Д.** боровив разом з чернігівським полковником П.Полуботком автономні права України та домагався ліквідації створеної Петром І Малоросійської колегії (1722). Вибраний 1 жовтня 1727 р. гетьманом України, **А.Д.** був значно обмежений у своїх правах відповідно до “Рішительних пунктів” (1728).

Прагнучи відродити колишню славу Гетьманщини, **А.Д.** взявся за впорядкування державного життя шляхом реформ. **А.Д.** врегулював проблему землеволодіння (у 1729-1731 рр. за розпорядженням гетьмана в усіх полках було проведено “Генеральне слідство

про маєтності”), провів реорганізацію фінансової системи України, вперше встановивши точний бюджет державних видатків. А.Д. продовжив здійснювати реформу судочинства, розпочав кодифікацію українського права, активно відстоював інтереси вітчизняної торгівлі.

А.Д. відновив право призначати Генеральну військову канцелярію та полковників; значно зменшив кількість росіян у своїй адміністрації, заборонив їм купувати землі в Україні. Він обмежив до шести кількість російських полків в Україні, добився того, що в 1733 р. Київ знову було повернуто в гетьманське підпорядкування, домогся повернення під гетьманську владу запорожців, які з 1708 р. були змушені жити на території Кримського ханства, і дозволу на заснування Нової Січі на р. Підпільній у 1734 р. Гетьманування А.Д. було спрямоване на захист державних прав українського народу та боротьбу з російським впливом на Україну, чим тимчасово стримало процес повної інтеграції Гетьманщини в структуру Російської імперії.

© Козюра І.В.

АРИСТОТЕЛЬ, або Стагірит за місцем народження (384, Стагір – 322 р. до н.е., півострів Халкідіка в Македонії) – давньогрецький філософ і вчений. Учень Платона, з 343 р. до н.е. вихователь Олександра Македонського, заснував у 335 р. до н.е. Лікей (Ліцей або перипатетичну школу). Творець формальної логіки. Він написав праці з багатьох предметів, у тому числі з фізики, метафізики, поезії, театру, музики, логіки, риторики, політики, урядування, етики, біології та зоології. А. (спільно із Сократом і Платоном) – одна з найважливіших фігур формування Західної філософії.

© Михненко А.М.

АРХІТЕКТУРА “КЛІЄНТ-СЕРВЕР” (англ. *Client-server*) – мережева інформаційно-комунікаційна архітектура, в якій пристрої виконують функції або клієнта, або сервера. Клієнтом (*front end*) є запитуюча машина (зазвичай ПК), сервером (*back end*) – машина, яка відповідає на запит. Обидва терміни (клієнт і сервер) можуть застосовуватися як до фізичних пристроїв, так і до програмного забезпечення.

© Шклярський С.М., Кузнєцов О.Ф.

АРХІТЕКТУРА “ФАЙЛ-СЕРВЕР”, ФАЙЛ-СЕРВЕРНІ ДОДАТКИ – це додатки, подібні за своєю структурою до локальних додатків, але використовують мережевий ресурс для зберігання програми і даних. Функції сервера: зберігання даних і коду програми. Функції клієнта: обробка даних на стороні клієнта. Кількість клієнтів обмежена десятками. Переваги: низька вартість розробки; висока швидкість розробки; невисока вартість оновлення і зміни компонентів. Недоліки: низька продуктивність (залежить від продуктивності мережі, сервера, клієнта); погана можливість підключення нових клієнтів; ненадійна система.

© Шклярський С.М., Кузнєцов О.Ф.

АСИМІЛЯЦІЯ – засіб досягнення етнічної однорідності; процес розчинення раніше самостійного народу (етносу) чи якоїсь його частини в середовищі іншого, як правило, численного народу. Злиття одного народу з іншим шляхом засвоєння його мови, звичаїв. Розрізняють А. добровільну (природну) та вимушену (насиленницьку).

© Римаренко Ю.І., Римаренко С.Ю.

АСОЦІАЦІЯ – добровільне договірне об'єднання діячів, організацій, підприємств, інших юридичних чи фізичних осіб для спільної політичної, господарської, культурної та іншої діяльності. У межах делегованих повноважень А. може представляти спільні інтереси та інтереси кожного з її членів, створювати спільні підприємства і госпрозрахункові організації для надання учасникам різних послуг (транспортних, технологічних, комерційних, юридичних), можливості користуватися банківськими кредитами і здійснювати комерційні операції, укладати договори з іншими юридичними та фізичними особами.

© Горбатенко В.П.

АСОЦІАЦІЯ ДЕРЖАВ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АЗІЇ (АСЕАН) / Association of Southeast Asian Nations – геополітична та геоекономічна організація, заснована 8 серпня 1967 р., яка сьогодні об'єднує 10 країн Південно-Східної Азії (Індонезія, Малайзія, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, Лаос, М'янмар, В'єтнам, Кампучія та Бруней). Спрямована на прискорення економічного зростання, досягнення соціального прогресу й куль-

турного розвитку серед держав-членів та сприяння миру в регіоні. ВВП країн АСЕАН в середньому зростає на 5,6% щороку, досягнувши у 2006 р. суми 1073,9 млрд дол. США.

© Розпутенко І.В.

АСОЦІЙОВАНЕ ЧЛЕНСТВО В ЄС (*Associated membership*) – форма співробітництва ЄС з третіми країнами. Існує кілька типів угод ЄС, які встановлюють різні рамки, глибини та кінцеву мету асоційованого членства:

1) Угода Європейського Союзу про асоціацію (Угода про асоціацію (УА)) – тип угоди між ЄС та третьою країною, яка встановлює базові рамки їхнього співробітництва. Такі угоди, як правило, охоплюють розвиток політичного, торговельного, соціального, культурного та безпекового співробітництва, можуть надавати безтарифний доступ до окремих сегментів ринку ЄС та передбачати фінансову й технічну допомогу. Угоди про асоціацію, підписані останнім часом, також включають як окремий компонент угоду про ЗВТ (УА з Чилі). УА мають бути ратифіковані всіма державами-членами ЄС. На сьогодні ЄС укладає УА з третіми країнами в рамках двох окремих напрямів зовнішньої політики: Процес стабілізації та асоціації (ПСА) з країнами Західних Балкан – Угоди про асоціацію та стабілізацію (УАС) та Європейської політики сусідства (ЄПС) – УА. В обох випадках угоди спрямовуються на наближення законодавства асоційованих членів до *acquis communautaire*. Глибина гармонізації значно менша, ніж при повному членстві, й може не покривати окремих розділів *acquis* (залежно від конкретної держави);

2) На додаток до ПСА та ЄПС Угоди про Асоціацію, які включають положення про ЗВТ, можуть підписуватись з іншими третіми країнами чи торговельними блоками світу (Чилі, Мексика, Південна Африка та ін.);

3) Європейські Угоди – особливий тип угод про асоціацію, які Європейський Союз уклад у 1990-х рр. з десятьма країнами Центральної та Східної Європи. Ці Угоди були адаптовані до специфічної ситуації кожного з партнерів, хоча всі вони базувались на дотриманні принципів прав людини, демократії, верховенстві права та ринкової економіки й мали на меті підготувати асоційовані країни до вступу в ЄС.

© Розпутенко І.В.

АСОЦІЙОВАНІ З ЄС КРАЇНИ – держави, що уклали з Європейським Союзом договір про асоціацію. На сьогодні договори про асоціацію з ЄС укладені з такими країнами, як: Албанія (2006), Алжир (2005), Андорра (1991), Болгарія (1995), Чилі (2003), Хорватія (2005), Єгипет (2004), Фарерські острови (1997), Ізраїль (2000), Йорданія (2002), Ліван (2006), Македонія (2004), Мексика (2000), Марокко (2000), Палестинська автономія (1997), Румунія (1995), Сан-Маріно (2002), ПАР (2000), Туніс (1998), Туреччина (1963). З північно-балканськими країнами (крім Болгарії та Румунії) договори про асоціацію були укладені в рамках “Процесу асоціації та стабілізації”. Швейцарія уклала з ЄС договір про створення зони вільної торгівлі. Статусом асоціації користувалися також країни Центральної Європи, що були прийняті до ЄС у 2004 р.

© Казакевич Г.М.

АСПЕКТИ ВПЛИВУ НА ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ.

Серед основних аспектів такого впливу можна відзначити такі: *ціннісний, політичний, функціональний, мотиваційний та інноваційний*. Пріоритети цих аспектів зазначені в послідовності їх викладу. *Ціннісний аспект* безпосередньо пов’язаний з культурою організації, він є найбільш суттєвим змістовним чинником. *Політичний аспект* пов’язується, з одного боку, з процесами отримання, утримання, передачі влади, боротьби за неї, а з другого – з розробленням і реалізацією державної політики. *Функціональний аспект* пов’язаний з технологією прийняття рішень. Остання завжди передбачає наявність певної логічної моделі прийняття рішень та необхідної інформації, зокрема щодо проблемної ситуації; час для прийняття рішення; ресурси, необхідні для реалізації рішення; ресурси, які є в розпорядженні організації (або особи, яка приймає рішення); систему управлінських параметрів; систему зв’язку між контрольованими і неkontrolльованими параметрами; альтернативні варіанти рішень; систему критеріїв (оцінку систему) для оцінки очікуваних результатів рішень. *Мотиваційний аспект* пов’язується з теоріями мотивації, що базуються на аналізі потреб та процесу. Ключовими поняттями теорій мотивації є зусилля, організаційні цілі та індивідуальні потреби. Застосовується така схе-

ма дій: задовольняються потреби працівників, коли вони докладають енергійних зусиль, і в результаті забезпечується досягнення організаційних цілей. *Інноваційний аспект* характеризує формування та реалізацію потенціалу нового в системі державного управління. Він включає дві складові: здатність системи державного управління приймати принципово нові, нетрадиційні управлінські рішення з позиції функціонально-технологічного підходу, а також здатність системи державного управління підтримувати інновації, стимулювати їх упровадження в життя.

© Бакуменко В.Д.

АТЕСТАЦІЯ – перевірка та оцінка ділової кваліфікації працівників на предмет їх відповідності посаді, яку обіймають, або здійснюваній роботі. Для працівників різних галузей економіки встановлено різну періодичність проведення А. – від трьох до п'яти років. В органах виконавчої влади, де працює більшість державних службовців, здійснюється періодична (раз на три роки) А. Кабінетом Міністрів України затверджено Положення про порядок проведення А. державних службовців органів виконавчої влади. Посадові особи органів місцевого самоврядування підлягають А. раз на чотири роки. Відповідно до чинного законодавства А. не підлягають сільські, селищні, міські голови, голови районних у містах, районних і обласних рад, секретарі сільських, селищних, міських рад, працівники патронатної служби, особи, які перебувають на посаді менше одного року, молоді спеціалісти, вагітні жінки чи жінки, які працюють на посаді менше одного року після виходу на роботу з відпустки, пов'язаної з вагітністю і пологами чи доглядом за дитиною, особи, прийняті на посаду на визначений термін.

© Лазор О.Я.

АТЕСТАЦІЯ КАДРІВ – спосіб періодичної перевірки та оцінки професійної придатності, особистих та моральних якостей, встановлення службово-посадової відповідності працівника. Атестація допомагає виявити потенційні можливості; стимулює підвищення кваліфікації і професіоналізму службовців підприємств, установ, організацій. Для проведення атестації утворюється комісія, яка в рамках визначеної процедури виявляє ступінь відповідності працівника по-

саді. Атестованими вважаються особи, які визнані комісією такими, що відповідають займаній посаді або відповідають займаній посаді за певних умов. Перелік посад і порядок атестації встановлюється в кожній галузі окремо. Атестація державних службовців – це врегульована нормативно-правовими актами процедура оцінювання професійних (ділових і особистих) якостей, компетентності та діяльності державних службовців на посаді щодо їх відповідності вимогам на займаній посаді за визначений період. Процедура атестації державних службовців регламентується постановою Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення щодо проведення атестації державних службовців” від 28 грудня 2000 р. № 1922 і проводиться раз на три роки.

© Желюк Т.Л., Сурай І.Г.

АТЛАНТИЗМ – термін, співзвучний за суттю терміну “таласократія” (Sea Power) – геополітична теорія західної цивілізації, що ґрунтується на ліберально-демократичних цінностях правового громадянського суспільства. У воєнно-стратегічному аспекті – країни-учасниці НАТО, включаючи США і західно-європейські держави. Адепти А. вважають, що головну роль у світі відіграють морські цивілізації, від яких у глибину континента надходять культурні імпульси.

© Розпугенко І.В.

АТРИБУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА – обов’язкові ознаки, риси громадянського суспільства, що стверджують його роль як опори демократії та вияву свободи. До найголовніших А.г.с. слід віднести: а) наявність публічного простору, засобів і центрів комунікації, наслідком чого є формування сфери публічного життя і громадської думки; б) організованість публічного життя вільних і рівних індивідів, чий права захищені конституцією та законами; в) незалежність від держави, добровільність асоціацій, автономність яких усвідомлена на індивідуальному та колективному рівнях; г) зорієнтованість діяльності на громадські інтереси та публічну політику, наслідком чого є кооперація та солідарність між людьми, спілкування на засадах взаємної довіри і співробітництва.

© Князєв В.М., Михненко А.А.,
Михненко А.М.

АТТАЛІ ЖАК (фр. *Jacques Attali*, нар. 1.11.1943) – французький філософ, економіст, ліберал і глобаліст, автор концепції “нового світового порядку”, прихильник гео-економічного підходу в геополітиці, він визначає сучасність як наступ “ери грошей”, панування ліберально-демократичних цінностей і ринкових відносин, що базуються не тільки на фінансовому капіталі, а й на інформаційних технологіях, тонкий знавець каббалистики (езотеричний, містичний іудаїзм). Автор десятка книг: “Шуми” (1977), “Три світи” (1981), “Історія часу” (1982), “Впливова людина Зигмунт Г. Уорбург (1902-1982)” (1985), “В прямому і переносному значенні” (1988), “1492”, “Антиекономіка” (1975), “Лінії горизонту” (1992), “Коротка історія майбутнього” (2006). У книзі “Лінії горизонту” (*Lignes d'horizons*, 1990, Париж; в англійському перекладі – *Millennium*, що було перекладено російською як “Золотий век”) А. розглядає еволюцію суспільства, взятого на глобальному рівні, на наступні 25 років (по суті до 2015 р.), а також досліджує суть його економічної, політичної, соціальної та ідеологічної організації. У цій праці стверджується початок “ери грошей” при пануванні ліберально-демократичних цінностей і ринкових відносин, які розвиваються не лише на фінансовому капіталі, а й на інформаційних технологіях. Говорячи про майбутнє людської цивілізації, не залишає місця у своєму прогнозі ні Росії, ні США. Майбутнє йому бачиться так: Європа, а точніше монетаристська Європа, Європа як кредитор в останній інстанції, зі своїм “євро”, з можливістю регулювання всіх відносин усередині людської спільноти за допомогою грошей і кредитів, з прекрасно розвиненими телекомунікаціями, з одного боку, і Японія на чолі Тихоокеанського регіону – з другого боку. На думку А., демократія загалом – це найкраща політична система, торговий лад – рушій прогресу, всемогутність грошей – найсправедливіший порядок правління. А. – один із фігурантів у справі про незаконний продаж зброї Анголі (“Анголагейт”). Новий світовий порядок, за А., установлюється на принципах геоekonomіки.

© Розпутенко І.В.

АТТРАКТОР – сфера притягування, притягуюча множина, стійка сфера рішення, певна потенційна яма, з якої система сама не

вийде. Це стійкий стан, у який потрапляє система і в межах якого деякий час функціонує. Згідно з О.М.Князєвою і С.П.Курдюмовим, це сталий стан системи, який притягує до себе всю множину “траєкторій” системи, що визначаються різними початковими умовами. У той час як у більшості робіт з проблем самоорганізації під А. розуміють відображення цього відносно стійкого стану у фазовому просторі, О.М.Князєва і С.П.Курдюмов А. називають реальні структури у відкритих нелінійних середовищах, які формуються в процесі еволюції в цих середовищах у результаті згасання перехідних процесів. Тому розумно скористатися поняттям “структури-аттрактори”, що виступають як цілі еволюції.

© Сурмін Ю.П.

АУДИТ АДМІНІСТРАТИВНИЙ / АУДИТ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (*performance audit*) – аудит економічності, ефективності та результативності, з якими організація, що перевіряється, використовує свої ресурси при виконанні своїх обов’язків. Іншими словами, А.а.д. можна визначити як намір через дослідження перевірити, чи місцеві органи влади, різні установи та організації “роблять те, що потрібно”, і роблять це “правильним і найдешевшим шляхом, способом”. Його основу становить оцінка адміністративної діяльності з точки зору економічності, ефективності та результативності щодо використання ресурсів при досягненні поставлених цілей. А.а.д. можна проводити в будь-якому сегменті державного сектору: у центральному уряді, місцевих органах влади, різних установах та організаціях. Відтак його застосування в системі публічного врядування забезпечує реалізацію основного принципу функціонування державних і муніципальних установ – прозорості їх діяльності.

© Приходченко Л.Л.

АУДИТ СОЦІАЛЬНИЙ – перевірка якості та ефективності управління соціальними процесами на місцевому, регіональному та державному рівнях. Метою А.с. є підвищення рівня та якості життя населення. Здійснюється кваліфікованими фахівцями, аудиторами, які наділяються правом оцінювати якість та ефективність управлінської діяльності у сфері державного і регіонального управління та місцевого самоврядування.

© Бакуменко В.Д.

АУДИТ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – перевірка, переважно фінансово-господарська або адміністративна, стану контрольної діяльності будь-якої організації кваліфікованими спеціалістами – аудиторами. Розрізняють зовнішній (такий, що здійснюється незалежними, уповноваженими державою аудитором) і внутрішній аудит (з метою самоперевірки організації). Цілями аудиту є визначення ступеня достовірності інформації про діяльність організації, що міститься у її звітності, та її відповідності чинному законодавству; визначення недоліків у фінансово-господарській, функціональній чи адміністративній діяльності організації з метою їх усунення. *Аудит адміністративний* (аудит адміністративної діяльності) – це перевірка будь-якої організації незалежним аудитором з метою виявлення недоліків у організаційній структурі та системі управління, надання рекомендацій щодо вдосконалення управління. *Аудит функціональний* (аудит основної діяльності) – це перевірка з метою визначення економічності, ефективності та результативності її основної діяльності, виявлення недоліків у ній та надання рекомендацій щодо їх усунення. *Аудит політичний* – це перевірка прийняття та впровадження політичних рішень з метою визначення ступеня його відповідності задекларованій меті, визначення ефективності і результативності, оцінки наслідків впровадження. *Аудитором* виступають окрема особа чи спеціальна організація, що уповноважені державою або запрошені організацією здійснити перевірку її фінансового чи адміністративно-управлінського стану. Аудитори, як правило, дають оцінку діяльності, що планується організацією, насамперед ступеня її ризику. У низці країн звітність щодо діяльності державних організацій, підтверджена аудитором, підлягає обов'язковій публікації.

© Бакуменко В.Д.

АУДИТ ФІНАНСОВИЙ – одна з форм фінансового контролю, включає експертну оцінку фінансово-господарської діяльності підприємства за даними бухгалтерського фінансового обліку, фінансової звітності, а також надання аудиторських послуг і пов'язаних із ними експертиз, консультацій з питань бухгалтерського фінансового і управлінського обліку, фінансової звітності, опо-

даткування, аналізу господарської діяльності, фінансів, управління трудовими ресурсами та інших видів економіко-правового забезпечення підприємницької діяльності юридичних і фізичних осіб. Предметом **А.ф.** є гроші й вартісні характеристики діяльності. Перед **А.ф.** підприємства ставиться кілька цілей, основні з яких: визначення наявного фінансового стану; визначення зміни цього стану в структурно-часовому аспекті, факторів, що викликали ці зміни; прогноз основних тенденцій у фінансовому стані.

© Макогон Ю.В., Медведкіна Є.О.

АФАНАСЬЄВ ВІКТОР ГРИГОРОВИЧ (1922-1994) – відомий російський філософ, фахівець у сфері соціальної філософії, філософських проблем кібернетики та управління; доктор філософських наук, професор, академік РАН, академік АН СРСР. Зробив значний внесок у розробку системного підходу у вивченні соціальних явищ, дослідження проблем наукового управління та інформатизації, проблем цілісності живого. Є автором понад 500 робіт, у тому числі 20 книжок, його роботи перекладені на 60 мов світу. Наукові праці **А.** присвячені загально-теоретичним (соціально-філософським і філософським) фундаментальним питанням життєдіяльності на всіх рівнях живого – від біологічних до соціальних форм, в яких його цікавила проблема управління.

© Сурмін Ю.П.

ACQUIS COMMUNAUTAIRE – правова система Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (проте й не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського Співтовариства, спільної зовнішньої політики та політики безпеки і співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ. Термін **“А.с.”** використано в тексті Договору про Європейський Союз (ст. 3) у відповідних редакціях французькою та англійською мовами. На практиці, у праві і правовій доктрині Європейського Союзу поняття **“А.с.”** означає не абстрактні “досягнення Співтовариства” (“спадщину Співтовариства”), а насамперед досягнення в галузі права. До джерел **“А.с.”** відносять: 1) первинне законодавство: Договір про заснування Європейського Економічного Співтовариства 1957 р. (з 1993 р. – Договір про заснування Європейського Співтовариства), До-

говір про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії 1957 р. з наступними змінами, внесеними Маастрихтським договором (Договір про утворення Європейського Союзу 1992 р.), Амстердамським договором 1997 р. та Ніццьким договором 2001 р., а також актами про приєднання; Договір про Європейський Союз 1992 р., із змінами, внесеними Амстердамським договором 1997 р. та Ніццьким договором 2001 р., а також договорами про приєднання; Договір про злиття 1965 р.; акти про приєднання нових держав-членів; 2) вторинне законодавство: директива; регламент; рішення; рекомендація або висновок; джерело права у формі міжнародної угоди; загальний принцип права Європейського Співтовариства; рішення Європейського Суду; спільна стратегія у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки, як це визначено ст. 13

Договору про Європейський Союз; спільні дії в рамках спільної зовнішньої політики та політики безпеки; спільна позиція у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки; рамкове рішення щодо гармонізації законодавства в контексті положень Договору про ЄС про співробітництво правоохоронних та судових органів у кримінальних справах (ст. 34 Договору про ЄС); спільна позиція в контексті положень Договору про ЄС про співробітництво правоохоронних та судових органів у кримінальних справах (ст. 34 Договору про ЄС); рішення в контексті положень Договору про ЄС про співробітництво правоохоронних та судових органів у кримінальних справах (ст. 34 Договору про ЄС); загальне положення або принцип у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки.

© Забара І.М.

Б

БАГАТОПАРТІЙНІСТЬ – одна з основоположних умов демократичного ладу, коли інтереси різних суспільних верств виражаються відповідними політичними партіями, що змагаються між собою за владу і справляють більш або менш визначальний вплив на події в суспільстві. Реальна **Б.** не там, де багато партій, а там, де партії мають вагому соціальну базу, репрезентують суттєві інтереси, дійсно впливають на розв’язання нагальних суспільних проблем.

© Михненко А.М.

БАГАТОПАРТІЙНА СИСТЕМА – система, що передбачає конкуренцію і взаємодію партій у боротьбі за державну владу і в процесі її здійснення. Залежно від кількості партій виділяються партійні системи *по-міркованого і крайнього плюралізму*. Жодна партія, яка входить до таких систем, не може самостійно перебувати у владі, і тому виникає необхідність формування коаліції для формування уряду і для внутрішньопарламентської діяльності. Дж.Сарторі виділив також *поляризовані* та *неполяризовані* партійні системи. Перші характеризуються пануванням впливових партій позасистемної опозиції, другі, навпаки, – консенсусом між впливовими партіями відносно основних норм і “правил гри”. **Б.с.** підрозділяються також на системи з *домінуючою* і *бездомінуючою* партією, а також на “атомізовані” партійні системи. Французький учений М.Дюверже сформулював три соціологічних закони, які встановлюють взаємозалежність партійних систем з існуючою в державі виборчою системою.

© Полуріз В.І.

БАГАТОРІВНЕВЕ ВРЯДУВАННЯ (Multi-Level Governance) – новий підхід у теорії європейської інтеграції, що виник у 1990 р., який розглядає інтеграцію як процес не-ієрархічного мережевого управління у ЄС,

що характеризується широким залученням урядів держав-членів, регіональних та місцевих органів влади, експертів та інших неурядових гравців до процесів прийняття рішень та вироблення політики. Концепція **Б.в.** і мережевий аналіз не пропонують тієї кількості теоретичних перспектив, які можуть представити інші теорії інтеграції. Вона не дає пояснень фактів відносно мети європейських політик, їй також бракує прогностичної перспективи. Проте цей підхід заслуговує на особливу увагу в контексті пояснення реального функціонування складної системи Європейського Союзу, яка останніми роками характеризується очевидною еволюцією механізму ухвалення рішень, за якої **Б.в.** стає характерною рисою сучасного процесу вироблення політик як на національному, так і на міждержавному рівні.

© Розпуненко І.В.

БАЗА ДАНИХ – упорядкований набір даних, у технічному розумінні включаючи й систему керування **Б.д.** Головним завданням **Б.д.** є гарантоване збереження значних обсягів інформації та надання доступу до неї користувачеві або ж прикладній програмі. Таким чином, **Б.д.** складається з двох частин – збереженої інформації та системи керування нею. З метою забезпечення ефективності доступу записи даних структурують за одним із підходів: ієрархічним, мережевим або реляційним.

© Харченко О.А., Криворучко О.В.

БАЗА НОРМАТИВНО-ПРАВОВА – впорядкована сукупність нормативно-правових актів, призначених для правового регулювання певної галузі державного управління або сфери суспільної діяльності. Являє собою зведення законів та інших нормативно-правових актів, які використовуються для аналітичної і практичної діяльності. Основним елементом **Б.н.-п.** є нормативно-право-

вий акт, який являє собою письмовий документ, що приймається уповноваженим на це суб'єктом державно-владних повноважень у визначеній формі за встановленою процедурою, регулює суспільні відносини і містить норми права.

© Бакуменко В.Д.

БАЗОВІ ПОЛОЖЕННЯ НАУКИ УПРАВЛІННЯ – низка наукових положень, необхідність врахування яких у сучасній управлінській діяльності, зокрема в процесі формування управлінських рішень, фактично є аксіомою. Вони складають основу управлінського мислення. Серед них такі: органічне поєднання і застосування системного та ситуаційного підходів; розгляд соціальних систем як сукупності суб'єкта та об'єкта управління, а управління в них як неперервного процесу, управлінські цикли якого складаються із стандартного набору певних функцій управління; надання управління соціальними системами, насамперед державному управлінню, характеру стратегічного, що враховує актуальні проблеми світового розвитку та реалізується через певні політики; розвиток управлінських технологій шляхом типізації найбільш характерних процедур і операцій; необхідність дотримання та удосконалення управлінської культури.

© Бакуменко В.Д.

БАЗОВІ ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – вихідні, найбільш загальні постулати, дотримання яких забезпечує наукову обґрунтованість діяльності у сфері державного управління. Серед них: *принцип об'єктивності державного управління*, який зумовлює необхідність дотримуватися в усіх управлінських процесах вимог об'єктивних закономірностей і реальних можливостей суспільних сил; *принцип універсальності управління*, який проголошує, що цикл і загальні функції управління не відрізняються між галузями державного та приватного управління, а також не залежать від масштабу та специфіки об'єкта управління, *принцип випереджального стану управління*, що передбачає перехід від орієнтації на минуле (планування від досягнутого) до орієнтації на майбутнє, зокрема активного виявлення, прогнозування та запобігання можливим проблемам на основі дослідження потреб і перспектив розвитку об'єкта управління з

використанням науково обґрунтованої методології; *принцип демократизму* – декларує народовладдя, а саме визначає роль народу як носія і джерела влади, яку він реалізує як опосередковано через референдуми та виборчу систему, так і безпосередньо через органи державної влади та місцевого самоврядування; *принцип поділу влади*, що передбачає поділ системи влади на три гілки – законодавчу, виконавчу та судову; *принцип законності* – передбачає пріоритет закону і спрямований на створення міцних правових засад у всіх основних сферах діяльності держави. З цим принципом безпосередньо пов'язаний *принцип правової захищеності управлінських рішень*, тобто їх прийняття на підставі знання чинного законодавства і тільки з урахуванням їх відповідності чинним правовим актам. До загальних принципів державного управління також належать: *принцип єдності економіки та політики* зі збереженням пріоритету останньої і *принцип поєднання загальних та локальних інтересів* за пріоритету інтересів більш високого рівня.

© Бакуменко В.Д.

БАЗОВІ ЦІННОСТІ – специфічне визначення суспільством об'єктів та явищ навколишнього світу, які мають фундаментальне значення для людини і суспільства, наприклад демократія, свобода, рівність, справедливість, достаток, істина тощо. **Б.ц.** становлять зміст ціннісних орієнтацій особи, що фігурують як цілі життєдіяльності та регулятори соціальної поведінки індивідів.

© Сурмін Ю.П.

БАЗОВІ ЦІННОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА – цінності, найважливіші з яких такі: державність, добробут населення та національна безпека; відданість загальнолюдським цінностям, ідеалам свободи та гарантованої демократії; людина, її права та свободи, відповідальність перед собою, своєю сім'єю та суспільством; послідовне утвердження демократичних засад розвитку суспільства, прав і свобод людини, побудови правової держави, становлення громадянського суспільства. Демократія є політичним ладом, порядком здійснення влади, способом управління суспільними справами за участю й в інтересах народу; практичним втіленням ідеалів свободи, справедливості, рівності можливостей, людських

прав; соціальною активністю, участю громадян в ухваленні та здійсненні суспільних рішень, у житті громади, розв'язанні проблем. Демократизація управління як процес реалізації прав і свобод громадян у системі управління суспільством є найвищим шаблоном регуляції суспільних відносин і здійснюється на основі принципів: конкуренції, багатопартійності, плюралізму, свободи вибору, прозорості прийняття рішень, їх громадського контролю. Утвердження **Б.ц.д.с.** передбачає створення та розвиток демократичних інститутів і процесів, що є сталими, загальновизнаними формами суспільної практики, які забезпечують соціальну та політичну стабільність; такі інститути можуть бути формальними (офіційно схваленими, зареєстрованими, узаконеними) та неформальними, що функціонують на основі моральних, соціальних норм і звичаїв. Прикладами цих інститутів є громадянське суспільство, парламентаризм, вибори, референдуми.

© Сурмін Ю.П.

БАНДЕРА СТЕПАН АНДРІЙОВИЧ (01.12.1909 – 15.10.1959) – політичний діяч, ідеолог українського руху, голова Проводу ОУН-Б. У 1919-1927 рр. навчався у Стрийській гімназії. З 1922 – член Пласту, а згодом – Організації Вищих Класів Українських Гімназій. З 1928 р. – член Української Військової Організації, з 1929 р. – Організації Українських Націоналістів (ОУН), з 1931р. – член Крайової Екзекутиви ОУН на Західноукраїнських Землях (ЗУЗ), а з червня 1932 р. – заступник Крайового Провідника і референт пропаганди. У червні 1933 р. на берлінській конференції ОУН був офіційно затверджений Крайовим Провідником ОУН на ЗУЗ. У червні 1934 р. заарештований і в ході Варшавського процесу 1935-1936 рр. і Львівського процесу 1936 р. був засуджений до смертної кари, згодом заміненої на довічне ув'язнення. 1936-1939 рр. – перебував у в'язниці “Święty Krzyż” (“Святий Хрест”) у Варшаві. У квітні 1941 р. затверджений головою Революційного проводу ОУН. Ініціював проголошення відновлення Української держави у Львові 30 червня 1941 р. У липні 1941 р. був заарештований окупаційними властями і ув'язнений у концетраційному таборі Заксенхаузен до вересня 1944 р. У 1946-1953 і 1956-1959 рр. голова проводу закордонних частин ОУН.

Убитий у Мюнхені агентом КДБ Б.Сташинським. Автор праць, у яких ґрунтовно розроблено теологічні й теоретичні засади українського націоналізму, зокрема “Перспективи Української Національної Революції” (1958), та ін.

© Казакевич О.М.

БАНК МІЖНАРОДНИХ РОЗРАХУНКІВ – міжнародна фінансова організація, що створена відповідно до Гаазької конвенції центральними банками провідних країн Європи, США та Японії та має сприяти співробітництву між центральними банками країн-учасниць, створювати сприятливі умови для міжнародних фінансових розрахунків. Виконує функції фінансового агента Європейського об'єднання вугілля і сталі, європейського допоміжного органу Міжнародного валютного фонду і Міжнародного банку реконструкції та розвитку.

© Вітер Д.В.

БАРСЕЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС (BARCELONA PROCESS) – відомий також як Євросередземноморське співробітництво, поклав початок політиці ЄС щодо середземноморських країн. Цей процес спрямований на зміцнення зв'язків між Союзом та державами-партнерами, а також на заохочення встановлення тісніших контактів між самими середземноморськими країнами. У листопаді 1995 р. у Барселоні (Іспанія) на конференції з питань розробки спільної стратегії щодо середземноморського регіону 15 державами-членами ЄС та 12 країнами середземноморського басейну (Алжир, Кіпр, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Ліван, Мальта, Марокко, Сирія, Туніс, Туреччина, Палестинська автономія) була прийнята Барселонська декларація, яка заклала основи Євросередземноморського співробітництва. Метою Євросередземноморського співробітництва є сприяння миру й стабільності в регіоні шляхом налагодження політичного діалогу, який би базувався на таких спільних цінностях сторін, як демократія та верховенство права. Цілями **Б.п.** є попередження та розв'язання конфліктів, а також сприяння економічному процвітання, зокрема за допомогою створення зони вільної торгівлі, реалізації спільних проектів у галузі охорони навколишнього середовища, модернізації енергетичного сектору, розвитку сільських тери-

торій та регіонального планування, боротьби з безробіттям, заохочення зовнішнього інвестування в регіон. У цьому контексті Євросередземноморське співробітництво об'єднує держави-члени ЄС та середземноморські країни в межах широкомасштабної програми, яка складається з трьох напрямів: політичного та питань безпеки, економічного й фінансового, соціального та культурного. Важливим елементом **Б.п.** є також зміцнення співробітництва у сфері правосуддя, міграції та соціального залучення. Він передбачає врахування умов, у яких перебуває конкретна держава-учасниця, що дає змогу визначити пріоритетні напрями співробітництва окремо для кожної країни. Втілення у життя **Б.п.** відбувається як на двосторонньому, так і на регіональному рівні.

© Рудік О.М.

БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ ПОСАДОВОЇ ОСОБИ – невиконання, нежиття заходів щодо забезпечення виконання правил іншими особами, ухилення від виконання посадових обов'язків, які регламентовані довідником типових професійно-кваліфікаційних характеристик посад, посадовими інструкціями, правилами внутрішнього трудового розпорядку. **Б.п.о.** створює підстави для притягнення до юридичної відповідальності (адміністративної, дисциплінарної, кримінальної, цивільної), яка стимулює правомірну поведінку, і передбачає застосування до службовців установ та організацій певних санкцій з негативними наслідками (адміністративні стягнення, відшкодування збитків, позбавлення волі, штраф), що забезпечуються у примусовому порядку державою.

© Желюк Т.Л.

БЕЗПЕКА – стан відсутності будь-якої загрози. Характеристика соціальної системи, яка дається з різних позицій: 1) як *об'єктивна характеристика зовнішніх умов середовища* нашого життя і діяльності, що припускає наявність небезпеки, спрямованої зовні на систему, **Б.** якої хочуть забезпечити, тобто джерело небезпеки і об'єкт, який піддається їй, видаються розділеними, а акцент в опису системи робиться на об'єкті, який вимагає захисту; у цьому опису фіксуються: захищеність об'єкта від викликів, ризиків, небезпек і загроз; стан об'єкта, в якому йому не може бути завдано суттєвих

збитків або шкоди; стан стійкого існування (розвитку) об'єкта, за якого вірогідність небажаної зміни будь-яких характеристик (параметрів) його життєдіяльності (функціонування) невелика; прийнятний рівень небезпеки (прийнятний ступінь захищеності від загроз), залежний від витрат на обмеження дії чинників, які ініціюють небезпеку; здатність об'єкта, явища або процесу зберігати свої основні характеристики (параметри), сутність при негативних діях з боку інших об'єктів, явищ або процесів; незаподіяння іншим об'єктам суттєвого збитку або шкоди; 2) як *психологічна реакція людини на зовнішні умови свого існування*, яким дається оцінка як безпечним/небезпечним на основі чуттєво-емоційного їх сприйняття і які у подальшому переносяться на умови середовища (об'єкти), що оцінюються як їх об'єктивна характеристика; 3) як *відносини всередині різних систем людської діяльності*, в уявленні про які поєднано джерело небезпеки і об'єкт, який їй піддається; саме взаємодія діяльнісних структур породжує небезпеки і загрози в результаті дефіциту засобів і методів роботи в управлінні цими системами. **Б.**, таким чином, пов'язується з методологічним забезпеченням управління і діяльності та здібностями управління (політика) усувати утруднення, які виникають на практиці.

© Кучма Д.Я.

БЕЗПЕКА НАЦІОНАЛЬНА – широке, багатокomпонентне поняття, яке відображає існуючі військово-політичні, економічні, екологічні, соціокультурні, інформаційні та інші загрози для суспільства, держави або нації, що складаються в системі глобальних і регіональних взаємовідносин з іншими країнами, етносами, соціальними групами, верствами, політичними силами. **Б.н.** найчастіше розглядається у двох аспектах: або крізь призму зіткнення національних інтересів, які виявляються у вигляді ідеалів і цілей суспільства, держави, нації (У.Липман, Г.Моргентау, С.Хоффман, М.Каплан та ін.), або через взаємодію систем цінностей як найбільш фундаментальних чинників, що визначають цілі, засоби та методи дій держав на міжнародній арені й політичних сил у країні (А.Вольферс, К.Норр, Ф.Трегер, Д.Кауфман та ін.). В обох варіантах аналізуються суб'єктивні та об'єктивні компонен-

ти безпеки, існуючі та потенційні загрози, зовнішні й внутрішні фактори дестабілізації державного та громадського життя. Всебічна оцінка **Б.н.** охоплює: по-перше, пошук суттєвої відмінності між об'єктивним її станом та суб'єктивними тлумаченнями цього стану правлячими й опозиційними елітами, керівниками протидіючих держав тощо; по-друге, об'єктивну оцінку верхньої та нижньої меж **Б.н.** для кожної конкретної держави або військово-політичного союзу; по-третє, більш широке тлумачення спектра **Б.н.**, ніж тільки військової, зовнішньополітичної чи зовнішньоекономічної загрози. Див. також *Система національної безпеки*.

© Мухненко А.А., Мухненко А.М.

БЕЗПЕКА ЕКОЛОГІЧНА – 1) стан захищеності життєво важливих інтересів держави, особи, суспільства від реальних або потенційних загроз, що створюються через антропогенний або природний вплив на довкілля; 2) сукупність визначених властивостей навколишнього середовища і створених цілеспрямованою діяльністю людини умов, за яких з урахуванням економічних, соціальних і науково обґрунтованих допустимих навантажень на об'єкти біосфери утримуються на мінімально можливому рівні ризику антропогенний вплив на довкілля і негативні зміни, що відбуваються в ній, забезпечується збереження здоров'я, життєдіяльності людей і виключаються віддалені наслідки цього впливу для сучасного і наступних поколінь. Об'єктами **Б.е.** є життєво важливі інтереси суб'єктів безпеки: матеріальні, духовні потреби особистості, природні ресурси і природне середовище як матеріальна основа держави і суспільного розвитку. Суб'єктами **Б.е.** виступають індивідууми, суспільство, держава.

© Шпильовий І.М.

БЕЗПЕКА ЕТНОПОЛІТИЧНА – ступінь (рівень) стабільності системи взаємовідносин між представниками різних етнічних спільностей, етнічними групами та державою, за якого узгоджуються і реалізуються їх інтереси, забезпечуються права і свободи громадян незалежно від їх етнічної належності, попереджаються і нейтралізуються загрози в етнополітичній сфері суспільних відносин. Забезпечення **Б.е.** передбачає проведення виваженої державної політики у сфері гармонізації відносин між різними

етнічними спільнотами. Важливими умовами **Б.е.** є ненасильницьке розв'язання існуючих міжетнічних та міжконфесійних протиріч, своєчасне попередження та мирне врегулювання етнополітичних конфліктів, недопущення їх збройної ескалації.

© Дацюк А.В.

БЕЗПЕКА ІНФОРМАЦІЙНА (англ. *Information Security*) – стан суспільства, в якому забезпечується збереження визначених політикою безпеки властивостей інформації, умов її створення, існування і поширення. **Б.і.** характеризує захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якої запобігається заподіяння шкоди через: неповноту, невчасність та спотворення інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване поширення, використання і навмисне порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації. Див. також *Інформаційна безпека*.

© Ралдугін Є.О.

БЕЗПЕКА МІЖНАРОДНА – захищеність системи міжнародних відносин від загроз їх дестабілізації, конфронтації, збройних конфліктів і війн, яка визначається таким станом міжнародних відносин, за якого забезпечуються життєво важливі інтереси (інтереси виживання) усіх суб'єктів світової політики, виключається порушення загального миру або створення загроз реалізації вказаних інтересів і, відповідно, безпеці народів. Забезпечення **Б.м.** засноване на дотриманні всіма державами загальновідомих принципів і норм міжнародного права, які виключають вирішення спірних питань і розбіжностей між ними за допомогою сили або загрози застосування сили (передусім збройної). Виконання цієї умови здійснюється за допомогою створення та ефективного функціонування відповідних глобальних, регіональних і міждержавних структур та механізмів забезпечення безпеки. **Б.м.** може бути глобальною (загальною) або регіональною (європейська, азіатсько-тихоокеанська, близькосхідна та ін.)

© Ситник Г.П.

БЕЗПЕКА ПОЛІТИЧНА – захищеність політичної системи суспільства від зовніш-

ніх і внутрішніх загроз. **Б.п.** передбачає ефективне функціонування політичної системи суспільства і державного управління, які забезпечують стійкий політичний суверенітет у межах системи міжнародних відносин, територіальну цілісність, наявність можливостей у нації і державних інститутів самостійно вирішувати питання державного устрою (конституційного ладу) і незалежно проводити внутрішню й зовнішню політику, а також політичну стабільність, що базується на балансі життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави.

© Ситник Г.П.

БЕЗПЕРЕРВНА ОСВІТА ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ – процес і принцип формування особистості державного службовця, який передбачає створення таких систем освіти, котрі відкриті для працівників будь-якого віку і супроводжують їх протягом усього терміну професійної діяльності на державній службі, сприяють їх постійному розвитку, залучають їх до безпосереднього процесу оволодіння визначеним рівнем систематизованих професійних знань, умінь, навичок, засобів поведінки (спілкування). Безперервна освіта передбачає не лише підвищення кваліфікації, а й перепідготовку за умов змін, розвитку пізнавальних можливостей та стимулювання постійної самоосвіти.

© Шпекторенко І.В.

БЕЗПОСЕРЕДНЯ ДЕМОКРАТІЯ – одна із форм демократії, повновладдя народу, що здійснюється шляхом прямого волевиявлення. Основні форми **Б.д.** закріплені в Конституції України – це всенародне обговорення і всенародне голосування (референдум); вибори до Рад; накази виборців депутатам; звіти депутатів перед виборцями, а також перед колективами і громадськими організаціями, які висунули їх кандидатами в депутати; звіти виконавчих і розпорядчих органів, інших створюваних Радами органів перед населенням; відкликання депутата; збори виборців; народний контроль. **Б.д.** забезпечує найбільш повну участь громадян в управлінні країною, доповнює постійно діючу централізовану представницьку систему.

© Михненко А.М.

БЕКОН ФРЕНСІС (англ. *Francis Bacon*) (22 січня 1561 р. – 9 квітня 1626 р.) – англій-

ський філософ, історик, політичний діяч, основоположник емпіризму, один із перших теоретиків державного управління. У 1584 р. був вибраний у парламент. З 1617 р. лорд-хоронитель печатки, потім – лорд-канцлер; барон Веруламський і віконт Сент-Олбанський. У 1621 р. притягнутий до суду за обвинуваченням у хабарництві, засуджений і відсторонений від усіх посад. Був помилуваний королем, але не повернувся на державну службу й останні роки життя присвятив науковій і літературній справі.

Б. розпочав професійну діяльність як юрист, але пізніше став відомим як адвокат, філософ і теоретик наукової революції. Його роботи сформували засади індуктивної методології наукового пізнання, яку часто називають методом Бекона. Свій підхід до проблем науки **Б.** виклав у широковідомому трактаті “Новий органон” (1620). Він проголосив метою науки збільшення влади людини над природою.

Із самого початку своєї діяльності **Б.** висунув доктрину “природної” філософії, що ґрунтується на досвідченому пізнанні. Він запропонував велику програму перебудови інтелектуального світу, піддавши гострій критиці схоластичні концепції попередньої і сучасної йому філософії. Критерій успіхів наук за **Б.** – виключно практичні результати, до яких вони призводять.

Дослідно-індуктивний метод Бекона склався в поступовому утворенні нових понять шляхом тлумачення фактів і явищ природи. Наприкінці свого життя **Б.** написав книгу про утопічну державу “Нова Атлантида” (опубліковано посмертно в 1627 р.). У цьому творі він відобразив державу майбутнього, у якій всі продуктивні сили суспільства перетворені за допомогою науки й техніки. Погляди щодо державного управління **Б.** виклав у збірнику невеликих есе “Есе, або наставляння моральні та політичні” (*Essays or Counsels, Civil and Moral*): возвеличити свою державу мудрий государ може єдино за допомогою тих законів, звичаїв і установлень, яким звичайно, ремствує філософ, приділяється занадто мало уваги. Якщо розхитано один із чотирьох стовпів, якими тримається правління, – релігія, правосуддя, рада і скарбниця – у державі починаються смути і заколоти.

Особливу увагу **Б.** приділяв державній раді та різним дорадчим органам, які монарх

може створювати для вирішення тих чи інших державних справ (“наймудріші з государів, покладаючись на радника, не повинні почитати це за приниження своєї величі або применшення своєї мудрості”). Він докладно прописував правила організації діяльності подібних рад, зокрема пропонував відродити давню лицарську традицію “круглих столів”, що дає змогу всім учасникам обговорення висловити власну точку зору. Діяльність політичних партій **Б.** вважав необхідною, проте рекомендував представникам вищої державної влади керуватися не партійними пристрастями, а спільним інтересом.

© Нікітін В.В.

БЕНІЛЮКС (BENELUX) – від Бельгія + Нідерланди + ЛЮКСембург. **Б.** утворено в 1948 р. з метою укладення митного союзу Бельгії, Нідерландів, Люксембурга щодо відміни внутрішніх мит; прийняття єдиного зовнішнього тарифу; координації політики у сфері непрямого оподаткування та внутрішньої фінансової політики. **Б.** послужив прототипом створення Європейського Союзу і увійшов у нього як складова частина.

© Розпутенко І.В.

БЕНЧМАРКІНГ (англ. *benchmarking*: “*bench*” – площина (рівень) відліку, “*mark*” – оцінка) – порівняння поточного стану справ, рівня діяльності організації або окремих її сфер з обраним прогресивним аналогом; підхід до стратегічного планування, що передбачає систематичний процес вивчення та запозичення передового досвіду з метою підвищення ефективності діяльності роботи організації. У публічному управлінні за допомогою **Б.** порівнюються значущі аспекти життя в територіальному утворенні з передовим вітчизняним та зарубіжним рівнем; запозичуються успішний досвід і кращі досягнення; визначаються порівняльні конкурентні переваги території та системи управління; виявляються слабкі місця, резерви розвитку території та системи управління. Корисну бенчмаркінгову інформацію для органів місцевої влади й управління надають рейтинги територій (міст, районів, областей), які в Україні розробляються і публікуються останнім часом.

© Шаров Ю.П.

БЕРЕГОВА ЗОНА. 1. Контактна зона “суша–море”, що характеризується інтенсивністю взаємодії природних, економічних, демографічних та інших процесів. 2. Геополітичне поняття, що тлумачиться значно ширше. У традиційній геополітиці – це контактна зона протистояння Моря й Континенту, плацдарм для геополітичної експансії (Римленд). У геоekonomіці – контактна зона між різними господарськими системами, наприклад вільні економічні зони. У цивілізованій геополітиці – енергонасичені “береги” багатовимірного комунікаційного простору між цивілізаціями, де взаємодіють (конфліктують) різні якості та цінності.

© Розпутенко І.В.

БЕРТАЛАНФІ ЛЮДВІГ ФОН (1901-1972) – австрійський біолог і філософ, який відіграв значну роль у становленні системного підходу, створив варіант загальної теорії систем. У 30-40-ві рр. **Б.**, працюючи у Вені, заклав основи концепції організмичного підходу до організованих динамічних систем, що мають властивість еквіфінальності, тобто здатність досягати мети незалежно від порушень на початкових етапах розвитку. Він звів принципи цілісності, організації та ізоморфізму в єдину концепцію. Спочатку використав ідею відкритих систем для пояснення низки проблем біології і генетики, але потім дійшов висновку, що методологія системного підходу є більш широкою і може бути застосована в різних галузях науки. Так виникла ідея загальної теорії систем. **Б.** досить чітко сформулював проблему побудови загальної теорії систем. Для цього необхідно: по-перше, сформулювати загальні принципи і закони поведінки систем незалежно від їх спеціального вигляду, природи складових елементів та суворих законів у нефізичних сферах знання; по-друге, закласти основи для синтезу наукового знання внаслідок виявлення ізоморфізму законів, що стосуються різних сфер діяльності.

© Сурмін Ю.П.

БЖЕЗИНСЬКИЙ ЗБІГНЕВ КАЗИМИР (Zbigniew Kazimierz Brzeziński, 28.03.1928) – американський політолог, соціолог, державний діяч, колишній радник з національної безпеки президента Джеммі Картера, нині радник Центру стратегічних і міжнародних студій. Проживав у Франції, Німеччині, Ка-

наді (з 1938 р.). Навчався в Університеті Мак-Гілла, де отримав ступінь магістра у 1950 р., згодом ступінь доктора філософії у Гарвардському університеті (1953). З 1958 р. громадянин США. У 1966-1968 рр. – член Ради політичного планування Державного департаменту. У 1973-1976 рр. співзасновник та директор Тристоронньої Комісії. У 1977-1981 рр. – державний радник з безпеки при президенті США. У 1985 р. – член Комісії з Хімічної Війни при президенті США. У 1987-1988 рр. працював у Комітеті Комплексної довгострокової стратегії Міністерства оборони, був членом Ради національної безпеки, а також Президентської Ради зовнішньої розвідки (до 1989 р.). У 1988 р. співголова Консультативної групи з національної безпеки в команді Дж.Г.В.Буша. Консультант і член опікунської ради Центру стратегічних і міжнародних досліджень у Вашингтоні. Професор зовнішньої політики США у Вищій школі міжнародних досліджень ім. Пола Ніце Університету Джонса Гопкінса. Співгодує в Американському комітеті за мир в Чечні, є членом опікунської ради “Фрідом Хауз” і Тристоронньої комісії (США – Європа – Японія), членом рад директорів Польсько-Американського Фонду Свободи і Польсько-Американського Підприємницького фонду.

© Казакевич О.М.

БІДНІСТЬ – соціальний стан, що характеризується відсутністю необхідних матеріальних та інтелектуальних можливостей для того, щоб провадити спосіб життя, відповідний до норм, прийнятих у даному суспільстві. **Б.** у будь-якому суспільстві є довершеним фактом і закономірним явищем. Якщо побудувати модель **Б.** на рівні особистості – постає негативний вплив цього явища не тільки на саму цю особистість, а і на суспільство в цілому. **Б.** окремої людини – це не тільки коротка тривалість життя, неможливість користування якісними медичними послугами, відсутність якісного відпочинку, нерідко відсутність адекватного житла, виключення із соціального життя, а й поступова духовна бідність, зниження вимог до якості життя, виникнення агресивного ставлення до успішнішої частини суспільства.

Б. – це не тільки індивідуальний стан окремої особи, а й закономірний стан усього суспільства, підпорядкований правилам існування

суспільств з низьким рівнем розвитку в разі, якщо бідність набуває загрозливого характеру. **Б.** не є причиною природних і соціальних потрясінь, вона свідчить про побудову суспільства і ті норми, які у ньому встановлені. Маючи економічне походження, **Б.** стала розглядатися як набагато ширше явище, що стосується різноманітних аспектів життя населення. На зміну поняттю “*фізичної дієздатності*” прийшло поняття “*соціальної дієздатності*”, коли особа вважається бідною навіть тоді, коли їй вистачає коштів для фізичного виживання, але не вистачає для підтримання загальноприйнятих для даного суспільства стандартів життя. У сучасному розвиненому суспільстві список життєво необхідних потреб постійно розширюється.

Б. усе частіше трактується як закономірне явище соціального життя суспільства, і це знайшло своє відображення в широкому поширенні поняття “структурна бідність”. Це поняття означає визнання **Б.** як складової частини суспільної системи – такої проблеми, яку неможливо розв’язати лише шляхом економічного прогресу. Суть визначення **Б.** полягає не в корисності і кількості товарів. Сучасна соціологічна думка все частіше дотримується концепції можливостей: якщо визначати відносну **Б.** у координатах товарів або властивостей, то вона стане абсолютною в координатах можливостей.

Абсолютна **Б.** – це такий рівень добробуту, який не забезпечує мінімальних матеріальних та духовних життєвих потреб населення.

Б. прогресує у суспільствах, які сповідають споживацькі настрої. Індустріальні ж суспільства, які дійшли висновку, що подолати **Б.** неможливо, виключно підтримуючи тільки нужденні верстви населення, зуміли розвинути промисловість, підняти сільське господарство, розвинути сферу послуг і туризму – суттєво підвищили рівень життя населення та значно скоротили масштаби **Б.** Дослідження **Б.**, пов’язані із визначенням її специфіки у певній країні та плануванням ефективних способів її подолання, потребують, насамперед, наявності конкретних критеріїв її виміру. При визначенні цих критеріїв виявляється, що **Б.** – надзвичайно складне соціально-економічне явище, що має багато характеристик та проявів, які не можна звести до певного універсального показника та застосування лише одного теоретичного конструкту. Крім того, застосування різних методик

вимірювання **Б.** доводить не тільки різницю в оцінках її поширення, а й створює різні демографічні профілі бідних домогосподарств. Сукупність усіх одержаних у соціології бідності теоретичних та емпіричних знань не являють собою логічно зв'язаного цілого. У вітчизняній і зарубіжній соціології бідності існує сукупність теоретичних підходів, напрямів та шкіл, які не тільки відрізняються одне від одного, але часто суперечать одне одному. Тому як ніколи актуальною стає розробка комплексного підходу до вирішення проблеми **Б.** і визначення конкретних кроків соціально-економічної політики, спрямованої на подолання цього негативного явища та формування середнього класу в суспільстві.

© Євдокимова В.В.

БІДНОСТІ РЕГУЛЯЦІЯ – процес цілеспрямованого впливу держави та суспільства на соціально-економічне становище людей, що показує суспільну корисність дій у напрямі підвищення якості життя населення, забезпечення оптимального функціонування і розвитку суспільства.

Дослідження та вимірювання явища бідності в процесі розвитку суспільства показали, що некомплексність поглядів на явище бідності в суспільстві була однією з причин її неефективного подолання. Недостатнє усвідомлення явища бідності як сукупності факторів, що впливають на рівень депривації людини, мало суттєвий негативний вплив на **Б.р.** у суспільстві.

Економічне зростання хоча і залишається найважливішою умовою розвитку людства, його можна вважати позитивним показником **Б.р.** лише в тому разі, коли це сприяє підвищенню рівня життя в усіх напрямках, визначених як цілі світового розвитку людства, прийнятих ООН у 2000 р. на Саміті Тисячоліть.

Середнє підвищення рівня доходів громадян може мати негативний вплив на **Б.р.** у суспільстві, тому що не змінює основних тенденцій диференціації рівня життя населення, оскільки результатами економічного зростання користуються, передусім, ті його верстви, які мають більший доступ до ресурсів та їх розподілу.

Якісно-кількісним критерієм оцінки **Б.р.** є поняття “ефективність подолання бідності”, практичне значення якого визначається об-

ґрунтуванням доцільності формулювання на раціональній основі можливих наслідків намічених кроків щодо подолання бідності, оскільки проблема бідності як соціально-економічне явище має багатогранний характер і потребує комплексного підходу.

Світовий досвід розробки та впровадження соціальних технологій **Б.р.** свідчить, що і для розвинених країн, і для країн, що розвиваються, **Б.р.** пов'язана з розвитком країн, коли під час розробки національних програм скорочення бідності успішно поєднують кількісні та якісні аспекти зростання. На сучасному етапі регулювання рівня бідності в суспільстві може бути ефективним лише за умови підходу до цієї проблеми як до сукупності факторів, що характеризуються матеріальними, фінансовими, соціальними, психологічними та іншими ознаками.

Для ефективної **Б.р.** в умовах зовнішнього середовища, що швидко змінюється, необхідно відмовитися від традиційних норм у соціально-економічному житті й усвідомити, що, керуючись старими стереотипами поведінки та мислення, вижити неможливо. Оцінка ефективності подолання бідності в Україні – одне з найнеобхідніших, найважливіших і найвідповідальніших завдань сучасного соціально-економічного розвитку України з точки зору висунення альтернативних варіантів перспективного розвитку. Вона допускає на етапі здійснення Стратегії подолання бідності можливість її суттєвої корекції або заміни іншою Програмою, більш відповідною умовам, що змінилися. Дослідження можливостей організації Стратегії подолання бідності, оптимізація використовуваних заходів забезпечать ефективне використання людського ресурсу у довготривалій перспективі як визначального чинника планування, вибору і здійснення Стратегії подолання бідності в Україні.

Успішне впровадження стратегічних змін **Б.р.** у суспільстві суттєво залежить від спроможності держави спрямувати ці зміни.

© Євдокимова В.В.

БІЖЕНЦІ відповідно до Конвенції ООН 1951 р. та Протоколу 1967 р. про статус **Б.** – особи, які через обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознаками раси, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи або через полі-

тичні переконання перебувають за межами країни своєї громадянської належності та не можуть користуватися захистом цієї країни або не бажають користуватися цим захистом через такі побоювання. Відповідно до низки регіональних міжнародно-правових документів термін “Б.” застосовується також до осіб, змушених тікати із своїх країн унаслідок зовнішньої агресії, окупації, іноземного панування або масових порушень прав людини. Право шукати притулку від переслідувань в інших країнах і користуватися цим притулком належить до основоположних людських прав, зафіксованих у Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 р.

© Малиновська О.А.

БІЗНЕС-ІНКУБАТОР являє собою структуру, що надає приміщення, обладнання, устаткування, інформаційно-комунікаційні послуги на пільгових умовах та на визначений термін малим підприємствам для підтримки підприємницької діяльності на етапі їх становлення. Головними цілями і, відповідно, функціональними послугами **Б.-і.** є: сприяння розробці конкурентоспроможної продукції з використанням новітніх технологій, створення нових робочих місць, задіяння промислових потужностей, лабораторних, офісних та складських приміщень, що не використовуються; залучення інвестицій для реалізації інноваційних проєктів підприємств – учасників **Б.-і.**; надання консультативних послуг з питань інноваційного менеджменту, розробки бізнес-планів, фінансових, юридичних та інших. Після досягнення певного рівня свого розвитку підприємства залишають **Б.-і.** **Б.-і.** знайшли поширення як у розвинутих країнах світу, так і в країнах, що розвиваються. У цих країнах створенню **Б.-і.** як структур, що надають робочі місця, сприяють місцеві адміністрації. Інноваційні **Б.-і.** часто є учасниками технопарків або підтримують з ними тісні зв’язки, а також з університетськими центрами. В Україні сприяння практичній реалізації програм розвитку підприємництва шляхом створення та підтримки діяльності **Б.-і.**, а також формування інформаційно-комунікативного середовища для розвитку **Б.-і.** здійснює Українська асоціація **Б.-і.** та інноваційних центрів.

© Гусєв В.О.

БІЛА КНИГА З ЄВРОПЕЙСЬКОГО (НАЛЕЖНОГО) ВРЯДУВАННЯ – інструмент формування політики і ухвалення урядових рішень в Європейському Союзі. **Б.к. з є.в.** розробляється Європейською комісією або уповноваженими структурами і містить конкретні напрями політики, правила, інструменти, що впливають на розподіл владних повноважень в Європі, сприяють демократизації процесу прийняття управлінських рішень; пропозиції щодо діяльності Спільноти та вирішення проблем у певній сфері. Прикладом можуть бути такі білі книги: “Про завершення формування спільного ринку”; “Зростання, конкурентоспроможність і зайнятість”; “Про зближення законодавства асоційованих держав Центральної та Східної Європи у сферах, що стосуються спільного ринку” тощо. У деяких випадках появі білої книги передують публікація відповідної зеленої книги, яка має на меті започаткувати консультативний процес на європейському рівні. Якщо Рада Європейського Союзу підтримує білу книгу, вона може стати програмою дій Союзу у відповідній сфері.

© Желюк Т.Л.

БІЛЬДЕРБЕРГСЬКИЙ КЛУБ – міжнародна неурядова мондеалістська організація. Об’єднує світових олігархів для спільної координації у сфері глобальної політики, економіки й засобів масової інформації з метою встановлення “нового світового порядку”. Клуб був створений у травні 1954 р. у голландському місті Остербеєк у готелі “Більдерберг”. У таємних засіданнях беруть участь багато державних діячів і політиків, що виступають за проєкт “Світового уряду”. В ідейному плані проводить політику, близьку до аналогів “Ради зовнішніх зносин” (США) на рівні олігархічного “інтернаціоналу”.

© Розпутьенко І.В.

БІЛЬШІСТЬ – кількісне переважання прихильників якоїсь ідеї чи рішення над їхніми противниками. **Б.** вважається найпершою засадою демократичного способу прийняття спільних рішень, головною і необхідною умовою обрання кандидата на виборну посаду. Розрізняють **Б.** відносну – хоча б на один голос більше від суперника чи альтернативної пропозиції; абсолютну, коли на користь якогось рішення віддали свої голо-

си 50% голосуючих плюс ще хоча б один; кваліфіковану (її ще називають конституційною), яка може дорівнювати двом третинам або навіть трьом чвертям усього складу тих, хто приймає рішення чи здійснює обрання.

© Михненко А.А., Михненко А.М.

БІПОЛЯРНИЙ СВІТ (біполяризм або ж двополярність) – світовий порядок, що засновується на домінуванні у міжнародних відносинах двох наддержав (скажімо США і СРСР; США і Росія; США і Китай) або ж суспільно-політичних систем (наприклад капіталізму і соціалізму), що різняться.

© Розпутенко І.В.

БІФУРКАЦІЯ (від лат. *bifurcus* – розгалужений) – розгалуження розвитку структури або функцій у будь-якому процесі, наявність безлічі варіантів розвитку системи з “даної” точки; можливість “розгалуження” шляхів еволюції системи, суттєва якісна зміна стану системи, що примушує суб’єкта, що пізнає, її перевизначити. Дуже часто за **Б.** приймають “особливі точки” стану системи, що є лише рішенням задачі (системи рівнянь). За літературними даними, “слово “біфуркація” означає роздвоєння і вживається в широкому розумінні для позначення всіляких якісних перебудов або метаморфоз різних об’єктів при зміні параметрів, від яких вони залежать”. Асоціативний блок. Слово широко застосовується в “Теорії катастроф”.

© Тронь В.П.

БЛАГОДІЙНИЦТВО СОЦІАЛЬНЕ – організована громадою робота із соціальної інтеграції та загального покращання стану групи людей у суспільстві.

© Курінна Т.М.

БЛАГОДІЙНІСТЬ – альтруїстична діяльність, спрямована на надання фінансової та іншої допомоги тим, хто її потребує, на покращання умов функціонування суспільства у цілому та будь-якої його частини.

© Курінна Т.М.

БЛАГОДІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ – недержавні організації, головною метою функціонування яких є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих

категорій осіб. Виділяють такі основні форми **Б.о.**: членські благодійні організації, благодійні фонди, благодійні установи, інші організації, фундації, місії, ліги тощо. Згідно з чинним законодавством їх засновниками можуть бути громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, які досягли 18 років, а також юридичні особи незалежно від форм власності. Засновники **Б.о.** самостійно приймають рішення про заснування **Б.о.**, затверджують статут (положення), формують орган управління організацією, заслуховують звіти їх наглядових рад. Засновниками **Б.о.** не можуть бути органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також державні і комунальні підприємства, установи, організації України, які фінансуються з бюджету. **Б.о.** мають право здійснювати неприбуткову господарську діяльність, спрямовану на виконання її статутних цілей та завдань. Зареєстровані **Б.о.** вносяться до реєстру **Б.о.** з присвоєнням відповідного номера. **Б.о.** утворюються та діють за територіальним принципом і поділяються за своїм статусом на всеукраїнські, місцеві та міжнародні.

© Лазар Я.І.

БЛАГОДІЙНІ ФОНДИ – організаційно-правова форма благодійних організацій, головною метою яких є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб. В Україні **Б.ф.** утворюються і діють за територіальним принципом. За своїм статусом поділяються на всеукраїнські, місцеві та міжнародні. **Б.ф.** є недержавними некомерційними організаціями, які володіють первинним капіталом (або грошовим вкладом). Керують ними попечителі та директори, які надають підтримку або допомогу в благодійній, освітній, культурній, релігійній та інших видах діяльності, що приносить користь громадськості. У світі існують різноманітні **Б.ф.**, діяльність яких поширюється також на територію України. Серед **Б.ф.** виділяють: незалежні, які організуються приватною особою, родиною або кількома особами; асоційовані, які фінансуються комерційною організацією, з якою вони асоційовані; прямої дії, які використовують свої ресурси для підтримки власних досліджень або для підтримки конкретних проєктів; інші **Б.ф.**, які надають конкретні види допомоги (фінансування будівництва, техні-

ки, надання “стартових” сум, стипендій приватним особам на навчання, дослідження тощо).

© Лазар Я.І.

БЛОК ВИБОРЧИЙ – тимчасова угода, союз кількох політичних партій або інших об’єднань громадян щодо спільного висунення кандидата чи списку кандидатів при виборах президента держави, центральних чи місцевих представницьких органів. **Б.в.** створюється з метою обрання від блоку більшої кількості його представників, ніж було б обрано, якщо б партії виступали окремо. Списки кандидатів, висунутих **Б.в.**, реєструються Центральною виборчою комісією країни. Процедура утворення **Б.в.** (блокування) регулюється законодавством і залежить від зрілості та довершеності виборчої системи, її принципів та особливостей.

© Михненко А.А., Михненко А.М.

БЛОК ПОЛІТИЧНИЙ – союз, об’єднання політичних партій, громадсько-політичних організацій, держав, які домовляються про узгодження дій для досягнення спільних цілей. Соціально-політичні угруповання чи держави узгоджують свої дії на засадах пріоритетності, а то й домінування когось одного з них, неоднаковості та нерівності місця й ролі, прав і можливостей учасників блоку. Фракції в законодавчому органі (парламенті) можуть блокуватися для ветовання або відхилення якогось державного закону чи кандидатури на відповідальну ключову посаду, для формування коаліційного уряду тощо. Законом України “Про вибори народних депутатів України” передбачена можливість утворення виборчих блоків партій, які висувують кандидатів у депутати єдиним списком для участі у виборах за багатомандатним загальнодержавним виборчим округом.

© Михненко А.М., Михненко А.А.,
Макаренко Е.М.

БОГДАНОВ ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1873-1928) – російський учений, політик та ідеолог російської соціал-демократії, один із засновників партії більшовиків (партійний псевдонім О.О.Малиновський), розробив перший варіант теорії систем у вигляді вчення про тектологію, філософ, засновник розкритикованої Леніним концепції

емпіріомонізму; політичний діяч, який займав помітне місце в російському соціал-демократичному русі; письменник, автор кількох утопічних романів; лікар та один із організаторів системи охорони здоров’я в СРСР, очолював перший у світі Інститут переливання крові. Помер унаслідок невеликого наукового експерименту, який поставив на самому собі. Основні праці: “Короткий курс економічної науки” (1897), “Основні елементи історичного погляду на природу” (1899), “Революція і філософія” (1905), “Емпіріомонізм (Кн. 1-3, 1904-1906), “Нариси з філософії марксизму” (1908), “Філософія живого досвіду” (1913), “Від монізму релігійного до наукового” (1913), “Наука про суспільну свідомість” (1914), “Загальна організаційна наука (тектологія)” (Ч. I-III; 1913-1922). У своїх поглядах суперечливо поєднував ідею вдосконалення марксизму шляхом використання науки; критикував Леніна за його роботу “Матеріалізм і емпіріокритицизм”, а також більшовизм. Державний воєнний комунізм називав вироком капіталізму, ввів у науковий обіг термін “воєнний комунізм”, “державна-комуна”, “радношеність” – радянська зношеність. Значний внесок у теорію систем забезпечив завдяки розробці першого варіанта теорії систем у вигляді вчення про тектологію.

© Сурмін Ю.П.

БОГОЛЮБСЬКИЙ АНДРІЙ ЮРІЙОВИЧ (близько 1111 – 29 червня 1174) – князь Вишгородський (1149-1150, 1155-1156), Пересопницько-турівський (1150-1151), Володимиро-суздальський (1157-1174), син Юрія Долгорукого й половецької княжни, внук Володимира Мономаха. Намагався підпорядкувати своїй владі Новгород. У березні 1169 р. війська **Б.** (12 руських князів, до яких приєдналися польські, чеські та інші заго-ни) захопили і нещадно зруйнували Київ, розграбували Софіївський Собор, Десятинну церкву, монастирі, вивезли багато ікон, книг, дзвони, багато жінок забрали у полон. **Б.** вивіз із Києва знамениту ікону Божої Матері, яка згодом отримала назву Володимирської Богородиці, а з часом була перевезена до Москви. У ніч з 28 на 29 червня 1174 р. був убитий боярами-змовниками у своєму замку Боголюбово, де постійно жив (звідси прізвисько Боголюбський).

© Казакевич О.М.

БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС – комплекс заходів, спрямованих на формування єдиного європейського освітнього простору. У 1997 р. під егідою Ради Європи та ЮНЕСКО було розроблено і прийнято Лісабонську конвенцію про визнання кваліфікацій, що належать до вищої освіти Європи. Серед 43 країн, які підписали цю конвенцію, була й Україна. Наступного року Франція, Італія, Велика Британія та Німеччина підписали Сорбонську декларацію, завдання якої спрямовані на створення відкритого європейського простору вищої освіти. Згідно з цими документами передбачено двоступеневу структуру вищої освіти, використання системи кредитів (ECTS), міжнародне визнання бакалавра як рівня вищої освіти та надання йому права продовжувати навчання за програмами магістра, дотримання положень Лісабонської угоди. 18-19 червня 1999 р. було укладено Болонську конвенцію, що є спільною заявою європейських міністрів освіти. Таким чином, остаточно оформилися основні шляхи реформування європейської освіти, які дістали назву **Б.п.** Сутність цього процесу відображають шість його ключових позицій: введення двох циклів навчання, в якому 1-й цикл – це термін до одержання першого академічного рівня і 2-й – після його одержання. Тривалість навчання на 1-му циклі має бути не менше 3-х і не більше 4-х років. Навчання впродовж 2-го циклу може передбачати отримання ступеня магістра (через 1-2 роки навчання після одержання 1-го ступеня) і (або) докторського ступеня (за умови загальної тривалості навчання 7-8 років); запровадження кредитної системи (система обліку трудомісткості навчальної роботи в кредитах); контроль якості освіти (передбачається організація акредитаційних агентств, незалежних від національних урядів і міжнародних організацій, які будуть оцінювати якість освіти, спираючись на знання, уміння і навички, що отримали випускники); розширення мобільності студентів та викладачів; забезпечення працевлаштування випускників (передбачається орієнтація закладів освіти на кінцевий результат: знання випускників мають бути застосовані практично); планується спрощення професійного визнання кваліфікацій; забезпечення привабливості європейської системи освіти. Вважається, що здійснення заходів **Б.п.** сприятиме підвищенню інтересу до вищої

освіти з боку громадян країн Європи та інших регіонів світу. Загальноєвропейським підходам щодо модернізації вищої освіти відповідають основні шляхи реформування вищої освіти в Україні. Як модель пропонується двоступенева система освітньо-кваліфікаційних рівнів за схемою бакалавр – не менше трьох років та магістр – два роки навчання. Перший етап в академічному плані повинен повністю забезпечити доступ до другого етапу – підготовки магістра. У свою чергу, освіта на магістерському рівні дає право продовжити післядипломну освіту і здобувати ступінь доктора наук (доктора філософії), еквівалентом якого у нас є кандидат наук. Сьогодні в Україні на законодавчому рівні затверджено систему стандартів з кожного освітньо-кваліфікаційного рівня та профілю підготовки. Стан розробки стандартів сягає 80%. Вони містять усі вимоги до компетентності, а також кваліфікаційну характеристику і системи діагностики якості знань, розроблено і затверджено документи, які регламентують процес залучення України до **Б.п.** (наказ МОН України від 23 січня 2004 р. № 48).

© Казакевич Г.М.

БОУМЕН ІСАЙЯ (1878-1950) – американський географ, який здобув вищу освіту в Гарвардському університеті (1905). З 1915 по 1935 рр. очолював Американське географічне товариство, а з 1935 по 1948 рр. був президентом Університету Джона Гопкінса. **Б.** – автор відомої праці “Новий світ” (1921), в якій піддав ревізії традиційну геополітику на основі поєднання ліберального інтернаціоналізму з реальною політикою. **Б.** був одним із найвідоміших американських геополітиків, які поєднували теорію з практичною діяльністю. **Б.** протягом тривалого періоду був директором Ради зовнішніх зв’язків (1917-1950), виступав за відмову від американського ізоляціонізму в міжнародних справах, оскільки унікальне географічне становище європейського воєнного театру є недостатньою умовою для національної безпеки. Американський президент Вудро Вільсон залучав **Б.** до підготовки і проведення Паризької мирної конференції 1919 р. Важливе місце в роботі конференції посідали питання визнання держав, які перебували в процесі утворення. Українська делегація на конференції була спільною від Української

Народної Республіки і Західної Області УНР, яку очолював Г.Сидоренко (з 22 серпня 1919 р. – граф М.Тишкевич). Українська делегація отримала інструкції домагатися: визнання незалежності УНР, виводу з української території іноземних військ (польських, румунських та військ Антанти), надання допомоги Антантою в боротьбі проти більшовицької Росії та Добровольчої Армії генерала А.Денікіна. Американська делегація формально виступала за надання автономії українському народові у складі новоутворених держав.

© Розпутенко І.В.

БРЕТТОН-ВУДСЬКІ ІНСТИТУТИ – основа світової валютно-фінансової системи, включають Міжнародний валютний фонд і Світовий банк. Вони були засновані в червні 1944 р. представниками 44 країн на валютно-фінансовій конференції в Бреттон-Вуді у штаті Нью-Гемпшир (США). Ініціатором створення цих міжнародних фінансових інститутів був знаменитий англійський економіст Джон Кейнс (1883-1946). МВФ і СБ, відомі як “Бреттон-Вудські інститути”, розміщені у Вашингтоні. Вони заклали основу формування світової валютно-фінансової системи, покликаної підтримувати світовий економічний порядок. Проект погодження про МВФ передбачав започаткування міжнародного співробітництва у сфері валютних відносин, забезпечення стабільності валютних курсів, поступове скасування валютних обмежень і запровадження оборотності валют. МБРР мав забезпечити розвиток довготривалих кредитів і позик, насамперед країнам, що зазнали значних втрат у Другій світовій війні. Американці в Бреттон-Вуді запропонували післявоєнній Європі “план Маршалла” і долар як міжнародну платіжну одиницю. Переважно для реалізації цих планів і були створені МВФ та Світовий банк.

© Розпутенко І.В.

БРЮХОВЕЦЬКИЙ ІВАН МАРТИНОВИЧ (р. н. невід. – 7(18).06.1668) – український політичний, військовий і державний діяч, кошовий отаман, гетьман Лівобережної України (1663-1668). Був на службі у резиденції Б.Хмельницького, виконував дипломатичні доручення. З 1659 р. перебрався на Запорозьку Січ. Згодом обраний кошовим

отаманом. У червні 1663 р. на Чорній Раді в Ніжині обраний гетьманом Лівобережної України. Уклав із Московською державою Батуринські статті 1663 р., а у 1665 р. першим з українських гетьманів відвідав Москву. У грудні 1665 р. підписав Московські статті, які обмежили державні права Гетьманщини. Одержав боярське звання після одруження з донькою московського боярина. У січні 1668 р. старшинська рада прийняла пропозицію **Б.** щодо переходу України під Турецький протекторат. У червні 1668 р. **Б.** був убитий козаками. Похований у Гадячі.

© Казакевич О.М.

БУНЧУКОВІ, ВІЙСЬКОВІ, ЗНАЧКОВІ ТОВАРИШІ (бунчукове товариство, підбунчужні) – помічники бунчужного, почесна генеральна старшина без посад, які утворювали гетьманське оточення (бунчукове товариство). Посада **бунчукових товаришів** була введена в кінці XVII ст. і проіснувала до 1764 р. Чин бунчукового товариша надавався юнакам з родин генеральної старшини, полковників. Крім того, як ознака підвищення по службі звання бунчукового товариша надавалось полковій старшині, сотникам, військовим канцеляристам. Бунчукові товариші вилучалися з юрисдикції полковника і підпорядковувалися безпосередньо гетьману. У старшинській ієрархії звання бунчукового товариша вважалося першим після полковника. Бунчукові товариші були резервом, з якого набиралась старшина для керівництва великими козацькими загонами і для заміщення старшинських посад. Головним обов’язком бунчукових товаришів була військова служба. У поході з бунчукових товаришів утворювався окремий загін під командуванням генерального бунчужного, який перебував при гетьмані, а бунчукові товариші виконували функції його ад’ютантів. У мирний час вони брали участь у святкових церемоніях – несли малі бунчуки за гетьманом. Крім того, бунчукові товариші відповідали за прийом провіанта для війська, стан шляхів, роботу поштових станцій, супроводжували гетьмана в поїздках, засідали в судах. **Військовий товариш** – почесне звання, яке присвоювалося представникам козацької верхівки у другій половині XVII-XVIII ст. Військові товариші перебували під юрисдикцією гетьмана. Не маючи постійних службових посад, вони виконували окремі

доручення вищої влади. До рангу військових товаришів потрапляли нащадки вищих козацьких старшин, представники нижчої козацької адміністрації, Генеральної чи полкових канцелярій. За своїм соціальним статусом звання військового товариша прирівнювалося до чину полкової старшини. Звання військового товариша могло присвоюватися і заслуженим козакам при їх відставці. У 1763 р. загальна чисельність військових товаришів становила близько 250 осіб. **Значкові товариші** – привілейована соціальна категорія козацької верхівки періоду Гетьманату. Перебували під полковницьким значком (прапором), були непідзвітними сотенній адміністрації та несли службу при полковнику. Статус значкових товаришів надавався дітям полкової та сотенної старшини, міських урядників, духовенства, знатних козаків, а в окремих випадках і нащадкам генеральної старшини, бунчукових і військових товаришів чітко не регламентувалась. Так, за царським указом від 8 серпня 1734 р. у десяти лівобережних полках кількість значкових не мала перевищувати 420 осіб.

© Лимар А.П.

БУФЕРНА ДЕРЖАВА – одна чи кілька країн, що розділяють центри геоекономічної і геополітичної потужності. В минулому Афганістан був **Б.д.** між Російською і Британською імперіями. Буферна зона із невеликих держав, що розділяли Росію і Німеччину, типова для Центральносхідної Європи. Під час громадянської війни була утворена Далекосхідна буферна республіка. У сьогоденнішніх умовах Україна може бути представлена як **Б.д.** між Європейським Союзом і Російською Федерацією.

© Розпутенко І.В.

БЮДЖЕТ ДЕРЖАВНИЙ – кошторис щорічних доходів та видатків держави, розроблений в установленому порядку урядом країни та затверджений відповідним законом. Його сутність визначається державним устроєм та функціями, що виконує держава, а також рівнем розвитку продуктивних сил, природою форм власності, іншими факторами. **Б.д.** є одним із найефективніших засобів держави у розв’язанні соціально-еко-

номічних проблем та досягненні стабільності в суспільстві. **Б.д.** – важливий регулятор розвитку суспільства та основних сфер його життєдіяльності. Спрямовується **Б.д.** на оздоровлення приватного сектору та оплату численних державних замовлень великим корпораціям (компаніям), проведення громадських робіт, на забезпечення суспільних благ: освіти, охорони здоров’я, національної безпеки, правопорядку, охорони навколишнього середовища тощо, зростання яких підвищує загальний добробут усіх членів суспільства. В Україні основним джерелом доходів **Б.д.** є податок на додану вартість, податок на прибуток підприємств та організацій, прибутковий податок з громадян та ін. Серед видатків – фінансування господарського комплексу, соціальна сфера та ін.

© Крушельницька Т.П.

БЮДЖЕТ ЄС – сукупні надходження та видатки Європейського Союзу, які визначаються на основі щорічних прогнозів. Винятком із цього правила є фінансування операційних витрат, пов’язаних з реалізацією положень розділів V та VI Договору про ЄС, яке може здійснюватися за кошти країн-членів. **Б.ЄС** ґрунтується на принципах: об’єднання (всі надходження та видатки зводяться разом в єдиному документі); річного періоду (операції бюджету стосуються бюджетного року); збалансованості (видатки не можуть перевищувати надходження). Цей процес у практичній площині розгортається таким чином – Комісія виносить на розгляд Ради та Парламенту (мають взаємодоповнюючі повноваження щодо ухвалення рішень) Європейського Співтовариства проект загального бюджету з урахуванням попередніх розрахунків, представлених окремо Парламентом, Радою, Комісією, Європейським Судом та Європейською Рахунковою палатою. Рада виносить на розгляд Парламенту підготовлений на основі проекту бюджету проект бюджетної резолюції. У випадку, якщо Парламент не затверджує бюджет, Європейський Союз функціонує за тим місячним бюджетом, який був розрахований на тогорічній базі, аж доки не буде ухвалений новий бюджет.

© Титаренко О.Р., Шушпанніков О.М.

БЮДЖЕТ МІСЬКОЇ РАДИ МІСТА РАЙОННОГО ЗНАЧЕННЯ – план формування та використання фінансових ресурсів,

необхідних для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються міською радою міста районного значення. Складається на календарний рік. Найбільше значення у формуванні доходів бюджету мають податкові надходження, доходи від комунальної власності і трансферти. Кошти бюджету спрямовуються на утримання міської ради; закладів дошкільної освіти та загальної середньої освіти; первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу; міські заклади культури. Бюджет затверджується рішенням міської ради не пізніше ніж у двотижневий термін після затвердження районного бюджету. Казначейське обслуговування бюджету здійснюють територіальні органи Державного казначейства України.

© Кириленко О.П.

БЮДЖЕТ ПРОЖИТКОВОГО МІНІМУМУ – показник обсягу та структури споживання найважливіших матеріальних благ і послуг на мінімально припустимому рівні, що забезпечує умови активного фізичного стану дорослого населення, соціального й фізичного розвитку дітей і підлітків. Розробляється та застосовується в умовах кризового розвитку економіки.

© Шевченко С.Г.

БЮДЖЕТ РОЗВИТКУ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ – складова частина спеціального фонду місцевих бюджетів, що забезпечує акумулювання коштів для реалізації інвестиційних проектів і надання місцевій владі реальних можливостей здійснення соціально-економічного розвитку території. **Б.р.м.б.** включає планування капіталовкладень на поточний період, які становлять основу економічного розвитку території. Кошти цього бюджету спрямовуються на розбудову соціальної та виробничої інфраструктури адміністративно-територіальної одиниці, що забезпечує реалізацію положення ст. 143 Конституції України та Закону України “Про місцеве самоврядування” про надання місцевій владі реальних можливостей здійснення довготривалої програми соціально-економічного розвитку території.

© Крайник О.П.

БЮДЖЕТ СЕЛИЩНОЇ РАДИ – план формування та використання фінансових ре-

сурсів, необхідних для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються селищною радою. Складається на календарний рік. Найбільше значення у формуванні доходів бюджету мають податок з доходів фізичних осіб, плата за землю, єдиний податок для суб’єктів малого підприємництва, доходи від комунальної власності, трансферти. Кошти бюджету спрямовуються на утримання селищної ради; закладів дошкільної освіти та загальної середньої освіти; первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу; селищні заклади культури. Бюджет затверджується рішенням селищної ради не пізніше ніж у двотижневий термін після затвердження районного бюджету. Казначейське обслуговування бюджету здійснюють територіальні органи Державного казначейства України.

© Кириленко О.П.

БЮДЖЕТИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ – бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об’єднань (ст. 63 Бюджетного кодексу України). Вони містять надходження і витрати на виконання повноважень місцевого самоврядування, які складають єдиний баланс бюджету місцевого самоврядування. **Б.м.с.** розробляють, затверджують і виконують відповідні органи місцевого самоврядування в селах, селищах, містах, районах у містах (у разі їх створення). При цьому втручання інших органів і організацій у процес складання, затвердження та виконання не допускається, крім винятків, встановлених законами України. **Б.м.с.** не включаються до інших місцевих бюджетів, а також до Державного бюджету України. Доходи **Б.м.с.** формуються за рахунок закріплених законом джерел та відрахувань від загальнодержавних податків і доходів.

© Бліщук К.М.

БЮДЖЕТНА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ – процес передання центральною владою частини прав і відповідальності у бюджетній сфері та сфері фінансових ресурсів органам місцевого самоврядування. Предметом **Б.д.** виступають повноваження у сфері встановлення видів та ставок податків, їх адміністрування, визначення напрямів використання акумульованих коштів, розробки, затвердження й виконання бюджетів. **Б.д.** збільшує автономію органів місцевого самоврядування,

сприяє підвищенню їх політичної відповідальності перед місцевою громадою, економічної ефективності та відкритості діяльності за рахунок скорочення багатоетапного процесу прийняття та виконання бюджетних рішень. Таким чином, **Б.д.** включає не тільки перегляд структури податків і трансфертів, упорядкування видаткових повноважень, а й зміну ролі та місця органів місцевого самоврядування в управлінні.

© Балдич Н.І.

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА – інструмент державного регулювання економіки для підтримки певного рівня валового національного продукту держави, зайнятості та соціального забезпечення. **Б.п.** визначає умови, порядок фінансування (виділення асигнувань) грошових коштів із бюджету на витрати, пов'язані з виконанням державних замовлень, державних програм, утримання державних організацій за певним призначенням для досягнення загальнодержавних цілей або для покриття витрат галузей, підприємств, які перебувають на повному або частковому державному грошовому забезпеченні. **Б.п.** України здійснюється на рівні центрального уряду, на рівні місцевих органів влади (області, району, міста), а також на рівні різних позабюджетних фондів (Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування, Фонду зайнятості України). **Б.п.** України і досі залишається недостатньо дослідною і не цілком адекватною умовам стабільного соціально-економічного зростання та ефективного суспільного виробництва. Головними вадами **Б.п.** є надмірна централізація державних фінансів, неефективне структурне розмежування державних і місцевих бюджетів за джерелами накопичення та витрат.

© Крушельницька Т.П.

БЮДЖЕТНА ПРОГРАМА – систематизований перелік заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети і завдань, виконання яких пропонує та здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій. Складові елементи **Б.п.**: мета (основні цілі, яких необхідно досягти); завдання (конкретні цілі, яких необхідно досягти і які можна оцінити за допомогою результативних показників); напрями діяльності (дії, спрямовані на виконання

завдань з визначенням напрямів витрачання бюджетних коштів), результативні показники (характеризують результати виконання бюджетної програми і підтверджуються статистичною, бухгалтерською та іншою звітністю, дають можливість оцінити використання коштів). Виконання **Б.п.** забезпечує відповідальний виконавець, який є юридичною особою і несе відповідальність за виконання **Б.п.**

© Кириленко О.П.

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА – урегульована нормами права сукупність усіх бюджетів, які формуються в даній країні відповідно до її адміністративно-територіального поділу. Визначальним у побудові **Б.с.** є вирішення таких питань: 1) виділення видів бюджетів (центрального та місцевого, з-поміж останніх можуть бути виділені бюджети муніципалітетів, субнаціональних утворень); 2) встановлення принципів **Б.с.** (характерних ознак, серед яких найважливішими виступають єдність або автономність бюджетів); 3) розмежування бюджетних повноважень між органами влади різних рівнів; 4) регламентація взаємовідносин органів влади у бюджетній сфері. Залежно від способів вирішення зазначених питань виділяють централізовану та децентралізовану моделі **Б.с.** Централізована модель характеризується авторитарним з боку держави розподілом бюджетних повноважень. За децентралізованою моделлю органи місцевого самоврядування наділяються самостійністю у формуванні доходів бюджету, їх розподілі та використанні.

© Балдич Н.І.

БЮДЖЕТНА УСТАНОВА (від старофр. “*bougette*” – шкіряний мішечок, кошіль (зменшувальне від “*bouge*” – шкіряний мішок) та старослов'янськ. “*установка*” – закон, правило). **Б.у.** – це: 1) частина державного апарату, що виконує функції державної влади або управління (державна установа); 2) організація, що здійснює господарську, соціально-культурну діяльність у сфері послуг; у виробництві інформаційного продукту (установи науки, культури, освіти, охорони здоров'я, побутових послуг, фінансові установи тощо). **Б.у.** – *орган, установа чи організація*, визначена *Конституцією* України, створена у встановленому порядку органами державної

влади, органами влади АР Крим чи органами місцевого самоврядування, яка повністю утримується за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевих бюджетів. **Б.у.** є неприбутковими. **Б.у.** – організаційні структури, які не займаються підприємницькою діяльністю; фінансування робіт, пов'язаних з їх діяльністю, здійснюється за рахунок *асигнувань*, що виділяються з державного (місцевого) бюджету. Планувати та здійснювати *видатки* на фінансування **Б.у.** одночасно з різних бюджетів забороняється. Установа створюється на підставі індивідуального або спільного установчого акта, складеного засновником (засновниками). **Б.у.** не має права здійснювати запозичення в будь-якій формі або надавати за рахунок бюджетних коштів позики. Основним плановим документом **Б.у.** є *кошторис*.

© Пильтай О.В.

БЮДЖЕТНЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ – будь-яке зобов'язання, здійснене відповідно до бюджетного асигнування, розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, стосовно яких необхідно виконати платежі протягом цього ж періоду або в майбутньому. Зобов'язання розпорядників поділяються на: договори, угоди, контракти тощо, прийняті розпорядниками в межах бюджетних асигнувань, передбачених їм у відповідному бюджеті на поточний бюджетний рік; фінансові зобов'язання, а саме: рахунки-фактури, платіжні вимоги, акти виконаних робіт тощо, тобто документи, які отримує розпорядник на виконання зареєстрованих зобов'язань (договорів, угод, контрактів тощо).

© Булгакова С.О.

БЮДЖЕТНЕ ПЛАНУВАННЯ – складова фінансового планування, що виступає як комплекс організаційно-технічних, методичних та методологічних заходів із визначення доходів і видатків бюджетів на всіх стадіях бюджетного процесу. **Б.п.** відбувається на мікро- та макрорівнях та регламентується чинною в країні нормативно-правовою базою. Воно здійснюється на підставі системи сталих довгострокових нормативів, що забезпечує залежність грошових коштів, які спрямовуються на виробничий та соціальний розвиток, від ефективності та якості

роботи, оптимального поєднання загальнодержавних, колективних та особистих інтересів. З урахуванням реальних макроекономічних показників, тенденцій поточного періоду та соціально-економічних перспектив розвитку держави воно забезпечує оптимізацію бюджетного перерозподілу коштів та повноту фінансування визначених програм. Забезпечує визначення обсягів фінансових ресурсів, необхідних для виконання планових завдань з розвитку виробничої та невиробничої сфер, оптимальний перерозподіл коштів між територіями, галузями національної економіки. **Б.п.** на макрорівні передбачає забезпечення фінансовими ресурсами бюджетних установ за допомогою кошторисного бюджетного фінансування. Завдання **Б.п.:** визначення доходів за джерелами їх формування, обсягів витрат, створення державних фінансових та матеріальних резервів для забезпечення своєчасного і в повному обсязі фінансування запланованих витрат. Етапи **Б.п.:** складання проєктів, розгляд та затвердження проєктів. Методи **Б.п.:** нормативний, екстраполяції, економічного аналізу, коефіцієнтів, балансовий, програмно-цільовий, математичного модулювання тощо. Організаційно-методична робота з **Б.п.** здійснюється уповноваженими фінансовими органами.

© Кучер Г.В.

БЮДЖЕТНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ – недотримання учасником бюджетного процесу встановленого законодавством порядку складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджету чи звіту про виконання бюджету. При виявленні **Б.п.** Міністерство фінансів України, Державне казначейство України, органи Державної контрольно-ревізійної служби України, місцеві фінансові органи, голови виконавчих органів міських рад міст районного значення, селищних та сільських рад і головні розпорядники бюджетних коштів можуть вчиняти такі дії щодо тих розпорядників бюджетних коштів та одержувачів, яким вони довели відповідні бюджетні асигнування: 1) застосування адміністративних стягнень до винних осіб; 2) зупинення операцій з бюджетними коштами. Застосування до особи заходу стягнення не звільняє її від відшкодування заподіяної матеріальної шкоди.

© Кириленко О.П.

БЮДЖЕТНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ – повноваження, яке надано головному розпоряднику коштів бюджету Законом України “Про державний бюджет”, постановою Верховної Ради Автономної Республіки Крим, рішенням місцевої ради про місцевий бюджет, що має кількісні та часові обмеження, яке дозволяє Міністерству фінансів, Державному казначейству або місцевому фінансовому органу надавати бюджетні асигнування для здійснення платежів на конкретні заходи за рахунок коштів відповідного бюджету.

© Булгакова С.О.

БЮДЖЕТНИЙ ЗАПИТ – документ, підготовлений розпорядником бюджетних коштів, що містить пропозиції з відповідними обґрунтуваннями щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для його діяльності на наступний бюджетний період (Бюджетний кодекс України, ст. 2). **Б.з.** подається виключно головними розпорядниками коштів за формою і в терміни, визначені законодавством. **Б.з.** повинен відповідати таким вимогам: чітко визначена мета, відповідність чинній нормативній базі, обґрунтування запропонованих нововведень, пояснення відхилень від граничних обсягів.

© Булгакова С.О.

БЮДЖЕТНИЙ КОНТРОЛЬ – складова фінансового контролю, об’єктом якого є бюджетна система. Це система заходів органів державної влади і управління, органів місцевого самоврядування, а також громадськості, спрямованих на забезпечення законності й ефективності дій учасників бюджетного процесу. Залежно від суб’єктів здійснення виділяють державний, муніципальний, відомчий, внутрішній і громадський **Б.к.** Залежно від часу проведення контрольних дій є попередній, поточний і наступний **Б.к.** До системи органів **Б.к.** насамперед включають Рахункову палату України, Державну податкову адміністрацію України, Державну контрольно-ревізійну службу України, Державну митну службу України, Державне казначейство України.

© Кириленко О.П.

БЮДЖЕТНИЙ УСТРІЙ – організація і принципи побудови бюджетної системи, її структура, взаємовідносини і взаємозв’язок між окремими елементами. Визначальний

вплив на **Б.у.** має державний устрій та адміністративно-територіальний поділ країни. Бюджетна система України є дворівневою і складається з державного бюджету та місцевих бюджетів. Місцевими бюджетами визнаються бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування. Бюджети місцевого самоврядування – це бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об’єднань. Бюджетна система України ґрунтується на принципах: єдності, збалансованості, самостійності, повноти, обґрунтованості, ефективності, субсидіарності, цільового використання бюджетних коштів, справедливості і неупередженості, публічності та прозорості, відповідальності учасників бюджетного процесу.

© Кириленко О.П.

БЮДЖЕТНІ АСИГНУВАННЯ – кошти державного і місцевих бюджетів, виділені на розвиток народного господарства, фінансування соціально-культурних заходів тощо. **Б.а.** – повноваження, надане розпорядникові бюджетних коштів відповідно до бюджетного призначення взяти бюджетне зобов’язання та здійснити платежі з попередньою метою в процесі виконання бюджету.

© Булгакова С.О.

БЮРОКРАТИЗМ (від фр. *bureau* – бюро, канцелярія та грец. *kratos* – влада, панування) – 1) система управління, що характеризується відірваністю органів управління від волі та рішень більшості членів організації, управлінського апарату від громадськості; 2) канцелярщина, зволікання, тяганина, зневажливе ставлення до суті справи під виглядом або заради додержання формальності. Для **Б.** характерні перебільшення значення формальних процедур, скрупульозне виконання інструкцій, що спричиняє відокремлення бюрократичного управління від потреб об’єктів управління, помилки у керівництві та його неефективність у процесі вирішення проблем, які вимагають нетрадиційних підходів та засобів. Ознаки **Б.** властиві будь-якому виду соціального управління. У недемократичному суспільстві панування **Б.** спричиняє утвердження безконтрольного і необмеженого панування чиновництва, яке перетворюється у самодостатній, відокремлений від суспільства клас, усуну-

ня громадян від управління суспільними справами, стає підґрунтям для запровадження авторитарних процедур та методів управління.

© Малиновський В.Я.

БЮРОКРАТІЯ – 1. Спосіб управління соціальними системами, який передбачає розподіл на основі певних правил (формалізація), функцій, прав, обов'язків, відповідальності щодо використання ресурсів певної соціальної системи між посадами (розподіл праці) і між рівнями влади (ієрархія); виконання посадових функцій на постійній основі (спеціалізація) за наявності спеціальних знань та вмінь (професіоналізація); отримання заробітної плати за виконання посадових функцій; можливість просування по вертикалі ієрархічної градації посад знизу

вгору і по горизонталі (кар'єрність); добровільно-контрактний характер діяльності посадовців. Розрізняють види бюрократій за сферами їх діяльності: у державному управлінні (державна бюрократія), у міжнародних організаціях, громадських об'єднаннях (партійна бюрократія, церковна бюрократія та ін.), у підприємницьких організаціях тощо. У державному управлінні **Б.** розпоряджається національними, загальнодержавними ресурсами, мету і цілі її діяльності визначає політичне керівництво держави, правила її організації і діяльності (законодавство) затверджуються у спеціальному порядку, її рішення мають загальнообов'язковий характер. 2. Соціальна група людей, які забезпечують реалізацію такого способу управління (чиновники, бюрократи, службовці).

© Свірін М.Г.

В

ВАКАНСІЯ ПОСАДОВА. Вакансія (від лат. *vacans* – порожній, вільний) – незаміщена посада в установі, навчальному закладі. Посада – це визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця державного органу та його апарату, на яку покладено встановлене нормативними актами коло службових повноважень (ст. 2 Закону України “Про державну службу”). Посадовими особами відповідно до цього Закону вважаються керівники та заступники керівників державних органів та їх апарату, інші державні службовці, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій. **В.п.** – це наявність незайнятої (вільної) посади, на яку може бути призначений відповідний претендент з кадрового резерву або за конкурсом.

© Пархоменко-Куцєвіл О.І.

ВАЛЕОЛОГІЯ (від лат. “здоров’я”, “бути здоровим”) – наука про здоров’я. Це міжнауковий напрям щодо пізнання здоров’я людини, шляхів його забезпечення, формування й збереження в конкретних умовах життєдіяльності. Як навчальна дисципліна валеологія являє собою сукупність знань про здоров’я і здоровий спосіб життя людини. Фундатором валеології вважається російський учений І.І.Брежман. Він перший відзначив необхідність розробки методологічних основ збереження й зміцнення здоров’я практично здорових людей і назвав обґрунтований їм новий науковий напрям “валеологія”.

В. – це сучасна інтегративна наука про фундаментальні закони духовного й фізичного здоров’я як окремої людини, так і всього людського суспільства. Вона сформувалася на основі медицини, біології, екології, психології та інших наук і базується на комплексі знань, отриманих гуманітарними й природничими науками, що стосуються здоров’я

людини. Здоров’я є загальною основою, на якій здійснюється постійна взаємодія **В.** з медико-біологічними науками.

© Білоброва О.Д.

ВАЛОВИЙ ВНУТРІШНІЙ ПРОДУКТ (ВВП) – статистичний показник, що вимірює сукупну ринкову цінність усіх кінцевих товарів і послуг, вироблених протягом року на території даної країни.

© Борисевич С.О., Близнюк В.В.

ВАЛОВИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРОДУКТ (ВНП) – статистичний показник, що вимірює сукупну ринкову цінність усіх кінцевих товарів і послуг, вироблених протягом року на території даної країни, плюс прибутки, отримані громадянами країни за кордоном, та мінус прибутки, вивезені з країни іноземцями.

© Борисевич С.О., Близнюк В.В.

ВАРІАТИВНІСТЬ – присутність кількох варіантів у розвитку суцього, прояв багатоглибкого підходу до дійсності, яка характеризується спектром структур, поліфункціональністю. Термін широко використовується у прийнятті управлінських рішень, у футурології, проектуванні та в інших напрямках людської діяльності.

© Сурмін Ю.П.

ВАРШАВСЬКИЙ ДОГОВІР (Договір про дружбу, співпрацю і взаємну допомогу) від 14 травня 1955 р. – документ, що оформив створення військового союзу європейських соціалістичних держав за провідної ролі СРСР – Організації Варшавського договору (ОВД). Укладання договору відбулося у відповідь на створення НАТО. Договір підписаний Албанією, Болгарією, Угорщиною, НДР, Польщею, Румунією, СРСР і Чехословаччиною 14 травня 1955 р. на Варшавській нараді європейських держав із за-

безпечення миру і безпеки в Європі. Договір набув чинності 5 червня 1955 р. 26 квітня 1985 р., зважаючи на закінчення терміну дії, був продовжений на 20 років. У зв'язку з перетвореннями в СРСР та інших країнах Центральної і Східної Європи в лютому 1991 р. держави-учасниці ОВД ліквідували її військові структури, а 1 червня 1991 р. підписали Протокол про повне припинення дії Договору.

© Богданович В.Ю.

ВАШИНГТОНСЬКИЙ КОНСЕНСУС – термін, що був введений у політичний обіг у 1989 р. американським економістом Дж.Уільямсоном. **В.к.** – тип макроекономічної політики, яку ряд економістів рекомендують застосовувати в країнах, що перманентно перебувають у стані фінансово-економічної кризи. **В.к.** включає 10 рекомендацій: підтримка фіскальної дисципліни (мінімальний дефіцит бюджету); пріоритетність охорони здоров'я, освіти, інфраструктури в структурі державних видатків; зниження граничних ставок податків; лібералізація фінансових ринків для підтримки реальної кредитної ставки на невисокому та все ж позитивному рівні; вільний обмінний курс національної валюти; лібералізація зовнішньої торгівлі (переважно за рахунок зниження ставок імпортного мита); зниження обмежень для прямих іноземних інвестицій; приватизація; дерегулювання економіки; захист прав власності.

По суті, це один з проектів світового економічного порядку, що реалізується з кінця ХХ ст. через МВФ та інші міжнародні фінансові інститути щодо країн незахідної орієнтації. В основу проекту покладена заміна неоліберальною монетарною моделлю “застарілої” кейнсіанської моделі державного регулювання економіки. Політика монетаризму ґрунтується на максимальному відкритті національних ринків для транснаціонального капіталу. Реалізація цієї політики дасть змогу прискорити перерозподіл світового багатства в інтересах ТНК і країн “золотого мільярда”.

© Розпутенко І.В.

ВЕЛИКА ДЕПРЕСІЯ (1929-1993 рр.) – жорстока економічна криза світової господарської системи, включаючи капіталістичну і соціалістичну її складові. Криза супро-

воджувалася спадом виробництва і масовим безробіттям. У результаті державного втручання кремлівського керівництва і його підручних у Харкові (столиці України до 1934 р.) в Україні, яка потрапила в епіцентр світової кризи, крім зазначеного, характерним було закінчення так званої українізації, в результаті якої були винищені рештки національно-культурних прошарків інтелігенції; репресії, голодомори, які винищили українське селянство як національну базу українського народу; політика “ножиць”, у результаті якої відбувся штучний перерозподіл ВВП, створеного в сільському господарстві на користь індустріалізації промисловості, міста й пролетаріату.

В.д., як правило, пов'язується з ім'ям американського президента Ф.Рузвельта, що запровадив програму “Нового курсу”, який передбачав державне регулювання виробництва і трудових відносин, проведення соціальних реформ. У результаті втручання держави вільні ринкові відносини трансформувалися в державно-монополістичний капіталізм.

© Розпутенко І.В.

ВЕЛИКА СІМКА / ВЕЛИКА ВІСІМКА (G8 від англ. Group of Eight) – група країн світу (США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Канада з 1976 р., Росія з 1994 р.), яка створена у форматі **G6** у 1975 р. за принципом питомої ваги у світовій економіці для обговорення спільних економічних проблем. Лідери **G8** регулярно зустрічаються, щоб дати світові новий політичний порядок денний, а також стимулювати глобальну дискусію з найважливіших проблем. Водночас у практичній сфері механізмів та інституцій вирішення питань можливості “вісімки” обмежені й, можна сказати, незначні, особливо в площині реалізації конкретних глобальних проектів. Зміна клімату, ціни на нафту й енергобезпека, подорожчання продовольства і голод, світова торгівля – теми, що розглядаються **G8** останнім часом. Обговорюються також позиції лідерів Франції та Італії, що “клуб восьми” не відповідає реаліям світу і його слід розширити за рахунок Китаю й Індії, а можливо, прийняти сюди Бразилію, Мексику й ПАР.

© Загайнова Л.І.

“ВЕЛИКА ШАХІВНИЦЯ”. Американська першість та її стратегічні імперативи, книга

американського політолога Збігнева Бжезинського (1997), в якій подається відвертий і спрощений погляд на євразійську геополітику США. Тектонічні зрушення на політичній карті світу вперше в історії висунули на роль світового лідера не євразійську державу, а США, яка стала головним арбітром у відносинах держав Євразії. Після розвалу СРСР Євразія прагне зберегти попередній статус щодо геополітичного розміщення з певними зміщеннями акцентів з появою нових потужних гравців (Китай, Індія). Тут нарівні із Західною Європою у Східній Азії формується новий центр економічного розвитку і зростання політичного впливу.

На великій євразійській “Шахівниці” триває боротьба за світове панування. Головними фігурами тут, на думку З.Бжезинського, виступають Росія, Німеччина, Франція, Китай та Індія. Ці великі держави зі значними зовнішньополітичними амбіціями мають власну геостратегію і їх інтереси можуть стикнутися з інтересами США. Американська могутність в Євразії має покласти край амбіціям інших країн щодо світового панування. Геополітичною метою США залишається контроль над Євразією, аби не допустити на політичну арену суперника, спроможного кинути виклик Америці. Євразія, що займає осьове становище в геосвіті та має у своєму розпорядженні 80% світових запасів енергоресурсів, є головним геоекономічним призом США.

Але Євразія надто велика і не монолітна в політичному зрізі і тому, за задумом З.Бжезинського, являє собою шахівницю, на якій одночасно грають більше трьох гравців, змагаючись за глобальне панування. Провідні гравці перебувають на західній, східній, центральній та південній частинах шахівниці. На західній периферії Євразії як головний гравець виступає Захід на чолі із США, на сході – Китай, на півдні – Індія, що, відповідно, представляють три цивілізації. У Середній Євразії, за образним висловлюванням З.Бжезинського – “чорній дірі”, лежить “політично анархічний, але багатий енергетичними ресурсами регіон”, який потенційно є дуже важливим для Заходу і Сходу. Мова йде про території, які перебувають під Росією, і саме остання претендує на регіональну гегемонію. Величина території, значна чисельність населення і різноманітність культур Євразії обмежують глибину амери-

канського впливу, а тому, як це прийнято в шахах, можливі різні комбінації. Наприклад, якщо Захід на чолі із США прийме Росію в “Європейський дім від Лондона до Владивостока”, то на півдні Індія, а на сході Китай не зможуть наростити своєї могутності, а відтак Америка здобуде перемогу в Євразії. Але, якщо Середина Євразія на чолі з Росією дасть відсіч Заходу, то стане єдиним геополітичним і геоекономічним простором, або ж укладе союз з Китаєм, то американська присутність на континенті значно звузиться. У такому контексті небажаним є об’єднання спільних зусиль Китаю і Японії.

Євразійська геостратегія США включає цілеспрямований контроль над суперконтинентом. Тільки в такому разі можна забезпечити свою виключну глобальну владу і не допустити появи суперника.

© Розпутенко І.В.

ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО ЛИТОВСЬКЕ (лат. *Magnus Ducatus Lituaniae*, лит. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*, білорус. *Вялікае Княства Лімоўскае*, пол. *Wielkie Księstwo Litewskie*) – держава, що існувала у Східній Європі в XIII–XVIII ст. на території сучасних Литви, Білорусі та України. Наприкінці XIX ст. українські та російські дослідники, враховуючи велику роль руського (українського, білоруського) населення в житті цієї держави, вважали її Литовсько-Руською (В.Б.Антонович (1878), М.П.Дашкевич (1885), М.К.Любавський (1892 р.), М.Ф.Владимирський-Буданов (1892 р.)). Ця назва широко використовується й у сучасній вітчизняній науковій літературі.

© Нікітін В.В.

ВЕЛИКИЙ ПРОСТІР. Карл Шмітт (Karl Schmitt, 11.07.1888 – 7.04.1985), німецький юрист і політичний філософ, уперше запровадив термін “**В.п.**” (Grossraum), що означає об’єднання кількох держав в єдине стратегічне утворення. Виникнення Великих просторів зумовлено геоекономічними та геополітичними процесами, які знайшли своє пояснення в теорії “просторової прогресії”.

К.Шмітт разом з Г.Фрайсром (Hans Freyer), О.Шпенглером (Oswald Arnold Gottfried Spengler), Е.Юнгером (Ernst Jünger) та інші належали до групи консервативних політо-

логів антропологічної орієнтації, для яких політика була вищим модусом людського існування. Найдетальніше концепція **“В.п.”** була розроблена К.Шміттом в 1922-1933 рр., коли його основні теоретичні переконання характеризувалися десізіонізмом (від *decision*-рішення). Саме в авторитетному рішенні джерелом виступало право. На десізіоністській основі він конструює поняття “політичне”. К.Шмітт вважав принцип імперської інтеграції логічним прагненням до синтезу. У своїх ранніх працях він розвивав концепцію “прав нації”, що була протиположною ліберальній доктрині прав людини. **В.п.** перебуває під впливом (пануванням) держави, що має ідею-силу. Як приклад **В.п.** він розглядав Північну і Південну Америку, об’єднану доктриною Монро. Скажімо, метою нацистської Німеччини було утворення світової імперії (Третього рейху). І на сьогодні ще не зникли та видаються актуальними для багатьох країн ідеї Великої Польщі, Великої Румунії, Великої України. У сучасних міжнародних відносинах ідея **В.п.** здебільшого проглядається у створенні держав-цивілізацій, але вже з домінуванням ліберально-демократичної ідеї (Американська цивілізація, Об’єднана Європа тощо).

© Розпутенко І.В.

ВЕЛИКИЙ ШОВКОВИЙ ШЛЯХ – найбільша світова торговельна комунікація на Євразійському континенті в давньому світі і в середні віки. Найбільший матеріальний пам’ятник відкритості цивілізації до зовнішнього світу і міжнародних економічних відносин. Шовковий шлях забезпечував не тільки торговельний, інформаційний, культурний обмін, а й послуговував гарантом миру на рубежах євразійських цивілізацій. По суті, своєю назвою “шовковий” цей проект має завдячувати конвертабельності того товару (шовк), що здатен був покривати економічні видатки довгого й небезпечного шляху. Китайський шовк, що прирівнювався за своєю ціною до золота, був міжнародною валютою, що викачувала з Римської імперії величезні кошти. У сьогоднішніх умовах Китай і сім держав Центральної Азії, а також прилеглих регіонів прийшли до попередньої угоди про будівництво сучасного еквівалента знаменитого “Шовкового шляху” – торгового маршруту між Китаєм і Європою. Вартість проекту – 19 млрд дол. США (9 млрд фунтів).

Відродження **В.ш.ш.** як зв’язку між азійською, європейською, середньосхідною, північно-центральною та південноамериканськими економіками є важливим і для українських національних інтересів у частині організації транспортування, інфраструктури, доріг, туризму.

© Розпутенко І.В.

ВЕРИФІКАЦІЯ (пізньюлат. *verification* – доказ, підтвердження) – емпіричне підтвердження теоретичних положень науки державного управління шляхом повернення до конкретного об’єкта або процесу управління, коли ідеальний характер абстрактного мислення ігнорується, на практиці (або іншими методами) перевіряється висунута гіпотеза та з’ясовуються реальні результати. Принцип **В.** є одним із найважливіших принципів позитивізму, широко використовується в моделюванні, є складовою наукового методу в управлінні. Ідея **В.** пов’язана із посиленням ролі логічної дедукції при виробленні наукових понять. Первісно **В.** застосовувалася в природничих науках (математиці, фізиці) для перевірки відповідності логічного або інтуїтивного мислення із реальним станом речей. У філософії неопозитивізму **В.** набула статусу методологічного принципу можливої дослідної перевірки або принципу **В.**

Принцип **В.** покладено в основу однієї із фундаментальних процедур наукового методу в управлінні: спостереження, формування гіпотези, верифікація. Фахівець з науки управління, створюючи модель своєї діяльності або роботи керованого об’єкта, повинен встановити її відповідність реальній ситуації. Якщо об’єкт управління є великим, складним, неструктурованим, як це спостерігається в державному управлінні, то названа процедура стає громіздкою, витратною та ризиковою, оскільки наслідки запровадження певної гіпотези в практичну діяльність можуть бути непередбачувані або навіть руйнівні (жовтневий переворот 1917 р., ревальвація національної валюти тощо). Для підтвердження наукової обґрунтованості гіпотез стосовно великих складних об’єктів можуть застосовуватися кілька видів **В.**: пряма, непряма, інверсійна, консеквентна, повторним дослідженням, опонентами, урахуванням помилок, компетентним експертом залежно від проблеми, що потребує **В.** Однак

результат **В.** може не збігатися з реальними даними після впровадження гіпотези (закону, постанови, розпорядження) у практику державного управління, що зумовлено неможливістю врахування всієї релевантної інформації в абстрактній розумовій моделі, формалізованій у певну форму державно-управлінського рішення.

© Миронова Н.С.

ВЕРНАДСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ (1863-1945) – природознавець, мислитель, державний і громадський діяч, основоположник комплексу сучасних наук про Землю – геохімії, біогеохімії, гідрогеології, радіогеології, генетичної мінералогії тощо. Академік АН СРСР (академік Петербурзької АН з 1912 р.), організатор і перший президент Української академії наук (1918-1921); член Чехословацької (1926) і Паризької (1928) академій; засновник Національної бібліотеки Української держави в м. Києві (1918, нині Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського); організатор і директор Радієвого інституту (1922-1939), Біогеохімічної лабораторії (1928, нині Інститут геохімії та аналітичної хімії ім. В.І.Вернадського Російської академії наук). Автор вчення про біосферу та ноосферу.

Праці **В.** відіграли суттєву роль у становленні сучасної наукової картини світу. У центрі досліджень **В.** – різнобічні філософські та методологічні проблеми: багатогранність просторово-часових станів матерії, структура та властивості часу, загальні закономірності розвитку науки, природа наукового світогляду, соціальні функції науки, етика наукової творчості. Наукові праці присвячено дослідженням хімічного складу земної кори, атмосфери, гідросфери, міграції хімічних елементів у земній корі, ролі та значення радіоактивних елементів в її еволюції. Особливо значним є його внесок у розробку цілісного вчення про біосферу та її еволюцію в ноосферу – нову, вищу стадію біосфери, пов’язану з виникненням і розвитком у ній людства, котре починає справляти визначальний вплив на перебіг процесів в охопленій його діяльністю сфері Землі. Вчення **В.** про біосферу має величезне науково-практичне значення. Воно є основою пізнання законів розвитку природи, зокрема “колиски” людської цивілізації – Землі, та розробки заходів, необхідних для її охо-

рони від негативних природно-техногенних змін і для передбачення цих змін. Це життєво необхідно сучасній людині, щоб вижити на планеті, забезпечити майбутнє для своїх нащадків.

© Діуліна В.В.

ВЕРТИКАЛЬ ВЛАДИ – група ієрархічно встановлених законом по прямій лінії державних та муніципальних посад, які дають можливість особам, які їх обіймають, здійснювати керівництво й контроль на підлеглий території, які мають державний або адміністративно-територіальні кордони. **В.в.** є державно-правовим способом забезпечення єдності системи виконавчої влади у загальнодержавному масштабі, певним чином улагодженою системою посад та посадових осіб, які пов’язані між собою єдиними принципами, цілями та завданнями державного управління. **В.в.** ефективно працює за умови, коли управлінські рішення (команди) у формі законів, підзаконних нормативних та індивідуальних актів сприймаються всіма (нижчими) органами управління як обов’язкові для виконання. Як унітарна, так і федеративна держава не може успішно функціонувати без стійкої виконавчої вертикалі.

© Дармограй Н.М.

ВЕРХОВЕНСТВО ЗАКОНУ – визначальне пріоритетне положення закону в системі актів держави, яке забезпечується системою владних та юридичних засобів, найбільш повним практичним вираженням яких є вища юридична сила закону. **В.з.** є необхідною умовою і важливою гарантією законності та правопорядку в країні, одним із принципів правової держави. На практиці найвища юридична сила закону забезпечується тим, що видання закону – це прерогатива вищого представницького органу державної влади; жоден орган не може зупинити чи скасувати закон, крім того органу, який прийняв цей закон; усі правові акти держави повинні підпорядковуватись йому; а в разі розбіжностей (колізій) між законом та іншими актами пріоритет належить закону.

© Михненко А.М., Михненко А.А.

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА – положення про необхідність дотримання верховенства закону, права, яке є однією з найважливіших характеристик правової держави поряд з

поділом влади та зв'язком держави і громадян взаємними правами та обов'язками. Це об'єднує **В.п.** з принципом верховенства закону. Разом з тим об'єктивно існує незбіг права і закону, що зумовлює їх окремий розгляд. **В.п.** історично значно ширше за ідею верховенства закону. Право, на відміну від закону, не залежить від волі законодавця, має специфічні об'єктивні якості й тільки тоді набуває регулятивної сили, коли воно реально підтримується та практично визнається публічно-політичною владою та саме набуває владної сили. **В.п.** забезпечує рівновагу інтересів громадян та влади, суспільства та держави. **В.п.** означає не лише формальну законність, яка забезпечує регулярність і послідовність при досягненні та приведенні в дію демократичного порядку, а й справедливість, що ґрунтується на визнанні та повному прийнятті вищих цінностей людської особистості, гарантованої установами, що забезпечують межі її найбільшого самовираження.

© Михненко А.М., Михненко А.А.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ – єдиний орган законодавчої влади України. У своєму соціальному призначенні, функціях та структурі **В.Р.У.** втілює представницькі засади повновладдя українського народу. Вона обирається виборцями шляхом безпосереднього голосування. Повноваження **В.Р.У.** реалізуються в найрізноманітніших сферах державного, соціально-економічного та соціально-культурного будівництва.

© Михненко А.М., Борисевич С.О.

ВЕТО – акт, передбачений конституціями ряду країн, завдяки якому глава держави (або верхня палата парламенту) може призупинити приведення в дію законів, прийнятих парламентом (його нижньою палатою). Правом **В.** також називають принцип однаковості в роботі Ради Безпеки ООН, відповідно до якого жодне рішення з питань міжнародного миру й безпеки не може бути прийняте, якщо проти нього висловлюється хоча б один постійний член Ради.

© Михненко А.М.

ВЕТО В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ – спосіб збереження державами-членами національного суверенітету над “чутливими” сферами політики та прийняття рішень. **В.** може застосовуватись під час голосування

міністрів урядів держав-членів у Раді ЄС щодо низки питань, у тому числі тих, які стосуються оборони, оподаткування та соціального забезпечення. В умовах продовження процесу розширення Союзу й стрімкого зростання кількості його держав-членів **В.** може практично унеможливити процес прийняття рішень у Раді ЄС. З огляду на це Ніццький договір (2000 р.) поширив процедуру голосування кваліфікованою більшістю на низку нових питань, обмеживши тим самим сферу застосування національного вето. **В.** було також скасоване в межах процедури започаткування посиленого співробітництва. У майбутньому планується скасувати право національного вето в процесі прийняття рішень щодо розподілення коштів структурних фондів, деяких аспектів візової політики, імміграційної політики та надання притулку, а також окремих торговельних угод.

© Рудік О.М.

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ТА СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ З НАТО – суттєвий чинник зміцнення національної безпеки України, покликаний сприяти розвитку демократичних інститутів, громадянського суспільства, захисту прав і свобод людини, і, таким чином, відповідає життєво важливим інтересам українського народу. Геостратегічне і геополітичне становище України як складника єдиного європейського простору визначає її місце в європейських справах, зумовлює вагому роль Української держави у створенні нової архітектури загальної континентальної безпеки, серцевиною якої покликана стати Організація Північноатлантичного договору. Євроатлантична інтеграція України має на меті гарантувати її незалежність, територіальну цілісність, суспільний прогрес, запобігати виникненню нових загроз стабільності й безпеці на європейському континенті. Визначальними чинниками успішного просування України цим курсом є: досягнення відповідності політичним критеріям підготовки до членства та базовим принципам держав - членів Організації Північноатлантичного договору, таким як плюралістична демократія, верховенство права, дотримання прав людини та іншим відповідним положенням, викладеним у Плані дій щодо членства, схваленому Вашингтонським самітом НАТО в 1999 р.; послідовна, ефективна та повна реалізація Державної політики України щодо членства в НАТО.

жавної програми співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору, документів двостороннього співробітництва України з НАТО; розвиток і поглиблення співпраці України з НАТО на основі стратегії інтеграції; розширення участі України в Програмі “Партнерство заради миру”, роботі Ради євроатлантичного партнерства; інтенсифікація процесу підготовки України до членства в НАТО згідно з рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 23 травня 2002 р. “Про Стратегію України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО)” та відповідним Указом Президента України від 8 липня 2002 р.

© Бакуменко В.Д.

ВЗАЄМОДІЯ УПРАВЛІНСЬКА – участь у спільній діяльності суб’єктів управління в процесі досягнення суспільно необхідних цілей. Зважаючи на те, що управління є соціальним явищем, **В.у.** тісно пов’язана із соціальною взаємодією, яка є більш широким видом соціальних зв’язків. У процесі соціальної взаємодії відбувається взаємовплив та взаємообумовленість окремих соціальних явищ, унаслідок чого вони змінюються, доповнюють один одного і формують єдину цілісну соціальну систему. Головним призначенням **В.у.** є об’єднання зусиль суб’єктів управління в напрямі задоволення соціальних потреб, зумовлених суспільно необхідними цілями.

© Письменний І.В.

ВИБОРИ – масова політична кампанія, спосіб формування за допомогою голосування представницьких органів державної влади, обрання президента, органів місцевого самоврядування. **В.** – одна із найважливіших форм безпосередньої участі громадян в управлінні справами суспільства і держави. Порядок організації і проведення **В.** має необхідне нормативно-правове забезпечення, в основу якого покладено Конституцію, законодавство про вибори. **В.** бувають парламентськими і президентськими; загальними і частковими; загальнодержавними і місцевими; черговими і достроковими; однопартійними, багатопартійними чи безпартійними; альтернативними чи безальтернативними; прямими чи непрямыми; основними чи додатковими (повторними).

© Михненко А.М.

ВИБОРИ МІСЦЕВІ – безпосереднє волевиявлення територіальних громад з метою формування складу представників органів місцевого самоврядування шляхом голосування. Вибори – це важливий інструмент сучасної демократії, одна з головних форм вираження волі народу і його участі в політичному процесі та спосіб формування представницьких органів (парламенту, місцевого самоуправління), також заміщення деяких вищих державних посад (наприклад президента). Вільні та демократичні вибори можливі за трьох умов: альтернативності (виборець має можливість вибрати одного з кількох кандидатів), свободи проведення виборчих кампаній та свободи волевиявлення виборців.

© Дармограй Н.М.

ВИБОРЧА КАМПАНІЯ – комплекс заходів і процедур формування державних та громадських виборчих органів, головними серед яких під час виборів народних депутатів та Президента в Україні є: призначення виборів та визначення дати їх проведення; визначення виборчих округів та виборчих дільниць; утворення виборчих комісій (центральної, окружних, дільничних); складання списків виборців; висунення та реєстрація кандидатів; проведення передвиборчої агітації; власне голосування; підрахунок голосів; оприлюднення результатів голосування; проведення в разі необхідності повторного голосування чи повторних виборів. **В.к.** проводиться відповідно до законодавства України.

© Сурмін Ю.П.

ВИБОРЧА СИСТЕМА – сукупність установлених законом правил організації та проведення політичних виборів, критеріїв і способів визначення їх результатів. Розрізняють мажоритарну, пропорційну та змішану **В.с.** Тип **В.с.** в країні є наслідком традицій суспільно-політичного розвитку, політичної культури, що склалася, розстановки політичних сил і пріоритетів.

© Михненко А.М., Борисевич С.О.,
Медвідь А.П.

ВИВЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ – опосередкована форма консультацій органів державної влади з громадськістю щодо формування та реалізації державної політики.

В.г.д. здійснюється шляхом: проведення соціологічних досліджень та спостережень (опитування, анкетування, контент-аналіз інформаційних матеріалів, фокус-групи); запровадження спеціальних рубрик у друкованих та електронних ЗМІ; проведення експрес-аналізу коментарів, відгуків, інтерв'ю, інших матеріалів у пресі, на радіо, телебаченні для визначення позиції різних соціальних груп; опрацювання та узагальнення висловлених у зверненнях громадян зауважень і пропозицій; проведення аналізу цільової інформації, що надходить до спеціальних скриньок. Результати **В.г.д.** враховуються органами державної влади під час прийняття рішень та їх подальшої реалізації.

© Сурмін Ю.П.

ВИГОВСЬКИЙ ІВАН (р. н. невідом. – 1664) – український військовий та державний діяч, гетьман України у 1657-1659 рр. За Б.Хмельницького генеральний писар. У 1658 р. придушив повстання М.Пушкаря та Я.Барабаша, уклав з Польщею Гадяцьку угоду у 1658 р., розбив московське військо в Котопській битві у 1659 р., але незабаром зазнав поразки в громадянській війні, зрікся булави і виїхав до Польщі. Звинувачений П.Тетерею у зраді польського короля і розстріляний поляками.

© Малик Я.Й.

ВИДАТКИ БЮДЖЕТУ – кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум. Виокремлюють: 1) видатки на забезпечення конституційного ладу держави, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства; 2) видатки, які визначаються функціями держави та можуть бути передані до виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню на основі принципу субсидіарності; 3) видатки на реалізацію прав та обов'язків Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування. Видатки першої групи здійснюються за рахунок коштів державного бюджету, другої і третьої груп – коштів місцевих бюджетів, у тому числі трансфертів з державного бюджету.

© Кириленко О.П.

ВИДАТКИ ДЕРЖАВНІ – витрати, пов'язані з діяльністю держави. **В.д.** зумовлюються обсягом і структурою забезпечуваних державою суспільних благ, є інструментом перерозподілу суспільного продукту. Деякі **В.д.** є прямими трансфертними платежами приватному сектору економіки (бюджетні дотації підприємствам, субсидії громадянам, соціальна допомога тощо), які не збільшують приватне споживання, але змінюють його структуру, забезпечуючи соціальну справедливість, економічну забезпеченість, згладжування економічної кон'юнктури. Таким чином, **В.д.** визначають відносні розміри приватного і державного секторів економіки, тобто їхні частки у споживанні валового внутрішнього продукту. **В.д.** розподіляються на види за економічною сутністю, а також за відомчим, програмно-цільовим та функціональним призначенням, що визначається бюджетною класифікацією видатків.

© Балдич Н.І.

ВИДАТКИ НА ОБСЛУГОВУВАННЯ БОРГУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ – видатки на розміщення муніципальних запозичень, виплату передбачених доходів за запозиченнями і погашення боргових зобов'язань органів місцевого самоврядування. **В.о.б.м.с.** здійснюються із загального фонду місцевого бюджету. **В.о.б.м.с.** не можуть щорічно перевищувати 10% від видатків загального фонду відповідного місцевого бюджету протягом будь-якого бюджетного періоду, коли планується обслуговування боргу. Погашення основної суми боргу місцевого самоврядування можна здійснювати за рахунок коштів бюджету розвитку місцевих бюджетів.

© Кириленко О.П.

ВИДИ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ. Розподіляються за такими ознаками: за формами і методами здійснення функцій державного управління (політичні, економічні, адміністративні, фінансові, каральні, контрольно-наглядові, консультаційні, координаційні); за характером і обсягом компетенції (загальної, спеціально-функціональної (галузевої і міжгалузевої) та особливої компетенції); за принципом поділу влади (законодавчі, виконавчі, судові); за видами державної діяльності (цивільні, військові, правоохоронні); за

принципом федералізму (федеральні, суб'єктів федерації); за територіальним масштабом (центральні, регіональні (територіальні), місцеві); за організаційно-правовими формами (колективні, одноосібні); за формами прийняття рішень (колегіальні, єдиноначальні); за порядком створення (легітимні і нелегітимні); за особливостями виконання покладених повноважень (владно-управлінські, допоміжні).

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ВИДИ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЯКІ ПОТРЕБУЮТЬ АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, – види діяльності, серед яких: визначення місця і ролі організації (підрозділу) в інфраструктурі управління; розроблення та узгодження положення (статуту) про організацію (підрозділ); розроблення структури організації, штатного розпису, правил внутрішнього розпорядку, системи документообігу; розроблення й узгодження посадових інструкцій працівників; визначення стратегії, розроблення та узгодження концепції діяльності та політики організації (підрозділів) на певний період; розроблення основних процедур діяльності організації (підрозділів); організація колективної системи отримання, первинної обробки та передачі інформації, розроблення відповідних положень, інструкцій; підготовка проєктів державно-управлінських рішень та інших пропозицій, які стосуються визначення пріоритетів і проведення державної політики у певній сфері діяльності, що належить до компетенції даної організації (за завданням вищих органів влади або за ініціативою даної організації); контроль виконання державно-управлінських рішень у межах компетенції даної організації; відпрацьовування сучасних науково обґрунтованих механізмів забезпечення реалізації стратегії економічного та соціального розвитку країни у сфері своєї діяльності, розроблення заходів щодо їх реалізації; виявлення можливих загроз національним інтересам та визначення шляхів запобігання їм; виявлення та розроблення заходів щодо усунення недосконалості правового регулювання у сфері діяльності, що належить до компетенції даної організації; розробка державних (міжвідомчих, регіональних, галузевих) концепцій, програм, проєктів та координація їх виконання; розробка нормативної до-

кументації (нормативів, стандартів, положень, інструкцій) у певній сфері діяльності, що належить до компетенції даної організації; підготовка документів до різних нарад, засідань колегій, комітетів, комісій, робочих і експертних груп та їх остаточне доведення за результатами цієї роботи; оперативна підготовка довідок на виконання доручень вищих органів державної влади; підготовка аналітичних та інформаційно-аналітичних записок (бюлетенів, довідок), які містять виявлення, визначення, оцінку стану і змін, а також пропозиції і рекомендації щодо вирішення актуальних проблем та ситуацій у певній сфері діяльності, що належить до компетенції даної організації; підготовка сценаріїв та прогнозів розвитку подій, суспільних процесів з напрямів діяльності даної організації (підрозділу); підготовка експертних висновків, оцінок із широкого кола питань у сфері діяльності даної організації (підрозділу); визначення та ефективне використання в роботі можливостей і форм міждержавного та міжвідомчого спілкування; підготовка міжнародних договорів та угод у певній сфері діяльності, що належить до компетенції даної організації; методичне керівництво в певній сфері діяльності, що належить до компетенції даної організації; акредитація, ліцензування певних видів діяльності в межах компетенції даної організації; постановка завдань досліджень, що координуються даною організацією (підрозділом); організація та систематичне планування роботи, звітування щодо її виконання та внесення необхідних коректив; висвітлення напрямів та результатів роботи у засобах масової інформації (прес-конференції, інтерв'ю, публікації, тематичні передачі тощо); періодичне розроблення нових або оновлення концепції та процедур діяльності організації (підрозділів); підготовка пропозицій щодо удосконалення роботи організації (підрозділів) з усіх питань її діяльності; розробка методичного забезпечення діяльності даної організації (підрозділу); консультативна допомога органам державного управління з проблем у сфері діяльності даної організації (підрозділу); ведення колективного (індивідуального) моніторингу з проблем у сфері діяльності даної організації, підрозділу (експерта) з використанням альтернативних джерел інформації; щоденний аналіз важливих подій, спостереження та оцінка

змін у ситуації, що відбуваються у сфері діяльності даної організації (підрозділу); створення та систематична актуалізація інформаційно-методичного ресурсу (правова база, методичні матеріали, інформаційно-аналітичні та довідкові матеріали, освітні програми, реєстри тощо) у сфері своєї безпосередньої діяльності; упорядкування, підготовка і передача основної та супровідної документації щодо діяльності організації (підрозділу) до відповідних організацій (підрозділів).

© Кальниш Ю.Г.

ВИДІЛЕННЯ ОСНОВНИХ КАТЕГОРІЙ КЕРІВНИКІВ ОРГАНІЗАЦІЇ – розподіл керівників залежно від рівня та завдань управління на певні категорії. Американський учений Т.Парсонс запропонував орієнтовний розподіл їх функцій таким чином: а) керівники вищої ланки (інституційний рівень), зайняті переважно формулюванням цілей, розробкою планів, адаптацією організації до різних змін, управлінням взаємовідносинами між організацією та зовнішнім середовищем, а також суспільством, у якому функціонує дана організація; б) керівники середньої ланки (управлінський рівень), здебільшого зайняті управлінням і координацією в організації, узгодженням різноманітних форм діяльності та зусиль різних підрозділів; в) керівники низової ланки (технічний або операційний рівень) переважно безпосередньо займаються поточними операціями та діями для забезпечення ефективної роботи на рівні своїх підрозділів відповідно до цілей організації.

© Бутівченко С.В., Гогіна Л.М., Іванченко Ю.Г.

ВИДІЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – виділення трирівневої парадигми, що відображає основні рівні досліджень у сфері державного управління. Здійснено американськими вченими З.Ланом та К.Андерсом шляхом аналізу найбільш впливових та авторитетних наукових журналів та узагальнення напрямів, підходів і результатів досліджень у сфері державного управління в США. Перший, найвищий рівень досліджень відповідає опису особливостей та властивостей державного управління; другий – систематизації пізнавальних підходів; третій рівень представляє основні прикладні сфери (об'єк-

ти), їх концентрування. Перший рівень передбачає деякі теоретичні припущення, визначення елементів аналізу та основних проблем. На другому рівні виділені найбільш поширені підходи до досліджень, а саме – організаційний (менеджерський), політичний, правовий, етичний, історико-пізнавальний, інтегрований. Третій рівень містить основні галузі зосередження дослідницьких зусиль, а саме: організаційний менеджмент, управління людськими ресурсами, політичні і правові інститути, соціально-економічні питання, фінанси й бюджет, адміністративний процес, розробку стратегії та аналізу політики, удосконалення відповідних методів, технології їх використання. Також визначено частоту згадування проблем, до яких зверталися дослідники, у науковій літературі. Серед найбільш поширених питань (частота звертання до них від 10 до 20 разів), наприклад, такі: державна політика, адміністративна відповідальність, адміністративна реформа, бюджетна реформа, реформування державної служби, стратегічне планування, децентралізація, організаційна теорія, оцінка виконання. Серед таких питань, частота звертання до яких менше 10 разів, можна назвати питання комунікації, культури, вирішення конфліктів, лідерства, місцевого менеджменту, інформаційних технологій, дерегулювання, службової кар'єри тощо.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ВИКЛИК – 1) прагнення однієї держави (групи держав) до протидії іншій державі (групі держав) у реалізації національних інтересів. **В.** являє собою першу, зародкову фазу ескалації напруженості між суб'єктами міжнародного співробітництва; 2) події, явища, процеси, які оцінюються як можливі небезпеки досягненню цілей стратегії національної безпеки або як додаткові можливості, які за певних умов можуть бути використані для реалізації національних інтересів.

© Ситник Г.П.

ВИКЛИКИ СЕРЕДОВИЩА – потужні впливи зовнішнього середовища на систему, які становлять загрозу її існуванню, вимагають її докорінної реорганізації, диверсифікації діяльності. Виникають на ключових етапах розвитку суцього, спонукають систему до вибору варіанта майбутнього або дегра-

дації, руйнування та виникнення хаосу. Система має реагувати на **В.с.** та реформуватися з метою нейтралізації зовнішніх загроз.

© Сурмін Ю.П.

ВИКОНАВЧА ВЛАДА – одна з трьох гілок державної влади, яка відповідно до конституційного принципу поділу державної влади покликана розробляти і втілювати державну політику щодо забезпечення виконання законів, управління сферами суспільного життя, насамперед державним сектором економіки. У відносинах із законодавчою і судовою гілками влади вона користується певною самостійністю. Основні її суб'єкти – уряд і підлеглі йому органи (в Україні це: вищий орган **В.в.** – Кабінет Міністрів України; центральні органи **В.в.** – міністерства, державні комітети, інші органи із спеціальним статусом; місцеві органи **В.в.** – місцеві державні адміністрації) – покликані виконувати закони, проводити їх вимоги в реальному житті. Разом з тим **В.в.** активно займається підзаконною нормотворчістю, виступає суб'єктом делегованого законодавства, здійснюваного за згодою або за прямим дорученням органів державної влади, є суб'єктом законодавчої ініціативи. **В.в.** є складним комплексним утворенням як за складом суб'єктів, їх взаємовідносинами, так і за технологіями її здійснення. Її функції зводяться до поточного управління, що має переважно оперативний характер, вирішуючи безліч конкретно-практичних питань, передусім у сфері господарювання, забезпечення повсякденних потреб населення, підтримуючи постійне функціонування систем життєзабезпечення і нормалізуючи умови для життєдіяльності в різноманітних сферах і галузях. Виконавчорозпорядча діяльність має бути заснована на законі та здійснюватися в межах закону. Контроль за діяльністю структур **В.в.** досягається шляхом їх регулярної підзвітності й відповідальності перед парламентом та перед органами **В.в.** вищої компетенції.

© Михненко А.М., Михненко А.А.

ВИКОНАВЧІ ОРГАНИ РАД – органи, які відповідно і в межах законодавства створюються сільськими, селищними, міськими, районними в містах (у разі їх створення) радами для здійснення виконавчих функцій і повноважень місцевого самоврядування.

© Варзар І.М.

ВИКОНАННЯ МІСЦЕВОГО БЮДЖЕТУ ЗА ВИДАТКАМИ – комплекс дій, спрямованих на реалізацію передбачених місцевим бюджетом заходів та досягнення визначених цілей у межах запланованих у видатковій частині бюджету ресурсів. Забезпечують виконання відповідних місцевих бюджетів за видатками Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи місцевих рад або міські, селищні чи сільські голови (в разі, якщо виконавчі органи не створені). Місцеві фінансові органи здійснюють загальну організацію та управління **В.м.б.в.**, координують діяльність учасників бюджетного процесу. Видаткову частину місцевого бюджету виконують згідно з розписом асигнувань, який затверджує керівник місцевого фінансового органу.

© Кириленко О.П.

ВИКОНАННЯ МІСЦЕВОГО БЮДЖЕТУ ЗА ДОХОДАМИ – комплекс дій, спрямованих на повну та своєчасну мобілізацію надходжень місцевого бюджету як загалом, так і за кожним із джерел доходів. Забезпечують виконання відповідних місцевих бюджетів за доходами Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи місцевих рад або міські, селищні чи сільські голови (в разі, якщо виконавчі органи не створені). Місцеві фінансові органи здійснюють загальну організацію та управління **В.м.б.д.**, координують діяльність учасників бюджетного процесу. Дохідну частину місцевого бюджету виконують згідно з розписом доходів, який затверджує керівник місцевого фінансового органу.

© Кириленко О.П.

ВИМІРЮВАННЯ Й АНАЛІЗ У ДЕРЖАВНОМУ СЕКТОРІ. У державному секторі немає такого чіткого засобу вимірювання результату діяльності, яким є прибуток у приватному секторі, тому постає проблема співвідношення соціальної справедливості та ефективності при ухваленні рішень, існує великий вплив громадськості, політичних сил, преси, судової та законодавчої влади як на процес ухвалення рішень, так і на оцінку результатів управління. Узагальнений підхід до оцінки успішності управління, який є визнаним у новому публічному менедж-

менті, передбачає виділення трьох складових (три “Е”): результативність (Effectiveness); ефективність (Efficiency); економічність (Economy).

© Маматова Т.В.

ВИМІРЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ЗА ХОФШТЕДОМ (ХОФШТЕДЕ) – підхід до вивчення культури, запропонований Геертом Хофштеде на основі моделі, яка складається з п’яти “змінних культури”: дистанція влади (ступінь соціальної нерівності між людьми, який для населення конкретної країни вважається припустимим або нормальним); індивідуалізм (ступінь переваги у складі деякої групи чи етносу індивідуальних дій над колективними); мужність – жіночість (відображає те, як люди даної культури ставляться до “жорстких” або “ніжних” цінностей); прагнення уникнути невизначеності (ступінь переваги структурованих ситуацій над неструктурованими); довгостроковість орієнтації (характеристика поглядів у майбутнє, завзятості та наполегливості в досягненні цілей). Пропонуються таблиці розподілу значень “змінних культури” у різних країнах, визначено “культурні регіони” зі спорідненими результатами вимірів.

© Маматова Т.В.

ВИННИЧЕНКО ВОЛОДИМИР КИРИЛОВИЧ (1880-1951) – український політик, державний діяч і письменник, з 1903 р. на нелегальному становищі, у 1903-1904 рр. перебував у російській в’язниці, у 1907-1914 рр. жив в еміграції, у 1914-1917 рр. у Москві, де працював у журналі “Украинская Жизнь”. З 1907 р. член ЦК УСДРП; у 1917 р. – один із організаторів Української Центральної Ради, співавтор її Універсалів, перший голова Генерального Секретаріату. За гетьманату П.Скоропадського очолював опозиційний Український національний союз, один із організаторів повстання проти гетьмана. У 1918-1919 рр. голова Директорії УНР, був усунутий за ліві погляди, після чого виїхав за кордон. В еміграції (Австрія) організував закордонну групу Української комуністичної партії. На пропозицію радянського уряду повернувся в Україну, вступив в КП(б)У, був призначений на високі державні посади в радянській Україні. З вересня 1920 р. постійно в еміграції. **В.** був автором усіх головних

законодавчих актів УНР. Як політичний мислитель обстоював українську державницьку ідею з соціалістичних позицій.

© Малик Я.Й.

ВИПРОБУВАННЯ ПІД ЧАС ПРИЙНЯТТЯ НА РОБОТУ – спосіб перевірки відповідності знань та вмінь особи для виконання певної роботи в установах, організаціях, на підприємствах. Умова проходження випробувального терміну згідно зі ст. 26 Кодексу законів про працю фіксується при укладанні трудового договору за згодою двох сторін і не перевищує для робітників – одного місяця; для інших працівників – трьох місяців; для державних службовців – шести місяців. Випробування при прийнятті на роботу не встановлюється: особам, які не досягли вісімнадцяти років; молодим працівникам після закінчення професійних навчально-виховних закладів; молодим спеціалістам після закінчення вищих навчальних закладів; особам, звільненим у запас із військової чи альтернативної служби; інвалідам, направленим на роботу відповідно до рекомендацій медико-соціальної експертизи; при переведенні на роботу в іншу установу або при внутрішньоорганізаційній ротації.

© Желюк Т.Л.

ВИСЛУГА РОКІВ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ – тривалість стажу роботи на державній службі в органах державної влади (чи в їх апаратах), інших органах, на яких поширюється дія Закону України “Про державну службу”, що дає право на певні переваги та пільги. Так, державним службовцям щомісячно виплачується надбавка за вислугу років у відсотках до посадового окладу з урахуванням доплати за ранг та залежно від стажу державної служби у таких розмірах: понад 3 роки – 10%; понад 5 років – 15%; понад 10 років – 20%; понад 15 років – 25%; понад 20 років – 30% і понад 25 років – 40%. Законом України “Про державну службу” також гарантується пенсійне забезпечення за вислугу років. На одержання пенсії державного службовця мають право особи, які досягли встановленого пенсійного віку (60 років – для чоловіків, 55 років – для жінок), за наявності загального трудового стажу для чоловіків – не менше 25 років, для жінок – 20 років, зокрема конкретно стажу державної служби – не менше 10 років. Зазначеним

особам призначається пенсія у розмірі 80% від суми їхнього посадового окладу з урахуванням надбавок, яка однак загалом не повинна перевищувати розміру 12 прожиткових мінімумів.

© Шевчук П.І.

ВИХІД СИСТЕМИ – зв’язок системи з навколишнім середовищем, спрямований від системи до середовища. **В.с.** складають зв’язки, відповідно до яких вона функціонує, перетворює навколишнє середовище. Цей термін дуже широко використовує кібернетика, яка максимально формалізує взаємодію системи і середовища. Важливою проблемою є проблема ефективності виходу системи, що повинна забезпечувати оптимальні витрати ресурсів системи.

© Сурмін Ю.П.

ВИШЕГРАДСЬКІ ДЕРЖАВИ. Польща, Словаччина, Угорщина, Чеська Республіка є учасниками європейського регіонального об’єднання – Вишеградської групи. Вишеградська група з’явилася після ухвалення Вишеградської декларації на зустрічі президентів Польщі і Чехословаччини та прем’єр-міністра Угорщини 15 лютого 1991 р. Після розпаду Чехословаччини і виникнення незалежних держав Чехії та Словаччини застосовується термін “Вишеградська четвірка”, або “V-4”. Країни V4 прагнули стати членами Євросоюзу, розглядаючи інтеграцію до ЄС як крок уперед у процесі подолання штучних розподільвальних ліній в Європі через взаємну підтримку. **В.д.** тісно співпрацюють з іншими регіональними інституціями та окремими країнами. Вишеградська група регулярно співробітничала з іншими країнами Центральної Європи в межах Регіональної Співпраці та у форматі концепції V4+, яка передбачає ширшу регіональну співпрацю щодо специфічних проєктів за участю різних країн – східних сусідів. Спеціальна програма V4+ для України передбачає обмін досвідом, обговорення загальних проблем, вирішення питань “Україна та ЄС”, “Україна та НАТО”. Вишеградське співробітництво не є інституціоналізованим. Воно базується виключно на принципі періодичних зустрічей представників. Офіційна зустріч прем’єр-міністрів проводиться на щорічній основі. Між цими самітми, одна з країн здійснює головування,

частина якого полягає у відповідальності за складання однорічного плану дій.

© Ратушний С.М.

ВИШНЕВЕЦЬКІ – гілка українського княжого роду Несвіцьких з Волині (турово-пинських Рюриковичів). За родоначальника вважають князя Федора Несвіцького, прабадька чотирьох княжих родів: Вишневецьких, Збарзьких, Порицьких і Вороніцьких. Прізвище **В.** походить від замка Вишневець (нині на Волині). З роду **В.** найвидатніші: Іван – староста Пропойський і Черський (1536-1549); Андрій – каштелян Волинський (1569) і воєвода Брацлавський (1572); Дмитро – засновник першої запорізької Січі на о. Мала Хортиця (1559-1563), Костянтин – староста Житомирський (1583), Катерина – дружина великого гетьмана литовського. Через помилку польських хронікерів (М.Стрийковського і Б.Папроцького) було змішано рід князя Федора Несвіцького з родом Федора Корибутовича, через це виникла легенда про походження Вишневецьких від литовсько-руського роду Гедиміновичів. Цю помилку пізніше спростували (Стадницький, Стецький, Семкович, Сенютович).

© Козюра І.В.

ВИШНЕВЕЦЬКИЙ ДМИТРО (?-1563), князь, перший відомий в історії козацький отаман. У 1550-х рр. староста Черкас і Канева. Близько 1552 р. на о. Мала Хортиця на Дніпрі збудував замок і згуртував козаків для боротьби з татарами, яку проводив за допомогою Литви й Московщини. Однак його зусилля організувати союз держав для війни з Кримом 1561 р. остаточно зазнали невдачі. 1563 р. під час походу на Молдавію потрапив у полон до турків і був страчений у Царгороді. Герой народної пісні про Байду.

© Козюра І.В.

ВИШНЕВЕЦЬКИЙ ІСРЕМІЯ-МИХАЙЛО (1612-1651), князь, з 1646 р. воєвода руський. Польський магнат, колонізатор, власник Лубенщини й сусідніх земель на Лівобережжі, які утворювали своєрідну “державу в державі” – “Вишневецьчину” (мав понад 50 міст, містечок і сіл, утримував власне військо чисельністю 12 тис. осіб). З початком повстання Б.Хмельницького обороняв Замостя і Львів, очолюючи прихиль-

ників найжорсткіших заходів проти повстанців.

© Козюра І.В.

ВИШНЕВЕЦЬКИЙ МИХАЙЛО (1638-1673), польський король 1669-1673 рр., син Ієремії, воєводи руського. За **В.** посилилася внутрішня боротьба між польською шляхтою, що полегшувала туркам і татарам напади на Польщу. Після невдалої війни з турками 1652 р. змушений був за Бучацьким миром віддати їм Поділля з Кам'янцем.

© Козюра І.В.

ВІДБІР КАДРІВ – процес виокремлення із загальної чисельності працівників фахівців за певними ознаками професійної діяльності. У процесі **В.к.** пізнається природа і сутність конкретних кадрових процесів і відносин; виявляються серед них основні, соціально значущі; визначається цілісність і динаміка кадрової системи; виявляються явища, на перший погляд випадкові, які перебувають за межами сутності кадрових процесів і які можуть створювати неправильне уявлення про сам процес і сформовані ним відносини. **В.к.** охоплює багато процесів (організаційні, соціальні, освітні та ін.), оскільки він містить у собі, насамперед, приріст, збагачення якостей, потенційних можливостей працівників відповідно до нових викликів, завдань і вимог, що стоять перед державою та її органами. **В.к.** – це багатовибірний і складний процес пошуку, підтримки і розвитку перспективних професійних рис державних службовців, який, крім правових та нормативно-процедурних аспектів, передбачає збагачення та розширення змісту багатьох соціально-управлінських параметрів, зокрема таких як: зростання професіоналізму працівників; зміна їхніх соціальних цінностей і моральних установок; трансформація вікової, професійно-кваліфікаційної, тендерної структури кадрів та інших кількісних і якісних ознак.

© Серант А.Й.

ВІДБІР НА ДЕРЖАВНУ СЛУЖБУ – складний структурований процес, під час якого виявляється здатність кадрів працювати в певній організації на певній конкретній посаді, де кожна стадія має особливе значення; встановлення відповідності пси-

хофізіологічних особливостей людини, її підготовленості і навичок вимогам, що пред'являються з огляду на специфіку вибраної трудової діяльності; ухвалення кадрових рішень на основі вивчення і прогностичної оцінки придатності людей до оволодіння професією, виконання професійних обов'язків і досягнення потрібного рівня майстерності; є системою засобів, що забезпечують прогностичну оцінку “взаємовідповідності” людини та професії. Основа відбору – конкретні нормативні характеристики професії, що дають змогу підбирати, розробляти і адаптувати методи і процедури відбору і проводити діагностику на відповідність конкретній професійній діяльності. **В.д.с.** – це процес, під час якого виявляється здатність претендента працювати на конкретній посаді державної служби.

© Пархоменко-Кущевіл О.І.

ВІДДАЛЕНІ РЕГІОНИ (*Outermost regions*) – регіони, специфікою яких є їх малонаселеність, ізолюваність, малий розмір, складна топографія та клімат, економічна залежність від кількох видів продукції, а також значна віддаленість від континентальної Європи, що значно стримує їх розвиток. В Європейському Союзі є 7 “**В.р.**”: Гваделупа, Французька Гвіана, Мартиніка та Реюньйон (заморські департаменти Франції), Канарські острови (Іспанія), Азорські острови та Мадейра (Португалія). Особливе розташування **В.р.** робить їх своєрідними плацдармами у торгівельних відносинах з третіми країнами, що є сусідами ЄС, більшість з яких є слабкорозвиненими. Найголовнішим є те, що ці регіони є частиною найбільшої у світі приморської території ЄС з економічною зоною в 25 млн км². **В.р.** є суб'єктами Декларації, доданої до Договору про Європейський Союз і можуть мати певні переваги завдяки заходам, передбаченим ст. 299 Договору. В Декларації вказується на значну структурну відсталість **В.р.** Крім того, на всі **В.р.** поширюються заходи щодо сприяння регіональній та соціальній політикам у межах мети № 1 на період 2000-2006 рр. Декларація надає можливість вживати спеціальних заходів щодо допомоги цим регіонам доти, поки є необхідність сприяти їх економічному та соціальному розвитку. Також ст. 299 Договору уповноважує Раду вживати спеціальних заходів, що встановлюють

умови застосування Договору та спільних політик до **В.р.**

© Рудік О.М.

ВІДДІЛ – 1) структурний підрозділ центрального органу виконавчої влади, очолюваний начальником, є базовим підрозділом – основою для побудови структури. Утворюється для виконання завдань за одним напрямом (функцією) діяльності органу виконавчої влади з чисельністю не менш як 4 працівники (у виняткових випадках у зв'язку з особливостями виконуваних функцій та через неможливість поєднання їх з функціями інших підрозділів – 3 працівники); 2) структурний підрозділ місцевого органу виконавчої влади.

© Малиновський В.Я.

ВІДКРИТА ЕКОНОМІКА (*Open economy*) – економіка країни, що пов'язана з іншими країнами інтенсивним рухом товарів і капіталів, тобто економіка, яка експортує та імпортує товари та послуги. Поняття **“В.е.”** протиставлялося замкненій економіці. Це поняття пройшло певний шлях розвитку у міру поглиблення інтернаціоналізації господарчого життя. В перші післявоєнні два десятиліття під відкритістю розуміли певне значення (як правило, більше від 10%) експортної та імпоротної квоти (у відсотках від ВВП). При цьому спільної думки про країни, які можна включити в аналіз, не існувало. Хоча суворой закономірності немає, але все ж, якщо інші умови є рівними, чим менша країна, тим в неї більша відкритість господарства. Це пояснюється як незначною порівняно з великими за чисельністю населення та площею країнами диверсифікацією галузевої структури їх господарства, так і вузькістю національного ринку збуту (при однаковому рівні платоспроможності населення порівнюваних країн). При порівняно однаковому рівні розвитку відкритість економіки країни тим більша, чим менший економічний потенціал країни, приміром сумарний ВВП. Серед факторів відкритості економіки важливу роль відіграє диверсифікованість галузевої структури господарства. Значна питома вага базових галузей призводить до меншого залучення такого господарства у міжнародний поділ праці, якщо ж провідними галузями є, наприклад, машинобудування та хімічна промисловість,

залучення до МРП зростає. Поняття відкритості поширюється не тільки на зовнішню торгівлю. Всього виділяють 3 ключових канали, що пов'язують національні економічні системи зі світовим господарством: зовнішня торгівля, рух капіталу та взаємообмін національних валют. Для визначення відкритості через канал “рух капіталу” запроваджено показник “фінансової відкритості” економіки – це відношення припливу (імпорту) та відпливу (експорту) капіталу до ВВП. Іншим важливим напрямом виміру відкритості економіки є коефіцієнт еластичності зовнішньоторговельного обігу відносно ВВП. У період подолання економічної відсталості та створення мінімального промислового комплексу з точки зору **В.е.** важливо, щоб коефіцієнти еластичності експорту та імпорту (особливо експорту промислових товарів відносно валової продукції промисловості) були вищі від одиниці. Окремий напрям аналізу відкритості господарства країни становить дослідження її впливу на формування структури виробничої та невиробничої сфери, стимулювання економічного та соціального розвитку. Проблема відкритості тісно пов'язана з проблемою втручання держави у зовнішньоекономічну сферу.

© Розпуктенко І.В.

ВІДКРИТА СИСТЕМА – система, що характеризується взаємодією з навколишнім середовищем, прозорими межами і використанням ресурсів із середовища. Особливістю **В.с.** є відсутність жорсткості та однозначної детермінованості її структур, наявність ступенів свободи її елементів. Для соціальних систем важливим засобом забезпечення їх відкритості виступає демократія.

© Сурмін Ю.П.

ВІДКРИТЕ ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ – програмне забезпечення, що визначається такими властивостями, як мобільність щодо різних системних комп'ютерних платформ, інтероперабельність, тобто здатність взаємодіяти з іншими компонентами та системами інфраструктури обробки інформації, гнучкість щодо змін завдань, які вирішуються, і т. ін. Найбільш поширеною моделлю для відображення, аналізу та проектування таких систем є модель MUSIC. Вона складається з п'яти базових частин (аспектів,

напрямів), які разом охоплюють всі проблеми таких систем: М – Management (керування), U – User Interface (інтерфейс користувача), S – Service Interface for Programs (сервісний інтерфейс для програм), I – Information and Data Formats (інформаційні формати) та C – Communication Interfaces (комунікаційний інтерфейс).

© Панчук А.М.

ВІДКРИТИЙ МЕТОД КООРДИНАЦІЇ (*Open method of coordination*) – метод, створений як частина політики зайнятості та Люксембурзького процесу, що можна визначити як інструмент Лісабонської стратегії (2000 р.). Метод забезпечив новий механізм співробітництва між державами-членами, національні політики яких можна було у такий спосіб спрямувати на досягнення певних спільних цілей. Відповідно до цього міжурядового методу держави-члени оцінюють одна одну (оцінка рівного) в умовах обмеженої ролі Комісії (нагляд). Європейський Парламент та Суд ЄС фактично не відіграють ніякої ролі в цьому процесі. **В.м.к.** застосовується у сферах, які належать до компетенції держав-членів: зайнятість, соціальний захист, соціальне залучення, освіта, молодь, професійна підготовка. Він базується переважно на спільній ідентифікації та визначенні цілей, які мають бути досягнені (приймаються Радою); спільному встановленні інструментів вимірювання (статистика, індикатори, керівні принципи); бенчмаркінгу, тобто порівнянні діяльності держав-членів на основі певних контрольних індикаторів та обміні кращим досвідом (моніторинг здійснюється Комісією). Залежно від сфери **В.м.к.** містить заходи так званого “м’якого права”, які тією чи іншою мірою є обов’язковими для держав-членів, але ніколи не набувають форми постанов, директив або рішень. Таким чином, у контексті Лісабонської стратегії **В.м.к.** вимагає від держав-членів розробляти національні плани реформ і подавати їх до Комісії. Однак молодіжна політика не передбачає встановлення цілей, тому держави-члени діють у цій сфері на власний розсуд, не здійснюючи координацію національних планів дій на європейському рівні. В Білій книзі з європейського врядування (2001 р.) Комісією були визначені умови застосування **В.м.к.**, який: не повинен перешкоджати досягненню спіль-

них цілей Співтовариства або послаблювати політичну відповідальність інститутів; не слід застосовувати у випадках, коли є можливість прийняти відповідні нормативно-правові акти Співтовариства; має забезпечити загальну відповідальність держав-членів відповідно до таких вимог: використання лише для досягнення визначених Договором цілей; створення механізмів регулярного звітування перед Європейським парламентом; тісне залучення Комісії та виконання нею координуючої ролі; поширення отриманих даних та інформації для визначення того, що є необхідним для подолання окремих проблем.

© Рудік О.М.

ВІДКРИТІСТЬ ВЛАДИ – прозорість (*transparency*), тобто перебування під публічним контролем; доступність (*accessibility*) кожному у будь-який час, всюди; чутливість до нових ідей та вимог, готовність оперативного реагувати (*responsiveness*). **В.в.** визначається трьома основними чинниками. По-перше, це якість чинного нормативно-правового забезпечення, згідно з яким функціонує державний апарат. По-друге, це існування дієвих і конкретних механізмів і процедур реалізації прав доступу громадян до інформації про діяльність державної влади. І по-третє, існуючим у суспільстві, і зокрема в державному апараті, рівнем політичної культури. Забезпечення інформаційної **В.в.** є двостороннім процесом. З одного боку, її запорукою є існування суспільного запиту на отримання об’єктивної та вичерпної інформації про діяльність владних органів, активна позиція громадянського суспільства щодо державної влади. З другого боку, рівень відкритості визначається реальною діяльністю конкретних органів державної влади з метою якомога кращого інформування громадськості про свою роботу, одним з чинників чого є бажання влади легітимізувати себе.

Приєднавшись до Європейської конвенції з прав людини і захисту основних свобод, Україна взяла на себе позитивні зобов’язання, в тому числі і гарантувати право на інформацію. Позитивні обов’язки держави щодо прав, обов’язків і свобод громадян полягають у тому, що держава має виробити певні чіткі правила, зокрема в своїй інформаційній політиці, і належним чином довести до відома своїх громадян на своїй

території. При цьому необхідно виділити два аспекти. Перший – це доступ громадян до інформації про діяльність влади. І другий – це своєчасне інформування владою, всіма її гілками громадян з питань, які необхідні людям, населенню країни (не обов'язково лише громадянам) для того, щоб вони могли користуватися своїми правами, обов'язками і свободами. Надзвичайно важливо, щоб в зоні особливого уваги суспільства і під особливим захистом держави перебувала інформація, яка становить суспільний інтерес (суспільно важлива інформація).

© Солових В.П.

ВІДНОСИНИ СУСПІЛЬНІ – різноманітні зв'язки, які виникають між суб'єктами та об'єктами суспільного управління й характеризують суспільство або спільноту як цілісність. Такі відносини у найзагальнішому вигляді можуть мати політичний, економічний, соціальний, гуманітарний або інтегрований характер. **В.с.** конкретизуються відповідно до сфер, галузей та видів суспільної діяльності. Носіями **В.с.** виступають люди або соціальні групи. Суспільство в цілому також може розглядатися як носій **В.с.** Саме завдяки останнім будь-які соціальні групи утворюються чи відтворюються як цілісності.

© Михненко А.М., Макаренко Е.М.

ВІДНОСИНИ УКРАЇНА – ЄС – стосунки, дії, процеси, започатковані в грудні 1991 р., коли Міністр закордонних справ Нідерландів як головуєчої в ЄС у своєму листі від імені Євросоюзу офіційно визнав незалежність України. Правовою основою відносин між Україною та ЄС є Угода про партнерство та співробітництво (УПС) від 16 червня 1994 р. (набула чинності 1 березня 1998 р.), яка започаткувала співробітництво з широкого кола політичних, торговельно-економічних та гуманітарних питань. Партнерський діалог Україна-ЄС розвивається під час проведення щорічних засідань Саміту Україна-ЄС за участю Президента України; Ради з питань співробітництва за участю Прем'єр-міністра України; Комітету з питань співробітництва; Комітету парламентського співробітництва; регулярних консультацій Україна-Трійка ЄС, постійних експертних консультацій. Євроінте-

грація є головним та незмінним зовнішньополітичним пріоритетом України.

© Бакуменко В.Д., Руденко О.М.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ

– категорія ділової етики, що означає здатність держслужбовця усвідомлювати і виконувати покладені на нього завдання та обов'язки, передбачати наслідки своїх вчинків, дій та бездіяльності як у сфері наданих повноважень, так і в суспільній сфері. Залежно від характеру правопорушення (провини) **В.д.с.** може бути дисциплінарною (догана, затримка у присвоєнні чергового рангу, попередження про неповну службу відповідність, звільнення), адміністративною (штраф, моральні покарання – наприклад оприлюднення факту правопорушення, заборона працювати на держслужбі), та кримінальною (злочини, пов'язані з “неадекватним вирішенням конфлікту інтересів”). Ст. 38 Закону України “Про державну службу” визначила засади юридичної відповідальності, встановивши, що особи, винні в порушенні законодавства про державну службу, несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством. До державних службовців застосовуються такі види юридичної відповідальності: матеріальна (ст. 130, 133 Кодексу законів про працю України); дисциплінарна (ст. 14 Закону України “Про державну службу”); адміністративна і кримінальна (ст. 16 Закону “Про державну службу”, Закон “Про боротьбу з корупцією”), а також звільнення з державної служби за порушення Присяги державного службовця (п. 6 ст. 30 Закону “Про державну службу”).

© Малиновський В.Я.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ

ВЛАДИ – покладений на державу обов'язок відповідати за управління суспільством у двох вимірах: 1) перед міжнародним співтовариством, насамперед на основі міжнародних договорів та інших норм міжнародного права; 2) перед громадянами. У другому вимірі виділяють відповідальність позитивну і юридичну.

Позитивна відповідальність є віддзеркаленням об'єктивно існуючої потреби в узгодженні, упорядкуванні дій суб'єктів суспільних відносин. Її форми: політична, мораль-

на, етична відповідальність представників влади.

Юридична **В.д.в.** пов'язана із застосуванням заходів примусового характеру, тобто полягає в зазнаванні винним негативних наслідків або обмеженні його інтересів. Суб'єктами можуть виступати: держава в цілому (цивільно-правова, конституційна відповідальність) і її представники: органи, державні службовці (адміністративна, кримінальна, фінансова, дисциплінарна відповідальність).

© Клімова С.М.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДОГОВІРНА – різновид цивільно-правової відповідальності, яка настає у разі невиконання та/або неналежного виконання зобов'язання, що виникає з договору. Особливістю **В.д.** є те, що, укладаючи договір, сторони мають право не тільки підвищити обсяг відповідальності порівняно з тією, що встановлена чинним законодавством, або знизити її розмір (у разі, коли відповідальність визначена диспозитивною нормою права), а й встановити заходи відповідальності за невиконання та неналежне виконання договірних зобов'язань у додаток до тих, що встановлені законодавством.

В.д. виражається у формі відшкодування збитків, сплати неустойки (штрафу або пені), втрати заставленого майна або завдатку, позбавлення суб'єктивного права за невиконання або неналежне виконання зобов'язання, що виникло з договору. Підставами для настання **В.д.** є протиправна поведінка (дії або бездіяльність) особи, яка є стороною договору, наявність шкідливого результату такої поведінки (шкоди), причинний зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою, вина особи, яка завдала шкоду.

© Спаська М.О.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ (ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ) – вид юридичної відповідальності, яка встановлюється тільки за вчинення дисциплінарного проступку, це обов'язок працівника відповідати за вчинений ним дисциплінарний проступок і нести стягнення (матеріального та нематеріального характеру), передбачені в дисциплінарних санкціях трудового законодавства, які накладає власник.

Д.в. може бути загальною і спеціальною. *Загальна Д.в.* настає на підставі норм Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) і правил внутрішнього трудового розпорядку. Вона поширюється на переважну більшість працюючих, включаючи сезонних і тимчасових працівників, на яких не поширюється дія статутів і положень про дисципліну та інших спеціальних положень. Навіть у тих галузях державного управління, де діють статuti чи положення про дисципліну, значна частина працівників несе загальну **Д.в.** Під відповідальність за статутами і положеннями підпадають лише ті працівники, які безпосередньо зайняті основною експлуатаційною діяльністю певного підприємства. Перелік працівників, що підпадають під дію того чи іншого статуту або положення, досить часто міститься у самих статутах і положеннях.

Спеціальну Д.в. несуть працівники, на яких поширюється дія статутів і положень про дисципліну. Зазначені нормативні документи визначають сферу їх дії, загальні обов'язки відповідних працівників, заходи дисциплінарного стягнення і коло осіб, які можуть їх застосувати, порядок накладення і оскарження стягнень.

© Спаський А.С.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МАТЕРІАЛЬНА – вид юридичної відповідальності, що зводиться до необхідності покриття матеріальної шкоди, яка була заподіяна з вини працівника. Підставою для **В.м.** є наявність прямої дійсної шкоди, заподіяної підприємству, установі, організації, яка включає: погіршення або зниження цінності майна внаслідок порушення працівником трудових обов'язків, норм поведінки, правил внутрішнього трудового розпорядку; незаконно нараховані суми заробітної плати і премій; зайві виплати у вигляді штрафу, накладеного відповідними органами; вартість пального і мастил, сировини, напівфабрикатів та інших матеріальних цінностей, безпідставно списаних у зв'язку з викривленням даних про обсяг робіт. На працівників не може бути покладена відповідальність за шкоду, яку відносять до категорії нормального виробничого-господарського ризику чи стихійного лиха.

© Желюк Т.Л., Спаський А.С.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУСПІЛЬНА – ступінь відповідності дій суб'єктів суспіль-

ства (особистостей, соціальних груп, держави) взаємним вимогам, чинним правовим та іншим суспільним нормам, загальним інтересам. **В.с.** обумовлена закономірностями суспільного життя, специфічними зв'язками між людьми та іншими соціальними суб'єктами, що вимагають від людей виконання певних обов'язків. **В.с.** є засобом підтримання цілісності суспільства, суспільної злагоди, соціальної справедливості, удосконалення суспільних відносин. Механізм дії **В.с.** передбачає взаємодію її суб'єктів (носіїв) і об'єкта (перед ким саме відповідають), контроль за ступенем виконання суб'єктом своїх обов'язків перед об'єктом, а також встановлення правоти чи провини в діяльності суб'єкта. Історично суб'єкт і об'єкт можуть змінювати свої місця на протилежні. Розрізняють особисту (або персональну) та колективну відповідальність. Ускладнення суспільного життя, виникнення різних суспільних інститутів та ціннісно-нормативних систем захисту інтересів громадян, груп і суспільства приводить до виникнення різних форм **В.с.**: *юридичної, моральної, політичної, партійної, професійної, екологічної* та ін. Проблема відповідальності передбачає з'ясування формальних умов, за яких суб'єкт (носіїв **В.с.**) може виконати певні вимоги, обов'язки та завдання, вільно здійснити вибір, усвідомити наслідки діяльності. Тому в різних теоріях проблема **В.с.** пов'язана з проблемою свободи. Ступінь **В.с.** зростає відповідно до розвитку громадянських свобод, демократії, культури членів суспільства та можливості їх самореалізації, активності у вирішенні суспільних проблем.

© Михненко А.М.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНА – вид соціальної відповідальності, зміст якої передбачає негативну реакцію на правопорушення (делікт) і протиправну поведінку або діяльність суб'єктів (фіз. і юрид. осіб), які їх скоїли, з боку держави і суспільства та застосування державою до деліктоздатних суб'єктів відповідних санкцій.

В.ю. має багато видів і форм своєї реалізації. Так, за сутністю **В.ю.** у теорії права диференціюють на: 1) негативну (ретроспективну); 2) позитивну (проспективну). Перший вид **В.ю.** ґрунтується на причинно-наслідкових (детермінаційних) юридичних зв'язках між деліктом та наступною негативною реак-

цією на нього суспільства та держави із застосуванням до суб'єкта цього делікту відповідних санкцій. Натомість другий вид **В.ю.** пов'язаний із неухильним і своєчасним дотриманням суб'єктами правовідносин позитивно унормованого обов'язку (обов'язків) для здійснення позитивних, корисних для суспільства та держави функцій. Прикладом позитивної **В.ю.** є відповідальність Кабінету Міністрів України перед Президентом України і Верховною Радою України (ч. 2 ст. 113 Конституції України).

© Федоренко В.Л.

ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ – процес, зміст якого становить відновлення розвитку національної культури в цілому або тих її елементів – історії, мови, освіти, релігії, побуту, звичаїв, традицій тощо, які за попередніх умов, насамперед політичних, зазнали згасання або не мали змоги нормально розвиватися. В Україні тенденція до занепаду розвитку національних культур дедалі більше почала проявлятися після згорання на початку 1930-х рр. політики українізації. З того часу аж до проголошення незалежності України в 1991 р. серйозних втрат зазнала культура як українського етносу, так і національних меншин. Нині **В.н.-к.** спостерігається в розрізі усіх етнічних спільнот України. Деякі фахівці (приміром В.Євтух) цілком обґрунтовано пропонують визначати цей процес терміном “етнополітичний ренесанс”. Такий ренесанс виявляється з різною силою у різних етнічних спільнотах, а його результати по-різному даються взнаки як у середовищі самої спільноти, так і у взаємодії цих спільнот, а також впливають на формування визначальних тенденцій етнонаціонального розвитку України. Регулятивний вплив держави на **В.н.-к.** проявляється, насамперед, через її етнополітику, покликану спрямовувати цей процес в конструктивне, безконфліктне русло.

© Троциньський В.П.

ВІЙНА – суспільно-політичне явище, пов'язане з докорінною зміною характеру відносин між державами. Суть змін полягає у переході від застосування ненасильницьких форм і способів боротьби, які використовувалися в процесі реалізації національних інтересів, до прямого застосування зброї та інших насильницьких засобів для досягнен-

ня певної політичної чи економічної мети. **В.** – продовження політики держав і їх правлячих еліт й є найбільш гострою формою прямого політичного протиборства ворогуючих сторін. Головним засобом ведення **В.** є збройні сили та інші збройні формування. Разом з тим під час **В.** використовуються й невійськові форми боротьби, зокрема організація саботажу на території супротивника. **В.** тісно пов'язана з політикою та економікою. Політика визначає цілі та соціальний характер **В.**, вирішально впливає на її інтенсивність, способи ведення, спрямованість основних зусиль, ступінь мобілізації людських ресурсів, вимагає докорінної перебудови економіки, мобілізації всіх її можливостей для потреб збройних сил тощо. Водночас **В.** справляє зворотний вплив на політику, уповільнює, або навпаки, прискорює розвиток суспільно-політичних процесів. Останнім часом набули поширення такі поняття, як “холодна”, “дипломатична”, “економічна”, “інформаційна”, “психологічна”, “торговельна” **В.** тощо. Як правило, за своїм змістом і суттю ці форми протиборства між державами всебічно підготовлені, здійснюються за взаємно узгодженими та заздалегідь розробленими планами, при комплексному застосуванні дипломатичних, економічних, інформаційних та інших засобів. Але вказані війни не можна ототожнювати з **В.** в класичному її розумінні, коли йдеться про збройну боротьбу, яка надає “справжній” **В.** специфічну властивість, яка полягає у тому, що *таку* **В.** ведуть збройні сили та народи в цілому, в той час як в інших формах боротьби беруть участь ті чи інші державні інститути, в тому числі і в мирний час. Тому незважаючи на те, що значення та питома вага невоєнних засобів, їх організаційно-технічні можливості різко зростають, застосування збройної сили, насильницькі дії (наприклад не економічні санкції, а знищення економіки) становлять головну специфіку **В.**, тобто без застосування збройної сили війн ніколи не було і бути не може, оскільки сутність **В.** не змінилася. Вона, як і раніше, залишається крайньою формою політичного насильства.

© Ситник Г.П.

ВІЙНИ СВІТОВІ – найбільші в історії людства збройні конфлікти, які характеризувалися залученням до ворогуючих таборів більшої частини країн світу, високою інтен-

сивністю військових дій, які розгорталися в різних частинах світу (насамперед у Європі, Північній та Центральній Африці, на Близькому та Далекому Сході, у Південно-Східній Азії, в Атлантиці та на Тихому океані). Термін вперше з'явився у 1909 р. У Першу світову війну (28.07.1914 – 11.11.1918) було втягнуто 38 з 59 існуючих на той час держав, загинуло близько 10 млн, поранено та скалічено більше 20 млн осіб. У Другій світовій війні (1.09.1939 – 2.09.1945) взяла участь 61 держава, загинуло, за різними оцінками, від 50 до 70 млн осіб.

© Казакевич Г.М.

ВІЙСЬКОВА РЕФОРМА 60-70 РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ – комплекс заходів, які проводились у Російській імперії з метою модернізації збройних сил та підвищення обороноздатності держави. Здійснювалась під керівництвом військового міністра Д.А.Мілютіна (тому часто використовується термін Мілютінська військова реформа). Серед найбільш важливих кроків слід виділити: запровадження системи військових округів (1862-1867), перетворення кадетських корпусів (крім Пажеського та Фінляндського) у військові гімназії та військові училища (1863), підвищення ролі та значення Військового міністерства (1968), відмова від рекрутських наборів та введення загальної військової повинності (1874). Останній захід мав на меті скорочення кількості військ у мирний час та створення можливостей для швидкого збільшення чисельності армії у разі війни.

© Овдін О.В.

ВІЙСЬКОВА СТАРШИНА – керівники окремих військових частин та носії урядових функцій у козацьку добу. До 1648 р. **В.с.** мала характер тільки військового керівництва (полків і сотень). За Гетьманщини **В.с.** також була виконавчим органом державного управління, а старшини, що належали до неї, – урядовцями. Ради **В.с.** були колегіальними органами з дорадчими й допоміжними функціями при гетьманові, полковниках і сотниках. Поодинокі старшини мали ще свої окремі компетенції. **В.с.** поділялася на: генеральну **В.с.** (генеральні – обозний, суддя, писар, підскарбій, осавул, хорунжий, бунчужний), полкову **В.с.** (полкові – обозний, суддя, писар, осавул, хорунжий) і сотенну

В.с. (сотенні – отаман, писар, осавул, хорунжий). У визначенні **В.с.** переважав принцип виборності на відповідних козацьких радах. **В.с.** була відповідальна перед козацьким загалом. Існували також тенденції узалежнити старшину нижчих рангів від вищої. **В.с.** становили ядро відповідних їм органів – ради старшини при гетьманові і полкових старшинських рад, з якими гетьмани й полковники ділили свою владу.

На Запоріжжі існувала **В.с.**, до складу якої входили: січові – суддя, писар і осавул, що їх Січова Рада обирала на один рік. Разом з курінними отаманами та “старшими козаками” становили раду старшини, очолювану кошовим отаманом.

© Козюра І.В.

ВІЙСЬКОВЕ УПРАВЛІННЯ – складова державного управління. Сутність **В.у.** полягає в організації та здійсненні стратегічного планування застосування Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України та правоохоронних органів для оборони держави, створенні належних управлінських механізмів для забезпечення досягнення визначених стратегією національної безпеки та воєнною стратегією цілей, що передбачає, зокрема, прогнозування тенденцій розвитку форм і засобів воєнних дій та засобів збройної боротьби і на цій основі підготовку пропозицій політичному керівництву держави щодо доктринальних цілей воєнної політики держави. Функції **В.у.** виконують Президент України як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України, Кабінет Міністрів України, Міністерство оборони України, інші центральні органи виконавчої влади, що здійснюють керівництво військовими формуваннями, Генеральний штаб Збройних Сил України, інші штаби, командування, управління, постійні та тимчасові органи у Збройних Силах України та інших військових формуваннях. При цьому головним органом **В.у.** є Генеральний штаб Збройних Сил України, який в особливий період є робочим органом Ставки Верховного Головнокомандувача (Президента України).

© Ситник Г.П.

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИЙ АЛЬЯНС (БЛОК) – союз або угода держав з метою спільних дій для вирішення загальних полі-

тичних, економічних і військових завдань. Найбільш потужними військово-політичними альянсами на сьогодні є: НАТО (Організація Північноатлантичного договору), ОДКБ (Організація Договору про колективну безпеку).

© Богданович В.Ю.

ВІЙСЬКОВО-ПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС – сукупність державних і приватних підприємств (концернів, трестів, консорціумів та ін.), установ, наукових і конструкторських організацій, що здійснюють розробку і виробництво озброєння та військової техніки.

© Ситник Г.П.

ВІЙТ (доглядач, управитель) – особа, яка очолювала місцеве управління або самоврядування (магістрат) у середньовічній Німеччині, у Литві, Польщі та в Україні XV-XVIII ст., яке ґрунтувалося на магдебурзькому праві. Існували сільські війти. Посада **В.** спочатку була спадковою, але з часом стала виборною. Міські й сільські **В.** обиралися із заможного населення. У містах України **В.** затверджував гетьман. **В.** здійснював адміністративну і судову владу. Посада **В.** існувала в українських селах до XVIII ст., а в містах – до скасування магдебурзького права на поч. XIX ст. У Галичині у складі Австро-Угорщини **В.** очолював сільську громаду, а в 1921-1939 рр. на українських землях, окупованих Польщею, був керівником найменшої адміністративно-територіальної одиниці – гміни.

© Малик Я.Й.

ВІЛЬНА ЕКОНОМІЧНА ЗОНА (*Free economic zone; Free economic area, Free trade zone*) – обмежена територія з пільговими економічними умовами для національних та іноземних підприємців, відособлена частина території країни, що розглядається як суб'єкт господарської діяльності, що перебуває поза її митною територією, в межах якої підтримується вільна від митних і кількісних обмежень міжнародна торгівля промисловими товарами. **В.е.з.** має особливий юридичний статус відносно решти території. **В.е.з.** створюються для вирішення зовнішньоторговельних, загальноекономічних, соціальних, регіональних і науково-технічних завдань. **В.е.з.** є частиною національ-

ного економічного простору, де використовується особлива система пільг і стимулів, що не використовується в решті частин країни. Як правило, **В.е.з.** – це в тому чи іншому ступені відособлена географічна територія. Фактично держава в цих зонах лише скорочує масштаби свого втручання в економічні процеси. **В.е.з.**, починаючи з другої половини ХХ ст., стають невід’ємною частиною міжнародних економічних відносин. Вони виступають як чинник прискореного економічного зростання за рахунок активізації міжнародного товарообігу, мобілізації інвестицій, поглиблення інтеграційних економічних процесів. З часу підписання в 1973 р. Кіотської конвенції, що визначила вільну зону як своєрідний зовнішньоторговельний анклав, де товари вважаються такими, що перебувають за межами митної території, **В.е.з.** набули широкого поширення в багатьох країнах. В наш час у світі функціонувало кілька тисяч різного роду **В.е.з.** Виділяють кілька цілей створення **В.е.з.**: активізація зовнішньоекономічних зв’язків; реалізація регіональної політики, спрямованої на поживлення дрібного і середнього бізнесу в депресивних районах; вирівнювання міжрегіональних відмінностей; залучення іноземного капіталу, технологій; модернізація промисловості, підвищення кваліфікації робочої сили. Крім названих цілей і причин, створення **В.е.з.** пов’язується з трьома основними завданнями: стимулюванням промислового експорту і отриманням на цій основі валютних засобів; зростанням зайнятості; перетворенням зон на полігони з випробування нових методів господарювання, полюсами зростання національного господарства. Останнім часом у світовій економіці розгорнулася гостра конкуренція між державами у сфері податкових та інших пільг, що надаються для залучення капіталовкладень з інших країн. Хвиля різного роду податкових пільг, зафіксованих національними законодавствами, отримала назву “Податкової революції”. Фактично вони являють собою своєрідні пастки для мігруючих у масштабах світового господарства капіталів. Розрізняють: зони вільної торгівлі; зони спільного підприємництва; банківські і страхові зони з пільговим режимом здійснення цих операцій; технологічні зони; комплексні зони.

© Маноїленко О.В.

ВІЛЬНЕ МІСТО – самостійне територіально-політичне нейтральне і демілітаризоване утворення, правовий режим якого встановлюється міжнародними угодами і гарантується державами або міжнародними організаціями. Користується певною міжнародною правосуб’єктністю. Поняття **В.м.** охоплює не лише міста зі спеціальним статусом, а й певні території. Основною характеристикою **В.м.** є його нейтральний та демілітаризований статус. **В.м.** має власне громадянство, територію, органи влади. Такі міста мали право безпосередньо вступати в міжнародні відносини. Гарантом забезпечення статусу **В.м.** виступали певні держави, а згодом – універсальні міжнародні організації, такі як Ліга Націй та ООН.

© Макогон Ю.В., Кравченко В.О.

ВІЛЬНЮСЬКІ ІНІЦІАТИВИ З ПОГЛИБЛЕННЯ СПІВПРАЦІ УКРАЇНА – НАТО – ініціативи, схвалені 21 квітня 2005 р. у м.Вільнюсі на засіданні Комісії Україна-НАТО на рівні міністрів закордонних справ та покликані в рамках Плану дій Україна-НАТО розпочати Інтенсифікований Діалог щодо прагнень України до набуття членства і відповідних реформ без попередження будь-яких можливих рішень Альянсу. Серед ініціатив слід назвати такі. У напрямі зміцнення демократичних інституцій: 1) розширити зусилля Спільної робочої групи з питань воєнної реформи (СРГ ВР) з метою надання допомоги новому керівництву у зміцненні виконавчого, законодавчого та громадського контролю над структурами оборонного та безпекового сектору, з якими співпрацює НАТО, використовуючи наявні ресурси НАТО, держав-членів Альянсу та інших зацікавлених інституцій-партнерів, таких як Женевський центр демократичного контролю над збройними силами; 2) отримувати та оцінювати інформацію і здійснювати обмін думками щодо зусиль, спрямованих на розширення свободи ЗМІ, та виборчу і судову реформи, зокрема через запрошення відповідних українських міністерств і відомств проводити регулярні брифінги; 3) використати щорічну оцінку виконання Плану дій Україна-НАТО для здійснення всеосяжного огляду досягнень, починаючи з його схвалення у 2002 р., запропонувавши конкретні настанови щодо нагальних потреб у контексті реформ; 4) повною мірою застосовувати ме-

ханізми Плану дій Цільового плану Україна-НАТО для забезпечення позитивного зворотного зв'язку щодо успіхів у цій сфері, а також у разі необхідності – конструктивної критики та рекомендацій.

© Бакуменко В.Д.

ВІНЕР НОРБЕРТ (1894-1964) – американський вчений – основоположник кібернетики, науки, яка вивчає загальні закони управління. В книзі “Кібернетика” (1948) обґрунтував подібність процесів управління в машинах, живих організмах і суспільствах. Суть цих процесів зводиться до передавання, збереження та опрацювання інформації, тобто різних сигналів, повідомлень. Будь-який сигнал, будь-яку інформацію можна розглядати як певний вибір між двома і більше значеннями, які мають імовірності, що дає змогу підходити до всіх процесів з однією міркою, одним статистичним апаратом. Це дає змогу обґрунтувати думку щодо загальної теорії управління – кібернетики.

© Сурмін Ю.П.

ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ – (від лат. *virtus* – потенційний, можливий, доблесть, доброчесність, енергія, сила) – певний прообраз буття, аспект його становлення, сукупність об'єктів іншого стосовно реальності рівня, що породжує об'єкти реальності. В Інтернет-культурі це сукупність інтерактивних феноменів.

© Сурмін Ю.П.

“ВІСЬ ЗЛА” (*Axis of evil*) – геополітичний термін для визначення країн, режимів, що оплачують, на думку США, тероризм або ж причетні до розробки зброї масового ураження і спроможні, готові до передачі її терористам. Вперше цей термін був використаний президентом США Дж.Бушем у щорічному зверненні до Конгресу США 29 січня 2002 р. для характеристики режимів, що причетні до виробництва і передачі зброї масового знищення терористам. До цієї “осі” віднесені насамперед Ірак, Іран, КНДР. Трохи пізніше заступник Держсекретаря США Джон Болтон долучив до “осі” ще три держави: Кубу, Лівію і Сирію. У 2005 р. К.Райс виступила з промовою, в якій віднесла Кубу, Білорусь, Зімбабве і М'янму до “оплоту тиранів” і найбільш “антиамериканських режимів”. Своєю етимологією **“В.з.”** збав'я-

зана терміну “вісь”, що в роки Другої світової війни визначав країни нацистсько-фашистського блоку (Берлін-Рим-Токіо).

© Розпуктенко І.В.

ВІТТЕ СЕРГІЙ ЮЛІЙОВИЧ (17(29) червня 1849 – 28 лютого (13 березня) 1915) – державний діяч, перший в історії Росії прем'єр-міністр (голова уряду). У 1870 р. закінчив Новоросійський (Одеський) університет, у молоді роки працював на приватних залізницях, тривалий час мешкав у Києві. На державну службу перейшов у 1889 р. Обіймав посади міністра шляхів сполучення (1892) та міністра фінансів (1892-1903), при цьому фактично очолював економічну політику Росії. **В.** відстоював ідеї капіталістичного розвитку країни, водночас наполягав на активному державному регулюванні. Шляхом податкових реформ та протекціоністських тарифів сприяв розвитку вітчизняної промисловості. Виступив ініціатором форсованого будівництва залізниць у Російській імперії (у тому числі транссибірської магістралі), запровадив державну винну монополію (1894), провів грошову реформу, згідно з якою введено золотий стандарт російського рубля (1897). За його ініціативою у 1902 р. була утворена “Особлива нарада з потреб сільськогосподарської промисловості” (її висновки використані під час проведення Столипінської аграрної реформи). **В.** очолив російську делегацію на переговорах з Японією та підписав Портсмутський мирний договір (1905). У жовтні 1905 – квітні 1906 рр. був головою Ради міністрів. В умовах Революції 1905-1907 рр. поєднував політику репресій із поступками. Був автором Маніфесту 17 листопада 1905 р., у якому проголошено створення Державної Думи, а також низку прав і свобод (серед іншого знято обмеження на друкування книг та газет українською мовою).

© Овдін О.В.

ВЛАДА (*power*) – здатність і можливість особи, соціальної групи, інституту, організації провадити свою волю через певні засоби та канали впливу на діяльність і поведінку людей, їх спільності. Сутнісно владою є відносини управління (керівництва), панування, підпорядкування, покори. Найбільш впливовою у суспільному процесі є державна **В.**, яка здійснюється в порядку,

передбаченому конституцією та законами, домагається своїх цілей економічним стимулюванням, ідеологічним впливом, примусом і т. ін. До системи державної **В.** належить комплекс органічно пов'язаних між собою державних органів, політичних партій, закладів і осіб, наділених певними повноваженнями. Джерелом **В.** в демократичному суспільстві є народ, і система **В.** має перебувати під його контролем. М.Вебер визначає ефективність **В.** мірою її раціональності. Т.Парсонс розглядає **В.** як механізм символічного спілкування. А.Турен вбачає у **В.** інструмент розв'язання соціально-класових конфліктів. На думку Гідденса, **В.** потенційно визначає всі відносини у суспільстві, використовуючи для цього два типи ресурсів: повноваження та авторитет. Система **В.** у цивілізованому суспільстві існує для людини. В цьому соціальність **В.**, яку люди обирають, доручаючи їй створювати закони і у першу чергу самій додержуватись їх.

© Крупник А.С.

ВЛАДА ЗАКОНОДАВЧА див. *Законодавча влада*.

ВЛАДА ПОЛІТИЧНА – влада, що здійснюється політичними структурами та державними установами; організаційно-управлінський та регулятивно-контрольний механізм здійснення політики. Характерними ознаками **В.п.** є: верховенство рішень влади для всього суспільства, публічність (влада діє на основі закону від імені всього суспільства), легальність у використанні сили й примусу, різноманітний спектр засобів для реалізації та утримання влади. Серед видів **В.п.** виділяють: економічну владу (економічні ресурси, що перебувають у розпорядженні держави та бізнес-еліт); соціальну владу (підвищення або пониження соціального статусу індивіда державою, привілейоване соціальне становище окремих осіб та соціальних груп, яке дає змогу їм справляти вплив на політику держави); інформаційну владу (контроль держави за поширенням інформації, вплив на суспільство через державні та приватні ЗМІ); примусову владу (спеціальні інститути примусу державної влади, які є дієвим засобом впливу на суспільство); правову владу (обґрунтування дій влади законом). Основни-

ми функціями **В.п.** є: керівництво суспільством; забезпечення стабільності в державі; консолідація суспільства (мотивування й об'єднання різних політичних сил та соціальних верств навколо загальнонаціональних інтересів); оптимізація політичної системи (пристосування державних й суспільних інститутів для вирішення цілей політичних сил, які отримали політичну владу). Важливою ознакою **В.п.** є її легітимність – народне визнання, довіра та підтримка. Поняття “легітимності” влади вперше було застосоване М.Вебером, який виділяв три основних джерела законності, легітимності влади: відповідність традиціям (монархія); харизматичність (через велику особисту популярність політичного діяча); раціонально-правовий тип (влада визнається народом тому, що вона спирається на раціональні, визнані в суспільстві закони й цінності). Сучасними науковцями виділяються додатково такі джерела легітимності: легітимність на засадах участі, раціонально-цільова легітимність, соціально-евдемонічна легітимність та національно-патріотична легітимність.

© Ребкало В.А., Лагуттов Ю.Е.

ВЛАДА СПАДКОВА – політична влада, основним принципом легітимності якої виступає традиційне право спадщини. Як політичний інститут історично виникла в рамках патріархального або станового типів панування і поступово зникає разом з ними. Як правило, **В.с.** належала монарху або релігійному правителю. У сучасному світі інститут спадкової політичної влади в певній формі (обрання престолонаслідника радою членів правлячої сім'ї) діє в Саудівській Аравії, а також у деяких інших арабських державах: Йорданії, Катарі, Кувейті, Об'єднаних Арабських Еміратах, Омані.

© Михненко А.М., Борисевич С.О.

ВЛАДИ ДИСТАНЦІЯ – ступінь, на якому люди, наділені меншою владою, сприймають факт її нерівномірного розподілу. Це визначає їх позицію стосовно влади: в суспільствах з високим рівнем **В.д.** ієрархія вважається нормальним явищем, кожний член суспільства має певне становище в суспільстві, в родині й у професійній діяльності, відносини в суспільстві ґрунтуються на принципі обожнювання можновладців та

беззаперечного підкорення їм (Японія). В країнах з низьким показником в цій категорії (Англія, США, скандинавські країни) службова ієрархія і безумовний авторитет старших за віком проявляються набагато рідше, громадяни відчують себе залученими до процесу вироблення управлінських рішень, представники цього суспільства схильні до новацій, винахідливі, енергійні та інколи цілком непередбачувані.

© Брус Т.М.

ВЛАДНІ ПОВНОВАЖЕННЯ – здатність і можливість справляти вплив на діяльність і поведінку людей. Характерними ознаками **В.п.** є легальність, верховенство, публічність, легітимність.

© Іванченко Ю.Г.

ВЛАСНІ ПОВНОВАЖЕННЯ АБО САМОВРЯДНІ – повноваження, які виконкомі місцевих рад здійснюють самостійно і під свою відповідальність. Реалізація цих повноважень тісно пов'язана з вирішенням питань місцевого значення, основними із яких є пов'язані з такими напрямками діяльності: 1. Розвиток територіальної громади: формування внутрішньої структури; економічний розвиток та розбудова території. 2. Розвиток навколишнього середовища: використання природних ресурсів; захист довкілля; збирання, утилізація та використання відходів; муніципальні дороги та громадський транспорт. 3. Освіта, оздоровлення та соціальне забезпечення: освітні заклади; лікарні та оздоровчі заклади; послуги соціального захисту; забезпечення житлом. 4. Захисні функції: пожежна служба; служба правопорядку; захист прав та інтересів споживачів. 5. Комунальні функції: водозабезпечення та водовідведення; енерго- та теплопостачання. 6. Спорт та дозвілля: спортивні споруди; бібліотеки; культурні послуги та місця дозвілля; туризм.

© Шевчук П.І.

ВЛАСТИВІСТЬ ЦІЛЕСПРЯМОВАНОСТІ УПРАВЛІННЯ – найважливіша властивість управлінської діяльності, суттю якої є досягнення поставлених цілей, а змістом – дії щодо їх досягнення. За формулюванням П. Друкера, управління – це особливий вид діяльності, що перетворює неорганізований натовп в ефективну цілеспрямовану та продуктивну групу. За висловом

іншого з видатних представників науки управління А. Файоля, управляти державою – це вести її до цілей з максимально можливим використанням усіх наявних ресурсів. З погляду системного підходу під управлінням розуміють процес цілеспрямованого впливу на об'єкт управління, внаслідок якого задовольняються потреби суб'єкта управління. Суб'єктом державного управління є система державної влади у вигляді спеціально утворених органів влади, впливами – організуючі, регулюючі та контролюючі дії органів влади, а об'єктом – все суспільство, яке не може існувати поза ним, для якого управління є іманентним елементом.

© Бакуменко В.Д.

ВЛАСТИВОСТІ СИСТЕМИ – найбільш істотні закономірні ознаки системи, серед яких звичайно виділяють обмеженість, цілісність, структурність, взаємозв'язок із середовищем, ієрархічність, множинність описів. Обмеженість – це зовнішня **В.с.**, а свою цілісність система формує в процесі розвитку. Система як цілісність характеризується системним засобом буття, яке включає внутрішнє структурне буття і зовнішнє функціональне буття. Вона може бути обмеженою, але не цілісною. Структурність системи означає, що її поведінка обумовлена не тільки окремими елементами, а й структурою. Ієрархічність характеризується підпорядкованістю елементів один одному. Кожна система має певну множину описів. Її можна розглядати як структуровану множину, яка взаємодіє з навколишнім середовищем.

© Сурмін Ю.П.

ВЛАСТИВОСТІ ТА ОЗНАКИ ДЕРЖАВИ – найважливіші характеристики держави. *Властивостями держави* є такі: вона уособлює суверенітет народу; реалізує право народу на самовизначення; забезпечує політичну інтеграцію всього суспільства; виступає його офіційним представником; забезпечує основні права людини і громадянина; встановлює правові норми. *Основними ознаками держави* є наявність: суверенітету; певної території та громадянства; права як певної системи норм, встановлених або санкціонованих державою; системи органів та установ як інструмента реалізації державної влади; системи силових органів (збройних сил, служби безпеки, внутрішніх військ, прикордонних військ, прокуратури тощо) для забезпечен-

ня її безпеки; бюджетно-фінансової системи; державної символіки.

© Кальниш Ю.Г.

ВНУТРІШНІЙ (ВІДОМЧИЙ) КОНТРОЛЬ – перевірка дотримання посадовими особами конституції, законів, підзаконних актів, а також професійної придатності посадових осіб, яку проводять органи державної влади.

© Бакуменко В.Д.

ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ВЕКТОР ПЛАНУ ДІЙ УКРАЇНА – НАТО – комплекс принципів та цілей, передбачених у внутрішній політиці України на шляху її євроатлантичної інтеграції. Серед зазначених принципів такі. Україна продовжуватиме проводити внутрішню політику, що базується на зміцненні демократії та верховенстві права, повазі до прав людини, принципі поділу влад і незалежності судів, демократичних виборах відповідно до норм Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), політичному плюралізмі, свободі слова, повазі до прав національних та етнічних меншин та недискримінації за політичними, релігійними або етнічними ознаками. Це включатиме забезпечення адаптації чинного законодавства європейських норм для втілення зазначеної політики. Зважаючи на орієнтацію зовнішньої політики України на європейську і євроатлантичну інтеграцію, включаючи її заявлену перспективну мету – членство в НАТО, Україна продовжуватиме розвиток законодавства, базуючись на загальних принципах демократії та міжнародного права. Важливим елементом реформування правової системи є участь у конвенціях Ради Європи, які встановлюють спільні стандарти для європейських країн. Зусилля мають бути спрямовані на реформування правоохоронних структур, удосконалення механізмів забезпечення дотримання і виконання всіма державними та громадськими структурами принципу верховенства права, посилення ролі структур, що захищають громадянські права. Основними цілями у внутрішньополітичному векторі євроатлантичної інтеграції України є: зміцнення демократичних і виборчих інституцій; зміцнення повноважень та незалежності судової влади; сприяння постійному розвитку і зміцненню громадянського суспільства, вер-

ховенству права, захисту основних прав людини і громадянських свобод; забезпечення свободи віросповідання; забезпечення свободи зібрань; завершення адміністративної реформи; зміцнення цивільного демократичного контролю над Збройними Силами і сектором безпеки в цілому; боротьба з корупцією, відмиванням грошей та незаконною економічною діяльністю шляхом вжиття економічних, правових, організаційних і правоохоронних заходів; вжиття необхідних заходів для вилучення зі списку FATF, зокрема прийняття та імплементація закону, який відповідає стандартам FATF; забезпечення рівноваги між трьома гілками влади: законодавчою, виконавчою та судовою – шляхом конституційних і адміністративних реформ і забезпечення їх ефективної співпраці.

© Бакуменко В.Д.

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА – комплекс заходів, що охоплює різноманітні напрями економічної, демографічної, соціальної, культурної, екологічної, етнонаціональної та іншої діяльності держави, її структури та інститути, зорієнтований на узгодження інтересів різних верств населення. Зміст **В.п.** та її характер залежать від природи панівних класів, верств, груп, політичних партій. Фундаментом **В.п.** є співвідношення соціально-економічних умов, що склалися на певному етапі розвитку суспільства та визначають пріоритетність цілей, вибір методів та засобів, ступінь задоволеності проміжними результатами внутрішньополітичного розвитку. **В.п.** здійснюється владними структурами, які спираються на економічну і політичну могутність держави, а також на авторитет політичних лідерів.

© Михненко А.А., Михненко А.М.

ВОЛОНТАРИЗМ (від лат. *voluntas* – воля) – філософський напрям, що розглядає волю людини як вирішальний чинник суспільного розвитку при ігноруванні його об'єктивних закономірностей і тенденцій. З погляду практики виділяють прояви **В.** у політичній та економічній сферах. У політичній сфері **В.** виявляється у підпорядкуванні політики суб'єктивній волі та довільним рішенням осіб, які її здійснюють, незважаючи на об'єктивні умови, можливості, потреби суспільства, тощо. Волонтаристські позиції є характерними для політичних течій, які не вра-

ховують суспільні реалії та намагаються нав'язати суспільству свої погляди на його розвиток. **В.** економічний означає вольове вирішення економічних проблем на основі суб'єктивного бачення осіб, які приймають рішення, без урахування реальних умов і науково обґрунтованих рекомендацій експертів.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ВПЛИВ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ – дія органів державної влади та управління як суб'єктів державно-управлінських відносин щодо реалізації державного управління, прийняття та здійснення державно-управлінських рішень. Форми і методи **В.д.-у.** визначаються системою державної влади та режимом правління (тоталітарний, авторитарний, демократичний), національною моделлю державного управління і рівнем авторитету суб'єктів державно-управлінських відносин. **В.д.-у.** проявляється у формах державного управління, реалізуючи політичну (державна політика), адміністративну та правову функції державної влади. Методи державного управління як способи владного впливу державних органів на процеси суспільного і державного розвитку, на діяльність державних структур і конкретних посадових осіб безпосередньо пов'язані з практичною реалізацією державної влади, її керуючим впливом на об'єкти державного управління відповідно до інтересів і волі держави, із забезпеченням реалізації цілей і функцій державного управління, оскільки в них містяться механізми встановлення взаємовідносин між суб'єктом і об'єктом державного управління, реалізації компетенції суб'єктів державного управління відповідно до їх владно-управлінських повноважень. В механізмах державного управління важливе значення надається методам, що стимулюють, активізують та спрямовують на досягнення поставлених цілей. Серед таких методів можна виділити морально-етичні, соціально-політичні, економічні та адміністративні. **В.д.-у.** незалежно від застосування у конкретній сфері суспільного життя можна віднести до прямого адміністративного і непрямого регулюючого впливу з боку органів державної влади на відповідні об'єкти управління.

© Бакуменко В.Д.

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИЙ – дія держави, політичних партій і рухів, інших суб'єктів

політичних відносин щодо реалізації політичної влади, прийняття та здійснення політичних рішень. Форми і методи **В.п.** визначаються політичною системою і типом політичного режиму (тоталітарний, авторитарний, демократичний), національною специфікою відповідних держав і рівнем авторитету суб'єктів політичних відносин. У державах з демократичним режимом найбільшою повнотою **В.п.** володіє держава, її конституційні органи влади. Однак державна влада і політика, що проводиться нею, схильні до впливу на інших суб'єктів політичних відносин. Соціально-політичною основою **В.п.** за такого типу політичного устрою є громадяни держави. Вони впливають шляхом свого волевиявлення під час голосування на виборах і референдумах, делегують функції **В.п.** партіям, що домагаються безпосередньої участі в поділі влади, можуть здійснювати різні політичні акції з метою вчинення тиску на прийняття державних рішень.

© Бакуменко В.Д., Михненко А.М.

ВРАХУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО ФАКТОРА В ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ. Людський фактор є центральним в процесах державного управління. Ефективна державно-управлінська діяльність можлива тільки внаслідок позитивного, відданого та енергійного ставлення працівників до справи. Професіоналізм (відповідна професійна підготовка, постійна обізнаність зі станом справ, великий досвід у відповідній сфері управління), активність, ініціативність та працьовитість – ось далеко не повний перелік параметрів та проявів людського фактора. При цьому професіоналізм сьогодні неможливий без знання сучасних принципів управлінської діяльності. До тих з них, що безпосередньо пов'язані з людським фактором, можна віднести принципи: стратегічного мислення, прийняття рішень, управління якістю рішень, ступеня свободи рішення, делегування повноважень, ініціативи, управління людьми, організації роботи керівника, єдиноначальності, першого керівника, функціональної дефініції, а також скалярний. Фактор участі людини в процесі управління, зокрема при прийнятті рішень, завжди супроводжується фактором імовірності, і відповідно, фактором ризику щодо вирішення актуальних проблем для досягнення визначених цілей держави. Для про-

гнозування цих факторів дослідники використовують моделювання ймовірності досягнення цих цілей, тобто побудову моделі проблемної ситуації з урахуванням усіх основних її можливих параметрів та можливих впливів на них зазначених факторів. Досвід таких досліджень свідчить про те, що поведінка людини зумовлена цінністю цілі та ймовірністю її досягнення, а також про те, що саме суб'єктивна ймовірність (безпосередньо пов'язана з людиною) визначає вибір стратегії прийняття рішень. Звідси й необхідність особливого вивчення механізмів формування суб'єктивної ймовірності в процесах прийняття управлінських рішень.

© Варзар І.М.

ВРЯДУВАННЯ (governance) – вироблення і реалізація публічної політики на засадах партнерської взаємодії державної влади, місцевого самоврядування, які створюють сприятливі політико-правові і фінансові передумови з *приватним сектором*, що генерує робочі місця і забезпечує доходи, та *громадянським суспільством*, яке мобілізує внутрішні ресурси для досягнення пріоритетних цілей суспільного розвитку. **В.** охоплює, з *одного боку*, практику публічного адміністрування на усіх рівнях, з *другого* – інститути, механізми, процеси, через які організовані групи громадян, окремі громадяни виражають і узгоджують свої інтереси, врегульовують суперечності, реалізують законні права і виконують громадянські обов'язки. Поняття “*врядування*” відображає зміни, що відбуваються у функціонуванні системи публічної влади за умов поглиблення процесів демократизації і децентралізації.

© Балабаєва З.В., Надолішній П.І.

ВСЕОХОПНЕ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ (TQM) / ВСЕОХОПНЕ УПРАВЛІННЯ НА ОСНОВІ ЯКОСТІ (Total Quality Management, англ.) – відкрита рамкова концепція, що поєднує різноманітні методи й підходи менеджменту, значною складовою якої є гуманістичні цінності. **В.у.я.** активно залучає нові ідеї менеджменту, різноманітні методи мотивації та інші самостійні концепції, метою яких є досягнення організаційної досконалості. Усім моделям **В.у.я.**, що ретельно розроблялися протягом 1980-90-х рр., притаманні такі чотири основних принципи: задоволення споживача як головна мета; по-

стійне поліпшення як основний механізм; активне залучення всіх людей, від вищого керівництва до технічного персоналу; процесне бачення. Проекти застосування принципів **В.у.я.** в державних установах пов'язані із загальними заходами щодо модернізації публічного управління, що набули поширення в Європейському Союзі та США наприкінці 80-х рр. XX ст., зокрема з запровадженням результат-орієнтованого управління.

© Маматова Т.В.

ВСЕСВІТНІ ФОРУМИ – невід'ємна складова сучасної системи міжнародних відносин. Їх діяльність сприяє вирішенню світових політичних, наукових та економічних проблем. Найбільш відомими є Всесвітній економічний форум у Давосі, Всесвітній форум по положенню жінок, Всесвітній освітній форум, Всесвітній соціальний форум, Всесвітній форум міст, Всесвітній конгрес українців та ін. **В.ф.** проводяться у форматі міжнародної конференції, як правило, на регулярній основі за участю представників держав, міжнародних організацій, неурядових організацій, громадян. Основними принципами **В.ф.** є широке представництво, відкритість, демократичність, дискусійність. Тематика всесвітнього форуму звичайно присвячується одній-трьом конкретним актуальним проблемам сучасності, за підсумками обговорення яких приймаються декларації та звернення.

© Ратушний С.М.

ВСЕСВІТНЯ ДЕКЛАРАЦІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ – акт міжнародної спільки місцевих рад (ICMB), проголошений “стандартом, до якого потрібно прагнути, намагаючись досягти ефективнішого демократичного процесу, поліпшуючи таким чином добробут свого населення”. Прийнята на XXVII Міжнародному конгресі в м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія) 26 вересня 1985 р. Складається з преамбули та 11 статей.

© Козюра І.В.

ВСЕСВІТНЯ МЕРЕЖА (World Wide Web – WWW) може бути перекладено як **всесвітня павутина** – найпопулярніша і найцікавіша служба в Інтернеті. Найбільш потужна послуга мережі Інтернет. Дає змогу одержува-

ти доступ до інформації незалежно від місця її розташування, автоматично переходити від одного сайта – WWW сервера, – до іншого за допомогою *гіперпосилань*. **В.м.** – найбільше сховище інформації в електронному вигляді, мільйони пов'язаних між собою документів, що розташовані на комп'ютерах, розміщених на всій земній кулі. Кількість серверів постійно зростає, а швидкість зростання **В.м.** навіть більша, ніж у самої мережі Інтернет. **В.м.** – найрозвиненіша технологія Інтернету, вона вже стала масовою. **В.м.** – інформаційна система, якій можна надати будь-яке визначення і воно буде правильним – гіпертекстова, гіпермедійна, розподілена, інтегруюча, глобальна. **В.м.** – це реалізована технологія обробки запиту за принципом “клієнт-сервер”, а точніше, клієнт-сервери: існує велика кількість серверів, які за запитом клієнта надають йому гіпермедійний документ – документ, що складається із частин з різним представленням інформації (текст, звук, графіка, тривимірні об'єкти тощо), в якому кожний елемент може бути позначений як посилання на інший документ чи його частину. Посилання у **В.м.** організовані таким чином, що кожний інформаційний ресурс у глобальній мережі Інтернет однозначно адресується, і документ, який активний у певний момент, може посилатися як на інші документи на цьому ж сервері, так і на документи, які (і взагалі Інтернет-ресурси) розміщені на інших комп'ютерах Інтернету, при цьому користувач не помічає цього і працює з усім інформаційним простором Інтернету як з єдиним цілим. Посилання **В.м.** вказують не тільки на документи, специфічні для самої **В.м.**, а й на інші сервери й інформаційні Інтернет-ресурси. Крім того, більшість програм-клієнтів **В.м.** (*браузер*) не просто розуміють такі посилання, а є програмами-клієнтами відповідних серверів: FTP, Gopher, т.ін. Таким чином, програмні засоби **В.м.** – універсальні для різних серверів Інтернету, а інформаційна система **В.м.** відіграє інтегруючу роль.

© *Нужний С.М.*

ВСЕУКРАЇНЬСКА РАДА ВІЙСЬКОВИХ ДЕПУТАТІВ була тимчасово обрана II Всеукраїнським військовим з'їздом (18-23 червня 1918 р.) у кількості 132 членів з прези-

дією на чолі; входила поряд із радами робітничих і селянських депутатів, представниками партій, міст, губерній та ін. до складу Української Центральної Ради і діяла в тісному зв'язку з Генеральним військовим комітетом, очолюваним С.Петлюрою. Весь час боролася з органами російського Тимчасового уряду і радами солдатських депутатів.

© *Козюра І.В.*

ВСЕУКРАЇНЬСКА РАДА РОБІТНИЧИХ ДЕПУТАТІВ була обрана I Всеукраїнським робітничим з'їздом (24-26 липня 1917 р.) чисельністю 100 депутатів (70 представників УСДРП і 30 УПСР) як складова Центральної Ради, поряд з Радою селянських і Радою військових депутатів.

© *Козюра І.В.*

ВСЕУКРАЇНЬСКА РАДА СЕЛЯНСЬКИХ ДЕПУТАТІВ була обрана як тимчасова Всеукраїнським селянським з'їздом, що відбувся у Києві 10-16 червня 1917 р. **В.р.с.д.**, яка стала частиною Української Центральної Ради, мала одночасно у своєму складі ЦК, тобто виконавчий комітет Селянської спілки. 5-7 липня 1917 р. перша сесія **В.р.с.д.** визначила, що вона має керувати всім селянським рухом в Україні й відкликала з Виконавчого комітету Всеросійської спілки селянських депутатів українське селянське представництво. 15-18 вересня 1917 р. друга сесія **В.р.с.д.** вимагала від російського Тимчасового уряду згоди на розширення прав Генерального Секретаріату та його влади на всю українську етнографічну територію. Третя сесія, 31 листопада – 5 грудня 1917 р., виступила проти більшовицьких намагань захопити владу, зокрема, проти їх вимог провести перевибори Центральної Ради, й вітала III Універсал Центральної Ради.

© *Козюра І.В.*

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ СОЮЗ ЗЕМСТВ організований як об'єднання губернських земських управ у квітні 1918 р. На чолі управи **В.с.з.** став С.Петлюра, який після перевороту 29 квітня 1918 р. був обраний головою Київської губернської земської управи. **В.с.з.**, як і більшість інших громадських організацій, перебував в опозиції до гетьманського уряду. Управа **В.с.з.** і скликаний у червні 1918 р. Всеукраїнський земський з'їзд

звернулися до гетьмана, уряду й німецького посла з вимогами змінити політику щодо земств (репресії з боку гетьманської адміністрації, повернення до передреволюційної практики виборів та ін.), проте їх вимоги не були задоволені.

© Козюра І.В.

ВХІД СИСТЕМИ – зв’язок системи з навколишнім середовищем, спрямований від середовища до системи. **В.с.** охоплює інформаційні, енергетичні, матеріально-предметні та інші впливи навколишнього середовища на систему, що забезпечує отримання системою додаткових ресурсів, а також інформації по каналу зворотного зв’язку. Ефективність **В.с.** пов’язана з її оптимальною відкритістю, за якої вона зазнає впливу навколишнього середовища, адаптується до нього і не втрачає своєї ідентичності.

© Сурмін Ю.П.

ВЧЕНА РАДА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ створена для погодженого вирішення питань, що належать до компетенції Національної академії державного управління при Президентові України (далі – Національна академія), як головного державного вищого навчального закладу в загальнонаціональній системі підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, обговорення найважливіших напрямів діяльності, реалізації покладених на неї завдань, а також перспектив розвитку закладу.

В.р.Н.а. є вищим дорадчим колегіальним органом закладу, її очолює президент Національної академії. Вона здійснює свою діяльність відповідно до положення про неї, яке затверджує президент Національної академії. У разі потреби рішення **В.р.Н.а.** запроваджуються наказами президента Національної академії.

Дорадчо-колегіальна функція **В.р.Н.а.** реалізується шляхом демократичного, колективного обговорення і прийняття рішень з проблем, актуальних для поточної та перспективної діяльності Національної академії.

До компетенції **В.р.Н.а.** входить ухвалення рішень щодо: визначення пріоритетних напрямів діяльності закладу та перспектив його розвитку; розгляду основних напрямів економічного й соціального розвитку Національної академії; організації виконання та підтримки запровадження актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України з питань, віднесених до сфери діяльності Національної академії; запровадження нових спеціальностей та спеціалізацій; визначення пріоритетних напрямів наукових і дисертаційних досліджень; управління якістю навчального процесу, а також наукових та дисертаційних досліджень у закладі; забезпечення ефективної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, що покладено на заклад; видання навчально-методичної і наукової літератури; обрання таємним голосуванням на посади професорів, завідувачів кафедр і в разі необхідності – інших науково-педагогічних працівників Національної академії; підвищення кваліфікації науково-педагогічного, наукового та адміністративного персоналу Національної академії; присвоєння вчених звань; звітів, аналітичних матеріалів Національної академії; планування, виконання бюджету закладу, а також державного замовлення на підготовку фахівців; організації контролю виконання основних завдань і функцій, покладених на Національну академію.

В.р.Н.а. висуває та здійснює підтримку кандидатів на здобуття державних, академічних та інших премій у галузі науки “Державне управління”, а також у споріднених галузях наук; висуває та приймає рішення щодо підтримки кандидатів у члени НАН України, галузевих та інших академій за спеціальністю “Державне управління”, а також за спорідненими спеціальностями; представляє в установленому порядку працівників Національної академії до державних нагород; нагороджує Почесною грамотою Національної академії; присуджує почесне звання Національної академії “Почесний доктор Національної академії державного управління при Президентові України”.

© Рачинський А.П.

Г – Г

ГАВРИЛИШИН БОГДАН – відомий український економіст та громадський діяч, громадянин Канади, – народився 19 жовтня 1926 р. у селі Коропець (нині Тернопільська область, Україна). Майже тридцять років Г. присвятив Міжнародному інституту менеджменту (МІМ-Женева). Займав посади Директора з навчання (1960-1968 рр.), Директора Інституту (1968-1986 рр.), почесного науковця (1986-1989 рр.). У Женеві він викладав дисципліни: “Економічний розвиток”, “Керівництво міжнародними операціями”, “Світове бізнесове середовище”, “Управління державами” та ін. У 1990 р. засновує Міжнародний інститут менеджменту у Києві. У 1996-1997 рр. був директором Міжнародної академії навколишнього середовища у Женеві.

Заслужений діяч науки і техніки України (1992). Автор більш ніж 100 статей з менеджменту, освіти в галузі менеджменту, економічного та політичного середовища. В українському інтелектуальному середовищі Г. більше відомий як автор книги “Дороговкази в майбутнє – До більш ефективних суспільств”, Пергамон Пресс, Оксфорд, 1980 (англійською мовою), що з’явилася як результат доповіді Римському клубу. Розробки Римського клубу на той час “прикладалися” до радянських реалій і час від часу в московських видавництвах виходили в російському перекладі. При цьому це чи не єдиний текст з-поміж усіх виданих Римським клубом був підданий найсуворішій критиці з боку проімперськи налаштованих радянських ідеологів.

© Розпутьенко І.В.

ГАЛУЗЬ НАУКИ “ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ” – відносно самостійна сфера наукових досліджень, яка має своїм об’єктом державне управління як вид професійної діяльності, а предметом – залежно від змісту науково-практичного завдання – ті чи інші

технологічні або аксіологічні її виміри. У першому випадку йдеться про пошук ефективних оптимальних та раціональних способів і засобів досягнення цілей державно-управлінської діяльності, у другому – про оцінку соціальних, економічних, політичних, культурних, екологічних тощо наслідків цієї діяльності. Отже, за своїм змістом – це наука про технологію та сенс, або суспільне призначення державно-управлінської діяльності. За своїми гносеологічними особливостями – це науково-практичний тип знання, на відміну від емпіричного чи теоретичного. Він виникає в умовах, коли вирішення певних практичних проблем стає неможливим без застосування наукових знань і методів. Водночас таке застосування обумовлює трансформацію останніх у якісно новий продукт – технологічну розробку, зокрема стратегію, програму, план заходів, “дорожню карту”, рецепт, інструкцію тощо. В методологічному плані **Г.н. “Д.у.”** характеризується пріоритетним використанням методів, притаманних “інженерно-конструктивному”, або технологічному рівню пізнання, що виникає в умовах НТР. Це, насамперед, методи моделювання, соціального експерименту, системного підходу, структурно-функціонального аналізу тощо.

Слід розрізняти передісторію та власне історію науки державного управління. Передісторія – це переважно просвітницький етап формування та розвитку уявлень про державу та державне управління, починаючи із стародавньої міфології, релігії, філософії до науки Нового часу. Вважається, що власне історія науки державного управління починається з кінця XIX – початку XX ст. У США вона розвивається з теорії менеджменту, у Західній Європі – як похідна юридичної науки. Вважається також, що першою заявкою на створення такої науки є відоме есе американського політолога Вудро Вілсона “Наука державного управління” (1887 р.). В Україні,

за часів її незалежності, **Г.н.“Д.у.”** офіційно запроваджується постановою Кабінету Міністрів України “Про затвердження переліку галузей науки, з яких може бути присуджений науковий ступінь” № 1328 від 29 листопада 1997 р. Ініціаторами впровадження **Г.н.“Д.у.”**, а також її організаторами і першими розробниками паспортів спеціальностей були науковці Української Академії державного управління при Президенті України на чолі з її ректором – д.пед.н., професором В.І.Луговим та проректором з наукової роботи – д.філос.н., професором В.М.Князем **Г.н.“Д.у.”** – це наукова дисципліна сучасного, постіндустріального, інформаційно-технологічного етапу розвитку суспільства. Передумовами її виникнення і конституювання як відносно самостійної сфери знань є: 1) професіоналізація державного управління, виокремлення його в особливий, визнаний державою і суспільством вид професії; 2) перетворення управлінської діяльності в основу суспільного виробництва та вирішальний фактор суспільного розвитку; 3) перетворення науки на безпосередню продуктивну силу, трансформація наукового знання із засобу освіти у засіб управління та спосіб побудови управлінських технологій. **Г.н.“Д.у.”** є визнаною як в Україні, так і в передових країнах світу. Ступінь її розвитку є показником ефективності та інноваційності державного управління, його здатності оперативно та адекватно реагувати на виклики часу. Структуру **Г.н.“Д.у.”** Див. *Наукові спеціальності державного управління*.

© Князєв В.М.

ГАЛУЗЬ ПРАВА – відносно самостійна сукупність правових норм та інститутів, яка регулює якісно однорідну сферу (рід) суспільних відносин специфічними методами правового регулювання. **Г.п.** є основним елементом структури права. Поділ права на галузі зумовлений специфікою правових відносин та необхідністю встановлення для них особливого правового режиму. Метод і предмет правового регулювання виступають основними критеріями поділу права на галузі. За ними у вітчизняному праві визначають: а) профільні (фундаментальні); б) основні; в) комплексні галузі права. До фундаментальних належать конституційне (державне) та адміністративне право, які є цільними елементами правової основи державного управ-

ління. Крім галузевої класифікації, право поділяється на публічне і приватне, що відповідає поділу сфер інтересів – загальних (державних) та індивідуальних. Така класифікація виступає вихідною передумовою демократичної правової системи державно-управлінської діяльності.

© Козут П.В.

ГАНТИНГТОН САМУЕЛЬ ФІЛЛІПС (*Samuel Phillips Huntington*; 17.04.1927-24.12.2008) – американський політолог, директор Інституту стратегічних досліджень у Гарвардському університеті. Автор теорії зіткнення цивілізацій в сучасну епоху. Фахівець у галузі порівняльної політології та транзитології – розділу політології, який вивчає перехід від авторитаризму до демократії. Ідейним лейтмотивом геополітичної монографії “Зіткнення цивілізацій” (1996) став розгляд сучасного, “після закінчення холодної війни”, світу крізь призму складних взаємостосунків наднаціональних культурних спільнот, які вчений окреслює як світові “цивілізації”. Г., зокрема, передбачив майбутній конфлікт між Заходом та ісламським світом. На його думку, для нашого часу є характерною тенденція до десекуляризації – повернення до релігійної ідентичності великих регіонів, а відтак, провідна роль віднині відводиться локальним цивілізаціям, що протистоять західній цивілізації. Наочним фактом для ілюстрації теорії Г. є зростання ісламського фундаменталізму. Один з розділів своєї книги Г. присвятив характеристикам Росії та України. Посилаючись на ранні факти відносно ліберального та неагресивного правління Б.Єльцина часів 1992-1994 рр., автор стверджував, що Росія будуватиме блок із колишніх православних республік СРСР і що світ погодиться з цією системою. Стосовно України, поділеної автором на дві частини – європеїзовану та русифіковану, Г. передбачив три можливих варіанти розвитку подій: – збройний конфлікт з Росією (малоймовірний з погляду автора); – поділ України на дві окремі державні одиниці, з приєднанням східної частини до Росії; – найбільш імовірний сценарій – Україна зберігає свою єдність і незалежність і тісно співпрацює з Росією.

За Г. основний критерій розвитку – інституціоналізація геополітичних і гео економічних процесів. Високий рівень політичної інсти-

туціоналізації є основою політичної стабільності та стійкості у перехідних суспільствах.

© Розпутенко І.В.

ГАУСХОФЕР КАРЛ (*Karl Haushofer*; 27.08.1869 – 13.03.1946) – німецький географ і соціолог, засновник німецької школи геополітики, у 1922 р. відкрив Німецький інститут геополітики. Його погляди формувалися під впливом соціального дарвінізму й теоретиків американського імперіалізму. Концепцією держави як біологічного організму, що прагне до розширення, цікавилися багато вчених – Шарль-Луї де Монтеск'є (1689-1755), Юхан Рудольф Челлен (1864-1922), Фрідріх Ратцель (1844-1904), Гелфорд Джон Маккіндер (1861-1947), Альфред Теєр Мехен (1840-1914) та багато інших.

Г. на основі попередніх теорій розробив власні принципи геополітики, пропагуючи ідеї реваншизму та експансії. Геополітика у його трактуванні стала складовою частиною офіційної доктрини третього рейху.

У його працях поєднувалися географічний детермінізм, расова теорія і соціальний дарвінізм. За часів нацистської Німеччини погляди Г. на геополітику були надзвичайно модними і набули певних містичних рис.

Фундаментом для побудов Г. обрав мальтузіанське поняття “життєвого простору”, причому завдання кожної держави він бачив у розширенні цього простору. Звідси випливали необхідність економічної самодостатності (автаркії), культурної експансії і поглинання невеликих держав, які, будучи неспроможними проводити самостійну зовнішню політику, лише дестабілізують міжнародні відносини. Г. розробив особливий варіант євразійства – воєнно-геополітичну доктрину “Континентального блоку (союзу)” (*Kontinentalblocke*, “Вісь: Берлін – Москва – Токіо”), до якої мали долучитися держави Євразії, як східна протидія й альтернатива західному англосаксонському світу (тобто Британській імперії і США), але яка так і не реалізувалася. У своїй знаменитій статті “Континентальний блок” Г. писав: “...Євразію неможливо задушити, поки два найкрупніших її народи – німці і росіяни – всіма фібрами прагнуть уникати міжосібного конфлікту, на кшталт Кримської війни або ж 1914 р.: це аксіома європейської політики...”.

© Розпутенко І.В.

ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВО – найвища адміністративно-територіальна одиниця в Російській імперії у період 1775-1917 рр., охоплювала одну або кілька губерній (як правило – 3), що перебували під управлінням одного генерал-губернатора (призначався імператором). Створювались переважно на окраїнах (певним винятком були Московське та Санкт-Петербурзьке). Основне призначення генерал-губернаторів полягало у здійсненні контрольних функцій (у тому числі контролі за діяльністю губернаторів) та охороні інтересів монархії. Прямої участі в управлінні, як правило, не брали. На території України у різні роки існували Київське, Малоросійське та Новоросійське (Новоросійське і Бессарабське) г.-г.

© Овдін О.В.

ГЕНЕРАЛЬНА АСАМБЛЕЯ ООН – один з головних органів Організації Об'єднаних Націй, що складається з представників усіх країн-членів та уповноважений розглядати питання, що входять до її компетенції, за винятком віднесених до спеціальної компетенції Ради Безпеки ООН. Резолюції Генеральної Асамблеї приймаються простою більшістю.

© Руденко О.М.

ГЕНЕРАЛЬНА ВІЙСЬКОВА КАНЦЕЛЯРІЯ – вищий виконавчий орган Гетьманщини, за посередництва якого гетьман здійснював своє адміністративне, судове, фінансове управління, а також зовнішні зносини. Г.в.к. була створена ще під час Визвольної війни, але юридично оформилася за гетьманування Д.Апостола (1727-1734). Її штати складались з військових канцеляристів – вищого щабля апарату – і “служителів” – протоколістів, копіїстів, товмачів, які підпорядковувались генеральному писареві. Спочатку штат налічував близько 30 осіб, а згодом, за генерального писаря А.Я.Безбородька, збільшився і доходив до 200 осіб. З середини XVIII ст., коли початкове навчання козацьких дітей, особливо старшини, стає обов'язковим, у Г.в.к. зосереджувалось загальне керівництво і контроль за їх навчанням.

© Прокопенко Л.Л.

ГЕНЕРАЛЬНА СТАРШИНА (ВІЙСЬКОВА СТАРШИНА) – інститут, що увінчував ієрархію Війська запорізького і відігравав

ключову роль у структурі політичної влади Гетьманщини. До **Г.с.** входили: наказний гетьман, обозний, суддя, писар, осавули, хорунжий і бунчужний, згодом – підскарбій. Сукупність **Г.с.** при гетьмані складала дорадчий орган – малу старшинську раду (на яку покладалось завдання оперативного управління країною), а за участі полковників – велику старшинську раду. **Г.с.** спільно з гетьманом брала участь в управлінні країною, мала право доповідати гетьманові про найважливіші державні справи, право законодавчої ініціативи, відповідала за дипломатичні, адміністративні служби Гетьманщини, військові постачання армії, гетьманський суд, виконувала безпосередні доручення гетьмана. Склад **Г.с.** обирався на Генеральній і Старшинській радах, або за гетьманським призначенням. Значення **Г.с.** як керівного органу зростало в часи міжгетьманства.

© Голубчик Г.Д.

ГЕНЕРАЛЬНА УГОДА ПО ТАРИФАХ І ТОРГІВЛІ (ГАТТ) (*general agreement on tariffs and trade – GATT*) – міжнародна організація, пов'язана з ООН, ставить за мету зниження тарифів і усунення інших бар'єрів, що перешкоджають розвитку міжнародної торгівлі, регулювала в 1948-1994 рр. правила міжнародної торгівлі згідно з принципами лібералізму, попередниця ВТО. **Г.у.т.т.** залишалася єдиним інструментом регулювання міжнародної торгівлі до того моменту, коли була створена спеціалізована Світова організація торгівлі (СОТ) у 1995 р. Переговори про створення **Г.у.т.т.** проходили в 1947 р., угода вступила в силу 1 січня 1948 р. Час від часу до угоди вносилися зміни і поправки. З 1948 по 1994 р. **Г.у.т.т.** виступала головним регулятором правил міжнародної торгівлі для більшості країн світу, хоча протягом цих 47 років вона мала статус лише угоди, що тимчасово діяла. Основними функціями **Г.у.т.т.** були: вплив на державну торгову політику шляхом вироблення правил світової торгівлі; форум для переговорів, що роблять торгові відносини ліберальнішими і передбаченими; врегулювання суперечок. Головними принципами **Г.у.т.т.** були: принцип найбільшого сприяння, який полягає в тому, що всі договірні сторони при встановленні і відміні ввізних тарифів і мит зобов'язані забезпечувати кожній країні однаково сприятливі умови; захист за допомогою мит-

них зборів; заохочення стабільної конкуренції; кількісні обмеження на імпорт; консультації, пом'якшення і дозвіл спірних питань; регіональні торгові угоди; пільговий режим для країн, що розвиваються; особливі норми регулювання для текстилю і одягу. Структура **Г.у.т.т.**: Сесія договірних сторін (найвищий орган **Г.у.т.т.**); Сесія країн-членів (головний орган вироблення політики **Г.у.т.т.**); Рада представників **Г.у.т.т.** (складалася з представників договірних сторін, що займалися поточними справами); Комітети, робочі групи, органи з врегулювання суперечок; Секретаріат **Г.у.т.т.** (очолюваний генеральним директором). У рамках **Г.у.т.т.** було проведено 8 раундів багатобічних торгових переговорів: Женева, 1947 р.; Аннесі (Франція), 1949 р.; Торквей (Великобританія), 1951 р.; Женева, 1956 р.; Женева (раунд Ділона), 1960-1961 рр.; Женева (раунд Кенеді), 1964-1967 рр.; Токіо/Женева (токійський раунд), 1973-1979 рр.; Пунта дель-есте (уругвайський раунд; останні засідання проведені в Монреалі), почався в 1987 р. Останні раунди заплановані як переговори в рамках чотирирічного циклу. Штаб-квартира **Г.у.т.т.** розташована в Женеві. З 1992 р. налічувалося 103 країни – учасниці угоди і 29 країн, що застосовують правила **Г.у.т.т.**

© Манойленко О.В., Латинін М.А.

ГЕНЕРАЛЬНІ СЕКРЕТАРІ. ГЕНЕРАЛЬНИЙ, -а, -е. – 1. Найважливіший, основний, провідний // Який очолює що-небудь у найвищих колах; головний // Найвищий (у складі звань вищої адміністрації на Україні в XVII-XVIII ст.). 2. **Г.** (лат.) – загальний, головний; **Г.с.** – виборна керівна посада, яка існує в ряді партій, головна службова особа в деяких міжнародних організаціях та відомствах (наприклад Генеральний секретар ООН). **Г.с.** України входили до першого уряду незалежної Української Народної Республіки. Перший уряд Української Народної Республіки – Генеральний Секретаріат України утворено рішенням Української Центральної Ради на підставі прийнятого нею І Універсалу 15 червня 1917 р. Першим Головою українського уряду призначено В.Винниченка (1880-1951), відомого на той час політичного діяча і письменника, лідера українських соціал-демократів (УСДРП), заступника Голови УЦР.

© Гошовська В.А.

ГЕОДЕТЕРМІНІЗМ – вчення в соціології, згідно з яким стверджується майже повна обумовленість діяльності людини природним середовищем.

© Богданович В.Ю.

ГЕОЕКОНОМІКА (англ. *geoeconomics*) – сукупність наукових методів і практичних заходів, що забезпечують державний курс країни на виживання і розвиток. Г. як напрям суспільних наук сформувалася в 90-х рр. XX ст. як реакція на практичні зміни, що відбулися і були зафіксовані у низці явищ, організацій, фондаций. У предметі Г. можна виділити кілька аспектів, що об’єднують в єдиний комплекс питання економічної теорії, економічної політики, економічної географії, ідеології і політології, національної безпеки, конфліктології, теорії систем управління. Вона тісно пов’язана з питаннями інтелектуальної і соціальної гегемонії, коли знання стають визначальним фактором.

© Розпунтенко І.В.

ГЕОЕКОНОМІЧНА АРХІТЕКТУРА СВІТУ. Розвиток інформаційних технологій та інших комунікацій послабили роль і обмеження географічного чинника у міжнародних відносинах. Нова географія обумовлена, насамперед, процесами глобалізації і появою нових транснаціональних “гравців” в геоekonomічному просторі. Це викликало потребу в регіоналізації і створенні нових конструкцій “великих просторів”. Відбувалася трансформація міжнародних відносин, яка змінила принципи побудови міжурядових систем управління. Утворилися Світова Північ і Глибокий Південь, перехідне становище між якими належить, за твердженнями Олександра Неклесси, пострадянському простору.

Світова Північ – це геоekonomічний макрорегіон, світовий Центр, що включає США, Канаду, Західну Європу та інші розвинені країни (Японія, Ізраїль, Австралія і Нова Зеландія).

Глибокий Південь – геоekonomічний макрорегіон, глибока світова Периферія з характерними процесами демодернізації і криміналізації соціальних і економічних відносин. До цього макрорегіону належать багато країн, що розташовані переважно у тропіках і субтропіках (Центральна Африка, Індокіанська дуга). Для більшості країн, особ-

ливо мусульманських, характерний видобуток сировинних ресурсів. Держави цього макрорегіону виступають за перегляд існуючої системи розподілу природної ренти. Під впливом економічної глобалізації відбувається деградація соціальних організмів за рахунок корумпованої влади і орієнтованих на неї корпоративних угруповань.

Серединний (трансформаційний) прошарок між Світовою Північчю і Глибоким Півднем складає геоekonomічний квартал, що складається з країн, які формально є членами глобальних утворень, зорієнтованих на європейські цінності, і країн, які перебувають у сфері інтересів Росії.

© Розпунтенко І.В.

ГЕОЕКОНОМІЧНА ВІЙНА – боротьба без застосування військової сили за вигідні регіональні позиції (ринки сировини і збуту, транспортні коридори) у світовій економіці, економічна блокада.

© Розпунтенко І.В.

ГЕОЕКОНОМІЧНА ЕКСПАНСІЯ – сукупність економічних, фінансових, інвестиційних, “інноваційних”, міграційних, товарних чинників, що впливають на зміну економічної структури з наступною прогресією (арифметичною, географічною) в соціально-гуманітарній сфері умовного об’єкта експансії.

© Розпунтенко І.В.

ГЕОЕКОНОМІЧНА ПОТУЖНІСТЬ – сукупність матеріальних, природних, економічних, фінансових, демографічних ресурсів держави, які відповідно до розмірів власної території і території, якої сягають національні інтереси, реалізують геоekonomічний код і політичну волю.

© Розпунтенко І.В.

ГЕОЕКОНОМІЧНА СТРАТЕГІЯ – мистецтво досягати економічних цілей на світовому ринку та запобігати потенційним конфліктам з допомогою геоekonomічних технологій. Методи контролю над комунікаційними матеріальними потоками енергетичних та інших ресурсів з метою участі суб’єктів міжнародних економічних відносин у створенні і перерозподілі світового валового продукту. Г.с. держави може полягати в транснаціоналізації економіки.

© Розпунтенко І.В.

ГЕОЕКОНОМІЧНИЙ КОД – багатовекторна система економічних відносин із зовнішнім світом, що склалася на основі балансу національних інтересів. Вона містить міжнародний і міжкорпоративний розподіл праці та забезпечує ефективне функціонування комунікаційного каркаса економіки.

© Розпутенко І.В.

ГЕОЕКОНОМІЧНИЙ ПОЛЮС. У кінці ХХ ст. сформувалися три світових полюси економічного і технологічного розвитку: Північноамериканський (НАФТА), Західноєвропейський (Європейський Союз) і Азіатсько-Тихоокеанський. Абсолютною економічною потужністю володіють США, значно випереджаючи Японію, яка займає друге місце у світі за макроекономічними показниками. У Західній Європі лідируюче становище займає Німеччина. В Азіатсько-Тихоокеанському регіоні динамічно розвивається Китай, який за прогнозами експертів стане згодом другою світовою державою. За даними міжнародної статистики, глобальна економіка вступила в третє тисячоліття з найкрупнішими центрами сили, на які припадає більше половини світового ВВП, розрахованого на основі офіційних курсів і паритетів купівельної спроможності національних валют. Частка лідерів у світовому ВВП розподілилася наступним чином: США – 21%, Західна Європа – 20%, Китай – 12% і Японія – 7,5%.

Кожен з трьох полюсів економічного і технологічного розвитку має різну ідеологію формування. Північноамериканський полюс (США) є зразком вільного підприємництва, Західноєвропейський (ЄС) – прикладом економічної інтеграції у межах єдиної цивілізації, Азіатсько-Тихоокеанський – демонструє вміння використання західних технологій у поєднанні з місцевими соціокультурними традиціями. Між Г.п. йде постійний цивілізаційний діалог, заснований на порубіжній енергетиці багатомірного простору. Матеріальними ретрансляторами виступають транспортні комунікації і вільні економічні зони.

Г.п. не завжди збігаються з геополітичними полюсами. У військово-політичному відношенні Західна Європа не є світовим полюсом (90% потужностей НАТО припадає на США), і разом з тим Росія зберігає позиції другої світової ядерної держави.

Поляризація характерна для світового фінансового простору. Близько половини обсягу капіталізації світового фондового ринку припадає на 25 великих міст. Більше половини світових валютних операцій здійснюється в Лондоні, Нью-Йорку і Токіо.

© Розпутенко І.В.

ГЕОІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ (ГІС) – системи програмно-апаратних засобів та алгоритмічних процедур, що створені для підтримки цифрової обробки, поповнення, маніпулювання, аналізу, математично-картографічного моделювання та образного відображення координованих даних. Це інструменти, які дають змогу користувачам здійснювати пошук, аналізувати і редагувати електронні карти, а також додаткову інформацію про об'єкти. Г.с. широко застосовуються в державному та муніципальному управлінні, картографії, геології, метеорології, землеустрої, екології, транспорті, економіці, обороні. За територіальним охопленням виділяють глобальні, субконтинентальні, національні (державні), регіональні, субрегіональні і локальні або місцеві Г.с. Г.с. розрізняються предметною областю інформаційного моделювання, наприклад, міські або муніципальні, природоохоронні і т. ін.; серед них особливе найменування, як найбільш поширені, отримали земельні Г.с. Проблемна орієнтація Г.с. визначається вирішуваними в ній завданнями (науковими і прикладними), серед них інвентаризація ресурсів (у тому числі кадастр), аналіз, оцінювання, моніторинг, управління і планування, підтримка прийняття рішень та ін. Наукові, технічні, технологічні і прикладні аспекти проектування, створення і використання Г.с. вивчаються геоінформатикою.

© Кравцов О.В.

ГЕОІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – програмно-апаратний комплекс, що здійснює збирання, відображення, обробку, аналіз і поширення інформації стосовно просторово-розподілених об'єктів та явищ на основі електронних мап та пов'язаних з ними баз даних. Г.с.д.у. застосовуються в широкому спектрі завдань державного управління, пов'язаних з аналізом і прогнозом явищ і подій, прийняттям управлінських рішень і моніторингом їх реалізації. Г.с.д.у. найбільш ефек-

тивні для наступних завдань державного управління: прийняття рішень управлінсько-го рівня; перспективне та оперативне планування розвитку території; оптимальне проектування об'єктів промислового та громадянського призначення на території; розробка генерального плану розвитку території та контроль за його виконанням; екологічний моніторинг території та економічна оцінка використання земель і інших ресурсів; контроль за використанням нерухомості; контроль стану інженерних мереж комунального господарства міст; збирання даних про гірничо-геологічні природні процеси та запаси земних надр; аналіз та удосконалювання податкової політики; створення кадастрів та систем реєстрації нерухомого майна; поліпшення роботи служб швидкого реагування; моделювання різноманітних критичних ситуацій; перепис населення, проведення виборів; боротьба зі злочинністю.

© Клименко І.В.

ГЕОПОЛІТИКА – теорія і практика сучасних міжнародних відносин, що вивчає та враховує широкомасштабний системний вплив географічних, економічних, політичних, військових, демографічних, екологічних та інших факторів на формування та здійснення передусім зовнішньої політики держав. У традиційному (класичному) розумінні Г. – це політологічна концепція, яка була сформована наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. (Ф.Ратцель, А.Мехен, Х.Маккіндер, Р.Челлен), згідно з якою зовнішня політика держави зумовлюється географічними чинниками (територія, положення, клімат, чисельність населення та ін.).

© Ситник Г.П.

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ПРОСТІР – багатовимірний комунікаційний простір (військово-політичний, демографічний, соціальний, гуманітарний, інформаційний тощо), що об'єднує політичну, соціальну, духовну сфери спільною пан ідеєю. Визначається межами поширення військово-політичної і культурно-духовної сфери держави.

© Розпутьенко І.В.

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ РЕГІОН – простір, що утворюють низка держав на основі різноманітних критеріїв сусідства і єдності з метою забезпечення та отримання певних вигод

(колективна безпека, військово-політичне і стратегічне кооперування); політико-географічний багатовимірний простір з підвищеною конфліктністю, що небезпечна своїми серйозними наслідками для решти світу.

© Розпутьенко І.В.

ГЕОСТРАТЕГІЯ (англ. *Geostrategy*) – сукупність напрямів зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної діяльності держави на світовій арені і складає стрижневу частину доктрини національної безпеки, що містить технологію поведінки держави для досягнення поставлених цілей в геополітичному і геоekonomічному просторі. За своєю суттю Г. це – мистецтво нейтралізації руйнівних (для соціуму) наслідків зовнішнього чи внутрішнього викликів (негативної порубіжної енергетики) багатовимірного комунікаційного простору; це – використання сили держави для досягнення поставлених цілей, враховуючи реалії міжнародної силової гри – тобто сутність, інтереси і наміри противника, союзника, національних і транснаціональних груп, які входять до світової спільноти. Г. створює основу для розробки технологій реалізації національних чи регіональних пріоритетів, запобігання соціальним і екологічним катастрофам, що зароджуються на енергонасичених рубежах. На відміну від стратегії (мистецтво керувати сучасною політичною чи громадською боротьбою) виділяється метастратегія (довготривала стратегія).

© Розпутьенко І.В.

ГЕРОНТОКРАТІЯ (від грец. “геронтос” – старі та “кратос” – влада) в дослівному перекладі – влада старих. Тип політичного режиму, який характеризується монополізацією на тривалий термін (приблизно кілька десятиріч) вищих щаблів державної влади в руках обмеженої та замкненої групи політиків, як правило, однієї або близьких одна до одної генерацій. В такому разі складаються умови для безстрокового (фактично – до фізичної смерті) перебування на вищих посадах одних й тих самих осіб та заміну їх на висуванців з кола тієї ж самої замкненої групи, які, через суто біологічні обставини, не можуть належати до суттєво більш молодих генерацій. Сприятливі умови для формування Г. створює суспільний устрій аристократичного або олігархічного типу, з сильно інтегрованою,

стабільною та відносно монолітною елітою на зразок радянської партійної номенклатури в часи “пізнього” СРСР. Невипадково класичним прикладом Г. нині вважаються останні роки правління Л.Брежнєва та період керівництва його наступників – Ю.Андропова та К.Черненка (1975-1985 рр.). Наслідками панування Г. є стагнація соціально-економічного розвитку, деградація культурно-світоглядної сфери, явища розкладу в інших галузях суспільного життя (корупція, прогресуючий відрив влади від суспільства тощо). Період планування Г. в останні роки існування СРСР отримав назву “епоха застою”.

© Бакаєв Ю.В.

ГЕТЬМАН (від нім. *Hauptmann*, польськ. *Hetman* – начальник). 1. В Польщі та Великому Князівстві Литовському з II половини XV ст. – командуючий збройними силами. Спочатку Г. призначався королем на час військових дій. З 1503 р. посада Г. великого коронного, а згодом “Г. великого литовського” стала постійною, а з 1581 р. – довічною. У 1527 р. Г. стали найвищими військовими керівниками. Помічниками їх були Г. польні (коронний та литовський). Вперше ця посада з’явилася у Польщі в 1539 р., а у Великому Князівстві Литовському дещо пізніше. Займалися організацією постачання війська, розвідки, керували найманими військами тощо. 2. Після утворення у 1572 р. українського реєстрового козацького війська Г. стали просто називати його керівників. З середини XVII ст. по 1764 р. титул Г. мали керівники Української держави, що на правах автономії входила до складу Росії.

© Казакевич О.М.

ГЕТЬМАНАТ – держава на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським, яка існувала в Україні з 29.04.1918 по 14.12.1918 р. Офіційна назва гетьманського державного устрою – Українська держава. 29 квітня 1918 р. відбувся державний переворот і П.Скоропадський оголосив себе гетьманом та запровадив “Закони про тимчасовий державний устрій України”. Г. Скоропадського проводив активну внутрішню і зовнішню політику. Відбулася реставрація поміщицького землеволодіння, створено державний бюджет, відкрито кілька українських банків, заборонено страйки і профспілки, розпочато формування регулярної армії. 11 липня 1918 р. утворено УАПЦ

(митрополит В.Липківський). 14 листопада 1918 р. видано указ про відкриття Української академії наук. Було прийнято закон про обов’язкове вивчення української мови та літератури, а також історії та географії України в середній школі, створено десятки українських гімназій, почалося заснування українських університетів. Були організовані Національна бібліотека України, Національний архів України, Національна галерея мистецтв, Український історичний музей, Український національний театр. У грудні 1918 р. внаслідок поразки у Першій світовій війні Німеччини, яка була головним союзником П.Скоропадського, а також активних дій Директорії УНР Г. припинив своє існування.

© Казакевич О.М.

ГЕТЬМАНИ УКРАЇНИ. Після утворення в Речі Посполитій українського реєстрового козацького війська гетьманами стали називати його керівників. До Богдана Хмельницького в Україні було 48 Г., зокрема К.Косинський, С.Наливайко, Т.Федорович. У результаті відновлення внаслідок національно-визвольної революції українського народу під проводом Б.Хмельницького (1648-1657) Української держави Г. став її главою. Г. керував роботою військової ради і ради генеральної старшини, очолював генеральний уряд, козацьке військо і старшинську адміністрацію. Формальними відзнаками Г. влади були корогва (прапор), бунчук, булава, пернач, гербова печатка, литаври, духові труби тощо. Резиденція розміщувалася в різні часи у Чигирині, Гадячі, Батурині та Глухові. Посада Г. на Лівобережній Україні існувала до 1764 р. (з перервами у 1722-1727 та 1734-1750 рр.). Після Б.Хмельницького Г. були І.Виговський, Ю.Хмельницький, І.Брюховецький, Д.Многогрішний, І.Самойлович, І.Мазепа, І.Скоропадський, Д.Апостол, К.Розумовський. З 1663 по 1681 р. посада Г. існувала також на Правобережній Україні (П.Тетеря, П.Дорошенко, Ю.Хмельницький, М.Ханенко), а в 1710-1742 рр. Г. в еміграції був П.Орлик. Загалом після Б.Хмельницького в Правобережній та Лівобережній Україні було 18 Г. У 1722-1723 рр. під контролем Малоросійської колегії діяв наказний Г. П.Полуботок. Упродовж квітня-грудня 1918 р. на чолі Української Держави стояв П.Скоропадський, який мав титул Г.

© Казакевич О.М.

ГЕТЬМАНСТВО – національна форма організації вищої влади в Україні в умовах її автономії у складі Російської імперії (середина XVII-XVIII ст.). Гетьман обирався генеральною військовою радою козацького війська і затверджувався російським царем. Конкретний обсяг повноважень кожного гетьмана визначався спеціальною угодою з російським урядом, так званими Гетьманськими статтями. В руках гетьмана зосереджувалася основна політична, адміністративна, військова, фінансова і судова влада. Гетьман мав значний вплив на церковні справи. Акти гетьманської влади – універсали – мали в Україні загальнообов’язкове значення. Підвалиною гетьманської влади була система військово-адміністративного управління. Спроби перетворення гетьманської влади в монархічну успіху не мали, в інституті Г. переважали демократичні засади.

© Казакевич О.М.

ГЕТЬМАНСЬКІ СТАТТІ XVII-XVIII СТ. – документи державно-правового характеру, які визначали суспільно-політичний устрій Козацької держави – Гетьманщини та порядок її відносин з Російською державою і називались козацькими літописцями “конституціями”. Здебільшого вони укладалися з нагоди виборів нового гетьмана як своєрідна угода між гетьманом, козацькою старшиною та московським урядом. На думку М.С.Грушевського, автономія України у складі Російської держави мала характер конституційний і ґрунтувалася на договорі. Г.с. є найбільш повним джерелом щодо еволюції тогочасної системи адміністративного управління в Україні. Відомі Переяславські с. Ю.Хмельницького (1659), Батуринські (1663) та Московські с. І.Брюховецького (1665), Глухівські с. Д.Многогрішного (1669), Конотопські (1672) та Переяславські с. І.Самойловича (1674), Коломацькі с. І.Мазепи (1687), Решетилівські с. І.Скоропадського (1709), так звані “Рішительні пункти” Д.Апостола (1728).

© Нікітін В.В.

ГЕТЬМАНЩИНА – держава на території центральної і північно-східної України, яка утворилася внаслідок національно-визвольної революції українського народу під проводом Б.Хмельницького, визнана за умовами Зборівського договору 1649 р. З 1654 р. увійшла під протекторат Московського

царства та зберігала свою автономію до 1764 р., до ліквідації Катериною II. Офіційна назва – Військо Запорізьке. Царський уряд уникав вживання терміна Г. і в офіційних документах називав її – Малоросією. Столицями Г. в різні часи були м. Чигирин, Гадяч, Батурин, Глухів. На початковому етапі існування Г. була номінально залежною від Речі Посполитої, а її територія обмежувалась Київським, Чернігівським та Брацлавським воєводствами. У 1663 р. Г. поділилася на лівобережну (під контролем Росії) та правобережну (під контролем Речі Посполитої). Цей поділ був закріплений умовами Андрусівського перемир’я 1667 р. В адміністративно-територіальному відношенні Г. поділялася на полки та сотні. Міста на Г. користувалися правами самоврядування, ними управляли магістрати та ратуші. Суспільна структура Г. включала козацтво, українську шляхту, міщанство, селянство. Провідна роль у державному житті належала козацькій старшині та українській шляхті, з яких формувалася рада старшин, що була дорадчим органом при гетьмані.

© Казакевич О.М.

ГІПЕРСТІЙКІСТЬ – стан системи, який виникає при зростанні ентропії, коли система втрачає пошукову активність та різноманітність, що рухає систему до критичної точки гомеостазу, яка знаменує розпад системи. У цьому стані система втрачає можливість адаптації та змін.

© Сурмін Ю.П.

ГІПОТЕЗА (від грец. ὑπόθεσις – основне положення, припущення, принцип) – наукове припущення, що висувається для пояснення будь-якого явища і для того щоб стати достовірною науковою теорією, потребує експериментальної перевірки та теоретичного обґрунтування. Не будь-яке припущення є науковою гіпотезою. Г. обов’язково повинна відповідати таким вимогам. Г. не повинна суперечити неодноразово перевіреним фактам і теоріям. Якщо це трапляється, то є ознакою методологічної неспроможності гіпотези. Г. повинна поширюватися на все коло явищ, що описуються нею без всяких винятків. Вона не повинна містити внутрішніх формально-логічних суперечностей, інше говорить про її логічну необґрунтованість, а також поняття, що не отримали ціл-

ком певної емпіричної інтерпретації, інакше її неможливо перевірити. В обґрунтуванні Г. особливу роль відіграє аргументація методу дослідження. Процес розвитку Г. проходить чотири стадії: висування Г. у процесі вивчення об'єкта дослідження, формулювання гіпотез, постановка і обґрунтування Г., доведення гіпотези у процесі дослідження. У процесі перевірки Г. виявляється зв'язок її з науковою теорією.

© Сурмін Ю.П.

ГІПОТЕЗА У ДОСЛІДЖЕННЯХ З ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – форма розвитку знань в галузі державного управління, що являє собою наукове припущення, яке потребує доведення і висувається для теоретичного обґрунтування нової ідеї, забезпечує перехід до нового знання, створення нової теорії.

Будь-яка гіпотеза, що висувається в *галузі державного управління*, має відповідати таким вимогам (критеріям) щодо її науковості: – *суспільної значущості* – відповідати цілям та напрямам розвитку суспільства;

– *соціальної спрямованості* – бути спрямованою на вирішення нагальних соціально-економічних, політичних, гуманітарних та ін. проблем розвитку держави;

– *релевантності* – визнання ймовірності її існування не тільки в науці, а й в повсякденній практиці діяльності державних інституцій;

– *обґрунтованості (об'єктивності)* – можливість її співставлення з емпіричними та теоретичними фактами;

– *поступовості* – поєднання з наявним науковим знанням;

– *інформативності* – спроможність відшукувати нові факти, давати їм раціональне пояснення;

– *несуперечності* – відповідність (бажана) загальноновизнаним науковим фактам, похідному емпіричному базису, мати можливість на перевірку та перетворення у достовірне знання;

– *простоти* – бути гранично простою, тобто такою, яка на етапі формулювання не потребує виведення з себе нових гіпотез або припущень.

Наукові гіпотези в *державному управлінні* розглядаються в контексті розвитку державно-управлінських відносин, висуваються задля вирішення *конкретного* завдання чи розв'язання існуючих суперечностей.

© Кузнецов А.О.

ГЛАВА ДЕРЖАВИ – найвища посадова особа держави, яка за Конституцією визначає внутрішню і зовнішню політику, представляє країну в офіційних церемоніях всередині країни і за кордоном (у міжнародних, міждержавних відносинах), вирішує питання громадянства і надання політичного притулку, нагороджує державними нагородами і присвоює почесні звання, здійснює помилування; як гарант Конституції, прав і свобод людини і громадянина у встановленому порядку вживає заходів з охорони суверенітету країни, її незалежності і державної цілісності, забезпечує узгоджене функціонування і взаємодію органів державної влади, вводить на всій території країни або в окремих місцевостях надзвичайний стан, про що повідомляє парламент; як Верховний Головнокомандувач несе відповідальність за бойову готовність Збройних Сил, затверджує військову доктрину держави, призначає і звільняє вищих воєначальників, присвоює вищі військові звання, оголошує про призив громадян на військову службу, у разі агресії проти країни або її безпосередньої загрози вводить на території всієї держави або в окремих місцевостях військовий стан з негайним повідомленням парламенту; як суб'єкт законодавчого процесу володіє правами законодавчої ініціативи і накладання вето, підписує і обнародує закони.

Г.д. – державна посада, що уособлює єдність нації, символізує державу, покликана гарантувати її цілісність, бути чинником гармонійної та ефективної взаємодії гілок державної влади між собою. **Г.д.** є коронована особа в монархічних державах або президент у республіканських державах. **Г.д.** вважається носієм верховної влади в країні, очолює, репрезентує державу. Як правило, його статус характеризується політичною нейтральністю.

© Михненко А.А.

ГЛАВА УРЯДУ – керівник виконавчої влади в державі, ключова фігура в системі державного врядування, громадського адміністрування. **Г.у.** (прем'єр-міністр, канцлер, голова ради міністрів тощо) часто наділяється особливими, широкими і самостійними адміністративними повноваженнями в різних галузях, усі члени уряду ієрархічно підпорядковуються йому. **Г.у.** може призначати і звільняти членів уряду

(або ж вони призначаються та звільняються за його поданням главою держави чи парламентом); він проводить засідання уряду або його кабінету, визначає порядок денний засідань, формулює рішення уряду; може впливати на законодавчий процес, використовуючи, зокрема, право законодавчої ініціативи.

© Михненко А.А.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ – в буквальному розумінні означає процес перетворення явищ місцевого характеру в глобальні. Г. можна описати як процес, в якому люди об'єднуються в єдине суспільство і існують разом під зростаючим впливом і комбінованою дією зовнішніх чинників (економічних, технологічних, соціокультурних і політичних). Термін часто використовується стосовно Г. економічної, тобто інтеграції національних господарств в єдиний світовий ринок без національних бар'єрів і створення єдиних юридичних умов для всіх країн через торгівлю, прямі іноземні інвестиції, рух капіталу, міграцію і поширення технології. За всієї поширеності Г. як особливої фази міжнародних відносин у сучасному світі єдиного загально визнаного визначення цього явища не існує. Наявні формулювання в сучасній світовій науці і політиці мають описовий або взаємовиключний характер. Процес Г., попри свої позитивні та негативні риси, має очевидно об'єктивний характер і складається з трьох взаємопов'язаних компонентів – нового міжнародного розподілу праці, міжнародного виробництва і політичних відносин.

© Ратушний С.М., Розпуктенко І.В.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ НЕОЛІБЕРАЛЬНА – інтернаціоналізація економічного, політичного, культурно-духовного життя людства, що супроводжується ігноруванням багатьох цивілізаційних імперативів. По суті, йдеться про вчення західних фундаменталістів, основу якого складають доктрини всесильності ринку і світової справедливості. Віра в неолібералізм виявилася небезпечною ілюзією, що становить для багатьох новоявлених політиків загрозу для національної безпеки. Г.н. сприяла “розбазарюванню” національного багатства пострадянських держав і вивезенню капіталу за кордон.

© Розпуктенко І.В.

ГЛОБАЛІЗМ (*globalism*, від фр. *global* – загальний, від лат. *globus* – куля) – 1) зовнішня політика будь-якої держави, що ґрунтується на втручанні у внутрішні справи інших держав, у нав'язуванні своєї волі; 2) масштабність; 3) процес становлення цілісності та єдності світу; 4) турбота про інші держави зі шкодою для національних інтересів. Г. – поняття, що визначає суть сучасного етапу розвитку людської цивілізації і актуальних для всього людства проблем, що виникають у ході даного розвитку, а також напрям наукового, політичного, філософського мислення, що відображає здатність до сприйняття глобальних проблем. Г. – це принцип підходу в теорії і політиці до формування, організації, функціонування і розвитку світу як цілісної економічної, соціокультурної і політичної суперсистеми. Г. протиставляється регіоналізму, націоналізму, етатизму й іншим подібним явищам, пов'язаним із розмежуванням людства. У даному плані Г. означає, що сучасне людство розглядається як єдине ціле, глобальна система, всі структурні елементи якої (країни, народи тощо) перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності. Реальний початок концепцій Г. – це імперативи зміни стратегій і системи світового розвитку, новий світовий суспільно-політичний лад. Г. – сучасна система поглядів і діяльності, яка найбільш повно враховує стан справ у всьому світі; підхід органів влади до вирішення нагальних питань із загальних позицій. Г. як об'єктивне соціально-економічне явище визначається як планетарно орієнтована експансія окремих індивідів, колективів, держав і міждержавних об'єднань у різних сферах життєдіяльності з конвергенційним ефектом. За своєю природою Г. – це система глобального монополізму і глобальної конкуренції. Як особливу сферу громадської думки виділяють політичний Г., зумовлений потребами забезпечення глобальної безпеки світового співтовариства і завданнями політичного врегулювання глобальної сфери. Г. – стиль у політиці, за якого певне питання розглядається і вирішується в контексті загальнолюдських проблем, що потребують для свого розв'язання спільних зусиль. Уперше концепцію Г. виклав З.Бжезинський у 1968 р. Зокрема, він передбачав, що Г. як нова форма суспільно-політичного ладу прагнути до всеохоплюючого панування і перерозпо-

ділу світових ресурсів. У наш час застосовується поняття **Г.**, яке вперше вжив у сучасному значенні англійський дослідник Р.Робертсон у 1983 р. Протягом 80-90-х рр. концепція **Г.** набула більш розгорнутого характеру, отримала всесвітнє визнання та поширилася на всі сфери людської діяльності, в її межах був здійснений широкий спектр досліджень. Найбільш відомими представниками **Г.** є К.Боулдинг, Е.Ласло, Дж.Маклін, С.Мендловиц, Е.Тоффлер та ін.

© Марчук Р.П.

ГЛОБАЛІСТИКА – сучасна галузь науки про загальні, планетарні проблеми нинішнього й майбутнього розвитку людської цивілізації та глобалізації, її політичну, економічну й соціальну організацію як єдиного цілого. Завданням галузі є розробка загальноприйнятої термінології з проблем глобалізації і формування теоретичних засад у цьому напрямі. Фундаментальним принципом **Г.** є принцип міждисциплінарності, який вимагає застосування найбільш різноманітних підходів: технократичних, сайєнтистських, футурологічних та інших.

© Ратушний С.М.

ГЛОБАЛЬНА КРИЗА СУСПІЛЬСТВА – вичерпання старих і несформованість нових джерел розвитку суспільства, що проявляється кризами в усіх сферах його існування та в гальмуванні й навіть припиненні еволюційних процесів у ньому. **Г.к.с.** виявляється передусім у руйнуванні колишніх ціннісних орієнтацій та несформованості нових, що спричиняє системну дезорієнтацію суспільства. Водночас періоди піднесення і спаду відомі впродовж усієї історії суспільного розвитку, де спад, як правило, є необхідною передумовою наступного піднесення на новій джерельній базі.

© Михненко А.М., Макаренко Е.М.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА – сукупність життєво важливих проблем, які мають загальнолюдський характер, відображають в узагальненому вигляді найважливіші напрями розвитку суспільства і протиріччя, що виникають на цьому шляху, від вирішення яких залежить подальший соціальний прогрес і виживання цивілізації, її подальший стійкий розвиток і скорочення ризику самознищення. Витоки **Г.п.с.** беруть

в епосі Відродження, де склався тип поведінки людини західної культури, яка позначилася перш за все на його ставленні до природи. Своє формулювання вони отримали в 1970-х рр. у перших доповідях Римському клубу, а також роботах П.Тейяра де Шардена, В.І.Вернадського Б.Рассела, Дж.Форрестера та ін. У сумарному вигляді можуть бути виділені три основні групи **Г.п.с.**: 1) запобігання світовій термоядерній війні, забезпечення безпеки людей, усунення економічної відсталості окремих країн, ліквідація голоду, бідності і неграмотності; 2) проблеми, які виникли в результаті взаємодії суспільства і природи (забруднення довкілля; нерациональне використання природних ресурсів; освоєння океану й космічного простору і ін.); 3) проблеми, обумовлені відносинами людини і суспільства (обмеження стрімкого зростання населення, передбачення негативних наслідків науково-технічного прогресу і їх запобігання, поширення алкоголізму і наркоманії; вдосконалення системи охорони здоров'я і ін.).

© Кучма Д.Я.

ГЛОКАЛІЗАЦІЯ – термін походить від злиття двох термінів: “глобалізація” в сенсі посилення міжнародного капіталу і всесвітня заборона бар’єрів для переміщення товарів, послуг, фінансів і технологій, та “локалізація”, що позначає конкуренцію міст і поселень за залучення іноземних інвестицій, ТНК тощо. Злиття цих двох тенденцій зводить до свободи маневру держав у виборі макроекономічної та соціальної політики.

© Козюра І.В.

ГЛУШКОВ ВІКТОР МИХАЙЛОВИЧ (1923-1982) – видатний учений ХХ ст., автор фундаментальних праць у галузі кібернетики, математики та обчислювальної техніки, ініціатор і організатор реалізації великих науково-дослідних програм створення проблемно-орієнтованих програмно-технічних комплексів для інформатизації, комп’ютеризації і автоматизації господарської та оборонної діяльності країни. Фундатор наукової школи кібернетики, лауреат Ленінської і державних премій, дійсний член АН СРСР, АН УРСР, почесний член багатьох іноземних академій. Опублікував понад 500 наукових робіт, у тому числі 30 монографій. **Г.** сформував розуміння кібернетики як науко-

вої дисципліни зі своєю методологією і структурою напрямів досліджень. Про це свого часу він написав наукові статті у вітчизняних журналах, а також у британській та американській енциклопедіях. Г. багато працював над перспективними технологіями в галузі програмування, проектування і розробки систем обробки даних. Перші все-союзні конференції з програмування (1969 р.) і технології програмування (1972 р.) відбулися в Києві. Разом зі своїми учнями й соратниками Г. зробив значний внесок у формування й реалізацію ідей створення систем управління, у створення систем організаційного управління, а також у розробку відповідної теорії математичних, програмних і спеціальних технічних засобів для управління технологічними процесами в мікроелектроніці, металургії, хімічній, суднобудівній промисловості. Г. розробляв ідеї безпаперової інформатики ("Основи безпаперової інформатики" – саме так називалася його остання монографія, що вийшла у світ в 1982 р.). У цій книзі були описані математичний апарат і комплекс ідей, що стосувалися проблем інформатизації. Він і його однодумці готували громадськість до сприйняття ідей інформатизації, без чого неможливий перехід до постіндустріального суспільства. Г. багато уваги приділяв філософським аспектам кібернетики. Поряд із розробкою філософського обґрунтування кібернетичних досліджень він багато працював і в галузі нетрадиційної філософії. Одна за одною виходили з друку його праці із флуктуаційної системології, парапсихології, теорії раку, виникнення всесвіту та ін. Загальнодержавну автоматизовану систему збирання та обробки інформації він вважав головною справою свого життя. Саме в ній він бачив той інструмент, за допомогою якого можна було отримати запас міцності економічної системи держави.

© Сурмін Ю.П.

ГОЛОВИ МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ – державні службовці, які очолюють відповідні місцеві державні адміністрації. Статус голів місцевих державних адміністрацій визначається Конституцією України, а також законами України "Про місцеві державні адміністрації" та "Про державну службу". Основними функціями Г.м.д.а. є: організаційно-розпорядча,

представницька, установчо-номінаційна та інформаційна. Організаційно-розпорядча функція полягає у тому, що ці державні службовці очолюють відповідні місцеві державні адміністрації, здійснюють керівництво їх діяльністю, несуть відповідальність за виконання покладених на місцеві державні адміністрації завдань і за здійснення ними своїх повноважень. Оскільки місцеві держадміністрації є монократичними (керованими однією особою) органами, їх голови за посадою представляють відповідні місцеві державні адміністрації у відносинах з іншими державними органами та органами місцевого самоврядування, політичними партіями, громадськими й релігійними організаціями, підприємствами, установами, організаціями, громадянами та іншими особами в Україні та за її межами, виконуючи таким чином представницьку функцію. Широке повноваження щодо здійснення структурних змін у держадміністрації та формування її персонального складу свідчать про установчо-номінаційну функцію Г.м.д.а. Вони, зокрема, призначають на посади та звільняють із посад своїх заступників, керівників управлінь, відділів, інших структурних підрозділів.

© Говіщак В.С.

ГОЛОВНІ РОЗПОРЯДНИКИ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ – бюджетні установи в особі їх керівників, які відповідно отримують повноваження шляхом встановлення *бюджетних призначень*. Г.р.б.к. можуть бути виключно органи, уповноважені відповідно Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, які визначені Конституцією України, а також спеціально уповноважені законом органи, уповноважені юридичні особи (бюджетні установи) АР Крим, керівники місцевих органів влади та управління в особі їх керівників. Г.р.б.к. затверджуються законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет) шляхом встановлення їм *бюджетних призначень*. Перелік Г.р.б.к. визначається відомчою класифікацією видатків бюджету. Функціями Г.р.б.к. є: 1) розробка плану діяльності відповідно до завдань та функцій; 2) розробка на підставі плану діяльності *проекту кошторису та бюджетних запитів* та їх подання; 3) отримання *бюджетних призначень*, доведення до *розпорядників (одержувачів) бюджетних*

коштів нижчого рівня відомостей про обсяги асигнувань, забезпечення управління бюджетними асигнуваннями; 4) затвердження кошторисів розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня; 5) здійснення аудиту та внутрішнього фінансового контролю; 6) одержання звітів про використання коштів від розпорядників (одержувачів) коштів нижчого рівня та аналіз ефективності використання коштів, здійснюють публічне представлення звітів про витрачання бюджетних коштів у розрізі економічної класифікації видатків. У разі виявлення бюджетного правопорушення Г.р.б.к., у межах своєї компетенції, можуть 1) застосовувати адміністративні стягнення до винних осіб; 2) зупиняти операції з бюджетними коштами.

© Пильтій О.В.

ГОМЕОСТАЗ (у перекладі з грец. – подібний + нерухомість) – здатність системи зберігати в процесі взаємодії з середовищем значення змінних у певних заданих межах. Це поняття було вперше запроваджене біологом Кенноном для позначення фізіологічних процесів, що підтримують життєво важливі стани організму (тиск крові, температура). Порушення Г. призводить до деструкції, хвороб організму. Г. – це динамічна рівновага системи. Проблеми Г. систем різної природи вивчали Г.Хаген, І.І.Пригожин, М.М.Моїсєєв, М.Луман. У теорії систем Г. розглядається як властивість системи при взаємодії з навколишнім середовищем підтримувати свої параметри і функції в певному діапазоні. Це зумовлено тим, що внутрішня структура системи стійка щодо впливів середовища. Структура є найбільш стійким фактором забезпечення Г. В державному управлінні концепція Г. використовується як методологічний підхід, який спрямований на протидію впливам зовнішнього середовища на систему, а також розглядає засоби підвищення здатності системи управління в цих умовах.

© Сурмін Ю.П.

ГОРИЗОНТАЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ – інформаційні відносини між однорівневими або рівноправними керівниками та структурними підрозділами, які взаємодіють у процесі управлінської діяльності. Г.з. характерні для відносин координації.

© Сурмін Ю.П.

ГРАДУАЛІСТСЬКА СТРАТЕГІЯ – пропонує поступовий, поетапний перехід до ринку, на відміну від шокової терапії, яка пов'язана з досить високими соціальними витратами і може викликати непередбачувані наслідки, включаючи навіть відновлення старої системи.

© Бодров В.Г.

ГРОМАДА (ОБЩИНА) (community) – сукупність людей, об'єднаних на основі спільних територіальних, етнічних, культурних, мовних, релігійних, виробничих та інших інтересів. Спільність, яка об'єднує людей в Г., може стосуватися всіх чи багатьох аспектів життєдіяльності або лише окремих вузьких проблем. Головна мета Г. – досягнення добробуту. Як об'єднання людей Г. формується на основі територіального або функціонального чинника через спілкування та інші види відносин між людьми, серед яких переважають емоційно-особистісні, здійснення різних видів діяльності заради досягнення спільних цілей, що формує почуття солідарності та “духу громади”, належності до Г., спільні правила, традиції. Як елементи самоорганізації та територіально-адміністративного устрою Г. існували в Україні за Козацької доби, їх очолювали старости чи отамани. Діяльність Г. – важливий чинник розвитку місцевого самоврядування, елементів прямої демократії, що сприяє децентралізації державного управління. Г. як основу суспільної організації й управління розглядали М.Драгоманов, І.Франко.

© Крупник А.С.

ГРОМАДСЬКА ДУМКА – тип масової суспільної свідомості, який виявляється в сукупності уявлень і оціночних думок із загальнозначущих проблем. Виникає і змінюється як стихійно (на основі досвіду, традицій, непередбачених подій тощо), так і шляхом цілеспрямованого формування. Діє як у межах суспільства загалом, так і в межах соціальних груп. Г.д. може бути позитивною, негативною або нейтральною. Містить у собі як приховане, так і явне ставлення до суспільних подій, різних соціальних груп, організацій, окремих осіб. Відображає позицію схвалення або засудження з тих чи інших питань, регулює поведінку індивіда, соціальних груп та інститутів, стимулює

певні норми суспільних відносин. Активність і значущість Г.д. визначаються характером структури суспільства, рівнем його розвитку, культури, демократичних інститутів і свобод. У плюралістичному суспільстві звичними каналами і формами її вираження слугують вибори органів влади, участь у законодавчій, виконавчій, судовій і контрольній діяльності, преса та інші засоби соціальної комунікації, збори, маніфестації тощо. Необхідно наголосити на важливому значенні засобів масової інформації (преса, радіо, телебачення, Інтернет та ін.), які виробляють і поширюють інформацію, у формуванні Г.д. Тому ЗМІ закономірно включені в систему державного управління, отримавши суспільний статус “четвертої влади”. Поширені також і висловлювання Г.д. внаслідок конфліктів політичних, економічних та інших інтересів, що озвучуються за допомогою суспільно-політичних заходів (мітингів, демонстрацій) або мають форми референдумів, масових обговорень тощо. Як об’єкт висловлювання Г.д. виступають, як правило, лише ті факти і події дійсності, які викликають суспільний інтерес, відрізняються значущістю й актуальністю для суспільства.

© Михненко А.М., Сурмін Ю.П.

ГРОМАДСЬКА ЕКСПЕРТИЗА (громадський моніторинг) – заплановане, систематизоване, експертне та об’єктивне дослідження обраної сфери діяльності, яке проводиться за ініціативою самих громадських організацій, їх силами, у разі потреби із залученням фахівців та експертів і, як правило, без використання державних ресурсів з метою досягнення конкретних позитивних змін у роботі органів влади. Г.е. має на меті покращити ситуацію, тому її результати завжди оприлюднюються, аналізують і результати аналізу та рекомендації доносять до тих осіб, які можуть вплинути на вирішення окресленої Г.е. проблеми. Г.е. є способом підвищення прозорості дій влади; забезпеченням можливості активної участі громадян в управлінні, ухваленні та контролюванні рішень з питань соціального та економічного розвитку. Г.е. фактично виступає додатковим експертним ресурсом для демократичної влади, яка хоче отримати зовнішню оцінку своєї діяльності.

© Науменко Р.А.

ГРОМАДСЬКЕ ОБГОВОРЕННЯ – процедура виявлення громадської думки, що проходить у формі публічного слухання або відкритого засідання, з метою її врахування при прийнятті рішень органами влади з питань, що зачіпають інтереси широкого кола громадян. Суб’єктами Г.о. є: органи державної влади, органи місцевого самоврядування, установи, організації незалежно від форми їх власності, суб’єкти підприємницької діяльності, які планують або здійснюють господарську діяльність, ЗМІ, зацікавлена громадськість.

© Михненко А.М., Михненко А.А.

ГРОМАДСЬКЕ ОБ’ЄДНАННЯ – добровільне, самокероване, некомерційне формування, створене з ініціативи громадян, що об’єдналися на основі спільності інтересів для реалізації загальних цілей, указаних у статуті суспільного об’єднання, і законно реалізують право на свободу асоціації. Г.о. є вільними колективними утвореннями, що здійснюють взаємодію громадянського суспільства і держави. Г.о. можуть створюватися в різних формах: громадська організація; суспільний рух; суспільний фонд; суспільна установа; орган громадської самоорганізації; політична партія.

© Михненко А.М., Михненко А.А.

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ – один з видів соціального контролю за діяльністю органів державної влади і місцевого самоврядування, який здійснюється об’єднаннями громадян та самими громадянами і є важливою формою реалізації демократії та способом залучення населення до управління суспільством та державою. Згідно зі ст. 38 Конституції України “громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування”. Така конституційна норма передбачає як у теоретичному, так і в практичному контексті Г.к. за органами державного управління і місцевого самоврядування. Суб’єктами Г.к. є громадські об’єднання і політичні партії, професійні спілки, молодіжні та інші громадські організації, органи самоорганізації населення, трудові колективи, збори громадян за місцем проживання, а також окремі громадяни.

Г.к. – важливий інструмент державної політики і одночасно засіб прояву активності громадянського суспільства. Предметом **Г.к.** є ключові аспекти політики держави, які визначаються під час діалогу між державою та інституціями громадянського суспільства, а також обов’язки щодо інформування населення та його участі в прийнятті рішень, які бере на себе держава у процесі актів діалогу з громадянським суспільством. Форми **Г.к.** характеризуються значною кількістю конкретних різновидів. Класифікація різновидів **Г.к.** за напрямками: 1) зміст контролюючої діяльності; 2) форми контролю; 3) направленість контролю; 4) масштаби контролю. Основними видами **Г.к.** є: 1) *Контроль реалізації основних положень політики, Контроль за обов’язками органів державної влади щодо інформування населення, Контроль за обов’язками органів державної влади щодо забезпечення участі громадян та інституцій громадянського суспільства в прийнятті управлінських рішень*; 2) *Громадські слухання, Звіт органів державної влади перед населенням з питань реалізації державної політики, Ініціація, Збір підписів, Референдуми з ключових питань державної політики*; 3) *Позитивний, підтримуючий контроль, Негативний, заборонний контроль*; 4) *Національний контроль, Регіональний контроль*.

Основний зміст **Г.к.** визначає контроль за реалізацією основних положень політики, її можливими наслідками, станом вирішення проблем, програмуванням та плануванням, витрачанням коштів. Він забезпечує безпосереднє впровадження політики в практичне життя. Контроль за обов’язками органів державної влади щодо інформування населення забезпечує сприятливі інформаційні умови реалізації взаємодії між державою та суб’єктами громадянського суспільства. Контроль за обов’язками органів державної влади щодо забезпечення участі громадян та інституцій громадянського суспільства в прийнятті управлінських рішень дає змогу реалізувати можливості суб’єктів громадянського суспільства як суб’єктів державної політики. Нормальний розвиток державної політики неможливий без оптимального співвідношення позитивного, підтримуючого контролю з негативним, заборонним контролем при домінуванні позитивного контролю. Справа в тому, що негативний контроль

відіграє також позитивну роль тоді, коли дії держави недостатньо узгоджені з громадянським суспільством, у разі корупційних дій державних службовців тощо. Однак при домінуванні негативного контролю є небезпека припинення інтеграційної політики. Тому держава повинна постійно консультуватися з інституціями громадянського суспільства з найбільш гострих питань державної політики.

© Сурмін Ю.П., Мельник А.Ф.

ГРОМАДСЬКИЙ СХОД (*gathering of citizens*) (віче, копа, копні збори) – зібрання мешканців для вирішення питань місцевого значення, головний орган обштинного самоврядування. Збирався у встановлений селянами термін або ж із нагоди якоїсь невідкладної справи. Брати участь у **Г.с.** мали право лише голови селянських дворів. На сході обирали громадське управління, вирішували справи громади, її відносин із поміщиками, іншими громадами, розглядали земельні конфлікти, приймали нових членів, засуджували порушення громадських звичаїв тощо. Значний вплив на рішення **Г.с.** справляли старійшини села, які займали тут почесні місця. У XVI-XVII ст. при **Г.с.** подекуди діяв народний копний суд. Рішення **Г.с.** фіксувалися в актових книгах і визнавалися обов’язковими для всіх обштинників. У міру втрачання громадою своєї автономії обмежувались і права **Г.с.** як демократичного органу. У сучасній Україні **Г.с.** трансформувався у загальні збори мешканців за місцем проживання, порядок скликання та проведення яких, прийняття рішень, межі компетенції встановлюються статутом відповідної територіальної громади (ст. 8 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”). Є правомочними за умов участі більше половини жителів (представників за встановленою квотою), що мешкають на визначеній території.

© Крупник А.С.

ГРОМАДСЬКІ ІНІЦІАТИВИ (*public initiatives*) – форма локальної демократії, яка забезпечує реалізацію гарантованого Конституцією України права членів територіальної громади на безпосередню участь у вирішенні разом із органами місцевого самоврядування питань місцевого значення, що мають суспільну значущість та віднесені до відання місцевого самоврядування. Основні по-

ложення **Г.і.** містяться у ст. 9 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”, процедурні питання цього механізму, включаючи порядок висування ідеї розгляду місцевою радою певної проблеми, її громадської підтримки, підготовки і розгляду радою відповідного рішення та його імплементації у життя визначаються місцевою радою або статутом територіальної громади. Суб’єктами **Г.і.**, від імені яких вона висувається та подається на розгляд ради, можуть бути дієздатні члени територіальної громади, які досягли 18-річного віку. Підставою для внесення місцевої ініціативи на розгляд ради може бути рішення загальних зборів (конференції) членів територіальної громади, рішення керівного органу місцевої організації політичної партії, об’єднання громадян чи органу самоорганізації населення, підтримане належною кількістю підписів членів територіальної громади.

© Крупник А.С.

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ – добровільні масові об’єднання громадян, що виникають внаслідок їх вільного волевиявлення на основі спільних інтересів і завдань. **Г.о.** мають свій статут і характеризуються чіткою структурою. Створюються для задоволення і захисту власних законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів. Вони є основою громадянського суспільства. Діяльність **Г.о.** регулюється Конституцією України, законами України “Про об’єднання громадян”, “Про благодійництво та благодійні організації”, “Про професійних творчих працівників та творчі спілки”, “Про молодіжні та дитячі громадські організації” та ін.

© Лазар Я.І.

ГРОМАДСЬКІ РАДИ (*public councils*) – консультативно-дорадчі інституції, які утворюються при органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування з метою представництва громадськості та врахування їх інтересів у діяльності цих органів. Формалізація дій державної влади України щодо врахування громадської думки у забезпеченні умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики згідно із ст. 38 Конституції України почалася Указом Президента Украї-

ни від 31 липня 2004 р. № 854/2004. Організація діяльності **Г.р.** прописана у Положенні про **Г.р.**, ухваленому нею та затвердженому відповідними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, в якому передбачені процедури внутрішньої організації діяльності **Г.р.**, її взаємодії з відповідним органом влади та його структурними підрозділами, з організаціями громадянського суспільства та з громадянами відповідної території або сфери діяльності, прописано порядок урахування рекомендацій **Г.р.** у нормативні акти України. Стимулом для підвищення уваги влади до **Г.р.** є реалізація курсу України на прозорість у діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, соціальну спрямованість державно-управлінських рішень та викоренення корупції.

© Загайнова Л.І., Крупник А.С.

ГРОМАДСЬКІ РУХИ – масові колективні дії з реалізації специфічних інтересів і цілей: робітничий, селянський, національно-визвольний, екологічний, жіночий, молодіжний та ін.

© Михненко А.М.

ГРОМАДСЬКІ СЛУХАННЯ (англ. *public auditions*) – зустрічі не рідше одного разу на рік представників територіальної громади (ТГ) з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування, під час яких члени ТГ можуть заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення (ст. 13 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”). Порядок організації **Г.с.** визначається Статутом ТГ. Ініціювати **Г.с.** може громадськість в особі громадської організації, органу самоорганізації населення, ініціативної групи, що зібрала певну кількість підписів членів ТГ на підтримку своєї ініціативи, міський, сільський, селищний голова, місцеві ради та їхні органи. Предметом **Г.с.** може бути будь-яке суспільно значуще питання, яке зачіпає інтереси усієї ТГ або її певної соціальної групи і належить до відання місцевого самоврядування. **Г.с.** відбуваються у відкритому режимі із висвітленням ЗМІ. Хід проведення **Г.с.** фіксується у протоколі та засобами аудіо і відеотехніки. Рішення **Г.с.** оформлюються резолюцією і підлягають обов’язковому розгляду органа-

ми місцевого самоврядування з наступним оприлюдненням результатів цього розгляду.
© Крупник А.С.

ГРОМАДСЬКІСТЬ (*community*) – соціально активна частина суспільства, яка на добровільних засадах бере участь у суспільно-політичному житті. Для Г. характерні: потреба в спілкуванні, орієнтація на колективну діяльність, пріоритет громадських інтересів перед індивідуальними, активне вираження своєї суспільної позиції тощо. Г. бере активну участь у суспільно-політичних заходах, зокрема сприяє проведенню виборів і референдумів, допомагає у роботі державних органів і органів місцевого самоврядування, обговорює проекти владних актів тощо. *Зацікавлена громадськість* – Г., на яку справляє або може справити вплив прийняття певного рішення. Відповідно до цього НДО, діяльність яких спрямована на задоволення та захист законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів їхніх членів та які відповідають вимогам національного законодавства, вважаються зацікавленими. Реалізацію та захист своїх прав і свобод, задоволення потреб та інтересів Г. реалізує як безпосередньо, так і через інститути громадянського суспільства, до яких належать політичні партії, громадські організації, органи самоорганізації населення, релігійні громади, національно-культурні товариства, творчі та професійні спілки, громадські рухи, інші громадські утворення.

© Крупник А.С.

ГРОМАДЯНИН (англ. *citizen*, від лат. *civitas*) – 1) (у конституційному і міжнародному праві) особа, яка на правовій основі належить до постійного населення даної держави, користується її захистом, володіє правоздатністю і наділена сукупністю прав і обов'язків; 2) людина, яка служить батьківщині, народу, турбується про суспільне благо; 3) почесне звання; 4) міський мешканець; 5) член общини чи народу, що перебуває під єдиним управлінням; кожна особа чи людина, яка складає народ, землю, державу; 6) доросла людина, чоловік, а також форма звернення до нього. Приналежність Г. даній державі є формально юридично оформленою (тобто має документальне підтвердження). Термін

позначає людину в її правовому взаємозв'язку з державою. За своїм правовим становищем Г. конкретної держави відрізняється від іноземних громадян і осіб без громадянства, тому що лише їм належать політичні права та свободи. Слово “Г.” вперше виникло в VII-VIII ст. до н.е. в Греції, де його використовували для позначення тих мешканців Афін, які могли володіти всією сукупністю прав і обов'язків, встановлених законом. Одним із перших, хто спробував систематично визначити поняття “Г.”, був Аристотель, який дійшов висновку, що Г. слід вважати тих, хто бере участь у судочинстві й народних зборах. Згадки окремих категорій Г. належать і до історії Давнього Сходу, зокрема в текстах законів вавилонського царя Хаммурапі (1792-1750 рр. до н.е.). Уявлення про права та обов'язки Г. існували і в Давньому Римі. В епоху середньовіччя поняття Г. вживалось як синонім вільної людини, яка наділена визначальною повнотою політичних і майнових прав. Буржуазні революції та наступні ліберально-демократичні перетворення в країнах Європи поступово привели до скасування феодальних привілеїв і станової нерівності, формально надали кожному індивідові рівний правовий статус. Поняття “підданство”, яке застосовувалось в епоху середньовіччя, знову було замінено на громадянство. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. громадянство стало предметом правового регулювання, почав формуватися інститут громадянства.

© Марчук Р.П.

ГРОМАДЯНСТВО (англ. – *citizenship*) – 1) суб'єктивне право індивіда; 2) структурний елемент правового статусу особи, зумовлений її належністю до певної держави, наслідком якого є виникнення взаємних прав і обов'язків громадянина та держави; 3) (в конституційному праві) група норм конституцій і поточного законодавства, що регулюють визнання, набуття та втрату громадянства. Г. – політико-правова належність особи до конкретної держави, у зв'язку з якою на неї поширюються закони цієї держави, виникають її громадянські, політичні та інші права і свободи, можливість її участі в управлінні справами відповідного суспільства чи держави та обов'язки. Ця належність поширює на особу суверенну владу держави незалежно від місця її проживання – в межах кордонів чи поза межами кордонів конкрет-

ної держави. Г. може претендувати на захист своїх законних інтересів з боку держави або на їх захист від протизаконних дій самих державних органів. Сталість Г. є головною ознакою, яка відрізняє його від правових зв'язків, що виникають між державою та іноземцями, які постійно або тимчасово мешкають на її території. Основи Г. зазвичай визначаються конституцією держави та спеціальними законодавством. У демократичних країнах основи Г. базуються на визнанні міжнародно-правових актів у даній галузі і передусім Загальній декларації прав людини 1948 р. Громадянин не може бути позбавлений свого Г. чи права змінити його. Однак допускається подвійне Г. (біпатриди) та існування осіб без Г. (апатриди).

© Марчук Р.П.

ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА – найбільш гостра форма розв'язання суспільних протиріч усередині країни, збройне протиборство соціальних, етнічних, релігійних груп та політичних сил за реалізацію своїх політичних, соціально-економічних, духовно-культурних та інших інтересів, що охоплює значну частину населення і територій. Основною метою сторін у Г.в. є досягнення повноти державної влади за допомогою збройної сили. Характерними особливостями Г.в. є залучення до бойових дій, крім державних військових формувань, великих мас озброєного населення, а також жорстокість і безкомпромісність сторін, значні людські та матеріальні втрати. На території держави може сформуватись кілька урядів, які претендують на здійснення легітимного державного управління та міжнародне визнання.

© Дацюк А.В.

ГРОМАДЯНСЬКА КУЛЬТУРА – ключове поняття в управлінні суспільним розвитком, фундаментальна проблема, без якої не можуть бути розв'язані інші центральні суспільні проблеми. Г.к. є відображенням громадянського суспільства, громадянської сфери суспільного життя, громадянського права та статусу громадянина. Г.к. – це різновид політичної культури, її вищий щабель. Вона передбачає, що суб'єкти політичного процесу у своїй діяльності керуються насамперед інтересами всього суспільства і саме йому підпорядковують свої часткові, корпоративні цілі, що дії цих суб'єктів спрямову-

ються на дотримання громадянського консенсусу і здійснюються в межах правової держави. Це політична культура громадянського суспільства, яка передбачає єдність громадянських прав і обов'язків. Г.к. визначається не тільки правовими, а й етичними (моральними) чинниками політичної діяльності. Сучасна політична думка підкреслює самоцінність людської особистості, недоторканність і гарантії її громадянських прав, у тому числі у сфері відносин власності, що особливо важливо в умовах ринкової економіки. Г.к., з одного боку, є необхідною ланкою між класовими, груповими і загальнолюдськими цінностями, а з другого – об'єднуючою основою в діяльності політичних партій та громадських організацій.

© Михненко А.М., Щур Н.О.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО – інтегроване позначення всієї сукупності існуючих у суспільстві відносин, які не є державно-політичними, такого боку життєдіяльності суспільства та окремих індивідів, який перебуває поза сферою впливу держави, за межами її директивного регулювання й регламентації. Г.с. є механізмом соціальної взаємодії, що складається з системи місцевого самоврядування, різноманітних об'єднань, суспільних рухів і публічної комунікації, місце соціальних дій, відносно автономних від держави. Серед основних ознак громадянського суспільства можна навести такі: визнання головною цінністю суспільства людини, її інтересів, прав, свобод; рівноправність і захищеність усіх форм власності; економічна свобода громадян та їхніх об'єднань, інших суб'єктів виробничих відносин у виборі форм і здійсненні підприємницької діяльності; свобода і добровільність праці на основі вільного вибору форм і видів трудової діяльності; надійна й ефективна система соціального захисту кожної людини; ідеологічна і політична свобода, наявність демократичних інститутів і механізмів, які забезпечують кожній людині можливість впливати на формування і здійснення державної політики. Концепції Г.с. своїм корінням сягають у античність (Платон, Аристотель), коли поняття суспільства, громади і держави практично повністю збігалися. Сучасне наукове трактування громадянського суспільства бере початок від концепції західних філософів Т.Гоббса, Дж.Лок-

ка, Ш.Монтеск'є, Ж.Ж.Руссо та інших, згідно з якою держава відповідно до "суспільного договору" отримує свою легітимність від Г.с. і гарантує своїм громадянам індивідуальні права і свободи. Різноманітність поглядів і підходів, мотивів і інтересів, індивідуалізація форм спілкування і поведінки в Г.с. не тільки допустимі, але необхідні і бажані. Лише повне і розумне самовираження кожної людини народжує в суспільстві той потенціал, який забезпечує його динамічний розвиток. Тому плюралізм (множинність) існує передусім у громадянському суспільстві і здійснюється в його межах засобами, властивими цивілізованим взаємовідносинам між людьми. Тут особлива роль належить консенсусу і компромісу між різними політичними силами з приводу основоположних суспільних цінностей. Нерозвиненість інститутів Г.с. та громадянської самосвідомості людей і неврахування органами державної влади інтересів громадян призводить до того, що апарат державного управління перебирає владні функції і, таким чином, замість ефективного надання управлінських послуг населенню превалює бюрократична тяганина у вирішенні питань організації громадського життя. Процеси формування Г.с. передбачають створення умов для реальної підтримки народної ініціативи та вільного волевиявлення громадян, що є запорукою побудови сучасної демократичної, правової, соціально орієнтованої держави, основною передумовою успішного здійснення суспільних реформ. Г.с. втілюється у приватному житті громадян, в існуванні вільного ринку, у безперешкодному поширенні духовних, релігійних, моральних, національних цінностей тощо.

© Михненко А.М., Полуприз В.І.

ГРОМАДЯНСЬКІ ПРАВА – свободи і привілеї, що надаються громадянам унаслідок їх належності до тієї чи іншої держави і можуть бути різними в різних суспільствах та різних епохах. Приміром, це може бути право голосувати на виборах або домагатися свого обрання, право належного застосування закону, право захисту від політичної та соціальної дискримінації. Ідея Г.п. виростала від традиційного визнання прав людини (таких як рівність перед законом, свобода слова й совісті) до утвердження прав політичних (приміром права голосу на вибо-

рах) та соціальних (охорона здоров'я, пенсійне забезпечення тощо). Будь-які обмеження Г.п. за ознаками статі, расової, класової чи релігійної належності розцінюються як порушення статусу громадянина, що суперечить ідеалам демократії. У правовому суспільстві розв'язання суперечок, що виникають у зв'язку із проблемою Г.п., є прерогативою суду і здійснюється на засадах конституційної законності.

© Михненко А.М., Марчук Р.П.

ГРУПИ ІНТЕРЕСІВ – об'єднання людей (політичні, громадські), які висувують певні вимоги до суспільства, державної влади з метою досягнення певних цілей, задоволення своїх інтересів.

© Михненко А.М.

ГРУПИ ІНТЕРЕСІВ ПОЛІТИЧНИХ – об'єднання індивідів на основі спільних інтересів, які намагаються впливати на політичні інститути з метою забезпечення прийняття найбільш вигідних для себе рішень. Проблема зацікавлених груп є однією з найдавніших в історії політичної думки. Існують дві традиції оцінювання таких дій. Одна з традицій, яку поділяли Платон, Том Гоббс та Жан-Жак Руссо, вважала неприпустимим "приватний" вплив на процес прийняття рішень. Інша, більш сучасна традиція, наполягає на необхідності вільної гри соціальних інтересів. Засновником теорії зацікавлених груп вважається американський учений Арнольд Бентлі, книга якого "Процес правління. Вивчення суспільних тисків" вийшла у світ у 1908 р. Існує кілька підходів до класифікації груп інтересів, які були запропоновані французьким політологом Морісом Дюверже. Ґрунтовні дослідження з цього питання зробили Г.Алмонд, Дж.Пауел, К.Стром, Р.Далтон.

© Дармограй Н.М.

ГРУПИ ТИСКУ – різновид груп інтересів. У цілому існує два основних підходи до визначення поняття Г.т. Одні дослідники відносять до них будь-які об'єднання, що використовують метод тиску, підтримки чи зриву певних політичних рішень. Прибічники іншого підходу ототожнюють такі групи лише з певними видами груп інтересів, а саме з тими, що уникають ініціативних позицій стосовно нових законів, а лише

впливають на прийняття чи неприйняття певного рішення, підтримку чи зрив якоїсь акції. Такі групи не мають своїх засобів масової інформації та обмежені в політичних ресурсах впливу на владу. У цілому Г.г. можна класифікувати за інтересами, які вони представляють. Найвпливовішими в Україні є групи інтересів, пов'язані з економіко-політичною сферою.

© Рейтерович І.В.

ГРУШЕВСЬКИЙ МИХАЙЛО СЕРГІЙОВИЧ (1866-1934) – український історик, політичний і державний діяч; у 1894-1914 рр. очолював кафедру історії Східної Європи при Львівському університеті, у 1897-1913 рр. голова НТШ у Львові, створив тут історичну школу. Один із засновників Національно-демократичної партії (1899 р.), з якої незабаром вийшов; з 1907 р. організував і очолив Українське наукове товариство в Києві. З 1908 р. – голова Товариства українських поступовців; 1917-1918 рр. – голова Центральної Ради, 29 квітня 1918 р. обраний Президентом УНР. У 1919-1924 рр. перебував в еміграції. Повернувшись до Києва, очолив секцію історії України Історичного відділу ВУАН, член ВУАН з 1923 р., АН СРСР – з 1929 р., у 1931 р. заарештований, висланий до Москви. У квітні того самого року звільнений із заборону повертатися до Києва. Помер в Кисловодську, перебуваючи на лікуванні. У сфері державного будівництва Г. спочатку висунув ідею федерального устрою Російської імперії. За період керівництва Центральною Радою державницькі погляди Г. трансформувалися відповідно до нових політичних обставин. Після падіння УНР переглянув деякі свої позиції з питань державного будівництва. Він запропонував концепцію Української національної держави з безкласовим суспільним ладом. Праці Г. стали помітним внеском у вивчення минулого України, у розвиток засад новітнього українського державознавства і державотворення.

© Малик Я.Й.

ГУАМ (ГУУАМ) – міждержавна організація, яка створена у жовтні 1997 р. Азербайджаном, Грузією, Молдовою та Україною, назва організації складається за першими буквами назв країн-учасників. З 1999 по 2005 рік у склад цієї організації входив Узбе-

кистан (тодішня назва організації – ГУУАМ). Початок відбудови більш тісного співробітництва Азербайджану, Грузії, Молдови та України покладено на установчому форумі 10 жовтня 1997 р. у Страсбурзі з метою заснування організації, орієнтованої на європейську економіку, енергетику та міжнародні структури безпеки. ГУАМ є суб'єктом міжнародного права. У 2001 р. ГУАМ отримав статус міжнародної регіональної організації, однак активізація його діяльності почалася з ініціативи Грузії та України в лютому-березні 2005 р. на основі стратегічних цілей ГУАМ: багатосторонньої взаємодії країн-учасників, які являють собою стрижень євразійського транспортного енергетичного коридору та активізації інтеграційних процесів з європейськими країнами. 23 травня 2006 р. країни-учасники ГУАМ домовилися уточнити мету, принципи взаємодії та перейменувати ГУАМ у міжнародну регіональну організацію – “Організація за демократію й економічний розвиток – ГУАМ”, було схвалено Устав. Відповідно до Уставу 1 липня 2008 р. за результатами Третього засідання Ради глав країн-учасників об'єднання Президент України підписав Батумську Декларацію “ГУАМ – інтеграція Сходу Європи”, основні положення якої такі: дотримання демократичних цінностей, повага до прав й свобод людини, верховенство права, акцент на незмінності курсу на регіональне співробітництво як складової загальноєвропейських та азійських інтеграційних процесів, зміцнення міжнародних партнерських зв'язків з США, Польщею, Японією та іншими країнами й міжнародними об'єднаннями.

© Загайнова Л.І.

ГУБЕРНІЯ – вища адміністративно-територіальна одиниця в Російській імперії (у російській та в українській мовах цей термін інколи використовується для назв адміністративно-територіальних одиниць інших держав, наприклад Фінляндії), очолювалась губернатором, який призначався царем. Поділ Росії на Г. запроваджений Указом Петра I у 1708 р., спочатку їх було лише 8. Протягом 1775-1780 рр. Катерина II проводить адміністративно-територіальну реформу, в результаті якої кількість Г. збільшена до 40, запроваджено їх поділ на повіти. У подальшому, внаслідок численних територіальних анексій, ця цифра продовжує зро-

стати. Наприкінці XVIII ст. губернський поділ поширено й на українські землі. Перед Першою Світовою війною Російська імперія складалась з 79 Г. (паралельно існувала також 21 область), 9 з яких (Волинська, Катеринославська, Київська, Подільська, Полтавська, Таврійська, Харківська, Херсонська, Чернігівська) розташовувались на території сучасної України. Деякі Г. (у першу чергу на окраїнах) входили до складу *генерал-губернаторств*.

© Овдін О.В.

ГУМАНІСТИЧНИЙ ВИМІР У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ.

Якість діяльності системи державного управління, за якої людина визнається найвищою соціальною цінністю, а забезпечення її прав і свобод визначає зміст і спрямованість цієї діяльності. **Г.в.с.д.у.** у всі часи розглядався як сприйняття системою державного управління сукупності ідей, поглядів, переконань, поваги до честі, гідності і прав людини, турботи про її благо, різнобічний розвиток, про створення достойних людини умов суспільного життя. Найбільші умови для **Г.в.с.д.у.** створює правова держава, в якій юридичними засобами реально забезпечене максимальне здійснення, охорона та захист основних прав людини. Право на життя, здоров'я, повагу, захист честі, гідності, недоторканності і безпеку в демократично організованому суспільстві визнаються найвищою соціальною цінністю, а їх утвердження і забезпечення – як головний обов'язок держави. Проголошення суверенітету, незалежності держави самих по собі недостатньо для того, щоб права і свободи стали реальністю. Вкрай важливою підвалиною можливості їх реалізації є формування громадянського суспільства і побудови правової держави.

© Варзар І.М.

ГУМАНІТАРНА КРИЗА (КАТАСТРОФА)

– порушення усталеного життя великої групи людей (верстви, громади чи навіть нації), коли різко обмежується нормальне забезпечення їх продовольством, житлом, одягом, скорочується санітарне обслуговування тощо. Може виникнути в результаті соціальних заворушень, воєнних дій, стихійного лиха, техногенної катастрофи, внаслідок чого великі маси людей бувають змушені

лишати місця постійного проживання, руйнується інфраструктура життєзабезпечення, загострюється проблема дотримання порядку, суспільної безпеки й управління.

© Михненко А.М., Щур Н.О.

ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА – система цілеспрямованої, регулюючої, організуючої, координуючої діяльності суб'єктів, спрямована на забезпечення оптимального функціонування та розвитку гуманітарної сфери життєдіяльності суспільства, соціального, духовного життя, соціальних та духовних відносин. **Г.п.** – це система принципів, цілей, механізмів, послідовних заходів, що мають на меті створення умов для соціально-гуманітарного розвитку суспільства, соціальної, інтелектуально-духовної безпеки людини й суспільства, реалізацію її соціальних, духовних потреб, формування і збагачення творчого потенціалу особи, всебічну самореалізацію її сутнісних сил, соціодинаміку освіти, науки, культури тощо. **Г.п.** – це система діяльності, що має на меті всебічне сприяння створенню, розвитку та збереженню духовних (як загальнолюдських, загальноцивілізаційних, так і національних) цінностей.

© Скуратівський В.А.

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА – сукупність теоретичних принципів і практичних заходів, які розробляються й реалізуються державою у сфері взаємовідносин між статевими групами суспільства з метою забезпечення певних можливостей для чоловіків і жінок у використанні економічних і соціально-політичних прав. **Г.п.** виникає в умовах гендерної соціальної стратифікації, основою якої є різний статус чоловічих і жіночих гендерних груп у суспільстві. Концепція, яку покладено в основу **Г.п.**, виявляється у гендерній ідеології, що передбачає обґрунтування інтересів гендерних груп, визначення їх статусу в суспільстві, а також розробку певного світогляду стосовно взаємовідносин різних статей. Найбільш поширеними є егалітарна й патріархальна гендерні концепції. Егалітарна концепція виходить із рівноправності статей, а патріархальна ґрунтується на ідеології маскулінізму, яка виправдовує й затверджує чоловіче домінування. Патріархальна ідеологія обґрунтовує низький статус жінки порівняно із статусом чоловіків у системі суспільних відносин і відводить їй

місце тільки в сім'ї. У всіх інших сферах праці, політики, прийнятті важливих для суспільства економічних рішень їй відводиться другорядна після чоловіка роль. Егалітарна ідеологія відповідає принципам демократії. Демократичне суспільство передбачає репрезентативне представництво основних соціальних груп (зокрема гендерних) в органах політичного й державного управління. Права людини, принципи соціальної справедливості вимагають, щоб чоловіки й жінки як рівноправні члени суспільства мали рівне представництво в органах управління всіх рівнів, оскільки вони рівною мірою беруть участь у суспільно корисній праці.

© *Михненко А.М., Попова І.М.,
Щур Н.О.*

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ – процес, в якому однакове, справедливе ставлення і до жінок, і до чоловіків у всіх сферах людського буття, включаючи політичне, економічне, побутове тощо. Гендерна рівність можлива за умов наявності рівних прав і рівних можливостей для жінок і чоловіків. Справедливість веде до рівноправності, коли суспільством за однаковими критеріями оцінюються подібності й відмінності між жінкою і чоловіком, соціальні ролі, які вони відіграють. Поняття гендеру увійшло у вжиток з соціології і означає соціальну стать людини, на відміну від біологічної статі, соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості кожної статі в освіті, професійній діяльності, доступ до влади, сімейній ролі та репродуктивній поведінці і є одним з базових вимірів соціальної структури суспільства.

© *Дармограй Н.М.*

ГЕНДЕРНИЙ ПАРИТЕТ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – один з принципів державного управління, що забезпечує збалансовану та рівноправну участь чоловіків і жінок у управлінні державою.

Дане визначення ґрунтується на новій парадигмі влади, основною ознакою якої є егалітарність владно-управлінських відносин. При цьому слід нагадати, що парадигма – це колективна пізнавальна установка (модель), за допомогою якої дане покоління науковців окреслює та інтерпретує накопичення нових фактів, що не вписуються в існуючу модель. Питання гендерного паритету у державному управлінні досліджували В.Гошовська, Н.Грицяк, Б.Кравченко, О.Кулачек, К.Левченко, Е.Лібанова, Т.Мельник, М.Пірен та ін.

Основи **Г.п.** закладені в Конституції України, Міжнародних нормативно-правових актах та інших документах. За рівнем гендерного розвитку Україна посідає 54-те місце і входить до групи країн із середнім розвитком людського потенціалу, проте значно відстає за показником залучення жінок на вищі керівні посади та до роботи в парламенті.

Г.п. у державному управлінні – гендерно збалансована участь у процесах управління суспільним розвитком, що передбачає не лише присутність однакової кількості жінок і чоловіків, а й їх свідому відповідальність, яка ґрунтується на взаємній повазі до різних поглядів і позицій та розумінні відмінностей досвіду й потреб кожної статі.

© *Сергеева Л.М.*

ГРАНТ (англ. *grant*) – вид субсидій; надається організацією чи приватною особою іншій організації чи приватній особі для здійснення конкретних проектів у галузі науки, культури, освіти. **Г.** – одноразова грошова допомога, стипендія із спеціального фонду для проведення наукових, дослідницьких та інших робіт. Відповідно до проекту Закону України “Про меценатство” **Г.** – це є цільова фінансова допомога, що надається органом державної влади або органом місцевого самоврядування набувачу благодійної допомоги як доповнення до гранту, вже наданого іншим суб’єктом благодійництва.

© *Курінна Т.М.*

Д

ДАВНЬОРУСЬКА (КИЇВСЬКА) ДЕРЖАВА – перше східнослов'янське державне утворення на території України (середина IX ст. – середина XIII ст.). Столиця – м.Київ, за якої в науковій літературі отримала назву Київська Русь.

Д.д. виникла і розвивалася закономірно як наслідок соціально-економічних процесів, що відбувалися в середовищі східнослов'янських племен у VI – середині IX ст. Причини утворення **Д.д.** полягають у відносно високому рівні поділу праці, установленні регулярних господарських зв'язків між окремими територіальними утвореннями, ускладненні суспільної структури, необхідності єдиних колективних дій в організації міжнародної торгівлі, спільному захисті від експансії зовнішніх ворогів та ін.

Д.д. за формою свого державного устрою була ранньофеодальною монархією, до складу якої входило 22 етнічні спільноти, з населенням на середину XIII ст. більше 5 млн осіб. **Д.д.** у своєму розвитку пройшла три основних етапи: 1) становлення (середина IX – кінець X ст.); 2) централізації (XI – середина XII ст.); 3) децентралізації (середина XII – середина XIII ст.). У середині XIII ст. перестала існувати внаслідок військового знищення Монгольською імперією. Державна традиція Київської Русі після татаро-монгольської навали (1236–1240 рр.) збереглася і розвивалася в *Галицько-Волинському князівстві*, що вважається першим власне українським політичним утворенням.

© Сєров О.В.

ДАВОСЬКИЙ СВІТОВИЙ ФОРУМ (Давоський економічний форум) – щорічна світова зустріч представників ділових кіл на зимовому курорті в м. Давос (Швейцарія). **Д.с.ф.** – неформальна зустріч найвпливовіших глобалістів, “людей Давоса”, які позиціонують себе з діловою, політичною елітою. **Д.с.ф.** започаткований у 1977 р. німець-

ким бізнесменом К.Швабом. Засідання традиційно проходять наприкінці січня кожного року. Порядок денний чітко не окреслюється, що дає можливість проведення дискусій з різних актуальних питань світової політики та економіки.

Найперші зустрічі мали назву “Європейський симпозиум з менеджменту” і до 1987 р. **Д.с.ф.** називався “Європейський форум з менеджменту”.

Україна бере участь у роботі **Д.с.ф.** з 1992 р. Саме тоді там відбулася презентація незалежних держав, утворених на теренах колишнього СРСР. Під час роботи **Д.с.ф.** досягнуто домовленості про вступ України до Міжнародного валютного фонду (МВФ), до Світової організації торгівлі (СОТ). У наступні роки обговорювалися питання фінансування об'єкта “Укриття” ЧАЕС як передумови закриття станції, про перетворення ЧАЕС на екологічно безпечну зону, про можливість реалізації проектів розбудови транспортних комунікацій “Європа-Азія” по території України тощо.

© Розпутенко І.В.

ДАНИЛО ГАЛИЦЬКИЙ (1201-1264) – князь галицько-волинський і великий князь київський (1240), коронувався 1253 р. Син князя Романа Мстиславича, засновника Галицько-Волинського князівства.

У 1211 р. був поставлений боярами на князювання в м.Галичі, але в 1212 р. вигнаний. У 1221 р. почав княжити на Волині й до 1229 р. завершив об'єднання волинських земель. У 1223 р. брав участь у битві на р.Калка проти монгольського війська. У 1238 р. розгромив німецьких рицарів, які захопили м.Дорогичин. Він опанував Галичем (1238 р.), передав Волинь брату Васильку Романовичу, а потім зайняв Київ (1239 р.). Данило Романович посадив у Києві воєводу Дмитра Єйковича, який очолив оборону міста під час осади монгольськими військами хана Батия

(грудень 1240 р.). Князь приділяв значну увагу зміцненню західних кордонів Галицько-Волинської держави. У 1243-1244 рр. здійснив походи на Польщу, у ході яких підкорив Люблінську землю.

Д.Г. здійснив низку реформ для підсилення князівської влади, сприяв розвитку міст. При ньому були побудовані Холм (близько 1237 р.), Львів (1256 р.), Угрівськ, Данилів, відновлений Дорогичин. Він споруджує могутні фортеці в Кам'янці-Литовському, Бересті, Стоп'ї, Біланові, Кам'янці-Подільському, Хотині. У 40-х рр. XIII ст. переніс столицю Галицько-Волинського князівства з Галича в Холм.

Після вторгнення монгольського війська у Південно-Західну Русь (1240 р.) Д.Г. вживав енергійних заходів щодо запобігання їхніх нападів на Галицько-Волинське князівство. У 1245 р. у битві під Ярославлем галицьким військом під командуванням князя розбили полки угорських, польських феодалів та галицьких бояр, що й завершило майже 40-річну боротьбу за відновлення єдності Галицько-Волинського князівства. На початку 50-х рр. XIII ст. Д.Г. втрутився у війну за австрійський герцогський престол та домогся визнання прав на нього для свого сина Романа.

Наприкінці 1245 р. Д.Г., щоб зберегти державу, був змушений визнати повну залежність від *Золотої Орди*. У пошуках союзників у боротьбі проти Золотої Орди Д.Г. звернувся по допомогу до папи римського Інокентія IV, який намагався поширити вплив католицизму на східнослов'янські землі. Під впливом своїх західних союзників погодився прийняти від папи королівський вінець і в жовтні-листопаді 1253 р. був коронований у м.Дорогичині. Після невдачі з організацією хрестового походу проти Золотої Орди відносини між папською курією і Галицько-Волинським князівством остаточно обірвалися у 1257 р. У 1259 р. татарський хан Бурундай змусив Д.Г. зруйнувати усі міські укріплення.

У 1264 р. Д.Г. помер. Похований у Холмі (сучасна Польща) в церкві Різдва Пречистої Богородиці, яку він сам збудував у 1260 р. Церкву було розібрано уніатами у 30-х рр. XVIII ст., однак її підземна крипта збереглася. Часи князювання Д.Г. були періодом найбільшого економічного культурного піднесення і політичного посилення Галиць-

ко-Волинського князівства, яке протягом другої половини XIII-XIV ст. зберігало державницьку традицію Давньоруської (Київської) держави.

Пам'ять про галицько-волинського князя Д.Г. вшановано у сучасній Україні. Національний банк України випустив в обіг тиражем 10 тис. пр. срібну пам'ятну монету номіналом у 10 грн "Данило Галицький" (1 липня 1998 р.). На центральній площі м. Галича 22 вересня 1998 р. було відкрито пам'ятник королю Д.Г., а 26 жовтня 2001 р. десятиметровий кінний пам'ятник королю відкрито на Галицькій площі у Львові з нагоди 800-річчя засновника міста.

Указом Президента України від 30 липня 2003 р. № 769/2003 було затверджено статут Ордена Данила Галицького – державної нагороди, що призначена для нагородження військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, Державної спеціальної служби транспорту, а також державних службовців за значний особистий внесок у розбудову України, сумлінне та бездоганне служіння українському народу.

© Нікітін В.В.

ДВОМОВНІСТЬ (БІЛІНГВІЗМ) – користування одночасно двома мовами особою чи спільнотою у відповідних комунікативних сферах. Д. є специфічною ознакою мовної ситуації у тій чи іншій країні. Як правило, одна мова є засвоєною з дитинства, рідною, інша – набутою. В Україні наявна здебільшого українсько-російська Д., сформована пропагандою про виняткову значущість російської мови за часів СРСР. Д. в Україні має риси не гармонійності, а диглосії, що є перехідним етапом у процесі витіснення з ужитку рідної мови, звуження сфери функціонування української мови, обмеження її вживання побутом, що переважно спостерігається на сході та півдні країни. Під диглосією розуміють мовну ситуацію, за якою в одному суспільстві існує дві мови або дві форми однієї мови, що виконують відмінні функції. Крім того, під впливом контактів мов через недостатню культуру мовлення функціонує суржик – змішана білінгвальна мова. За даними дослідників, процеси асиміляції насамперед торкаються мовно-культурної ідентифікації, а згодом відбуваються процеси асиміляції етнічні. Процес збільшення так званої гібридної групи (мовці, які свою

етнічну належність визначають як українці/українка, водночас рідною мовою називають російську) може призвести до зросійщення української нації. Сучасні соціолінгвісти наводять переконливі дані про те, що цей процес триває.

© Левченко О.П.

ДЕБЮРОКРАТИЗАЦІЯ (від лат. *de* – із, фр. *bureau* – бюро, грец. *kratos* – влада; англ. *debureaucratization*; нім. *Entbürokratisierung*) – система політичних та організаційних заходів, спрямованих на підвищення рівня ефективності державного управління в різних сферах життя суспільства та зниження рівня корупції в органах державної влади за рахунок ослаблення чи відміни строгого регламентування діяльності підприємств, закладів, установ, яке обмежує їх самостійність.

Політика Д. проводиться у відповідь на зростання дисфункцій апарату державного управління і латентних відносин в його структурах. Відносними критеріями, що вказують на необхідність проведення Д., є показники, що існують у різних співвідношеннях. Це питома вага апарату органів державного управління в загальній кількості працюючих, рівень видатків на утримання апарату управління, дієвість контролю за оперативною діяльністю виконавчих органів державної влади.

Д. визначається як реалізація системи заходів (методів) щодо подолання бюрократизму, які поділяються на *універсальні* – необхідні в будь-якому суспільстві, *специфічні* – властиві конкретним типам суспільства та *ситуативні* – актуальні для конкретної соціальної обстановки. До перших відносять заходи (методи) підвищення загальної і управлінської культури населення. До других – відкритість процесів прийняття управлінських рішень, скорочення державного апарату, свободу доступу до соціально значущої інформації, підвищення ролі громадських організацій тощо. До третіх можна віднести подолання прагнення збереження стабільності структури за рахунок необхідності зміни функцій, що забезпечують дотримання цілей системи, зняття ряду обмежень на трудову творчість, самостійність. Важливий метод Д. – спрощення процедур управління, надання їм наочності і прозорості для громадян, працівників.

Процес Д. – необхідна компонента функціонування і розвитку системи управління.

Д. – це боротьба з дисфункціями і неефективністю управління, яка нерозривно пов'язаний з реформуванням державних структур. Д. розглядається також як комплекс заходів демократичної влади, політичних партій, рухів, спрямованих на послаблення негативних бюрократичних виявів та процес послаблення або відміни приписів, що обмежують самостійність підприємств, установ, закладів з метою покращення їх функціонування і взаємодії.

© Фоміцька Н.В.

ДЕГРАДАЦІЯ – погіршення характеристик системи, яке веде до її хаотизації й руйнування. Причини Д. системи можуть бути різноманітними. Часто важливою причиною є *закритість системи*.

© Сурмін Ю.П.

ДЕЗІНТЕГРАЦІЯ МІЖНАРОДНА – результат внутрішньої або зовнішньої кризи, який характеризується розпадом інтеграційного об'єднання на складові елементи. Причинами Д.м. можуть стати: деградація економік держав, яка викликана елементами несумісності політико-економічних факторів; порушення принципу добровільності інтеграції під час об'єднання і подальшого функціонування, що зумовлено невідповідністю соціально-економічних факторів; етнічні конфлікти та нездатність місцевих органів влади протидіяти цим явищам.

© Куйвець О.В.

ДЕЗІНФОРМАЦІЯ (фр. *désinformation*) – поширення свідомо перекрученої та неправдивої або спотвореної, тенденційної інформації. Один з найпоширеніших засобів сучасної пропаганди з метою введення в оману громадської думки. Д. є складовою політичної діяльності, політичних технологій і використовується в політичній боротьбі разом з *інсинуацією* – неправдивою, наклепницькою вигадкою з метою заплямувати, знеславити когось, та *інспірацією* – намовлянням, підбурюванням, таємним підбиванням на якісь вчинки. Д. упроваджується через вжиття спеціальних заходів, спрямованих на приховання від супротивника справжніх цілей, введення його в оману в процесі формування його ставлення до політичних, економічних, науково-технічних, військових та інших проблем, з метою спо-

нукати супротивника до таких рішень і дій, які були б вигідні для дезінформуючої сторони, тощо.

© Титаренко О.Р.

ДЕЗОРГАНІЗАЦІЯ – іманентна якість матерії, пов'язана із зростанням ентропії, втраченою самоорганізаційних процесів. Система в стані дезорганізації втрачає організаційні структури, не реалізує функції. Виділяють структурний і функціональний різновиди Д., а також конструктивну і деструктивну. Конструктивна Д. є передумовою подальшої зміни типу організаційної структури. Деструктивна Д. призначена для руйнування системи, втрати ідентичності. Соціальна Д. є частиною соціальних змін, результатом порушення рівноваги системи.

© Сурмін Ю.П.

ДЕКАДЕНЦІЯ – процес соціального занепаду, за якого соціальні інститути втрачають функцію соціального контролю і суспільство втрачає свою цілісність.

© Борисевич С.О.

ДЕКЛАРАЦІЯ – політичний документ, у якому держава (група держав), партії, міжнародні організації урочисто проголошують програму своїх дій, важливу подію внутрішнього чи зовнішнього життя, принципи і цілі своєї політики. Нерідко Д. знаменують собою поворотні стани в устрої країн і народів, політичних партій, суспільно-політичних рухів. У період формування нових національно-державних відносин і структур, утвердження незалежних республік у Д. проголошується національний і державний суверенітет республік, принципи побудови нової державності.

© Борисевич С.О.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ЄВРОПЕЙСКУ ІДЕНТИЧНІСТЬ – формальний початок реалізації політики ідентичності в Європейському Союзі. На Копенгагенському Європейському саміті 14-15 грудня 1973 р. держави – учасниці розширеного Європейського Співтовариства (після приєднання Великої Британії, Данії та Ірландії) підтвердили свою рішучість щодо запровадження концепції європейської ідентичності як засобу кращої персоналізації їх відносин з третіми країнами і місця, яке вони посіда-

ють у світових справах. За змістом Д.є.і. включає: спільну спадщину, інтереси і специфічні зобов'язання, а також ступінь єдності, досягнутої в межах Співтовариства; оцінку того, наскільки країни ЄС взаємодіють з іншим світом, та відповідальності, що витікає з цього; врахування динамічної природи Європейської єдності.

© Ратушний С.М.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО МАЙБУТНЄ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (Лаккенська декларація) – визначає 60 ключових питань щодо майбутнього Союзу в контексті чотирьох головних тем: розподіл і суть повноважень між Союзом та його учасниками, спрощення законодавчих інструментів Союзу і удосконалення ефективності процедури ухвалення рішень, забезпечення міжінституційного балансу та конституціоналізація Договорів, пристосування інституційної системи та рух до Конституції для європейських громадян. Д.м.ЄС прийнята Європейською Радою 15 грудня 2001 р. на виконання рішень Ніщцького саміту щодо інституційної реформи в умовах розширення ЄС. На її підставі було сформовано Європейський Конвент за участю представників національних урядів і парламентів, європейських установ, неурядових організацій і громадськості для підготовки інституційної та конституційної реформ Договорів ЄС.

© Ратушний С.М.

ДЕКЛАРАЦІЯ ЩОДО РЕГІОНАЛІЗМУ В ЄВРОПІ прийнята в Базелі 4 грудня 1996 р. Асамблеєю європейських регіонів (АЕР), яка об'єднує більше 270 регіонів від 33 країн і 13 міжрегіональних організацій, є політичним голосом її учасників і форумом для міжрегіональної співпраці. Д.р.Є. визначає напрями майбутнього розвитку регіонів – членів АЕР. Зазначається, що регіон – це територіальне утворення публічного права, яке негайно визнається таким після його заснування і наділення правом самоврядування; має бути визнаний в національній конституції або в законодавстві, які гарантують його автономію, ідентичність, владу і організаційні структури; повинен мати свою власну конституцію, статут автономії або інший правовий акт, який передбачає формування частини правопорядку держави на вищому рівні її організації і влади. Регіони в межах однієї держави можуть мати різний статус

відповідно до їх історичних, політичних, соціальних або культурних особливостей. Статус регіону може бути змінений лише з урахуванням його позиції.

© Ратушний С.М.

ДЕКОМПОЗИЦІЯ – сукупність операцій поділу цілого на частини із збереженням властивості підпорядкування складових частин, уявлення цілого у вигляді дерева цілей. Д. є одним із способів спрощення складного. Вона неможлива без базової змістової моделі та алгоритму. Модель будується на основі експертних досліджень, а в алгоритмі визначаються ітерації щодо деталізації цілого. Її проблемою є компроміс між вимогою не пропустити чогось важливого (принцип повноти) і вимогою розуміння суттєвого (необхідного), елементарного (достатнього), а також поступово наростаючої деталізації базових моделей та ітеративності алгоритму Д.

© Сурмін Ю.П.

ДЕКОНЦЕНТРАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА – розукрупнення великих підприємств на окремі самостійні підприємства з наступним поступовим їх відокремленням у межах системи більш дрібних підприємств. Зростання мережі підприємств за рахунок розукрупнення великих окремими економістами розглядається як позитивне явище, що має за мету монополізувати виробництво. В умовах України такі явища часто суперечать загальносвітовим тенденціям розвитку національного господарства, суть яких полягає саме в концентрації виробництва і капіталу. Слід розрізнити поняття Д.в. у вузькому і широкому розумінні. У вузькому розумінні Д.в. означає процес розосередження працівників, засобів виробництва на підприємствах, що пов'язано із технологічними особливостями. У широкому розумінні Д.в. означає його оптимізацію за обсягами. Хоча в розвинених країнах є значна кількість малих підприємств, вони значною мірою функціонують в економічному середовищі великих корпорацій, які ведуть уперед у науково-технічних дослідженнях, інвестиціях, просуванні товарів на нові ринки.

© Романенко В.А.

ДЕКРЕТ – один з різновидів правових актів органів державної влади. Світова практика свідчить про те, що Д. є досить поширеною

формою правотворчості та застосування права. Так, у Франції Д. видається президентом або прем'єр-міністром, причому Д. президента набуває юридичної сили після скріплення його підписом прем'єр-міністра чи відповідного міністра. У країнах англосаксонської правової системи деякі різновиди судових рішень іменуються декретами.

© Марчук Р.П.

ДЕЛЕГОВАНІ ПОВНОВАЖЕННЯ – функції, повноваження яких набуває певний суб'єкт (орган чи посадова особа) шляхом передачі йому для виконання від іншого суб'єкта, за власним рішенням останнього, або на підставі норми законодавства. Їхнім різновидом є повноваження, делеговані органам місцевого самоврядування, а саме надані законодавством окремі повноваження органів виконавчої влади, реалізація яких пов'язана з виконанням функцій виконавчої влади на місцях і у виконанні яких виконкомми є підконтрольними та підзвітними відповідним органам виконавчої влади. Здійснення вказаних Д.п. забезпечуються фінансуванням з коштів державного бюджету або шляхом віднесення до місцевого бюджету у встановленому законодавством порядку окремих загальнодержавних податків, а також передачею цим органам відповідних об'єктів державної власності. Д.п. характеризуються трьома основними ознаками: відповідні повноваження виконуються тимчасово, на договірних засадах та за згодою того органу, якому повноваження делегуються.

© Шевчук П.І.

ДЕЛЕГУВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ – тимчасова передача для виконання від одного суб'єкта управління (органу чи посадової особи) іншому суб'єкту функцій та повноважень із збереженням у делегуючого суб'єкта права повернути їх до власного виконання та збереження за ним дійового контролю за реалізацією делегованих повноважень. Д.п. здійснюється: а) законом – органам місцевого самоврядування надаються окремі повноваження органів виконавчої влади; б) договором – окремі повноваження органу місцевого самоврядування передаються органу місцевого самоврядування іншого територіального рівня або іншої територіальної громади; в) рішенням районної, обласної ради, що приймається відповід-

но до закону – **Д.п.** районних, обласних рад відповідним державним адміністраціям. Практика **Д.п.** зумовлена існуючою в Україні моделлю влади на регіональному та місцевому рівнях. Відсутність на найнижчому рівні (село, селище, місто) органів державної влади спонукає до виконання виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад досить широких функцій, серед яких значною є питома вага саме **Д.п.**, що за своєю природою є функціями органів виконавчої влади. Неможливість утворення виконавчих органів для обласних та районних рад, які репрезентують спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст, змушує ці ради делегувати значну кількість самоврядних повноважень місцевим державним адміністраціям.

© Малиновський В.Я.

ДЕМОГРАФІЧНА ПОЛІТИКА – частина загальної соціальної політики, спрямованої на досягнення бажаного в довготерміновій перспективі типу відтворення населення з урахуванням регіональних розходжень у його розвитку.

© Шевченко С.Г.

ДЕМОГРАФІЧНА РЕВОЛЮЦІЯ – періодичне вибухоподібне зростання народонаселення внаслідок зниження смертності та підвищення народжуваності.

© Макаренко Е.М.

ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ – сукупність соціально-демографічних проблем, які зачіпають інтереси всього людства. Серед найважливіших проблем народонаселення, що загрожують у край негативними наслідками, такі: стрімке зростання населення, або демографічний вибух, у країнах, що розвиваються, і загроза депопуляції; неконтрольована урбанізація; криза великих міст у розвинених країнах; стихійна внутрішня і зовнішня міграція, яка ускладнює політичні відносини між державами; нерівномірне зростання населення в різних регіонах, що супроводжується інтенсивним процесом перерозподілу світового населення між ними; різкий спад народжуваності в країнах Західної Європи, Північної Америки та Японії; старіння населення; зростання потреби в робочих місцях.

© Михненко А.М., Шевченко С.Г.

ДЕМОКРАТІЯ – політичний лад, порядок здійснення влади, спосіб управління суспільними справами за участю та в інтересах народу; практичне втілення ідеалів свободи, справедливості, рівності можливостей, людських прав; соціальна активність, участь громадян в ухваленні та здійсненні суспільних рішень, у житті громади, розв'язанні проблем. **Д.** – це не лише формальне визнання народу джерелом влади, сувереном, стосовно якого влада відіграє обслуговуючу роль, не тільки переважне право більшості під час ухвалення суспільних рішень, а й поважання прав і потреб меншості, загальне дотримання закону й конституційного порядку, чітке визначення політичних процедур, суспільних заходів, політичної комунікації за допомогою регламентів, толерантне, терпиме ставлення її учасників до інших думок і позицій, готовність до компромісу у вирішенні спірних питань. Ознакою **Д.** є участь громадян у формуванні органів державної влади, контролі за їхньою діяльністю, вплив на прийняття спільних для всіх рішень на засадах загального, рівного виборчого права і здійснення цього права у процедурах виборів, референдумів тощо, участь у розв'язанні суспільних проблем.

© Князєв В.М.

ДЕМОКРАТІЯ ВІЙСЬКОВА (англ. *martial democracy*) – термін, уведений у науковий обіг відомим американським етнографом, соціологом та істориком Л.Г.Морганом (1818-1881) для позначення організації влади на стадії переходу від родового ладу до держави. Л.Г.Морган простежує розвиток ідеї уряду (публічної влади) починаючи з первісної, чисто родової організації, яку він спостерігав у австралійців з їхніми кланами й складними заборонами шлюбу між чоловіками й жінками клану, і аж до сучасної політичної організації, що спирається на територіальний принцип.

Форма політичної організації суспільства в умовах розкладання первіснообщинного ладу й утворення держави. Обов'язковими елементами **Д.в.** є: військовий вождь (наділений також і судовими повноваженнями, але позбавлений адміністративних повноважень), рада вождів і народні збори. Сутність **Д.в.** виявляється в посиленні влади військових вождів, яких обирають демократичним шляхом.

Археологічно епоха **Д.в.** відповідає ранній порі металів (бронзового і раннього залізного віків), упровадження яких спричинило розвиток плужного землеробства, скотарства, ремесла, обміну і водночас призвело до утворення додаткового продукту і приватної власності.

Поява додаткового продукту в період розкладу родового суспільства сприяла розвитку грабіжницьких війн через багатство, рабів, земель. Війни збагачували й підсилювали військових проводирів, даючи їм змогу захоплювати політичний контроль у племенах. Ще зберігалася демократія, тому що продовжували існувати народні збори, рада старійшин і племінний вождь, влада якого “гранувалася” на традиційному авторитеті. Але це була **Д.в.**, оскільки народні збори були зборами збройних воїнів, а на перше місце висувалися військовий лідер та його дружина.

Концепцію Л.Г.Моргана було покладено в основу популярної в марксистських колах книги Ф.Енгельса “Походження родини, приватної власності та держави” (1884), де їй було додано універсально-історичного значення. Пізніше в роботах багатьох радянських істориків цим терміном стала позначатися не тільки форма організації влади, але й відповідний їй заключний етап розкладу первісного суспільства і його перетворення в класове суспільство.

Класичними прикладами **Д.в.** є суспільства греків гомерівської епохи, стародавніх кельтів і германців, норманів та ін. Оскільки процес становлення державної влади відбувався в різні хронологічні періоди, то й виникнення **Д.в.** датується по-різному. В Афінах цей період охоплював X-VII ст. до н.е., у Римі – приблизно VIII-VI ст. до н.е., германські племена перебували на даній стадії в II-V ст.н.е., норманські – VIII-IX ст. тощо.

У східних слов'ян епоха **Д.в.** припадає на VI-VIII ст. і збігається з періодом формування локальних (на рівні союзів племен) державних утворень (племінних князівств). З початку 90-х рр. XX ст. термін **Д.в.** поступово виходить із наукового обігу. Його сучасним аналогом може вважатися *вождівство* з тією відмінністю, що головний акцент тут робиться на визначенні влади вождя, а не на збереженні елементів ранньої демократії як у першому випадку.

© Нікімін В.В.

ДЕМОКРАТІЯ ЛІБЕРАЛЬНА – форма демократії, в основі якої лежить захист свободи і захищеності людей від втручання з боку держави, її невтручання у справи громадянського суспільства, свобода підприємництва, утворення правової держави, недоторканність приватної власності, чіткий функціональний поділ державної влади, пріоритет прав індивіда над законами держави, оскільки особа – первинне і головне джерело влади, обмеження влади більшістю над меншістю; **Д.л.** сьогодні визнається як елітарна. Батьківщиною ліберальних ідей і місцем першого практичного втілення багатьох із них є Англія. Ідеологами ранньої **Д.л.** вважаються Дж.Локк, Ш.-Л.Монтеск'є та інші, які мали за мету захистити клас власників, а часто й аристократію від свавілля з боку монарха, ліквідувати феодальні обмеження, які заважали приватно-підприємницькій діяльності.

© Брус Т.М.

ДЕМОКРАТІЯ МІСЦЕВА – сукупність форм реалізації територіальними громадами права на владу через інститути місцевого самоврядування. Основними формами **Д.м.** є місцеві вибори, місцеві референдуми та опитування, загальні збори громадян, місцеві ініціативи та громадські слухання. **Д.м.** дає змогу забезпечити безпосередню участь громадян у розв'язанні місцевих проблем, сприяє підвищенню транспарентності місцевого самоврядування. Особливості реалізації **Д.м.** в окремих територіальних громадах можуть визначатися відповідними статутами. Бар'єрами ефективної реалізації **Д.м.** є неоднорідність територіальних громад, труднощі забезпечення організації форм **Д.м.** у великих територіальних громадах, недостатність ресурсного забезпечення, низька ініціативність територіальних громад, нормативна неврегульованість.

© Монастирський Г.Л.

ДЕМОКРАТІЯ ПРЕДСТАВНИЦЬКА – форма демократії, за якої громадяни опосередковано, через обраних ними представників, беруть участь у державних справах. **Д.п.** уособлюють парламентські або президентсько-парламентські республіки, вона містить певний потенціал бюрократизації влади. У сучасних демократичних суспільствах формування державної політики на

всіх рівнях відбувається в основному в представницьких установах і закладах, що зумовлено притаманними сучасній цивілізації проблемами, розв'язання яких часто неможливе засобами прямої демократії. Інститути **Д.п.** відіграють першочергову роль у процесі ухвалення рішень. Особливо вагоме значення в системі **Д.п.** мають парламенти, склад яких формується через загальні вибори і яким громадяни делегують свої повноваження для здійснення функцій вищої законодавчої влади. Надійним інструментом вироблення оптимальних рішень на основі виявлення волі народу є поєднання різних форм прямої та **Д.п.**

© Брус Т.М.

ДЕМОКРАТІЯ СПІВУЧАСТІ – теорія, згідно з якою люди можуть і повинні брати участь у вирішенні всіх справ, які істотно впливають на них. У **Д.с.** основну увагу зосереджено не на тому, що сприяє стабільності інститутів, а на тому, що забезпечує добробут людей.

© Князєв В.М.

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ – явище і процес, що характеризуються розширенням прав і свобод громадян та їхніх об'єднань, активізацією участі народу в політичному житті та його впливу на прийняття державно-управлінських рішень, посиленням контролю з боку суспільства за діяльністю держави, ідеологічним і політичним плюралізмом.

© Бакуменко В.Д., Князєв В.М.

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ – перехід від авторитарних форм організації закритої системи державної служби до демократичних – таких, що трансформують дану систему у відкриту, прозору, публічну. Виходячи з того, що державна служба є професійною діяльністю, **Д.д.с.**, по суті, є процесом, що забезпечує умови відкритості й прозорості у здійсненні державними службовцями своєї професійної діяльності, перетворюючи (трансформуючи) її тим самим у публічну діяльність, а отже, публічну службу.

Зважаючи на те, що державна служба водночас є соціальним, організаційним і правовим інститутом, процес **Д.д.с.** має інституційно пронизувати їх як згори донизу, так і знизу вгору.

Д.д.с. як соціального інституту передбачає створення відповідних інституційних умов

для реалізації цільової функції державної служби – служіння народу.

Д.д.с. як організаційного інституту пов'язана, насамперед, зі створенням умов для ефективної діяльності системи державної служби як цілісного соціального організму, що складається з відповідних різновидів публічної служби (державна, муніципальна; мілітаризована, цивільна; загальна, спеціальна та ін.).

Д.д.с. як правового інституту зводиться до створення таких інституційних умов, які здатні забезпечити єдність функціонування правових інститутів, що регулюють здійснення державної влади та державного управління і осіб, які практично виконують функції держави згідно зі своїм правовим статусом державного службовця.

Д.д.с. як соціального, організаційного, правового інституту суттєво впливає на формування та реалізацію державно-службових відносин, пов'язаних з проходженням державної служби. Насамперед, це стосується вимог щодо формування кадрового резерву, вступу на державну службу, просування (переміщення) по службі, щорічної оцінки, атестації, професійного навчання, підстав і способів припинення державної служби.

Д.д.с. українськими та зарубіжними науковцями розглядається переважно в контексті демократизації державного управління в цілому.

© Мартиненко В.М.

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ – процес політичних і соціальних змін, які спрямовані на встановлення демократичного устрою. Виходячи з визначення політичних інститутів як моделі системи відносин людей з приводу влади й управління і стану організованої спільності можна виділити головний напрям **Д.п.і.** як залучення громадян до управління справами суспільства та держави; створення умов для вияву ініціативи окремих осіб, представницьких органів влади, громадських організацій, трудових колективів; розвиток місцевого самоврядування; вільний розвиток кожної нації та народності, укріплення їхнього рівноправного співробітництва; постійне укріплення законності та правопорядку; розширення гласності; регулярне врахування суспільної думки в умовах обговорення та вирішення державних та суспільних справ; удосконалення виборчої системи.

Поняття **Д.п.і.** пов'язано з питанням державного режиму. Політична наука частіше застосовує поняття політичного режиму. Як провідні підходи використовується інституціональний та соціологічний. Перший підхід визначає політичний режим через поділ державної влади і співвідношення її гілок, що має місце тенденція до ототожнення режиму з формами правління, з формою держави в цілому, розглядає політичний режим і державний устрій як синоніми. Другий підхід надає перевагу осмисленню зв'язків між суспільством і державою, які склались реально, незалежно від правових норм. У цьому аспекті виділяють такі різновиди державного режиму, як демократичний, авторитарний і тоталітарний.

Поняття **Д.п.і.** спирається також на поняття демократії, що об'єднує в собі комплекс світоглядних настанов, які визначають не тільки політико-правовий та державний бік дійсності, але й пов'язані з усіма явищами суспільного життя. У науці державного управління існує багато досліджень демократії, у яких розглядаються основні положення теорії демократії та критичний аналіз її внутрішніх протиріч. Вітчизняні автори приділяють увагу аналізу сучасного стану демократичних перетворень в Україні та механізмам удосконалення цього процесу. Однак усі вони відносять до основних ознак демократії *вільні та регулярні вибори органів державної влади, функціонування державного механізму на основі принципу поділу влади*. Сюди належать також *політичний плюралізм; наявність проголошених та гарантованих прав і свобод людини і громадянина, які дають змогу громадянам реально брати участь у визначенні державної політики; обмеженість використання в діяльності органів державної влади методів примусу; виключення не правових методів владного впливу* (терор та репресії); *методи компромісу, взаємної згоди, взаємного узгодження позицій* та прагнення конструктивно вирішувати конфлікти.

© Крутий О.М.

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ – процес реалізації прав і свобод громадян у системі управління суспільством. **Д.у.** є найвищим щаблем регуляції суспільних відносин і здійснюється на основі принципів: конкуренції, багатопартійності, плюралізму, свободи вибору, прозорості прийняття рішень, громадського їх контролю.

© Князєв В.М., Михненко А.М.

ДЕМОКРАТИЧНІ ІНСТИТУТИ І ПРОЦЕСИ – сталі, загальновизнані форми суспільної практики, що забезпечують соціальну та політичну стабільність. Інститути демократії можуть бути формальними, тобто офіційно схваленими, зареєстрованими, узаконеними, та неформальними, тобто такими, що функціонують на основі моральних, соціальних норм і звичаїв. Партія, президентство, вибори, референдум – це приклади **Д.і.п.**

© Сурмін Ю.П.

ДЕМОКРАТИЧНЕ СУСПІЛЬСТВО – форма устрою суспільних відносин, під час яких за основу беруться принципи народовладдя, свободи і рівності громадян.

Початковою формою демократії була пряма демократія в невеликих містах-державках у стародавній Греції. Згодом, з ускладненням вирішуваних державою завдань, пряма демократія була практично повсюдно витіснена монархічними формами правління.

Нині демократичне правління виступає у формі представницької демократії, що отримала назву “Ліберальна демократія”. Серед її теоретичних основоположників були Ж.-Ж.Руссо (1712-1778), Дж.Локк (1632-1704) і Ш.-Л.Монтеск'є (1689-1755). Розвиток засобів масової комунікації, автоматичної обробки інформації, теорії штучного інтелекту з інженерією знань, з урахуванням наростаючих складнощів з реалізацією представницької демократії, відродило інтерес до її прямих форм.

Сучасне поняття демократії включає такі громадянські права і свободи:

- свободу слова за наявності відповідальності за використання даного права;
- свободу віросповідання і відправлення віри, релігійних культів і обрядів;
- відділення релігії від держави і школи;
- свободу вибору мови спілкування;
- незалежність засобів масової інформації (включаючи телебачення);
- деполітизування і департизацію армії, поліції, органів державної безпеки, прокуратури і суду, рядового складу апарату органів державної влади і управління;
- громадянський, громадський і парламентський контроль за армією, поліцією, органами держбезпеки та іншими силовими структурами;
- право громадянина на вільне отримання і поширення повної, достовірної і правдивої

інформації про діяльність органів влади й управління;

- свободу творчості та творчого самовираження, і зокрема свободу висловлювання думок;
- свободу мирних зборів, ходів, мітингів і демонстрацій;

- свободу союзів, організацій і політичних партій, не заборонених законом;

- право громадян вільно об'єднуватися в будь-які не заборонені законом громадські організації, групи і політичні партії;

- гарантії особистої недоторканності громадян;

- право людини на життя, особисту свободу і безпеку;

- право приватної власності, гарантії її недоторканності й право на свободу не забороненої законом економічної діяльності;

- незалежність і безсторонність суду;

- право людини на чесний і об'єктивний розгляд його справи в суді з огляду на забезпечення реальної змагальності сторін обвинувачення і захисту, суворому дотриманні презумпції невинності;

- суворе дотримання принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки;

- відповідальність чиновників виконавчої влади перед представницькими органами;

- обмеження втручання держави в діяльність економічних суб'єктів, громадян, громадських організацій, партій і рухів, релігійних конфесій, органів місцевого самоврядування;

- розвинене місцеve самоврядування;

- розвинене громадянське суспільство;

- розвинені інститути парламентаризму, включаючи парламентські розслідування;

- загальне, рівне і пряме виборче право з огляду на забезпечення реального рівноправ'я і змагальності кандидатів, політичних партій і рухів та їхніх програм.

© Солових В.П.

ДЕМОКРАТИЧНОГО ВРЯДУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ – комплекс ключових положень, ідей, поглядів, принципів, які дають цілісну уяву про форми демократичної організації влади. Розрізняють дві основні концепції демократії: пряму (або ідентитарну, безпосередню) і представницьку (або репрезентарну) демократію. Пряма демократія передбачає постійну і безпосередню участь усіх громадян у розробці загальнозначущих рішень, відсутність відмінностей між державою і суспільством. На принципах

прямої демократії концептуально базувалась модель рад. Формами безпосередньої (прямої) демократії в державному управлінні є: загальнодержавні і місцеві (локальні) референдуми, прямі вибори й обговорення; на низовому соціологічному рівні – загальні збори громадян, конференції і з'їзди їх представників (у рамках місцевого самоврядування). Представницька демократія розглядається як найбільш оптимальна форма демократичної організації влади та суспільства, яка здатна дати максимальний простір для реалізації усієї багатоманітності соціальних інтересів. Для представницької демократії характерні: суверенітет народу, представництво, верховенство закону, поділ влади, політичний, економічний та ідейний плюралізм, гласність. Принциповими є такі особливості представницької концепції демократії: політичний характер, тобто прості можливості суспільства за її допомогою оволодіти законодавчою владою; ставлення до депутатства в представницькому органі як до професійної політичної діяльності; вибір виборчої системи; координація і взаємодія законодавчої і виконавчої влади; демократична організація самої виконавчої влади.

© Васіна А.Ю.

ДЕМОНЕТИЗАЦІЯ – утрата благородними металами функцій грошей, скорочення сфери їх обігу через розширення використання кредитно-паперових грошей. Більшість країн Заходу відмовилась від використання благородних металів як грошей (припинили обмін паперових грошей на золото) під час Великої депресії 1929-1933 рр. і в перші післякризові роки. Водночас опосередкована конвертованість паперових грошей у золото існувала у сфері міжнародних валютних відносин (*Бреттон-Вудська валютна система*) до середини 1970-х рр., коли відбулась повна Д. (за рішенням представників країн – членів Міжнародного Валютного Фонду у м.Кінгстон, Ямаїка, 1976 р.). Це означало остаточний перехід до епохи кредитно-паперових грошей, що функціонують значною мірою завдяки довірі до держави, яка їх випускає, а також банківських грошей, що існують у безготівковій формі.

© Балдич Н.І.

ДЕМОНОПОЛІЗАЦІЯ – комплекс правових, адміністративних та економічних за-

ходів держави, спрямованих на посилення конкуренції, зниження рівня монополізації ринків, який включає: прийняття і удосконалення антимонопольних законів; контроль діяльності монополістів з метою недопущення ними зловживань своїм становищем, контроль за цінами на монопольних ринках, установлення штрафних санкцій у випадку порушення антимонопольного законодавства; запровадження зобов'язань щодо відшкодування збитків, заподіяних зловживанням монопольним становищем; установлення стандартів, спрощення процедур ліцензування; стимулювання дрібного та середнього бізнесу, запровадження податкових акредитацій для суб'єктів підприємництва з метою формування конкурентного середовища. Суб'єктами Д. є Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Антимонопольний комітет України, інші центральні та місцеві органи державної виконавчої влади.

© Мельник А. Ф.

ДЕМПІНГ (англ. *Dumping*) – імпорт товару за ціною, заниженою порівняно з нормальною вартістю даного товару в країні-експортері; нормальна вартість установлюється на основі ціни, що фактично сплачується або має бути сплачена за аналогічний товар у ході нормальної торгової операції між незалежними сторонами в країні-експортері. Правове визначення Д. базується на ознаці цінової дискримінації на двох різних ринках, а не на ознаці заниження експортної ціни нижче собівартості товару. Встановлення факту Д. полягає у порівнянні ціни продукту, що експортується в країну, і “нормальної вартості” аналогічного продукту.

© Розпутенко І. В.

ДЕН СЯОПІН (22.09.1904 – 19.02.1997) – голова Військової Ради ЦК КПК (1981-1989), один із прагматичних китайських керівників, що піддавався гонінням і повертався до вершин влади. “Великий архітектор китайських реформ”, що ґрунтувалися на поступовій конвергенції капіталізму і соціалізму під керівництвом комуністичної партії. Один з небагатьох у світовому комуністичному русі, який довів, що реальна влада обумовлена не посадою, а особистістю. Протягом останнього десятиліття свого життя Д. С. не мав ніякого офіційного статусу в державі,

був почесним президентом китайської асоціації гравців у бридж. Відмовившись від партійних посад, зберіг винятковий авторитет, був одним із найвпливовіших людей у світі.

© Розпутенко І. В.

ДЕНЬ ЄВРОПИ – офіційне свято Європейського Союзу, яке відбувається щорічно 9 травня. Д. Є. запроваджений у 1985 р. на Міланському саміті керівників держав Європейської спільноти. Цього дня у 1950 р. міністр закордонних справ Франції Р. Шуман виголосив промову, у якій проголошувався план об'єднання французької та німецької вугільної та металургійної промисловості і яка фактично ознаменувала початок європейської інтеграції. Святкування Д. Є. відбувається у 25 країнах – членах ЄС, у країнах-кандидатах – Румунії та Болгарії, а також у деяких країнах-сусідах ЄС. В Україні Д. Є. відзначають з 2002 р. У 2005 р. святкування відбувалося 14 травня, у 2006 р. – 20 травня. Урочисті заходи з нагоди Д. Є. відбуваються в центрі м. Києва. Щорічні святкування мають велике культурно-просвітницьке значення. Його метою, зокрема, є інформування громадськості про сутність європейської інтеграції, інституцій ЄС, соціальні та гуманітарні програми Спільноти, можливості, які вони надають громадянам України. У 2005 та 2006 рр. під час свята у Києві на вул. Хрещатик та на Майдані Незалежності за допомогою посольств країн ЄС було розгорнуто так зване “європейське містечко”, відвідувачі якого могли ознайомитися з культурами та мовами Європи. На святкові концерти були запрошені популярні колективи з європейських країн. У 2006 р. участь в організації свята взяли представники 27 країн. Крім столиці, заходи з нагоди Д. Є. відбуваються й в інших містах України: Одесі, Донецьку, Запоріжжі, Харкові тощо.

© Казакевич О. М.

ДЕПАРТАМЕНТ (франц. *département*, від *departir* – розділяти) – 1) структурний підрозділ центрального органу виконавчої влади, очолюваний директором, що утворюється для виконання основних завдань високого ступеня складності (багатогалузевість, багатофункціональність, програмно-цільовий напрям діяльності), координації роботи, пов'язаної з виконанням цих завдань, за умови, що у його складі буде не

менш як два управління (наприклад департамент персоналу державних органів та місцевого самоврядування Голодержслужби України); 2) у деяких державах – назва установи, міністерства (державний департамент у США); 3) адміністративно-територіальна одиниця у деяких країнах (Франція).

© Малиновський В.Я.

ДЕПОЛІТИЗАЦІЯ – процес, протилежний політизації, що супроводжується отриманням консенсусу між суспільством і владою з тих чи інших гострих соціально-політичних питань, зниженням надмірної політичної активності громадян, відходом їх з політики, з неполітичних сфер суспільного життя, посиленням ролі неполітичних інститутів і структур. В умовах становлення громадянського суспільства і правової держави процес Д. набуває досить широкого і послідовного характеру.

© Князєв В.М.

ДЕПОЛІТИЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ – принцип побудови державної служби в сучасних демократичних системах державного управління, який передбачає зменшення політичного впливу на професійну діяльність державних службовців. Д.д.с. дає змогу захистити службовців від кадрових “чисток” під час зміни політичної влади, зберегти професійний потенціал та інституційну пам’ять державної служби. Зasadничий характер Д.д.с. неодноразово входив до складу стратегічних документів, нормативно-правових актів. Зокрема, Указом Президента України “Про Концепцію розвитку законодавства про державну службу в Україні” від 20 лютого 2006 р. № 140 серед основних засад удосконалення правового регулювання державної служби зазначена “стабільність державної служби, надійна захищеність державних службовців від політичного чи іншого незаконного втручання у виконання ними службових обов’язків”. Серед дієвих заходів щодо Д.д.с. є відокремлення політичних і адміністративних посад, запровадження інституту державних секретарів – вищих державних службовців, на яких покладено управління державною службою в органах державної влади; запровадження політичної нейтральності службовця через його правовий статус.

© Штика Л.Г.

ДЕПОРТАЦІЯ (лат. *deportatio* – вигнання, заслання) – 1) примусове, насильницьке виселення з місця історичного або постійного проживання окремих осіб чи груп осіб, які певним політичним режимом визнані соціально небезпечними; 2) примусове вислання з певної країни іноземців чи осіб без громадянства, які прибули до неї з порушенням правил в’їзду, або стосовно яких на основі законодавства прийнято рішення про скасування дозволу на імміграцію, у разі, коли вони відмовляються добровільно виїхати з певної країни у встановлені строки. *Депортовані* – особи чи групи осіб, які стали об’єктом Д. Вважається, що вперше Д. до політично неблагонадійних осіб застосовано у Франції у XVIII ст. У СРСР у 1930-40-х рр. Д., у тому числі за етнічною ознакою, стала звичною практикою тоталітарного комуністичного режиму. Тільки з території України на підставі сфальсифікованих звинувачень та розпоряджень державних органів або інших, створених для здійснення примусового позасудового переселення людей, комуністичних органів у північні та східні райони СРСР були депортовані сотні тисяч українців, десятки тисяч поляків, німців, тисячі угорців, румунів та осіб інших національностей. Нині одним з важливих завдань державного управління та державної політики в Україні є здійснення комплексу заходів щодо регулювання процесу облаштування та інтеграції в українське суспільство кримських татар, а також вірмен, болгар і греків, які навесні-влітку 1944 р. були депортовані з Криму до колишніх республік Середньої Азії та у віддалені райони Російської Федерації, а тепер повертаються на батьківщину.

© Троцинський В.П.

ДЕПУТАТСЬКА ФРАКЦІЯ (від лат. *fractio* – розламування, подрібнення) – об’єднання народних депутатів України, обраних за виборчим списком відповідної політичної партії (виборчого блоку політичних партій), яке формується на першій сесії Верховної Ради нового скликання до розгляду питань про обрання Голови Верховної Ради України, створення органів Верховної Ради. При цьому політична партія (виборчий блок політичних партій) має право формувати у Верховній Раді лише одну Д.ф. До прийняття Закону України “Про внесення змін до Кон-

ституції України” **Д.ф.** формувалися як на партійній, так і на позапартійній основі.

Д.ф. формується та діє на основі Конституції України, Закону України “Про статус народного депутата України” та Регламенту Верховної Ради України від 19 вересня 2008 р. № 547-VI.

Д.ф. виступають єдиними суб’єктами формування такого важливого інституту конституційного права, як коаліція. Коаліція **Д.ф.** у Верховній Раді – це добровільне об’єднання **Д.ф.**, яке формується у Верховній Раді за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій. До складу коаліції входить більшість народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради. Тільки коаліції **Д.ф.** у Верховній Раді України належить право вносити Президентові України пропозицію щодо кандидатури Прем’єр-міністра України, а також право вносити Прем’єр-міністру України пропозиції щодо кандидатур до складу Кабінету Міністрів України. Коаліція **Д.ф.** у Верховній Раді України формується протягом одного місяця з дня відкриття першого засідання Верховної Ради України, що проводиться після чергових або позачергових виборів Верховної Ради України, або протягом місяця з дня припинення діяльності коаліції **Д.ф.** у Верховній Раді України.

Належність народного депутата України до **Д.ф.** є його конституційним обов’язком, оскільки у разі невходження народного депутата, обраного від політичної партії (виборчого блоку політичних партій), до складу **Д.ф.** цієї політичної партії (виборчого блоку політичних партій) або виходу народного депутата зі складу такої **Д.ф.** його повноваження припиняються достроково на підставі закону за рішенням вищого керівного органу відповідної політичної партії (виборчого блоку політичних партій) з дня прийняття такого рішення.

© Грицяк І.А.

ДЕРЕВО БАЗОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ УПРАВЛІННЯ – модель управлінської діяльності, побудована у вигляді багаторівневої ієрархічної структури пріоритетно взаємопов’язаних елементів управління, зокрема проблем (вищий рівень **Д.б.е.у.**), цілей, управлінських функцій, управлінських завдань, управлінських рішень, управлінських оцінок (нижчий рівень **Д.б.е.у.**).

© Бакуменко В.Д.

ДЕРЕВО ЦІЛЕЙ ДЕРЖАВИ – класична ієрархія цілей держави, отримана внаслідок їх структуризації. **Д.ц.д.** унаочнює взаємозв’язок багатьох цілей і підцілей різного змісту (соціальних, політичних, економічних, духовних тощо), їх узгодження для досягнення якісних змін у визначеному напрямі. Структуризація цілей базується на принципі декомпозиції (поділу на складові частини). Формуючи **Д.ц.д.**, необхідно виконати такі дії: сформулювати сукупність можливих альтернативних цілей держави; провести їх аналіз; здійснити якісний, а по можливості й кількісний опис цілей; вилучити на всіх рівнях структуризації малоефективні та не забезпечені достатніми ресурсами цілі; встановити термін реалізації цілей; визначити їх пріоритети. Вищий рівень **Д.ц.д.** складають стратегічні цілі. Вони безпосередньо пов’язані із загальними характеристиками суспільства, його якістю (індекс людського розвитку), збереженням або перетворенням. Стратегічні цілі розгортаються в оперативні цілі. Оперативні цілі фіксують крупні блоки цілей, досягнення яких здебільшого забезпечує реалізацію стратегічних цілей за певними напрямками та видами суспільної діяльності. Вони, у свою чергу, розгортаються в тактичні (поточні й конкретні) цілі. Реалізація останніх забезпечує досягнення оперативних, а через них і стратегічних цілей.

© Бакуменко В.Д.

ДЕРЖАВА (англ. *state*) – центральний та основний інститут політичної організації суспільства, соціально-політичний механізм, що виникає в класовому суспільстві з метою організації і впорядкування соціально неоднорідного суспільства, вирішення конфліктних ситуацій, забезпечення відповідного рівня соціальної стабільності системи, її цілісності та безпеки. **Д.** склалася у результаті закономірного розвитку суспільства, поділу праці, виникнення приватної власності й утвердження антагоністичних класів. Основними ознаками **Д.** є: 1) наявність чітко визначеної території, на яку поширюється її суверенітет; 2) назва **Д.**; 3) влада, що здійснюється від імені народу органами публічної влади; 4) дипломатичне та міжнародно-правове визнання її іншими державами, унаслідок чого вона стає суб’єктом міжнародного права. В умовах демократії з пріоритетом загаль-

нолюдських інтересів над класовими Д. перетворюється на машину панування одного класу над іншим, перетворюючись в інститут виконання законодавчої ініціативи суспільства, що забезпечує ефективне функціонування його основних механізмів. Д. виконує внутрішні і зовнішні функції. До перших належать: забезпечення функціонування суспільства як цілісного організму; максимальне задоволення потреб та інтересів соціальних груп. Зовнішні функції полягають у захисті недоторканності кордонів, цілісності території, суверенітету, створення умов для розвитку міжнародного співробітництва у різних сферах.

© Малиновський В.Я.

ДЕРЖАВА “ЗАГАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ” – тип сучасної ліберальної демократичної держави, яка проводить соціальну політику, спрямовану на створення рівних життєвих умов для всіх членів суспільства шляхом регулювання доходів, залучення непривілейованих класів (насамперед робітників) до контролю над елітою і до прийняття державних рішень.

© Михненко А.М., Михненко А.А.

ДЕРЖАВА У НАВКОЛИШНЬОМУ СВІТІ.

Держава, як і всі інші соціальні організації, є відкритою соціальною системою, і їй притаманний взаємозв'язок з іншими державами світу, які в сукупності утворюють її зовнішнє середовище, від якого більшою або меншою мірою залежить кожна держава. Ця залежність може бути політичною, економічною, військовою, культурною, історично-традиційною тощо. Якщо вона незначна і має двосторонній характер або створена дієва система протидії їй, то можна говорити про справжній суверенітет держави. Якщо ж ця залежність загрожує інтересам держави, її суверенітету, то маємо ситуацію національної небезпеки, причому рівень останньої залежить від рівня загроз. Щоб запобігти виникненню таких ситуацій, а також з метою їх вирішення в інтересах держави в багатьох країнах, у тому числі й в Україні, створені системи національної безпеки і відповідні центральні органи державної влади, які координують цю роботу.

© Варзар І.М.

ДЕРЖАВИ-НАЦІЇ ТЕОРІЯ (англ. *State-Nation*) – теорія, згідно з якою державне ут-

ворення, у якому титульний етнос визнається державотворчим, генератором розвитку суспільства і гарантом забезпечення соціально-гуманітарних прав національних меншин. Держави завжди були схильні до змагальності, збройних конфліктів, щоб вирішити питання, які зайшли в глухий кут. Держави, щоб зберегти свої інститути, забезпечити повноцінний державний устрій застосовують і застосовуватимуть інструменти насильства щодо окремих громадян, груп населення. Держава – єдина форма об'єднання людей, відома у світі, яка має легітимне право на здійснення насильства щодо своїх громадян.

Національна держава за своїм визначенням вирішує, по-перше, стратегічну національну місію, за якою стоїть переважна більшість населення і, по-друге, сприяє реалізації основних функцій громадянського демократичного суспільства, включаючи питання гармонійного розвитку національних меншин. Ретроспективно оглядаючи історичні шляхи формування Д.-Н.т., можна зазначити, що ця ідея найповніше була піднята в ХІХ ст. німецькими класиками національної економіки: А.Мюллер (1779-1829), Й.Г.Фіхте (1762-1814), Ф.Ліст (1789-1846).

Національна (за мовою) держава – явище непоодинокі в історії державотворення. Але в ідеальному розумінні зазначеного Д.-Н.т. простежується в Японії, Ісландії, Португалії тощо. За Д.-Н.т. – держава або країна має певні території та їх кордони; одне й те саме населення етнічного походження, національності, раси, історії, традицій, культури, мови, релігії (не менше 75%). Термін “Д.-Н.т.” означає, що нова якість утворилася завдяки географічному накладанню (злиттю) нації і держави, що власне і вирізняє останню від інших видів держави, які історично передували їй.

До Д.-Н.т. звертаються представники “третього світу”, які шукають ідеальних моделей держави.

Очевидно, що такі механізми, як суперництво, змагальність, протистояння, солідарність та ін. відіграватимуть значну роль у формуванні держави-нації і сприятимуть самореалізації як держави, так і нації.

© Розпуненко І.В.

ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ – державна інституція, яка здійснює функції держав-

ного управління в певних сферах суспільного життя. В Україні такими інституціями є: центральні органи виконавчої влади – Державна податкова адміністрація України, Державна судова адміністрація України; підрозділи Міністерства транспорту і зв'язку України – Державна авіаційна адміністрація України, Державна адміністрація залізничного транспорту України; місцеві органи виконавчої влади – обласні, районні, міські в Києві та Севастополі державні адміністрації.

© Мельник А.Ф., Васіна А.Ю.

ДЕРЖАВНА ВАРТА – адміністративний орган в Українській державі гетьмана П.Ско-ропадського 1918 р., що здійснював охорону правопорядку. Створена законом Ради Міністрів Української Держави від 18 травня 1918 р. Керівництво здійснював департамент Д.в. при Міністерстві внутрішніх справ, на місцях – губернські повітові старости. Для несення патрульної та охоронної служби на залізницях створено Корпус залізничної варті. Після повалення гетьманату Директорія УНР 4 січня 1919 р. ліквідувала інститут Д.в., а її функції перейшли до відновленої народної міліції.

© Малик Я.Й.

ДЕРЖАВНА ВЛАДА – політико-правовий інструмент забезпечення функціонування держави та реалізації її місії через систему повноважень і механізмів, що застосовуються від імені держави спеціально утвореними органами Д.в. для захисту та реалізації спільного інтересу, забезпечення загальних і локальних потреб, реалізації функцій регулювання та вирішення конфліктів у суспільстві. Д.в. складається із трьох гілок (законодавчої, виконавчої, судової), а також державних органів, що не віднесені до жодної з них. Д.в. за обсягом і засобами впливу перевищує всі інші різновиди політичної влади. Вона здатна впливати на процеси в суспільстві, зокрема на поведінку будь-яких соціальних груп та людей, за допомогою спеціальних органів та установ. Останні є складовими частинами єдиного механізму Д.в. Держава як носій влади виконує відповідні суспільно-впорядковуючі функції – установлює закони, домагається їх дотримання, збирає податки, відповідає за громадський порядок і суспільну безпеку, влаштовує системи суспільного життязабезпечення і керує ними. Суб'єк-

том Д.в. є суспільство загалом, оскільки влада – це інституційне вираження певної загальної, спільної для всіх людей волі, інтегруючого й узгоджуючого начала, яке скріплює суперечливі фрагменти соціуму в сталу цілісність. Саме слугуванням потребам, які є надстановчими, позакласовими, позапартійними, загальними, верховними, визначається одна з найважливіших ознак Д.в. – імперативність її настанов. Атрибутом Д.в. є її територіальна організація, а офіційно встановлений державний кордон – межею поширення її повноважень. Д.в. здійснюється за допомогою спеціального управлінського апарату на визначеній території, на яку поширюється державний суверенітет, має можливість використовувати тут засоби організованого й законодавчо встановленого примушування та інших форм впливу.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О., Малиновський В.Я.

ДЕРЖАВНА ЕТНОПОЛІТИКА – система тактико-стратегічних дій, заходів і накреслень держави як основного політичного суб'єкта й інституту в галузі етноісторичних, етико-культурницьких та міжетнічних стосунків народів-етносів між собою та в їхніх взаєминах з державою та із зовнішнім світом. Д.е. виділилася у чітку галузь політики держави в поліетнічному (багатонаціональному) суспільстві. Основним завданням Д.е. є вироблення оптимального способу врегулювання життєдіяльності народів-етносів у конкретному поліетнічному суспільстві. Науковим обґрунтуванням Д.е. займається специфічна гілка суспільної думки – політолого-етнологічна теорія, а на її методологічній підставі нова політологічна дисципліна – політична етнологія. Остання, керуючись історіологічним методом, наполягає на певній ієрархізації структурного змісту Д.е., який мусить базуватися на адекватному знанні про логіку співвідношення в певній поліетнічній державі етноісторичної сфери із іншими сферами суспільного життя людей, про конкретну етноісторичну картину в певному суспільстві, про специфіку етнополітичної ситуації на поточному етапі розвитку певної країни, про модель співвідношення внутрішніх і зовнішніх факторів, що визначають місце держави в поточному геополітичному контексті світового розвитку. Див. також *Етнополітика*.

© Варзар І.М., Попова І.М.

ДЕРЖАВНА ЗАКУПІВЛЯ ТОВАРІВ, РОБІТ І ПОСЛУГ – відповідно до Закону України “Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти” – придбання замовником товарів, робіт і послуг за державні кошти у порядку, встановленому цим Законом, при цьому здійснення закупівлі (поставки) одним замовником в інтересах іншого забороняється, крім випадків здійснення закупівлі товарів на засадах міжвідомчої координації.

© Чикаренко І.А.

ДЕРЖАВНА КАДРОВА ПОЛІТИКА – стратегічна діяльність держави у сфері державної служби, головною метою якої є вдосконалення кадрового потенціалу, створення дієздатного державного апарату, спроможного ефективно реалізовувати завдання та функції держави шляхом професійного та сумлінного виконання державними службовцями покладених на них службових повноважень. **Д.к.п.** передбачає вироблення стратегії і тактики щодо забезпечення країни висококваліфікованими кадрами, розробку і реалізацію відповідних програм діяльності у цій сфері, становлення і розвиток системи державної служби. Див. також *Кадрова політика у сфері державного управління, Державна політика у сфері державної служби.*

© Малиновський В.Я.

ДЕРЖАВНА МИТНА СЛУЖБА УКРАЇНИ – загальнодержавна система, яка складається з митних органів та спеціалізованих митних установ і організацій та здійснює діяльність у сфері митної справи. Основними напрямками діяльності **Д.м.с.У.** є: участь у розробленні митної політики та її реалізація, захист економічних інтересів України, ведення митної статистики зовнішньоекономічної діяльності, здійснення міжнародного митного співробітництва, забезпечення дотримання законодавства з митної справи. Див. також *Митна служба України.*

© Шевченко Л.Г.

ДЕРЖАВНА МОВА – мова, статус якої закріплений традицією чи законодавством певної держави. Цю мову використовують для здійснення повноважень органи законодавчої, виконавчої та судової влади, застосовують в інших органах державного управління та місцевого самоврядування (мова ро-

боти, актів, у справочинстві й документації, мова взаємовідносин цих органів, у державних навчальних закладах освіти, науки, культури тощо). В Україні **Д.м.** визначає ст. 10 Конституції: “Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом”.

Це повністю відповідає державотворчій ролі української нації, яка є автохтоном на території України, дала офіційну назву державі. До цього часу неузгодженим залишається визначення терміна **Д.м.** Визначення терміна **Д.м.**, якого немає в Конституції 1996 р., подано в “Коментарі до Конституції України”: “Державною мовою прийнято називати визнану Конституцією або законом основну мову держави, обов’язкову для використання у законодавстві, офіційному діловодстві, судочинстві, навчанні тощо”. У Рішенні Конституційного Суду України (vd 991214 vp10-рп/99) подано таке визначення: “Під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов’язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя”.

© Левченко О.П., Плотницька І.М.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА (англ. *Public Policy, State Policy*) – дії системи органів державної влади згідно з визначеними цілями, напрямками, принципами для розв’язування сукупності взаємопов’язаних проблем у певній сфері суспільної діяльності. **Д.п.** – пропонується курс діяльності уряду для задоволення потреб чи використання можливостей, сформульований із зазначенням очікуваних результатів та їх впливу на наявний стан справ і конкретне розв’язання проблем. У контексті політичного процесу потрібно: чітко сформулювати державне бачення майбутнього (ідеал, ідея, ідеологія); сформулювати механізми реалізації; визначити цілі (довгострокові, середньострокові, короткострокові); здійснити стратегічне планування; розробити різні варіанти політики; прийняти політичне рішення; провести кампанію на

підтримку політики; реалізувати політику відповідно до зазначених термінів; оцінити вплив політики.

Вироблення **Д.п.** є послідовним процесом виокреслення складових гуманітарної, соціальної, економічної мозаїки, які логічно поєднуються і доповнюють одна одну. Отже, ефективність **Д.п.**, як і державного управління, полягає в поліпшенні якості життя громадян, у гарантуванні соціальної стабільності, забезпеченні національної безпеки країни.

© Розпуктенко І.В.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА складається з тактики та стратегії, яку опрацьовують державні організації та інститути (насамперед законодавчої влади), а реалізацією займається, відповідно, виконавча влада. В Україні політику охорони навколишнього середовища, екологічної безпеки та природокористування визначає Верховна Рада, здійснює – Кабінет Міністрів через Міністерство охорони навколишнього природного середовища, державні комітети та відповідні органи на місцях.

Д.п.о.н.с. має два виміри – нормативний і регуляційний. Перший – це створення системи правил і норм, другий – організація конкретних дій на користь охорони навколишнього природного середовища.

© Лазор О.Я.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У ГАЛУЗІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ – курс дій органів державної влади, що спрямований на розв’язання комплексу проблем у шкільній галузі освіти з метою забезпечення ефективності її роботи, покращення функціонування тощо, відповідно до поставлених цілей, напрямів, принципів. Здійснення **Д.п.г.ш.о.** складається з певної послідовності дій (етапів, стадій, підстадій) “циклу політики” і включає в цілому постановку порядку денного, формулювання політики, прийняття рішення, впровадження політики, оцінювання політики. У провідних країнах світу **Д.п.г.ш.о.** втілюється, як правило, у вигляді стратегічних планів, що розробляються за такою типовою структурою: вступ (правові підстави для розробки стратегічного плану, бачення, місія, цінності); оцінювання стану системи шкільної освіти та її зовнішнього середовища; цільовий блок стратегічного пла-

ну, так зване “дерево цілей” (виділення стратегічних проблем, постановка стратегічних цілей першого рівня, конкретизація цілей першого рівня шляхом виділення низки підпорядкованих цілей другого рівня); очікувані результати; шляхи досягнення (завдання); оцінювання результатів; правове, фінансове та організаційне забезпечення; термінологічний словник. В Україні **Д.п.г.ш.о.** визначається Верховною Радою України відповідно до Конституції України і здійснюється органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

© Кравченко В.В.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ є складовою частиною загальної *державної кадрової політики*. Головна мета **Д.п.с.д.с.** – забезпечення її високого професіоналізму та всіх ланок державного управління висококваліфікованими, ініціативними, сумлінними, відданими справі працівниками, патріотами своєї батьківщини. Основні напрями **Д.п.с.д.с.**: визначення цілей, завдань та принципів функціонування інституту державної служби, забезпечення ефективної роботи всіх державних органів відповідно до їх компетенції. В Україні проводиться широкомасштабна адміністративна реформа, невід’ємною складовою якої є реформування системи державної служби, а саме: удосконалення кадрового потенціалу, створення оновленого, потужного і дієздатного державного апарату, становлення професійної, політично нейтральної та авторитетної державної служби. Розроблено та затверджено Стратегію реформування системи державної служби та Комплексну програму підготовки державних службовців, які визначають напрями реформування системи державної служби, удосконалення її кадрового забезпечення на довгострокову перспективу. Першочерговими завданнями **Д.п.с.д.с.** згідно із зазначеними концептуальними документами є: удосконалення структури управління та правових засад державної служби; забезпечення професіоналізму державних службовців і сумлінного виконання ними своїх посадових обов’язків; здійснення дієвого контролю в системі державної служби, включаючи заходи щодо запобігання корупції та іншим зловживанням; поліпшення інформаційного, фінансового, матеріально-технічного забезпечення держав-

ної служби; організація наукових розробок і аналітичного супроводження реформи державної служби. З метою визначення шляхів, способів і форм реалізації основних напрямів **Д.п.с.д.с.**, об'єднання зусиль органів державної влади щодо підвищення ефективності державної служби при Президентові України утворено консультативно-дорадчий орган – Координаційну раду з питань державної служби, основними завданнями якої є вивчення і узагальнення стану додержання законодавства, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення, а також скоординованих заходів щодо підвищення ефективності державної служби, оптимізації управління державною службою, використання інтелектуального та управлінського потенціалу держави, системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів.

© Штика Л.Г.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я – визначення курсу, напрям дій держави, спрямований на розв'язання проблем, реалізацію цілей, завдань системи охорони здоров'я.

Аналіз відомих визначень трактувань словосполучення “державна політика у сфері охорони здоров'я”, що запропоновані вітчизняними дослідниками, надали змогу дати таке власне визначення цього терміна: державна політика в галузі охорони здоров'я – це загальний напрям, який визначає характер дій держави щодо збереження та зміцнення здоров'я громадян України як найважливішої складової її національного надбання.

Показниками ефективності **Д.п.с.о.з.** є стан здоров'я людей у суспільстві, ступінь захисту громадян від фінансового ризику на випадок захворювання і рівень задоволення потреб окремої людини та суспільства загалом в охороні здоров'я й медичній допомозі.

Д.п.с.о.з. спрямовується на підвищення рівня здоров'я, поліпшення якості життя і збереження генофонду українського народу. Реалізація цієї політики потребує здійснення комплексу державних і галузевих заходів.

Забезпечення реалізації **Д.п.с.о.з.** передбачає комплекс заходів із розроблення, координації та контролю за виконанням державних програм розвитку охорони здоров'я, зокрема надання доступної та якісної медичної допомоги, а також профілактики захворюваності, зниження інвалідності та смертності населення.

© Ваших О.Є.

ДЕРЖАВНА ПРОГРАМА – документ, який визначає стратегію розв'язування найважливіших соціально-економічних, екологічних, науково-технічних, інших проблем загальнодержавного значення, включає комплекс взаємопов'язаних заходів і завдань, спрямованих на досягнення конкретних кінцевих цілей, узгоджених за термінами їх реалізації та складом виконавців. Фактично це вид діяльності (або впорядкована їх сукупність), спрямованої на досягнення встановленої урядом мети та мети, що реалізується відповідно до чинного законодавства. **Д.п.** є комплексом заходів щодо досягнення однієї або кількох цілей розвитку та забезпечення інтересів держави, які реалізуються через проекти. Фактично **Д.п.** можна розглядати як проєкт проєктів, а її розроблення – як синтез системи проєктів на базі інтеграційного, функціонального, комплексного та динамічного підходів. При цьому застосовується програмно-цільовий підхід, який пов'язує цілі плану з ресурсами за допомогою програми. Серед основних принципів формування державних програм такі: підпорядкування їх певній системі (вибір виходячи з державних цілей; взаємодія з іншими програмами); спрямування на кінцевий результат; розгляд програми як цілісного об'єкта і процесу управління; створення відповідної системи управління та механізмів забезпечення; дотримання певної структури, що складається з низки впорядкованих програмних завдань; аналітичне обґрунтування та оцінка програмних рішень на всіх стадіях розробки і реалізації програми. Досягнення загальної мети програми неможливе без розробки заходів щодо її впровадження, а саме: як створення необхідної нормативно-правової бази та інформаційно-методичного ресурсу (методичні, інструктивні та інші документи), а також залучення фінансових ресурсів усіх зацікавлених суб'єктів господарювання діяльності (держави, галузей, регіонів, підприємств різних форм власності, різних фондів, вітчизняних і іноземних інвесторів).

© Бакуменко В.Д.

ДЕРЖАВНА РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА – цілеспрямована діяльність держави, яка полягає в управлінні соціально-економічними процесами на регіональному рівні з урахуванням цілей та завдань територіальної організації продуктивних сил і економічної

стратегії країни в цілому. **Д.р.п.** зорієнтована на реалізацію системи довгострокових і поточних цілей соціально-економічного розвитку, визначених державою, та містить комплекс відповідних державних рішень (законів, постанов, інших нормативних актів) та заходів, спрямованих на досягнення цих цілей з використанням економічних важелів. Регіональна політика є невід'ємною складовою загальнодержавної соціально-економічної політики. **Д.р.п.** ґрунтується на пріоритетності національних інтересів, економічній самостійності регіонів, сприяє ефективному використанню внутрішнього потенціалу територій та її здійснення забезпечує єдність державних, регіональних та місцевих інтересів.

© Савостенко Т.О., Попруга В.І.

ДЕРЖАВНА РЕЛІГІЯ – термін, що більш широко вживається у політології та релігієзнавстві для означення привілейованого становища певного віросповідання в межах держави. Як правило, таке віросповідання організаційно оформлене і функціонує у вигляді церкви. Привілейоване становище певної релігії в межах держави може бути закріплене як відповідною історичною традицією (наприклад для Вірмено-григоріанської церкви у Вірменії, ісламу в Азербайджані), так і просто реальною політикою держави у сфері державно-церковних відносин (наприклад для православ'я в Російській Федерації). У ряді держав такі привілеї закріплені у Конституції (наприклад для лютеранської релігії у Королівстві Данія), або у відповідних законах (наприклад для Англіканської церкви і Пресвітеріанської церкви Шотландії у Великобританії, для ісламу в Ірані тощо). Певні привілеї для тієї чи іншої релігії можуть визначатися відповідними угодами (конкордатами) між державою і церквою (наприклад для Римо-католицької церкви в Італії). Відповідно до ст. 35 Конституції України “Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов’язкова”.

© Бондаренко В.Д.

ДЕРЖАВНА СКАРБНИЦЯ УКРАЇНИ – структурна одиниця Національного банку України. Основними завданнями **Д.с.У.** є: 1) накопичення, облік і зберігання резервних запасів коштовних металів та каменів, інших

коштовностей з метою забезпечення нагромадження золотовалютних резервів України; 2) купівля і продаж коштовних (монетарних) металів і каменів та виробів з них; 3) здійснення за рішенням Правління Національного банку України операцій щодо розміщення коштовних металів на рахунках в іноземних банках; 4) підготовка пропозицій Національному банку України про надання комерційним банкам ліцензій на здійснення операцій з коштовними металами та каменями; 5) у межах виділених Національним банком України коштів здійснення розрахунків з підприємствами, установами, організаціями за придбані або реалізовані коштовні метали, камені тощо.

© Балдич Н.І.

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА – професійна діяльність осіб, які обіймають посади в органах державної влади та їх апараті. Система **Д.с.** складається з інституційних (правових, організаційних) і процесуальних структур, державних службовців. Функціональна структура **Д.с.** обумовлена структурою органів державної влади, розподілом їх повноважень та функцій. У демократичному суспільстві **Д.с.** має забезпечувати дотримання прав та свобод людини і громадянина через надання фізичним та юридичним особам якісних державних послуг, а також послуг політичному керівництву. Відповідно до Закону України “Про державну службу” (1993 р.) **Д.с.** в Україні – це професійна діяльність осіб, які займають посади в органах державної влади та їх апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів. Ці особи є державними службовцями і мають відповідні службові повноваження. Громадяни України користуються рівним доступом до **Д.с.** (ст. 38 Конституції України). Державна політика у сфері **Д.с.** визначається Верховною Радою України. Відповідно до сучасних умов розвитку держави здійснюються заходи з модернізації **Д.с.** та законодавства, що її регулює, зокрема щодо прийняття нової редакції закону про **Д.с.**, з метою підвищення ефективності державного управління, зміцнення престижу професійної діяльності державних службовців. Див. також *Система державної служби*.

© Штика Л.Г.

ДЕРЖАВНА ТАЄМНИЦЯ (англ. *State-Secret*) – вид таємної інформації, розголошення якої може завдати шкоди національній безпеці країни. До **Д.т.** відносять у встановленому законом порядку відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку. **Д.т.** підлягає охороні державою. Доступ до відомостей, що складають **Д.т.**, здійснюється за спеціальною процедурою. Суспільні відносини, пов'язані з віднесенням інформації до **Д.т.**, засекречуванням, розсекреченням її матеріальних носіїв та охороною, регулюються Законом України “Про державну таємницю”. В Україні віднесення інформації до **Д.т.** здійснюється за рішенням державного експерта з питань таємниць. Відомості отримують статус **Д.т.** з часу публікації інформації про це у Зводі відомостей, що становлять **Д.т.**

© Свірін М.Г.

ДЕРЖАВНА ТЕРИТОРІЯ в широкому сенсі – територія, що належить певній державі. Від території інших держав **Д.т.** визначається державним кордоном. До складу **Д.т.** входять: суша (материкова частина держави з анклавами та острови); територіальні води (прибережна смуга моря певної ширини); надра у межах технічної досяжності й повітряний простір.

© Розпутенко І.В.

ДЕРЖАВНЕ ЗАМОВЛЕННЯ – засіб державного регулювання економіки шляхом формування на контрактній (договірній) основі складу та обсягів продукції, необхідної для державних потреб, розміщення державних контрактів на її поставку (закупівлю) серед підприємств, організацій та інших суб'єктів господарської діяльності всіх форм власності.

© Безносенко Д.О.

ДЕРЖАВНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ – інструмент науково обґрунтованого передбачення напрямів розвитку країни, окремих галузей економіки або окремих адміністративно-територіальних одиниць, можливого стану соціально-економічної та культурної сфер у майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення параметрів економічного, соціального і культурного розвитку. Прогноз розвитку є засобом обґрунтування вибору тієї чи іншої стратегії та прийнят-

тя конкретних рішень органами законодавчої та виконавчої влади, органами місцевого самоврядування щодо регулювання соціально-економічних і гуманітарних процесів. Див. також *Прогнозування в державному управлінні*.

© Бакуменко В.Д.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ – сукупність цілеспрямованих форм, методів і напрямів впливу, що застосовуються органами державного управління для впорядкування системи суспільно-економічних відносин з метою стабілізації і пристосування існуючої суспільно-політичної системи до умов, що змінюються. Категорія **Д.р.** є однією з базових дефініцій в науці та практиці державного управління. Під регулюванням зазвичай розуміють діяльність, спрямовану на коригування роботи системи (елементів системи) з метою забезпечення досягнення системою (елементами системи) такого стану, який забезпечує її (їх) роботу відповідно до визначених характеристик. Тобто цей вид діяльності розглядається як регуляційний процес, метою якого є досягнення відповідного рівня взаємодії та злагодженості окремих частин.

© Мороз В.М.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ – вплив держави на економічну систему, спрямований на досягнення цілей її економічної політики. В умовах ринкової економіки зберігається потреба в державному регулюванні, але порівняно з адміністративно-командною системою управління мета і функції його змінюються. Оскільки основними цілями економічної політики в умовах соціального ринкового господарства є стабільність цін, високий ступінь зайнятості та зовнішньоекономічна рівновага з огляду на постійне економічне зростання, то головною підставою для державного втручання в економіку є ситуація, коли не спрацьовує ринковий механізм або виявляються його суттєві недоліки, що перешкоджає досягненню зазначених цілей. Найбільш характерними виявами такої ситуації є економічна криза та високий рівень безробіття. Необхідність державного втручання також виникає, коли потрібно досягти певні результати діяльності згідно з цілями, визначеними суспільством

(наприклад у сфері національної безпеки, забезпечення соціальної справедливості, екологічної безпеки, підтримки високого освітнього та наукового рівня тощо). Ці цілі можуть охоплювати окремі проблеми або стосуватися певних галузей економіки. Економічні процеси можна регулювати, встановлюючи загальні межі господарювання, а також за допомогою різних інструментів (прямих чи непрямих). Інструментарій макроекономічного регулювання досить широкий і неоднозначний. Залежно від конкретної економічної ситуації потрібен певний механізм впливу і відповідний набір інструментів. Найвідомішими інструментами впливу на економічні процеси є фінансові, інформаційно-консультативні та адміністративні. Останні є засобами найбільш значного втручання в економіку (заборони, норми та дозволи) і, як правило, потребують великих витрат. Зважаючи на сталу ринкову економіку їх треба використовувати як виняток, оскільки вони не відповідають умовам функціонування ринкового середовища. Фінансові інструменти є найпоширенішими засобами проведення економічної політики, оскільки вони відповідають ринковій економіці. Фінансова допомога (субсидії, пільгове оподаткування в різних формах) є основою політики стимулювання, за допомогою якої здійснюється непрямий регулюючий вплив на прийняття рішень суб'єктами господарювання. До фінансових інструментів стимулювання також належать державні інвестиції в інфраструктуру. В екстремальних випадках витрати на інфраструктуру безпосередньо впливають на економічні рішення, унаслідок чого вони можуть набувати характеру примусових заходів. Інформаційно-консультативні заходи є найменш інтенсивними за ступенем втручання в економіку. В окремих випадках, що потребують поширення суспільної думки через засоби масової інформації, вони мають особливе значення.

© Бакуменко В.Д.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ – комплекс заходів, інструментів і механізмів координації економічних відносин у суспільстві, суб'єктом якої виступає держава та її інститути з притаманними їм важелями цілеспрямованого впливу на перебіг господарських процесів.

© Бодров В.Г.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ – процес, що регулюється державою і здійснюється через економічні, адміністративні та правові важелі. Економічними важелями регулювання ринку праці й зайнятості населення є пільги підприємствам, що створюють додаткові робочі місця для громадських робіт, а також оптимізація заробітної плати робітників з урахуванням ціни мінімального споживчого попиту, допомоги внаслідок безробіття на рівні фізіологічного мінімуму споживання та рівня заробітної плати й ціни робочої сили. До адміністративних важелів регулювання ринку праці та зайнятості належать: упровадження активної та пасивної політики на ринку праці України та її регіонів через організацію громадських робіт; створення страхових фондів на випадок безробіття; перекваліфікація робітників на потребу ринку і виплати допомоги та кредитів безробітним і членам їхніх сімей; створення центрів з підготовки кадрів при центрах сприяння зайнятості. Визначальними напрямками прямого економічного впливу держави на розвиток ринку праці в Україні є формування оптимальних нормативів пільгового оподаткування підприємств, які створюють додаткові робочі місця для громадських робіт і фонди страхування на випадок безробіття; формування оптимальних нормативів пільгового оподаткування та застосування пільгових кредитів для підприємств, що приймають на роботу жінок, молодь, інвалідів та інших осіб. Створення правових важелів **Д.р.п.** здійснюється через внесення змін до законодавчих актів про працю, закріплення заробітної плати як ціни робочої сили, відповідності рівня заробітної плати рівню цін на споживчому ринку (мінімальна заробітна плата має дорівнювати фізіологічному мінімуму споживання).

© Цимбалюк В.М.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ – комплекс заходів, що здійснюються державою щодо впорядкування, контролю та нагляду за діяльністю інститутів фінансової інфраструктури, до яких відносять біржі та позабіржові системи, клірингові центри, депозитарії, реєстратори, інформаційні, рейтингові агентства, тощо. Метою **Д.р.ф.і.** є створення сприятливих умов для розвитку та функціонування фінансового ринку, запобігання

монополізації та створення умов для розвитку добросовісної конкуренції між інститутами фінансової інфраструктури, захист інтересів споживачів їхніх послуг, контроль за прозорістю та відкритістю діяльності і т.ін. **Д.р.ф.і.** здійснюється у формах: ліцензування професійної діяльності на фінансовому ринку, ведення державних реєстрів інститутів фінансової інфраструктури, встановлення правил і стандартів діяльності інститутів фінансової інфраструктури та контроль за їх дотриманням.

© Балдич Н.І.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ – діяльність держави (органів державної влади), спрямована на створення умов для якнайповнішої реалізації функцій держави, основних прав і свобод громадян, узгодження різноманітних груп інтересів у суспільстві та між державою і суспільством, забезпечення суспільного розвитку відповідними ресурсами. Розуміння сутності **Д.у.** зазнало еволюції внаслідок розвитку демократії та громадянського суспільства у світі та в Україні зокрема. Відтак сьогодні аспект взаємодії держави і громадянського суспільства в **Д.у.** є дуже важливим на відміну від традиційного бачення **Д.у.** як організуючого і регулюючого впливу держави на суспільну життєдіяльність людей з метою її упорядкування, зберігання або перетворення, що спирається на її владну силу. При цьому, однак, **Д.у.** матиме сенс лише тоді, коли буде діяльністю системи, яка характеризується місією (ієрархія цілей, стратегія розвитку, державна політика), функціональною структурою (сукупність органів державної влади з їх функціями та завданнями), засобами (державно-управлінські технології, методи, процедури), ресурсами (фінансові, матеріально-технічні, технологічні, інформаційні, кадрові), адміністративною культурою, професійною державною службою, наукою **Д.у.** М.Вебер визначив **Д.у.** як конкретний вид діяльності щодо здійснення державної влади, який має функціональну та компетенційну специфіку, що відрізняє її від інших видів та форм реалізації державної влади. В енциклопедії *Britanika* **Д.у.** охарактеризоване як діяльність, що включає здійснення політики та програм урядів. Існують принаймні два різних підходи до розуміння змісту **Д.у.** У першому з них, так званому американсько-

му, зорієнтованому на всі процеси і функції управління в спектрі повноважень держави, **Д.у.** розглядається як галузь, що охоплює багато дисциплін та включає законодавчу, виконавчу і судову гілки влади; а в другому, так званому європейському, **Д.у.** розглядається як підгалузь права. Інакше кажучи, перший підхід передбачає поєднання політичних, правових та адміністративних функцій, а другий – їх розмежування, тобто визначення **Д.у.** як всієї законодавчої та несудової діяльності держави або як підзаконної виконавчо-розпорядчої діяльності органів держави. В Україні **Д.у.** набуло офіційного визнання і як вид діяльності, і як галузь науки, і як освітня спеціальність.

© Бакуменко В.Д.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ В ПЕРІОД РУЇНИ (1657-1790). Руїна – історіографічна назва трагічного занепаду Української козацької держави. У другій половині XVII ст. Правобережна Україна внаслідок руйнівних нападів зовнішніх ворогів і внутрішньої боротьби між собою різних політичних угруповань за владу була спустошена і розшматована на частини, що належали різним державам. Літописці кінця XVII – початку XVIII ст., а потім і дослідники (М.Костомаров), називали цей період “Руїною”. Західноукраїнські землі через низку чинників (незавершеність справи їх визволення від панування польської шляхти в середині XVII ст., географічне положення та ін.) перебували в більш стабільній політичній ситуації і не зазнали таких спустошень, як правобережний та лівобережний райони України. Україну було поділено: Лівобережна залишилась під владою Москви, а Правобережна стала автономною частиною Польщі. Наслідками Руїни стали ліквідація державних інституцій на Правобережній Україні, втрата її населення (понад 90%), занепад господарського і культурного життя.

© Гошовська В.А.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ В 1800-1900 РР. Після ліквідації у 1781 р. полково-сотенного адміністративного устрою Наддніпрянської України, що входила до складу Російської імперії, на її території поступово утвердився загальноросійський адміністративний устрій. На території України було утворено 9 губерній: Чернігівська,

Полтавська, Харківська, Київська, Подільська, Волинська, Катеринославська, Херсонська і Таврійська, які входили до складу чотирьох генерал-губернаторств (Малоросійського, Київського, Харківського, Новоросійсько-Бесарабського). Губерніями керували губернатори, яких призначав імператор. У губернаторів зосереджувалася уся цивільна адміністративно-виконавча влада, а військова і політична – у генерал-губернаторів. Губернії поділялися на повіти, які очолювали повітові ставники, а повіти, у свою чергу, поділялися на стани, якими керували поліцейські пристави.

Східна Галичина й Північна Буковина перебували у складі Австрійської імперії з кінця XVIII ст., а Закарпаття – Угорщини. Східна Галичина разом з частиною польських земель входила до “Королівства Галіції та Лодомерії” з центром у Львові. Край поділявся на 12 округів. Верховна влада належала імператору. Очолював Галичину губернатор, якого призначав імператор. Округами керували старости, яким підпорядковувалися комісари. Північна Буковина з 1849 р. була перетворена на окрему провінцію, яку очолював президент крайового управління. Закарпаття підпорядковувалося Піжонському (Братіславському) намісницькому управлінню Угорського управління. Воно поділялося на чотири комітати (жупи), які очолювали жупани – призначені королем адміністратори (вони здійснювали адміністративну, фінансову, судову і військову владу.) Після створення у 1867 р. дуалістичної Австро-Угорської монархії верховне державне управління західноукраїнськими землями опинилося в єдиній імперії.

© *Казакевич О.М.*

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ XX СТ. Розвиток капіталізму в Росії зумовив зміни у її державному ладі, що певною мірою знаменували перехід держави від самодержавного до конституційного правління. Революційні події 1905 р. примусили царя Миколу II проголосити у Маніфесті від 17 жовтня 1905 р. створення парламенту – Державної Думи, для попереднього розроблення і обговорення законодавчих пропозицій, які потім мали надсилатися через Державну раду імператору для затвердження. Маніфест проголошував засади буржуазного конституціоналізму через

заснування парламенту. З уведенням до державного механізму Російської імперії Державної Думи цар сам вже не міг приймати закони. Він мав право затверджувати (або не затверджувати) те, що розглядалося Державною Думою. Прийнятий Державною Думою законопроект надходив до Державної ради, яка могла його відхилити. Державна рада мала рівні з Державною Думою права. Будучи консервативним органом, Державна рада була покликана стримувати ліберальні поривання Державної Думи. Рада відігравала роль буфера між Державною Думою і самодержавною владою. Законопроекти, схвалені Державною радою і Державною Думою, надавалися імператору для затвердження. Реформи державного устрою означали встановлення в Росії перехідної форми правління від абсолютистської до дуалістичної монархії. На початку XX ст. збереглися усі основні ланки місцевої адміністрації, суду, поліції, жандармерії. Як і в попередній період, управління Україною здійснювалося по губерніях. Мірою розвитку революційного руху зростала роль карального апарату царата. У зв'язку із загостренням соціальної напруженості на селі у 1903 р. була здійснена часткова реорганізація сільської поліції. 19 серпня 1906 р. цар підписав указ про заснування військово-польових судів. Законом від 15 червня 1912 р. “Про перетворення місцевого суду” поновлювався інститут мирових суддів. Судові функції земських начальників скасовувалися, ліквідовувалися й посади міських суддів. Були внесені окремі часткові зміни в компетенцію земських органів самоврядування. Однак у цілому питання про реформу земського і міського самоврядування так і не вийшло зі стадії складання проектів та їх обговорення. Аналіз змін у державному ладі Російської імперії на початку XX ст. дає змогу зробити висновок, що правляча еліта на чолі з царем Миколою II здійснила деякі заходи з лібералізації режиму під безпосереднім тиском революційних подій, чередуючи реформи з контрреформами.

© *Лимар А.П.*

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ ПЕРІОДУ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ.

Після Лютневої революції у Росії в українських землях почалося відродження державності. 4 (17) березня 1917 р. було утворено

вищий орган української влади – Центральну Раду (ЦР) – виборний представницький орган у Києві, склад якої поповнювався членами, обраними на селянських, робітничих та солдатських з'їздах від місцевих рад, партій та громадських організацій. ЦР утворила вищий виконавчий орган – Генеральний Секретаріат із восьми галузевих генеральних секретарів (міністрів). На місцях управління здійснювалося через губернські, повітові, волосні, міські думи, філії ЦР. Першим Універсалом ЦР 10 (23) березня 1917 р. було проголошено автономію України, четвертим, від 9 (22) січня 1918 р. – незалежну та самостійну державу – Українську Народну Республіку. Після укладення 3 березня 1918 р. Брестського мирного договору, за яким Радянська Росія відмовилась від претензій на Україну, Центральна Рада уклала угоду з Німеччиною. Звільнивши за допомогою іноземних військ територію України від більшовиків, ЦР потрапила у залежність від німецького та австрійського командування. ЦР взяла на себе зобов'язання стосовно постачання великої кількості продовольства та сировини, які вона не мала можливості виконати. Спроби діячів УЦР продовжувати ліводемократичний курс, накреслений восени-взимку 1917 р., викликав невдоволення окупаційного командування. В останній день свого існування ЦР схвалила Конституцію Української Народної Республіки, і того ж дня, 29 квітня 1918 р., ЦР було розпущено. За підтримки окупаційного німецького командування до влади прийшов П. Скоропадський, обраний гетьманом з'їздом хліборобів України. Відповідно до законів гетьман України тимчасово одноосібно очолив виконавчу (рада міністрів), судову (Генеральний суд), законодавчу владу. Після поразки у Першій світовій війні Німеччини та Австро-Угорщини українським лівим силам на чолі з головним отаманом С.Петлюрою та В.Винниченком вдалося 14 грудня 1918 р. повалити гетьманат і відновити УНР, очолювану Директорією, і в січні 1919 р. досягти об'єднання України (Злука УНР та ЗУНР). Конфлікт УНР з Радянської Росією, що розпочався невдовзі, був не на користь УНР і привів згодом до проголошення Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР).

© Шнекаторенко І.В.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЮ ІНТЕГРАЦІЄЮ – систематично здійснюваний цілеспрямований вплив держави України в інтересах забезпечення досягнення поставленої мети: функціонування та розвитку суспільства як єдиного європейського цілого. У ширшому розумінні означає ефективне використання державою наявних інституційних, адміністративних, юридичних і суспільних ресурсів з метою проведення необхідних соціально-економічних і політичних реформ, здатних забезпечити трансформаційні процеси країн-кандидатів на вступ до Європейського Союзу; підтримку розвитку надійних і легітимних форм європейського багаторівневого управління, спроможних гнучко реагувати на соціальні зміни, забезпечити повноцінне функціонування соціально-правової демократичної держави на засадах громадянського суспільства, а також гарантувати ефективність і легітимність політики ЄС.

© Киричук О.С.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЗНАННЯМИ – система засобів забезпечення ефективного використання наявного в суспільстві знання, його зберігання, оцінки, розподілу, поширення, що культивує вільний доступ до цих знань. Розробка системи державного управління знаннями повинна починатися з їх попереднього проектування, що охоплює такі етапи, як накопичення, здобування, структурування та формалізація. Державне управління знаннями має забезпечувати єдиний, інтегруючий підхід до використання нових управлінських, маркетингових та інформаційних технологій, інноваційної активності й творчості людей.

© Кіресва О.Б.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНИМ ПРОЦЕСОМ – комплексне системне впровадження інноваційної політики держави України на всіх стадіях інноваційного процесу (створення нового виробу; здійснення науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок; підготовки та організації серійного виробництва продукції; просування нового товару на ринок), а також формування державної інвестиційної політики для ресурсного забезпечення цього процесу.

Згідно із Законом України “Про інноваційну діяльність” головною метою державної інноваційної політики є створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоспроможної продукції.

Для успішного здійснення державного управління інноваційно-інвестиційним процесом необхідно забезпечити єдність стратегічного й поточного державного управління. Стратегічне **Д.у.і.п.** має загальнодержавне значення. Основною стратегічною метою інноваційної політики України є перехід від технологічних способів виробництва, що базуються здебільшого на ручній та машинній праці, до технологічного способу виробництва на автоматизованій праці, значне подолання істотного техніко-технологічного відставання від розвинених країн.

Інтенсифікація інноваційних процесів та перетворення нововведень у провідний фактор їх економічного підсилення та соціального прогресу нерозривно пов’язані з утвердженням національної інноваційної системи (НІС) як нового механізму господарського саморозвитку на основі радикальних постіндустріальних перетворень.

Ефективне функціонування національної інноваційної системи передбачає вирішення комплексу суперечностей, пов’язаних з необхідністю органічного поєднання політичних, економічних, інституційних, соціально-психологічних, культурних чинників інноваційної динаміки; системи державного управління інноваційних змін та ринкових механізмів функціонування підприємницького сектора, пріоритетного розвитку національних галузей високих технологій та тенденцій глобалізації сучасного інформаційного простору. Основним ініціатором створення та розбудови національної інноваційної системи є держава. **Д.у.і.п.** покликана забезпечити перехід від спонтанного розвитку їх процесів до їх стратегічного планування на основі визначення та наукового обґрунтування перспективних структурних зрушень, концентрації фінансових та інтелектуальних ресурсів на реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки та техніки.

Діяльність держави у сфері інноваційно-інвестиційних процесів в інформаційному суспільстві спрямована на розробку законодавчих та нормативних актів щодо інноваційно-інвестиційної діяльності, захист національних інтересів, формування ринків інновацій, інтелектуальної власності, стимулювання інноваційної діяльності, пільгові оподаткування інтелектуальних видів діяльності тощо.

Державна інноваційно-інвестиційна підтримка підприємств полягає у створенні таких умов власникам, щоб вони могли закріпити набуту власність у процесі ефективної господарської діяльності. Джерелами інноваційно-інвестиційної підтримки можуть бути кредитні ресурси, іноземні інвестиції, позабюджетні кошти, інноваційні фонди тощо. Інноваційне інвестування позитивно відбивається на виробничо-господарській діяльності, дає змогу оновити виробничо-технічну базу, подолати кризові явища. Суспільство отримує оновлене виробництво, збалансованість державного бюджету, нові робочі місця, підвищення матеріального становища населення, що матиме позитивні соціально-економічні наслідки. Див. також *Політика інноваційна державна.*

© Коноваленко М.К.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ – система засобів та методів забезпечення умов сталого розвитку інтелектуальних складових життєдіяльності суспільства, що орієнтована на гармонізацію та випереджальний його розвиток. Державно-управлінська діяльність у сфері розвитку інтелектуальних ресурсів має ґрунтуватися на інтелектуальних інноваційних методах та технологіях. Насамперед це уміння інтегрувати інтелект людей, будити в них ініціативу, творчість, новаторство, прагнення до оригінальних, самостійних дій і рішень, успіху, а також здатність залучати в організації професіоналів і утримувати їх, формувати атмосферу щирої зацікавленості всіх в успіху справи, працювати на рівні високих стандартів.

© Кіреєва О.Б.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ – своєрідна філософія, яка стосується управління людьми для найбільш ефективного використання їх можливостей. Ухвалення філософії державного

управління людськими ресурсами робить високою цінністю потенціал кожної людини, забезпечує можливості зростання особи і суспільства. Можна виділити такі етапи відтворення людських ресурсів: етап формування людських ресурсів (відтворення населення); етап підготовки людських ресурсів (підготовка і перепідготовка спеціалістів); етап розподілу людських ресурсів (забезпечення ефективної зайнятості); етап створення резерву людських ресурсів (формування людського потенціалу); етап оптимального використання людських ресурсів (перетворення людських ресурсів у людський капітал).

© Кіреєва О.Б.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ – специфічний вид державного управління, який охоплює соціально-економічну, культурну, політичну та інші сфери суспільного життя. **Д.у.н.б.** властиві ознаки та особливості як міжгалузеві, так і функціональні складових державного управління, що впливає на функції, форми, методи і способи управління національною безпекою. Водночас основні властивості, закономірності, особливості, ознаки, характерні для системи державного управління, властиві й системі державного управління національною безпекою. Такий підхід відповідає світовій практиці розуміння поняття “національна безпека” як забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави та загроз цим інтересам.

Комплексними критеріями ефективності **Д.у.н.б.** у контексті захисту національних інтересів можна вважати параметри (показники, характеристики, індикатори), за допомогою яких можна оцінювати явища (процеси), що відбуваються в політичній, економічній та інших сферах національної безпеки та інтерпретуються як загрози національним інтересам та оцінюються крізь призму неприпустимих і припустимих збитків (втрат) для людини, суспільства, держави після реалізації управлінського впливу на вказані явища (процеси) з боку системи державного управління національною безпекою.

Національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація

реальних та потенційних загроз національним інтересам. Категорія “безпека” безпосередньо пов’язана з категоріями “інтереси”, “загроза”, “захист”. Від їх змістовного наповнення значною мірою залежать форми, методи і засоби забезпечення безпеки.

Основні принципи забезпечення національної безпеки:

- законність, дотримання балансу інтересів особистості, суспільства і держави;

- взаємна відповідальність останніх за забезпечення безпеки;

- взаємозв’язок національної і міжнародної безпеки;

- вжиття комплексу оперативних і довгострокових заходів щодо їх (загроз) попередження і нейтралізації;

- створення і підтримання в готовності сил і засобів забезпечення національної безпеки у повсякденних умовах або надзвичайних ситуаціях;

- здійснення системи заходів щодо нормального функціонування об’єктів безпеки в регіонах, які постраждали в результаті виникнення надзвичайної ситуації;

- участь у заходах із забезпечення безпеки за межами держави згідно з міжнародними договорами і угодами, що укладені даною державою.

До основних елементів національної безпеки відносять політичну, економічну, воєнну, екологічну, гуманітарну, демографічну, інформаційну та інші складові. Кожна з цих складових має певну специфіку, своєрідність і водночас усі елементи перебувають у тісному взаємозв’язку і взаємозалежності.

Завданням України як суверенної європейської держави є створення комплексної системи національної безпеки. У 2007 р. Указом Президента України була затверджена Стратегія національної безпеки України, яка визначає життєво важливі національні інтереси, окреслює зовнішні і внутрішні умови їх реалізації, встановлює цілі, пріоритети та завдання держави, відтворює рівень розуміння питань національної безпеки, який існує сьогодні в українському суспільстві та політичному середовищі. Стратегія є системою координат як для оцінки ефективності діяльності органів державної влади, так і для комплексного планування практичних дій щодо забезпечення захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз.

© Говоруха В.В.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ ПРАЦІ – підготовка, прийняття і реалізація правових, організаційних, науково-технічних, санітарно-гігієнічних, соціально-економічних та лікувально-профілактичних заходів, спрямованих на збереження життя, здоров'я й працездатності людини в процесі трудової діяльності. **Д.у.о.п.** здійснюється шляхом сукупності скоординованих дій органів державного управління охороною праці, органів місцевого самоврядування за участю об'єднань роботодавців, профспілок та інших представницьких органів з реалізації основних напрямів соціальної політики в галузі охорони праці, спрямованих на забезпечення безпечних і здорових умов праці, виховання у працівників свідомого ставлення до безпеки й обережності в процесі праці.

© Дзяна Г.О.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЮ СИСТЕМОЮ (англ. *Public administration of the penitentiary system*) – управління системою органів та установ виконання кримінальних покарань. Традиційно виділяються дві моделі управління: 1) інтегрована (об'єднана); 2) розділена. Відповідно до першої моделі, в'язниці та агенції для виконання альтернативних покарань складають одну систему. Розділена модель передбачає створення окремих автономних органів для виконання покарання у вигляді позбавлення (обмеження) волі й окремих – для виконання альтернативних нев'язничних санкцій.

На сучасному етапі в Україні Державна кримінально-виконавча служба України здійснює правозастосовні та правоохоронні функції і складається з центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань зі спеціальним статусом, його територіальних органів управління, кримінально-виконавчої інспекції, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, воєнізованих формувань, навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, підприємств установ виконання покарань, інших підприємств, установ і організацій.

© Ягунов Д.В.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я – скоординована, цілеспрямована та вмотивована діяль-

ність інститутів державної влади щодо організації діяльності системи охорони здоров'я.

© Вашиев О.Є.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У ГАЛУЗІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ – діяльність системи органів державного управління освітою, що полягає у цілеспрямованому впливі різноманітними засобами на систему загальної середньої освіти через процес планування, організації, мотивації й контролю з метою забезпечення всебічного виховання і розвитку підростаючого покоління. До основних компонентів структури цієї діяльності належать суб'єкт, процес та засоби. Суб'єкт **Д.у.г.ш.о.** включає: управлінські структури, зокрема Міністерство освіти і науки України, інші центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані навчальні заклади, Міністерство освіти Автономної Республіки Крим, відповідні органи управління освіти обласних, Київської та Севастопольської міських, районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, органи місцевого самоврядування; відносини між ними, у тому числі розподіл повноважень та відповідальності, визначення співвідношення централізації та децентралізації в управлінні шкільною освітою тощо. Процес **Д.у.г.ш.о.** включає вироблення політики, організацію шкільної галузі, її кадрове забезпечення, мотивацію працівників галузі та контроль. Важливі особливості зазначеного управлінського процесу пов'язані зі становленням та розвитком державно-громадського управління освітою. Засоби **Д.у.г.ш.о.** включають: матеріально-технічне забезпечення, у тому числі комп'ютеризацію й інформатизацію галузі та її управління, фінансування; методологічні засоби діяльності органів управління (методи, принципи, підходи, процедури, методики тощо) – політичні, адміністративні, соціально-психологічні, педагогічні, морально-ідеологічні; засоби управління зв'язками тріади “шкільні заклади – батьки – громадськість” тощо.

© Кравченко В.В.

ДЕРЖАВНИЙ АПАРАТ – основна ланка механізму держави, що забезпечує повсякденну роботу системи органів влади і управління щодо здійснення практичних заходів, спрямованих на реалізацію функцій держа-

ви. **Д.а.** має певну структуру і складається з державних службовців, що працюють у державних органах, наділених владними повноваженнями для реалізації функцій державної влади усіх типів – законодавчої, виконавчої, судової. У широкому розумінні він включає не тільки власне органи державної влади, але й такі важливі органи влади, як військові сили, правоохоронні та інші органи примусу. У більш вузькому розумінні **Д.а.** – це сукупність державних органів влади, що виконують виконавчо-розпорядчі функції управління державою. Як допоміжний інститут влади **Д.а.** є провідником її рішень, забезпечує виконання прийнятих у суспільстві норм і правил, вживає заходів, що забезпечують функціонування як усієї системи державних органів (окремо кожного і в їх сукупності), так і самої держави. Через нього проходять відповідні реакції, взаємозв'язки суспільства і влади, через нього виробляють необхідні засоби державного регулювання в усіх сферах життя. Серед основних рис **Д.а.** такі: володіння владними повноваженнями; здійснення від імені держави її завдань і функцій; має певну компетенцію і сферу життєдіяльності; характеризується певною структурою; утворюється в порядку, встановленому законодавством. У рамках структурного розгляду **Д.а.** постає як сукупність взаємопов'язаних органів.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О., Штика Л.Г.

ДЕРЖАВНИЙ БОРГ (англ. *Public debt*) – загальний розмір накопиченої заборгованості уряду власникам державних цінних паперів, який дорівнює сумі минулих бюджетних дефіцитів за вилученням бюджетних надлишків. **Д.б.** складається із внутрішнього і зовнішнього боргу держави. Внутрішній державний борг (**D**) – заборгованість держави домогосподарствам і фірмам даної країни, які володіють цінними паперами, випущеними її урядом. Зовнішній державний борг (**DI**) – це заборгованість держави перед іноземними громадянами, фірмами, урядами та міжнародними фінансовими організаціями. Основними причинами створення і збільшення **Д.б.** є: збільшення державних витрат без відповідного зростання державних доходів; циклічні спади й автоматичні стабілізатори економіки; скорочення податків з метою стимулювання економіки без відпо-

відного коригування (зменшення) державних витрат; вплив політичних бізнес-циклів – надмірне збільшення державних витратів напередодні виборів з метою завоювання популярності виборців та збереження влади.

Існує позитивний взаємозв'язок між розмірами бюджетного дефіциту і **Д.б.** Бюджетний дефіцит збільшує **Д.б.**, а зростання боргу, у свою чергу, потребує додаткових витрат бюджету на його обслуговування і тим самим збільшує бюджетний дефіцит. На обсягу бюджетного дефіциту відчуються всі зміни у величині **Д.б.**, у тому числі обумовлені впливом інфляції. Саме тому важливо, щоб державна заборгованість вимірювалась також у реальних, а не тільки в номінальних величинах.

© Розпутьенко І.В.

ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ див. *Бюджет державний*.

ДЕРЖАВНИЙ ІНТЕРЕС – концептуально виражене та чітко сформульоване положення щодо сукупних потреб держави, пов'язане з проблемами її безпеки й умовами подальшого розвитку. **Д.і.** може бути поточним або перспективним. Його захист передбачає необхідність застосування всіх легітимних засобів, що є в розпорядженні держави. **Д.і.**, як правило, отримує своє вираження і закріплення в конституціях держав, інших законодавчих та нормативно-правових актах і документах. Він є важливішою складовою частиною суспільних інтересів, які є головною причиною свідомих дій людей. **Д.і.**, будучи вираженням об'єктивних потреб, являє собою сукупність збалансованих інтересів особистості, суспільства і держави в різних сферах життя, у внутрішній і зовнішній політиці. **Д.і.** формується на основі національних цінностей, враховує спосіб життя, менталітет і прагнення народу, особливості соціально-економічного і політичного устрою країни, її можливості, геополітичне і геостратегічне положення. Основними формами його вираження виступають державна стратегія та політика, які виробляються і здійснюються відповідними органами державної влади із залученням інститутів громадянського суспільства.

© Бакуменко В.Д.

ДЕРЖАВНИЙ КОМІТЕТ – центральний орган виконавчої влади, який, не формуючи

безпосередньо урядову політику, покликаний сприяти міністерствам та уряду в цілому в реалізації цієї політики шляхом виконання функцій державного управління, як правило, міжгалузевого чи міжсекторного характеру. **Д.к.** може видавати загальнообов'язкові нормативно-правові акти лише у межах повноважень, визначених для нього законами. **Д.к.** може мати підпорядковані йому підрозділи (органи), у тому числі територіальні (регіональні). Очолює його голова **Д.к.**

© Бакуменко В.Д.

ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ (англ. *Public control*) – одна із форм здійснення влади, що забезпечує дотримання законів та інших нормативно-правових актів, які видаються органами держави. **Д.к.** здійснюється різноманітними державними органами: парламентами, рахунковими палатами, судами, уповноваженими з прав людини, виборчими комісіями, контрольно-інспекційними, контрольно-ревізійними органами уряду чи міністерств. Відповідно виділяють парламентський, конституційний, судовий, фінансовий контроль тощо.

© Бакуменко В.Д.

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД – 1) складовий елемент конституційного ладу; 2) система загальних принципів, закріплених конституцією та чинним законодавством щодо легітимної організації та діяльності держави, шляхів і методів її взаємодії з громадянським суспільством; 3) усталений порядок, правовий режим належної організації та діяльності держави.

Основи **Д.л.** України визначені в розділі І “Загальні засади” Конституції України, ст. 1 і 3 якого визначають Україну як суверенну та незалежну, демократичну, соціальну, правову державу, зміст і спрямованість якої визначають права і свободи людини та їх гарантії. Україна також проголошується унітарною державою (ст. 2) із республіканською формою державного правління (ст. 5). За Основним Законом Україна також визнається національною і світською державою.

Визначальним для **Д.л.** України є поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6).

Основи **Д.л.** України знаходять своє вираження через конституційно-правові інститути механізму держави. Саме механізм держави уособлює в собі “конструкцію” держа-

ви у вузькому значенні – як її устрій, організацію, будівництво. Тобто під механізмом Української держави традиційно розуміється система взаємопов'язаних між собою та функціонально супідрядних органів державної влади та інших основних елементів, інститутів держави та управлінські, юридичні та інші зв'язки між ними.

Характер **Д.л.** відображається також у функціях (діяльності) Української держави, оскільки саме основні напрями її діяльності опосередковують собою суть, тип, природу і призначення держави для громадянського суспільства. Тому Конституція України, визначаючи **Д.л.**, закріплює водночас із механізмом держави також основні її функції.

Ці функції держави закріплюються як безпосередньо, так і опосередковано, маючи до того ж далеко не однакову назву: зміст і спрямованість держави, її обов'язок (ст. 3 Конституції), здійснення державної влади (ст. 6 Конституції), державне забезпечення, піклування (ст. 11, 12, 13 Конституції), найважливіші функції (ст. 17) тощо. Оскільки основними об'єктами держави є сфери її діяльності, зокрема політична, економічна, соціальна, культурна, екологічна та зовнішня, то слід розрізняти, відповідно, політичні, економічні, соціальні, культурні (духовні, ідеологічні), екологічні та зовнішні функції **Д.л.** України.

Найбільш рельєфно Основний Закон визначив політичні функції **Д.л.** України (ст. 1, 5, 6, 17, 36, 39, 85, 102, 106, 116 та ін.). Зокрема, держава – безпосередньо та в особі відповідних органів державної влади – забезпечує захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечує її економічну та інформаційну безпеку (ст. 17), визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики (ст. 85), здійснює внутрішню і зовнішню політику (ст. 116) та ін.

Широко закріплена в Конституції також економічна функція держави (ст. 13, 14, 41, 42, 85, 106, 116 та ін.). Так, держава здійснює від імені українського народу права власника на природні ресурси, забезпечує захист прав усіх суб'єктів власності, господарювання (ст. 13), охороняє основне національне багатство – землю (ст. 14), забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності (ст. 42) та ін.

Найдетальніше Конституція України закріпила соціальну функцію **Д.л.** України (ст. 1,

3, 13, 24, 43, 46, 47, 49, 85, 92 та ін.). Насамперед, наша держава визначається в Конституції як соціальна (ст. 1). Вона визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку найвищою соціальною цінністю і проголошує визначальними щодо змісту і спрямованості своєї діяльності права і свободи людини та їхні гарантії (ст. 3). Держава забезпечує соціальну спрямованість економіки (ст. 13), належні умови для повного здійснення громадянами права на працю (ст. 43) та інших соціальних прав. Всебічно закріплена й культурна (духовна) функція держави (ст. 10, 11, 12, 53, 54, 85, 116 та ін.). Зокрема, держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (ст. 11), забезпечує розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України (ст. 10) тощо. Основні функції Української держави не закріплюються повною мірою в якомусь одному розділі Конституції, вони є змістом практично всіх її розділів, але, насамперед, закріплені в розділі I, присвяченому загальним засадам Конституції і конституційного ладу. Гарантіями Д.л. є система політичних, економічних, соціальних, культурних (духовних), інформаційних відносин у сфері організації та діяльності держави, а також конституційно унормований обов'язок держави щодо охорони і захисту цього ладу. До того ж, ст. 5 Конституції України закріплює право визначати і змінювати державний лад тільки за народом України і забороняє узурпацію цього права державою, її органами і посадовими особами.

© Федоренко В.Л.

ДЕРЖАВНИЙ МЕХАНІЗМ – сукупність органів державної влади, організованих на засадах конституційного принципу поділу державної влади для реалізації цілей держави. Основним елементом Д.м. є апарат державного управління, який відіграє важливу роль у виконанні основних функцій і завдань держави.

© Бакуменко В.Д.

ДЕРЖАВНИЙ ОРГАН – юридично оформлена, організаційно відособлена частина державного апарату. Д.о. характеризується

певною економічною і фінансовою самостійністю, наявністю владної компетенції і владних повноважень. Д.о. розрізняються: за належністю до гілок влади – на законодавчі, виконавчі і судові; за способом формування – на представницькі й такі, що формуються представницькими органами; на постійні і тимчасові; на органи загальної або спеціальної компетенції та ін.

© Кравченко С.О.

ДЕРЖАВНИЙ ПРАПОР УКРАЇНИ – один з державних символів України, що являє собою стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів. Порядок використання Д.п.У. визначається законами України та Указами Президента України. Зокрема, Д.п.У. обов'язково піднімається над будинками органів державної влади та місцевого самоврядування; у дні державних свят – над будинками установ, організацій, підприємств, житловими будинками; під час офіційних заходів за участю вищих посадових осіб держави тощо. Публічна наруга над Д.п.У. є кримінальним злочином. Згідно з Указом Президента в Україні з 2004 р. встановлено День Д.п.У., який відзначається щорічно 23 серпня.

© Дрешнік В.М.

ДЕРЖАВНИЙ ПРОТОКОЛ ТА ЦЕРЕМОНІАЛ УКРАЇНИ (англ. *State Protocol and Ceremonial of Ukraine*) – це сукупність вимог щодо забезпечення єдиного порядку проведення офіційних заходів за участю Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра, Міністра закордонних справ України, інших посадових осіб України з урахуванням загальноприйнятих міжнародних норм, правил і традицій, а також національних традицій України. Програми візитів та плани протокольного та організаційного забезпечення офіційних заходів затверджуються відповідно до Положення про Державний Протокол та Церемоніал України, затверджений Указом Президента України від 22 серпня 2002 р., і є обов'язковими до виконання органами публічної влади. Д.п.ц.У. регламентують порядок прийому в Україні глав іноземних держав, голів парламентів, глав урядів, міністрів закордонних справ, інших високих посадових осіб, визначають режим проведення протокольних заходів за участю Президента України, що

проводяться в Україні, зокрема: інавгурацію Президента України, вручення державних нагород та президентських відзнак, військовий парад, урочисте засідання тощо. Відповідальність за забезпечення встановленого порядку проведення офіційних заходів та контроль за їх проведенням покладається на Службу Державного Протоколу і Церемоніалу Секретаріату Президента України.

© Мамонтова Е.В.

ДЕРЖАВНИЙ РЕЄСТР ВИБОРЦІВ (від англ. *register* – список, перелік, опис; книга для реєстрації справ, документів, майна) – автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система (банк даних), що призначена для зберігання, обробки та користування даними про виборців. **Д.р.в.** створений для забезпечення державного обліку громадян України, які мають право голосу та складання якісних списків виборців для проведення голосування під час виборів та референдумів. До **Д.р.в.** заносяться та в базі даних **Д.р.в.** зберігаються відомості про виборця (персональні дані) таких видів: ідентифікаційні персональні дані виборця; персональні дані, які визначають місце та умови голосування виборця; службові персональні дані.

Організаційно-правові засади створення і ведення єдиного **Д.р.в.** в Україні визначені в Законі України “Про Державний реєстр виборців”, постановах Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2008 р. № 19 “Про форми заяви щодо включення до Державного реєстру виборців, довідки про включення виборця до Державного реєстру виборців, повідомлення про уточнення персональних даних Державного реєстру виборців”, від 28 жовтня 2008 р. № 59 “Про форму заяви щодо включення до Державного реєстру виборців особи, яка проживає чи перебуває за межами України”, від 18 травня 2009 р. № 27 “Про первинне уточнення персональних даних Державного реєстру виборців”.

Принципами ведення **Д.р.в.** є: законність і пріоритет прав людини; загальний характер **Д.р.в.**; повнота і цілісність відомостей **Д.р.в.**; достовірність відомостей **Д.р.в.**; однократність включення виборця до **Д.р.в.**; постійність **Д.р.в.**; публічний характер **Д.р.в.**; поновлювальність відомостей **Д.р.в.**; захищеність **Д.р.в.**. **Д.р.в.** має такі основні завдання: ведення персоналізованого обліку виборців; складання списків виборців для виборів Президен-

та України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів, для всеукраїнських та місцевих референдумів.

Д.р.в. ведуть такі органи (відділи): у районі, районі в м.Києві та м.Севастополі - структурний підрозділ апарату відповідно районної, районної у м.Києві та м.Севастополі держадміністрації, який утворюється головою місцевої держадміністрації; у місті обласного (республіканського в Автономній Республіці Крим) значення без районного поділу – виконавчий орган міської ради, який утворюється міською радою; у районі в місті обласного значення з районним поділом – виконавчий орган районної в місті ради (або структурний підрозділ створеного у районі органу міської ради), який утворюється районною у місті (або міською) радою. **Д.р.в.**, які проживають (перебувають) за кордоном, веде відповідний структурний підрозділ Міністерства закордонних справ.

© Грицяк І.А.

ДЕРЖАВНИЙ РЕЖИМ – спосіб функціонування політичної системи і держави, що характеризує реальний поділ політичної влади і впливу в державі та суспільстві. Позначає конкретні форми управління державою, організації відносин між державою і громадянами. Найбільш відомими різновидами **Д.р.** є демократичний, авторитарний, тоталітарний. **Д.р.** різняться між собою за такими ознаками: спосіб формування органів влади; співвідношення законодавчої, виконавчої і судової гілок влади, державного управління та місцевого самоврядування; становище і роль громадських організацій та партій; правовий статус особистості; прийнята законодавча система; зміст і співвідношення того, що дозволено і що заборонено; рівень економіко-господарського розвитку; політична стабільність суспільства; порядок функціонування правоохоронних та каральних органів; історичні, культурні традиції, моральні звичаї народу. Коли йдеться про демократичну державу, то насамперед мається на увазі **Д.р.** з певними ознаками, а саме: пріоритетом права; підконтрольною виборчою системою формування всіх ланок влади; взаємно врівноваженими гілками влади (законодавчої, виконавчої та судової), що плідно працюють; максималь-

но можливим і реальним забезпеченням прав та свобод людини і громадянина; вільним співіснуванням громадських організацій та партій; рівноправним розвитком різних форм економіки; збереженням і розвитком історичних та культурних традицій народів, що проживають у ній. **Д.р.**, як правило, спирається на правове підґрунтя шляхом його закріплення в конституціях відповідних країн.

© Варзар І.М.

ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАР – одна з найвищих державних посад у ряді країн Європи та Америки. У США **Д.с.** – керівник головного зовнішньополітичного відомства; інші керівники федеральних відомств називаються секретарями. У Великій Британії **Д.с.** називаються міністри найбільш важливих міністерств – внутрішніх справ, оборони, у справах Шотландії. У Бельгії, Греції, Франції **Д.с.** є фактично заступниками міністрів. У Мексиці та деяких інших країнах Латинської Америки **Д.с.** називаються міністри. Іноді **Д.с.** називають керівників неурядових відомств (Румунія, Угорщина).

© Малиновський В.Я.

ДЕРЖАВНИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ – сукупність підприємств, організацій, установ, що здійснюють економічну діяльність і перебувають у державній власності та якими управляють державні органи, або особи, що призначаються чи наймаються ними.

© Бодров В.Г.

ДЕРЖАВНИЙ СЛУЖБОВЕЦЬ – особа, яка займає посаду в державному органі або його апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержує заробітну плату за рахунок державних коштів. Правовий статус **Д.с.** виникає на основі законодавства у зв'язку із заміщенням державної посади. Посада – це визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця державного органу та його апарату, на яку покладено встановлене нормативними актами коло службових повноважень. Посадовими особами вважаються керівники та заступники керівників державних органів та їх апарату, інші державні службовці, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій. Саме посада в держав-

ному апараті є базовою характеристикою правового положення **Д.с.** Поведінка **Д.с.** має відповідати очікуванням громадськості й забезпечувати довіру суспільства та громадян до державної служби, сприяти реалізації прав і свобод людини і громадянина.

Відповідно до Закону України “Про державну службу” **Д.с.** повинен: сумлінно виконувати свої службові обов'язки; шанобливо ставитися до громадян, керівників і співробітників, дотримуватися високої культури спілкування; не допускати дій і вчинків, які можуть зашкодити інтересам державної служби чи негативно вплинути на репутацію **Д.с.** **Д.с.** забороняється: брати участь у діях, що суперечать національним інтересам України, ускладнюють функціонування державних органів; вчиняти дії, що можуть бути розцінені як використання свого службового становища в корисливих цілях у власних інтересах, а також дії, які відповідно до чинного законодавства вважаються корупційними; виявляти всупереч інтересам справи упередженість або прихильність до будь-якого підприємства, установи, організації, органу, об'єднання громадян чи конкретної особи; виявляти бюрократизм, відомчість і місництво.

© Штика Л.Г.

ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ див. *Суверенітет держави*.

ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ – територіально-організаційна структура держави, яка визначає порядок поділу країни на складові частини, правовий статус останніх, порядок відносин центральних і периферійних органів влади. За устроєм держави поділяються на унітарні, федеративні й конфедеративні. Україна є унітарною державою. Унітарна – це цілісна, єдина держава, частини якої є тільки адміністративно-територіальними підрозділами. За умов унітаризму існує єдина для всієї держави система права, однотипна схема організації й підпорядкування органів влади, єдина конституція, спільна центральна влада, урядова вертикаль. У світі є багато унітарних держав, проте більшість складають держави з федеративним устроєм (Федеративна республіка Німеччина, Російська Федерація тощо). Для останніх характерне розмежування сфер компетенції федеральної (центральної) влади та влади суб'єктів федерації. Останні є

рівноправними суб'єктами федерації, що володіють відносною юридичною, політичною і економічною самостійністю, можуть мати свій адміністративно-територіальний розподіл. Стосовно федеральної системи вони є підсистемами. Порядок їх організації, процедури і межі юрисдикції визначаються федеральною конституцією. Органи влади і управління суб'єктів федерації, як правило, копіюють федеральну структуру, але можуть і відрізнятися. Конфедерація – це міждержавний союз, утворений шляхом підписання міжнародного договору, члени якого повністю рівноправні і зберігають свій державний суверенітет. Кожна держава, що входить в конфедерацію, має власну незалежну систему органів влади і управління, самостійне громадянство, свою валюту, національну армію, незалежне законодавство, правову і судову систему. Для координації дій держави члени конфедерації створюють політико-адміністративні органи. Вони проводять загальну, узгоджену міжнародну політику, що не виключає самостійної позиції в конкретних питаннях.

© Бакуменко В.Д.

ДЕРЖАВНИЙ ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ здійснюється за виконанням державного бюджету та реалізацією державних програм, використанням державних фінансових ресурсів, ефективністю управлінської та фінансової діяльності структур виконавчої влади, дотриманням рекомендацій з проведення ними фінансової та економічної політики, з установлених правил та нормативів бухгалтерського обліку тощо. За Конституцією України (ст. 85, 98), контроль за виконанням Державного бюджету України віднесено до повноважень Верховної Ради України, а контроль за використанням коштів Державного бюджету України від імені Верховної Ради України здійснює Рахункова палата України. У межах своїх повноважень Кабінет Міністрів України та Міністерство фінансів України здійснюють загальний контроль за фінансово-кредитними відносинами. Міністерство фінансів України контролює формування доходів бюджетів органів місцевого самоврядування, використання коштів державного й місцевих бюджетів, позабюджетних фондів та валютних кредитів, а також здійснює контроль з оперативного управління видатками державного бюджету. Функцію контролю за додержанням банка-

ми банківського законодавства, економічних нормативів та нормативних актів здійснює Національний банк України. До системи **Д.ф.к.** також можна віднести Управління Пенсійного фонду України, яке виконує функцію контролю за збором та акумуляцією внесків для пенсійного забезпечення й допомоги, за фінансуванням витрат фонду і своєчасністю та повнотою надходжень страхових внесків.

© Бакуменко В.Д.

ДЕРЖАВНИЙ ФОНД ЗАЙНЯТОСТІ – державний позабюджетний фонд, що перебуває у власності України. Кошти фонду призначені для фінансування заходів, пов'язаних з реалізацією державної політики зайнятості населення, у тому числі наданням громадянам допомоги в працевлаштуванні; організацією професійної підготовки, перепідготовки, перенавчання і профорієнтації незайнятого населення, виплатою допомоги по безробіттю, стипендій на період навчання.

© Каховська О.В.

ДЕРЖАВНІ ГАРАНТІЇ (фр. *garant* – поручитель) – 1) забезпечення чого-небудь, запорука чому-небудь; 2) у цивільному праві – один із способів забезпечення виконання юридичною чи фізичною особою обов'язків, зобов'язань, передбачених нормативно-правовим актом чи певною угодою. **Д.г.** – спосіб забезпечення цивільно-правових зобов'язань, взятих державою перед своїми громадянами. Гарант дає письмове зобов'язання відповідати за забезпечення членів суспільства, яким надано **Д.г.**, певними благами. Такі гарантії (насамперед мінімальна заробітна плата та пенсія, охорона здоров'я, освіта) покликані створити мінімальні умови життєдіяльності членам суспільства, рівні стартові можливості передусім тим, хто з незалежних від них причин позбавлений їх і потребує соціального захисту.

© Ярош Н.П.

ДЕРЖАВНІ КОШТИ – відповідно до Закону України "Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти", – кошти Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, державні кредитні ресурси, а також кошти Національного банку України, державних цільових фондів, Пенсійного фонду

України, фондів соціального страхування, кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування, кошти страхування на випадок безробіття, кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, кошти, передбачені Законом України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності", гуманітарна допомога в грошовій формі, кошти державних, казенних, комунальних підприємств та господарських товариств, у яких державна частка акцій перевищує 50 %, що спрямовуються на придбання товарів, робіт і послуг.

© Чикаренко І.А.

ДЕРЖАВНІ МОНОПОЛІЇ – галузі, де збереження конкуренції недоцільне не тільки внаслідок її економічної неефективності, але й внаслідок особливої ролі цих галузей у формуванні загальних умов економічного і соціального розвитку країни, забезпеченні національної безпеки, а також через особливу соціальну значущість певних товарів і послуг. Як суб'єкти Д.м. виступають, як правило, державні унітарні підприємства, що мають ліцензії на здійснення певних видів діяльності. Галузями Д.м. є грошово-емісійна діяльність, що здійснюється Центральним банком країни, деякі види зовнішньоекономічної діяльності (експорт та імпорт окремих товарів), виробництво і збут окремих видів продукції. Режим Д.м. має особливий характер, його види і межі визначаються спеціальними законами, щоб використати вигоди великомасштабної економіки і нейтралізувати її можливі негативні наслідки, пов'язані з ослабленням конкуренції. Монополістична діяльність включає в себе не тільки діяльність господарюючих суб'єктів, але й діяльність державних органів і органів місцевого самоврядування. Антимонопольна політика держави передбачає збереження деяких видів монополій, забезпечуючи їх державне регулювання. Система антимонопольного регулювання формується в умовах, коли ринкові зв'язки перебувають лише в стадії становлення, створено лише основи ринкової економіки, не переборено повністю державно-адміністративний монополізм.

Антимонопольне законодавство саме по собі не створює систему вільного підприємництва і конкуренції. Воно успішно може діяти в умовах вже існуючої конкурентної ринкової системи, захищаючи і підтримуючи останню.

© Штика Л.Г.

ДЕРЖАВНІ РЕЗЕРВИ – стратегічні запаси сировини, матеріалів, палива, деяких видів техніки, продовольства та інших матеріальних продуктів, необхідних для безперервного функціонування економіки на випадок надзвичайних ситуацій, потреб оборони тощо, що створюються і регулярно поповнюються державою.

© Бакуменко В.Д.

ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ – єдині на всій території держави вимоги до обсягу і якості надання визначеного виду гарантованих державою безкоштовних і загальнодоступних для населення товарів, послуг, а також розміру грошових виплат соціального призначення, що встановлюються на такому мінімально припустимому рівні, який дає можливість забезпечити задоволення основних потреб людини. Принципи формування та реалізації Д.с.с. полягають у такому: дотриманні конституційних прав і гарантій громадян у соціальній сфері; всебічній обґрунтованості встановлення і застосування Д.с.с.; відповідальності органів державної влади й органів місцевого самоврядування за дотримання Д.с.с.; урахуванні вимог норм міжнародних договорів у сфері соціального захисту та трудових відносин; цільовому, адресному, прозорому фінансуванні з бюджетів усіх рівнів, позабюджетних фондів; гласності та громадському контролю під час їх визначення та застосування.

© Ярош Н.П.

ДЕРЖАВНІСТЬ – стан певної історичної спільноти людей (етнічної, культурної, політичної тощо), який характеризується наявністю інституту держави, тобто органу управління, влада якого визначається такими рисами, як тотальність (спроможність прямо та безпосередньо вплинути як на суспільство в цілому, так і на кожного окремого громадянина), публічність (спроможність довести найбільш важливі та загальні настанови

ви до всіх та кожного) та легітимність (у широкому сенсі – згода суспільства коритися настановам влади). Наслідком існування Д. є виокремлення у відносно самостійні сфери суспільного життя господарчої діяльності (тобто виникнення економіки в повному значенні цього слова) та культури (формування релігії та/або ідеології як суспільних інститутів). Отже, Д. – атрибутивна риса цивілізованого життя суспільства. З іншого боку, наявність власної Д. означає перетворення певної історичної спільноти людей (етносу, народу, нації) на суб'єкта історичного процесу.

© Бакаєв Ю.В.

ДЕРЖАВНО-ВЛАДНІ ПОВНОВАЖЕННЯ виявляються в компетенції державних органів щодо здійснення правотворчої, правозастосовної і правоохоронної діяльності й практично реалізуються у відповідних владно-управлінських рішеннях, які закріплюються в юридично обов'язкових нормативних та розпорядчих правових актах, що видаються державними органами від імені держави, а також знаходять своє відображення в конкретних діях і заходах на виконання цих рішень. Державні органи здійснюють контроль за неухильним виконанням правових актів шляхом застосування різноманітних заходів адміністративного примусу, виховання, переконання, роз'яснення і заохочення. До компетенції державних органів відносять й інші дії, що мають юридичне значення, наприклад, видання документів, засвідчення юридичних фактів, реєстрація суспільних об'єднань, ліцензування видів діяльності тощо. Для реалізації Д.-в.п. державні органи спираються на інтелектуальну, організаційну, матеріальну і примусову силу держави. Див. також *Владні повноваження*.

© Варзар І.М.

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ – випробування на практиці за державного сприяння водночас із традиційними нових форм організації влади на певній території з метою можливого застосування набутого досвіду на всій території держави. В Україні Д.-п.е. здійснювався відповідно до Закону України “Про державно-правовий експеримент розвитку місцевого самоврядування в місті Ірпені, селищах Буча, Ворзель, Гостомель, Коцюбинське Київської області” від 5 квітня 2001 р. з метою вивчення на

базі органів місцевого самоврядування Ірпінського регіону ефективності застосування в сучасних економічних умовах одночасно з традиційними формами діяльності територіальних громад та утворених ними органів місцевого самоврядування інших форм, спрямованих на розвиток демократичних засад місцевого самоврядування.

© Монастирський Г.Л.

ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКА ЕЛІТА – складова меншість суспільства, внутрішньодиференційована, неоднорідна, але відносно інтегрована група державних службовців і політиків, які володіють якостями лідерства та прогресивними технологіями управлінської діяльності, займають керівні позиції у державних інститутах та безпосередньо впливають на вироблення та реалізацію державно-управлінських механізмів. Це сукупність осіб, які за своїми професійними, психологічними характеристиками є найбільш здатними для успішної діяльності у сфері державного управління, прийняття стратегічних державно-управлінських рішень, просування яких до елітного прошарку відбувається шляхом призначення та шляхом виборів на посади в органи державної влади.

© Васіна А.Ю.

ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКА ІНФОРМАЦІЯ – частина соціальної інформації, яка виділена з її загального масиву за критерієм використання в державно-управлінських відносинах. Містить дані щодо розвитку політичної, економічної, соціальної, гуманітарної та екологічної ситуації в країні, динаміки державно-управлінських процесів. Джерелами, породжувачами Д.-у.і., є: норми законодавчих і інших актів; керівні настанови та доручення вищестоящих державних органів; факти, що виявляються в процесах контролю; звертання громадян до державних органів; проблемні, конфліктні, екстремальні та інші ситуації під час здійснення державного управління. Д.-у.і. має самостійну цінність, а також використовується під час формування нормативно-правових документів, прийняття та реалізації управлінських рішень. Вона має свої специфічні закономірності функціонування і розвитку, здатна до випереджального впливу на державну політику, виступає безпосередньою причиною, що визначає вибір того або іншого варіанта

державно-управлінського рішення, поведінки різних соціальних груп і окремих громадян, переводу системи державного управління в новий стан з метою більш ефективного впливу на суспільну життєдіяльність.

Д.-у.і. можна класифікувати за різними критеріями та ознаками, зокрема як офіційну і неофіційну, загальнозначущу і відомчу, за змістом і цільовим призначенням, за мірою доступності, а також за часовим виміром (інформація про минуле, у режимі реального часу, прогнози щодо майбутнього). У державному управлінні **Д.-у.і.** розглядається з погляду актуальності, достовірності, оперативності, достатності й адекватності для прийняття відповідних рішень. Мета інформаційного забезпечення органів державної влади полягає в тому, щоб на базі зібраних початкових даних отримати оброблену, узагальнену інформацію, яка має стати основою для прийняття управлінських рішень. Досягнення цієї мети здійснюється шляхом збору первинної інформації, її зберігання, розподілу між структурними підрозділами відповідних державних органів та їхніх працівників, підготовки до переробки, власне переробки, надання її органу управління в переробленому вигляді, аналізу, забезпечення прямих і зворотних зв'язків в її циркуляції, організації документообігу тощо. Зважаючи на сучасні потоки інформації ефективно розв'язання цих завдань, оптимізація інформаційного забезпечення органів державної влади неможливо без використання засобів обчислювальної техніки й нових інформаційних технологій. Ефективність рішень, що приймаються органами державної влади, залежить також від якості інформації, засобів і методів її обробки. Надмірна інформація може ускладнити прийняття рішення так само, як й її нестаток. Тому однією з найважливіших проблем інформаційного забезпечення державних органів є визначення його достатності. Характер і обсяг інформації, що отримується органами державної влади, повинні відповідати покладеним на них функціям. Враховуючи функціональний і структурний аспект реформування системи органів державної влади, можна визначити відповідні тенденції зміни інформаційного їх забезпечення. Структурний аспект перебудови цих органів неминує спричиняти зміну спрямованості потоків інформації, а функціональний – викликає якісні зміни в самій інформації.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ ПРОЦЕС – свідомо і цілеспрямована послідовна діяльність, пов'язана з реалізацією державно-владних повноважень суб'єктами державного управління, унаслідок чого відбувається зміна суспільних станів, подій і явищ. **Д.-у.п.** спрямований на проведення в життя державної стратегії та політики, і є основним способом реалізації суб'єкт-об'єктних відносин на державному рівні, де суб'єктом державного управління є система державної влади у вигляді спеціально утворених органів, між якими розподілені певні функції державного управління, а об'єктом державного управління є все суспільство. Основними елементами **Д.-у.п.**, які можуть виконуватися в різних комбінаціях та послідовності на різних етапах становлення і розвитку держави, є: визначення форми державного управління; визначення державного режиму; визначення державного устрою; визначення основних цілей і функцій держави, їх пріоритетності; розподіл повноважень між вищими органами державної влади (між гілками влади); визначення стратегії розвитку держави; визначення структури органів державної влади (відповідно до стратегічних цілей та функцій держави); визначення або коригування завдань і функцій органів державної влади; розроблення державної політики за основними напрямками діяльності держави; програмування (формування плану дій), розроблення сценаріїв і графіків реалізації функцій органів державної влади (складу і послідовності завдань, програм, проєктів, інших заходів); складання бюджету (розрахунок обсягу витрат і розподіл ресурсів за роботами, запланованими для досягнення цілей); реалізація державної політики (оперативне та тактичне управління).

© Бакуменко В.Д.

ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКІ РІШЕННЯ – акти соціального управління, за допомогою яких держава визначає підстави виникнення, зміни або припинення суспільних відносин, що регулюються. У них відображені впливи органів державної влади або відповідних посадових осіб на суспільну систему (об'єкт державного управління), необхідні для досягнення поставлених цілей, забезпечення інтересів та задоволення відповідних потреб в управлінні. Це рішення, що приймають вищі та центральні органи

державної влади з метою визначення і реалізації державних цілей, стратегії їх досягнення, основних функцій, державної політики, організації державної влади, а також розв'язання інших проблем державного рівня. Поняття **“Д.-у.р.”** застосовується на відміну від множини інших рішень у системі державного управління, які за своїм масштабом та наслідками ніяк не можна віднести до державно-управлінських.

Основними ознаками **Д.-у.р.** є: спрямованість на розв'язання проблем державного рівня; прийняття вищими або центральними органами державної влади; оформлення у вигляді нормативно-правових актів, програмно-цільових документів (програм, проєктів, концепцій, сценаріїв, планів) та організаційно-розпорядчих рішень (доручень, штатних розписів і структур, інструкцій тощо); належність до державно-управлінських відносин (є їх елементами); формування на їх основі державно-управлінських впливів; обов'язковість для виконання всіма зазначеними в них особами, підприємствами, організаціями, установами, органами влади; першочерговість забезпечення необхідними державними ресурсами. **Д.-у.р.** є дуже важливою ланкою в ланцюзі держава – державна влада – державне управління – державно-управлінські відносини – державно-управлінські рішення – державно-управлінські дії – суспільство. Прийняття і реалізація **Д.-у.р.** є основним результатом діяльності, що називається державним управлінням. Див. також *Рішення державно-управлінські.*

© Бакуменко В.Д.

ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ (ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО) – розбудова держави, її владних інституцій, що забезпечує відповідні умови для формування та реалізації державної політики. Створення нової держави супроводжується певним перехідним періодом становлення, на якому вирішуються питання закріплення її державності, формування дієвої системи державної влади та визначення основних шляхів розвитку країни. **Д.** охоплює визначення і правове закріплення форми державного правління; політичного режиму; адміністративно-територіального устрою; основних цілей і функцій держави, їх пріоритетності; розподілу повноважень між гілками та вищими органами державної влади; стратегії розвитку держави;

структури органів державної влади відповідно до функцій держави та її стратегічних цілей.

© Бакуменко В.Д., Князєв В.М.

ДЕСТАБІЛІЗАЦІЯ – процес втрати стабільності, рівноваги системи, погіршення її функціонування.

© Сурмін Ю.П.

ДЕФИЦИТ БЮДЖЕТУ – частка видатків бюджету, що перевищує його доходи; відображає обсяг додаткових фінансових ресурсів, які необхідно залучити (запозичити), щоб покрити запланований обсяг видатків. **Д.б.** є одним з важливих якісних показників фінансової діяльності держави. Для оцінки **Д.б.** важливим є з'ясування причин його виникнення. У цьому аспекті **Д.б.** може бути вимушеним (є наслідком економічної і фінансової кризи) і свідомим (пов'язаний з проведенням політики позикового фінансування). **Д.б.** може виявлятися у двох формах: відкритий (офіційно зафіксований стан бюджету у відповідному документі під час його затвердження) і прихований (офіційно не визнається, виникає у випадках, коли завищуються планові показники доходів, або коли до складу доходів бюджету включаються надходження, які є джерелами фінансування дефіциту).

© Балдич Н.І.

ДЕФИЦИТ ДЕМОКРАТІЇ (англ. *Democratic Deficit*) – явище, притаманне сучасним демократичним режимам або міжнародним організаціям, яке характеризується недостатнім рівнем демократичної легітимності їхніх інститутів та певною невідповідністю їхньої діяльності, механізмів та процедур сучасним демократичним стандартам. Найчастіше експерти вказують на наявність певного **Д.д.** в організаційній структурі та діяльності таких організацій, як ООН та Європейський Союз. Концепція **Д.д.** в ЄС базується переважно на твердженнях, що прийняте в Брюсселі бачення демократії суперечить європейській політичній культурі, що складалася тисячоліттями під впливом римського права, ідеалу вільного громадянського суспільства епохи Просвітництва та ідей європейських гуманістів, оскільки інститути ЄС стали недосяжними для пересічних громадян, механізми їх функціонування є незрозумілими. Однак, на думку критиків цієї концепції, європейські структури цілком

відповідають критеріям демократичного врядування, оскільки базуються на принципах прозорості та ефективності політики, субсидіарності, системі “стримувань і противаг”, а також на контролі з боку урядів держав-членів та зростаючих повноваженнях Європейського Парламенту.

© Рудік О.М.

ДЕФОЛТ (англ. *Default*) – невиконання зобов’язань, неспроможність здійснювати своєчасні процентні й основні виплати за борговими зобов’язаннями або ж неспроможність виконувати умови договору щодо випуску облігаційної позики.

© Розпутьенко І.В.

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ (від лат. *de* – заперечення, *centrum* – основний центр) – 1) процес передачі частини функцій та повноважень вищими рівнями управління нижчим (від центральних органів виконавчої влади до місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування); 2) у широкому розумінні – ослаблення або скасування централізації.

© Малиновський В.Я.

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ – самостійність у підходах до управління з урахуванням багатоманітності місцевих особливостей під час збереження єдності в основному, суттєвому; виявляється у делегуванні повноважень від органів державного управління до місцевого самоврядування. На практиці виявляється, як передання частини функцій державного управління центральних органів виконавчої влади місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, розширення повноважень нижчих органів за рахунок вищих за рівнем. Децентралізація і централізація є парними категоріями, вони позначають певне явище, дії, форму організації чи характеристику дій з управління.

Децентралізацію і централізацію можна розглядати, як певні дії щодо збільшення або зменшення кількості повноважень і відповідальності органів влади, структурних підрозділів або посадових осіб, що перебувають на різних ієрархічних рівнях тієї або іншої системи управління (державою, галуззю, установою, колективом людей тощо). Це характеристика розвитку системи (динаміч-

на), але вона може бути і статичною, коли здійснюється порівняння організації управління в різних системах, ідеться про рівень централізації (наприклад демократичних та тоталітарних державах). Враховуючи те, що сутністю управління є відносини між учасникам процесу, централізація і децентралізація – це характеристики відносин між суб’єктом і об’єктом управління, що відбивають розподіл повноважень та відповідальності у прийнятті рішень стосовно внутрішніх відносин і зовнішніх зносин системи.

Виходячи із завдань подальшої демократизації українського суспільства доцільним є розглядати **Д.д.в.** в широкому та вузькому розумінні. Перший підхід – це відносини між державою і громадянським суспільством, а саме – збільшення прав щодо прийняття рішень людини, громадських організацій і зменшення їх у органів державної влади. Другий стосується традиційного погляду на проблему – перерозподілу повноважень між органами влади, що належать до різних рівнів ієрархії, та суб’єктами місцевого самоврядування. Науково-прикладні та методичні розробки з цього питання можуть суттєво допомогти практичному руху українського суспільства до європейських стандартів суспільного життя. Позитивний результат на цьому шляху може бути досягнутий тільки в разі використання комплексного підходу, тобто децентралізація має відбуватися паралельно у відносинах “держава – громадянське суспільство”, “органи влади – людина”, “державна виконавча влада – місцеве самоврядування”, “керівництво установи – структурні підрозділи”, “керівник – підлеглі”. Фактичне співвідношення централізації і децентралізації в суспільстві чи в установі свідчить про реальний стан справ з урахуванням інтересів населення чи підлеглих у процесах управління. Високий рівень централізації відбиває нехтування інтересів об’єкта управління і навпаки. Тобто децентралізація державного управління в широкому та вузькому розумінні означає підвищені можливості з реалізації інтересів, прав і свобод населення.

Значущість характеристик управлінських відносин, що досліджуються, підкреслюється ще й тим, що вони мають системоутворюючі властивості. Централізація сприяє зміцненню цілісності системи, а децентралізація є умовою поширення багатоманітності,

яка забезпечує її динамізм і стійкість. Надмірна централізація заважає розвитку елементів системи, безконтрольна децентралізація знижує рівень керованості, що може стати причиною розвалу системи. Наочними прикладами є управління в Радянському Союзі й Польському князівстві середньовіччя. У зв'язку з цим дуже важливим є визначення оптимального співвідношення цих характеристик в окремих системах (держава, регіон, установа).

© Одінцова Г.С., Мельтюхова Н.М.,
Миронова Н.С.

ДЖЕРЕЛА УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – джерела і ресурси, здатні удосконалити державне управління: *територіальний чинник*, пов'язаний з раціональним розподілом державної влади і державного управління по території держави; *соціальний чинник*, що передбачає орієнтацію державного управління на інтереси всіх класів, соціальних прошарків, професійних груп, національних і конфесійних структур суспільства, а також можливе широке залучення громадян в управлінські процеси (демократизм державного управління); *технологічний чинник*, що криється у використанні нових технологій управління, створенні локальних автоматизованих систем управління і формування *єдиної* інформаційної системи державного управління; *правовий чинник*, що дає змогу упорядковувати за допомогою правового регулювання і виконання відповідних норм поведінку і діяльність учасників управлінських процесів, а також системну взаємодію управлінських елементів; *організаційний чинник*, викликаний високою динамікою організаційних відносин і необхідністю постійної зміни організаційних структур під впливом економічних, соціальних і духовних інновацій та зміни цілей державного управління; *кадровий чинник*, зумовлений актуальністю залучення до державного апарату висококваліфікованих фахівців і необхідністю розвитку їхніх навичок під час здійснення управлінської діяльності; *чинник зміцнення взаємозв'язків із суспільством* і подолання відчуження державного апарату (влади) від громадян.

© Бакуменко В.Д.

ДИНАМІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ (англ. *dynamic modeling*) – метод формування мо-

делі об'єкта у вигляді динамічної системи, що складається з резервуарів (накопичувачів), пов'язаних між собою керованими потоками. Кількісно кожен резервуар описується рівнем його вмісту, а кожен потік – темпами (швидкістю) його переміщення. Темпи переміщення обчислюються на основі інформації про рівні вмісту резервуарів. Таким чином, модельований об'єкт уявляється у вигляді інформаційної системи із зворотним зв'язком. На основі цього методу можна створювати моделі для дослідження соціальних, економічних і екологічних проблем. Див. також *Моделювання*.

© Ахламов А.Г.

ДИРЕКТИВА (лат. *directio* – напрямок) – загальна керівна вказівка, що надається вищим органом нижчому.

© Кушнір М.О.

ДИРЕКТИВА ЄС (англ. *Directive*) – нормативно-правовий акт похідного законодавства ЄС, що приймається компетентними органами і має персоніфікований характер, тобто стосується певної конкретної держави. На відміну від постанови (*regulation*) чи рішення (*decision*), інструментів прямої дії, директива реалізується за допомогою національного законодавства. Д.ЄС передбачає, що держава-член протягом визначеного строку має вжити заходів, спрямованих на досягнення визначених у ній цілей та завдань. Д.ЄС має відображати положення установчих договорів, але директиви так само, як і договори, мають пріоритет над національним правом країн-членів. У разі, якщо якась держава не реалізувала вчасно відповідну Д.ЄС, вона все одно має юридичну силу, і її порушення може бути оскаржено в Суді ЄС, чи національному суді.

© Мельник Ю.В.

ДИРЕКТИВА СТАНДАРТІВ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ – один з найбільш відомих світових стандартів системи контролю, який розроблено Міжнародною організацією вищих аудиторських установ у червні 1992 р. й пропонує типову модель контролю, придатну, зокрема, забезпечувати ефективне управління в організаціях державного управління. Д.с.в.к. пропонується покласти в основу структури внутрішнього контролю як мінімум п'ять основних та

шість детальних стандартів, що придатні для всіх державних організацій та забезпечують аудиторів (контролерів) критеріями перевірки такої структури. Серед основних стандартів визначені такі: структури внутрішнього контролю мають забезпечити обґрунтовану впевненість у виконанні своїх основних завдань; керівники та службовці мають завжди зберігати й виявляти позитивне і підтримуюче ставлення до внутрішнього контролю; керівники та службовці повинні мати особисту та професійну чесність і підтримувати рівень компетентності, що дає змогу їм усвідомлювати важливість розробки, запровадження та збереження належного внутрішнього контролю, виконувати основні завдання останнього; специфічні завдання контролю мають бути визначені або розроблені для діяльності кожного міністерства, департаменту, органу, для кожної сфери діяльності організації; керівники повинні постійно перевіряти свої дії та швидко реагувати на всі вияви неправильних, неекономічних, непродуктивних та неефективних дій.

Серед детальних стандартів, що є механізмами або методами для досягнення завдань контролю, наведені такі: структура внутрішнього контролю, усі операції та важливі заходи мають бути чітко документовані, а документація має бути доступна для перевірки; операції та важливі заходи мають бути швидко зафіксовані та належним чином класифіковані; операції та важливі заходи мають дозволятися й виконуватися лише особами, які діють у межах своїх повноважень; ключові обов'язки й повноваження дозволу, обробки, фіксації та перегляду операцій та заходів мають бути розподілені між співробітниками; необхідно запровадити компетентний нагляд для забезпечення досягнення завдань внутрішнього контролю; доступ до ресурсів і документів повинні мати лише співробітники, які відповідають за їх зберігання або використання. Стандарти, принципи і методи, що містяться в **Д.с.в.к.**, поділяються багатьма країнами світу. Водночас існує розуміння, що запропонована модель контролю менеджменту не може розглядатися як єдина можлива. Фактично кожна країна будує свою модель контролю, засновуючись на світових стандартах і виходячи з національних особливостей.

© Бакуменко В.Д.

ДИРЕКТИВНЕ ПЛАНУВАННЯ – обов'язкове виконання об'єктом управління завдань, установлених суб'єктом управління. У ринковій економіці може здійснюватися лише в екстремальних ситуаціях (глибока економічна криза, воєнні дії та період відновлення після їх завершення). Див. також *Планування*.

© Борисевич С.О., Месюк М.П.

ДИРЕКТОРІЯ – (фр. *Direktoire*, лат. *direktorium* – управління, керівництво) – рада директорів; колегіальний уряд; спеціальний орган для керівництва збройним повстанням. Особливістю **Д.** в різні часи і в різних країнах була їхня тимчасовість. Вони утворювалися для виконання певних політичних завдань у перехідний період. Такими були : **Д.** з 5 директорів у Франції (1795-1799 рр.), **Д.** з 5 осіб в УНР (створена у 1918 р. для керівництва збройним повстанням проти гетьмана П.Скоропадського), **Д.** Криму (1917-1918 рр.), **Д.** Підкарпатської Русі (1919 - 1920 рр.) тощо.

© Малик Я.Й.

ДИРЕКТОРІЯ УНР – тимчасовий революційний орган, створений у ніч з 13 на 14 листопада 1918 р. на засіданні Українського Національного Союзу для керівництва повстанням проти гетьмана П.Скоропадського. Після перемоги – верховний орган Української Народної Республіки. До складу **Д.УНР** входило 5 представників різних політичних сил: В.Винниченко (голова), С.Петлюра, А.Макаренко, Ф.Швець, П.Андрієвський, а з березня 1919 р. – Є.Петрушевич. Після перемоги повстання **Д.УНР** перебувала в Києві (з 19 грудня 1918 р. до 5 лютого 1919 р.), залишила його внаслідок більшовицького наступу. Відвойовувала незалежність України проти більшовиків (з 1919 р. також проти Польщі та білогвардійців). Після виходу з **Д.УНР** всіх її членів наприкінці 1919 р. (офіційно з 12 листопада 1920 р.) одноосібним главою держави з титулом голови **Д.УНР** залишився С.Петлюра.

© Малик Я.Й.

ДИСИПАТИВНА СТРУКТУРА (від лат. *dissipatio*, франц. *dissipation* – розсіювання) – нові динамічні стани матерії, нові типи структур, які спонтанно виникають поза рівновагою і які створюють умови для взає-

модії в даних системах з навколишнім середовищем. Ці структури вивчали Г.Хаген, І.Пригожин. По суті це виникнення структурних утворень у хаосі. Для підтримки таких структур потрібна значна енергія системи. Вони підтримують себе за рахунок безладу зовнішнього середовища. Для них характерна значна невідновуваність структур.

© Сурмін Ю.П.

ДИСКРЕДИТАЦІЯ ВЛАДИ (від лат. *credo* – довіра та заперечувальної приставки *dis*) – процес руйнації довіри до влади у суспільній свідомості. Причинами такого процесу можуть бути як невдалі або егоїстичні дії самої влади, так і зовнішній вплив її опонентів, у тому числі й із застосуванням засобів маніпуляції масовою свідомістю. Можна відрізнити персональну та системну **Д.в.** Персональна дискредитація спрямовується на державно-політичних діячів – суб'єктів влади та державного управління. У такому контексті доводиться їхня персональна неспроможність виконати свої обов'язки, негативні риси особистого характеру тощо. До подібних заходів насамперед долучається політична опозиція, яка прагне до заміни чинних керівників у межах існуючої системи влади та державного управління. Системна дискредитація спрямована не на конкретних осіб, а на державні інститути та систему державної влади в цілому. Таким чином, зазвичай діють контреліти, які прагнуть не просто до зміни конкретних осіб в державному керівництві, але й до повного переструктурування всіх інститутів влади. Прикладами такого може бути **Д.в.** напередодні французької революції 1789 р. та російської 1917 р., а також дискредитація інституцій Веймарської республіки в Німеччині націонал-соціалістичною партією А.Гітлера до 1933 р.

© Бакаєв Ю.В.

ДИСКРИМІНАЦІЯ – навмисне обмеження прав суб'єктів соціально-трудових відносин, яке позбавляє їх рівних можливостей на ринку праці. **Д.** можуть зазнати різні категорії працівників.

© Шевченко С.Г.

ДИСКРИМІНАЦІЯ СОЦІАЛЬНА – навмисне позбавлення або обмеження прав окремих громадян, певних соціальних груп або громадських організацій. **Д.с.** може

здійснюватися за ознаками расової, національної або державної належності, майнового стану, політичних або релігійних переконань, статі тощо. Одним з найбільш поширених видів **Д.с.** є позбавлення виборчих прав шляхом незаконної та безпідставної відмови у включенні до списку виборців, створення перешкод у реєстрації кандидатів. Згідно зі ст. 7 Загальної декларації прав людини всі люди рівні перед законом і мають право на рівний захист закону, на рівний захист від будь-якої дискримінації, що порушує цю декларацію, та від будь-якого підбурювання до такої дискримінації.

© Михненко А.М., Михненко А.А.

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ – особлива форма навчання без відриву від виробництва, що передбачає вивчення навчальних дисциплін освітньої або професійно-освітньої програми через комп'ютерні та телекомунікаційні технології, складання підсумкових контрольних заходів у навчальному закладі. Вона є більш досконалою формою екстерну, заочного, кореспондентського та інших подібних видів, перенесених на сучасну технічну платформу.

© Шнекторенко І.В.

ДИСФУНКЦІЯ (від лат. *dis* – не і *funktio* – діяльність) – термін, уведений в науковий обіг американським соціологом Р.Мертоном, означає те, що не сприяє існуванню, виживанню й адаптації системи до навколишнього середовища чи порушує її функціонування. Р.Мертон використовував цей термін лише для суспільства. Згодом термін "**Д.**" набув загальнонаукового значення, дає можливість розглядати будь-яку систему в єдності її функцій та дисфункцій. Цей підхід у державному управлінні покладений в основу діагностики системи управління, її удосконалення шляхом створення належних умов для реалізації функцій, а також аналізу та усунення негативних наслідків функціонування системи.

© Сурмін Ю.П.

ДИСЦИПЛІНА ВИКОНАВСЬКА – додержання в органі виконавчої влади Конституції України, виконання законів України, актів і доручень Президента України, Кабінету Міністрів України та організації робо-

ти щодо їх виконання. Перевірки стану **Д.в.** у міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих держадміністраціях, а також у підпорядкованих Уряду органах, установах та організаціях проводяться на підставі планів, які формуються раз на півроку Кабінетом Міністрів України, з урахуванням того, що перевірки одного органу (організації) можуть проводитися не частіше ніж один раз на рік. Строк перевірки не повинен перевищувати 10 робочих днів, а її результати викладаються у довідці або доповідній записці, яка складається робочою групою і підписується її керівником. Довідка містить аналіз, проведений на підставі перевірених та документально підтверджених фактів, з об'єктивною оцінкою стану справ і результатів виконання нормативно-правових актів, а також відомості про виявлені недоліки, їхні причини та заходи, які пропонується вжити для їх усунення.

© Малиновський В.Я.

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ – один із видів юридичної відповідальності, яка застосовується до порушників трудової дисципліни. Розрізняється: загальнотрудова дисциплінарна відповідальність, передбачена Кодексом законів про працю України (ст. 147-152) за порушення трудової дисципліни для будь-яких найманих працівників у вигляді таких стягнень, як догана чи звільнення; спеціальна дисциплінарна відповідальність, передбачена Законом України “Про державну службу” (ст. 14) лише для державних службовців.

© Вікторов В.Г.

ДІАГНОСТИКА СОЦІАЛЬНА (*social diagnostic*, від грец. διάγνωσις – розпізнавання) – оцінка, визначення, опис внутрішнього стану соціального об'єкта (процесу, явища, інституту та ін.) за певними показниками. **Д.с.** є одним з видів аналізу (діагнозу) соціальної реальності, що ґрунтується на методах комплексного кількісно-якісного вивчення статистичних даних, матеріалів соціологічних досліджень та експертних оцінок стосовно діагностованого об'єкта. Важливе завдання **Д.с.** – визначення складу та значень еталонних показників, з якими порівнюються емпіричні дані. Визначальними

характеристиками є цілісність, внутрішня структура й організація, пристосованість до зовнішнього середовища, функціональна динаміка, конфліктність та ін. Потреба в **Д.с.** актуалізується в періоди реформ, трансформацій соціальних систем, коли виникає необхідність зафіксувати їхні вихідні якості, точно оцінити умови переходу та виробити прогнозні показники.

© Крупник А.С.

ДІАГНОСТИКА У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – аналіз стану об'єктів та процесів у системі державного управління з метою виявлення проблем їх функціонування та розвитку. Вона включає в себе комплексне обстеження стану діяльності органів державного управління або їхніх структурних підрозділів, пошук організаційних протиріч, труднощів функціонування та розвитку, невизначеності у цілях, нормах, функціях, завданнях. До завдань **Д.д.у.**, зокрема, належать виявлення шляхів проходження документів, стан виконання рішень. Такий аналіз дає змогу оперативно вирішити низку питань раціоналізації діяльності організації.

© Сурмін Ю.П.

ДІАГНОСТУВАННЯ ПРОБЛЕМ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – дослідження, яке включає: формулювання проблеми як ситуації, що не відповідає суспільним потребам, або такої, що зумовлює постановку нових цілей і завдань; визначення чітких предметних та просторово-часових меж проблеми; з'ясування системних характеристик проблеми (структури, функцій, конкретних цільових характеристик тощо); розробка можливих варіантів розв'язання проблеми (досягнення визначених цільових характеристик) та оцінка відповідних ресурсів; вибір оптимального варіанта розв'язання проблеми; вибір управлінських технологій реалізації цього варіанта. У теорії та практиці державного управління існує низка конкретних підходів до **Д.п.д.у.** Зокрема, канадським вченим Л.Палом запропонований підхід, який включає низку методів аналізу проблем, зокрема методи структурування, класифікаційного аналізу, аналізу припущень, ієрархічного та синектичного аналізу, експертних досліджень.

© Сурмін Ю.П.

ДІАГНОСТУВАННЯ СИСТЕМИ – форма аналізу системи, яка передбачає встановлення певних ознак системи, що дають змогу розпізнати її тип або властиві їй проблеми, виступає першим етапом підходу до системи в соціальному управлінні, коли для прийняття рішень виявляються характеристики системи, її стан, проблеми, ефективність виконання її функцій. Реалізація діагностики неможлива без формування відповідних норм, які характерні для ефективно функціонуючої системи. Діагностичні процедури реалізуються шляхом порівняння характеристик системи з нормами та виявлення відхилень.

© Сурмін Ю.П.

ДІАЛЕКТИКА СОЦІАЛЬНА – розвиток або зміна суспільства під впливом ідеї боротьби та співробітництва протилежних чи різних класів, станів, груп і особистостей. Залежно від характеру їхньої взаємодії в теорії і на практиці існують кілька різновидів **Д.с.** Найбільш загальні з них дві: еволюційна і революційна. Є проміжні типи соціальної диференціації, що поєднують революційні й реформаторські засоби вдосконалення суспільства. Найбільш ефективною та домінуючою в сучасному світі стає соціальна диференціація реформаторського типу. Це свідчить про існування всесвітньо-історичних тенденцій переходу від революцій до реформ.

© Князєв В.М.

ДІАЛОГ КУЛЬТУР – поняття, що виражає ситуацію спілкування культур, яка у XX ст. стала особливо актуальною, оскільки культури є різноманітними і кожна з них унікальна. Водночас у зв'язку з екологічними кризами, загрозою атомної війни виникла реальна проблема знищення загалом культур, надбання людства, до того ж деякі цивілізації (західноєвропейська, північноамериканська, японська та ін.) досягли такого науково-технічного рівня, коли продукувана ними культура може поглинути культури менш технічно і науково розвинених народів. Оригінальне вирішення питання **Д.к.** запропонував Ю.Хабермас, який і ввів у наукове спілкування поняття дискурсу. За таким поняттям спілкування має здійснюватися на засадах раціональної неупередженості, без надан-

ня будь-яких переваг тим чи іншим цінностям. Основною метою стають пошуки консенсусу між представниками різних культур. Низка питань **Д.к.** розглянута представниками культурно-історичної школи (Ф.Гребнер, В.Шмідт, Й.Генкель та ін.). Основна їхня ідея полягає в існуванні центрів культури, які згодом дифузують з іншими культурами, створюючи так зване “культурне коло”. Зміна культур виступає ніби повтором тих елементів, що існували в попередніх культурах.

© Михненко А.М., Попова І.М.

ДІАЛОГ ПОЛІТИЧНИЙ – постійні конструктивні переговори сторін, узгодження позицій та спільне розв'язання політичних проблем; базується на принципах: законності, добровільності, рівноправності, паритетності представництва, пріоритетності узгоджувальних процедур, взаємоповаги, відповідальності сторін.

Д.п. спрямований на регулювання політики держави, має бути орієнтований на визначення основного змісту цієї політики, узгодження її положень з громадянським суспільством, чітке визначення етапів, терміну і змісту процедур з удосконалення українського законодавства, підвищення ролі інститутів громадянського суспільства в прийнятті політичних рішень з її корекції. Форми **Д.п.** характеризуються різноманітністю, яке обумовлено складністю політичної, етнічної та соціальної структури суспільства. Види **Д.п.** демонструє таблиця.

Нерівномірність розвитку громадянського суспільства у регіонах України, регіональні розбіжності цивілізаційного плану диктують необхідність міжрегіонального діалогу з метою формування спільних підходів та позицій громадян, які проживають на різних територіях України. Необхідно розвивати міжсоціальний діалог – діалог між різними соціальними, професійними, соціально-демографічними групами населення суспільства.

Основна проблема **Д.п.** в тому, щоб перевести комунікацію між суб'єктами із стану деструкції в стан конструктивного підходу, що забезпечить його загальноукраїнські масштаби. Розвиток **Д.п.** неможливий без включення до комунікації вчених, експертів, фахівців різних галузей практичної діяльності. Ключова роль у реалізації **Д.п.** належить насамперед органам державної вла-

Основні види Діалогу політичного

<i>Підстава класифікації</i>	<i>Основні види політичного діалогу</i>
Типи суб'єктів діалогу	Державно-громадський діалог – діалог між державою, органами державної влади, з одного боку, і суб'єктами громадянського суспільства, з другого. Громадський діалог – діалог між суб'єктами громадянського суспільства
Кількість суб'єктів діалогу	Двохсуб'єктний діалог – діалог між двома суб'єктами. Трьохсуб'єктний діалог – діалог між двома суб'єктами. Полісуб'єктний діалог – діалог між множиною суб'єктів
Типи соціального діалогу	Міжсоціальний діалог – діалог між різними соціальними групами суспільства. Міжрегіональний діалог – діалог між різними суб'єктами різних регіонів. Міжнаціональний діалог – діалог між різними етнічними групами
Громадянство суб'єктів діалогу	Міждержавний діалог – діалог між суб'єктами різних держав. Внутрішньодержавний діалог – діалог між суб'єктами однієї держави.
Характер діалогу	Конструктивний діалог – діалог, орієнтований на формування взаємодії, узгодження позицій, підписання документів. Деструктивний діалог – обмін суб'єктів критикою один одного з метою створення соціальної напруженості

ди. Розвиток **Д.п.** логічно веде до якісно іншої фази розвитку відносин між його суб'єктами – до партнерства, під яким розуміється такий стан розвитку відносин між суб'єктами, для якого характерні: 1) максимальна узгодженість цілей та завдань суб'єктів партнерства; 2) відкритість один до одного; 3) рівноправність суб'єктів у вирішенні усіх питань.

Д.п. та партнерство є ефективними інструментами забезпечення процесу розробки та реалізації політики держави, збереження суспільної злагоди.

© Сурмін Ю.П.

ДІЛОВА ГРА – імітація, моделювання, спрощене відтворення реальної проблемної ситуації в ігровій формі. У **Д.г.** кожен учасник грає роль, виконує дії, аналогічні поведінці людей в житті, але з урахуванням прийнятих правил гри. **Д.г.** застосовується як метод і засіб практичного навчання прийняття рішення в різних критичних ситуаціях, слугує засобом пізнання норм групової поведінки, освоєння процесів ухвалення економічних рішень.

© Тронь В.П.

ДІЯЛЬНІСТЬ – форма активного, усвідомленого ставлення людини до оточуючого світу з метою його збереження або перетворення.

Класична модель **Д.** включає мету, засіб, процес і результат. Існують різноманітні форми **Д.**, а саме: виробнича, матеріальна, духовна, трудова і нетрудова. Розрізняють також репродуктивну (відтворення відомого) і продуктивну (утворення нового) **Д.**

© Сурмін Ю.П.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНА – специфічний вид людської діяльності, спрямований на досягнення в суспільстві згоди та консенсусу шляхом регулювання та збалансування інтересів і відносин між соціальними групами і політичними суб'єктами, які відображають їх інтереси, з одного боку, та між державними інституціями – з другого. Можна виокремити теоретичну і практичну **Д.п.** До теоретичної можна віднести: ідеологічну, законотворчу, соціологічну, науково-організаційну, методичну діяльність; а до практичної – депутатську, урядову, роботу в органах місцевого самоврядування, участь у роботі політичних партій, соціально-політичних рухів, участь у виборах, референдумах, опитуваннях, мітингах, маршах протесту, пікетуваннях тощо. За ступенем інтенсивності у **Д.п.** доцільно вирізнити кілька станів: політичне відчуження, політичну пасивність та політичну активність.

© Брус Т.М.

ДОВІРА ДО ВЛАДИ (англ. *trust, confidence in power*) – ставлення до органів державної влади та посадових осіб, їхньої діяльності, яке базується на вірі, переконливості та впевненості громадян у надійності, компетентності, сумлінності, ширості, чесності даної влади. Поняття “довіри” досить близьке і майже збігається з поняттям “віра”. **Д.в.** часто має персональний характер. Непохитність **Д.в.** іменується легітимністю влади. Легітимна (законна) влада спирається на згоду й підтримку народу, створює порядок за допомогою довіри. Нетотожність легітимності та довіри не виключає їх взаємозв’язку: довіра й повага до влади є основою її легітимності. Якщо параметр легітимності стосується цілої політичної системи, то вимір довіри обмежується ставленням до конкретних суб’єктів політичного процесу.

Довіра, як і відповідальність, формується у сфері інтересів. Історичний досвід переконує, що тільки в демократичному, вільному суспільстві можлива справжня **Д.в.** та відповідальність. В умовах тоталітарного режиму міф про політичну **Д.в.** ґрунтувався на ентузіазмі й фанатичній вірі у світле майбутнє, на придушенні всякого інакомислення, на страху. На тлі історії цього режиму не викликає сумніву існування, впровадження примусової довіри суб’єкта політики. З цією метою використовувалися численні конкретні форми і способи міфологізації **Д.в.** шляхом замовчування та фальсифікацій.

У західній політичній науці поширеною є практика розрізняти в плюралістичних демократіях феномени легітимності влади та довіри громадян до конкретних політичних інститутів і політичних лідерів.

М.Вебер вважав віру (довіру) в існуючі традиції, порядки, у державного діяча (лідера) підставою для легітимності влади, розрізняючи владу, що відповідає юридичним нормам права (тобто є законною), та владу, що є дійсно значущою для людей. С.Ліпсет запропонував визначати легітимність як здатність системи підтримувати у людей впевненість у тому, що існуючі політичні інститути є найбільш прийнятними для суспільства. М.Доган аналізував довіру до суспільно-політичних інститутів у розвинених демократіях; Д.Гібсон, Р.Роуз, В.Мішлер, Д.Ловелл вивчали проблему **Д.в.** в посткомуністичних країнах, які почали розбудову демократичного суспільства. Питання **Д.в.**

порушували також Д.Хелд, Д.Істон, Г.Лассуел, Б.Рассел, Р.Арон, Р.Даль, С.Вятр, В.Віноградов, М.Головін, В.Ледяєв, В.Халіпов.

© Сичова В.В.

ДОГОВІР ДО ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ХАРТІЇ (ДЕХ) – документ, що встановив систему міжнародних правил, які стосуються п’яти основних напрямів: захисту і заохочення іноземних інвестицій в енергетику; вільної торгівлі енергетичними матеріалами; свободи енергетичного транзиту по трубопроводах і мережах; скорочення несприятливої дії енергетичного циклу на навколишнє середовище; механізмів вирішення суперечок між державами або між інвестором і державою. 17 грудня 1994 р. в Лісабоні були відкриті до підписання **Д.е.х.** і пов’язані з ним документи: Завершальний Акт Конференції з Європейської Енергетичної хартії і Протокол з питань енергетичної ефективності і суміжних екологічних аспектів (слово “Європейська” в Договорі було навмисно виключене). До сьогодні **Д.е.х.** і пов’язані з ним документи підписали 51 країна і ЄС. Серед них - практично всі держави Європи, включаючи країни СНД і Балтії, а також Австралія, Туреччина, Японія і Монголія. Переговори по **Д.е.х.** почалися в січні 1992 р. У них брала участь Нова Зеландія, яка, проте, не брала участі в їх завершенні. Крім того, Конференція з Енергетичної хартії ухвалила рішення у зв’язку з розпадом СФРЮ і військовими діями відмовити югославській делегації в праві брати участь у переговорах. Водночас чотири нові держави із складу колишньої СФРЮ (Боснія і Герцеговина, Словенія, Македонія і Хорватія) є учасниками **Д.е.х.**

Пов’язані з **Д.е.х.** документи є продуктом взаємних компромісів і поступок, що відображають прагнення учасників переговорів знайти баланс своїх інтересів. **Д.е.х.**, що є багатостороннім договором, базується на п’яти ключових елементах: заохочення капіталовкладень в енергетику, державний суверенітет над природними ресурсами, свобода доступу до енергетичних ринків, свобода транзиту енергоресурсів, свобода руху капіталів, пов’язаних з інвестуванням в енергетику. **Д.е.х.** підлягає ратифікації законодавчими органами країн-учасниць.

© Манойленко О.В.

ДОГОВІР ПОЛІТИЧНИЙ – домовленість між двома й більше партнерами або іншими суб'єктами політичного процесу, що встановлює, змінює або припиняє їх взаємні права й обов'язки.

© Крюков О.І.

ДОГОВІР ПРО ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ 1992 Р. (поширена назва – Маастрихтський договір) – підписаний 7 лютого 1992 р. в Маастрихті (Нідерланди) 12 державами – членами Європейського економічного співтовариства (ЄЕС). Договором внесено зміни та доповнення до засновницьких договорів Європейських спільнот (Паризького договору 1951 р. та Римських договорів 1957 р.) та Єдиного Європейського акта 1986 р. Набрав чинності 1 листопада 1993 р.

За Договором, на базі Європейських співтовариств та Європейського політичного співробітництва створювалася нова інтеграційна організація – Європейський Союз. Цілями ЄС проголошено: сприяння економічному та соціальному прогресу шляхом побудови простору без внутрішніх кордонів; посилення економічного та соціального зближення та створення економічного та валютного союзу з подальшим введенням спільної валюти; утвердження ідентичності ЄС на міжнародній арені шляхом проведення спільної зовнішньої політики та політики безпеки з можливим визначенням у майбутньому спільної оборонної політики; зміцнення захисту прав та інтересів громадян шляхом упровадження інституту громадянства Європейського Союзу, розширення співробітництва у сфері юстиції та внутрішніх справ.

В основу функціонування ЄС було покладено принцип субсидіарності, що розмежовував повноваження організації та країн-членів. До повноважень організації належали, крім визначених, питання, що не могли бути вирішені на національному рівні.

Договором були внесені зміни до інституційної системи та механізмів прийняття рішень в ЄС. Фактично, Договором продовжено реформу інституцій Спільноти: інституції (органи, відомства, установи, агенції тощо) Європейських спільнот були перетворені в інституції Європейського Союзу. Створено нову інституцію – Європейський суд аудиторів (або Рахункова палата). Була посилена роль Європейської комісії та Європарламенту, якому надавалося право брати участь у

прийнятті рішень в Європейському Союзі. Європарламенту надавалось право затверджувати шляхом вотуму довіри новий склад Європейської комісії. Положеннями Договору було розширено сферу голосування кваліфікованою більшістю в Раді Європейського Союзу.

Особливе значення положення Договору мали щодо процесу поглиблення економічної інтеграції. Було закріплено перехід Європейських спільнот на нову, більш високу форму інтеграційного процесу – економічний і валютний союз. У політичній сфері Договір поєднав два напрями інтеграційного процесу – обмеження державного суверенітету і розширення повноважень існуючих Європейських спільнот (до сучасних економічних були додані повноваження у сфері культури, освіти, молодіжної політики, охорони здоров'я, захисту прав споживачів).

Уперше на рівні засновницьких договорів положеннями Договору визнано обов'язок Європейського Союзу дотримуватися основних прав і свобод людини і громадянина, закріплених Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Прискорення процесів економічної та політичної інтеграції в Європейському Союзі з часом викликало потребу в перегляді положень Договору, що було зроблено в 1997 р. з прийняттям Амстердамського договору (Амстердамський договір про внесення змін у Договір про Європейський Союз, договори про утворення Європейських спільнот і деякі пов'язані з ними акти 1997 р.).

© Забара І.М.

ДОГОВІР ПРО НЕПОШИРЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ (ДНЯЗ) – комплексний документ, що відображає підтримку і виконання принципів непоширення ядерної зброї, суворе виконання його положень, посилення запобіжних механізмів Міжнародної агенції з атомної енергії (МАГАТЕ), подальшого ядерного роззброєння. Підписаний у 2000 р. у Нью-Йорку.

© Вітер Д.В.

ДОГОВІР СУСПІЛЬНИЙ (англ. *public contract*) – добровільна багатостороння домовленість людей щодо закріплення прав та реалізації інтересів через відмову від частини своїх природних прав на користь держави із отриманням натомість від неї організу-

ючого впливу у вигляді гарантування прав на приватну власність, особисту свободу та безпеку. Ідея **Д.с.** виникла ще в давньокитайській філософії (вчення даосизму, Лао Цзи, Мао Цзи), античній філософії (Протагор, Аристотель, Лукрецій, Епікур, Цицерон), у Середньовіччі (Аквінський, Беллармін), в епоху Відродження. Нового соціального змісту набула в XVI-XVIII ст. у зв'язку зі становленням капіталістичного суспільства в Західній Європі та США (Г.Гроцій, Б.Спіноза, Т.Гоббс, Д.Локк, Д.Дідро, П.Гольбах, К.Гельвецій, Т.Джефферсон та ін.). На основі теорії **Д.с.** оформилась концепція *народного суверенітету*, яка набула розвитку у другій половині XX ст., зокрема в працях Дж.Роулза. У ній суспільство розглядається як “добровільна система співпраці”, де в умовах початкової рівності вільні люди виробляють засадничі принципи справедливості.

© Крупник А.С.

ДОКТРИНА – політичне, наукове або інше вчення, теорія, система поглядів, політична програма або принцип, які за певних умов та в певний період домінують над іншими.

© Сурмін Ю.П.

ДОКТРИНА ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА (*Open society*) – теорія про суспільство, яке базується на визнанні того факту, що ніхто не має монополії на істину, що різні люди мають різні погляди та інтереси і що існує потреба в установах, які б захищали права всіх людей і давали б їм змогу жити разом у мирі і злагоді. Термін “відкрите суспільство” введений в обіг Анрі Бергсоном (1859-1941) у книзі “Два джерела моралі і релігії” 1932 р. Термін “відкрите суспільство” активно використовувався К.Поппером у книзі “Відкрите суспільство і його ворог” (1945 р.) для подолання методологічних установок “історизму” як адекватного теоретичного обґрунтування цінностей тоталітаризму. Основними рисами, що характеризують **Д.в.с.**, є верховенство права, демократично обрана влада, інститути громадянського суспільства, захист прав меншин. Відкрите суспільство – це суспільство демократичного типу, що характеризується плюралізмом в економіці, політиці, культурі, розвиненими соціальними структурами і правовою державою. Для членів суспільства

характерні типові раціонально-критичне мислення й відповідна установка поведінки, можливість свідомо управляти соціальним розвитком і формувати державні інститути відповідно до демократичних принципів. “Відкрите суспільство” в розумінні К.Поппера повністю демократичне. Воно не необмежене капіталізмом, але й не засноване на марксизмі або анархії: це самостійний варіант демократії. К.Поппер ставить завдання обмеження вільного ринку й одночасно завдання зменшення впливу держави; очевидне протиріччя між цими завданнями він називає “парадоксом держави”. Відкрите суспільство в розумінні К.Поппера значно менше стосується держави та її економіки, ніж особистості та її волі. “Держава повинна існувати для людської особистості – на благо її вільних громадян та їх вільного суспільного життя, задля вільного суспільства, а не навпаки”.

© Розпутенко І.В.

ДОКТРИНА “ВІДЧИНЕНИХ ДВЕРЕЙ” – геоекономічна стратегія США на Далекому Сході, що спрямована на збереження інтересів американського бізнесу в Китаї. У 1899 р. США звернулися до великих європейських держав щодо визнання сфер впливу в Китаї і встановлення в них економічних преференцій. Доктрина була офіційно визнана великими державами на Вашингтонській конференції 1921-1922 рр. У подальшому використовувалася США в інших регіонах світу.

© Розпутенко І.В.

ДОКТРИНА ВОЄННА – система офіційно прийнятих у державі поглядів на війни, збройні конфлікти та запобігання їм, використання військової сили для захисту суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, а також на воєнне будівництво і підготовку країни до оборони, які формуються виходячи із поточної та прогнозованої на певний період часу воєнно-політичної обстановки у світі та ситуації в країні, об’єктивних воєнно-стратегічних реалій, існуючих і перспективних оборонних цілей і пріоритетів держави тощо. **Д.в.** може включати політичні, економічні, військово-технічні й соціально-моральні основи. Зокрема, політичні основи містять положення, що розкривають розміщення сил у світі,

ймовірність виникнення і можливі джерела війни та збройних конфліктів, їх соціально-політичну сутність, цілі, завдання, ставлення держави до війни і збройних конфліктів, їх соціально-політичну сутність, цілі, завдання, ставлення держави до війни і збройних конфліктів як засобу політики, а економічні – визначають джерела, принципи та основні напрями створення й удосконалення матеріальної бази функціонування і розвитку збройних сил, мобілізаційної підготовки економіки.

© Ситник Г.П.

ДОКТРИНА МОНРО (*Monroe Doctrine*) – політична доктрина США, частина сьомого Звернення до Конгресу (State of the Union Affairs) тогочасного президента США Джеймса Монро (James Monroe, 1817-1825), проголошена 2 грудня 1823 р. В ній було визначено довготривалі цілі зовнішньої політики США. Подібно до традиції президента Джефферсона, у **Д.М.** було закріплено незалежність Американських Штатів від Європейських урядів (від “Старого світу”), було сформульовано існування двох політичних сфер (two spheres), визначено принцип невтручання (non-intervention) США в європейські конфлікти, запропоновано припинення всіх колоніальних кампаній у західній півкулі (non-colonization).

Д.М. займає особливе місце в політичній історії США. Суть і зміст доктрини часто передають короткою фразою “Америка для американців”, хоча її оригінальна версія цієї суті не містить. **Д.М.** появилася на світ у контексті суперечностей між Вашингтоном і рядом європейських столиць, викликаних появою в Центральній і Південній Америці нових незалежних держав, що виникли у процесі національно-визвольної боротьби в іспанських колоніях.

© Рознута І.В.

ДОКТРИНА РОЗВИТКУ ОСВІТИ НАЦІОНАЛЬНА – затверджена Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002. **Д.р.о.н.** визначає систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію та основні напрями розвитку освіти України в першій чверті ХХІ ст. Складається із 16 розділів, в яких сформульовані мета державної політики у сфері освіти та її пріоритетні напрями. Реалізація **Д.р.о.н.** має забезпечити перехід до нового типу гуманістично-інноваційної

освіти, який сприятиме істотному зростанню інтелектуального, культурного, духовно-морального потенціалу особистості і суспільства, що, у свою чергу, дасть змогу суттєво прискорити темпи розвитку й наблизитися до рівня та способу організації життєдіяльності розвинутих країн світу.

© Прокопенко Л.Л.

ДОКТРИНА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ (англ. *National Security*). Національна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, суспільних цінностей від зовнішніх та внутрішніх загроз. У тоталітарній державі національна безпека розуміється насамперед як безпека правителів держави – як від зовнішніх ворогів, так і від власних громадян. Головна ознака національної безпеки в демократичній державі – це пріоритет захисту людини. **Д.н.б.** в Україні повинна забезпечувати захист інтересів індивіда, громадянського суспільства, корпоративного сектору (виробників) і держави. З-поміж цього слід виділяти особисту, суспільну, корпоративну та державну безпеку.

З великої кількості об’єктів захисту в системі національної безпеки такими, що потребують захисту протягом найближчих двох десятиліть, визнаються наступні: безпека кордонів і території держави, а також воєнна безпека, екологічна безпека, безпека ядерних об’єктів, безпека газових, нафтових та хімічних трубопроводів, захист від тероризму, безпека інформаційного простору, економічна безпека держави.

Суспільство: свобода зборів, свобода слова, свобода щодо організації та діяльності громадських організацій і партій, захист культурних цінностей.

Людина та особиста безпека: приватне життя і приватна власність, культура, здоров’я, природа та екологія, свобода віросповідань, свобода у виборі місця проживання та професії, свобода переміщень.

Корпорації: захист приватної та корпоративної власності, захист комерційної таємниці, захист інтересів українських корпорацій на міжнародних ринках.

Система національної безпеки – атрибут влади, а не її інструмент.

Основою нової філософії національної безпеки є верховенство права та дійові механізми розв’язання конфліктів між інтересами

особистості, бізнесу, суспільства та держави. При цьому пріоритетними визнаються інтереси нації і держави.

© Розпутенко І.В.

ДОКТРИНА ПРЕВЕНТИВНОГО ІНТЕРВЕНЦІОНАЛІЗМУ (англ. *Doctrine of Preventing Interventionism*) – американська геополітична доктрина початку ХХІ ст., що мала на меті з допомогою військової потуги поширити американський вплив через систему “американських цінностей” і взяти таким чином під свій контроль стратегічні (енергетичні) світові ресурси. **Д.п.і.** поклала початок новим переконанням щодо озброювання і створення нових видів зброї. У 2003 р. військові видатки в державному бюджеті збільшені до 400 млрд дол. США. Доктрина передбачає завдавати упереджуваних (“превентивних”) ударів по країнах, що належать до геополітичної “осі зла”, до якої практично може бути віднесена будь-яка держава.

© Розпутенко І.В.

ДОКУМЕНТ ЕЛЕКТРОННИЙ – документ, інформація в якому подана у формі електронних даних. Містить відповідні реквізити документа, у тому числі й електронний підпис, який може бути сформований, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму чи скопійований на папір. З **Д.е.** пов’язане поняття його життєвого циклу, який складається з чотирьох стадій – стадія створення **Д.е.** (планування створення, формування, санкціонування, реєстрація **Д.е.**), стадія поширення **Д.е.** (поширення **Д.е.** в інформаційній системі (ІС) установи та між зовнішніми/іншими ІС), стадія виконання **Д.е.** (фіксація факту отримання **Д.е.** у зовнішній/іншій ІС, виконання **Д.е.** у зовнішній/іншій ІС, контроль виконання **Д.е.**), стадія використання **Д.е.** (застосування, архівація, знищення **Д.е.**). Кожний **Д.е.** має електронну реєстраційно-контрольну картку (ЕРКК), яка містить такі реквізити: назва виду документа, кореспондент, дата надходження документа, короткий зміст документа тощо. За допомогою ЕРКК користувач має можливість: вводити, переглядати та редагувати реєстраційні дані (реквізити) документа; працювати з елементами вмісту документа; пов’язувати документ з іншими документами та переглядати інформацію про такі зв’яз-

ки; переглядати журнал роботи з документом, контролювати стан виконання **Д.е.**

© Клименко І.В.

ДОКУМЕНТООБІГ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – процес розміщення документів, що використовуються в службовій діяльності державних органів, починаючи з моменту створення або отримання до завершення їх використання з подальшою передачею на зберігання або знищення. Документообіг необхідний для зв’язку державних органів у процесі здійснення ними владно-управлінських функцій за допомогою офіційних інформаційних потоків. В основі документообігу лежить документування, що являє собою запис ділової інформації за встановленими формами. Первинним елементом документообігу є документ – матеріальний об’єкт, що містить інформацію у фіксованому вигляді і призначений для тієї чи іншої управлінської дії в ході здійснення прийнятого рішення. Сукупність однорідних і взаємопов’язаних документів з певних питань утворює документтацію. Організація документообігу будується на основі певних вимог: доцільності, оперативності, несуперечності, адресності тощо. Відповідно до адресата документи бувають: вхідні, вихідні, внутрішньослужбові. Згідно з ієрархією управлінської структури можна виділити документообіг конкретної посадової особи, структурного підрозділу, державного органу, галузі державного управління, держави загалом. Порядок поводження з документацією, як правило, визначається інструкцією з діловодства, яка в сучасних інструктивних документах і положеннях здебільшого є частиною регламентів діяльності відповідних державних органів. Див. також *Електронний документообіг*.

© Кравченко С.О.

ДОЛГОРУКИЙ ЮРІЙ (Юрій Володимирович, 90-ті рр. ХІ ст. – 15.05.1157) – князь Ростово-Суздальський і Великий князь київський (1155-1157), шостий син Володимира Всеволодовича Мономаха. Вважається засновником м.Москва. Долгоруким його стали називати після його смерті за постійні втручання у справи Київського князівства. За життя Володимира Мономаха **Д.** володів Ростово-Суздальською землею з резиден-

цією у Суздалі, де місцеве боярство служило для нього опорою. Після смерті свого старшого брата, Київського князя Мстислава Володимировича Великого (1132 р.) Д. силою захопив м.Переяслав-Руський, що спричинило боротьбу з братами, яка закінчилася 1135 р. поразкою Д., унаслідок чого він був примушений покинути південноруські землі і повернутися на Суздальщину. За його князювання зросла економічна і політична сила північноруських князівств. Тут виникли м.Переяславль Залеський, Юр'їв Польський, Кострома. Згідно з Іпатіївським літописом 4 квітня 1147 р. в невеликому прикордонному пункті на рубежі Ростово-Суздальського й Чернігівського Князівств на ім'я Москва відбулася зустріч між Ростово-Суздальським князем Юрієм Долгоруким і Новгород-Сіверським князем Святославом Ольговичем (батьком Ігоря Святославича, героя "Слова о полку Ігоревім"). Москва згадується у Тверському літопису під 1156 р. Тому Д. вважають засновником Москви.

У 1149 р., скориставшись з міжусобиць між князями, Д. пішов у похід на південь і разом з половцями біля Переяслава-Руського розбив війська Великого київського князя Ізяслава Мстиславича, оволодів Києвом. 1150 р. мусив його покинути, але згодом знову опинився в Києві. Після поразки на р. Руті (1151 р.), якої йому завдав Ізяслав Мстиславич, Д. повернувся до Суздаля. Втретє здобув він Київ 1155 р., де лишився князувати до кінця свого життя. Щоб закріпитись на півдні Русі, він роздавав своїм синам удільні князівства. Д. не був популярним серед киян. 15 травня 1157 р. під час банкету у київського боярина Петрила його було отруєно, а встановлену ним владу – ліквідовано.

Оскільки кияни були проти поховання Д. біля батька у Софійському соборі, князя було поховано у церкві Спаса на Берестові. До 800-річчя заснування Москви у 1947 р. на місці можливого поховання Д. було встановлено надгробний мармуровий монумент, стилізований під давньоруський саркофаг.

© Нікітін В.В.

ДОНЕЦЬКО-КРИВОРІЗЬКА РЕСПУБЛІКА – державне утворення, що виникло на території України наприкінці січня 1918 р. Займало територію Харківської та Катеринославської, частини Херсонської губерній та промислові райони Обласі

Війська Донського. Адміністративний центр – м.Харків. Створена під керівництвом обласного комітету РСДРП з метою затвердження радянської влади в Донбасі в умовах підготовки до укладання Брестського миру у 1918 р. та з метою протидії розширенню впливу Центральної Ради. Проголошена на 4-му обласному з'їзді Рад (9-12 лютого) у складі РРФСР. 14 лютого створений Раднаком Д.-К.р. на чолі з Артемом (Ф.Сергєєв). Побоюючись зростання сепаратистських тенденцій на Україні, Раднаком РРФСР, В.Ленін наголошували на недоцільності виділення Донецько-Криворізької області зі складу Української радянської республіки. Спираючись на ці вказівки, II Всеукраїнський з'їзд Рад 19 березня 1918 р. прийняв рішення про входження Д.-К.р. до складу УРСР.

© Лимар А.П.

ДОНЦОВ ДМИТРО (17.08.1883-30.03.1973) – визначний публіцист, літературний критик, політичний та державний діяч, ідеолог українського націоналізму. Навчався в Петербурзькому, Львівському та Віденському університетах, доктор юридичних наук. Член Революційної української партії (РУП) та Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), перший голова Союзу визволення України (1914 р.). У період Гетьманату П.Скоропадського очолював Телеграфне Агентство та Державне Бюро Преси (1918 р.). У 1919-1921 рр. працював при дипломатичній місії Української Народної Республіки (УНР) у Швейцарії (керівник Українського Пресового Бюро в Берні). У 1922-1939 рр. жив у Львові, редагував журнали "Літературно-науковий вісник" (1922-1932 рр.), "Заграв" (1923-1924 рр.), "Вісник" (1933-1939). Після закінчення Другої світової війни займався викладацькою та публіцистичною діяльністю. Розробив ідеологію українського націоналізму, а також сформулював та обґрунтував основні принципи зовнішньої та внутрішньої політики України, які не втратили свого значення до сьогодні. Основні праці: "Модерне москофільство" (1913 р.), "Підстави нашої політики" (1921 р.), "Націоналізм" (1926 р.), "Де шукати наших історичних традицій" (1938 р.), "Дух нашої давнини" (1944 р.).

© Шевчук Б.М.

ДОПОМОГА ЄС (EU Aid) – надання гуманітарної допомоги як частина зовнішньої діяльності Європейської спільноти. Європейський Союз загалом (Комісія та країни-члени) є одним із найбільших донорів гуманітарної та технічної допомоги у світі. Останнім часом надання гуманітарної допомоги набуло особливого значення, що пов'язано зі збільшенням кількості кризових ситуацій на планеті та прагненням Спільноти відігравати провідну роль у міжнародних гуманітарних місіях. В Єврокомісії існує два окремих управління Д.ЄС – Управління гуманітарної допомоги Європейської комісії (ЕЧНО), завданням якого є надання термінової допомоги (продуктів, матеріалів та практичної участі) жертвам природних і суспільних катастроф і конфліктів за межами Союзу, та Управління Європейської комісії співпраці та допомоги ЄС (EuropeAid), яке займається управлінням та координацією.

© Розпугенко І.В.

ДОРОШЕНКО МИХАЙЛО (р.н. невід. – 1628 р.) – визначний український політичний і військовий діяч початку XVII ст.; козацький гетьман (1622-1628 рр., з перервами). Учасник походу гетьмана П.Сагайдачного на Москву (1612 р.). Брав активну участь у Хотинських війнах (1620-1621 рр.). У 1622 р. обраний гетьманом, 1625 р. приєднався до повстання під проводом М.Жмайла, уклав Куруківський договір у 1625 р., реорганізував реєстрове козацтво, утворивши за територіальним принципом шість козацьких полків (Київський, Білоцерківський, Переяславський, Корсунський, Канівський і Черкаський). У 1626 р. на чолі козацьких військ розгромив під м.Біла Церква велику Кримську орду. У 1628 р. очолив похід на Крим. Загинув у бою біля м.Бахчисарая (згідно з іншими даними – м.Кафи).

© Малик Я.Й.

ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВІ В ГАЛУЗІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – вид наукової діяльності, що передбачає ретельний розгляд теоретичних, методологічних та практичних засад державного управління з метою пізнання та встановлення закономірностей побудови і функціонування системи управління.

Дослідження в цій галузі охоплюють проблеми становлення і розвитку державного

управління, спрямовані на виявлення законів, принципів, тенденцій, а також розроблення на їх основі підходів, методів і технологій вирішення цих проблем.

Д.н.г.д.у. полягають у науковому вивченні суспільних процесів, що постають у суб'єкт-об'єктній формі, організації системи влади на території країни, багатоаспектної управлінської діяльності, окремих органів державної влади і місцевого самоврядування, внутрішніх відносин, механізмів реалізації державного управління та їх наслідків. Разом з цим **Д.н.г.д.у.** стосуються вибору оптимальних форм управління, передбачення, прогнозування, стратегічного планування, вибору раціональної структури органів державної влади та її кадрового забезпечення, розроблення сучасних методів контролю, комунікацій, прийняття рішень та ін.

Відмітною рисою **Д.н.г.д.у.** є те, що вони поза іншими джерелами дослідження обов'язково базуються на чинних законодавчих та нормативно-правових документах.

Наукові дослідження фактично є тими інноваціями в галузі державного управління, які покликані удосконалити систему державного управління з урахуванням сучасних вимог суспільства до влади, створити реальні передумови здійснення переходу від емпіризму до науковості державного управління, надання йому характеру випереджального управління.

© Боковікова Ю.В.

ДОСТОВІРНІСТЬ ІНФОРМАЦІЇ – адекватне відтворення, точне копіювання і передача без перешкод по каналах зв'язку інформації без жодних коментарів і перекручувань. Незалежно від специфіки видання, яке опубліковує, оприлюднює інформацію, потрібно мати досить часу для перевірки фактичної ідентичності інформації її оригіналу перед публікацією матеріалу. Проте помилки або неточності можуть обійтися дорожче, тому краще цей час знайти, оскільки це дозволить зберегти власне реноме і пошану суспільства до авторів і видання. Це стосується насамперед інформації, яка має тенденцію до “старіння”. Перевіряти на предмет оновлень потрібно і будь-які дані, які зазнають зміни з часом або регулярно. На особливу увагу заслуговують такі дані, як назви різних організацій, посади людей, імена, цифри, дати, правильність і логічність перекладів іноземних реалій тощо. На жаль, складно дати універ-

сальну пораду з приводу того, які джерела є в даному випадку надійнішими.

© Тронь В.П.

ДОТАЦІЯ (з лат. *dato* – наділяти, *dotatio* – дар, пожертвування) – надання коштів з бюджету для досягнення певної мети. Розрізняють два види **Д.**: 1) передання коштів з одного бюджету іншому на вирівнювання доходної спроможності бюджету, який її отримує; 2) фінансова підтримка підприємств і організацій (як правило, на покриття збитків). Розуміння **Д.** у системі державного регулювання економіки є неоднозначним. З одного боку, **Д.** знижує стимули до підвищення економічної ефективності діяльності суб'єктів, що її отримують, з другого – **Д.** є важливим засобом державної підтримки адміністративно-територіальних одиниць з низькою податкоспроможністю, а також підприємств, галузей національної економіки, які об'єктивно є збитковими або ж ціни на продукцію та послуги яких регулюються державою (наприклад підприємства житлово-комунального господарства, сфери обслуговування та ін.).

© Балдич Н.І.

ДОТАЦІЯ ВИРІВНЮВАННЯ – міжбюджетний трансферт на вирівнювання доходної спроможності бюджету, що його отримує. Надається з державного бюджету місцевим або з місцевих бюджетів вищого адміністративного рівня нижчим за рівнем місцевим бюджетам для збалансування доходів і видатків бюджету. Обсяг **Д.в.** визначається шляхом зіставлення видатків місцевих бюджетів, визначених із застосуванням фінансових нормативів бюджетної забезпеченості та коригуючих коефіцієнтів, і доходів, які надходять до місцевих бюджетів. Процес розподілу **Д.в.**, що надається з державного бюджету місцевим бюджетам, має враховувати: фінансові нормативи бюджетної забезпеченості та коригуючі коефіцієнти до них; кількість мешканців та кількість споживачів соціальних послуг; індекс відносної податкоспроможності території; прогнозний показник кошика доходів бюджетів місцевого самоврядування; коефіцієнт вирівнювання.

© Кириленко О.П.

ДОХІЙСЬКИЙ РАУНД, Дохійська декларація, Дохійські переговори (*The Doha*

Development Round) – сучасний раунд переговорів у рамках СОТ, який розпочався в м.Доха (Катар) у листопаді 2001 р. Завдання **Д.р.** – зниження бар'єрів світової торгівлі задля розвитку вільної торгівлі між країнами з відмінним рівнем доходів. Станом на 2008 р. ці переговори зайшли у глухий кут у зв'язку з відсутністю спільних позицій з цілої низки питань, що стосуються: сільськогосподарства, промислових тарифів, нетарифних обмежень торгівлі, послуг та торговельних компенсацій. Найбільші відмінності існують між розвинутими країнами, очолюваними ЄС, США та Японією, й найбільшими країнами, що розвиваються, представленими Індією, Бразилією, Китаєм та Південною Африкою. Існують також суттєві протиріччя між ЄС та США щодо збереження сільськогосподарських субсидій, які створюють ефект торговельних бар'єрів. У межах **Д.р.** вже відбулася серія міжміністерських зустрічей та переговорів у Канкуні (2003), Гонконгу (2005), Женеві (2004, 2006, 2008), Парижі (2005) та Потсдамі (2007).

© Розпутенко І.В.

ДОХОДИ ДЕРЖАВНІ – кошти, що надходять державі в постійне користування на безповоротній основі. До них належать усі податкові, неподаткові та інші надходження, обов'язковість справляння яких передбачено законодавством країни. **Д.д.** забезпечують фінансування державних видатків. Їх склад, обсяги, форми мобілізації залежать від особливостей розвитку економічної системи певної країни, а також від обсягу функцій, які виконує держава. Мобілізація доходів може відбуватись на податковій і неподатковій основі. Податковий метод передбачає перерозподіл доходів юридичних і фізичних осіб на користь держави, який регламентується податковим законодавством. Неподаткові доходи формуються від продуктивної діяльності держави (доходи від діяльності державних підприємств та надання платних послуг) та від реалізації її майнових прав.

© Балдич Н.І.

ДОХОДИ НАСЕЛЕННЯ – сукупність грошових і натуральних засобів для підтримки фізичного, морального, економічного та інтелектуального стану людини на певному рівні задоволення її потреб, що формуються за рахунок власної праці та інших дже-

рел. Основними джерелами формування доходів родини є: заробітна плата, пенсії, допомоги, підприємницький дохід, дивіденди та інші доходи від власності, засоби від реалізації продукції особистого підсобного господарства тощо. Розрізняють доходи номінальні – як величину сукупного доходу (суми грошей та інших цінностей і благ, що суб'єкт заробляє або одержує протягом певного часу), оцінюваного в грошах; доходи реальні – як суму товарів і послуг, які можна придбати на грошовий (номінальний) дохід, тобто номінальні доходи (за винятком обов'язкових платежів і внесків), скориговані на індекс споживчих цін.

© Шевченко С.Г.

ДРАГОМАНОВ МИХАЙЛО ПЕТРОВИЧ (1841-1895) – видатний український громадсько-політичний діяч, історик, етнограф, публіцист, літературний критик. Народився у збіднілій дворянській сім'ї козацького походження в м.Гадячі на Полтавщині. Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. У 1864-1870 рр. працював приват-доцентом, а в 1870-1875 рр. – доцентом кафедри античної історії цього університету. У період посилення репресій проти українського національного руху його було звільнено з посади викладача. У 1876 р. виїхав за кордон, спочатку до м.Відня, а згодом до м.Женеви, де видавав журнал “Громада”. Останній період свого життя провів у Болгарії, де у 1889 р. став професором Софійського університету. Тема наукової і політичної діяльності Д. стала об'єктом багатьох досліджень українських науковців. Роль Д. в українському національному русі відображено у працях М.Грушевського, Д.Дорошенка, І.Лисяка-Рудницького.

© Підбережний Н.П.

ДРЕЙФ СИСТЕМИ (з голланд. – гнати, плавати) – повільна і спрямована зміна системою своїх характеристик під впливом факторів навколишнього середовища.

© Сурмін Ю.П.

ДУАЛІЗМ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ (лат. *dualis* – двоїстий) – форма здійснення виконавчої влади, коли повноваження, властиві главі виконавчої влади, розподілені між двома суб'єктами – главою держави і прем'єр-міністром. Дуалізм керівного центру урядо-

вої організації (двоїстий центр) характеризується так званою біцефальністю (двоголів'ям) – тобто певною подвійною підпорядкованістю виконавчої влади. Зміст такого розподілу визначається конституційними нормами і державно-політичною практикою країни. Д.в.в. має місце у країнах зі змішаними (президентсько-парламентськими) формами державного правління, у яких всенародно обраний президент наділений широкими повноваженнями, перед яким уряд несе політичну відповідальність. Здійснення урядом повноважень виконавчої влади, як правило, відбувається під безпосереднім керівництвом і контролем глави держави.

© Малиновський В.Я.

ДУХОВНА КУЛЬТУРА – сукупність звичаїв, цінностей і норм, що регулюють життя людини, її ставлення до себе, до інших людей, до світу в цілому. Основні принципи Д.к. – здатність ставити себе на місце іншої людини; не бажати їй того, чого не бажаємо собі; бачити в ній особистість, а не засіб для забезпечення своїх потреб. Основними формами Д.к. є мистецтво, філософія, мораль, міфологія та релігія. Мистецтво становить людську духовність у живих образах, філософія – в поняттях, мораль – у нормах поведінки, міфологія та релігія – в уявленнях і ритуалах. Мораль утворює ядро Д.к. У сучасних умовах поширюється поле дії Д.к. Її об'єктами стають природа та історія. Один із суттєвих засобів підвищення Д.к. суспільства – це кардинальна зміна ставлення людини до природи, створення універсальної або космічної етики, коеволюція людини і світу.

© Маленко О.О.

ДУХОВНІСТЬ – походить від поняття духовний, тобто такий, що пов'язаний із внутрішнім, психічним життям людини, її моральним світом. Механізмом духовного розвитку людини є моральні пошуки сенсу буття. Основним змістом понять “Д.” і “духовний” є поняття “дух” як тотожність ідеальному (у широкому розумінні) і мисленнєвому (у вузькому). Дух визначав внутрішнє буття людини, виявляв її сутність, тобто волю, тоді як тіло матеріалізувало буття в його зовнішніх (природних) проявах. Духовне було вищим, ніж тілесне (природне). Тож Д. тлумачиться як морально-інтелектуальна категорія, зумовлена уявленнями

людини про вищі й нижчі почуття. Вищі почуття у давніх представників людства первісно були пов'язані з вірою у вищі, божественні сили, які, за їх уявою, й регламентували закони гармонійного (внутрішнього, морального) співіснування людей із світом і собою. У християнстві цими законами стали Божі заповіді, записані в Біблії, а життя людини духовної спрямовувалося на пошук і утвердження в собі моральних чеснот, виголошених Богом. У світському розумінні поняття *Д.* тісно пов'язане з духовною культурою, через що духовне виховання тлумачиться як процес заохочення людини до культурних та інтелектуальних цінностей різного рівня – етнічних, загальнонаціональних, загальнолюдських, тобто виховання людини, яка здатна до мисленнєвої, культурної і творчої самоактуалізації. При цьому необхідним компонентом духовного виховання також є засвоєння моральних норм. Мета духовного виховання акцентує такі аспекти: розвиток духовних начал конкретного народу і кожної людини, саморозвиток особистості, засвоєння нею духовних і моральних цінностей, визначення власного духовного ідеалу, прагнення духовного й морального вдосконалення, формування й утвердження національної самосвідомості, пробудження патріотизму. Духовними силами, що зміцнюють людину в її моральному вдосконаленні, виступають розум, почуття, любов, совість, пошук істини. Поняття *Д.* – явище як морального вияву, так і соціально-історичного, зумовленого змінами у світоглядній парадигмі певної етноспільноти. Крім того, формування *Д.* має свої особливості, детерміновані специфікою національного характеру, етноментальних характеристик народу та його віросповідання. Так, зокрема, східним слов'янам власти-

ве чуттєве осмислення буття, оскільки їхні знання про світ (тобто концептуальна картина світу) ґрунтуються на єдності духовних і чуттєвих сил, при цьому емпіричний досвід досягнення й освоєння світу є для них більш вагомим, ніж раціональний, аналітичний. Концептуальна картина світу представників західноєвропейських націй сформована під впливом абстрактного, логічного мислення, оскільки їм більше властиве логічне осмислення буття та його цінностей. Значний вплив на духовні особливості європейців справило християнство у двох його конфесіях – православ'я (для сходу Європи) і католицизму (для Заходу) з їх різною детермінованістю внутрішніх передумов віри: для православ'я важливим є почуття як внутрішнє підґрунтя віри, для католицизму – розум.

Джерелами духовного світу українців є народна мораль, яка формувалася впродовж багатьох століть і яка сфокусувала віру в добро, Бога, шану родинних зв'язків і традицій, любов до природи, оптимізм.

У ситуаціях суспільно-політичної та світоглядної кризи виникають і кризи духовних орієнтирів, зумовлені крахом попередніх моральних цінностей і актуалізацією нових. Стабілізації духовного життя нації та країни в такий період сприяє державна політика, яка відповідно до обраних пріоритетів формує стратегію і тактику творення національних духовних і моральних цінностей. Для України важливим є вибір тих державотворчих векторів, які зможуть реанімувати втрачену національну самосвідомість українців, культивувати їх естетичні надбання, вибудувати духовний простір у суголосному часові інтелектуальному та моральному вимірі при збереженні кращих народно-духовних традицій.

© Маленко О.О.

Е

ЕВОЛЮЦІЙНІ МОДЕЛІ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ – моделі, що базуються на різних підходах і тенденціях еволюційного розвитку, зокрема: а) модель “реставрація” – тенденція до повернення старого порядку, яка існує доти, доки чітко не визначився напрям подальшого розвитку; б) модель “порядок будь-якою ціною” – як реакція на дезорганізацію в суспільстві; в) полісистемна модель – тенденція інтеграції політичного, економічного, соціального та гуманітарного плюралізму.
© Бакуменко В.Д., Михненко А.М.

ЕВОЛЮЦІЯ (з лат. – *розгортання*) – поняття, що відображає процес розвитку систем і, передусім, живих систем та суспільства, коли повільні зміни кількісних характеристик приводять до якісних змін системи, її структурної організації і функцій. Частіше за все термін використовується для характеристики розвитку природних процесів, насамперед живих організмів.

© Сурмін Ю.П.

ЕДУКАЦІЙНА КОМІСІЯ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ – перший в Європі державний орган управління освітою, створений у жовтні 1773 р. На **Е.к.Р.П.** у складі 8 осіб (4 сенатори і 4 сеймові послы) покладалося здійснення освітньої реформи. Під контроль **Е.к.Р.П.** переходили вищі й середні навчальні заклади, значна частина парафіяльних шкіл. Освіта набувала світського характеру. Утворювалося 9 навчальних округів, 2 з яких – Волинський і Український – були розташовані на Правобережній Україні. Школи ордена піарів утворювали особливий – 10-й округ. Реформовані школи мали два ступені: середні шестикласні округні і трикласні підокружні. Програми початкових шкіл визначалися “Правилами парафіяльних шкіл”, розробленими **Е.к.Р.П.** Після другого поділу Польщі (1793 р.) **Е.к.Р.П.** припинила свою діяльність.

© Прокопенко Л.Л.

ЕКВІФІНАЛЬНІСТЬ (з лат. – *рівний + кінець*) – досягнення системою кінцевого результату незалежно від проміжних станів.
© Сурмін Ю.П.

ЕКЗОГЕННИЙ – викликаний зовнішніми причинами.

© Сурмін Ю.П.

ЕКОАУДИТ ЄС – застосування нефінансових екологічних критеріїв для ухвалення інвестиційного рішення. У 1993 р. вийшла постанова ЄС “Про екоаудит”; цей документ має юридичну силу для корпорацій, які розташовані на території країн ЄС. **Е.ЄС** об’єднує і розширює програми й методики вже існуючих у світовій практиці видів аудитів: виробничого аудиту, аудиту фінансової діяльності та аудиту на відповідність.

© Мельник Ю.В.

ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА – політика суспільства, спрямована на охорону навколишнього середовища, раціональне використання та відновлення природних ресурсів, зберігання і розвиток довкілля для забезпечення нормальної життєдіяльності й екологічної безпеки людини. За сучасних умов **Е.п.** посідає одне з найважливіших місць у світовому розвитку. Це пов’язано насамперед з інтенсивною виробничою діяльністю людини, наслідком якої є зміни складу атмосфери й світового океану, теплового режиму планети, фону радіоактивності, співвідношення суші та водоймищ в окремих регіонах. Негативні наслідки згаданого впливу можуть бути такими значними, що здатні будуть спричинити екологічну кризу – порушення рівноваги в екосистемі, що вже проявляється в забрудненні навколишнього середовища токсичними відходами, у нестачі продовольчих і енергетичних ресурсів і, як наслідок цього, – зменшення чисельності окремих видів у популяції та зміні її структури (співвідно-

шення між окремими видами), зміни генетичного фонду, демографічний дисбаланс.

Збільшення цих змін зумовить небезпеку переходу екологічної кризи в екологічну катастрофу, що може призвести до загибелі цивілізації. Виходячи із зазначених проблем основним завданням **Е.п.** є екологічний моніторинг - створення глобальної системи спостережень за станом навколишнього середовища, метою якого є не тільки реєстрація змін, що відбуваються у довкіллі, а й причинний аналіз основних і другорядних процесів, що відбуваються в екосистемі, з метою прогнозування їх розвитку і запобігання подальшим порушенням. Суттєвим елементом **Е.п.** є міжнародне співробітництво в галузі розробки природоохоронних технологій та взаємний обмін ними. Міжнародний обмін ресурсо- та енергозберігаючими, безвідходними, екологічно безпечними й екологічно чистими технологіями є запорукою екологічної стабільності навколишнього середовища. Див. також *Політика екологічна*.

© Бакуменко В.Д., Соснін О.В.

ЕКОЛОГІЧНИЙ АУДИТ – незалежна, комплексна, документована оцінка дотримання суб'єктами господарської та іншої діяльності вимог національного законодавства, міжнародних і національних нормативів, нормативних документів і стандартів у сфері екологічної безпеки, підготовка відповідних висновків, а також рекомендацій щодо покращання такої діяльності.

© Борисевич С.О., Месюк М.П.

ЕКОЛОГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ – система спостережень, оцінки і прогнозу стану та зміни екологічних систем для забезпечення прийняття рішень у сфері охорони навколишнього середовища і використання природних ресурсів.

© Михненко А.М., Медвідь А.П.

ЕКОНОМІКА ЗНАЬ – економіка, яка створює, поширює і використовує знання для забезпечення свого зростання та конкурентоспроможності. В **Е.з.** саме знання збагачують усі галузі, усі сектори і всіх учасників економічних процесів. Це одночасно економіка, яка не тільки використовує знання в різноманітних формах, а також створює їх у вигляді різноманітної високотехнологіч-

ної продукції, висококваліфікованих послуг, наукової продукції та освіти.

Знання органічно входять до соціальної структури суспільства, вони поєднують інформацію та ціннісні установки, здатність людей засвоювати смислові моделі. Як феномен культури знання відрізняються певними закономірностями розвитку, пов'язаними як із загальним процесом пізнання, так і з виробленими культурою формами організації та осмислення дійсності.

У постіндустріальному суспільстві знання виступають безпосередньо продуктивною силою, стратегічним ресурсом, імпульсом приведення в дію надзвичайно потужних систем, тим феноменом, який, вивільняючи додаткову енергію, знижує ентропію мікротамакросистем. Знання як нова продуктивна сила дає нові можливості, втілені в людині, яка володіє інформацією, засвоїла її, примноживши таким чином свої знання.

У порівняльному аналізі **Е.з.** різних країн традиційно використовують такі показники, як ВВП на душу населення, витрати на НДДКР чи кількість наукових працівників, індекс конкурентоспроможності й частка високотехнологічної продукції у загальному експорті країни. Поряд із використанням зазначених показників у порівняльному аналізі **Е.з.** має місце підхід, запропонований Світовим банком, програмою “знання для розвитку” (Knowledge for Development KFD). Згідно із прийнятою методикою оцінюється готовність тієї чи іншої країни для переходу на модель розвитку, що ґрунтується на знаннях.

Програма KFD містить комплекс із 76 показників, які дають можливість порівнювати окремі показники різних країн, а також середні показники, що характеризують групу країн. Показники дають уявлення про такі ключові характеристики, як: інституціональний режим, що показує мотиви ефективного використання наявного й нового знання та розвитку підприємства; ступінь освіченості населення і наявність у нього навичок щодо створення, розподілу та використання знань; інформаційна й комунікаційна інфраструктура, яка сприяє ефективному поширенню і переробці інформації; національна інноваційна система, що включає фірми, дослідні центри, університети, консультаційні та інші організації, які сприймають та адаптують глобальне знання і ґрунтуються на новому рівні технологій.

Одними з найважливіших базових показників **Е.з.** є показники якості державного регулювання і сили закону. Саме невирішеність проблеми розвитку інституціонального середовища (низька ефективність державного управління, державного регулювання економіки, нерозвиненість венчурного підприємства, високі адміністративні бар'єри) може стати своєрідним гальмом, що стримуватиме просування України до **Е.з.** Основним ініціатором створення та розвитку економіки, що ґрунтується на знаннях, є держава, що покликана забезпечити перехід від спонтанного розвитку інноваційних процесів до їх стратегічного планування на основі визначення та наукового обґрунтування перспективних структурних зрушень, концентрації фінансових та інтелектуальних ресурсів на реалізації пріоритетних напрямів науки і техніки. Феномен фундаментальних змін та досягнень нового етапу цивільної еволюції людства знайшов відображення у концепціях "економіки, заснованої на знаннях" (Knowledge base economy), "суспільства знань" (Knowledge society), **Е.з.**, "інтелектуальної економіки", які обґрунтовані у працях відомих зарубіжних та вітчизняних дослідників Д.Белла, В.Іноземцева, М.Кастельса, Д.Куа, Р.Круфорда, І.Лукінова, Г.Сакаїї, Дж.Ходжсона, А.Чухно та ін.

© Коноваленко М.К.

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА – стан національної економіки, який характеризується економічною незалежністю держави, стійкістю та стабільністю функціонування її економічної системи, здатністю національної економіки до саморозвитку та прогресу. **Е.б.** є важливою складовою національної безпеки, що створює оптимальні економічні умови існування нації та держави, суспільства і людини, виявляє та усуває внутрішні і зовнішні загрози національним економічним інтересам, а також забезпечує спроможність національної економіки належним чином задовольняти духовні та матеріальні потреби власних громадян, суспільства та держави, їх добробут, економічну могутність та необхідний оборонний потенціал, що є запорукою стабільного функціонування держави й громадянського суспільства та їх інститутів. Складовими **Е.б.** є сировинно-ресурсна, енергетична, фінансова, військово-економіч-

на, технологічна, кадрова й демографічна, продовольча безпеки. Розрізняють **Е.б.** особи, соціальних груп, підприємства, держави, міжнародну **Е.б.**

© Пасічник В.М.

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ (англ. *Economic efficiency*) – вид ефективності, що позитивно характеризує результативність діяльності економічних систем (підприємств, територій, національної економіки). Основною особливістю таких систем є вартісний характер засобів (видатків, витрат), досягнення цілей (результатів), а в деяких випадках і самих цілей (зокрема одержання прибутку). **Е.е.** визначається відношенням результату (ефекту) до витрат, що забезпечили його отримання. **Е.е.** = прибуток/витрати.

Конкретними показниками **Е.е.** є продуктивність і фондомісткість праці, фондовіддача і фондомісткість продукції, матеріаловіддача і матеріаломісткість продукції, економічна ефективність капітальних вкладень, нової техніки, енергомісткість продукції та ін. Основні напрями зростання **Е.е.** в Україні: суттєве зниження енергомісткості (витрати енергії на одиницю продукції приблизно в 2,5-3 рази перевищують аналогічні витрати у розвинутих державах світу, нафти - у 8-10 разів), матеріаломісткості (витрати матеріалів та ресурсів в Україні на одиницю продукції в 2-2,5 рази перевищують аналогічні показники у країнах Заходу), зростання фондовіддачі тощо.

© Розпутько І.В.

ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА РАДА ООН (ЕКОСОР) - один з головних органів ООН, що вивчає питання координації та розвитку виробництва держав, проблеми економіки, соціальної сфери, включаючи питання міжнародної торгівлі, освоєння природних ресурсів, захисту прав людини, охорони здоров'я, запобігання злочинності тощо. **Е.с.р.** ООН уповноважена координувати під керівництвом Генеральної Асамблеї ООН діяльність ООН та її спеціальних установ, проводити дослідження тощо. До складу **Е.с.р.** ООН входять 6 функціональних комісій, 5 регіональних економічних комісій.

© Вітер Д.В.

ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ (англ. *Economic Integration*) – об'єктивний процес,

що супроводжується розвитком тісних економічних зв'язків на базі міжнародного поділу праці та факторів виробництва, який спостерігається між країнами з близьким рівнем економічного розвитку та охоплює всі без винятку сфери міжнародного виробництва й обміну, приводить до формування єдиних господарчих комплексів та встановлення тісних зв'язків між його учасниками.

Е.і. – це вищий ступінь міжнародного розподілу праці; процес розвитку глибоких і сталих взаємозв'язків груп країн, що ґрунтується на проведенні узгодженої міждержавної економіки і політики. У процесі **Е.і.** відбувається зрощування процесів відтворення, наукового співробітництва, утворення тісних господарських, науково-виробничих і торговельних зв'язків.

© Розпутенко І.В.

ЕКОНОМІЧНА КОМІСІЯ ООН ДЛЯ ЄВРОПИ (ЕКЄ / Європейська економічна комісія) - регіональна комісія Економічної і соціальної ради ООН, що зобов'язана сприяти погодженню дій, спрямованих на економічний розвиток країн Європи, підтримувати економічні відносини між європейськими країнами та іншими країнами світу.

© Руденко О.М.

ЕКОНОМІЧНИЙ ВЕКТОР ПЛАНУ ДІЙ УКРАЇНА – НАТО – комплекс принципів та цілей, передбачених в економічній діяльності України на шляху її до євроатлантичної інтеграції. Серед зазначених принципів такі: зміцнення ринкової економіки та прийняття економічних стандартів Організації економічного співробітництва і розвитку, захист економічних свобод, забезпечення стабільності та добробуту через економічну свободу, соціальну справедливість та відповідальне ставлення до навколишнього середовища, що є вирішальними для розвитку української економіки. Прагнучи досягти своєї стратегічної мети і повної інтеграції у євроатлантичну структуру безпеки, Україна зобов'язується привести своє внутрішнє законодавство у відповідність із правилами і процедурами, прийнятими на євроатлантичному просторі. Україна продовжуватиме докладати зусиль, спрямованих на забезпечення сталого економічного зростання та суттєвого підвищення загального рівня життя. Ключовим елементом економічної стра-

тегії України є забезпечення відкритості економіки відповідно до стандартів Світової організації торгівлі. Це сприятиме економічній безпеці держави і забезпечить більш тісну координацію внутрішньої та зовнішньої політики держави в галузі економіки. Зовнішньоекономічним пріоритетом України є повна інтеграція до світового економічного простору та поглиблення її міжнародного економічного співробітництва. Основними цілями в економічному векторі євроатлантичної інтеграції України є: сприяння сталому економічному зростанню, включаючи сприяння структурній перебудові економіки для підтримання стабільного зростання річного ВВП, низьких темпів інфляції, зростання реальних доходів населення та обмеження бюджетного дефіциту; введення мораторію на ініціювання законопроектів про податкові пільги; створення умов, необхідних для вступу до СОТ; сприяння економічному співробітництву між Україною, НАТО та країнами-партнерами; проведення реформ оборонної економіки для досягнення мети України щодо інтеграції в євроатлантичну структуру; створення інституційного середовища, що стимулюватиме ділову активність, економічне зростання на основі структурно-інноваційних перетворень, створення сучасної соціальної інфраструктури і механізмів соціально-ринкової економіки, з одночасною підтримкою адекватної мережі соціального захисту; проведення економічних і структурних реформ з урахуванням рекомендацій Світового банку, Міжнародного валютного фонду та інших міжнародних інституцій, включаючи заходи щодо сприяння приватизації, боротьби з корупцією та підвищення прозорості державних витрат; розширення процесу земельної реформи; гарантування економічних прав і свобод громадян в усіх формах, у тому числі шляхом посилення захисту прав інтелектуальної власності; створення необхідних передумов для формування середнього класу; обмеження різниці в реальних доходах між верствами населення з високими і низькими доходами і докладання зусиль для ліквідації бідності; посилення енергетичної безпеки.

© Бакуменко В.Д.

ЕКОНОМІЧНИЙ І СОЦІАЛЬНИЙ КОМІТЕТ (ESC) - допоміжна інституція консультативного характеру, яка виступає гаран-

том того, що в інституційній системі Європейського Союзу представлені інтереси різних економічних і соціальних груп (підприємці, профспілки, фермери, споживачі тощо). Заснований у 1957 р. відповідно до Римської угоди, **Е.с.к.** – це одночасно форма ведення діалогу і інституційна платформа, яка дає залученим до економічного соціального життя Європи групам населення можливість бути невід’ємною частиною процесу ухвалення Спільною рішень. Висловлюючи свою думку, **Е.с.к.** робить помітний внесок у формування і реалізацію політики Європейського Союзу. Маастрихтський договір надав **Е.с.к.** статус, подібний до того, що мають інші інституції ЄС. Комітет веде свої справи незалежно. Він має свій власний бюджет, штат співробітників у генеральному секретаріаті, володіє правом законодавчої ініціативи. У 1997 р. Амстердамська угода значно розширила ефективність діяльності комітету, особливо в соціальних питаннях. **Е.с.к.** проводить більшість своїх засідань і пленарних сесій у Брюсселі, де розміщена його штаб-квартира. Засідання інколи проводяться в інших містах Європи. Кандидатів у члени комітету висувають уряди країн-членів ЄС, затверджуються вони Радою ЄС. Термін членства в комітеті – чотири роки. Обмеження на кількість термінів немає. До складу **Е.с.к.** має входити 350 членів. На сьогодні нараховується 344 члени, які у своїх рішеннях повністю незалежні. Чисельність представників від кожної держави-члена Союзу приблизно відображає чисельність населення країни (по 24 представники від Франції, Німеччини, Італії і Великобританії; 21 – від Польщі та Іспанії; від Румунії – 15, по 12 від Австрії, Бельгії, Болгарії, Греції, Нідерландів, Португалії, Угорщини, Чеської Республіки і Швеції; по 9 – від Данії, Ірландії, Литви, Словаччини, Фінляндії; від Естонії, Латвії і Словенії – по 7; від Кіпру і Люксембургу – по 6; від Мальти – 5 представників). Роботу комітету визначають Пленарна асамблея, бюро, три групи, шість секцій і генеральний секретаріат. Керує роботою секретаріату генеральний секретаріат. Комітет обирає собі строком на два роки президента і двох віце-президентів. Президент виконує, крім іншого, представницькі функції. **Е.с.к.** призначений для виконання трьох основних завдань: виступати як радник трьох владних

інституцій ЄС (Європейської ради, Європейської комісії і, відповідно до Амстердамського договору, Європейського парламенту); сприяти більшому внеску організованого громадянського суспільства в загальноєвропейську єдність, формуючи таким чином активніше, змістовніше і тому демократичніше суспільство; підтримувати роль асоціацій і громадських організацій у країнах, що не входять до Спільноти, сприяючи структурованому діалогу з їх представниками і поважаючи їх економічні, соціальні й культурні особливості, підтримувати створення консультативних структур. **Е.с.к.** допомагає посадовим особам ЄС, наділеним правом приймати рішення, оцінювати наслідки пропонованих Європейській комісії дій і проектів правових актів і вносити в разі потреби поправки. Комітет, крім того, надає інституціям ЄС цінну технічну підтримку, а висловлені за його ініціативою пропозиції нагтовхують на роздуми, які в багатьох випадках спонукають Комісію вносити поправки до своїх дій і планів. Значну частину часу працюючи у своїх країнах, члени комітету діють як його сполучна ланка з державними структурами, асоціаціями і громадськими організаціями, інтереси яких вони представляють в інституційній системі ЄС. У більшості випадків члени комітету приїжджають до Брюсселя тільки на робочі зустрічі. У рамках **Е.с.к.** сформовані три групи, що представляють працевлаштувачів, працівників, різні економічні і соціальні інтереси. У **Е.с.к.** діє також шість секцій, кожна з яких займається своєю групою найважливіших для ЄС проблем: сільське господарство і навколишнє середовище; економічний і грошово-кредитний союз, економічна і соціальна єдність; зайнятість, соціальна захищеність і громадянство; зовнішні відносини; спільний ринок, виробництво і споживання; транспорт, енергетика, інфраструктура та інформатика. Щоб виробити думку щодо різних питань, секції зазвичай формують внутрішні дослідні групи, що складаються з доповідача і наданих йому в допомогу експертів. Для вивчення яких-небудь особливих тем або питань, що стосуються тематики кількох секцій, **Е.с.к.** може формувати тимчасові структури – підкомісії. Підкомісії працюють подібно до секцій, але їх завдання обмежені рамками дослідження однієї конкретної проблеми протягом певного терміну.

Кожна секція має бюро, відповідальне за координування її роботи з розподілом секцій.

© Грицяк І.А., Шушпанніков О.М.

ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ – інтегрований чинник, що визначається рівнем розвитку і структурою продуктивних сил, ступенем автоматизації та інформатизації виробництва, обсягами й структурою економіки, рівнем оновлення основних фондів, диверсифікацією виробничої бази, наявністю наукомістких галузей і підприємств, станом та можливостями розвитку будівельного комплексу, інфраструктурним забезпеченням, станом і розвитком транспортних комунікацій.

© Мартиненко В.Ф.

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК – структурні зміни економіки відповідно до потреб технологічного і соціального прогресу. Основними показниками **Е.р.** країни вважається збільшення показників ВВП або ВНП на душу населення, що свідчить про зростання ефективності використання виробничих ресурсів країни і про підвищення добробуту її громадян.

© Мартиненко В.Ф.

ЕКОНОМІЧНИЙ СОЮЗ (*Economic Union, Single Economic Space* – єдиний економічний простір) – форма економічної інтеграції, для якої характерний механізм координації та гармонізації різних сфер національної економічної політики, у тому числі і зовнішньоекономічної, валютної та грошово-кредитної політик. Відзначається необхідністю створення єдиних наднаціональних органів управління та контролю, оскільки країни спільно втілюють економічну політику, координують соціальну політику, відбувається контроль та виконання прийнятих рішень, формується єдиний економічний, інформаційний, правовий простір. Інтеграція поширюється на такі сфери, як наука, освіта, охорона навколишнього середовища тощо.

© Розпутьенко І.В.

ЕКОНОМІЧНИЙ ТА МОНЕТАРНИЙ СОЮЗ (*Economic and Monetary Union – EMU*; рідше – Економічний та валютний союз – **ЕМС, ЕВС**) – форма економічної інтеграції, що передбачає введення єдиної валюти та проведення єдиної валютної політики, створення єдиного Центрального бан-

ку, який сумісно з центральними банками країн-членів формує систему центральних банків країн, які входять до Союзу, розробляє механізми узгодження зовнішньої політики. Як процес – це гармонізація економічної та монетарної політики країн-членів Союзу з метою запровадження єдиної валюти – євро. У Договорі про ЄС (Маастрихтський договір) передбачалося створення **Е.м.с.** у три етапи:

1 етап (1.07.1990 – 31.12.1993) – вільний рух капіталу між країнами ЄС, тісніша координація економічної політики та співпраця центральних банків;

2 етап (1.01.1994 – 31.12.1998) – зближення економічної та монетарної політики країн-членів (заради забезпечення стабільності цін і систем державних фінансів) і створення Європейського валютного інституту та Європейського центрального банку (1998 р.);

3 етап (з 1.01.1999) – остаточне визначення обмінних курсів та запровадження єдиної валюти на валютних ринках і в безготівкових розрахунках; від 1.01. 2002 р. введення готівкового євро.

Згідно з Договором про ЄС, для участі в третьому етапі **Е.м.с.** держави-члени повинні відповідати кільком критеріям, так званим “критеріям конвергенції”. Три “старі” держави ЄС поки що залишаються поза межами зони євро, скориставшись з права на неприєднання: Сполучене Королівство Великобританія, Швеція та Данія. Десять нових членів, які вступили до ЄС 1 травня 2004 р., автоматично стали членами **Е.м.с.**, але з обмеженим статусом. До зони євро поки що приєдналися лише Словенія, Кіпр та Мальта. Данія, Естонія, Литва, Латвія та Словаччина на сьогодні беруть участь в Європейському механізмі обмінних курсів (ERM II) – завершальній стадії узгодження обмінних курсів перед приєднанням до євро.

© Розпутьенко І.В.

ЕКОНОМІЧНІ МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ – сукупність способів або засобів здійснення державної політики з метою впливу на діяльність підприємства (об’єднання всіх форм власності) на інтереси окремої людини, трудових колективів, соціальних верств в усіх секторах економіки. **Е.м.у.** – способи впливу держави та її відповідних інститутів на об’єкт управління за допомогою економічних важелів, що застосовуються при формуванні та реалізації податкової,

науково-технічної, кредитно-грошової, структурної, промислової та інших видів політики держави.

© Крушельницька Т.П.

ЕКОНОМІЧНІ ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ – сукупність конституційних прав, що окреслюють юридичні можливості людини в економічній сфері, характер і зміст яких визначається економічним, соціальним і політичним ладом у конкретному суспільстві. Основними економічними правами і свободами людини в демократичному суспільстві є право приватної власності, право на спадщину, свобода підприємницької діяльності, право на страйк, на участь в управлінні підприємством тощо.

© Михненко А.М., Марчук Р.П.

ЕКОНОМІЧНО АКТИВНЕ НАСЕЛЕННЯ – частина населення, яка пропонує свою працю для виробництва товарів і надання різноманітних послуг. За міжнародними стандартами до економічно активного населення належать громадяни обох статей віком від 15 до 70 років включно, які ведуть економічну діяльність (зайняті) або шукають роботу і готові приступити до неї (безробітні).

© Матвійшин Є.Г.

ЕКОСИСТЕМА – природний комплекс, у якому живі й неживі компоненти пов'язані між собою обміном речовин та енергії й утворюють стійку цілісність. Термін запровадив у науковий обіг англійський біолог А.Тенслі в 1935 р.

© Штика Л.Г., Гогіна Л.М.

ЕКСПЕРИМЕНТ – метод пізнання шляхом предметно-практичного перетворення об'єкта з метою верифікації (перевірки) гіпотез. Відрізняється від інших методів пізнання впливом на об'єкт, що дає можливість дослідження причинно-наслідкових зв'язків, глибокого проникнення в сутність явищ. Ці переваги супроводжуються деякими недоліками, зокрема можливістю деформації або втрати об'єкта дослідження. У сфері державно-управлінської діяльності Е., зокрема соціально-правовий, організаційно-правовий, використовується переважно для перевірки ефективності нових форм, методів і моделей державного управління.

© Сурмін Ю.П.

ЕКСПЕРИМЕНТ СОЦІАЛЬНИЙ – специфічний різновид наукового експерименту, об'єктами якого виступають соціальні об'єкти і процеси. Це метод пізнання шляхом предметно-практичного їх перетворення з метою верифікації гіпотез, коли дослідник здійснює маніпулювання змінними і спостерігає ефекти, спричинені цією дією щодо інших змінних (Д.Кемпбелл). Відрізняється від інших методів пізнання активним втручанням у природу об'єкта, яке дає можливість дослідження причинно-наслідкових зв'язків, глибокого проникнення в суть явищ. **Е.с.** – це спосіб отримання інформації про кількісні та якісні зміни показників об'єкта в результаті дії на нього деяких керованих і контрольованих чинників (змінних). Він припускає предметно-практичне перетворення об'єкта відповідно до гіпотези в контрольованих і керованих умовах маломасштабного буття. **Е.с.** має сенс тільки тоді, коли існує можливість перенесення отриманих результатів або на об'єкти, які подібні до експериментального, або на масштабніші об'єкти.

Е.с. пройшов тривалий шлях розвитку від елементів випробування, проб у різних сферах діяльності до складного і розвинутого методу соціального пізнання.

Для **Е.с.**, на відміну від інших методів досліджень, характерна висока активність, перетворення об'єкта дослідження, втручання дослідника в його структуру. Це забезпечує, з одного боку, високу ефективність даного методу, а з другого – зберігає безпеку матеріальних і моральних втрат і негативних залишкових деформацій об'єкта. Для мінімізації негативних наслідків від експерименту необхідно: 1) здійснювати експериментальні процедури відповідно до закону, дотримуватися правових і етичних норм; 2) забороняти експерименти, що спричиняють погіршення життя людини, порушують її права і свободи; 3) проводити експерименти з людьми за їх згодою на досліди; 4) у разі невдачі експериментів необхідно компенсувати людям втрати і забезпечити повернення до колишніх форм життя.

З отриманням Україною незалежності якийсь час **Е.с.** сприймався як символ авторитарного свавілля над суспільством. Справедливо критикуючи радянське минуле, демократичні публіцисти нерідко зводили **Е.с.** до того, що насправді ним не є, тобто до масштабного волюнтаризму в управлінні. З

приводу застосування **Е.с.** у сучасному суспільстві існують не тільки цілком виправдані побоювання, але й безліч забобонів, які часто базуються на принципі помилкового гуманізму: “Люди не кролики, на них не можна експериментувати!” Якщо дотримуватися цього принципу, то суспільству потрібно або зупинитися в своєму розвитку, оскільки первинним актом будь-яких змін є впровадження нововведень, або упроваджувати в широких масштабах будь-яке нововведення без його попередньої перевірки в малих масштабах.

В етосі **Е.с.** можна виділити чотири етичні доктрини: моральний позитивізм, моральний консерватизм, моральний модернізм і моральний футуризм. Моральний позитивізм керується тим, що немає ніякого іншого морального стандарту, крім того, що нині існує. Етичний позитивізм виходить з того, що все дійсне є розумним і благим і тому він на боці сили. Експеримент з огляду на це розглядається як засіб підвищення авторитету сили. Моральний консерватизм ставить **Е.с.** під заборону. Моральний модернізм виправдовує його як інструмент інноваційної діяльності, а моральний футуризм розглядає як спосіб реалізації ідеальної моделі майбутнього.

Згідно з К.Поппером, суспільний розвиток здійснюється шляхом створення таких соціальних технологій, які мають бути перевірені за допомогою поступової або поетапної соціальної інженерії, ключову роль у реалізації якої відіграє **Е.с.** Тому він виконує в суспільстві різноманітні функції: перевірочну, узагальнення передового досвіду, інноваційну, прогностичну тощо. Роль **Е.с.** у суспільстві постійно зростає з посиленням динаміки соціальних змін і ускладненням суспільного розвитку.

Нині **Е.с.** є розвинутим утворенням, яке об'єднує велику кількість конкретних різновидів: за сферою становища об'єкта: виробничі, військові, економічні, власне соціальні, політичні, педагогічні та ін.; за основною метою: перевірочні і пошукові; за специфікою дослідницького завдання: експерименти у сфері науки і практичні експерименти; за ступенем наявності соціальної природи: натурні, модельні, уявні; за характером експериментальної ситуації: польові і лабораторні; за структурою експериментальної діяльності: проектні (активні і пасивні), експерименти “екс-постфакто”; за логічною

структурою доказу гіпотези: паралельні, послідовні; за типом суб'єкта: самоексперименти, експерименти з виконанням ролі суб'єкта наявним органом управління, експерименти зі спеціально створеним суб'єктом. У структурі **Е.с.** як процесу виділяються три етапи, кожен з яких включає відповідний комплекс операцій:

Підготовчий етап об'єднує в собі обґрунтування його необхідності, можливості і доцільності, розробку методологічного (аналіз практичної проблемної ситуації, формулювання пізнавальної проблеми, визначення цілей і завдань, експериментального об'єкта і предмета дослідження, висунення гіпотез, емпіричної інтерпретації і операціоналізації понять) і методичного (побудова методики експерименту, планування його процедур) розділів програми, побудова його узагальненої моделі, формування необхідних умов для проведення досвіду.

Реалізаційний етап, основним змістом якого виступає предметно-практична діяльність експериментатора та обстежуваних: випробування, спостереження, контроль, вимірювання змінних, управління експериментом тощо. *Етап аналізу і узагальнення результатів*, пов'язаний з перетворенням експериментального факту дійсності, отриманого на попередньому етапі, у факт науки, перенесенням отриманих результатів з об'єкта **Е.с.** на реальні об'єкти та процеси.

Незважаючи на те, що останні десятиліття авторитет **Е.с.** як ефективний критерій істини дещо знизився, він належить до методів наукового пізнання, що найінтенсивніше розвиваються. При цьому найбільш значними є такі тенденції до його змін: 1) відбувається значне розширення соціальних наук, в яких починає широко застосовуватися експериментальний метод; 2) стрімко розвивається модельне, математичне і уявне моделювання, яке особливо ефективно під час роботи дослідника з недоступними об'єктами і з тими об'єктами, дії з якими обмежені через їх особливу цінність і унікальність; 3) як і будь-який метод наукових досліджень, експеримент інтегрує в собі досягнення в розвитку інших методів. Сучасні **Е.с.** дедалі більше збагачуються точними методиками спостереження і вимірювання, численними точними приладами і устаткуванням; 4) спостерігається розвиток нормативно-правових основ **Е.с.**

© Сурмін Ю.П.

ЕКСПЕРТИЗА СОЦІАЛЬНА (*social expertize*, від лат. *expertus* – досвідчений) – аналітичне вивчення та оцінювання фахівцями соціальних аспектів чинних управлінських актів або їх проектів, соціально-економічних програм, матеріалів господарської, економічної, політичної, суспільної та іншої діяльності, трудових відносин, прогнозування наслідків їх реалізації, а також розробка практичних рекомендацій щодо запобігання негативним наслідкам чи їх подолання. Основні принципи **Е.с.**: незалежність, кваліфікованість, науково-методична обґрунтованість, регламентованість, публічність. Процедура **Е.с.** складається з трьох етапів: 1) визначення (дослідження) рівня проблемності проекту або ситуації шляхом висунення та перевірки гіпотез; 2) емпіричне оцінювання проблеми (проблем) за наперед узгодженою методикою та критеріями; 3) представлення мотивованих оцінок, висновків та рекомендацій щодо експертowanego об'єкта. **Е.с.** проводять експерти – фахівці у відповідній сфері, призначені замовником, обрані спільнотою або самоназвані. **Е.с.** має бути обов'язковою поряд з інженерно-технічною, економічною, екологічною та іншими оцінками соціальної ефективності будь-якого проекту або впровадженого акту. **Е.с.** передбачена Законом України “Про наукову і науково-технічну експертизу” (1995 р.), іншими законодавчими актами.

© Крупник А.С.

ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА – використовують на підготовчому етапі розробки політичних рішень, програм, проектів, у процесі аналізу різних політичних подій, соціальних проблем тощо. Якість **Е.о.** визначається на основі аналізу результатів практичного розв'язання політичних проблем. Під **Е.о.** розуміють комплекс дослідницьких процедур, методів, спрямованих на отримання від експертів інформації, наступний її аналіз та інтерпретація з метою підготовки й вироблення управлінських і політичних рішень.

© Титаренко О.Р.

ЕКСПЕРТНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ – вивчення параметрів досліджуваного об'єкта, що базується на принципах організації колективної інтелектуальної діяльності з використанням технології експертного аналізу і оцінювання. Мета **Е.д.** полягає в попередньо-

му тестуванні об'єкта дослідження, спрямованому на виявлення в ньому внутрішніх властивостей і зв'язків, прихованих від дослідника. Завдяки методам експертного аналізу збирається необхідний для винесення експертної оцінки матеріал, забезпечується його відповідність прийнятим стандартам. Інформація, отримана в процесі експертного опитування, не є готовою експертизою, вона має бути оброблена і лише після цього її можна розглядати як вирішення поставленого завдання.

© Титаренко О.Р.

ЕКСТРЕМІЗМ – прихильність в ідеології й політиці до крайніх поглядів і засобів у досягненні певних цілей. **Е.** виступає проти існуючих громад, структур та інституцій, намагаючись підірвати їх стабільність, розхитати та ліквідувати їх заради своїх цілей (як правило, силовими засобами). В ідеологічному плані **Е.** відкидає будь-яке інакомислення, намагаючись жорстко утвердити свою систему політичних, ідеологічних або релігійних поглядів, нав'язати їх опонентам за будь-яку ціну, вимагає від своїх прихильників сліпої покори і виконання будь-яких наказів та інструкцій. До чинників, які породжують **Е.** у суспільстві, належать: соціально-економічні кризи, деформації політичних структур, зниження життєвого рівня значної частини населення, придушення владою опозиції та інакомислення, національне пригнічення, амбіції лідерів політичних партій і соціальних груп та ін. Новим видом **Е.** є екологічний екстремізм. Він спричинений загостренням екологічних проблем, погіршенням якості навколишнього середовища. Екологічний **Е.** виступає проти науково-технічного прогресу, організує акції, спрямовані на повну ліквідацію несприятливих в екологічному плані об'єктів та процесів.

© Михненко А.М.

ЕКУМЕНІЗМ (від грец. *oikumene* – мешкаю) – вчення та рух християнських церков за співпрацю та взаєморозуміння між християнами різних конфесій. Керівний орган екуменічного руху – Всесвітня Рада Церков (ВРЦ). Членами ВРЦ є понад 300 релігійних об'єднань з більш як 100 країн світу. Екуменісти своїм завданням вважають глибше пізнання вчення усіх Церков для виділення об'єднувальних елементів і практичних

дій, спрямованих до єдності. **Е.** виступає за посилення впливу релігії й вироблення загально-християнської соціальної програми, придатної для віруючих, які живуть у країнах з різними соціальними системами. **Е.** як рух проявляється на кількох рівнях. I рівень – це рух за об'єднання християнських Церков, який координує ВРЦ. Він підтримується більшістю протестантських та православних конфесій, вірменською апостольською та іншими церквами; II рівень – діяльність міжнародних протестантських організацій, таких як Всесвітня Лютеранська Федерація, Всесвітня Методична Рада, Всесвітній Союз Баптистів та ін., і взаємні контакти автокефальних православних церков; III рівень – діяльність релігійних об'єднань у масштабах однієї країни. Серед них найбільш відомі Національна Рада Церков Христа в США, Британська Рада Церков; IV рівень – діяльність релігійних об'єднань у масштабах регіону, цілої низки країн (наприклад Всеафриканська Конференція Церков). Існують також і “галузеві” міжнародні релігійні об'єднання (Всесвітня федерація студентів християн та ін.) і міжконфесійні міжнародні рухи (Християнська світова конференція та ін.). ВРЦ підтримує відносини та співробітничує з цими міжнародними організаціями. В **Е.** рух активно включився і Ватикан. На II Ватиканському соборі (1962-1965) був прийнятий “Декрет про єкуменізм”. Представники Ватикану є присутніми як спостерігачі на багатьох форумах ВРЦ. На християнський **Е.** впливають процеси інтеграції та диференціації, які відбуваються в нехристиянських конфесіях. З 2007 р. у Києві проходять традиційні січневі молитовні марафони за єдність християн, у яких беруть участь представники православних та римо-католицьких церков, Всесвітнього Братства Буддистів, Світового Ісламського Конгресу, Церкви Християн Євангельської Віри та інших протестантських спільнот.

© Лазар Я.І., Яскевич А.Й.

ЕЛЕКТОРАТ (від *elektor* – виборець) – сукупність громадян, яким надане право брати участь у виборах певного органу, політичної партії чи конкретної особи. Кількісний склад **Е.** залежить від таких основних чинників: чисельності населення певної країни та ступеня демократичності її виборчої системи; типу виборів (загальнодержавні, в суб'єктах

федерації, парламентські, місцеві); рівня політичного впливу певної партії чи окремої особи на виборців та готовності останніх підтримати на виборах відповідних кандидатів.

© Чорна М.В.

ЕЛЕКТРОННИЙ ДОКУМЕНТООБІГ (ЕДО) – інформаційна технологія, яка забезпечує життєвий цикл електронного документа (ЕД). Перевагами **ЕДО** є: скорочення обсягів паперових витрат, що пов'язані з опрацюванням документів; використання електронних копій документів під час роботи користувачів; підтримка версій електронного документа; використання шаблонів текстових атрибутів у системі; колективна робота під час виконання і розробки документів; наочний і зручний контроль щодо виконання встановлених доручень; автоматичне зняття завдань з контролю під час реєстрації документів, які скасовують їх виконання; підтримка завдань з циклічним періодом виконання; встановлення зв'язків між документами в системі тощо. Суб'єктами **ЕДО** є автор, підписувач, адресат та посередник, які набувають передбачених законом або договором прав і обов'язків у процесі **ЕДО**. Запровадження **ЕДО** в органі виконавчої влади або місцевого самоврядування вимагає для всіх державних службовців, які беруть участь у роботі з документами, наявності: засобів обчислювальної техніки, адекватних за продуктивністю впроваджуваному програмному забезпеченню документообігу; обов'язкової стовідсоткової оснащеності персональними комп'ютерами всіх працівників органу влади, які працюють з документами; засобів зв'язку адекватної пропускної спроможності між всіма робочими місцями; автоматизованої системи діловодства, яка використовує програмне забезпечення, що допускає перехід до електронного документообігу; психологічної готовності керівників до використання електронних аналогів власноручного підпису на документі (часто психологічна готовність виявляється важливішою за наявність необхідного технічного забезпечення); служб і технічних можливостей переведення вхідних паперових документів в електронну форму. **ЕДО** дає змогу створити в органі влади єдиний інформаційний простір, інтегруючи в інформаційний вузол всі документальні системи. Інтеграція здійснюється без втрати якості ро-

боти з документами, із збереженням традицій діловодства. Основа подібної інтеграції – надійне сховище документів і системи документообігу, які взаємодіють з ним, що дає змогу забезпечити оптимальний пошук і вибірку інформації під час підготовки матеріалів.

© Клименко І.В.

ЕЛЕКТРОННИЙ УРЯД (ЕУ) – інструмент, за допомогою якого організовується державне управління на основі електронних засобів обробки, передачі і поширення інформації, надання послуг державних органів усіх гілок влади всім категоріям громадян (пенсіонерам, робітникам, бізнесменам, державним службовцям тощо) електронними засобами, інформування тими самими засобами громадян про роботу державних органів. Метою створення **ЕУ** є забезпечення відкритості діяльності органів державної влади та реалізації громадянами конституційних прав на участь в управлінні державними справами, підвищення ефективності діяльності органів державної влади всіх рівнів. Основні завдання **ЕУ**: організація інформаційних комунікацій між суб'єктами державної влади всіх рівнів, створення централізованих баз даних з технологіями розподіленої обробки даних для забезпечення роботи та електронного документообігу на всіх гілках влади і структурних підрозділах влади; надання повного спектра інформаційних послуг державними органами всім категоріям громадян електронними засобами в доступній та зручній формі без часових та просторових обмежень; сприяння розвитку електронного ринку товарів та послуг в інтересах забезпечення державних замовлень, організації тендерів, ефективності управління виробництвом та реалізацією товарів і послуг з метою підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників на міжнародному ринку; впровадження електронної демократії як форми забезпечення прозорості, довіри взаємовідносин громадянин-державна, приватний бізнес - держава, громадські організації та інститути-державна, відкритості державного управління для громадського обговорення, контролю та ініціативи; підвищення якості життя громадян за рахунок удосконалення системи соціальних послуг, системи охорони здоров'я, надійного забезпечення правової та особистої безпеки, розширення можливостей для освіти,

екологічної безпеки; функціонування системи електронного голосування як форми забезпечення прозорості у взаємовідносинах “виборець-депутат”.

© Клименко І.В.

ЕЛЕКТРОННИЙ ЦИФРОВИЙ ПІДПИС – вид електронного підпису, отриманого за результатом криптографічного перетворення набору електронних даних, який додається до цього набору або логічно з ним поєднується і дає змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати підписувача. **Е.ц.п.** накладається за допомогою особистого ключа та перевіряється за допомогою відкритого ключа. **Е.ц.п.** є обов'язковим реквізитом електронного документа, який використовується для ідентифікації автора та/або підписувача електронного документа іншими суб'єктами електронного документообігу. Накладанням електронного підпису завершується створення електронного документа. Електронний підпис – це дані в електронній формі, які додаються до інших електронних даних або логічно з ними пов'язані та призначені для ідентифікації підписувача цих даних. Використання **Е.ц.п.** дає змогу: побудувати корпоративну систему документообігу; гарантувати вірогідність документації; мінімізувати будь-які ризики за рахунок підвищення конфіденційності інформаційного обміну; значно скоротити час руху документів у процесі оформлення звітів і обміну документацією; удосконалити й здешевити процедуру підготовки, доставки, обліку та зберігання документів. **Е.ц.п.**, що проставляється під документом, не змінює самого документа, він тільки дає можливість перевірити достовірність і авторство отриманої інформації.

© Клименко І.В.

ЕЛЕМЕНТ (лат. *elementum* – первісна речовина) – компонент об'єкта, включеного до системи, який є складовою частиною цієї системи; неподільною одиницею за певного способу поділу, яка входить до складу системи. Проблеми елементів та елементарності вивчали В.Г.Афанасьєв, В.А.Карташов. Наявність зв'язків між елементами зумовлює появу в цілісній системі нових властивостей (емерджентність), що не притаманні елементам окремо. З огляду на цю підмножину елементи системи можуть розглядати-

ся як підсистеми (компоненти), що залежать від цілей дослідження.

© Сурмін Ю.П.

ЕЛЕМЕНТИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – компоненти такої діяльності, до основних з яких можна віднести: планування (вибір підходів та зазначення засобів для досягнення поставленої мети діяльності); організацію (створення формальної структури підпорядкованості, на підставі якої здійснюється розподіл роботи між підрозділами, визначається й координується їх діяльність); управління персоналом (добір і підготовку кадрів, роботу з особистим складом, створення необхідних умов для трудової діяльності); керівництво (прийняття рішень й оформлення їх у вигляді наказів, інструкцій, розпоряджень, доручень); координацію (забезпечення погодженої дії всіх структурних елементів організації); звітність (забезпечення інформацією про хід і організацію діяльності); укладання бюджету (розроблення фінансових планів і контролю).

© Бакуменко В.Д., Штика Л.Г.

ЕЛІТА (від фр. *elite* – кращий, вибраний, відібраний). Цим поняттям позначають провідні верстви суспільства загалом або окремих галузей суспільного життя. Залежно від функцій, які виконує Е. у суспільстві, її поділяють на економічну (господарську), духовно-інтелектуальну, політичну, військову, наукову тощо.

© Кіянка І.Б.

ЕЛІТА НАЦІОНАЛЬНА – вузький прошарок кращих представників професійних, виробничих, наукових, владних, культурних, мистецьких, політичних кіл, організацій та рухів, здатних реально впливати на стан і шляхи прогресивного розвитку соціальних спільнот. Якщо в історії розвитку суспільства на роль “кращих” нерідко претендували представники влади, що сповідували авторитарні, диктаторські чи навіть тиранічні стилі управління, то процеси формування сучасної національної еліти потребують керівників, здатних не тільки сповідувати, а й на практиці реалізувати принципово нові стилі і методи управлінської діяльності. На шляху практичного вирішення цих завдань існує низка проблем. Теоретичні проблеми пов’язані з визначенням того, носіями яких

саме стилів і методів мають бути представники нової національної еліти, а також які конкретні вимоги мають включати процеси формування національних еліт.

© Решетніченко А.В.

ЕЛІТА ПОЛІТИЧНА – сукупність осіб, які здійснюють керівництво державою та політичними процесами загалом, виділяються з політичного середовища вищим рівнем розвитку окремих політичних якостей. Е.п. складається з правлячої еліти та контр-еліти (перебуває в системній опозиції до правлячої верхівки). Правляча еліта, своєю чергою, поділяється на владну еліту (здійснює владу на певному “відрізку” часу) та опозиційну еліту (перебуває в лояльній опозиції та прагне змінити владну еліту шляхом виборів).

© Кіянка І.Б.

ЕЛІТА СОЦІАЛЬНА – порівняно невелика група осіб, яка характеризується, на відміну від більшості населення, згуртованістю, досвідом керівництва, розвинутими міжособовими зв’язками. В основу елітаризму покладено ідею природженої обдарованості людини, наявності у неї таких якостей, що зумовлюють її здатність до найкращого виконання владних функцій у суспільстві. Соціальну базу Е.с., як правило, становлять привілейовані верстви населення. Життєвою потребою для забезпечення існування еліти є її здатність до оновлення, що базується на конкуренції, у протинному разі еліта приречена на виродження, що загрожує соціальній стабільності. Сучасна концепція Е.с. виникла на межі XIX і XX ст. (В.Парето, Г.Моска, Й.Шумпетер, Р.Міхельс, В.Липинський). На сьогодні велика увага приділяється проблемі формування “демократичної еліти”, визначенню її місця в державі.

© Князєв В.М.

ЕЛІТАРНА ДЕМОКРАТІЯ – правління змінюваних, відкритих еліт на основі законів і чітко визначених процедур (конкурентності, чесних виборів, проведення дебатів з ключових питань політики тощо), над якими народ здійснює контроль шляхом виборів. Демократичні процедури мають визначати також ступінь і форми участі пересічних громадян у політиці. Правління більшості розглядається як кращий з наявних способів здійснення влади.

© Князєв В.М.

ЕМБАРГО (від ісп. *embargo* – заборона) – накладання державою повної або часткової заборони на ввезення або вивезення іншими країнами золота, валюти, товарів, заборона державною владою заходити в порти своєї країни кораблів інших країн або виходити з своїх портів суднам інших країн, часткова або повна заборона торгівлі з певними країнами. Використовується як у мирний так і в немирний час відносно певних держав, дії яких становлять загрозу світовому суспільству. У деяких випадках виступає як інструмент економічного, політичного, фінансового тиску на певні держави (санкції США проти Куби, ООН проти Іраку часів С.Хусейна, Ірану, Північної Кореї тощо). Статут ООН передбачає можливість встановлювати **Е.** як колективні дії щодо країн, які загрожують міжнародній безпеці у світі.

© Вировий С.І.

ЕМЕРДЖЕНТНІСТЬ (від лат. *emergens* – виникаючий, англ. *emergent* – те, що виникає раптово) – характеристика внутрішньої динамічної природи, непередбачуваності й парадоксальності; виникнення у системі таких властивостей, яких не мають її окремі елементи.

© Сурмін Ю.П.

ЕМІГРАЦІЯ (з лат. *emigratio* – виселення, переселення) – переміщення людей (емігрантів) зі своєї вітчизни в іншу країну світу з економічних, політичних або релігійних причин. **Е.** передбачає добровільність здійснення особою, яка виїжджає з країни, усіх процедур з виїзду (еміграції) з країни, і обов'язкове перетинання державного кордону. **Е.** здійснюється з метою постійного (довготривалого або тимчасового) проживання в іншій країні та часто з відповідною зміною правового статусу, чим і відрізняється від цільових та туристичних поїздок, робочих відряджень за кордон тощо. Водночас **Е.** не завжди пов'язана з натуралізацією, тобто зміною громадянства або підданства, або тягне її за собою.

© Ярош Н.П.

ЕНГЕЛЬС ФРІДРІХ (1820-1895) – німецький філософ і суспільний діяч, один з основоположників марксизму.

Народився в сім'ї фабриканта. В 1841-1842 рр., відбуваючи військову повинність в Берліні, відвідував університет. В 1842 р. переїхав до

м.Манчестера (Великобританія), де працював у конторі фабрики; співробітничав у "Рейнській газеті". Зустріч з К.Марксом у Парижі в 1844 започаткувала їх дружбу. Брав активну участь в організації (1847 р.) і діяльності "Союзу комуністів", разом з К.Марксом написав програму Союзу – "Маніфест Комуністичної партії" (1848 р.). У червні 1848-травні 1849 рр. разом з К.Марксом видавав у Кельні "Нову Рейнську газету", в 1849 р. брав участь в озброєному повстанні в південно-західній Німеччині.

У листопаді 1849 р. переїхав до Лондона, в листопаді 1850 р. – до м.Манчестера, де працював в торговельній конторі, з 1870 жив в Лондоні.

Е. надавав постійну матеріальну допомогу К.Марксу, разом з яким керував діяльністю І Інтернаціоналу. Після його смерті був радником і керівником Європейських соціалістів. Основні праці: "Становище робочого класу в Англії" (1845 р.); "Свята сім'я" (1845 р.), "Німецька ідеологія" (1845-1846 рр.), спільні праці з К.Марксом; "Селянська війна в Німеччині" (1850 р.); "Революція і контрреволюція в Німеччині"; "Анти-Дюрінг"; "Походження сім'ї, приватної власності і держави"; "Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії"; "Діалектика природи"; "Селянське питання у Франції і Німеччині". Принципове значення для теорії державного управління має вчення **Е.** про базис і надбудову. Раз виникнувши на певному базисі, надбудова справляє зворотний і притому могутній вплив на базис і розвиток суспільства в цілому. В цій взаємодії визначальну роль, зрештою, відіграє базис. При цьому різні елементи надбудови неоднаково пов'язані з базисом і зазнають його впливу і, у свою чергу, впливають на нього безпосередньо, або більш опосередковано. Зворотна дія надбудови має різний характер. **Е.**, характеризуючи роль держави як політичної надбудови, писав: "Зворотна дія державної влади на економічний розвиток може бути троякого роду. Вона може діяти в тому самому напрямі – тоді справа йде швидше; вона може діяти проти економічного розвитку – тоді в певний час у кожного великого народу вона зазнає краху через певний проміжок часу; або вона може ставити економічному розвитку в певних напрямках перешкоди і штовхати його в інших напрямках. Цей випадок зводиться, врешті-решт, до одного

з попередніх. Проте зрозуміло, що в другому і третьому випадках політична влада може завдати економічному розвитку найбільшої шкоди і може викликати витрату сил і матеріалу в масовій кількості”. Те, що тут викладено про роль держави, справедливе і щодо ролі надбудови в цілому. Надбудова, таким чином, завжди відіграє активну роль у суспільстві.

© *Калужний В.В.*

ЕНДОГЕННИЙ – фактор, який має внутрішнє походження, зумовлений внутрішніми причинами.

© *Сурмін Ю.П.*

ЕНЕРГЕТИЧНА ХАРТІЯ – низка документів, що регламентує діяльність у сфері енергетики, а також міжурядова організація з керівним органом і секретаріатом. Такий механізм співпраці між Сходом і Заходом в енергетичній сфері часто називають процесом **Е.х.** Основоположним документом процесу стала Європейська енергетична хартія (ЄЕХ), підписана 17 грудня 1991 р. в Гаазі. Ідея (ЄЕХ) була висунута колишнім прем'єр-міністром Голландії Р.Любберсом на засіданні Європейської Ради в Дубліні 25 червня 1990 р. Вона була підтримана ЄС, а потім всіма учасниками Наради по безпеці і співпраці в Європі (СБСЕ) як пропозиція, що логічно випливає з політичної ситуації, яка змінилася, в Європі і спрямована на зміцнення безпеки і стабільності в ключовій сфері економіки – енергетиці. 17 грудня 1991 р. ЄЕХ була підписана в Гаазі більшістю європейських держав, ЄС, Австралією, Канадою, Туреччиною, США і Японією. ЄЕХ є політичним документом. Для перетворення намірів і декларацій ЄЕХ в юридичні зобов'язання було визнано необхідним розробити *Договір до Енергетичної хартії (ДЕХ)*. У грудні 1994 р. в Лісабоні були підписані цей договір і Протокол з питань енергетичної ефективності і відповідних екологічних аспектів. Ці документи набули чинності в квітні 1998 р. Тоді ж була прийнята поправка до торговельних положень Договору, що приводить їх у відповідність з правилами СОТ. ДЕХ встановив систему міжнародних правил, які стосуються п'яти основних напрямів: захисту і заохочення іноземних інвестицій в енергетику; вільної торгівлі енергетичними матеріалами; свободи енергетич-

ного транзиту по трубопроводах і мережах; послаблення несприятливої дії енергетичного циклу на навколишнє середовище; механізмів вирішення суперечок між державами або між інвестором і державою. З набуттям чинності ДЕХ хартія почала функціонувати як міжурядова організація. Її керівним органом є Конференція країн-учасниць, що збирається двічі в рік. Секретаріат організації розміщений у Брюсселі. Хартія перестала бути густо європейською - до неї приєдналася і низка країн Азії. В цей час ДЕХ підписаний 51 країною, ратифікований 46 країнами. Росія, підписавши договір в 1994 р., досі його не ратифікувала і бере участь в хартії на тимчасовій основі. 17 країн і 10 міжнародних організацій (в тому числі АСЕАН) мають статус спостерігача. Нині, враховуючи зростання залежності Західної Європи від імпорту енергоресурсів, держави-члени ДЕХ приділяють значну увагу питанням транзиту енергоресурсів. Із січня 2000 р. в рамках хартії розробляється Протокол по транзиту.

© *Манойленко О.В.*

ЕНТРОПІЯ УПРАВЛІНСЬКА – поняття, що описує основні принципи і закономірності поведінки, функціонування і розвитку систем управління. **Е.у.** є продуктом наукових пошуків, що виникли на межі методології системного підходу, математики, природничих і соціальних наук. Категорія “ентропія” введена в науку у 1865 р. німецьким ученим Р.Клаузісом і використовувалась у фізиці для аналізу термодинамічних систем. Крім того, поняття ентропія широко використовується в хімії, біології, теорії інформації. До аналізу соціальних систем ця категорія вперше застосована бельгійським фізиком І.Пригожиным. Ентропія відображає стан закритої системи, що вичерпує свою енергію протягом тривалого часу і зупиняється. Разом з тим управлінські системи є системами відкритими і відповідно можуть здобувати енергію із зовні, взаємодіяти із зовнішнім середовищем і уникати ентропії. Відкриті системи виживають, пристосовуючись до нових умов (в цьому контексті бажано звернутись до категорії “*адаптивне управління*”).

Під **Е.у.** треба розуміти відхилення системи управління або її окремих підсистем від нормального (очікуваного) стану. **Е.у.** прояв-

ляється у зниженні рівня організації, ефективності функціонування, темпів розвитку об'єкта управління. Для **Е.у.** є характерним кількісна і якісна невизначеність стану системи, за якої подальший процес її розвитку може мати різний кінцевий результат. Вона відповідно характеризує ступінь неупорядкованості об'єкта в такому стані і пов'язана з помилками в системі управління.

Використання дефініції **Е.у.** є важливим для удосконалення державного управління. Воно надає принципово нові можливості для формування поглядів на знаходження резервів для покращання системи державного управління на всіх рівнях і, відповідно, зменшення її ентропії. **Е.у.** дає змогу знайти відхилення від оптимального (в цьому контексті нормативного) стану і реально оцінити ступінь цих відхилень. **Е.у.** проявляється в зниженні рівня функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування, невинуватеному збільшенні чисельності державних службовців і структурних підрозділів, дублюванні в їх роботі та ін.

© *Луначек В.Е.*

ЕРХАРД ЛЮДВІГ (4 лютого 1897 - 5 травня 1977 р.) – німецький економіст і державний діяч, професор економіки, батько “економічного дива” в Німеччині. В 1928-1942 рр. працював науковим співробітником і директором Інституту кон'юнктурних досліджень у Нюрнбергу, а після війни - директором управління господарством англо-американської зони окупації (Бізонії). З 1949 по 1963 рр. він був міністром народного господарства і три роки (1963-1966) - федеральним канцлером ФРН.

Модель “соціального ринкового господарства” містила актуальну і водночас тривіальну думку професора Ерхарда: соціальна спрямованість економіки реалізується не через удосконалення механізму розподілу, а через нарощування виробництва. Ця концепція викликала шквал несприйняття як з боку окупаційних властей, так і соціал-демократичної партії Німеччини, що виступала за централізоване планове господарство. Демонстрував громадянську мужність, впевненість і залізну логіку вченого, аби відстояти свободу економіки проти жорсткого державного втручання. Американська військова адміністрація вбача-

ла в соціальному ринковому господарстві комуністичні ідеї.

Е. – перший у світі ліберальний реформатор такого масштабу і нового типу. Йому знадобилося працювати в умовах, коли державне втручання в економіку стало реальністю. Він розумів, що в умовах значного впливу соціалістичних ідей не обійтися без використання механізму соціального захисту населення і без застосування етатистської риторики. Але важливим для **Е.** було збереження підприємницької свободи та фінансової стабільності. По суті, йшлося про активізацію мотиваційних механізмів у фінансово-економічній сфері. Жорсткий централізм й інфляція були його головними ворогами. **Е.** прагнув мінімізувати прояви етатизму, але не боротися з тією силою, яку більш логічно було б залучити на свій бік. У цьому полягала суть стратегії, що в подальшому отримала назву “соціальне ринкове господарство”. Акценти в ньому ставилися на “ринкове”, а не на соціальне забезпечення, як це іноді подається. У подальшому модель соціальної ринкової економіки неодноразово коригувалася в пошуках балансу між необхідністю державного регулювання (втручання) і потребою в лібералізації підприємницької діяльності. Так, гасло 70-х рр. XX ст. “Більше ринку, менше держави” змінився в 90-х рр. XX ст. на нове “Більше ринку при сильній державі”.

© *Розпутенко І.В.*

ЕТАПИ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ – типова послідовність процесу стратегічного планування, що складається з трьох етапів: концептуально-орієнтованого, на якому здійснюється стратегічний вибір, застосовуються аналітико-синтетичні процедури, складні методи системного аналізу та розробки сценаріїв, креативні евристичні підходи, де важливе місце відводиться SWOT-аналізу; проблемно-орієнтованого, на якому ступінь невизначеності є меншим, ніж на попередньому етапі, оскільки рішення приймаються в межах уже виробленої опорної стратегії, а основна увага зосереджена на коректному формулюванні проблем та визначенні проблемно-орієнтованих цілей; проектно-орієнтованого, який характеризується найменшим ступенем невизначеності, коли планування заходів з реалізації стратегічних пріоритетів доцільно здійснювати на засадах проектного підходу.

© *Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.*

ЕТАПИ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ – послідовні стадії процесу суспільно-історичного розвитку, а саме: 1) глобальна зміна основних базових цінностей, які закладені в архетипах колективного несвідомого (К.Юнг) і мають свої паралелі в ноосфері (В.Вернадський); 2) поява релігійно-етичної системи, що відповідає змінам основних цінностей, яка визначає орієнтири духовного розвитку соціуму на цьому історичному етапі; 3) формування носіїв релігійно-етичних систем, роль яких, як правило, відіграють відповідні расово-етнічні спільноти (етноси), а всередині них – відповідні соціальні верстви (управлінська еліта, олігархія, інтелігенція, працівники, духовництво тощо); 4) перетворення етносів і соціальних верств, які найбільше відповідають новим основним цінностям, на панівні на певному історичному етапі, домінування найбільш адекватних їм соціальних сфер – політичної, економічної, духовної.

© Михненко А.М.

ЕТАТИЗМ (від фр. “*етатос*” – держава) – сукупна назва поглядів, вчень та доктрин, які виходять з уявлень про абсолютну зверхність та самоцінність держави відносно будь-яких інших суспільних інститутів та окремої людини. Найбільш радикальною формою **Е.** є ідеологія та практика *фашизму* (насамперед в італійській модифікації), хоча в цілому **Е.** не може бути зведений до його фашистського різновиду, а його прояви можна віднайти в діяльності практично будь-якої державної організації. Методологічною основою **Е.** є абсолютизація факту наявності організуючого впливу держави на всі аспекти життя суспільства за умови ігнорування мети цього організуючого впливу – захисту суспільно значущих інтересів.

© Бакаєв Ю.В.

ЕТИКА – наука про мораль та людське ставлення до моралі, що ґрунтується на духовному потенціалі, філософському тлумаченні складного і багатовимірного досвіду людства. **Е.** називають практичною філософією, оскільки вона спонукає людину до пошуку гідної відповіді на виклики буття, яке не приймає відсторонених, не пристосованих до життя висновків. У суспільній практиці відбувається конкретизація загальнолюдсь-

ких принципів моралі стосовно умов і структур діяльності кожної певної професії. Специфічні проблеми морального характеру, вирішення яких вимагає високої етичної культури, виникають у сфері державного управління. **Е.** управлінців (політиків) та державних службовців як галузь етичного знання вивчає їх професійну мораль, обґрунтовує ціннісні орієнтації, норми, моральні аспекти поведінки та взаємовідносин у процесі здійснення державно-управлінської діяльності та пропонує практичні рекомендації, зорієнтовані на цю діяльність. Можна визначити вісім напрямів підвищення етичного рівня: 1) підтримувати довіру і впевненість громадськості в етичності урядової та підприємницької діяльності; 2) узаконювати застосування санкцій за неетичну поведінку; 3) боротися з неетичними вчинками, вживаючи заходів щодо їх запобігання або караючи за них; 4) робити працівників чутливими до етичних і ціннісних аспектів результатів їх роботи; 5) з'ясовувати, що визначає етичну чи неетичну поведінку; 6) розвивати навички аналізу етичних ціннісних проблем; 7) допомагати працівникам вирішувати етичні й ціннісні дилеми; 8) сприяти моральному розвитку. Кожен з цих напрямів можна використовувати задля поліпшення етичних показників організації як у державному, так і в приватному секторі.

© Князєв В.М.

ЕТИКА ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ – галузь етичної науки, яка досліджує об'єктивні основи, сутність, специфіку, особливості функціонування, структуру й основні функції моралі державних службовців; система професійних моральних цінностей, правил та принципів, норм і стандартів службової діяльності, поведінки, спілкування та ухвалення рішень.

© Вікторов В.Г.

ЕТИКА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – нормативна основа діяльності органів виконавчої влади, що охоплює такі основні аспекти управління: фундаментальні права і свободи людини і громадянина; взаємні права та обов'язки державних службовців і громадян; раціональне співвідношення справедливості та ефективності, свободи й рівності.

© Князєв В.М.

ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО – наукова дисципліна, в основу якої покладено закономірності взаємодії етнонаціонального процесів і державотворення в процесі творення етносом держави. **Е.** є галуззю науки, що об'єднує етнодержавницьку спрямованість етнології, націології, енополітології, етнофілософії, державознавства. Об'єктом вивчення **Е.** є, з одного боку, генезис і динаміка взаємодії етносу й держави, в процесі яких справляється вплив етнічного фактора на побудову держави (взаємини титульного етносу з національними меншинами відносно форми організації держави – унітаризм, федералізм, конфедералізм, імперія, її назви, суверенізація, етнічне самовизначення), а з другого – державницько управлінські дії у сфері організації міжетнічних відносин, вад яких можуть призвести до етноконфлікту з можливою перспективою втрати державності або цілісності держави.

Е. є новою наукою, що досліджує державотворчий аспект етнічності, націотворчі засади зародження, становлення та розбудови держави, консолідуючи етнонаціональні та державотворчі чинники суспільного розвитку. Концептом **Е.** є ідеологія національного державотворення, квінтесенцією якої є національна ідея, яка за умов прискорених трансформаційних процесів може й має змінюватися на крок уперед, мобілізуючи соціум на більш високі звершення.

Нагальними стали і сучасні вимоги багатьох народів та держав щодо суверенізації, які варто розглянути в контексті глобалізації та інформаційно-інтелектуальної й економічної інтеграції різних народів та держав. Причому варто наголосити на тому, що саме нація як спільнота, як ідея, як культура, як традиція, як політика стає стрижнем, вихідною точкою формування національної самосвідомості, і чи найважливіше – критерієм самоідентифікації та соціалізації особи, становлення демократичного суспільства і цивілізованої етнонаціональної політики держави.

Саме ж націотворення постає життєдайною основою української ідеї, а людина і нація – цілісною вартістю національної ідеї, зокрема в Україні, основою сучасних державотворчих процесів. Усе це значно розширює етнодержавознавчі обрії, робить етнонаціональну сферу суспільного розвитку доступнішою для наукового пізнання. Загалом

Е. охоплює широке коло проблем. Воно, по-перше, нерозривно пов'язане з реалізацією національної ідеї, нації (народу) в практиці державотворення, яке, в свою чергу, базується на конституюванні демократії, обстоюванні людських прав і свобод, зокрема етнічних (національних) меншин, на суверенізації у контексті глобалізації та інтеграції різних народів і держав. По-друге, саме **Е.** заглиблюється в політичну психологію та політичну ідеологію (ментальність) етносів (націй), з'ясовує організаційні структури боротьби за свободу і незалежність народів, за суверенізацію. По-третє, саме на **Е.** покладається сучасне тлумачення принципу “права нації на самовизначення”, вироблення підходів щодо теорії “пріоритету прав людини” та реалізацією “права на ідентичність” у системі індивідуальних та колективних прав, співвідношення прав нації на самовизначення та прав людини – стрижня сучасної демократично організованої державності.

© Куц Ю.О.

ЕТНОПОЛІТИКА – система підходів, принципів та практичних заходів держави, спрямованих на задоволення потреб різних етнічних спільнот, пов'язаних із специфікою їхнього етнокультурного розвитку, регулювання міжетнічних відносин, усунення чинників міжетнічної напруженості й міжетнічних конфліктів, забезпечення участі у державотворчих процесах різних компонентів етнонаціональної структури відповідного суспільства. В поліетнічних країнах або в країнах з поліетнічним складом населення етнополітика, як правило, є автономним напрямом управлінської діяльності. Див. також *Державна етнополітика*.

© Троцинський В.П.

ЕТНОС – історична спільність людей, особлива форма їхнього колективного співжиття. Завдяки своїм основним системним характеристикам (мова, специфічні елементи матеріальної і духовної культури, релігія, самосвідомість) **Е.** як спільнота людей здатна до стійкого багатоговікового існування та самовідтворення. Особливу роль у формуванні та розвитку **Е.** відіграє етнічна самосвідомість, відчуття неперервності, спільна пам'ять і колективна доля, тобто лінії культурної спорід-

неності, втілені в самобутніх міфах, спогадах, символах і цінностях, збережених певною етнічною спільнотою. За Е.Смітом, ідентичність **Е.** визначають, принаймні, шість головних атрибутів: групова власна назва; міф про спільних предків; спільна історична пам'ять; один або більше диференційованих елементів спільної культури; зв'язок із конкретним "рідним краєм"; відчуття солідарності у значної частини членів **Е.** Важливим напрямом державної етнополітики в Україні є вжиття заходів, спрямованих на завершення внутрішньої консолідації українського **Е.** на базі цих шести універсальних атрибутів етнічної ідентичності.

© Троциньський В.П.

ЕФЕКТ СИНЕРГЕТИЧНИЙ – ефект примноження результату функціонування системи, що перевищує суму результатів функціонування її окремих складових. Використовується в державному управлінні при визначенні основних завдань управління, прийнятті управлінських рішень, що забезпечує примноження результату.

© Сурмін Ю.П.

ЕФЕКТ ЦІЛІСНОСТІ – здатність системи до самозбереження, незважаючи на вплив

різних факторів. При будь-якій втраті елементів, зв'язків, підсистем система зазнає перебудови і досягає цілісності.

© Сурмін Ю.П.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (англ. *efficiency of public administration, mainly state administration*) – досягнення поставленої соціальної мети в результаті діяльності органу влади, його структурного підрозділу чи окремого управління за максимально можливої економії суспільної праці. **Е.д.у.** включає мету, засоби, процес і результат реалізації функцій керуючої підсистеми, що були спрямовані на вирішення завдань із досягнення бажаного суспільно корисного результату. **Е.д.у.** залежить від сукупності об'єктивних та суб'єктивних чинників: наукової організації усіх сфер суспільного життя; доцільності та економічності використання ресурсів; політичної стабільності; матеріальних, соціально-політичних, організаційно-правових, психологічних, етичних факторів тощо.

© Приходченко Л.Л.

ЕШЕЛОНИ ВЛАДИ – структурні підрозділи ієрархічної системи управління, серед яких розрізняють вищі, верхні, середні й нижчі **Е.в.**, які мають відповідне призначення у системі влади.

© Бакуменко В.Д.

Є

ЄВРАЗІЙСТВО – концепція, основною засадою якої є ідея синтезу західної та східної культур як моделі суспільного розвитку. Запропонована у першій половині XIX ст. П. Чаадаєвим, який вважав, що Росія, перебуваючи між Заходом і Сходом, мала поєднати в собі “обидва великі основи духовної природи”, але не зробила цього і залишилася поза часом і поза межами двох цивілізацій. У сучасній Російській Федерації робиться спроба поновити цю концепцію та втілити її в практику сучасного управління через створення відповідних об’єднань держав та їх структур управління.

© Михненко А.М., Борисевич С.О.,
Месюк М.П.

ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ – інтеграція України в Організацію Північноатлантичного Договору (НАТО), яка передбачає: визнання положень Північноатлантичного договору від 4 квітня 1949 р. і зобов’язання виконувати їх. Він зобов’язує країни-учасниці взяти на себе частину ризиків і відповідальності за колективну безпеку, а також утримуватись від приєднання до будь-яких інших міжнародних зобов’язань, які можуть суперечити договору. За Договором головна роль НАТО полягає у забезпеченні свободи і безпеки країн-членів за допомогою політичних і військових засобів. НАТО дотримується спільних для Альянсу цінностей демократії, індивідуальної свободи, верховенства права та мирного розв’язання суперечок і підтримує ці цінності в усьому євроатлантичному регіоні. Альянс залишається міжурядовою організацією, в якій кожен член зберігає свій суверенітет, а всі рішення приймаються спільно на основі консенсусу. Найважливішим органом прийняття рішень є Північноатлантична рада, в якій беруть участь представники усіх країн – членів Альянсу на рівні послів, міністрів або глав держав та урядів. Кожна країна – член НАТО бере повноцінну участь у процесі

прийняття рішень на рівноправній основі незалежно від її розміру або політичної, військової та економічної потужності. Співпраця з країнами, які не є членами НАТО, є невід’ємною частиною політики безпеки Альянсу і відіграє фундаментальну роль у його повсякденній діяльності. Отже, партнерство і співпраця є частиною двостороннього процесу на користь як країн-партнерів, так і країн-членів Альянсу, що дає можливість кожній з них обговорювати питання безпеки і співпрацювати в різних сферах з метою подолання розбіжностей і потенційної незгоди, які можуть спричинити нестабільність і конфлікт. Поряд з цим Україна має виконувати умови: Рамкового документа “Партнерство заради миру” від 10 січня 1994 р.; угоду між державами-членами Північноатлантичного договору та іншими державами, які беруть участь у програмі “Партнерство заради миру” щодо статусу їх збройних сил від 19 червня 1995 р.; подальшого додаткового протоколу до угоди між державами-учасницями Північноатлантичного договору та іншими державами, які беруть участь у програмі “Партнерство заради миру”, щодо статусу їх збройних сил від 19 грудня 1997 р.; Стратегічної концепції Альянсу від 24 квітня 1999 р.; Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору від 9 липня 1997 р.; Закону України № 964-IV “Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 р. (із змінами, внесеними згідно із Законом № 3200-IV від 15 грудня 2005 р.); Указу Президента України № 648/2004 “Про воєнну доктрину України” від 15 липня 2004 р. (із змінами, внесеними згідно з указами Президента № 800/2004 від 15 липня 2004 р., № 702/2005 від 21 квітня 2005 р.); Державної програми інформування громадськості з питань Є.і. України на 2007-2011 рр.; Державної програми підготовки, перепідготовки та підвищен-

ня кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2007-2011 рр.; Цільового плану Україна-НАТО на 2008 р. у межах плану дій України-НАТО від 1 червня 2008 р.

Активізація євроатлантичних намірів України спостерігається з 2007 р., про що свідчить участь українських високопосадовців у спільних діях Альянсу. Зокрема, 21 квітня 2007 р. делегація Міністерства оборони України взяла участь у щорічних консультаціях у штаб-квартирі Альянсу, присвячених участі України у Процесі планування та оцінки сил (ППОС) в рамках програми НАТО “Партнерство заради миру” (ПЗМ). Було розглянуто підсумковий документ щодо результатів участі України у ППОС. 14 червня 2007 р. у штаб-квартирі НАТО (м.Брюссель, Бельгія) делегація України взяла участь у щорічних засіданнях Комісії Україна-НАТО (КУН) та Ради євроатлантичного партнерства на рівні міністрів оборони. Під час засідання КУН розглядалися питання реформування оборонного та безпекового секторів України, а також її участі в операціях з підтримання миру під проводом НАТО. У травні та листопаді 2007 р. проведені засідання Військового комітету Україна-НАТО на рівні начальників генеральних штабів, на яких аналізувалися питання підвищення оперативних спроможностей та трансформаційних можливостей Збройних Сил України в контексті виконання заходів Державної програми розвитку Збройних Сил України на 2006-2011 рр. У вересні 2007 р. в м.Києві проведено засідання Робочої групи Військового комітету з питань співробітництва у форматі Ради євроатлантичного співробітництва (26 країн-членів НАТО та 23 країни-партнери ПЗМ). 7 грудня 2007 р. у штаб-квартирі НАТО в Брюсселі відбулося засідання КУН на рівні міністрів закордонних справ. За результатами засідання КУН було прийнято Спільну заяву міністрів закордонних справ. Було підкреслено налаштованість Альянсу і надалі використовувати такі механізми співпраці, як Інтенсифікований діалог, КУН та інші, з метою підвищення рівня практичного співробітництва. Міністри наголосили на готовності продовжувати активно підтримувати євроатлантичні устремління України. Остаточне рішення Альянсу з цих питань залежатиме від ступеня готовності самої України просуватись на шляху Є.і. Міністри закордонних справ позитивно оцінили стан співпраці Україна-НАТО у сфері

підтримання міжнародного миру та безпеки та взяли до уваги Робочий план Військового комітету Україна-НАТО на 2008 р. Голови зовнішньополітичних відомств держав-членів Альянсу акцентували увагу на важливості проведення в Україні інформаційної кампанії, спрямованої на підвищення рівня поінформованості українського суспільства щодо співпраці НАТО з Україною. 11 грудня 2008 р. у штаб-квартирі НАТО на засіданні Економічного комітету НАТО з Україною розглядалось питання подолання негативних наслідків воєнної реформи. Сторони обмінялися думками стосовно поточного стану цієї роботи та перспектив її розширення з огляду на процеси скорочення Збройних Сил України, що тривають. Зокрема, в НАТО розглядаються плани подальшого надання допомоги у перепідготовці українських військовослужбовців, що звільняються, через мережу спеціалізованих курсів, яка діє на території України, а також через роботу Центру соціальної адаптації військовослужбовців, що працює на базі Національного університету у м.Хмельницькому. Ще однією перспективною формою співпраці є експертна дорадча допомога країн Альянсу на двосторонній основі. 12 грудня 2008 р. у штаб-квартирі НАТО відбулось засідання Спільної робочої групи Україна-НАТО з питань воєнної реформи (СРГ ВР) у форматі “ключової групи”. На засіданні були обговорені поточний стан реалізації Програми СРГ ВР з питань професійної підготовки цивільного персоналу безпекових і оборонних структур України та інші заходи.

© Артьомов І.В.

ЄВРОКОРПУС (Eurocorps) – спільні європейські військові частини Австрії, Бельгії, Великобританії, Греції, Іспанії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Фінляндії, Франції, ФРН, Польщі й Туреччини. Основа Є.чисельністю 5 тис. осіб була створена ще у 1989 р. Заснований 21-22 травня 1992 р. на 59-му франко-німецькому саміті в м. Ла-Рошелі (Франція). Згодом до німецько-французької ініціативи долучились Іспанія, Бельгія та Люксембург. До Є. входять: командування, генеральний штаб корпусу (м.Страсбург), у роботі якого беруть участь представники Австрії, Греції, Італії, Нідерландів, Великобританії, Фінляндії, Польщі й Туреччини, бойові з’єднання, а також частини і підрозділи забезпечення. До складу Є. входять такі формування: 1-ша механізована бригада

Бельгії, бронетанкова бригада збройних сил Франції, 10-та танкова бригада ФРН, 1-ша механізована бригада Іспанії і франко-германська мотопіхотна бригада. У разі розгортання Є. до нього можуть додаватися частини (підрозділи) польової артилерії, армійської авіації, протиповітряної оборони, а також інженерних військ. Підрозділи тилового забезпечення виділяються країнами-учасниками і вирішують питання в інтересах своїх військових контингентів. Чисельність Є. становить близько 7 тис. офіцерів та 60 тис. солдатів. Є. може бути залучений для виконання гуманітарних та рятувальних місій, евакуації громадян країн-членів, врегулювання кризових ситуацій і миротворчих операцій під егідою ЄС, ООН чи ОБСЄ. Починаючи з червня 2001 р., Є. в офіційних документах має назву Сил Швидкого Реагування ЄС (Rapid Reaction Corps EU), що перебувають у розпорядженні ЄС та НАТО.

© Рейтерович І.В.

ЄВРООБЛІГАЦІЇ – цінні папери, що випускаються у валюті, відмінній від національної валюти емітента, різновид так званих європаперів. Згідно з директивою Комісії європейських співтовариств від 17 березня 1989 р. Є. – це цінні папери, які підлягають передплаті і розміщуються за допомогою синдикату, щонайменше два учасника якого зареєстровані в різних державах, пропонуються у значних обсягах за межами країни-емітента, можуть бути придбані за посередництвом кредитної або фінансової організації. На Є. (“євробонди”) припадає близько 90% від ринку європаперів. Є. зазвичай являють собою цінні папери на пред’явника. Вони розміщуються одночасно на ринках кількох країн, а синдикати, що їх розміщують, представлені банківськими та фінансовими установами, брокерськими фірмами різних країн. Валюта єврооблігаційної позики є для кредиторів іноземною, механізм емісії Є. містить інструменти для зниження ризиків для тримачів. Доходи по Є. зазвичай сплачуються без утримання податку в країні емітента. Умови розміщення Є. дуже істотно залежать від кредитних рейтингів країни, які надаються провідними рейтинговими агенціями світу. Відповідно на ринку Є. розвинені країни мають кращі умови, ніж країни, що розвиваються. Емісії Є. здійснюються у найбільших світових

фінансових центрах та офшорних зонах (Лондон, Франкфурт-на-Майні, Люксембург, Сінгапур, Гонконг, Голландські Антильські острови, Багамські та Бермудські острови). Ринок Є. сформувався у 1970-х рр., але особливо швидкими темпами розвивався у 1980-х рр. До середини 1990-х обсяг ринку досяг майже 500 млрд дол. Лідерами банківських синдикатів на ринку Є. залишаються європейські банки. Україна вийшла на ринок Є. у 1997 р. З того часу емітентами Є. ставали як український уряд, так і найбільші вітчизняні акціонерні банки та компанії. У 2003 р. уряд України розмістив на зовнішньому ринку запозичень Є. обсягом 1 млрд дол., що було розцінено багатьма незалежними експертами як найбільш вдала транзакція року. Загалом, Україна зарекомендувала себе як надійний та успішний гравець на ринку Є.

© Казакевич Г.М.

ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ – процес набуття державами-членами ЄС схожих або спільних рис. Є. супроводжує процеси євроінтеграції та зачіпає різні сфери: економічне і політичне життя, право, системи державного управління, регіональний розвиток, соціальну політику, охорону навколишнього середовища та ін. У процесі співробітництва в рамках ЄС держави-члени запозичують одна в одної кращий досвід та управлінську практику, інструменти та механізми (наприклад, координації при впровадженні політики європейської інтеграції), вдаються до схожих заходів для виконання єдиних правил та дотримання стандартів, встановлених ЄС. Чим більше держави інтегровані, тим більше вони європеїзовані, адже тісніша співпраця, постійні контакти, робота у спільних органах і взаємозалежність між партнерами вимагають гармонізації і адаптації норм, процедур, структур і систем, що приводить до їх зближення та схожості.

© Оржель О.Ю.

ЄВРОПЕЙСЬКА АСОЦІАЦІЯ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ (англ. *European Free Trade Association*) – міжнародна міжурядова регіональна торгівельно-економічна організація (ЄАВТ). Конвенція про заснування ЄАВТ була укладена 4 січня 1960 р. в м. Стокгольмі представниками Австрії, Великої Британії, Данії, Норвегії, Португалії, Швейцарії, Швеції. Набула чинності 3 травня 1960 р. З 1961 р. асоційованим членом ЄАВТ стала

Фінляндія, з 1970 р. – Ісландія, з 1991 р. – Ліхтенштейн. Головною метою ЄАВТ було забезпечення вільної торгівлі промисловими товарами між країнами-учасниками шляхом поступового скорочення митних тарифів і кількісних обмежень. ЄАВТ декларує чотири основні цілі: збереження повної зайнятості в країнах-членах ЄАВТ; забезпечення справедливої конкуренції між членами організації; недопущення дисбалансу при взаємних поставках сировини між країнами-членами ЄАВТ; розвиток світової торгівлі шляхом зниження торговельних бар'єрів. Зона вільної торгівлі промисловими товарами, створена в 1967 р. в рамках ЄАВТ, сприяла зростанню товарообігу між країнами-учасниками. Незважаючи на те, що головною метою ЄАВТ є конкуренція з ЄЕС, 22 серпня 1972 р. ЄЕС підписало з ЄАВТ та Фінляндією окремі угоди щодо принципів взаємної торгівлі. На основі цих угод була створена зона вільної торгівлі промисловими товарами, яка охопила країни ЄЕС та ЄАВТ. Оскільки не були усунуті основні торговельно-економічні суперечності між країнами зони, то зі вступом у Європейське економічне співтовариство (з часом – ЄС) з ЄАВТ вийшли Велика Британія, Данія (1973 р.), Португалія (1986 р.), Австрія, Фінляндія, Швеція (1995 р.). Інтеграційне зближення країн-учасниць ЄАВТ та ЄЕС відбувалося поступово, шляхом укладення відповідних нормативних актів. Люксембурзька декларація, підписана 9 квітня 1984 р., з метою створення “Європейського економічного простору” передбачала консолідацію та посилення співробітництва у галузі гармонізації стандартів, спрощенні прикордонних формальностей. Угода про утворення Європейського економічного простору між ЄАВТ та ЄЕС, укладена 2 травня 1992 р., надала можливість для поширення “чотирьох свобод” Єдиного внутрішнього ринку ЄС на країни-учасниці ЄАВТ. Суттєвим кроком стало прийняття ЄАВТ в односторонньому порядку рішення про поширення на країн-учасниць правопорядку Європейського співтовариства (*acquis communautaire*).

Керівним органом ЄАВТ є Рада міністрів. Країна-учасниця має в Раді міністрів один голос. Рішення приймаються шляхом консенсусу. Поточна діяльність ЄАВТ здійснюється Секретаріатом на чолі з Генеральним секретарем. Допоміжні функції виконує низка комітетів та експертних груп. З

90-х рр. ЄАВТ почала розвивати відносини з іншими європейськими (переважно країнами Центральної та Східної Європи) та неєвропейськими країнами шляхом укладення угод про вільну торгівлю. Відносини ЄАВТ з Україною розпочалися з підписання 19 червня 2000 р. Декларації щодо основних напрямів співробітництва та інституційних засад співробітництва. 24 вересня 2002 р. відбулося перше засідання спільного комітету України та ЄАВТ в рамках Декларації. Місцеперебуванням Секретаріату ЄАВТ є Женева (Швейцарія).

© Забара І.М.

ЄВРОПЕЙСЬКА АСОЦІАЦІЯ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ З ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (англ. *The network of Institutes and Schools of Public Administration in Central and Eastern Europe, NISPAcee*) – міжнародна організація навчальних закладів Центральної та Східної Європи, які здійснюють освітню та наукову діяльність в галузі державного управління. Мета NISPAcee – об'єднання зусиль для вирішення існуючих проблем і тих, що виникають у діяльності цих закладів, безперервний аналіз потреб членів організації з пропозиціями ефективних шляхів їх вирішення, впровадження сталого досвіду організації публічного адміністрування Західної Європи. Основними завданнями NISPAcee є: організація мережі навчальних закладів з державного управління (забезпечення кооперації між різними школами та інститутами як на регіональному рівні, так і між окремими викладачами, студентами, практиками в цій сфері), допомога з професійної підготовки та освіти у цій галузі (методична допомога щодо створення магістерських програм та інших навчальних матеріалів, робота з акредитації та розвитку організацій з підготовки кадрів з державного управління на міжнародному, регіональному та національному рівнях), сприяння проведенню досліджень (допомога у розвитку теорії державного управління в умовах демократизації та ринкової економіки, підтримка намірів з удосконалення методології, порівняльні дослідження у галузі, регулярна публікація актуальних матеріалів), розвиток всебічного консультування, налагодження діалогу в сфері Захід-Схід, кооперація навчальних закладів з державного управління, юридична підтримка.

© Загайнова Л.І.

ЄВРОПЕЙСЬКА БАНКІВСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ (ЄБФ, *European Banking Federation, FBE*) – організація європейського банківського сектору, що представляє інтереси понад 4000 банків країн Євросоюзу. Починаючи з моменту свого заснування в 1960 р., **ЄБФ** постійно проводить діалог з інститутами Євросоюзу, репрезентуючи інтереси банківського сектору, гарантуючи, що досвід і думка учасників федерації будуть взяті до уваги при формуванні політики Євросоюзу, його законодавства. Європейська банківська федерація – представницький орган комерційного банківського сектору країн Європейського Співтовариства, що визнається Комітетом Європейського Співтовариства, Європейською Радою Міністрів і Європарламентом. **ЄБФ** є природним партнером європейських організацій у сфері фінансового законодавства, гармонізації механізмів нагляду, бухгалтерського обліку та інших питань банківської справи. **ЄБФ** є також форумом, учасники якого вносять на розгляд і обговорюють різні ініціативи, спрямовані на поліпшення роботи європейського банківського сектору. Обговорення поставлених питань відбувається на конференціях, робочі групи і комітети займаються аналізом проблем і пропозицією рішень, публікацією звітів і виробленням єдиної позиції. Федерація активно співробітничала з аналогічними неєвропейськими організаціями, вирішуючи питання гармонізації світового банківського сектору.

© Маноїленко О.В.

ЄВРОПЕЙСЬКА БЕЗПЕКА – комплекс заходів і зобов'язань, спрямованих на забезпечення взаємовигідного співробітництва на принципах мирного співіснування, інших гарантій миру в Європі, завданням якої є створення та підтримка надійної системи безпеки на основі гельсінського процесу, скорочення всіх видів озброєння тощо.

© Вітер Д.В.

ЄВРОПЕЙСЬКА ВАЛЮТНА СИСТЕМА, ЄВРОПЕЙСЬКІ ВАЛЮТНІ ОДИНИЦІ – система відносин країн ЄС у валютній сфері. Створена у 1979 р. з метою стабілізації курсових коливань й послаблення негативного впливу зовнішніх фінансово-економічних чинників. В основу **Є.в.с.** була покладена грошова одиниця екю. Для всіх валют країн-учасників встановлювали-

ся курси в екю, за допомогою яких визначалися двосторонні курси. Фіксувалися також інтервенційні точки – граничні відхилення курсів один від одного. У 1999-2002 рр. в 11 країнах-членах ЄС було запроваджено нову європейську валюту – євро. У країнах ЄС, де не було запроваджено євро, в рамках **Є.в.с.** здійснюється узгоджена валютна політика.

© Казакевич Г.М.

ЄВРОПЕЙСЬКА ВАЛЮТНА УГОДА (*The European Monetary Agreement, EMA*) – міжнародна угода про взаємні розрахунки, що замінила з кінця 1958 р. Європейський платіжний союз (СПС). Щомісячно централизовані заліки здійснювалися через створений для цієї мети Європейський фонд, який надавав країнам-членам невеликі кредити строком до двох років. Ця Угода була підготовлена в 1955 р. в рамках Організації європейського економічного співробітництва (ОЕСС) як інструмент валютної співпраці і мало набути чинності після того, як країни, що представляють понад 50% квот СПС, оголосили про свій намір ввести конвертованість своїх валют для нерезидентів – утримувачів їх валюти. Цю Угоду забезпечувало створення багатосторонньої системи розрахунків і Європейського фонду. Основна роль багатобічної системи розрахунків полягала в тому, щоб центральний банк кожної держави-учасника міг проводити розрахунки в доларах за заздалегідь відомим валютним курсом, у межах позитивного сальдо до цих розрахунків у валюті будь-якої іншої держави – учасника Угоди. Це гарантувало кожній державі успішне регулювання коливань курсу його валюти в помірних і стійких межах і з цією метою оголошувало граничні курси купівлі і продажу своєї валюти на ринку. Відповідно до Угоди кожна держава-учасник у разі зміни курсу своєї валюти зобов'язалася забезпечити врегулювання розрахунків за офіційним непогашеним сальдо у своїй валюті в межах колишніх меж коливань її курсу, за винятком сальдо у фунтах стерлінгів у континентальних держав і коштів, що перебувають у Великобританії, у валютах континентальних держав, для яких були встановлені межі сум розрахунків по одній операції. Кредити Європейського фонду надавалися під забезпечення золотом. Вони могли бути надані на термін максимум до трьох років з можливим погашенням протягом подальших двох

років. Рішення про надання кредитів ухвалювалося, як правило, Радою Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) за заявою Ради керівників. Рішення про надання кредитів у розмірах суми, еквівалентної 50 млн дол., і з максимальним терміном в 1 рік, могли прийматися безпосередньо Радою керівників. Капітал Фонду, виражений в доларах США, виходячи з офіційної ціни 35 дол. за тройську унцію золота, становив 607,5 млн дол.; з них 271,6 млн дол. були капіталом колишнього ЄПС, а 355,9 млн дол. були частиною підписного капіталу країн-учасниць, але не сплаченого і який міг бути затребуваний Фондом. Дотримання Угоди перебуває під контролем Ради керівників **Є.в.у.**, до складу якої входять 8 фінансових експертів, запропонованих державами-учасниками і що призначаються Радою ОЕСР. Податковим агентом є Банк Міжнародних Розрахунків у Базелі, з штаб-квартирою в Парижі. 1 січня 1973 р. набули чинності нові валютні угоди, що стосуються деяких або всіх країн-учасниць ОЕСР. Відповідно до них **Є.в.у.** 1958 р. була замінена іншою угодою, а Європейський фонд був скасований. Після ліквідації Фонду США був виплачений внесений ними до Фонду вклад у розмірі 355,5 млн дол. і нараховані відсотки.

© Маноїленко О.В.

ЄВРОПЕЙСЬКА ЕКОНОМІЧНА ЗОНА (*European Economic Area, ЄЕЗ*) – зона вільної торгівлі, що включає в себе ЄС та країни Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ), крім Швейцарії; не поширюється на риболовлю та сільське господарство. Угода про **ЄЕЗ**, згідно з якою країни ЄАВТ-ЄЕЗ (Норвегія, Ісландія та Ліхтенштейн) запроваджують до національних законодавств правовий доробок Європейської Спільноти в усіх галузях, на які поширюється **ЄЕЗ**, підписана 1992 р. і набула чинності 1994 р. Керівним органом **ЄЕЗ** є Рада, що збирається двічі на рік.

© Вітер Д.В.

ЄВРОПЕЙСЬКА ЕКОНОМІЧНА СПІЛЬНОТА (ЄЕС) – *European Economic Community* (також *Європейська Спільнота* (ЄСП), *European Community*) – одна з трьох спільнот, заснована 1957 р. згідно з Договором про заснування Європейської економічної спільноти (один з Римських договорів) з метою створення Спільного ринку. Разом з Європейською спільнотою з вугілля та сталі

(ЄСВС) і Європейською спільнотою з атомної енергії становить Європейські спільноти. Відповідно до Договору про Європейський Союз у 1993 р. назву “Європейська економічна спільнота” було змінено на “Європейська Спільнота”. Після того, як 2002 р. Паризький договір про заснування ЄСВС втратив чинність, залишилось дві Європейських спільноти, які часто узагальнено називають “Європейська Спільнота”. Під англійським акронімом “*EC*” (*European Communities*) також розуміється всі три (дві) спільноти.

© Грицяк І.А., Забара І.М.,
Казакевич Г.М.

ЄВРОПЕЙСЬКА ЕНЕРГЕТИЧНА ХАРТІЯ (*European Energy Charter, ЄЕХ*) – міжнародний документ, розроблений за пропозицією, висловленою прем’єр-міністром Нідерландів Рууд Любберс на саміті ЄС в м.Дубліні в червні 1990 р., з метою створення загальноновизнаного підґрунтя для розвитку співробітництва між державами Євразії в енергетичному секторі. За дорученням Ради ЄС Європейська Комісія розробила концепцію **ЄЕХ**, переговори щодо змісту якої почалися в м.Брюсселі в липні 1991 р. й завершилися підписанням Заключного документа в м.Гаазі в грудні 1991 р. Сторони **ЄЕХ** (51 держава) взяли на себе відповідальність щодо досягнення цілей та дотримання принципів Хартії, а також здійснення співробітництва у межах майбутньої юридично обов’язкової базової угоди, пізніше названої *Договором до Енергетичної Хартії*.

© Рудік О.М.

ЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ – поняття, що розглядається в сенсі особистого отождолення з об’єднаною Європою і тим самим часто протиставляється ідентичності національній. Поняття культурного фундаменту ЄС як вирішальної умови континентальної європейської ідентичності широко обговорювалось з початку 70-х рр. Формальним стартом реалізації політики ідентичності стала “Декларація про європейську ідентичність”. Найбільш повне втілення **Є.і.** сьогодні знаходить у громадянстві ЄС. Воно дає змогу громадянам країн ЄС відчувати себе частиною єдиного цілого не лише через історичні факти або географічне положення. Враховуються також загальне історичне і культурне коріння, економічні й соціальні цілі,

демократичні ідеали (правове суспільство, шанування прав людини, толерантність), що пов'язані із статусом “європейського громадянина”. Європейський Союз стає об'єднанням, що поєднує інтеграцію за географічною ознакою із загальними демократичними цінностями. У процесі вирішення питання, чи можна приймати в ЄС ту чи іншу країну, найбільш важливим є те, щоб її громадяни відчували себе “європейцями”, мали спільні цінності.

© Ратушний С.М.

ЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ (англ. *European Security and Defense Identity*) – європейська складова в сфері безпеки і оборони, що передбачає створення власне “Європейської системи безпеки та оборони”, підвищення ролі ЄС у здійсненні контролю над операціями НАТО та можливість для європейських підрозділів брати участь у миротворчих і гуманітарних місіях окремо від об'єднаних сил НАТО. Практичним втіленням **Є.і.с.б.о.** була перша операція збройних та поліцейських сил ЄС у Македонії у 2003 р.

© Дацюк А.В.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ – один з найважливіших органів в інституційній системі ЄС; це виконавчий орган, наділений правом законодавчої ініціативи, який представляє та захищає інтереси ЄС в цілому. Традиційно Комісію визначають як “двигун” європейської інтеграції. Комісія має широкі повноваження, які можна об'єднати у чотири групи: виконавчі (здійснення делегованих Радою повноважень щодо виконання рішень, нагляд за дотриманням законодавства ЄС); управлінські (виконання бюджету, управління структурними фондами ЄС, заходи щодо впровадження політики ЄС, здійснення делегованих Радою повноважень); законодавчі (право законодавчої ініціативи, розробка пропозицій, підготовка бюджету ЄС); представницькі (представництво ЄС у зовнішніх відносинах). Склад Комісії: 27 комісарів, включаючи Президента Комісії, які обираються відповідно до їх компетентності; штат Комісії становить більш ніж 25 тис. службовців і є найбільшим в ЄС.

© Оржель О.Ю.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ ЗА ДЕМОКРАТІЮ ЧЕРЕЗ ПРАВО (ВЕНЕЦІАНСЬКА КОМІСІЯ) – дорадчий орган Ради

Європи. Заснована у 1990 р., Комісія відіграє провідну роль у гармонізації конституцій країн Європи до єдиних стандартів. Станом на кінець 2008 р. до складу комісії входить 53 держави. Комісія надає допомогу державам-членам у сфері правового забезпечення конституційного процесу, виборів та референдуму, діяльності конституційних судів.

© Мельник Ю.В.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ З ПРАВ ЛЮДИНИ – міжнародний договір, на підставі якого більшість європейських держав зобов'язалися дотримуватися прав та основоположних свобод людини. Ці права гарантуються як самою Конвенцією, так і протоколами № 1, 4, 6, 7, 12 і 13 до неї.

Україна ратифікувала конвенцію 17 липня 1997 р. Ратифікація цієї Конвенції є умовою вступу до Ради Європи. Кожен громадянин держави-учасниці може звернутись до Європейського суду з прав людини після того, як будуть вичерпані всі засоби національного захисту прав та основних свобод, передбачених конвенцією.

© Мельник Ю.В.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ГРОМАДЯНСТВО – регіональний міжнародний договір, підписаний 6 листопада 1997 р. у м.Страсбурзі (набув чинності 1 березня 2000 р.) з метою сприяння набуттю громадянства, поновлення в первинному громадянстві, обмеження можливості втрати громадянства, запобігання його безпідставному позбавленню. Конвенція відкрита для підписання державами-членами Ради Європи та державами, що не є членами організації, але брали участь у розробці конвенції. Конвенція проголошує принципи запобігання відсутності громадянства, заборони дискримінації та поважання прав людини щодо осіб, які на законних підставах постійно проживають на території держав-членів. Положення конвенції застосовуються до категорій осіб, які можуть стати особами без громадянства внаслідок правонаступництва держав, які належать до громадянства кількох держав, а також тих, які мають виконувати свій військовий обов'язок.

Положеннями конвенції визначаються зобов'язання сторін щодо гарантування можливості оскарження рішень стосовно заяв, пов'язаних із громадянством в адміністратив-

ному чи судовому порядку відповідно до національного законодавства. Конвенція передбачає, що договірна сторона має визначити у своєму законодавстві категорію осіб, які є її громадянами. З метою сприяння розвитку співробітництва сторони Конвенції зобов'язалися надавати Генеральному секретареві Ради Європи та одна одній інформацію про своє внутрішнє національне законодавство з питань громадянства, а також про події, щодо виконання положень Конвенції. Конвенція підписана Україною 1 липня 2003 р.

© Забара І.М.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД – міжнародна угода, яка гарантує дотримання базових прав і свобод людини. Відкрита для підписання з 4 листопада 1950 р., набрала чинності 3 вересня 1953 р. Положення Конвенції спрямовані на захист широкого кола громадянських та політичних прав. Прийняття Конвенції стало першою вдалою спробою забезпечення на регіональному рівні прав і свобод, визначених у Загальній декларації прав людини (1948 р.), а також встановлення механізму постійного і незалежного контролю за дотриманням державами-учасницями основних прав людини.

Відповідно до положень Конвенції було створено Європейську комісію з прав людини (1954 р.) та Європейський суд з прав людини (1959 р.). З часом, у 1993 р., країнами-учасницями було ухвалено рішення про зміну зазначених органів і створення нового Європейського суду з прав людини, який розпочав роботу у м.Страсбурзі 1 листопада 1998 р. Положеннями Конвенції окреслено широке коло прав і основних свобод (право на життя, заборона катування, заборона рабства та примусової праці, права на свободу та особисту недоторканність, право на справедливий судовий розгляд, заборона покарання без закону, право на повагу до приватного і сімейного життя, свобода думки, совісті і віросповідання, свобода вираження, свобода зібрань та об'єднань, право на шлюб, право на ефективний засіб правового захисту, заборона дискримінації), а також визначені можливості особи щодо звернення за захистом до Європейського суду з прав людини в разі вичерпання всіх національних засобів правового захисту. До компетенції

суду належить і розгляд спорів між державами щодо серйозних порушень прав людини. Права і основні свободи, визначені Конвенцією, доповнені і розширені за рахунок протоколів. Першим протоколом визначено право на мирне володіння своїм майном, право на освіту, право на вільні вибори шляхом таємного голосування. Протоколом № 4 введено заборону ув'язнення за борг, свободу пересування, заборону вислання своїх громадян, заборону колективного вислання іноземців. Протокол № 6 врегульовує питання скасування смертної кари в мирний час. Протокол № 7 визначає право іноземців на процедурні гарантії у разі вислання з території держави, право особи, визнаної винною у вчиненні злочину, на перегляд вищою судовою інстанцією винесеного їй вироку та призначеної міри покарання, право на відшкодування збитків у разі незаконного засудження, право не бути притягненим до суду або покараним двічі (*ne bis in idem*), рівноправність кожного із подружжя. Протокол № 12 вводить загальну заборону дискримінації. Протокол № 13 забороняє смертну кару за будь-яких обставин, у тому числі за злочини, вчинені під час війни або у разі неминучої загрози війни. Протокол № 14 запроваджує певні зміни до контрольної системи Конвенції.

Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію про захист прав і основних свобод людини 1950 р., підписану від імені України 9 листопада 1995 р. Перший протокол, протоколи № 4 і 7 до Конвенції, підписані від імені України 19 грудня 1996 р. та протоколи № 2 і 11 до Конвенції, підписані від імені України 9 листопада 1995 р. у м.Страсбурзі з окремими застереженнями, викладеними у постанові від 17 липня 1997 р. Див. також *Європейська конвенція з прав людини*.

© Забара І.М., Казакевич Г.М.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ ТЕРИТОРІАЛЬНИМИ ГРОМАДАМИ АБО ОРГАНАМИ ВЛАДИ – міжнародна угода, яка була підписана у м.Мадриді 21 травня 1980 р. Угодою регулюються будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або територіальними органами влади, що перебувають під юрисдикцією двох або кількох договірних сторін, а також на ук-

ладання з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей. Відповідно до “Методичних рекомендацій щодо транскордонного співробітництва місцевих і регіональних влад в Європі”, виданих Радою Європи, основоположним принципом транскордонного співробітництва є створення зв’язків та договірних відносин у прикордонних зонах з метою пошуку спільних рішень та виявлення ідентичних проблем.

© Мельник Ю.В.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНФЕДЕРАЦІЯ ПРОФСПІЛОК (ЄКП) – регіональне профспілкове об’єднання, що має за мету захист і розширення прав людини, сприяння розвитку економіці, політиці, демократії, зміцнення європейської безпеки тощо. **ЄКП** співпрацює з Міжнародною конфедерацією вільних профспілок. Заснована в 1973 р. Найвищим органом є конгрес, керівними органами – Виконавчий комітет (Виконком) та Виконавче бюро (Виконбюро). До структури також входить Секретаріат, що здійснює поточну діяльність.

© Руденко О.М.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОСМІЧНА АГЕНЦІЯ (англ. *European Space Agency, ESA*) – головний координуючий центр європейської космонавтики, створений у 1975 р. на основі утворених на початку 60-х рр. Європейської організації космічних досліджень (ESRO) та Європейської організації з розробки ракетоносіїв (ELDO), які координували космічні дослідження у Західній Європі. Засновували **ESA** 15 європейських держав, більшість з яких згодом стали фундаторами ЄС. Керівним органом **ESA** є Рада, в якій кожна країна має один голос. Як правило, кожну державу презентує голова профільного міністерства. До компетенції Ради **ESA** належать бюджетні, адміністративні та науково-технічні проблеми. Агенцію очолює генеральний директор, якого обирає Рада на чотири роки. Штаб-квартира **ESA** розміщена у Парижі. Проекти **ESA** поділено на обов’язкові й факультативні – від участі та фінансування останніх може відмовитися кожна держава-засновник. Завдання агенції – дослідження та розробка техніки. **ESA** контролює також дотримання технології виробництва супутників, ракетоносіїв та інших космічних апаратів, яким займають-

ся промислові підприємства країн-учасників. Майже відразу після заснування **ESA** перестала бути виключно європейською агенцією – вона стала організацією, до співпраці з якою може приєднатися будь-яка країна, що має власний аерокосмічний потенціал.

© Загайнова Л.І.

ЄВРОПЕЙСЬКА МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА – політика Європейського Союзу з метою виявлення та визначення спрямованості міграційних процесів, тенденцій їх подальшого розвитку; визначення взаємозв’язку цих процесів та явищ; вироблення ефективних, практичних рекомендацій щодо їх регулювання; прогнозування розвитку міграції; управління міграційним рухом населення за допомогою спеціальних методів і засобів, впорядкування і регулювання стихійних міграційних процесів.

Національні міграційні політики країн-членів ЄС значно відрізнялися, різними були правові, адміністративні, фінансові можливості європейських держав, культурні та політичні традиції. Після 1999 р. розпочався період розробки і запровадження єдиної для ЄС міграційної політики і практики. В результаті спільних зусиль було вирішено питання свободи пересування для громадян країн ЄС, створено основи єдиної політики щодо притулку та імміграції, розпочато реалізацію концепції спільного управління зовнішнім кордоном. Сьогодні міграційна європейська політика визначається кількома угодами та конвенціями, прийнятими за два останні десятиліття. Формування **Є.м.п.** ЄС набуло змін та продовжилось у листопаді 2004 р. прийняттям так званої Гаазької програми. Основні положення її такі: визнання невідворотності розвитку міграційних процесів; прийняття рішень розширенням складом ЄС (всі 25 країн); акцент на питанні безпеки, що віддзеркалює світові реалії після 11 вересня 2001 р. У програмі сформульовано такі завдання: створити єдину європейську систему притулку; розвивати легальну міграцію та боротися з нелегальним працевлаштуванням; забезпечити інтеграцію громадян третіх країн; розвивати зовнішньополітичний вектор міграційної політики; удосконалювати менеджмент міграційних потоків.

До цієї програми, на відміну від попередньої, включено пункти щодо легальної імміграції на територію ЄС. Ще одна важ-

лива відмінність – це виокремлення зовнішньополітичного виміру міграційної політики. Нове формулювання, очевидно, передбачає перетворення питань міграції та притулку на складову спільної зовнішньої політики Євросоюзу. Під час виконання Гаазької програми серйозні кроки було зроблено в напрямі створення єдиної європейської системи притулку. 1 грудня 2005 р. Комітет з питань юстиції та внутрішніх справ ЄС затвердив Директиву щодо єдиних мінімальних стандартів під час розгляду клопотань про надання статусу біженців. У лютому 2006 р. Єврокомісія затвердила Послання щодо посилення практичної співпраці країн-членів щодо притулку, спрямоване на гармонізацію не лише законодавства, а й адміністративної практики. Єврокомісія 21 грудня 2005 р. затвердила Політичний план щодо легальної імміграції, прийняття якого означувало документальне підтвердження зміни курсу імміграційної політики ЄС від раніше цілком обмежувальної до більш прагматичної і відкритої.

Мета затвердженого плану полягає у використанні потенціалу міграції для розвитку Європи, в тому числі шляхом щонайповнішої інтеграції тих іноземців, які вже перебувають на її території, а також регульованого залучення нових контингентів іноземних працівників. На сучасному етапі процес формування спільної міграційної політики ЄС значно динамізувався. Демографічні реалії та економічні потреби Євросоюзу, так само як і міркування внутрішньої та зовнішньої безпеки, потребують його подальшої активізації. Необхідність спільної міграційної політики актуалізується і внаслідок поглиблення інтеграції в Європі, оскільки будь-яке рішення в цій сфері, прийняте на національному рівні, невідворотно впливатиме на ситуацію в інших країнах-членах. Створення єдиного європейського міграційного простору відбувається поступово, іноді нерівномірно і з очевидними труднощами, проте цілком послідовно.

© Титаренко О.Р.

ЄВРОПЕЙСЬКА ПАТЕНТНА КОНВЕНЦІЯ – конвенція про видачу європейських патентів набула чинності в 1973 р. **Є.п.к.** регулює тільки процедуру видачі європейського патенту, який з дати його публікації в тих країнах, для яких він був виклопотаний, закріплює за власником патенту ті ж самі

права, які надаються національним патента. У Конвенції закріплений принцип вільного доступу для представника будь-якої країни незалежно від її членства в *Європейській патентній організації*. Тому заявка може бути подана будь-якою особою незалежно від її громадянства і місця проживання (місця перебування), фізичною чи юридичною, спільно або індивідуально. Заявка може подаватися з проханням конвенційного пріоритету. Для здійснення процедури видачі європейського патенту Європейська патентна організація має адміністративну і фінансову самостійність. Її органом є Європейське патентне відомство (ЄПВ), що розташоване в м.Мюнхені і має філію в м.Гаазі. ЄПВ проводить прийом, розгляд та публікацію заявок на винаходи і видачу патентів на винаходи. Порядок видачі європейських патентів дає практичну перевагу, що полягає в подачі єдиної заявки однією мовою (англійською, німецькою чи французькою) в одне патентне відомство. З 1991 р. в Україні разом з утворенням національної патентної системи також розвивається процес співпраці в галузі правової охорони промислової власності. Сьогодні патентно-інформаційні масиви Європейського патентного відомства – найбільший патентно-інформаційний ресурс з вільним доступом через Інтернет.

© Манойленко О.В.

ЄВРОПЕЙСЬКА ПАТЕНТНА ОРГАНІЗАЦІЯ (*European Patent Organization, EPO*) – міжнародна патентна організація, яка регулює патентне право в Європі з метою охорони прав на винаходи, промислові зразки, товарні знаки і т.ін. Основні цілі діяльності **Е.п.о.** – видача європейського патенту, який надає його власнику патентний захист протягом двадцяти років, сприяє поширенню співробітництва між європейськими державами в галузі охорони інтелектуальної власності та посиленню патентного захисту завдяки єдиній процедурі видачі патентів. **Е.п.о.** була створена в 1977 р. на основі Конвенції з видачі європейських патентів, підписаної в 1973 р. Штаб-квартира **Е.п.о.** розташована в м.Мюнхені (Німеччина). **Е.п.о.** з 1993 р. укладає з державами-не членами **Е.п.о.** договори про поширення дії європейських патентів на їх території за умови, що ці країни мають власне патентне відомство і прийняли закон про охорону інтелектуальної влас-

ності. Крім **Е.п.о.**, міжнародним захистом прав на інтелектуальну власність займаються *Міжнародний союз з охорони промислової власності* (Паризький союз), *Бернський союз* (група країн, які підписали Бернську конвенцію про охорону літературних та художніх витворів) та *Всесвітня організація інтелектуальної власності* (World Intellectual Property Organization, WIPO), яка була заснована в 1970 р. у процесі реалізації Конвенції про створення WIPO, підписаної в Стокгольмі в 1967 р. WIPO входить у систему Організації Об'єднаних Націй як спеціалізована установа. Членом WIPO може стати будь-яка держава, яка є членом одного з двох (Паризького чи Бернського) союзів.

© Загайнова Л.І.

ЄВРОПЕЙСЬКА ПЛАТІЖНА СИСТЕМА STEP – система розрахунків (EURO1), розроблена в кінці 1998 р. Європейською банківською асоціацією (ЄБА) з опорою на технічну платформу SWIFT. Система EURO1 призначена для переказу великих платежів. На додаток до EURO1 ЄБА розробила платіжну систему STEP1, яка призначалася для переказу невеликих роздрібних платежів. Ця система розроблялася як частина загальної програми S.T.E.P.S. (Straight Through Euro Payment System), метою якої є забезпечення повного діапазону платіжних послуг в європейському і пан-європейському розрахунковому середовищі. У кінці 2000 р. ЄБА передала систему STEP1 своїй кліринговій організації. Програма S.T.E.P.S. продовжувалася розробкою платіжної системи STEP2 як пан-європейської автоматизованої клірингової системи для міжнародних і внутрішньодержавних масових платежів в євро. На початку 2003 р. ЄБА передала STEP2 в експлуатацію кліринговій організації ЄБА. Вказані системи були розроблені, щоб стати основними елементами для створення єдиного платіжного простору зони євро (SEPA – Single Euro Payments Area).

© Маноїленко О.В.

ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА СУСІДСТВА – політика Європейського Союзу щодо країн, які мають спільні кордони з ЄС (на суші та на морі) після розширення 2004 р. **Є.п.с.** передбачає досягнення кількох важливих цілей: запобігти появі нових ліній розмежування в Європі між розширеним ЄС та

його сусідами, створити навколо нових кордонів ЄС “коло друзів” та поділитися з ними перевагами від розширення ЄС через можливості більш інтенсивної співпраці та участі в різноманітних видах діяльності, що їх пропонує ЄС. **Є.п.с.** також сприяє виконанню одного із стратегічних завдань Європейського Союзу, визначеного в Європейській стратегії безпеки у грудні 2003 р., – розбудові безпеки в сусідніх регіонах.

© Оржель О.Ю.

ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА У СФЕРАХ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ

– координація зусиль європейських країн, спрямованих на підтримання миру й безпеки в Європі та світі. Перші спроби скоординувати оборонну політику європейських країн здійснювалися ще на початку 1950-х рр., зокрема, у вигляді Договору про Європейське оборонне співтовариство, що передбачав фактичну відмову від національного контролю за збройними силами. Після того, як цей договір було відхилено французьким парламентом, ідея спільної політики у сфері оборони та безпеки знайшла втілення у створенні Західноєвропейського Союзу (ЗЄС). Після завершення холодної війни і зміни ролі НАТО значення спільних європейських оборонних ініціатив значно підвищилося. 19 червня 1992 р. були прийняті “Петерсбергські завдання” – декларація, що визначала якісно нову роль ЗЄС у проведенні гуманітарних, рятувальних та миротворчих місій, евакуації експатрійованих, стабілізаційних та антитерористичних операцій (включаючи допомогу третім країнам) тощо. У 1997 р. згідно з Амстердамським договором Петерсбергські завдання були інкорпоровані у договір про створення ЄС. У рамках цього договору була створена посада високого представника ЄС з питань зовнішньої політики. У 1998 р. цю посаду обіймав Х.Солана.

У 2000-2001 рр. спільна **Є.п.с.б.о.** була оформлена в Ніццькому договорі та Європейському плані дій стосовно обороноздатності (European Capabilities Action Plan). 12 липня 2004 р. було створено Оборонну агенцію ЄС (EU defence agency), яку нині очолює Нік Уїтні (Nick Whitney), колишній міністр оборони Великої Британії. Метою діяльності агенції визначено розвиток обороноздатності, співпраця у сфері озброєнь, формування єдиної європейської технологічної та виробничої бази у сфері оборони, про-

ведення відповідних наукових досліджень. Для практичного виконання європейської політики у сферах оборони та безпеки були створені *Сили швидкого реагування* та Європейська жандармерія. Процес розбудови Сил швидкого реагування під управлінням ЄС був започаткований у грудні 1999 р. з метою створення мобільного 60-тисячного військового контингенту, що може бути швидко сформований із військових частин країн-учасниць для виконання петербургських завдань.

Жандармерія утворена п'ятьма країнами-членами ЄС (Франція, Італія, Іспанія, Португалія, Нідерланди) і являє собою мобільний контингент з 800-900 службовців, що може бути сформований протягом 30 діб і застосований як військова поліція. В рамках спільної європейської політики у сферах оборони та безпеки було проведено або проводиться понад 15 миротворчих операцій, консультативних та допоміжних заходів у Боснії, Македонії, Іраку, Конго, Грузії, Палестинській автономії тощо. Зокрема, у відповідь на спільний лист президентів України та Молдови у грудні 2005 р. розпочала діяльність Місія прикордонної допомоги Молдові та Україні (EU Border Assistance Mission to Moldova and Ukraine). Місія покликана надати допомогу обом країнам у запобіганні контрабанді, торгівлі забороненими товарами та митної корупції. Мандат місії розрахований на два роки, після чого він може бути продовжений.

© Казакевич Г.М.

ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІЦЕЙСЬКА СЛУЖБА, ЄВРОПОЛ (англ. *Europol* (*European Police Office*)) – утворена Радою ЄС 26 липня 1995 р., основна діяльність якої спрямована на боротьбу з трансєвропейською злочинністю. Створення Європолу було передбачено в Договорі про ЄС. Фактично Європол розпочав свою роботу з 1 липня 1999 р. у всіх сферах своїх повноважень, а саме: незаконна торгівля наркотиками; незаконні мережі імміграції; тероризм, незаконна торгівля автотранспортом; торгівля людьми і дитяча порнографія; виготовлення фальшивих грошей та інших платіжних засобів; відмивання грошей; інші фінансові злочини та кіберзлочини. Європол передусім протидіє структурам організованої злочинності, в яких задіяні дві чи більше країни ЄС. Основними функціями Європолу є допомога державам-

членам в обміні інформацією; оперативний аналіз заходів, до яких вдаються держави-члени; підготовка стратегічних звітів; проведення експертизи і надання технічної підтримки в рамках розслідувань і операцій всередині ЄС. Штаб-квартира розміщена в Гаазі (Нідерланди). Основними завданнями Європолу є координація роботи національних служб країн-членів ЄС у боротьбі з міжнародною організованою злочинністю, гармонізація процедур розслідування, оптимізація інформаційного обміну між національними поліцейськими службами, оперативний аналіз заходів, до яких вдаються держави-члени, підготовка стратегічних звітів (у тому числі моделювання основних загроз) та дослідження злочинності, експертиза та технічна підтримка в рамках розслідувань і операцій всередині ЄС. На сьогодні в Європолі працюють близько 410 співробітників та 90 офіцерів зв'язку, які є представниками національних правоохоронних органів держав-членів ЄС. У цілому Європол координує роботу поліцейських служб усіх держав-членів ЄС, а також Болгарії та Румунії.

© Мельник Ю.В., Рейтерович І.В.

ЄВРОПЕЙСЬКА ПРАВОВА ІНТЕГРАЦІЯ – історично усталена спільність політичного розвитку й правової культури народів Європи, що зумовила можливість об'єднання європейських держав у Європейський Союз. Інтеграція є складним соціально-економічним і політичним явищем, що має тенденцію до постійного розвитку й поглиблення. Для посилення європейської інтеграції особливе значення має питання про єдиний правовий простір, створення якого відрізняється від підходів до нього, характерних для федеративних держав, однак становить інтерес із погляду оптимальності проведення єдиної правової політики, яка поєднує встановлення єдиних приписів і збереження державно-правових особливостей. Процеси інтеграції у сфері економіки, політики, права, інформації, науки припускають об'єднання матеріальних, правових, організаційних, фінансових, трудових і інтелектуальних ресурсів окремих держав для спільного вирішення проблем, пов'язаних з їх функціонуванням і розвитком. Правова інтеграція припускає узгодження державних інтересів на основі формування загального правового простору й створення з цією ме-

тою різних міжнародних структур, організацій і органів. Однією з найважливіших складових інтеграційних процесів є тісна координація між державами у сфері правової політики. Залежно від потреб і готовності держав до подібної координації вона може пролягати від узгодження окремих правових рішень до формування єдиного правового простору. Процес інтеграції країн Західної Європи, початок якому поклали положення Паризького (1951) і Римських (1957) договорів, увів у міжнародне життя нові організаційні форми об'єднання держав і нові способи створення норм права. Юридична природа європейських спільнот і Європейського Союзу визначає сутність права ЄС як автономної правової системи. **Є.п.і.** виробила власну модель становлення, розвитку й поглиблення. Сьогодні вона значною мірою розвивається не тільки завдяки зусиллям та ініціативам, що виходять від суверенних держав та їхніх керівників, але й завдяки власним наднаціональним механізмам.

© Титаренко О.Р.

ЄВРОПЕЙСЬКА РАДА (*The European Council*) – рада керівників держав і урядів (президентів/прем'єрів) усіх країн ЄС, а також Голови Європейської комісії. Зазвичай **Є.р.** проводить зустрічі чотири рази на рік з метою узгодження загальної політики ЄС та оцінки поступу. До грудня 2009 р. головував в ній лідер держави-члена, що головує в Раді ЄС. З грудня 2009 р. **Є.р.** очолює президент, який обирається на два з половиною років. Це найвищий орган, який формує політику ЄС, і тому його засідання називають самітами. Рішення, прийняті Радою, надають основний поступальний момент розвитку політик ЄС, визначаючи їх напрям та загальні рекомендації. **Є.р.** або саміт ЄС (не плутати з Радою ЄС) формально не належить до інституцій Союзу, однак лишається “останньою інстанцією” ухвалення багатьох рішень та уособлює міждержавну складову ЄС. Започаткована згідно з комюніке, прийнятого у грудні 1974 р. на закритті Паризького саміту. Рішення **Є.р.** не мають юридичної сили, але на їх основі можуть вироблятися правові акти у вигляді постанов, директив та рішення за існуючими процедурами, що здійснюються відповідними інституціями ЄС.

© Грицяк І.А., Руденко О.М.

ЄВРОПЕЙСЬКА РАХУНКОВА ПАЛАТА (ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД АУДИТОРІВ) (*European Court of Auditors*) – інституція Європейського Союзу; перевіряє законність і правильність прибутків і видатків ЄС згідно з бюджетом, а також оцінює управління фінансами. Усі інституції ЄС і будь-які установи, які оперують коштами від імені ЄС, а також державні ревізійні органи чи урядові відомства мусять надавати документи на запит Суду аудиторів (СА). Заснований 1977 р.; включає по одному представнику від кожної держави-члена, яких призначає на шість років Рада ЄС, порадившись з Європейським парламентом. З огляду на суттєве зростання кількості членів СА після розширення (27), для підготовки певних звітів і позицій Суд згідно із Ніщким договором отримав право створювати “палати” з кількох членів. Розташований у Люксембурзі, персонал нараховує близько 550 працівників. Окремий офіс Рахункової палати розташований у м.Брюсселі. Рахункова палата складається з аудиторів. Кожна держава-член повинна бути представлена своїм аудитором. Строк повноважень аудиторів шість років. Аудитори призначаються Радою ЄС за пропозицією держав-членів і після консультацій з Європейським парламентом. Очолює Рахункову палату голова. Голова Рахункової палати обирається самими аудиторами із свого складу. Строк повноважень голови – три роки. До обов'язків Голови належить координація і контроль за діяльністю Рахункової палати, представництво Рахункової палати при роботі з інститутами ЄС та міжнародними організаціями. Організація Рахункової палати визначається Договором про ЄС і внутрішнім регламентом палати. Для здійснення контрольно-ревізійної діяльності аудитори об'єднані в чотири основні аудиторські групи. Забезпеченням діяльності аудиторів займається секретаріат Рахункової палати, очолюваний Генеральним секретарем. Діяльність Рахункової палати додатково забезпечується штатними і нештатними співробітниками. До її повноважень входить перевірка звітів про виконання всіх доходних і витратних статей бюджету Співтовариства, а також органів, заснованих Співтовариством; правильність ведення бухгалтерської документації Співтовариства та законність і правильність фінансових операцій; дослідження питань про добро-

совісність управління фінансами ЄС; отримання будь-якої фінансової інформації. Перевірці підлягають будь-які органи Співтовариства, держави-члени, фізичні і юридичні особи, що отримують виплати з бюджету ЄС. Методики здійснення контрольно-ревізійних заходів закріплені в Політиках і стандартах Європейської палати аудиторів. Надання інформації про контрольно-ревізійні заходи здійснюється у формі річних звітів, спеціальних звітів і висновків, які Рахункова палата приймає більшістю голосів.

© Грицяк І.А., Забара І.М.

ЄВРОПЕЙСЬКА СИСТЕМА БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ (англ. *Common foreign and security policy*) – спільна зовнішня та безпекова політика та відповідні інституції для її реалізації як пріоритетні складові розбудови Європейського Союзу. Спільну зовнішню та безпекову політику започаткував Договір про Європейський Союз. Європейська система безпеки та оборони будується на таких важливих принципах, як неподільність європейської безпеки та пошук кооперативної безпеки на основі взаємодії між європейськими і трансатлантичними структурами в питаннях безпеки та оборони. ЄС активно співробітничав з ООН, ОБСЄ, Радою Європи та іншими міжнародними організаціями з питань підтримки стабільності, запобігання конфліктам, урегулювання кризових ситуацій та постконфліктної відбудови, використовуючи для цього дипломатичну діяльність, гуманітарну допомогу, застосовуючи економічні санкції до здійснення функцій цивільної поліції та проведення на основі відповідного мандату ООН або ОБСЄ воєнних операцій для врегулювання кризових ситуацій. Спільна зовнішня та безпекова політика (СЗБП) покликана формувати спільну оборонну політику, яка може привести до єдиної системи оборони. Розд. V (ст. 11-28) Договору про Європейський Союз визначає не тільки завдання такої політики, а й специфічні юридичні інструменти її реалізації – спільні дії та позиції, застосування яких ухвалюється одностайним голосуванням у Раді. Амстердамський договір (травень 1999 р.) запровадив посаду Верховного представника з питань спільної зовнішньої та безпекової політики, надав у розпорядження Європейському Союзові новий інструмент – спільну стратегію,

і дозволив за певних умов використання голосування кваліфікованою більшістю. Ніщський договір дозволив також за певних умов вдаватися до тіснішої співпраці для здійснення спільних дій і спільних позицій, але не для військових чи оборонних операцій. Європейська Конституція передбачає постійну посаду міністра закордонних справ ЄС, який замінить водночас і Верховного представника з питань СЗБП, і члена Комісії із зовнішніх справ, які досі певною мірою дублювали функції один одного. Елементом безпеки та оборони є Євровійсько (Єврокорпус), засноване 21-22 травня 1992 р. на 59-му франко-німецькому саміті в м.Ла-Рошелі (Франція). Відтоді до нього приєдналися ще три країни: Бельгія, Іспанія та Люксембург. Генеральний штаб Євровійська, в роботі якого беруть участь представники Австрії, Греції, Італії, Нідерландів, Сполученого Королівства, Фінляндії, Канади, Польщі й Туреччини, розташований у м.Страсбурзі (Франція). Євровійсько може бути залучене для виконання гуманітарних місій, евакуації громадян країн-членів і миротворчих операцій під егідою ООН чи ОБСЄ.

© Титаренко О.Р.

ЄВРОПЕЙСЬКА СИСТЕМА ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ (*European System Central Banks*) – складається з Європейського центрального банку і національних центральних банків держав-членів ЄС. На **Є.с.ц.б.** покладено відповідальність за: спільну монетарну політику країн-членів єврозони; здійснення валютних операцій; управління та підтримання валютних резервів; забезпечення безперебійного функціонування платіжної системи. Європейська центральна система банків: сприяє здійсненню заходів, змістом яких є зміцнення стабільності фінансової системи; має виняткове право емісії євробанкнот у межах Спільноти. **Є.с.ц.б.** має право: висловлювати думку щодо всіх пропозицій про ухвалення правових актів Спільноти та стосовно всіх законопроектів національних органів влади з питань, які входять до сфери його повноважень; звертатися із запитом про надання статистичних даних, необхідних для його роботи, представляти інтереси у сфері міжнародного співробітництва, брати участь у діяльності міжнародних валютних установ.

© Грицяк І.А., Манойленко О.В.

ЄВРОПЕЙСЬКА СОЦІАЛЬНА ХАРТІЯ (*Social Charter*), Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників (*Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers*) – конвенція Ради Європи, прийнята у м.Турині в 1961 р. Вступила в силу 26 лютого 1965 р. Доповнена і розширена протоколами 1988, 1991 и 1995 рр. Цією хартією закріплено низку соціальних прав людини: на працю; на справедливі умови праці; на безпечні та здорові умови праці; на справедливу винагороду; на створення організацій; на укладання колективних договорів; право дітей та підлітків на захист; право працюючих жінок на захист; на професійну орієнтацію; на професійну підготовку; на охорону здоров'я; на соціальне забезпечення; на соціальну та медичну допомогу; на користування соціальними службами; право осіб з фізичними або розумовими вадами на професійне навчання, перекваліфікацію та соціальну реабілітацію; право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист; право матерів і дітей на соціальний та економічний захист; право займатися прибутковою діяльністю на території інших договірних сторін; право трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей на захист і допомогу.

Згодом **Є.с.х.** була переглянута та відкрита для підписання 3 травня 1996 р., а з 1 червня 1999 р. вступила в силу. Соціальні права і принципи, зафіксовані в переглянутій хартії, націлені на підвищення рівня життя і соціального добробуту населення. **Є.с.х.** систематизує, уточнює і доповнює соціально-економічні (передусім соціально-трудова) права, закріплені в передуючих їй міжнародних документах, зокрема в первинному варіанті самої хартії від 1961 р. Тим самим вона відображає сучасний рівень уявлень про демократичні соціальні цінності і принципи їх реального втілення на європейському просторі.

© *Петроє О.М.*

ЄВРОПЕЙСЬКА СПІЛЬНОТА – сучасна європейська цивілізація, корені якої сягають Давньої Греції і Давнього Риму, які дали тривалі цінності культури, мистецтва, філософії, зокрема у галузі держави і політики, права, громадянське суспільство і перші у світі демократії, соціальну структуру, базовану на пануванні приватної власності і ринковому характері економіки тощо. У Середньовіччі в процесі етногенезу, взаємодії і синтезу

кількох цивілізацій, що були спадкоємцями античності та давніх культур кельтів, германців, слов'ян, сформувалася нова культурна спільнота – християнський світ. Особливості засвоєння античної спадщини, розвитку християнства і християнської церкви зумовили формування двох складових єдиної європейської цивілізації – західно-латинської та греко-православної. Разом з тим саме в середньовічній Європі були закладені підвалини європейської єдності. Це, передусім, досягнення у сфері науки, а також у галузі мистецтва. Власне, спільні риси, духовні цінності, набуті європейськими народами у процесі свого розвитку, стали об'єктивною основою європейської інтеграції.

© *Прокопенко Л.Л.*

ЄВРОПЕЙСЬКА СТРАТЕГІЯ ЗАЙНЯТОСТІ – стратегія, що визначає загальні пріоритети у сфері зайнятості та координації політики зайнятості держав-членів ЄС. Протягом 1990-х рр. відбувався активний багатосторонній діалог у сфері зайнятості, що супроводжувався розробками різних стратегій та уніфікацією підходів у відповідній сфері. Актуалізація проблеми зайнятості на європейському рівні призвела до включення відповідного розділу до Амстердамського договору 1997 р., що набув чинності в 1999 р. До Амстердамського договору співпраця на рівні ЄС в галузі зайнятості та ринку праці нічим не відрізнялася від міждержавного співробітництва в таких міжнародних організаціях, як ОБСЄ або Міжнародна організація праці. Саме в цей період проблема зайнятості утверджується як один з провідних напрямів діяльності Європейського Союзу. У 1997 р. було розроблено та введено в дію Європейську стратегію в галузі зайнятості з метою досягнення прогресу у боротьбі з безробіттям протягом наступних п'яти років. У 2000 р. відбувся Лісабонський саміт Європейської ради, яким було ухвалено основний стратегічний документ ЄС – “План економічного та соціального оновлення для Європи до 2010 р.”, який у широкому вжитку отримав назву Лісабонської стратегії. Згідно з Лісабонською стратегією передбачалося до 2010 р. перетворити економіку Європейського Союзу на найефективнішу у світі структуру, орієнтовану на розвиток і залучення високих технологій шляхом ство-

рення консолідованої, динамічної та орієнтованої на високі технології економіки; забезпечення прискореного й сталого економічного зростання; забезпечення повної зайнятості та соціальної політики, включаючи зниження рівня безробіття до того рівня, якого вже досягнуто в найуспішніших країнах-членах; модернізацію соціальної політики. Таким чином, одним із головних пріоритетів Союзу, визначених Лісабонською стратегією, є забезпечення повної зайнятості як ключової мети економічної та соціальної політики ЄС. У листопаді 2003 р. було опубліковано звіт Робочої групи з питань зайнятості Європейської ради. Цей звіт є перехідним підбиттям підсумків реалізації Лісабонської стратегії.

© Титаренко О.Р.

ЄВРОПЕЙСЬКА ХАРТІЯ МІСТ – документ, прийнятий 1992 р., дія якого спрямована на визначення прав громадян в європейських містах. Хартія є методологічним та практичним посібником з питань міського управління, що регулює такі питання, як умови проживання, архітектура в містах, міський транспорт, енергетика, спорт та дозвілля, забруднення міст та безпека на вулицях тощо.

© Макогон Ю.В., Кравченко В.О.

ЄВРОПЕЙСЬКА ХАРТІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ – загальноєвропейський документ, в якому визначені сучасні демократичні принципи розбудови місцевого самоврядування. Під останнім розуміється право і реальна здатність органів місцевого самоврядування регламентувати значну частину державних прав і управляти нею, діючи в межах закону, під свою відповідальність і в інтересах населення. Хартія відкрита для підписання з 1985 р. та набула чинності в 1988 р. Закон України “Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування” було прийнято 15 липня 1997 р. Хартія набула чинності для України 1 січня 1998 р. **Є.х.м.с.** визначає сфери компетенції місцевого самоврядування, які в межах, встановлених законом, мають повну свободу дій для здійснення власних ініціатив з будь-якого питання в межах їх компетенції. Надані органам місцевого самоврядування повноваження можуть бути повними і частковими. При делегуванні повноважень центральними або регіональними органами місцевої вла-

ди органи самоврядування повинні, наскільки це можливо, мати свободу пристосовувати їх здійснення до місцевих умов. **Є.х.м.с.** вважає за необхідне при зміні територіальних розмежувань попередньо консультуватись із відповідними органами місцевого самоврядування, у тому числі і шляхом проведення референдуму. **Є.х.м.с.** виходить з того, що органи місцевого самоврядування становлять одну з підвалин будь-якого демократичного ладу, право громадян брати участь в управлінні державними справами належить до демократичних принципів, а існування наділених реальною владою органів місцевого самоврядування забезпечує ефективну систему управління, найближчу до громадян.

© Макогон Ю.В., Кравченко В.О.,
Князєв В.М.

ЄВРОПЕЙСЬКА ХАРТІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО САМОВРЯДУВАННЯ – документ, що його прийнято в червні 1997 р. Конгресом місцевих і регіональних влад Європи. Цей документ орієнтується на *принцип субсидіарності*, він започаткував роботу над доповненням до Європейської хартії місцевого самоврядування і відповідним правовим інструментом щодо захисту та гарантування прав інституту регіонального самоврядування.

© Макогон Ю.В., Кравченко В.О.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ АГЕНТСТВО З КООРДИНАЦІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ (англ. – *European Research Coordination Agency, EUREKA*) – науково-технічна програма, започаткована з ініціативи президента Франції Франсуа Міттерана та заснована на I Конференції міністрів країн-учасниць програми в липні 1985 р. **Є.а.к.д.** – це інформаційна мережа, що охоплює всю Європу і націлена на здійснення конкурентоспроможних на світовому ринку досліджень та розробок (R&D) невійськового призначення. Повноправними учасницями програми **Є.а.к.д.** є: Австрія, Бельгія, Великобританія, Греція, Данія, Європейський Союз, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Росія, Румунія, Словенія, Туреччина, Угорщина, Фінляндія, Франція, Чеська Республіка, Швеція, Швейцарія. Асоційовані члени: Албанія, Болгарія, Естонія, Латвія, Словаччина, Україна, Хорватія, Ізраїль.

© Макогон Ю.В., Яценко А.Б.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ ВРЯДУВАННЯ (*European Governance*) – запроваджена Європейською комісією концепція врядування, в якій поняття “європейське врядування” означає правила, процеси та норми поведінки, що впливають на спосіб здійснення владних повноважень інститутами ЄС на європейському рівні, особливо стосовно забезпечення їх відкритості, участі громадськості, підзвітності, ефективності та узгодженості. Ці п’ять принципів ефективного врядування зміцнюють європейські принципи субсидіарності і пропорційності. Термін “врядування” став широко вживатися в 1990-х рр. такими міжнародними організаціями, як ООН, Світовий банк та МВФ. В європейській політиці розвиток ефективного врядування та верховенство права розглядаються як вирішальні напрями в реалізації стратегії подолання бідності. Програми в межах європейської політики розвитку спрямовані на зміцнення інституційної спроможності держав-партнерів, у тому числі спроможності уряду ефективно управляти громадськими ресурсами, здійснювати стабільну політику та контролювати корупцію.

© Рудік О.М.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО (*European criminal law*) – галузь права країн Європи, що регулює суспільні відносини, пов’язані з вчиненням злочинних діянь, призначенням покарання та застосуванням інших заходів кримінально-правового характеру. Незважаючи на особливості національних правових систем європейських країн, за останні роки принципи та окремі інститути **Є.к.п.** зазнали значної уніфікації завдяки діяльності Ради Європи та практиці Європейського суду з прав людини, що дає сьогодні підстави говорити про міжнаціональний характер цього поняття. Щодо Європейського Союзу, то прийняття кримінально-правових норм не є компетенцією інституцій ЄС, хоч починаючи з 2007 р. з цього приводу вже виникли дискусії.

© Ягунов Д.В.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ СПІВТОВАРИСТВО ВУГІЛЛЯ І СТАЛІ (*European Coal and Steel Community, ECSC*) – регіональна міжурядова економічна організація, заснована договором від 18 квітня 1951 р. в м.Париж, який набув чинності 5 липня 1952 р. Організація

об’єднала кам’яновугільну, залізорудну, металургійну галузі промисловості країн-учасниць (Німеччина, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург). Метою Паризького договору були: координація й модернізація виробництва заради зростання його обсягів, зниження цін шляхом скасування торговельного мита та кількісних обмежень на рух товарів. Положеннями Договору визначалися можливості щодо рівноправного доступу користувачів до виробництва, заборони нечесних методів ведення конкурентної боротьби, запроваджували вільний рух капіталу та робочої сили. В політичній сфері Паризький договір передбачав створення загальних органів влади, які з часом стали попередниками відповідних інститутів Європейських Співтовариств. Головним став Верховний орган, який отримав правотворчі та адміністративні повноваження. Спеціальна рада міністрів представляла уряди з метою координації їх діяльності з Верховним органом. Асамблея була визначена консультативним органом. Органом судової влади ЄСВС став Суд. Наддержавний інституційний механізм, створений Паризьким договором 1951 р., продовжує діяти як механізм політичної влади Європейського Союзу. Створення **Є.с.в.с.** заклало основу для інтеграційних процесів в юридичній сфері: з укладенням Паризького договору почала формуватися нова правова система – право Європейського Союзу, першим джерелом якої став Паризький Договір про **Є.с.в.с.** **Є.с.в.с.** відіграло досить значну роль для розвитку європейських інтеграційних процесів. Позитивні результати співробітництва країн-учасниць призвели до подальших кроків у галузі економіки та використання атомної енергії, поширення інтеграції на все господарство, створення наднаціональної організації із загальноекономічною компетенцією. В 1957 р. країни-учасниці підписали договори про заснування Європейського Економічного Співтовариства та Європейського співтовариства з атомної енергії. У процесі розширення Європейських співтовариств кількість країн-учасниць **Є.с.в.с.** зросла до 15. **Є.с.в.с.** відповідно до положень Паризького договору припинило існування 23 липня 2002 р. З цього часу процеси інтеграції у вугільній та металургійній галузях країн-учасниць ЄС почали регулюватися Договором про заснування Європейського співтовариства. Загалом

Є.с.в.с. відіграло суттєву роль у процесі європейської інтеграції, ставши, по суті, першим кроком на шляху до об'єднання Європи.

© Грицяк І.А., Забара І.М.,
Казакевич Г.М.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ ПОЛІТИЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО тривало в період з 1970 по 1993 р. і передбачало вироблення та прийняття конвенцій, угод, договорів у сфері безпеки. Після закріплення в *Маастрихтському договорі* про заснування Європейського Союзу спільної зовнішньої та безпекової політики в Є.п.с. відпала необхідність.

© Грицяк І.А.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ ПРАВО – це впорядкована структурована сукупність елементів, що виражається в стійкості різноманітних зв'язків між вхідними в її зміст юридичними нормами й групами норм.

Термін **Є.п.** уживають найчастіше в трьох значеннях:

1. Найчастіше ним іменують сукупність національних правових систем європейських держав. У цьому випадку термін **“Є.п.”** використовується як збірне поняття для позначення всієї родини європейських правових систем, незважаючи на їх досить суттєві, часом принципові розходження, серед яких особливо значні розбіжності між англосаксонським загальним і домінуючим у континентальній Європі романо-германським правом.

2. Термін **“Є.п.”** використовується також для позначення тієї частини міжнародно-правових норм, за допомогою яких регулюються відносини між європейськими державами у різних сферах. Як правило, такі норми права формулюються в багатобічних конвенціях і угодах, що укладаються європейськими державами, або навіть в обопільних договорах і угодах, що регулюють відносини між тими або іншими європейськими державами. Інакше кажучи, в цьому випадку термін **“Є.п.”** використовується для позначення регіональної або навіть субрегіональної міжнародно-правової системи, що складається переважно у взаєминах між державами Європейського континенту.

3. Нарешті, і це найбільш важливо, термін **“Є.п.”** використовується для позначення сукупності правових норм; які регулюють взаємини, що складаються в рамках європейсь-

ких інтеграційних об'єднань, у рамках Європейських спільнот і Європейського Союзу.

© Шамрасва В.М.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ СПІВТОВАРИСТВО З АТОМНОЇ ЕНЕРГІЇ, ЄВРОАТОМ

(*European Atomic Energy Community*) – регіональна міжурядова організація з фінансування та координації діяльності в галузі виробництва і використання атомної енергії. Договір про створення Євроатому було укладено 25 березня 1957 р. у м.Римі представниками Бельгії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Франції та ФРН. Договір набрав чинності 1 січня 1958 р. З 1 січня 1973 р. до Євроатому ввійшли Велика Британія, Ірландія, Данія, з 1 січня 1981 – Греція. Завдання Євроатому полягає у створенні необхідних умов для швидкого розвитку атомної промисловості, підвищення життєвого рівня в країнах-членах та розвитку взаємних обмінів з іншими країнами. Для виконання цього завдання на Євроатом покладені повноваження щодо проведення дослідницької роботи і поширення технічних знань; розроблення єдиних норм безпеки для захисту здоров'я робітників на атомних підприємствах і всього населення; спрощення інвестиційного режиму та заохочення проведення розробок для фундаментальних досліджень, необхідних для розвитку атомної енергетики в Співтоваристві; нагляду за регулярним і справедливим постачанням споживачам у Співтоваристві ядерного пального і руди; гарантування шляхом належного контролю неможливості використання ядерних матеріалів на інші цілі; забезпечення широкого доступу до кращих технічних засобів та їх збут шляхом створення спільного ринку спеціального обладнання, вільного руху капіталів для інвестицій в атомні галузі, а також вільного вибору фахівцями місця роботи у Співтоваристві; встановлення з іншими країнами і міжнародними організаціями зв'язків, які сприяють прогресу у мирному використанні атомної енергії. Договір про Євроатом передбачає створення спільного ринку для товарів і продукції, визначених самим договором. Положеннями Договору за Співтовариством визнано право власності на вироблені або імпортовані спеціальні ядерні матеріали. Євроатом має власну систему контролю за ядерною діяльністю країн-

учасниць, а також повноваження щодо питань організації інспекцій на їх територіях. Євроатом співпрацює з Міжнародним агентством з ядерної енергії (МАГАТЕ). В 1973 р. Євроатом і МАГАТЕ уклали базову угоду, за якою, відповідно до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1963 р., гарантії МАГАТЕ застосовуються паралельно з гарантіями Євроатому в неядерних державах ЄС. У 1992 р. було підписано угоду про започаткування партнерського підходу, метою якої було усунення дублюючих функцій та скорочення витрат на проведення інспекцій ядерних установок. При Євроатомі створено Об'єднаний центр ядерних досліджень, який забезпечує проведення програм досліджень, а також запровадження єдиної системи стандартизації та єдиної ядерної термінології. Важливі функції покладено Договором на Європейське агентство з атомної енергії. За останнім закріплено право вибору руд, сировини, матеріалів, вироблених на території країн-членів, а також виключне право на укладання контрактів на їх поставку. На сьогодні до Євроатому входять усі держави-члени Європейського Союзу. Євроатом фінансується країнами-учасниками відповідно до встановлених для кожної з них квот. Основними органами Євроатому є Генеральний директор з питань енергетики, Директорат з гарантій (забезпечення гарантій нерозповсюдження ядерних матеріалів), Агентство Євроатому з поставок і Спільні дослідницькі центри (Бельгія, Італія, Нідерланди, Німеччина).

© Скиба М.В., Забара І.М.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ УПРАВЛІННЯ З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОВЖИВАННЯМ ТА ШАХРАЙСТВУ, ОЛАФ (*European Anti-fraud Office*) – структурний підрозділ Європейської Комісії, створений у 1999 р. замість підрозділу з координації запобігання шахрайству, який працював з 1998 р. Головним завданням ОЛАФ є боротьба з шахрайством та зловживаннями у використанні коштів з бюджету ЄС, зокрема йдеться про контрабанду, зловживання фінансовою допомогою та цільовою державною допомогою, шахрайства, пов'язані з ПДВ тощо. ОЛАФ має право вивчати адміністративну діяльність та фінансування будь-якої інституції чи органу ЄС, проводити перевірки на підприємствах держав-членів ЄС та деяких третіх країн. Щорічно ОЛАФ роз-

слідує сотні прецедентів незаконного використання та обігу коштів. ОЛАФ керується у своїй діяльності правилами, визначеними міжінституційною угодою, що уклали між собою Комісія, Парламент і Рада 25 травня 1999 р. При цьому організація тісно взаємодіє з органами влади держав-членів ЄС. Гарантами цілковитої незалежності організації виступають, по-перше, директор управління, якого призначає Комісія за згоди Парламенту та Рада міністрів. Директор ОЛАФ не повинен виконувати вказівки жодного уряду і жодної інституції, причому незалежність підпорядкованої інстанції він може відстоювати навіть у Суді ЄС. Крім того, директор має право розпочинати розслідування з власної ініціативи, а не лише на вимогу інституції, органу чи держави-члена. По-друге, це наглядовий комітет, обов'язком якого є контроль за проведенням розслідувань. До складу комітету входять п'ять відомих особистостей, які не працюють у структурах ЄС. Їх призначають спільно Комісія, Парламент і Рада. ОЛАФ фінансує навчання службовців та адвокатів держав-членів ЄС, які займаються питаннями боротьби з шахрайством у фінансовій сфері. Крім того, існує спеціальна програма підготовки службовців для виявлення фальшивих купюр євро.

© Реїтєрович І.В.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОСТІР (*European Administrative Space*) – сформоване політикою та нормами ЄС, що передбачають активну роль національних урядів, середовище, у межах якого органи управління держав-членів покликані заради однаковості забезпечувати права громадян та свободу підприємництва, гарантувати однорідний рівень якості та ефективності надання адміністративних послуг. У процесі *європейської інтеграції* серед держав-членів з часом почали формуватися спільні адміністративні принципи та підходи до досягнення цілей, передбачених договорами та вторинним законодавством ЄС. Найбільш виразних рис адміністративне наближення набуло в галузі адміністративного права, меншою мірою цей процес торкнувся адміністративно-організаційних засад і структур державного управління. Іншими джерелами наближення є: 1) постійне співробітництво між посадовими особами

держав-членів ЄС, а також між державами-членами та Європейською комісією; 2) рішення Суду ЄС, завдяки яким принципи адміністративного права набувають більш загального характеру, а також 3) процес проникнення (інтегрування) європейського права в системи національного права.

© Рудік Н.М.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ БАНК РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА РОЗВИТКУ – фінансова інституція з штаб-квартирою в м.Лондоні, була створена в 1991 р. Його засновниками стали 60 країн і дві міжнародні організації. Основною метою **ЄБРР** є сприяння процесу переходу до відкритої ринкової економіки, а також розвиток приватної і підприємницької ініціативи в тих країнах Центральної і Східної Європи і Співдружності Незалежних Держав (СНД), які підтримують принципи багатопартійної демократії, плюралізму і ринкової економіки. **ЄБРР** сьогодні є найбільшим інвестором у регіоні, який одноосібно або спільно з комерційними партнерами здійснює проектне фінансування приватного сектору в 27 країнах – від Центральної Європи до Центральної Азії. Він здійснює проектне фінансування банків, підприємств і компаній, вкладаючи засоби як у нові виробництва, так і в діючі фірми. **ЄБРР** також працює з державними компаніями з метою підтримки в них процесів приватизації та структурної реорганізації, а також удосконалення комунального господарства. **ЄБРР** використовує сталі тісні зв'язки з урядами країн регіону з метою реалізації курсу на створення сприятливих умов для підприємницької діяльності. Статут **ЄБРР** передбачає його діяльність тільки в тих країнах, які підтримують принципи демократії.

Турбота про навколишнє середовище є складовим елементом надійно працюючої системи корпоративного управління і фігурує в усіх інвестиційних операціях **ЄБРР**. У всіх своїх інвестиційних операціях **ЄБРР** сприяє становленню в країні повноцінної ринкової економіки, тобто забезпечує ефект дії на процес переходу; бере на себе ризики з метою сприяння приватним інвесторам, при цьому не витісняючи їх з ринку; застосовує раціональні принципи ведення банківської діяльності. За допомогою своїх інвестицій **ЄБРР** також сприяє проведенню структурних і галузевих реформ, розвитку конкуренції, приватизації та підприємництва; зміцненню фінансових організацій і

правових систем; розвитку необхідної інфраструктури для підтримки приватного сектору; впровадженню надійно працюючої системи корпоративного управління, у тому числі і для вирішення природоохоронних проблем. Будучи каталізатором змін, **ЄБРР** стимулює співфінансування і залучення прямих іноземних інвестицій, повертає вітчизняний капітал, надає технічне сприяння.

© Манойленко О.В., Фесенко Н.С.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР (СЕР), (European Economic Area – EEA) – територія, що складається з країн-членів ЄС і усіх країн Європейської асоціації вільної торгівлі (ЕФТА), крім Швейцарії. Угода ЕЕА, впроваджена 1 січня 1994 р., дозволяє Ісландії, Ліхтенштейнові і Норвегії користуватись вигодами спільного ринку ЄС без привілеїв та обов'язків, які випливають із членства в ЄС. Метою угоди є заснування динамічного та однорідного **Є.е.п.**, який базується на застосуванні відповідних *acquis* внутрішнього ринку ЄС до рівних умов, спільних правил конкуренції та чотирьох свобод. Нове законодавство спільноти, яке підпадає під сферу регулювання Договору про **Є.е.п.**, динамічно інкорпорується у статті Договору та поширюється на всі країни ЄАВТ. Договір про **Є.е.п.** застосовується як Європейською комісією, так і Наглядовою радою Асоціації вільної торгівлі (СНР) (англійською – *ESA*). Проте держави ЄАВТ мають лише обмежений вплив на процес прийняття рішень на рівні інституцій ЄС.

© Грицяк І.А.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ БАНК – фінансовий інститут Європейського Союзу, що фінансує інвестиційні проекти з метою поглиблення європейської інтеграції (створений у 1958 р. відповідно до Римського договору про створення Європейського Співтовариства). Правління банку складається з міністрів фінансів або економіки 15 країн-членів, затверджує основні напрями кредитної політики. Рада директорів (25 членів) несе відповідальність за керівництво банком, затверджує позики і кредити. Банк розташований у Люксембурзі. Позики **ЄІБ** сприяють проведенню політики розвитку і співпраці Європейського Союзу в 150 країнах за межами ЄС. **ЄІБ** надає позики під конкретні проекти в

державному і приватному секторах і забезпечує економічну обґрунтованість і відповідність кожного проекту екологічним вимогам, а також його технічну і фінансову життєздатність. За домовленістю з компетентними органами кожної країни, пріоритетними галузями для ЄІБ є транспорт і телекомунікації, енергетика, промисловість, захист навколишнього середовища, а також охорона здоров'я і освіти.

© Грицяк І.А., Маноїленко О.В.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ФОНД (*European Investment Fund (EIF)*) – створений у 1994 р. для фінансування інвестицій у малі й середні підприємства (МСП). Головний акціонер Європейського інвестиційного фонду – Європейський інвестиційний банк. ЄІФ працює з МСП не безпосередньо, а через фінансових посередників; його діяльність зосереджена в галузі ризикового капіталу та надання гарантій. ЄІФ інвестує МСП у межах ЄС та у країнах-кандидатах.

© Грицяк І.А.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ (*The European Institute of Public Administration*) – інституція, заснована в 1981 р. з метою вивчення та дослідження державного сектору та європейської політики, надання консультацій адміністраціям країн – членів Європейського Союзу, а також країнам – кандидатам на вступ до ЄС щодо прискорення процесу європейської інтеграції. Є.і.д.с. розглядає розвиток системи державного управління як складову європейського інтеграційного процесу, пропагує та роз'яснює вимоги, які ставить європейська інтеграція перед державним управлінням, європейські стандарти та принципи державного управління, стандарти демократії, стандарти державного управління та вироблення державної політики. Є.і.д.с. сприяє підтримці та забезпеченню стабільного процесу інтегрування шляхом надання консультацій та публікацій. Аналізуються питання щодо політики Державної допомоги в Європейському Співтоваристві, проблеми, які виникають на шляху до Європи. У 2005-2007 рр. заплановано низку заходів, що покликані сприяти розумінню сутності європейської інтеграції, її історії, теорії та стратегії. Значну увагу Є.і.д.с. приділяє тлумаченню європейських юридичних досліджень, Програмі правосуддя (EuroMed).

© Криворучко С.А.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОДЕКС ПРИВАТНОГО ПРАВА – розроблений на основі Резолюції Європарламенту щодо необхідності уніфікації європейського приватного права, прийнятої 26 травня 1989 р. Кодекс розробляла комісія з європейського договірного права. Керівником однієї з підкомісій був датський професор Оле Ландо. Саме його підкомісія створила єдині правові рамки для приватних договорів в ЄС. Перша частина Принципів європейського договірного права вийшла друком у 1994 р. Остання частина з коментарями опублікована в 2003 р.

© Київцев О.В.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОМІТЕТ З ПРАВОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА – консультативно-дорадчий орган у складі Комітету міністрів Ради Європи. Крім того, даний орган може здійснювати арбітражні функції за окремими конвенціями Ради Європи та юридичне тлумачення актів Ради Європи.

© Мельник Ю.В.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОМІТЕТ З ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ (*European Committee on Crime Problems, CDPC*) – робочий орган Ради Європи, заснований у 1958 р. з метою координації діяльності цієї міжнародної організації у сфері запобігання злочинності та контролю над нею. До основних завдань Є.к.п.з. належать визначення пріоритетів міжурядової співпраці, надання рекомендацій Комітету Міністрів у сфері кримінального права, кримінального процесу, кримінології та пенології, а також вжиття заходів щодо реалізації цих рекомендацій. Штаб-квартира розташована в м.Страсбург (Франція).

© Ягунов Д.В.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНВЕНТ ЗА МАЙБУТНЄ ЄВРОПИ – створений у грудні 2001 р. на Лаекенському саміті в м.Брюссель глав держав та урядів. Цьому передувала дискусія керівників країн-учасниць ЄС на Форумі в Ніцці у грудні 2000 р. на тему майбутнього Європи. Згідно з Лаекенською декларацією Є.К.м.Є. мав розглянути чотири основні питання щодо майбутнього Союзу: розподіл повноважень, спрощення договорів, роль національних парламентів та статус Хартії основних прав. У результаті роботи Конвенту було опрацьовано проект конституційного Трактату ЄС.

До складу Конвенту увійшли представники всіх інституцій ЄС, а також члени національних парламентів і представники урядів держав-членів. Очолював його колишній президент Франції Валері Жискар д'Естен. Інавгураційне засідання Конвенту відбулося 28 лютого 2002 р., а завершив він свою роботу в липні 2003 р. У червні 2003 р. на Європейській раді в Салоніках Жискар д'Естен представив проєкт Конституційного договору Європейського Союзу – кінцевий документ Конвенту за майбутнє Європи. Цей проєкт став базою для обговорення на міжурядовій конференції. У жовтні 2004 р. Конституцію було підписано у Римі керівниками країн. Набрати чинності вона мала в 2007 р. за умови, що вона буде ратифікована або в парламентах, або на референдумах у всіх 25 країнах-учасниках ЄС.

© Титаренко О.Р.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ МИТНИЙ СОЮЗ – інституція, утворена 1 липня 1968 р. в рамках Європейського Економічного Співтовариства. **Є.м.с.** охоплював торгівлю всіма товарами та означав заборону встановлення між державами-членами імпорتنих та експортних мит, як і будь-яких інших оплат, що мали подібний ефект. Крім того, він передбачав скасування кількісних обмежень у внутрішній торгівлі між країнами-членами, встановлення єдиного зовнішнього тарифу відносно товарів третіх країн, які не належали до Європейської Спільноти, а також запровадження спільної торговельної політики як зовнішнього аспекту митного союзу (тобто, на міжнародному рівні Спільнота виражала спільну позицію всіх держав-членів). У цілому були запроваджені однакові для всіх держав-членів митні бар'єри для товарів, що імпортуються на територію ЄС з третіх країн, а також гармонізовано митну номенклатуру. Держави-члени не мають права самостійно вносити зміни до спільного митного тарифу, це право належить виключно органам ЄС. Процедури та правила функціонування **Є.м.с.** були зібрані в єдиному адміністративному документі (Single Administrative Document), який замінив усі попередні нормативні акти. З 1 січня 1994 р. єдиний митний кодекс ЄС затвердив безмитний режим між країнами співдружності, тобто ліквідував митні формальності, що були обов'язковими при перевезенні товарів через внутрішні кордони між країнами-

членами ЄС. Усі традиційні перевірки на внутрішніх кордонах були скасовані разом з митними формальностями. Таким чином, митні служби країн-членів втратили функції стягування акцизного збору, ПДВ та накопичення статистичної інформації. Спрощеними залишилися процедури, пов'язані з контролем на кордоні. Крім того, були затверджені спільні митні тарифи ЄС (комбінована номенклатура), а також розроблені на основі митного кодексу і захищені на основі торговельних договорів співдружності єдині зовнішні митні тарифи.

© Рейтерович І.В.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ МОЛОДІЖНИЙ ФОРУМ РАДИ ЄВРОПИ – самостійне об'єднання молодіжних організацій Європи. Створений молодіжними організаціями, **ЄМФРС** складається з понад 90 національних молодіжних рад і міжнародних неурядових молодіжних організацій, які є федераціями організацій молоді. Форум об'єднує десятки мільйонів молодих людей з усієї Європи, організовує їх діяльність та виступає представником їх інтересів. Формування ідей, внутрішня демократія, незалежність, відвертість і співпраця – такі головні принципи функціонування **ЄМФРС** та його організацій-членів. Цей Форум дає всі можливості молоді робити все необхідне для покращання своїх життєвих умов та підвищення їх якості до європейського рівня. 19 листопада 2005 р. було утворено Український молодіжний форум, який надав можливість українським Спілкам вступити до **ЄМФРС**.

© Сторожук Р.П.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ МОЛОДІЖНИЙ ЦЕНТР – міжнародний навчальний заклад та центр із підготовки і проведення зустрічей молоді, у рамках яких радники надають освітню, методичну, технічну підтримку з підготовки та здійснення програм для молоді. Два **Є.м.ц.** було відкрито під егідою Ради Європи 1 червня 1972 р. у м.Страсбурзі (Франція) та 15 грудня 1995 р. у м.Будапешті (Угорщина) з метою інтеграції європейської молоді, включення її як важливої складової у формування спільної європейської молодіжної політики, координації роботи молодіжного сектору Європейського регіону та підтримки ініціатив молоді. За допомогою **Є.м.ц.** та Європейського Молодіжного Фонду було створено ефективну систему, яка пе-

ретворила молодіжні громадські організації Європи на справжніх партнерів влади, що беруть участь у вирішенні основних питань, зокрема щодо молодіжного спрямування діяльності державних установ.

© *Сторожук Р.П.*

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ МОНЕТАРНИЙ (ВАЛЮТНИЙ) ІНСТИТУТ (*The European Monetary Institute (EMI)*) – інституція, створена з метою подальшого зміцнення економічного і монетарного співробітництва та підготовки до кінцевого етапу формування Економічного та монетарного союзу. **Є.м.і.** створений у 1993 р. відповідно до Договору про Європейський Союз. На зміну йому був утворений у 1998 р. Європейський Центральний банк, основною функцією якого є фінансова та валютна політика держав-членів ЄС, які приєдналися до єврозони.

© *Руденко О.М.*

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОМБУДСМЕН (уповноважений з прав людини) – посаду введено Маастрихтським договором (угодою) 1992 р. **Є.о.** покликаний захистити права громадян ЄС від неналежного управління чи свавілля з боку наднаціональних органів ЄС. Першого **Є.о.** призначено в 1995 р. **Є.о.** призначається (обирається) Європейським парламентом на термін дії повноважень останнього. **Є.о.** приймає та розглядає скарги від громадян ЄС на несправедливе ставлення, дискримінацію, перевищення повноважень, відмову у наданні інформації, зволікання із вирішенням питання з боку посадовців, службовців чи наднаціональної установи в цілому. Омбудсмен готує запити до установи, на яку поскаржилися із проханням розглянути ситуацію та врегулювати конфлікт. За результатами скарг і запитів **Є.о.** готує та надсилає до Європейського парламенту щорічні звіти, а також спеціальні звіти.

© *Оржель О.Ю.*

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПАРЛАМЕНТ – представницький орган Європейського Союзу, функціонує на основі ст. 189-201 Договору про створення Європейського Співтовариства, а також внутрішнього Регламенту, прийнятого відповідно до ст. 199 ДЄС. У Європарламенті, як і в національних парламентах, існують партійні фракції, представлено більше 100 політичних партій і

рухів. Діє 8 політичних фракцій і груп. Серед них: Європейська народна партія – Християнські демократи (ЄНП-ХД), Соціал-демократична партія Європи (СДПЄ), Європейська ліберально-демократична партія реформ (ЄЛДПР), Європейська федерація партій “зелених” (ЄФПЗ). Євродепутатів розмежовують не за національною, а за політичною ознакою.

Каденція депутата **Є.п.** триває 5 років, вона може тривати менше лише в результаті відмови від посади або в разі смерті депутата. Депутат **Є.п.** не може бути членом уряду своєї країни та членом Європейської комісії, суддею чи головою Європейського суду, членом аудиторів, Соціально-економічного комітету, Комітету регіонів, органів, служб чи членом інших органів Європейського Співтовариства. **Є.п.** на своєму першому засіданні таємним голосуванням, абсолютною більшістю обирає Голову, віце-голів, а також квесторів **Є.п.** Термін їх перебування на своїх посадах становить половину терміну **Є.п.**, тобто 2,5 року. Висунути свого кандидата на посаду Голови може політична група або принаймні 32 депутати.

Голова **Є.п.** проводить його засідання і пильно стежить за правильним ходом роботи. Голова не може сам брати слово під час парламентських дебатов. Одним із основних завдань Голови є звітування перед Радою та Комісією про прийняті Парламентом акти, а також представляти **Є.п.** у зовнішніх зносинах. Якщо Голова з якихось причин не може виконувати обов’язки, то його місце займає Віце-голова.

Квестори, яких зараз п’ятеро, відповідають за адміністративне обслуговування і фінансування депутатів **Є.п.**

Конференція Керівників є дуже важливим органом **Є.п.** До його складу входять: Голова **Є.п.**, а також голови або делегати від політичних партій. Найважливішими повноваженнями Конференції Керівників є: затвердження порядку денного засідань, оформлення запитів, скерованих до Ради чи Комісії; право скликати надзвичайне засідання **Є.п.** Крім того, Конференція визначає склад і повноваження комісій **Є.п.**, спеціальних слідчих комісій та відповідні відносини з іншими інституціями Європейського Союзу і національними парламентами. До складу Конференції керівників комісій входять голови всіх постійних і тимчасових комісій

Є.п. Робота Парламенту ведеться в 17 постійних комісіях. **Є.п.** в особливих ситуаціях створює слідчі комісії. Розподіл місць у комісіях серед представників країн-членів є пропорційним кількості місць, які та чи інша країна має в Парламенті.

Генеральний Секретар **Є.п.** призначається Президентом **Є.п.** Він є керівником адміністрації, організованої в Секретаріаті, який поділений на сім генеральних дирекцій. Діяльність Парламенту складається з двох етапів: підготовка пленарних сесій та самі пленарні сесії. На цих сесіях Парламент розглядає запропоновані законопроекти і голосує за внесення змін, перш ніж текст законопроекту буде прийнятий у цілому.

Серед інших питань порядку денного можуть бути питання про взаємодію Ради чи Комісії або питання про актуальні події в Європейському Союзі чи в цілому світі. Місце **Є.п.** як органу представницької демократії в країнах ЄС досліджували Д.Дайнен, Ю.Коломієць, В.Крушинський, Я.Малик, В.Посельський, В.Ріяка, М.Стрежнева, А.Тамм, Ф.Тоді та ін.

© Фесенко Н.С.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПЛАТІЖНИЙ СОЮЗ

(*The European Payments Union*) – різнобічний валютний кліринг, заснований на заліку взаємних вимог, зобов'язань і балансуванні міжнародних платежів 17 країн-членів Організації європейського економічного співробітництва. **Е.п.с.** функціонував з червня 1950 р. по грудень 1958 р. США проявили ініціативу при створенні **Е.п.с.** і надали підтримку, зробивши внесок у розмірі 1050 млн дол. США з липня 1950 р. по червень 1954 р. При цьому США переслідували три цілі: стимулювання американських інвестицій, розподіл допомоги за планом Маршалла і впровадження долара в міжнародні розрахунки країн Західної Європи. Американський представник брав участь в адміністративному комітеті **Е.п.с.** з правом дорадчого голосу. Діяльність **Е.п.с.** полягала в щомісячному різнобічному заліку взаємних платежів. Зведені сальдо кожної країни передавалися Банку міжнародних розрахунків, який виконував функції банку-агента **Е.п.с.** як посередник, оскільки суми активних і пасивних сальдо збігалися. Завдяки взаємним залікам по 45% вимог були заощаджені золотовалютні резерви країн-учасниць і фактично введена частко-

ва конвертованість їх валют. Під тиском країн-кредиторів (ФРН, Бельгії, Нідерландів) частка оплати сальдо золотом і доларами збільшилася з 40% у 1950 р. до 75% у 1955 р. за рахунок відповідного зменшення автоматичного кредитування країн-боржників (Франції, Великобританії, Туреччини, Норвегії, Греції та ін.). За 8,5 року функціонування **Е.п.с.** 70% загальної суми зобов'язань країн-боржників погашено золотом і доларами за рахунок їх переказів (5 млрд дол. США) в країни-кредитори, перш за все у ФРН. З введенням конвертованих західноєвропейських валют **Е.п.с.** був ліквідований і замінений Європейською валютною угодою 27 грудня 1958 р.

© Маноїленко О.В.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЦІАЛЬНИЙ

ФОНД – один з чотирьох структурних фондів ЄС, діяльність якого спрямована на розвиток людських ресурсів та подолання безробіття. Фонд створено в 1957 р. **Є.с.ф.** фінансує стратегічні довгострокові програми в країнах-членах та регіонах ЄС, ВВП яких на 75% нижче ніж у середньому по ЄС, а саме в найвіддаленіших регіонах ЄС (Азорські та Канарські острови, Мадейра, Гваделупа, Мартініка, Реюніон, Французька Гвіана) і найменш заселених районах Фінляндії та Швеції. Об'єктами фінансування **Є.с.ф.** виступають національні, регіональні та місцеві органи влади, освітні та тренувальні заклади, неурядові організації, профспілки, професійні та галузеві асоціації, приватні компанії. Кошти **Є.с.ф.** витрачаються на боротьбу з безробіттям, запобігання виникненню безробіття в довгостроковій перспективі, забезпечення рівних можливостей доступу громадян до ринку праці, розвиток освіти, насамперед професійної, сприяння створенню нових робочих місць, забезпечення прав жінок у сфері працевлаштування тощо. Протягом 2000-2006 рр. на ці цілі було виділено близько 70 млрд євро. На **Є.с.ф.** спрямовується близько 9% бюджету ЄС.

© Казакевич Г.М.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ (*European*

Union – EU) – об'єднання країн Європи, які через створення спільного ринку, економічного та валютного союзу, а також шляхом реалізації спільної політики й діяльності мають на меті забезпечити безперервне економічне зростання, соціальний розвиток і згуртованість

держав-членів. Держави ЄС створили спільні інституції, яким делегували частину своїх національних повноважень для того, щоб рішення в певних сферах загальних інтересів могли ухвалюватись демократичним шляхом на загальноєвропейському рівні. ЄС не спирається на жодну з моделей національної держави: не є ні федерацією, ні конфедерацією, а винятковим зразком об'єднання, в якому держави-члени виступають як незалежні та суверенні суб'єкти, які об'єднують свої можливості у багатьох сферах, де мають спільні інтереси. Поняття ЄС запроваджено в 1993 р. у Маастрихтському договорі про Європейський Союз як поєднання наднаціональної (Європейська Спільнота) і міжурядових складових. ЄС, на відміну від Європейських Спільнот, не є юридичною особою. Після останнього розширення до ЄС входять 27 країн.

© Грицяк І.А.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ КОНФЕДЕРАЦІЙ ПРОМИСЛОВЦІВ ТА ПІДПРИЄМЦІВ (UNICE) – виник як реакція європейської бізнес-спільноти на події Другої світової війни і необхідність відновити економіку всього регіону. Результатом стало створення в 1949 р. Ради федерацій промисловців Європи (CIFE). У березні 1958 р. Рада перетворилася на Союз для досягнення цілей, поставлених Римським договором. Основним завданням **Є.с.к.п.п.** сьогодні є посилення зв'язків між дослідженнями та інноваціями, створення ефективної патентної системи тощо.

© Кийвець О.В.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД – один з п'яти початкових інституцій Європейських спільнот. Розташований у м. Люксембург, почав діяти ще в 1952 р. під назвою Суд Європейських спільнот. Починаючи з 1958 р., після набуття чинності Римськими договорами, Суд стає єдиним інститутом для трьох Європейських спільнот. Після 1993 р. Суд виступає як єдина інституція Європейського Союзу. Див. також *Суд Європейського Союзу*.

© Забара І.М.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ (*The European Court of Human Rights, ECHR*) – одна з основних міжнародних правозахисних інституцій загальноєвропейської системи захисту прав людини. Заснований

у 1959 р. відповідно до Конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.) з тим, щоб забезпечити дотримання державами-учасниками їхніх зобов'язань. У 1998 р. мала місце реформа **Є.с.п.л.** Новий **Є.с.п.л.** замінив відповідно до протоколу № 11 до Європейської конвенції з прав людини (набув чинності 1 листопада 1998 р.) контрольні органи цієї Конвенції – Європейську комісію з прав людини та Європейський суд з прав людини. Судді **Є.с.п.л.** обираються Консультативною асамблеєю строком на дев'ять років із списку осіб, висунутих державами-членами Ради Європи. Вони можуть бути переобрані. Судді є цілком незалежними під час здійснення своїх повноважень. Упродовж строку своїх повноважень вони мають утримуватись від зобов'язань, що є несумісними з вимогами незалежності, неупередженості та незайнятості, які є обов'язковими вимогами цього органу.

© Ягунов Д.В.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТИЖДЕНЬ МІСЦЕВОЇ ДЕМОКРАТІЇ – щорічна загальноєвропейська кампанія, започаткована Радою Європи в 2007 р. Рішення щодо започаткування **Є.т.м.д.** міститься в Рекомендації 238 (2007 р.) Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи, яку ухвалено 1 червня 2007 р. Офіційний старт **Є.т.м.д.** відбувся 15 жовтня 2007 р. на 15-й сесії Конференції європейських міністрів, відповідальних за місцеве і регіональне управління (м. Валенсія, Іспанія). Рада Європи вважає, що вільне отримання інформації щодо національних та європейських стандартів і принципів функціонування системи місцевого самоврядування та забезпечення можливості громадян активно брати участь у вирішенні питань своїх міст та регіонів є головною передумовою здійснення ефективного та демократичного управління на місцях. Місія **Є.т.м.д.** – одночасне проведення в містах та регіонах усіх країн-членів Ради Європи інформаційно-роз'яснювальних кампаній стосовно: а) принципів функціонування національних органів самоврядування та залучення до цього процесу громадян; б) європейських стандартів та кращих практик місцевого і регіонального розвитку; в) ролі та інструментів інституцій спільної Європи в процесі зміцнення демократії на місцях. Актуальність проведення **Є.т.м.д.** в Україні визначається: стра-

тегічним курсом політики України на інтеграцію до європейського співтовариства, що передбачає здійснення суттєвих інституційних змін, удосконалення системи місцевого самоврядування, гармонізацію національного законодавства відповідно до сучасних європейських стандартів; набуттям Україною 9 листопада 1995 р. членства в Раді Європи (РЄ), основній міжнародній політичній організації Європи, метою діяльності якої є захист прав і головних свобод людини та зміцнення плюралістичної демократії, в тому числі на місцевому і регіональному рівнях. Під час вступу до Ради Європи Україна взяла на себе зобов'язання щодо реалізації основних європейських принципів місцевого і регіонального розвитку. Україною ратифіковано та здійснюється імплементація всіх міжнародно-правових договорів Ради Європи у сфері місцевої і регіональної демократії, головним з яких є Європейська хартія місцевого самоврядування. Відповідно до Указу Президента України "Про Європейський тиждень місцевої демократії" № 922/2007 від 27 вересня 2007 р. Є.т.м.д. проводиться кожного року в тиждень, що включає 15 жовтня, – дату відкриття для підписання Європейської хартії місцевого самоврядування в 1985 р. Надання необхідної методичної допомоги органам місцевого самоврядування щодо організації та проведення заходів Є.т.м.д. забезпечує Фонд сприяння місцевому самоврядуванню України.

© Козюра І.В.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (*European University*) – згідно з великою хартією університетів, прийнятою в Болоньї, яка визначає основні характеристики Є.у., підтверджує основні цінності, права та обов'язки Університету як ключової інституції суспільства: 1. Є.у. є самостійною установою всередині суспільств із різною організацією, що є наслідком розходжень у географічній і історичній спадщині. Він створює, вивчає, оцінює і передає культуру за допомогою досліджень і навчання. Для задоволення потреб навколишнього світу його дослідницька і викладацька діяльність повинна бути морально й інтелектуально незалежною від будь-якої політичної й економічної влади. 2. Викладання і дослідницька робота в університетах мають бути нероздільні для того, щоб навчання в них відповідало потребам, що змінюються,

запитам суспільства і досягненням у науковому знанні. 3. Свобода в дослідницькій і викладацькій діяльності є основним принципом університетського життя. Керівні органи й університети, кожний у рамках своєї компетентності, повинні гарантувати дотримання цієї фундаментальної вимоги. Відкидаючи нетерпимість і будучи завжди відкритим для діалогу, Є.у. є ідеальним місцем зустрічі викладачів, які здатні передавати свої знання і володіють необхідними засобами для їх удосконалювання за допомогою досліджень та інновацій, і студентів, які мають право, здатність і бажання збагатити свій розум цими знаннями. 4. Є.у. зберігає традиції європейського гуманізму. У здійсненні свого покликання він постійно прагне до досягнення універсального знання, перетинає географічні і політичні кордони та стверджує нагальну потребу взаємного пізнання і взаємодії різних культур. Загально визнаного визначення Є.у. не існує.

© Колісниченко Н.М.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ФОНД ВАЛЮТНОЇ СПІВПРАЦІ (*European Monetary Cooperation Fund / FECOM / ЕФВС*) – фінансовий інститут ЄС, що діє в рамках *Європейської валютної системи* і основним завданням якої є концентрація грошових ресурсів, необхідних для стабілізації обмінних курсів валют і вирівнювання платіжних балансів з метою валютної інтеграції в рамках ЄС, надання кредитів країнам ЄС для погашення дефіциту платіжних балансів і розрахунків тощо. Кошти Фонду утворюються за рахунок валюти, що депонується країнами-членами ЄС. Є.ф.в.с. формує ресурси, необхідні для стабілізації обмінних курсів валют і фінансування вирівнювання платіжних балансів за рахунок резервів, що депонуються членами Європейського Співтовариства. Є.ф.в.с. створений у 1973 р. у рамках Європейської валютної системи. В 1999 р. його золотовалютні резерви стали фінансовою основою емісії євро.

© Руденко О.М.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ФОНД РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ – один з чотирьох структурних фондів ЄС, складова частина бюджету ЄС, фінансування якої нині спрямовується переважно на підтримку діяльності Ініціативи з транскордонного, міждер-

жавного та міжрегіонального співробітництва (INTERREG III). **Є.ф.р.р.** утворено в 1975 р. Його метою є сприяння соціально-економічному розвитку і структурним перетворенням у регіонах, ВВП яких на 75% нижче ніж у середньому по ЄС, а також в містах, які перебувають у кризовому стані. Крім того, фінансуванню підлягають сім найвіддаленіших регіонів ЄС (Азорські та Канарські острови, Мадейра, Гваделупа, Мартініка, Реюніон, Французька Гвіана), найменш заселені північні, центральні та східні райони Фінляндії та Швеції, а також Північна Ірландія. У цих регіонах коштом **Є.ф.р.р.** здійснюються інвестиційні проекти з метою утворення нових робочих місць, розвитку транспортної, телекомунікаційної та енергетичної інфраструктури (зазвичай транскордонної), модернізації освіти та охорони здоров'я. Упродовж 2000-2006 рр. планувалося витратити на потреби цих регіонів 213 млрд євро. На **Є.ф.р.р.** спрямовується близько 35% бюджету ЄС. Станом на червень 1999 р. допомогу в рамках **Є.ф.р.р.** отримували 60 регіонів з 13 країн-членів ЄС. Після розширення ЄС географія діяльності **Є.ф.р.р.** суттєво розширилася. У 2006 р. основними споживачами фінансової підтримки **Є.ф.р.р.** були країни Центральної Європи та Балтії, Греція, Португалія, Іспанія, Східна Німеччина, Південна Італія, більша частина території Фінляндії, Швеції та Ірландії. Крім того, за підтримки **Є.ф.р.р.** здійснюється фінансування проектів транскордонного співробітництва з країнами, що не є членами ЄС. Так, у липні 2006 р. в рамках INTERREG та TACIS **Є.ф.р.р.** виділив 5,9 млн. євро для підтримки програми сусідства Польща-Білорусь-Україна.

© Казакевич О.М.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ФОНД РОЗВИТКУ – міжнародна організація при Європейській комісії, що займається фінансовою та кредитною діяльністю. Мета **Є.ф.р.** полягає в наданні пільгових кредитів (1% річних, термін погашення 40 років) країнам, асоційованим з Європейськими співтовариствами. Ресурси **Є.ф.р.** спрямовуються на здійснення конкретних проектів, але, на відміну від Європейського інвестиційного банку, **Є.ф.р.** фінансує проекти з низьким рівнем рентабельності або взагалі нерентабельні (переважно об'єкти інфраструктури). Крім того, в рамках **Є.ф.р.** було опрацьова-

но дві схеми компенсації втрат асоційованим з європейським співтовариством країнам, що розвиваються: “Стабекс” – при експорті сільськогосподарської сировини (з 1975 р.) та “Мінекс” – мінеральної сировини (з 1981 р.). Капітал **Є.ф.р.** формується за рахунок внесків країн-членів, що розподіляються між ними пропорційно. На момент утворення **Є.ф.р.** пропорція виглядала наступним чином: Франція та Німеччина – по 34%, Італія – 12%, Бельгія та Нідерланди – по 9%, Люксембург – 2%. Діяльність **Є.ф.р.** розпочалася в 1959 р.

© Казакевич Г.М.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЦЕНТР ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ НАУКИ І ДОКУМЕНТАЦІЇ – орган Європейського парламенту, що входить до генерального секретаріату. Фактично існує з червня 1977 р. Статут було підписано у 1996 р., набув чинності з 31 травня 2006 р. Основними завданнями є збирання інформації та обмін нею в усіх галузях суспільного життя. Головним органом управління є виконавчий комітет, який очолюють два співдиректори.

© Мельник Ю.В.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК – *European Central Bank (ECB)* – центральний банк для єдиної європейської валюти євро. До зони євро наразі належать 15 з 27 країн ЄС. **Є.ц.б.** створено – 1998 р. згідно з Договором про ЄС у рамках третього, кінцевого, етапу формування Економічного та монетарного союзу. Головним завданням **Є.ц.б.** є цінова стабільність у зоні євро. Договір застерігає, що Банк має бути вільним від будь-якого політичного впливу, він відповідає за монетарну політику, валютні операції й управління валютними резервами країн євро. Керівні органи **Є.ц.б.** (Керівна рада та Виконавчий комітет) координують діяльність Європейської системи центральних банків. **Є.ц.б.** розташований у м. Франкфурт (Німеччина). **Є.ц.б.** прийняв естафету у Європейського монетарного (валютного) інституту (ЄМІ), який відіграв основну роль у підготовці до введення в обіг євро з 1 січня 1999 р. Першим президентом **Є.ц.б.** став голландець Віллем Ф. Дуйзенберг (Willem F. Duisenberg), який залишався на цій посаді до жовтня 2003 р. **Є.ц.б.** розташований у Франкфурті-на-Майні (Німеччина). У його штат входять представники всіх держав-членів Європейського Союзу. Банк

повністю незалежний. Ні **Є.ц.б.**, ні національні центральні банки Євросистеми, ні члени керівних органів банків не мають права звертатись за порадою або виконувати вказівки чи інструкції жодного іншого інституту або установи ЄС. Європейські установи й уряди країн-членів Союзу зобов'язані поважати принцип повної незалежності банків і не повинні прагнути вплинути жодним чином на **Є.ц.б.** або на національні центральні банки. **Є.ц.б.** тісно співпрацює з національними центральними банками. **Є.ц.б.** – головна складова Євросистеми. Такий його статус означає, що завдання, делеговані **Є.ц.б.**, виконуються або ним самим, або, частково, національними центральними банками, які входять у систему. Переслідуючи свою первинну мету – стабільність цін – **Є.ц.б.** виконує наступні основні місії: визначає і здійснює валютну політику зони євро; проводить операції з валютами, тримає офіційні обмінні резерви країн зони євро й управляє ними; випускає банкноти євро; підтримує стабільність систем виплат. Банк також відповідальний за збирання необхідної статистичної інформації, яку він отримує від національних властей або безпосередньо від своїх економічних агентів, фінансових установ; послідовний розвиток банківського і фінансового секторів, підтримку обміну інформацією між Європейською системою центральних банків (ЄСЦБ) і керівництвом банку. Головне завдання Євросистеми полягає в тому, щоб підтримувати в зоні євро цінову стабільність, зберігаючи таким чином купівельну спроможність єдиної європейської валюти. Стратегія виконання цього завдання ґрунтується на двох опорах: регулюванні обсягу грошової маси та обґрунтованій і зваженій оцінці майбутніх тенденцій зміни цін і ризиків для цінової стабільності в зоні євро в цілому (заробітна плата, обмінні курси, довгострокові процентні ставки, різні заходи економічної діяльності тощо). Щоб дати громадськості можливість стежити за діяльністю банку і оцінювати ступінь його успіху в проведенні єдиної валютної політики Європи, **Є.ц.б.** установив конкретний показник, на підставі якого можна судити про те, як банк справляється із своїм головним завданням. Стабільність цін в Європі вважається досягнутою, якщо споживчі ціни збільшуються не більше ніж на 2% у рік.

© Грицяк І.А., Шушпанніков О.М.

ЄВРОПЕЙСЬКІ БАНКІВСЬКІ СОЮЗИ – банківські організації країн Європи, які об'єдналися з метою вдосконалення технічної інфраструктури банків, визначення і здійснення валютної політики ЄС, проведення міжнародних валютних операцій, зберігання офіційних валютних резервів країн-учасниць **Є.б.с.** і управління ними, забезпечення нормального функціонування платіжної системи тощо. До складу **Є.б.с.** входять такі організації, як Федерація європейських банків (European Banking Federation); Об'єднання європейських ощадкас (European Savings Banks Group); Європейське об'єднання банківських товариств (European Association of Cooperative Banks), Європейський комітет з банківських стандартів (ECBS) і Комісія зі стандартизації, які є незалежними від інших органів ЄС, від урядів країн-членів і будь-яких інших установ.

© Вітер Д.В.

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРИНЦИПИ СВОБОДИ ОБ'ЄДНАНЬ – положення європейського права, які гарантують свободу створення цивільних організацій і об'єднань, що має основне значення для будь-якого демократичного суспільства. Європейський суд захисту прав людини неодноразово підтверджував безпосередній зв'язок між демократією, плюралізмом і свободою об'єднань, свій суворий контроль над будь-якими обмеженнями даної свободи. Відповідно до п. 1. ст. 11 Європейської Конвенції про захист прав людини й основних свобод кожний має право на свободу мирних зборів і на свободу об'єднання з іншими, включаючи право створювати професійні союзи й вступати в такі союзи для захисту своїх інтересів. Відповідно до п. 2 ст. 11 будь-які обмеження на свободу об'єднань повинні бути передбачені законом, що означає, у тому числі, що вони повинні мати досить точну правову підставу. Це, у свою чергу, дає змогу уникнути зловживань. Крім того, обмеження повинні служити одній або кільком перерахованим законним цілям і бути необхідними в демократичному суспільстві. Ця остання вимога означає, що обмеження не повинне виходити за рамки того, що постає необхідним і достатнім для досягнення законної поставленої мети. Тільки дуже переконливі причини можуть виправдати обмеження на свободу об'єднань. Отже, якщо резюмувати

коротко, то свобода створювати об'єднання й вступати в них повинна бути правилом, а обмеження цієї свободи – винятком. Повага свободи об'єднань, таким чином, вимагає наявності презумпції того, що будь-яка колективно запропонована громадянами діяльність буде законною, якщо немає чітких доказів наявності конституційного або правового порушення в її установчих документах.

© Титаренко О.Р.

ЄВРОПЕЙСЬКІ РОБОЧІ РАДИ – форма участі працівників в управлінні організаціями, яка введена Директивою по створенню Європейської робочої ради, прийнятою в 1994 р. Прийняття цієї Директиви є прямим продовженням положень, закріплених у Соціальній хартії. Метою Директиви є уніфікація законодавства країн-учасниць ЄС у сфері розвитку різних систем участі працівників в управлінні організаціями. Директива передбачає створення **Є.р.р.** і вводить процедури для одержання інформації й проведення консультацій із працівниками на кожному підприємстві або групі підприємств європейського масштабу шляхом угоди між центральною адміністрацією й спеціальним органом для переговорів. Високий ступінь участі працівників в управлінні й прийнятті рішень організаціями є характерною рисою для всіх країн Європейського Союзу, які розвивають системи участі приблизно в однаковому напрямі. Проте вирішення питання про те, яка міра впливу працівників або їхніх представників на прийняття певних рішень власником, наочно показує розбіжності між сформованими правовими системами.

© Титаренко О.Р.

ЄВРОПЕЙСЬКІ СИМВОЛИ – загальноприйнятими європейськими символами є прапор та гімн ЄС. У 1955 р. Рада Європи затвердила свою емблему у вигляді синього стягу із 12 зірками. Число зірок не має нічого спільного з кількістю країн-членів організації. У різних традиціях “12” є символічним числом, що означає абсолютну досконалість. Це також і кількість місяців у році, і кількість цифр на циферблаті годинника, тоді як коло є символом єдності. Пізніше Рада Європи закликала інші європейські установи прийняти той самий прапор, і у 1983 р. його затвердив Європейський парламент. Усі європейські інституції використовують його з початку 1986 р.

Іншим важливим символом є гімн. Музика гімну взята з Дев'ятої симфонії, яку Людвіг ван Бетховен написав у 1823 р. У фінальній частині своєї симфонії Бетховен поклав на музику “Оду до радості”, написану в 1785 р. Фрідріхом фон Шиллером. У цьому вірші знайшла відгук ідея братання народів. У 1972 р. Рада Європи схвалила бетховенську тему “Оди до радості” як свій гімн. У 1985 р. гімн було схвалено президентами та главами урядів країн ЄС як офіційний гімн Європейського Союзу. Цей гімн не має на меті замінити існуючі національні гімни країн ЄС. Гімн ЄС – це утвердження спільних цінностей та їх єднання в усьому розмаїтті національних відмінностей.

© Мельник Ю.В.

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ – поширені в ЄС норми і правила виробництва і торгівлі, еталони суспільної поведінки, управлінської чи політичної діяльності. Для сфери державного управління **Є.с.** – це зразки кращої управлінської практики, визначені шляхом узагальнення досвіду європейського врядування. Хоча сьогодні не існує офіційного каталогу **Є.с.** для сфери державного управління, інституційні реформи в ЄС напередодні розширення 2004 р. та підготовка до членства держав Центральної та Східної Європи допомогли сформулювати певні стандарти управлінської діяльності, до яких, зокрема, належать: правила організації державних закупівель, внутрішнього та зовнішнього аудиту, процедури законотворення та вироблення державної політики, проведення консультацій з громадськістю у процесі прийняття управлінських рішень, механізми координації політики європейської інтеграції тощо.

© Оржель О.Ю.

ЄВРОПЕЙСЬКІ ТРАНСПОРТНІ КОРИДОРИ (*European Transport Corridors*) – стратегічні сполучення, що здатні прискорювати та забезпечувати прискорений розвиток всіх форм соціальних і економічних організмів. Після зняття “залізної завіси” особливо актуальними стали проблеми загальноєвропейської транспортної інтеграції. Цей стратегічний курс ЄС обумовлено новими перспективами для торгівлі й економіки, покращення транспортного сполучення між Заходом і Східною Європою. У 1994 р. на о. Крит друга Загальноєвропейська конференція визначила дев'ять пріоритетних

Є.т.к. з урахуванням основних напрямків вантажоперевезень і пасажиропотоків. Передбачувана вартість розвитку комунікаційних коридорів оцінювалася приблизно в 70 млрд євро. Проект планувалося реалізувати до 2010 р. за умови досягнутого взаєморозуміння зацікавлених країн. Реалізація проектів вимагає створення преференційного режиму в основних комунікаційних вузлах, збільшення пропускної спроможності прикордонних переходів, прискорення й синхронізації проходження вантажів і документації, удосконалення систем зв'язку і підготовки персоналу, прийняття загальних стандартів безпеки та ін. Для східноєвропейських держав нові **Є.т.к.** надавали реальну можливість міжгосподарської інтеграції.

© Розпутенко І.В.

ЄВРОПЕЙСЬКІ УГОДИ (УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ) (Europe Agreements) – двосторонні асоціативні угоди, які було укладено між європейськими співтовариствами та їх державами-членами, з одного боку, та, з другого боку, з кожною з наступних держав Центральної та Східної Європи: Болгарією, Чеською Республікою, Естонією, Латвією, Литвою, Угорщиною, Румунією, Словаччиною, Словенією та Польщею. **Є.у.** визнають той факт, що кінцевою метою держав-учасниць асоціативних договорів є вступ до Європейського Союзу. Мета таких угод – допомогти державам-учасникам договорів про асоціацію досягнути зазначеної вище мети. **Є.у.** включають створення політичного діалогу, створення зони вільної торгівлі, зобов'язання держав-учасниць договорів про асоціацію адаптувати своє право до права Співтовариства, а також положення щодо економічного, культурного та фінансового співробітництва. У торгівлі між Співтовариством та державою-учасницею договору про асоціацію застосовуються правила конкуренції, подібні до тих, які передбачені Договором про заснування Європейського Співтовариства. Асоціативні угоди є джерелами права Європейського Союзу та належать до актів первинного права. Норми актів первинного права мають вищу юридичну силу щодо всіх інших правових норм Європейського Союзу, що містяться в актах вторинного права. У контексті євроінтеграційних процесів, які відбуваються в Україні, особливо гострим питанням є підписання відповідної угоди про асоціацію, яка може

відкрити для України шлях до визнання статусу кандидата і згодом – до початку переговорів про членство в ЄС. У вересні 2008 р. Європейський Союз та Україна домовилися про підписання у 2009 р. нової Рамкової Угоди між ЄС та Україною у форматі Угоди про асоціацію.

© Вацук О.М.

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ – світоглядні ідеали і норми, які сповідуються в європейських країнах. Саме **Є.ц.** лягли в основу європейської інтеграції, були однією з її передумов. Вони охоплюють віру у необхідність: забезпечення пріоритетності принципу верховенства права; забезпечення прав і свобод людини, зокрема прав меншин, та соціальної солідарності, справедливого поділу результатів економічного зростання; принципів ринкової економіки і безперервного розвитку; справедливого та ефективного управління; світоглядного плюралізму й толерантності; права на безпечне навколишнє середовище; поваги культурних, мовних і релігійних відмінностей; гармонійного поєднання традицій і прогресу. Особливий наголос робиться на верховенстві права. Власне ці спільні цінності і знайшли закріплення в Копенгагенських критеріях.

© Прокопенко Л.Л.

ЄВРОРЕГІОНИ (Euroregion) – одна з інституційних форм співробітництва адміністративно-територіальних одиниць європейських держав, що здійснюється відповідно до двосторонніх або багатосторонніх угод про транскордонне співробітництво. Мета створення **Є.** – це зміцнення добросусідських відносин, культурних і господарчих контактів, спільні інвестиції, боротьба з наслідками стихійних лих, охорона історично-культурної спадщини тощо. Усталеної форми, як повинні виглядати **Є.**, не існує, тому їх організаційне оформлення залежить від специфіки законодавства окремих країн. Рада Європи розробляє типовий статус **Є.**, але не нав'язує жодних готових рішень. Головними правовими документами, що регулюють співпрацю в рамках **Є.**, є ухвалені Радою Європи Мадридська конвенція про прикордонне співробітництво (1980 р.) та Європейська хартія про місцеве самоврядування (1985 р.). Транскордонна співпраця в

Є. може здійснюватись між органами влади одного рівня (наприклад в Карпатському Є., створеному 14 лютого 1993 р., з українськими областями співпрацюють відповідні адміністративні одиниці Польщі, Румунії, Угорщини й Словаччини). Прикладом різнорівневого транскордонного партнерства є Є. Маас – Рейн, в якому бельгійські й голландські провінції співпрацюють з асоціацією німецьких муніципалітетів “Регіо Аахен” та німецькою комуною Бельгії. Європейський Союз заохочує транскордонне співробітництво, зокрема через програми “ФАРЕ” (один з трьох фінансових інструментів Європейського Союзу разом з “САПАРД” та “ІСПА” на допомогу країнам-кандидатам з Центральної та Східної Європи у підготовці до вступу в ЄС), “Інтеррег” тощо.

© Рейтерович І.В.

ЄВРОСТАТ (Eurostat) – статистична служба Європейського Союзу, що займається збиранням статистичної інформації по країнах-членах ЄС і гармонізацією статистичних методів, використовуваних даними країнами. Офіс Є. розміщений в Люксембурзі. Є. був заснований у 1953 р. як статистична служба Європейського об’єднання вугілля і сталі. З часом список завдань служби розширився і в 1958 р. на її базі був сформований генеральний директорат. Основним завданням директорату було постачання іншого генерального директорату Єврокомісії, а також інших європейських інститутів статистичною інформацією, необхідною для формування, реалізації і аналізу політики, що проводиться ними. З розвитком Євросоюзу більше значення стало надаватися завданню гармонізації статистичних методів, використовуваних країнами-членами ЄС, а також країнами-кандидатами. Є. не займається безпосереднім збиранням статистичних даних – ця робота виконується статистичними службами держав. Зібрана національними службами інформація обробляється Є., приводиться до єдиних стандартів і публікується. Є. тісно співробітничав з національними службами статистики країн ЄС з метою вироблення єдиних статистичних стандартів. Генеральному директору Є. підпорядковуються сім директорів, відповідальних за різні сфери діяльності (ресурси; статистичні методи й інструменти; публікації; державна і загальноєвропейська статистика; економіка

і регіональна статистика; сільське господарство і екологія; співпраця; соціальна статистика й інформаційне співтовариство; бізнес-статистика).

© Шушпанніков О.М.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПІДРОЗДІЛ СУДОВОЇ СПІВПРАЦІ (ЄВРОІЮСТ) – European Justice Office (EUROJUST) – засновано 28 лютого 2002 р. Радою Міністрів задля сприяння посиленню співпраці між компетентними органами держав-членів ЄС у розслідуванні та судовому покаранні важких транскордонних злочинів і організованих злочинних дій. Має на меті зміцнити загальноєвропейську співпрацю з кримінальних справ.

Є.п.с.с. покликаний прискорити і розширити співпрацю країн Європи у сфері кримінального права, що робить це агентство ключовим помічником Європейських парламенту, ради і комісії. Ця роль також наділяє **Є.п.с.с.** місією привілейованого партнерства із Судовими магістратами, системою європейських судів і організаціями типу Європолу і Європейського офісу по боротьбі з шахрайствами (OLAF). Колегія **Є.п.с.с.** складається з 27 досвідчених прокурорів чи суддів високого рангу, по одному від кожної держави-члена. Колегії підпорядкована невелика адміністративна команда на чолі з адміністративним директором, який звітує перед колегією через її голову. У багатьох членів колегії є призначені країнами, що направили їх, асистенти. Відповідно до процедурних правил **Є.п.с.с.** в рамках агентства створені спеціалізовані комітети, які займаються процесуальними питаннями, контактами між національними системами правосуддя, аналізом та ін. Тоді як члени колегії мають справу з конкретними судовими і кримінальними справами, комітет з процесуальних питань, наприклад, займається вивченням процесуальної практики в різних країнах ЄС з тим, щоб упроваджувати найбільш ефективну тактику ведення справ. До того як переїхати в грудні 2002 р. до Гааги, **Є.п.с.с.** розташовувався в своїй тимчасовій резиденції в Брюсселі.

© Грицяк І.А., Шушпанніков О.М.

ЄДИНА ТАРИФНА СІТКА – диференціація оплати праці залежно від складності виконуваних робіт і кваліфікації працівника; система запроваджена та функціонує в Ук-

раїні з метою упорядкування оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери, а також створення механізму підтримання на постійному рівні оптимальних міжгалузевих та міжпосадових співвідношень в оплаті праці. **Є.т.с.** є необхідним елементом механізму реалізації конституційної норми, згідно з якою кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює у формі **Є.т.с.** умови для повного здійснення громадянами права на працю.

Функціонування **Є.т.с.** визначається Кодексом законів про працю України, Законом України “Про оплату праці”, а також постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2002 р. № 1298 “Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери”.

Є.т.с. поширюється на: працівників бюджетних установ освіти, науки, охорони здоров’я, культури, архівів, фізичної культури і спорту, ветеринарної медицини, служби карантину та захисту сільськогосподарських рослин, притулків для неповнолітніх, рибного господарства і деяких інших установ; працівників державних театрів, концертних організацій, які діють як суб’єкти господарської діяльності. **Є.т.с.** не поширюється на: працівників бюджетних установ органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, державних установ, установ за кордоном, судів, органів прокуратури; військовослужбовців та державних службовців силових структур; окремих працівників бюджетних установ, наприклад працівників науково-дослідних установ Національної академії наук; працівників театрів, які діють як суб’єкти господарської діяльності та яким присвоєно статус “національного”.

© Грицяк І.А.

ЄДИНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР –

1) економічна зона, утворена кількома державами, що об’єдналися в економічний союз. В межах цієї зони досягається високий ступінь єдності і узгодженість їх економічних дій, використовується єдина валюта, вводяться єдині митні збори, закладаються основи єдиної економічної політики; 2) угода про формування **Є.е.п.**, підписана 23 лю-

того 2003 р. президентами України, Республіки Білорусь, Російської Федерації, Республіки Казахстан. Згідно з угодою, **Є.е.п.** – економічний простір, який об’єднує митні території чотирьох країн. На цьому просторі функціонують механізми регулювання економік, засновані на єдиних принципах, які забезпечують вільний рух товарів, послуг, капіталу й робочої сили. У ньому проводиться єдина зовнішньоторговельна й узгоджена податкова, грошово-кредитна, валютно-фінансова політика. Інтеграція чотирьох країн в **Є.е.п.** – різнорівнева й різношвидкісна. Це означає, що кожна держава-учасниця самостійно визначає, в яких інтеграційних заходах вона бере участь.

© Макогон Ю.В.

ЄДИНИЙ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ АКТ – акт первинного права (законодавства) ЄС, ухвалений у 1986 р., набув чинності у 1987 р.; вносить зміни і доповнення до Римського договору, зокрема передбачає: закінчення формування спільного ринку до 31 грудня 1992 р.; усунення усіх перешкод для вільного переміщення людей, товарів, послуг і капіталу; координацію економічної і валютної політики; розвиток економічного і валютного союзу; запровадження механізму Європейського політичного співробітництва; спільне вироблення зовнішньої політики та дотримання принципів і цілей зовнішньої політики ЄС при проведенні національної політики; реформування інституційної системи Європейської Спільноти; закріплення статусу Європейської ради; заснування Суду першої інстанції для розгляду трудових і адміністративних позовів; розширення повноважень Європарламенту; зміни у процедурі прийняття рішень. **Є.с.а.** розширив предметну компетенцію ЄЕС, оскільки до відання Спільноти були віднесені нові сфери спільної політики: регіональна, соціальна, науково-технічна, екологічна. Асамблея була перейменована в Європейський парламент, який отримав нові повноваження в законодавчому процесі, набув права вирішального голосу при вирішенні питань про вступ нових держав-членів у Співтовариства (на сучасному етапі – в Європейський Союз). Європейська рада отримала повноваження в питаннях регулювання внутрішнього ринку приймати нормативні акти кваліфікованою більшістю. Було створено новий судо-

вий орган Європейських спільнот – Суд першої інстанції. Розширено повноваження Європейської комісії та Європейського парламенту. У Договорі проголошувалися наміри сторін сприяти просуванню до Європейського Союзу, основою якого мали стати Європейські спільноти та система Європейського політичного співробітництва (СПС). **Є.с.а.** закріпив механізм координації зовнішньої політики держав-членів, розпочавши юридичне формування другої опори майбутнього Європейського Союзу. В галузі зовнішньої політики пріоритетними напрямками діяльності на поточному етапі проголошувалося інформування партнерів щодо власних позицій, а також узгодження зовнішньополітичних дій. **Є.с.а.** став важливим кроком до трансформації Європейських спільнот у ЄС; його основні положення щодо соціально-економічної інтеграції в рамках Європейських спільнот та здійснення європейської зовнішньої політики мали перехідний характер, що зумовило розробку і прийняття Договору про Європейський Союз 1992 р. (Маастрихтський договір). Підписання **Є.с.а.** відбувалося за результатами проведеної конференції поетапно: 17 лютого 1986 р. (м. Люксембург) – 9 держав-членів Європейської економічної спільноти, додатково – 28 лютого 1986 р. (м. Гаага) – Греція, Данія, Італія. **Є.с.а.** набув чинності 1 липня 1987 р.

© Оржель О.Ю., Забара І.М.,
Рейтерович І.В.

ЄДИНИЙ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПЛАТІЖНИЙ ПРОСТІР (SEPA) – процес створення **Є.с.п.п.** розпочався у травні 2002 р., коли Європейська платіжна рада (ЄПР) поставила за мету створення до 2010 р. єдиної європейської системи розрахунків. У вересні 2005 р. **ЄПР** схвалила єдині принципи розрахунків з використанням платіжних карт і ввела стандарти кредитних переказів і прямих списань грошових коштів. У грудні 2005 р. **ЄПР** прийняла директиву щодо надання платіжних послуг, яка усувала правові розбіжності при здійсненні розрахунків. Директива дозволяла постачальникам платіжних послуг діяти в масштабах Єврозони, а також упорядковувала роботу платіжних систем. Крім того, відкривався доступ до платіжних ринків некредитним установам.

Директива не зачіпає існуючий порядок розрахунків з використанням електронних за-

собів зв'язку і платіжні послуги поштових відділень, а також операції з обміну валют, дорожні чеки і послуги інкасо. Постачальники платіжних послуг можуть пропонувати альтернативні способи розрахунків і конкуруватимуть з кредитними установами, здійснюючи платежі будь-якими засобами, зокрема з мобільних телефонів і через Інтернет. Ключовим елементом директиви є обмеження терміну платіжної операції в Єврозоні одним днем. Проте сама директива не зможе скоротити термін платіжних операцій навіть до трьох днів без наявності єдиного стандарту розрахунків і належної платіжної інфраструктури. Завдання створення **Є.с.п.п.** намічено реалізувати до 2010 р.

До запровадження **Є.с.п.п.** в основі європейських транскордонних платежів лежать кореспондентські відносини між банками. Банки домовляються про висновок двосторонніх операцій. Вони прагнуть відправляти платежі з найменшими витратами і при цьому отримувати якомога більше платежів, збільшуючи тим самим комісійні. Доходи банку включають, як правило, засоби в розрахунках, міжбанківські комісійні, доходи від конвертації валюти, збори з клієнтів, а іноді і компенсаційні виплати посередників. Створення **Є.с.п.п.** покликане змінити ситуацію. Платежі в рамках **Є.с.п.п.** стануть внутрішніми з відповідним ціноутворенням. Нове законодавство обмежить можливості отримувати доходи від розрахункових операцій і міжбанківських комісійних, тому банкам доведеться приділяти основну увагу обробці платежів найбільш ефективним і надійним способом з метою зниження витрат.

До сьогодні світова банківська кореспондентська мережа зазнавала лише незначних змін. У рамках **Є.с.п.п.** ситуація виглядатиме зовсім інакше. По-перше, **Є.с.п.п.** може спонукати світову спільноту, включаючи державні органи і самі банки, шукати способи зниження вартості міжнародних переказів. По-друге, для багатьох європейських банків більшість платежів стануть внутрішніми. По-третє, створення **Є.с.п.п.** може надати імпульс до розвитку інноваційних моделей бізнесу.

© Маноїленко О.В.

ЄДИНИЙ МИТНИЙ ТАРИФ – інструмент спільної торговельної політики, який визначає рівень митного оподаткування товарів, що імпортуються до Європейського Союзу

з третіх країн. **Є.м.т.** було створено на основі номенклатури, закріпленої Брюссельською Конвенцією про номенклатуру для класифікації товарів у митних тарифах (1950 р.), і введено в 1958 р. Створення митного союзу стало і початком застосування **Є.м.т.** (1968 р.). З 1975 р. перерахування прибутків від **Є.м.т.** здійснюється безпосередньо Співтовариству, що є одним з важливих джерел бюджету ЄС. 22 вересня 1987 р. була ратифікована Конвенція про гармонізовану систему опису і кодування товарів, що змінила попередню брюссельську номенклатуру і стала основою для тарифних та статистичних номенклатур Співтовариства та його торговельних партнерів. Вона набрала чинності 1 січня 1988 р. у формі комбінованої номенклатури і містить: номенклатуру гармонізованої системи; субпозиції до номенклатури; попередні положення (додаткові секції, примітки). Разом із введенням комбінованої номенклатури товарів у 1987 р. Співтовариством була створена інформаційна база даних ТАРІК (Інтегрований тариф Співтовариства). У 1994 р. Співтовариством була створена електронна версія цієї бази. На застосування **Є.м.т.** до інших країн значний вплив має Генеральна угода про тарифи і торгівлю, а також різні тарифні пільги на різні товари окремим державам. Середній рівень імпортного тарифу постійно знижується в результаті переговорів у межах ГАТТ/СОТ. У результаті суттєвих скорочень мита були внесені зміни до **Є.м.т.** З 1995 р. набрав чинності його новий варіант, що враховував результати уругвайського раунду переговорів у рамках ГАТТ. Новий тариф містить два рівні тарифів: автономний та договірний (для країн-учасниць ГАТТ). Тимчасове призупинення дій тарифів охоплює 1800 товарів або груп товарів і здійснюється з метою забезпечення Співтовариства певними видами товарів (хімічні продукти, товари електронної, авіаційної промисловості, продукти харчування). Найбільші тарифи ЄС має на сільськогосподарську продукцію, текстиль та одяг. Важливим питанням для визначення тари-

фу є походження товарів. ЄС диференціює імпортний тариф залежно від торговельного режиму, який визначається до імпорту товарів з окремих країн або їхніх груп. Найбільший імпортний тариф встановлюється до товарів з окремих розвинутих країн та країн з перехідною економікою. Преференційний режим ЄС визначає з 1971 р. у межах загальної системи преференцій; у межах Яундських, Ломейських, Котонуських угод з 1963 р., у межах ініціативи “Все, крім зброї” – з 2001 р. Режим вільної торгівлі ЄС використовується у відносинах із більш ніж 20 країнами в межах *Європейського економічного простору*, Євросередземноморських угод про асоціацію, Європейських угод із країнами Центральної Європи. Ведуться переговори про створення міжрегіональних зон вільної торгівлі зі Спільним ринком країн Південного конусу (МЕРКОСУР), Радою співробітництва арабських держав Перської затоки, країнами Середземномор’я. Введення **Є.м.т.** дає змогу країнам вести єдину митну та тарифну політику Співтовариства, що є необхідним для будівництва спільного ринку і захисту економічних інтересів усіх країн-членів.

© Забара І.М.

ЄДИНИЙ РИНОК (ВНУТРІШНІЙ РИНОК), Single market (internal market) – форма економічної інтеграції, за якої не тільки ліквідуються тарифні та нетарифні обмеження, розробляється єдина торговельна політика по відношенню до третіх країн, а й забезпечуються вільна торгівля послугами, вільне пересування в межах інтеграційного об’єднання факторів виробництва – капіталу, робочої сили і технологій та закладаються основи для спільної політики розвитку галузей та секторів економіки. Відрізняється від спільного ринку тим, що є більш розвинутою формою інтеграції. Основний наголос робиться на усуненні фізичних (кордони), технічних (стандарти) та фіскальних (податки) бар’єрів серед держав-членів, які заважають вільному пересуванню факторів виробництва.

© Грицяк І.А.

Ж

ЖАЛОВАНА ГРАМОТА МІСТАМ (Грамота на права та переваги містам Російської імперії) – законодавчий акт, виданий урядом Катерини II в квітні 1785 р., в якому розглядалися проблеми розвитку міст і становлення міського населення в період перетворень, що стосувалися місцевого самоврядування. У процесі підготовки **Ж.г.м.**, яка розпочалась у 1780 р., були використані матеріали уложеної комісії, Цеховий статут, Статут благочиння, Положення для управління губернією, шведський Цеховий статут і Положення про маклера, прусський Ремісничий статут, законодавство м. Ліфляндії та Естляндії. Видання **Ж.г.м.** істотно змінило систему муніципальних органів влади і управління, заклало основу існування уніфікованих органів місцевого самоврядування. **Ж.г.м.** складалася із маніфесту, 16 розділів і 178 статей.

© Марчук Р.П.

ЖИВУЧИСТЬ СТРУКТУРИ – здатність зберігати значення інших показників при руйнуванні частини структури. Характеризується відносним числом елементів, зв'язків та підструктур, при знищенні яких інші показники не вийдуть за допустимі межі. **Ж.с.** – дуже важливий показник системи, який є основним в управлінні системою в екстремальних умовах.

© Сурмін Ю.П.

ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНЕ ГОСПОДАРСТВО (англ. *house and municipal economy*) – комплекс об'єктів та видів економічної діяльності, які забезпечують житлові та комунально-побутові потреби споживачів та створюють необхідні умови для нормальної життєдіяльності населення і функціонування населених пунктів. **Ж-к.г.** об'єднує понад три десятки підгалузей: житлове господарство, теплоенергетику, водопостачання та водовідведення, благоустрій та ко-

мунальне обслуговування, міський електротранспорт тощо. Сучасний стан **Ж.к.г.** є незадовільним як з позицій забезпечення споживачів відповідними послугами, так і стосовно його фінансової ефективності через зношеність матеріально-технічної бази, монопольне становище багатьох постачальників житлово-комунальних послуг, відсутність стандартів їхньої якості тощо. У сфері **Ж-к.г.** діє понад 10 законів і кілька десятків урядових постанов, разом з тим законодавство у цій сфері та нормативно-правові акти локального рівня не повністю відповідають вимогам ЄС та Європейській хартії місцевого самоврядування. Реформування **Ж-к.г.** має базуватись на якомога ширшому залученні громадськості до усіх процесів функціонування галузі.

© Крупник А.С.

ЖИТТЄВИЙ ПРОСТІР (англ. *Living area*) – мінімальний територіальний обсяг, що дає змогу народу досягти реалізації історичних і політичних прагнень. Термін К.Гаусхофера. Теорія **Ж.п.** є основоположною для традиційної геополітики. Вона обґрунтовувала процвітання держави за рахунок динамічного територіального зростання, що веде до світового панування. Теорія була опрацьована Ф.Ратцелем у його праці “Політична географія” (1897 р.). Учений порівнював державу з організмом, що правда із застереженнями, що цю аналогію не слід сприймати в буквальному сенсі. Така аналогія всього лиш порівняння, а не наукова гіпотеза. Та все ж учений намагався показати, що держава, подібно до живих організмів, зобов'язана або ж зростати, розвиватися, або ж загинути. Розширення кордонів за рахунок інших держав є, на його думку, відображенням внутрішнього напруження. Сильні держави повинні мати простір для свого зростання.

© Розпуненко І.В.

ЖИТТЄВИЙ ПРОСТІР ЛЮДИНИ – сукупність природних і соціокультурних умов, чинників, що забезпечують відтворення й удосконалення життя людини як психосоціальної істоти, задоволення її потреб, життєзабезпечення й активного існування. Включення людини до різних сфер суспільства, його політичного, економічного, культурного, соціального життя визначається наявністю відповідно політичного, економічного, культурного та соціального **Ж.п.л.**

© Михненко А.М.

ЖИТТЄВИЙ ЦИКЛ ІННОВАЦІЙ – певний період, протягом якого створюється, удосконалюється, використовується інновація та реалізовується на ринку як товар або послуга, забезпечуючи досягнення цілей виробника (продавця). **Ж.ц.і.** відрізняється від життєвого циклу товару за тривалістю й кількістю фаз. На відміну від циклу товару, пов'язаного виключно з його життєздатністю на ринку, **Ж.ц.і.**, крім ринкових фаз, включає ще фазу пошуку і вибору ідей створення інновації, фазу розробки інновації, фазу перевірки її через випробування і тести.

© Сурмін Ю.П.

ЖИТТЄВИЙ ЦИКЛ СИСТЕМИ – певний період часу, протягом якого існує система. **Ж.ц.с.** є проявом законів діалектики, складається з етапів виникнення, становлення, розвитку та руйнування або перебудови системи. Тривалість етапів залежить від факторів зовнішнього та внутрішнього середовища системи: екстремальних подій, ресурсів, спроможності системи до саморегуляції. Циклічний характер існування системи є основою для управлінського моделювання та прогнозування.

© Сурмін Ю.П.

ЖИТТЄЗАБЕЗПЕЧЕННЯ – комплекс заходів, спрямованих на створення можливостей для життя високоорганізованих істот, включаючи людину. У широкому розумінні

Ж. розглядається в тісному зв'язку з природними, соціальними та іншими процесами. На глобальному рівні проблема **Ж.** включає інтелектуальний (сприяння світосприйняттю, просування високих гуманітарних технологій для збереження і розвитку діалогу цивілізацій), міжнародний (розвиток і зміцнення соціального капіталу цивілізації, який може кардинально й оперативно впливати на значення і зміст міжнародних відносин) та цивілізаційний (наповнення діалогу цивілізацій реальним гуманізмом, забезпечення смислової єдності руху від культури світу до культури безпеки) аспекти. На державному рівні **Ж.** пов'язано із сподіваннями людей на гідне, благополучне і захищене життя, збереження території, народу, способу життя, національної культури, своєї ідентичності.

© Борисевич С.О., Месюк М.П.

ЖИТТЯ СУСПІЛЬНЕ – поняття, що відображає характер діяльності людини як актуального стану суспільних відносин. Природне й культурне буття людини та її багатогранна діяльність розгортаються тільки в межах цілісної суспільної системи, що має внутрішню логіку, закони існування та функціонування. Характер діяльності людини в суспільстві значною мірою зумовлюється її належністю до певних соціальних структур, які об'єктивно формують внутрішню логіку її поведінки. Особливу роль у детермінації життя людини відіграють вироблені в процесі суспільного розвитку культурно-історичні засоби регуляції та управління суспільними діями, передусім політико-правові та ідеологічні. Водночас **Ж.с.** передбачає наявність розвиненої індивідуальної діяльності особи як умови та засобу розвитку суспільства. **Ж.с.** є функцією певної історично-конкретної суспільної системи, що визначає зміст і форму діяльності, способи включення суб'єкта діяльності до механізму самовизначення суспільного розвитку.

© Михненко А.М.

3

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ – діяльність органів державної влади, юридичних і фізичних осіб, національних і міжнародних громадських організацій, об'єднань, рухів, політичних партій та інших некомерційних організацій, спрямована на створення умов стійкого, екологічно безпечного соціально-економічного розвитку держави і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам її екологічної безпеки.

© Михненко А.М.

ЗАВДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ – спільні завдання таких реформ для країн світу, зокрема спрямовані на підвищення ефективності, дієвості та підзвітності управлінських структур, децентралізацію, передачу функцій на нижчі рівні управління, зміцнення самоврядування, покращання результатів діяльності органів влади та ін. Досягнення узгодженості державної політики й надання послуг також займають важливе місце в адміністративній реформі, однак такі напрями реформ сильно відрізняються за підходами до їх реалізації. Англійський учений В.Рант виділив сім напрямів, що є спільними для проведення адміністративної реформи в країнах Західної Європи. Серед них: дерегуляція, децентралізація і дебіюрократизація, що пов'язані зі скороченням штату, ресурсів, можливостей і безпосереднього контролю з боку центральних органів державної влади; реорганізація структури державного управління, тобто створення міністерств для розв'язання нових внутрішніх і міжнародних завдань, наприклад пов'язаних з проблемами довкілля чи євроінтеграції; вдосконалення управління державним сектором, наприклад через зменшення неузгодженості дій, поліпшення якості надання послуг і задоволення потреб споживачів; перетворення державного сектору на більш зручний для споживачів у напрямі посилення його відкритості, публічності, підзвітності, здатності реагувати на потреби громадян; вдосконалення системи контролю за

адміністративним персоналом і посилення його ресурсних можливостей шляхом реформування процесів складання бюджету, планування і оцінки ефективності програм, що фінансуються з державного бюджету, наприклад через посилення фінансового контролю й підзвітності; зміна традиційного правового статусу державних службовців, зокрема через впровадження терміну дії їх повноважень та таких умов контрактів з ними, які визначають ефективність роботи чиновника одним з основних факторів їх продовження; демократизація державного сектору, наприклад через посилення уваги до потреб недостатньо репрезентованих груп населення та їх залучення до державної служби. Загальною тенденцією для сучасних адміністративних реформ є послаблення ієрархічного впливу центральної влади.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ЗАВДАННЯ ПОЛІТИЧНЕ – чітко сформульоване завдання на основі певної політичної мети, що спрямовує і регулює політичну активність того чи іншого суб'єкта політики. Залежно від політичної мети за своїм змістом може бути конструктивним і деструктивним. При формулюванні **З.п.** необхідні адекватна рефлексія соціальної дійсності, наявність доцільності, об'єктивна оцінка політичної ситуації. **З.п.** є складовою політичних програм, маніфестів. Воно виступає формою взаємозв'язку теоретичних положень (цілей, ідеалів) і політичної практики й може включати такі елементи: напрями діяльності політичних суб'єктів, сукупність політичних установок з питань, що вирішуються, можливі шляхи і механізми реалізації поставлених політичних цілей. Як правило, **З.п.** пов'язане з домаганням влади або її утриманням. Ясність і реалістичність у постановці **З.п.**, їх відповідність реальним потребам розвитку суспільства є важливою умовою успіху в політиці.

© Соснін О.В.

ЗАВДАННЯ УПРАВЛІНСЬКЕ – проблема чи питання, що потребує прийняття управлінського рішення і є кількісним або якісним визначенням результату управлінської діяльності, який досягається в межах встановленого терміну.

Завдання – нормативно визначена серія робіт або частина роботи, яка має бути виконана заздалегідь встановленим способом у заздалегідь обумовлені строки.

Метою обґрунтування **З.у.** є визначення умов, які впливають на ступінь ефективності досягнення основних цілей управління. **З.у.**, що сформульовані у результаті структуризації цілей управління, поділяють на три типи: робота з людьми, з предметами та інформацією.

Обмежене тлумачення **З.у.** негативно позначається на здатності організації гнучко реагувати на зміни вимог суспільства. Розширене трактування **З.у.** може істотно знизити продуктивність використання ресурсів. Повна відсутність визначеного **З.у.** в діяльності організації призводить до появи проблем. **З.у.** формулюється в передбаченні майбутніх можливостей з метою сформувати необхідний для організації стратегічний потенціал (відображає її очікувані або бажані можливості). **З.у.** повинно визначати мету або, інакше кажучи, давати прогноз розвитку суспільних потреб, критеріїв їхньої оцінки та соціальної значимості.

З.у. має відповідати таким критеріям, як: конкретність (достатня зрозумілість завдання з позиції того, як, коли і де зміниться ситуація), обчислюваність (результати виконання завдань повинні піддаватися кількісній оцінці), територіальність (можливість реалізації **З.у.** на певній території), реалістичність (які зміни у суспільстві відбудуться після виконання **З.у.**), визначеність у часі (можливість виконання **З.у.** за визначений проміжок часу).

© Козлов К.І.

ЗАВДАННЯ УРЯДУ В ПРИСКОРЕННІ РОЗВИТКУ КРАЇНИ – широкий спектр проблем розвитку країни і способів їх вирішення, які залежать від ступеня зрілості ринкової економіки, що склалася в країні, від організаційних і фінансових можливостей уряду. До найбільш поширених **З.у.п.р.к.** належать: створення в країні обстановки, що сприяє виникненню суспільної згоди з питань

найближчих і довгострокових перспектив розвитку, шляхів досягнення поставлених суспільних цілей і соціальної відповідальності кожного з учасників; формулювання прийнятних для більшості населення цілей національного розвитку і координація зусиль усіх членів суспільства, спрямованих на досягнення цих цілей; створення і підтримка дійової правової системи; подолання обмеженості ресурсів шляхом свідомого обмеження сфери додавання своїх зусиль тими галузями, в яких державне втручання може принести найбільший ефект; розвиток здорової ринкової конкуренції в приватному секторі; фінансування загального початкового утворення і загальнодоступного медичного обслуговування; соціальний захист незапрацездатних; збереження і розвиток національної культури; полегшення доступу населення до необхідних для розвитку суспільства знань та інформації. У вирішенні низки інших завдань роль держави залишається дискусійною. Наприклад, протекціонізм галузей національної економіки, у розвитку яких країна володіє порівняльною перевагою, а також контроль приватних банків і фінансових організацій.

© Михненко А.М., Медвідь А.П.

ЗАГАЛЬНА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА І ПОЛІТИКА БЕЗПЕКИ – друга опора Європейського Союзу; окрема сфера діяльності Європейського Союзу, в межах якої він наділений спеціальною компетенцією. **З.з.п.п.б.** не має установчого договору і не є окремою організацією із власною правосуб'єктністю. Джерелом компетенції є розділ V Договору про Європейський Союз “Положення про загальну зовнішню політику і політику безпеки”. До предмета **З.з.п.п.б.** входять питання міжнародних відносин, які не охоплюються зовнішньополітичною компетенцією Європейських співтовариств. До кола повноважень Європейського Союзу у сфері **З.з.п.п.б.** належать: визначення принципів і загальних орієнтирів зовнішньої політики; розробка загальної стратегії Союзу щодо окремих країн та регіонів планети; прийняття спільних позицій в міжнародних відносинах; вжиття практичних заходів (спільні акції); укладення міжнародних угод. Принципи і загальні орієнтири є напрямом зовнішньої політики, яка визначає загальний курс в міжнародних відносинах Європейського Союзу в цілому і кожної держави-чле-

на окремо. Відповідно до таких принципів і орієнтирів приймаються конкретні зовнішньополітичні заходи, що провадяться інститутами Європейського Союзу і всіх держав-членів. Від імені ЄС повноваження щодо визначення принципів і орієнтирів надано Європейській раді. Принципи і загальні орієнтири **З.з.п.п.б.** закріплюються у висновках Європейської ради, які приймаються за підсумками кожної сесії. Загальна стратегія є правовим актом у сфері **З.з.п.п.б.**, в якому визначається план дії ЄС щодо окремих країн та регіонів планети. Загальні стратегії, видані ЄС, визначали цілі його політики щодо Російської Федерації, України, Середземномор'я. Затвердження загальної стратегії здійснює Європейська рада, що діє за пропозицією Ради Європейського Союзу. Спільна позиція є документом, що містить офіційну позицію ЄС щодо зовнішньополітичних проблем. Спільна позиція має спеціальний характер і спрямована на вирішення конкретних завдань зовнішньої політики. Видання спільних позицій викликає відповідні зобов'язання у держав-членів щодо відстоювання позицій ЄС. Спільна акція є правовим актом, документом, на підставі якого ЄС здійснює оперативні заходи в зовнішньополітичній діяльності, які потребують оперативних дій ЄС. Вони визначають цілі, сферу застосування, засоби, умови щодо способу їх реалізації, строки. Прийняття спільних акцій здійснює Європейська рада. Загальні акції є обов'язковими для держав-членів при прийнятті своєї позиції. Предметом міжнародних угод є питання, віднесені до сфери **З.з.п.п.б.** Європейська рада в рамках загальної зовнішньої політики другої опори приймає рішення, за допомогою яких забезпечується реалізація загальних стратегій, спільних позицій та спільних акцій. У рамках другої опори **З.з.п.п.б.** реалізується і одна з головних стратегічних цілей ЄС – прогресивне формування оборонної політики, яка з часом повинна привести до загальної оборони. Європейська політика та політика безпеки займає окреме місце в складі другої опори, яка передбачає формування загальної оборонної політики і створення збройних сил Європейського Союзу. Першим кроком стало створення військового контингенту – *Сил швидкого реагування* Європейського Союзу, які використовуються в миротворчих операціях на території інших держав та регіонів планети. Формування контингенту здійснюється державами-членами шля-

хом надання персоналу та військової техніки. Для управління Силами швидкого реагування були створені: Комітет з питань політики і безпеки, Військовий комітет і Військовий штаб Європейського Союзу.

© Забара І.М.

ЗАГАЛЬНА СТРУКТУРА КАДРІВ визначається відповідно до професійної структури суспільства і складається з кадрів державно-політичної, матеріально-господарської та соціально-культурної сфер. До складу кадрів державно-політичної сфери входять політичні діячі, державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування, які власне і здійснюють управління державою. Структура кадрів державного управління й місцевого самоврядування визначається відповідно до багатьох критеріїв, основними з яких є організаційно-правовий рівень органу, який приймає працівників на роботу, обсяг і характер їх функцій, рівень компетенції на конкретній посаді, роль і місце цієї посади в ієрархії управління. Відповідно до цих критеріїв управлінські кадри розподіляють на *керівників, фахівців і виконавців*. Керівні кадри розподіляють на *вищий (стратегічний), середній і нижчий (технічний) рівні управління*. Вищі керівні кадри – політичні діячі, а також державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування, посади яких належать до вищих I-III категорій, – готують і забезпечують прийняття політичних та адміністративних рішень, нормативно-правових актів. Це, по суті, управлінська (адміністративно-політична) еліта – правлячий суспільством прошарок, який є носієм найбільш характерних політико-управлінських якостей і функцій. Керівники середнього рівня – державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування, які займають посади IV-V категорій, – організують впровадження прийнятих політичних та адміністративних рішень, нормативно-правових актів, а також здійснюють оперативне прийняття тактичних рішень. Працівники нижчого (технічного) рівня – державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування VI-VII категорій посад – займаються реалізацією повсякденних організаційних заходів. У статистиці використовуються також інші критерії структуризації кадрів державного управління й місцевого самоврядування, важливі для їх

якісного аналізу, зокрема віковий та статевий склад працівників, рівень їх базової освіти, наявність фахової підготовки, тривалість стажу роботи за відповідним профілем.

© Іванченко Ю.Г.

ЗАГАЛЬНЕ ВИБОРЧЕ ПРАВО – один із основоположних принципів демократичного виборчого процесу, який означає, що до участі у виборах мають бути залучені всі громадяни країни, які досягли встановленого законом віку, без жодних обмежень, за винятком випадків, однозначно визначених законом.

© Михненко А.М., Марчук Р.П.

ЗАГАЛЬНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ – низка загальних наукових підходів до вирішення широкого кола методологічних завдань у різних сферах діяльності. Зокрема, за системного підходу об'єкт розглядають як сукупність взаємозалежних елементів, що утворюють систему. Цей підхід є сучасним засобом аналізу будь-яких систем (об'єктів, процесів, явищ), їх функціонування й розвитку. Ситуаційний підхід виходить з придатності різних методів управління залежно від ситуації, що склалася. Комплексний підхід передбачає врахування різнопланових (політичних, економічних, соціальних, екологічних та інших) аспектів управління та їх взаємозв'язків. Інтеграційний підхід спрямований на дослідження та посилення взаємозв'язків між окремими підсистемами та елементами системи, стадіями життєвого циклу об'єкта управління, рівнями управління по вертикалі, а також суб'єктами управління по горизонталі. За динамічного підходу об'єкт управління розглядається у розвитку, у причинно-наслідкових зв'язках та субпідрядності, проводяться ретроспективний аналіз за кілька останніх років (5-10 й більше) та перспективний аналіз (прогноз). За функціонального підходу передбачається розгляд об'єкта у процесі його функціонування, тобто як сукупності функцій, що він виконує. Сутність адміністративного підходу – у регламентації функцій, прав, обов'язків, нормативів якості, витрат елементів системи управління в нормативних актах (накази, розпорядження, вказівки, стандарти, інструкції, положення та ін.). Маркетинговий підхід передбачає орієнтацію системи управління при вирішенні будь-яких завдань на споживача, зокрема на максимальне задоволення його потреб, що, як правило, потребує підвищення

якості об'єкта та економії ним ресурсів. Відтворювальний підхід орієнтований на постійне поновлення виробництва товарів та послуг для задоволення потреб конкретного ринку з меншими сукупними витратами на одиницю корисного ефекту. Сутність предметного підходу в удосконаленні існуючого об'єкта без принципового покращання його структури та принципів роботи, тобто за рахунок виявлення та задіяння його внутрішніх ресурсів. Процесний підхід розглядає функції управління як взаємопов'язані у процесі управління, як серію неперервних взаємопов'язаних дій. Нормативний підхід заснований на встановленні нормативів по всіх підсистемах системи управління, зокрема у цільовій (якість та рівень виробництва, параметри ринку, соціальний розвиток, охорона довкілля), у функціональній (якість планів, обліку, контролю, стимулювання праці тощо) та в забезпечуючій (нормативи забезпеченості працюючих, ефективність використання ресурсів). Кількісний підхід передбачає, де це можливо, перехід від якісних до кількісних оцінок за допомогою математичних, статистичних методів, інженерних розрахунків, експертних оцінок, системи балів тощо. Поведінковий підхід базується на концепції підвищення ефективності організації за рахунок підвищення ефективності її людських ресурсів. Цей підхід полягає у застосуванні в управлінні результатів досліджень людської поведінки з метою повного використання потенціалу кожного працівника шляхом розкриття його можливостей і творчих здібностей.

© Бакуменко В.Д., Сурмін Ю.П.

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ УПРАВЛІННЯ – базові положення та правила, що відображають у практиці соціального управління універсальні закономірності, відносини й процеси та забезпечують стабільність і ефективність управлінських процесів у суспільстві. Серед **З.п.у.** можна виокремити: законність, демократизм, публічність, централізацію та децентралізацію, плановість, ефективність.

© Бакуменко В.Д.

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ПРОГРАМ І ПРОЕКТІВ – низка загальних положень, дотримання яких запобігає дилетантизму при формуванні програм і проектів. Серед них такі: орієнтація на кінцевий результат – певну мету або сукупність цілей, які і є призначенням програми; побу-

дова програми у вигляді групи (комплексу) упорядкованих, взаємопов'язаних видів діяльності різного рівня, що складають програмну структуру; визначення програми як елемента, який входить до складу програми більш високого рівня, що обумовлює її місце в загальній сукупності заходів уряду та зв'язок з іншими програмами того ж рівня; розуміння програми як цілісного об'єкта управління незалежно від відомчої підпорядкованості окремих її складових; системний розгляд процесу управління програмою на всіх її етапах; створення відповідної організаційної системи управління програмою або на базі спеціального органу, або шляхом перерозподілу прав і відповідальності існуючих структур та використання різних координаційних форм управління; забезпечення програми необхідними кадровими, матеріальними, фінансовими та іншими ресурсами; використання методів аналізу і оцінки для обґрунтування рішень на всіх етапах розробки та здійснення програми. Для проектів, крім зазначених, також необхідно ще додати принципи, які відображають саме специфіку проектів як засобу конкретизації та реалізації програм, а саме: звернення головної уваги при розробці методів реалізації проектів на центральні функції управління – планування та контроль, що здійснюються на кожній фазі робіт за проектом; формування концепції проекту, як правило, замовником (тобто на більш високому рівні, зокрема на рівні програми, до якої даний проект входить); використання комплексного підходу щодо досягнення мети проекту; вирішення поставленої проблеми з урахуванням зовнішнього середовища (оточення), в умовах якого проект виникає, існує та розвивається, а також різних сторін суспільного життя та діяльності; обов'язкове дотримання балансу між планом виконання робіт та необхідними для цього ресурсами; можливість внесення змін до складу проекту в процесі його реалізації та розвитку (деякі елементи можуть з'являтися, а інші видалятися); реалізація у межах певних законів, правил та норм, що діють у суспільстві; реалізація спеціалістами, які мають досвід розв'язання аналогічних проблем.

© Бакуменко В.Д., Безносенко Д.О.

ЗАГАЛЬНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ “ЯК ПОВОДИТИ СЕБЕ ПІД ЧАС ЗМІН” – рекомендації щодо поведінки управлінців та службовців у період будь-яких реформ. Управлін-

цям рекомендується: не боятися проголошувати зміни і брати на себе керівництво їх запровадженням; проявляти впевненість у доцільності змін та брати безпосередню участь у їх впровадженні; бути достовірним джерелом інформації про реформи; намагатися залучити своїх підлеглих до процесу змін, враховуючи їхні думки щодо розробки нового; створювати мотивації для підтримки процесу змін; забезпечувати об'єктивність та відкритість будь-якої процедури, що оцінює кваліфікацію, вміння чи результати роботи персоналу; старатися переконати персонал, що реформи проводять не проти них, а з метою створення кращих умов для всіх; не дозволяти вилучувати Вас у будь-які конфлікти або спори; якнайшвидше встановлювати стратегічні напрями змін у своїй організації і мобілізувати ресурси навколо них; не ігнорувати критику, зауваження чи будь-які пропозиції, що висловлюються з боку Ваших підлеглих, навіть якщо вони Вам здаються незначними; сприяти запровадженню взаємного обміну найкращим досвідом, давати певним людям право виступати співавторами реформ. Службовцям рекомендується: не боятися змін; отримувати достовірну інформацію про зміни як основу правильних рішень; реалістично оцінювати власні вміння та кваліфікацію; наголошувати на персональні можливості у процесі змін; залучатися до будь-яких ініціатив, що стосуються персоналу; не дозволяти сприймати себе як “ворога змін” або як “переможенного”; бути обачливими з аргументами, які Ви використовуєте для виправдання власної позиції або спростування думки іншої людини; організовувати свою власну діяльність відповідно до пріоритетів лідерів змін; не звинувачувати керівництво на будь-яких зовнішніх зустрічах або дискусіях у тому, що зміни відбуваються у неправильному напрямі або неправильним способом; ділитися з іншими працівниками організації своїми спостереженнями щодо перебігу змін, аби перевірити обґрунтованість власних припущень та загального розуміння ситуації.

© Бутівченко С.В., Гогіна Л.М.,
Іванченко Ю.Г., Штика Л.Г.

ЗАГАЛЬНІ ФУНКЦІЇ УПРАВЛІННЯ – об'єктивно невід'ємні складові будь-якого управлінського процесу, без яких останній є нездійсненим і зміст яких детермінований загальними закономірностями управління як суспільного явища. До **З.ф.у.** належать: планування, організація, мотивація, контроль, прийнят-

тя управлінських рішень та комунікація. **З.ф.у.** характеризуються тим, що здійснюються на всіх рівнях систем управління, розрізняються за обсягом і межами своєї реалізації відповідно до місця в управлінській ієрархії.

© Бакуменко В.Д., Сурмін Ю.П.

ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНА ПРОГРАМА АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ – державна програма, яка визначає механізм досягнення Україною відповідності третьому Копенгагенському та Мадридському критеріям набуття членства в Європейському Союзі. Вона затверджена Законом України “Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу” від 18 березня 2004 р. № 1629-IV. Складається з 12 розділів. Передбачений в програмі механізм включає адаптацію законодавства, утворення відповідних інституцій та інші додаткові заходи, необхідні для ефективного правотворення та правозастосування. Метою адаптації законодавства України до законодавства ЄС є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом (ЄС) до держав, які мають намір вступити до нього. *Acquis communautaire (acquis)* – це надбання, доробок ЄС в правовій і політичній сферах, які включають правові акти Європейського Союзу (але не обмежуються ними), прийняті в рамках Європейської Спільноти, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до ЄС, що, у свою чергу, є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики. Невід’ємну частину цієї Програми складає Перелік актів законодавства України та *acquis* в пріоритетних сферах адаптації. Державна політика України щодо адаптації законодавства формується як складова частина правової реформи в Україні та спрямовується на забезпечення єдиних підходів до нормопроєктування, обов’язкового врахування вимог законодавства ЄС під час нормопроєктування, підготовки кваліфікованих спеціалістів, створення належних умов для інституціонального, науково-освітнього, нормопроєктного, технічного, фінансового забезпечення процесу адаптації законодавства Ук-

раїни. В Україні створено основні політико-правові та організаційні засади адаптації законодавства. Адаптація законодавства України є планомірним процесом, що включає кілька послідовних етапів, на кожному з яких має бути досягнутий певний ступінь відповідності законодавства України *acquis*. Перший етап виконання Програми розрахований на 2004-2007 рр. На першому етапі виконання Програми пріоритетними сферами, в яких мала здійснюватися адаптація законодавства України, були: митне право; законодавство про компанії; банківське право; бухгалтерський облік компаній; податки, включаючи непрямі; інтелектуальна власність; охорона праці; фінансові послуги; правила конкуренції; державні закупівлі; охорона здоров’я та життя людей, тварин і рослин; довкілля; захист прав споживачів; технічні правила і стандарти; енергетика, включаючи ядерну; транспорт. У пріоритетних сферах адаптація законодавства України здійснюється у такій послідовності: визначення актів *acquis communautaire*, які регулюють правовідносини у відповідній сфері; переклад визначених актів на українську мову; здійснення комплексного порівняльного аналізу регулювання правовідносин у відповідній сфері в Україні та в ЄС; розроблення рекомендацій щодо приведення законодавства України у відповідність з *acquis communautaire*; проведення економічного, соціального та політичного аналізу наслідків реалізації рекомендацій; визначення переліку законопроектних робіт; підготовка проектів законів України та інших нормативно-правових актів, включених до переліку законопроектних робіт, та їх прийняття; моніторинг імплементації актів законодавства України. Елементом адаптації законодавства має стати перевірка проектів законів України та інших нормативно-правових актів на їх відповідність *acquis communautaire* з метою недопущення прийняття актів, які суперечать *acquis* ЄС. Періоди наступних етапів виконання Програми визначатимуться залежно від результатів, досягнутих на попередніх етапах економічної, політичної і соціальної ситуації, яка складеться в Україні, а також розвитку взаємовідносин України та ЄС.

© Бакуменко В.Д., Грицяк І.А.,
Забара І.М.

ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРАВОВИЙ ПРОСТІР – поняття, яке охоплює різні галузі права і означає регіональну політико-пра-

вову систему, що забезпечує правові основи реалізації загальноєвропейського співробітництва. Оскільки в Європі існують кілька структур, пов'язаних з розвитком правового співробітництва, європейський правовий простір має геометрію, що змінюється. **З.п.п.** почав формуватися навколо ОБСЄ/НБСЄ. Нині, коли ОБСЄ поступово втрачає позиції у загальноєвропейському процесі, ключову роль в ньому відіграє входження до Ради Європи, а потім і до ЄС все більшої кількості держав. Саме в рамках Ради Європи досягнуті перші успіхи у правовому співробітництві європейських держав. Необхідність правового співробітництва держав-членів ЄС була продиктована насамперед інтесами створення спільного (єдиного) ринку.

© Ратушний С.М.

ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРОЦЕС НБСЄ/ОБСЄ. НБСЄ – Нарада з безпеки і співробітництва в Європі, ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі. Загальноєвропейський процес у сфері безпеки, розпочатий у форматі НБСЄ у 1972 р., закінчився власною інституціоналізацією в 1994 р. (саміт у м.Будапешт) у формі ОБСЄ як політичного консультативного органу, до якого ввійшли країни Європи, Центральної та Північної Америки. В січні 1995 р. вона набула статусу міжнародної організації.

© Грицяк І.А.

ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ ЦІННОСТІ (ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ) – громадсько значущі ідеали, що сформувалися у суспільній свідомості протягом історії розвитку людства (добро, справедливість, істина та ін.) і фактично є еталоном поведінки. На їх основі створюються спеціалізовані системи нормативного регулювання та соціального контролю. **З.ц.** можуть розглядатися також в контексті результатів матеріальної або духовної діяльності людства. Вони є пріоритетними по відношенню до національних, расових, ідеологічних та інших групових цінностей.

З.ц. спрямовані на зміцнення основ державотворення. Вони є фундаментом побудови незалежної, правової, соціальної держави. Формування особистості державного службовця як суб'єкта управління в наш час також можливе лише за умов дотримання ним наступних цінностей: моральних, правових, соціальної справедливості, матеріального і екологічного благополуччя населення та ін.

Зазначені цінності є підґрунтям формування громадянського суспільства.

© Лунячек В.Е.

ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ НА ВИПАДОК БЕЗРОБІТТЯ – система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття із незалежних від застрахованих осіб обставин та надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

© Цимбалюк В.М.

ЗАГАЛЬНОСОЦІОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ – теорія, що пояснює соціальну форму матеріального світу, розкриває основні закономірності соціальної діяльності людей і тенденції розвитку соціальних відносин. **З.т.** спирається на певну концептуальну схему, що дає змогу виявити велику кількість стереотипів соціальної поведінки, за якими ведеться емпіричне спостереження.

© Сурмін Ю.П.

ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ – події, процеси, явища, інші чинники, що створюють небезпеку (перешкоджають) реалізації національних інтересів і таким чином породжують можливість (з деякою імовірністю її реалізації) заподіяння збитку (шкоди) національним цінностям. Джерелами **З.н.б.** можуть бути: інша держава (група держав), юридичні та фізичні особи, процеси і явища в економіці, екології, соціальній, інформаційній сфері тощо. **З.н.б.** можуть бути внутрішніми та зовнішніми, реальними, потенційними та уявними, а за масштабом (рівнем) і терміном дії можуть бути глобальними, регіональними, субрегіональними, загальнодержавними, локальними, довгостроковими, середньостроковими чи короткостроковими.

© Ситник Г.П.

ЗАЙНЯТИСТЬ НАСЕЛЕННЯ – суспільні відносини, передусім економічні та правові, щодо включення працівника в певну кооперацію праці на певному робочому місці. Для того щоб вважатися зайнятою, людині досить мати зв'язок з якимсь робочим місцем, бути членом якогось виробничого колективу, працювати в порядку індивідуальної трудової діяльності, у приватному секторі тощо.

Статус зайнятого не залежить від того, трудиться людина в даний момент, займається спортом або відпочиває. При визначенні ефективності **З.н.** має враховуватися, наприклад, ступінь соціальної напруженості в суспільстві, що залежить від таких обставин, як рівень прихованого та явного безробіття, розміри й організація оплати праці, порядок соціального забезпечення при втраті місця роботи або працездатності та ін. Включення ж їх у систему оцінок робить проблематичною кількісну оцінку ефективності **З.н.** Головні цілі політики **З.н.** пов'язані з проблемами використання праці, підвищенням її продуктивності. Важливим напрямом політики **З.н.** на сучасному етапі має бути рішення скорочення зайвої маси праці у виробництві (прихованого безробіття). Контроль рівня безробіття та його мінімізація мають забезпечуватися за рахунок збереження та приросту робочих місць, у тому числі у сфері малого і середнього підприємства.

© Михненко А.М., Борисевич С.О.

ЗАКЛЮЧНИЙ АКТ НАРАДИ З БЕЗПЕКИ І СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ – акт, прийнятий на заключному етапі Наради з безпеки і співробітництва в Європі, що відбулася 30 липня – 1 серпня 1975 р. в м.Гельсінкі за участю керівників 33 європейських держав, а також США й Канади. Стрижень Заключного акта становила “Декларація принципів, якими держави-учасниці керуватимуться у взаємних відносинах”. Були закріплені такі принципи:

1. *Суверенна рівність, поважання прав, притаманних суверенітету.* Наголошувалося, що йдеться про поважання всіх прав, притаманних суверенітету. В Декларації було зафіксовано поважання права держав “вільно вибирати й розвивати свої політичні, соціальні, економічні та культурні системи, а також право встановлювати свої закони та адміністративні правила”.

2. *Незастосування сили або погрози силою. Непорушність кордонів.* Держави-учасниці НБСЄ визнали непорушними кордони одна однієї, так само як і кордони всіх держав у Європі, і зобов'язалися утримуватися від будь-яких зазіхань на ці кордони як на момент підписання Заключного акта, так і в майбутньому. Принцип непорушності кордонів було вперше в історії міжнародних відносин зафіксовано на багатосторонній основі.

3. *Територіальна цілісність держав. Мирне врегулювання суперечок. Невтручання у внутрішні справи.* Відповідно до цього принципу країни-учасниці НБСЄ мають утримуватися від надання прямої чи непрямої допомоги терористичній, підривній або іншій діяльності, спрямованій на насильницьке повалення режиму іншої країни-учасниці.

4. *Повага до прав людини та основних свобод, включаючи свободу совісті, релігії та переконань.* Відповідно до проголошених принципів держави-учасниці зобов'язалися визнавати загальне значення прав людини та основних свобод.

5. *Рівноправ'я та право народів розпоряджатися своєю долею.* Виходячи з цього принципу всі народи світу мають невід'ємне право вільно визначати, коли і як вони того забажають, свій внутрішній та зовнішній політичний статус без втручання ззовні та здійснювати на власний розсуд свій політичний, економічний, соціальний та культурний розвиток.

6. *Співробітництво між державами.* Цей принцип передбачав зобов'язання держав-учасниць НБСЄ співпрацювати в усіх сферах відповідно до цілей й принципів Статуту ООН.

7. *Сумлінне виконання зобов'язань за міжнародним правом.* Останній з “гельсінських принципів” передбачав, що держави-учасниці мають сумлінно виконувати свої зобов'язання, які випливають як із загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, так і тих міжнародних договорів та інших угод, учасниками яких вони є. Останній розділ Заключного акта “*Подальші кроки після Наради*” відображав намір учасників продовжувати розпочатий процес багатосторонніх дискусій і переговорів з актуальних проблем європейської безпеки, який згодом дістав назву “гельсінського”. Було досягнуто домовленості про організацію після завершення Наради зустрічей між представниками 35 країн, починаючи із зустрічі на рівні повноважних представників міністрів закордонних справ, яка мала пройти в м.Белграді в 1977 р.

© Богданович В.Ю.

ЗАКОН – нормативно-правовий акт органу законодавчої влади або самого народу, який регулює найважливіші суспільні відносини, приймається в особливому порядку і має найвищу юридичну силу. **З.** є головним засобом зовнішньої публічної фіксації та нормативно-го закріплення права, що створює можливість

чіткого визначення його конкретного змісту та подальшого захисту. Основним **З.** будь-якої держави є конституція. Закріплена в законах обов'язкова послідовність певних дій щодо розробки **З.** називається законодавчим процесом. Він складається з таких дій: прояв законодавчої ініціативи, яка полягає у внесенні до органу законодавчої влади пропозиції про необхідність видання нового **З.** і в прийнятті рішення про підготовку відповідного законопроекту; розробки та обговорення законопроекту; прийняття й опублікування **З.**; набрання ним чинності (вступ **З.** в силу). В Україні право приймати **З.** належить Верховній Раді України і безпосередньо народу шляхом проведення референдуму (всенародного голосування), а право законодавчої ініціативи – Президенту України, Кабінету Міністрів України та народним депутатам України. **З.** мають бути опубліковані не пізніше семи днів з моменту їх прийняття у спеціальному офіційному виданні – “Відомостях Верховної Ради України”.

© Бакуменко В.Д., Безносенко Д.О.

ЗАКОН ЕКОНОМІЇ ЧАСУ – необхідність досягнення поставленої мети з урахуванням найменших часових втрат. Розв'язання будь-якого питання в управлінні у більш короткий термін позитивно впливає на кінцевий результат.

© Сурмін Ю.П.

ЗАКОН ЕФЕКТИВНОСТІ – закон, сформульований Е.Торндайком, за яким імовірність вияву реакції та її інтенсивність більше, якщо вона підкріплюється успіхами.

© Бакуменко В.Д.

ЗАКОН ЗРОСТАЮЧОЇ СУБ'ЄКТИВНОСТІ Й ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОСТІ В УПРАВЛІННІ – управлінські відносини, будучи, по суті, відносинами між людьми в процесах управління, у тій чи іншій формі проходять через свідомість людей, створюються й удосконалюються людьми залежно від об'єктивних змін у виробництві, суспільстві. Тому природа управлінських відносин подвійна – об'єктивно-суб'єктивна.

© Бакуменко В.Д.

ЗАКОН ІНТЕГРАЦІЇ УПРАВЛІННЯ – об'єднання в управлінні різних спеціалізованих дій на різних рівнях і напрямках управління в єдиний управлінський процес у рамках єдиного соціального організму сис-

теми. Інтегруючими чинниками виступають цілі, завдання та інтереси суспільства, які вимагають підтримки нормальної життєдіяльності і розвитку складної соціальної системи відповідно до постійних змін внутрішнього та зовнішнього середовища.

© Бакуменко В.Д.

ЗАКОН КУЛЬТУРНОГО ВІДСТАВАННЯ – закон, сформульований У.Огборном, згідно з яким зміни у сфері матеріальної культури відбуваються більш швидкими темпами, ніж у сфері нематеріальної культури. Порушення рівноваги в розвитку культури призводить до соціальної дезорганізації, конфліктів, руйнування екологічного середовища тощо.

© Сурмін Ю.П.

ЗАКОН НЕОБХІДНОГО РІЗНОМАНІТТЯ – закон, сформульований У.Ешбі, згідно з яким для створення системи державного управління, здатної ефективно управляти певними суспільними сферами, галузями, видами діяльності, необхідно, щоб ця система мала не менше різноманіття, ніж ці сфери, галузі, види діяльності. Відомі три основних підходи до вирішення цього питання. За першим підходом необхідно зменшити різноманіття системи державного управління щодо певних суспільних сфер, галузей, видів діяльності, зокрема методами децентрації, тобто розподілу функцій та повноважень по рівнях управління. За другим підходом слід підвищити рівень різноманіття об'єкта управління, зокрема методами децентралізації, тобто передачі частки функцій і повноважень самому об'єкту управління, наприклад місцевому самоврядуванню. За третім підходом потрібно підвищувати рівень різноманіття шляхом підвищення ефективності суб'єктів управління, зокрема завдяки добору та професійному розвитку управлінських кадрів, удосконалення підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування на фоні безперервного ефективного наукового супроводу процесів державного розвитку (прогнозування, планування, моделювання, експеримент, аналітика, оцінювання тощо).

© Бакуменко В.Д.

ЗАКОН ПАРКІНСОНА – закон, сформульований відомим англійським ученим С.Паркінсоном, згідно з яким це негативна

бюрократична тенденція, відповідно до якої чиновник прагне до збільшення числа підлеглих та створює зайву роботу для інших. За твердженням С.Паркінсона, будь-який офіс, що нараховує тисячі службовців, може бути *адміністративно самодостатнім*. Цей спеціальний термін визначає вид управління, якому не потрібні ні об'єкти для управління, ні інші відомства, ні будь-які зовнішні контакти. Такий офіс може існувати за рахунок вироблення службових паперів – начальники підрозділів повністю зайняті тим, що читають “твори”, які складають один для одного. До того часу, поки статус керівника буде вимірюватися кількістю його підлеглих, офіс продовжуватиме зростати. Штати мають тенденцію розширюватися незалежно від кількості роботи або навіть за повної відсутності такої.

© Сурмін Ю.П.

ЗАКОН ПІДНЕСЕННЯ ПОТРЕБ – закон, згідно з яким у міру задоволення одних потреб виникають інші, більш розвинені.

© Сурмін Ю.П.

ЗАКОН ПРІОРИТЕТНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ – закон, згідно з яким не виробництво, не політика, не економіка є метою розвитку суспільства й умовою підтримки його рівноваги і розвитку, а постійне підвищення якості життя його членів, їх добробуту, соціального самопочуття, безперервне вдосконалення способу життя. Усвідомлення цієї закономірності привело цивілізовані країни до побудови соціальної держави, соціально орієнтованого ринку, соціального партнерства. Покращання соціальних параметрів, передусім здоров'я громадян (фізичного й духовного), є і головним джерелом підвищення ефективності економічних результатів, надійності продукції, її якості, отже, більш високої ефективності виробництва.

© Михненко А.М.

ЗАКОН СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ – закон, згідно з яким управління сучасними суспільними справами веде до розчленування його функцій, до специфічного їх вияву в конкретних умовах, на різних рівнях управління, різних напрямках. Тому управління вимагає високого професіоналізму в різних сферах: економічній, соціальній, політичній, психологічній, організаційно-технічній, пра-

вовій, екологічній, демографічній тощо. Суб'єкт управління, володіючи професійними знаннями і спираючись на їх різноманітність, інтегрує, об'єднує багатодисциплінарне знання в прийнятих управлінських рішеннях, проектах, програмах і концепціях.

© Сурмін Ю.П.

ЗАКОН УКРАЇНИ ПРО ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ НА НАСТУПНИЙ БЮДЖЕТНИЙ РІК – спеціальний закон, яким затверджують повноваження органів державної влади щодо виконання Державного бюджету України протягом бюджетного періоду. Законом визначають: загальну суму доходів і видатків (з розподілом на загальний та спеціальний фонди, а також з розподілом видатків на поточні і капітальні); граничний обсяг річного дефіциту (профіциту) державного бюджету в наступному бюджетному періоді, державний борг на кінець наступного бюджетного періоду, повноваження щодо надання і обсягу державних гарантій; бюджетні призначення головним розпорядникам коштів державного бюджету за бюджетною класифікацією; доходи бюджету за бюджетною класифікацією; бюджетні призначення міжбюджетних трансфертів; розмір оборотної касової готівки державного бюджету; розмір мінімальної заробітної плати на плановий бюджетний період; рівень забезпечення прожиткового мінімуму на плановий бюджетний період; додаткові положення, що регламентують процес виконання бюджету.

© Кириленко О.П.

ЗАКОНИ СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ – найбільш загальні, істотні та необхідні зв'язки, що вивчаються наукою соціального управління. До них належать закони необхідної різноманітності, інтеграції і спеціалізації управління, економії часу, пріоритетності соціальних цілей, зростання суб'єктивності й інтелектуальності управління, домінування глобальної мети системи, доктринальності, розвитку самодійної активності кожної підструктури. **З.с.у.** відображають важливі внутрішні стійкі особливості процесу управління. Вони мають об'єктивний характер і не залежать від волі людей, навпаки, визначають їх волю, свідомість і наміри. Усвідомлене використання законів дає змогу приводити діяльність людей у відповідність з об'єктивними вимогами життя.

© Сурмін Ю.П.

ЗАКОНИ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ – внутрішні суттєві та стійкі зв'язки явищ у процесах суспільного розвитку, що обумовлюють їх упорядковану зміну. **З.с.р.** реалізуються завдяки свідомій діяльності людей. Найбільш відомими їх прикладами є діалектичні закони заперечення заперечень та єдності й боротьби протилежностей. Закон заперечення заперечень, який зумовлює розвиток, підтверджується історією суспільного розвитку, спадкоємності, поступальності між тим, що було, що є і що буде. Формами діалектичного заперечення є: зближення, злиття, обмеження, скасування, удосконалення, конвергенція, критика, самокритика, реформа, соціальна революція тощо. Дія цього закону яскраво проявляється в соціальних перетвореннях, виступаючи як метод докорінного розв'язання назрілих соціальних суперечностей і як форма діалектичного заперечення старого, віджилого. В його основу покладені соціальні суперечності.

Закон єдності і боротьби протилежностей розуміється як боротьба класів або станів суспільства в економічному, політичному та соціальному житті. Він відображає відмінність соціально-економічних інтересів різних верств соціуму і визначає багатовекторність суспільного розвитку. Серед **З.с.р.** також закони визначальної ролі матеріальних інтересів у житті й розвитку соціуму, вартості, історичних аналогій.

© *Михненко А.М.*

ЗАКОННІСТЬ – правовий режим у державі, що проявляється у вимозі суворого й неухильного дотримання чинного законодавства, обов'язкового його виконання всіма суб'єктами права. Громадяни повинні мати гарантоване право, згідно з яким ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законом. Тобто право має домінувати над владою, зокрема над діяльністю органів виконавчої влади, унеможливити свавілля з боку чиновників, створювати умови для широкого громадського контролю їхньої діяльності.

© *Безносенко Д.О.*

ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА – делеговані народом своїм представникам у парламенті (Верховній Раді, Державній Думі, Конгресі, Сеймі, Фолькетингу, Альтингу та ін.) владні

повноваження, що надають виключне право приймати закони. Відповідно до ст. 75 Конституції України “єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України”. Верховна Рада України є єдиним загальнонаціональним, представницьким, колегіальним, виборним, постійно діючим органом **З.в.** Парламент України має право представляти весь багатовісний український народ і виступати від його імені.

В Оксфордському словнику англійської мови “**З.в.**” визначається як орган, що складається з осіб, які наділені правом приймати закони нації або держави.

Сутність органу **З.в.** обумовлюється його функціями як головними напрямками його діяльності. Серед функцій українського парламенту виділяють представницьку, законодавчу, контрольну та державотворчу функції, оскільки саме ці функції є чинниками розвитку парламентаризму в Україні, саме вони і визначають у цілому призначення Верховної Ради в системі розподілу державної влади в Україні. **З.в.** є не лише складовою частиною системи поділу державної влади, але водночас і окремою підсистемою, якій притаманні відповідна організація, власні предмети відання, коло повноважень, принципи, методи та форми їх здійснення.

Тому Верховна Рада України має власну організацію та здійснює відповідні функції. Згідно з ч. 2 ст. 6 Конституції України орган **З.в.** здійснює свої повноваження в установлених Конституцією межах і відповідно до законів України. Так, повноваження Верховної Ради України визначені у відповідних установчих положеннях Конституції України та врегульовані в інших нормах права. Такі повноваження можна поділити на такі головні напрями діяльності:

- повноваження, пов'язані з прийняттям законів та внесенням змін до тексту Конституції;
- повноваження, пов'язані зі здійсненням законодавчої діяльності;
- бюджетні повноваження;
- повноваження, пов'язані з визначенням засад політики держави та програм соціального розвитку;
- повноваження, пов'язані з формуванням органів державної влади в Україні;
- контрольні повноваження;
- повноваження, пов'язані з організацією адміністративно-територіального поділу України;

- повноваження, пов'язані зі здійсненням зовнішніх функцій держави.

© Клімова С.М.

ЗАКОНОДАВЧА ІНІЦІАТИВА – право внесення законопроекту до законодавчого органу влади держави відповідно до встановленої процедури. В Україні на даний час право **З.і.** належить Президентіві України, народним депутатам України, Кабінету Міністрів України.

© Бутівченко С.В., Гогіна Л.М.,
Іванченко Ю.Г.

ЗАКОНОМІРНІСТЬ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЗМІСТУ І ФОРМИ УПРАВЛІННЯ – об'єктивний зв'язок потреб і відповідних структур управління, що обґрунтовується послідовним процесом “виникнення потреби → постановка цілей для її задоволення → визначення функцій для досягнення цілей → формування структури, що реалізовуватиме ці функції”. Доцільність урахування цієї закономірності в суспільному управлінні впливає з того, що за обраної стратегії можна визначати відповідну структуру управління. Якщо стратегія, яка безпосередньо (через постановку цілей) пов'язана з потребами розвитку, змінюється, то доцільно сформувати нову або вдосконалити чинну структуру управління, що найбільшим чином відповідає цій стратегії. Ця закономірність має бути врахована при проведенні адміністративної та адміністративно-територіальної реформи.

© Сурмін Ю.П.

ЗАКОНОМІРНІСТЬ ЕКВІФІНАЛЬНОСТІ – здатність відкритих, зокрема соціальних, систем досягати певного стану, який не залежить від вихідних умов і визначається виключно параметрами системи. **З.е.** вперше виявлена й досліджена Л.Бергаланфі, який і запропонував цей термін. Фактично **З.е.** обґрунтовує можливість вибору для соціальних систем таких перспективних цілей, які не мають на даний (вихідний) момент необхідного ресурсного підґрунтя та необхідних умов досягнення, але які можуть їх мати внаслідок певних управлінських процесів (самоорганізації), що здійснюються суб'єктами управління, та діяльності об'єктів управління.

© Сурмін Ю.П.

ЗАКОНОМІРНІСТЬ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ ТА ДІЙ – залежність управлінських рішень та дій від характеру управлінських проблем, ситуацій, організаційних умов, в яких приймаються рішення і здійснюються управлінські дії, а також від особистих характеристик і стану управлінців. Безумовно, чим складніша і масштабніша проблема, чим гірші умови організації роботи, чим нижча кваліфікація і менший досвід управлінців, чим менше вони зацікавлені в результатах своєї праці, тим менше шансів отримати ефективні управлінські рішення. Незважаючи на загальновідомість **З.е.ур.д.**, повне дотримання рекомендацій щодо ефективності управлінських рішень та дій у практиці управління залишається першочерговою проблемою. За висловом нобелівського лауреата Г.Саймона, ще часто те, що, за розумінням управлінців, необхідно робити, відрізняється від того, що вони роблять насправді.

© Бакуменко В.Д.

ЗАКОНОМІРНІСТЬ ІЄРАРХІЧНОСТІ – проявляється у тому, що на кожному рівні ієрархії виникають властивості, які не можуть бути виведені як сума властивостей елементів цього рівня. Вперше досліджена М.Месаровичем. **З.і.** є важливою для дослідження соціальних систем, зокрема організацій, які здебільшого мають ієрархічну структуру. Наприклад, для багатоцільових ситуацій можна побудувати кілька ієрархічних структур на базі тих самих компонентів. Водночас при визначеній певній цілі організації, але у різних проектувальників можуть бути отримані різні ієрархічні структури.

© Сурмін Ю.П., Бакуменко В.Д.

ЗАКОНОМІРНІСТЬ ІСТОРИЧНОСТІ – проявляється в тому, що будь-яка соціальна система (організація) не тільки функціонує, а й розвивається, проходячи етапи становлення, розквіту, занепаду та розпаду або перетворення. Добре відомим прикладом прояву такої закономірності є становлення, розквіт, занепад і розпад СРСР. Практичне значення вивчення **З.і.** полягає в подальшому врахуванні особливостей процесів розвитку соціальних систем, зокрема держави, при здійсненні управління, прийнятті та реалізації певних управлінських рішень.

© Бутівченко С.В., Гогіна Л.М.,
Іванченко Ю.Г.

ЗАКОНОМІРНІСТЬ КОМУНІКАТИВНОСТІ – полягає в тому, що соціальна система, зокрема організація, не ізольована від навколишнього середовища і пов'язана з ним множиною комунікацій, які слід враховувати в процесах управління. У процесах управління **З.к.** слід трактувати як інформаційні процеси, в яких загальна управлінська функція – *комунікація* – відіграє роль такої, що пов'язує вузли управління, які належать даній організації та іншим, серед яких можуть бути організації того самого рівня (горизонтальні комунікаційні зв'язки) та вищого або нижчого рівня управлінської ієрархії (вертикальні комунікаційні зв'язки).

© Бакуменко В.Д., Штика Л.Г.

ЗАКОНОМІРНІСТЬ СТАБІЛЬНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙ – залежність оптимальності рішень від ступеня стабільності системи. Сама стабільність організації при цьому пов'язана оберненим відношенням зі складністю системи. Тобто спрощення системи, зменшення кількості зв'язків між її структурними одиницями збільшують стабільність організації, а відповідно їй підвищують можливий рівень раціональності та оптимальності прийнятих рішень. Варто нагадати, що спрощення моделей системи є елементом класичного системного підходу. Відмова від урахування несуттєвих, маловпливових елементів і зв'язків управлінської діяльності, як правило, значно підвищує параметр її ефективності.

© Руденко О.М.

ЗАКОНОМІРНІСТЬ ЦІЛЕУТВОРЕННЯ – а) залежність уявлення про цілі та способи їх структуризації від стадії ознайомлення з об'єктом (процесом); б) залежність цілі від внутрішніх та зовнішніх факторів; в) можливість зведення формулювання загальної (головної) цілі до завдання структуризації цілі; г) прояви в структурі цілей закономірності цілісності.

© Сурмін Ю.П.

ЗАКОНОМІРНІСТЬ ЦІЛІСНОСТІ СИСТЕМИ – виникнення в системі нових інтегральних якостей, які не властиві компонентам, що її утворюють. Вперше **З.ц.с.** виявлена і досліджена Л.Берталанфі. Прикладом практичного прояву цієї закономірності є можливість здійснення різноманітних маш-

табних проектів унаслідок об'єднання зусиль низки організацій, кожній з яких це не під силу. На рівні державного управління **З.ц.с.**, як правило, проявляється в розробці та реалізації державних, регіональних і галузевих програм, які інтегрують зусилля багатьох суб'єктів для досягнення масштабних політичних, економічних, соціальних цілей.

© Сурмін Ю.П.

ЗАКОНОМІРНОСТІ – явища природи і суспільного життя, а також взаємозв'язки між ними, що об'єктивно існують, є стійкими, суттєвими, необхідними та такими, що повторюються. Знання **З.** створює вихідні умови наукового пізнання, а також, у свою чергу, є засобом обґрунтування та розвитку знань, зокрема виявлення нових **З.** та формування принципів. Без дослідження, розуміння і практичного врахування **З.** управління втрачає характер науково обґрунтованого процесу й не може бути ефективним. Безумовно, не всі **З.** виявлені та добре вивчені. Цей процес відбувається неперервно і становить сутність наукового пізнання. Водночас нехтування в управлінні вже відомими численними **З.**, зокрема при прийнятті управлінських рішень, може призвести до того, що поставлені цілі не будуть досягнуті.

© Бакуменко В.Д.

ЗАКОНОМІРНОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – об'єктивно існуючі, стійкі, необхідні, істотні, такі, що повторюються, взаємозв'язки між процесами та явищами в державному управлінні, без яких останнє втрачає характер науково обґрунтованого процесу і не може бути ефективним та результативним. Найважливішими, об'єктивно зумовленими **З.д.у.** є цілеспрямованість, цілеутворення, стабільність організацій, цілісність системи, ефективність управлінських рішень та дій тощо.

© Бакуменко В.Д.

ЗАКОНОМІРНОСТІ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН – об'єктивно існуючі істотні зв'язки явищ, що виникають у міжособистісному спілкуванні і суттєво позначаються на його характері. Види **З.м.в.:** невизначеності відгуку, неадекватності, спотворення змісту інформації, психологічного самозахисту.

© Михненко А.М.

ЗАКОНОМІРНОСТІ ПОЛІТИЧНІ – необхідні й суттєві, стійкі й повторювані зв'язки у процесі політичних відносин і діяльності, функціонування і розвитку політичного життя, взаємодії політики з іншими сферами суспільного життя.

© Михненко А.М., Соснін О.В.

ЗАКОНОМІРНОСТІ СОЦІАЛЬНІ – стійкі, повторювані та змістовні характеристики трансформації соціального середовища.

© Бульба В.Г.

ЗАКОНОМІРНОСТІ УПРАВЛІННЯ – низка стійких, необхідних зв'язків, що повторюються, у системі соціального управління. Серед **З.у.** виокремлюють такі: а) *цілісності*, що зумовлена культурними, політичними й економічними чинниками суспільного розвитку. Це виявляється в нерозривному ланцюгу відносин управління (від вищих органів управління до нижчих його ланок), в єдності соціального управління з усіма його складовими частинами на основі гармонізації різних цілей та інтересів суспільства, у поєднанні основних функцій і методів управління; б) *пропорційності* між керованою і керуючою підсистемами соціальної системи, що передбачає раціональне співвідношення усередині них, а також між ними з метою забезпечення найбільш ефективного функціонування підсистем; в) *зміни рівня централізації* управління в процесі суспільного розвитку, яка прагне до оптимального співвідношення. Для кожного етапу суспільного розвитку має бути свій оптимальний рівень централізації (децентралізації); г) *участі різних верств населення* в соціальному управлінні, у підвищенні його ефективності й відповідальності, оскільки суспільне виробництво матеріальних і духовних благ підпорядковане меті задоволення потреб населення.

© Бакуменко В.Д., Сурмін Ю.П.

ЗАКОНОМІРНОСТІ ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ – закономірності, пов'язані з процесом формування цілей, серед яких найбільш важливими з погляду застосування на практиці є залежність уявлення про мету та способи її структуризації від стадії ознайомлення з об'єктом (процесом); залежність мети від внутрішніх та зовнішніх факторів; неможливість зведення завдання формулювання загальної мети до завдання її структуризації;

прояв у структурі цілей закономірності цілісності. За результатами досліджень сучасних авторів врахування **З.ц.** сприяє значному підвищенню ефективності діяльності, причому жоден з відомих на сьогодні методів мотивації не може привести до аналогічних результатів. Спосіб, яким здійснюється постановка цілей, не настільки важливий, як сам факт того, що цілі існують та визначено напрями діяльності.

© Бакуменко В.Д., Сурмін Ю.П.

ЗАКРИТА СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА – система, що не має входів і виходів, характеризується відносно непроникними межами, перебігом процесів усередині за рахунок власних ресурсів. Це штучне й умовне утворення, яке в реальній дійсності трапляється рідко. У державному управлінні відносно **З.с.с.** характерні для тоталітарних та авторитарних держав. **З.с.с.** характеризується з початку свого буття самодостатністю, але в процесі функціонування втрачає можливість розвиватися через вичерпання своїх ресурсів. Процеси в **З.с.с.** ведуть до втрати її рівноваги із середовищем, що зумовлює дедалі більшу її невпорядкованість. **З.с.с.** характеризуються не тільки закритістю від зовнішнього середовища, а й відсутністю ступенів свободи, її елементів. Тому **З.с.с.** пов'язують з відсутністю демократії.

© Сурмін Ю.П.

ЗАЛЕЖНІСТЬ ПОЛІТИЧНА – форма політичних відносин, що характеризується обумовленістю стану політичного суб'єкта (держави, політичної партії, руху, окремого політичного діяча) та його поведінки, сукупністю об'єктивних і суб'єктивних чинників, зокрема: економічними інтересами, загрозою небезпеки, різними видами політичного впливу. Реалізація тієї чи іншої політики багато в чому залежить від економічних, науково-технічних ресурсів, соціальної структури суспільства, конкретних рівнів його стратифікації, рівня масової політичної і правової свідомості, домінуючих у суспільстві етичних та ідеологічних цінностей, соціальних ідеалів, політичної культури населення та правлячої еліти. **З.п.** має і міжнародний аспект: суверенні, незалежні держави відповідно до Статуту ООН та інших міжнародних організацій становлять єдине міжнародне співтовариство і тому мають брати на себе певні політичні зобов'язання один відносно

одного чи співтовариства загалом. **З.п.** – багатогранне явище: вона буває відкритою, у вигляді прямого насильства, і прихованою, що здійснюється за допомогою економічних, фінансово-кредитних і дипломатичних засобів.

© Михненко А.М.

ЗАЛІЗНИЙ ЗАКОН ОЛІГАРХІЇ – принцип переродження політичної влади, згідно з яким влада неминує концентрується в руках правлячої меншості незалежно від форми правління.

© Сурмін Ю.П.

ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДЯН (англ. *public involvement*) – забезпечення участі громадян в управлінні державними та місцевими справами за ініціативою органів публічної влади. Основою успішного **З.г.** є наявність максимально об'єктивної, повної і доступної інформації про діяльність органів влади. Правовою базою **З.г.** є Конституція України, закони України “Про місцеве самоврядування в Україні”, “Про місцеві державні адміністрації”, “Про стимулювання розвитку регіонів”, укази Президента України та постанови Кабміну. Формами **З.г.** є консультації з громадськістю у вигляді громадських слухань та громадських обговорень, реалізація механізму соціального замовлення, референдуми, вивчення громадської думки, створення та діяльність при органах влади громадських консультативно-дорадчих органів, включення представників громадськості до складу координаційних рад, контрольних комісій та інших колегіальних органів влади. **З.г.** сприяє більш обґрунтованому визначенню пріоритетів соціальної політики, посиленню участі територіальних громад в її формуванні та здійсненні із включенням в цей процес додаткових ресурсів. **З.г.** дає змогу зробити управлінські рішення більш виваженими і уникнути небажаних соціальних наслідків від їх упровадження, що сприяє підвищенню довіри громадськості до влади.

© Крупник А.С.

ЗАПОРОЗЬКА СІЧ – суспільно-політична та військово-адміністративна організація українського козацтва, що склалася у першій половині XVI ст. за Дніпровими порогами у районі острова Хортиця, основа та державно-політична матриця для побудови Української Козацької держави Богдана Хмельницького та його наступників.

Запорозькі козаки становили товариство - громаду, яка поділялася на курені. Найвищим органом управління на **З.С.** була військова козацька рада, у якій брали участь усі козаки. Рада обирала кошового отамана, козацьку старшину, спільно вирішувала найважливіші питання. На Січі діяв козацький військовий суд на підставі звичаєвого козацького права. Крім кримінальних злочинів, каралося приведення на **З.С.** жінок, пияцтво під час походів, кривда жінки, зухвалість до керівництва, начальства тощо.

© Нікітін В.В.

ЗАРУБІЖНІ МОДЕЛІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ – форми організації місцевої влади, які втілюють найбільш істотні характеристики відповідної муніципальної (комунальної) системи. На вибір моделі місцевого самоврядування впливають такі чинники, як політичний режим, форма державного правління, форма державного устрою, адміністративно-територіальний поділ країни, національні та історичні особливості тощо.

Різні класифікації моделей місцевого самоврядування обумовлюються неоднорідністю критеріїв оцінки. На основі такої класифікаційної ознаки, як тип правової системи, до якої належить держава, В.Є.Чіркін виділяє три базові моделі місцевого самоуправління: англосаксонську (США, Великобританія, Канада, Австралія та ін.), романо-германську або континентальну (Франція, Італія, Бельгія та ін.) та іберійську (Іспанія, Португалія, Бразилія та ін.). На основі тих самих критеріїв Н.А.Ємельянов виділяє англосаксонську, континентальну або французьку, змішану або гібридну (Німеччина, Австрія, Японія) і радянську (Китай, КНДР, Куба) моделі місцевого самоврядування. Незважаючи на відмінності як у назвах, так і в сутнісних характеристиках перерахованих моделей місцевого самоврядування, в них все ж існує подібність, пов'язана з концепцією їх побудови.

Англосаксонська модель складалась у Великобританії. Вона діє також у США, Канаді, країнах Скандинавії, Австралії та ін. До характерних ознак цієї моделі належать: автономія щодо держави органів місцевого самоврядування і відсутність прямого підпорядкування муніципалітетів різного територіального рівня; функціону-

вання органів місцевого самоврядування тільки у межах компетенції, закріпленої у законі, і утвердження принципу позитивного регулювання діяльності органів місцевого самоврядування, згідно з яким вони можуть робити лише те, що приписано законом; відсутність опіки органів місцевого самоврядування з боку повноважних представників центральної влади; здійснення непрямым шляхом контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування через центральні міністерства; виборність ряду посадових осіб місцевого самоврядування муніципалітетом.

Континентальна модель (або романо-германська, французька) поширена у країнах Європи, франкомовній Африці, багатьох країнах Латинської Америки, на Близькому Сході. Її основними ознаками є: поєднання прямого державного управління і місцевого самоврядування; утвердження у здійсненні публічної влади принципу негативного правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування, згідно з яким вони можуть виконувати всі дії, безпосередньо не заборонені законом.

У різних країнах континентальна модель має свої особливості, що пов'язано з різним підходом до визначення територіальної основи місцевого самоврядування, різним трактуванням ролі "природних" та "штучних" адміністративно-територіальних одиниць при визначенні системи територіальної організації влади.

Змішана (гібридна) модель подібна як до англосаксонської, так і до континентальної. Така модель застосовується в Австралії, Німеччині, Японії, Австрії, деяких Скандинавських країнах, Росії. У рамках цієї моделі у деяких ланках місцевого самоврядування виборний орган може бути і ланкою муніципального управління, і представником державної адміністрації.

Іберійська модель місцевого самоврядування застосовується в Бразилії, Португалії, Мексиці та ін. Ця модель передбачає вибори представницького органу місцевого самоврядування і головної посадової особи місцевого самоврядування населенням адміністративно-територіальної одиниці. У деяких країнах головні посадові особи обираються не населенням, а радою. Голови ради затверджуються центральною радою як представники державної влади з правом

контролю за діяльністю ради у відповідних адміністративно-територіальних одиницях.

© Грицяк І.А., Конотопцев О.С.

ЗАСНОВКИ ПРОБЛЕМИ – сукупність наявних знань, які дають змогу визначити необхідність і можливість вирішення певної проблеми.

© Сурмін Ю.П., Бакуменко В.Д.

ЗАСОБИ АНАЛІЗУ РІШЕНЬ – методи, форми, технології, що використовуються в процесі аналітичної діяльності, кінцевою метою якої є вироблення політичного рішення.

© Телешун С.О.

ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – засоби, що необхідні для здійснення аналітичної діяльності: *моніторинг*, тобто цілеспрямоване спостереження та оцінювання, що зумовлене проблемами та завданнями основної діяльності об'єкта аналізу; *використання індикаторів* для виміру характеристик (параметрів) об'єкта аналізу; *використання експертних систем*, що являють собою комп'ютерні системи, які акумулюють знання експертів, а також деякі фундаментальні знання щодо певної проблемної сфери, передбачають можливість формування логічних висновків та відіграють роль електронних консультантів для осіб, які приймають рішення; *застосування експериментів*, за допомогою яких у визначених та контрольованих умовах досліджуються процеси управління, що безпосередньо впливають на вирішення проблеми.

© Кальниш Ю.Г., Сурмін Ю.П., Штика Л.Г.

ЗАСОБИ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОЇ РОБОТИ – сукупність інтелектуальних та технологічних засобів, що забезпечують виконання поставленого завдання. Під технологічними **З.і.-а.р.** маються на увазі різноманітні каталоги, інформаційні картки, за допомогою яких формують каталоги (тематичні або алфавітні), інформаційні системи (у тому числі автоматизовані), щоденники (головне завдання – регулярна реєстрація інформації про ті чи інші події), системи інформаційного обслуговування, експертні системи, системи штучного інтелекту тощо. У свою чергу, інтелектуальні **З.і.-а.р.** являють собою різноманітні відомості (характеристики властивостей об'єк-

та), дані (факти або відомості, представлені у формалізованому вигляді) та повідомлення.

© Рейтерович І.В.

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (ЗМІ) – засоби поширення інформації між членами громади, суспільства щодо суспільно значущих подій, політичних та інших заяв і рішень. До ЗМІ належать періодичні друковані видання (газети, журнали, бюлетені та ін.), різноманітні технічні засоби та способи передачі на відстань звукової або візуальної інформації (радіо, телебачення, Інтернет).

© Михненко А.М., Бакуменко В.Д.

ЗАСТІЙ ПОЛІТИЧНИЙ – стан суспільства та його основного політичного інституту – держави, що характеризується нездатністю політичної системи адекватно реагувати на історичні виклики часу. **З.п.** проявляється у зменшенні активності та формалізації політичних відносин, надмірній бюрократизації державного управління. Його, як правило, супроводжують консерватизм у політиці, стагнація у сфері економічного життя, обмеження свободи слова й доступу до інформації.

© Михненко А.М.

ЗАХИСТ ГРОМАДЯНСЬКИХ ПРАВ І СВОБОД – передбачена законодавством комплексна система заходів, що застосовуються для забезпечення вільної і належної реалізації конституційних прав, свобод, законних інтересів громадян, а також їх відновлення в разі порушення.

© Михненко А.М.

ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЇ – комплекс адміністративних, програмно-технічних та нормативно-законодавчих заходів, спрямованих на забезпечення інформаційної безпеки: підтримки цілісності, доступності та конфіденційності інформації і ресурсів, що використовуються для введення, зберігання, обробки і передачі даних. **З.і.** виконується у двох напрямках: 1) захист інформаційно-комунікаційних систем (ІКС) та оброблюваної ними інформації від несанкціонованого доступу; 2) захист інформації від витоку технічними каналами. Система **З.і.** включає: систему захисту від програм, які містять віруси; криптографічний захист; адміністрування доступу до ресурсів ІКС; системи контролю еталонного стану інформації і програмного середовища; резервуван-

ня інформації і відновлення працездатності комп'ютерних засобів; засоби реєстрації і сигналізації; систему забезпечення безпеки мережевої взаємодії. Система **З.і.** повинна відповідати наступним принципам: централізоване управління системою; послідовність рубежів безпеки; адекватність та ефективність захисту; простота системи захисту; мінімальні привілеї; збереження захисту при відмові; захист засобів безпеки; безперервність захисту; невидимість захисту. Завдання системи **З.і.:** забезпечення підтримки на певному рівні конфіденційності, цілісності, доступності інформації під час її передачі каналами зв'язку; забезпечення працездатності мережевого обладнання та програмного забезпечення, що функціонує в мережі; забезпечення працездатності та належного рівня доступності мережевих сервісів; своєчасне виявлення та ліквідація загроз для інформаційних ресурсів системи, причин та умов, що можуть призвести до порушення функціональності системи та/або порушення безпеки інформації; ліквідація, попередження виникнення загроз для ресурсів системи шляхом введення організаційних, програмних, технічних та інших заходів; контроль за використанням ресурсів системи та діями користувачів у системі; повідомлення про порушення захисту або виникнення потенційно небезпечних ситуацій; управління засобами забезпечення захисту.

© Клименко І.В.

ЗАХИСТ СОЦІАЛЬНИЙ – важлива складова соціальної політики та необхідний елемент функціонування держави в умовах ринкової економіки.

У чинному соціальному законодавстві поняття **З.с.** означає політику держави, спрямовану на забезпечення прав і гарантій людини у сфері рівня життя, головною метою якої є надання кожному членові суспільства, незалежно від соціального походження, національної або расової належності, можливості вільно розвиватися, реалізувати свої здібності.

В Україні категорія **З.с.** почала широко вживатися тільки на етапі переходу до ринку, хоча в тій чи іншій формі **З.с.** завжди був притаманний суспільству. Сьогодні терміни **З.с., право соціального захисту, соціальне забезпечення, соціальна допомога** міцно увійшли в законодавство, в науку, в лексикон політичних і державних діячів.

У державно-управлінському аспекті більш глибоке вивчення **З.с.** потребує проведення

аналізу його організаційно-правової структури, яку можна представити у вигляді чотирирівневої системи:

- 1) рівень державного управління містить заходи та дії глобального характеру, спрямовані на управління **З.с.** усього населення України, визначає загальну лінію розвитку **З.с.** населення;
- 2) рівень галузевого управління являє собою **З.с.** за професійною ознакою, включає мережу відомчих соціальних установ, де заходи мають прикладний характер;
- 3) рівень регіонального управління включає заходи щодо **З.с.** населення, які враховують регіональну специфіку, природні умови, соціально-економічне розміщення продуктивних сил, етнічно-національні фактори, та містить конкретні регіональні програми **З.с.** населення, що узгоджуються з державними;
- 4) місцеве управління **З.с.** включає заходи, спрямовані на реалізацію **З.с.** на рівні міст і районів, що мають винятково прикладний характер.

Державна соціальна політика на загальнонаціональному рівні реалізується за допомогою державних органів **З.с.** Отже, державні механізми щодо забезпечення **З.с.** спрямовані на кожну людину, стосуються не лише найменш забезпечених категорій, а й населення в цілому. **З.с.** в Україні реалізується через матеріальне забезпечення економічно активного населення (шляхом соціального страхування); пенсійне забезпечення; соціальну допомогу найбільш уразливим категоріям; матеріальну допомогу сім'ям з дітьми; компенсації, індексації та пільги населенню; соціальне обслуговування тощо. Таким чином, **З.с.** здійснюється за допомогою соціального забезпечення та соціальної допомоги.

© Єлагін В.П.

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ, ЗЄС (Western European Union, WEU) – військово-політичний союз, створений у 1954 р. До нього входять 10 держав: Бельгія, Велика Британія, Греція, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія і Франція. Органами ЗЄС є Рада та Секретаріат, які в січні 1993 р. було переведено з м.Лондона до м.Брюсселя, та Парламентська асамблея, що розташована в м.Парижі. ЗЄС бере свій початок від Брюссельського договору 1948 р. З підписанням Північноатлантичного договору 1949 р. відповідальність за військову діяльність ЗЄС

перейшла до НАТО. За Паризькими угодами 1954 р. ФРН та Італія приєдналися до Брюссельського договору, і організацію було перейменовано у ЗЄС.

У 1990 р. членами ЗЄС стали Іспанія та Португалія, а у 1995 р. – Греція. 19 червня 1992 р. було ухвалено *Петерсберзьку декларацію ЗЄС*, в якій держави-члени ЗЄС заявили про готовність виділити свої військові контингенти для виконання військових завдань під керівництвом ЗЄС. Ці завдання, відомі під назвою *Петерсберзьких завдань*, включали гуманітарні та рятувальні операції, операції з підтримання миру та застосування збройних сил для врегулювання кризових ситуацій. Амстердамський договір 1997 р. закріпив місце ЗЄС у розвитку Європейського Союзу і надав ЄС доступ до оперативних сил ЗЄС.

9 травня 1994 р. ЗЄС надав дев'яти країнам Центральної та Східної Європи, що підписали Європейські угоди, статус асоційованих партнерів. У 1996 р. Словенія стала десятим асоційованим партнером ЗЄС Ісландія, Норвегія та Туреччина як члени НАТО мають статус асоційованих членів; Данія та Ірландія як члени ЄС є спостерігачами. Після вступу до ЄС в 1995 р. статус спостерігачів у ЗЄС отримали Австрія, Фінляндія та Швеція. 23 березня 1999 р. нові члени НАТО (Чеська Республіка, Угорщина та Польща) стали асоційованими членами ЗЄС. 3-4 червня 1999 р. на саміті ЄС в м.Кельні було прийнято рішення щодо розробки та реалізації в межах спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС спільної європейської політики в галузі безпеки і оборони.

Кельнське рішення, яке передбачало надання ЄС повноважень для самостійного здійснення військових операцій з підтримання миру в умовах збройних криз з опорою на інфраструктуру НАТО, а також створення необхідних для цього органів ЄС (Комітет з політики безпеки, Військовий комітет, штаб ЄС тощо), по суті, означало повну інтеграцію ЗЄС до ЄС.

© Труш О.О.

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА (ЗУНР) – українська держава, створена в листопаді 1918 р. на західно-українських землях, які входили до складу Австро-Угорської імперії. 13 листопада 1918 р. було затверджено “Тимчасовий основний закон про державну самостійність українсь-

ких земель бувшої австро-угорської монархії”, який визначав територію **ЗУНР**. Вона включала українські етнічні землі і охоплювала Галичину, Буковину і Закарпаття. Територія **ЗУНР** становила 70 тис. км², на якій проживало 6 млн осіб населення. Був затверджений герб держави – Золотий Лев на синьому тлі та прапор – блакитно-жовтий. Українська Національна Рада стала органом законодавчої влади, Державний секретаріат – виконавчої, Президентом **ЗУНР** став Є.Петрушевич. 22 січня 1919 р. у Києві відбулося урочисте проголошення Акта про Злуку **ЗУНР** і УНР (Наддніпрянська Україна) в єдину соборну Українську Народну Республіку. **ЗУНР** отримала назву Західна Область Української Народної Республіки. У 1919 р. територія Східної Галичини увійшла до складу Польщі, у 1920 р. Буковина та частина Бессарабії були анексовані Румунією; Закарпаття – передане Чехословаччині. Уряд **ЗУНР** в екзилі діяв до 1923 р.

© Казакевич О.М.

ЗБАЛАНСОВАНА СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ (англ. *Balanced Score Card*) – підхід до розробки стратегічних цілей організації та оцінювання організації з чотирьох стратегічних точок зору: фінанси, клієнти, внутрішні процеси, навчання та розвиток. **З.с.п.** заснована на встановленні причинно-наслідкових зв’язків між стратегічними цілями, параметрами, що їх віддзеркалюють, та чинниками отримання планових результатів. Особливу увагу розробники **З.с.п.** Р.Каплан та Д.Нортон приділяють створенню зворотного зв’язку для перевірки правильності та життєздатності обраної стратегії. Можливості **З.с.п.** для удосконалення управління державними установами вважаються ще більш широкими. Для державних установ фінансова складова **З.с.п.** чітко визначає обмеження для подальшого зіставлення витрат з бюджетом. **З.с.п.** також переводить стратегічні пріоритети державних установ у реальні цілі та показники оцінювання діяльності.

© Маматова Т.В.

ЗБОРИ ГРОМАДЯН (англ. *collections of citizens*) – організаційно-правова форма спільного публічного обговорення та вирішення жителями певної території питань місцевого значення, одна з форм безпосереднього народовладдя, складова системи місцевого самоврядування. У разі, коли скликання

З.г. пов’язане з певними організаційними складнощами, можуть скликатися збори (конференції) представників громадян, норми представництва на яких визначаються відповідною радою, її виконавчим органом або органом самоорганізації населення. Рішення **З.г.** приймаються більшістю голосів учасників з правом вирішального голосу відкритим або таємним голосуванням і фіксуються протоколом. Враховуються в діяльності органів місцевого самоврядування, про що вони мають публічно звітувати перед громадою. Нормативну базу **З.г.** становлять Конституція України (ст. 39), Закони України “Про місцеве самоврядування в Україні” (1997, ст. 1, 8), “Про всеукраїнський та місцеві референдуми” (1991, ст. 16, 17), “Про органи самоорганізації населення” (2001), положення про загальні збори громадян за місцем проживання, затверджені постановою ВРУ (1993 р.), статут територіальної громади.

© Крупник А.С.

ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ – одна із форм розв’язання суперечностей із застосуванням засобів збройної боротьби, за якої держави (держави) не переходять в особливий стан, який називається “війна”.

1. **З.к.** міжнародного характеру – зіткнення між збройними силами держав, між збройними силами повсталого боку (або воюючої сторони), визнаної у цій ролі, і збройними силами будь-якої держави. До таких **З.к.**, наприклад, належать військові акції та інші збройні зіткнення незначного масштабу (низької інтенсивності), які характеризуються обмеженням театром воєнних дій і відносно незначною тривалістю за часом. Якщо їх не вдається швидко локалізувати, то вони можуть перерости у *війну*. У такому конфлікті всі сторони зобов’язані у своїх діях дотримуватися відповідних норм міжнародного права.

2. **З.к.** недержавного характеру – збройне зіткнення, яке відбувається на території будь-якої держави між урядовими та антиурядовими військовими формуваннями або іншими організованими збройними групами (громадянські, етнічні й подібні **З.к.**, які відбуваються в межах держави). Відповідно до норм міжнародного права уряд країни, де відбувається такий конфлікт, має право захищати територіальну цілісність держави. На прохання уряду інші країни мають право надавати йому допомогу, у тому числі військову, але не

повинні надавати допомогу антиурядовим угрупованням. Водночас інші країни можуть визнати антиурядові угруповання як воюючу сторону, національно-визвольний рух тощо, і в такому випадку **З.к.** недержавного характеру набуває ознак збройного конфлікту міжнародного характеру.

© Ситник Г.П.

ЗВАЖУВАННЯ ГОЛОСІВ У РАДІ ЄС (англ. *Weighting of votes in the Council*) – голосування кваліфікованою більшістю в Раді ЄС, що базується на принципі зважування голосів. Згідно з чинною системою зважування, держави-члени з найбільшою чисельністю населення мають 27-29 голосів, середньою – 7-14 голосів, малою – 3 або 4 голоси. Прийняття рішення кваліфікованою більшістю вимагає щонайменше 232 голосів з 321. Система зважування голосів є результатом досягнення компромісу між державами-членами, які, хоча й рівні перед законом, відрізняються за низкою аспектів. Кількість голосів кожної з держав-членів визначається розміром її населення з певним коригуванням, що веде до відносно надмірного представництва держав з малою чисельністю населення. В Європейському Союзі, що склався з 15 країн-учасниць, система **З.г.Р.ЄС** надавала легітимності рішенням, прийнятим кваліфікованою більшістю, яка базувалася на максимально можливій згоді. Великі держави-члени не могли об'єднатися, щоб залишити малі в меншості, й навпаки. З огляду на майбутнє масштабне розширення ЄС, на міжурядовій конференції (2000 р.) було ініційовано перегляд системи **З.г.Р.ЄС** з метою гарантування відповідності відносної ваги малих та середніх за розміром держав-членів чисельності їх населення. У результаті кількість голосів, наданих найбільш населеним державам-членам, зросла відносно інших, що дало можливість забезпечити легітимність рішень Ради на основі демографічного представництва. Чинна система **З.г.Р.ЄС**, що закріплена Ніццьким договором, набула чинності з 1 листопада 2004 р. Конституційний договір (процес ратифікації зупинено через негативні результати національних референдумів у Франції та Нідерландах) скасував систему зважування голосів у Раді, замінивши її новою системою голосування кваліфікованою більшістю, коли кожна держава-учасниця отримала один голос.

© Рудік О.М.

ЗВЕДЕНИЙ БЮДЖЕТ – сукупність показників бюджетів, що використовують для аналізу і прогнозування економічного та соціального розвитку держави. **З.б.** розраховують на рівні країни загалом, Автономної Республіки Крим, областей, районів, міст з районним поділом. **З.б.** складають органи виконавчої влади відповідного рівня з метою аналізу процесів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів країни в цілому і окремих адміністративно-територіальних формувань. Показники **З.б.** не підлягають затвердженню, а використовуються для проведення розрахунків обсягів бюджетних ресурсів, необхідних органам державної влади і місцевого самоврядування для виконання покладених на них повноважень, прогнозування доходів і видатків бюджетів усіх рівнів, визначення грошових потоків для проведення бюджетного регулювання й фінансового вирівнювання.

© Кириленко О.П.

ЗВЕРНЕННЯ ГРОМАДЯН – будь-які пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги громадян до органів влади та їх посадових осіб, викладені в письмовій (надіслані поштою чи передані громадянином до відповідного органу особисто або через уповноважену ним особу) або усній (викладені громадянином і записані посадовою особою на особистому прийомі) формі. Звернення може бути подано як окремою особою (індивідуальне), так і групою осіб (колективне). З метою законодавчого врегулювання цієї конституційної норми 2 жовтня 1996 р. був прийнятий Закон України “Про звернення громадян”. Він регулює такі питання практичної реалізації конституційного права, як внесення в органи державної влади об'єднаннями громадян (відповідно до їх статуту) пропозицій щодо покращання їхньої діяльності, викриття недоліків у роботі, оскарження дій посадових осіб, державних і громадських органів.

© Михненко А.М.

ЗВІЛЬНЕННЯ З РОБОТИ (ПОСАДИ) – форма припинення трудових відносин за ініціативою працівника, ініціативою керівника або за спільним бажанням двох сторін. Такий вид звільнення регулюється відносинами трудового права. Процедура звільнення у кожному окремому випадку пов'язана з

виконанням обома сторонами певних дій, що передують звільненню, у противному разі звільнення може оскаржуватися працівником у судовому порядку. Підставами для звільнення згідно із ст. 40, 41 Кодексу законів про працю України є виявлення невідповідності займаної посади внаслідок недостатньої кваліфікації або стану здоров'я, що перешкоджають продовженню даної роботи; систематичне невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором; прогул без поважних причин.

© Желюк Т.Л.

ЗВІТ ПРО ВИКОНАННЯ МІСЦЕВОГО БЮДЖЕТУ. Періодичність, структура та терміни подання звітності про виконання місцевих бюджетів визначаються Державним казначейством України відповідно до вимог, встановлених для подання звітності про виконання Державного бюджету України. Територіальні органи Державного казначейства України складають та подають відповідні місцеві бюджети та інші фінансові звіти за правилами та формами, встановленими Державним казначейством України за погодженням з Міністерством фінансів України та Рахунковою палатою. Зведені показники звітів про виконання бюджетів одночасно подаються територіальними органами Державного казначейства України відповідно Міністерству фінансів Автономної Республіки Крим, фінансовим органам місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів відповідних рад.

© Булгакова С.О.

ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ (*public relations, PR*) – наука і мистецтво досягнення взаємопорозуміння та згоди між людьми та соціальними групами на основі цілеспрямованого формування громадської думки та управління нею. Головною метою **PR** у системі органів публічної влади є свідомий, плановий, довготерміновий вплив на створення зовнішнього і внутрішнього соціально-політико-психологічного середовища, сприятливого для позитивного іміджу органів та їх керівників. Основні форми **PR**: інформування громадськості (через сайти, ЗМІ, брифінги та ін.), вивчення громадської думки (соціологічні дослідження, аналіз звернень громадян, контент-аналіз преси), консультування (громадські слухання, гро-

мадські обговорення, фокус-групові дискусії тощо). На даний момент положення стосовно **PR** містять понад 700 нормативно-правових актів України. Зокрема, постановою КМУ від 23 квітня 2008 р. № 393 у структурі Секретаріату Кабміну утворено Управління у зв'язках з громадськістю, постановою КМУ від 5 березня 2008 р. № 128 затверджено Типове положення про управління з питань внутрішньої політики та зв'язків з громадськістю обласної і Севастопольської міської державної адміністрації.

© Крупник А.С.

ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – цілеспрямована взаємодія структур державного апарату (органів, організацій і установ) з громадянами і суспільними інститутами, яку можна визначити як інформаційно-комунікативну функцію публічної влади і управління, що реалізується ними і дає змогу оцінювати ставлення різних кіл громадськості до тих чи інших рішень і дій; ідентифікувати політику, що проголошується; співвідносити програми, що реалізуються, із суспільними інтересами; формувати масові уявлення з яких-небудь проблем для отримання суспільного розуміння, підтримки прийняття і виконання відповідних заходів. Для владних структур ця управлінська функція є особливо актуальною, оскільки брак інформування населення нерідко спричинює поширення різних здогадок і чуток, що формують негативне ставлення до влади. Перед владними структурами постає завдання наблизити державний апарат до громадян та їх організацій, зробити його роботу більш відкритою, зміцнити відносини з громадськістю. **З.г.с.д.у.** будуються на основі загальних закономірностей формування сприятливого ставлення соціального середовища до здійснюваних дій. Для підтримки зв'язків з громадськістю існують апробовані технології – від спілкування з вузьким колом людей до масових засобів комунікації з необмеженою аудиторією.

© Бакуменко В.Д., Штика Л.Г.

ЗВ'ЯЗОК – взаємозалежність об'єктів, що приводить до обмеження поведінки об'єктів, зокрема в системі обміну між елементами – речовиною, енергією, інформацією. Проблема **З.** є недостатньо дослідженою проблемою

теорії систем. Її вивчали І.Блауберг, В.Дружинін, Д.Конторов, В.Садовський, В.Спіцнедадь та ін. Класифікації **З.** характеризуються різноманітними підходами. Класифікація **З.** І.Блауберга та В.Садовського виділяє **З.** взаємодії, утворення, функціонування, розвитку, управління. В.Дружинін і Д.Конторов розподіляють усі **З.** на прямі та зворотні, **З.**, які посилюють та послаблюють сигнал, двосторонні **З.** та **З.** більш високого порядку. Взагалі **З.** дуже багатопланові. Їх можна розглядати з формальних позицій, коли фіксуються наявність та напрям **З.**; з позиції функціонального підходу, коли фіксується наявність або відсутність функціональності у **З.**; логічного підходу, за якого пояснюється природа **З.**; змістового підходу, коли аналізуються зміст та природа **З.** Кожний підхід сам по собі має деякі можливості в розумінні природи **З.** За формального підходу **З.** поділяються на ненаправлені, направлені, переривчасті, односторонні, двосторонні, рівноправні, нерівноправні, внутрішні та зовнішні. За функціонального підходу **З.** розглядаються з точки зору виконуваної функції. Вони поділяються на **З.** нейтральні та функціональні. У свою чергу, функціональні **З.** поділяються на **З.** породження, побудови, функціонування, розвитку, управління. Крім того, має сенс виділення прямих та зворотних **З.** За логічного підходу **З.** поділяються на причинно-наслідкові, кореляційні та **З.** станів. За змістового підходу **З.** бувають енергетичними, матеріально-речовими та інформаційними. **З.** виступають важливими системними характеристиками. Чим більше **З.** має система, тим більше можливостей для її вдалої організації. Максимальна кількість **З.** у системі визначається числом можливого поєднання елементів і може бути отримана за формулою $C = n(n-1)$, де n – кількість елементів, які входять до системи, C – кількість **З.** між ними. Ця формула правильна для тих систем, у яких між двома елементами допускається тільки один **З.**

© Сурмін Ю.П.

ЗВ'ЯЗОК ЗВОРОТНИЙ – одне з фундаментальних понять теорії систем, яке означає вид з'єднання елементів, за якого вихід другого елемента є сигналом на вході першого. Він може бути негативним та позитивним. Негативний зв'язок протидіє тенденціям зміни вихідного параметра, а позитив-

ний – зберігає тенденції змін того чи іншого параметра системи. **З.з.** є основою саморегуляції, розвитку систем, їх адаптації до зміни умов існування **З.з.**, тобто аналіз даних про те, що відбувалось до та після реалізації рішення, дає змогу керівнику скоригувати це рішення, поки організація не зазнала значних втрат. Оцінка рішення здійснюється насамперед за допомогою функцій контролю. За С.Оптнером **З.з.** необхідний для усунення розбіжностей між метою та отриманими результатами. У соціальних системах цей принцип можна сформулювати як принцип контролю. Однією з основних форм контролю є затвердження рішень. Існує дві модифікації – узгодження рішень або контроль за критичними точками. Принцип контролю за критичними точками передбачає, що контроль виправданий лише тоді, коли відхилення від планів піддаються коригуванню. Ефективність контролю вимагає особливої уваги до фактів, що є критичними для оцінки ступеня виконання планів. **З.з.** – це засіб поєднання елементів, коли зв'язок між входом якого-небудь елемента і його виходом здійснюється або безпосередньо, або через інші елементи системи. **З.з.** бувають внутрішні й зовнішні. Управління за принципом **З.з.** є складним процесом, який включає: 1) постійний моніторинг функціонування системи; 2) порівняння поточного функціонування системи з цілями системи; 3) вироблення впливу на систему для проведення її у відповідність з метою; 4) упровадження впливу на систему. Позитивний **З.з.** посилює дію вхідного сигналу, має з ним однаковий знак. Негативний **З.з.** послаблює вхідний сигнал. Позитивний **З.з.** погіршує стійкість системи, оскільки виводить її з рівноваги, а негативний сприяє відновленню рівноваги в системі.

© Сурмін Ю.П.

ЗВ'ЯЗОК ПРЯМИЙ – форма управлінських відносин, що складаються в процесі безпосереднього впливу суб'єкта державного управління на об'єкт. Їх змістом є рух інформації від суб'єкта до об'єкта для забезпечення його цільової орієнтації, нормативно-правового регулювання, стимулювання до нових дій, актів, вчинків.

З.п. спрямований на підготовку та доведення управлінських рішень через структури, функції та методи до виконавця (об'єкта дер-

жавного управління); він забезпечує для суспільства, в якому існує багато соціальних сил та інтересів, узгодженість, спокій, гармонізацію відносин, поступальний розвиток; не суперечить широкій автономії (свободі, самостійності) компонентів державного управління та встановленню між ними змістових горизонтальних взаємозв'язків.

Результативність та якість процесу управління значно залежать від ефективності взаємодії (обопільного впливу) суб'єкта та об'єкта, що здійснюється у формі прямих і зворотних зв'язків. Тому в системі державного управління **З.п.** розглядається в сукупності зі зв'язком зворотним.

© Набока Л.В.

ЗВОРОТНИЙ ЗВ'ЯЗОК У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – вплив результатів функціонування системи державного управління на характер цього функціонування. У системі державного управління видається можливим виділити два типи зворотних зв'язків: об'єктні і суб'єктні. Об'єктні зворотні зв'язки відображають рівень, глибину, адекватність сприйняття об'єктами управління управлінських впливів суб'єкта державного управління. Відсутність або неповнота змістових і правдивих об'єктних зворотних зв'язків не дає змоги визначати раціональність та ефективність організації і діяльності суб'єкта державного управління та виробляти заходи з їх підвищення. Погано в такому разі уявляються й потреби, інтереси та цілі об'єктів управління. Суб'єктні зворотні зв'язки характеризують доцільність і раціональність власної, внутрішньої організації і діяльності суб'єкта державного управління загалом, його підсистем, ланок і окремих компонентів. Вони дають можливість побачити, зрозуміти й оцінити, як кожний нижчий рівень реагує на рішення й дії вищого, наскільки і яким чином він враховує їх у своїй діяльності, яке його реальне відношення до вищого рівня тощо. До суб'єктних зворотних зв'язків належать: контроль, аналіз і оцінка організації й діяльності державних органів, виконання своїх обов'язків з боку посадових осіб, звіти, інформація тощо.

© Бакуменко В.Д., Сурмін Ю.П.

ЗЕМЛЯ – за часів Київської Русі територія життєдіяльності окремого племенного об'єднання. Згодом це визначення поширилося на

Середню Наддніпрянщину (Руська земля) та на всю територію держави. У період феодальної роздробленості терміни “З.” і князівство ототожнюються.

Термін **З.** як адміністративно-територіальна одиниця вживався й під час перебування України у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Здійснити поділ території України на **З.** намагався уряд УНР, ухваливши закон від 2 березня 1918 р. та закріпивши це у Конституції 1918 р., яка була прийнята у переддень приходу до влади гетьмана П.Скоропадського, а отже, не набула чинності. Під час обговорення пропозицій стосовно адміністративно-територіальної реформи у 90-х рр. ХХ ст. висловлювалися думки про укрупнення та об'єднання кількох областей у **З.**

© Набока Л.В.

ЗЕМСТВО – орган місцевого самоврядування, створений згідно з адміністративною *земською реформою 1864 р.* у більшості губерній Російської імперії. Юридично **З.** були загальностановими виборними органами з розпорядчими (земські зібрання) та виконавчими (земські управи) функціями. Контролювалися міністерством внутрішніх справ та губернаторами, які мали право скасування земських рішень. Вибори до **З.** здійснювалися по куріях (розрядах) відповідно до станової, національної належності, віросповідання чи майнового цензу, що надавало перевагу дворянству. Права недворянських станів та представництва у **З.** ще більше обмежувалися законом від 12 червня 1894 р. **З.** займалися питаннями місцевого господарства, медицини, частково народної освіти, ветеринарної служби, місцевого зв'язку, страхування, статистики тощо. В Україні **З.** створені в 1911 р., скасовані у 1918 р.

© Козюра І.В.

ЗЕМСЬКА РЕФОРМА 1864 Р. – одна з реформ 60-70 рр. ХІХ ст. в Російській імперії, у ході якої російське самодержавство прагнуло залучити до управління місцевими справами, до розвитку місцевого господарства підприємницькі прошарки дворянства, селянства, міських жителів. Реалізація **З.р.1864р.** (“Положення про губернські й повітові земські установи” від 1 січня 1864 р.) привела до створення в губерніях і повітах системи представницьких органів – повітові

й губернські земські збори. На Правобережній Україні, де сильні були пропольські настрої, **З.р.1864р.** впроваджено лише у 1911 р. у трьох правобережних губерніях – Київській, Волинській та Подільській.

© *Нікімін В.В.*

ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ – умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої зацікавленості або в інтересах третіх осіб використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо цим заподіяно суттєву шкоду державним або громадським інтересам або правам та інтересам окремих фізичних чи юридичних осіб, що охороняються законом. За вчинення такого діяння передбачена кримінальна відповідальність.

© *Михненко А.М.*

ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ – умисне використання службовою особою службового становища з корисливих мотивів чи з інших особистих інтересів або з інтересів інших осіб всупереч інтересам служби, наслідком чого є заподіяння шкоди правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним і громадським інтересам або інтересам юридичних осіб. Зловживання службовим становищем є одним із видів корупційних діянь.

© *Бунік М.З.*

ЗЛОЧИНИ МІЖНАРОДНІ – міжнародно-правові дії або вчинки, які створюють загрозу загальному миру й міжнародній безпеці, тобто життєво важливим основам (умовам) прогресивного розвитку держав і народів. До **З.м.** належать: злочини проти миру (планування, підготовка, розв'язування або ведення агресивної війни, інші прояви агресії); військові злочини (порушення норм міжнародного гуманітарного права щодо ведення війни); злочини проти людяності (вбивства та інші злочини стосовно цивільного населення); расизм, геноцид, апартеїд, фашизм, тероризм та ін. Згідно з нормами міжнародного права держави, які винні у здійсненні таких злочинів, несуть міжнародну відповідальність, а фізичні особи, які брали участь у їх здійсненні, – кримінальну відповідальність. Сьогодні має місце інтенсифікація інтернаціоналізації міжнародної злочинності. З одного боку, зростає рівень суспіль-

ної небезпеки **З.м.** для прогресивного розвитку держав і народів (передусім це злочини проти миру й безпеки людства та дії, які містять небезпеку для кількох держав або порушують нормальні міжнародні відносини взагалі), а з другого – відбувається інтернаціоналізація форм та методів злочинної діяльності (розвиток міжнародної організованої злочинності, міжнародний тероризм тощо).

© *Ситник Г.П.*

ЗМІН АГЕНТИ (англ. *agents/actors, change*; німец. *Wandels, Agenten des*) – особи, групи або організації, діяльність яких приводить до соціальних змін. Управління Змінами (Change Management) – збалансована система управління ресурсами (людськими і технічними), пов'язана зі змінами. Концепція управління змінами охоплює всі заплановані, організовані і контрольовані зміни у сфері стратегії, виробничих процесів, структури і культури будь-якої соціально-економічної системи, включаючи приватні і державні підприємства. Роль фахівців **З.а.** полягає в забезпеченні інструментарію змін. Зміни можуть здійснюватися поступово, у вигляді дрібних кроків, або ж радикально, у вигляді великих стрибків. В зв'язку з цим відповідно говорять про еволюційну і революційну моделі змін.

© *Мельник О.О.*

ЗМІНИ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – перехід системи державного управління з одного стану в інший, що включає трансформацію державно-управлінських парадигм, кількісні та якісні перетворення форм, методів, складових процесу державного управління тощо.

З.д.у. відбуваються у всіх сферах суспільного життя, стосуються усіх категорій державного управління. Процес **З.д.у.** відбувається постійно, змінюються не лише самі якісні і кількісні характеристики системи державного управління, а й основи (закони) її функціонування. **З.д.у.** пов'язані з виникненням нових явищ у суспільстві, тобто з його історичним розвитком. Поняття стабільності, усталеності державно-управлінських процесів у широкому розумінні є відносним, оскільки вони – результат постійних змін з метою задоволення потреб суспільства.

З.д.у. визначаються потребами народу як первинного суб'єкта державної влади.

© *Фоміцька Н.В.*

ЗМІНИ СОЦІАЛЬНІ – тип руху соціальних процесів і соціальних структур у суспільстві. **З.с.** виявляються у виникненні, деформації та зникненні певних елементів соціальних систем, трансформації внутрішніх та зовнішніх зв'язків. Чинники, що визначають **З.с.**, – об'єктивні передумови економічного, політичного, соціального або навіть психологічного характеру, а також особливі життєві обставини, що формують свідомість та поведінку індивідів і соціальних груп. Зміни в окремих соціальних структурах становлять зміст їх функціонування, а зміни в соціальній системі у цілому – зміст її розвитку. **З.с.** поділяють на якісні та кількісні. Якісні зміни означають тотальну трансформацію інституціональних структур, тобто радикальну зміну всієї організаційної структури суспільства. Якісні зміни є революційними, вони змінюють установлену нормативну модель соціальної організації і відбуваються в усьому соціально-культурному просторі суспільства. Кількісні зміни відбуваються спочатку в окремих соціальних структурах. Вони мають еволюційний характер і виникають як реакція на соціальну напруженість усередині даної інституціональної структури. Такі зміни є обов'язковою умовою якісних змін, зокрема соціальних реформ і революцій. Див. *Соціальна зміна*.

© Михненко А.М., Бакуменко В.Д.

ЗНАКОВІ МОДЕЛІ – інформаційні моделі, що представляють об'єкти і процеси у формі малюнків, схем, креслень, текстів, таблиць, формул, рівнянь, графіків тощо.

© Панчук А.М.

ЗОВНІШНІЙ КОНТРОЛЬ – надвідомчий контроль з боку виборних органів державної влади, спеціалізованих органів та громадськості за законністю в організаційно не підпорядкованих їм об'єктах, який переважно стосується одного з аспектів їх діяльності. **З.к.** здійснюється у таких формах: президентський, парламентський, судовий, фінансовий, громадський контроль та прокурорський нагляд.

© Бакуменко В.Д.

ЗОВНІШНЯ МОТИВАЦІЯ – тип мотивації, що спирається на систему зовнішніх винагород. Йдеться про винагороди, які вважають за зовнішні щодо роботи, а саме: заробітну плату, службове просування, додаткові пільги.

© Михненко А.М., Бакуменко В.Д.

ЗОВНІШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ – сукупність зовнішніх суб'єктів і сил (чинників), що активно впливають на стан і перспективи організації, на ефективність діяльності суб'єктів її менеджменту. У **З.с.** управління входить все макросередовище і частина мікросередовища.

© Бакуменко В.Д.

ЗОВНІШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ДЕРЖАВИ – зв'язок з іншими соціальними системами – державами, організаціями, що в сукупності утворюють **З.с.д.** Впливи **З.с.д.** (політичні, економічні, військові, культурні тощо) можуть бути сприятливими, нейтральними, руйнівними для держави як відкритої соціальної системи.

© Сурмін Ю.П.

ЗОВНІШНІ ЗАГРОЗИ – небезпеки і перешкоди зовнішнього оточення, які справляють негативний вплив і можуть заважати діяльності чи розвитку організації в потрібному напрямі й утруднювати досягнення стратегічних цілей.

© Михненко А.М., Бакуменко В.Д.

ЗОВНІШНІ МОЖЛИВОСТІ – додаткові, пов'язані із зовнішніми обставинами чинники, які можуть позитивно впливати на діяльність і розвиток організації в потрібному аспекті та які вона може використовувати для розробки й реалізації стратегії.

© Бакуменко В.Д.

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ТА БЕЗПЕКОВИЙ ВЕКТОР ПЛАНУ ДІЙ УКРАЇНА – НАТО – комплекс принципів та цілей, передбачених у зовнішньополітичній та безпековій діяльності України на шляху її євроатлантичної інтеграції. Повна інтеграція у євроатлантичні структури безпеки є пріоритетом і стратегічною метою зовнішньої політики України. У цьому контексті майбутні процеси внутрішнього розвитку країни будуть здійснюватися на основі рішень, спрямованих на підготовку України для досягнення її мети щодо інтеграції в євроатлантичні структури. Україна і НАТО мають спільне бачення об'єднаної і вільної Європи і спільну рішучість боротися з тероризмом, поширенням зброї масового знищення, регіональною нестабільністю та іншими загрозами безпеці. Інтереси національної безпеки та існуюча міжнародна ситуація вимагають істотного поглиблення відно-

син між Україною і НАТО. Основними цілями у **З.б.в.П.д.У.–НАТО** євроатлантичної інтеграції України є оновлення зовнішньої політики і політики у галузі безпеки, реформування державних органів у сфері національної безпеки та оборони, яке б відображало євроатлантичну політику України; ствердження України як ключового донора регіональної стабільності та безпеки, включаючи збільшення внеску України до міжнародного співробітництва з врегулювання конфліктів та підтримання миру; продовження і розширення участі у відповідних операціях з підтримання миру; повне дотримання міжнародних зобов'язань з контролю над озброєннями; подальший розвиток цивільно-військових відносин; розширення участі у міжнародній боротьбі проти тероризму, включаючи повне виконання всіх пов'язаних з цією проблемою резолюцій Ради Безпеки ООН, а також участь у заходах, передбачених Планом дій Партнерства проти тероризму; подальше запровадження необхідних внутрішніх заходів у галузі боротьби з тероризмом, зокрема шляхом зміцнення безпеки кордонів і системи експортного контролю з метою боротьби з поширенням зброї масового знищення та засобів її доставки, а також відмивання грошей.

© Бакуменко В.Д.

ЗОЛОТА ОРДА (Улус Джучі) (казах. *Алтин Орда*, татар. *Алтин Урда*) – умовна назва держави із центром у Нижньому Поволжі, заснованої в 1243 р. монгольським ханом Батием (1237-1255), сином Джучі, онуком Чингісхана. Основну масу населення **З.О.** складали тюркомовні кипчаки, волзькі булгари, мордва, марійці, угро-фіни. У 1312 р. державною релігією **З.О.** став іслам. **З.О.** розпалася на початку XVI ст.

Територія **З.О.** не мала чітко окреслених кордонів. Влада ханів поширювалася на народи і племена, що перебували на різних стадіях соціально-економічного та культурного розвитку, сповідували різні релігії.

Ядро державної території утворювали причорноморські, прикаспійські та північноказахстанські степи до басейну сибірської ріки Об. Суспільний лад **З.О.** характеризується патріархальністю організації монгольських племен. Верховним ханом (*кааном*) на родовій раді обирався старший у роді, його найближчі родичі (*хани*, *оглани*) одержували окремі улуси або частини улусів у спадкоємне прав-

ління. Терміном “улус” спочатку позначався кочовий народ, даний у володіння хану. Згодом він став розглядатися як синонім державного утворення (Г.О.Федоров-Давидов). Система державного управління **З.О.** сформувалася під впливом двох основних чинників: кочової традиції монгольських племен і необхідності формування системи управління територіями з осілим населенням. Постійний адміністративний центр в **З.О.** фактично був відсутній, оскільки хан і його ставка (власне *орда* руських літописів) постійно кочували по підвладних йому землях. Руські землі підпорядковувалися адміністраторам, яких призначав хан, – *даругам* і *баскакам*, що збирали данину та розв'язували суперечки. Пізніше фіскальну функцію було передано підвладним місцевим князям.

На чолі держави стояли винятково нащадки Чингісхана. В особливо важливих випадках скликалися збори родової та служилої аристократії – *курултаї*, однак їх реальний вплив поступово занепадав. Державними справами керував перший міністр (бекляре-бек – князь над князями), якому підпорядковувалися міністри – везіри. Державний устрій мав напіввійськовий характер, тому що військові та адміністративні посади, як правило, не розділялися. Найбільш важливі адміністративні та військові посади займали члени правлячої династії, принци (оглани). Із середовища бегів (нойонів) і тарханів виходили провідні чільники війська – темники, тисячники, сотники, а також бакаули – чиновники, що розподіляли військовий скарб і здобич.

Наприкінці XIII – на початку XIV ст. **З.О.** була найбільшою за розмірами, найпотужнішою і добре організованою державою західної Євразії.

Від середини XIV ст. починається занепад **З.О.** У 1357-1380 рр. на золотоординському престолі побувало більше 25 ханів. На початку 1360-х рр. від **З.О.** відпав Хорезм, у 1362 р. литовський князь Ольгерд відбив землі в басейні р.Дніпро. За хана Тохтамиша (1380-1395) “велика замятня” в **З.О.** припинилася, однак у процесі спустошливих війн із Тамерланом могутність держави було підірвано назавжди. Вплив татаро-монгольського завоювання на культурний і соціально-економічний розвиток українських земель порівняно з Росією виявився набагато меншим, оскільки вже в середині XIV ст. більша частина етнічних українських земель увійшла до складу Вели-

кого князівства Литовського. Проте адміністративно-управлінська традиція ординської держави (головним чином за посередництвом Кримського ханства) вплинула на суспільно-політичну організацію Запорозької Січі, а потім і Козацької держави Богдана Хмельницького та його спадкоємців.

© Нікітін В.В.

“ЗОЛОТОГО МІЛЬЯРДА” ТЕОРІЯ – цілісна геополітична, гео економічна та геокультурна концепція, сучасна європоцентристська теорія “обраного народу”, якому гарантовано привілейоване існування на Землі в умовах обмеженості ресурсів. Мільярду громадян розвинених постіндустріальних країн (США, Канада, Австралія, Західна Європа, Нова Зеландія, Японія, Ізраїль) протистоять решта людства, що обслуговує інтереси транснаціонального капіталу. **З.м.т.** доводить, що ресурсів Землі вистачить для підтримання досягнутого Заходом рівня життя лише для мільярда осіб. У 2000 р. на ці країни припадало близько 15% населення Землі і 80% світового ВВП. **З.м.т.** можна протиставити теорії “двох срібних мільярдів” і “трьох бронзових”, але на всіх ресурсів все одно не вистачить. Імовірно, що розвинені країни, зберігаючи для свого населення високий рівень споживання, будуть з допомогою правових, економічних, політичних та силових механізмів утримувати решту світу в промислово нерозвиненому стані як сировинний додаток, як санітарну зону для відпрацьованих технологій, продуктів, для утилізації шкідливих речовин, як джерело дешевої робочої сили та “гарматного мяса” для стабілізації ситуації в регіонах підвищеного терористичного напруження.

Ідея обмеженості ресурсів уперше з’явилася у працях Т.Р.Мальтуса (Thomas Robert Malthus, 1766-1834). Він передбачав глобальну кризу через те, що населення зростає в геометричній прогресії, а ресурсні гаузи – в арифметичній, і згодом у майбутньому мають себе вичерпати. Цей напрям у науці отримав назву “мальтузіанство”. Проте всі теорії, концепції, доктрини, що мають мальтузіанський зміст, є не що інше, як система маніпулювання глобальною суспільною свідомістю заради збереження стабільного зростання в країнах “золотого мільярда” та стримання “сиро-

винних придатків” від можливостей незалежного розвитку.

© Розпугенко І.В.

ЗОНА ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ (англ. *Free Trade Area*) – форма міжнародної економічної інтеграції, територія кількох держав з ліквідованими тарифними та іншими бар’єрами; форма інтеграції, що передбачає повну ліквідацію митних бар’єрів та/чи кількісних обмежень у торгівлі певними товарами. Міжнародні угоди, що встановлюють режим вільної торгівлі, завжди є взаємними, однак вони бувають асиметричними, можуть передбачати перехідні періоди у скасуванні митних чи кількісних обмежень у торгівлі та поряд з питаннями лібералізації товаропотоків можуть торкатися низки інших сфер торговельно-економічної співпраці. Угоди, що поряд з упровадженням режиму вільної торгівлі певними товарами лібералізують інші сфери економічних відносин, прийнято називати поглибленими **З.в.т.**, або **З.в.т.** плюс. Під час формування зон преференційної та вільної торгівлі кожна з країн-учасниць зберігає повну автономію у торговельній політиці щодо третіх країн. Між країнами-учасницями зберігаються митні кордони та пости, які контролюють походження товарів, що перетинають державні кордони. У світі існує кілька **З.в.т.**: Mercosur у Південній Америці, Nafta – у Північній Америці і EFTA – в Європі.

© Розпугенко І.В.

ЗОНА ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ МІЖ ПІВДЕННО-СХІДНИМИ АЗІЙСЬКИМИ КРАЇНАМИ (*ASEAN Free Trade Area, AFTA*) – форма міжнародної економічної інтеграції, що заснована на торговельній угоді між країнами, що входять до Асоціації держав Південно-Східної Азії (ASEAN). Асоціація створена з метою підтримки промислового виробництва у країнах-членах. Угоду про створення Асоціації було підписано 28 січня 1992 р. у м.Сінгапурі. До складу зони входять 10 країн. Всі країни, які приєдналися до **AFTA**, останнім часом спочатку змушені були приєднатися до ASEAN, хоча й отримали більш тривалий перехідний період для пристосування до умов зниження тарифів у рамках **AFTA**. Основним механізмом економічної інтеграції в рамках **AFTA** є Спільний ефективний преференційний тариф (Common Effective Preferential Tariff, СЕПТ).

© Розпугенко І.В.

I

ІВЕНТ–АНАЛІЗ (англ. *event* – подія) – подієвий аналіз, методика вивчення динаміки політичних ситуацій, що ґрунтується на спостереженні за розвитком та інтенсивністю подій з метою визначення тенденцій їх еволюції, застосуванні класифікованого підходу до збирання інформації, завчасному визначенні елементів процесу, які мають для дослідження найбільше значення.

У процесі дослідження аналітика може зацікавити інформація про окремі події та ситуації, які за своїм змістом можуть визначати перебіг розвитку подальших політичних подій у державі, але суть яких не повністю відображається через послідовний опис подій. У випадках, коли застосовуються узагальнені фактологічні дані про політичну ситуації, дуже багато аспектів політичного процесу можуть залишитись закритими для дослідника, отже, ступінь невизначеності при прийнятті рішень у динамічно мінливих умовах політичного середовища залишається досить високим. В ХХ ст. дослідники звернули увагу на частоту та рівні інтенсивності подій, що формують взаємодію сторін у рамках конкретної ситуації. У цьому зв'язку джерела інформації стали оброблятися з метою чіткої класифікації акцій і їх тривалості у часі. Ця методика отримала назву **“івент-аналіз”, або “аналіз подій”**.

© Титаренко О.Р.

ІДЕАЛ (фр. *ideal* – ідея, прототип) – ідеальний образ, що визначає спосіб мислення і діяльності людини або суспільства. Формування природних предметів згідно з ідеалом є специфічно людською формою життєдіяльності, оскільки припускає спеціальне створення образу мети діяльності до її фактичного здійснення.

Проблема **I** була розроблена в німецькій класичній філософії. Вона була поставлена Кантом передусім у зв'язку з проблемою “внутрішньої мети”. Згідно з Кантом, яви-

ща, що не мають мети, яка могла б бути представлена образно, не можуть мати й **I**. Єдиною істотою, що діє за “внутрішніми цілями”, є людина. У тварини внутрішня доцільність здійснюється несвідомо і тому не має форми **I**, особливого образу мети. За Кантом, **I**, як уявна (досягнута в уяві) досконалість людського роду характеризується повним і абсолютним подоланням усіх суперечностей між індивідом і суспільством, тобто між індивідами, складовими поняття “рід”. Таким чином, здійснення **I** збігалось б з кінцем історії. Через це **I**, за Кантом, принципово недосяжний і є тільки “ідеєю” регулятивного порядку. Він указує скоріше напрям досягнення мети, а не створює образ самої мети, і тому керує людиною скоріше як відчуття правильного напрямку, ніж як чіткий образ результату. Тільки у мистецтві **I** може і має бути представлений у вигляді образу – у формі прекрасного. **I** науки (“чистого розуму”) задається у вигляді принципу “заборони суперечності”, моральний **I** (“практичного розуму”) – у формі категоричного імперативу. Проте в обох випадках наочно уявити собі стан, відповідний **I**, не можна, оскільки він нездійснений протягом скільки завгодно тривалого, але скінченного часу. Тому **I** і “прекрасне” стають синонімами, і життя **I** допускається тільки у мистецтві. Ці ідеї Канта отримали розвиток у роботах Шиллера, Фіхте, Шеллінга і німецьких романтиків.

Гегель, що вказав на обмеженість кантівського уявлення про **I**, розв'язав його як абстракцію, що виражає насправді один з моментів дійсності “духу” (тобто історії духовної культури людства), що розвивається, і що протиставила іншій такій самій абстракції, – “емпіричній дійсності”, нібито принципово ворожій й **I** і несумісним з ним. **I** стає у Гегеля моментом дійсності, образом людського духу, що вічно розвивається через свої іманентні суперечності, долає свої

особисті породження, свої “відчужені” стани. Тому **I.** науки може і повинен бути заданий у вигляді системи логіки, а **I.** практичного розуму – у вигляді образу раціонально влаштованої держави, а не у вигляді формальних і принципово нездійснених абстрактних імперативних вимог, звернених до індивіда. Тому **I.** як такий завжди конкретний, і він поступово реалізується в історії. Будь-який досягнутий ступінь розвитку **I.** є з цього погляду як частково реалізований. У вигляді **I.** завжди оформлюється образ конкретної мети діяльності “роду”, тобто людства на певному ступені його інтелектуального і морального розвитку. Проте здійснення **I.** як “прекрасного” Гегель відносить не до майбутнього, а до минулого – до епохи античного “царства прекрасної індивідуальності”.

© Приживара С.В.

ІДЕАЛ СУСПІЛЬНИЙ – уявлення про те, яким має бути суспільство. **I.с.** може слугувати стимулом політичних і громадських рухів та перетворень, коли він відображає інтереси суб’єкта політики і через них – справжню тенденцію суспільного розвитку, а також включений у практичну політичну діяльність як її кінцева мета. У цій ролі **I.с.** виконує такі функції: а) прогностичну, а саме: бачення політичної системи та її окремих інститутів в образі їх доведеного стану; б) програмну – визначає найближчі і проміжні цілі своєї реалізації, засіб їх досягнення; в) оцінну – у зіставленні реального стану з ідеалом оцінює їх з погляду своїх докорінних інтересів; г) мобільну – у плані об’єднання їх навколо вирішення назрілих завдань. **I.с.** як форма усвідомлення суб’єктом недосконалості суспільно-політичного устрою, його недоліків надихає людей на зміну суспільства. Залежно від того, як ідеал співвідноситься з політичною реальністю, наскільки адекватно відображає тенденції її еволюції, він може бути реальним, здійсненим або помилковим, нездійсненим (утопія).

© Михненко А.М.

ІДЕЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕВОЛЮЦІЇ – розвиток ідеї європейської єдності, досягнення якої протягом століть залишалося незмінною метою, змінювалися лише завдання, форми та методи її реалізації. До середини ХХ ст. було розроблено близько 200 проєктів об’єднання Європи. Існувало два підходи:

спроби силового об’єднання на імперських засадах (Карл Великий, Оттон I, Карл V, Наполеон I, Вільгельм II, А.Гітлер) і утворення федерації чи конфедерації на принципах рівноправності (П.Дюбуа, Данте, Іржі Подебрад, герцог Сюлі, У.Пенн, І.Кант, А.Сен-Сімон, К.Каутський, Р.Куденхов-Калергі, А.Бріан та ін.). Після Першої світової війни відбувається перехід від розробки проєктів до створення потужних громадських рухів, спрямованих на втілення цієї ідеї в життя. **I.с.е.** заклали основу для формування сучасних концепцій європейської інтеграції, переконала більшість європейців у необхідності їх реалізації.

© Прокопенко Л.Л.

ІДЕЇ КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА – ідеї реформування суспільства, кожна з яких претендує на повну і незаперечну перевагу у визначенні змісту та ідеології державотворення. Серед **I.к.с.** пропонуються такі: 1) розбудова гуманістичного громадянського суспільства; 2) ідеологія пріоритету загальнолюдських цінностей; 3) доктрина національної ідеї; 4) орієнтація на розбудову “постіндустріального суспільства”; 5) курс “політичної прагматики” або “здорового глузду”; 6) консолідуюча роль культури; 7) реалізація ліберальних підходів; 8) європейська та євроатлантична інтеграція; 9) єдиний економічний простір; 10) відтворення духовних цінностей нації; 11) підвищення якості життя населення та ін. Концептуальна і методологічна неузгодженість цих ідей-підходів в Україні призводить до штучного загострення ситуації й позбавляє державу єдиної ідеологічно цілісної доктрини.

© Михненко А.М.

ІДЕНТИЧНІСТЬ СОЦІОКУЛЬТУРНА – психологічне уявлення людини або певної групи людей про своє “я”, яке характеризується суб’єктивним почуттям своєї самототожності й цілісності, ототожнення себе (частково усвідомлене, частково неусвідомлене) із соціальною позицією або статусом (соціальна ідентичність) та з культурною традицією (культурна ідентичність). Механізм **I.с.** є необхідною умовою спадкоємності соціальної структури і культурної традиції. **I.с.** походить від поняття “ідентифікація” (пізнюлат. *identifico* – ототожнюю). У психології і соціології ідентифікація означає

процес емоційного та іншого самоототожнення індивіда чи групи з іншою людиною, групою, зразком. Термін введений З.Фройдом. У соціологічній та соціально-психологічній літературі поняття “ідентифікація” набуло широкого змісту, позначаючи, з одного боку, імітацію, наслідувальну поведінку, з другого – емоційне злиття з об’єктом. Більшість сучасних дослідників послуговуються терміном “ідентифікація”, вважаючи поняття “ідентичність” надто статичним. Ідентифікація охоплює динамічні й процесуальні аспекти формування будь-якої ідентичності зокрема й соціокультурної.

© *Капуба М.В.*

ІДЕОЛОГІЧНІ ТИПИ СУСПІЛЬНОГО УСТРОЮ – ідеали, що відображають переважання різноманітних базових цінностей у суспільстві, а саме: а) консерватизм – політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, яка орієнтує на збереження та підтримання традиційних цінностей і морально-правових засад, покладених в основу сім’ї, нації, релігії, власності; б) лібералізм – політична та ідеологічна течія, що об’єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва та індивідуальних свобод, віддає пріоритет громадянським свободам над політичними, економічними, моральними; в) соціалізм – ідеологія суспільного устрою, що базується на суспільній власності в різноманітних формах, справедливому розподілі благ, свободі особистості; г) анархізм – ідейна течія, в основу якої покладено заперечення інституту державного управління суспільством.

© *Михненко А.М.*

ІДЕОЛОГІЯ (грец. *idea* – поняття, *logos* – знання) – система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, принципи та форми державного устрою, яка відображає інтереси, ідеали, світогляд суб’єктів політики. **І.** можна назвати формою суспільної свідомості, за допомогою якої соціальні групи сприймають та розуміють навколишній світ. **І.** є близькою до світогляду (англ. *world-outlook* – філософське сприйняття людиною навколишнього світу; система життєвих цінностей, переконань, ідеалів, поглядів особистості на об’єктивний світ та своє місце в ньому). Водночас між світоглядом та **І.** є й принципова різниця. Вона по-

лягає в тому, що світогляд є характерною ознакою індивідуального світосприйняття, завжди статичного (що важко піддається будь-яким змінам), в той час як **І.** притаманна, насамперед, соціальним спільнотам і має яскраво виражений динамічний характер, оскільки є основою організованої політичної діяльності із збереження, перетворення або руйнування суспільно-політичної дійсності. **І.** завжди базується на світогляді, але, зрештою, спрямована на його перетворення (вдосконалення). Таким чином, якщо світогляд розглядати як ціннісну систему усвідомлення суспільно-політичної дійсності, то **І.** виступатиме механізмом модернізації цієї системи.

Найбільш відомими класичними **І.** є лібералізм, консерватизм, соціалізм, анархізм, націоналізм, фашизм тощо. Існує кілька основних концепцій, в яких робиться спроба пояснити генезис **І.** та їх суспільну роль. Перша концепція, що отримала назву “концепція напруження”, пов’язує виникнення **І.** з кризовими, критичними моментами у розвитку суспільства. В такі моменти, коли у суспільно-політичному житті нагромаджуються нерозв’язані проблеми і усталена система цінностей, поглядів та політичних рецептів не здатна подолати кризові явища, в суспільстві виникає нагальна потреба в нових концепціях, які б запропонували нові, альтернативні проекти суспільного облаштування, спрямовані на подолання накопичених проблем.

Друга концепція розглядає **І.** як форму віровчення, що слугує інструментом обґрунтування та захисту панівних суспільних інтересів. В такому розумінні **І.** свідомо приховує реальний суспільно-політичний стан, неадекватно відображаючи дійсність через суб’єктивно нав’язані апріорно задані цінності та ідеї, далекі від об’єктивних законів розвитку суспільства. Таких поглядів дотримувалися, зокрема Макс Вебер, Карл Маркс, Карл Мангейм та Еміль Дюркгейм. Ідеологічне “викривлення дійсності”, за Мангеймом, дає підстави розглядати дві сутності **І.** – як духовного утворення та як утопії (негативного варіанта **І.**) та про два типи **І.** – партикулярні й тотальні. Партикулярні **І.** являють собою сукупність уявлень індивідів чи окремих громад щодо їх реального та бажаного суспільного стану. Тотальні **І.** є, як правило, державними, вони формуються й підтриму-

ються під впливом соціально-політичних та культурних умов, що реально склалися у державі.

Третя концепція визначає **І.** як інструмент обґрунтування інтересів соціальних спільнот та мобілізації індивідів на їх відстоювання. В такому розумінні **І.** являє собою систематизоване та теоретично обґрунтоване відображення відповідних цінностей, поглядів та інтересів окремих соціальних спільнот, що є активними акторами (суб'єктами) політичного процесу. Отже, визначальним чинником **І.** виступає її взаємозв'язок та обумовленість з політичним процесом та соціальними інтересами. Цих поглядів дотримувалися Льюїс Фьойер, Мартін Селлінджер, Карл Фрідріх та Реймонд Арон.

Четверта концепція, що отримала назву функціонального підходу, трактує **І.** як інструмент соціальної інтеграції, ідентифікації та мобілізації. В такому розумінні **І.** являє собою ціннісну систему, що визнається великою кількістю людей та об'єднує їх у соціальні спільноти, оскільки значною мірою саме на засадах ідеологічної прихильності відбувається реальна політична соціалізація та об'єднання людей навколо відповідних гасел та ідей, спонукання їх до певних політичних дій (класичний приклад – український Майдан зими 2004 р.). Такі погляди відстоювали Томас Парсонс, Френсіс Фукуяма, Єжи Вятр, Девід Істон та Деніел Белл. На мобілізаційному аспекті **І.**, як “переведенні ідей у соціальні дії” наголошував автор концепції постіндустріального суспільства Д.Белл, Функціональний підхід дав підставу стверджувати, що **І.** в сучасному світі вже виконали свою функцію та призвели до “кінця ідеології” (за Беллом), або ж навіть до “кінця історії” (за Фукуямою).

© Радченко О.В.

ІДЕЯ НАЦІОНАЛЬНА (англ. *National idea*) – самоусвідомлення певної етнічної (народної) спільноти єдиним цілим, що розуміє свій внутрішній зв'язок, свій історичний характер, свої традиції, своє становлення і розвиток, свою долю і призначення, робить її предметом своєї свідомості, мотивуванням своєї волі. **І.н.** має забезпечувати найбільш оптимальне тлумачення призначення певної нації в сучасному світі, проте вона не лише визначає стратегію розвитку держави, а й необхідна для самоідентифікації її громадян.

У загальному плані **І.н.** визначається як духовна першооснова, джерело особистісного розвитку людини; соціально-психологічний механізм інтеграції соціальних груп, етносів, релігійних конфесій, партій, рухів; джерело суспільного поступу того чи іншого етносу, його державотворчої енергії; механізм урівноваження та гармонізації життєдіяльності народів, що населяють певний ландшафтно-кліматичний простір і мають спільну історико-політичну долю, орієнтацію на майбутнє. **І.н.** – це рушійна і водночас об'єднуюча сила, що здатна консолідувати українську націю на самореалізацію у перманентно змінюваних умовах та обставинах упродовж певних історичних циклів. Див. *Національна ідея*.

На роль **І.н.** претендують як євроінтеграційні, так і стабілізаційні ідеї в Україні.

© Розпуганко І.В.

ІДЕЯ НАЦІОНАЛЬНА УКРАЇНЬСЬКА

(англ. *the Ukrainian National Idea*) – імператив людської свідомості, який переважає в суспільстві поєднує певний комплекс ціннісних орієнтацій, вірувань та смисложиттєвих установок різних верств населення, що базується на історичних витоках нації та визначає стратегію її розвитку. **І.н.у.** тісно пов'язана з “національним менталітетом”, “національним характером”, “національною свідомістю”. Розглядалася Г.Сковородою, Т.Шевченком, І.Франком, Л.Українкою, В.Липинським, М.Костомаровим, М.Грушевським, Д.Донцовим та іншими як ідейна і самоорганізуюча основа української нації. Серед сучасних спроб визначити **І.н.у.** можна відзначити такі: “Україна – понад усе!” (КУН); “Відродження власної держави” (В.Ющенко); “Найкраща організація суспільства, яка дає кожній людині відчуття справедливості, гармонії, захищеності та здійсненності можливостей” (Ю.Тимошенко); “Бути щасливим!” (В.Янукович); “Україна – це я” (І.Богословська); “Україна – найкраща держава Європи” (В.Мосейчук). **І.н.у.** формується в суспільстві поступово, природним шляхом. З урахуванням поліетнічності українського суспільства **І.н.у.** не може базуватися виключно на етнічній основі, а “має слугувати цивілізовано усім етносам, сприяючи усвідомленню кожним, що вона є Батьківщиною усіх активних її творців” (М.Грушевський).

© Крупник А.С.

ІЄРАРХІЯ (грец. *ἱεράρχία* – священний + *ἀρχή* – влада) – принцип структурної організації багаторівневих систем, який базується на упорядкуванні взаємодій між рівнями буття згідно з законом від вищого до нижчого та навпаки; розміщення елементів системи в порядку від вищого за статусом до нижчого. Термін, введений в обіг з другої половини V ст. Псевдо-Діонісієм Ареопагітом у трактатах “Про небесну ієрархію”, “Про церковну ієрархію”, тривалий час використовувався в релігійному аспекті. В сучасній науці він відіграє значну роль у філософії, соціології та теорії систем. **І.** є властивістю системи мати ієрархічні структури. Л. Фон Берталанфі довів зв’язок ієрархічної упорядкованості з явищем диференціації і негаентропійними тенденціями. Більш високі рівні **І.** спрямовано діють на нижчі її рівні. Важливою особливістю ієрархічної впорядкованості як закономірності є зміни властивостей компонентів більш високого рівня порівняно з об’єднаними компонентами нижчого рівня. Одна й та сама система має кілька різних ієрархічних структур. **І.** буває жорсткою та гнучкою, відрізняється за кількістю рівнів.

У державному управлінні **І.** – це принцип адміністративного керування, що спирається на скалярний підхід, згідно з яким влада й відповідальність мають передаватися вертикально від найвищого рівня організації (контроль і нагляд) до найнижчого. Таку передачу називають командним ланцюжком.

© Сурмін Ю.П.

ІЄРАРХІЇ У СОЦІАЛЬНОМУ УПРАВЛІННІ – багаторівнева впорядкованість управлінських структур різних рівнів за схемою ієрархії. Використовують три основні концепції **І.с.у.**: стратифікаційна, шарова та ешелонувана, відповідними базовими поняттями для яких є страта, шар та ешелон. Принциповим є розуміння того, що не існує жорсткого співвідношення між цими поняттями, хоча кожне з них і зорієнтоване на свою сферу використання. Зокрема, поняття страт уведено для цілей моделювання, шарів – для вертикальної декомпозиції проблеми на її складові, а ешелонів – для відображення організаційних взаємозв’язків у системах управління. Серед прикладів ієрархічного відображення систем за допомогою страт, шарів та ешелонів при дослідженні

управління в соціальних системах можна навести такі: стратифікаційне відображення соціальної системи як відкритої системи (навколишнє середовище – вхід системи – перетворення – вихід системи – навколишнє середовище); як багаторівневої системи (державна – регіон – галузь – організація); відображення процесів управління у вигляді “циклів управління” (суб’єкт управління – управлінські впливи – об’єкт управління – моніторинг і контроль – суб’єкт управління), а також у вигляді послідовності функцій процесу управління (планування – організація – мотивація – контроль); виділення рівнів абстрагування та формування моделей конкретних процесів управління в соціальних системах, їх формалізація та застосування методів дослідження операцій; стратифікаційне та ешелоноване відображення основних функцій управління, зокрема: для функції планування – це визначення моделей з метою прогнозування, планування та управління проектами (дерев цілей, проблем, критеріїв, рішень, мережних моделей); для функції організації – це виділення рівнів (ешелонів) управління; визначення моделей організаційного проектування та розвитку (наприклад лінійної, функціональної, матричної, програмно-цільової структурних моделей); визначення системи принципів управління (наприклад, за А.Файолем, М.Вебером); використання моделей організації влади та лідерства (наприклад управлінська мережа, ситуаційна модель лідерства, модель процесу конфлікту); для функції мотивації – це застосування змістових або процесуальних теорій мотивації (наприклад піраміди потреб А.Маслоу, моделі Портера-Лоулера), застосування моделей управління персоналом; для функції контролю – це визначення концептуальних моделей процесу контролю (попереднього, поточного, заключного); для функції комунікації – це виділення моделей процесу обміну інформацією, концепцій глобальних і локальних інформаційних мереж, моделей інформаційно-довідкових систем; стратифікаційне та шарове відображення функції прийняття рішень у вигляді моделей відповідних процесів (наприклад раціональна модель прийняття рішень, ієрархія рішень, дерево рішень), зокрема таких, що враховують можливі невизначеність та ризик (наприклад ірраціональна модель прийняття рішень), створен-

ня на їх основі систем підтримки прийняття рішень; стратифікаційне відображення діяльності (операційного процесу) як основи соціальних систем (загальні і проблемно-орієнтовані моделі діяльності, наприклад економетричні моделі).

© Бакуменко В.Д.

ІЄРАРХІЧНА СТРУКТУРА УПРАВЛІННЯ – структура управління, в якій переважають вертикальні зв'язки між її суб'єктами, коли верхні рівні мають визначальні повноваження щодо прийняття рішень і ці рішення є суворо обов'язковими для нижчих рівнів (підпорядкованість “зверху-вниз”).

© Бакуменко В.Д.

ІЄРАРХІЧНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ СИСТЕМ – це багаторівнева впорядкованість структур, за допомогою яких можна спростити їх опис в ієрархічному відображенні. Відповідно до теорії І.в.с., ґрунтовно дослідженої в роботах американських учених М.Месаровича, Д.Мако і І.Такахари, серед основних їх властивостей визначені такі: розміщення підсистем у вертикальній послідовності, пріоритет підсистем вищих рівнів щодо нижчих та залежність дій підсистем верхніх рівнів від результатів дій підсистем нижчих рівнів. Виділено три основні концепції такого відображення: стратифікаційна, шарова та ешелонована і, відповідно, три базових поняття: страта, шар та ешелон.

© Бакуменко В.Д.

ІЄРАРХІЧНІСТЬ – система, в якій компоненти розміщені за рівнями і відповідно до принципу ієрархії (від вищого до нижчого). Система органів виконавчої влади побудована на засадах чіткої субординації та підпорядкованості нижчестоящих органів вищестоящим. Саме така організаційна структура дає змогу ефективно функціонувати управлінській системі та досягати поставленої мети.

© Малиновський В.Я.

ІЄРАРХІЯ ПОТРЕБ – поняття “школи людських взаємин” (сформульоване Авраамом Маслоу), згідно з яким за мотивацію робітникам може правити задоволення низки різних потреб: від житла та їжі до самореалізації (житло, безпека, належність до певного колективу, самоствердження, самореалізація). Якщо задоволено потреби нижчого

рівня, то робітники прагнуть задовольнити потреби вищого рівня. Ідея А.Маслоу полягала в тому, що немає єдиного найкращого способу спонукати робітників до праці. На противагу цьому управління має враховувати те, що люди мають низку інших потреб, крім простої потреби у грошах. Турбота про такі потреби робітника, як самоствердження й самореалізація поставила серйозні проблеми перед керівниками, які звикли мислити простими категоріями праці за підрядом. Теорія І.п. є основою багатоаспектної теорії управління, яка набагато гнучкіша за простий одновимірний підхід школи наукового управління. Ця теорія узгоджується із спостереженням, що різні люди мають різні мотиви і навіть одна особа має різні мотиви в різний час.

© Михненко А.М., Бакуменко В.Д.

ІЄРАРХІЯ РІШЕНЬ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – система рішень в ієрархічній структурі державного управління. В останній можливі різні тенденції зв'язків та потоків рішень. Перша з них відображає рух потоку рішень знизу вгору, тобто прийняття рішень на верхньому рівні на підставі рішень нижчих рівнів (наприклад при формуванні державних програм). Така тенденція характерна для рішень, що потребують ґрунтовної інформації про стан справ або пропозицій щодо нього. Друга тенденція відображає рух потоку рішень зверху вниз, тобто прийняття рішень на нижчих рівнях на підставі рішень вищих рівнів (наприклад рішення на виконання правових актів та доручень). Ця тенденція характерна для організаційних рішень. Третя тенденція відображає рух потоків рішень назустріч один одному, коли рішення на нижчих рівнях розвиваються і реалізують рішення вищих рівнів, а рішення на вищих рівнях приймаються з урахуванням раніше прийнятих на нижчих рівнях (наприклад при формуванні державного бюджету, програми уряду тощо). Така тенденція характерна для технологічних (функціональних) рішень.

© Бакуменко В.Д.

ІЗОЛЯЦІОНІЗМ – термін, що зазвичай використовують для позначення наряду в зовнішній політиці, в основу якого покладена ідея невтручання у справи інших держав, націй, народів, етносів. Стосовно економіки І. призводить до автаркії, коли зовнішній товарний обіг зводиться до мінімуму. І. як

політичне поняття почало активно використовуватися (із середини XIX ст.) для позначення напряму в зовнішній політиці США, що ґрунтується на ідеї невтручання в європейські справи взагалі і у збройні конфлікти зокрема. Теорія і практика тогочасного **І.** склалися під впливом низки факторів, таких як географічна відособленість американського континенту, створення в США ємного внутрішнього ринку, яке сприяло тому, що значна частина буржуазії мало цікавилася заокеанською експансією; відносна військова та економічна слабкість США в перші десятиліття після їх створення. На ранній стадії **І.** був своєрідним відображенням американського націоналізму, він відіграв суттєву роль у захисті від втручання монархічної Європи, передусім Великої Британії, яка прагнула до відновлення втрачених позицій на Американському континенті. Застосовувані фактично тільки стосовно Європи, принципи **І.** не означали політичної, а тим більш економічної ізоляції США загалом. Керівники американської зовнішньої політики вбачали практичний зміст **І.** в тому, щоб з вигодою для себе використати суперечності між європейськими державами, відмовившись від укладання з ними довгострокових військово-політичних союзів і проголосивши нейтралітет США у війнах в Європі (вперше у 1793), але відходячи від нього у найбільших світових збройних конфліктах. Звідси практика **І.** породжувала політику “свободи рук”. Ізоляціоністські принципи і пов’язана з ними доктрина Монро стали коліскою пан’американізму, ширмою для прикриття експансіоністських прагнень США в Латинській Америці. Зі вступом США в епоху імперіалізму монополістичні кола намагалися використати принципи **І.** для розширення експансії на інші райони світу, використовуючи з цією метою нові можливості.

У XX ст. багато соціалістичних країн також проводили політику обмеження міжнародних контактів, хоча це ніколи не декларувалося офіційно. У СРСР самоізоляція досягла піку в післявоєнний період правління Сталіна: неможливість неслужбових поїздок громадян за кордон, жорсткі обмеження на пересування іноземців по країні, зведення до мінімуму зовнішньої торгівлі, протекціоністські заходи щодо економіки.

Свого часу яскравим прикладом **І.** була японська політика сакоку – стан і політичний курс міжнародної ізоляції Японії від країн Заходу, що проводилася сьогунатом Токугава у XVII – першій половині XIX ст. з метою забезпечення міцності влади сьогунату, послаблення іноземних впливів, насамперед християнства, та монополізації міжнародної торгівлі.

У наш час прикладом **І.** держави слугує Північна Корея – політика Чучхе (північно-корейська ідеологія, проголошена в 1955 р. Кім Ір Сеном).

© Розпутенко І.В.

ІЗОМОРФІЗМ – відношення тотожності систем у структурному, функціональному чи іншому аспекті. Це алгебраїчне поняття, яке використовується в кібернетиці, теорії систем. Воно є взаємно-однозначною відповідністю елементів множин.

© Сурмін Ю.П.

ІМІДЖ – це образ, який цілеспрямовано формується й призначений справляти емоційно-психологічний вплив на певних осіб з метою популяризації, реклами тощо. **І.** є спеціальним терміном із власною семантикою та характерними ознаками. Аудиторія **І.** неоднорідна. Поняття **І.** часто поширюється й на організації, політичні партії та громадські об’єднання.

© Сурмін Ю.П.

ІМІДЖ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ – свідомо утворений образ державної влади в її персоніфікованому вимірі. З позиції адекватності виділяють такі типи іміджу: дзеркальний (або самоімідж) – власне уявлення про себе або організацію, переважно позитивний; поточний (чи реальний) – імідж людини, організації, який уже сформувався. **І.д.с.** відображає зовнішнє сприйняття та оцінку іміджу суб’єкта або організації. Він може бути побудований на непорозумінні або недостатності інформації; бажаним є імідж, який людина або організація (держава) прагне сформувати у сприйнятті громадян. **І.д.с.** відображається у відповідних нормативних актах, що регулюють діяльність державного службовця (закон про державну службу, посадові інструкції, етичні кодекси тощо).

© Хміль Т.В.

ІМІДЖ ДЕРЖАВНОЇ УСТАНОВИ – комплексний образ, що складається із зовнішніх та внутрішніх елементів сприйняття, формування якого спрямовується на суспільну свідомість різних груп аудиторії шляхом актуалізації низки конкретних характеристик з метою створення сприятливих умов щодо позитивної оцінки населенням діяльності організації. Залежно від контексту, в якому відбувається взаємодія певної групи аудиторії з органом державної влади, формується специфіка сприйняття **І.д.у.** Зовнішній аспект формування **І.д.у.** досліджували Л.Браун і М.Спіллейн. Вони довели, що зовнішні прояви прототипу іміджу особистості чи організації за певних обставин є вирішальними для створення їх позитивного образу. Б.Брюс, Б.Джи та Н.Енкельман проаналізували імідж з точки зору його внутрішньої форми. Більшість їх припущень з цієї проблеми відображають теоретичні напрацювання у сфері сучасної іміджології. Розглянувши питання впливу **І.д.у.** на ефективність діяльності організації, П.Берд і Г.Даулінг, обґрунтували, що створення іміджу та репутації є необхідною передумовою виходу окремої установи на якісно новий рівень культурних, соціальних та політичних відносин з громадськістю.

© Падафет Ю.Г.

ІМІТАЦІЯ (лат. *imitatio* – наслідування): уподібнення, відтворення, повторення основних властивостей певного зразка. **І.** використовується при побудові імітаційної моделі для досягання її максимальної близькості до прототипу.

© Панчук А.М.

ІМІТАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ (англ. *simulation* – моделювання) – процес проведення на комп'ютері експериментів з математичними моделями складних систем реального світу, а не з їх прототипами.

© Панчук А.М.

ІМІГРАЦІЯ (лат. *immigrare* – вселятись) – в'їзд у країну з-за кордону іноземних громадян або осіб без громадянства на постійне проживання. В основу класифікації способів (категорій) **І.** покладена мотивація перебування іноземця, тобто мета, яку він планує реалізувати під час проживання в країні. Узагальнено можна виділити таку мотива-

цію, визнану у світовій практиці: повернення на історичну батьківщину (репатріація), возз'єднання з родиною (категорія родина), пошук притулку й інші гуманітарні причини (гуманітарна), професійної придатності (професійна), економічної доцільності (бізнес), у державних інтересах (особливі заслуги, служба в Збройних Силах), належність до певної релігії (релігійна). Деякі країни мають особливі імміграційні категорії, наприклад, у США – лотерея Грін-Кард, в Австралії – тісні зв'язки з країною. До способів **І.** можна також віднести **І.** на підставі амністії та імміграцію для отримання освіти в даній країні.

© Ярош Н.П.

ІМОВІРНІСТЬ – міра можливості, кількісна характеристика її здійсненності за певної сукупності конкретних умов. Математична, числова характеристика міри можливості появи якої-небудь певної події в тих чи інших певних умовах, що можуть повторюватися необмежену кількість разів. Категорія **І.** покладена в основу особливого класу закономірностей – імовірнісних або статистичних закономірностей.

© Штика Л.Г.

ІМПЕРАТИВ (лат. *imperativus*) означає вимогу, наказ або закон. За Кантом, **І.** – це загальнозначуща моральна настанова, на відміну від особистого принципу – правила поведінки, яким керується людина у своїх вчинках. **І.** формулює правило, яке виражає повинність, тобто об'єктивний примус чинити так, а не інакше. Гіпотетичний **І.** має силу лише за певних умов; категоричний **І.** виражає безумовну, обов'язкову повинність, а саме форму та принцип, яких слід дотримуватися в поведінці.

© Ралдугін Є.О.

ІМПЕРІАЛІЗМ МІЖНАРОДНИЙ (фр. *impérialisme*, лат. *imperium* – влада, панування) – політика держави, спрямована на встановлення прямого або опосередкованого контролю над іншими державами. Термін активно почав уживатися наприкінці XIX ст. для позначення намагань європейських держав, США та Японії розширювати свої колоніальні володіння шляхом загарбання нових територій. Марксистська ідеологія визначає **І.м.** як монополістичний капіталізм й наголо-

шує на його економічних першопричинах. З розпадом колоніальних імперій й набуттям суверенітету більшістю країн світу почали використовуватися терміни “неоімперіалізм” та “неоколоніалізм” у розумінні економічної, політичної та культурної експансії великих і розвинених держав щодо слабших і менш розвинених.

© Казакевич Г.М.

ІМПЕРІЇ СВІТОВІ (від лат. *imperium* – влада, панування) – найбільші й найпотужніші державні утворення, які зосереджують у сфері свого прямого або опосередкованого впливу величезні території та ресурси у різних частинах світу й найбільшою мірою впливають на світову політику. Класичним прикладом **І.с.** вважається Римська імперія (І ст. до н. е. – 476 р.), у межах якої відбувалося становлення характерних для європейського цивілізаційного простору принципів державного управління та ідеологій, характерних для світових імперій. У ХІХ – першій половині ХХ ст. **І.с.** називали найбільші колоніальні держави, насамперед Велику Британію, яка зосередила під своєю владою до 25% суходолу й майже третину населення Землі. **І.с.** називають також найпотужніші з військово-політичного та економічного погляду держави сучасного світу, насамперед США.

© Казакевич Г.М.

ІМПЕРІЯ (лат. *imperium* – букв. влада) – один із типів держави поряд з національною державою. **І.** – наддержавне утворення, що об’єднало кілька народів і країн під егідою, як правило, силовими методами нав’язаної універсальної ідеї релігійного, етичного чи ідеологічного характеру. Імперії Середньовіччя і Нового часу загалом мало чим відрізнялися одна від одної за своєю внутрішньою політикою. Для **І.** характерне жорстко централізоване управління і витратна економіка, нерациональне витрачання трудових, природних, фінансових, інтелектуальних ресурсів, реалізація дорогих проєктів “віку”, величезні витрати на утримання репресивного апарату (війська, поліції, спецслужб), репресії.

© Розпутенко І.В.

ІМПІЧМЕНТ (англ. *impichment*) – передбачена конституціями низки країн процеду-

ра притягнення до парламентської відповідальності й можливого відсторонення від влади вищих посадових осіб держави включно з президентом країни в разі, якщо вони скоїли вчинки, що законодавчо визначені і тягнуть за собою таку відповідальність.

© Михненко А.М.

ІМУНІТЕТ – привілей юридичної недоторканності державної посадової особи, депутата на період строку дії мандата або кандидата в депутати на час проведення ним виборчої кампанії. **І.** захищає особу від цивільної, кримінальної, фінансової, адміністративної відповідальності.

© Михненко А.М.

ІНВАРІАНТ СИСТЕМИ (англ. *invariant* – незмінюваний) – незмінність будь-якої характеристики системи стосовно впливу якогось фактора чи їх сукупності. Ця характеристика системи, її властивість цілісності, властивість її елементів або відношення між елементами називаються інваріантами певного перетворення системи чи середовища, якщо вони зберігаються незмінними в процесі цього перетворення. Інваріантність відіграє велику роль для розуміння гомеостату системи, для якого характерні інваріантні параметри.

© Сурмін Ю.П.

ІНВЕСТИЦІЇ (англ. *invest*, лат. *investio* – вкладати) – всі види економічних ресурсів (благ, майнових та інтелектуальних цінностей), які вкладаються в поточному періоді у створення відповідних об’єктів, використання яких сприяє забезпеченню процесу розширеного відтворення (накопичення капіталу, розвитку) та орієнтоване на отримання вигод у майбутньому, що компенсує інвестору відмову від поточного споживання вкладених ресурсів. Види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об’єкти підприємницького й іншого видів діяльності, у результаті якої створюється прибуток (доход) і досягається соціальний ефект.

© Савостенко Т.О.

ІНВЕСТИЦІЇ В ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ – один із головних сучасних засобів стимулювання суспільного розвитку шляхом інвестицій у ті галузі, що впливають на здоров’я,

творчі здібності, освіту, професійні навички працівників. Важливість вкладень у людський капітал американські економісти аргументують порівнянням його вартості з національним багатством. Так, на початок 90-х рр. XX ст. з усього обсягу національного багатства США 48% припадало на людський капітал у вигляді вкладень в освіту, професійну підготовку, міграцію тощо. Особливого значення **І.л.к.** набувають за умови переходу до постіндустріального суспільства знань та послуг.

© Михненко А.М., Мартиненко В.Ф.

ІНВЕСТИЦІЇ ІННОВАЦІЙНІ – кошти, що слугують для створення і використання інновацій у всіх сферах життєдіяльності людини і які за своїми функціональними характеристиками, економічною природою цілеспрямовано використовуються для науково-технічної та інноваційної діяльності. Ці кошти пов'язані зі створенням або оновленням продукції, що випускається, і перетворенням на новій науковій основі технологічної бази її виробництва.

© Михненко А.М., Мартиненко В.Ф.

ІНВЕСТИЦІЇ ІНОЗЕМНІ – вкладення за кордоном матеріальних та фінансових ресурсів, а також таких специфічних активів, як компетенція управляючих і технічні знання. Це юридично регламентована власність у вигляді будь-якого майна або майнових прав, які походять з-за меж країни, що приймає, та дозволені для інвестування законодавством цієї країни або міжнародними договорами і вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти підприємницької та іншої діяльності країни, що приймає, відповідно до законодавства цієї країни або її міжнародних договорів з метою отримання прибутку (доходу) та досягнення соціального ефекту. **І.і.** – цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою одержання прибутку чи досягнення соціального ефекту.

© Савостенко Т.О.

ІНВЕСТИЦІЇ МІЖНАРОДНІ – інвестиції, реалізація яких передбачає взаємодію учасників, що належать до різних держав (резидентів і нерезидентів щодо конкретної країни). У вузькому розумінні **І.м.** – це інвестиція за кордон або іноземна. З країни базування

здійснюється експорт капіталу, вона є місцем переважного перебування інвестиційного суб'єкта (для фізичної особи – це країна громадянства, для юридичної – країна реєстрації). Інвестування капіталу, його безпосереднє вкладення здійснюється в країні, що приймає. Країни базування іноді називають країнами-донорами, а країни, що приймають, – країнами-реципієнтами інвестицій.

© Макогон Ю.В., Орехова Т.В.

ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ – діяльність, пов'язана зі здійсненням інвестицій і сукупністю практичних дій з організації інвестиційних процесів. З **І.д.** пов'язані такі поняття, як інвестиційна політика (система заходів державного регулювання економіки, спрямована на формування сприятливого інвестиційного клімату і підвищення ефективності використання бюджетних інвестиційних ресурсів); інвестиційна співпраця (сукупність фінансово-економічних і організаційно-правових відносин, що складається між суб'єктами різної державної належності незалежно від їх форм власності в процесі реалізації інвестиційної взаємодії); інвестиційна стратегія (формалізоване представлення процесу використання ресурсів організації у формі довгострокового вкладення капіталу, грошових коштів, цінних паперів, іншого майна в об'єкти інвестування, здійснюваного для досягнення системи цілей організації); інвестиційний клімат (сукупність соціально-економічних, організаційно-правових, політичних і культурних умов, що визначають доцільність інвестування); інвестиційні інститути (сукупність кредитно-фінансових організацій, що забезпечують акумулювання тимчасово вільних інвестиційних ресурсів та їх трансформацію в інвестиції); інвестиційні пріоритети (вважається, що в умовах ринкової економіки основним інвестиційним пріоритетом є обсяг прибутку на вкладений капітал); інвестиційні ресурси (грошові і матеріальні вкладення, які спрямовуються безпосередньо у виробничі об'єкти, цінні папери, нерухомість, приносячи доходи, що дають економічний ефект на кілька років); інвестиційні ризики (можливість виникнення непередбачених фінансових втрат у процесі інвестиційної діяльності).

© Михненко А.М., Мартиненко В.Ф.

ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА – комплекс урядових рішень, які визначають основні на-

прями, джерела та обсяги використання капітальних вкладень в економіку, різні її сфери та галузі. **І.п.** визначається станом економіки, головними завданнями у виробництві, науково-технічним й соціальним розвитком країни. Мета **І.п.** – використання всіх можливих вітчизняних і міжнародних джерел фінансування, включаючи прямі іноземні інвестиції, що мають стати складовими національної інвестиційної стратегії і можуть впливати на промислове зростання у країні. Державна **І.п.** – це: регулювання інвестиційної діяльності з метою реалізації цілей економічної, науково-технічної та соціальної політики; комплекс економічних, організаційно-правових та інших заходів держави, спрямованих на створення сприятливого інвестиційного клімату, структурну перебудову, підвищення ефективності національної економіки; комплекс правових, адміністративних та економічних заходів держави щодо поширення та активізації інвестиційних процесів; цілеспрямована діяльність держави для мобілізації інвестиційних коштів на організацію відтворення матеріальних і духовних благ у суспільстві.

У практиці світових інвестиційних процесів виокремлюють два типи державної **І.п.**: пасивну і активну. Пасивна **І.п.** полягає в тому, що держава застосовує переважно правові та економічні методи, обмежуючи безпосереднє адміністративне втручання в інвестиційні процеси до мінімуму. У разі активної державної **І.п.** держава широко використовує всі види методів і часто сама стає інвестором, тобто залежно від економічної ситуації в країні напрями інвестиційної політики держави можуть змінюватися. Сучасна **І.п.** забезпечує структурні зрушення в економіці, подолання диспропорцій у соціально-економічному розвитку регіонів країни, забезпечення зайнятості населення, розвиток науки та техніки, модернізацію сільського господарства, вирішення екологічних проблем та ін. На перспективу в основу **І.п.** має бути покладено здійснення структурних реформ, перерозподіл інвестицій на користь наукомістких галузей, які визначають науково-технічний прогрес: електроніки, машино- і кораблебудування, створення космічної техніки тощо, економічної конверсії виробництва. Важливий напрям **І.п.** в Україні – зменшення питомої ваги державних

капіталовкладень і збільшення інвестицій підприємствами за рахунок власних коштів, що залежатиме від ступеня роздержавлення і приватизації.

© Стативка Н.В.

ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ РЕГІОНУ – узагальнена характеристика економічного та інвестиційного потенціалу регіону, за допомогою якої потенційний інвестор отримує повну інформацію щодо пріоритетних для нього напрямів здійснення інвестицій та можливих ризиків. Це інформація стосовно переваг та недоліків інвестування окремих регіонів з позиції конкретного інвестора, що дає змогу інвестору обрати об'єктом інвестування регіон, який має найкращі перспективи розвитку і в якому буде забезпечено найвищу ефективність інвестицій. Загальна **І.п.р.** залежить від сукупності правових, природно-ресурсних, економічних, соціальних, структурних, фінансових чинників, рівня інвестиційної привабливості окремих сфер економічної діяльності господарського комплексу.

© Савостенко Т.О., Попруга В.І.

ІНВЕСТИЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ – простір взаємодії господарських суб'єктів, які на базі впровадження інвестиційних проєктів реалізують системоутворюючі властивості інвестицій, здійснюють управлінський та інвестиційний цикли та утворюють інвестиційний потенціал. **І.с.** має властивості позитивного та негативного опору, який трактується як сила, що виникає в процесі структуризації та споживання інвестиційних ресурсів суб'єктами господарювання. Позитивний опір збільшує інвестиційний потенціал залежно від суми вхідних інвестиційних ресурсів, а негативний зменшує його. Державне управління має бути спрямоване на збільшення позитивного й зменшення негативного опору **І.с.**

© Мартиненко В.Ф.

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ (лат. *potentia* – можливості, наявні сили, запаси, засоби, які можуть бути використані) – енергетична характеристика певної точки будь-якого силового поля. **І.п.** – це не лише задана природою властивість ресурсів, а й результат функціонування механізму державного управління, ефективність, мистецтво, досвід відносин суб'єктів господарювання. Основним завдан-

ням державного управління інвестиційним процесом має стати створення **І.п.** економіки та його постійне примноження.

© Мартиненко В.Ф.

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕРИТОРІЇ – комплекс взаємодіючих правових, організаційних, природних, грошових, фінансових, виробничих, гуманітарних, духовно-моральних, інтелектуально-інформаційних, інноваційних, інфраструктурних, екологічних та інших ресурсів території у виробництві інвестиційних та споживчих товарів, спрямований на забезпечення кожним суб'єктом господарювання своїх інтересів.

© Стативка Н.В.

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПРОЦЕС – цілісний об'єкт з протилежними причинно-наслідковими векторами руху базових складових, які включають: взаємоперетворення форм вартості та її самозростання; формування умов інвестиційної діяльності (правових, інституційних, фінансових, організаційних, соціальних, техніко-технологічних, екологічних); інвестиційну діяльність; функціонування інвестиційного середовища; функціонування управлінських, фінансових, соціальних, техніко-технологічних, інноваційних, екологічних, товарних, споживчих циклів; взаємодію суб'єктів господарювання; споживання інвестиційних ресурсів та інвестиційних товарів. **І.п.** має бути у сфері постійного державного впливу, об'єктом державного управління. Його суспільна природа зумовлена: комплексністю та причинно-наслідковою залежністю різноспрямованих потоків капіталу; невизначеністю якісно-кількісного переходу в процесі розвитку виробництва, циклічністю руху капіталу, що потребує макроекономічного управління на базі структуризації системних ресурсів виробництва, взаємоузгодження та організації господарської діяльності суб'єктів.

© Мартиненко В.Ф.

ІНДЕКС (КОЕФІЦІЄНТ) ПОКРИТТЯ ЕКСПОРТОМ ІМПОРТУ – результуючий показник, який розраховується за формулою $I_{\text{н}} = E / I \cdot 100\%$, де E – експорт; I – імпорт.

© Розпугенко І.В.

ІНДЕКС ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ – інтегральний показник рівня соціального

розвитку країни. При обчисленні **І.л.р.** у цілому враховують: демографічний розвиток, розвиток ринку праці, матеріальний добробут населення, умови життя населення, рівень його освіти, стан охорони здоров'я, соціальне середовище, екологічну ситуацію, фінансування людського розвитку. **І.л.р.** визначається на підставі *трьох основних показників*: рівня життя (доходів населення); середньої тривалості життя; рівня освіти населення. В Україні **І.л.р.** розраховується на загальнодержавному та регіональному рівнях. Методологію розрахунку регіонального **І.л.р.** для України було розроблено Радою з вивчення продуктивних сил НАН спільно з Держкомстатом України за підтримки ПРООН.

© Кравченко М.В.

ІНДЕКС ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ КРАЇНИ – середній процентний показник із середньої за три останні роки частки прямих іноземних інвестицій (ПІІ) у капіталовкладеннях в основний капітал та трьох показників у період, що розглядається – співвідношення припливу ПІІ до ВВП, співвідношення доданої вартості, яка виробляється іноземними компаніями, до ВВП та частка зайнятих у філіях іноземних компаній у структурі загальної зайнятості.

© Розпугенко І.В.

ІНДЕКС “ЧИСТОЇ ТОРГІВЛІ” – результуючий показник, який розраховується за формулою $ІЧТ = (E - I) / (E + I)$, де E – експорт; I – імпорт, та демонструє рівень перевищення експорту над імпортом. **І.ч.т.** характеризує стан зовнішньої торгівлі за критеріями збалансованості експорту та імпорту, ефективності та місця країни у світовій торгівлі.

© Розпугенко І.В.

ІНДЕТЕРМІНІЗМ (лат. *in* – не, *determinare* – визначати) – підхід, який заперечує об'єктивність причинного зв'язку, самі причинні пояснення природних та соціальних явищ і процесів. Суть його полягає в тому, що існує стан або явище, для якого не існує причини.

© Сурмін Ю.П.

ІНДИКАТИВНЕ ПЛАНУВАННЯ (англ. *indicative planning*) – вид управлінської діяльності, спрямований на вибір оптимальної аль-

тернативи розвитку об'єкта управління, розрахованої на певний часовий період, де вплив на об'єкт управління передбачається за допомогою регуляторів. Регулятор є механізмом реакції на значення індикатора. Центральним поняттям системи **І.п.** є індикатор – інтегральний показник, що кількісно визначає якісні характеристики соціально-економічних процесів.

© Іюса М.М.

ІНДИКАТИВНЕ УПРАВЛІННЯ (англ. *indicative management*) – механізм координації інтересів і діяльності державних і недержавних суб'єктів управління економікою, що поєднує її державне регулювання з ринковим і неринковим саморегулюванням і ґрунтується на розробленні системи показників (індикаторів) соціально-економічного розвитку. Див. також *Індикативне планування*.

© Іюса М.М.

ІНДИКАТОРИ (англ. *indicators*) – параметри меж, у яких система, що включає організаційні механізми, технологічні зв'язки, матеріальні та фінансові потоки, може стійко функціонувати і розвиватися. Особливе місце займає визначення і використання порогових значень **І.**, покликаних сигналізувати про наближення критичного стану об'єкта управління і необхідність зміни стратегії розвитку об'єкта, тобто включення регуляторів: **І.** “тривоги”; **І.** “екстремального положення”; **І.** “банкрутства” тощо. Усередині крайніх меж утворюється так званий “коридор” – необхідний і достатній для схвалення управлінського рішення, але при цьому необхідне встановлення адекватних порогових значень “коридору”.

© Іюса М.М.

ІНДИКАТОРИ СОЦІАЛЬНІ (англ. *indicators*) – кількісні та якісні показники, що відображають умови і рівень життя населення у статисті та динаміці. Охоплюють доходи, зайнятість, забезпеченість населення послугами освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, демографічну ситуацію, криміногенність, екологію тощо. Найбільш важливі **І.с.**: частка населення з доходами, нижчими за прожитковий мінімум, рівень диференціації доходів і споживання, зайнятість, смертність населення, в тому числі дитяча, доступ до систем охо-

рони здоров'я, соціального забезпечення і стандарту освіти (**І.с.** граничних умов). На Європейському саміті в Лакене (2001) були схвалені статистичні індикатори “соціального включення”, які дають змогу шляхом зіставлення відстежувати прогрес країн-учасниць у досягненні взаємно узгоджених цілей розвитку ЄС. Ці індикатори характеризують чотири основних прояви “соціального включення” і “соціального виключення”: бідність, зайнятість, здоров'я та освіта. Система **І.с.** використовується центральними та місцевими органами влади для формування системи оперативного управління соціальними процесами, а також для прогнозування соціально-економічного розвитку на усіх рівнях управління.

© Крупник А.С.

ІНДИКАТОРИ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ – показники, орієнтування на які дає можливість більш чітко і якісно формувати соціальну політику конкретного регіону, визначати її основні стратегічні напрями. У процесі аналізу ситуації в суспільстві виникає можливість і необхідність формулювання відповідних індикаторів. До таких індикаторів належать: фізичний стан і якість життя населення працездатного віку; демографічне співвідношення працюючого і непрацюючого населення; можливості (індекс) працюючої частини населення утримувати непрацюючу частину; рівень середньої зарплати в регіоні (з розподілом по районах і професіях); рівень латентного безробіття (у цілому і з розподілом по районах); співвідношення прожиткового мінімуму, встановленого де-юре і де-факто (чим більше різниця між ними, тим нижче якість життя); рівень бідності (відсоток належності населення до різних рівнів бідності – абсолютна, відносна, потенційна). Під терміном “психічна напруженість” розуміються психічні стани в складних умовах узагалі, незалежно від особливості ефектів, які вони викликають. Психічна напруженість – це певний емоційний стан, що є реакцією особистості на стресогенний фактор, взаємодію із соціальним середовищем.

Конкретна причина, яка спонукала звернутися до феномена соціально-психологічної напруженості, пов'язана з розробкою технології прогнозування політичної і, зокрема, електоральної поведінки громадян.

© Слагін В.П.

ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ (англ. *industrialization*) – процес значного збільшення питомої ваги промислового виробництва в економіці, створення великого машинного виробництва у народному господарстві чи його окремих галузях. Головним показником щодо темпів **І.** вважаються зміни у питомій вазі робочої сили, зайнятої у сільському господарстві. Зменшення цього показника до 25% свідчить про загальні ознаки трансформації аграрного суспільства в індустріальне. Переваги, які отримує індустріальне суспільство, спонукали національні уряди розробляти і запроваджувати систему спеціальних заходів з прискорення **І.** У XX ст. така практика отримала назву політики **І.** Незважаючи на різноманіття форм та неоднакову успішність зазначеної політики, вона незмінно передбачала розробку стратегій та планів, у яких віддавалася перевага промисловому розвитку.

© Козинський С.М.

ІНДУСТРІАЛЬНЕ (ПРОМИСЛОВЕ) СУСПІЛЬСТВО – тип складного розвинутого суспільства, де центральну роль відіграють машинне виробництво, фабрична організація та дисципліна праці, науково-технічна діяльність, загальнонаціональний ринок та система господарювання. Природним продовженням системи ідей **І.с.** стала теорія постіндустріального суспільства 70-х рр. XX ст., яка нині швидко набуває поширення у світі.

© Михненко А.М.

ІНЖЕНЕРІЯ СОЦІАЛЬНА – наука, яка в загальному плані формує специфічні знання, які спрямовують, впорядковують і оптимізують процес створення, модернізації і відтворення нових (“штучних”) соціальних реальностей. Вона доповнює соціологічну науку, перетворюючи наукові знання в моделі, проекти та конструкції соціальних інститутів, цінностей, норм, алгоритмів діяльності, поведінки тощо. **І.с.** озброює дослідників передусім методологією аналітико-синтетичного мислення і знаннями формалізованих процедур (технологій) конструкторсько-винахідницької діяльності. У прагматичному сенсі **І.с.** вивчає, зокрема, можливість отримання інформації через використання людського фактора (людської дурості), неосвіченості і неувважності, застосування простих паролів, невживання необхідних заходів без-

пеки; підходи до несанкціонованного доступу до інформації або систем зберігання інформації без застосування технічних засобів.

© Слагін В.П., Ралдугін Є.О.

ІНЖИНІРИНГ (англ. *engineering*) – 1) винахідництво, видумка, знання, розробка, конструювання, управління, проектування, побудова, процес винаходу тощо; 2) у загальному плані – це процес застосування інженерних методів стосовно будь-якого об'єкта. Більш точно **І.** – це проектування бізнес-процесів (також і процесів управління), об'єднаних єдиним інформаційним полем (інформаційною базою), яке враховує застосування механізму, що дає змогу перетворювати загальну інформацію в індивідуальний інформаційно-управлінський продукт споживання кожного елемента системи управління; 3) часто **І.** трактується як консультативні послуги дослідницького, проектно-конструкторського, розрахунково-аналітичного характеру, як підготовка техніко-економічних обґрунтувань проектів, розроблення рекомендацій у сфері виробництва й управління. Виділяються такі напрями **І.**: консультативний (пов'язаний переважно з інтелектуальними послугами при проектуванні об'єктів, планів будівництва і контролем над виконанням робіт); технологічний (надає замовнику технології, які необхідні для побудови об'єкта та його експлуатації, угоди на передачу досвіду, і знань; включає розробку проектів енергозбереження, водопостачання, транспортування тощо); фінансовий (спрямований на розробку нових фінансових інструментів і операційних схем).

© Логвінов В.Г.

ІНКОРПОРАЦІЯ (англ. *incorporation* – включення до свого складу чогось; приєднання) – спосіб систематизації законодавства, який полягає в об'єднанні за певним критерієм групи нормативно-правових актів, виданих у різний час, в одному збірнику без зміни їх змісту.

© Марчук Р.П., Штика Л.Г.

ІННОВАТИКА – галузь знань, що досліджує питання теорії інновацій та практичної організації інноваційної діяльності.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ІННОВАЦІЙНА ДИФУЗІЯ – процес поширення інновації. **І.д.** відбувається шляхом

передачі інформації (технічної, технологічної тощо) про інновацію через комунікаційні канали. Наслідком **І.д.** є поширення інновацій. Інтенсивність та масштаб цього процесу обумовлені рівнем сприйняття інновацій у певному середовищі. **І.д.** створює вигідні економічні й технологічні умови для освоєння виробництва інноваційної продукції на підприємствах, які не здійснювали витрати на розроблення або придбання права на використання відповідних об'єктів промислової інтелектуальної власності.

© *Никифоров А.Є.*

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ – у широкому розумінні – це доцільне перетворення різних сторін суспільного життя на основі наукового знання з метою отримання соціальних, економічних та інших практичних результатів. **І.д.** притаманна всім видам людської діяльності. Характерною ознакою цієї діяльності є генерування нових ідей та реалізація закладеного у них потенціалу, тому в цьому сенсі вона є феноменом. У структурі **І.д.** виокремлюються потреби (мотиви), що спонукають до діяльності; цілі та результати, на досягнення яких спрямована діяльність; засоби, за допомогою яких діяльність здійснюється. Різновидами **І.д.** є інноваційна праця та інноваційне підприємництво. У більш вузькому розумінні **І.д.** поширюється на суспільне виробництво, його структуру, процеси реалізації продуктів й управління. Для цілей державного управління **І.д.** слід розглядати як сукупність наукової, інженерно-технічної, організаційної, фінансової та комерційної діяльності, спрямовану на створення й впровадження на ринку нового або удосконаленого продукту, створення нового або удосконаленого технологічного процесу, що використовується в практичній діяльності, або нової чи удосконаленої організаційно-економічної форми, що забезпечує необхідну економічну й (або) суспільну вигоду. Суб'єктами **І.д.** є окремі особи та їх групи. Окремі суб'єкти, що здійснюють **І.д.**, мають статус найманих працівників або приватних підприємців. Їх групи утворюють суб'єкти **І.д.** більш високого рівня – трудові колективи та підприємства. Специфічним суб'єктом **І.д.** є держава, яка створює соціально-економічне середовище, формує механізм державного управління **І.д.** та реалізує відповідні заходи.

© *Никифоров А.Є.*

ІННОВАЦІЙНА ІНФРАСТРУКТУРА – організації, які створюють усі необхідні передумови для ефективної діяльності осіб та установ, що генерують інновації, та інноваційних підприємств. До **І.і.** належать такі організації: різноманітні інноваційні та інвестиційні фонди, венчурні фірми, інноваційні банки, біржі та аукціони інновацій, інформаційні системи інновацій, еталонна база, фірми, що проводять незалежну експертизу та сертифікацію продукції, фірми посередницьких послуг, страхові компанії інноваційної діяльності, інститут патентних повірених, консалтингові компанії у галузі “public relations”, система підготовки кадрів.

© *Никифоров А.Є.*

ІННОВАЦІЙНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ – модель, яка відтворює процеси широкомасштабного введення у господарський обіг через інновації таких продуктів інтелектуальної праці, як передові технології, зокрема, енерго-, ресурсозберігаючі технології, науково-технічні розробки та інші об'єкти прав інтелектуальної власності, створених у науково-технічній сфері діяльності, а також запровадження ефективних організаційно-управлінських рішень з метою їх комерціалізації або отримання соціально-економічного ефекту. Таким чином, у разі **І.м.р.** домінантою стають інновації як новостворені (застосовані, вдосконалені), конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери.

© *Гусєв В.О.*

ІННОВАЦІЙНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ – напрям державної політики, зорієнтований на формування нової економіки країни, що базується на знаннях, розвиток конкурентоспроможного наукомісткого виробництва на основі досягнень науки, технології і техніки. **І.п.д.** проводиться з урахуванням усього комплексу реформ, які створюють сприятливе для інноваційної діяльності макроекономічне середовище й заохочують підприємницьку ініціативу.

© *Никифоров А.Є.*

ІННОВАЦІЙНА ПРОДУКЦІЯ – нові або удосконалені товари та послуги, що вироб-

ляються (надаються) на основі нових знань (наукомістка продукція), які є конкурентоспроможними на ринку. Визначення **І.п.** встановлює певні обмеження для включення товарів та послуг у перелік об'єктів управління та зумовлює застосування відповідних механізмів державного управління інноваційною діяльністю у тій чи іншій сфері національної економіки.

© *Никифоров А.Є.*

ІННОВАЦІЙНА РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ – інтегрована соціально-економічна категорія, змістом якої є системні зміни об'єкта, до якого вона застосовується (національна економіка, промисловий комплекс, галузь, окреме виробництво). Стосовно національної економіки **І.р.** розкривається як запровадження комплексу економічних, інституціональних, науково-технічних, організаційних та інших заходів, що мають забезпечити прогресивні інституційні, структурні та технологічні зміни в її галузевій, міжгалузевій, регіональній, технологічній структурі за напрямом переходу на передову технологічну базу, зростання питомої ваги наукомісткої конкурентоспроможної інноваційної продукції, інтелектуальних послуг, усунення структурних деформацій, утвердження прогресивних організаційно-правових форм виробництва, а також забезпечити відповідні зміни структури внутрішнього ринку та експортної продукції, що, зрештою, має разом посилити конкурентоспроможність національної економіки, забезпечити її стійкий інноваційний розвиток та інтеграцію у світову економіку на рівноправних засадах. Зазначені напрями інноваційної реструктуризації збігаються із цілями інноваційної, інвестиційної, промислової, структурної політики, для досягнення яких ці політики використовують відповідні інституціональні механізми. Запровадження **І.р.** передбачає синергетичну інтеграцію механізмів цих політик для досягнення їх цілей. Звідси випливає, що поняття **І.р.** виступає також інтегрованою інституціональною категорією в предметних галузях зазначених політик. **І.р.** є передумовою забезпечення стійкого інноваційного розвитку, конкурентоспроможності, інтеграції у світове виробництво та спроможності в цих умовах, а також в умовах глобалізації, вирішувати основні завдання соціально-економічного розвитку та утвер-

дження України як високотехнологічної держави.

© *Гусєв В.О.*

ІННОВАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ – комплекс засобів досягнення цілей організації, який відрізняється від інших засобів своєю новизною, передусім для певної організації, виду економічної діяльності, країни в цілому. Визначення **І.с.** передбачає вирішення питань управління, планування і реалізації інноваційних проектів на основі прогнозування змін в економічній ситуації, пошуку і реалізації великомасштабних рішень, що забезпечують стійкий розвиток організації за рахунок виявлення внутрішніх і зовнішніх чинників успіху.

© *Никифоров А.Є.*

ІННОВАЦІЙНА СФЕРА – частина економічної системи, у якій здійснюється створення, впровадження, виробництво, поширення й споживання інновацій. **І.с.** включає суб'єктів інноваційної діяльності, що створюють і впроваджують інновації, інноваційні підприємства, інноваційну інфраструктуру, регулюючі інституції.

© *Никифоров А.Є.*

ІННОВАЦІЙНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО – діяльність підприємців та організацій щодо впровадження у виробництво нової техніки і технології шляхом використання результатів наукових досліджень і розробок та виробництва на цій основі нових чи покращених товарів, надання нових чи покращених послуг. Основною характерною рисою **І.п.** є відповідальність за економічні рішення.

© *Никифоров А.Є.*

ІННОВАЦІЙНЕ ПІДПРИЄМСТВО – суб'єкт інноваційної діяльності, який виробляє технологічно нову або значно вдосконалену наукомістку продукцію, що впроваджена на ринку, надає нові або значно удосконалені послуги, застосовує на практиці нові або удосконалені технології. Відповідно до Закону України “Про інноваційну діяльність” інноваційним вважається підприємство, що розробляє, виробляє і реалізує інноваційні продукти і (або) продукцію чи послуги, обсяг яких у грошовому вимірі перевищує 70% від його загального обсягу продукції і (або) послуг. Держкомстат України до інно-

ваційних відносить підприємства, які здійснювали технологічні інновації, а також ті, що реалізовували лише інноваційну продукцію протягом останніх трьох років.

© Никифоров А.Є.

ІННОВАЦІЙНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ – сукупність організаційно-економічних, соціально-психологічних форм, методів та способів управління інноваційними процесами у всьому їх різноманітті. **І.м.** – це спосіб дій, який створює сприятливі умови та забезпечує управління інноваційним процесом.

© Никифоров А.Є.

ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ – можливість суб'єкта інноваційної діяльності використовувати економічні ресурси для створення, впровадження, виробництва й поширення інновацій. **І.п.** визначається сукупністю й взаємодією його ресурсної, результативної та внутрішньої складових. Ресурсна складова характеризує ресурси, що необхідні для створення певних інновацій, їх наявність і збалансованість структури. Ресурси інноваційної діяльності охоплюють: кадровий склад, матеріально-технічну базу, фінанси, наукову та технічну інформацію, інтелектуальну власність, форми організації та управління інноваційною діяльністю, наукові школи та їх місце і роль у вітчизняній та світовій науці, науково-технічний потенціал. Результативна складова відображає здатність суб'єктів інноваційної діяльності ефективно використовувати наявні ресурси. Внутрішня складова характеризує причини інноваційної діяльності – мотивацію, рівень освіти інноваторів, національний менталітет тощо.

© Никифоров А.Є.

ІННОВАЦІЙНИЙ ПРОДУКТ – наукомісткий результат науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки, який використовується в практичній діяльності та забезпечує економічну або суспільну вигоду. У сфері державного управління **І.п.** можуть бути нові форми, методи, засоби та інституційні структури управління.

© Никифоров А.Є.

ІННОВАЦІЙНИЙ ПРОЕКТ – це система взаємопов'язаних цілей і програм щодо їх досягнення, які являють собою комплекс науково-дослідних, дослідно-конструкторсь-

ких, технологічних, організаційних, фінансових, управлінських, комерційних та інших заходів із визначенням ресурсів, термінів і виконавців, що оформлені у вигляді проектно-ї документації, і таких, що забезпечують ефективне вирішення конкретного науково-технічного або організаційно-економічного завдання (проблеми), яке виражено в кількісних показниках та забезпечує реалізацію інновації.

© Никифоров А.Є.

ІННОВАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС – послідовність етапів життєвого циклу інновацій від зародження ідеї через дослідження (розроблення), створення, впровадження, поширення, використання інновації до її утилізації (занепаду). Життєвий цикл інновацій у сфері виробництва поділяється на чотири етапи: *перший* – створення і впровадження новачків у виробництво, вихід на ринок (до якого належать стадії: фундаментальні дослідження, ринкові дослідження, прикладні дослідження, дослідно-конструкторські розробки, дослідне виробництво); *другий* – освоєння та зростання виробництва (виготовлення перших промислових серій, технічна підготовка виробництва); *третій* – стабільне виробництво (серійне виробництво, масове виробництво); *четвертий* – занепад виробництва (вихід з ринку). **І.п.** у сфері державного управління має специфічну структуру етапів і стадій: створення і впровадження новачків у практику (визначення цілей, наукові дослідження, розроблення способів досягнення цілей, дослідна апробація, розроблення законодавчих і нормативно-правових актів, прийняття (затвердження) законодавчих і нормативно-правових актів органами державної влади); поширення використання інновацій; домінуюче використання інновацій; занепад інновації.

© Никифоров А.Є.

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК – модель розвитку економіки, яка безпосередньо ґрунтується на отриманні нових наукових результатів та їх технологічному впровадженні у виробництво, і забезпечує приріст валового внутрішнього продукту переважно за рахунок виробництва й реалізації наукомісткої продукції та послуг. Для **І.р.** характерні такі риси: наявність державної політики і законодавства, спрямованого на стимулювання

інноваційних процесів; переважна частка високотехнологічних виробництв; безумовні пріоритети державної підтримки науки та освіти; переважання інтелектуального характеру праці над індустріальним; інтегровані технології; висококваліфікована робоча сила.

© Никифоров А.Є.

ІННОВАЦІЙНІ ІНКУБАТОРИ – центри підтримки малого інноваційного підприємництва, де створюється благодатне середовище для підготовки кадрів нових конкурентоспроможних фірм (приміщення, обладнання, засоби комунікацій, маркетинг тощо), надаються фонди венчурного капіталу. У світі функціонують сотні інкубаторів, переважно у високорозвинутих країнах (США, Німеччина, Велика Британія). За джерелами фінансування інкубатори поділяються на державні, університетські, корпоративні та приватні. Середній термін перебування в інкубаторі новостворюваних фірм – від одного до двох років.

© Розпутенко І.В.

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ – набори методів і засобів, що підтримують етапи реалізації нововведення. Розрізняють такі види **І.т.:** упровадження, тренінг (підготовка кадрів та інкубація малих підприємств), консалтинг, трансферт, аудит, інжиніринг.

© Бакуменко В.Д., Михненко А.М.

ІННОВАЦІЯ – загальносоціологічна категорія, результат і спонукальний мотив прогресу суспільства у всій його багатовимірності. Тому правомірно розглядати політичні, технічні, технологічні, економічні, управлінські, педагогічні, екологічні та інші сфери реалізації **І.** Залежно від цілей державного управління застосовується об'єктний або процесний підхід до визначення сутності **І.** Відповідно до об'єктного підходу **І.** – це результат інноваційної діяльності, який втілений у вигляді нових або удосконалених товарів чи послуг, що є конкурентоспроможними на ринку, технологічних процесів, організаційно-управлінських і соціально-економічних рішень виробничого, адміністративного, правового, комунікативного та іншого характеру, що використовуються в практичній діяльності та забезпечують суспільну або економічну вигоду. Згідно з процесним підходом **І.** у державному управлінні

характеризує створення й упровадження у практику якісно нових форм, методів, засобів та інституційних структур управління на основі використання досягнень науково-технічного прогресу, що забезпечують суспільну або економічну вигоду.

© Никифоров А.Є.

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ – зафіксовані і документально закріплені норми реалізації функцій державного управління та зорієнтовані на їх здійснення органи державної влади, а також стійкі принципи і правила поведінки учасників державно-управлінських відносин, які характеризують якість функціонування системи державного управління і виступають основними регуляторами діяльності суб'єктів реалізації державної політики. Специфіка державно-управлінських інститутів полягає в тому, що вони узаконені, організаційно впорядковані, структуровані, їх суспільне призначення, роль і місце в системі державного управління регламентовані відповідними нормативними актами; вони зорієнтовані на задоволення суспільних потреб та інтересів; мають можливість здійснювати владно-управлінські впливи на суспільство, окремі соціальні групи, відносини і процеси. Розвиток державно-управлінських інститутів визначається особливостями форми правління, державного устрою, політичного режиму, а також рівнем суспільної свідомості.

© Васіна А.Ю.

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА – сукупність управлінських відносин у системі державної влади, зумовлених наявністю одноосібного глави держави, що отримує свої повноваження шляхом виборів. Такий інститут властивий країнам з республіканською формою державного правління. Порівняно з усіма іншими вищими інститутами державної влади і посадовими особами президент володіє особливим статусом, компетенцією і відповідальністю. Його прерогативи дають змогу відігравати важливу роль у суспільно-політичному житті країни, значно впливаючи на процес державного управління. Одне з найважливіших завдань його діяльності полягає в забезпеченні консолідації і узгодженні дій усіх гілок влади. Для цього він наділений конституційними повно-

важеннями як у законодавчій, так і у виконавчій, і навіть у судовій владі. Все це робить президента ключовою фігурою у владних структурах держави. Інститути державної влади навіть за наявності розвиненої правової системи не можуть залишатися без авторитетного арбітра, який, не перебуваючи з цими інститутами в прямих відносинах влади, забезпечує узгоджене їх функціонування, здатний оперативно виводити державну систему з можливих критичних ситуацій. Тим самим президент забезпечує єдність державної влади, не порушуючи при цьому принципи її поділу. Він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Становлення **І.п.** відбувається під впливом історичних і національних особливостей, серед яких виявляється стійка традиція сильної персоніфікованої влади.

© Варзар І.М.

ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНИЙ – (лат. *institutum* – встановлення, установа) – це: 1) історично сформовані, усталені форми організації спільної діяльності людей; 2) організована система зв'язків і соціальних норм, яка об'єднує значимі суспільні цінності і процедури, що задовольняють основні потреби суспільства; 3) регулярно повторювані впродовж тривалого часу соціальні практики, що мають велике значення для структури суспільства, санкціоновані і підтримувані за допомогою соціальних норм.

І.с. – форма організації (держава, право, політичні партії, збройні сили, церква, школа, родина, мораль) та засіб здійснення спільної діяльності людей, що забезпечує стабільне функціонування суспільних відносин. За допомогою соціальних норм, правил, принципів і санкцій, що регулюють різні сфери суспільної діяльності, **І.с.** виконує організаційні, регулятивні, управлінські та виховні функції у суспільстві. Інституціоналізація суспільних відносин передбачає створення умов для їх трансформації та відтворення. У цьому процесі домінуючу роль відіграє інститут власності, що приводить до консервації норм і цінностей, за допомогою яких регулюються матеріальні відносини. Формування нових суспільних відносин передбачає руйнування старих **І.с.** і установ, які є основними носіями попередніх су-

спільних відносин. У суспільстві існує цілий комплекс **І.с.**, взаємодія яких забезпечує управління, організацію й регулювання суспільних відносин. **І.с.** у демократичних суспільствах діють на засадах сталої системи суспільних цінностей, що часто закріплюється в конституціях. В останніх визначаються повноваження основних інститутів політичної системи суспільства, установ соціального контролю й управління. Діяльність держави як інституту політичної влади законодавчо спрямовується на вирішення політичних, соціально-економічних і гуманітарних питань розвитку й удосконалення суспільного життя. Завдяки тому, що в **І.с.** втілюються суспільні цінності, розподіляються соціальні ролі й структурується мотивація поведінки людей, вони забезпечують соціалізацію індивідів, спадкоємність культури й передачу соціального досвіду.

© Михненко А.М., Петроє О.М.

ІНСТИТУТИ (СУБ'ЄКТИ) ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА – політичні партії, які не представлені на момент проведення громадської експертизи у Верховній Раді України, громадські організації та рухи, дитячі та молодіжні організації, професійні й творчі спілки, організації роботодавців, благодійні організації, релігійні організації, недержавні засоби масової інформації та інші непідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства України. На виконання Плану заходів щодо реалізації у 2008 р. Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства у 2007–2008 роках в Україні вже сформована ціла низка **І.г.с.**, здатних проводити якісну оцінку дій органів влади.

© Науменко Р.А.

ІНСТИТУТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ – елементи розгалуженої організаційної структури ЄС, які формуються двома способами: одні інститути складаються з осіб, що діють як офіційні представники держав-членів; інші – з осіб, які пропонуються національними урядами, але діють від імені всього Співтовариства. На сьогодні головними органами управління ЄС є: Європейська рада, Рада ЄС, Європейська комісія, Європейський парламент, Європейський Суд. Є також допоміжні і консультативні

органи – економічний і соціальний комітет, комітет регіонів, рахункова палата (або палата аудиторів). **Європейська Рада (European Council)** створена в 1974 р., а з 1986 р. її статут був офіційно закріплений в Єдиному європейському акті. До її складу входять глави держав і урядів країн-членів ЄС, а також голова Європейської комісії. **Рада ЄС (Рада міністрів) – (Council)** найвищий законодавчий орган ЄС. Рада має право ухвалення рішень, забезпечує координацію загальної економічної політики держав-членів, здійснює загальне керівництво бюджетом (спільно з парламентом), укладає міжнародні угоди. Складається з представників держав-членів ЄС у ранзі міністрів національних урядів. Фактично існує понад 25 різних галузевих Рад. **Європейська комісія (European Commission)** – виконавчий орган ЄС. Комісії належить право законодавчої ініціативи: вона розробляє законодавчі пропозиції і направляє їх в Раду, контролює подальший процес законотворчості; стежить за застосуванням законодавчих актів, прийнятих Радою. У разі порушень може вдатися до санкцій, наприклад передати справу до Суду. Вона має право ухвалювати самостійні рішення в таких сферах, як сільське господарство, торгівля, конкуренція, транспорт, функціонування єдиного внутрішнього ринку, захист навколишнього середовища та ін.; виконує бюджет і управляє фондами ЄС. Крім того, Європейська комісія виконує дипломатичні функції ЄС за кордоном, маючи в своєму розпорядженні мережу представництв. **Європейський парламент (European Parliament)** – консультативно-законодавчий орган ЄС, який складається з представників держав-членів, що обираються прямим голосуванням у цих країнах. Здійснює функції консультацій і контролю; затверджує бюджет і укладає міждержавні угоди; схвалює або вносить поправки до правових актів, що приймаються, і бюджету ЄС. Парламенту відведена провідна роль у призначенні голови і членів Комісії. Парламент контролює діяльність Ради за допомогою розгляду програм і звітів головної в Раді держави-члена. Міжпарламентські делегації підтримують зв'язки з національними парламентами всього світу. **Європейський суд** вирішує спори із правовідносин, що виникають на підставі норм установчих договорів та законодавства ЄС; розглядає за-

пити судових органів держав-членів, які стикаються з проблемами тлумачення та застосування норм права Європейського Союзу; розглядає справи в порядку попереднього контролю. За загальним правилом позови до приватних осіб, а також до посадових осіб держав-членів Суд не розглядає. Його юрисдикція поширюється на спори, які є найбільш складними і важливими з політичного погляду і стосуються інтересів ЄС у цілому. Відповідачем можуть виступати держави-члени та органи ЄС і їх посадові особи. Рішення Суду є обов'язковим. Також Суд володіє виключним правом тлумачення законодавства Співтовариства, але не займає ієрархічного становища стосовно національних судів держав-членів. Коли виникають сумніви, суд держави-члена може звернутися до Суду щодо тлумачення права Співтовариства.

© Забара І.М., Шушпанніков О.М.

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – безперервний процес кількісно-якісних і сутнісних змін та перетворень в інституційному середовищі державного управління. Необхідність постійних **І.з.д.у.** зумовлена невідповідністю структури і якості державно-управлінських інститутів умовам розвитку і вимогам суспільної системи. Напрямами проведення **І.з.д.у.** є: запровадження і розвиток нових державно-управлінських інститутів; коригування і удосконалення діючих інститутів; перегляд і відміна неефективних інститутів. **І.з.д.у.** супроводжуються періодами нестабільності, коли старі інститути вже не працюють, а нові ще не працюють. За таких умов зростає роль взаємодії державних і суспільних інституцій в питаннях формування, запровадження адаптації інститутів державного управління до нових умов суспільного розвитку. Особливо масштабні і глибокі **І.з.д.у.** спостерігаються в процесі проведення адміністративно-територіальних реформ.

© Васіна А.Ю.

ІНСТИТУЦІЙНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ (РЕФОРМИ) ЕКОНОМІКИ – реформи, спрямовані на формування засад ринкового господарства, приведення в дію його рушійних сил, насамперед підприємництва і конкуренції, що передбачає зміни у відносинах власності, приватизацію і земельну реформу, формування ринків праці і капіталів, про-

ведення антимонопольної політики, підтримку з боку держави малого і середнього підприємництва, розвиток фінансової інфраструктури, забезпечення стабільної законодавчої бази ринкової економіки, створення нової податкової служби, судової та правової системи.

© Бодров В.Г.

ІНСТИТУЦІЇ ІНТЕРНАЛЬНІ – поширені в суспільстві або у більш-менш значних його соціальних групах неформальні звичаї, традиції, моральні устої та кодекси (побутової) поведінки, внутрішні самообмеження, що впливають з виховання, ментальності, навколишнього середовища, навіть кліматичних умов, за яких відбувається життєдіяльність людини.

© Бодров В.Г.

ІНСТИТУЦІЇ ЕКСТЕРНАЛЬНІ – зовнішні, формальні офіційні обмеження, які визначаються і законодавчо встановлюються державою.

© Бодров В.Г.

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ – перетворення якогось політичного явища, події, руху на формалізований, упорядкований процес, організовану установу з певною структурою відносин, ієрархією влади різних рівнів та ін. Початкові форми **І.** виникають на рівні суспільного самоуправління та стихійних процесів, які самостійно організовуються у вигляді масових або групових рухів. **І.** існує тоді, коли виникають упорядковані, спрямовані дії, з'являються спочатку лідери, здатні їх організувати та очолити, а потім і постійні управлінські еліти, а сам цей процес піддається управлінню.

© Михненко А.М., Бакуменко В.Д.

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ – нормативно-правове оформлення організації і діяльності політичних партій, процес перетворення звичайних об'єднань громадян в один із найважливіших елементів політичної системи суспільства. Основою **І.п.п.** є їх конституціоналізація, яка на найвищому законодавчому рівні закріплює основи правового статусу, зокрема завдання, соціальне призначення, принципи, умови легалізації політичних партій. Логічним

продовженням і розвитком конституціоналізації в демократичних країнах є законодавча інституціоналізація, у результаті якої правове становище партій набуває завершеного вигляду.

© Михненко А.М., Соснін О.В.

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – процес формування, розвитку і засвоєння всіма елементами системи державного управління норм, правил, ролей, цінностей і еталонів, необхідних для здійснення державно-управлінської діяльності, способів контролю за їх поведінкою; результат процесу, в рамках якого досягається об'єктивізація державного управління і його ефективне функціонування. **І.д.у.** є постійним процесом, основним елементом якого є: поява і розвиток неформальних правил, ініційованих елементами суспільної системи; оформлення і закріплення усталених і прийнятних норм в законодавчо-нормативних актах; формування механізму забезпечення дотримання закріплених норм. Узгодженість цих етапів інституціоналізації виступає передумовою прогресивного розвитку системи державного управління.

© Васіна А.Ю.

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ – один з напрямів сучасної економічної думки, об'єктом дослідження якого є певні інститути (державна, профспілки, корпорація тощо), а також правові, психологічні та моральні аспекти. Інституційна теорія виникла на межі ХІХ–ХХ століть. Засновником теорії традиційного **І.** був американський економіст Т.Веблен, який сформулював принципові теоретичні і методологічні основи **І.** як цілісної наукової системи. Послідовниками Т.Веблена були його співвітчизники Дж.Коммонс, У.Мітчелл, Дж.Кларк, Дж.Гелбрейт, англійці Дж.Гобсон, Р.Тоні та багато інших європейських і американських економістів. Розвиток ідей **І.** спричинив поділ цієї школи на окремі ідейні напрями – насамперед “старий” традиційний і “новий” **І.** “Старий” **І.**, наслідуючи підходи Т.Веблена, зосереджує увагу на соціально-психологічних проблемах особистості, суб'єкта господарювання в середовищі ринкової економіки (стереотипи свідомості та поведінки, повнота і неповнота інформації). Представники “нового” **І.** досліджують інститути не тільки як куль-

турні чи соціально-психологічні феномени, а як набір формальних і неформальних норм, що визначають економічну поведінку індивіда та організацій в умовах ринку.

© Васіна А.Ю.

ІНСТИТУЦІЯ СОЦІАЛЬНА – 1) група осіб, покликана вирішувати справи, важливі для певної спільноти, для виконання функцій; 2) форма організації комплексу соціальних дій, які виконуються певними членами групи від імені всієї спільноти; 3) комплекс установ і засобів діяльності, що дають змогу окремим членам групи виконувати публічні функції, які мають на меті задоволення потреб групи і регулювання поведінки її членів.

© Петрос О.М.

ІНТЕГРАЦІЯ (лат. *integer* – єдиний, цілий) – загалом означає об'єднання частин, щоб вони могли працювати разом або представляти цілісну систему.

У державно-управлінському сенсі **І.** означає процес взаємного пристосування, розширення економічного і виробничого співробітництва, об'єднання національних господарств двох або більше держав, форма інтернаціоналізації господарського життя. Існує низка концепцій (шкіл) розвитку інтеграційних процесів: ринкова, ринково-інституційна, структурна, дирижистська, функціоналістська й ін. В основному вони являють собою осмислення й систематизацію конкретних шляхів і форм розвитку інтеграційних утворень, як правило, на прикладі практики європейської інтеграції, а також методи узгодження різних сфер господарської, соціальної й зовнішньої політики, механізми взаємодії країн і суб'єктів господарювання й урегулювання розбіжностей між ними.

© Стрельцов В.Ю.

ІНТЕГРАЦІЯ ЄВРАЗІЙСЬКА – в геополітиці це означає різноманіття форм об'єднання кількох просторових секторів Євразії. Інтеграція може здійснюватися як на основі воєнної експансії, так і мирним шляхом. Існує кілька шляхів геополітичної інтеграції – економічний, культурний, мовний, стратегічний, політичний, релігійний та ін. Усі вони можуть привести до одного кінцевого результату – збільшення стратегічного і просторового розміру блоку. Російськими нау-

ковцями та політиками висувається геополітичний проект Євразійського Союзу, який передбачає реорганізацію простору Євразії під егідою Росії в союзі з Європою, Китаєм, Іраном та Індією.

© Абрамов В.І.

ІНТЕГРАЦІЯ ЄВРОАТЛАНТИЧНА – процес політичного та військового об'єднання європейських держав та держав Північно-Американського континенту, зумовлений необхідністю розбудови спільного безпекового та оборонного простору.

Це поняття тісно пов'язане з концепцією євроатлантизму, яка наголошує, що головні центри західної цивілізації – Західна Європа та Великобританія – розділені з США Атлантичним океаном, і відповідно до цього трансокеанські комунікації мають важливе як соціально-економічне, так і політичне значення.

Родоначальником класичної концепції євроатлантизму є Н.Спайкмен, який не тільки розвинув учення Х.Маккіндера та А.Мехена, розподіливши світ на три сфери: Хадленд, Римленд та відділені Африканський та Австралійський континенти, але й увів надзвичайно важливе поняття “Серединний океан”. Проводячи паралелі між роллю Середземного моря в розвитку Стародавнього світу та північної частини Атлантики у новітній історії західної цивілізації, він дійшов висновку, що цей сектор Атлантики виконує роль внутрішнього моря, особливого атлантичного континенту, до складу якого входять Західна Європа та Східне узбережжя Північної Америки.

У більш широкому сенсі під доктриною “євроатлантизму” (або доктриною “євроатлантичної спільноти”) деякі науковці (Ніколас фон Крейтор, І.Іванова, А.Дугін) розуміють комплекс американської зовнішньої політики, пов'язаний із діяльністю НАТО, та більш широкий спектр проблем співробітництва США з європейськими країнами. Сутність цієї доктрини полягає в тому, що людина як індивідуум є постійною величиною, рівною в усьому – незалежно від нації, культури, релігії тощо. Але це визначення висвітлює лише зовнішні аспекти доктрини. Головною цінністю євроатлантизму є індивідуальна свобода кожної людини, а його атрибутами є правова держава та вільний ринок. Тобто євроатлантизм – це один із різновидів філософсько-ідеологічного формування цінностей євроатлантичної або західної циві-

лізації. Протилежністю атлантизму є ідея євразійства або континенталізму, яка передбачає пріоритет суспільних цінностей над особистими. У вузькому сенсі під І.є. розуміють інтеграцію з НАТО.

© Стрельцов В.Ю.

ІНТЕГРАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКА (*European integration*) – об’єктивний процес політичного, правового та соціально-економічного об’єднання європейських держав, зумовлений їх глибокою господарською взаємозалежністю і взаємодоповненням національних економік. Процес І.є. розглядається як ефективний спосіб уникнення збройних конфліктів між європейськими державами і практично є результатом військових потрясінь ХХ ст. Становлення І.є. відбувалося протягом певного історичного періоду, який можна поділити на такі етапи:

– потреби взаємного порозуміння між європейськими країнами;
– сподівання на економічний розвиток та добробут;
– прагнення реанімувати провідну економічну й політичну роль на міжнародній арені. Майже за півстоліття розвитку інтеграції Європейський Союз перетворився в один із основних економічних центрів сучасного світу, який переважає за сукупним валовим продуктом і обсягом зовнішньої торгівлі такі провідні світові держави, як США і Японія. Обрана форма інтеграції до Євросоюзу – компроміс, який, не вимагаючи створення федеративної структури, забезпечує більші масштаби співробітництва, ніж ті, які можливі на конфедеративних засадах. Згідно зі Стратегією Європейської Спільноти держави не повинні одночасно відмовитися цілковито від суверенітету, а лише відкинути догму його неподільності, відмовитися

Етапи	Зміст
Перший – 1950-1968 рр.	Становлення економічної Європи шести країн через заснування та функціонування: Європейської спільноти вугілля і сталі; Європейської економічної спільноти; Європейської спільноти з атомної енергії
Другий – 1969-1973 рр.	Поглиблення й розширення “спільного ринку”
Третій – 1974-1984 рр.	Певний застій євробудівництва
Четвертий – 1985-1991 рр.	Виникнення нових інтеграційних структур та їх підготовка до створення Європейського Союзу: зміцнення трьох вищезазначених Європейських спільнот; ухвалення Єдиного європейського акта; розширення Європейських спільнот
П’ятий – 1992-2007 рр.	Поглиблення та розширення євронтеграційних процесів: – утворення в 1992 р. Європейського Союзу (Маастрихтський договір); – удосконалення наднаціональних економічних, політичних, інституційних, правових та інших структур (Амстердамський та Ніццький договори); – підготовка до подальшого розширення ЄС та його здійснення
Шостий – після 2007 р.	Поглиблення євронтеграційних процесів: – набуття Європейським Союзом правосуб’єктності (Лісабонський договір); – підвищення конкурентоспроможності ЄС на світовій арені та вдосконалення процесу реалізації політик ЄС; – розширення кола країн єврозони

До передумов виникнення євроінтеграційних процесів, які спричинили утворення в другій половині ХХ ст. Європейських спільнот / Європейського Союзу, можна віднести:
– тенденції до зміцнення миру та безпеки;

від частки свого суверенітету на користь Наднаціональної Спільноти у визначених сферах. Водночас держави-члени здійснюють контроль за використанням переданих ними повноважень і приймають рішення про подальший розвиток інтеграції. Важливим

уроком євроінтеграції є необхідність повсякчасного узгодження інтересів держав, які беруть участь у цьому процесі. У процесі подолання численних криз у діяльності Спільноти, які супроводжувались ультимативними вимогами учасників інтеграційного процесу, вироблена культура діалогу і компромісу, яка включає повагу й урахування інтересів усіх без винятку країн-партнерів.

© Артьомов І.В., Стрельцов В.Ю.

ІНТЕГРАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКА УКРАЇНИ – складова частина інтеграції України у світовий політичний та економічний простір, яка передбачає її чітко визначену проєвропейську позицію, орієнтацію на розвинені країни ЄС. Цей напрям інтеграції передбачає демократизацію суспільства через розбудову громадянського суспільства, швидке проведення ринкових економічних реформ, адаптацію населення до західних ментальних цінностей, запровадження форм цивілізованої поведінки в міжнародних відносинах, адаптацію українського законодавства до законодавства ЄС, забезпечення прав людини, економічну інтеграцію та розвиток торговельних відносин між Україною і ЄС, інтеграцію до НАТО в контексті загальноєвропейської безпеки, політичну консолідацію та зміцнення демократії, адаптацію соціальної політики України до стандартів ЄС, культурно-освітню, науково-технічну і регіональну інтеграцію, галузеву співпрацю і співробітництво в галузі охорони довкілля. Принципи розбудови І.є.У. сформульовані в низці політичних та нормативно-правових документів держави.

© Руденко О.М.

ІНТЕГРАЦІЯ МІЖЕТНІЧНА – вид об'єднавчих етнічних процесів, що полягають у взаємодії двох і більше етносів чи етнічних груп у рамках поліетнічної держави і приводять до формування в них низки спільних духовно-культурних ознак, але не викликають зміни етнічної самосвідомості (у результаті такої взаємодії жодна з етнічних спільнот не втрачає своєї внутрішньогрупової ідентичності). І.м., згідно з Дж.Беррі, є найбільш доцільною стратегією акультурації (інші стратегії акультурації – асиміляція, маргіналізація, сегрегація). Останнім часом інтеграційна стратегія не лише як теорія, а і як практична модель державної етнополітики

дедалі більше привертає до себе увагу управлінців у ряді пострадянських країн.

© Троцинський В.П.

ІНТЕГРАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНА (лат. *integratio* – об'єднання розрізнених частин у щось ціле, спільне) – процес інтеграції на регіональному рівні, який базується на спільності територіальних кордонів держав, які інтегруються, на схожих шляхах історичного розвитку, які доповнюються природним, економічним, транспортно-комунікаційним, науково-технічним потенціалом, а також на спільності економічних проблем, зовнішньополітичних та геополітичних інтересів держав. І.р. є наступним, після національної, етапом об'єднувачого процесу. Досягнувши високих кондицій національної державності, розвинені країни переходять на наступний, більш високий ступінь свого розвитку. І.р. підкреслює особливості культури кожної нації та підвищує можливість ефективного вирішення спільних проблем.

© Макогон Ю.В., Кравченко В.О.

ІНТЕГРАЦІЯ СВІТОВА – об'єктивний процес інтенсифікації політичних, правових, соціальних, економічних та культурних відносин у планетарному масштабі, що приводить до виникнення і зростання інтегрованої та взаємозалежної моделі світу. Цей процес характеризується як позитивними, так і негативними наслідками. До позитивних можна віднести: поширення нових інформаційних технологій та пов'язаних із ними переваг (скорочення часу і витрат на трансакції, поліпшення умов праці та життя); перехід на ресурсозберігаючі технології; посилення уваги до важливих проблем людства та ін. До негативних наслідків належать: посилення нерівномірності розвитку країн світу; нав'язування сильними країнами своєї волі, нераціональної структури господарства, політичної та економічної залежності. Саме тому І.с. як суперечливий процес потребує регулювання на національному та міждержавному рівнях.

І.с. загострює глобальні проблеми людства, які можна визначити як комплекс зв'язків і відносин між державами і соціальними системами, суспільством і природою в загальнопланетарному масштабі, які зачіпають життєві інтереси народів усіх країн світу і можуть бути вирішені лише в результаті їх взаємодії.

Класифікація глобальних проблем включає: політичні проблеми (недопущення світової ядерної війни і забезпечення стабільного миру, роззброєння, військові та регіональні конфлікти); природно-екологічні проблеми (необхідність ефективної і комплексної охорони навколишнього середовища, енергетична, сировинна, продовольча, кліматична, боротьба з хворобами, проблеми світового океану тощо); соціально-економічні проблеми (стабільність розвитку світового співтовариства, ліквідація відсталості країн, що розвиваються, проблема розвитку людини, злочинність, стихійні лиха, біженці, безробіття, бідність тощо); наукові проблеми (освоєння космічного простору, довгострокове прогнозування тощо).

© Стрельцов В.Ю.

ІНТЕЛЕКТ УПРАВЛІНСЬКИЙ – (лат. *intellectus* – глузд, розсуд, мислення, пізнавальна діяльність, управління) – цілісна система розумових здібностей суб'єктів життєдіяльності, заснована на розвитку усвідомлюваних та ірраціональних механізмів, спрямованих на гармонізацію відносин між людиною, державою, суспільством і всесвітом. Залежно від рівня розвитку суб'єкта виділяються якісно відмінні типи **І.у.** Так, адаптивний **І.у.** спрямований на задоволення вітальних потреб і спирається на натуралістичні світоглядні орієнтації. Основу проєктивного **І.у.** складають механізми випереджального відображення явищ буття як умов планування та передбачуваності явищ буття. Конструктивний **І.у.** спрямований на оптимізацію середовища й умов існування. Креативний **І.у.** орієнтований на створення нових, удосконалення відомих та подальшу розробку шляхів і засобів удосконалення буття.

© Решетніченко А.В.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ – нематеріальні продукти творчої діяльності людини (колективу) в науковій, виробничій, літературній та мистецькій галузях. Об'єкти **І.в.**: винаходи, патенти, товарні знаки, промислові зразки, сорти рослин та інші селекційні й біологічні досягнення, геологічні й географічні карти, схеми, комп'ютерні програми тощо, літературні та науково-літературні твори, аудіовізуальні й фотографічні твори, а також музикальні, драматичні, живописні та інші твори мистецтва, – підляга-

ють правовій охороні, а економічний простір з об'єктами **І.в.** – правовому регулюванню Цивільним, Господарським, Кримінальним, Митним кодексами України. Державно-управлінські аспекти відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 4 квітня 2000 р. № 601 вирішує утворений у складі Міністерства освіти і науки України Державний департамент інтелектуальної власності, забезпечуючи виконання ст. 54 Конституції України щодо гарантування громадянам свободи творчості та захисту **І.в.** Основоположним законодавчим актом у цій сфері є Закон України “Про авторське право і суміжні права”, прийнятий у 1993 р., із змінами та доповненнями, які набрали чинності в 2001, 2003 та 2004 рр.

© Загайнова Л.І.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ – сума знань, досвіду, професійної підготовки й інтуїції всіх працівників підприємства, закладу, держави. В результаті міждисциплінарних досліджень відбувається певне “запозичення” понять. Характерним прикладом може служити використання в соціології, політології, державному управлінні та інших суспільних науках економічного поняття “капітал”, що вийшов досить далеко за межі свого первісного змісту. **І.к.** є одним з основних видів соціального капіталу, феномен якого останнім часом почали активно обговорювати в науковій літературі. Даний термін ще не є сталим, поряд з ним використовуються такі поняття, як нематеріальні активи, інтелектуальний потенціал, активи знань тощо.

© Кирєєва О.Б.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ (лат. *potentia* – сила) – сукупність результатів усвідомлюваної індивідуальної, колективної та суспільної розумової діяльності, що за певних умов можуть бути використані для досягнення визначеної мети, вирішення певного завдання, реалізації можливостей окремої особистості, держави і суспільства. Потенціал – це наявні засоби, запаси і джерела, що можуть бути використані для досягнення визначеної мети, вирішення певного завдання, реалізації можливостей окремої особистості, суспільства, держави в якійсь сфері. **І.п.** є багатоскладовим поняттям, що включає систему освіти, комп'ютерне забезпечення, системи

зв'язку, бази даних, системи науки, інтелектуальну власність, людину як носія інтелекту і т. ін. **І.п.** являє собою нерозривну єдність не тільки кількісної і якісної сторін, але й дійсного та можливого.

© Кіресва О.Б.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ РЕСУРСИ СУСПІЛЬСТВА (лат. *intellectus* – розуміння, розум) – історично сформовані здібності, уміння та навички розумової діяльності, спрямовані на підтримку взаємодії процесів виникнення, становлення та зміни суб'єктів соціального буття. Підставою для розуміння сутності інтелектуальних ресурсів слід використати загальне визначення понять “інтелект” та “ресурси”. Інтелект – розум, здатність мислити, проникливість, сукупність тих розумових функцій, що перетворюють сприйняття в знання чи критично переглядають і аналізують уже наявні знання. Ресурси (від франц. *ressource* – допоміжний засіб) кошти, цінності, запаси, можливості, джерела засобів, доходів. **І.р.с.** складаються з інтелекту як розумової здатності людини, необхідної для засвоєння знань; інтелектуального потенціалу окремої людини і суспільства в цілому; інтелектуального капіталу, що являє собою активно використовувану частину інтелектуального потенціалу.

© Кіресва О.Б.

ІНТЕНСИФІКОВАНИЙ ДІАЛОГ З НАТО З ПИТАНЬ НАБУТТЯ ЧЛЕНСТВА – перша офіційна програма підготовки до членства в НАТО, в якій можуть брати участь усі країни-партнери, що хочуть набути членства в НАТО або мають намір вести консультації з НАТО з питань, пов'язаних із членством. 21 квітня 2005 р. відбулося засідання Комісії Україна-НАТО на рівні міністрів закордонних справ, головним результатом якого стало рішення про запрошення України до Інтенсифікованого діалогу з НАТО з питань набуття членства, який охоплюватиме питання членства та програми широкомасштабних реформ, що мають забезпечити зближення нашої держави з Альянсом. Вперше про можливість започаткування інтенсифікованого діалогу з країнами-учасницями Програми “Партнерство заради миру” було оголошено на Мадридському саміті НАТО 1997 р. Інтенсифікований діалог буде покривати широке коло політичних, військових, фінан-

сових та безпекових питань, які стосуються можливого членства в НАТО, однак без наслідків щодо будь-якого можливого рішення НАТО. Цей діалог включатиме засідання в рамках РСАП, а також періодичні засідання з Північноатлантичною радою на рівні послів, Міжнародним секретаріатом НАТО та іншими відповідними органами НАТО”. Після запровадження в 1999 р. Плану дій щодо членства як основної програми підготовки до вступу країн-аспірантів до Альянсу Інтенсифікований діалог став виконувати роль підготовчого етапу до цього плану. Після прийняття рішення про започаткування Інтенсифікованого діалогу з країною-партнером як перший крок вона запрошується надати свій Документ для початкового обговорення (Initial Discussion Paper). У документі дається детальний виклад позиції держави з важливих з точки зору НАТО питань, підтверджуються зобов'язання щодо досягнення вимог Дослідження з питань розширення НАТО і Плану дій щодо членства, формулюються запитання, на які очікуватиметься відповідь від НАТО. Інтенсифікований діалог включає періодичні зустрічі з Північноатлантичною радою на рівні послів (до 2-х на рік), Групою експертів Міжнародного секретаріату НАТО (до 3-х на рік) та, у разі запиту країни-учасниці, з іншими органами НАТО. Прозорість процесу Інтенсифікованого діалогу стосовно інших країн-партнерів забезпечується шляхом оглядових брифінгів з цього приводу під час регулярних засідань у форматі Ради євроатлантичного партнерства (на рівні послів, Політичного або Політико-військового керівного комітету) або, у разі потреби, засідань у форматі *ad hoc* для заінтересованих партнерів.

© Бакуменко В.Д.

ІНТЕНТ-АНАЛІЗ (англ. *intent* – значення, намір) – метод, який використовується для аналізу виступів політиків, що мали місце в різних ситуаціях: конфліктне протистояння влади, передвиборчі кампанії, теле- й радіо-інтерв'ю, різні публікації в пресі тощо. Результати дослідження дають змогу розкрити прихований підтекст виступів, недоступний за інших форм аналізу, які використовуються політичною аналітикою. Терміном інтенція позначається суб'єктивна спрямованість думки людини на якийсь об'єкт, наміри чи мету, виражені в активності свідомості

суб'єкта. Іntenціональний зміст мови людини є його важливою характеристикою. При дослідженні інтенціональної спрямованості мови використовуються деякі психологічні підходи до дослідження, які спираються на широке коло мовних матеріалів, почерпнутих із повсякденної мовної й комунікативної практики людей. Спосіб аналізу цих матеріалів – психосемантичний.

© Титаренко О.Р.

ІНТЕРЕСИ ДЕРЖАВНІ – концептуально виражені та чітко сформульовані положення щодо сукупних потреб держави, пов'язані з проблемами її безпеки й умовами подальшого розвитку. Вирізняються **І.д.** поточні і перспективні. Захист **І.д.** передбачає необхідність застосування всіх легітимних засобів, що є в її розпорядженні. **І.д.**, як правило, отримують своє вираження і закріплення в конституціях держав, інших законодавчих та нормативно-правових актах і документах.

© Бакуменко В.Д.

ІНТЕРЕСИ НАЦІОНАЛЬНІ – найважливіша складова суспільних інтересів, які є головною детермінантою, початковим пунктом і реальною причиною свідомих дій людей. **І.н.**, будучи вираженням об'єктивних потреб, являють собою сукупність збалансованих інтересів особистості, суспільства і держави в різних сферах життя, у внутрішній і зовнішній політиці. **І.н.** складається на основі національних цінностей, враховує спосіб життя, менталітет і прагнення народу, особливості соціально-економічного і політичного устрою країни, її можливості, геополітичне і геостратегічне положення. Основною формою вираження **І.н.** виступає державна політика, цілі й конкретні завдання якої виробляють і здійснюють відповідні органи державної влади із залученням неурядових організацій та інститутів громадянського суспільства.

© Михненко А.М.

ІНТЕРЕСИ ОСОБИСТОСТІ – усвідомлені індивідом потреби в необхідних для його існування та розвитку матеріальних і духовних життєвих ресурсах (власність, соціальний статус, влада, територія та ін.), які виступають головними мотивами його суспільної діяльності. Ступінь реалізації **І.о.** визначає її соціальний статус, соціальне са-

мопочуття, самооцінку. Базовими **І.о.** є такі, що пов'язані з її свободою, безпекою, добробутом, законністю, справедливістю, мирним життям в умовах демократії. Найбільш сприятливі умови для реалізації **І.о.** створюються в демократичних країнах. Авторитарні та тоталітарні режими перешкоджають самоідентифікації особистості, перетворюють її на засіб досягнення своїх цілей. **І.о.** можна класифікувати за сферами суспільного життя (економічні, політичні, духовні), за часовими параметрами (довгострокові та короткострокові). Знання **І.о.** для різних соціальних груп та їх облік є важливим чинником успіху на шляху управління суспільним розвитком.

© Михненко А.М.

ІНТЕРЕСИ ПОЛІТИЧНІ – потреби суб'єктів політики, що зумовлені їх становищем у суспільстві, концептуально усвідомлені ними, пов'язані із досягненням або збереженням політичної влади для здійснення своєї волі в системі політичних відносин. Носієм **І.п.** може бути як суб'єкт суспільства (народ, нація, етнос, соціальна група, окремий індивід), так і політичний інститут (державна, партія, суспільно-політична організація). **І.п.** як головний мотив політичної діяльності спонукають до постановки певної політичної мети і здійснення конкретних політичних дій щодо їх досягнення. Прагнення різних учасників політичного процесу реалізувати свої **І.п.**, пов'язані, насамперед, з досягненням влади або її перерозподілом, а також із зміною їх політичного статусу в суспільстві, часто породжує політичні конфлікти. У період сталого розвитку суспільства існує визначена і відносно стійка структура інтересів різних соціальних груп, окремих індивідів, а також інституційні форми вираження цих інтересів. У нестабільному ж стані суспільної системи, в її кризовий період спостерігається дифузія інтересів, зумовлена нестійкістю соціально-економічного і політичного становища суб'єктів. Здатність політичного суб'єкта ясно усвідомити **І.п.** і концептуально чітко сформулювати політичні завдання з їх реалізації в політичній програмі є важливою умовою досягнення політичних цілей.

© Бакуменко В.Д.

ІНТЕРЕСИ ПУБЛІЧНІ – інтереси соціальної спільноти, задоволення яких слугує умовою і гарантією її існування та розвитку. **І.п.**

об'єднують у собі спільні інтереси суб'єктів суспільства за обов'язкової умови, що реалізація прав і обов'язків одного з них не порушує прав інших суб'єктів. На сучасному етапі **І.п.** мають пріоритетне значення стосовно публічно-правових відносин, оскільки вони співвідносяться як причина і наслідок. Орієнтиром, який визначає **І.п.** і розкриває їх суть, є принципи, норми і правові положення, відображені в ратифікованих міжнародних нормативно-правових актах, у конституціях та інших нормативних правових актах держав.

© Михненко А.М., Бакуменко В.Д.

ІНТЕРЕСИ СОЦІАЛЬНІ – реальна причина, рушійний чинник соціальних дій, що формують мотиви і стимули, ідеї та емоції суб'єктів суспільства (індивідів, соціальних груп). Інтереси, як і потреби, є практичним виявленням необхідності. Але **І.с.** безпосередніше, ніж потреби, відображають практичне ставлення людей до умов свого існування і розвитку та визначають зміст подій. **І.с.** виступають як об'єктивне ставлення суб'єктів суспільства, що відображає спрямованість позиції і поведінки при обранні чи створенні умов задоволення своїх потреб, для реалізації цілей. **І.с.** можна класифікувати за: ознаками спільності (індивідуальні, групові, суспільні); спрямуванням діяльності (економічні, політичні, духовні); характером суб'єкта (національні, державні, регіональні, партійні); можливістю здійснення (реальні, уявні); ставленням до об'єктивних тенденцій суспільного розвитку (прогресивні, реакційні, консервативні). Необхідною ланкою механізму реалізації **І.с.** є спонукання суб'єкта до діяльності (мотиви і стимули). **І.с.** різних верств населення, партій, індивідів у політичній сфері фіксують їх ставлення до умов політичного буття, вимоги до влади створити відповідні умови існування та розвитку. Вимоги створення певних умов існування, змін у системі взаємин між різними верствами та групами в суспільстві, певних політичних дій держави, партій, профспілок, політичних еліт, індивідів знаходять відображення в політичних ідеологіях, програмах.

© Михненко А.М., Бакуменко В.Д.

ІНТЕРМОДАЛЬНІ ТРАНСПОРТНІ КОРИДОРИ – міжнародні комунікації, що кон-

центруються на генеральних (стратегічних) напрямках транспорту загального користування – залізничний, автомобільний, морський, річковий, трубопровідний, а також телекомунікації. На перетині основних транспортних коридорів будуть формуватися комунікаційні вузли, які в умовах преференційного (пільгового) режиму забезпечать високу якість обслуговування та різноманітність надаваних послуг. Їх метою є прискорення проходження торговельного, промислового і фінансового капіталу, підсилення інформаційного й культурного обмінів. У цьому контексті зростає роль міжнародного співробітництва, об'єднання зусиль для подолання митних і податкових бар'єрів, узгоджених дій при встановленні порткових та інших транспортних зборів.

Прогнозується значне зростання вантажоперевезень, що зумовлено не тільки збільшенням торговельного обороту, але й деконцентрацією промислового виробництва у зв'язку з об'єднанням національних компаній у міжнародні корпорації і розвитком складальних потужностей у третіх країнах. Наслідком цього є зростання ролі транспорту у виробничо-технологічному циклі. Для різних за рівнем розвитку країн постають спільні проблеми пропускної спроможності наявних транспортних систем, питання оподаткування, мита, різноманітних екологічних та інших обмежень.

© Розпущенко І.В.

ІНТЕРНАЦІОНАЛ (англ. *international* – міжнародний) – спільна назва міжнародних організацій переважно лівої політичної орієнтації, які ставили перед собою досить різноманітне коло завдань – від захисту прав найманих працівників у міжнародному масштабі до глобальної перебудови суспільства на соціалістичних та комуністичних засадах. **1-й І.** був створений за ініціатииви К.Маркса в Лондоні (Велика Британія) 28 вересня 1864 р. та являв собою скоріше міжнародне профспілкове об'єднання, ніж власне політичний рух. Розпущений на конгресі у Філадельфії (США) в 1876 р. **2-й І.** виник як міжнародна спілка політичних партій соціалістичного та соціал-демократичного спрямування країн Європи в 1889 р. Розпався в момент початку Першої світової війни в серпні 1914 р. Формально був відновлений у 1919 р., з 1923 р. отримав назву Соціалістичний робіт-

ничий інтернаціонал. Остаточного ліквідований під час Другої світової війни. **3-й І.** (Комуністичний Інтернаціонал, Комінтерн) – створений у 1919 р. з ініціативи В.Леніна як міжнародна спілка комуністичних партій. Найбільш радикальне з усіх міжнародних об'єднань такого ґатунку. Фактично повністю залежав від уряду СРСР. Під час Другої світової війни був розпущений за рішенням радянського диктатора Й.Сталіна в 1943 р. **4-й І.** – міжнародна спілка прихильників радянського лідера-дисидента Л.Троцького різко антисталінського забарвлення, що звинувачувала чинний уряд СРСР у зраді комуністичних ідеалів. Після вбивства Л.Троцького фактично розпався та припинив активну діяльність. **Соціалістичний І.** (Соцінтерн) – міжнародна спілка партій соціалістичного та соціал-демократичного спрямування європейських країн, яка виникла в 1951 р., правонаступник 2-го І. На сьогодні – одне з найбільш впливових міжнародних політичних об'єднань, яке справляє суттєвий вплив на формування політики Європейського Союзу. **Чорний І.** – єдиний І. ультраправого спрямування, нацистський аналог троцькістського 4-го І., міжнародна спілка прихильників нацистського лідера-дисидента О.Штрассера, який був змушений емігрувати з Німеччини через гострий конфлікт з А.Гітлером. Повністю повторив долю 4-го І.

© Бакаєв Ю.В.

ІНТЕРНАЦІОНАЛ КОМУНІСТИЧНИЙ (КОМІНТЕРН, 3-Й ІНТЕРНАЦІОНАЛ) – міжнародна організація, яка в 1919-1943 рр. об'єднувала комуністичні групи та партії світу. Комінтерн був історичним наступником І-го Інтернаціоналу (1864-1876 рр.) та 2-го Інтернаціоналу (1889-1914 рр.). Перший установчий конгрес відбувся у березні 1919 р., у ньому взяли участь 35 партій та груп комуністичного та соціалістичного напрямку з 21 країни. Вищі органи: Конгрес та постійно діючий орган – Виконком (діяв у Москві). За час існування відбулося 7 конгресів Комінтерну, останній – у 1935 р. Комінтерн засновано за ініціативою особисто В.І.Леніна з метою поширення ідей революції та інтернаціоналізму. Після приходу до влади І.В.Сталіна Комінтерн був провідником інтересів СРСР. Комінтерн розпущено під час Дру-

гої світової війни 15 травня 1943 р., наступник – Комінформ (Комінформбюро), який припинив існування в 1956 р. після XX з'їзду КПРС. Формального наступника у Комінформі не було, однак фактично його роль перейшла до Організації Варшавського договору і Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ).

© Загайнова Л.І.

ІНТЕРНАЦІОНАЛ СОЦІАЛІСТИЧНИЙ (СОЦІНТЕРН) – міжнародне об'єднання соціалістичних та соціал-демократичних партій. Заснований у 1951 р. на установчому з'їзді у м. Франкфурт-на-Майні 76 партіями та організаціями соціал-демократичного напрямку. Програмні принципи Соцінтерну викладені в декларації “Про цілі та завдання демократичного соціалізму”, в якій відображені основні концепції соціал-демократії: відмова від марксизму як теоретичної бази її ідеології та політики; влада робочого класу за умови збереження приватної власності; поступова трансформація капіталізму в “демократичний соціалізм” без класової боротьби та революцій; мир у світі. Соцінтерн підтримував і оголосив соціалістичною ідеєю європейської інтеграції, сприяв мирному співіснуванню, співробітництву та паритетному роззброєнню соціалістичного й капіталістичного таборів. Питання взаємовідносин із комуністичними партіями світу є дискусійним. Соцінтерн об'єднує понад 50 партій і груп, до них також тяжіють асоційовані міжнародні громадські організації жінок, молоді тощо. Вищі органи: Конгрес, який збирається раз у 2-3 роки, Рада Інтернаціоналу (до її складу входять по 2 делегати від кожної партії) та Бюро, постійно діючий орган – Секретаріат. Офіційний орган інформації – бюлетень “Socialist Affairs” (до 1971 р. “Socialist International Information”).

© Загайнова Л.І.

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ (лат. *inter* – між, *natio* – нація) – світоглядний принцип, який стверджує рівність та суверенність усіх народів світу, потребує визнання та поважання самобутності соціально-історичних та культурних надбань кожного з них. Реалізація цього принципу передбачає формування світової співдружності націй на засадах взаємодопомоги та взаємосприяння всебічному прогресивному розвитку. Принцип **І.** було

покладено в основу діяльності таких міжнародних організацій, як Ліга Націй та ООН. Водночас у другій половині XX ст. принцип **І.** нерідко використовувався як ідеологічне прикриття для експансіоністських прагнень окремих держав та політичних режимів. У марксистсько-ленінській соціальній філософії була сформульована теорія пролетарського **І.**, в рамках якої наголошувалося на безнаціональності як міжнародного пролетаріату, так і міжнародної буржуазії.

© Казакевич Г.М.

ІНТЕРНЕТ (англ. *Internet, Interconnected Networks* – з'єднані мережі) – глобальна інформаційна мережа, всесвітня система добровільно об'єднаних комп'ютерних мереж, побудована на використанні протоколу IP і маршрутизації пакетів даних. **І.** утворює всесвітнє (єдине) інформаційне середовище – осереддя цифрової інформації. Інтернет складається з безлічі взаємозалежних національних, регіональних комп'ютерних мереж, комунікацій, програм і забезпечує віддалений доступ до комп'ютерів, електронної пошти, дошки оголошень, баз даних і дискусійних груп. **І.** є фізичною основою для Всесвітньої павутини (Всесвітньої мережі або Глобальної мережі).

© Краснощок В.М.

ІНТЕРПЕЛЯЦІЯ (лат. *interpellatio* – перебивання промови, порушення) – одна з форм притягнення уряду до політичної відповідальності (парламентський контроль за урядовою діяльністю). **І.** – це сформульована одним або групою депутатів і подана в письмовій формі вимога (офіційний запит) до окремого міністра чи глави уряду дати пояснення з приводу суспільно важливого конкретного питання або загальної політики. Від звичайного запиту вона відрізняється передусім процедурою внесення і правовими наслідками. **І.** вноситься на пленарному засіданні парламенту. Звичайно вимагається велика кількість підписів під текстом **І.**, встановлюються жорсткі строки її подання та обговорення. Текст **І.** заздалегідь розсилається депутатам та уряду. У пояснювальній записці до тексту зазначаються її причини і пропонуються строки відповіді уряду. За **І.** настає відповідь глави уряду чи міністра, обговорення і прийняття рішення шляхом голосування. Обговорення відповіді може ви-

кликати загальні дебати про довіру уряду. Незадовільна оцінка парламентом відповіді, висловлення недовіри чи осуду дій можуть викликати відставку міністра чи уряду в цілому. Можливе також створення слідчої комісії. Уряд, зі свого боку, діючи через главу держави, може ініціювати розпуск парламенту. **І.** є дієвим засобом контролю за діяльністю уряду з боку опозиції.

© Малиновський В.Я.

ІНТРАНЕТ (англ. *Intranet*) – внутрішньокорпоративна приватна мережа, що використовує стандарти Інтернету. Як правило, **І.** – це Інтернет у мініатюрі, тобто частина мережі до брандмауера, що побудована на використанні протоколу IP для обміну і спільного використання деякої частини інформації всередині даної установи, яка захищена від несанкціонованого доступу через Інтернет (це можуть бути списки співробітників, списки телефонів партнерів і замовників). Найчастіше під цим терміном розуміють тільки видиму частину Інтранету – внутрішній веб-сайт організації.

© Краснощок В.М., Рзаєва С.Л.

ІНТРАПРЕНЕРСТВО – стиль управління, який інтегрує ринкові підходи до управління, партнерство з приватним сектором, службове підприємництво, втілення підприємницького духу в діяльності, упровадження механізмів конкуренції, інноваційності і творчості при прийнятті рішень, динамізм у роботі.

© Михненко А.М., Бакуменко В.Д.

ІНФОДИНАМІКА – підхід до аналізу та концептуальна модель інформаційних процесів, передусім комунікативного типу. Такими процесами є процеси управління, особливо адміністративного, де комунікація та інформація виступають як головні складові. Контекстом **І.** управління є закономірності процесів обміну інформацією, інформаційними артефактами (ІАр) у комунікативних контурах систем управління. Тому синонімами для цього поняття можна вважати назви: “інфодинаміка артефактів управління” або “динаміка ІАр”. Базис **І.** складається з інваріантів, які визначають закономірності фундаментальних інформаційних процесів, закони **І.**, найбільш важливими з яких є закони збереження та їх наслідки. Базові принципи **І.** дають змогу будувати більш формалі-

зовані моделі управлінських процесів і визначати дуже складні процеси еволюції в інформаційному просторі управління та принципи відбору, які при цьому діють.

© Панчук А.М.

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ – сукупність взаємопов’язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних і виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян та суспільства; в основу цих процесів покладено створення, розвиток і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які побудовані з використанням сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки.

© Панчук А.М.

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА – глобальний, загальноцивілізаційний процес активного формування і широкомасштабного використання інформаційних ресурсів. Базою інформатизації став стрімкий розвиток комп’ютерної техніки, електронних комунікацій та інформаційних технологій, що впроваджуються в усі сфери суспільного життя. Під впливом інформатизації в розвинених країнах уже сформовано, а в інших країнах формується інформаційне суспільство. Перспективи інформатизації обговорювалися на Всесвітньому саміті з питань інформаційного суспільства, який проходив у дві фази в Швейцарії (2003 р.) і Тунісі (2005 р.) за участю делегацій з близько 170 країн світу. Основним документом Саміту стала “Декларація принципів”, в якій глобальним завданням у новому тисячолітті проголошено побудову орієнтованого на інтереси людей, відкритого для всіх і спрямованого на розвиток інформаційного суспільства.

© Кравченко С.О.

ІНФОРМАТИКА – галузь знання і практичної діяльності, зайнята процесами отримання, переробки, аналізу, зберігання і передавання інформації.

© Штика Л.Г., Гогіна Л.М.

ІНФОРМАЦІЙНА БАЗА (англ. *information base*) – 1) сукупність інформації в довільній формі, у тому числі в електронній; 2) впорядковані певним чином різноманітні дані

для зберігання та використання; 3) предметно-орієнтовані, інтегровані, усталені набори даних, що підтримують хронологію і здатні бути комплексним джерелом достовірної інформації для оперативного аналізу та прийняття рішень; 4) база даних, спосіб групування і фільтрування даних, в якій враховуються особливості використання цих даних користувачами; 5) поійменована структурована сукупність даних, що відображає стан об’єктів та їх відношень у конкретній предметній області; 6) база даних, яка містить інформацію, одержувану з інших баз даних у формі підсумкової інформації, що становить інтерес для користувача або групи користувачів; 7) база даних, що містить інформацію, потрібну для автономної інформаційної системи, реалізованої на автономному персональному комп’ютері та розрахованої на роботу одного користувача або групи користувачів з поділом у часі одного робочого місця. У сфері державного управління **І.б.** є основою формування інформаційно-аналітичних, корпоративних інформаційних систем органів влади.

© Логвінов В.Г., Рубан І.А.

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА – система апаратних, програмних, організаційних та законодавчих засобів, спрямованих на забезпечення захисту: інформаційного простору України від небажаного інформаційного впливу; національних інформаційних ресурсів, функціонування інформаційно-телекомунікаційних систем та інформації, що циркулює в них. **І.б.** є складовою національної безпеки, що характеризує стан захищеності національних інтересів в інформаційній сфері від зовнішніх та внутрішніх загроз. Об’єктами **І.б.** виступають свідомість, психіка людей, інформаційно-комунікаційні системи, що складають інформаційну інфраструктуру держави. Суб’єктами **І.б.** є: держава, що здійснює свої функції через відповідні органи державної влади шляхом створення системи забезпечення **І.б.**; громадяни, суспільні або інші організації і об’єднання, що володіють повноваженнями із забезпечення **І.б.** відповідно до законодавства. Основні цілі **І.б.**: забезпечення інформаційного суверенітету України в умовах глобалізації інформаційних відносин і прагнення інших країн до інформаційного домінування; формування інформаційного

середовища, орієнтованого на духовний та інтелектуальний розвиток особи і суспільства в цілому; підтримка необхідної достатності інформаційних ресурсів України, які забезпечують розвиток особи та стійке функціонування суспільства і держави; забезпечення захисту інформації фізичних, юридичних осіб та держави від зовнішніх і внутрішніх інформаційних загроз, у тому числі боротьба з комп'ютерними злочинами; забезпечення законності і реалізація прав суб'єктів інформаційних відносин у галузі створення і використання національних інформаційних ресурсів, інформаційних технологій та інформаційної інфраструктури. Складові **І.б.**: захист інформаційного простору; захист інформації з обмеженим доступом; захист інформаційних ресурсів. Див. також *Безпека інформаційна*.

© Клименко І.В.

ІНФОРМАЦІЙНА КАМПАНІЯ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(англ. *campaign* – сукупність дій, спрямованих на виконання важливого суспільно-політичного чи економічного завдання) – ініційований урядом або іншим органом влади комплекс дій з метою надання громадськості інформації щодо суспільно важливих або державно-управлінських питань, який здійснюється впродовж визначеного періоду часу з використанням різних методів і засобів інформування для забезпечення інформованості й розуміння громадянами цілей та змісту державної політики. **І.к.с.д.у.** характеризується як загальними: комплексність заходів, чітке визначення цілей, спрямованість на велику цільову групу або кілька груп, використання різних каналів передачі інформації, чітко визначений період реалізації, так і специфічними рисами: офіційний характер комунікації, високий ступінь громадської легітимності, виконання ролі суб'єкта інформування інституціоналізованим органом державної влади (у випадку кампаній загальнодержавного масштабу – урядом), залучення у ролі партнерів неурядових організацій, суспільна значимість предмета інформування.

© Ілюк Т.М.

ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА (лат. *informatio* – пояснення, виклад; *cultura* – освіта, виховання, розвиток) – складова за-

гальнолюдської культури, регулятор функціонування й розвитку інформаційної сфери, сукупність принципів і механізмів збирання, збереження, обробки, передачі і представлення інформації і пов'язані з цим інноваційні зміни у сфері організації і управління в різних галузях людської діяльності. Цементуючим елементом **І.к.** є інформація – одна з трьох основних субстанцій – поряд з енергією і матерією, що створюють світ, в якому живе людина і яка трансформує знання, ідеї, уявлення, правила діяльності. Сучасна **І.к.** увібрала в себе всі свої попередні форми (усне і письмове мовлення, книгодрукування, радіо, телеграф тощо) і об'єднала їх в єдиний засіб, який якісно поліпшує інтелектуальні здібності і творчий характер особистості. У формуванні **І.к.** ключову роль відіграє освіта, яка формує нового спеціаліста інформаційного суспільства.

© Полуріз В.І.

ІНФОРМАЦІЙНА МОДЕЛЬ – сукупність трьох типів моделей об'єкта: математичної, обчислювальної і моделі даних, – які містять основну інформацію про те, що і яким методом необхідно обробляти для одержання остаточного результату.

© Панчук А.М.

ІНФОРМАЦІЙНА ПОСЛУГА – здійснення інформаційної діяльності у визначений час і у визначеній законом формі з доведення інформаційної продукції до споживачів з метою задоволення їхніх інформаційних потреб. В умовах інформаційного суспільства **І.п.** надається громадянам та їх об'єднанням, фізичним і юридичним особам з боку державних і приватних організацій за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

© Клімушин П.С.

ІНФОРМАЦІЙНА РЕВОЛЮЦІЯ – радикальна зміна в ХХ ст. інструментальної бази, способів передачі і зберігання інформації, а також обсягів інформації, що доступна активній частині населення. **І.р.** створює технологічну основу для об'єднання інтелектуальних здібностей людства.

© Сурмін Ю.П.

ІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА – призначена для відображення і ведення інформацій-

ної моделі, найчастіше – будь-якій галузі людської діяльності. Ця система повинна забезпечувати засоби для протікання інформаційних процесів: зберігання, передачі, перетворення інформації.

На думку одних авторів, **І.с.** включає персонал, який її експлуатує, на думку інших – ні. Розрізняють 3 класи інформаційних систем за ступенем їх автоматизації: 1) *ручні інформаційні системи* – характеризуються відсутністю сучасних технічних засобів переробки інформації і виконанням всіх операцій людиною; 2) *автоматизовані інформаційні системи* (АІС) – найбільш популярний клас **І.с.** Припускають участь у процесі обробки інформації і людини, і технічних засобів, причому головна роль відводиться комп'ютеру; 3) *автоматичні інформаційні системи* – виконують усі операції з переробки інформації без участі людини. Прикладом автоматичних інформаційних систем є деякі пошукові машини Інтернету, наприклад Google, де збирання й оновлення бази інформації про сайти здійснюється автоматично пошуковим роботом (crawler), і людський чинник не впливає на ранжування результатів пошуку. Зазвичай терміном **І.с.** у наш час називають автоматизовані інформаційні системи.

© Клімушин П.С.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – сукупність методів і засобів щодо розміщення і подання державних інформаційних ресурсів, що містять системи класифікації і кодування, уніфіковані системи документації, раціоналізації документообігу і форм документів, методів створення інформаційних баз даних і баз знань. До інформаційних ресурсів органів державної влади належать ресурси, вироблені в результаті діяльності органів державної влади, а також ресурси, вироблені на замовлення і в інтересах органів державної влади організаціями всіх форм власності. До основних завдань управління інформаційними ресурсами відносять: створення інформаційних ресурсів, необхідних для виконання завдань державного управління і реалізації конституційних прав різних категорій громадян на інформаційні державні послуги; забезпечення ефективного використання державних інформаційних ресурсів у діяльності

органів державної влади і державних установ; забезпечення вільного доступу громадян і організацій до інформаційних ресурсів відповідно до чинного законодавства України; створення необхідної нормативно-правової бази; координація галузевих і регіональних державних структур з формування та використання державних інформаційних ресурсів, визначення порядку й умов їх використання; реєстрація та облік державних інформаційних ресурсів, формування і забезпечення доступності інформації про склад, розміщення й умови використання інформаційних ресурсів; установлення повноважень і обов'язків органів державної влади, підприємств і організацій, підрозділів та окремих фахівців з формування, захисту й використання державних інформаційних ресурсів; визначення складу державних інформаційних ресурсів, необхідних на кожному рівні державного управління, для забезпечення їх формування, форм подання, збирання, введення, збереження, обробки і використання; організація моніторингу стану інформаційних ресурсів; організація захисту державних інформаційних ресурсів, контроль їх стану, цілісності і використання. Стратегія формування **І.з.д.у.** полягає в об'єднанні інформаційних ресурсів, призначених для забезпечення діяльності органів державної влади, на умовах відповідності цих ресурсів визначеним вимогам і включення їх у систему за регламентованою процедури.

© Клименко І.В.

ІНФОРМАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ (англ. *information environment*) – сукупність технічних і програмних засобів збереження, обробки і передачі інформації, а також політичних, економічних і культурних умов реалізації процесів інформатизації. Результатом розгортання процесу інформатизації власне і створюється інформаційне середовище.

© Клімушин П.С.

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО – концепція постіндустріального суспільства, нова історична фаза розвитку цивілізації, в якій головними продуктами виробництва є інформація та знання. Прикметними рисами **І.с.** є: підвищення ролі інформації і знань у житті суспільства; зростання частки інфор-

маційних комунікацій, продуктів і послуг у валовому внутрішньому продукті; створення глобального інформаційного простору, що забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення їх потреб в інформаційних продуктах та послугах.

© Михненко А.М.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ АРТЕФАКТ – різновид сталих та однозначних форм “відчуженої” інформації (документи, розпорядження, інформація на комп’ютерних носіях тощо), які циркулюють у комунікативних контурах управління.

© Панчук А.М.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВЕКТОР ПЛАНУ ДІЙ УКРАЇНА – НАТО – комплекс принципів та цілей, передбачених в інформаційній діяльності України на шляху її євроатлантичної інтеграції. Принципи свободи слова і преси та вільне поширення інформації є наріжними каменями для утвердження демократичних держави і суспільства, що керуються верховенством права. Положення Конституції України щодо свободи слова та інформації відповідають ст. 19 Загальної декларації прав людини і ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основних свобод. Україна підтримує Резолюцію 59 (1) Генеральної Асамблеї ООН, яка проголошує, що свобода інформації є основним правом людини і критерієм для всіх інших свобод. У зв’язку з цим суттєве значення має тісне співробітництво України з відповідними міжнародними організаціями, зокрема Радою Європи та ОБСЄ. Основними цілями в інформаційному векторі євроатлантичної інтеграції України є: вдосконалення і забезпечення реалізації гарантій свободи думки і слова, свободи преси, вільного висловлення поглядів і переконань та доступу до інформації; забезпечення вільного отримання, публікації та поширення інформації засобами масової інформації; імплементація відповідного законодавства для усунення перешкод діяльності ЗМІ; поглиблення інформаційного виміру співробітництва Україна-НАТО, включаючи парламентське співробітництво; підвищення рівня обізнаності громадськості з НАТО шляхом співробітництва України з НАТО у сфері інформації, включаючи співробітництво з

Центром інформації і документації НАТО в Україні.

© Бакуменко В.Д.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОРТАЛ або Інтернет-портал (лат. *port* – вхід, ворота) – у сучасному розумінні це точка входу в інформаційно-технологічний простір, утворений різноманітними інформаційними ресурсами, сервісами, інформаційними технологіями, що асоціюється з комп’ютерними програмами, які забезпечують доступ до будь-яких інформаційних ресурсів в Інтернеті.

Інтернет-портал (веб-портал) – веб-сайт, що надає користувачеві Інтернету різні інтерактивні інформаційні сервіси, які доступні в рамках одного веб-сайту: новини, форуми, обговорення, голосування, електронна пошта, пошуковий механізм, погода тощо.

Виділяють два види порталів: горизонтальні та вертикальні. *Горизонтальними* прийнято називати портали, що охоплюють багато тем, наприклад, Yahoo, Яндекс. Такі портали створюють навколо пошукових систем. *Вертикальні* – це спеціалізовані тематичні портали. У практиці трапляється розподіл порталів на інтернаціональні та регіональні (Yahoo належить до першого типу, а Яндекс – до другого). Додатково портали розподіляють на публічні та корпоративні.

Публічні портали – це портали, орієнтовані на всіх web-користувачів. Вони є Інтернет-еквівалентом публічних бібліотек; кожен може увійти і користуватися всім, що представлено на екрані монітора (Google, Yahoo!, MSN).

Корпоративний портал характеризується орієнтацією на специфічний тип користувачів (співробітники, партнери). Такі портали нерідко мають внутрішній і зовнішній інтерфейс, відрізняються цілями і можливостями використання.

Інтенсивному розвитку порталів сприяють програмні продукти, що дають змогу об’єднати в єдиний простір інформацію різних джерел.

Основними завданнями в царині державного управління є створення та забезпечення функціонування веб-порталів і веб-сайтів центральних і територіальних органів влади, концентрація та систематизація необхідної інформації і системи знань з управлінських питань; своєчасне забезпечення громадян, державних органів, організацій, установ повною і достовірною інформацією щодо

виконання управлінських функцій. Важливого значення набуває якість нормотворчої діяльності, результативність роботи державних органів та інших організацій. Головна сторінка порталу має інтегровану інформацію, яка розкриває на вищому рівні основні інформаційні можливості порталу, дає змогу провести загальну орієнтацію в системі інформаційних ресурсів. Інформаційна структура Урядового порталу та сайтів міської й обласної адміністрації визначається кількома обов'язковими розділами (наявність яких обумовлена загальними вимогами щодо діяльності органів державної влади України) та необов'язковими розділами (обумовлені важливістю інформації для реалізації функцій і досягнення цілей, завдань органів виконавчої влади України). Таким чином, здійснюється інформаційна підтримка основних видів діяльності органів виконавчої влади України. Комунікаційна підтримка полягає в інформаційній взаємодії з користувачем, який подає свій соціальний запит і одержує відповідь на електронній сторінці. Створення таких ресурсів відображає своєрідну інформаційну паспортизацію міст, областей (достовірні поточні дані про територію, населення, економіку, соціальну сферу, науку, культуру, освіту тощо) і має велике значення для системи державного управління.

© Машкаров Ю.Г., Ралдугін Є.О.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОДУКТ, ПРОДУКЦІЯ – 1) матеріалізований результат інформаційної діяльності, призначений для задоволення інформаційних потреб громадян, державних органів, підприємств, установ і організацій; 2) документована інформація, яка підготовлена і призначена для задоволення потреб користувачів; 3) документована інформація, підготовлена відповідно до потреб користувачів і представлена у вигляді товару; 4) інформаційні ресурси всіх видів, програмні продукти, бази і банки даних та інша інформація, представлена у вигляді товару. **І.п.** є комп'ютерні програми, бази і банки даних та інша інформація. У сфері державного управління **І.п.** можуть бути, наприклад, законодавчі акти, розпорядження, інструкції, плани соціально-економічного розвитку, програми розвитку міста, документована інформація тощо. Особливістю **І.п.**, що створені в органах державної влади, є те,

що в більшості випадків доступ громадян до них має надаватись на безкоштовній основі.

© Логвінов В.Г., Рубан І.А.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР – сукупність сховищ, банків і баз даних, технологій їх супроводу і використання, інформаційних телекомунікаційних систем, що функціонують на основі загальних принципів і забезпечують інформаційну взаємодію організацій і громадян, а також спрямовані на задоволення їхніх інформаційних потреб. Основними компонентами **І.п.** є: інформаційні ресурси, засоби інформаційної взаємодії та інформаційна інфраструктура.

© Машкаров Ю.Г.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР УПРАВЛІННЯ – узагальнений фазовий простір, координатами якого є певні сфери компетентності інформаційних суб'єктів; метрикою **І.п.у.** є інтелектуальний обсяг, який визначається за допомогою інваріантів інфодинаміки.

© Панчук А.М.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ РЕСУРС (англ. *information resource*) – 1) сукупність документів в інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо); 2) сукупність інформації та даних в інформаційних системах – бібліотеках, архівах, банках даних тощо; 3) окрема документована інформація та сукупність документованої інформації у складі інформаційних систем (базах і банках даних, бібліотеках, архівах тощо); 4) організована за єдиною технологією сукупність інформаційних продуктів, у тому числі бази даних. **І.р.** як впорядкована і концентрована форма накопичення та зберігання інформації, повинні будуватися на основі загальних правил, узгодженої структури та визначених стандартів або форматів даних. Відсутність таких вимог під час формування **І.р.** створює проблеми при організації інформаційної взаємодії органів влади, призводить до дублювання інформації різними органами влади. **І.р.**, які зберігаються в організаціях, що функціонують на території країни і містять інформацію з різноманітних аспектів діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування, юридичних осіб і громадян, відповідають визначеним вимогам до структури й утримання, зареєстровані відповідно до регла-

ментованої процедури і входять у систему національних інформаційних ресурсів.

© Логвінов В.Г., Рубан І.А.

ІНФОРМАЦІЙНІ МЕРЕЖІ (англ. *information networks*) – 1) мережі для збирання, передачі або поширення інформації, у тому числі телекомунікаційні; 2) комплекс телекомунікаційного і спеціального обладнання та програмно-апаратних засобів, об'єднаних у технологічному процесі та призначених для надання телекомунікаційних послуг і задоволення інформаційних потреб користувачів мережі; 3) мережа, що охоплює певну територію (континенти, континент, країну, будівлю, організацію) та надає доступ до відповідних інформаційних ресурсів і призначена для обміну інформацією між державними органами, підприємствами (організаціями), які використовують вузол або станцію та канал зв'язку для підключення до мережі; 4) інтеграція інформаційних баз, інформаційних систем та ресурсів через канали зв'язку за допомогою ІКТ (комбінації комп'ютерів та інших пристроїв, пов'язаних таким чином, щоб користувачі могли обмінюватися інформацією і спілкуватися один з одним); 5) сукупність інформаційних систем (комплексів), що мають: а) різноманітну інформаційну спрямованість; б) уніфіковане програмне забезпечення і інтерфейс; в) частково уніфікований контент; г) та таких, що взаємодіють один з одним через канали комунікації; 6) середовище, в якому будь-яка юридична або фізична особа, яка перебуває в будь-якому пункті, може контактувати легко і з мінімальними витратами з будь-яким іншим органом, організацією чи індивідом, надаючи їм доступ до своїх інформаційних ресурсів і, відповідно, отримуючи доступ до їхніх ресурсів.

© Логвінов В.Г., Рубан І.А.

ІНФОРМАЦІЙНІ ПОСЛУГИ – здійснення у визначеній законом формі інформаційної діяльності щодо доведення інформаційної продукції до споживачів з метою задоволення їх інформаційних потреб. **І.п.** надаються громадянам та їх об'єднанням, фізичним і юридичним особам з боку державних і приватних організацій за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій і є невід'ємною категорією інформаційного суспільства.

Концепція життєдіяльності сучасного суспільства заснована на розумінні того, що сучасна держава взаємодіє з суспільством через надання йому послуг. З появою нового типу інформаційного суспільства спектр **І.п.** охопив такі сфери функціонування суспільства: освіта, дозвілля, комерція, державне управління тощо. З'явився новий вид економіки – кібереконіміка.

І.п. з боку держави надається у формі акта уповноваженого органу, який встановлює окремі права та обов'язки зацікавленої особи. Формою результату послуги може бути оформлення й передача зацікавленій особі передбаченого законодавством документа (свідоцтва, ліцензії, паспорта, іншого спеціального бланка). До основних ознак **І.п.** з боку держави належать: форма надання – електронний документ; повноваження з надання послуги, що закріплені законом та нормативно-правовими актами; отримання консультації щодо умов надання послуги. Структура надання **І.п.** включає наступні блоки: замовлення державної послуги; нормативно-правове забезпечення послуги; супровідні документи; процедура замовлення послуги; процеси реалізації послуги в державному органі; форма, терміни і зміст послуги.

© Клімушин П.С.

ІНФОРМАЦІЙНІ СЛУЖБИ – підрозділи органів влади, що виконують інформаційні та інформаційно-аналітичні функції й забезпечують зв'язок із засобами масової інформації та громадськістю. До них належать: інформаційні управління, управління внутрішньої політики, підрозділи, прес-служби, прес-центри, управління і центри громадських зв'язків, прес-бюро, прес-секретарі та прес-аташе з відповідним апаратом тощо.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ – цілеспрямована організована сукупність інформаційних процесів з використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують високу швидкість обробки даних, швидкий пошук інформації, розосередження даних, доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування.

© Панчук А.М.

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ – це сукупність дій, що відбу-

ваються в інтересах підвищення ефективності управлінської та політичної діяльності і мають на меті пізнання сутності, причин, тенденцій розвитку подій і явищ у політиці, розгляд і оцінювання ситуацій, вироблення на основі аналізу й обробки інформації висновків, рекомендацій, коментарів; сукупність технологій, методів збирання та обробки інформації, що характеризує об'єкт управлінського впливу (соціальні, політичні, економічні й інші процеси), специфічних прийомів їх діагностики, аналізу й синтезу, а також оцінки наслідків прийняття політичних рішень; **І.-а.д.** у прикладному плані спрямована на забезпечення діяльності осіб, які приймають рішення в управлінській, політичній, економічній та інших сферах, в умовах дефіциту часу, за неповної, нечіткої або суперечливої інформації про досліджувані процеси. Інформаційно-аналітичне забезпечення **І.-а.д.** передбачає цілеспрямований пошук, збереження та поширення інформації, необхідної для аналізу та вибору альтернатив, організація та контроль за проведенням прогнозно-аналітичних робіт, підготовки інформаційно-аналітичних матеріалів за результатами наукових досліджень.

© Рейтерович І.В., Телешун С.О.

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНА СИСТЕМА (англ. *Information-analytical system*) – 1) комплекс спеціального обладнання та програмно-апаратних засобів обробки інформації в електронному вигляді з метою отримання аналітичних матеріалів; 2) суспільна структура, що включає інформаційні технології, інформаційні системи та інформаційні ресурси для здійснення інформаційно-аналітичної діяльності; 3) інтегрована **І.-а.с.** – державна інфраструктура для забезпечення узгодження інформаційно-аналітичної діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування і підвищення ефективності державного управління. **І.-а.с.** забезпечує здійснення інформаційно-аналітичної діяльності в органах державної влади (ОДВ) як сукупності дій та заходів, що побудовані на основі концепцій, методів і засобів, нормативно-методичних матеріалів для збирання, накопичення, обробки та аналізу даних на основі інформаційних технологій з метою обґрунтування прийняття рішень. Доцільно при розробці і використанні **І.-а.с.**, призначених для застосування

в державних структурах, мати відповідні стандарти (регламенти), які визначають відповідність розробок систем вимогам підтримки професійної діяльності осіб, які приймають рішення в цих органах. Запровадження **І.-а.с.** ОДВ є необхідною передумовою інформаційної еволюції в системах ОДВ.

© Логвінов В.Г., Рубан І.А.

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ – сукупність технологій, методів збирання та обробки інформації, що характеризує об'єкт управлінського впливу (соціальні, політичні, економічні й інші процеси), специфічних прийомів їх діагностики, аналізу й синтезу, а також оцінки наслідків прийняття різних варіантів політичних рішень. Систему **І.-а.з.** управління можна визначити як взаємозалежну та відповідним чином сформовану сукупність організаційних, організаційно-правових, інформаційних, методичних, програмно-технологічних компонентів, що забезпечує необхідну якість прийнятих управлінських рішень за рахунок раціонального використання інформаційних ресурсів та інформаційних технологій.

© Рейтерович І.В.

ІНФОРМАЦІЙНО-МЕТОДИЧНИЙ РЕСУРС – інформація щодо пріоритетних напрямів та результатів наукових досліджень у певній сфері діяльності, підходів, методів та методик проведення наукових досліджень і оцінки їх результатів; матеріалів наукових конференцій, симпозіумів, семінарів; навчально-методичного забезпечення, що включає освітньо-професійні та професійні програми, програми функціональної спеціалізації, кваліфікаційні тести й анкети для оцінки і контролю рівня професійних знань та навичок фахівців у даній сфері діяльності, базові підручники та навчальні посібники; державні реєстри центральних і місцевих органів державної виконавчої влади, матеріали статистичної звітності; зведеного каталогу бібліотечних фондів за напрямками у даній сфері діяльності; довідкового апарату, який включає різноманітні довідники, інформаційні матеріали з питань певної діяльності в різних країнах, інформаційно-довідкові системи. Впорядкована множина документів або будь-яких інших даних, яка створюється і надає індивідуальний доступ

для задоволення потреб у різноманітній інформації. У державно-управлінській діяльності найчастіше використовується проблемно-орієнтований **І.-м.р.**, спрямований на забезпечення управління певними сферами діяльності всією необхідною інформацією. Він складається з таких основних розділів: нормативно-правового, до якого входить постійно оновлювана правова база; бази даних локального та віддаленого доступу. **І.-м.р.** і система його комплектування мають відповідати вимогам: повноти; достовірності; актуальності та різноманітності форм подання інформації; багатоаспектності класифікації документів; можливості зберігання і доступу до структурованої та неструктурованої інформації.

© Бакуменко В.Д.

ІНФОРМАЦІЙНО-ПОШУКОВА СИСТЕМА (англ. *information retrieval system*) – система, призначена для пошуку документів в інформаційних масивах, базах даних і всієї сукупності інформаційних ресурсів. Більшість **І.-п.с.** шукають інформацію на сайтах у Всесвітній павутині, але існують також системи, здатні шукати файли на ftp-серверах, а також інформацію в групах новин Usenet. Останнім часом з'явився новий тип пошукових машин, заснованих на технології RSS, а також серед XML-даних різного типу. Пошуковий движок або пошукова машина – це комплекс програм, що забезпечує функціональність пошукової системи. Основними критеріями якості роботи пошукової машини є релевантність, повнота бази, облік морфології мови. Індексція інформації здійснюється спеціальними пошуковими роботами. Поліпшення роботи пошукових систем – це одне з пріоритетних завдань сьогодення Інтернету.

Популярні пошукові системи: загальномовні Google (18% російськомовного сегмента); Yahoo! (1% Рунета). *Українські:* А.UA; Мета; Bigmir.net; Пошук І.ua; <http://guru.ua>, Пошук ГуРу. *Російськомовні* – більшість “російськомовних” пошукових систем індексують (тобто включають у свою пошукову базу) і шукають тексти кількома мовами – українською, білоруською, англійською тощо, на відміну від “загальномовних” систем, що індексують усі документи підряд, тим, що в основному реєструють ресурси, розташовані в доменних зонах, де домінує російська мова, або інши-

ми способами обмежують своїх робіт російськомовними сайтами.

Aport (1% Рунета), Rambler (18% Рунета), Яндекс (47% Рунета), Mail.ru (7% Рунета), Webalta, Qwika, Gogo.ru, Turtle, Punto, Nigma, Darodar – пошукова система товарів, “ИГДЕ” – перша комерційна пошукова система, Visualworld, Вершки Рунета – пошук по заголовних сторінках.

© Мордвинцев В.М.

ІНФОРМАЦІЙНО-ПОШУКОВИЙ МАШИНА – впорядкована сукупність документів, фактів або відомостей про них, призначених для зберігання та інформаційного пошуку. При цьому інформація може бути зафіксована у вигляді публікацій, звітів, електронних записів, мікрокопій тощо. Як правило, у різних установах **І.-п.м.** формується за функціональною ознакою.

© Рейтерович І.В.

ІНФОРМАЦІЯ (лат. *informatio* – відомості, повідомлення, оприлюднення) – це продукт взаємодії даних і методів, розглянутий у контексті цієї взаємодії. Це реакція реципієнта на повідомлення у формі відео, аудіо, друкованого тексту, тактильного дотику тощо.

І. це первинне поняття, точного визначення якого не існує. Нові відомості, які прийняті, зрозумілі й оцінені її користувачем як корисні, нові знання, які отримує користувач (суб'єкт) у результаті сприйняття і переробки певних відомостей, входять у поняття **І.** У матеріальному світі людини **І.** матеріалізується через свій носій і завдяки йому існує. У ХХ ст. слово “інформація” стало базовим терміном у безлічі наукових галузей, отримавши особливі для них визначення і тлумачення. Згідно з “Новітнім філософським словником” **І.** (роз'яснення, виклад, обізнаність) – одне з найбільш загальних понять науки, що позначає деякі відомості, сукупність яких-небудь даних, знань тощо. Раніше слово “інформація” було похідним від “інформувати”, тобто надавати які-небудь відомості. Загалом **І.** – активізатор життя.

© Тронь В.П.

ІНФОРМАЦІЯ КОНФІДЕНЦІЙНА (англ. *confidential information*) – 1) відомості, які перебувають у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюються за їх бажанням

відповідно до передбачених ними умов; 2) загальне визначення інформації, доступ та використання якої обмежено певним чином. Стосовно інформації, що є власністю держави і перебуває в користуванні органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності, з метою її збереження може бути відповідно до закону встановлено обмежений доступ – надано статус конфіденційної. До таємної інформації належить інформація, що містить відомості, які становлять державну та іншу передбачену законом таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству і державі. Конфіденційність інформації забезпечується шляхом застосування різних методів безпеки даних, зокрема таких як: криптографія, електронний цифровий підпис та ін. У державних органах здійснюється через Національну систему конфіденційного зв'язку.

© Логвінов В.Г., Рубан І.А.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ (англ. *Information on Activities of State Bodies, Local Governments*) – термін, що використовується у вітчизняному інформаційному законодавстві для визначення офіційної документованої інформації, яка створюється в процесі поточної діяльності глави держави, органів законодавчої, виконавчої, судової влади, прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування. Основними джерелами цієї інформації є акти Верховної Ради України, акти Президента України, підзаконні нормативні акти, ненормативні акти державних органів, акти органів місцевого самоврядування. Див. також *Державно-управлінська інформація*.

© Свірін М.Г.

ІНФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОСТІ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – це процес надання інформації громадськості, який має на меті досягнення таких суспільно важливих завдань: формування у громадян системи об'єктивних знань щодо діяльності органів державної влади; вироблення у громадян соціально важливих установок на участь у державному управлінні; забезпечення їх компетентної участі в управлінні державою; формування громадської думки. Не-

зважаючи на однобічність процесу надання інформації, **І.г.с.д.у.** передбачає наявність зворотного зв'язку як засобу оцінювання його результативності. Виходячи зі специфіки державного управління **І.г.с.д.у.** може мати на меті надання громадянам інформації: щодо власне управлінської діяльності державних органів; з метою профілактики чи вирішення соціально значимих проблем (охорона здоров'я, екологія, національна безпека тощо); для формування позитивного іміджу органів державної влади.

© Люк Т.М.

ІНФОСФЕРА (англ. *information sphere*) – 1) сфера економіки, що займається виробництвом, обробкою, зберіганням і поширенням інформації і знань; 2) сукупність інформації, інформаційної інфраструктури, яка збирає, формує, поширює і використовує інформацію, а також системи регулювання суспільних відносин, які при цьому виникають; 3) сфера діяльності різних суб'єктів, що пов'язана зі створенням, перетворенням і споживанням інформації. **І.** включає в себе все знакове середовище, яке оточує людей у сучасному суспільстві. В умовах формування інформаційного суспільства в Україні надзвичайно актуальними постають питання державного регулювання, стимулювання розвитку **І.**, яка має слугувати фундаментом побудови демократичного, громадянського суспільства, з одного боку, а з другого, – є однією з галузей, в якій створюється інформаційна продукція, обсяги реалізації якої, а відповідно і надходження до бюджету, зростають з кожним роком все більшою мірою.

© Логвінов В.Г., Рубан І.А.

ІНФРАСТРУКТУРА (англ. *infrastructure*), (лат. *infra* – нижче, під) – базисна фізична структура суспільства або організації, комплекс виробничих і невиробничих галузей, які забезпечують умови відтворення та надання послуг технічного, технологічного, соціально-економічного, маркетингового, фінансового, юридичного, інформаційно-комунікативного, освітнього та іншого характеру. Склад **І.** залежить від її конкретного виду, зокрема: інноваційна **І.** – сукупність підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності; інженерно-транспортна **І.** – комплекс інженер-

них, транспортних споруд і комунікацій; виробнича **I.** – комплексна система галузей та структур, що забезпечують функціонування промислового виробництва та аграрного комплексу послугами різноманітного характеру; соціально-побутова **I.** – система організацій, установ, суб'єктів підприємництва і невиробничої сфери, які забезпечують обслуговування життєдіяльності населення та ін. Узагальнюючими характеристиками **I.** є комплексність, поєднання матеріальних і нематеріальних чинників, спрямованість на забезпечення виробничих процесів та надання широкого спектру послуг населенню.

© Крупник А.С.

ІНФРАСТРУКТУРА СОЦІАЛЬНА (англ. *social infrastructure*) – комплекс матеріальних об'єктів, громадських суб'єктів та нематеріальних чинників, за допомогою яких забезпечується реалізація і захист прав та свобод громадян, виявлення, задоволення й узгодження потреб та інтересів населення. До складу матеріальних об'єктів **I.с.** належать об'єкти соціально-вітальної, соціально-побутової, соціально-економічної, соціально-освітньої, соціально-культурної, соціально-комунікаційної та соціально-правової інфраструктури. До складу громадських суб'єктів **I.с.** належать: політичні партії, громадські організації, органи самоорганізації населення, професійні і творчі спілки, національно-культурні товариства, релігійні громади та групи інтересів (групи тиску). До складу нематеріальних чинників **I.с.** належать: правові норми та нормативна база суспільного розвитку, морально-етичні норми, суспільні цінності, ідеали, менталітет, традиції і соціальний капітал. Значення **I.с.** для суспільного розвитку полягає в тому, що завдяки їй соціум може реалізувати свої різноманітні матеріальні і нематеріальні потреби, а органи публічної влади за її допомогою – забезпечити людиноорієнтоване демократичне управління суспільним розвитком.

© Крупник А.С.

ІОАННІНСЬКИЙ КОМПРОМІС (*Ioannina Compromise*) – результат неофіційної зустрічі міністрів закордонних справ ЄС у грецькому місті Іоанніна 29 березня 1994 р. Серед рішень, прийнятих на цій зустрічі, було рішення Ради щодо застосування принципу кваліфікованої більшості в ЄС-16, тобто

після четвертого розширення Союзу (в 1995 р. державами-членами ЄС стали Австрія, Фінляндія та Швеція, а Норвегія, яка також подавала заявку на вступ, не потрапила до Союзу через негативний результат національного референдуму). Прийняття компромісу стало результатом зусиль євроскептично налаштованого уряду Великої Британії, який, стурбований тим, що після чергового розширення (1995 р.) граничне значення блокуючої меншості збільшилось до 26 голосів, спробував утримати його на наявному рівні (23 голоси). Після запеклих дискусій держави-члени погодились на компроміс, основне положення якого звучало так: “якщо члени Ради, які представляють від 23 (стара гранична величина блокуючої меншості) до 26 голосів (нова гранична величина блокуючої меншості), висловлюють наміри протистояти прийняттю рішення кваліфікованою більшістю, Рада докладе максимум зусиль, щоб знайти в розумних часових межах задовільне рішення, яке може бути прийняте щонайменше 65 голосами з 87”. Додана до Амстердамського договору (1997 р.) декларація поширила дію **I.к.** до набуття чинності наступного розширення Співтовариства. **I.к.** мав незначний вплив на процес прийняття рішень в ЄС, але він став свідченням зростаючої стурбованості великих держав-членів Союзу щодо впливу на кількість їх голосів у Раді майбутнього вступу в ЄС групи країн (від 10 до 12), серед яких була й велика за розміром та чисельністю населення Польща. Як і очікувалося, Ніщський договір (набув чинності з листопада 2004 р.) вніс суттєві зміни у розподіл голосів між державами-членами в Раді, додавши голоси і великим, і малим державам (також надав голоси державам-новачкам), але в такий спосіб, щоб ліквідувати дисбаланс голосів, що, на думку великих держав, склався на користь малих держав. Дію положень **I.к.** було припинено.

© Рудік О.М.

ІСЛАМСЬКИЙ ФУНДАМЕНТАЛІЗМ – релігійно-політичний ідеологічний рух, який проголошує свою відданість вихідним ідеям, приписам і цінностям ісламу, висуває вимогу очистити його від пізніших на шарувань, перекручень та ухилів, відновити в сучасному житті мусульман інститути і норми раннього ісламу – ісламу часів про-

рока Мухамеда і перших халіфів на основі вихідних настанов Корану і Суні. Ідеальне ісламське суспільство для фундаменталістів – це суспільство соціальної справедливості, братерства, турботи держави про громадян. Таким був, на їхню думку, общинний устрій часів пророка Мухамеда. Для того, щоб повернутись у “золотий вік” ісламської цивілізації необхідно здійснювати ісламізацію всіх сфер життя. Тому сучасний іслам набуває поступово рис, які притаманні політичній ідеології.

© Підбережний Н.П.

ІСТЕБЛІШМЕНТ – відкрита правляча еліта, яка формується на основі спонтанного поновлення новими членами, що мають особисті досягнення в політиці, здобули популярність завдяки професіоналізму, компетентності, ініціативності, врахуванню громадської думки.

© Михненко А.М.

ІСТОРИЧНА СОЦІОЛОГІЯ – напрям соціології, що вивчає історичний процес розвитку суспільства, соціальних систем, інститутів і явищ, розробляючи та застосовуючи соціологічні теорії історичного розвитку та соціологічні методи аналізу історичних даних.

© Михненко А.М., Борисевич С.О.

ІСТОРИЧНИЙ НАУКОВИЙ ПІДХІД – загальний метод дослідження, який виходить з історичної парадигми й чинників (політичних, економічних, соціальних, культурних тощо), що впливають на суспільний розвиток, та допомагає відстежувати такий вплив у часовому просторі, передбачати й аналі-

зувати його еволюцію, адекватну викликам часу. Ґрунтуючись на тому, що система інститутів суспільного управління в кожен історичний період визначається конкретними суспільно-економічними і суспільно-політичними чинниками, притаманними цим періодам, **І.н.п.** дає можливість установити переваги й недоліки обраної сьогодні в Україні моделі суспільного розвитку та окреслити підходи щодо її вдосконалення.

© Михненко А.М.

ІТ-СТРАТЕГІЯ, АБО СТРАТЕГІЧНИЙ ПЛАН РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ – сценарій, за яким передбачається розвивати інформаційно-обчислювальні системи організації. Він допомагає зрозуміти, які сфери виробничо-господарської діяльності організації найбільше потребують автоматизації. **ІТ-с.** є, фактично, документом, який адресований керівникам організації і відповідає на питання, як використовувати ІТ для розвитку організації, що для цього потрібно зробити і які фінансові, кадрові та інші ресурси знадобляться. До основних складових **ІТ-с.** належать такі організаційні, технічні і фінансові плани: опис наявної і майбутньої архітектури інформаційних систем і даних; опис “залізної інфраструктури” (персональні комп’ютери, сервери, мережі), яка забезпечує працездатність інформаційних систем підприємства; структура, чисельність та кваліфікація ІТ-служби, яка обслуговує інформаційні системи і обладнання; витрати на ІТ, які включають внутрішні витрати компанії, а також витрати на послуги і продукти зовнішніх постачальників, консультантів та інтеграторів; детальний опис найважливіших ІТ-проектів.

© Юринець Р.В.

К

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ (КМУ) – вищий орган у системі органів державної влади і державного управління; найвища ланка виконавчої гілки влади, яка складається з центральних органів виконавчої влади, до яких належать міністерства, державні комітети (державні служби), а також органи виконавчої влади із спеціальним статусом, та місцевих органів виконавчої влади. **КМУ** здійснює виконавчу владу безпосередньо та через центральні і місцеві органи виконавчої влади, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів. Він відповідальний перед Президентом України та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією України. До складу **КМУ** входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри України, міністри України. Серед основних завдань **КМУ** наступні: забезпечення державного суверенітету та економічної самостійності України; вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення сприятливих умов для вільного і гармонійного розвитку особистості; виконання Конституції і законів України, актів Президента України; розробка і здійснення заходів щодо впровадження законів у життя; здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави в інтересах українського народу; вироблення і проведення державної політики у сферах економічного, соціального, науково-технічного та культурного розвитку, охорони довкілля; розробка проекту закону про Державний бюджет України та забезпечення виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України; здійснення управління об'єктами державної власності відповідно до закону; спрямування та координація роботи міністерств, інших органів виконавчої влади. Діяльність **КМУ** ґрунтується на принципах верховенства права, законності,

поділу державної влади, колегіальності, науковості та гласності.

© Безносенко Д.О., Штика Л.Г.

КАДРИ – у широкому розумінні – це штатні працівники різних сфер суспільного виробництва, підприємств, установ, організацій, які мають відповідну професійну підготовку, практичні навички або досвід роботи в певній сфері діяльності та забезпечують досягнення цілей організації, де вони працюють. У більш вузькому, професійному розумінні **К.** – це частина найбільш здібного, професійно підготовленого персоналу підприємства, установи, організації, що наділені відповідним статусом та виконують як виробничі, так і розпорядчо-управлінські та керівні функції. Увесь арсенал заходів, форм і методів, пов'язаних з діяльністю **К.**, забезпеченням різних сфер життя суспільства, підприємств, установ, організацій кваліфікованими працівниками складає зміст *кадрової роботи*.

© Іванченко Ю.Г.

КАДРОВА ПОЛІТИКА – один із найважливіших напрямів державного управління, орієнтований на потребу публічної адміністрації в кадрах, що полягає в стратегічній діяльності із цільовизначення, ідеологічного та програмного забезпечення формування, розвитку і використання кадрових ресурсів як визначального чинника ефективності системи органів публічної влади. Метою **К.п.** є формування професійного корпусу публічної служби, спроможного на високому фаховому рівні вирішувати завдання, що стоять перед публічною адміністрацією на сучасному етапі розвитку держави.

© Малиновський В.Я.

КАДРОВА ПОЛІТИКА В РЕГІОНАХ – складова державної кадрової політики, яка базується на державних пріоритетах, потребах

регіонального розвитку й відповідних ресурсах. **К.п.р.** – це сукупність сформованих та таких, що отримали правове закріплення мети, завдань, пріоритетів, принципів та форм діяльності держави в підборі, підготовці і просуванні кадрів державної служби, різних галузей економіки, науки, культури та оборони держави. Основна мета державної **К.п.р.** – забезпечити органи державної влади, органи місцевого самоврядування, державні підприємства та інші установи й організації, що функціонують у регіоні, високопрофесійними, законослухняними, ініціативними, патріотично налаштованими управлінськими кадрами нового типу, здатними взяти на себе відповідальність і успішно вирішувати назрілі загальнодержавні і регіональні проблеми. Основні завдання державної **К.п.р.**: реалізація в регіональних органах виконавчої влади й органах місцевого самоврядування державної кадрової політики і законодавства України про державну службу; ефективна і гнучка структуризація та оптимізація діяльності місцевих органів управління, розмежування повноважень і усунення дублювання функцій і обов'язків державних службовців і службовців органів місцевого самоврядування, демократизація їх службових взаємовідносин із населенням на основі верховенства права і законності, пріоритету прав людини і громадянина, дотримання прав підприємств, установ і організацій, перехід від адміністративно-розпорядчих взаємовідносин до координаційно-регуляторних взаємовідносин із суб'єктами господарювання, використання переважно економічних методів управління та соціальних орієнтирів тощо; підбір, підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації державних службовців тощо.

При формуванні й реалізації державної **К.п.р.** потрібно обов'язково враховувати місцеві етнічні особливості, зокрема забезпечення конституційного права громадян України, у тому числі й національних меншин, на вільний доступ до зарахування на державну службу. Структура **К.п.р.** має складатися з таких основних елементів, як: якісне та кількісне планування кадрів; заходи, які підвищують заохочення та імідж потенційних працедавців та стримують службовців від переходу до інших працедавців, тобто зовнішній та внутрішній маркетинг; навчання кадрів; кар'єра; мотивація; соціальна проблематика; правове та інформаційне забезпечення.

Комплексне вирішення державної **К.п.р.** і її державного кадрово-управлінського забезпечення здійснюється з урахуванням пріоритетів місцевих історичних традицій, міжрегіональних, міжнародних, зовнішньоекономічних зв'язків, економічних, правових, гуманітарних, природно-екологічних та інших особливостей регіонів як складових Української держави. Державна **К.п.р.** є важливим інструментом захисту національних інтересів, державного будівництва, розвитку державного і адміністративно-територіального устрою, забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку, ефективного використання наявних матеріальних, природних, енергетичних і трудових ресурсів, активізації зусиль місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у забезпеченні розвитку окремих територій та регіонів. При цьому принципово важливим є узгодження загальнодержавних інтересів та економічних пріоритетів з регіональними та місцевими інтересами і пріоритетами.

© Мартиненко В.М.

КАДРОВА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – система теоретичних знань, ідей, поглядів, принципів, відносин і організаційно-практичних заходів органів державного управління, спрямованих на встановлення цілей, завдань, характеру цієї політики, визначення форм і методів кадрової роботи з метою формування, розвитку та раціонального використання кадрового потенціалу персоналу органів державного управління. **К.п.с.д.у.** здійснюється на засадах верховенства права, моральності та демократизму, має системний, реалістичний, послідовний та випереджальний характер. Див. також *Державна кадрова політика*.

© Серьогін С.М.

КАДРОВА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ (грец. *politika* – державні або суспільні справи, *polis* – держава) – діяльність, пов'язана з ухваленням і втіленням у життя рішень щодо людей, наділених довірою уповноваження з боку суспільства, для якого вони приймаються. Узагальнюючи поняття “кадрова політика”, слід виділити два основних підходи до цього визначення: по-перше, стратегія роботи з кадрами кожного суб'єкта управлінської діяльності, свого роду

програма діяльності; по-друге, тотожне визначенню “кадрова діяльність”. Кадрова політика – це ідеї, принципи, критерії, які віддзеркалюють закономірності розвитку реальних кадрових процесів, сталі, постійні зв’язки та відносини, що дають певну характеристику, визначають основні риси та принципи кадрової роботи. Таким чином, **К.п.с.д.с.** – це науково обґрунтована діяльність, яка включає відбір, розстановку, навчання, перенавчання, підвищення кваліфікації, розвиток кадрів державної служби, формування кадрового резерву у сфері державної служби.

© Пархоменко-Куцєвіл О.І.

КАДРОВА СИСТЕМА – сукупність кадрових інститутів, організаційних структур, закладів підготовки державно-управлінських кадрів і відносин у державі. При Президентові України утворені та діють дорадчі й консультативно-дорадчі органи – Координаційна рада з питань державної служби при Президентові України, Комісія з питань формування кадрового резерву на керівні посади державних службовців. Основними завданнями цих органів є визначення шляхів, засобів і форм реалізації пріоритетних напрямів державної політики у сфері державної служби, об’єднання зусиль державних органів щодо підвищення її ефективності й результативності. До сфери відання Президента як суб’єкта державної кадрової політики належить Національна академія державного управління при Президентові України та її регіональні інститути, які здійснюють підготовку державно-управлінських кадрів в освітній галузі “Державне управління” та науково-педагогічних і наукових кадрів вищої кваліфікації в галузі науки “Державне управління”.

Безпосередньо питаннями кадрового забезпечення державних органів влади опікується Головне управління державної служби України, яке бере участь у проведенні єдиної державної політики у сфері державної служби та здійснює функціональне управління державною службою. Кадрові служби центральних, регіональних і місцевих органів виконавчої влади здійснюють відбір, організаційно-методичний супровід просування по службі осіб відповідно до професійної компетентності, ділових та моральних якостей, забезпечують постійний професійний розвиток, навчання та мотивування працівників. Особлива увага приділяється органі-

заційним структурам системи управління кадрами в органах виконавчої влади.

© Мартиненко В.М.

КАДРОВА СЛУЖБА – структурний підрозділ органу влади, основною функцією якого є здійснення кадрового менеджменту. **К.с.** діє відповідно до Типового положення про кадрову службу органу виконавчої влади, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 2 серпня 1996 р. **К.с.** виконують такі найважливіші завдання: соціально-психологічна діагностика; аналіз і регулювання групових та особистісних взаємин, стосунків керівника і підлеглих; управління виробничими і соціальними конфліктами, стресами; інформаційне забезпечення системи кадрового управління; управління зайнятістю; оцінка й добір кандидатів на вакантні посади; аналіз кадрового потенціалу та потреби в кадрах; кадровий маркетинг; планування і контроль ділової кар’єри; професійна та соціально-психологічна адаптація працівників; управління трудовою мотивацією; регулювання правових питань трудових відносин; дотримання вимог психофізіології, ергономіки та естетики праці. **К.с.** зосереджуються на аналітичній та організаційній роботі кадрового менеджменту, аналізі ефективності діяльності органу влади, його структурних підрозділів, професійної діяльності кожного державного службовця, прогнозуванні розвитку персоналу, плануванні кар’єри держслужбовців, забезпеченні їхнього навчання та моніторингу ефективності роботи.

© Малиновський В.Я.

КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ – діяльність з відновлення трудових ресурсів, головний елемент управління людськими ресурсами, необхідний чинник досягнення цілей суспільного розвитку. **К.з.** має дотримуватися певних вимог, зокрема: мати достатню гнучкість, щоб реагувати на потреби у людських ресурсах та у виконанні обов’язків перед державою й громадськістю; дотримуватися принципів високого професіоналізму та компетентності персоналу; сприяти справедливості та ефективності професійної діяльності; не бути zaangażованим; бути простим і продуктивним у роботі та ін.

© Михненко А.М.

КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

– складний та багатогранний процес кадрової діяльності, спрямований на формування, розвиток та раціональне використання кадрів органів місцевого самоврядування. **К.з.м.с.** є важливим елементом управління людськими ресурсами. Існує кілька головних вимог, яких має дотримуватися система кадрового забезпечення, аби бути продуктивною: мати гнучкість, щоб реагувати на потреби відділів у людських ресурсах і підтримувати відділи у виконанні їхніх обов’язків перед громадськістю та урядом; сповідувати принципи, що підтримують високу компетентність служби в органах місцевого самоврядування; відповідати вимогам справедливості та законності адміністративного процесу; забезпечувати набір і просування посадових осіб вільними від політичного, бюрократичного чи особистого опікування. Основна діяльність кадрового забезпечення взагалі – набір кадрів, що полягає у визначенні кандидатів на посади в органи місцевого самоврядування з представників інших сфер діяльності. У зв’язку з цим особливу увагу приділяють залученню кращих кандидатів на кожну посаду, відбору їх на конкурсній основі і забезпеченню просування кадрів лише з урахуванням їхніх службових заслуг. Центральна діяльність кадрового забезпечення – службове просування, яке полягає в призначенні посадових осіб на посаду, вищу, ніж вони займали.

К.з.м.с. має особливості, що зумовлені низкою чинників, насамперед: недосконалістю нормативно-правової бази з питань кадрового забезпечення сфери місцевого самоврядування; нестабільністю складу, недоліками в доборі, використанні й утриманні управлінських кадрів та порушенням принципу наступності в роботі; непрозорістю діяльності органів місцевого самоврядування в кадровій сфері; низкою проблем, успадкованих від попередньої влади, передусім корупційністю, низькою моральністю, недотриманням вимог щодо політичної нейтральності; недостатнім рівнем професіоналізму та адміністративної культури посадових осіб місцевого самоврядування, недосконалістю системи їх підготовки та недостатністю ресурсного забезпечення цього процесу; неprestижністю служби в органах місцевого самоврядування, низьким рівнем соціальної

мотивації та соціального захисту посадових осіб місцевого самоврядування; відсутністю цілісної кадрової системи та нерозвиненістю інститутів професіоналізації системи державного управління, передусім підготовки та використання кадрового резерву; недосконалістю громадського та державного контролю за діяльністю персоналу органів місцевого самоврядування, критеріїв та механізму об’єктивної оцінки їх роботи.

© Мартиненко В.М.

КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

– комплекс дій, спрямованих на пошук, оцінку і встановлення завчасно передбачених відносин з працівниками як у самому органі державної влади для подальшого просування по кар’єрних щаблях, так і поза його межами для нового найму тимчасових або постійних працівників. Після закінчення контрактних договорів або в разі невідповідності вимогам органів державної влади функції кадрового забезпечення також включають звільнення. **К.з.о.д.в.** – це системний механізм, спрямований на оновлення кваліфікованих кадрів в органах державної влади.

© Пархоменко-Куцевіл О.І.

КАДРОВИЙ АУДИТ – специфічна форма аналітико-експертної діяльності професіональних фахівців з вивчення якісних і кількісних характеристик трудових ресурсів у суспільстві, кадрових процесів і відносин в організаціях, виявлення чинників соціальних ризиків, їх можливих негативних наслідків, пошуку засобів їх зниження. **К.а.** здійснюється з метою підвищення ефективності функціонування системи управління людськими ресурсами, кадровими ресурсами організацій, інституціоналізації цього виду діяльності. Серед основних завдань **К.а.** можна відзначити такі: виявлення реальних проблем у державній кадровій політиці суспільства, кадровій діяльності і кадровій роботі; встановлення відповідності кадрової політики, кадрової діяльності, кадрової роботи вимогам законодавства; забезпечення відповідності результатів обсягу і напрямам впливів у сфері кадрової політики; забезпечення відповідності стратегії і кадрової політики держави та довгострокових цілей організацій; сприяння впровадженню ефективних методів здійснення кад-

рової політики; інтегрованість елементів **К.а.** в діяльність організацій. Основні напрями **К.а.** конкретизуються для кожної окремої організації і залежать від цілей аудиту. Типовий набір показників, який можна рекомендувати для аудиторських перевірок, включає: аналіз результативності й ефективності використання і функціонування персоналу з точки зору його потенціалу; розрахунок потреби в персоналі, ефективності планування чисельності персоналу, якісних характеристик його складу, його відповідності цілям, характерам, масштабам і специфіці вирішення завдань організацією; визначення оптимальності штатного розпису, його відповідності функціям організації і законодавству про працю; перевірка дотримання законодавства при прийомі на роботу, звільненні, атестації, реалізації конкурсних та інших кадрових технологій тощо. Результатом роботи кадрових аудиторів є аудиторський висновок. Він містить незалежну оцінку кадрової складової діяльності того чи іншого суб'єкта суспільних відносин.

© Гончарук Н.Т.

КАДРОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ (лат. *potentia* – наявність можливості, сили) – сукупність усіх засобів, запасів, джерел, які можуть бути використані в разі потреби з певною метою (економічний, воєнний потенціал); можливості, засоби, запас, що можуть бути приведені в дію, використані для вирішення завдання чи досягнення певної мети; можливості окремої людини, суспільства, держави в певній галузі: ступінь можливого прояву будь-якої дії, будь-якої функції (потенціал пошкоджень, потенціал дії нервових клітин, потенціал іонізації тощо); фізична величина, що характеризує силове поле (електричне, тяжіння тощо) в даній точці; різниця потенціалу між двома точками поля – визначає роботу, яку здійснить пробне тіло (із зарядом або вагою, рівною одиниці) під час руху з однієї точки в іншу; сукупність наявних засобів, можливостей у будь-якій галузі, наприклад воєнний потенціал будь-якої країни – це її економічні, морально-політичні та воєнні ресурси для ведення війни; наявні ресурси економічного суб'єкта, їх оптимальна структура та вміння раціонально використовувати їх для досягнення поставленої мети. **К.п.** включає сукупність здатностей, прихованих можливостей фахів-

ця, розкриття яких надає йому можливість реалізуватися у професійній сфері; **К.п.** – поліфункціональне поняття, яке характеризує закладені та набуті (у минулому) здібності особистості (психологічні, фізіологічні, професійні, соціальні, управлінські тощо), можливості виконання тих чи інших функцій за сприятливого розвитку здібностей, задатків, доведених до вмінь, навичок.

© Пархоменко-Куцєвіл О.І.

КАДРОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ – сукупність потенційних можливостей державних службовців та інституційних характеристик системи державної служби, які забезпечують нарощування та реалізацію кадрового потенціалу державних службовців. Основною характеристикою **К.п.д.с.** є інституціональність, тобто відповідність кадрового потенціалу нормам інституту державної служби. **К.п.д.с.** складається з кадрового потенціалу всіх державних службовців, але не дорівнює сукупності таких потенціалів. Крім того, кадровий потенціал державного службовця – це здатність (приховані якості) кадрів, яка зумовлена певними функціями державного управління щодо формування і реалізації державної політики та характеризує специфічні риси, які притаманні державному управлінню, специфічні задатки, навички, вміння, досвід, що потрібні при виконанні завдань державного управління і які можуть бути розкриті за певних обставин.

© Пархоменко-Куцєвіл О.І.

КАДРОВИЙ РЕЗЕРВ (лат. *reservo* – зберігати) – 1) запас будь-чого на випадок потреби; 2) джерело, звідки черпаються нові засоби, сили; 3) запас, звідки черпаються нові сили, ресурси. **К.р.** – це потенційні працівники, які за умови виникнення вакансії можуть стати постійними спеціалістами організації (закладу). **К.р.** для державної служби створюється для заміщення посад державних службовців, а також для просування їх по службі (постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2001 р. № 199 “Про затвердження Положення про формування кадрового резерву для державної служби”). У державних органах створюється **К.р.** для зайняття посад державних службовців, а також для просування по службі. **К.р.** формується із: спеціалістів місцевого та регіонального са-

моврядування, виробничої, соціально-культурної, наукової та інших сфер, а також випускників навчальних закладів відповідного профілю; державних службовців, які підвищили кваліфікацію або пройшли стажування та рекомендовані для просування на більш високі посади (ст. 28 Закону України “Про державну службу”).

© Пархоменко-Куцєвіл О.І.

КАДРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ – сукупність засобів та інструментів управління кількісними та якісними характеристиками персоналу, що забезпечують досягнення цілей організації, її ефективне функціонування. **К.т.** являють собою послідовність дій, прийомів, операцій, які дають змогу або отримати інформацію про можливості людини (здібності, професійні знання, уміння, навички), або сформувати чи змінити необхідні для організації умови їх реалізації. **К.т.** дозволяють вирішувати загальні управлінські завдання, спонукаючи людину до зміни своєї ролі в організації, сприяючи підвищенню продуктивності праці, створенню клімату довіри, задоволення працею. Тому грамотне застосування **К.т.** має здійснюватися на нормативно-правовій основі, що забезпечує його легітимність. Це означає, по-перше, що дії керівника, фахівців кадрових служб щодо порядку застосування і використання результатів **К.т.** мають бути суворо регламентовані; по-друге, зміст **К.т.** має бути доступним і зрозумілим; по-третє, **К.т.** не мають порушувати права людини, зачіпати їх гідність, призводити до використання недозволеної інформації; по-четверте, застосовувати **К.т.** мають ті, на кого ці обов’язки покладені, за умов їх достатньої кваліфікації. Нормативне закріплення в практиці управління персоналом порядку використання результатів **К.т.** має велике значення. Воно підвищує ступінь довіри персоналу до **К.т.**, зменшує можливості суб’єктивізму й волюнтаризму їх застосування, підвищує ефективність витрат на їх проведення, відіграє стимулюючу роль для персоналу.

© Гончарук Н.Т.

КАЗНАЧЕЙСЬКА СИСТЕМА ОБСЛУГОВУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ – система, що передбачає здійснення органами Державного казначейства України: операцій з коштами державного та місцевих бюджетів;

касового обслуговування розпорядників бюджетних коштів; контролю бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень, реєстрації зобов’язань та проведенні платежів; бухгалтерського обліку та складання звітності про виконання місцевих бюджетів.

© Булгакова С.О.

КАНАДСЬКА ШКОЛА ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ (Canada School of Public Service).

Її місією є забезпечення всім державним службовцям можливості засвоювати знання і набувати навичок, необхідних для надання публічних послуг канадцям.

Основними цілями закладу є забезпечення базового навчання для державних службовців, підготовка та підвищення кваліфікації державних службовців (профільних спеціалістів, керівників середньої та вищої ланок управління), надання стратегічного консультування з питань розроблення та впровадження навчальних стратегій, забезпечення використання у державному секторі найкращих управлінських практик, встановлення стандартів, акредитування навчальних курсів, оцінювання навчальних продуктів. Школа підпорядковується президенту Ради Казначейства, у своїй роботі взаємодіє з міністерствами і відомствами, підтримує зв’язки з університетами, приватними освітніми організаціями, міжнародними організаціями, органами влади.

До змісту навчання, підготовки та підвищення кваліфікації входить урядова програма навчання, підготовки та підвищення кваліфікації, яку було прийнято урядом в кінці 2005 р. і яка надає **К.ш.п.с.** мандат для здійснення обов’язкового навчання, а також для професійного розвитку і розвитку керівництва. Згідно з цією Програмою керівники міністерств та відомств є відповідальними за визначення потреб у навчанні, підготовці та підвищенні кваліфікації у своїх установах. Основна мета навчання – покращення навичок та професійної компетенції державних службовців: ділові навички, вміння планувати і організовувати роботу, комунікативні навички, вміння писати.

Базове навчання доповнюється навчальними курсами професійного розвитку та розвитку управлінських навичок. Основні навчальні курси з підвищення кваліфікації містять формування та реалізацію публічної політики, урядові відносини, управління

фінансами та матеріальними цінностями, управління інформацією, управління людськими ресурсами тощо.

Серед основних методів навчання можна відзначити лекції, моделювання і розв'язання ситуативних вправ, семінари, стажування, неформальні зустрічі.

Управлінський апарат призначається президентом Ради Казначейства. Управління здійснюється президентом закладу і Радою директорів (представники приватного і публічного секторів).

Слухачами **К.ш.п.с.** є державні службовці.

© Босак О.З.

КАР'ЄРА – поступове просування працівника службовими щаблями, зміна кваліфікаційних характеристик, навичок, здібностей і розмірів винагород, пов'язаних з його діяльністю. Разом з цим **К.** – це суб'єктивно усвідомлені власні судження працівника про своє трудове майбутнє, очікувані шляхи самореалізації та задоволення працею. **К.** державних службовців складається з таких етапів: 1) входження (прийняття на державну службу, ознайомлення з функціональними обов'язками, набуття першого досвіду); 2) становлення (соціалізація в колективі, формування системного уявлення про структурно-функціональні зв'язки, специфіку управлінської праці); 3) сталості (оволодіння професією, досягнення стійкого становища в колективі, подальше просування службовими щаблями, самоутвердження); 4) зрілості (максимальне використання власного кар'єрного потенціалу, наروшування авторитету); 5) завершення (високий статус, визнання професіоналізму та компетентності, ушанування заслуг, відчуття необхідності передати свої знання та досвід іншим). **К.** буває двох видів: вертикальна – зростаюче проходження державної служби; горизонтальна – однорівневе проходження державної служби.

© Малиновський В.Я.

КАР'ЄРА В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ (італ. *carriera* – біг, життєвий шлях, нива; лат. *carus (carrum)* – віз) – поступове успішне просування по службі, зміна кваліфікаційних можливостей, удосконалення навичок, здібностей і зростання розмірів винагород, пов'язаних з діяльністю державного службовця. Відповідно до загального підходу **К.д.у.** визначають як динаміку со-

ціально-економічного становища, статусно-рольових характеристик, форм соціальної активності особистості в трудовій діяльності. Суб'єктивно-індивідуальний підхід визначає кар'єру як суб'єктивно усвідомлені власні судження працівника про своє службове майбутнє, очікувані шляхи самовиявлення та отримання задоволення від роботи. За об'єктивно-організаційного підходу кар'єра визначається як поступове просування працівників установи службовими щаблями в міру підвищення їх компетентності, набуття професійного досвіду та вироблення навичок, виходячи з кваліфікаційно-посадових вимог. Ключовими чинниками кар'єрного механізму є: взаємозв'язок власних інтересів службовця (задоволення власне людських потреб) і організації, державної установи (оптимальне виконання функцій та завдань державного управління). Виділяють чотири види кар'єри, зокрема вертикальна, внутрішньорганізаційна, горизонтальна, ділова.

Особливості **К.д.у.** полягають у тому, що службовець чітко уявляє своє просування службовими щаблями, розуміє вимоги та достатні необхідні показники для підвищення або переходу до іншого структурного підрозділу; усвідомлює важливість, престижність і високу відповідальність своєї роботи перед усім суспільством.

© Конотопцева Ю.В.

КАТЕГОРІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – фундаментальні поняття, що відображають найбільш суттєві властивості, закономірні зв'язки та відношення об'єктів у державному управлінні, а також процес їх пізнання. **К.д.у.** мають об'єктивний характер, їх зміст відображає суспільні відносини в соціальному управлінні, що існують незалежно від волі та свідомості суб'єктів управління. **К.д.у.** мають історичний характер, оскільки розроблялися протягом усієї історії розвитку управлінської думки і, безумовно, їх зміст збагачується новими надбаннями цивілізації. Система **К.д.у.** відображає основні проблеми його дослідження, структуру його предмета. Серед основних категорій, якими оперує сучасне державне управління, такі: держава, державна влада, державний режим, форма правління, державний устрій, державне управління, його суб'єкт, об'єкт, функції, органи, форми, принципи,

методи, технології, стиль, ефективність, апарат, державно-управлінські відносини, державна служба, державна посада, державна політика, державна програма, державно-управлінські рішення, культура державного управління тощо.

© Штика Л.Г.

КАТЕГОРІЇ КЕРІВНИКІВ – класифікаційна система працівників, зайнятих у сфері управління, побудована за різними ознаками: видом діяльності; категоріями; рівнем (ступенем) системи управління; галуззю діяльності; посадою; кваліфікаційними категоріями спеціалістів. На підприємствах, в установах і організаціях будь-якої галузі народного господарства функції управлінського персоналу зводяться до керівництва, розробки рішень і підготовки інформації, прийнято здійснювати їх поділ на три категорії: керівники, спеціалісти і технічні виконавці. У свою чергу, кожна з цих категорій поділяється на групи.

Керівники підприємств, служб і підрозділів здійснюють підбір і розстановку кадрів, координацію роботи окремих виконавців, різних ланок апарату управління або виробничих підрозділів, контроль і регулювання процесу виробництва, адміністративно-розпорядчі функції, мобілізацію колективів на виконання завдань. Найменування посад керівників залежить від об'єкта керівництва.

Посада – це визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця державного органу та його апарату, на яку покладено встановлене нормативними актами коло службових повноважень. Керівники та заступники керівників державних органів та їх апарату, інші державні службовці, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій, є посадовими особами. Єдиною номенклатурою передбачено 311 базових посад і визначено порядок встановлення посадових найменувань керівників підприємств і установ, а також їх структурних підрозділів. До службовців зараховують працівників, які займають адміністративно-господарські посади, що не належать до інженерно-технічних посад, а також економістів, не зв'язаних з виробничим плануванням, організацією і оплатою праці, фінансо-

вих, обліково-бухгалтерських юридичних працівників, діловодів; секретарів-товарознавців, приймальників, комірників та ін. Конкретні найменування посад державних службовців центральних і місцевих органів виконавчої влади повинні відповідати найменуванням, наведеним у реєстрі посад державних службовців, який формує та веде Голодержслужба України згідно з покладеними на неї завданнями. Вона вносить в установленому порядку до Мінпраці України та Держспоживстандарту України пропозиції щодо внесення відповідних змін та доповнень до Національного класифікатора України “Класифікатор професій ДК 003:2005”.

© Калюжний В.В.

КАТЕГОРІЇ ПРАЦІВНИКІВ У СФЕРІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ – класифікаційний підхід щодо визначення місця посади в управлінській ієрархії, згідно з яким посади систематизуються відповідно до організаційно-правового рівня органу, який приймає на роботу посадову особу органу місцевого самоврядування, обсягу і характеру компетенції на конкретній посаді, ролі й місця посади в структурі відповідного органу. Законодавчо встановлено сім категорій посад державних службовців, згідно з якими службовцям органів місцевого самоврядування присвоюються відповідні ранги. Ранги, які відповідають посадам I та II категорій, а також ранги сільським, селищним, міським головам, головам районних, районних у містах рад присвоюються рішенням відповідної ради в межах відповідної категорії. Ранги, які відповідають посадам III-VII категорій, присвоюються відповідно сільським, селищним, міським головою, головою обласної, районної, районної у місті ради. Ранги присвоюються відповідно до займаної посади, рівня професійної кваліфікації, результатів роботи. Категорії посад мають широкі межі та переважно розрізняють однотипні посади відповідно до різних рівнів державних органів. З погляду на це однотипні посади за змістом роботи на них можуть опинятися в різних категоріях залежно від рівня органу, або одна й та сама категорія може включати різні рівні посад тільки тому, що вони належать органам одного й того ж рівня. Віднесення управлінських і виконавських посад до однієї категорії демонструє різницю між центральними і

місцевими органами державної влади, оскільки на центральному рівні управлінських посад нижче IV категорії не існує, тоді як на регіональному рівні певні керівні посади належать до V категорії. Категоризація має забезпечувати належну основу для ефективного ранжування посад у зв'язку із оплатою праці.

© Євдокімов В.О.

КАТЕГОРІЇ СУСПІЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ – фундаментальні поняття, що відображають найбільш суттєві властивості, закономірні зв'язки та відношення об'єктів у суспільному управлінні, а також процес їх пізнання. Система **К.с.у.** відображає основні проблеми вивчення суспільного управління, структуру його предмета. Серед основних категорій, якими оперує сучасне суспільне управління, такі: людина, суспільство, цивілізація, громадянське суспільство, глобалізація, інтеграція, постіндустріальне суспільство, інформаційне суспільство, суспільні відносини, суспільний розвиток, цілі розвитку тисячоліття, стратегія, політика, синергетика, еволюція, революція, суспільні реформи, трансформації, перетворення, інновації, прогрес, комунікації, культура, інституалізація, ефективність, результативність, економічність, справедливність, держава, влада, державне управління, регіональне управління, місцеве самоврядування, суспільствознавство та ін.

© Михненко А.М.

КАТЕГОРІЙНИЙ АПАРАТ СИСТЕМОГО ПІДХОДУ – сукупності категорій, які відображають системи. **К.а.с.п.** відрізняється значною різноманітністю. Водночас потрібно зазначити, що він ще не є ustalеним. Системний підхід досить швидко розвивається, а його категорійне осмислення вимагає часу, багаторазового вживання категорій, постійного уточнення. Категорії ще не встигли “відстоятися в склянці” часу. Вони перебувають у постійному розвитку. Дається взнати й те, що деякі з них не виходять на рівень осмислення філософією та загальною теорією систем і залишаються під патронатом окремих наук, наприклад соціології або психології. До понятійного ансамблю системного підходу можна включити понад 300 категорій.

Класифікація **К.а.с.п.** ґрунтується на таких підвалинах: базисні категорії, на які спира-

ються всі інші категорії; категорії системи; категорії складових системи; категорії, що характеризують властивості; категорії станів системи; оточення системи; категорії процесів; відображення системи; категорії, що характеризують ефективність системи і категорії системного аналізу.

© Сурмін Ю.П.

КВАЛІМЕТРИЯ – наука про способи вимірювання і квантифікації показників якості. **К.** дозволяє давати кількісні оцінки якісним характеристикам товару. **К.** виходить з того, що якість залежить від великої кількості властивостей продукту, який розглядається. Для того щоб судити про якість продукту, недостатньо тільки даних про його властивості. Слід враховувати і умови, в яких продукт буде використаний. Важливими властивостями для оцінки якості є: технічний рівень, який відображає матеріалізацію в продукції науково-технічних досягнень; естетичний рівень, що характеризується комплексом властивостей, пов'язаних з естетичними відчуттями і поглядами; експлуатаційний рівень, пов'язаний з технічною стороною використання продукції; технічна якість, що передбачає гармонійне узгодження очікуваних і фактичних споживчих властивостей в експлуатації виробу (функціональна точність, надійність, тривалість терміну служби).

© Бакуменко В.Д.

КВАЛІФІКАЦІЙНА БІЛЬШІСТЬ (англ. *qualified majority*) – кількість голосів, необхідна для прийняття рішення в Раді ЄС у разі, коли питання обговорюється на основі ст. 205 (2) Договору про заснування Європейського Співтовариства. В результаті низки інституційних реформ система голосування **К.б.** замінила одностайне голосування, яке було значно менш ефективним (через ризик накладання вето) для подальшого розвитку Співтовариства. За результатами міжурядової конференції 2000 р. та після прийняття Ніщцького договору відбувся перерозподіл кількості голосів між державами-членами. З метою забезпечення легітимності рішень, що приймаються в Раді ЄС, на основі демографічного представництва держави-члени зі значною кількістю населення отримали дещо більше голосів, ніж інші. Після 1 листопада 2004 р., слідом за п'ятим розширен-

ням ЄС з 1 травня 2004 р., кількість голосів **К.б.** зросла до 232 з 321 в цілому, представляючи більшість держав-членів. Крім того, кожна держава-член має право пересвідчитися, чи **К.б.** представляє щонайменше 62% всього населення Союзу. Якщо **К.б.** не відповідає цій умові, то рішення не може бути прийнятим. У Конституційному договорі (процес ратифікації зупинено через негативні результати національних референдумів у Франції та Нідерландах) дано нове визначення системи голосування за принципом **К.б.** Стару систему, за якої кожна держава-член мала певну кількість голосів, скасовано. З 1 листопада 2009 р. (день набуття повноважень нового складу Європейської комісії, яка буде сформована після виборів до Європейського парламенту 2009 р.) Рада мала приймати рішення на основі принципу **К.б.**, що є відображенням подвійної легітимності Союзу як об'єднання не тільки держав, а й народів. **К.б.** вважалася б досягнутою, якщо в неї увійшли щонайменше 55% держав-членів (мінімум 15), які представляють щонайменше 65% всього населення ЄС. Запроваджувався також принцип блокуючої меншості (щонайменше 4 держави-члени) з метою запобігання ситуації, за якої три великих держави-члени (Велика Британія, Франція, Німеччина) могли б заблокувати будь-яке рішення Ради Міністрів, навіть якщо за нього проголосувала решта держав-членів. До 2009 р. застосовувалася система голосування, запроваджена Ніццьким договором.

© Рудік О.М.

КВАЛІФІКАЦІЙНА МОДЕЛЬ КОМПЕТЕНТНОСТІ – опис компетенцій, досвіду, а також анкетних даних, необхідних для виконання даної роботи у даній організації (органі влади). Компетенції передбачають як перелік необхідних індивідуально-особистісних характеристик, так і знань, умінь і навичок. Модель (профіль) вимог до кандидата на заміщення вакантної посади, тобто кваліфікаційні вимоги, як правило, мають такі розділи: 1) біографічні дані (місце проживання, контактна інформація та ін.); 2) професійні якості (освіта, стаж роботи, досвід роботи, наявність дипломів, ліцензій і свідоцтв та ін.); особистісні якості (інтелект, риси характеру, зовнішній вигляд та ін.). Якості, якими має володіти співробітник, що

обіймає посаду, визначаються так званою професіограмою. Вона має опис особливостей певної професії, трудового процесу, вимог, які висуваються до людини. Професіограма може засновуватися на нормативних документах (інструкціях, положеннях і т.ін.) або результатах дослідження реальної групи осіб (точніше їх анкетних даних).

© Вікторов В.Г.

КВАЛІФІКАЦІЙНИЙ ПОДІЛ ПРАЦІ – диференціація, спеціалізація трудової діяльності, співіснування різних її видів. Розрізняють суспільний, технічний і кваліфікаційний поділ праці. Суспільний поділ праці – диференціація в суспільстві різних соціальних функцій, що виконуються певними групами людей, і виділення у зв'язку з цим різних сфер суспільства (промисловість, сільське господарство, наука, мистецтво, армія та ін.). Технічний поділ праці – розчленовування праці на ряд приватних функцій, операцій у межах підприємства, організації. **К.п.п.** – диференціація видів праці за рівнем кваліфікації (некваліфікована, низькокваліфікована, середньокваліфікована та кваліфікована праця).

© Пархоменко-Куцевіл О.І.

КВАЛІФІКОВАНА БІЛЬШІСТЬ – термін у конституційному праві, що означає більшість у 3/5, 2/3 або 3/4 голосів від присутніх на засіданні державного чи громадського органу, зборів, з'їздів депутатів представницького органу. **К.б.** є необхідною умовою для прийняття чи зміни Конституції України та конституційних законів.

© Михненко А.М., Бакуменко В.Д.

КЕЙНС ДЖОН МЕЙНАРД (Keynes, John Maynard, 1883-1946) – визначний англійський економіст, який увійшов в історію як основоположник нової економічної течії, яка згодом дістала назву кейнсіанство. Це одна з теорій, що не втрачає актуальності в контексті прийняття ефективних управлінських рішень з боку держави. Протягом 20-х рр. **К.** займався дослідженням економічних проблем, які знайшли відображення в його працях “Трактат про грошову реформу” (1923), “Трактат про гроші”, (1930). У цей час **К.** завоював репутацію талановитого учасника різноманітного роду дебатів, і Фрідріх фон Гаяк (1899-1992) кілька разів відмовлявся

обговорювати з ним питання розвитку економіки. Ф.Гаєк свого часу виступав з різкою критикою ідей **К.**; у суперечках між ними знайшло відображення протистояння англосаксонської й австрійської традицій в економічній теорії. Після виходу “Трактату про гроші” Ф.Гаєк звинуватив **К.** у відсутності у нього теорії капіталу і грошей та в неправильному визначенні причин криз. Головна ж наукова праця, з якою **К.** увійшов в історію як основоположник кейнсіанства, – “Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей” (1936). **К.** доводив безпідставність концепції саморегулюючої економіки й пропонував низку заходів щодо кредитування, грошового обігу й забезпечення зайнятості населення. Розвивав ідею про психологічне стимулювання попиту і ринкових переваг індивідів як факторів державного регулювання економіки. Він заявив себе як автор доктрини економічної інсоляції (*insula*, лат. – острів), відповідно до якої економічний світовий простір має являти собою не єдиний ринок, а складатися із системами “островів”, яким властива відносна економічна самостійність.

Під час Другої світової війни **К.** здійснював консультування з більшої проблем функціонування економіки в умовах військового часу. Розробив план створення міжнародної організації, що згодом дістала назву “Кліринговий союз”. Багато ідей з цього плану пізніше знайшли своє втілення в статуті Міжнародного валютного фонду. У 1943-1944 рр. брав участь у підготовці й прийнятті угоди в Бреттон-Вудсі щодо створення МВФ і Міжнародного банку реконструкції і розвитку (Світового банку).

© Розпутенко І.В.

КЕЙНСІАНСЬКА ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ (англ. *Keynesian economics*) – сукупність макроекономічних концепцій, відповідно до яких сучасна ринкова економіка сама по собі неспроможна забезпечити повне використання своїх ресурсів, і для досягнення їх повної зайнятості необхідно застосовувати фіскальну і кредитно-грошову політику. Кейнсіанство – теорія державного антикризового регулювання економіки, ґрунтується на політиці зростання споживчого попиту за рахунок високої оплати праці. Основні принципи були сформульовані Дж.Кейнсом. Якщо в минулому держава стояла на позиціях невтручання у приватно-

підприємницьку діяльність, то відповідно до кейнсіанства суспільство загального блага можливе за активного втручання держави у справи економічної і соціальної політики. Після Другої світової війни концепція неокейнсіанства набула розвитку в акцентах на економічне зростання й динаміку.

© Розпутенко І.В.

КЕРІВНИК – особа, на яку офіційно шляхом призначення (обрання, затвердження) покладено функції керівництва державною або будь-якою іншою організацією. Наділений формально регламентованими правами і обов’язками, зокрема правом ставити юридично владні вимоги і застосовувати засоби дисциплінарного впливу до органів і осіб, які перебувають у його підпорядкуванні по службі. Представляє організацію у взаємовідносинах з іншими організаціями. Основне призначення **К.** – забезпечення ефективного функціонування, сталого розвитку організації. Реальний його вплив на діяльність організації базується на офіційних повноваженнях і особистому авторитеті, організаторських здібностях. **К.** у державному управлінні – посадова особа державного органу або його апарату, інші державні службовці, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих функцій. Функції, які виконують **К.** у державному управлінні, зумовлюють виділення основних їх категорій, зокрема **К.** низової, середньої та вищої ланок. Категорії **К.** на державній службі в Україні визначаються відповідно до Закону України “Про державну службу”, шляхом класифікації посад. Основним критерієм класифікації посад державних службовців є організаційно-правовий рівень органу, який приймає їх на роботу, обсяг і характер компетенції на конкретній посаді, роль і місце посади в структурі державного органу. Статус **К.** визначається сукупністю прав і обов’язків посадової особи, яка здійснює функції керівництва під час виконання нею своїх службових обов’язків.

© Гогіна Л.М.

КЕРІВНИК АПАРАТУ МІСЦЕВОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ – державний службовець, який організовує роботу місцевої державної адміністрації, забезпечує підготовку матеріалів на розгляд голови

місцевої державної адміністрації, організовує доведення розпоряджень голови місцевої державної адміністрації до виконавців, відповідає за стан діловодства, обліку й звітності, виконує інші обов'язки, покладені на нього головою місцевої державної адміністрації. З цих питань **К.а.м.д.а.** видає накази. **К.а.м.д.а.** призначається на посаду головою місцевої державної адміністрації.

© Васіна А.Ю.

КЕРІВНИК БЕЗПОСЕРЕДНІЙ – такий керівник, який очолює щось особисто, без посередництва, спрямовує процес, впливає на розвиток, стан управлінського процесу, розпоряджається, дає вказівки, настанови, які треба брати до уваги в процесі діяльності. Керівник – це особа, на яку офіційно покладені функції управління колективом і організацією його діяльності. **К.б.** несе юридичну відповідальність за функціонування групи підлеглих перед вищою інстанцією і має певні можливості санкціонування – покарання і заохочення підлеглих із метою впливу на їх виробничу активність. Це поняття найчастіше використовується у вітчизняній літературі. У традиційному розумінні **К.б.** – це, насамперед, управлінець, основна місія якого – скеровувати, управляти. Керівництво завжди пов'язане з владою. Це феномен, похідний від офіційних формальних відносин, тому має безпосереднє відношення до державного управління.

© Гук О.І.

КЕРІВНИЦТВО – керівний склад органу влади, до якого входять керівник органу та його заступники. За іншим визначенням – це інструктивний документ, який містить правила виконання чогось, настанови та норми поведінки в певній сфері діяльності.

© Михненко А.М.

КІБЕРНЕТИКА (англ. *cybernetics*) – наука про загальні принципи управління в різних системах: технічних, біологічних, соціальних та ін. Інше визначення (В.М.Глушков) – наука про загальні закони одержання, зберігання, передавання й перетворення інформації у складних керуючих системах, прикметною рисою яких є наявність зворотного зв'язку. Основний об'єкт дослідження **К.** – кібернетичні системи, які розглядаються абстракт-

но, незалежно від їх матеріальної природи. Приклади кібернетичних систем – автоматичні регулятори в техніці, ЕОМ, людський мозок, біологічні популяції, людство. Кожна така система являє собою множину взаємопов'язаних об'єктів (елементів системи), які здатні сприймати, запам'ятовувати та переробляти інформацію, а також обмінюватися нею. Початком історії **К.** вважають 1947 р. – рік виходу у світ книги Н.Вінера "Кібернетика". Сучасна **К.** складається з ряду розділів, які являють собою самостійні наукові напрями. Застосування кібернетичного методу досліджень до різного роду технічних систем привело до виникнення **К.** технічної, економічної, біологічної, медичної тощо. Теоретичне ядро **К.** складає теорія інформації, теорія алгоритмів, теорія автоматів, дослідження операцій, теорія оптимального керування, теорія розпізнавання образів. **К.** розробляє загальні принципи створення систем управління і систем для автоматизації розумової праці. Основні технічні засоби для вирішення задач **К.** – ЕОМ. Значний внесок у розвиток цієї науки зробив видатний вітчизняний учений, академік В.М.Глушков (1923-1982). З 1957 по 1982 р. він очолював Інститут кібернетики Академії наук УРСР – провідну наукову установу. За роки існування Інституту, поряд з роботами в галузі теорії та практики створення високопродуктивних обчислювальних машин, засобів обчислювальної техніки та проблемно-орієнтованих комплексів різного призначення, тут інтенсивно розвивали принципово нові математичні методи оптимізації для розв'язання задач великої розмірності, стохастичної та дискретної оптимізації, виконували роботи з теорії диференціальних ігор, імітаційних методів моделювання тощо. Було одержано фундаментальні результати в галузі теорії програмування, системного аналізу, захисту інформації, теорії та практики створення баз знань, систем штучного інтелекту, загальної теорії керування, інформаційних технологій, математичного забезпечення для широкого спектра засобів обчислювальної техніки та систем обробки даних, методів прогнозування. Значною подією в житті Інституту стало створення першої у світі "Енциклопедії кібернетики".

© Подчасова Т.П., Кустова Н.П., Ралдугін С.О.

КІБЕРНЕТИЧНА МОДЕЛЬ УПРАВЛІННЯ – модель управління, що ґрунтується на функціонально-кібернетичній парадигмі інформації. Кібернетика формулює принцип нерозривного зв'язку (єдності) інформації з управлінням, з функціонуванням самокерованих та самоорганізовуваних систем (технічних, біологічних та соціальних) і наявністю зворотного зв'язку в управлінні. Припускається, що процес управління в згаданих системах є процесом переробки (перетворення) інформації, одержуваної від джерел, і передачі її у ті ділянки системи, де вона сприймається її елементами як наказ для виконання тієї чи іншої дії. Після здійснення самої дії система передає інформацію про ситуацію, що змінилася, для виконання нового циклу управління. При цьому головну роль відіграє зміст переданої інформації.

© Панчук А.М.

КІБЕРНЕТИЧНА СИСТЕМА – множина взаємопов'язаних елементів системи, здатних сприймати, запам'ятовувати і переробляти інформацію, а також обмінюватися інформацією, що має в структурі управління один чи кілька контурів зворотного зв'язку.

© Сурмін Ю.П.

КІОТСЬКИЙ ПРОТОКОЛ – міжнародний документ, ухвалений у Кіото (Японія) у грудні 1997 р. **К.п.** – міжнародна угода про обмеження викиду в атмосферу парникових газів. **К.п.** є додатковим документом до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй “Про зміну клімату”, підписаної у 1992 р. на міжнародній конференції в Ріо-де-Жанейро. Згадана конвенція набула чинності у 1994 р. На сьогодні підписантами **К.п.** є 189 країн. **К.п.** став першою глобальною угодою про охорону навколишнього середовища, заснованою на ринкових механізмах регулювання, зокрема механізмі міжнародної торгівлі квотами на викиди парникових газів. Нині документ ратифікували понад 160 країн, зокрема і Україна (у лютому 2004 р.).

© Дзяна Г.О., Дзяний Р.Б.

КЛАСИФІКАЦІЯ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – по-перше, упорядкування напрямів державного управління як виду суспільної діяльності. Як варіант можна роз-

глядати **К.д.у.** за такими трьома напрямками: державне будівництво, формування державної політики та її реалізація. По-друге, це систематизація управлінських відносин. Серед різновидів цілей державного управління можна виділити такі: *суспільно-політичні, соціальні, духовні, економічні, організаційні, інформаційні*.

© Бакуменко В.Д.

КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ – єдине систематизоване згрупування видатків за ознаками економічної сутності, функціональної діяльності, організаційного устрою та іншими ознаками відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів. Видатки бюджету класифікуються за: 1) функціями, з виконанням яких вони пов'язані; 2) економічною характеристикою операцій, у процесі проведення яких здійснюються видатки; 3) ознакою головного розпорядника бюджетних коштів; 4) бюджетними програмами. Функціональна класифікація видатків має такі рівні деталізації: розділи, підрозділи та групи. За економічною класифікацією видатки поділяються на поточні видатки, капітальні видатки та кредитування за вирахуванням погашення. Відомча **К.в.б.** визначає перелік головних розпорядників бюджетних коштів. Програмна **К.в.б.** застосовується при формуванні бюджету за програмно-цільовим методом.

© Кириленко О.П.

КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДІВ АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – упорядкування видів аналітичної діяльності за її різними ознаками. *За об'єктом* аналізу – це економічний аналіз, орієнтований на дослідження економічних явищ, об'єктів і процесів, який залежно від величини об'єктів розподіляється на макроекономічний і мікроекономічний аналіз. *За типом науки* – це філософський аналіз, осмислення всього суцього з позицій філософії; аксіологічний аналіз – розуміння цінності явищ з позиції науки про цінності; прогностичний аналіз, орієнтований на використання досягнень прогностики, осмислення явищ теперішнього часу з позиції запитів майбутнього; історичний аналіз, тобто вивчення явищ минулого, а також теперішнього часу в аспекті спадкоємності, з позицій історичної науки; економічний аналіз – дослідження на інструментальній

базі економічних наук; політологічний аналіз, тобто осмислення політичних об'єктів, інститутів, процесів із позиції політології; соціологічний аналіз, який засновується на вивченні суспільства та його підсистем з позиції соціологічної науки; праксеологічний аналіз, зорієнтований на дослідження ефективності й раціональності діяльності з точки зору праксеології; державно-управлінський аналіз, який ґрунтується на державному управлінні як галузі знання; психологічний аналіз, що використовує арсенал психології; культурологічний аналіз, який застосовує культурологію; етичний аналіз – засновується на принципах етики, та естетичний аналіз, що вивчає явища з позицій естетики. *За типом методу* – це системний аналіз, що застосовує на системному підході (структурний, функціональний, структурно-функціональний аналіз); логічний аналіз, який базується на інструменті логіки; причинно-наслідковий аналіз, що спирається на причинно-наслідковий підхід до явищ дійсності; проблемний аналіз, що передбачає використання проблемного підходу до реальності; статистичний аналіз – засновується на принципах і методах статистики (кореляційний, факторний, кластерний, дисперсійний, регресійний, коваріаційний різновиди аналізу); програмно-цільовий аналіз, що спирається на програмно-цільовий підхід; балансовий аналіз, який засновується на методі балансу; ситуаційний аналіз, який передбачає осмислення ситуацій, що склалися. *За рівнем пізнання* – це методологічний аналіз, що передбачає осмислення об'єктів і процесів з точки зору принципів, методів, прийомів; теоретичний аналіз, який являє собою аналіз з позицій теорії, що є, або її розробки; емпіричний або фактичний аналіз, зорієнтований на виявлення фактів. *За місцем у дослідженні* – це первинний аналіз, який виступає складовою дослідницького процесу отримання і осмислення результатів; повторний аналіз, що являє собою осмислення результатів проведених раніше досліджень.

© Сурмін Ю.П.

КЛАСИФІКАЦІЯ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ – упорядкування державно-управлінських рішень за основними напрямками та формами державного управління. *За напрямками державного управлін-*

ня такі рішення можна класифікувати за трьома групами, а саме – як державно-управлінські рішення з проблем державного будівництва, з формування державної політики та з реалізації державної політики. У свою чергу, *за формами державного управління* можна класифікувати державно-управлінські рішення за трьома такими групами: нормативно-правові (конституція; конституційні закони та угоди; закони; міжнародні угоди; укази глави держави; постанови парламенту і уряду; накази міністрів, керівників інших центральних органів державної влади; положення про центральні органи державної влади; державні та галузеві стандарти тощо); програмно-цільові (національні, державні, регіональні, галузеві та міжвідомчі концепції, програми, проекти); організаційно-розпорядчі (доручення та організаційно-координаційні рішення вищих і центральних органів державної влади). Така **К.д.-у.р.** відповідає основним формам державно-управлінської діяльності, а саме: правовій, за допомогою якої управлінські рішення і дії набувають характеру встановлення та застосування правових норм, і організаційній, яка охоплює різноманітні дії, спрямовані на реалізацію оперативних завдань та матеріально-технічних операцій. Організаційною формою, яка орієнтує ресурси на конкретний результат, є програмно-цільове управління. Існує також організаційно-правова форма, яка передбачає обов'язкове введення правових норм шляхом застосування певних організаційних норм, наприклад відповідних процедур (процесуальна форма).

© Бакуменко В.Д.

КЛАСИФІКАЦІЯ ДОХОДІВ БЮДЖЕТУ – єдине систематизоване групування доходів за ознаками економічної сутності, джерел та характеру формування. Доходи класифікують за розділами: податкові надходження; неподаткові надходження; доходи від операцій з капіталом; трансферти. Податкові надходження включають загальнодержавні і місцеві податки, збори та інші обов'язкові платежі. Неподаткові надходження – це: доходи від власності та підприємницької діяльності; адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу; надходження від штрафів та фінансових санкцій; інші неподаткові надходження. Доходи від операцій з капіталом включають

такі надходження: від продажу основного капіталу, від реалізації державних запасів товарів, від продажу землі і нематеріальних активів. Трансфертами визнаються кошти, одержані на безоплатній і безповоротній основі від інших органів державного управління.

© Кириленко О.П.

КЛАСИФІКАЦІЯ НАПРЯМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – упорядкування напрямів державного управління як виду суспільної діяльності. **К.н.д.у.** можна розглядати за такими трьома напрямками: державне будівництво, формування державної політики та її реалізація. *Перший напрям* – це державне будівництво, яке охоплює визначення і правове закріплення форми державного управління; політичного режиму; державно-територіального устрою; основних цілей і функцій держави, їх пріоритетності; розподілу повноважень між гілками та вищими органами державної влади; стратегії розвитку держави; структури органів державної влади відповідно до функцій держави та її стратегічних цілей. *Другий напрям* – це формування державної політики, яке полягає у розробленні державної політики з різних напрямів діяльності держави (загальні орієнтири для дій та прийняття рішень); визначенні або коригуванні цілей та функцій органів державної влади, необхідного кадрового забезпечення; програмуванні (формування плану дій); розробленні сценаріїв і графіків досягнення цілей органів державної влади (складу і послідовності завдань, програм, проектів, інших заходів); складанні бюджету (розрахунок обсягу витрат і розподіл ресурсів за роботами, запланованими для досягнення цілей). *Третій напрям* – це реалізація державної політики, яка передбачає виконання функцій державного управління (оперативне та тактичне управління) з метою досягнення визначених цілей держави на певному періоді її історичного розвитку. Всі ці напрями державного управління реалізуються шляхом управлінських впливів, яким передують прийняття управлінських рішень.

© Бакуменко В.Д.

КЛАСИФІКАЦІЯ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ – поширений спосіб упорядкування систем управління за певними ознаками. Система управління у широкому розумінні являє

собою сукупність управлінського комплексу та об'єкта управління. У соціальних системах йдеться про суб'єкт, що у цьому разі є альтернативою управлінському комплексу, та об'єкт управління. Соціальна система – це цілісне утворення, основними елементами якого є люди, а також їх стійкі зв'язки, взаємодії та відносини, і яке складається на основі спільної діяльності людей. Серед ознак **К.с.у.** можна назвати такі: рівень управління (міжнародний, державний, регіональний, галузевий, місцевий); функціональний напрям управління (політичний, економічний, соціальний, гуманітарний, екологічний); режим управління (демократичний, авторитарний); гілки влади (законодавча, виконавча, судова) тощо.

© Бакуменко В.Д.

КЛАСИФІКАЦІЯ ЦІЛЕЙ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – встановлення різновидів цілей державного управління, серед яких можна виділити такі: суспільно-політичні, що охоплюють комплексний, цілісний, збалансований і якісний розвиток суспільства; соціальні, що відображають вплив суспільно-політичних цілей на соціальну структуру суспільства, взаємовідносини її елементів, стан і рівень соціального життя людей; духовні, пов'язані в одному аспекті зі сприйняттям духовних (культурних) цінностей, якими керується суспільство, а в іншому – з введенням духовного потенціалу суспільства в реалізацію суспільно-політичних і соціальних цілей; економічні, що характеризують і затверджують систему економічних відносин, які забезпечують матеріальну основу реалізації суспільно-політичних та інших цілей; організаційні, які направлені на розв'язання організаційних проблем у суб'єктові і об'єктах державного управління, – побудова відповідних функціональних і організаційних структур; інформаційні, які ведуть до забезпечення окреслених цілей необхідною, достовірною і адекватною інформацією.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

КЛЕРИКАЛІЗМ (лат. *klericalis* – церковний) – термін, який походить від слова “клерикал”. Суспільно-політичний напрям, спрямований на утвердження визначального впливу церкви і духовенства в усіх сферах суспільного життя. **К.** був характерний для

різних історичних періодів суспільного розвитку, однак його активність зростала в періоди послаблення впливу релігії і церкви (наприклад у XIX ст. у зв'язку з появою комуністичної ідеології, ворожої до релігії і церкви). **К.** як суспільно-політична течія характерний не лише для релігійних організацій, а й для громадських об'єднань і навіть політичних партій. В сучасних умовах у зв'язку з переоцінкою ролі релігії і розширенням можливості участі церкви і релігійних організацій у громадському житті суспільства **К.** слід вважати, зокрема, намагання політичних сил використовувати церкву в політичних цілях чи використання певними релігійними організаціями впливу на політиків чи органи державної влади з метою утвердження привілейованого становища в суспільстві.

© Тернопільський Б.Й.

КЛІЄНТИЗМ – система неформальних відносин між індивідами та групами, що займають нерівні соціальні позиції, на основі взаємного обміну благами, в яких особа вищого статусу (патрон) використовує свій авторитет та ресурси для захисту інтересів свого клієнта в обмін на лояльність та різні послуги. Основні риси **К.**: нерівність доступу до ресурсів, використання неправових засобів зміцнення впливу (корупція); наявність особистих зобов'язань або общинної солідарності між “патроном” та “клієнтом”; систематичне порушення громадянських прав та протидія існуванню громадянського суспільства. **К.** спричинює розвиток патерналізму населення, як наслідок – масова політична інертність, за умов відсутності демократичних форм зв'язку між владою і громадянами зміцнюється правовий нігілізм останніх.

© Довгань Л.А.

КЛІЄНТИСТСЬКИЙ ПІДХІД – тип соціальної поведінки, спрямований на потрапляння в залежність від більш потужного суспільного суб'єкта з метою отримання захисту, певних преференцій тощо. Виник від давньоримської практики “клієнти”, коли плебейські родини та колишні раби-вільновідпущеники добровільно потрапляли в залежність від багатих та впливових патриціанських династій, стаючи їх “клієнтами”.

© Бакаєв Ю.В.

КНЯЗІ – 1) у додержавний період у слов'янських і балтських народів – сакралізовані старійшини родової громади, засновники родів, потім – вожді, воєначальники племені і напівдержавних утворень (древлянські, в'ятські **К.**); 2) у період Київської Русі **К.** – спадковий титул членів правлячої династії, правителі князівств. Вони не підлягали суду, а самі були суддями над підлеглими. За злочин **К.** інші **К.** могли зробити його ізгоєм, лишити влади, але він не підлягав засудженню на смерть. Великий князь – найдавніший титул верховного правителя Київської держави (IX ст.). У період феодальної роздробленості удільні **К.** очолювали фактично самостійні князівства. У кінці XIV – другій третині XV ст. удільні **К.** в Україні поступово втратили політичну владу, стали васалами Великого князівства Литовського і перетворилися на феодалів-землевласників; 3) за часів І.Калити (з 1328 р.) титул великого закріпився за московськими **К.** У 1485 р. після приєднання Твері Іван III прийняв титул Великого **К.** “всея Русі”. 1547 р. Великий **К.** московський Іван IV прийняв титул царя. За Петра I поряд зі спадковим з'являється титул **К.** жалуваний, який надавався імператором вищим сановникам за особисті заслуги. Першим жалуваним **К.** був О.Меншиков. Титул Великий **К.** стає частиною повного титулу російського імператора (“Великий князь Фінляндський” і т.ін.). Члени імператорської родини отримували титул великих **К.** від народження. Титул **К.** разом з іншими титулами був скасований декретом “Про знищення станів і громадянських чинів” від 10(23).11.1917 р. У середньовічній Німеччині **К.** – представник вищої правлячої аристократії, яка мала особливі привілеї. **К.** утворювали окремий стан (безпосередніх держателів корони). Титул **К.** і багато княжих привілеїв зберігались у Німеччині і в XIX ст. У романських країнах титулу **К.** відповідав титул принца.

© Сєров О.В.

КНЯЗІВСТВО – державне утворення або територія, підвладна князеві. До складу Київської Русі перші **К.** увійшли у IX-X ст., перебували у володінні князівської сім'ї й отримували назви від головного міста. На території сучасної України сформувалися Київське, Переяславське, Чернігівське, Володимир-Волинське та Галицьке князівства. З вклю-

ченням південноруських князівств до складу Великого К. Литовського вони певний час ще зберігали свою автономію, але в останній чверті XV ст. її втратили. Північноруські князівства були об'єднані Московським К. у централізовану державу.

© Брайченко О.Д.

КНЯЗІ ГЕДИМІНОВИЧІ – правляча династія Великого князівства Литовського і Руського (1316-1572), загальна назва княжих родів Литви, Білорусі, Польщі, Росії і України. Засновник династії – князь Гедимін (?-1341). Великий князь Литовський з 1316 р. Завдав ряд поразок німецьким рицарям. У союзі з Тверським князівством виступав проти об'єднувальної політики Московського князівства. Захопив Вітебське, Мінське, Друцьке, Турово-Пінське, Полоцьке князівства. На Волині з 1340 р. князував його син Любарт. Великими князями Литовськими були також сини Гедиміна Євнутій, Ольгерд, Кейстут, також сини Ольгерда – Ягайло і Свидригайло; сини Кейстута – Витовт і Сигизмунд. Ягайло став польським королем і поклав початок польській королівській династії Ягелонів з кінця XIV ст., також королівським династіям Чехії і Угорщини. Завдяки особистій унії (1447-1492, 1501-1572) Гедиміновичі володарювали у Великому князівстві Литовському. Династичні узи, якими Гедиміновичі були пов'язані з П'ястами і Рюриковичами, відіграли велику роль у відносинах князівства з Королівством Польським і Великим князівством Московським. Великокнязівська литовська династія закінчилася зі смертю у 1572 р. Сигизмунда II Августа, який не залишив спадкоємців.

© Лимар А.П.

КНЯЗІ ДОБИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ.

Олег Віщий (882-912) – Великий київський князь, який, підкоривши Київ, проголосив його “матір'ю міст руських”. Найбільш відомий як послідовний об'єднувач слов'янських племен і прихильник жорсткої зовнішньої політики, спрямованої на організацію ефективної системи збору данини й оподаткування серед завойованих племен і забезпечення захисту їх від можливої зовнішньої загрози, а також на зміцнення зовнішньополітичної ролі держави. Олег та його дружинники почали фактично служити Київській державі, яка до того часу

вже пройшла довгий шлях розвитку. Саме Київ, що мав зручне географічне положення, за правління Олега став столицею об'єднаного князівства, провідним осередком східнослов'янської державності, головним політичним центром країни.

Князь Ігор – Великий київський князь (912-945), син Рюрика, який посів престол після Олега Віщого. Його зовнішня і внутрішня політика великим успіхом не відзначалася. Внутрішня політика під час його правління здійснювалася під знаком боротьби із сепаратистами, зокрема древлянами та уличами. Спроби вирішити проблему військовими та каральними методами до значних успіхів не привели. Зовнішньополітична діяльність характеризується неоднозначно. Князя Ігоря вбили древляни за спроби стягти з них надмірну данину в 945 р.

Княгиня Ольга, Ольга Мудра – Київська княгиня (945-964), яка керувала державою після смерті свого чоловіка князя Ігоря і лишилася в історії як видатна правителька.

Внутрішня політика за часів її княжіння відрзнялась стабільністю і спрямованістю на розбудову та безпеку.

Ольга запровадила фіксовані норми податків з феодално залежного населення (устави, уроки, оброки, дані) з метою упорядкування збору данини. Під її керівництвом та наглядом було збудовано ряд міст і поселень, крім того, було впроваджено податкову реформу, за якою державу було поділено на погости (області) з метою спрощення та упорядкування збору податків. Багато уваги Ольга приділила розбудові Києва й розвитку науки та культури.

Зовнішня політика характеризувалася розвитком дружніх і союзницьких відносин, насамперед з Візантією та Західною Європою, шляхом ведення переговорів та створення посольств. Померла княгиня у 969 р.

Князь Святослав, Святослав Завойовник – Київський князь (945-972). Відомий як успішний полководець.

Внутрішня політика була спрямована на зміцнення централізованої влади з жорстким підпорядкуванням Києву місцевих племен шляхом заміни місцевих племінних правителів своїми намісниками, влада та авторитет яких підкріплювались дружиною. Крім того, Святослав сповідував лояльну політику відносно християнства при тому, що сам був язичником.

Зовнішня політика була репрезентована військовою діяльністю, спрямованою на розширення меж держави та збільшення її впливу на міжнародній арені. Здійснивши два військових походи проти Хазарського Каганату (у 964 та 968 рр.), повністю його розгромив і завоював столицю та одне з найбільших міст – Ітиль та Білу Вежу (Саркел), а потім підкорив і племена в'ятичів – хазарських данників, пізніше завоював племена ясів та касогів. Загинув у 972 р.

Ярослав Мудрий – Київський князь (1019-1054), тривале правління якого вважають вершиною економічного, політичного та культурного розвитку Київської Русі.

З 987 по 1010 р. князь Ростовський, князь Новгородський з 1010 по 1034 р., князь Київський з 1016 р. (з перервою в 1018-1019) по 1054 р.

Зовнішня політика пов'язувалася насамперед із розширенням кордонів і без того значних володінь. Протягом 1030-1031 рр. він повернув захоплені Польщею червенські землі (Забужжя). У результаті походів на північ приєднав до Русі фінські племена чуді. 1036 р. Ярослав остаточно розгромив печенізькі орди. У дипломатичній діяльності князь віддавав перевагу методам матрімоніального характеру, після чого його стали називати “тестем Європи”.

Щодо внутрішньої політики, то особливо уславився князь будівництвом церков (Софійський собор, Десятинна церква, монастирі Георгія та Ірини, церква Василя, Золоті Ворота із церквою Благовіщення над ними). Сприяв поширенню християнської релігії та розвитку освіти. У роки князювання Ярослава складено писане зведення загальноприйнятих у ті часи законів Київської Русі в єдину “Руську Правду”, яка була правовим кодексом держави, що вперше визначав права людини. З метою запобігання міжусобній боротьбі за київський престол Ярослав Мудрий запровадив принцип “драбинного сходження” при розподілі земель і політичної влади.

© Щербакова Н.В.

КНЯЗІ ОЛЕЛЬКОВИЧІ – литовсько-український князівський рід; походив від Київського князя Володимира Ольгердовича, сина Великого князя Литовського Ольгерда; посідав високе місце в ієрархії старшинства онуків і правнуків Гедиміна. З кня-

жінням перших двох представників цього роду пов'язані розквіт Київської землі як удільного князівства. За княжіння Олелька Володимировича (1441-1454) та його сина Семена Олельковича (1454-1470) Київське удільне князівство перетворилось на централізований організм із структурованими військовою, фінансовою, адміністративною й судовою системами; відбувалось його економічне, культурне і духовне піднесення. Значно зросла обороноздатність князівства, а у 1458 р. утворено самостійну Київську митрополію православної церкви.

© Голубчик Г.Д.

КНЯЗІ ОСТРОЗЬКІ – українська князівська династія, яка походила від волинської гілки князів Мономаховичів. Найвидатнішим представником династії був князь Василь-Костянтин Костянтинович (1526-1608) – державний, громадський, культурний діяч. Власник понад 3 тис. українських міст і сіл, князь Острозький відігравав помітну роль у суспільному житті України. Завдяки йому 1576 р. була заснована перша у Східній Європі Острозька академія, яка об'єднала багатьох видатних учених того часу. Укладений ним друкарні 1580 р. було видано переклад повного тексту Біблії. Виступав за зміцнення позицій православної церкви в Україні. Помісним Собором Української православної церкви Київського патріархату 2008 р. канонізований.

© Брайченко О.Д.

КНЯЗІ РОМАНОВИЧІ – династія, представники якої правили у Галицько-Волинському князівстві 1199-1323 рр., тобто майже протягом усього періоду його існування (крім останніх років). Засновником роду та Галицько-Волинської держави був Роман Мстиславич, який у 1199 р. об'єднав Галичину та Волинь. Найбільш відомим та успішним серед усіх Романовичів був його син Данило, якому вдалося отримати від Римського Папи королівську корону (1254). Династія припиняє існування у 1323 р. із одночасною загибеллю князів Андрія Юрійовича та Льва Юрійовича (правнуків Данила) у битві з литовцями (за іншою версією – з монголами). Усім Романовичам доводилось діяти у надзвичайно складних геополітичних умовах, воювати із потужними сусідами (монголо-татарів, Угорщина, Польща, Литва),

водночас лавірувати між ними, намагаючись відстояти незалежність (інколи доводилось визнавати себе васалами іншої держави). Важкою проблемою була наявність внутрішньої боярської опозиції, яка перешкоджала утворенню сильної князівської влади.

© Овдін О.В.

КНЯЗЬ ВОЛОДИМИР ВЕЛИКИЙ – Володимир I Святославич (960-15.07.1015) – Київський князь, ініціатор хрещення Русі в 988 р. Більше відомий як Володимир Святий, Володимир Хреститель.

Загалом правління Володимира поділяється на два періоди: язичницьке та правління після хрещення Русі.

Внутрішня політика була спрямована на радикальну перебудову адміністративного устрою. Племенні князівства було ліквідовано, а замість них сформовано вісім округів, що, у свою чергу, ділилися на волості. Замість племенних князів до влади було поставлено княжих намісників з числа найближчих родичів або надійних людей, які здійснювали управління, оподаткування та суд. Таким чином, владу було зосереджено виключно в руках однієї династії.

Здійснено військову реформу, що полягала в розподілі прикордонних територій у вигляді земельних ділянок між старшими дружинниками з наданням права підкорення місцевого населення та зобов'язанням охороняти визначений наділ.

Найважливішим досягненням Володимира Великого є впровадження християнства в Київській Русі, яке супроводжувалося організацією церковних інститутів та низки єпархій, як-от: Київської, Новгородської, Белгород-Київської, Переяславської, Чернігівської тощо. Певний час існувала єпархія в печенігів. Русь стала однією з митрополій Константинопольського патріархату. Зовнішня політика характеризувалась зміцненням та розширенням меж держави насамперед на північ та захід, а потім і на південний схід. Активно «співпрацював» з правителями західних країн: Стефаном I (король Угорщини), Болеславом I Хоробрим (король Польщі), Болеславом II (король Чехії), Сильвестром II (Папа Римський), Василем II (імператор Візантії).

За князювання Володимира Великого процес територіального становлення Київської Русі переважно вже завершився, відособ-

леність місцевої племенної верхівки було остаточно зламано і почалося піднесення Русі як цілісного суспільства й держави. За площею Русь стала найбільшою державою в Європі.

© Щербакова Н.В.

КОАЛІЦІЙНИЙ УРЯД (лат. *coalitio* – союз) – уряд, утворений на основі угоди між двома або кількома представленими в парламенті політичними партіями (близькими за ідеологією чи програмними засадами) про спільну урядову програму. **К.у.** утворюється у двох випадках: а) коли жодна з партій за підсумками виборів не змогла отримати в парламенті (нижній палаті) більшості місць, що дало б їй змогу сформувати однопартійний уряд; б) коли країні загрожує серйозна небезпека (війна, стихійне лихо), що змушує більшість політичних сил консолідуватися з метою відвернення небезпеки. **К.у.** передбачає щонайменше двох політичних партнерів, які домовляються між собою про умови подальшої взаємодії. Лідери партій, що входять до коаліції, розподіляють між собою міністерські пости в ході міжпартійних переговорів. Залежно від співвідношення чисельності партійних фракцій у парламенті відносини партнерів у коаліції можуть бути рівноправними (місця розподіляються шляхом консультацій, переговорів, компромісів) чи нерівноправними (провідна партія надає іншим партнерам певні міністерські портфелі в обмін на політичну підтримку фракцій). Через можливі розбіжності між партіями **К.у.** менш стабільні, ніж однопартійні, тому часто виявляються нестійкими. Їх стабільність залежить від типу партійної системи, виборчої системи, стану економіки, фракційного поділу парламенту.

© Малиновський В.Я.

КОАЛІЦІЯ (лат. *coalitio* – союз, *coalitis* – об'єднаний): 1) об'єднання, союз на добровільних засадах для досягнення спільних цілей, завдань, планів та інтересів; 2) союз, угода політичних партій для спільної участі у виборах і/або утворення уряду з представників цих партій; 3) політичний або військовий союз держав для здійснення спільних економічних, політичних, соціальних інтересів або інших питань міжнародних відносин. *Коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України* – це доб-

ровільне об'єднання депутатських фракцій, яке формується за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій. До складу **К.** входять більшість народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради України.

© Телешун С.О.

КОГЕРЕНТНІСТЬ – синхронний, одночасний перебіг множини однопорядкових і різнопорядкових процесів в одному напрямі, їх взаємна причинність та обумовленість.

© Сурмін Ю.П.

КОДИФІКАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА – це спосіб систематизації законодавства, сутність якого у кардинальній переробці змісту діючого правового регулювання в певній галузі правових відносин та прийнятті відповідного кодексу. Останній є єдиним законодавчим актом, де систематизовано норми, що регулюють певну галузь права (наприклад адміністративний, цивільний та інші кодекси). Завдяки **К.з.** досягається якісне впорядкування законодавства, забезпечуються його єдність, погодженість та компактність, скасовуються застарілі, неефективні правові норми.

© Бакуменко В.Д., Штика Л.Г.

КОЗАЦТВО – військово-промислова спільнота, яка мешкала на українських землях у складі Польського королівства і Великого князівства Литовського (з 1569 р. – Речі Посполитої) у XV – першій половині XVII ст. Вперше слово “козак” зафіксоване наприкінці XIII – першій половині XIV ст. У латино-персидсько-копчацькому рукописі “Codex cumanicus”, укладеному наприкінці XIII ст., слово “козак” означало “сторож, вартовий”. До останньої чверті XVI ст. **К.** – це заняття і спосіб життя, а не соціальний статус. **К.** поповнювалося вихідцями із різних верств населення: селян, міщан, шляхти. Козацький прошарок був етнічно неоднорідний, однак з переважанням українців. Король Сигізмунд II Август грамотою від 5 червня 1572 р. започаткував практику внесення козаків у спеціальний список, що визначав козацький статус, – реєстр. Козаки, вписані у реєстр, отримали назву реєстрових козаків. Осередком **К.** були острови у Пониззі Дніпра (“військо низове” або “запорозьке”), на яких утворювалися “січі” – укріплення, місця розташу-

вання яких неодноразово змінювалися. **К.** вело боротьбу головним чином з Кримським ханством та Туреччиною, але також зафіксована його участь у бойових діях проти Польщі, Москви та інших держав. У середині XVII ст. **К.** становило основу соціальної бази Національно-визвольної революції під проводом Богдана Хмельницького. З утворенням Гетьманщини козацька верхівка (старшина) поступово перетворилася на прошарок землевласників і згодом злилася з російським дворянством. Запорізька Січ була ліквідована за наказом Катерини II у 1775 р. Нині спостерігаються спроби відродження **К.** як громадського військово-патріотичного руху.

© Казакевич О.М.

КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКА ДОБА – період в історії України (1648 – кінець XVIII ст.), який характеризувався створенням Української держави в результаті національно-визвольної революції під проводом Богдана Хмельницького. Після завершення періоду Руїни (1657(1663)–1687), під час якого у 1663 р. Гетьманщина поділилася на лівобережну (під контролем Росії) та правобережну (під контролем Речі Посполитої і гетьманування Івана Мазепи). Доба Гетьманщини завершилася зі скасуванням інституту гетьманства в Україні у 1764 р. та ліквідацією Запорозької Січі у 1775 р. У 1782 р. з утворенням Київського, Чернігівського та Новгород-Сіверського намісництв було скасовано полково-сотенний устрій, який був останнім політичним атрибутом **К.-г.д.** Гетьманщина перестала існувати, що ознаменувало початок нового періоду історії України – доби національного відродження XIX – початку XX ст.

© Казакевич О.М.

КОЛЕГІАЛЬНІ ОРГАНИ У ВЛАДІ – органи загальної компетенції, в яких управлінський процес здійснюється колективно, але з керівником на чолі. Такий колегіальний спосіб керівництва знайшов своє вираження в самій назві цих органів – рада, кабінет, колегія, комітет тощо. Кожен член **К.о.в.** має певні владні повноваження, його думка враховується при ухваленні рішення, яке приймається лише за наявності необхідно встановленого кворуму та відображається у формі правових актів – постанов, рішень, наказів.

© Бакуменко В.Д.

КОЛЕКТИВНА БЕЗПЕКА – захищеність інтересів групи (союзу) держав від зовнішніх загроз, що гарантуються взаємодопомогою, співробітництвом у воєнній сфері й колективними спільними діями для запобігання та відвертання агресії. Поняття **К.б.**, що отримало політичний статус ще в часи Ліги Націй, широко використовується в політичних колах, які займаються розробкою і здійсненням стратегій міжнародної безпеки на основі ліберально-ідеалістичної парадигми. Центральною є ідея про міжнародну співпрацю, засновану на універсальних цінностях і загальнолюдських інтересах. Загрозу безпеці становлять ті учасники міжнародних відносин, які відмовляються від співпраці, порушують загальноприйняті моральні і правові норми. Основна мета – загальне роззброєння і **К.б.**, а також невід’ємні права особи. Шлях для досягнення **К.б.** проходить через створення і зміцнення міжнародних інститутів, авторитетних міжурядових (ООН, НАТО та ін.), а також неурядових (наприклад СИПРІ) організацій. Базова концепція Ліги Націй, заснована на колективному міжнародному консенсусі стосовно того, що агресія проти однієї держави є агресією проти всіх держав і вимагає спільної відсічі. Структури **К.б.** на відміну від структур колективної оборони мають внутрішню спрямованість (тобто держави-члени зобов’язуються протидіяти будь-якій державі-члену, що вчинить напад на іншу державу-члена).

© Абрамов В.І.

КОЛЕКТИВНИЙ ДОГОВІР – правовий акт, що регулює трудові, соціально-економічні та професійні відносини між роботодавцем і працівниками на підприємстві. Умови **К.д.** не повинні суперечити чинному законодавству. Вони є обов’язковими для підприємств, на які вони поширюються.

© Шевченко С.Г.

КОЛОНИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (англ. *Pillars of the European Union*) – головні сфери політики ЄС, що формують базову структуру ЄС і виділені в Маастрихтському договорі (1992 р.), а саме: спільна політика трьох Співтовариств: Європейського Економічного Співтовариства, Євратому та колишнього Європейського співтовариства вугілля і сталі (перша колона або колона Спів-

товариства); спільна зовнішня політика та політика безпеки (друга колона); співробітництво поліцій та судових органів у кримінально-правовій сфері (третья колона). Структура ЄС з трьома колонами з’явилась у межах переговорного процесу щодо Маастрихтського договору, під час роботи над текстом якого виникла пропозиція передати Співтовариству повноваження у таких сферах, як зовнішня політика, політика безпеки, оборона, політика надання притулку та імміграції, співробітництво в кримінально-правовій сфері та юстиції. Однак деякі держави-члени виступили проти цієї пропозиції, посиляючись на те, що ці сфери є надто чутливими для їх національного суверенітету, щоб застосовувати в них метод Співтовариства. В результаті ці сфери залишилися поза межами Європейського Співтовариства (у межах міжурядового співробітництва) і були приєднані до нього як зовнішні друга та третя колони. Амстердамський договір (1997 р.) перемістив деякі зі сфер (наприклад політика надання притулку, імміграційна політика, співробітництво у сфері юстиції з цивільних питань), що перебували в межах третьої колони, до першої колони. У зв’язку із цим третя колона була перейменована на “співробітництво поліцій та судових органів у кримінально-правовій сфері”, хоча колишня назва “співробітництво у сфері правосуддя та внутрішніх справ” також вживається, охоплюючи третю колону та сфери, які були переміщені до колони Співтовариства. Три колони функціонують на основі різних процедур прийняття рішень: метод Співтовариства для першої колони та міжурядова процедура для другої і третьої. У межах першої колони лише Європейська комісія має право подати законодавчу пропозицію на розгляд Ради та Європейського парламенту, для прийняття якої достатньо досягнення кваліфікованої більшості в Раді. У межах другої і третьої колон право на законодавчу ініціативу мають як Комісія, так і держави-члени, а для прийняття нормативно-правового акта необхідна, як правило, одна-стайність. Конституція ЄС, процес ратифікації якої було зупинено через негативні результати національних референдумів у Франції та Нідерландах, передбачала об’єднання колон в єдину структуру, хоча окремі процедури залишались у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки, у тому

числі оборонної політики. Європейське Співтовариство як таке мало бути повністю поглинуте Європейським Союзом.

© Рудік О.М.

КОМАНДНА РОБОТА В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – діяльність державних службовців, які об'єднані керівником з метою вирішення складної управлінської проблеми у сфері державного управління. Досвід діяльності органів державної влади показує, що ключова роль належить не окремій особі або групі осіб, а згуртованому високопрофесійному структурному формуванню – команді. Команда є найбільш ефективною формою організації людських ресурсів. Роль керівника у підборі виконавців для вирішення завдань, які за складністю та інноваційними підходами до вирішення виходять за рамки типових на державній службі, стає більш важливою, потребує створення відповідної методики до аналізу формування та діяльності тимчасових групових утворень.

Команда – це спеціально підібрана група співробітників для об'єднання їх зусиль, спрямованих на розв'язання проблемної ситуації чи спільне виконання важливого завдання. Серед характерних ознак команди потрібно виділити такі: лідерство (формальне чи неформальне); наявність спільної мети; інтенсивне співробітництво; визначені статусно-рольові відносини; специфічні методи вироблення колективних рішень; згуртованість; відпрацьовані комунікативні зв'язки; групові норми поведінки; схожість основних життєвих цінностей, установок; специфічні методи вироблення колективних рішень; сприятлива соціально-психологічна атмосфера. До основних переваг роботи в команді відносять: підвищення якості управлінських рішень; скорочення часу на пошук оптимальних варіантів рішень; реалізацію багатоаспектного підходу до розв'язання складних ситуацій; спрощення втілення прийнятих рішень; зосередження розумового процесу на досягненні мети; орієнтацію на зміст і результати роботи; виявлення найбільш талановитих людей, спроможних генерувати ідеї; гнучкість розподілу завдань; активізацію ділової співпраці; створення творчої атмосфери; зростання кваліфікаційного рівня членів групи; забезпечення доцільної інтеграції знань і досвіду; врахування

та узгодження різних інтересів; спрощення обміну інформацією; подолання пасивної поведінки колективу; розв'язання конфліктних ситуацій; згуртування членів команди; підвищення мотивації; скорочення плінності кадрів; запобігання опору змінам.

Головні проблеми та недоліки роботи в команді: витрати часу на створення та організацію роботи команди; поширення доступу до конфіденційної інформації; обмеження спілкування учасників команди з іншими членами колективу; затримка прийняття рішення за досягненням консенсусу; перевантаженість членів команди; зниження мотивації до індивідуального успіху; підвищення відповідальності; домінування позицій визнаних авторитетів; суперництво між членами команди.

© Євдокімов В.О.

КОМЕРЦІЙНА ТАЄМНИЦЯ – інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи певною формою та в сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію. **К.т.** можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до **К.т.** Майнові права інтелектуальної власності на **К.т.**, а також питання охорони **К.т.** органами державної влади врегульовано Цивільним кодексом України.

© Гусєв В.О.

КОМІСІЯ З ОЦІНЮВАННЯ ЕТИЧНОСТІ – різновид атестаційної комісії, основним предметом уваги якої є оцінювання діяльності державного службовця за критеріями лояльності та утримання від зловживання посадою, схильності до корупційних діянь, дотримання службової дисципліни, належного виконання служби (правильності, доцільності, самостійності), самоосвіти, соціальної поведінки державного службовця. Комісія складається з керівника установи, безпосереднього керівника службовця, представників кадрової служби, профспілки,

співробітників, учених та незалежних експертів. Досвід країн Чехії, Фінляндії, Німеччини, Данії свідчить про неоднорідність підходів щодо періодичності роботи таких комісій: від одного засідання раз на півріччя до одного засідання раз на два роки.

© Антонова О.В.

КОМІСІЯ УКРАЇНА – НАТО – формат, в якому Північноатлантична рада відповідно до Хартії НАТО – Україна періодично проводить засідання з Україною. **К.У.-НАТО** засідає, як правило, не менше двох разів на рік для оцінки результатів її імплементації та розгляду подальших дій. Членами Комісії є всі країни – члени НАТО та Україна. Головою Комісії є Генеральний секретар НАТО. Консультації з політичних питань здійснюються в рамках **К.У.-НАТО** та РСАП, а саме: Президентом України – під час його участі в самітах **К.У.-НАТО** та РСАП, зустрічей з Генеральним секретарем НАТО, а також в інших заходах високого рівня, які організовуються під егідою НАТО (терміни – за взаємним погодженням); міністром закордонних справ України – під час його участі в засіданнях **К.У.-НАТО** і РСАП на рівні міністерства (двічі на рік у кожному форматі, додатково – на запит сторін); Главою Місії України при НАТО – під час його участі у засіданнях **К.У.-НАТО** і РСАП на рівні послів та на експертному рівні – в рамках засідань Політичного комітету НАТО з Україною у форматі “19+1” та відповідних засідань РСАП у форматі Політичного комітету. Міністерство оборони України здійснює співробітництво з НАТО у зазначеній сфері шляхом використання механізмів РСАП і **К.У.-НАТО** на рівні міністрів оборони, проведення візитів на високому рівні, двосторонніх консультацій і переговорів з воєнно-політичним керівництвом держав – членів НАТО та держав-партнерів, підготовки і виконання відповідної частини ППР та Робочого плану імплементації Хартії, участі у спільних симпозіумах, семінарах, дослідженнях, засіданнях робочих груп та інших заходах. У рамках Комісії регулярні засідання з Україною проводять ряд вищих комітетів НАТО. Серед них: Військовий комітет у постійному форматі або на рівні засідання начальників штабів. Комісія також користується підтримкою робочих груп експертів, таких

як Спільна робоча група з воєнної реформи (СРГ). У квітні 1999 р. у м.Вашингтоні вперше була проведена зустріч у верхах між НАТО і Україною, а в березні 2000 р. **К.У.-НАТО** вперше провела засідання в м.Києві. Комісія не дублює функції інших механізмів, згаданих у Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору, а натомість збирається для загальної оцінки стану розвитку відносин, планування та розробки пропозицій щодо шляхів покращання або подальшого розвитку співробітництва між Україною та НАТО.

© Кальниць Ю.Г.

КОМІТЕТ РЕГІОНІВ – консультативний орган, який виступає гарантом того, що місцеві і регіональні органи влади беруть безпосередню участь у діяльності інститутів влади Європейського Союзу. Передбачений Угодою про Європейський Союз, **К.р.** був створений у 1994 р. і відіграє нині роль доповнення до схеми ухвалення рішень, що включає Європейську комісію, парламент і раду. Існування **К.р.** дозволяє представникам місцевих і регіональних властей висловлювати свою думку щодо політики Європейського Союзу. **К.р.** має автономну організаційну структуру і власні процедурні правила (не потребує попереднього затвердження рішень Європейською радою, як то мало місце до Амстердамської угоди). Крім того, сфера діяльності **К.р.** суттєво розширена, особливо в таких сферах, як соціальні справи, навколишнє середовище і транспорт. Штаб-квартира **К.р.** розташована в Брюсселі. Члени комітету (222 особи) і ще стільки ж альтернативних представників на випадок заміни призначаються за рекомендацією держав-членів Союзу Європейською радою. Представники регіонів стають членами **К.р.** на чотири роки з правом бути призначеними на другий термін. Члени **К.р.** повністю незалежні, і число представників кожної держави приблизно відображає розмір населення країни. Після приєднання до Європейського Союзу десяти нових держав, відповідно до Ніщцького договору, **К.р.** налічує 350 членів. Він призначає президента комітету з числа представників на термін у два роки. Президент очолює пленарні сесії і представляє комітет у зовнішніх відносинах. Роль **К.р.** полягає в тому, щоб висловлювати і

відстоювати точку зору регіонів у ході законодавчого процесу Співтовариства. Основна робота комітету полягає в оцінці з погляду інтересів регіонів пропозицій Європейської комісії. **К.р.**, крім того, допомагає Європейському Союзу рухатися вперед, охороняючи “принцип субсидіарності”, згідно з яким Союз не втручається у справи окремих держав, якщо дії Співтовариства в даному питанні не можуть бути ефективнішими, ніж дії національних, регіональних або місцевих властей. Контролюючи належне застосування цього принципу, **К.р.** підвищує ефективність діяльності Співтовариства і захищає прерогативи регіонів в тих питаннях, які їх стосуються. Європейська комісія і рада зобов’язані консультиватися з **К.р.** у питаннях, які мають безпосереднє відношення до діяльності місцевих і регіональних властей. До таких питань належать: економічна і соціальна єдність (регіональна політика і Структурні фонди); транс’європейський транспорт, телекомунікації та енергетичні мережі; охорона здоров’я; освіта, молодь і культура; політика трудової зайнятості, професійне навчання і соціальна політика; навколишнє середовище; транспорт. Кажучи узагальнено, Європейська рада, комісія або Парламент можуть консультиватися з **К.р.** кожного разу, коли вони вважають це необхідним. У свою чергу, **К.р.** може за власною ініціативою висувати пропозиції, що стосуються певних сфер діяльності (наприклад сільське господарство, захист навколишнього середовища або міська політика). Ці пропозиції потім подаються на розгляд Комісії, Ради і Парламенту. Члени **К.р.** розосереджені по спеціалізованих комісіях, відповідальних за підготовку п’яти пленарних засідань щорічно, в ході яких визначається генеральна політика комітету, затверджуються заяви, виробляється загальна точка зору з різних питань. Комісії в Комітеті регіонів шість: Комісія з єдиної територіальної політики (COTER); Комісія з економічної і соціальної політики (ECOS); Комісія з життєздатного розвитку (DEVE); Комісія з культури і освіти (EDUC); Комісія з питань Конституції і європейського управління (CONST); Комісія із Зовнішніх відносин (RELEX). Робота **К.р.** і його комісій організовується силами Бюро, яке включає президента комітету, 35 членів комітету і лідерів партійних фракцій комітету. Генеральний

секретаріат відповідальний за адміністрування роботи комітету.

© Шушпанніков О.М., Рудік О.М.

КОМПТОЛОГІЯ (англ. *committee* – комітет) – процес вироблення заходів з упровадження законодавчих актів ЄС із залученням комітетів, до складу яких запрошуються представники держав-членів ЄС. Відповідальність за впровадження законодавства несе Європейська комісія, яка розробляє заходи з упровадження за результатами дискусій та консультацій з представниками національних урядів, що утворюють комітет. Проект заходів, вироблених за участю комітетів, подається Комісією на ухвалення Раді ЄС. В комітеті національні експерти представляють та захищають позиції держав-членів; консультації та дискусії відбуваються під головуванням представника Комісії. Результатом роботи комітету стає висновок, який Комісія повинна врахувати у своєму остаточному проекті заходів із упровадження. Існує чотири типи комітетів: дорадчий, управлінський, регуляторний та регуляторний з правом контролю.

© Оржель О.Ю.

КОМПЕТЕНТНІСТЬ – спроможність за рахунок знання виконувати і керувати виконанням певного комплексу робіт з певною швидкістю, якістю та ефективністю, що являє собою певний процес або певну частину процесу, функцію або певну частину функції, та мати уявлення про теорію, уміння, навички та досвід у цій сфері. **К.** означає системне бачення функції та справи, системне уявлення середовища та явищ. Слово “компетентний” – одного кореня з “компетенцією” і означає “спроможний, відповідний, той, що має компетенцію, знаючий, свідомий у певній сфері”. Під **К.** розуміють всі знання, навички й види поведінки працівника, необхідні для успішної реалізації завдань діяльності організації (органу влади).

© Вікторов В.Г.

КОМПЕТЕНТНІСТЬ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИХ КАДРІВ – загальна здатність, яка базується на знаннях, уміннях, навичках, досвіді, здібностях, професійно важливих якостях, яка визначається мірою відповідності особистої компетентності особистості

компетенції посади; необхідний обсяг і рівень знань та досвід у певному виді діяльності.

© Вікторів В.Г.

КОМПЕТЕНЦІЙНИЙ (КОМПЕТЕНТ-НІСНИЙ) ПІДХІД В УПРАВЛІННІ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ – підхід до опису та оцінювання професіоналізму, який ґрунтується на врахуванні знань, умінь, навичок, а також особистісних якостей, які дають змогу реалізувати професійний потенціал на практиці. **К.п.у.л.р.** було запроваджено американськими дослідниками Р.Уайтом (1959) та Д.МакЛеландом (1976), розвинуто Р.Бояцисом (1982) та іншими для опису успішної професійної поведінки. Найчастіше такий опис оформлюється як набір компетентностей – поведінкових характеристик, необхідних для успішного виконання конкретних видів робіт. У системі управління персоналом **К.п.у.л.р.** використовується як для опису професійної спроможності працівника, так і для розроблення (моделювання) компетенцій посади. Це дає змогу у зіставних характеристиках оцінити відповідність працівника вимогам робочого місця у процесі відбору на посаду та при оцінюванні поточних результатів роботи.

© Штика Л.Г.

КОМПЛЕКСНИЙ НАУКОВИЙ ПІДХІД В УПРАВЛІННІ – загальний спосіб дослідження суспільного управління, який виходячи з його складності та неоднозначності у методологічному плані дає можливість вийти за межі суто адміністративно-управлінської сфери й застосувати методи інших наукових знань – політології, економіки, юридичної науки, державного управління, менеджменту, історії, соціології, філософії, психології тощо. Це сприяє більш повному дослідженню предмета науки та суттєвому підкріпленню методів управлінської науки арсеналом і результатами міжпредметних досліджень.

© Бакуменко В.Д.

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД У ПРОФЕСІЙНОМУ НАВЧАННІ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИХ КАДРІВ – поєднання у навчанні всіх напрямів розвитку особистості: інтелектуального, морально-етичного, вольового, емоційного, компетентнісного і професійного.

© Вікторів В.Г.

КОМПОНЕНТ (лат. *componens* – складник чого-небудь) – складова частина будь-чого; елемент системи; складова причина, яка впливає на результат, продукт.

© Сурмін Ю.П.

КОМПРОМІС – згода, порозуміння, що досягнуті шляхом взаємних поступок сторін. **К.** у взаємодії суб'єктів суспільних відносин є однією з суттєвих ознак демократичного суспільства, його визначальним принципом.

© Михненко А.М.

КОМП'ЮТЕРНІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ІГРИ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – наука ХХІ ст. Якщо в ділових іграх як інформаційні параметри використовують речовинні дані (будь-які матеріальні та фінансові показники), то в **К.і.і.д.у.** використовуються як речовинні дані, так і інтелектуальні – накази, закони, розпорядження, процедури прийняття рішень, діалоги, докази, пріоритети тощо. Таким чином, основна мета таких **К.і.і.д.у.** – розвинути креативну діяльність індивідуума (ієрархії) в критичних ситуаціях щодо прийняття рішень та їх наступній реалізації. Розробка і впровадження **К.і.і.д.у.** на сьогодні потребують значних професійних і трудових витрат.

© Тронь В.П.

КОМУНА (лат. *communis* – суспільний) – поселення міського або сільського типу, що утворює адміністративно-територіальну одиницю низового рівня (Франція, Італія, Бельгія, Данія, Алжир, Сенегал та ін.). Кожна частина території держави належить до однієї з **К.** Межі кожної окремої **К.** встановлюються внутрішнім законодавством країни, територія **К.** не може бути змінена без згоди її населення або/та відповідних представницьких органів. Як правило, на цьому рівні функціонують виборні органи місцевого управління **К.**, зокрема виборна муніципальна рада, яка організовує діяльність комунальних служб (у галузі охорони здоров'я, освіти, транспорту, водопостачання тощо), проводить місцеві громадські роботи та ін.

© Шумляєва І.Д.

КОМУНІЗМ (лат. *Communis* – загальний) – суспільно-економічна формація (за комуністичною ідеологією), яка настає за капіталістичною формацією, і базується на

суспільній загальнонародній власності на засоби виробництва та на соціальній рівності. У вузькому значенні більш висока порівняно з соціалізмом фаза розвитку суспільства. Теоретична розробка першого систематизованого уявлення **К.** спирається на ідеологію гуманізму XVI-XVII ст. (Т.Мор, Т.Кампанелла). У XIX ст. А.Сен-Симон, Ш.Фур'є, Р.Оуен та ін. (А.І.Герцен і М.Г.Чернишевський у Росії) розвинули ідею утопічного соціалізму, існування формації, в якій буде централізоване планування, справедливий розподіл продукту праці, розквітнуть здібності людини та будуть забезпечені всі її потреби, при цьому може бути приватна власність та майнова нерівність. Спираючись на теорію додаткової вартості, розвитку продуктивних сил та класової боротьби пролетаріату, К.Маркс та Ф.Енгельс побудували так звану "наукову теорію Комунізму", яка базується на всесвітньоісторичній ролі робочого класу – "могильника" капіталізму та будівника нового суспільства. В.І.Ленін розвинув цю теорію, показавши, що капіталізм перетворюється у державно-монополістичний імперіалізм, унаслідок чого класова боротьба неминуче приведе до перемоги пролетарської революції, визначивши умови перемоги революції в одній країні та зробивши початкові практичні заходи диктатури пролетаріату (здебільшого репресивного характеру) щодо побудови соціалізму й **К.** в Росії.

© Загайнова Л.І.

КОМУНІКАТИВНА СИСТЕМА – модель процесів обміну інформацією. Її компонентами є: 1) джерело (відправник) повідомлення; 2) канал з шумом, по якому передається повідомлення; 3) знак (носій повідомлення); 4) приймач (одержувач) повідомлення; 5) інтерпретація повідомлення у приймачі; 6) контекст повідомлення; 7) реакція адресата на повідомлення; 8) спостерігач ззовні – метаспостерігач.

© Панчук А.М.

КОМУНІКАЦІЇ – передача і прийом інформації, наказів, емоцій, джерело життєвої сили будь-якої організації, оскільки одна з найважливіших цілей **К.** полягає в тому, щоб здійснювати субординацію та координацію різноманітних елементів організації. **К.** можуть відбуватися різними способами. У по-

стіндустріальному (інформаційному) суспільстві різко зростають обсяги та роль **К.**, оскільки вони безпосередньо пов'язані із послугами та знаннями.

© Михненко А.М.

КОМУНІКАЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЙНІ – процес обміну інформацією, відомостями (знаннями) та досвідом по формальних або неформальних каналах у межах групи людей, які спрямовані на координацію їх діяльності як внутрішньої, так і зовнішньої, виявлення та вирішення виробничих (ділових) і соціальних завдань. **К.о.** розглядаються як складова частина управління. **К.о.** поділяються: 1) за напрямками: *внутрішні, зовнішні* (які забезпечують взаємодію із зовнішнім середовищем), *вертикальні* (між керівництвом та підлеглими), *горизонтальні* (між співробітниками одного рівня); 2) за цілями: *командні* (управлінські, контрольні), *що інформують* (що сповіщають), *що забезпечують прийняття рішень*; 3) за видами каналів комунікації: *вербальні* (словесне спілкування, усне або письмове), *невербальні* (на підсвідомому рівні).

© Кукарін О.Б.

КОМУНІКАЦІЯ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – невід'ємний елемент комунікації менеджменту, який формулюється як явище і як процес, розглядається як інформація, трактується у контексті публіцистичній як спілкування, як засіб інтерактивних форм групової комунікації, як форма впливу в менеджменті. **К.д.у.** розглядають як інформаційну взаємодію, орієнтовану безпосередньо на визначену організацію, на методи і засоби побудови внутрішніх взаємозв'язків, тобто як інформаційні потоки; на розуміння побудови відносин між людьми всередині організації і в непомітному перенесенні особистих відносин на організаційні, у поєднанні вражень, заснованих на почутті симпатії або антипатії, і вражень від ділових якостей. Здатність до комунікації значною мірою залежить від індивідуальних якостей людини. Тобто сама комунікація розуміється не тільки як обмін інформацією, а як здатність до спілкування, врегулювання вимог професійної етики державних службовців, системи добору, призначання на посади, просування по службі, ротации державних службовців та їх професійного навчан-

ня, формування комунікативних навичок та основ ведення переговорів. **К.д.у.** як процес складається з двох елементів: аналізу стану комунікації у колективі, що розглядається як відображення ситуації в організації та розробка й упровадження механізмів управління комунікаціями, відповідно і керування індивідами в організації.

© *Мажник Н.А.*

КОМУНІКАЦІЯ УПРАВЛІНСЬКА – сукупність інформаційних зв'язків, процес взаємодії між суб'єктами управлінської діяльності по вертикалі, горизонталі із зовнішнім суспільним середовищем, шляхом безпосереднього спілкування і обміну інформацією з використанням відповідних засобів. **К.у.** в більшості випадків виражається як комунікаційний процес – обмін інформацією між двома і більше учасниками управлінської діяльності. Основними елементами процесу обміну інформацією є: відправник (особа, яка генерує ідею, збирає, опрацьовує та передає інформацію); повідомлення (інформація, закодована за допомогою символів); канал (засіб передачі інформації); одержувач (адресат, особа, якій призначена інформація). Для розуміння суті процесу обміну інформацією і оцінки умов його ефективності процес комунікації розглядають в розрізі таких основних етапів: зародження ідеї – відправник вирішує, яку ідею чи повідомлення варто зробити предметом обміну; кодування – це процес перетворення ідеї у символи, зображення, малюнки, форми, звуки, мову тощо; вибір каналів передачі – засобів, за допомогою яких сигнал спрямовується від відправника до одержувача; передача інформації – передбачає надходження повідомлення через відправника в канал передачі, з допомогою якого воно рухається в напрямку адресата; декодування – процес, за допомогою якого одержувач повідомлення перетворює одержані символи в конкретну інформацію та інтерпретує її значення; зворотний зв'язок – обмін ролями учасників процесу комунікації, при якому весь цикл повторюється знову, але у зворотному напрямку.

© *Мельник А.Ф.*

КОНГРЕС МІСЦЕВИХ І РЕГІОНАЛЬНИХ ВЛАД ЄВРОПИ (англ. *Congress of Local and Regional Authorities of Europe*

(*CLRAE*)) – консультативний орган Ради Європи з проблем місцевих і регіональних політик, самостійності і розвитку. Цей орган заснований рішенням Комітету міністрів Ради Європи (рішення № 94 (3) від 14 січня 1994 р.) і замінив собою Постійну конференцію місцевих і регіональних влад Європи (Standing Conference of Local and Regional Authorities).

Найважливішими цілями **К.м.р.в.Є.** є: забезпечення участі муніципалітетів і регіонів у процесі європейської уніфікації і функціонування Ради Європи, просування демократії і кооперації між органами влади різних рівнів і різних держав. **К.м.р.в.Є.** опікується такими специфічними питаннями, як, наприклад, безпека в муніципалітетах, міжкультурний і міжрелігійний діалог, міграція, культура, освіта. У зв'язку з цим **К.м.р.в.Є.** заохочує ефективну організацію місцевих і регіональних влад у всіх державах-членах Ради Європи, особливо у так званих “молодих демократіях”, аналізує стан місцевої і регіональної демократії, ступінь реальної участі громадян в реалізації влади, представляє інтереси місцевих і регіональних влад при розробці європейської політики, сприяє прикордонному співробітництву для утвердження і підтримки миру, толерантності і довгострокового розвитку, а також створення єврорегіонів. Крім того, **К.м.р.в.Є.** здійснює спостережні місії під час проведення муніципальних і регіональних виборів за запитом держави-члена. **К.м.р.в.Є.** виносить рекомендації з питань свого відання і представляє їх у Комітет міністрів і/або в Парламентську асамблею. **К.м.р.в.Є.** також приймає резолюції, доводить їх до відома місцевих і регіональних органів влади в Європі та здійснює контроль за їх виконанням шляхом моніторингу. Відповідно до нової Хартії **К.м.р.в.Є.**, прийнятої 2 травня 2004 р. Комітетом міністрів, **К.м.р.в.Є.** формується із представників муніципалітетів і регіонів (більше, ніж 200 тисяч з 47 держав-членів Ради Європи), що обираються прямим голосуванням. **К.м.р.в.Є.** складається з Палати місцевих влад (Chamber of Local Authorities) і Палати регіонів (Chamber of Regions). Асамблея обох палат **К.м.р.в.Є.** нараховує 318 повноправних членів і 318 заступників. Члени **К.м.р.в.Є.** групуються по національних делегаціях і відповідно до своїх політичних поглядів. Участь усіх де-

легацій підпорядковується принципу справедливого географічного розподілу, рівного представництва різних органів влади і політичних сил, а також рівного представництва чоловіків і жінок. Кожна держава-учасниця має право на певну кількість місць у **К.м.р.в.Є.**, рівну кількості місць у Парламентській асамблеї. Функціонування **К.м.р.в.Є.** забезпечується Секретаріатом, що очолюється Генеральним секретарем, який обирається Конгресом строком на 5 років з можливістю переобрання. Місцем роботи Секретаріату є Страсбург (Франція).

© Кушнір М.О.

КОНКУРЕНТНА ПОЛІТИКА – спосіб суспільного управління, сутність якого полягає у формуванні ефективного конкурентного середовища, захисті та підтримці конкуренції, розвитку її інституційного забезпечення, зменшенні частки монопольного сектору в економіці, удосконаленні правил конкуренції, упровадженні сучасних методів регулювання діяльності суб'єктів природних монополій.

© Борисевич С.О., Медвідь А.П.

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЕКОНОМІКИ – поняття, що відображає гнучкість суспільних відносин у державі щодо забезпечення зростаючого рівня життя громадян та продуктивності використання національних конкурентних переваг на сталій основі. **К.е.** характеризує лише ринкову систему ведення господарства, оскільки її ключовим змістоутворюючим компонентом є здатність суб'єктів економіки бути відкритими для міжнародної конкуренції. Прагматична основа **К.е.** міститься у спроможності суб'єктів господарювання використовувати найбільш оптимально для себе існуючі умови економічного розвитку країни.

© Дунаєв І.В.

КОНКУРЕНЦІЯ – 1) динамічна змагальність двох або більше агентів щодо здобуття одного й того самого обмеженого ресурсу, який доступний за певних умов; 2) мирні спроби встановлення контролю над можливостями і перевагами, яких також бажають інші. **К.** є об'єктивним економічним законом і ключовим елементом як системи ринкових відносин, так і системи демократичного суспільства. Конкурентна боротьба на ринку є

тією економічною умовою, яка спонукає товаровиробників підвищувати продуктивність праці, знижувати свої виробничі витрати, поліпшувати якість продукції, прагнучи випередити конкурентів у задоволенні запитів клієнтів.

Форми і методи **К.** змінювалися на різних етапах розвитку ринкових відносин. Економісти розрізняють такі види сучасної **К.**: монополістична, недосконала, нецінова, чесна, нечесна та ін. Основними формами сучасної економічної **К.** є: 1) **К.** між пропозиціями альтернатив (субститутів, нових і модифікованих товарів і послуг); 2) боротьба за технологічні, маркетингові, управлінські інновації; 3) розширення географічної локації **К.**; 4) поява нових підприємств в існуючих вузьких продуктових нішах; 5) **К.** всередині підприємств між структурними підрозділами й асортиментними позиціями. З розвитком міжнародної торгівлі, глобалізації, інформаційних технологій та поступовому укрупненні шляхом злиття та поглинання суб'єктів національного і міжнародного бізнесу, у пошуку найбільш прибуткових сфер прикладення капіталу **К.** перетворюється “з регульованої на національному рівні на регульовану на міжнародному рівні, а її центр переноситься зі сфери обігу у сферу виробництва” з галузевого рівня – на національний та міжнародний. У соціально-політичній сфері **К.** забезпечує особистісну свободу і свободу вибору кожним членом суспільства своїх господарських і міжособистісних відносин, основу для формування добробуту кожного члена суспільства, зниження концентрації можливостей окремих осіб чи груп для ринкового і політичного впливу тощо. Держава має всіляко сприяти розвитку здорової **К.** у сфері виробництва і на ринках збуту продукції через обмеження монополізму в господарській діяльності, здійсненню заходів з демонополізації економіки, фінансової, матеріально-технічної, інформаційної, консультативної та іншої підтримки суб'єктів господарювання, які сприяють розвитку **К.** Державний контроль за додержанням законодавства про захист економічної **К.**, концентрацією та узгодженими діями суб'єктів господарювання, монопольним завищенням цін з боку імпортерів та природних монополій тощо зазвичай здійснюється спеціальними національними антимонопольними органами, які у своїй

діяльності керуються принципами законності, гласності та рівності суб'єктів господарювання перед законом.

© Дунаєв І.В.

КОНКУРС – різновид змагання за встановленими правилами, певними критеріями, у конкретні строки, у певній сфері або сферах суспільної діяльності, що має на меті визначити найкращого серед осіб або організацій, що беруть у ньому участь. **К.** є соціально-правовим методом оцінювання ділових якостей претендентів, в основі якого лежать демократичні принципи: об'єктивності, гласності, порівняльності та змагальності.

© Михненко А.М.

КОНКУРС НА ЗАМІЩЕННЯ ВАКАНТНОЇ ПОСАДИ – змагання, що має на меті визначити кращих учасників, кращі навички, вміння, тощо. **К.з.в.п.** – особлива процедура підбору кадрів на певні посади відповідно до рішення колегіального органу (наприклад вченої ради, конкурсної (державної конкурсної комісії) тощо).

© Пархоменко-Куцєвіл О.І.

КОНКУРСНИЙ ВІДБІР ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ – конкурс на заміщення вакантної посади державного службовця є процедурою підбору персоналу, під час якої конкурсною комісією органу державної влади визначається відповідність кваліфікаційних якостей претендента умовам, що висуваються до державного службовця, який повинен перебувати на конкретній вакантній посаді. **К.в.д.с.** проводиться на заміщення вакантних посад державних службовців III-VII категорій, крім випадків, коли законами України встановлено інший порядок заміщення таких посад.

© Пархоменко-Куцєвіл О.І.

КОНСАЛТИНГ (КОНСУЛЬТАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ) (англ. *consulting* – консультування, лат. *consulto* – раджуся) – будь-яка форма надання допомоги відносно змісту або структури завдання, за умови, що консультант сам не відповідає за їх виконання. Загальнотеоретичний підхід дає можливість визначити цей термін через семантику поняття “консалтинг”, під яким розуміється, по-перше, процес надання професійної допомоги з боку фахівців (консультантів) відповідного профілю замовнику (клієнту) в

аналізі та вирішенні його проблем, по-друге, систему, до якої входить сукупність суб'єктів, які забезпечують процес надання консультаційних послуг. За умови незмінності предмета, яким є **К.**, можливою є конкретизація об'єкта, державних органів центрального, або місцевого рівнів, їх структурні підрозділи. Останні також виступають суб'єктами, тобто надавачами консультаційних послуг. **К.** у державному управлінні можна визначити як діяльність суб'єктів консультування, предметом якої є питання, що виникають у сфері вирішення державними органами проблем, пов'язаних з підготовкою, ухваленням і аналізом виконання управлінських рішень.

© Краснейчук А.О.

КОНСЕНСУС – вироблення й ухвалення колегіальних рішень не шляхом голосування, коли перемагає думка більшості, а шляхом узгодження позицій і пошуку формулювань, прийнятних для всіх сторін, що беруть участь в обговоренні питання. Якщо не вдається узгодити всі положення спільного рішення, то приймають лише ті з них, які не викликають заперечення у жодного з учасників дискусії. **К.** у прийнятті рішень характерний для організацій та установ, рішення яких мають рекомендаційне, не імперативне значення.

© Бакуменко В.Д.

КОНСЕРВАТИЗМ (лат. *conservo* – охороняю, фр. *conservatisme* – зберігаю) – визначення ідейно-політичних, ідеологічних і культурних течій, що спираються на ідею традиції та спадкоємності в соціальному та культурному житті. Для **К.** характерні прихильність до існуючих та усталених соціальних систем і норм, “скептичне” сприйняття ідей рівності людей, неприйняття революцій та радикальних реформ, обстоювання еволюційного, органічного, максимально повільного розвитку. Ідеологічно **К.** протистоїть як лібералізму, так і соціалізму.

Уперше термін **К.** вжив у 1891 р. французький політик Франсуа-Рене де Шатобріан (1768-1848). Хоча термін “консерватизм” з'явився лише у XIX ст., його ідеї сягають у середньовіччя. Він пройшов чималий шлях розвитку: від оплоту існуючого режиму до захисту певного типу ринкової економіки. Проблеми сприйняття **К.** виникають не

тільки через те, що його прибічники налаштовані проти революційного знищення режиму, просвітницьких ідей, а й через те, що в **К.** є кілька послідовних традицій. Один тип **К.**, що стверджував абсолютну монархію, був поширений в Європі аж до XIX ст. і в модифікованій формі навіть у XX ст. Його прикладом може бути французький **К.** з його абстрактною бесідою, безкомпромісністю в політиці. Інший тип **К.** існував у Німеччині. В його основу покладено ідею культурної єдності, яка тісно пов'язана з органічною концепцією держави, не підпорядкованої ніяким моральним законам. На цих двох традиційних типах **К.** ґрунтується так званий авторитарний **К.** Існує також британський варіант **К.**, який з'явився вже після відміни абсолютної монархії, коли розпочалися соціально-економічні реформи. Можна назвати також американський тип **К.** **К.** виступає проти змін, за збереження існуючих звичаїв, ustalених норм та правил. Це проявляється, коли **К.** відчуває якусь зовнішню загрозу. Інакше сам по собі **К.** не виявляє активного захисту існуючого стану. **К.** спирається на все знайоме, загальновідоме чи природне. Проте він не виступає проти будь-яких змін взагалі, лише проти деяких. Незмінним вважається те, що змінюється повільно і недовкорінно, тобто залишається знайомим і добре знайомим. **К.** дуже скептично ставиться до будь-якої ідеї прогресу, оскільки минуле вважається живою частиною нинішнього, сучасного. **К.** набуває різноманітних форм. Ліберальний **К.** є варіантом **К.**, який об'єднує консервативні цінності та політику із певним нахилом до лібералізму. Цей напрям думки протистояв класичному лібералізму, який вимагав свободи особистості як в економічній, так і в соціальній сферах. Поступово загальна консервативна ідеологія прийняла позицію економічних лібералів, і термін "ліберальний консерватизм" став просто **К.** Це справедливо для країн, у яких ліберальна економіка є давньою традицією, як, наприклад, у США, а тому вважається консервативною цінністю. В інших країнах, таких як Італія чи Іспанія, в яких ліберальні консерватори були однією із основних політичних сил, терміни "лібералізм" та "консерватизм" можуть вважатися синонімами. Інше значення терміна "ліберальний консерватизм" поширилося в Європі. Це поєднання сучасних, менш традиційних, консервативних поглядів

із соціальним лібералізмом. Часто такі погляди включають консервативні ідеї щодо економіки вільного ринку та віру в особисту відповідальність з ліберальними соціальними поглядами щодо прав людини, енвайроменталізму та підтримкою добробуту держави. Цей напрям часто називають соціальним **К.** Консервативний лібералізм є різновидом лібералізму, який об'єднує підтримку ліберальних цінностей та політики із певним нахилом до **К.**, тобто складає праве крило ліберального руху. До світових воєн XX ст. політичний клас у більшості європейських країн складався із консервативних лібералів. Консервативний лібералізм більш позитивний і менш радикальний варіант класичного лібералізму.

© Розпунтенко І.В.

КОНСОЛІДАЦІЯ – процес перетворення випадкових домовленостей та умовних рішень, що виникають між сторонами, на стійкі норми відносин суперництва та співробітництва між ними.

© Бакуменко В.Д.

КОНСОЛІДАЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ – спосіб систематизації законодавства, який полягає в об'єднанні різних нормативно-правових актів, що регулюють однорідні суспільні відносини, та прийнятті в результаті цього одного нормативно-правового акта. При цьому скасовуються інші нормативно-правові акти, які він об'єднав.

© Гогіна Л.Г., Іванченко Ю.Г., Штика Л.Г.

КОНСОЛІДОВАНА ДЕМОКРАТІЯ (англ. *consolidated democracy*) – новий підхід до інституціалізації демократичних перетворень з метою збереження та підтримки демократичного режиму. Передбачає фундаментальне та вмотивоване обмеження влади незалежно від того, в руках якої сили вона перебуває, шляхом координації функціонування конституційних механізмів та політичних інституцій. Умовами **К.д.** є: народна легітимація режиму, нейтралізація позасистемних гравців, демократичне партійне будівництво, стабілізація виборчих правил, запровадження механізмів прямої демократії, регламентація політичних практик, ефективна судова система, економічне зростання, децентралізація влади та належне врядування (*good*

governance). Мають бути законодавчо створені інклюзивні умови для включення всіх політичних сил у роботу представницьких органів влади, у тому числі шляхом закріплення максимально широких прав опозиції. Запровадження **К.д.** в Україні має привести до подолання соціетального розколу, збереження цілісності країни, формування загальнонаціональної ідентичності.

© Крупник А.С.

КОНСТИТУЦІЙНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ – політико-правова відповідальність, що застосовується до державних органів чи вищих посадових осіб держави за конституційні правопорушення. Формами **К.в.** є: скасування або призупинення дії антиконституційного (неконституційного) акта; усунення з поста в порядку імпичменту; офіційне визнання роботи органів державної влади, вищих посадових осіб незадовільною; дострокове припинення повноважень, розформування вищим органом державної влади підпорядкованого органу. Наслідком **К.в.**, наприклад, є відставка прем'єр-міністра, уряду, окремого міністра, імпичмент глави держави, розпуск парламенту.

© Бакуменко В.Д.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ КОНТРОЛЬ – перевірка конституційності нормативно-правових актів, дій органів публічної влади й офіційне нормативне тлумачення конституції та законів. Об'єктами **К.к.** можуть бути звичайні закони, поправки до конституції, міжнародні договори, нормативні акти органів виконавчої влади, акти органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань. В Україні **К.к.** здійснює Конституційний Суд України – єдиний орган конституційної юрисдикції. Сформульовані Конституційним Судом пояснення змісту положень Основного Закону та законів є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами незалежно від того, погоджуються вони з таким розумінням приписів відповідних актів чи ні. Рішення Конституційного Суду України є остаточними і не підлягають оскарженню. Закони, інші правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом рішення про їх неконституційність. Контрольні функції у сфері державного управління реалізуються Консти-

туційним Судом при розгляді справ про конституційність актів вищого органу виконавчої влади – Кабінету Міністрів України, розгляді конституційних подань та звернень.

© Михненко А.М., Бакуменко В.Д.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД – один із вищих органів судової влади, неодмінна складова судової та політичної системи будь-якої правової держави, функція якого полягає у забезпеченні дотримання конституції, захисті прав громадян, у встановленні відповідності вимогам чинної конституції державних законів, указів, директив, постанов та інших адміністративних нормативних актів, а також міжнародних угод, укладених державою в особі її представників. **К.С.** може визнати ці документи й рішення недійсними, скасувати або призупинити введення у дію прийнятого закону, будь-якого іншого нормативно-правового акта, якщо визнає його неконституційним.

© Бакуменко В.Д.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні, завданням якого є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України. **К.С.У.** вирішує питання відповідності законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України. Функція **К.С.У.** полягає у забезпеченні дотримання Конституції гілками влади, захисті прав громадян, у встановленні відповідності вимогам чинної Конституції, державних законів, директив, постанов та інших адміністративних нормативних актів, а також міжнародних угод. Рішення й висновки **К.С.У.** є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені. Статус **К.С.У.** визначається статтями 147-153 Конституції України зі змінами і доповненнями, внесеними Законом України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV, та Законом України "Про Конституційний Суд України" від 16 жовтня 1996 р. № 422/96-ВР.

© Телешун С.О.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ – система законодавчих актів, що визначають

основні принципи та формують засадничі умови функціонування інституту місцевого самоврядування в країні. **К.-п.о.м.с.** в Україні визначені Конституцією України, Європейською хартією місцевого самоврядування та Законом “Про місцеве самоврядування в Україні”. **К.-п.о.м.с.** покликані забезпечити функціонування ефективного місцевого самоврядування, що є окремою формою народовладдя та водночас інструментом задоволення потреб населення України через створення необхідних умов для надання йому належного рівня громадських послуг. Відповідно до **К.-п.о.м.с.** в Україні воно здійснюється на принципах: народовладдя; законності; гласності; колегіальності; поєднання місцевих і державних інтересів; виборності; правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених законодавством; підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб; державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування; судового захисту прав місцевого самоврядування.

© Монастирський Г.Л.

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ – закріплення системи суспільно-політичних відносин, які панують у державі і суспільстві, в основному законі країни – конституції. Більшість сучасних держав будуються і функціонують на базі конституцій. Але не будь-яку державу, що має конституцію, можна назвати конституційною. Наявність конституції є показником конституційності держави тільки в тому випадку, коли положення, закріплені в конституції, реально втілені в державній організації і суспільних відносинах, неухильно виконуються органами влади і громадянами. **К.** стає першим кроком, етапом на шляху становлення правової держави.

© Варзар І.М.

КОНСТИТУЦІЯ – Основний Закон держави, сукупність правових норм найвищої юридичної сили. **К.**, на відміну від звичайних законів, формулює і затверджує найзагальніші, основоположні принципи державного ладу, визначає принципи й порядок утворення та діяльності органів влади й управління, їх компетенцію, організацію та головні засади правосуддя, виборчої системи тощо.

© Михненко А.М., Бакуменко В.Д.

КОНСТИТУЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ – правовий документ, Основний Закон Європейського Союзу. **К.ЄС** складається з преамбули та чотирьох розділів: інститути ЄС, компетенція інститутів ЄС та її здійснення, політика ЄС у різних сферах, порядок перегляду Основного Закону. У преамбулі відзначається успадкування документом європейських культурних, релігійних та гуманістичних традицій. У текст Конституції включені положення Європейської конвенції з прав людини. Конституція передбачає введення посади президента, з істотно обмеженими повноваженнями, який буде призначатися Радою ЄС на два з половиною роки (за існуючим станом речей повноваження голови Ради ЄС кожні півроку передаються від однієї країни до іншої). Також вводиться посада міністра закордонних справ ЄС, який буде висловлювати позицію співтовариства у разі досягнення консенсусу з того чи іншого питання. За країнами-членами ЄС зберігається право висловлювати власну позицію з будь-якого питання. Згідно з Конституцією Європарламент отримає повноваження щодо вирішення проблем дотримання громадянських прав і свобод, прикордонного контролю та імміграції, співробітництва країн ЄС у судовій та правоохоронній сферах. Конституція позбавляє окремі держави права вето на ухвалення рішень Ради ЄС – вони можуть ухвалюватися лише “подвійною більшістю”, тобто 55% країн, де проживає 65% населення ЄС. Одноставно мають ухвалюватися лише ті рішення, що стосуються питань оборони ЄС. Основний Закон обмежує склад Європарламенту 750 депутатами і Єврокомісії 18 членами (нині кожна держава, що входить до ЄС, має свого представника у Єврокомісії). Конституція затверджує порядок ухвалення законів ЄС: закон розробляється Єврокомісією, приймається Європарламентом і затверджується Радою ЄС. Перегляд положень Конституції можливий лише за згоди усіх держав-членів ЄС. Таким чином, після прийняття Конституції Європейський Союз має набути певних рис федеративного утворення. Базовий варіант **К.ЄС** було узгоджено лідерами ЄС у червні 2003 р. Остаточний Договір, що встановлює Конституцію для Європи, був підписаний лідерами країн-членів ЄС 29 жовтня 2004 р. Планувалося, що положення Конституції набудуть чинності 1 січня 2007 р., після того

як Основний Закон пройде ратифікацію у парламентах 25 країн-членів ЄС і буде затверджений на всенародних референдумах у 9 країнах, де це передбачено законодавством. Конституція пройшла процес ухвалення в Австрії, Німеччині, Греції, Угорщині, Італії, Іспанії, Литві, Словаччині та Словенії. Проте конституційний процес загальмувався після референдумів у Франції та Нідерландах. 29 травня 2005 р. проти Конституції висловилося 54,87% французів, а 1 червня 2005 р. Основний Закон не підтримало 61,6% громадян Нідерландів. Проти Конституції виступили як представники лівих партій та профспілок, які вважали Основний Закон недостатньо соціальним, так і праві євроскептики, незадоволені припливом мігрантів з бідних країн та недостатнім рівнем безпеки громадян ЄС. Після референдумів у Франції та Нідерландах процес ратифікації Конституції було призупинено, що ознаменувало початок так званої інституційної кризи ЄС.

© Казакевич О.М., Рудік О.М.

КОНСТРУКТИВІЗМ (англ. *Constructivism*) – політична теорія, яка стверджує, що особистість та інтереси політичних акторів не є “даністю”, а навпаки, вони постійно формуються і реформуються в складному процесі соціальної взаємодії. **К.** свідомо відокремлює себе від раціоналістських концепцій, таких як теорія економіки, теорія реалізму, інтерговернменталізм і теорія раціонального вибору, яким він дорікає за аналіз подій винятково в матеріалістичних і утилітарних термінах. Цю теорію критикують за те, що її гіпотези не піддалися емпіричному аналізу й за те, що її представники від початку не схильні визнавати заперечення щодо своїх постулатів. Заслуга **К.** полягає в тому, що він зумів повернути тематику європейських досліджень у бік аналізу ролі ідей, впливу переконань, домінуючих дискурсів і процесу комунікації, які в даному випадку розглядаються не як вторинні явища.

© Розпутенко І.В.

КОНСТРУКТИВНИЙ ПІДХІД ДО СИСТЕМИ – підхід, який передбачає аналіз та побудову структури системи на підставі заданих вимог до її функцій. Широко застосовується у проектуванні й конструюванні систем.

© Сурмін Ю.П.

КОНСУЛЬТАЦІЇ З ГРОМАДСЬКІСТЮ (англ. *public consultations*) – організований органами публічної влади двосторонній обмін інформацією з громадськістю з метою вироблення соціально обґрунтованих державно-управлінських рішень з питань суспільно-економічного розвитку, задоволення соціальних потреб та інтересів широких верств населення. **К.г.** здійснюються у формі публічних громадських обговорень та вивчення громадської думки. Публічне громадське обговорення проводиться у вигляді консультативних референдумів, дебатів, конференцій, семінарів, форумів, громадських слухань, круглих столів, зборів, нарад, теле- та радіодебатів, дискусій, діалогів, інтерв'ю, Інтернет-конференцій, телефонних “гарячих ліній” тощо. Вивчення громадської думки здійснюється шляхом проведення соціологічних досліджень (анкетування, контент-аналіз матеріалів ЗМІ, фокус-групи), запровадження спеціальних рубрик у друкованих та електронних ЗМІ, опрацювання звернень громадян та ін. **К.г.** обов'язково проводяться по проектах нормативно-правових актів, які стосуються прав, свобод і законних інтересів громадян; проектах державних і регіональних програм економічного, соціального і культурного розвитку; звітах головних розпорядників коштів Державного бюджету України; інформації про роботу органів виконавчої влади. Порядок проведення **К.г.** регламентується постановою Кабміну від 15 жовтня 2004 р. № 1378.

© Крупник А.С.

КОНСУЛЬТАЦІЙНА ПОСЛУГА (КОНСАЛТИНГОВА ПОСЛУГА) – інтелектуальний продукт, що залишається у володінні клієнта після завершення консультування. Найчастіше **К.п.** здійснюються у формі консалтингового проекту, а не усних, разових порад. Розрізняють проектне, процесне та навчальне консультування. Сам консультативний процес набуває завершеної форми: починається з діагностики (виявлення проблеми) і завершується впровадженням рішення. Технологічна схема консультативного процесу у державному управлінні складається з таких етапів: підготовка до консультування, діагностика, розробка консультативних альтернатив, впровадження альтернатив.

© Краснейчук А.О.

КОНСУЛЬТУВАННЯ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – інтелектуальна діяльність з аналізу і рекомендацій щодо здійснення та розвитку державного управління на засадах використання наукових та організаційних новацій як в ньому самому, так і в різних сферах та галузях суспільної діяльності, які є об'єктами державного управління. У такій ролі воно виступає як метод удосконалення науки і практики державного управління, підвищення ефективності управлінської та суспільної діяльності. **К.д.у.** притаманна низка характерних рис, зокрема, воно: по суті є професійною допомогою органам державної влади та посадовим особам на засадах науково-обґрунтованого управління; не спирається на владні повноваження, внаслідок чого має рекомендаційний характер і застосовується у вигляді порад; виходить з об'єктивної та професійної оцінки державно-управлінських ситуацій; є доступним й доцільним на будь-якому етапі управлінського процесу; під час застосування збільшує управлінський потенціал замовника без збільшення його штатного розпису. Органи державної влади можуть виступати як суб'єктами, так і об'єктами **К.д.у.** До основних принципів такої діяльності можна віднести: урахування системних змін; науковість; ефективність; гнучкість; орієнтацію на кінцевий результат; рекомендаційний та попереджальний характер висновків і пропозицій; постійне ведення та оновлення експертної бази; використання інновацій, нової інформації та нових інформаційних технологій тощо. Прийнято виділяти два основних види консультаційної діяльності – предметну та методологічну. За методологічною класифікацією таку діяльність можна поділити на: експертну, процесну і навчальну. У сучасному управлінні часто відбувається поєднання процесного і навчального консультування. На сьогодні консультування якості у предметній класифікації – один з основних видів **К.д.у.**

© Бакуменко В.Д.

КОНТЕНТ-АНАЛІЗ – аналіз, суть якого полягає у систематичному виділенні та фіксації певних одиниць змістової частини тексту, квантифікації отриманих даних та інтерпретації отриманих результатів з метою оцінки та прогнозування дій політичних акторів. **К.-а.** передусім використовується для

аналізу поточних публікацій у ЗМІ. Разом з тим останнім часом ця методика все активніше залучається для аналізу змістової частини конкретних політичних документів (законодавчих актів, програм політичних партій тощо), виступів політичних діячів тощо. Як правило, **К.-а.** застосовується за умови наявності значного за об'ємами та несистематизованого матеріалу. В основному виділяють дві форми застосування методики **К.-а.**: кількісний (частотний) та якісний **К.-а.**

© Титаренко О.Р.

КОНТРОЛЬ МЕНЕДЖМЕНТУ – різновид контролю, який охоплює всі етапи управлінської діяльності – плани, процедури й практичні дії, необхідні управлінцям для досягнення завдань організації. **К.м.** часто ототожнюється з терміном “внутрішній контроль” та містить методи і засоби контролю, які допомагають формуванню планів, складанню бюджетів, реалізації всіх функцій управління, обліку та аудиту й забезпечують постійний зворотний зв'язок із керівництвом організації. Система такого контролю охоплює дії керівництва, технології, методи, процедури та інші засоби, що забезпечують досягнення основних завдань організації. Більшість діючих на сьогодні систем **К.м.** складаються із комбінацій таких різновидів контролю: контролю до-аудиту (попереднього контролю), в якому, наприклад, здійснюється узгодження документа (акта) з усіма зацікавленими сторонами до його прийняття; спільних аудиторських контролів (поточний контроль), коли, наприклад, перевіряються фінансові витрати та своєчасність виконання запланованих робіт; контролю після-аудиту (заклучний контроль), в якому перевіряються та оцінюються результати й ефективність виконаних завдань і витрат. При характеристиці ролі **К.м.** в організаційній структурі він, як правило, поділяється на загальні категорії функціонального (управлінського), адміністративного та фінансового (бухгалтерського) контролю. *Функціональний* контроль пов'язаний з основною діяльністю організації, її політикою, процедурами і методами, необхідними службовцям для досягнення завдань організації. *Адміністративний* контроль включає у себе процедури і документацію стосовно процесу прийняття рішень, яким керуються у своїй діяльності службовці для

досягнення завдань організації. *Фінансовий контроль* пов'язаний із процедурами і веденням фінансової документації. Для ефективного функціонування **К.м.** повинен відповідати трьом основним критеріям: бути належним (належний контроль у належному місці пропорційно до ризику виникнення порушень); послідовно здійснюватися згідно з планом (використовуватися всіма відповідними службовцями та не зневажатись за будь-яких умов); бути економічно виправданим (витрати на здійснення контролю не повинні перевищувати отримані результати). При оцінці ефективності **К.м.** завжди необхідно пам'ятати, що його структура залежить від людського фактора, тобто на її функціонування можуть впливати недоліки в розробці, помилки у поглядах і розумінні, зневажання, стомленість або відволікання уваги як у керівників, так і у персоналу. Організаційні зміни й ставлення керівництва також можуть сильно впливати на ефективність цієї структури. Таким чином, керівництву необхідно постійно перевіряти та удосконалювати контроль, повідомляти персонал про зміни та надавати власний приклад дотримання вимог контролю.

© Бакуменко В.Д., Безносенко Д.О.

КОНТРОЛЬ СУСПІЛЬНИЙ – механізм регуляції поведінки людей (груп, колективів, організацій, суспільства загалом), спрямований на те, щоб добитися неухильного виконання суспільними інститутами, соціальними групами та окремими громадянами правових і етичних норм, законів, регулюючих суспільні відносини, забезпечити соціальний захист індивідів, їх прав з урахуванням соціальної справедливості, дотримання ними нормативних та етичних обмежень. **К.с.** є необхідною умовою ефективного функціонування суспільства, всіх його сфер, колективів, організацій. **К.с.** передбачає підвищену соціальну активність громадян, розвиток суспільного самоврядування. Найбільш ефективний він у умовах громадянського суспільства, в якому вільно розвиваються публічне життя, суспільні рухи, партії. **К.с.** сприяє обмеженню надмірної централізації влади, взаємодії між більшістю й меншістю, відіграє істотну роль у наданні стійкості суспільній системі, у реалізації в ній позитивних змін, сприяє соціалізації особистості, засвоєнню нею суспільних норм і цінностей, виробленню у громадян високої відповідаль-

ності, формуванню у них здібності до самоконтролю. Ефективний **К.с.** – важливий елемент будь-якої демократичної системи.

© Михненко А.М.

КОНТРОЛЬ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – важлива функція державної влади та управління, яка дає змогу не тільки виявити, а й запобігти помилкам і недолікам у діях суб'єктів державного управління, шукати нові резерви та можливості. **К.с.д.у.** передбачає всебічне і постійне відстежування й коригування різних заходів державного управління, зокрема розроблення і здійснення державної політики, виконання державних цільових програм, реалізації нормативно-правових актів. Ці заходи включають контроль як за прийняттям рішень, так і за їх виконанням. У процедурі контролю прийнято виділяти три основних етапи: встановлення стандартів (цілей, що мають вимір), зіставлення з ними реальних результатів, а також вжиття необхідних коригуючих заходів з метою попередження або зменшення відхилення від поставлених цілей. За сучасною концепцією **К.с.д.у.** має здійснюватися протягом всього процесу управління, починаючи з планування й до досягнення поставлених цілей. Це дозволяє своєчасно попередити суттєве відхилення від очікуваних результатів. Виділяють три види контролю: попередній (на стадії формування планів, програм, нормативно-правових актів), поточний (у процесі реалізації планів, програм, нормативно-правових актів) та заключний (за результатами виконання планів, програм, нормативно-правових актів). В основу **К.с.д.у.** покладено принцип зворотного зв'язку, за допомогою якого шляхом аналізу ситуації до і після реалізації певного плану, програми, нормативно-правового акта можна скоригувати останні з метою досягнення визначених цілей. Однією з основних його форм є узгодження та затвердження рішень. Іншою модифікацією **К.с.д.у.** є принцип контролю за критичними точками, тобто за фактами, що є критичними для оцінки ступеня виконання планів. Необхідно пам'ятати, що **К.с.д.у.** взагалі виправданий лише тоді, коли процес державного управління у певній сфері чітко сплановано й відхилення від плану піддаються коригуванню. Як правило, **К.с.д.у.** забезпечується взаємодією всіх гілок державної влади і потребує створення єдиної

системи державного контролю. Остання потребує: взаємоузгодженого проведення управлінського (переважно зовнішнього), фінансового та адміністративного (переважно внутрішнього) контролю; незалежності підрозділів контролю в органах управління, що може бути досягнуто їх безпосереднім підпорядкуванням першим керівникам цих органів та добором високопрофесійних і відданих справі кадрів тощо. Ефективна робота системи контролю можлива тільки за умови позитивного ставлення до неї керівників органів державної влади.

© Бакуменко В.Д.

КОНФЕРЕНЦІЯ ООН З ПИТАНЬ ТОРГІВЛІ ТА РОЗВИТКУ – орган Генеральної асамблеї ООН (**ЮНКТАД**), завдання якого полягає у сприянні розвитку міжнародної торгівлі, рівноправного співробітництва між країнами на взаємовигідних засадах, розробка рекомендацій щодо функціонування міжнародних економічних відносин. **ЮНКТАД** виконує функцію міжурядового форуму, в рамках якого відбувається обмін досвідом. Організація забезпечує технічною допомогою країни, що розвиваються, та країни з перехідною економікою, а також займається дослідженнями та збиранням інформації. **ЮНКТАД** утворено у 1964 р., з того часу до її складу входить 191 держава. Штаб-квартира **ЮНКТАД** знаходиться в м.Женеві. Головою **ЮНКТАД** є генеральний секретар (з 2005 р. – Супачаї Панічпакді). Вищим органом **ЮНКТАД** є Конференція, яка скликається раз на чотири роки, а виконавчим органом – Рада з торгівлі і розвитку (Україна входить до її складу), що скликається двічі на рік. У межах Ради діють комісії з інвестицій, технологій та інших фінансових питань, з торгівлі товарами та послугами, з підприємництва, сприяння бізнесу та розвитку. Держави-члени **ЮНКТАД** поділені на чотири групи за соціально-економічним і географічним принципом. Рішення **ЮНКТАД** мають рекомендаційний характер. За час свого існування **ЮНКТАД** було організовано численні міжнародні переговори, унаслідок яких було прийнято угоду про глобальну систему торговельних преференцій серед країн, що розвиваються (1989 р.), угоду щодо комплексу принципів та правил для контролю за обмежувальною діловою практикою (1980 р.), керівні принципи міжна-

родних дій у сфері перегляду термінів платежів із заборгованості (1980 р.), низку конвенцій у сфері регулювання морського транспорту. Також було пом'якшено умови погашення зовнішньої заборгованості більше ніж для 50 найбідніших країн. Міністерства та відомства України співпрацюють з **ЮНКТАД** з питань надання консультативної та технічної допомоги у приєднанні до Світової організації торгівлі та беруть участь у роботі Міжурядової групи експертів з питань законодавства та політики в галузі конкуренції.

© Казакевич Г.М.

КОНФЛІКТ ЗБРОЙНИЙ ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ (лат. *conflictus* – зіткнення) – крайня форма загострення протиріч в етнополітичній сфері, зіткнення, боротьба етнічних груп між собою та державою за політичну владу, що ведеться із застосуванням збройної сили. У **К.з.е.** має місце не лише збройне, а й політичне, економічне, інформаційне протистояння. Ескалація **К.з.е.** може призвести до зменшення ефективності функціонування системи державного управління. **К.з.е.** пов'язані з феноменом сепаратизму. У разі перемоги сепаратистів центральні органи державної влади втрачають можливість здійснювати свої управлінські функції на всій території країни, частина територій та адміністративно-територіальних одиниць виходять із-під їх контролю. Виникає реальна загроза державно-управлінській складовій політичної стабільності.

© Дацюк А.В.

КОНФЛІКТИ МІЖНАРОДНІ – стан міжнародних відносин, який характеризується зіткненням інтересів їхніх суб'єктів, із застосуванням військової сили або інших силових засобів розв'язання проблеми. **К.м.** можуть виникати повсюдно, де є протилежна мета, протилежні визначення систем цінностей, взаємовиключні зразки діяльності і критерії оцінок. **К.м.** стали невіддільним атрибутом сучасного процесу трансформаційних перетворень. Більшість дослідників підходять до його оцінки з лінійних позицій, зосереджуючи увагу на моменті боротьби, і намагаються визначити цей феномен за такими зовнішніми ознаками, як несумісність цілей, брак консенсусу тощо. За визначенням Смолона, конфлікт уявляєть-

ся як взаємодія двох суб'єктів, які переслідують несумісні цілі і способи їх досягнення. Тим часом конфлікт (сама боротьба) існує лише в рамках єдності супротивних сторін, тільки їхня єдність створює конфлікт як цілісне явище, тобто боротьба та єдність супротивних сторін – дві “половини” однієї сутності. З ліквідацією такого зв'язку зникає й основа взаємодії конфліктуючих сторін, а отже, й боротьба. Багатовимірність природи конфлікту, брак належних концептуальних підходів до їх запобігання і розв'язання призводить до невтішних наслідків. До того ж нові конфлікти не підпадають звичайній кваліфікації, потребують нових відповідей, що виходять за межі попереднього досвіду.

К.м. сучасної доби відбуваються на регіональному та локальному рівнях. Регіональні і локальні конфлікти все частіше набувають форми озброєного протистояння, супроводжуються зростанням тероризму; для сучасних **К.м.** характерне зникнення межі між внутрішніми та зовнішніми конфліктами. Внутрішній конфлікт може набувати рис міжнародного через збільшення кількості учасників – представників інших країн; сторонами конфлікту все частіше виступають не держави, а різні угруповання (політичні, етнічні, релігійні, економічні); регулювання сучасних міжнародних конфліктів потребує зусиль як традиційної дипломатії, так і недержавних, неурядових організацій. До **К.м.** відносять також екстремальні ситуації як наслідки конфлікту, різноманітні за своїм характером кризи (ідеологічні, соціальні, демографічні, політичні), що впливають на існування і життєдіяльність значних груп, спільнот та етносів.

© Шамраєва В.М.

КОНФЛІКТ СОЦІАЛЬНИЙ (лат. *conflictus* – зіткнення) – це процес протистояння, що виникло під час соціальної взаємодії суб'єктів, який характеризується порушенням або перешкодою в реалізації ними своїх інтересів і є причиною розвитку кризи суспільних відносин. Основні ознаки категорії **К.с.** характеризуються наступними положеннями: конфлікт порушує або перешкоджає суб'єктам реалізовувати свої інтереси; конфлікт завжди має двосторонній характер, який, як правило, характеризується асиметрією суб'єктів, наявністю домінуючої

та підпорядкованої сторони; передумовою виникнення конфлікту є соціальне протиріччя (порушення заборон, невиконання зобов'язань, зловживання правами, відсутність взаємоповаги до іншої сторони; недобросовісна конкуренція тощо); залежно від походження та змістовно-функціональних особливостей конфлікт може сприяти стабілізації суспільства, розвитку нових суспільних відносин або призводити до дестабілізації, деструкції; конфлікт є процесом, що має суб'єктивно-об'єктивний характер, де суб'єктивною складовою є поведінка суб'єктів, а об'єктивною – соціальне протиріччя.

© Спаський А.С.

КОНФЛІКТОЛОГІЯ – учення про конфлікти в різних сферах суспільного життя та свідомості людини, а також способи їх подолання. Базується на понятті “конфлікт”, що означає зіткнення протидіючих сил, інтересів, думок. Застосування положень і рекомендацій **К.** в практиці управління дає змогу: уникати втрати зайвих ресурсів і часу, встановлювати конструктивні ділові зв'язки між державами, організаціями, а також створювати добру робочу обстановку в організаціях. Виникнення **К.** пов'язують з іменами Р.Дарендорфа, Л.Козера, Р.Коллінза, Л.Крайсберга та ін. Згідно з **К.** у суспільному чи особистому житті конфлікт не є відхиленням від нормального перебігу подій або чимось однозначно шкідливим та деструктивним. Навпаки, у багатьох випадках конфлікт виступає необхідною формою оновлення певної системи. Тривалий час увага дослідників здебільшого зосереджувалася на соціально-політичних конфліктах. За сучасних умов дедалі важливіше місце посідають психологічні аспекти конфліктів. Основними напрямками досліджень сучасної **К.** є: механізми, діагностика конфліктів, методи запобігання їм, закономірності їх виникнення і розгортання, структура й особливості конфліктів. У **К.** використовуються методи різних наукових дисциплін, зокрема теорії ігор, вимірювання та оцінювання тощо.

© Сурмін Ю.П.

КОНЦЕПЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ – це базовий елемент теорії організації як сукупність вихідних положень функціонування і розвитку організації як системи та як процесу; спосіб розуміння, пояснення, тлумачення

природи організації. За генетичною ознакою виокремлюють класичні та сучасні **К.о.** До класичних **К.о.** зараховують концепцію наукової організації праці Ф.Тейлора, загальні принципи організації А.Файоля, бюрократичний підхід М.Вебера, концепцію людських відносин Е.Мейо, концепцію цілеспрямованих організацій Ч.Барнарда, теорію Х-V Д.Макгрегора, концепцію організації як відкритої системи А.Чандлера та Дж.Томсона. До сучасних **К.о.** зараховують ситуативний, екологічний підходи та організаційного навчання.

© Монастирський Г.Л.

КОНЦЕПЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ – розподіляють на дві великі групи: 1. Концепції, що розглядають організаційну культуру (ОК) як атрибут організації та обґрунтовують можливість впливу на формування організації – так званий *раціонально-прагматичний підхід*. 2. Концепції, що трактують ОК як визначення самої суті організації (тобто організаційна культура не атрибут організації, а її сутність) – так звана *“феноменологічна модель організації”*, як правило, заперечує можливість управління ОК. Представники першого напрямку (Е.Шейн, І.Ансофф, Т.Пітерс, Р.Уоттермен) розглядають ОК як один із факторів, що регулює поведінку працівника в організації. ОК може бути використана керівництвом організації для максимізації її ефективності, підвищення мотивації, покращання соціалізації працівників. ОК є результатом внутрішніх процесів, що відбуваються в організації, причому процесів, якими можна керувати. Здатність створювати ОК й керувати нею є головною якістю лідера організації – культура виникає “у свідомості” лідера й потім отримує природний розвиток. Для феноменологічного підходу (П.Бергер, Д.Сільверман) характерний розгляд ОК як фактора, що обумовлює погоджену групову поведінку людей. Акти поведінки працівників розглядаються як первинні відносно їх осмислення – а отже, пряме управління ОК не є можливим. ОК не розглядається як фактор, що обумовлює ефективність діяльності організації, й не розглядається як фактор, що детермінує поведінку членів організації. Головна увага за феноменологічного підходу приділяється функції оцінювання вже виявленої поведінки індивідуума на

основі конвенційно прийнятої в соціумі системи сенсів (смислів), що створює передумови для його коригування. Відповідно ОК дає змогу оцінювати й коригувати вже проявлену поведінку на основі колективної інтерпретації й постійної переінтерпретації актуальної ситуації. Тим самим ОК створює передумови для існування того чи іншого “соціального порядку” в організації.

© Ребкало В.А., Лагутов Ю.Е.

КОНЦЕПЦІЯ (лат. *conceptio* – сприйняття) – спосіб розуміння, трактування процесів або явищ; система доказів певного положення, сукупність поглядів на окремих предмет дослідження, доктрина, теоретичний напрям або підхід, провідна ідея; форма провідного ідейного задуму при формуванні державної політики або розробленого і затвердженого в установленому порядку документа. Як провідний ідейний задум **К.** визначає стратегію дій у здійсненні реформ, програм, планів дій здебільшого на національному рівні. У цьому разі концепція слугує основою для прийняття рішень і вирішення конкретних завдань. У державному управлінні вважається доцільним попередньо розробляти науково-обґрунтовану **К.** усіх значущих політичних та законодавчих рішень. Як документ **К.** розробляється державними органами з метою визначення основних засад (напрямів, пріоритетів) реалізації державної політики у відповідній сфері, якою передбачаються заходи для вирішення конкретної проблеми (наприклад **К.** адміністративної реформи, **К.** адаптації інституту державної служби в Україні до стандартів Європейського Союзу, **К.** етніонаціональної політики України).

© Чабанова Ю.В.

КОНЦЕПЦІЯ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (далі – Концепція) – схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 р. № 1496. Концепція визначає, що адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу є процесом зближення та поступового приведення законодавства України у відповідність із законодавством ЄС. Адаптація законодавства, відповідно до положень Концепції, проводиться з метою забезпечення відповідності законодавства України зобов’язанням, що впливають з

Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 р., міжнародних договорів, що стосуються співробітництва України з ЄС; розвитку національного законодавства у напрямі його зближення із законодавством ЄС та забезпечення високого рівня підготовки в Україні проектів актів законодавства; створення правової бази для інтеграції України до ЄС. Концепцією визначені пріоритетні сфери законодавства, від зближення яких залежить зміцнення економічних зв'язків України та держав-членів ЄС і які регулюють відносини, пов'язані з: підприємницькою діяльністю; захистом конкуренції; банкрутством; захистом прав інтелектуальної власності; митним регулюванням; транспортом та зв'язком; стандартами і сертифікацією. Адаптація законодавства є планованим процесом, що включає три окремих етапи, на кожному з яких досягається певний ступінь відповідності законодавства України законодавству ЄС у визначених Концепцією сферах. Концепція передбачає, що діяльність з адаптації законодавства провадиться як складова, інтегральна частина нормотворчої діяльності органів виконавчої влади на основі єдиної системи планування, координації та контролю. Положеннями Концепції акцентована увага на тому, що впровадження адаптованого законодавства, яке є найважливішим елементом процесу адаптації законодавства, потребуватиме утворення відповідних структур та розроблення дієвих механізмів, належного професійного рівня та технічного оснащення працівників органів виконавчої влади, запровадження ефективного механізму судового захисту прав та інтересів учасників правовідносин, які виникають на основі цих норм. З метою належної організації процесу адаптації законодавства Концепція визначає питання щодо фінансового, інформаційного, наукового та кадрового забезпечення.

© Забара І.М., Мельник Ю.В.

КОНЦЕПЦІЯ “ВИМУШЕНОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ” – концепція, сутність якої полягає в запереченні можливості практичного досягнення “повної раціональності” та в обґрунтуванні “вимушеної раціональності” (за деякими джерелами – “обмеженої раціональності”) управлінських рішень і дій. Як

правило, люди з множини можливих альтернатив спроможні бачити лише деякі з них, а тому задовольняються не оптимальними, а достатньо хорошими рішеннями, що дає змогу задовільно вирішити проблему. Раціональність рішень переважно залежить від ступеня врахування обмежень та раціонального вибору критеріїв їх прийняття. На думку автора даної концепції Г.Саймона, в цьому і є сутність самого існування організації, однією з основних функцій яких є компенсація обмеженої раціональності індивідів. Він припускає раціональний вибір рішень тільки за умов прийняття низки обмежень. Значну роль при цьому відіграє наявність повної й достовірної інформації про проблему, що вирішується.

© Бакуменко В.Д.

КОНЦЕПЦІЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВРЯДУВАННЯ (англ. *Conception of Democratic Governance*) – система наукових поглядів на управління суспільним розвитком, що відображає парадигмальні зміни в теорії і практиці державного управління, зокрема: переорієнтацію державно-управлінської системи на людину як вищу ціль; розуміння держави як основного політичного інституту суспільства, сформованого суспільством і підконтрольного йому; тлумачення управління суспільним розвитком як процесу самоорганізації. Базові категорії **К.д.в.**: врядування, демократичне врядування, публічна влада (державна влада і місцеве самоврядування), інституції громадянського суспільства, міжсекторне партнерство. **К.д.в.** ґрунтується на використанні методологічного інструментарію синергетики, системного підходу, напрацювань теорії соціальних мереж, нової інституціональної теорії та ін. Принципи державного управління відповідно до **К.д.в.**: верховенство права, участь громадян, компліментарність, прозорість, чутливість, справедливість, підзвітність, відповідальність, децентралізованість, результативність, ефективність.

© Надолішній П.І.

КОНЦЕПЦІЯ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОЇ ПРОГРАМИ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ – Концепція, яка схвалена Законом України від 21 листопада 2002 р. за № 228-IV з метою створення

передумов до підготовки законодавчого поля для входження України в Європейський Союз. Концепція складається з 7 розділів і визначає передумови розроблення **З.п.а.з.Уз. ЄС**, її структуру, головні завдання, принципи формування, виконання та фінансування. Концепція визначає Загальнодержавну програму як комплекс взаємопов'язаних завдань з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Метою Загальнодержавної програми є створення передумов до підготовки законодавчого поля для входження України в Європейський Союз. Головними завданнями Загальнодержавної програми Концепція визначає забезпечення відповідності законодавства України зобов'язанням, що випливають з міжнародних договорів, які стосуються співробітництва України з Європейським Союзом; розвиток законодавства України у напрямі наближення до законодавства Європейського Союзу; забезпечення високого рівня підготовки проєктів законів та інших нормативно-правових актів; створення правової бази для інтеграції України до Європейського Союзу; створення механізму адаптації законодавства, який визначав би цілі та сфери, етапи адаптації законодавства; вдосконалення інформаційного забезпечення роботи з адаптації законодавства; вдосконалення кадрового забезпечення. Передбачається надання пріоритетів у Загальнодержавній програмі законодавчим актам України, наближення яких до відповідних законодавчих актів Європейського Союзу сприятиме правовому забезпеченню заходів щодо формування ринкових відносин, конкурентного середовища та сприятливого інвестиційного клімату, створення сучасної ринкової інфраструктури, банківської, податкової та митної систем, створення сприятливого середовища життєдіяльності людини, захисту довкілля та раціонального природокористування, захисту прав споживачів, розвитку підприємницької діяльності, пріоритетних галузей економіки (агропромисловий, паливно-енергетичний комплекси, транспорт, зв'язок та інформатизація) тощо. З метою забезпечення виконання Загальнодержавної програми Концепція передбачає: щорічне розроблення спільного для Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України плану роботи з адаптації законодавства; формування та реалізацію галузевих і регіональних програм

співробітництва з державами – членами Європейського Союзу, державами Центральної та Східної Європи у напрямі наближення законодавства України до законодавства Європейського Союзу з метою координації відповідної роботи та вивчення досвіду, набутого в цій сфері; кадрове, інформаційне та наукове забезпечення; фінансування заходів. Концепцією визначається, що державна політика України щодо адаптації законодавства формується як складова частина правової реформи в Україні та спрямовується на забезпечення єдиних підходів до нормопроекування. Виконання Загальнодержавної програми сприятиме досягненню критеріїв для укладення угоди про асоціацію з Європейським Союзом та подальшого входження України до Європейського Союзу.

© Забара І.М., Мельник Ю.В.

КОНЦЕПЦІЯ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКОГО ПРОГРЕСУ – полягає у тому, що суспільство переходить до вищих форм соціальної й економічної організації, залишаючи позаду більш прості та застарілі форми буття.

© Бодров В.Г.

КОНЦЕПЦІЯ “ІДЕАЛЬНОЇ” БЮРОКРАТІЇ – система поглядів, запропонована М.Вебером, згідно з якою організація розглядається як суто формальне утворення, а управління – як конструювання та запровадження в життя організації чітко визначеної системи правил, приписів і рекомендацій, які є обов'язковими для всіх її членів. **К.і.б.** отримала широке визнання у теорії та практиці управління.

© Сурмін Ю.П.

КОНЦЕПЦІЯ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ – система поглядів, що розкривають засадничі основи державної кадрової політики. Концептуальні основи сучасної кадрової політики сформовані у працях П.Сорокіна, де розкриті можливості політичного впливу на формування професійних стратифікацій та їх флуктуацій (переміщення). **К.к.п.** визначає принципи вертикальної мобільності, тобто пріоритетність економічної, політичної чи професійної сфер для особистісного зростання у суспільстві, міру відкритості (закритості) окремих соціальних страт та значущість загальнолюдських і фахових яко-

стей особи для її соціальної цінності. Сучасна **К.к.п.** має визначатися як демократична, правова та гуманістична.

© Петровський П.М.

КОНЦЕПЦІЯ ЛЮДСЬКИХ ВІДНОСИН – учення, що базується на визначальному впливі людських відносин у зростанні продуктивності праці, які подекуди є більш вагомими, ніж суто матеріальні стимули та високі технології. Засновники **К.л.в.** – учені Мері Паркер Фоллет (1868-1933) та Елтон Мейо (1880-1949).

© Сурмін Ю.П.

КОНЦЕПЦІЯ НЕОБХІДНОГО І ДОСТАТНЬОГО СКЛАДУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ БАЗ – концепція, сутність якої полягає у розгляді нормативно-правових баз для будь-яких сфер діяльності як складних систем та виділенні в кожній із них трьох рівнів, найбільш суттєвих з погляду забезпечення виконання ними своїх функцій, а саме – *рівня функціонального ядра, рівнів необхідного та достатнього складу*. Базову складову (функціональне ядро) в цій структурі мають становити основні, утворюючі систему акти (в основному, закони), без яких ця нормативно-правова база фактично неспроможна виконувати свої регулюючі функції і взагалі не може бути визначена як самостійна. Наступний рівень, що забезпечує правове регулювання основних процесів і проблем у цій сфері діяльності, виходячи з її призначення визначимо як *необхідний склад* (закони і нормативно-правові акти). Цей рівень регулювання передбачає наявність крім функціонального ядра ще й інших нормативно-правових актів, які гарантують необхідний рівень правового регулювання у цій сфері діяльності, хоча і залишають неврегульованими деякі з питань, зокрема з причини певної інертності поповнення таких баз або нестабільності, а відповідно й невизначеності у самій сфері діяльності, що регулюється. Забезпечення всіх суттєвих проблем правового регулювання у цій сфері діяльності передбачається досягти на *рівні достатнього складу* нормативно-правової бази, який передбачає такий склад нормативно-правових документів, за якого повністю вирішується проблема достатності правового регулювання у даній сфері діяльності. Визначення необхідного рівня забезпе-

ності певної сфери діяльності нормативно-правовими документами є суто практичним і дуже важливим завданням. З цією метою можна рекомендувати такі дії: уточнити конституційні обов'язки держави у даній сфері суспільних відносин; затвердити концептуальні засади діяльності у цій сфері як підґрунтя стратегії розвитку нормативно-правового регулювання; удосконалити системи державного управління у даній сфері суспільних відносин, насамперед шляхом більш чіткого визначення правового статусу та взаємної підпорядкованості відповідних органів державного управління, усунення взаємного перехресчування їх компетенцій; розробити правовий паспорт (сертифікат) діяльності у даній сфері як об'єкта правового регулювання (головна мета діяльності; основні напрями діяльності і правового регулювання; основні нормативно-правові акти, що визначають правовий режим; специфіка проблем, зокрема об'єктивні обмеження тощо) тощо.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ – документ, в якому визначаються цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку, засоби та шляхи їх досягнення, формується система взаємоузгоджень і комплексна система заходів органів законодавчої і виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, спрямованих на ефективне розв'язання проблем економічного і соціального розвитку, досягнення стабільного економічного зростання, а також очікувані зміни у стані економіки та соціальної сфери. Важливим елементом вказаної системи є планування регіональної соціально-економічної політики на рівні області. Змістовний рівень регіональної політики полягає в чіткому визначенні головних пріоритетів, яких дотримується держава щодо розвитку окремих територій. Це, поперше, створення і зміцнення єдиного економічного простору, забезпечення економічних, соціально-правових і організаційних засад державності, а, по-друге, відносне вирівнювання, зближення рівнів соціально-економічного розвитку регіонів. Основною метою **К.с.-е.р.** є створення умов для динамічного, збалансованого розвитку територій, усунення основних регіональних диспропорцій. Політика щодо підтримки регіональ-

ного розвитку має спрямовуватися на активізацію всього ресурсного потенціалу регіонів як основи зміцнення їх конкурентності. Це має стати ключовим напрямом регіональної політики. Основними завданнями **К.с.-е.р.** можна вважати: економічне зростання регіону – створення гарантій високопродуктивної праці населення, якості життя на основі подальшої розбудови ринкової економіки; раціональне та ефективне використання природних ресурсів, створення системи гарантій, наукового обґрунтування природних ресурсів на основі розумної перспективи можливостей регіону; охорона навколишнього середовища, створення умов для реалізації екологічного імперативу та виробництва, створення системи управління туристично-оздоровчим комплексом.

© Тамм А.Є.

КООРДИНАЦІЯ – метод управління, суттю якого є встановлення між суб'єктами та об'єктами державного управління горизонтальних зв'язків, тобто поєднання двох і більше однорівневих з точки зору визначеного критерію дій, що забезпечують досягнення запланованого результату. Координаційні відносини розрізняються за видами: узгодження, предметно-технологічна взаємодія, ієрархічна або складна взаємодія.

© Сурмін Ю.П.

КООРДИНАЦІЙНА РАДА З ПИТАНЬ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ (далі – **КООРДИНАЦІЙНА РАДА**) – постійно діючий консультативно-дорадчий орган. Утворена Указом Президента України “Про підвищення ефективності системи державної служби” від 11 лютого 2000 р. № 208. Метою **К.р.** є визначення шляхів, засобів і форм реалізації основних напрямів державної політики у сфері державної служби, об'єднання зусиль державних органів щодо підвищення її ефективності. Здійснює свою діяльність на основі Положення про **К.р.**, яке затверджує Президент України. Очолює **К.р.** голова. Персональний склад **К.р.** затверджує Президент України за поданням її голови. Згідно з Положенням про **К.р.** цей склад не є сталим. Організаційною формою роботи **К.р.** є засідання. Рішення **К.р.** оформляються у вигляді протоколів, рекомендацій, які підписує головуючий на засіданні. Рішення та реко-

мендації **К.р.** є обов'язковими для розгляду центральними і місцевими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, державними підприємствами, установами і організаціями. Про свою діяльність і прийняті рішення **К.р.** має систематично інформувати громадськість. **К.р.** використовує у своїй роботі бланки зі своїм найменуванням.

© Гогіна Л.М.

КОПЕНГАГЕНСЬКІ КРИТЕРІЇ (англ. *Copenhagen Criteria*) – ухвалений на засіданні Європейської ради в Копенгагені (Данія) у червні 1993 р. перелік основних критеріїв вступу в ЄС (політичних, економічних, членства), яким мають відповідати держави, які хочуть стати членами Союзу. **К.к.** вимагають від держави-кандидата: існування стабільних інститутів, що є гарантами демократії; забезпечення верховенства права, поваги до прав людини і меншин та їх захисту; існування ринкової економіки; спроможності впоратись з ринковими силами та тиском конкурентного середовища в межах ЄС; здатності взяти на себе обов'язки, що випливають із членства, у тому числі прихильність цілям політичного, економічного і монетарного союзу. На саміті було зазначено також, що важливим фактором спільного інтересу як Союзу, так і держав-кандидатів є здатність ЄС прийняти нових членів, зберігаючи при цьому динаміку та рушійні сили європейської інтеграції. Для того щоб Європейська рада прийняла рішення щодо початку переговорів про вступ, держава-аплікант обов'язково має відповідати політичним критеріям. Необхідні рамки та інструменти вступу створюються під час розробки стратегії вступу та переговорів про вступ.

© Рудік О.М.

КОРЕЛЯЦІЯ (англ. *correlation* – співвідношення, відповідність) – взаємозв'язок між ознаками, який проявляється у зміні середньої величини однієї з них залежно від зміни іншої. Аналіз взаємозв'язків надає статистичним даним системності вищого рівня, що дозволяє значно підвищити їх корисність та результативність. Об'єктивна статистична інформація про взаємодію між різними соціально-економічними явищами є важливою для обґрунтованого прийняття управлінських рішень. Найпростішим варіантом кореляцій-

ної залежності є парна **К.**, тобто залежність між двома ознаками (результативною і факторною). Вплив кількох чинників на результативну ознаку називається багатофакторною **К.** Якщо під час здійснення якісної оцінки взаємозв'язку явище має значну кількість позитивних впливів, то воно може стати об'єктом посиленої уваги з боку державних органів. Оцінка кількісної залежності між явищами, які аналізуються, дає змогу прогнозувати розвиток об'єкта управління і резервує час для реалізації дій щодо усунення негативних явищ у ньому.

© Саврас І.З.

КОРЕЛЯЦІЙНИЙ АНАЛІЗ – метод обробки статистичних даних, що полягає у вивченні коефіцієнтів (кореляції) між змінними. При цьому порівнюються коефіцієнти кореляції між однією чи кількома парами ознак для виявлення між ними статистичних взаємозв'язків. Коефіцієнт кореляції обчислюється таким чином:

$$r = \frac{\sigma_{xy}}{\sigma_x \cdot \sigma_y} = \frac{\sum (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum (x_i - \bar{x})^2 \sum (y_i - \bar{y})^2}},$$

$$\hat{r} = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 \sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}},$$

К.а. оперує кількісним визначенням *тісноти зв'язку* між ознаками. Ця *тіснота зв'язку* кількісно визначається значеннями коефіцієнтів кореляції.

Мета **К.а.** – забезпечити отримання додаткової інформації про одну змінну за допомогою спостереження за іншою змінною. У випадках, коли можливе досягнення мети, говорять, що змінні корелюють. У найзагальнішому вигляді ухвалення гіпотези про наявність кореляції означає, що зміна значення змінної А, станеться одночасно з пропорційною зміною значення змінної Б: якщо обидві змінні збільшуються, то кореляція *позитивна*, якщо одна змінна зростає, а друга зменшується – *кореляція негативна*. Сам по собі факт кореляційної залежності не дає підстави стверджувати, яка із змінних передуює або є причиною змін, або що змінні взагалі причинно зв'язані між собою, наприклад зважаючи на дію третього чинника. **К.а.** статистичних даних вельми популярний у соціальних науках (зокрема в психо-

логії), хоча сфера застосування коефіцієнтів кореляції широка: контроль якості промислової продукції, металознавство, агрохімія та ін. Популярність методу зумовлена двома моментами: коефіцієнти кореляції відносно прості в підрахунку, їх застосування не вимагає спеціальної математичної підготовки. Проте часто принадна простота кореляційного дослідження підштовхує дослідника робити помилкові інтуїтивні висновки про наявність причинно-наслідкового зв'язку між парами ознак, тоді як коефіцієнти кореляції встановлюють лише статистичні взаємозв'язки.

© Орлов О.В.

КОРИСТУВАЧІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОСЛУГ. Під користувачами державних послуг розуміють громадян, бізнес та державних службовців (внутрішні та зовнішні для конкретного державного відомства), які звертаються за інформаційною послугою. Інформаційна послуга (ІП) – це нормативно закріплена форма інформаційної діяльності органів виконавчої влади з доведення інформаційної продукції в електронному (або іншому) вигляді до відома користувачів (громадян, бізнесу, інших державних органів) з метою задоволення їх інформаційних потреб у державних (адміністративних) послугах. ІП відповідають таким вимогам, як орієнтація на споживача, прозорість, принцип “одного вікна”. Розрізняють чотири фази ІП: публікація інформації; одностороння взаємодія; двосторонній інформаційний обмін; повна реалізація транзакцій в електронній формі, включаючи надання та оплату послуг. З точки зору користувача ІП класифікують таким чином: публікація (надання публічно доступної інформації через Інтернет усім, хто хоче її одержувати); загальні (інтерактивні) послуги (доступні всім бажаючим, які передбачають не тільки просте надання інформації, – це деякою мірою аналог сервісів інтерактивної взаємодії. Прикладом може бути ситуація, коли державне відомство надає публічну адресу електронної пошти для одержання запитів загального характеру; електронний лист, направлений на цю адресу, надходить відповідальному співробітнику, який готує відповідь та відправляє її або звичайною, або електронною поштою); індивідуалізовані (транзакційні) послуги (доступні конкретним фізичним або юридичним особам тільки

після того, як вони задовольняють відповідним вимогам з точки зору їх ідентифікації та аутентифікації). Цими послугами неможливо скористатися без попередньої аутентифікації, оскільки надання послуги пов'язане з обробкою індивідуальної та унікальної інформації. Як правило, ці послуги мають трансакційний характер.

© Климченко І.В.

КОРПОРАТИВІЗМ – система організаційного оформлення (інституціоналізації) інтересів різних соціальних верств і груп суспільства. Спеціальні інститути, процедури і механізми слугують інструментами реалізації цих інтересів, боротьби їх представників за пріоритети в економічній та соціальній політиці. Корпоративна держава – одна з форм авторитарного політичного режиму. **К.** розглядається як форма політичного устрою, яка працює в інтересах капіталу. Парламентські форми політичної діяльності за цим підходом дають змогу функціонувати системі агенцій, в яких “функціональне” представництво капіталу та інших організованих інтересів заміняє “ворожий” конфлікт. Отже, **К.** стає новою формою держави у капіталістичному суспільстві, коли прийняття рішень відбувається не як результат законодавчої, політичної діяльності й бюрократичної раціональності, а через “публічні корпорації”.

© Довгань Л.А.

КОРПОРАЦІЯ (лат. *corporation* – об’єднання, співтовариство) – різновид організації, створеної з метою ведення підприємницької діяльності на основі пайової участі в капіталі її учасників (членів) – юридичних чи фізичних осіб. **К.** має статус юридичної особи, щодо якої її учасники мають зобов’язальні права; відповідальність учасників **К.** обмежена внеском до її капіталу. **К.** має чітку організаційну структуру, що включає структуру органів управління, вищим серед яких є загальні збори її учасників; основні функції поточного управління **К.** зосереджуються в руках вищого ешелону менеджерів, які працюють за наймом. Основними різновидами **К.** є: акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю. За чинним законодавством України **К.** визнається договірне об’єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерцій-

них інтересів підприємств, що об’єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління **К.** (Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV, ст. 120, п. 4).

© Сафронова О.М.

КОРПОРАТИВНА ІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА (англ. *Corporate information system*) – 1) комплекс спеціального обладнання та програмно-апаратних засобів обробки інформації для задоволення інформаційних потреб певного кола юридичних або фізичних осіб; 2) система, що призначена для забезпечення ефективного функціонування органів державної влади шляхом автоматизованого виконання функцій управління; 3) технологія прийняття оптимальних управлінських рішень згідно з формалізованими методами і правилами менеджменту, забезпечення збирання, обробки, збереження, передачі і подання інформації в необхідному для прийняття рішень обсязі; 4) система, яка дає змогу керувати всіма процесами (діяльністю) в організації, установі, на підприємстві шляхом обробки інформації всього технологічного ланцюга процедур управління; 5) інформаційна система організації, яка відповідає мінімальному переліку вимог: а) функціональна повнота системи; б) локалізація інформаційної системи; в) надійна система захисту інформації; г) наявність інструментальних засобів адаптації і супроводження системи; д) реалізація віддаленого доступу і робота в розподілених мережах; е) забезпечення обміну даними між розробленими інформаційними системами та іншими програмними продуктами, які функціонують в організації; ж) можливість консолідації інформації; з) наявність спеціальних засобів аналізу стану системи в процесі експлуатації. **К.і.с.** органу державної влади повинна забезпечувати інформаційну підтримку прийняття рішень, обмін регламентовано розподіленою інформацією та сприяти підвищенню ефективності управлінської діяльності.

© Логвінов В.Г., Рубан І.А.

КОРПОРАТИВНЕ УПРАВЛІННЯ (англ. *Corporate Governance*) – різновид публічного управління, що реалізується на рівні корпорації (господарського товариства). Сутністю

К.у. є система відносин між інвесторами – власниками товариства, його менеджерами, а також зацікавленими особами для забезпечення ефективної діяльності товариства, системою урівноваження впливу та балансу інтересів учасників корпоративних відносин. Розрізняють дві основні моделі **К.у.**: англо-американську (аутсайдерську) та континентальну (німецько-японську або інсайдерську). *Англо-американська модель* характеризується достатньо ефективним зовнішнім контролем за діяльністю корпорацій з боку дрібних та портфельних інвесторів та жорстким регулюванням фондового ринку державою. *Континентальна модель* характеризується поєднанням значного внутрішнього контролю за діяльністю корпорації з достатньо жорсткою системою банківського впливу на нього. Міжнародний досвід запровадження системи **К.у.** знайшов відображення в Основних принципах **К.у.** Організації з економічного співробітництва та розвитку (OECD). Здійснення **К.у.** в сучасних умовах України базується на основі Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. № 435-IV, Господарського кодексу України від 16 січня 2003 р. № 436-IV та з урахуванням принципів **К.у.**, затверджених рішенням ДКЦПФР від 11 грудня 2003 р. № 571.

© Сафронова О.М.

КОРПОРАТИВНІСТЬ – здатність працювати в команді, приймати і змінювати правила гри у своєму відомстві. **К.** – це розуміння і прийняття всіма працівниками цілей організації, готовність самовіддано працювати для їх досягнення, це особливий вид інтеграції всіх ділових, соціально-психологічних і організаційних відносин, це внутрішній патріотизм і ентузіазм, вона не виникає сама по собі, а є результатом управління й елементом його мети, а також засобом у механізмі управління. Поняття **К.** найбільш притаманне суспільним ідеям арабських філософів. Іслам в основних течіях є, насамперед, релігія колективу як цілого, а не релігія індивідів, з яких цей колектив складається. Релігійні приписи адресуються безпосередньо колективу у вигляді норми соціальних відносин. Водночас **К.** – здатність до ідейних метаморфоз, компромісів між носіями різних поглядів та представниками різних угруповань.

© Михненко А.М., Близнюк В.В.

КОРУПЦІЯ – загальна назва злочинних дій у сфері державного управління, політики, що полягають у використанні державними посадовими особами, політичними і громадськими діячами довірених їм прав і владних повноважень з метою реалізації вузькокорпоративних (кланових) інтересів, а також власного збагачення. **К.** не є самостійним складом злочину. Складовими **К.** можуть бути хабарництво, зловживання службовим становищем, надання спеціальних послуг, протекціонізм у просуванні тих чи інших проектів, тіньове фінансування громадсько-політичних проектів, кадровий лобізм на засадах особистої чи корпоративної відданості, непрозоре кредитування, привілейований доступ до матеріальних і сировинних ресурсів тощо. Міжнародно-правові документи свідчать про існування різних підходів до розуміння **К.** Так, у резолюції “Практичні заходи боротьби з корупцією”, поширеній на VIII Конгресі ООН із запобігання злочинності (Гавана, 1990 р.), **К.** визначається як “порушення етичного (морального), дисциплінарного, адміністративного, кримінального характеру, що проявляється у протизаконному використанні свого службового становища суб’єктом корупційної діяльності”. Інший документ ООН (Довідковий документ про міжнародну боротьбу з **К.**) формулює поняття **К.** як “зловживання державною владою для одержання вигоди в особистих цілях”. Загалом **К.** (як і тероризм) не є традиційним злочином, а є насамперед соціальним, політичним і економічним феноменом, який виявляє себе в конкретних злочинних акціях, за які в національних законодавствах і міжнародному праві передбачена кримінальна відповідальність. **К.** є проблемою глобального характеру і не є статичним явищем, особливо в умовах перехідного суспільства, коли не працюють норми правової і політичної культури. За цих умов відбувається незаконне використання державних фінансів і майна як одного із засобів накопичення первісного капіталу державною бюрократією, політичними і громадськими діячами, а також наближеними до них комерційними структурами. Досвід України свідчить, що в державі створилися такі умови, за яких сформувалися нові види політико-економічних і правових відносин, які не відповідають принципам конкурентної цивілізованої ринкової економіки і засадам гро-

мадянського суспільства. Закон застосовують залежно від політичної та економічної доцільності. У стандартних випадках наявні чотири складники **К.**: державний чиновник або політичний діяч, який, діючи заради власного зиску, порушує чинне законодавство і норми державної установи, завдає шкоди інтересам громадськості й суспільної моралі або догоджає третій стороні (її форми можуть мати різні ознаки), яка винагороджує державного чи політичного діяча матеріальними благами чи іншими послугами за доступ до фінансово-матеріальних ресурсів і важелів влади. В Україні існує ряд законодавчих актів, які дають змогу вести боротьбу з **К.**

© Телешун С.О.

КОРУПЦІЯ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – умисне використання державними службовцями, іншими особами, уповноваженими на виконання державних функцій, свого службового становища, статусу і авторитету займаної посади в корисливих цілях для особистого збагачення чи іншої особистої заінтересованості. Правова сутність корупції проявляється в тому, що вона завжди посягає на встановлений порядок реалізації публічної влади. До неї зараховують будь-яке використання посадовою особою, державним службовцем сфери управління наданої йому влади чи свого посадового становища для незаконного збагачення або особистої заінтересованості. За високого рівня корумпованості державних органів корупція стає системним елементом державного управління. Поняття корупції сформульовано в ст.1 Закону України “Про боротьбу з корупцією”. Під корупцією розуміється діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг. Суб’єктом корупції є особа, офіційно наділена владою чи посадовими повноваженнями у сфері державного управління. Насамперед це: державні службовці, Прем’єр-міністр України, перший віце-прем’єр-міністр, віце-прем’єр-міністри, міністри, народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати сільських, селищних, міських, районної у містах, районних, обласних рад, посадові

особи місцевого самоврядування, посадові особи Збройних Сил України та інших військових формувань. Корупційні відносини складаються з приводу виконання зазначеними суб’єктами. Останні виступають предметом корупційних відносин у сфері державного управління й одночасно є засобом досягнення мети корупційної діяльності. Відповідно до положень антикорупційного законодавства корупційна діяльність суб’єктів управління включає: 1) *корупційні діяння*; 2) інші правопорушення, пов’язані з *корупцією*, передбачені Законом, насамперед спеціальні обмеження щодо державних службовців та інших осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямовані на попередження корупції; фінансовий контроль; нежиття заходів щодо боротьби з корупцією; 3) *корупційні злочини* – це злочини корисливо-господарської спрямованості та злочини у сфері службової діяльності, вчинені суб’єктом управління, тобто службовою особою. За *корупційне діяння* винна особа притягується до адміністративної відповідальності, якщо в її діях відсутній склад злочину, передбачений відповідною статтею Кримінального кодексу України. За інші правопорушення, пов’язані з *корупцією*, винна особа притягується до адміністративної відповідальності.

© Корж В.П.

КОСИГІН ОЛЕКСІЙ МИКОЛАЙОВИЧ (21.02.1904 – 18.12.1980). Учасник Громадянської війни, державний та партійний діяч, Голова Ради Міністрів СРСР (1964-1980 рр.). Після закінчення Петроградського кооперативного технікуму працював у системі споживчої кооперації у Сибіру. Закінчив Ленінградський текстильний інститут. У 1939 р. його було призначено на посаду наркома (міністра) текстильної промисловості СРСР. У наступному році стає заступником голови РНК з виробництва товарів народного споживання. На початку Великої Вітчизняної війни займався питаннями евакуації промислових об’єктів із заходу на схід країни. З 1944 р. очолює Раду народних комісарів РРФСР, де працює до призначення його у 1946 р. заступником Голови Ради Міністрів СРСР, у 1948 р. обраний членом Політбюро. Після смерті І.В.Сталіна **К.** призначають міністром легкої промисловості країни. У 1957 р. очолює Держплан СРСР, а у 1960 р.

стає першим заступником Голови Ради Міністрів країни. Після приходу до влади Л.І.Брежнєва у 1965 р. **К.** розпочинає реформи народного господарства СРСР за принципом госпрозрахунку для використання економічних важелів стимулювання праці. Спроба зробити ставку на виробництво товарів для населення викликала спротив Л.І.Брежнєва та його прихильників. Провал “косигінських реформ” повернув економіку країни на початку 70-х рр. до “екстенсивного розвитку народного господарства”.

© *Вировий С.І.*

КОСМОПОЛІТИЗМ – сукупність поглядів та уявлень, які виходять з абсолютизації індивідуальної свободи та незалежності особистості як від етнокультурного середовища, в якому вона народилася, так і від держави, громадянином якої вона є. У крайньому вираженні **К.** заперечує наявність будь-яких обов’язків людини перед нацією та державою (людина – “громадянин світу”). Виник як реакція на потужний розвиток націоналізму та ствердження національних держав в Європі XIX ст. Разом з тим не можна не відзначити методологічну слабкість та недолугість **К.**: людина не може бути “громадянином світу”, оскільки “світу” як організованої суспільної інституції просто не існує. У такому контексті **К.** виявляє певний деструктивний вплив на суспільне життя, підриваючи легітимність державної організації.

© *Бакаєв Ю.В.*

КОСТОМАРОВ МИКОЛА ІВАНОВИЧ (16.05.1817 – 19.04.1885) – історик, письменник, етнограф, суспільно-політичний діяч. Навчався на історико-філологічному факультеті Харківського університету (1833-1836), де став цікавитись ідеями Гердера, Шеллінга, єнських романтиків. Після захисту магістерської дисертації з історії (1844) працював учителем гімназій у Рівному та в Києві. У 1846-1847 рр. – ад’юнкт кафедри російської історії Університету Св. Володимира. У 1845-1846 рр. разом з Т.Шевченком, М.Гулаком і В.Білозерським заснував Кирило-Мефодіївське братство, де брав активну участь у складанні програмних документів, “Книги буття українського народу”, “Статуту Слов’янського товариства св. Кирила і Мефодія”, відоzv “До братів-українців”, “До

братів-росіян”, “До братів-поляків”; автор записки про об’єднання слов’янських народів. Після арешту (1847) і річного ув’язнення у Петропавловській фортеці перебував на засланні у Саратові (червень 1848 – грудень 1855). У 1859-1862 рр. – екстраординарний професор Петербурзького університету. В 1861-1862 рр. бере участь у виданні першого україномовного журналу “Основа” (Санкт-Петербург). В останній період життя поринає в інтенсивну і плідну наукову діяльність. У 1860-1885 рр. – член Археографічної комісії. У 1864 р. здобуває ступінь доктора російської історії в Університеті Св. Володимира (Київ). У 1874 р. обирається членом-кореспондентом Петербурзької АН, у 1884 р. – почесним членом Університету Св. Володимира. В історичних дослідженнях з’ясовував не стільки причинну залежність значущих подій, скільки прагнув до ірраціонального заглиблення в історичне буття української людини (“Книги буття українського народу”, “Думки про історію Малоросії”) та збагнення її ментальності. Показуючи близькість історичної долі і культурного життя українського та російського народів у ст. “Две русские народности” (1861), розрізняв визначальні риси національного характеру українців та росіян. Цю невеличку за обсягом статтю М.С.Грушевський (за іншою версією – Д.Дорошенко) назвав “євангелієм українського націоналізму”, вказавши на великий вплив ідей і аргументації цієї роботи на кілька генерацій українського національного руху. Є автором відомих праць з історії України: “Начало Руси” (1860), “Мысли о федеративном начале в древней Руси” (1861), “Севернорусские народоправства во времена удельно-вечевого уклада” (1864), “Вече и вечевое устройство в древней Руси” (1864) та ін. Написав “Русскую историю в жизнеописаниях ее главнейших деятелей” (т. 1-7, 1873-88). Праці з історії України присвячені здебільшого періодові XV-XVII ст.: “Иван Свирговский, украинский гетман XVI века” (1855), “Богдан Хмельницкий и возвращение Южной Руси к России” (1857), “Черты народной южнорусской истории” (1861), “Южная Русь в конце XVII века” (1867), “Руина” (1879-80), “Мазепа” (1882) та ін. Його наукові дослідження здобули широке визнання. Був обраний почесним членом Югослов’янської академії наук і мистецтв, сербського вченого то-

вариства “Друшество” й ін. Історичні праці вченого відзначаються образністю викладу.

© Нікітін В.В.

КОШТОРИС – основний документ, який визначає загальний обсяг, цільове надходження, використання і помісячний розподіл коштів бюджетної установи. Складові частини кошторису: 1) загальний фонд – включає надходження із загального фонду бюджету та розподіл видатків за повною економічною класифікацією видатків на виконання установою основних функцій або розподіл надання кредитів з бюджету за класифікацією кредитування бюджету; 2) спеціальний фонд – містить надходження із спеціального фонду бюджету на конкретну мету та їх розподіл за повною економічною класифікацією видатків на здійснення відповідних видатків згідно із законодавством, а також на реалізацію пріоритетних заходів, пов’язаних з виконанням установою основних функцій, або розподіл надання кредитів з бюджету згідно із законодавством за класифікацією кредитування бюджету.

© Кириленко О.П.

КРАВЧУК ЛЕОНІД МАКАРОВИЧ (1934 р. н.) – перший президент незалежної України. Закінчив у 1958 р. Київський державний університет, у 1970 р. – Академію суспільних наук при ЦК КПРС. Кандидат економічних наук. У 1958-1960 рр. викладав у Чернівецькому фінансовому технікумі. У 1960-1967 рр. – консультант-методист Будинку політпросвіти, лектор, помічник секретаря, завідувач відділу агітації та пропаганди Чернівецького обкому КПУ. У 1967-1970 рр. – аспірант Академії суспільних наук при ЦК КПРС. У 1970-1988 рр. – завідувач сектору, інспектор, помічник секретаря ЦК, Перший заступник завідувача відділу, завідувач відділу агітації та пропаганди ЦК КПУ. У 1988-1990 рр. – завідувач ідеологічного відділу, секретар ЦК КПУ, у 1990 р. – другий секретар ЦК КПУ. У 1989-1990 рр. – кандидат у члени Політбюро, у 1990-1991 рр. – член Політбюро ЦК КПУ. Народний депутат України I-IV, X-XIV скликань. У 1990-1991 рр. – Голова Верховної Ради України. У 1991-1994 рр. – Президент України. Обраний народним депутатом у 1994 р. – на довиборах в одному з мажоритарних округів. У 1998 р., залишаючись безпартійним, очолив виборчий список Соціал-демократичної

партії України (об’єднаної). Напередодні голосування вступив до СДПУ(о) і привів її до Верховної Ради. З жовтня 1998 р. член Політбюро і Політради СДПУ(о). У 2002-2006 рр. очолював фракцію СДПУ(о) у Верховній Раді України. У 2006 р. очолив список опозиційного блоку “Не так”. Герой України (2001 р.).

© Гошовська В.А.

КРАЇНА – у політико-географічному відношенні це територія, що має певні кордони, користується державною незалежністю (суверенітетом) або перебуває під владою іншої держави і позбавлена самостійності. **К.** світу поділяються на типи: за географічним положенням – приморські, острівні країни, країни-архіпелаги; за формою правління – республіки, монархії; за адміністративно-територіальним устроєм – унітарні й федеративні; за етнічним складом – багатонаціональні та однопонаціональні; за рівнем соціально-економічного розвитку – розвинені й такі, що розвиваються.

© Михненко А.М., Борисевич С.О.

КРАЇНИ ВИШЕГРАДСЬКОЇ УГОДИ – група з чотирьох країн, до якої увійшли Польща, Словаччина, Чехія й Угорщина, була створена президентами цих країн на зустрічі в угорському м.Вишеграді в лютому 1991 р. для координації зусиль на шляху вступу до НАТО і ЄС. **К.В.у.** поставили за мету повну господарську, політичну та юридичну інтеграцію до Європейського Союзу і вступ до НАТО. У 1999 р. до НАТО вступили Польща, Угорщина і Чехія; у 2003 р. – Словаччина. 1 травня 2004 р. всі чотири “Вишеградські країни” увійшли до Європейського Союзу разом з шістьма іншими учасниками останнього розширення. Європу населяють переважно три групи народів: слов’янська, романська та німецька. Тому цілком закономірно, що частина слов’ян створила Вишеградську групу для ефективного захисту своїх інтересів у ЄС. Угорщина у складі цієї групи виявилася не випадково, адже вона “не вписується” в жодну європейську групу народів, маючи давні корені в давньослов’янському регіоні. До особливостей **К.В.у.** можна віднести їх належність до західних слов’ян. Західні країни зацікавлені в існуванні Вишеградської групи, розглядаючи її як важливий елемент стабілізації цієї частини Європи. **К.В.у.**

об'єднують 65 млн мешканців, маючи важливе геостратегічне розташування, у тому числі з огляду на перспективу розвитку торгівлі між Сходом та Заходом. Діяльність **К.В.у.** охоплює всі сфери співпраці: політику, оборону, економіку, культуру тощо. Відповідно до декларації, прийнятої цими країнами 12 травня 2004 р., передбачено співробітництво у 41 напрямі. **К.В.у.** мали повноцінну та виважену стратегію розвитку впродовж перехідного періоду до ЄС. Вони розуміли, яке саме інституційне середовище потрібно створити. Таким чином, чіткий політичний курс на вступ до ЄС був найважливішою спонукою для реформування країн, наслідком чого стали вступ до ЄС і НАТО та суттєве зростання благополуччя народів цих країн загалом.

© Титаренко О.Р.

КРАЇНИ “ТРЕТЬОГО СВІТУ” – колишні колонії та напівколонії, які здобули політичну незалежність, сукупність найбідніших країн Азії, Африки, Латинської Америки, що посідають особливе місце у світовій політиці, а їх населення становить понад 3/4 усього людства.

© Ситник Г.П.

КРАЇНИ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ (англ. *Developing countries*) – країни, у яких дохід на душу населення низький порівняно з доходом у розвинутих країнах, таких як Сполучені Штати, Японія, Німеччина тощо. В **К.ш.р.** населення має низький рівень писемності, здоров'я, непридатне житло і убоге харчування.

© Богданович В.Ю.

КРАЙОВА ШКОЛА ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ (*Krajowa Szkoła Administracji Publicznej/ National School of Public Administration*).

Місією школи є навчання і підготовка до публічної служби службовців цивільної служби, а також вищих керівних кадрів Польщі, які не належать до будь-якої політичної партії, компетентних і відповідальних за доручені їм справи.

Основними цілями закладу є: базова підготовка (1,5 року), підвищення кваліфікації вищих державних службовців; наукові дослідження; консультації та експертні послуги.

Школа підпорядковується прем'єр-міністру, має широкі зв'язки з університетами, приватними освітніми організаціями, міжна-

родними організаціями, органами влади, здійснює навчальну та експертну діяльність у рамках міжнародних проектів.

Базова підготовка включає обов'язкові базові курси для засвоєння основ державного управління та компетенцій посади і зарубіжне та місцеве стажування (2 місяці).

Основні напрями підвищення кваліфікації вищих керівних кадрів включають менеджмент, управління, комунікації, інформаційні технології. Кожні 6 місяців **К.ш.п.а.** розробляє програму курсу підвищення кваліфікації, яка ґрунтується на актуальних потребах адміністрації (державної служби), а також на стратегічних завданнях уряду.

Основними методами навчання є: лекції, моделювання і розв'язання ситуаційних вправ, круглі столи, написання документів, вправи з ведення переговорів, обмін досвідом, стажування.

Керівництво Школи призначається прем'єр-міністром.

До викладання залучаються фахівці з університетів, приватних консалтингових і тренінгових організацій, урядових та міжнародних організацій. Студентами **К.ш.п.а.** є державні службовці.

© Крайнік П.І.

КРЕДИТНИЙ РЕЙТИНГ КРАЇНИ – оцінка спроможності позичальника, яким у даному випадку виступає суверенна держава, обслуговувати свої боргові зобов'язання, а також його кредитоспроможності стосовно конкретного фінансового зобов'язання. **К.р.к.** розраховуються трьома найбільш авторитетними міжнародними агенціями – Standard&Poor's, Moody's Investors Service та Fitch IBCA. Враховуючи такі фактори, як наявність політичних ризиків, структура та рівень доходів населення, перспективи економічного зростання, гнучкість податкової та бюджетної політики, рівень інфляції, стан платіжного балансу тощо, агенція формує **К.р.к.** за особливою шкалою оцінювання, де зазвичай літера “А” позначає вищу оцінку кредитоспроможності, “D” – нижчу, а знаки “+” та “-” висвітлюють існуючу на даний момент тенденцію.

© Казакевич Г.М.

КРЕДИТУВАННЯ – це сукупність принципів, організаційних форм, законодавчих норм, методів і правил, спрямованих на управління кредитом. **К.** є системою, яка ви-

значає послідовність і порядок надання різноманітних видів кредитів на засадах платності, строковості та повернення. Взаємини сторін щодо умов **К.** (термін, процент, штрафні санкції у разі несвоєчасного повернення) визначаються договорами. При здійсненні **К.** важливо витримувати його економічні межі. Економічні межі **К.** – це межі існування і поширення кредиту, в яких кредитні відносини зберігають свої сутнісні риси, що відрізняють їх від фінансових відносин. При порушенні економічних меж **К.** воно перетворюється у фінансування. На макrorівні економічні межі **К.** визначаються відповідністю між платоспроможною потребою економіки у позиках та наявністю кредитних ресурсів. Ця відповідність зумовлюється рівнем ефективності функціонування кредитної системи країни. На мікрорівні економічні межі **К.** визначаються відповідністю між пасивними та активними операціями банків.

© Уманців Ю.М.

КРЕОД – рух системи у фазовому просторі за принципом найменших витрат енергії, що відповідає ланцюжку послідовних переходів в оптимальний стан, який мінімізує вплив на систему.

© Сурмін Ю.П.

КРИЗА – це тимчасове призупинення або припинення функціонування окремих елементів чи інститутів системи; значне поглиблення і загострення наявних конфліктів, напруженості; перерва у функціонуванні будь-якої системи з позитивним чи негативним для неї наслідком. Суспільні системи переживають багато різних видів **К.**, у тому числі і політичних, які, у свою чергу, багатоманітні і включають, зокрема, **К.** даної конкретної політики, влади в цілому, уряду, парламенту, **К.** відносин між гілками влади, довіри тощо. **К.** у всіх випадках означає, що існуюча система досягла межі, далі якої вона існувати або рухатися (розвиватися) не може, вичерпала ресурси та зміст існування, наштовхнулася на суцільний спротив ззовні, серйозні перешкоди. Як будь-яке соціальне явище **К.** у своєму розвитку проходять певні фази. Перша фаза – передкризова, коли проявляються перші симптоми і причини можливої **К.**, система вичерпала свої потенційні можливості. Друга фаза – кульмінація **К.**, система досягла межі свого розвитку. Третя фаза – руйнація системи, перехід до нового

стану або створення нової системи. **К.** може спричинятися причинами внутрішнього чи зовнішнього характеру, давнішими чи щойно виниклими умовами. **К.** може бути або неминучою, або випадковою, якій можна своєчасно запобігти. **К.** можна розглядати як перехід системи до нової якості або утворення якісно нової системи, як момент розвитку. У такому розумінні **К.** принципово відрізняється від катастрофи, тобто цілкової руйнації системи і утворення нової системи гіршої якості, або взагалі повного призупинення розвитку.

© Бакуменко В.Д.

КРИЗА В УПРАВЛІННІ – тимчасове призупинення або припинення функціонування окремих елементів чи інститутів управління; значне поглиблення і загострення наявних конфліктів, напруженості в системі управління або в її окремих елементах; перерва у функціонуванні будь-якої системи або елементів управління з позитивним чи негативним для неї наслідком. За нормального режиму управління, як показує сучасна світова практика, процеси управління в суспільних системах, зокрема процес державного управління, здебільшого набувають характеру стратегічного управління, а за кризового управління вони, на думку В.В.Цвєткова, забезпечуються в рамках чинних законів політичної боротьби, обмеженням прав і свобод громадян, а також значним звуженням дії механізмів саморегуляції. Відповідно до положень теорії синергетики, з одного боку, системна криза свідчить, що вичерпані ресурси колишніх джерел розвитку відповідної системи і руйнівні процеси переважають, а з другого – дезорганізація створює нові можливості для нової організації, інтенсивного включення процесу самоорганізації.

© Бакуменко В.Д.

КРИЗА ЕКОНОМІЧНА – різке призупинення висхідного розвитку економіки, загострення виробничих, техніко-технологічних, правових, соціальних, політичних, фінансово-економічних, духовно-моральних суперечностей; різке скорочення виробництва, інвестицій, розлад грошово-кредитних відносин та механізмів, банкрутство підприємств, масове безробіття, порушення соціальної справедливості, масове зубо-

жіння населення. Основною причиною **К.е.** є неефективне державне управління наздоганяючого типу і занепад превентивного, попереджального державного управління, побудованого на науковому прогнозуванні майбутніх економічних процесів.

© Мартиненко В.Ф.

КРИЗА СИСТЕМНА – критичний стан системи, коли загострюються протиріччя системних закономірностей. Розвиток системи неможливий без проходження її через критичні стани, коли відбуваються перехід системи в новий якісний стан, оновлення структури, організації та функцій. **К.с.** має глибокий внутрішній характер, передбачає перетворення системи, але може мати як внутрішні, так і зовнішні причини. Передкризові її стани характеризуються: появою зайвих потенціалів дії, створенням неструктурних внутрішньосистемних пар елементів; вичерпанням простору прояву, формуванням дефіцитності. Кризова стадія розвитку характеризується процесами деформації структури системи, накопиченням таких елементів, які не забезпечують функціонування системи, її відповіді на виклики навколишнього середовища. Система починає неефективно функціонувати. Якщо не відбувається перебудова системи, то виникає небезпека її руйнування під тиском різних груп її елементів.

© Сурмін Ю.П.

КРИЗА ЯК СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ФЕНОМЕН – тимчасове призупинення або припинення функціонування окремих елементів чи інститутів політичної системи; значне поглиблення і загострення наявних політичних конфліктів, політичної напруженості; перерва у функціонуванні будь-якої системи з позитивним чи негативним для неї наслідком. Суспільні системи переживають багато різних видів криз, у тому числі і політичних, які, у свою чергу, багатоманітні і включають, зокрема, кризи даної конкретної політики, влади в цілому, уряду, парламенту, кризи відносин між гілками влади, довіри тощо. Криза означає, що існуюча система досягла межі, далі якої вона існувати або рухатися (розвиватися) не може, вичерпала ресурси та зміст існування, нашоухнулася на суцільний спротив іззовні, серйозні перешкоди. Криза може бути викликана при-

чинами внутрішнього чи зовнішнього характеру, давнішими чи щойно виниклими умовами. Найбільш поширеними вважаються кризи політичної системи та уряду. Політична криза може набувати різних форм (відставка уряду, розпуск парламенту, запровадження надзвичайного стану тощо) і є наслідком загострення суперечностей та конфліктів у суспільстві між складовими політичної системи. Урядова криза може бути зумовлена економічними ускладненнями, внутрішньополітичними конфліктами (міжпартійними чварами, конфліктами між гілками влади), особливо в перехідний період. Урядова криза – особливо часте явище, що призводить до зміни уряду, форм правління. Як правило, наслідками політичної кризи є: модернізація політичних структур, примирення інтересів різних соціальних груп або наступ реакції і реставрація попередніх владних структур збройним шляхом. Політична криза складне явище в суспільному житті, але за умови її успішного подолання вона слугує початком нового етапу розвитку суспільства і його політичної системи.

© Бакуменко В.Д., Штика Л.Г.

КРИЗИ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ (англ. *crises of community development*) – це особливі стани в розвитку і функціонуванні політичної системи суспільства, державно-владних структур, яке характеризується такими ознаками, як: нестабільність, розбалансування діяльності політичних інститутів, зниження рівня керованості соціально-економічних та політичних процесів, загострення політичних конфліктів, збільшення критичної активності соціуму. Механізми управління **К.с.р.** пов'язані з механізмами антикризового управління в системі державного управління. Успіх управління **К.с.р.** залежить від своєчасного розпізнавання криз, симптомів їх появи. Ознаки кризи диференціюються передусім за її типологічною належністю: проблематика, гострота, масштаб, сфера розвитку, наслідки, фаза прояву. Основними ознаками системної кризи державного управління можуть бути наступні: довгострокова прихована або явна неспроможність державної влади до вирішення проблем держави; повна втрата державними структурами можливостей керованого впливу; втрата державним апаратом стратегічної ініціативи; використання органами

державного управління популістських обіцянок; підвищення критичної активності громадян; зuboжіння значної частини населення; зниження рівня життя; підвищення рівня безробіття; руйнування правового простору; руйнування ідеалів та принципів більшої частини громадян; зростання рівня злочинності та корупції; падіння іміджу та міжнародного впливу держави. Прогнозування кризових ситуацій базується на діагностиці потенційних загроз. Інформація про потенційні загрози є першим сигналом імовірності виникнення кризи. Можна визначити такі засади профілактики кризових ситуацій у системі державного управління: правове забезпечення діяльності органів державної влади на центральному та місцевому рівнях; встановлення демократичних процедур державотворення; функціонування всіх органів влади тільки на засадах закону; дотримання правових процедур розв'язання конфліктів; впорядкування правового статусу органів державного управління та місцевого самоврядування; конкретизація компетенцій різних учасників суспільного розвитку; впровадження політичних та етичних норм; делегування повноважень; наближення інтересів чиновників до інтересів громадян.

© Пахомова Т.І.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ – різновид юридичної відповідальності, яка у вузькому правовому значенні тлумачиться як відповідальність ретроспективна, тобто як відповідна реакція держави на вчинене в минулому правопорушення. **К.в.** відображає факт реальної взаємодії особи, яка вчинила злочин, і спеціальних органів держави в межах кримінально-правових правовідносин, врегульованих нормами кримінального права. **К.в.** підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину, або така, яка умисно чи з необережності вчинила передбачене кримінальним законом суспільне небезпечне діяння (ч. 1 ст. 3 Кримінального кодексу України – КУУ). Ознаки **К.в.** – це 1) особливий елемент у механізмі кримінально-правового регулювання, в межах якого здійснюється реагування держави на вчинений особою злочин; 2) офіційна оцінка поведінки особи як злочину, а її самої як злочинця може здійснюватись лише судом в обвинувальному вирокі (ч. 1 ст. 62 Конституції України – КУ, ч. 2 ст. 3 ККУ); 3) **К.в.** тягне за собою

несприятливі наслідки для злочинця, іноді вони зводяться лише до визнання судом особи винною у вчиненні злочину і тим самим її осуду з боку держави, але у більшості випадків такий осуд поєднується із застосуванням конкретного заходу кримінально-правового впливу, передбаченому кримінальним законом. **Форми К.в.:** 1) покарання; 2) звільнення від покарання; 3) умовне незастосування покарання. Щодо остаточного визначення терміна “кримінальна відповідальність” у наукових колах і досі ведуться дискусії. Це підтверджується тим, що навіть ККУ ніде не розкриває поняття “кримінальна відповідальність”, хоча й відрізняє його від поняття “покарання”.

© Галанець В.В.

КРИП'ЯКЕВИЧ ІВАН ПЕТРОВИЧ (1886-1967). У 1904-1909 рр. навчався на філософському факультеті Львівського університету. У студентські роки брав активну участь у боротьбі за український університет, займався культурно-освітньою діяльністю, у 1908 р. організував “Просвітній кружок”, тісно співпрацював із “Просвітою”. Наукову діяльність розпочав під керівництвом М.Грушевського і згодом став одним із найвидатніших його учнів. З 1905 р. почав друкувати свої наукові статті в періодичному виданні Наукового товариства ім. Т.Шевченка (далі – НТШ) – “Записки НТШ” (з 1934 р. був його редактором). Найважливіші історичні праці присвячені періоду козаччини і Хмельниччини – “Матеріали до історії української козаччини” (1914 р.), “Студії над державою Б. Хмельницького” (1925-1931 рр.), “Богдан Хмельницький” (1954) тощо. Автор багатьох праць з історіографії (“Українська історіографія”), археології, історії культури (“Історія української культури”, “Історичні походи по Львову”), численних науково-популярних нарисів з історії України (“Велика історія України”, “Історія українського війська”) та підручників (“Оповідання з історії України”, “Коротка історія України для початкових шкіл”) тощо.

© Гошовська В.А.

КРИСТАЛ РОЗВИТКУ – метод, що використовується експертами Світового банку й дає змогу наочно порівняти чотири статистичних показники кожної країни із середніми значеннями цих показників у групі країн

з відповідним (низьким, низьким середнім, високим середнім або високим) рівнем доходу. Цими чотирма показниками є: очікувана тривалість життя, охоплення дітей початковою освітою (валовий коефіцієнт зарахування в початкову школу), доступ населення до чистої питної води і ВВП на душу населення. Величина кожного з цих показників спочатку “індексується” (виражається у відсотках) по відношенню до середнього для відповідної групи країн показника, а потім відкладається на одній з чотирьох осей. З’єднавши чотири точки на чотирьох осях, отримуємо неправильної форми ромб – “кристал розвитку” даної країни, форму якого легко співвіднести з правильним ромбом середніх показників, усі вершини якого розташовані на однаковій, відповідній 100%, відстані від центру. Будь-яка вершина **К.р.**, що перебуває за межами “стовідсоткового” ромба, свідчить про більш ніж середні досягнення країни в певній галузі розвитку, і, навпаки, будь-яка вершина всередині “стовідсоткового” ромба сигналізує про відставання від середнього рівня.

© Михненко А.М.

КРИТЕРІЙ – (грец. *kriterion* – засіб для роздумів) – ознака, на основі якої проводиться оцінка, визначення або класифікація чогось; мірило, вимірювання показників якості, діяльності, функціонування, структури, ефективності, ієрархії тощо; цінності або стандарти, якими керуються, коли ухвалюють рішення або аргументують думки, вчинки у сфері державного управління. Вимоги, яким повинні відповідати **К.**: *критичність*, тобто **К.** повинен бути чутливим до зміни альтернатив, які він оцінює; *повнота*, тобто здатним визначати ступінь досягнення загальної мети, охоплювати всі важливі аспекти проблеми, мати інтегральний характер; *вимірність*, тобто бути або кількістю (мати розмірність), або якістю (порівняння в чомусь), бажано, щоб ці чинники визначалися без суттєвих затрат часу, фінансів і зусиль; *дієвість*, коли головним у виборі є дія, то і **К.** повинен слугувати цій меті, але треба не забувати про багато питань нетехнічного характеру, які можуть зробити вибір **К.** недійсовим з міркувань політичних, соціальних, моральних тощо; і нарешті *розмірність* **К.** Техніко-економічна сутність кожного **К.** визначає, який напрям змін бажано використо-

вувати – збільшення чи зменшення. Суккупність векторних **К.** і служить для порівняння альтернатив. Для змістовного відбору **К.** не має об’єктивних методів, усе залежить від проблемної ситуації, мети, наявності даних та кваліфікації людини.

© Тронь В.П.

КРИТЕРІЙ В УПРАВЛІННІ – мірила оцінки, найбільш істотні, часто комплексні показники, що дають змогу визначити, класифікувати, оцінити ті чи інші значущі аспекти управлінської діяльності. **К.у.** характеризують ту чи іншу якість управління, можуть бути вибрані з позицій окремо взятого індивіда, групових інтересів, інтересів усього суспільства. Прийнято класифікувати **К.у.** як локальні та інтегральні. Локальним називається критерій, що використовується при оцінці діяльності окремих ланок системи. Інтегральними називаються критерії, що являють собою комбінацію локальних критеріїв. Вони базуються на розумінні безумовності зв’язків між багатьма аспектами (елементами, відносинами) й об’єднують часом досить велику кількість локальних критеріїв.

© Бакуменко В.Д.

КРИТЕРІЙ ВИБОРУ АЛЬТЕРНАТИВ У ДЕРЖАВНІЙ ПОЛІТИЦІ – критерії, які використовуються під час оцінки альтернативних варіантів політики, що є обов’язковим етапом здійснення аналізу державної політики. Можна виділити оцінні (самостійні, незалежні) критерії: результативність, ефективність, справедливість та практичні критерії: адекватність, реагування, прийнятність, політична здійсненність, легкість в адміністративному забезпеченні. Для оцінки запропонованих альтернатив усі критерії повинні бути переведені в однаково вимірювані показники, за якими оцінюються всі існуючі альтернативи, а більш доцільна рекомендується до впровадження. У процесі аналізу й оцінки альтернатив можуть використовуватися лише ті критерії, які мають найбільше значення для зацікавлених груп під час вирішення тієї чи іншої проблеми.

© Брус Т.М.

КРИТЕРІЙ ВИБОРУ ОПТИМАЛЬНОГО ШЛЯХУ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – основні показники, яким мають відповідати альтер-

нативні варіанти вирішення проблеми державного управління. Основні критерії: результативність, ефективність, економічність, справедливість. Результативність охоплює досягнення конкретних цілей щодо вирішення проблем, отримання значущих вимірюваних результатів, відповідність пріоритетним завданням державної політики, задоволення суспільних потреб, очікувань населення, заінтересованих сторін. Результативність оцінюється показниками: технологічної раціональності, тобто порівняння варіантів на предмет здатності висувати ефективні шляхи розв'язання проблем державної політики; здійсненості (адміністративної, технологічної та результативної); вимірюваності, тобто можливості оцінки результатів у кількісних показниках (гроші, обсяг виробництва тощо); адекватності, тобто відповідності завдань наявним ресурсам. Ефективність пов'язує витрати з результатами втілення варіанта державної політики та враховує не лише результати, а й обсяги ресурсів, необхідних для їх досягнення, а також їх доступність. Економічність є різновидом ефективності, що стосується зіставлення витрачених фінансових та матеріально-технічних ресурсів з отриманими результатами. Справедливість передбачає пропорційний вплив на різні регіони та групи населення.

© Сурмін Ю.П., Штика Л.Г., Гогіна Л.М.

КРИТЕРІЙ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОГРЕСУ – мірило оцінювання висхідного розвитку економіки, її позитивні зміни. **К.е.п.** є соціальні, фінансові, техніко-технологічні, екологічні, інформаційні, глобальні, регіональні, галузеві, просторові. Кожен критерій має свої показники оцінювання. Кожен показник має свою міру оцінювання, яка складається з максимальних значень даного показника у світі, мінімальних, оптимальних, фактичних якісних та кількісних параметрів оцінювання у даній країні. Критерії, показники, міра оцінювання економічного прогресу слугують для оцінювання ефективності державного управління.

© Мартиненко В.Ф.

КРИТЕРІЙ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (англ. *criteria of efficiency of Public Administration (mainly State Administration)*) – підстава для оцінки якісної, сутнісної характеристики управлінської діяльності окремого посадовця чи

органу влади в цілому. Критерії ефективності застосовуються до засобів і форм досягнення поставленої мети. В державному управлінні **К.е.д.у.** є мірою досягнення об'єктом управління бажаного стану, слугують для оцінки рівня і якості надання послуг, їх відповідності потребам суспільства. **К.е.д.у.** віддзеркалюють співвідношення між отриманими соціальними продуктами (задоволенням потреб) та витратами на їх досягнення.

© Приходченко Л.Л.

КРИТЕРІЙ КОНВЕРГЕНЦІЇ – жорсткі вимоги, що пред'являються до потенційних учасників європейського валютного союзу. До них відносять наступні умови: дефіцит бюджету країни не повинен перевищувати 3% її валового внутрішнього продукту (ВВП); державний борг не повинен перевищувати 60% ВВП; рівень інфляції в країні не повинен перевищувати 1,5% середнього арифметичного відповідних показників в трьох країнах з найменшою в ЄС інфляцією. Інфляція вимірюється за допомогою індексу цін на споживчі товари на зіставній основі, з урахуванням відмінностей у національних визначеннях; середня номінальна величина довгострокової процентної ставки не повинна перевищувати 2% середнього арифметичного відповідних показників у трьох країнах, що мають найбільшу стабільність цін; курс національної валюти країни повинен на даний момент вже протягом двох років перебувати в рамках, визначених МОКНУВ. Вищеперелічені жорсткі критерії продовжуватимуть діяти і після введення єдиної європейської валюти в окремі держави, що приєдналася до валютного союзу. У разі порушення цих вимог, а також коли не вживаються термінові заходи, такі як підвищення оподаткування і скорочення державних витрат для зниження дефіциту бюджету, застосовуються штрафні санкції.

© Манойленко О.В.

КРИТЕРІЙ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ – якісні характеристики професійної діяльності, які вказують на індивідуальний внесок людини в професію, у вигляді розвинених професійно важливих якостей, здібностей, професійної компетентності та досвіду. Професіоналізм – це якість, яку набуває особа в процесі спеціальної підготовки (навчання), наступної самоосвіти та самовдосконалення впродовж

багаторічної трудової діяльності і реалізується в трудовому процесі. **К.п.** можна класифікувати за такими класами: мотиваційний критерій (інтерес до виконуваної роботи, відданість дорученій справі і відповідальність за її виконання, ініціативність, самодисципліна), критерій інтелектуальності (комунікабельність, компетентність, креативність, самокритичність, здатність до оперативного прийняття раціональних рішень), освітньо-професійний критерій (рівень професійної освіти, відповідність базової освіти займаній посаді, загальний трудовий стаж, стаж перебування на займаній посаді, просування по службі, займаний рівень трудової ланки).

© Вікторов В.Г., Ралдугін С.О.

КРИТЕРІЙ ТА ОРІЄНТИРИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ – відображаються в загальноприйнятих у світовій практиці показниках соціального розвитку: індекс людського розвитку, рівень освіти, середня тривалість життя, співвідношення народжуваності і смертності, природний приріст населення, калорійність харчування, рівень бідності, безробіття, структура споживання, державні витрати у напрямках соціальної сфери тощо. **К.о.с.п.д.** використовуються державою як параметри соціальної політики. За їх допомогою здійснюється оцінка рівня життя, визначаються мінімальні розміри заробітної плати, пенсій, інших соціальних виплат і допомоги. **К.о.с.п.д.** слугують критерієм малозабезпеченості та адресної підтримки найбільш уразливих груп населення.

© Варзар І.М.

КРИТЕРІЙ УСПІШНОСТІ УПРАВЛІННЯ – поширені у світі показники, які в комплексі отримали назву три “Е” (за першими літерами англійських слів): результативність (*effectiveness*) – характеризує дієвість, досягнення, ступінь завершення системою необхідної роботи й реалізації запланованих цілей; ефективність (*efficiency*) – співвідношення між продуктом у вигляді товарів (послуг) та ресурсами, використаними для їх виробництва; економічність (*economy*) – характеристика вартості ресурсів, витрачених на діяльність, з огляду на відповідну якість.

© Бакуменко В.Д.

КРИТЕРІЙ ОПТИМАЛЬНОСТІ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – параметр, який характеризує доцільність управлінських дій з погляду відповідності певній сукупності вимог. Вибір **К.о.** має важливе значення для оцінки результативності та ефективності діяльності органу державного управління, його структурного підрозділу, державних службовців. Як **К.о.** соціальної системи може бути визначений найкращий з можливих її станів для досягнення мети цієї системи в конкретних умовах.

© Бакуменко В.Д.

КРИТЕРІЙ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ (англ. *criteria of effectiveness*) – підстава для оцінки кінцевого результату запланованої діяльності установи чи організації, органів влади щодо досягнення поставлених цілей, завдань, виконання програм чи проектів тощо. **К.р.** застосовуються для порівняння отриманих результатів і задекларованих цілей, є фактичним “мірилом”, за допомогою та на підставі якого виробляється оцінка результативності функціонування певного суб’єкта. В основі оцінювання результативності державного управління основним **К.р.** є економічний, який зумовлює принципи, форми і методи досягнення поставленої мети.

© Приходченко Л.Л.

КРОЗЬЄ МІШЕЛЬ (Crozier M.), (1922 р.) французький соціолог, засновник Центру соціології організацій у Парижі, постійний консультант французького уряду з питань економічного планування та муніципального управління. У колі його досліджень – механізми функціонування бюрократичних структур у вирішенні управлінських кризових ситуацій. Спираючись на структурно-функціональну методологію аналізу державної влади, досліджував зв’язки між системою (суспільством), підсистемою (державними інституціями), їх дизфункції, а також роль соціально-гуманітарних чинників в їх гармонізації, що знайшло своє відображення в різноманітних моделях управлінської діяльності. Основні роботи – “Феномен бюрократії” (1963), “Бюрократія перед проблемами змін” (1966), “Криза держави” (1977) та ін.

© Хміль Т.В.

КСЕНОФОБИЯ – постійний, ірраціональний або надмірний страх (або ненависть) до

іноземців або незнайомців, не обов'язково оформлений, який заохочується, стимулюється або терпимий владою. Поширеним різновидом **К.** є стійке почуття неприязні й відвертої ворожнечі, ненависть до людей певної національності. Для людини чи групи людей, яка перебуває у стані **К.**, характерне девіантне переживання цього почуття – переляк, жах, тривога. Virізніються відповідно і типи поведінки ксенофоба – самоізоляція, агресія, втеча, уникання контактів тощо. У суспільстві неприйнятними і такими, що становлять небезпеку, повинні сприйматися такі прояви **К.**, як людиноненавистництво, расизм, ненависть до іновірців, фанатизм. Саме в цих випадках найвиразніше проявляється агресивна природа **К.** – демонструється нетерпимість, неприязнь, ворожнеча до “інших” у вигляді словесних образ, демонстративного ігнорування або навіть застосування фізичної сили. **К.**, існуючи переважно на емоційно-психічному рівні, може набути характеру стійких переконань, які є визначальними в поведінці людини. Серед ознак можна виокремити пошуки власного ворога серед “інших”, наявність комплексу зверхності, виключності (шовінізм), нігілістичне сприйняття “чужої нації” та її конкретних представників. У таких випадках міжособистісна неприязнь може перетворитися на міжгрупові конфлікти й агресивні сутички. Рецидиви подібної соціально-психологічної **К.** особливо часто спостерігають під час суспільних криз, загострення проблеми міграції та імміграції населення, перегляду кордонів, територій та іншого перерозподілу. На соціальному рівні **К.** може проявлятися в таких формах політичної поведінки: дискримінація, етноцентризм, сегрегація, апартеїд, шовінізм, расизм, геноцид, антисемітизм. Проблема **К.** має тенденцію до стійкого існування як в Україні, так і в Європі та світі в цілому, і залишається серйозною загрозою міжнародній та національній безпеці, потребує пильної уваги з боку міжнародної спільноти і національних урядів.

© *Титаренко О.Р.*

КУЛЬТУРА (лат. *cultura* – обробіток, розвиток, виховання, освіта, шанування) – система знань, вірувань, звичаїв, норм, інститутів, відносин, а також здібностей і навички, що засвоєні людиною як членом суспільства,

і життєдіяльність, засобами якої по історичній вертикалі створюються духовні та матеріальні цінності. **К.** – це сфера суспільства, що має інституціональне закріплення, сукупність матеріальних і духовних цінностей, притаманних великій соціальній групі, спільноті, народу, нації. **К.** – історично визначений рівень розвитку творчих сил та здібностей людини, висловлений у типах, формах організації, життя і діяльності людей, в їхніх взаємовідносинах. **К.** – локалізоване в просторі й часі соціально-історичне утворення, що визначається або за історичними типами, або за етнічними, континентальними чи регіональними характеристиками суспільства.

© *Сичова В.В.*

КУЛЬТУРА ВЛАДНИХ ВІДНОСИН – політична культура, що заснована на інституціональній побудові державної влади. Розуміння сутності характеру владних відносин є основою розуміння природи політичних процесів, які відбуваються в суспільстві, а також надає можливість збагнути особливості взаємозв'язку між її ланками, що формує й визначає культуру політичної влади.

© *Сичова В.В.*

КУЛЬТУРА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – стійка система оцінок і норм, в якій органічне поєднання професіоналізму, компетентності та моральних принципів державних службовців втілюватиме умови для якомога більш ефективного її впливу на реальне життя громадян. **К.д.у.** має низку особливостей, які відрізняють її від усіх інших видів і форм культури: 1) управлінська культура – це характеристика суб'єкта управління, який досить суттєво впливає на усі параметри об'єкта, тобто на все суспільство; 2) управлінську культуру поєднують з управлінською поведінкою; 3) модель культури управління об'єднує такі напрями: систему управління, організаційну складову та організаційну будову, субкультури; 4) до складу культури управління відносять загальну (культуру зовнішнього вигляду, поведінки, мови тощо), професійну, правову, економічну, організаційну, технічну тощо. Оскільки поняття “культура” виражає досягнутий людством на певному історичному етапі рівень розвитку суспільства й людини, що виявляється у типах і формах організації й діяльності людей, то проявом **К.д.ц.**

державного управління є: культура державного апарату управління; матеріальні й духовні форми культури, впроваджувані й використовувані в управлінні; рівень духовного розвитку і відповідні знання людей, зайнятих в управлінській сфері; уміння й навички, необхідні для виконання своїх функцій; уміння працювати творчо, ініціативно, професійно з постійним пошуком раціональних методів і прийомів; широке використання науки і техніки; якість управлінських послуг. Особливістю теоретичної розробки проблеми управлінської культури є те, що ця категорія перебуває на межі різних наук – менеджменту, культурології, філософії, соціальної психології, соціології управління та ін.

© Падафет Ю.Г.

КУЛЬТУРА ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ – розуміння специфіки ділового спілкування підтверджує думку про те, що цього необхідно навчитися, тобто оволодіти **К.д.с.** Під **К.д.с.** слід розуміти високий рівень уміння спілкуватися в діловому світі. **К.д.с.** передбачає: високу комунікативну культуру, тобто майстерність спілкуватися публічно, уміння слухати, об'єктивно сприймати і правильно розуміти партнера, структурувати відносини з будь-яким партнером, досягаючи ефективної взаємодії на основі спільних інтересів. Слід мати на увазі, що учасники ділового спілкування взаємопов'язані: уміння правильно сприймати і зрозуміти партнера допоможе знайти потрібні аргументи, а володіння довершеним мовленням – їх викласти. **К.д.с.** є цілісною системою елементів, яка охоплює зовнішню культуру, культуру мовлення, культуру поведінки, діловий етикет. *Зовнішня культура* виявляється в майстерності одягатися – виборі відповідного одягу для певної ситуації, підборі його ансамблю. Першою вимогою є доречність, оскільки кожний вид одягу має своє функціональне призначення. Ансамбль одягу – це гармонійне поєднання його елементів за призначенням, кольоровою гамою, стилем, пропорціями, елегантністю і зручністю, характером і віком людини, відповідністю діловій ситуації. На ефективність ділового спілкування значною мірою впливає вміння його учасників використовувати лексичне багатство, виражальні можливості мови. Уміння правильно обрати інтонацію, слово, репліку є важливим аспектом культури мов-

лення особистості. Виявляється *культура мовлення* в умінні говорити і писати так, щоб діловий партнер правильно сприйняв інформацію і відреагував на неї так, як очікує від нього автор висловлювання чи тексту. Мова завжди співвідноситься з людиною, тобто є засобом передавання думок, ідей, почуттів. Сучасний керівник будь-якого рівня не може нехтувати знаннями основних положень загальної *культури поведінки*, адже вона свідчить про рівень втілення в його діяльності вимог моралі, позначається на зовнішніх особливостях поведінки. Щира зацікавленість, співпереживання, розуміння й порозуміння між людьми у процесі спілкування є важливими передумовами їх ефективної ділової взаємодії. Ділове спілкування підпорядковується не лише логіці проблеми, яку обговорюють, законам мови, вимогами щодо вияву культури почуттів, поведінки, але й різними правилами, які залежать від ділової ситуації. Ці аспекти спілкування регулюються діловим етикетом. *Діловий етикет* охоплює правила й ритуали поведінки керівників, працівників будь-якої сфери діяльності у процесі виконання службових обов'язків. Існують загальні і специфічні правила етикету в ділових відносинах. Це правила знайомств і відрекомендувань, вітань і прощань, використання титулів співрозмовників, які прийняті в суспільстві. Специфічними правилами ділового етикету є прийняті тільки в діловому спілкуванні форми звертань і привітань, правила проведення бесід і переговорів, прощання після ділового спілкування, що дають змогу зберегти гідність його учасників. Діловий етикет, крім того, – це і правила, які визначають, як дарувати і приймати сувеніри, як користуватися візитними картками, вести ділову переписку, це регламентація поведінки під час презентації, прийому, за столом переговорів. Дотримання вимог **К.д.с.** природно демонструє загальну культуру, вихованість учасників спілкування, є запорукою його ефективності.

© Гамова Г.І.

КУЛЬТУРА КОРПОРАТИВНА – система матеріальних і духовних цінностей, переконань, вірувань, уявлень, очікувань, проявів, що взаємодіють між собою, властивих даній корпорації, таких, що відображають її індивідуальність і сприйняття себе й інших у со-

ціальному і речовому середовищі, що виявляється в поведінці, взаємодії, сприйнятті себе і навколишнього середовища. До поняття **К.к.** відносять також ділові принципи, норми, поведінки і традиції, що сформувалися за час діяльності та сприймаються більшістю працівників. Головною відзнакою **К.к.** є ставлення до людей як до головної цінності, а тому і взаємодія між людьми та групами організовується на психологічному рівні за системним соціально-психологічним підходом. Термін **К.к.** вперше був застосований воєнним теоретиком Г.Мольке щодо взаємовідносин в офіцерському середовищі. Надалі у термін **К.к.** почали вкладати визначення Л.Розенштіля, що відображає за-своєні норми, які визначають поведінку працівників визначеної організації. У державно-управлінському аспекті термін **К.к.** визначає норми та правила поведінки державних службовців, які чітко регламентовані та зафіксовані у відповідних нормативно-правових документах. **К.к.** включає: професіоналізм, відданість та лояльність по відношенню до фірми, матеріальне та моральне стимулювання і заохочення кваліфікованих спеціалістів. Основоположним елементом **К.к.** є її внутрішні цінності, до яких відносять головні філософські ідеї і положення, прийняті в організації. Внутрішні цінності організації можна умовно поділити на трудові – виконання обов’язків на високому рівні компетентності, брати на себе відповідальність і йти на ризик, пристосовуватись до змін, приймати рішення, працювати у команді; та загальнолюдські чесноти: бути відкритим до інформації і нових знань, довіряти і бути гідним довіри, поважати інших, відповідати за свої вчинки і брати на себе відповідальність. Важливими елементами розвинутої **К.к.** є міфи і легенди, девізи та лозунги. Вони передаються від одного покоління працівників до іншого. Видимими проявами **К.к.** є ритуали, які слугують засобом наглядної демонстрації цінностних орієнтацій фірми, покликані нагадувати співробітникам про стандарти поведінки, норми взаємовідносин у колективі, які від них очікує компанія. Виділяють такі групи ритуалів: ритуали заохочення, що покликані показати схвалення чийогось досягнення чи визначеного стилю поведінки, що вписується у рамки корпоративних культурних цінностей; ритуали осуду – сигналізують про несхвален-

ня вчинків людини, що не відповідають нормам **К.к.**; ритуали інтеграції – ті дії керівництва, які збирають службовців разом і допомагають їм усвідомлювати, що між ними є спільне. Саме ритуали, традиції, заходи є найбільш ефективним засобом управління **К.к.** і умонастроєм людей. До основних складових **К.к.** також відносять: корпоративну місію (покликання організації в широкому сенсі – для економіки в цілому, для суспільства, і вузькому сенсі – визначення сфери її функціонування), корпоративну індивідуальність (сутність індивідуальної корпоративної культури), корпоративна ідентичність (комплекс фактів, які організація повідомляє про себе), корпоративний імідж (образ організації в сприйнятті різних суспільних груп), фірмовий стиль (система проектування зовнішнього образу підприємства). Спеціалісти вважають, що на зміну колишньому жорсткому ієрархічному “механістичному” устрою компаній приходить нова культура управління, що спрямована на систему корпоративних цінностей. Попередня концепція “корпорація – машина” замінюється концепцією “корпорація – співтовариство”. Важливою сферою управління **К.к.** є кадрова система, що закладає інформацію про специфіку підходів до відбору кадрів, вимоги до професійних та особистісних якостей персоналу. Мета **К.к.** – забезпечення високої прибутковості (ефективності) фірми за допомогою удосконалення управління людськими ресурсами для забезпечення лояльності співробітників до керівництва і рішень, що приймаються ними, виховання у працівників позитивного ставлення до фірми.

© Жадан О.В.

КУЛЬТУРА ОРГАНІЗАЦІЙНА – сформована впродовж усієї історії організації сукупність прийомів та правил адаптації організації до вимог зовнішнього середовища і формування внутрішніх відносин між групами працівників та окремими працівниками. **К.о.** інтегрує набір найбільш важливих припущень, що приймаються членами організації та одержують закріплення в цінностях, які заявляються організацією та визначають працівникам орієнтири їх поведінки та дій. Це не тільки оригінальна суміш цінностей, відносин, норм, звичок, традицій, форм поведінки і ритуалів, а й усе середо-

вище оточення організації, властивий їй стиль відносин і поведінки. **К.о.** – це добре узгоджена сукупність організаційних, управлінських, технологічних і неформальних міжособистісних відносин, яка досягається за певного рівня розвитку управлінської діяльності й управлінських знань. Виділяють об'єктивну та суб'єктивну **К.о.** Властивості **К.о.**: загальність, неформальність, стійкість. Функції **К.о.**: охоронна, інтегруюча, регулююча, заміщення, адаптивна, освітня, розвиваюча, управління якістю, орієнтуюча, мотиваційна, формування іміджу організації, орієнтації на споживача, регулювання партнерських відносин та пристосування до потреб суспільства. З часом під впливом обставин **К.о.** може зазнавати зміни.

© Ліпенцев А.В., Монастирський Г.Л.

КУЛЬТУРА ПОЛІТИЧНА – включає в себе сукупність стійких ідей, переконань, цінностей, норм, зразків поведінки, які проявляються в діяльності людини та забезпечують спадкоємність історико-політичного життя суспільства. **К.п.** охоплює всі сфери політичного життя суспільства і включає в себе політичну свідомість, поведінку індивіда або групи, культуру функціонування політичних інститутів та організацій у певній державі. **К.п.** складається з чотирьох компонентів: пізнавального (знання та уявлення про різні сторони життя суспільства); емоційного (відчуття, викликані участю в політичному житті суспільства); оцінного (критерії, за якими оцінюються політичні відносини з позицій їх відповідності або невідповідності поставленим цілям); поведінкового (результат перших трьох компонентів та їх практична реалізація). Змістовну сторону політичної культури утворюють політичні ідеї, переконання та вірування. Типи **К.п.** визначають, виходячи з базової моделі **К.п.**, яка проявляється в певному суспільстві. **К.п.** поділяється, за ствердженням американських політологів, на три типи: патріархальна (орієнтована на місцеві цінності), підданська (пасивна орієнтація на вирішення всіх питань владою), культура участі (громадянська позиція індивіда, прагнення активно впливати на владу за допомогою легітимних засобів). У чистому вигляді ці три типи на практиці не зустрічаються, оскільки вони пов'язані між собою.

© Вировий С.І.

КУЛЬТУРА УПРАВЛІННЯ СУСПІЛЬНИМ РОЗВИТКОМ – багатозначне та самодостатнє явище, прояв культури управління на державному рівні, під яким розуміють орієнтацію на певні цінності, сукупність способів і прийомів організації, реалізації та розвитку суспільної діяльності, їх відповідність найкращим світовим зразкам, стиль державно-управлінської діяльності. Кожний аспект державного управління має культурологічні характеристики. Тому **К.у.с.р.** включає в себе культуру прийняття управлінських рішень, культуру спілкування та ін.

© Михненко А.М.

КУЛЬТУРНА АКУМУЛЯЦІЯ – додавання нових елементів до існуючої культури, процес збагачення її новими елементами – виникнення нових зразків, диференціація, інтеграція старих і запозичення з інших культур.

© Михненко А.М., Михненко А.А.

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ НАУКОВИЙ ПІДХІД – загальний метод дослідження, який дає можливість установити залежність поведінки суб'єктів суспільного управління від рівня культури суспільства.

© Михненко А.М., Михненко А.А.

КУРІНЬ ГЛУХІВСЬКИЙ – спеціальний навчальний заклад напіввійськового типу, створений у Глухові в 40-х рр. XVIII ст. для підготовки фахівців різного профілю, які б мали військову, адміністративну, правову, фінансову підготовку. Підпорядковувався генеральному писареві, безпосередньо керував ним старший канцелярист. До куреня приймали юнаків, які мали свідоцтво про закінчення Київської академії. Перебувають на утриманні Військового скарбу. Навчання складалося з теоретичної та практичної підготовки. Вивчалися юриспруденція, камеральні (фінансово-економічні) науки, військова теорія. На певному етапі навчання доручали вести окремі справи та включали до складу різних комісій, які виїжджали для розгляду справ у полки і сотні. Випускники призначалися на посади сотників, бунчукових товаришів, полкової старшини тощо.

© Прокопенко Л.Л.

КУЧМА ЛЕОНІД ДАНИЛОВИЧ (1938) – український політик, Прем'єр-міністр України з 13 жовтня 1992 р. по 21 вересня 1993 р.,

другий Президент України (19 липня 1994 р. – 23 січня 2005 р.). У 1960 р. здобув освіту інженера-механіка в галузі ракетної техніки на фізико-технічному факультеті Дніпропетровського університету. У 1960-1982 рр. інженер, старший інженер, провідний конструктор, помічник головного конструктора, технічний керівник випробувань ракетно-космічних комплексів космодрому Байконур (Казахстан). Паралельно з 1975 по 1981 р. секретар партійного комітету комуністичної партії Конструкторського бюро “Південне”, пізніше з 1981 по 1982 р. – секретар парткому Виробничого об’єднання “Південний машинобудівний завод” – на той час найбільший завод військової та ракетно-космічної техніки, а також цивільної продукції в Радянському Союзі. З 1982 по 1986 р. – перший заступник гене-

рального конструктора КБ “Південне”, а з 1986 по 1992 р. – генеральний директор ВО “Південний машинобудівний завод”. У 1990-1992 рр. народний депутат УРСР (XII скликання, а пізніше Верховної Ради України першого скликання), член Комісії з питань оборони і державної безпеки. Жовтень 1992 р. – вересень 1993 р. – прем’єр-міністр України, член Ради національної безпеки і оборони. З грудня 1993 р. – президент Ради промисловців та підприємців України. Березень 1994 р. – серпень 1994 р. – народний депутат України 2-го скликання, член міжрегіональної депутатської групи. Написав ряд книжок: “Вірю в український народ”, “Про найголовніше”, “Україна – не Росія”. “Своїм шляхом. Роздуми про економічні реформи в Україні”.

© Ралдугін Є.О.

Л

ЛААКЕНСЬКА ДЕКЛАРАЦІЯ (англ. *Laeken Declaration*) – декларація “Майбутнє Європейського Союзу”, або Лаакенська декларація була прийнята 15 грудня 2001 р. за підсумками засідання Європейської Ради, що проходила в Лаакені (передмістя Брюсселя). Прийняття **Л.д.** стало продовженням процесу, започаткованого Декларацією “Майбутнє Союзу” (додаток № 23 до Ніщського договору 2000 р.), в якій визначалися подальші кроки щодо поглиблення інституційних реформ, а саме: запропоновано триетапну процедуру обговорення майбутнього Союзу: 1) відкрите обговорення; 2) більш структуровані дії, деталі яких мали бути визначені на саміті Європейської Ради в Лаакені у грудні 2001 р.; 3) скликання в 2004 р. нової міжурядової конференції для прийняття рішень щодо поправок до договорів ЄС; визначені теми для обговорення й розгляду. Основною метою документа було установлення орієнтирів для подальших інституційних та правових перетворень в устрої Європейського Союзу з урахуванням нових геополітичних реалій, вимог демократизації й ефективного врядування та очікуваного розширення на Схід. Після огляду історичних передумов європейської інтеграції, досягнень і проблем, що постали перед Союзом (розд. I), у тексті **Л.д.** було сформульовано 60 цільових питань щодо майбутнього Європи, які стосувалися таких основних тем: визначення та чіткий розподіл повноважень між Союзом і державами-членами, спрощення договорів ЄС, статус Хартії фундаментальних прав, проголошеної в Ніщі, модернізація інституційної структури та запровадження Конституції для громадян ЄС (розд. II). У розд. III йшлося про скликання спеціального Конституційного конвенту з метою відкритого, гласного, компетентного обговорення майбутнього устрою ЄС. Саме Конституційний конвент, який розпочав свою роботу 28 лютого 2002 р.,

розробив проект Конституції ЄС, який після доопрацювання на міжурядовій конференції (розпочала роботу 4 жовтня 2003 р.) 18 червня 2004 р. був підписаний лідерами держав-членів ЄС на Брюссельському саміті. **Л.д.** увійде в історію завдяки тому, що вперше на такому високому рівні було заявлено про перспективи прийняття в майбутньому єдиної Конституції ЄС, яка мала замінити собою чинні установчі договори.

© Рудік О.М.

ЛАВА, ЛАВНИКИ – складова організації магістрату, яка являла собою судовий орган із компетенцією розглядати кримінальні та певні категорії цивільних справ лише в містах магдебурзького права. Крім судової влади, **Л.** мала право провадити слідство. В Україні **Л.** мали тільки великі міста. Членами **Л.** були лавники, яких за приписами магдебурзького права обирала міська громада в кількості, як правило, від трьох до семи осіб. Спочатку вони обирались громадою на все життя та приймали присягу, потім, після вибуття членів, **Л.** поповнювала себе сама. **Л.** очолював війт, який або обирався, або призначався державною чи дідичною владою. **Л.** мала свою окрему канцелярію, своїх писарів.

© Шумляєва І.Д.

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ – дозвіл на діяльність певної організації, надання юридичної сили якому-небудь акту, дії. Типовим у цьому контексті є ст. 14 Закону України “Про об’єднання громадян”, відповідно до якої офіційне визнання (легалізація) об’єднань громадян здійснюється в порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України. Наприклад, **Л.** всеукраїнських об’єднань громадян і міжнародних громадських організацій здійснюється Міністерством юстиції України.

© Варзар І.М.

ЛЕГІТИМНІСТЬ ВЛАДИ – визнання та прийняття основною частиною населення діючої політичної влади, її інститутів, рішень і дій правомірними і справедливими. Щоб влада була цілком легітимною, необхідно, щоб суспільство визнало правомірними її цілі, установлений режим і лідерів, співвіднівши їх із загальноприйнятими нормами ідеології, права і моралі. Розрізняють **Л.в.** внутрішню і зовнішню, залежно від того, хто її оцінює – власний народ або міжнародне співтовариство. **Л.в.** забезпечується її ефективністю, а ефективною може бути тільки легітимна влада. Поняття “легітимність влади” ввів М.Вебер. Він виділяв три типи **Л.в.**: традиційний, харизматичний і раціональний, кожному з яких відповідає певний спосіб організації влади. Традиційний тип влади існує, коли влада “освячена” авторитетом пануючих у суспільстві сил, релігією й етичними нормами; харизматичний тип влади заснований на виняткових характеристиках і здібностях окремих осіб; раціональна організація влади спирається передусім на систему сталих загальних правил і норм. Прикладом **Л.в.** раціонального типу є вибори керівника держави, законодавчих та інших представницьких органів влади, за допомогою яких підтверджується право на управління.

© Варзар І.М.

ЛЕГІТИМНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ – законне, правомірне формування та здійснення державної влади. Якщо законність – це показник відповідності вчинків або дій вимогам юридичних норм, то легітимність є основою відповідності самого закону суті права, відображенням того, наскільки закон відображає і відтворює об’єктивну основу суспільної життєдіяльності і тим самим визнається суспільством, а державна влада отримує від останнього повноваження й стає легітимною. Проблема **Л.д.в.**, різних державних структур і посадових осіб, а відповідно й функцій державного управління, що реалізуються ними, має серйозне політико-правове значення. Її загострення веде до відчуження влади, недовіри до політичних лідерів країни, відриву державного апарату від реальних потреб суспільства, розквіту бюрократизму, прагнення до придушення опозиційної критики та інших переконачень законності.

© Варзар І.М.

ЛЕНІН ВОЛОДИМИР ІЛІЧ (УЛЬЯНОВ) (1870-1924) – російський революціонер, засновник та ідеолог більшовизму і міжнародного комунізму. У 1917 р. 6 листопада (25 жовтня) очолив збройне повстання у Петрограді, яке започаткувало жовтневую революцію, прихильник та ініціатор комуністичного терору. Від II з’їзду Рад (1917 р.) керував Радою народних комісарів. З 1919 р. – засновник Комуністичного Інтернаціоналу. З 1922 р. – ініціатор утворення СРСР, рішуче вплинув на формування комуністичної держави, в якій уся повнота політичної, економічної та військової влади перебувала в руках центрального партійно-державного апарату.

© Малик Я.Й.

ЛИПА ЮРІЙ ІВАНОВИЧ (1900-1944) – громадський діяч, письменник, поет, публіцист, один з визначних ідеологів українського націоналізму. Батьком Юрія був видатний український письменник, лікар і борець за самостійність України Іван Липа – комісар Одеси від Центральної Ради (1917), міністр культів і віросповідань Директорії УНР та автор проекту її першої Конституції (1918), міністр здоров’я уряду УНР в екзилі (1921). З 1917 р. **Л.** є редактором часопису “Вісник Одеси”. З огляду на загрозу більшовицького перевороту в м.Одесі вступає (1917) у перший курінь організованої полковником І.Луценком та підполковником В.Змієнком Гайдамацької дивізії, пізніше – до куреня Морської піхоти Збройних сил УНР, бере участь у січневих боях з більшовиками на вулицях Одеси. Після вступу в місто союзних німецько-австрійських та українських частин **Л.** стає заступником командира одеської “Січі” В.Яніва. У той час він редагує українську щоденну газету, видає книжку “Табори полонених українців”. У 1922 р. вступає до Познанського університету на медичний факультет, але не полишає громадсько-політичної діяльності. Зі студентів, колишніх вояків армії УНР і ЗУНР, за почином **Л.**, утворюється таємне товариство, корпорація “Чорноморе”, де він обіймає посаду ідеологічного референта. В умовах бездержав’я українські емігранти, очолювані **Л.**, намагалися не лише зберегти своє національне обличчя, але й думали про майбуття України. В ці роки **Л.** плідно працює на літературній ниві, здебільшого із сус-

пільно-політичної тематики. В численних виданнях з'являється друком перша поетична збірка Ю.Липи "Світлість". Після закінчення університету 1929 р. Л. разом з Є.Маланюком стає натхненником і організатором літературної групи "Танк". Друкувався в альманасі "Сонцевіт". Велика віра у вищу ідею України, її традиції, духовні сили, орієнтація на Європу, праця над власним стилем, боротьба з провінційністю, шароварництвом і ліричністю – ось основні гасла і принципи, за якими творили молоді письменники. Пройнята цими ідеями, переповнена духом боротьби за незалежну Україну, з'являється 1931 р. друга збірка поезій Л. – "Суворість". На шпальтах "Вісника" друкуються його літературознавчі статті: "Розмова з порожнечою", "Розмова з минулим", "Совіцькі фільми", "Розмова з наукою", "Організація почуття", "Боротьба з янголом", "Розмова з Заходом", "Селянський король", "Сатризм Мопіпз", "Провідництво письменства", "Батько дефетистів", "Сіре, жовте і червоне", в яких він дає оцінку українській літературі та визначає головні напрями її розвитку в майбутньому. У Варшаві в 1934 р. вийшов друком роман Л. "Козаки в Московії", наступного року – есе "Бій за українську літературу". Л. вдалося досягти дивовижної цілісності у виявленні цінностей української культури та накреслити у глобальному плані проблеми і завдання, які стоять перед нею в майбутньому як перед культурою незалежної України. У 1940 р. у Варшаві разом із професорами Л. Биковським, В.Щербаківським, В.Садовським, І.Шовгеновим Ю.Липа створює Український Чорноморський Інститут, а невдовзі Український Океанічний Інститут та Український Суходоловий Інститут – науково-дослідні установи вивчення політичних і економічних проблем, що постануть перед Україною після здобуття незалежності. Протягом 1940-1942 рр. ними було видано 40 актуальних праць, зокрема "Союз Визволення України", "Королівство Київське по проекту Бісмарка", "Носить свої ознаки", "Гетьман Іван Мазепа", "Українська доба", "Українська раса" (1936), в яких проаналізував політичні доктрини Європи ХХ ст. Науковий та політичний авторитет Л. стає настільки великим, що нацисти запропонували йому очолити маріонетковий уряд України. Однак Л. з гідністю відкинув цю пропозицію. 20 серп-

ня 1944 р. Л. було по-звірячому замордовано енкаведистами в с.Бунів Яворівського району, що на Львівщині.

© Розпутьенко І.В.

ЛИПИНСЬКИЙ В'ЯЧЕСЛАВ КАЗИМІРОВИЧ (1882-1931) – визначний історик і соціолог, публіцист, громадсько-політичний діяч, родом з Волині. Після закінчення гімназії в Києві здобув університетську освіту у Кракові і Женеві. У своїх поглядах одразу ж визначився як державник-консерватор. Серед праць Липинського на особливу увагу заслуговують роботи, написані в емігрантський період його життя у Відні (1920-1931): "Україна на переломі. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті" (1920), "Релігія і Церква в історії України" (1925), "Листи до братів-хліборобів" (1926), "Хам і Яфет" (1928). Саме в цих роботах виклав він своє неординарне бачення історії України й розробив власну оригінальну державницьку ("класократичну") теорію. Низка концептуальних положень, висунутих цим мислителем, зокрема стосовно забезпечення соборності Української держави шляхом гармонійного поєднання сильної центральної влади і широкого місцевого самоврядування окремих земель України, здійснення ефективної державної етнополітики, базованої на територіальному патріотизмі, знаходження оптимальної моделі взаємозв'язку між державою і церквою; його аргументована критика ідеологічних та політичних настанов "охлократичних" течій у середовищі українського національного руху не втратили своєї актуальності і сьогодні.

© Троцинський В.П.

ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ ІВАН ПАВЛОВИЧ (1919-1984) – відомий історик, політолог, публіцист та громадський діяч українського зарубіжжя. Навчався в університетах Львова, Берліна, Праги. З 1939 р. в еміграції. Жив в Австралії, Швейцарії, США, Канаді, де працював у наукових та освітніх закладах. У 1945 р. захистив у Карловому університеті в Празі докторську дисертацію, а у 1953 р. отримав вчений ступінь доктора філософії. Професор американських університетів Філадельфії та Вашингтона, а з 1971 р. професор Альбертського університету в Канаді. Один із засновників канадсь-

кого інституту української історії при цьому університеті. Протягом життя активно брав участь в українських емігрантських періодичних виданнях, друкуючи короткі есе (або статті) на актуальні теми. Вагомими були дослідження, присвячені М.Драгоманову, Б.Лепському, М.Хвильовому, О.Назарукові та ін. Йому належать праці з історії України, української політичної думки з середини XIX до 30-х рр. XX ст. та теорії нації, видано історичні есе у 2-х томах обсягом 1114 сторінок та інші праці, що відкривали Європі та світу Україну і мали великий вплив на сучасну світову історіографію.

© Бадах Ю.Г.

ЛИТОВСЬКІ СТАТУТИ – звід Законів феодального права Великого князівства Литовського і Руського у XVI ст., який поширювався на українські землі, що входили до складу цієї держави. Були видані три Литовських статuti: “Старий” (1529), “Волинський” (1566) та “Новий” (1588), які діяли до 1840 р. Литовські статuti стали основним джерелом “Прав, за якими судиться малоросійський народ”.

© Лимар А.П.

ЛИТОВСЬКО-РУСЬКЕ КНЯЗІВСТВО – Гедимін (1316-1341). Гедимін знов об’єднав велике князівство Литовське і захоплює Берестейсько-Дрогичинську землю. Влада Гедиміна ширилася також на північну частину Київщини. У своїй політиці об’єднання білоруських та українських земель з литовськими Гедимін увесь час підкреслював, що він є спадкоємцем руських князів і називав себе “королем Литовським та Руським”. Своїх дітей – 7 синів та 5 дочок – Гедимін частково охрестив, а решту залишив поганями. Християнами були: Ольгерд, Явнутіван Заславський, Коріят-Михайл – Новгородсько-Литовський, Любарт-Дмитро – Волинський. Дочки були всі християнки, бо були одружені: Марія – з князем Тверським, Єлисавета – з Мазовецьким, Альдона-Анна з Казіміром, королем Польським, Офка – з Юрієм-Волславом Галицько-Волинським та Августа-Анастасія – з великим князем Московським. Ольгерд був одружений з Вітебською княжною, Любарт – з Волинською. Гедимін заснував нову столицю великого князівства Литовського – Вільну над р.Вілією. Тут були по-

ганські божниці та християнські храми – католицький і православний.

© Нікітін В.В.

ЛІБЕРАЛІЗМ (фр. *liberalism*) – філософська, політична та економічна теорія, а також ідеологія, яка виходить з положення про те, що індивідуальні свободи людини є правовим базисом суспільства та економічного ладу. “Червоною лінією” проходить ідея про перевагу колективних інтересів над державними, що в змозі впливати на міжнародні відносини; що створення міжнародних організацій і застосування міжнародного права слугуватиме цілям загального добробуту і захисту прав людини. Л. проголошує, що ініціативна (активна), вільна, тобто неконтрольована діяльність осіб, головним чином економічна й політична, є справжнім джерелом поступу в суспільному житті. Спрямований на утвердження парламентського ладу, вільного підприємництва, демократичних свобод, обстоює абсолютну цінність людської особистості (“особа важливіша за державу”) та рівність усіх людей щодо прав особистості. Метою Л. є максимальне послаблення (“пом’якшення”) різних форм державного і суспільного примусу щодо особи (контролю особи тощо), відстоює шлях мирного, реформаторського здійснення соціальних перетворень.

Л. почав формуватися наприкінці XVII ст., його джерелом була філософія та соціально-політична думка епохи Просвітництва, головним чином стосовно того, що кожна людина наділена певними правами, та ідей гуманізму; розквіт “класичного” Л. припав на першу половину XIX ст. Ідеологічно Л. протистоїть, з одного боку, консерватизму та етатизму (в питаннях про роль держави та щодо допустимої швидкості змін у політиці), а з другого боку – соціалізму, комунізму, колективізму тощо (в питаннях приватної власності перш за все, а також питаннях соціальної підтримки з боку держави). До сучасних ліберальних доктрин належать, зокрема: неолібералізм, ордолібералізм, лібертаріанізм.

© Розпутенко І.В.

ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ – розширення свободи економічної діяльності, повне або часткове зняття політичних, юридичних та адміністративних обмежень приватної ініціативи. Ці процеси ведуть до підвищен-

ня кількості і ролі ефективних, тобто відповідальних власників. На сучасному етапі історичний процес **Л.е.** набув характеру глобальної світової тенденції, яка охоплює все більшу кількість країн. Відкривається простір для дії механізмів ринкового регулювання. Зменшується втручання держави в економіку в його адміністративних формах, а також у формах прямого державного регулювання. Основною функцією держави стає створення і підтримка конкурентного середовища шляхом прийняття господарського та цивільного законодавства, спрощення та здешевлення заснування нових приватних підприємств, підтримки середнього і малого бізнесу, посилення доступності цивільного судочинства та ін. Розрізняють внутрішньо- і зовнішньоекономічну лібералізацію. До внутрішньоекономічної лібералізації належить приватизація державних підприємств, розширення сфери вільно встановлюваних цін і доходів, процентних ставок, умов надання кредитів і т. ін., яка відбувається в рамках національних економік. **Л.е.** приймає також форму акціонування державних підприємств, у процесі якого частка держави в акціонерному капіталі багатьох підприємств зменшується за рахунок продажу пакетів акцій. Зовнішньоекономічна лібералізація – це розширення безперешкодного міжнародного руху товарів і послуг, капіталів, інформації. Лібералізація світової торгівлі товарами і послугами проявляється в тенденції до розмивання митних бар'єрів, зняття кількісних обмежень у торгівлі між країнами. Суттєвою рисою лібералізації міжнародного руху капіталів є зростання обсягів та ролі прямих іноземних інвестицій, тобто інвестицій у реальний сектор економіки. Доктрини **Л.е.** часто програють у публічних дискусіях тому, що не можуть відобразити етичні аргументи прихильників державного регулювання. Значна частина економістів-науковців і практиків політики і бізнесу знаходять сенс **Л.е.** в підвищенні ефективності процесів виробництва, товарообміну, оподаткування, управління і т. ін. З теоретичної і емпіричної точок зору, цю позицію складно оскаржити. Скажімо, митні збори. Тарифи на імпортовані товари вводяться для того, щоб захистити внутрішній ринок, виробника і споживача своєї продукції.

Держава не відсторонюється від економічних процесів. Для захисту внутрішнього ринку, виробника і споживача своєї продукції

здійснює тарифну політику на імпортовані товари; для виробників товарів, які вважаються соціально значущими або мають вплив на національну безпеку, створює “тепличні” податкові та правові умови; контролює ціни; впливає на виробничі процеси шляхом ліцензування, контролю якості, планування. На думку етатистів, уряд зобов'язаний наглядати за безвідповідальними бізнесменами, регулювати якість та обсяги виробництва, тим самим піклуючись про благо населення.

© Розпугенко І.В.

ЛІБЕРТАРИЗМ (англ. *liberty* – свобода) – вчення, засноване на ідеях розрізнення права і закону; прихильники **Л.** вказують на помилку представників теорії легізму, які отождествляли право і закон, бо в такому його розумінні право не відрізнятиметься від системи законодавства, змістовно збігатиметься з волевиявленням держави і, зрештою, не дасть змоги розглядати право крізь призму свободи людини, а закон – як силу, призначену для захисту права. **Л.** як ідейно-політична течія виступає спадкоємцем класичної ліберальної традиції (необмежена конкуренція у всіх сферах життя суспільства, крайній індивідуалізм, абсолютна свобода ринкових відносин, деєтатизація суспільства). **Л.** – це світогляд і водночас панівна ідеологія Заходу, що ставить понад усе права людини й приватну власність. Передбачає невтручання держави в соціально-економічні відносини. Відомий представник інтелектуальної течії лібералізму – лауреат Нобелівської премії Мілтон Фрідман (Milton Friedman, 1912–2006 – американський економіст, відомий своїми роботами з макроекономіки, мікроекономіки, економічної історії, статистики, та своєю позицією захисту вільного капіталізму) відстоював свободу в рамках права, рівного для всіх закону. Велика загроза свободі бачилася в концентрації влади. Захоплення ідеальними формами лібералізації і демократизації суспільного життя на Заході, що ніби збігається з тенденціями цивілізаційної консолідації й інтеграції, призводить до руйнування культурно-генетичного коду та до руйнівних наслідків для соціуму й економіки.

© Розпугенко І.В.

ЛІГА АРАБСЬКИХ ДЕРЖАВ – регіональна міжнародна організація арабських країн, яка була створена у 1945 р. на Конференції

представників арабських країн у Каїрі. Статут **Л.а.д.** надає велике значення співпраці в галузі економіки, фінансів, транспорту і т. ін. Нині в **Л.а.д.** входять 22 держави. Органи **Л.а.д.**: наради глав держав, урядів або відповідних міністрів держав-членів; Рада **Л.а.д.** – найвищий орган, що складається з представників держав; постійні комітети, що є координаційними центрами з різних напрямів співпраці; Генеральний секретаріат (з штаб-квартирою в Тунісі), що здійснює практичну роботу; Рада з економічних питань – на рівні міністрів економіки; Рада з арабського спільного ринку. Як спеціалізована організація у **Л.а.д.** існує Рада арабської економічної єдності (РАЕЄ) з штаб-квартирою в Аммані, яка займається вирішенням практичних завдань економічного співробітництва держав-членів. Органи Ради: щорічна сесія, Комісія, Секретаріат, Митний комітет, валютно-фінансовий комітет і ін. У 1964 р. було прийнято рішення про створення Спільного ринку арабських країн, учасником якого може стати будь-який член **Л.а.д.** Передбачалося щорічне зниження і скасування мит на промислові товари, поступове скасування мит на сільськогосподарські і сировинні товари, визначення єдиних тарифів щодо належності до третіх країн, вільний рух капіталів, робочої сили. Проте процеси інтеграції в субрегіоні уповільнювали, зокрема, проблеми взаємин арабського світу з Ізраїлем. Іншими спеціалізованими організаціями **Л.а.д.** є Арабський валютний фонд, Арабська організація праці та ін. У рамках **Л.а.д.** також відмічається тенденція до появи “субінтеграційних” зон, зокрема у 1981 р. була створена “нафтова” зона (Бахрейн, Катар, Кувейт, ОАЕ, Оман, Саудівська Аравія).

© Кучма Д.Я.

ЛІДЕРСТВО – здатність керувати і заохочувати членів тих чи інших соціальних груп діяти для досягнення цілей. **Л.** може спиратися на силу, але в демократичному суспільстві воно пов’язане із законною владою. Відомі кілька теорій **Л.** У теорії характерних рис наголошується на визначенні характеристик, що роблять людину ефективним лідером. За цільовою теорією **Л.** мотиви пов’язані з очікуваними результатами діяльності та їх вартістю. Ця теорія стверджує, що ефективні лідери посилюють мотивацію

та задоволення, допомагаючи підлеглим бачити цілі й шляхи їх досягнення, ефективно рухатися цими шляхами. Вирізняють чотири стадії **Л.**: директивну, коли лідер дав конкретні вказівки й висловлює сподівання; допоміжну, що полягає в заохоченнях, співчутливому ставленні до підлеглих; зорієнтовану на досягнення, коли лідер визначає високі цілі й високі сподівання щодо успіхів і відповідальності підлеглих; колективну, коли лідер заохочує підлеглих висловлювати думки й пропозиції. У теорії атрибутивних моделей досліджується, як лідери формують свої висновки, тлумачать очевидні причини поведінки й праці підлеглих, вирішуючи, як реагувати. За теорією життєвого циклу, **Л.** має відповідати рівню зрілості підпорядкованої групи. **Л.** є важливим чинником мотивації працівників. Треба бути добрим лідером, щоб бути добрим керівником, але ці слова не синонімічні. Керівники мають владу завдяки своєму організаційному становищу; лідери мають владу завдяки підтримці своїх послідовників та прихильників.

© Михненко А.М., Макаренко Е.М.

ЛІДЕРСТВО ПОЛІТИЧНЕ (англ. *Leader* – ведучий, керівник) – вид керування суспільними організаціями та рухами, де наділені владою та авторитетом особи справляють легітимний вплив на суспільство (чи певну його частину), яка добровільно віддає їм частину своїх політико-владних повноважень і прав. Лідерство – тип владних відносин у малих та великих суспільних групах та між суспільними групами, відповідно до якого член групи, колективу добровільно бере на себе таку міру відповідальності у досягненні цілей групи, колективу, яка перевищує міру, встановлену нормами поведінки та функціонування. **Л.п.** є одним із різновидів лідерства. *Політичний лідер* відрізняється від інших лідерів, по-перше, великою масштабістю, по-друге, він покликаний керувати людськими організаціями та рухами, по-третє, відмінність політичного лідера полягає у його специфічній ролі, яку він відіграє в суспільстві – він або руйнує, або захищає та створює політичну систему певного суспільства. Взаємодія **Л.п.** і державного управління є основою підвищення управлінської здатності суспільства. Інституційні структури державного управління, в яких функціонують політичні лідери, мають

прямий і непрямий вплив на результати їх діяльності, кожен з яких здатний посилювати чи обмежувати вплив лідера на послідовників та населення. Керівну посаду в органах державної влади повинен займати політичний лідер, який впливом свого авторитету, наявністю однодумців та послідовників серед населення і всередині самої організації підвищує ефективність і злагодженість управлінської діяльності. Оптимальне функціонування державного апарату внаслідок цього сприятиме ефективній роботі державного органу як суб'єкта державного управління. Фундаментальні праці таких філософів, як Платон, Аристотель, Н.Мак'явеллі, Р.Емерсон, Г.Гегель, Ф.Ніцше вплинули на формування сучасних знань про політичне лідерство. Основи самостійної концепції **Л.п.** були закладені наприкінці XIX – початку XX ст. Г.Тардом, Г.Лебоном, М.Вебером, Р.Міхельсом, З.Фрейдом, коли виникла увага до проблем **Л.п.**, обумовлена змінами суспільно-політичного устрою європейських країн.

© Конотопцева Ю.В.

ЛІСТ ФРІДРІХ (нім. *List Friedrich*, 1789-1846) – німецький економіст, публіцист, політик, один із основоположників геоекономіки. Народився в м.Рейтлінгене (Вюртемберг) у родині заможного ремісника. Працював у майстерні батька, перебував на державній службі, закінчивши кар'єру чиновника на посаді рахункового радника в Штутгарті. Навчався в Тюбінгенському університеті на факультеті права, в 1817 р. був призначений професором практики державного управління цього університету. Виявив себе блискучим публіцистом і неабияким оратором, неодноразово виступав за проведення радикальних демократичних реформ. У 1819 р. Ф.Ліст став одним із засновників Загальної асоціації німецьких промисловців і купців, за допомогою якої сподівався домогтися економічного об'єднання Німеччини. Незабаром його обрали до парламенту Вюртемберга, однак за звинуваченням у підриві державної влади він був позбавлений депутатського мандата і засуджений до 10 місяців в'язниці. У 1825 р. Ф.Ліст під тиском влади емігрував до Америки, де успішно займався підприємництвом і написав для уряду США протекціоністську економічну програму. У 1832 р. повернувся до Німеччини американським громадянином і консу-

лом США в Лейпцигу, а в 1837 р. переїхав до Парижа, де вивчав політичну економію і написав свою головну економічну роботу “Національна система політичної економії” (*Das Nationale System der Politischen Okonomie*, 1841), видану в Аугсбурзі.

Будучи переконаним прихильником протекціонізму, Ф.Ліст поклав в основу своєї концепції ідею про те, що, оскільки рівень економічного розвитку різних країн різний, повна свобода торгівлі гальмує розвиток продуктивних сил у відсталих країнах. Розуміючи під продуктивними силами всю сукупність умов, необхідних для економічного розвитку і збільшення “багатства нації”, Ф.Ліст особливо підкреслював необхідність промислового зростання і пропонував стимулювати його заходами “виховного протекціонізму”, тобто захисту від іноземної конкуренції. Крім того, він вважав, що будь-яке економічне рішення слід приймати, не тільки виходячи з його безпосередньої ефективності, але і з урахуванням його довгострокових і непрямих наслідків. Патерналістський підхід Ф.Ліста було покладено у післявоєнну модель “німецького дива”. Ф.Ліст залишив помітний слід в історії розвитку німецької економічної думки. Під впливом його ідей сформувалася німецька історична школа, представники якої слідом за Ф.Лістом негативно ставилися до англійської класичної політичної економії, бачили в політичній економії насамперед науку про національне господарство і надавали великого значення концепції стадій економічного розвитку окремо взятої країни.

© Розпутенко І.В.

ЛІЦЕНЗУВАННЯ (ЛІЦЕНЗІЙНА СИСТЕМА) – один з інструментів державного регулювання, що передбачає: а) видачу державним органом дозволу (ліцензії) фізичним та юридичним особам на здійснення певного виду діяльності або операції; б) надання фізичній або юридичній особі права використовувати захищені патентами об'єкти інтелектуальної власності (винаходи) чи технологію виробництва; в) дозвіл державних органів на торговельну діяльність, у тому числі експорт і імпорт. Після проголошення незалежності України та скасування державної монополії зовнішньої торгівлі **Л.** відіграє важливу роль у державному регулюванні зовнішньоекономічної сфери; передбачає ви-

дачу державними офіційними установами дозволу (ліцензії) на імпорту або експорту товарів у межах обсягів (квот) та послуг за клопотанням юридичних осіб упродовж певного періоду. Особливого значення **Л.** набуває в контексті вступу України в СОТ як форма нетарифних обмежень меж державного регулювання торгівлі.

© Крушельницька Т.П.

ЛОБІЗМ (англ. *lobby*, кулуари, коридор) – специфічний інститут політичної системи, що базується на механізмі впливу організацій – профспілок, корпорацій, підприємницьких союзів, а також приватних осіб (так званих “груп тиску”) на процес прийняття вигідних для замовників рішень парламентом або органами виконавчої влади. Насамперед **Л.** має відношення до бюджетних асигнувань, фінансових дотацій, сприяння реалізації тих або інших проєктів тощо.

© Рейтерович І.В.

ЛУМАН НІКЛАС (1927-1998) – німецький соціолог, відомий соціальний теоретик сучасності. Написав більше 40 книг і 250 статей з теорії соціального пізнання та системної теорії суспільства. Основні роботи: “Соціологічна просвіта” – 6 випусків, “Суспільство суспільства” (1977), “Соціальні системи” (1984). Він зробив значний внесок у формування сучасної соціології управління, констатував кризу сучасної соціології та обґрунтував вихід з неї шляхом побудови нової парадигми, переходу від соціологічної теорії на базі поняття “дія”, що характерне для класичної соціології, до соціологічної теорії, яка ґрунтується на понятті “система”. Він сформував теорію самореферентних систем, згідно з якою суспільство постійно відокремлює себе від зовнішнього середовища, ідентифікує себе в певних межах. Ця система є самовідтворюючою або аутопоетичною. При цьому вона не тільки відтворює, але й описує себе, тобто виступає як самореферентна система. Її елементами є не тільки люди, дії, а також комунікації, під якими розуміють не просте передавання, а виокремлення інформації. Структура системи розглядалася Луманом не як фактор стійкості системи, а як фактор її оновлення. По суті, він заклав концептуальні засади управлінської діяльності в інформаційному суспільстві.

© Сурмін Ю.П.

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ – усвідомлення кожним особою значущості, власної людської місії, унікальності, самотності й невичерпності, одна з докорінних чеснот демократичного світогляду і водночас один із наших громадянських обов’язків. Громадянин є носієм гідності та її захисником. Тому через посередництво цієї категорії можна визначати як демократію, так і громадянина. По-справжньому гідною може бути тільки вільна людина. **Л.г.** змушує громадянина діяти, ставати на заваді порушенням принципів і основ демократичного ладу, протидіяти будь-яким утискам свободи. Тоталітарні режими найбільше не терплять саме цієї людської риси, відчуваючи, що вона несе їм загрозу. Повага до **Л.г.** вимагає глибокого вкорінення в суспільстві терпимості (толерантності), визнання невідчужуваних прав за всіма людьми. Культивування гідності й толерантності цивілізує суспільство, звеличує людину, розкріпає її. Саме на це має бути великою мірою націлена громадянська освіта, усе, що спрямоване на розвиток особистості та її **Л.г.**

© Михненко А.М.

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ – наявний у кожного індивіда актуальний запас знань, навичок та компетенцій, які отримуються переважно шляхом навчання та трудового досвіду. Це частина інтелектуального капіталу, що має безпосереднє відношення до людини. Це знання, практичні навички, творчі і розумові здібності людей, їхні моральні цінності, культура праці. **Л.к.** важливий під час проведення інновацій і будь-якого відновлення. Стосовно державного управління це, перш за все, управління нової формації, здатні до прийняття ефективних рішень у швидкозмінних умовах сьогодення. Якщо виходити з тлумачення поняття “капітал” як вартості, що приносить додаткову вартість, то **Л.к.** треба розуміти як капітал, втілений у людях у формі їхньої освіти, кваліфікації, професійних знань, досвіду.

© Кіреєва О.Б.

ЛЮДСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ – довготривалий запас знань, навичок та компетенцій індивіда, які отримуються переважно шляхом навчання та трудового досвіду та можуть бути використані ним у процесі життєдіяль-

ності. Сутність **Л.п.** можна розглядати з двох сторін: якісної та кількісної.

© Кіресва О.Б.

ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК – категорія, яку застосовує ООН для визначення ефективності зусиль тієї чи іншої держави в галузі соціальної політики. Показником цих зусиль є індекс **Л.р.**, який фіксує рівень доходів населення, тривалість життя, рівень освіти громадян певної країни.

© Кіресва О.Б.

ЛЮДСЬКИЙ ФАКТОР У ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ – проявляється у всіх процесах державного управління через професіоналізм (високий рівень професійної підготовки, постійну обізнаність зі станом справ, великий досвід у відповідній сфері управління) організацій та людей, їх активність, ініціативність, працьовитість, відданість справі та інші позитивні риси. До сучасних принципів управлінської діяльності, що безпосередньо пов'язані з людським фактором, можна віднести принципи: стратегічного мислення, прийняття рішень, управління якістю, ступеня свободи рішення, делегування повноважень, ініціативи, управління людьми, організації роботи керівника, єдиноначальності. **Л.ф.д.-у.д.** у процесі управління, зокрема при прийнятті рішень, завжди супроводжується чинниками ймовірності та ризику. Для прогнозування останніх використовується моделювання ймовірності досягнення цілей, тобто побудова моделі проблемної ситуації з урахуванням усіх основних її можливих параметрів та впливів на них зазначених чинників. Досвід свідчить про те, що поведінка людини зумовлена цінністю мети та ймовірністю її досягнення, а суб'єктивна ймовірність (безпосередньо пов'язана з людиною) визначає вибір стратегії прийняття рішень.

© Бакуменко В.Д.

ЛЮДСЬКІ РЕСУРСИ – найцінніше багатство будь-якого суспільства, процвітання якого можливо лише при створенні відповідних умов для формування, відтворення та подальшого розвитку і використання цього ресурсу з урахуванням інтересів кожного з суб'єктів державотворення. Специфіка поняття **Л.р.** полягає в тому, що люди наділені

інтелектом, тобто їхня реакція на зовнішній вплив емоційно осмислена, а не механічна; люди здатні до постійного удосконалювання і розвитку, що є довгостроковим джерелом ефективності суспільства; вибираючи певний вид діяльності, люди ставлять перед собою певні цілі. Поняття **Л.р.** більш містке, ніж “трудові ресурси” і “персонал”, тому що включає сукупність соціокультурних характеристик й індивідуально-психологічних властивостей людей.

© Кіресва О.Б.

ЛЮКСЕМБУРЗЬКИЙ КОМПРОМІС – (фр. *Luxembourg Compromise*) документ, підписаний у формі коротенької декларації 30 червня 1966 р. лідерами держав-членів Європейського Економічного Співтовариства, який ознаменував собою завершення так званої кризи “порожнього крісла”, що виникла в липні 1965 р. внаслідок демонстративної відмови Франції від свого місця в Раді (з 30 червня 1965 р.). Каталізатором кризи стала суперечка між Францією та Комісією довкола пропозиції останньої щодо фінансування спільної сільськогосподарської політики. Вищезазначена декларація поклала край кризі у відносинах між Францією та п'ятьма державами-членами Європейського Економічного Співтовариства, яка була спричинена передбаченим Римським договором поступовим переходом Співтовариства з 1 січня 1966 р. від одностайного голосування до процедури голосування кваліфікованою більшістю з обмеженої кількості питань. Керівництво Франції, яке віддавало перевагу збереженню міжкурядового підходу, висловило свою незгоду шляхом застосування політики “порожнього крісла”, тобто відмови від участі і в засіданнях Ради, і в роботі її комітетів. У результаті бойкоту Францією засідань Ради її робота впродовж шести місяців була фактично паралізована. Ключовим положенням **Л.к.** стало таке: “У разі, якщо рішення щодо пропозиції Комісії, яке має прийматися в Раді більшістю голосів, має велике значення для однієї або більше держав-членів Співтовариства, члени Ради докладуть максимум зусиль, щоб у прийнятних часових межах знайти рішення, яке задовольнило б усіх її членів з повагою до їх взаємних інтересів та інтересів Співтовариства”. Це означало, що будь-яка держава-член Співтовариства зберігала за собою пра-

во вето навіть стосовно тих рішень, щодо яких Договором було передбачено застосування процедури кваліфікованої більшості. Досягнення **Л.к.**, який хоча й був лише політичною декларацією і не став поправкою до Договору, значно зменшило ефективність процесу прийняття рішень у Співтоваристві, пригальмувало процес європейської інтеграції, підірвало авторитет та довіру до Комісії і, врешті-решт, призвело до втрати позицій європейськими федералістами. Однак голосування кваліфікованою більшістю не було скасовано. Поступово його застосування поширилося на більшість сфер діяльності Співтовариства і нинішньому ЄС ця процедура є звичайною й прийнятною, тоді як однастайність є скоріше винятком, ніж правилом.

© Рудік О.М.

ЛЮСТРАЦІЯ – звільнення органів державної влади від людей з небажаними політичними поглядами. У низці пострадянських держав – законодавчі заходи і практика недопущення в апарат управління, правоохоронні органи, на важливі посади в установах системи освіти осіб, які обіймали керівні посади в апараті комуністичних партій, а також правоохоронних органах СРСР. Законодавче регулювання люстраційних процедур має бути максимально коректним і ви-

ключати порушення прав людини, неприйнятних для демократичних країн.

© Михненко А.М., Борисевич С.О.,
Месюк М.П.

ЛЮТТВАК ЕДУАРД (англ. *Edward N. Luttwack*) – американський історик, спеціаліст з питань міжнародних відносин, історії воєнних конфліктів і стратегії дій збройних сил. Політичний консультант Держдепартаменту і Міністерства оборони США. Народився в 1942 р. у Трансильванії (Румунія). До 11 років жив в Італії та Ізраїлі, навчався в школі-інтернаті у Великій Британії. Вивчав економіку в Лондонському університеті. У 1964-1966 рр. викладав в Університеті міста Баф (Велика Британія), у 1972 р. переїхав у США, де в 1975 р. здобув науковий ступінь доктора в Університеті Джона Хопкінса. Автор книг “США – СРСР – баланс ядерної зброї” (1974), “Велика стратегія Радянського Союзу” (1983), “Пентагон і мистецтво війни” (1984), “Стратегія: логіка війни і миру” (1987), “Турбокапіталізм: переможці та переможені у світовій економіці” (1999). Найвідомішою книгою Е.Люттвака є “Державний переворот: практичне керівництво”, що перекладалася і перевидавалася 14 мовами світу.

© Розпутенко І.В.

М

МАСТРИХТСЬКИЙ ДОГОВІР – поширена неофіційна назва Договору про Європейський Союз Treaty on European Union, TEU, підписаного 7 лютого 1992 р. 12 державами-членами Європейського Економічного Співтовариства в м.Мастрихті (Нідерланди). Договором внесено зміни та доповнення до установчих договорів Європейських співтовариств (Паризького договору 1951 р., Римських договорів 1957 р.) та Єдиного Європейського акта 1986 р. **М.д.** набрав чинності 1 листопада 1993 р. За **М.д.**, на базі Європейських співтовариств та Європейського політичного співробітництва створювалася нова інтеграційна організація – Європейський Союз. Цілями Європейського Союзу проголошувалися: сприяння економічному та соціальному прогресу шляхом побудови простору без внутрішніх кордонів; посилення економічного та соціального зближення та створення економічного та валютного союзу з подальшим введенням спільної валюти; утвердження ідентичності Європейського Союзу на міжнародній арені шляхом проведення спільної зовнішньої політики та політики безпеки, з можливим визначенням у майбутньому спільної оборонної політики; зміцнення захисту прав та інтересів громадян шляхом упровадження інституту громадянства Європейського Союзу, розширення співробітництва у сфері юстиції та внутрішніх справ. В основу функціонування Європейського Союзу було покладено принцип субсидіарності, що розмежовував повноваження організації та країн-членів. Договором були внесені зміни до інституційної структури та механізмів прийняття рішень в Європейському Союзі. **М.д.** продовжено реформу інститутів Співтовариств: органи (інститути) Європейських співтовариств були перетворені в інститути Європейського Союзу, також створено новий інститут – Європейську Рахункову палату. Була посилена роль Європейської

комісії та Європарламенту, якому надавалося право брати участь у прийнятті рішень в Європейському Союзі та затверджувати шляхом вотуму довіри новий склад Європейської комісії. Положеннями **М.д.** було розширено сферу голосування кваліфікованою більшістю в Раді Європейського Союзу. Особливе значення положення **М.д.** мали щодо процесу поглиблення економічної інтеграції. Було закріплено перехід Європейських співтовариств на нову, більш високу форму інтеграційного процесу – економічний і валютний союз. У політичній сфері **М.д.** поєднав два напрями інтеграційного процесу, а саме: обмеження державного суверенітету і розширення повноважень існуючих Європейських співтовариств (до сучасних економічних були додані повноваження у сферах культури, освіти, молодіжної політики, охорони здоров'я, захисту прав споживачів). Положеннями **М.д.** вперше на рівні установчих договорів визнано обов'язок Європейського Союзу дотримуватися основних прав і свобод людини і громадянина, закріплених Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Прискорення процесів економічної та політичної інтеграції в Європейському Союзі з часом викликали потребу в перегляді положень **М.д.**, що було зроблено з прийняттям Амстердамського договору 1997 р.

© Грицяк І.А., Забара І.М.

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО (німецьке міське право) (нім. *Magdeburger Recht*) – одна з найвідоміших правових систем міського самоврядування в середні віки. **М.п.** – це кодифіковані в XIII ст. норми звичаєвого права і судові ухвали німецького м.Магдебурга, перейняті згодом містами Німеччини, Чехії, Угорщини, Польщі, Литви, України та Білорусі. **М.п.** конкретного міста підтверджувалося грамотою, наданою

королем чи феодалом (князем, єпископом). **М.п.** складалося поступово з норм, що закріплювали одержані наприкінці XII-XIII ст. привілеї міських верств населення на самоврядування, а також актів внутрішньої статутної діяльності (регламентація ремісництва та торгівлі) і практики шефенських судів. **М.п.** – середньовічне міське право, яке надавало право місту на самоврядування, власний суд, право земельної власності та звільнення від більшої частини феодалних повинностей. **М.п.** закріплювало права міських станів – купців, міщан, ремісників, було юридичним виявом успіхів міського населення в боротьбі проти феодалної залежності. **М.п.** мало універсальний характер, регулюючи суспільно-правові відносини в місті: діяльність міської влади, суду, його компетенцію і порядок судочинства, питання земельної власності, встановлювало покарання за різні види злочинів тощо. Особливе місце займали норми, що регулювали торгівлю та ремесла, діяльність цехів і купецьких гільдій, порядок надання пільг і оподаткування. З введенням **М.п.** припинялась дія місцевого права, однак допускалось застосування місцевих звичаїв, якщо норми, необхідні для вирішення спорів, не були передбачені **М.п.** На основі **М.п.** в місті створювався виборний орган самоврядування – магістрат (міська рада). Магістрат складався з обраного війта і радців (“райців”, ратманів, консулів), які утворювали колегію, що поповнювалась шляхом кооптації. Іноді міщани обирали війта і лавників (присяжних), а ради доповнювались з числа останніх. Судові компетенції належали і до ради, і до лави. Після 1654 р. **М.п.** залишилося лише в так званих привілейованих містах. Фактично застосування **М.п.** припинилося після запровадження 1781 р. “Положення про губернії” і створення нової судової системи.

© Марчук Р.П.

МАГІСТР ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (лат. *magister* – начальник, учитель) – освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця зі спеціальностей 8.150000 “Державне управління” та 8.150001 “Управління суспільним розвитком”, який на основі базової вищої освіти здобув поглиблені спеціальні вміння, знання та навички, має певний досвід їх застосування та продукування нових знань для вирішення проблемних професійних завдань

у галузі державного управління. **М.д.у.** – випускник вищого навчального закладу, який має володіти знаннями, уміннями та навичками, які б забезпечували виконання функцій управління: адміністративної, правової, організаційної, аналітичної, прогностичної, планової, контрольної, виховної, що, у свою чергу, відповідають окремим видам типових завдань діяльності (професійним, соціально-виробничим, соціально-побутовим). Зміст освіти магістрів визначається нормативною і вибірковою частинами програми, яка розробляється у встановленому порядку з кожної спеціальності відповідно до Переліку спеціальностей, визначеного для освітньо-кваліфікаційного рівня “спеціаліст, магістр” та в окремих галузях знань для освітньо-кваліфікаційного рівня “магістр”.

© Михненко А.М., Шпекторенко І.В.

МАЖОРИТАРНА ВИБОРЧА СИСТЕМА – порядок проведення виборів та визначення результатів голосування, за яким обраними вважаються кандидати або партійні списки, що отримали абсолютну більшість (50% плюс один голос) або відносну більшість (хоча б на один голос більше ніж суперник) голосів. Перевагою **М.в.с.** вважають її здатність створити міцну владу, стабільний уряд.

© Михненко А.М.

МАЗЕПА ІВАН СТЕПАНОВИЧ (1639-1709) – український державний діяч, гетьман України (з 1687 р.). У 1659-1663 рр. служив при дворі польського короля Яна III Казимира, 1669 р. вступив на службу до гетьмана Правобережної України П.Дорошенка, у 1674 р. перейшов до гетьмана Лівобережної України І.Самойловича. У 1682-1687 рр. – генеральний осавул Війська Запорозького. У 1687 р. обраний гетьманом, уклав з російським урядом Коломацькі статті. Меценат освіти і мистецтва (у 1694 р. перетворив Києво-Могилянську Колегію в Академію, у 1700 р. заснував Чернігівський колегіум, фундував побудови низки церков у Києві, Чернігові, Переяславі, підтримував творчі зусилля культурних діячів України). Прагнувши визволити Україну з-під російської влади, провадив таємні переговори з польським королем С.Лещинським, а в 1708 р. під час Північної війни перейшов на бік Карла XII. Після поразки шведів у Полтавській битві 1709 р. подався в еміграцію у турецьке воло-

діння. На вимогу Петра I підданий анафемі Російською православною церквою. Діяльність **М.** була направлена на забезпечення мирного та автономного розвитку економічних інтересів України, а згодом – на здобуття нею незалежності, захист релігійних та культурних прав українського народу.

© Малик Я.Й.

МАКІНДЕР ХЕЛФОРД ДЖОН (*Mackinder Halford John*, 1861-1947) – геополітик, політичний діяч. Викладав в Оксфорді починаючи з 1887 р., поки не був призначений директором Лондонської економічної школи. З 1910 по 1922 рр. був членом палати громад, у 1919-1920 рр. – британським посланником на півдні України.

Сформулював впливову глобальну геополітичну концепцію у 1904 р. в роботі “Географічна вісь історії”, згодом концепція змінювалася під впливом подій світових воєн у роботах “Демократичні ідеали та реальність” (1919) і “Завершеність земної кулі і завоювання світу” (1943). Виходив з уявлення про світ як про географічне і політичне ціле, в якому, особливо після “колумбової ери” Великих географічних відкриттів і глобального розширення Європи, ключовим є протистояння сухопутних і морських держав. Стверджував, що для держави найвигіднішим географічним положенням було б середнє, центральне положення. З планетарної точки зору, у центрі світу лежить Євразійський континент, а в його центрі – “серце світу” або “серце”. “Хартленд” (Heartland) – осередок континентальних мас Євразії, найсприятливіший географічний плацдарм для контролю над усім світом. “Хартленд” є ключовою територією у більш загальному контексті в межах Світового Острову, що містить три континенти: Азію, Африку та Європу. Здійснює ієрархію планетарного простору через систему концентричних кіл. У самому центрі – “географічна вісь історії” або “вісьовий ареал”. Це геополітичне поняття географічно тотожне щодо визначення Росії. За осьовим регіоном, у великому внутрішньому півмісяці, розташовані Німеччина, Австрія, Туреччина, Індія і Китай; у зовнішньому ж півмісяці – Англія, Південна Африка, Австралія, США, Канада і Японія. Незважаючи на те, що в книзі “Демократичні ідеали та реальність” не виокремлював Україну в самостійну державу, створення не-

залежної України передбачалося його рекомендаціями уряду. Відвідавши за дорученням міністра закордонних справ Д. Керзона Одесу та Новоросійськ з повноваженнями Британського Верховного комісара, мав зустрічі з провідними політичними та військовими діячами, зокрема з Денікіним, якого безрезультатно намагався переконати визнати де-факто новостворені держави і схилити до співпраці з поляками проти більшовиків. У рапорті урядові та доповіді на засіданні кабінету міністрів запропонував створити “альянс прикордонних держав з Україною включно” та ліги цих держав з країнами Східної Європи, а також доводив доцільність створення широкої східноєвропейської антиросійської та антибільшовицької коаліції. План був відхилений урядом, не отримав також особистої підтримки військового міністра У. Черчилля.

© Розпутенко І.В.

МАКРОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА (від грец. *politika* – державні або суспільні справи, макро – від англ. *macro* – дуже великий, який покриває велику територію) – політика уряду, спрямована на регулювання економіки в цілому з метою забезпечення її стабільності та динамічного розвитку.

Основними формами **М.п.** є кредитна, податкова, грошова, інвестиційна, інноваційна, фінансова, структурна, промислова, наукова, аграрна, антициклічна, зовнішньоекономічна та ін. Їх доповнюють соціальна, екологічна, а також такі форми державного макроекономічного регулювання, як правове та адміністративне. До загальноновизнаних цілей економічної політики можна віднести такі: 1) економічне зростання, що дає змогу забезпечити виробництво більшої кількості товарів та послуг, поліпшення їх якості, а в кінцевому результаті – вищий рівень життя населення; 2) економічна ефективність виробництва на базі науково-технічного прогресу, що сприяє мінімізації витрат за обмежених виробничих ресурсів для виробництва певного обсягу товарів та послуг; 3) економічна свобода, що забезпечує створення для підприємців, працівників і споживачів умов вільного та оптимального вибору; 4) повна зайнятість трудових ресурсів, яка дає змогу кожному індивіду реалізувати свої професійні здібності й одержати доходи залежно від кількості та якості затраченої

праці; 5) стабільність загального рівня цін, що означає чіткий контроль за рівнем інфляції та обмеження її на рівні помірної інфляції; 6) справедливий розподіл доходів, аби запобігти як невинуватим диференціації рівня життя різних груп населення, так і зрівняльності в оплаті праці; 7) соціальний захист, що гарантує належне існування безробітним, непрацездатним, престарілим та дітям; 8) оптимальний платіжний і торговий баланс, що полегшує досягнення рівноваги у міжнародній торгівлі, зовнішньоекономічних зв'язках, підтримання стабільного курсу національної валюти; 9) екологічна рівновага: процес оптимальної взаємодії людини з природним середовищем для підтримки належного рівня життя сучасного і наступних поколінь населення.

Першою системою **М.п.** був меркантилізм. Основним його принципом було уявлення, що державне сприяння розвитку промисловості і зовнішньої торгівлі є вигідним усьому суспільству, головна мета держави – накопичення грошей (золота), а головний засіб її реалізації – зовнішня торгівля. А.Сміт обстоював ідею державного невтручання в економічне життя і вважається засновником ідеї лібералізму. Нагальну потребу в активній **М.п.** як важливому факторі успішного розвитку економіки обґрунтував Ф.Ліст, підтримував К.Родбертус, розвинув В.Ленін і в оновленій формі сформулював Дж.Кейнс. За базову теорію **М.п.** визнають концепцію, яку запропонував голландський економіст Ян Тінберген (1903-1994).

© Пасемко Г.П.

МАКРОЕКОНОМІЧНА (ФІНАНСОВА) СТАБІЛІЗАЦІЯ – процес, покликаний знизити відкриту інфляцію, яка після початку лібералізації неминує приходити на зміну товарному дефіциту і подавленій інфляції; стабілізаційна політика передбачає жорсткі кредитні, грошові й бюджетні обмеження, регулювання валютного курсу національної грошової одиниці.

© Бодров В.Г.

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ (макро – від англ. *macro* – дуже великий, який покриває велику територію; показник – від англ. *index* – величина, вимірювач, який дозволяє говорити про стан об'єкта) – агрегатні, тобто сукупні показники національної

економіки: обсягів виробництва і споживання, доходів і витрат, структури, ефективності, рівня добробуту, експорту та імпорту, темпів економічного зростання, інфляції.

М.п. умовно поділяються на три групи: поточкові, запасів та економічної кон'юнктури. Поточкові показники відображають передачу цінностей одними суб'єктами економічної діяльності іншим. Вони вимірюються за певний проміжок часу. До них відносять: ВВП, ВНП, чистий внутрішній продукт, чистий національний продукт, національний доход, особистий доход, доход кінцевого використання, споживчі витрати, інвестиційні витрати, державні витрати, витрати закордону тощо. Показники запасів – це економічні змінні, які відображають нагромадження та використання цінностей економічними суб'єктами. Вони визначаються на певну дату. До них відносять: майно (активи реальні та фінансові), національне багатство, реальні грошові (касові) залишки тощо. Показники економічної кон'юнктури – це змінні, пов'язані з коливанням ділової активності: відсоткова ставка, норма доходності активів, рівень цін, рівень інфляції, рівень безробіття тощо.

М.п. поділяють також на абсолютні (натуральні та вартісні) та відносні, визначені у відсотках. Натуральні показники вимірюються в різних фізичних одиницях. Вартісні (грошові) показники можуть визначатися у постійних або поточних цінах. Постійна – це ціна базового року. Показники, визначені у поточних цінах, – це номінальні, а у постійних – це реальні показники. Усі **М.п.** об'єднуються міжнародною системою підрахунку показників – системою національних рахунків (СНР).

© Пасемко Г.П.

МАЛОРОСІЙСЬКА КОЛЕГІЯ – центральний орган російської колоніальної адміністрації в Лівобережній Україні у XVIII ст. **М.к.** створена за указом Петра I від 16 (27) травня 1722 р. у гетьманській столиці Глухові (замість існуючого до цього Малоросійського приказу в Москві) з метою контролю за діяльністю гетьмана і українського уряду та поступового обмеження політичної автономії Гетьманщини. За царською інструкцією від 16 травня 1722 р. на **М.к.** покладалася функція щодо нагляду за діяльністю гетьмана, генеральної і полкової стар-

шини, встановлення і стягнення податків до царської казни, провіанту для російської армії; розквартирування російських офіцерів і солдат в Україні; контролю за діяльністю Генеральної Військової Канцелярії, роздачі земельних володінь офіцерам і старшинам. **М.к.** була апеляційною установою у судових справах, які розглядалися в Генеральному Військовому Суді, полкових і ратушних судах Лівобережної України. Всі питання державного життя Гетьманщини український уряд мав вирішувати за погодженням з **М.к.**

© Гошовська В.А.

МАНІПУЛЯЦІЯ (англ. *manipulation*) – спосіб панування шляхом духовної дії на людей через програмування їх поведінки. Ця дія направлена на психічні структури людини, здійснюється приховано і ставить своїм завданням зміну думок, спонук і цілей людей у потрібному маніпулятору напрямі. Причому **М.** не тільки спонукає людину робити те, чого бажають інші, вона примушує її *хотіти* це зробити. Головні ознаки **М.**: 1) це вид духовної, психологічної дії (а не фізичне насильство або загроза насильства); 2) це прихована дія, факт якої не має бути відмічений об'єктом **М.**; 3) це дія, яка вимагає значної майстерності і знань. Іманентною формою **М.** виступають стереотипи, іміджі, мовні штампи, дезінформація, готові відповіді на ті питання, які життя ставить перед людиною. У поєднанні із силовими та економічними методами **М.** забезпечує маніпуляторів (зокрема органу влади) можливість спрямовувати діяльність і поведінку мас, соціальних груп, індивідів у потрібному напрямі, володіти соціальною ситуацією. Парадоксальним є те, що **М.** як засіб влади можлива лише в громадянському суспільстві, де політичний порядок заснований на представницькій демократії. У тоталітарному ж суспільстві **М.** не потрібна, оскільки вплив на маси здійснюється шляхом примушення: поки пригноблені повністю задавлені дійсністю і владою, маніпулювати ними немає потреби. Всяка **М.** свідомістю є взаємодія. Жертвою **М.** людина може стати лише в тому випадку, якщо вона виступає як її співавтор, співучасник. Якщо вона засумнівалася, уперлася, захистила свою духовну програму, вона не стає жертвою **М.** Отже, можливості **М.** суспіль-

ною думкою мають свої межі, які визначаються вже сформованою свідомістю, стереотипами й поглядами людей. Суттєвими перепонами для соціальної маніпуляції є власний досвід людей і не контрольовані владою системи комунікацій у сім'ї, серед родичів, знайомих, друзів, соціальних груп і об'єднань громадян. Саме на ці сфери мають у першу чергу звертати увагу ті, хто переймається розвитком громадянського суспільства.

© Крупник А.С.

МАНІФЕСТ (від лат. *manifestum* – заклик) –

1. Особливий акт голови держави, вищого органу державної влади у вигляді звернення до народу. Приймається переважно у зв'язку із значними політичними подіями, датою тощо. Прикладом є “Маніфест Голови Директорії Симона Петлюри до українського народу” (від 27 квітня 1920 р.), в якому міститься заклик підтримати зусилля Директорії у боротьбі за незалежність України. 2. Відозва, звернення, декларація політичної партії, громадської організації, що містить програму й основні принципи її діяльності. Прикладом є “Маніфест організації українських націоналістів” (грудень 1940 р.), в якому викладаються завдання й основні принципи діяльності ОУН.

© Ребкало В.А., Лагутов Ю.Е.

МАРГІНАЛ – представник соціальної групи (прошарку), яка в результаті еволюційних або революційних змін у суспільстві втратила свій колишній статус й опинилася за межами усталених соціальних зв'язків і структур. Така частина населення країни не має, як правило, чіткої соціальної належності та перебуває на периферії суспільних відносин й укладів економічного і духовного життя.

© Михненко А.М.

МАРГІНАЛЬНІ ЕТНІЧНІ ГРУПИ (лат. *marginalis* – межа, узбіччя) – індивідуальні етнічні групи, наділені сукупністю специфічних особливостей свідомості, для яких характерні етноамбівалентність, етнопсихологічна розколотість, що проявляється в непослідовності етнодій, неможливості усвідомити себе причетним до окремого етносу. **М.е.г.** утворюються, як правило, із вихідців з національно-змішаних родин; родин, що протягом кількох поколінь перебу-

вали в іноетнічному середовищі; мігрантів; осіб, у яких різко змінилися політичні, культурні, соціальні умови життя. До утворення **М.е.г.** приводять вплив іноетнічних засобів масової інформації, наявність кількох основних мов, відсутність загальнонаціональної державної еліти, яка змогла б консолідувати суспільство, відсутність чіткого законодавства, яке б регулювало відносини титульної нації з представниками національних меншин, релігійний етнічний поділ. В **М.е.г.** відсутні етноморальні регуляції поведінки, самоконтролю й дисципліни, що ґрунтуються на етнонаціональних цінностях. **М.е.г.** можуть бути джерелом етноконфлікту.

Проблема **М.е.г.** стоїть особливо гостро в багатонаціональних країнах, де етноси, пасіонарізуючись, починають вести роботу з розширення своєї суверенності. На початку 90-х рр. XX ст. російський учений А.І.Атоян запропонував виділити весь комплекс знань про маргінальність в окрему галузь знань – соціальну маргіналістику як міждисциплінарний синтез у широкій дослідницькій сфері. У державному управлінні необхідно враховувати можливі варіанти виходу **М.е.г.** зі стану маргінальності, які можуть бути такими: по-перше, **М.е.г.** може ідентифікувати себе з іншою етнічною спільнотою, прийнявши її культуру, соціальні цінності; по-друге, проявити етнічний, культурний, політичний нігілізм; по-третє, вона може ідентифікувати себе з двома і більше етнічними групами, культурами, їх соціальними цінностями, адаптуючись до них.

© Куц Ю.О.

МАРГІНАЛЬНІСТЬ – поняття, що традиційно використовується в етнодержавознавстві, соціальній філософії і соціології для аналізу й характеристики граничного положення етнічної групи, особистості по відношенню до якої-небудь етногрупи, соціогрупи, яке своєрідно позначається на її психіці й способі життєдіяльності. Вважається, що автором введення категорії “**М.**” є представник Чиказької школи соціології Роберт Єзра Парк (1864-1944), за її допомогою було запропоновано виявляти соціально-психологічні наслідки неадаптації мігрантів до умов міського середовища. Р.Парк у 1923 р., беручи участь в аналітичному дослідженні міжетнічних відносин на тихоокеанському узбережжі США, запропо-

нував методологію дослідження проблем азійських мігрантів, яка складала цикл: конкуренція – конфлікт – акомодация – асиміляція, а в 1929-1933 рр. після відвідин мігрантопостачаючих країн (Японія, Китай, Індія, Південна Африка) Р.Парк сформулював загальний етносоціальний процес виходу рас, народів, етнічних груп із різного роду ізоляції (географічної, економічної, культурної). Результатом цього глобального етносоціального процесу на індивідуальному рівні є формування нового типу особистості, характерного для сучасного розвитку цивілізації, – маргінальної етнічної індивідуальності.

© Куц Ю.О.

МАРКЕТИНГ (англ. *marketing* від англ. *market* – ринок, збут) – наука управління організацією, що вивчає методи найбільш повного задоволення потреб суспільства в товарах і послугах; комплексна система організації виробництва й збуту продукції, орієнтована на задоволення потреб споживачів і одержання прибутку на основі дослідження й прогнозування ринку; діяльність у сфері ринку товарів, послуг, цінних паперів, здійснювана з метою стимулювання збуту товарів і послуг, розвитку й прискорення обміну. Комплекс **М.** об’єднує такі основні елементи: продукт, ціна, збут і маркетингова комунікація. Дотримання принципів **М.** та використання його основних інструментів мають універсальний характер у різних сферах людської діяльності й ефективні навіть у некомерційній сфері. У місцевому самоврядуванні розвивається муніципальний маркетинг як концепція цільового людиноорієнтованого управління територіальною громадою, основними функціями якого є: постійне дослідження та формування колективних потреб споживачів; виявлення існуючих проблем з огляду на задоволення пріоритетних потреб, сприяння їх задоволенню маркетинговими методами; виявлення конкурентних переваг території та їх зміцнення; формування привабливого іміджу території муніципального утворення; вивчення можливостей залучення додаткових інвестицій з метою розвитку виробництва та соціальної сфери за допомогою маркетингових методів; здійснення просування території в інформаційному просторі засобами маркетингових комунікацій.

© Кравцова Т.В.

МАРКС КАРЛ ГЕНРІХ (09.09.1818 – 14.03.1883) – філософ, економіст, засновник наукового світогляду – діалектичного та історичного матеріалізму, основоположник наукового комунізму.

Разом з Ф.Енгельсом написали “Німецьку ідеологію”, в якій критикували ідеалізм Гегеля та младогегельянства і сформулювали основи діалектичного й історичного матеріалізму. За дорученням таємного пропагандистського товариства німецьких емігрантів “Союз комуністів” складено знаменитий “Маніфест Комуністичної Партії” (1848 р.). З 1850 р. заглиблюється у вивчення політичної економії та економічної історії, пише працю “Критика політичної економії” (1858 р.), у другому виданні якої, що мало назву “До критики політичної економії” (1862 р.), були викладені основні теоретичні положення його економічного вчення. Став організатором 1-го Інтернаціоналу (1864 р.), який мав за мету об’єднання міжнародного робочого руху. У 1865 р. закінчив головну працю – “Капітал” – та надрукував роботу “Заробітна плата, ціна та прибуток”. У 1867 р. надруковано 1-й том “Капіталу”, роботу над 2-м і 3-м томами “Капіталу” **М.** не закінчив, їх підготував до видання Ф.Енгельс. У 1875 р. опублікована праця “Критика Готської програми”.

Вже у ранніх працях аналізує сутність приватної власності, яка охоплює всю сукупність виробничих відносин капіталізму, відокремлює економічний та юридичний аспекти власності, передбачає, що історичною місією пролетаріату буде знищення приватної власності в майбутньому. В “Капіталі” досліджує економічну систему капіталізму: характеризує товар як єдність споживчої та мінової вартостей і зумовлений цим двоїстий характер праці (абстрактний та конкретний) – що стало його першим науковим відкриттям, розглядає процес розвитку форм вартості. Друге наукове відкриття – вчення про додаткову вартість в умовах дії закону вартості. Джерелом додаткової вартості вважає неоплачену працю найманих робітників через те, що робоча сила в процесі виробництва створює більшу вартість, ніж коштує сама. Розкриває сутність заробітної плати як перетвореної форми вартості й ціни товару “робоча сила”. Обґрунтовує закон народонаселення за умов капіталізму: зростання промислової резервної армії праці зумовлено

збільшенням органічної побудови виробництва. Визначає сутність капіталу, розмежовує постійний та змінний, основний та оборотний капітали, розмежовує різні форми капіталу (товарний, торговельний, позичковий) і відповідні форми отримання підприємницького доходу, торговельного прибутку, відсотка, земельної ренти. Характеризує умови простого та розширеного відтворення. Обґрунтовує закон зниження норми прибутку зростанням органічної побудови капіталу. Створив теорію економічних криз, вчення про суспільно-економічні формації та ін. Перевагами його економічного вчення є обґрунтований та глибокий аналіз капіталістичного способу виробництва; розкриття його суперечностей, законів і тенденцій; розкриття сутності багатьох економічних категорій; використання діалектичного методу дослідження та методології конструктивної критики різних шкіл політичної економії. Однак економічне вчення має недоліки, пов’язані з проблемою знищення приватної власності, невикористанням товарно-грошових відносин при соціалізмі, тотальним одержавленням засобів виробництва та ін.

© Крамарева О.С.

МАСОВА КОМУНІКАЦІЯ – процес поширення соціальної інформації за допомогою технічних засобів (преса, радіо, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис, Інтернет) на кількісно великій та розосередженій аудиторії. Метою **М.к.** є утвердження духовних цінностей суспільства й ідеологічний, політичний, економічний та організаційний вплив на думки й поведінку людей.

© Борисевич С.О.

МАСОВА ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ – притаманний великій кількості людей вид суспільної свідомості, що являє собою сукупність політичних ідей, уявлень, норм, звичаїв, поглядів, стереотипів, які віддзеркалюють ті чи інші сторони суспільного життя. Характерними ознаками **М.п.с.** є слабка структурованість, розмитість меж, динамізм, ситуативність.

© Кальниш Ю.Г., Руденко О.М.

МАСОВА СВІДОМІСТЬ – тип громадської свідомості, широка сукупність ідей, уявлень, ілюзій, почуттів, настроїв, що ви-

робилися в процесі спілкування людей між собою, відображають усі без винятку сторони життя суспільства, доступні масам та здатні викликати їхній інтерес. **М.с.** виникає та формується в процесі соціалізації різноманітних засобів життєдіяльності людей, що породжує однакові або подібні прагнення, інтереси, запити, навички, оцінки. Дія безпосередніх умов і форм буття набуває подальшого розвитку у виробництві й поширенні відповідних видів масової культури, передусім пов'язаних з функціонуванням засобів масової комунікації. За їх допомогою інтереси, потреби, прагнення мас оформлюються у вигляді низки одних і тих самих образів дійсності, засобів пізнавальної діяльності й моделей поведінки. Серед основних станів **М.с.** можна виділити: сукупність уявлень, знань про дійсність; сукупність оцінок дійсності, що збігається з громадською думкою; сукупність ціннісних орієнтацій, установок і нормативних уявлень, що свідчить про ступінь готовності діяти тим чи іншим чином; сукупність емоційних переживань, настроїв, що знаходить вираження в щоденному житті суспільства, громад.

© Михненко А.М.

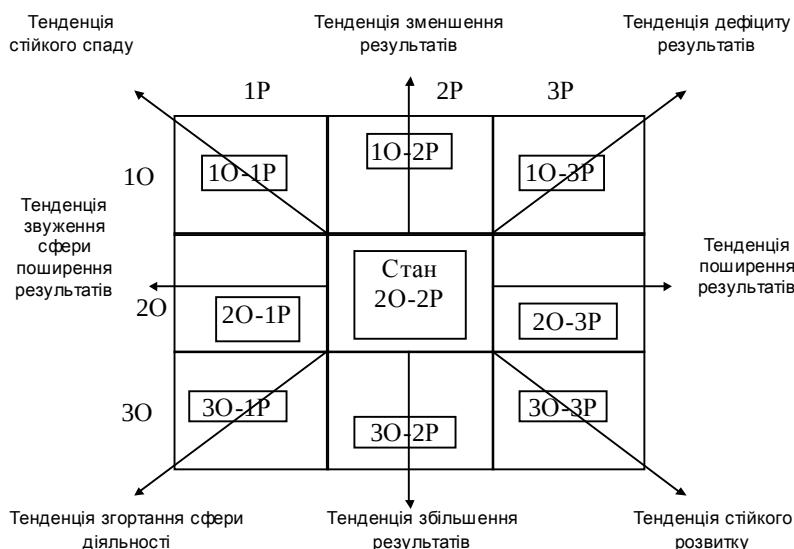
МАСОЛ ВІТАЛІЙ АНДРІЙОВИЧ (р.н. 1928) – український державний діяч, Прем'єр-міністр України у 1987-1990 рр. та у 1994-1995 рр. У 1951 р. закінчив механічний факультет Київського політехнічного інституту за спеціальністю “інженер-ме-

ханік”. Працював на Новокраматорському машинобудівному заводі та у виробничому об'єднанні Краматорських заводів важкого машинобудування. Без відриву від виробництва захистив кандидатську дисертацію та має авторські посвідчення за раціоналізаторські пропозиції і винаходи. З липня 1987 р. В.Масол призначений головою РМ УРСР, де працював до жовтня 1990 р. Другий раз працював на цій посаді з 1994 по 1995 роки. Має нагороди: ордени Леніна (1966, 1986), Жовтневої Революції (1971), Трудового Червоного Прапора (1978), Знак пошани (1960), За заслуги перед Україною III ступеня (1997), князя Ярослава Мудрого V ступеня (1998), три медалі.

© Макогон Ю.В., Медведкін Т.С.

МАТРИЦЯ СТАНІВ І ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ – методологічний засіб для оцінки станів і тенденцій розвитку соціальної системи, який базується на застосуванні спеціальної двовимірної матриці. Вона побудована таким чином, що кожному її стовпчику поставлені у відповідність можливі основні стани поширення результатів діяльності, а саме: звуження зони поширення (1Р), стан стабілізації (2Р) та поширення результатів діяльності (3Р), а кожному рядку матриці – можливі основні стани зміни обсягів результатів діяльності, а саме: їх зменшення (1О), стан стабілізації (2О) та їх збільшення (3О) (див. рисунок).

© Бакуменко В.Д.

МЕГАСИСТЕМА – нескінченне за величиною утворення, що включає сукупність систем різної складності.

© Сурмін Ю.П.

МЕЖА СИСТЕМИ – сукупність об'єктів, що водночас належать і не належать до даної системи. Важливою проблемою є виявлення меж системи в навколишньому середовищі. Це зумовлено тим, що матеріальний світ є нескінченною сукупністю матеріальних утворень, які взаємодіють одне з одним. Для того щоб виділити з нього будь-яку систему, потрібно визначитися з її межами. Виокремлена частина світу, яка характеризується цілісністю, і складає систему. Та частина об'єктів, що залишилася, буде середовищем системи. Між об'єктами системи та об'єктами середовища розміщена деяка сукупність об'єктів, яка водночас належить до системи і середовища. Вони відіграють важливу роль у зовнішньому функціонуванні системи, забезпечують контакт системи із середовищем у процесі її функціонування та розвитку. В.А.Карташов визначає субстратну **М.с.** відносного оточення як певну множину елементів, які забезпечують реальну взаємодію будь-якого типу з елементами оточення.

© Сурмін Ю.П.

МЕЖІ ДЕМОКРАТІЇ – умови, за яких демократія перестає бути засобом розв'язання проблем життя. Демократії не може бути у надзвичайних ситуаціях, коли слід блискучо приймати і здійснювати рішення, від яких залежать життя і безпека людей. Такі ситуації передбачені в конституціях і законодавстві всіх демократичних країн. У будь-якому разі надзвичайний стан є станом тимчасовим і обмеженим, після якого постає необхідність відновлення нормального способу існування. За демократії людина є господарем ще не прийнятого рішення, а щодо прийнятого – вона залишається слухняним виконавцем. Нічим не обмежена демократія перестає бути справжньою демократією.

© Бакуменко В.Д., Михненко А.М.

МЕНЕДЖМЕНТ (англ. *management; to manage* – управляти, керувати людьми) – професійне управління сучасною організацією в умовах ринкової конкурентної економіки, що передбачає постійне удосконалення діяльності організації на основі іннова-

ційних підходів. Виокремлюють різні значення поняття "**М.**": вид діяльності з управління людьми в організації; область людського знання у сфері управління, спеціальна науково-практична дисципліна; група професіоналів в організації, що займаються реалізацією управлінських функцій; соціальний шар (інститут), певна категорія людей, що займаються управлінням, престижна сфера діяльності. **М.** у застосуванні до сфери публічного управління не тільки охоплює процес адміністрування, а також передбачає чітке уявлення кінцевого соціально визначеного результату, максимально ефективну організацію дій для досягнення цілей і реальну відповідальність за результат.

© Шаров Ю.П., Кравцова Т.В.

МЕНЕДЖМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНИЙ – це спеціальна сфера *менеджменту*, до якої віднесено сукупність необхідних для управління рішень на всіх етапах функціонування установи (підприємства, підрозділу), що включає певні дії, що пов'язані як з інформацією у всіх її формах і станах, так і з установою в цілому. При цьому здійснюється *управління інформацією* – інформаційними потоками та інформаційними ресурсами (обробка інформації), а також *управління за допомогою інформації* (управлінська технологія або власне менеджмент). До функцій **М.і.** належать: створення технологічного середовища інформаційної системи, забезпечення її розвитку та експлуатації, формування організаційної структури та управління капіталовкладеннями і персоналом у сфері інформатизації. **М.і.** виконує стратегічні, оперативні та адміністративні завдання.

© Кукарін О.Б.

МЕНЕДЖМЕНТ ЯКОСТІ (*quality management*) / управління якістю або управління на основі якості – скоординована діяльність, яка полягає у спрямуванні та контролюванні організації щодо якості. Такі напрями діяльності функції загального управління, які визначають політику в галузі якості, мету і відповідальність, а також здійснюють їх за допомогою таких засобів, як планування якості, керування якістю, забезпечення якості та поліпшення якості в межах системи управління якістю. Сучасний стан **М.я.** може бути схарактеризований та-

кими складовими: авторські моделі та школи *TQM*; стандартизовані моделі систем управління; моделі організаційної досконалості та моделі діагностичного самооцінювання; інші моделі, спрямовані на досягнення найвищої якості; інструменти (техніки), що отримали назву “інжиніринг якості”.

© Маматова Т.В.

МЕНТАЛІТЕТ – сукупність та специфічна структура, склад різних психічних властивостей, якостей, особливостей та проявів особи. Поняття **М.** часто використовується для позначення оригінального, своєрідного, неповторного способу мислення, складу розуму, притаманного більшості населення певної країни. У цьому випадку йдеться про національний менталітет.

© Кальниць Ю.Г., Руденко О.М.

МЕНТАЛЬНІСТЬ – специфічний спосіб уявлення етносом свого внутрішнього світу і зовнішніх обставин. Створюється під впливом багатовікових культурно-історичних, геополітичних, природно-кліматичних та інших чинників.

© Сичова В.В.

МЕМОРАНДУМ ПРО ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ В ГАЛУЗІ ПІДТРИМКИ ОПЕРАЦІЙ НАТО З БОКУ УКРАЇНИ – спільний документ України та НАТО для врегулювання питань, пов’язаних з проведенням в Україні навчань за програмою НАТО “Партнерство заради миру”. До прийняття цього документа кожного разу під час таких навчань представники НАТО мали укладати окремий Меморандум про взаєморозуміння з українським урядом, щоб врегулювати чимало практичних аспектів – митні та візові питання, процедури вибору субпідрядників, відшкодування ПДВ, безпека учасників та інформації та багато інших – для того, щоб штаб та підрозділи збройних сил НАТО могли перебувати на території України. Як і у разі підписання будь-яких міжнародних угод, процес обговорення кожного окремого документа був складним та тривалим. Меморандум слугуватиме постійною основою з питань визначення ролі країни, що приймає, а також обов’язків обох сторін: командування НАТО, країни, що приймає (у даному випадку – України), та країн НАТО і держав-партнерів, які відря-

джають свої війська. У рамках Меморандуму практичні питання щодо проведення конкретних навчань чи операцій вирішуватимуться на робочому рівні без потреби проводити переговори на рівні найвищого керівництва. Меморандум є технічною, а не політичною угодою. У жодному разі не дає НАТО право безперешкодного доступу на територію України. Але у разі, якщо такий дозвіл надано урядом та парламентом, наприклад для проведення навчань, Меморандум прискорює та полегшує вирішення організаційних питань, пов’язаних із розгортанням на території України штабу та сил НАТО.

© Кальниць Ю.Г.

МЕРКАНТИЛІЗМ (*mercantilism*) – вчення про джерела багатства суспільства в активному балансі зовнішньої торгівлі, що забезпечують надходження в країну золота і срібла. **М.** – економічна політика періоду становлення капіталізму, яка виявлялася в активному втручанні держави в господарське життя, головним напрямом державної політики вважався протекціонізм.

Багатство меркантилісти не відділяли від грошей, тобто в тодішніх умовах від монетарних металів – золота та срібла. Відповідно багатство держави – це кількість дорогоцінних металів, що є на її території. Для того щоб багатство збільшувалося, надходження золота та срібла в країну має перевищувати їх відплив. Оскільки більшість країн не мають відповідних копалин (це стосувалося й країн, де **М.** зародився та набув найбільшого поширення: Франції, Англії), то головним джерелом золота та срібла меркантилісти вважали активний торговий баланс. Значний вплив на такі погляди справив історичний приклад Іспанії, що, незважаючи на багаті родовища в американських колоніях, витрачала своє золото та срібло на оплату імпорту.

М. виник на основі узагальнення первісного нагромадження капіталу. Меркантилістські методи застосовувались державою для розвитку мануфактурної промисловості, для вирішення виникаючих проблем. Вчення захищало торгівця, і тому Голландія в результаті розквіту та збагачення за рахунок розвитку судноплавства, зовнішньої торгівлі та колоніальної експансії була проголошена ідеалом **М.** **М.** не був випадковим явищем в історії економічної думки, а однозначно і

теорією, і керівництвом до дії тогочасного суспільства.

Ідеї **М.** знайшли поширення серед українських політичних і громадських діячів. Через самостійну економічну діяльність, вважали вони, можна прийти й до незалежності Української держави. Ці ідеї поширювалися викладачами і слухачами Києво-Могилянської академії. Серед викладачів цього навчального закладу були такі визначні вчені, як С.Яворський, Ф.Прокопович, тут навчалися гетьмани І.Виговський, Ю.Хмельницький, І.Самойлович, І.Мазепа, П.Орлик, П.Полуботок.

© Розпутенко І.В.

МЕРТОН РОБЕРТ (1910-2002) – американський соціолог. Основні роботи: “Наука, техніка і суспільство в Англії XVII ст.” (1938), “Соціальна теорія і соціальна структура” (1957, 1967), “Про теоретичну соціологію” (1967), “Соціологія науки” (1973), “Структурний аналіз в соціології” (1975), “Підходи до вивчення соціальної структури” (1975) та ін. Зробив значний внесок у розвиток структурно-функціональної теорії, переглянувши її з позиції організаційного скептицизму, поширив функціональний аналіз із суспільства в цілому на його окремі складові, ввів поняття “дисфункції”, а також поняття “чистого балансу”, що використовуються в управлінській діяльності.

© Сурмін Ю.П.

МЕТА – ідеальне передбачення результату діяльності, що виступає її регулятором. Для **М.** характерні дві особливості: по-перше, **М.** є моделлю майбутнього результату, початковим образом, до якого рухається об’єкт; по-друге, **М.** виступає як варіант задоволення потреби, сформований з кількох альтернатив. В.А.Карташов визначає **М.** як сукупне уявлення про певну модель майбутнього результату, який здатний задовольнити початкову потребу за певних реальних можливостей, що оцінюються за результатами минулого досвіду. **М.** безпосередньо залежить від потреби і є в цьому процесі її прямим наслідком. **М.** виражає активність суб’єкта. Існує кілька важливих проблем, пов’язаних із визначенням **М.**, які доводиться вирішувати: дослідження, формування, зведення до конкретних завдань (декомпозиція) і досягнення в процесі діяльності суб’єкта.

© Сурмін Ю.П.

МЕТА СИСТЕМИ – бажаний результат діяльності системи, який формулюється як найкращий для неї стан. **М.с.** звичайно виражаються у вигляді цільової функції, яка відображає кілька цілей, що творять ієрархію. Філософія **М.с.** базується на тому, що мета не є результатом розумної діяльності системи. Це характерно тільки для деяких систем. Під **М.с.** розуміють певні переважаючі стани, до яких рухається система. Це можуть бути стани рівноваги або деякі функціональні дії системи та її перетворення до певних якісних станів.

© Сурмін Ю.П.

МЕТА У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – суспільна потреба, сформульована у вигляді кінцевого результату державно-управлінської дії, що має об’єктивний, раціональний і системно організований характер.

Мета виступає засобом інтеграції всіляких дій у певну послідовність чи систему. **М.д.у.** являє собою продукт свідомої діяльності, суб’єктивне відображення об’єктивного. Об’єктивні умови, реальні можливості та сили суб’єктивного фактора, конкретне усвідомлення потреб та інтересів об’єктів управління, достовірна оцінка наявного потенціалу приводять до *об’єктивної, раціональної, системно організованої* спрямованості державного управління. **М.д.у.** за будь-яких умов побудована виходячи з принципу ієрархії потреб та інтересів розвитку суспільства. **М.д.у.** реалізується завдяки цілям, які залежно від походження створюють відповідну структуру: *суспільно-політичні* (відображають комплексний, збалансований та якісний характер розвитку суспільства); *соціальні* (відображають вплив суспільно-політичних цілей на соціальну структуру суспільства, взаємодію елементів, стан та рівень життя); *духовні* (характеризують рівень сприйняття духовних (культурних) цінностей); *економічні* (відображають усю сукупність економічних відносин); *організаційні* (визначають структуру та характер взаємодії суб’єкта та об’єкта державного управління); *інформаційні* (забезпечують функціонування прямих та зворотних зв’язків у державному управлінні) та ін. За загальною класифікацією цілі поділяються таким чином: залежно від обсягу – на *загальні та одиничні*; за результатами – *кінцеві та проміжні*; залежно від часу – *стра-*

тегічні, тактичні та оперативні. М.д.у. повинна відповідати таким вимогам: бути *об'єктивною* (виходити з об'єктивних закономірностей і тенденцій розвитку суспільства), *соціально вмотивованою* (відповідати потребам та інтересам людини); *ресурсно забезпеченою* (врахувати реальні можливості); *системно організованою* (мати відповідну логічну структуру, ієрархію).

Визначення **М.д.у.** є найважливішим і складним завданням управлінської діяльності, особливо для держави, яка є складною, багатоконтурною, нелінійною, відкритою, динамічною та імовірнісною системою зі зворотним зв'язком. Визначення **М.д.у.** – це, насамперед, визначення пріоритетів на рівні основних напрямів її діяльності, тобто на найвищому рівні її пріоритетів, які на певний час визначають подальше спрямування державної діяльності, зокрема державного управління, використання наявних ресурсів держави. Принциповий вибір головної мети держави та її основних складових, з одного боку, визначає генеральні напрями державної діяльності, а з другого – потребує їх конкретизації як у просторі, так і в часі. З цієї метою здійснюється структуризація цілей держави, як правило, у формі класичної ієрархічної структури типу “дерева цілей”.

© Кузнецов А.О.

МЕТОД (від грец. *methodos* – шлях дослідження, вчення) – сукупність прийомів (операцій) практичного та теоретичного сприйняття й пізнання (засвоєння) явищ природи та суспільного життя, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо).

Їх класифікація базується на вищезгаданих ознаках, які дають можливість більш чітко виділити групи методів управління. Так, за змістовою характеристикою їх розділяють на такі групи: правового регулювання, організаційно-розпорядчі (адміністративні), економічні, соціально-політичні, соціально-психологічні та морально-етичні.

Існують і інші класифікації методів державного управління: а) за спрямованістю впливу: орієнтовані на загальнодержавний рівень, різноманітні структури, окремих працівників; б) за організаційними формами: тип впливу; спосіб здійснення впливу; часова характеристика; в) за характером управлінського впливу: прямої та непрямої дії;

г) за характером впливу на свідомість людини та її поведінку: стимулювання; примус.

© Тимоха Д.А.

МЕТОД АНАЛІЗУ ВПЛИВОВИХ СИЛ – спосіб пошуку засобів прискорення руху організації до визначених цілей, який заснований на ідеї аналізу протидії сил, одні з яких допомагають досягнути очікуваних цілей (сили, що просувають), а інші заважають просуватися в потрібному напрямі (сили, що протидіють). Якщо сили, що просувають, сильніші, ніж протидіючі, то це означає, що організація вже обрала правильний шлях до запланованих цілей. Якщо ж ні, то необхідно визначити засоби змін у діяльності організації для досягнення нею визначених перспектив. Існують три способи прискорення руху організації: зміцнення сил, що просувають; послаблення сил, що протидіють, або пошук нових сил, що просувають.

© Бакуменко В.Д.

МЕТОД АНАЛІЗУ ІЄРАРХІЙ (*Analytic Hierarchy Process*). При прийнятті управлінських рішень і прогнозуванні можливих результатів людина, що приймає рішення (ЛПР), зазвичай стикається зі складною системою взаємозалежних компонентів (ресурси, бажані наслідки або цілі, особа або група осіб тощо), яку потрібно проаналізувати. **М.а.і.** зводить дослідження до послідовності попарних порівнянь їх окремих складових. Теорія **М.а.і.** широко застосовувалася в багатьох галузях державного управління, економіки, промисловості, у плануванні розвитку за непередбачуваних обставин як окремих підприємств, так і цілих галузей виробництва. Знаходить застосування **М.а.і.** і в багатьох інших випадках: купівля автомобіля, будинку, вибір роботи, розподіл енергії, капіталовкладення в умовах невизначеності тощо. Приймаючи рішення, група експертів робить декомпозицію складної проблеми – визначає її компоненти й відносини між ними, а потім будує ієрархію. Вершиною ієрархії є загальна мета, далі розташовують критерії, за якими порівнюються альтернативи, що становлять нижній рівень. На наступному етапі окремі компоненти ієрархії порівнюють між собою. У результаті визначають відносну важливість елементів в ієрархії. Потім її оцінюють за допомогою таблиці Т.Сааті. Як підсумковий

етап аналізу проблеми **М.а.і.** застосовує процедури синтезу множинних суджень, одержання пріоритетності критеріїв і знаходження альтернативних рішень.

© *Нужний Є.М.*

МЕТОД БАЛАНСОВИЙ – спосіб дослідження макро- та мікроекономічних явищ і процесів, що полягає в зіставленні врівноважувальних систем показників і вимірювання пропорцій у вартісній і натуральній формах. Основними системами таких показників є: виробництво і розподіл, виробництво і споживання, доходи й витрати, нагромадження і споживання, ресурси та їх використання тощо.

© *Сурмін Ю.П.*

МЕТОД ВИКЛЮЧЕНЬ – ґрунтується на поступовому виключенні значної групи складових на підставі закону виключення третього, зміст якого полягає в тому, що справа виглядає так, як описується у висловленні, чи навпаки, і третього не дано.

© *Сурмін Ю.П.*

МЕТОД ВІД ПРОТИЛЕЖНОГО – передбачає моделювання діаметрально протилежної ситуації, порівняння її з аналізованою та формування сукупності релевантних характеристик.

© *Сурмін Ю.П.*

МЕТОД “ДЕЛЬФИ” – різновид методів колективної експертизи, перший з яких розроблений О.Хелмером. Крім найбільш спрощених модифікацій, **М. “Д.”** передбачає відмову від прямих колективних обговорень. Розробляється програма послідовних індивідуальних опитувань групи експертів, зазвичай за допомогою опитувальників, які від туру до туру можуть уточнюватися. Експертні оцінки узагальнюються і піддаються статистичній обробці. Контакти між експертами виключаються, але передбачається ознайомлення їх з думками один одного між турами. На основі отриманої інформації експерти уточнюють свої відповіді. **М. “Д.”** передбачає проведення кількох турів опитувань до досягнення прийнятного збігу всіх висловлених думок. Після цього експерти збираються разом і шляхом безпосереднього спілкування остаточно погоджують свої оцінки. У найбільш розвинених модифікаціях **М. “Д.”** експертам присвоюються вагові коефіцієн-

ти значущості їхніх думок, що обчислюються на основі опитувань, уточнюються від туру до туру і враховуються при отриманні узагальнених оцінок. **М. “Д.”** спрямований на виявлення експертних суджень про явища, які важко виміряти об’єктивно чи оцінити у традиційному розумінні. Основні засоби підвищення об’єктивності результатів у процесі застосування **М. “Д.”** – це використання зворотного зв’язку, ознайомлення експертів з результатами опитування і врахування цих результатів при оцінці значущості думок експертів. Найчастіше **М. “Д.”** застосовується для прогнозування та планування з метою вирішення складних масштабних проблем, особливо міжгалузевого характеру. Вперше **М. “Д.”** були застосовані фірмою “Ренд” у 1962-1964 рр. У 1990-ті рр. на основі **М. “Д.”** проводилися державні та міждержавні прогнози в Японії, Великобританії, Німеччині та Франції.

© *Кравченко С.О.*

МЕТОД “ДЕРЕВА РІШЕНЬ” – спосіб прийняття рішень шляхом вибору найкращого напрямку дій з усіх варіантів вирішення проблеми, заснований на її схематичному представленні у вигляді спеціального “дерева рішень”. Він використовується для оптимізації рішень. За його допомогою здійснюється оцінка ймовірностей альтернативних варіантів розвитку ситуації, а також оцінка їх корисності. “Дерево рішень” може мати два типи вершин, які відповідають двом принципово різним елементам ситуації прийняття рішень. Перший тип – відповідає акту прийняття рішення, а другий – відображує ситуації, які не повністю контролюються людиною, яка приймає рішення. Гілками дерева рішень є прийняті управлінські рішення.

© *Бакуменко В.Д., Сурмін Ю.П.*

МЕТОД “ДЕРЕВА ЦІЛЕЙ” – спосіб декомпозиції (структурування) загальної мети на підділі за ієрархічною структурою, що нагадує дерево. Вперше запропонований американським ученим А.Черчменом у зв’язку з вирішенням проблем прийняття рішень у промисловості. “Дерево цілей” будується в такій послідовності: ідентифікуються цілі, ідеї, концепції щодо досліджуваних систем і визначаються вимоги та можливості для їх розвитку в діапазоні від окремих компонентів і функціональних підсистем до син-

тезу систем; встановлюються критерії та відповідні вагові коефіцієнти для проведення оцінки елементів на кожному рівні; вводяться вагові коефіцієнти для кожного елемента дерева відносно критеріїв на кожному рівні. Велике значення надається використанню кількісного аналізу. У М. “д.ц.” важливу роль відіграють експертні оцінки. “Дерево” не завжди подається в термінах цілей. Зокрема, при значній деталізації зручно говорити про “дерева” цілей, завдань і функцій, під час аналізу цілей наукових досліджень – про “дерево проблем”, а при розробці прогнозів – про “дерево напрямів прогнозування”.

© Сурмін Ю.П., Бакуменко В.Д.

МЕТОД ІНТЕГРАЦІЇ “ДЕРЕВА ЦІЛЕЙ” І ПОЛЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОБ’ЄКТА УПРАВЛІННЯ – загальнометодологічний спосіб концептуалізації цілей програм і проектів у практиці сучасного управління, запропонований В.Д.Бакуменком. Він заснований на використанні “дерева цілей”, яке є дискретною моделлю очікуваного (у визначений термін) майбутнього стану об’єкта управління, та моделі комплексної діяльності, що реально забезпечує траєкторії досягнення відповідних векторів-цілей. Сутність М.і. “д.ц.” п.д.о.у. в тому, що, по-перше, при плануванні використовується модель діяльності, що складається з основної (продукуючої), забезпечувальної (репродукуючої) та управлінської складових діяльності. По-друге, на підставі “дерева цілей” будується безпосередньо пов’язане з ним “дерево основної діяльності”, гілками якого є види діяльності (1-й рівень), напрями діяльності (2-й рівень), види робіт (3-й рівень), напрями робіт (4-й рівень), дії та операції (5-й рівень) для виконання проблемних завдань. По-третє, з метою визначення заходів щодо реалізації механізмів досягнення визначених цілей здійснюється суперпозиція (проекція) “дерев” (ієрархій) забезпечувальної та управлінської діяльності на “дерево основної діяльності”, тобто безпосередньо синхронізується здійснення всіх елементів управлінської та забезпечувальної діяльності з відповідними елементами основної діяльності.

© Бакуменко В.Д.

МЕТОД КОГНІТИВНОГО КАРТУВАННЯ – це метод, що дає змогу з’ясувати взаємозв’язок між лінгвістичними структурами

тексту і структурами уявлень його автора. Інакше кажучи, цей метод дозволяє виявити в політичних текстах структуру міркування (що чому сприяє/заважає, що з чого впливає і тому подібне) і на підставі цього робити висновки про мислення автора тексту і його бачення політичної ситуації. Фактично когнітивне картування дає змогу визначити чинники, які враховують політики при ухваленні рішень. Стратегія вибору чинників задає можливу типологію політичного мислення. Чинники вибираються із загального смислу або з окремих ключових фраз (“політика – це війна”, “тиснути до межі”, “не буває нейтралів”) і т. ін. Проаналізувавши текст автора подібним способом, можна прогнозувати його наміри. Ця методика дозволяє з’ясувати, як політичний діяч сприймає певну проблему і яка його поведінка в кризових або конфліктних ситуаціях; які національні особливості когнітивного стилю політичних лідерів. В основі методу лежить побудова когнітивної карти – графічної стратегії збирання, переробки і зберігання інформації, що міститься у свідомості людини.

Ця методика складається з кількох етапів: 1) проводиться відбір текстових матеріалів, що мають безпосереднє відношення до політичного діяча: інтерв’ю, тексти виступів, автобіографічні статті; 2) виділяються поняття, якими оперує політичний діяч, між ними з’ясовуються причинно-наслідкові зв’язки, визначається ступінь їх “щільності”. Під час аналізу тексту складається когнітивна карта, на якій відображаються основні теми змісту і причинно-наслідкові зв’язки; 3) кількісні підрахунки причинно-наслідкових зв’язків; 4) здійснюється інтерпретація результатів когнітивної карти. Так, структурованість тексту, наявність прямих-зворотних зв’язків, переважання фраз: “по-перше”, “по-друге” свідчить про раціональний склад, про оцінку можливих переваг і ризиків. Переважання оцінних суджень свідчить про підвищену емоційність. Також можна виявити співвідношення внутрішньополітичної і зовнішньополітичної тематик, абстрактні формулювання і апеляцію до конкретних проблем тощо; 5) здійснюється верифікація отриманих результатів.

Сильною стороною методики є її ефективність при аналізі мислення у сфері політичних відносин, міжнародних процесів. Водночас ця методика більш трудомістка,

ніж, наприклад, контент-аналіз. Для підвищення результативності когнітивного картування його застосовують у сукупності з іншими способами.

© Кушнір М.О.

МЕТОДИ ЛОГІЧНОГО ПОШУКУ – складні у використанні прийоми, способи вирішення проблем, пов’язані із сутністю об’єктів застосування. До таких методів належать: метод Бартіні; узагальнений евристичний алгоритм пошуку нових рішень; функціонально-вартісний аналіз; алгоритм розв’язання винахідницьких задач (АРВЗ); теорія вирішення винахідницьких завдань (ТВВЗ).

Метод Бартіні – попередник нині поширених алгоритмічних методів, розроблений у 30-ті рр. минулого століття радянським авіаконструктором Р.Л.Бартіні. Базовими поняттями методу є поняття функціональної моделі технічної системи, що розробляється, і діалектичного розв’язання суперечностей. Р.Л.Бартіні рекомендував розпочинати процес проектування з уявлення, що потрібно для вирішення проблеми за відсутності обмежень щодо конструкторських матеріалів та енергії. Усунення обмежень, на думку Бартіні, означає, що розробник (проектант) повинен уявити собі наявність матеріалів з будь-якими необхідними властивостями, наявність будь-якого виду енергії в будь-якій кількості в необхідному місці простору.

Завдання розробника – зрозуміти, що є дійсною метою існування технічної системи і які її функції. Бартіні вказував, що кращий агрегат літака – це такий агрегат, який під час польоту залишається в ангарі, а функції його виконуються. Після уточнення цілей і функцій необхідно зрозуміти, що заважає їх здійсненню у первісному вигляді. Бартіні пише про це так: “При вирішенні поставленого завдання слід встановити скільки можливо компакту фактогрупу сильного зв’язку, визначити фактори, які відіграють вирішальну роль у питанні, що розглядається, відділивши всі другорядні елементи. Після цього треба сформулювати найбільш контрастне протиріччя “АБО-АБО”, протилежність, що виключає вирішення задачі... Вирішення задачі слід шукати в логічній композиції тотожності протилежностей... “І-І”.

У сучасних умовах підхід, запропонований Бартіні, реалізований у таких методах, як

АРВЗ (алгоритм розв’язання винахідницьких задач), узагальнений алгоритм пошуку нових технічних рішень, комплексний метод пошуку нових технічних рішень і т. ін.

Узагальнений евристичний алгоритм пошуку нових рішень – метод, що розроблений групою дослідників під керівництвом О.І.Половінкіна у 1976 р., є лінійною послідовністю приписів, що призначені для обробки інформації з метою полегшення виходу на рішення. Спочатку метод розглядався авторами як основа для побудови повністю алгоритмізованого методу, що допускає переклад на ЕОМ. У цей час така програма не реалізується. Блок-схема узагальненого евристичного алгоритму складається із семи етапів: 1. Попередня постановка завдання. 2. Вивчення й аналіз завдання. 3. Уточнення й деталізація постановки завдання. 4. Пошук технічних ідей, розв’язків і фізичних принципів дії. 5. Вибір найкращих технічних рішень. 6. Доопрацювання обраних технічних рішень. 7. Аналіз техніко-економічних показників, знайдених технічних рішень і оцінки перспектив їх упровадження. Кожний етап включає низку процедур, сформульованих, як правило, у вигляді рекомендацій (наприклад: “Крок 4.6. Спробуйте перетворити у відшукуване технічне рішення старі технічні рішення, які практично використовуються, або у свій час відкинуті забуті рішення”). Крім процедур, цей метод містить інформаційні фонди.

Функціонально-вартісний аналіз (ФВА) – це метод системного дослідження функцій об’єкта (виробу, процесу, структури), спрямований на мінімізацію витрат у сферах проектування, виробництва та експлуатації об’єкта при збереженні (підвищенні) його якості й корисності. ФВА належить до перспективних методів економічного аналізу, оскільки його відмінною рисою є висока ефективність. Як свідчить практика, при правильному застосуванні ФВА зниження витрат виробництва забезпечується у середньому на рівні 20-25%.

Метод ФВА був розроблений у США в 1947 р. в компанії “Дженерал електрик” групою інженерів на чолі з Л.Майсом і нині застосовується у багатьох промислово розвинутих країнах.

Алгоритм розв’язання винахідницьких задач (АРВЗ) – створена російським дослідником Г.С.Альтшуллером комплексна крокова

програма алгоритмічного типу (послідовність дій), що призначена для з'ясування і розв'язання суперечностей, тобто для аналізу і вирішення дослідницьких завдань (близько 85 кроків). АРВЗ базується на законах розвитку технічних систем і включає: власне програму; інформаційне забезпечення, що живиться з інформаційного фонду; методи управління психологічними факторами, які є складовою частиною методів розвитку творчої уяви.

Теорія вирішення винахідницьких завдань – методика, яка системно і методологічно підійшла до проблеми винахідництва й інтенсивності міркування (розробником у 40-х рр. минулого століття став Г.С.Альтшуллер). За висновками Г.С.Альтшуллера, винахідницька творчість пов'язана зі зміною техніки, що розвивається за певними законами, і створення нових засобів праці має, незалежно від суб'єктивного до цього відношення, підпорядковуватись об'єктивним закономірностям. Поява ТВВЗ була зумовлена потребою прискорити винахідницький процес, виключивши з нього елементи випадковості: раптові і непередбачуване осяяння, сліпий перебір і відкидання варіантів, залежність від настрою і т. ін. Крім того, метою ТВВЗ є поліпшення якості і збільшення рівня винаходів за рахунок усунення психологічної інерції і посилення творчої уяви. Тому в процесі розвитку ТВВЗ вийшла за межі вирішення винахідницьких завдань і сьогодні використовується в нетехнічних галузях (політика, бізнес, управління та ін.).

Основні функції і сфери застосування ТВВЗ: вирішення винахідницьких завдань будь-якої складності й спрямованості; прогнозування розвитку технічних систем; розвиток творчої уяви і мислення; розвиток якостей творчої особистості та розвиток творчих колективів.

© Кушнір М.О.

МЕТОД МОЗКОВОЇ АТАКИ (метод мозкового штурму, англ. *brainstorming*) – оперативний дослідницький метод швидкого колективного розгляду наукових проблем без попереднього детального їх обговорення і розробки. Це метод вирішення проблеми на основі стимулювання творчої активності, за якого учасникам обговорення пропонують висловлювати якомога більшу кількість варіантів розв'язання. На основі висловлених ідей обирають найбільш вдалі, які можуть бути використані на практиці. Метод мозко-

вої атаки набув широкого застосування у владних структурах в умовах гострого дефіциту часу і необхідності невідкладного ухвалення стратегічних рішень, динамічних, нестандартних дій. Винахідником методу мозкової атаки вважається морський офіцер Олексій Осборн, який розробив цей метод і створив школу підготовки винахідників і раціоналізаторів.

У процесі застосування **М.м.а.** необхідно дотримуватися певних правил, а саме: забезпечити якомога більшу свободу мислення учасників і висловлювання ними нових ідей; не припускати критики в процесі дискусії; не оголошувати нереальною і не припиняти обговорювати жодну ідею; висловити якомога більше ідей, бажано нетривіальних. На практиці досить важко забезпечити виконання зазначених правил, створити дійсну атмосферу “мозкової атаки”, зменшити вплив посадової ієрархії організації. Плідній роботі залучених до обговорення фахівців часто сприяє спеціально підготовлений організатор, який спрямовує процес експертного дослідження у конструктивному напрямі.

© Мельник О.О., Сурмін Ю.П.

МЕТОД НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ – сукупність пізнавальних правил та прийомів, що реалізуються у вигляді взаємопов'язаних операцій, призначених для одержання нових наукових знань. Згідно з визначенням Р.Декарта, це точні й прості правила, дотримання яких веде до збільшення наукового знання. **М.н.д.** складається з трьох етапів: етапу дослідження, на якому виявляються нові об'єктивні явища та процеси або нові сторони відомих об'єктів і процесів; етапу доведення, тобто встановлення внутрішнього раціонального зв'язку сукупності отриманих результатів та його експериментального підтвердження; етапу пояснення, коли результати перетворюються на наукове знання. Розроблення та застосування **М.н.д.** визначається знанням певних принципів та законів функціонування й розвитку об'єкта наукового дослідження, а також метою наукового дослідження. Розрізняють загальнонаукові та конкретно-наукові **М.н.д.** Загальнонаукові **М.н.д.** є універсальними засобами пізнання, що використовуються в багатьох, а у тенденції – в усіх галузях науки. Видається цікавою точка зору, згідно з якою множину цих методів можна поділити на дві

групи – філософського і нефілософського походження. До методів філософського походження (логіко-гносеологічних) відносять аналіз, синтез, дедуктивний та індуктивний умовивід, формалізацію, систематизацію, моделювання, ідеалізацію, експеримент, спостереження тощо. До методів нефілософського походження відносять математичні, імовірісно-статистичні, кібернетичні, системного аналізу, збирання та обробки інформації, дослідження операцій, теорії ігор тощо. Конкретно-наукові **М.н.д.** – це високоспеціалізовані засоби, що безпосередньо регламентують наукові дослідження й застосовуються лише до певних класів об'єктів дослідження й пізнавальних завдань в окремих галузях науки або наукових дисциплінах (наприклад спеціальні методи математики, біології, хімії, фізики, статистичні методи соціології тощо). Система **М.н.д.** у галузі науки “Державне управління” перебуває у стадії формування. Ця система в розвиненому вигляді, з урахуванням інтегративного та міждисциплінарного характеру досліджень, має включати в адаптованому вигляді як низку загальнонаукових методів, так і методи таких наук, як право, політологія, економіка, соціологія, філософія, психологія, менеджмент, інформатика, кібернетика, теорія систем, математика тощо.

© Сурмін Ю.П., Бакуменко В.Д.

МЕТОД НОРМАТИВНИЙ – обґрунтовується сукупність нормативів, що визначають ефективність системи, а потім реальна система порівнюється з нормативною системою, що дає змогу виявити характер і ступінь відхилення від норми.

© Сурмін Ю.П.

МЕТОД ОЦІНКИ ФАКТОРІВ ВНУТРІШНЬОГО ТА ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ОРГАНІЗАЦІЇ – засоби вивчення впливу рушійних сил внутрішнього та зовнішнього середовищ на результати діяльності організації. Американські вчені М.Мескон, М.Альберт, Ф.Хедоурі зараховують до факторів внутрішнього середовища цілі, структуру, завдання, технологію та людей. Роль людського фактора є однією з провідних і визначається такими характеристиками, як: здібності, знання, потреби, поведінка, розуміння цінностей організації тощо. Зовнішнє середовище характеризується географічни-

ми, виробничо-ринковими, соціально-політичними факторами. Поширена така класифікація зовнішніх факторів: 1) прямої дії (постачальники, закони, державні органи, конкуренти, профспілки, споживачі); 2) непрямої дії (міжнародні події, науково-технічний прогрес, макроекономіка, соціокультурні фактори). Комплексна оцінка факторів внутрішнього та зовнішнього середовища є підставою для побудови стратегії організації.

© Бакуменко В.Д., Штика Л.Г.

МЕТОД ПОРІВНЯННЯ – порівняння даної системи, явища, процесу з іншими, зокрема еталонними, що дає змогу виявити їх особливості.

© Сурмін Ю.П.

МЕТОД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ – метод державного управління, відповідно до якого управління суспільними процесами і саморегулювання держава здійснює шляхом видання загальнообов'язкових нормативних актів і який являє собою сукупність юридичних прийомів, засобів, способів впливу органів державної влади на суспільство та його складові елементи. **М.п.р.** характеризують два аспекти: наявність суб'єкта (джерела) правового регулювання, тобто органу, уповноваженого на видання відповідних правових норм, а також зміст самих правових норм.

М.п.р. є однією з підстав визначення критеріїв системи права у галузі права (разом із предметом правового регулювання). **М.п.р.** – це сукупність прийомів та способів впливу права на суспільні відносини. Визначення методу дозволяє відповісти на запитання: “яким чином (як)” регулюються суспільні відносини, що є предметом певної галузі права. **М.п.р.** вказує, яким чином здійснюється регулювання суспільних відносин, якими прийомами і способами.

Кожна галузь права має свій **М.п.р.** Методи орієнтовані на способи правового регулювання: дозвіл, зобов'язання й заборону. Загальними є два **М.п.р.**: *імперативний* (владно-авторитарний, директивний) – метод, побудований на засадах влади і підпорядкування, на відносинах субординації (метод “вертикалі”). Він передбачає заборони, обов'язки, покарання; *диспозитивний* – метод, побудований на засадах юридичної рівності суб'єктів, згоди сторін, їх непідлеглості один

одному (метод “горизонталі”). Він припускає дозвіл.

У зв’язку з цим під час характеристики галузей права також користуються поділом методів правового регулювання на: метод владних приписів (зобов’язання), метод автономного прийняття рішень, метод рівності сторін і вільного їх волевиявлення (дозвіл), метод заохочення і винагороди, метод заборони, метод змагальності, рекомендаційний метод тощо.

Отже, публічному праву притаманний імперативний метод (метод субординації), приватному – диспозитивний (метод координації). Для комплексних галузей права характерне поєднання цих методів (наприклад у підприємницькому праві майнові (товарно-грошові) відносини регулюються за допомогою диспозитивного методу, управлінські – імперативного). Аналогічне поєднання методів спостерігається в екологічному, аграрному, земельному й процесуальних галузях права.

© Остапенко О.Г.

МЕТОД РАНЖУВАННЯ – формування для сукупності об’єктів відносин взаємної підпорядкованості шляхом їх оцінювання відповідно до заданої якісно-кількісної виміральної шкали. **М.р.** найчастіше реалізується із залученням експертів. Типовим прикладом застосування **М.р.** в державному управлінні є визначення пріоритетів соціально-економічного, науково-технологічного розвитку.

© Сурмін Ю.П.

МЕТОД СЕРЕДНЬОГО І ВІДХИЛЕНЬ ВІД НЬОГО – оцінювання місця об’єкта в певній сукупності шляхом обчислення середнього значення певної характеристики для сукупності й визначення відхилення від неї для даного об’єкта.

© Сурмін Ю.П.

МЕТОД СІНЕКТИКИ (від грец. *synectics* “поєднання різнорідних елементів”) – метод стимулювання творчої активності, за якого створюються особливі умови, що стимулюють висунення неочікуваних і нестереотипних аналогій і асоціацій до вирішення поставленого завдання; по суті, цей метод є розвитком і удосконаленням методу мозкового штурму. Запропонований В.Дж.Гордоном у 1960 р. і бере початок з назви його фірми “Сінектікс Інкорпорејтед”.

При сінектичному штурмі допускається критика, що дає змогу розвивати й видозмінювати висунуті ідеї. Цей штурм веде постійна група.

П’ять основних принципів, що лежать в основі сінектичного підходу:

1. Відстрочення, тобто спочатку здійснюється пошук нових точок зору або перспектив, а не рішень. Наприклад, перш ніж безпосередньо обговорювати типи помп для закачування води, краще, якщо сінектична група обговорить більш загальну тему – як взагалі пересувати “речі” з місця на місце.

2. Автономності об’єкта, тобто дозволити проблемі “мати успіх” самій по собі. Наприклад, замість бесіди про те, що здійснено відносно створення програмного забезпечення для настільної видавничої системи, група може зосередитись на тому, яка була б “ідеальна” настільна видавнича система. Таким чином, проблема більшою мірою, ніж потенційні технологічні рішення, стає центром дискусії.

3. Використання “банальностей”, тобто застосування звичного для того, щоб зрозуміти невідоме. Приклад такого підходу: групі викладачів університету дається завдання скласти навчальний план з інформатики для початківців. Перш ніж фокусуватися на інформатиці, можна попросити групу зосередитись на тому, що взагалі може бути розцінено як “майстерність” у цій сфері.

4. Включення/виділення, тобто чергування загального і специфічного з тим, щоб специфічні приклади були визначені й розглядалися як частина більшого.

5. Використання метафор, застосування аналогій для висвітлення нових точок зору.

© Кушнір М.О.

МЕТОД СИСТЕМАТИЗАЦІЇ – групування, упорядкування сукупності об’єктів за певною системою ознак.

© Сурмін Ю.П.

МЕТОД СИТУАЦІЙНИХ ВПРАВ (англ. *case study*) – сучасний активний метод навчання, що являє собою сукупність прийомів осмислення ситуації, її структури, визначення факторів, тенденцій розвитку та ін. Серед основних понять, що описують метод, потрібно виділити такі як “ситуація”, “аналіз”, а також похідне від них поняття “аналіз ситуації”. Під ситуацією розуміється

деякий стан процесу, який містить у собі деяку суперечність, що має бути вирішена. Основні складові **М.с.в.** такі: *здійснення проблемного структурування*, що передбачає виділення комплексу проблем ситуації, їх типології, характеристик, наслідків, шляхів вирішення; *визначення параметрів структури ситуації*, її функцій, взаємодії з оточуючим і внутрішнім середовищем; *встановлення причин*, що призвели до виникнення цієї ситуації і наслідків її розгортання; *діагностика змісту діяльності в ситуації*, її моделювання й оптимізація; *побудова системи оцінок ситуації*, її складових, умов, наслідків, дійових осіб; *підготовка передбачень* щодо ймовірного, потенційного і бажаного майбутнього; *вироблення рекомендацій* щодо поведінки дійових осіб у ситуації; *розробка програм діяльності* в даній ситуації.

© Сурмін Ю.П.

МЕТОД “СЦЕНАРІО” – спосіб підготовки й погодження уявлень про можливий розвиток проблемних ситуацій у вигляді сценарію. Під останнім розуміють будь-який документ, що містить аналіз проблемних ситуацій, а також розроблену на його основі логічну послідовність подій або варіанти її розв’язання. Сценарій передбачає не тільки змістовні міркування, що допомагають не залишити поза увагою деталі, а й містить, як правило, результати кількісного техніко-економічного або статистичного аналізу з попередніми висновками. Сценарій є попередньою інформацією, на основі якої проводиться подальша робота з прогнозування розвитку галузі або з розробки варіантів проекту. Практично сценарій допомагає заздалегідь скласти уявлення про проблему, а після цього розпочати більш формалізований опис системи засобами системного аналізу. Є два типи сценаріїв – дослідницький і нормативний. Перший описується від теперішнього часу до майбутнього, у той час як другий тип сценарію будується зворотним шляхом – від майбутнього стану до теперішнього часу, щоб виявити впливи і дії, необхідні для реалізації бажаної мети. Перевагами цього методу є зосередження уваги на ключових моментах розвитку ситуації й деталях, що залишаються поза увагою при абстрактних міркуваннях. Різновидами реалізації **М.“с.”** є, наприклад, такі: отримання погодженої думки; процедура незалежних

сценаріїв (окремо за аспектами та процедурами погодження); використання матриць взаємодії (експертна оцінка потенційних взаємовпливів подій та оцінка ймовірності подій). Існує методологія складання сценаріїв, яка базується на попередньому визначенні простору параметрів, що характеризують систему. Ці простори будуються для послідовних дискретних інтервалів часу. Американськими вченими Абтом, Фостером і Рі запропонований цікавий метод розробки сценаріїв, що передбачає такі етапи: аналіз ситуації з визначенням основних сил і взаємовідносин; аналіз розвитку ситуації з використанням контент-аналізів, прогнозів експертів і виділення набору істотних змінних; визначення для кожної змінної відповідної вербально-числової шкали; визначення всіх значень парних взаємодій між змінними (подаються в матричному вигляді); можливим є подання сценарію у вигляді змістовного опису, що є зручним для звітів. Групує сценарії в класи, можна визначити раціональну стратегію впливу на ситуацію. Вважається, що першим застосував **М.“с.”** Г.Кан.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

МЕТОД ТИПІЗАЦІЇ СТРУКТУР І ЗАВДАНЬ ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВИХ РІШЕНЬ – призначений для типізації побудови структур державних програм і відбору програмних завдань шляхом їх віднесення до однієї з таких підсистем, як практика, теорія, технологія, методологія, дослідження, навчання, професійна культура й комунікація. Цей метод дає змогу розробити типові структури як навчальних планів дисциплін, так і програм різних видів суспільної діяльності.

© Бакуменко В.Д.

МЕТОД ТИПІЗАЦІЇ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – спосіб узагальнення, уніфікації та систематизації функцій, структур, підходів, методів, технологій, процедур, регламентів, програм у державному управлінні. Наприклад, запропонований метод типізації побудови структур державних програм і відбору програмних завдань шляхом їх віднесення до однієї з таких підсистем, а саме: практики, теорії, технології, методології, дослідження, навчання, професійної культури й комунікації. Цей метод дає змогу розробити типові структури як навчальних

планів дисциплін, так і програм різноманітних видів суспільної діяльності.

© Бакуменко В.Д.

МЕТОД УПРАВЛІНСЬКИХ ВПЛИВІВ – спосіб, який передбачає усвідомлення суб'єктом управління суспільної потреби, інтересів і мети в управлінні, їх юридичне і нормативне визначення та практичне здійснення в його рішеннях й діях, спрямованих на об'єкт управління. Управлінські впливи є похідними відносно управлінських рішень та являють собою форму їх прояву (відображення). Управлінське рішення й відповідні управлінські впливи покликані спонукати до дій та/або подій в об'єкті управління, які спрямовані на зміну ситуації в оточуючому середовищі в напрямі, що очікується суб'єктом управління.

© Бакуменко В.Д.

МЕТОД “ФОКУС-ГРУП” – спосіб глибокого групового інтерв'ю, що належить до групи якісних методів пізнання, сформованих у соціології на хвилі критики кількісних, структурно-функціональних методів і на досвіді використання груп у соціально-психологічних та експериментальних дослідженнях. Важливим напрямом використання **М. “ф.г.”** є управління. Завдання, що вирішуються за допомогою цього методу, досить різні, а саме: обґрунтування управлінських рішень та їх прийняття, виявлення соціально-психологічної реакції на них, робота з персоналом, антикризове управління та ін. Досить ефективним є застосування фокус-груп у процесі формування іміджу політичних інститутів для пошуку його істотних меж, виявлення механізмів сприйняття різними соціальними групами, для вироблення і реалізації виборчих політичних технологій, коли він застосовується як ефективний засіб зворотного зв'язку з виборцями. **М. “ф.г.”** також застосовується при розробці й перевірці ефективності всіляких соціальних технологій, об'єктом яких виступають соціально-психологічні процеси. Серед причин, які роблять цей метод популярним, потрібно виділити: по-перше, здатність методу проникати у внутрішній світ особистості, отримувати інформацію про цінності, позиції, мотиви і установки людей, інформацію глибоко персоніфіковану, що відображає внутрішній світ конкретної особистості; по-

друге, метод дає таку індивідуальну інформацію, яку можна узагальнити на цілу спільноту; по-третє, метод дуже економний – йому властиві відносно невеликі фінансові витрати порівняно з майже усіма методами соціології, особливо з масовими опитуваннями. За допомогою цього методу досить швидко досягаються пізнавальні цілі дослідження. Разом з тим для цього методу характерні й значні недоліки, серед яких особливо вагомим є те, що він вимагає досить високої кваліфікації дослідника, який повинен володіти знаннями психології особистості й групи, а також розвиненими навичками спілкування.

© Сурмін Ю.П.

МЕТОД ФОРМАЛІЗАЦІЇ – дослідження об'єкта шляхом переведення його якісних та кількісних характеристик у деяку знакову форму з метою аналітичного оперування ними. Формалізація передбачає введення символів, заміщення ними характеристик об'єкта, що дає змогу виявити таку інформацію, яку неможливо отримати шляхом змістовного аналізу.

© Сурмін Ю.П.

МЕТОД ФОРМАЛЬНО-ЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ БАЗ – спосіб виявлення прогалин у нормативно-правових базах, запропонований В.Д.Бакуменком. В основу **М.ф.-л.а.н.-п.б.** покладена ідея, що кожна проблемно-орієнтована нормативно-правова база регулює, по суті, певну сферу діяльності. Тому першим етапом дослідження є системний аналіз сфери діяльності, що підлягає правовому регулюванню, за допомогою методу “дерева цілей”. Сфера діяльності, що досліджується, спочатку розбивається на кілька основних напрямів діяльності. Далі кожен напрям деталізується у видах діяльності, що складають цей напрям. Таким чином, проблемно-орієнтована сфера діяльності подається у вигляді дворівневого “дерева цілей”. Наступним етапом аналізу є системне подання нормативно-правової бази, що регулює цю сферу діяльності, у вигляді ієрархії нормативно-правових актів за їх юридичною силою. Заключним етапом аналізу є композиція (проекція) ієрархії нормативно-правових актів за їх юридичною силою на “дерево цілей” у даній сфері діяльності. В результаті отримуємо картину наповненості правово-

го поля, зокрема наявності прогалин у правовому регулюванні даної сфери діяльності. Як розвиток цього методу слід розглядати деталізацію видів діяльності за видами робіт.

© Бакуменко В.Д.

МЕТОД ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ОБСТЕЖЕННЯ – спосіб вивчення розподілу функцій та повноважень як між структурними підрозділами організації, так і між різними організаціями, що здійснюють свою діяльність у відповідному секторі економіки та управління, з метою максимально можливого усунення їх дублювання. Передбачає такі дії: чітке окреслення сфери повноважень організації, моніторинг прийняття рішень у процесі управління; збирання найбільш повної інформації про реальні функції, що здійснюються організацією; ретельний аналіз кожної з цих функцій; перерозподіл та розмежування за результатами цього аналізу функцій між підрозділами або організаціями; підготовку звіту про проведення обстеження та передачу його уповноваженій особі або органу влади. Цей звіт є основою для підготовки плану детальних заходів щодо проведення комплексної реформи відповідного сектору економіки та управління на основі наданих пропозицій. У межах адміністративної реформи в Україні передбачено прискорення завершення функціональних обстежень відповідних міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, внесення за їх результатами пропозицій щодо подальшого проведення адміністративної реформи, які б передбачали, зокрема, спрощення системи державного управління, ліквідацію її неефективних ланок, запровадження уніфікованих структур апаратів центральних органів виконавчої влади, упорядкування та підвищення рівня заробітної плати державних службовців, маючи на меті створення реальних умов для здійснення добору державних службовців на конкурсних засадах; вжиття відповідних заходів для забезпечення законодавчого врегулювання питань правового статусу членів Кабінету Міністрів України, прискорення узгодження проблемних позицій та прийняття низки законів.

© Штика Л.Г., Гогіна Л.М.

МЕТОДИ АДМІНІСТРАТИВНІ – це способи прямої дії (впливу) на об'єкт управлін-

ня, які базуються на повноваженні суб'єкта управління (органу державної влади, керівника) видавати накази, розпорядження, розробляти інструкції, інші нормативні документи та на обов'язку підлеглого (конкретного об'єкта управління) їх виконувати. За характером впливу **М.а.** поділяються на регламентуючі, розпорядницькі, організаційно-стабілізуючі та дисциплінарні.

© Бакуменко В.Д.

МЕТОДИ АДМІНІСТРАТИВНІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ – методи впливу держави на економіку за допомогою адміністративних важелів з метою вирішення проблем, які не під силу ринкові. Зазвичай, це пряме управління з боку держави, яке передбачає: використання системи державних замовлень та контрактів; застосування ліцензій, дозволів, квот, санкцій і штрафів; запровадження норм і стандартів, які регламентують вимоги до якості робіт, послуг, продукції, до організації виробничих процесів, операцій на внутрішньому і зовнішньому ринках тощо; встановлення державних цін, цінових тем, і здійснюється за допомогою нормативних актів, вказівок, розпоряджень. До **М.а.д.р.е.** належить адміністративний контроль. Використання адміністративних методів доцільне в ситуаціях, коли ні чим не обмежена свобода окремих суб'єктів зумовлює втрати для інших суб'єктів і ринкової економіки в цілому.

© Мельник А.Ф.

МЕТОДИ АНАЛІЗУ – способи отримання знань про об'єкт, процес, явище через його розділення на частини та вивчення їх особливостей та взаємозв'язків. Серед поширених методів аналізу можна назвати такі: *декомпозиція*, тобто розклад на складові частини систем, процесів, проблем, процедур; *виявлення прямих та зворотних зв'язків* між складовими елементами об'єкта аналізу; *класифікація*, тобто розподіл множини на підмножини за певними ознаками; *редукція*, тобто зведення структури об'єкта до більш простої; *оцінювання* як систематичне застосування методів дослідження для характеристики елементів об'єкта аналізу; *формалізація*, тобто відображення результатів мислення в точних поняттях, твердженнях; *умовивід*, тобто розумова дія, що пов'язує думки різного змісту в ряд посилок та наслідків;

застосування логічних прийомів, а саме *індукції* (формулювання висновків – від часткового до загального); *дедукції* (формулювання висновків – від загального до часткового); *формулювання висновків з понять* на підставі тотожності, формальної логіки, за аналогією, від протилежного; *виведення норм* (більш конкретних із більш загальних); *кореляційний аналіз*, тобто виявлення взаємного зв'язку, взаємозалежності, співвідношення елементів аналізу; їх імовірнісної або статистичної залежності; *інтерполяція*, тобто знаходження проміжних значень параметрів за низкою логічних або статистичних даних; *екстраполяція*, тобто поширення висновків щодо певних аспектів на проблему (процес) у цілому та на майбутній її розвиток; *моделювання*, тобто дослідження проблем, процесів або систем шляхом побудови та вивчення їх моделей, зокрема структурних, що відображають взаємозв'язки між елементами об'єкта аналізу, та функціональних моделей, які відображають комплекс функцій об'єкта аналізу та його елементів; *імітація*, тобто виконання експериментів на моделі реальної ситуації з метою з'ясування, як змінюватиметься ситуація в просторі та часі; *побудова дерева цілей*, що являє собою структуровану, побудовану за ієрархічним принципом сукупність цілей системи, процесу, проблеми, в якій виділені головна ціль (мета) та підціль нижчих рівнів, а також *дерева рішень*, яке являє собою схематичне зображення складного процесу прийняття рішень; *експертиза*, тобто мотивовані висновки або оцінки фахівця-експерта (або фахівців) щодо певного питання, проблеми; *визначення та розподіл пріоритетів*, тобто першочерговості вирішення проблем щодо термінів або ресурсного забезпечення; *евристика*, тобто спеціальні неформальні методи вирішення завдань шляхом процесу продуктивного творчого мислення (евристичної діяльності); *елімінування*, тобто виключення з розгляду ознак, факторів, показників, що не пов'язані з даним процесом, явищем; *виділення релевантної інформації* для прийняття рішень, тобто даних під конкретне завдання; *забезпечення репрезентативності*, тобто представництва цілого (системи, процесу, проблеми) його частинами; *врахування факторів невизначеності та ризику*, тобто ймовірності отримання певних результатів за умов наявності численних джерел

та параметрів впливу на об'єкт аналізу; *врахування людського фактора*.

© Сурмін Ю.П.

МЕТОДИ АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – сукупність загальних і спеціальних засобів аналітичних досліджень, у тому числі: структурування проблем, аналіз припущень, класифікаційний, ієрархічний та синектичний аналізи, експертиза. Передбачають вироблення нових знань щодо проблеми та факторів впливу на проблемну ситуацію. *Структурування проблеми* передбачає поділ на складові елементи та визначення їх взаємозв'язку. *Аналіз припущень щодо проблеми* – це метод, завдяки якому виявляються, оцінюються, відкидаються будь-які суперечливі припущення щодо проблеми. *Класифікаційний аналіз даних* є засобом розрізнення та групування даних про проблему шляхом визначення: доречності (чи дані допомагають з'ясувати проблему та вказати на її вирішення?); вичерпності (чи дані розкривають усі аспекти проблеми?); узгодженості (чи дані організовано таким чином, що вони не є взаємовиключними?); послідовності (чи всі категорії даних базуються на однакових принципах?). *Ієрархічний аналіз* є методом оцінки значущості проблем (можливі, вірогідні, такі, що дають підставу для термінових дій тощо). *Синектичний аналіз* є засобом розв'язання проблем шляхом виявлення аналогічних чи подібних проблем та їх вирішення в часі (історичний синектичний аналіз), у просторі суспільної діяльності (просторовий синектичний аналіз). *Експертиза* є методом оцінювання проблем силами залучених для цього експертів.

© Сурмін Ю.П.

МЕТОДИ АНАЛІТИЧНІ В УПРАВЛІННІ – сукупність методів і процедур підготовки і вироблення управлінських рішень, які можуть засновуватися на застосуванні математичного моделювання, імітації на ЕОМ кількісного апарату статистики і соціології, експертних методів, евристичних та інших підходів. Загальним для **М.а.у.** є підвищення обґрунтованості рішень, що приймаються, на базі докладного раціонального аналізу проблем із залученням досягнень сучасної науки управління. Близьким за значенням є поняття “аналітичні дослідження”, яке озна-

чає вивчення й знаходження рішень практичних завдань державного управління за допомогою аналітичних методів

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.,
Штика Л.Г.

МЕТОДИ БАГАТОКРИТЕРІАЛЬНОГО ВИБОРУ – методи, за допомогою яких здійснюється порівняння та багатокритеріальний вибір з множини альтернативних варіантів при прийнятті управлінських рішень. До **М.б.в.** відносять наступні. *Метод виділення множини парето-оптимальних альтернатив*, під якими розуміють “недомінуючі” альтернативи, у яких значення критеріїв такі, що при переході до будь-якої іншої альтернативи значення якого-небудь (або кількох) з критеріїв не поліпшуються без погіршення значення хоч б одного з інших критеріїв. Таким чином, парето-оптимальні альтернативи – це альтернативи, що переважають інші за кожним із критеріїв. *Метод головного критерію*, згідно з яким один із критеріїв приймається як основа вибору, а всі інші враховуються у вигляді обмежень, що визначають сферу допустимих альтернатив. Перевагою методу є порівняна простота побудови узагальненого критерію вибору, а основним недоліком – те, що альтернативи оцінюються тільки за одним критерієм, а значення інших, якщо вони задовольняють обмеженням, не враховуються. *Методи адитивних і мультиплікативних перетворень* передбачають формування узагальненого критерію оцінки альтернатив як суми або добутку часткових критеріїв, що мають деякі вагові коефіцієнти. Застосування цих методів передбачає дотримання двох умов: критерії оцінки повинні вимірюватися одними і тими ж самими одиницями; вони повинні задовольняти умови адитивності. Методи дуже часто використовуються, якщо порівняння альтернатив здійснюється за економічними критеріями. Недолік методів – необмежена можливість компенсації, тому альтернатива з дуже малим або великим значенням якогось одного критерію буде визнаватися найкращою, навіть якщо за усіма іншими критеріями вона є значно гіршою. Для усунення цього недоліку вводяться діапазони допустимих значень критеріїв. *Методи визначення відстані до ідеальної альтернативи*, в яких узагальнена якість альтернатив оцінюється відстанню між прийнятою

ідеальною і розглядуваною альтернативами. Чим менша ця відстань, тим краща альтернатива. У цих методах результат залежить від масштабу одиниць критеріїв, тому їх можна застосовувати лише тоді, коли ці масштаби однакові, а критерії мають подібний зміст. *Метод визначення коефіцієнта кореляції* передбачає, як і в попередніх методах, порівняння кожної альтернативи з ідеальною за допомогою спеціально обчислюваного коефіцієнта кореляції. Критерії можуть вимірюватися різними одиницями, що вимагає нормалізації їх критеріїв та вагових коефіцієнтів. *Експертні методи на основі теорії багатовимірної корисності* передбачають об’єднання критеріїв, тобто формування узагальненого критерію оцінки альтернатив як суми часткових критеріїв з деякими ваговими коефіцієнтами. Як значення критеріїв, так і вагові коефіцієнти визначаються на основі думок експертів за допомогою їх попереднього опитування. Оскільки критерії мають, як правило, різний зміст, одні критерії є кількісними, а інші – якісними, то для їх об’єднання застосовуються бальні шкали оцінок. З метою переходу до таких шкал експертним шляхом призначаються бальні оцінки різним рівням якісних показників, а діапазони можливих значень кількісних показників розбивають на інтервали, яким також призначаються бальні оцінки.

© Кравченко С.О.

МЕТОДИ ВЗАЄМОДІЇ УПРАВЛІНСЬКИХ СТРУКТУР – систематизована сукупність певних дій (кроків, заходів) органів влади всіх рівнів щодо налагодження та здійснення тісної співпраці у вирішенні як загальних, так і повсякденних питань. Визначення методів та їх спрямованість залежить від форми взаємодії (внутрішня або зовнішня взаємодія). Методи внутрішньої взаємодії спрямовані на обмін інформацією, ідеями, результатами діяльності між самими управлінськими структурами. Значна частина такої інформації призначена тільки для внутрішнього користування. Методи зовнішньої взаємодії спрямовані на співпрацю з громадськістю. Вони суттєво відрізняються від методів внутрішньої взаємодії. Основними серед них є інформування; консультування; делегування; контроль. Взаємодія органів влади з громадськістю має здійснюватися на засадах відкритості та прозорості.

Відкритість органів влади веде до повної прозорості їх діяльності.

© Бабінова О.О.

МЕТОДИ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ – способи управління конфліктними ситуаціями. Їх можна поділити на дві категорії: структурні та міжособистісні. До структурних методів розв’язання конфлікту відносять такі: пояснення вимог до роботи; використання координаційних та інтеграційних механізмів; встановлення загальних організаційних комплексних цілей, а також застосування системи винагород. Відомі п’ять основних міжособистісних стилів розв’язання конфліктів, а саме: ухилення, згладжування, примушення, компроміс і вирішення проблеми.

© Гогіна Л.М., Іванченко Ю.Г.

МЕТОДИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – способи владного впливу державних органів на процеси суспільного і державного розвитку, на діяльність державних структур і конкретних посадових осіб. **М.д.у.** безпосередньо пов’язані з практичною реалізацією державної влади, її керуючим впливом на об’єкти державного управління відповідно до інтересів і волі держави, із забезпеченням реалізації цілей і функцій державного управління, оскільки в них містяться механізми встановлення взаємовідносин між суб’єктом і об’єктом державного управління, реалізації компетенції суб’єктів державного управління відповідно до їх владно-управлінських повноважень. У механізмах державного управління важливе значення надається методам, що стимулюють, активізують та спрямовують на досягнення поставлених цілей. Серед таких методів можна виділити морально-етичні, соціально-політичні, економічні та адміністративні. *Морально-етичні методи* засновані на зверненні до гідності, честі і совісті людини. Їх завдання полягає у формуванні доброї психологічної обстановки, сприятливої для вирішення поставлених завдань. Наприклад, нагороди, відзнаки, заохочення. *Соціально-політичні методи* впливають на відповідні інтереси людей та їх угруповань, їх статус у суспільстві, можливості самореалізації. Наприклад, створення умов для службової кар’єри. *Економічні методи* зумовлені роллю економічних інтересів у житті суспільства та

відповідно в управлінських процесах. Вони використовують різноманітні економічні інструменти впливу. Наприклад, фінансові, фіскальні, дозвоільні тощо. *Адміністративні методи* визначають поведінку і діяльність людей. Їх відносять до жорстких засобів впливу. Наприклад, розпорядження, накази, вказівки, інструкції, контроль за виконанням. **М.д.у.** незалежно від застосування в конкретній сфері суспільного життя можна віднести до прямого адміністративного і непрямого регулюючого впливу з боку органів державної влади на відповідні об’єкти управління. До *першої групи* відносять методи правового регулювання, переконання, примушення, державного контролю тощо. До *другої* – виховання, демократизації управління, розміщення державних замовлень, оподаткування, визначення митної вартості товару тощо. Серед методів першої групи: *метод правового регулювання*, за допомогою якого держава через свої органи справляє вплив на суспільні відносини, дозволяючи їх учасникам здійснювати дії правового характеру, надаючи їм відповідні права і накладаючи на них певні обов’язки, а також дає можливості вибору варіантів поведінки в межах, встановлених правовими нормами; *метод переконання*, найбільш поширений у державному управлінні, оскільки він вимагає авторитету влади, створення певних умов, соціального клімату, наявності вагомих аргументів, внаслідок чого посилюється мотивація посадової поведінки; *метод примушення* використовується, коли виникає загроза державній цілісності, здійснюються злочинні діяння тощо. *Методом державного контролю* забезпечується дотримання законів і інших правових актів, що приймаються державними органами.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОПЕРАЦІЙ – наукові методи розробки кількісно обґрунтованих рекомендацій щодо прийняття управлінських рішень. Включають методи математичного програмування, теорії ігор та ін. Після з’ясування проблеми група спеціалістів з дослідження операцій розробляє модель ситуації, яка спрощує реальність або передає її абстрактно. Після створення моделі змінним надаються кількісні значення. Чим більше проблем при прийнятті рішень можна змодельовати та сформулювати в

кількісній формі, тим менше у керівника потреби в спрощенні й схематизації ситуації. Водночас математичні методи лише допомагають тим, хто приймає рішення, надають їм науково обґрунтовані дані у доцільній та корисній формі. Основними завданнями, що вирішуються методами дослідження операцій, є: управління запасами, пов'язане з визначенням необхідних розмірів ресурсів за умови, що зберігання потребує певних затрат; розподіл обмежених ресурсів між споживачами, кожний з яких використовує їх з різною ефективністю; завдання обслуговування, які передбачають розподіл їх у чіткій послідовності; вибір маршруту й упорядкування робіт у часі; завдання, пов'язані із заміною застарілого обладнання; пошук рішення шляхом раціонального вибору можливостей; завдання теорії ігор, які досліджують розумні стратегії поведінки в ситуаціях, де кінцевий результат залежить не тільки від поведінки суб'єкта, але й від поведінки опонента, цілі якого суперечать цілям досліджуваної операції. У державному управлінні найбільш поширеним завданням, для розв'язання якого доцільно використовувати **М.д.о.**, є оптимізація розподілу ресурсів між різними напрямками діяльності, програмами, проектами тощо.

© Кравченко С.О.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УПРАВЛІННЯ – сукупність різноманітних загальних способів вирішення управлінських проблем. **М.д.у.** можна класифікувати на *теоретичні* (абстрагування, аналізу і синтезу, моделювання та ін.) та *емпіричні* (спостереження, порівняння, експертних оцінок та ін.). *Метод абстрагування* передбачає ігнорування найменш значущих елементів управління, зосередженість на винятковому вивченні найбільш важливих його сторін, часто шляхом моделювання. *Методи моделювання* доводиться використовувати в тих випадках, коли реальні процеси та структури управління дуже масштабні, багатофакторні, безпосередньо недоступні для дослідника, або якщо не можна втручатися в їх функціонування. *Методи аналізу і синтезу* передбачають розчленування процесу управління на окремі складові елементи з подальшим об'єднанням деяких із них на основі певних інтегруючих ознак. Це дає змогу детально вивчити функціональні особливості управління, виробити й обґрунтувати засоби його вдосконалення.

Метод спостереження передбачає фіксування, реєстрацію показників, параметрів, властивостей процесів управління та впливів на них навколишнього середовища. *Метод порівняння* передбачає зіставлення властивостей і характеристик конкретного процесу або структури управління з такими ж самими властивостями і характеристиками еталона чи аналога з метою виявлення спільного та відмінностей. Методи порівняння є одночасно й методами оцінювання.

© Бакуменко В.Д.

МЕТОДИ ЕВРИСТИЧНІ – набір правил, принципів і прийомів інтуїтивного характеру, що виникли з психологічної теорії прийняття рішень. Розрізняють два класи евристичних методів: внутрішні, в яких людина, яка приймає рішення (ЛПР), розглядає кожну ситуацію як єдине ціле та порівнює інтенсивність її властивостей, а також зовнішні, в яких ЛПР порівнює аналогічні властивості двох або більше ситуацій. Останні дають змогу усунути з подальшого аналізу однакові характеристики ситуацій, що порівнюються. **М.е.** набагато менш чітко визначені, ніж алгоритмічні, й не завжди дають змогу отримати оптимальне рішення. Але їх застосування дає можливість радикально зменшити складність завдання та значно знизити витрати інтелектуальних зусиль на прийняття рішення. **М.е.** мають важливе значення на етапі визначення цілей і завдань видів діяльності, що пов'язані з творчістю, оскільки дозволяють робити це нетривіально та суттєво покращити їх формулювання. Недоліками **М.е.**, що далеко не завжди дозволяють отримати найкращі рішення поставлених завдань, є залежність від творчих якостей і професіоналізму фахівців, які їх використовують, та значний ступінь невизначеності процедур.

© Сурмін Ю.П., Бакуменко В.Д.

МЕТОДИ ЕВРИСТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ – методи моделювання, які ґрунтуються на використанні “евристик”, тобто неформальних, інтуїтивних методик та алгоритмів прийняття рішення. На відміну від стандартних, евристичні методи розробляються як результат спостереження за поведінкою “розумних істот” (передусім людини) в певних ситуаціях і фактично є спробою імітації такої поведінки.

© Панчук А.М.

МЕТОДИ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ –

системне, комплексне вивчення, оцінка й узагальнення впливу факторів на економічний розвиток підприємств, регіонів шляхом опрацювання спеціальними прийомами відповідної інформації для підвищення ефективності виробництва та прискорення соціально-економічного розвитку. Також методом економічного аналізу вважають сукупність прийомів і способів дослідження економічних явищ і процесів шляхом виявлення та визначення взаємозв'язку і зміни їх параметрів, кількісного та якісного вимірювання впливу окремих факторів і їх сукупності на цю зміну.

В економічному аналізі існує близько 100 методів, які можна класифікувати за різними ознаками, водночас найбільш поширеним є поділ методів економічного аналізу на такі групи: 1) економіко-логічні (розрахунково-аналітичні); 2) математичні; 3) евристичні (психологічні).

До групи *економіко-логічних* методів відносять: *порівняння* (зіставлення фактичних показників з плановими; порівняння фактичних показників звітного періоду з аналогічними показниками минулих періодів; порівняння показників суб'єкта господарювання, що аналізується, із середніми аналогічними показниками; порівняння фактичних показників із нормативними; зіставлення паралельних і динамічних рядів; порівняння різних показників діяльності; порівняння результатів діяльності до та після проведення того чи іншого заходу); *групування* (типологічні, структурні та факторні); *деталізація показників*; *виділення “вузьких місць” і провідних ланок* (виявляються диспропорції і розглядається можливість їх усунення); *відносні величини* (відносні величини: виконання плану; планового завдання; динаміки; структури; координації; порівняння; інтенсивності; ефективності); *середні величини* (середні арифметичні (прості та зважені), середні гармонійні, середні геометричні, середні хронологічні, середні квадратичні тощо); *рядів динаміки*; *перерахунку показників*; *балансовий*; *табличні та графічні методи*; *елімінування* (метод ланцюгових підстановок, метод абсолютних різниць, метод відносних різниць, індексний метод, метод інтегрування, метод логарифмування тощо); *розрахунково-конструктивні методи*; *методи економічної діагностики*.

До групи *математичних М.е.а.* належать: *методи елементарної математики*; *класичні методи математичного аналізу* (диференційний підрахунок, інтегральний підрахунок, варіаційний підрахунок); *методи математичної статистики* (методи вивчення одномірних чи багатомірних статистичних сукупностей); *економетричні* (виробничі методи, методи “витрати-випуск” або міжгалузевий баланс, національне рахівництво); *методи математичного програмування* (лінійне програмування, блокове програмування, динамічне програмування, нелінійне програмування, зокрема цілочисельне, квадратичне, параметричне тощо); *методи дослідження операцій* (методи розв'язку лінійних програм, управління запасами, теорія ігор, теорія масового обслуговування, методи мережевого планування); *методи економічної кібернетики* (системний аналіз, методи імітації, методи моделювання, методи навчання, ділові ігри, методи розпізнавання образів); *методи теорії оптимальних процесів*.

До групи *евристичних М.е.а.* належать: *індивідуальні* (метод контрольних питань, індивідуальний мозковий штурм, інтерв'ю, сценарій, “Делфі”); *колективні* (колективний мозковий штурм, метод синектики, конференції ідей, мета-план, метод “За і проти”). *Методи маловпорядкованого пошуку* (аналогія, інверсія, ідеалізація); *методи впорядкованого пошуку* (прийом типологій, “павутина”, репертуарні решітки, цільова оцінка); *комбіновані* (використання інтуїції та раціональної думки).

Економіко-логічні **М.е.а.** є базовими й обов'язковими для будь-яких аналітичних досліджень. Їх використання дає змогу отримати кількісну та якісну характеристику зміни чи розвитку соціально-економічних явищ і процесів, визначити ступінь залежності та впливу окремих факторів при дослідженні причинно-наслідкових зв'язків, виявити суперечності розвитку та можливі резерви збільшення ефективності використання ресурсів.

Математичні **М.е.а.**, як правило, використовують при обґрунтуванні потреб у ресурсах, розробці планів, проектів, проведенні балансових розрахунків. В умовах невизначеності ці методи дозволяють отримати прогнозні результати з високим ступенем вірогідності для обґрунтування прийняття управлінських

рішень. За допомогою математичних методів проводиться моделювання соціально-економічних процесів, виявлення закономірностей розвитку певних явищ чи процесів, розрахунок оптимального варіанта використання наявних ресурсів чи залучення додаткових.

Евристичні **М.е.а.** використовують, як правило, за умови недостатнього обсягу кількісної інформації про об'єкт дослідження, обмеження щодо часу або тоді, коли методи, засновані на аналізі минулого досвіду та теперішніх умов, не дають змоги обрати раціональний спосіб вирішення досліджуваної проблеми. Застосування евристичних методів дає можливість поповнити недостачу економічної інформації або компенсувати повну її відсутність, прийняти нестандартне управлінське рішення в умовах невизначеності та ризику, скорегувати напрями економічної політики в результаті непередбачених змін у політичній, економічній та соціокультурній сферах, провести оцінку реалізації програм, проектів, діяльності підприємств та установ без довготривалого дослідження. Ці методи широко використовують у стратегічному аналізі для прогнозування розвитку економічної ситуації.

© Бабаєв В.Ю.

МЕТОДИ ЕКСПЕРТНИХ ОЦІНОК – способи оцінювання результатів діяльності, що базуються на використанні досвіду і знань експертів – фахівців або організацій. Передбачається, що експерт може використати не лише знання, але й досвід та інтуїцію. Часто для підвищення об'єктивності й неупередженості оцінок запрошують зовнішніх експертів. Застосовуються як індивідуальна, так і колективна експертиза. При проведенні останньої припускається, що істинне значення характеристики, що досліджується, перебуває всередині діапазону оцінок групи експертів і що узагальнена колективна думка є достовірною. При використанні експертних оцінок припускається і підтверджується практикою, що думка групи експертів надійніша, ніж думка окремого експерта. Видается цікавою точка зору, згідно з якою всю множину проблем, що вирішуються засобами експертних оцінок, умовно можна поділити на *два класи*. До *першого* належать такі, стосовно яких є достатнє забезпечення інформацією. При цьому засоби опитуван-

ня і обробки ґрунтуються на використанні принципу “доброго вимірника”. До *другого* класу належать проблеми, щодо яких для певності в справедливості означених гіпотез знань недостатньо. У зв'язку з цим для завдань другого класу в основному повинна застосовуватися якісна обробка. Використання засобів узагальнення, справедливих для “добрих вимірників” в цьому випадку може призвести до великих помилок. При організації експертизи можна виділити такі основні етапи: формування мети експертизи й розробка процедури опитування; формування групи експертів; опитування, аналіз та обробка інформації. В останні роки математичний апарат експертних оцінок використовує ідею репрезентативної теорії вимірів. Використання методів експертних оцінок плідне у процесі: структурування складних проблем; визначення найбільш перспективних напрямів діяльності; оцінки їх важливості; розробки та вибору варіантів вирішення проблем; визначення витрат ресурсів; обґрунтування прогнозів кількісних параметрів, технічних засобів, які можна буде використати в певні проміжки часу; оцінки можливості, необхідності та часу здійснення певних подій у майбутньому; кількісної оцінки об'єктів, коли прямий підрахунок надто громіздкий або неможливий. До загальних недоліків методів експертних оцінок, що знижують їх ефективність, відносять насамперед їх евристичність. Це методи інтуїтивного характеру, які набагато менш чітко визначені, ніж формалізовані, тому далеко не завжди дають змогу отримати оптимальне рішення. В багатьох випадках оцінки та формулювання експертів є неточними внаслідок впливу багатьох чинників особистого характеру, зокрема компетентності експертів, їх фізичного стану, правильності організації та проведення експертизи тощо. Нарешті, нерідко розробка структури об'єкта експертизи здійснюється на основі інтуїції, здорового глузду, досвіду і знань певної групи фахівців, а не базується на спеціальному дослідженні закономірностей побудови зазначеного об'єкта. Незважаючи на суб'єктивність, експертні методи дозволяють зробити процес прийняття рішень більш раціональним і досягти узгодження різних точок зору, а також відзначаються у цілому меншою трудомісткістю та складністю використання, ніж формалізовані, що

зумовило їх широке впровадження в практику державного управління.

© Сурмін Ю.П., Бакуменко В.Д.

МЕТОДИ ЕКСТРАПОЛЯЦІЇ – способи отримання прогнозних оцінок, які базуються на тому, що тенденції розвитку об'єкта, виявлені за даними минулого періоду, зберігатимуться в майбутньому. Екстраполяція тенденцій повинна вестись у світовому, національному та регіональному масштабах. Найбільш поширеними формами реалізації **М.е.** є складання математичних моделей та графічна з використанням методів кореляційно-регресійного аналізу. Серед екстраполяційних кривих часто використовуються криві типу експоненти, кривої Перла, кривої Гомперца. Одні криві будуються на базі закономірностей розвитку подій з використанням спеціальних методів підбору виду екстраполяційної функції та визначення значень її параметрів (наприклад методом найменших квадратів, з визначенням довірчих інтервалів, які характеризують надійність прогнозних оцінок). Інші криві будуються виходячи з максимального наближення до процесу з урахуванням його особливостей, обмежень та прийнятими гіпотезами про його майбутній розвиток. Серед методів екстраполяції виділяють методи: простої екстраполяції; аналізу попередніх подій; екстраполяції по обхідній кривій; кривих нахватування. Методи екстраполяції широко застосовуються при дослідницькому (пошуковому) прогнозуванні, в основному короткостроковому і середньостроковому. У процесі екстраполяції системи взаємопов'язаних параметрів є можливість оцінити чутливість кінцевих даних до змін різних параметрів. Здійснення екстраполяції на основі недостатньої інформації є неправомірним.

© Кравченко С.О.

МЕТОДИ ЕМПІРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ – принципи, підходи та способи досліджень, що застосовуються на емпіричному рівні наукового пізнання. Основними з них є: спостереження, порівняння, опис, вимірювання, аналогія, експеримент. *Спостереження* – активний, цілеспрямований, методичний, системний, споглядальний, зосереджений процес отримання первинної інформації про досліджуваний об'єкт. *Порівняння* – метод встановлення ознак тотож-

ності та відмінності в досліджуваних об'єктах. *Опис* – переклад чуттєво даної інформації у знаково-символічну форму, зручну для подальшої раціональної обробки. *Вимірювання* – процедура визначення кількісної (числової) характеристики об'єкта та його властивостей шляхом застосування певної одиниці вимірювання (еталону). *Аналогія* – висновок за ознакою подібності явищ, процесів, властивостей. *Експеримент* – активний вплив суб'єкта на об'єкт шляхом створення штучних або екстремальних умов його (об'єкта) поведінки для вивчення певних закономірностей і властивостей у найбільш “чистому” вигляді. Експеримент є основним методом перевірки гіпотези та її подальшої трансформації в теорію (у разі позитивного результату). Експеримент може бути методом перевірки істинності чи хибності самої практики в разі її “підгонки” під певну “теорію” (див. “соціальний експеримент”). За способом реалізації розрізняють експеримент теоретичний, або мисленний, та практичний. За змістом, чи за сферами реалізації – природничо-науковий, технічний та соціальний. Важливою ознакою експерименту є можливість його повторення. Повторюваність будь-якого явища, як відомо, є головною умовою його наукового пізнання. Вказані **М.е.д.** є загальнонауковими. Реальна практика наукового пізнання передбачає їх доповнення спеціальними (для кожної науки окремо) методами, методиками, технічними прийомами, технологічними правилами, процедурами тощо.

© Князєв В.М.

МЕТОДИ ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ – методи наукового пізнання, що напрацьовані наукою управління. Зокрема, *дискурс-аналіз*, який передбачає аналіз системних явищ соціальної дійсності на основі тотожних за формою і спрощених за змістом абстрактних уявлень. Наприклад, сутність учень видатних діячів літератури, мистецтва та науки досить надійно відображається в кількох рядках особистих листів, узагальнюючих висловлювань тощо. Досягає мети за умов використання асоціативного, аксіоматичного, герменевтичного та інших методів наукового пізнання. *Ідентифікація* полягає в порівнянні об'єктів з метою визначення їх взаємототожності й тотожності до спільного зразка. *Метод “від протилежного”* являє

собою зміну в процесі мислення ситуації на діаметрально протилежну та її осмислення. *Метод амбівалентності і суперечності* застосовується для пояснення амбівалентного явища (ситість – голод, великий – маленький та ін.), пошуку суперечностей, що визначають суть явища. *Метод аналогій*, сутність якого полягає в доказі суттєвої схожості або аналогії між двома об'єктами і перенесення системи пояснень з одного об'єкта на інший. *Метод біографічний* побудований на описі життя людини (груп людей) як сукупності її вчинків, подій і міркувань. Він виявляє історичну, національну і соціальну зумовленість, психологічний тип особистості та їх причинно-наслідкові зв'язки з соціокультурним світом. У системі наук з державного управління особливого значення цей метод набуває у зв'язку з гуманізацією систем і методів управління, визнанням персональної ролі особи в процесі прийняття та впровадження управлінських рішень. *Метод виключення* ґрунтується на поступовому виключенні великої групи складових на підставі закону виключення третього, зміст якого полягає в тому, що справа виглядає так, як описується у висловленні, чи навпаки, і третього не дано. *Метод декомпозиції* передбачає поділ цілого на частини із збереженням властивості співвідпорядкованості складових, представлення цілого у вигляді “дерева” (цілей, проблем, організаційних структур). *Метод ідеалізації* передбачає заміну реальної ситуації ідеалізованою схемою або наділення об'єктів державно-управлінської діяльності якостями, що притаманні їх ідеальній моделі, з метою визначення дійсних характеристик. *Метод конструювання* виступає вирішальною фазою в процесі руху від проекту до практики. Конструювання являє собою єдність двох процесів: з одного боку, це логічний процес мислення, що включає елементи інтуїції, інсайту (осаяння); з другого – він виступає практичною діяльністю з опредмечування проекту в конструкцію. *Метод парадоксу*, сутність якого у здійсненні логічно та формально правильного аналізу, що в результаті призводить до протиріч у висновках. *Метод порівняльно-історичний (історичної аналогії)* є одним із найбільш поширених у суспільних науках методів, що заснований на пошуку аналогів сучасного стану того чи іншого суспільного

феномену в історичному минулому. Здійснюється з метою визначення детермінант, закономірностей і тенденцій розвитку об'єкта. Найбільш поширенні в політичній аналітиці та прогнозуванні внаслідок простоти й зручності застосування. *Метод синтезу* – це теоретичний або прикладний спосіб, заснований на поєднанні (уявному чи реальному) різних об'єктів або елементів одного об'єкта в єдине ціле (систему); синтез нерозривно пов'язаний з аналізом (розчленуванням об'єкта на елементи). *Метод спостереження*, який забезпечує набуття інформації шляхом безпосереднього емпіричного сприйняття фактів. *Метод спрощення*, за якого вивчення об'єкта управління здійснюється в “чистому вигляді”, тобто не враховуються його неістотні сторони, а досліджуються лише загальні якості. *Методи верифікації* забезпечують підтвердження, доказ і містять операції та процедури зіставлення очікуваних показників, параметрів і тенденцій із реальним станом справ, явищ, предметів. Основою зіставлення реальних та очікуваних показників виступають гіпотези, які підтверджують або спростовують результат верифікації. Рівень обґрунтованості гіпотез підвищує міру надійності та достовірності верифікації. *Метод систематизації* – це приведення до системи деякої сукупності об'єктів. Важливу роль у систематизації цих об'єктів відіграє визначення системоутворюючого фактора, який визначає той аспект, який об'єднує цю сукупність елементів у систему. *Класифікація* є упорядкуванням об'єктів за істотними ознаками.

© Сурмін Ю.П., Бакуменко В.Д.

МЕТОДИ ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – засоби наукового пізнання, які використовуються в державному управлінні та є спільними з іншими науками. На емпіричному рівні дослідження такими методами є спостереження, порівняння, опис, вимірювання, аналогія та експеримент (останній у державному управлінні має досить обмежене застосування). На теоретичному рівні – абстрагування, аналіз, синтез, редукція (формами якої є індукція та дедукція), моделювання (насамперед – у вигляді формалізації та ідеалізації) та метод сходження від абстрактного до конкретного.

© Бакаєв Ю.В.

МЕТОДИ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЕКСПЕРТНИХ ОЦІНОК – методи, в яких підсумкова оцінка формується на основі думки одного експерта. Найпростішими методами індивідуальних експертних оцінок є методи анкетування з використанням, зокрема, листів опитування, в яких фахівцям пропонується дати оцінки за переліком питань. Більш складними є методи типу інтерв'ю – бесіди з експертами, яким відповідно до заздалегідь розробленої програми ставляться запитання відносно перспектив розвитку об'єкта, та методи аналітичної експертної оцінки, що полягають у самостійній роботі експертів щодо аналізу тенденцій й оцінки майбутнього стану і шляхів розвитку об'єкта, в результаті чого складаються аналітичні огляди. Перевагами методів індивідуальних експертних оцінок є взаємна незалежність думок експертів, мінімізація кон'юнктурності й конформізму, можливість формалізації процедур проведення експертизи, а недоліками – зниження відповідальності експерта за дану оцінку, неоднозначність тлумачення різними експертами одних і тих самих питань, критеріїв тощо.

© Кравченко С.О.

МЕТОДИ ІНТЕРВ'Ю – методи отримання необхідної інформації за допомогою цілеспрямованої бесіди у формі “питання – відповідь”, за яких інтерв'юер задає теми, план розмови для респондента, зберігаючи нейтральну позицію, фіксуючи відповіді. Метод інтерв'ю має перевагу над іншими методами отримання інформації, оскільки: допомагає отримати глибинну інформацію про думки, погляди, мотиви респондентів; ґрунтується на вербальній взаємодії між інтерв'юером і респондентом з метою одержання даних, які цікавлять дослідника; забезпечує контакт між дослідником та опитуваним, а відповідно більш серйозне ставлення респондентів до опитування; розширює можливості щодо надійності зібраних даних, скорочення різноманітних технічних помилок, тактової допомоги респондентів. Інтерв'ю класифікують за: процедурою проведення (панельне, групове, фокусоване); за технікою проведення (вільне, формалізоване або стандартизоване); за типом респондентів (з відповідальною особою, з експертом, з рядовим респондентом). У державному управлінні використовується в проблем-

них, пілотних дослідженнях, при вивченні громадської думки, в експертних опитуваннях.

© Мельник А.Ф.

МЕТОДИ ІМІТАЦІЙНОГО МОДЕЛЮВАННЯ – способи визначення властивостей і поведінки реальних систем, зокрема великих систем управління за допомогою створення та експериментального дослідження математичних моделей. Імітація використовується у випадках, коли застосування математичних аналітичних моделей є неадекватним або дуже складним. Це може бути пов'язано з великою кількістю змінних, складністю математичного аналізу залежностей між ними або невизначеністю вихідних даних. Незважаючи на громіздкість побудови, імітаційні моделі є дуже гнучкими і потужними засобами аналізу складних систем, оскільки відтворюють крок за кроком процеси їх функціонування та розвитку. Наближення моделей до реальної дійсності здійснюється шляхом введення низки стохастичних змінних, поведінка яких описується за допомогою статистико-імовірнісних методів на основі фактичних даних про об'єкти, що моделюються. У даний час застосовується, як правило, комп'ютерне імітаційне моделювання за допомогою спеціальних прикладних програм. Можливе маніпулювання елементами моделі людиною або самим комп'ютером, а також гра – особливий спосіб, що припускає одночасну багатосторонню взаємодію гравців. При цьому управління процесом моделювання й аналіз його результатів проводяться спостерігачем. Основні етапи комп'ютерного імітаційного моделювання: формулювання проблеми; побудова математичної моделі функціонування системи; складання і відлагодження прикладної програми; планування імітаційних експериментів; проведення експериментів; аналіз результатів дослідження та отримання висновків про властивості й поведінку реальної системи, а також розрахунків точності цих результатів. Відомим прикладом **М.і.м.** є метод промислової динаміки, розроблений Д.Форрестером для вирішення проблем управління промисловими підприємствами. У галузі державного управління **М.і.м.** можуть бути з успіхом використані для прогнозування розвитку певних сфер суспільної діяльності та виділення основних факторів впливу на цей розвиток,

що дає основу для вироблення варіантів державної політики. Недоліком **М.і.м.**, що обмежує їх застосування, є складність реалізації імітаційних моделей, що вимагає спеціальної технічної, насамперед комп'ютерної підтримки.

© Кравченко С.О.

МЕТОДИ КОЛЕКТИВНИХ ЕКСПЕРТНИХ ОЦІНОК – методи, в яких підсумкова оцінка формується на основі думки групи експертів. Серед цих методів розрізняють методи типу наукової комісії, віднесеної оцінки (мозкового штурму) та “Дельфи”. **М.к.е.о.** з успіхом можуть використовуватися при прогнозуванні, виділенні раціональних напрямів діяльності та визначенні відповідних цілей і завдань, формуванні системи критеріїв визначення пріоритетності цілей діяльності, а також оцінці значень цих критеріїв. Колективна експертна оцінка вважається більш ефективною за індивідуальну. Її перевагою є можливість оперативного уточнення і навіть зміни мети експертизи, появи найбільш широкого спектра нових ідей і альтернатив у процесі колективного обговорення та, як правило, більша надійність узагальненої колективної думки, ніж думки окремого експерта. До недоліків колективної експертизи відносять вплив думки найбільш авторитетних членів групи на думку інших експертів, можливу психологічну несумісність окремих експертів, необхідність неодноразового перегляду експертом своїх відповідей, що викликає у нього негативну реакцію, трудомісткість підготовки і проведення експертизи та обробки її результатів, особливо в методах типу “Дельфи”.

© Сурмін Ю.П., Бакуменко В.Д.

МЕТОДИ КОНКРЕТНО-НАУКОВІ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – засоби наукового пізнання, які використовуються в державному управлінні та особливості яких визначаються соціальною специфікою предмета дослідження. По-перше, це соціально-гуманітарні модифікації загальнонаукових методів, такі як “включене спостереження”, “контент-аналіз” тощо. По-друге, це специфічно-гуманітарні методологічні інструменти, такі як герменевтика (контекстна інтерпретація суспільного явища з метою встановлення його інтерсуб'єктивного значення).

© Бакаєв Ю.В.

МЕТОДИ МАТРИЧНОГО АНАЛІЗУ – способи вирішення за допомогою методів лінійної алгебри балансових моделей. Балансова модель – це система рівнянь, які характеризують наявність ресурсів (продуктів) у натуральному або грошовому вираженні та напрями їх використання, при чому наявність ресурсів і потреба в них кількісно збігаються. **М.м.а.** застосовуються для вивчення складних структур як на галузевому рівні, так і на рівні окремих суб'єктів господарювання. Набули поширення матричні ігри як елемент теорії ігор, коли для вибору рішення застосовується матриця рішень, тобто таблиця, присудок якої передбачає можливі рішення, а підмет – стан середовища, на яке не можна впливати. На перетині граф і рядків вказують результати рішення при даному стані середовища. **М.м.а.** використовуються також для порівняльної оцінки діяльності різних систем, у результаті чого визначається рейтинг систем, що аналізуються.

Використання матричного методу аналізу для проведення порівняльної оцінки передбачає такі складові: обґрунтування системи оцінних показників і формування матриці вихідних даних, тобто таблиці, де у рядках відображаються системи об'єкта, а у графах – показники; визначення максимального елемента в кожній графі, який приймається за одиницю, після чого всі елементи графі діляться на максимальний елемент еталонної системи і створюється матриця стандартизованих коефіцієнтів; усі елементи матриці підносяться до квадрату. У разі, коли показники, що складають матрицю, мають різну значимість, то кожний показник коригують за допомогою вагових коефіцієнтів, визначених експертним шляхом; відповідно до економічного змісту показників отримані рейтингові оцінки розміщують у ранжованому порядку.

© Бабаєв В.Ю.

МЕТОДИ МОДЕЛЮВАННЯ ВИПАДКОВИХ ПРОЦЕСІВ – методи, в яких визначення характеристик процесів з високим ступенем невизначеності ґрунтується на принципі побудови спрощених математичних моделей випадкових факторів. Виділяють методи моделювання марковських процесів – ланцюгів подій із імовірностями переходу, що не залежать від попередніх подій.

Розрізняють два основних види марковських випадкових процесів: з дискретним і безперервним часом переходу. Першим називається процес, у якого переходи з одного стану в інший можливі в строго визначені моменти часу, другим – процес, у якого перехід з одного стану в інший можливий у будь-який момент часу. Можливі окремі випадки немарковського процесу, коли функція розподілу ймовірностей відрізняється від нормальної гаусової, але залишається справедливою на всіх стадіях процесу і характеризується тільки своєю дисперсією. Тоді як у випадку гаусового розподілу легко розрахувати дисперсію на кожному кроці та розподіл ймовірностей на кожній стадії. Для немарковських процесів більш загального вигляду, де функції розподілу ймовірностей залежать від перебігу процесу, можливість їх видозміни відповідно до появи нових даних дає байєсовська статистика. Методи можуть застосовуватися при коротко- і середньостроковому прогнозуванні процесів, що можна розглядати як марковські. Однак у більшості випадків процеси не можуть розглядатися як марковські. Виходячи з цього розроблено низку методів, що ґрунтуються на інших принципах. Наприклад, метод динаміки середніх полягає у вивченні середніх характеристик випадкових процесів, які відбуваються у великих системах управління з великим числом станів. При цьому, на відміну від застосування марковських процесів, він дає змогу скласти рівняння безпосередньо для характеристик системи без розгляду ймовірності її станів. Метод Монте-Карло передбачає багаторазове “програвання” ланцюга подій при випадкових комбінаціях ймовірностей їх появи доти, доки не буде накопичений достатній статистичний матеріал для визначення функції розподілу ймовірностей результату. Всім змінним моделі ставиться у відповідність певна множина дискретних значень. Метод дозволяє на основі зібраної початкової інформації генерувати для кожної змінної відповідний розподіл ймовірностей. З цих розподілів за допомогою випадкових чисел отримують значення змінних моделі, які використовують потім у процесі моделювання. Результати розрахунків за імітаційними моделями невеликої розмірності зазвичай представляють у вигляді таблиць, що легко піддаються кількісному аналізу. Існує можливість мо-

дифікації моделі, за якою знову робляться розрахунки, а потім проводиться порівняльний аналіз нових результатів з отриманими раніше. Метод може застосовуватися для коротко- і середньострокового прогнозування, а також для вибору із системи показників оцінки найбільш інформативних ознак. Процес пошуку – багатокроковий, на останніх ітераціях установлюється порівняльна ефективність показників, що формують підпростір ознак.

© Штика Л.Г.

МЕТОДИ МОДЕЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ СИСТЕМ – способи моделювання, які вирішують завдання визначення сукупності підрозділів певної організації та зв'язків координації і субординації між ними. Такими методами здійснюється побудова структури державних організацій та установ. Залежно від цілей, розмірів організації та інших факторів можуть використовуватися різні типи організаційних систем, зокрема: лінійні (безпосередня підпорядкованість кожної нижчої ланки управління вищій); лінійно-штабні; дивізійні (ієрархічна структура з кількома рівнями підпорядкування); функціональні (для виконання кожної функції створюється спеціальний підрозділ); їх комбінації (лінійно-штабні, лінійно-функціональні), а також проектні, програмно-цільові або адаптивні: матричні або мережеві. Особливо перспективною є адаптивна структура, яка дає змогу гнучко реагувати на зміни зовнішнього оточення організації.

© Бакуменко В.Д.

МЕТОДИ МОДЕЛЮВАННЯ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – методи моделювання в державному управлінні розрізняють відповідно як до класифікації самих моделей (наприклад стратегічні, ситуаційні та прогнозні, або статичні та динамічні), так і до технологій моделювання (аналітичні, структурні, імітаційні). Найбільш поширеними на сьогодні можна вважати сукупність методів інформаційного моделювання, серед яких виділяються як найбільш ефективні формалізовані комп'ютерні методи моделювання.

© Панчук А.М.

МЕТОДИ МОРФОЛОГІЧНІ – методи, що реалізують ідею неупередженого знаходження всіх можливих варіантів вирішення про-

блем або реалізації систем шляхом систематичного виділення їх елементів або ознак та побудови повної структури деякої предметної галузі матеріальних об'єктів, явищ, відношень, теоретичних систем тощо. Основними принципами морфологічного дослідження є рівний інтерес до всіх його об'єктів, ліквідація всіх обмежень та оцінок до одержання повної структури досліджуваної предметної галузі, максимально точне формулювання проблеми. Основною перевагою **М.м.** є можливість синтезування нових нетривіальних проблем, плідних ідей, напрямів розвитку систем. Результативність цих методів критично залежить від детальності та адекватності структурування обраних для аналізу об'єктів. **М.м.** потенційно є ефективними для вирішення низки завдань державного управління, зокрема прогнозування, виявлення проблем та вибору пріоритетів розвитку сфер та галузей суспільної діяльності.

© Кравченко С.О.

МЕТОДИ НАВЧАННЯ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИХ КАДРІВ – сукупність прийомів, операцій, способів теоретичного і практичного пізнання; спосіб упорядкованої взаємопов'язаної діяльності викладачів та студентів, спрямованої на засвоєння учнями системи знань, набуття умінь і навичок, їх виховання і загальний розвиток. **М.н.д.-у.к.** класифікують на *загальні* (можуть використовуватися в процесі навчання будь-яких навчальних предметів) і *спеціальні* (застосовуються для викладання окремих предметів, але не можуть бути використані при викладанні інших предметів). За подачею навчального матеріалу їх поділяють на: методи готових знань (учні пасивно сприймають подану викладачем інформацію, запам'ятовують, а в разі потреби відтворюють її) і дослідницький метод (передбачає активну самостійну роботу учнів при засвоєнні знань: аналіз явищ, формулювання проблеми, висунення і перевірка гіпотез, самостійне формулювання висновків), який найбільш повно реалізується в умовах проблемного навчання. Класифікація **М.н.д.-у.к.** відбувається за особливостями навчально-пізнавальної діяльності слухачів: пояснювально-ілюстративний (інформаційно-рецептивний); репродуктивний; метод проблемного виконання; частково-пошуковий (евристичний); дослідницький.

© Шпекторенко І.В.

МЕТОДИ КОМІСІЇ – методи колективної експертизи, що полягають у створенні комісії (комітету, експертної ради, робочої групи тощо), яка в ході дискусії виробляє загальну позицію щодо аналізованої проблеми, розвитку об'єкта тощо. Діяльність комісії заснована на поєднанні колективних і індивідуальних підходів, що дає змогу зменшити властиві їм недоліки, зберігаючи найбільш цінні їх переваги. **М.к.** дозволяють узгоджено й достатньо просто використовувати “колективний розум” великих груп фахівців, сприяють ефективній комунікації та розумінню ідей, засвоєнню та ефективного здійсненню загальної політики, виробленої на певному рівні управління. Специфічними недоліками комісії є різний ступінь активності її членів у процесі творчого мислення та вплив міжособистісних чинників на оцінки експертів. У системі державного управління **М.к.** поширені при формуванні політики, розробленні національних, державних, регіональних та галузевих програм, здійсненні контролю тощо.

© Кравченко С.О.

МЕТОДИ НОРМАТИВНІ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – методи спрямування діяльності суб'єктів та розвитку об'єктів державного управління, які ґрунтуються на використанні системи норм, правил та стандартів суспільного розвитку в процесі вироблення і реалізації державно-управлінських механізмів. **М.н.д.у.** покликані забезпечувати формування конкретних, чітко регламентованих відносин між елементами державно-управлінської системи та визначати бажані кількісні і якісні параметри показників розвитку об'єктів та суб'єктів державного управління, задавати певний тип поведінки учасників управлінських процесів. Використання **М.н.д.у.** передусім пов'язується із системою цінностей, що декларується державою і виступає основою методологічних установок забезпечення ефективності державного управління. Застосування **М.н.д.у.** зорієнтоване на формування таких інституційних відносин взаємодії держави та суспільства, які б стали відправними для функціонування й розвитку системи державного управління.

© Васіна А.Ю.

МЕТОДИ ОРГАНІЗАЦІЙНІ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – а) сукупність спо-

собів, система прийомів організаційного характеру, спрямованих на виконання управлінських операцій і процедур, досягнення мети діяльності органу державного управління; б) конкретні прийоми і способи організації роботи та безпосереднього функціонування органів державної влади; в) комплекс організаційних прийомів, впливів на різних рівнях управління і в різних формах виявлення, заснованих на використанні організаційних відносин між людьми та загальноорганізаційних принципів управління.

Класичними організаційними методами, спрямованими на встановлення, підтримку та поліпшення організаційних структур, розподіл і закріплення функцій (обов'язків), завдань, прав і відповідальності суб'єктів та об'єктів управління є регламентаційні або організаційно-стабілізуючі методи. Об'єктами організаційного впливу є як суб'єкт, так і об'єкт управління, а також частково зовнішнє середовище. Організаційний вплив на об'єкт управління має за мету зміну його функцій, структури, організації управлінської праці, прав та обов'язків. Вплив на суб'єкт управління зумовлює відповідний вплив і на об'єкт управління, оскільки ці дві підсистеми перебувають у нерозривному зв'язку.

Організаційно-розпорядчі (адміністративні) методи передбачають вплив суб'єкта управління на керований об'єкт за посередництвом владно-розпорядчих вказівок і організаційно-структурних упорядкувань. Організаційні і розпорядчі методи характеризуються прямою дією, вони мають директивний, обов'язковий характер, ґрунтуються на таких управлінських відносинах, як дисципліна, відповідальність, влада, примус. Ці види методів використовуються спільно, доповнюючи один одного, але між ними існують певні відмінності. При використанні організаційних методів (організаційне регламентування, нормування, проектування) не вказуються конкретні особи, не встановлюються конкретні дати виконання (може встановлюватися термін виконання роботи), натомість, використання розпорядчих методів (наказ, розпорядження, настанова) передбачає зазначення прізвищ виконавців і конкретних термінів вирішення поставлених завдань. Організаційні методи базуються на типових ситуаціях, розпорядчі – більшою мірою зорієнтовані на конкретні, що склалися на даний момент чи прогнозуються в майбутньо-

му. У практичних умовах розпорядчі методи ґрунтуються на правилах і нормах, що вироблені у процесі управлінської діяльності.

Характерні особливості організаційно-розпорядчих (адміністративних) методів державного управління: прямий вплив на керований об'єкт шляхом установалення його повноважень (прав і обов'язків); односторонній вибір суб'єктом управління найближчої та кінцевої мети, завдань, порядку, термінів та умов виконання завдань на кожному конкретному етапі, ресурсного забезпечення; юридична обов'язковість актів управління (указів, постанов, рішень, розпоряджень, наказів і резолюцій), невиконання яких розглядається як порушення обов'язків та може спричинити адміністративну, дисциплінарну чи кримінальну відповідальність. Організаційно-розпорядча діяльність органів виконавчої влади має підзаконний характер, базується на дотриманні принципу законності в державному управлінні.

Систематизація організаційно-розпорядчих методів побудована на врахуванні специфіки засобів (форм) впливу (повноваження, відповідальність, дисциплінарні вимоги, норми, регламенти, накази, розпорядження). За роллю в процесі управління доцільно виділити три групи організаційно-розпорядчих методів: регламентаційні, розпорядчі, нормативні. За ознакою спрямованості виділяють методи, спрямовані на суб'єкт і об'єкт державного управління. Регламентаційні методи як основа організаційно-стабілізуючих методів являють собою відносно жорсткий тип організаційного впливу, що полягає в розробці та введенні в дію організаційних положень, обов'язкових для виконання протягом часу, визначеного цим положенням. Основні види регламентаційних методів: загальноорганізаційні, функціональні, структурні і посадові.

© Козуб В.П.

МЕТОДИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНИМ ІНТЕРЕСАМ ДЕРЖАВИ – шляхи, способи розробки системи превентивних заходів та практичних дій щодо попередження або мінімізації деструктивних впливів, що можуть бути спричинені потенційними або реальними загрозами національним інтересам держави.

© Богданович В.Ю.

МЕТОДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ – є однією з підстав визначення критеріїв системи права в галузі права (разом із предметом правового регулювання). Метод правового регулювання – це сукупність прийомів та способів впливу права на суспільні відносини. Визначення методу дає змогу відповісти на питання: “яким чином (як)” регулюються суспільні відносини, що є предметом певної галузі права. Метод правового регулювання вказує, яким чином здійснюється регулювання суспільних відносин, якими прийомами і способами.

© Остапенко О.Г.

МЕТОДИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ (*methods of decisions making*) – сукупність норм, правил, прийомів аналізу об’єктів та діяльності суб’єктів управління (колегіальних органів та керівників) при виборі оптимального варіанта вирішення проблеми через прийняття управлінського рішення. Найбільш поширені **М.п.р.** залежно від ступеня визначеності проблемної ситуації – *раціональна, нарисована та задовольняюча*. Враховуючи необхідність ухвалювати рішення в умовах *недостатності інформації*, швидкої зміни умов, розбіжності інтересів осіб, які приймають рішення, в основу систем підтримки управлінських рішень в органах публічної влади мають бути покладені як класичні методи прийняття рішень (теорія ймовірності, диференційного числення), так і посткласичні (дослідження операцій, синергетичний підхід тощо). Серед методів пошуку в цих умовах управлінських рішень – методи “мозкового штурму”, сценаріїв, експертних оцінок, моделювання, морфологічний метод тощо.

В останні десятиліття було ясно усвідомлено, що проблема прийняття рішень є міждисциплінарною і потребує системного підходу. В епоху динамічних, перехідних і нерівноважних процесів нова парадигма ухвалення рішень у соціальному управлінні поєднує раціональне та ірраціональне, свідоме й несвідоме, наукове знання та інтуїцію. Суть нової парадигми полягає в певному відході від управлінського раціоналізму, від початкового переконання, що успіх організації визначається передусім раціоналізацією процесів у ній.

© Крупник А.С.

МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – сукупність способів досліджень, в основу яких покладено психологічні особливості (індивідуальні та колективні) суб’єкта державного управління, що виявляються у процесі прийняття ним управлінських рішень. У психологічних дослідженнях процесів прийняття рішень використовуються три засоби. Перший засіб – це лабораторний експеримент, який у психології є домінуючим. Другий засіб – це формалізація. Він полягає в тому, що на першому етапі створюється сукупність аксіом, що стосуються будь-яких об’єктів, наприклад ризику або переваги, на другому етапі за допомогою формальних міркувань виводяться нові твердження, що є наслідками прийнятих аксіом, та на третьому етапі проводиться експериментальна перевірка дослідницьких гіпотез. Третій засіб заснований на моделюванні діяльності з прийняття рішень, зокрема комп’ютерному. Результати моделювання зіставляються з діями людини в аналогічній ситуації. Найважливішими функціями психологічної теорії рішень є передбачення поведінки особи, яка приймає рішення, та пояснення процесів, зумовлених її поведінкою.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

МЕТОДИ СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ – способи практичної реалізації функцій та структур управління шляхом впливу на свідомість, волю людей, а отже, на поведінку й суспільну діяльність конкретних осіб та колективів. Розрізняють економічні, організаційно-адміністративні і соціально-психологічні методи управління. *Економічні методи управління* являють собою засоби досягнення цілей управління на основі реалізації вимог економічних законів. *Організаційно-адміністративні методи* базуються на владі, дисципліні та відповідальності. Основною формою їх реалізації та застосування є оперативне втручання в процес управління з метою координації зусиль його учасників для виконання завдань, що стоять перед ними. Виділяють три основні групи організаційно-адміністративних методів: організаційно-стабілізуючі (регламентування, нормування, інструктування); розпорядчого впливу (постанова, наказ, розпорядження, вказівка, резолюція); дисциплінарного впливу шляхом дисциплінарних вимог та

системи відповідальності. До *соціально-психологічних методів управління* відносять засоби управляючого впливу, що спираються на об'єктивні закони соціального розвитку, і закони психології. Їх можна поділити на три групи, а саме: соціальні методи управління (соціально-політичні, соціального нормування, соціального регулювання, морального стимулювання та ін.); соціально-психологічні методи управління (конкретні способи та засоби впливу на процес формування й розвиток колективу, на процеси, що відбуваються всередині нього, насамперед засіб мотивації); психологічні методи управління (комплектування малих груп, гуманізація праці, професійний відбір, навчання та ін.).

© Бакуменко В.Д.

МЕТОДИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ – комплекс засобів отримання інформації про розвиток соціально-економічних систем, їх стан у майбутньому. Із понад 100 наявних **М.с.-е.п.** виділяють основні: 1) метод екстраполяції; 2) метод моделювання; 3) метод експертних оцінок. Метод екстраполяції передбачає перенесення на майбутнє діючих законів, закономірностей, тенденцій розвитку з урахуванням нових умов, але незмінності суті закономірностей. Метод моделювання передбачає створення умовного опису об'єкта, його аналогу, який дає змогу дослідити базові характеристики та поведінку об'єкта за різних умов і чинників. Метод експертних оцінок дозволяє оцінити сучасний та майбутній стан об'єкта із залученням експертів, їх знань, досвіду, інтуїції.

Найважливіші етапи соціально-економічного прогнозування: 1) визначення предмета прогнозування, висунення робочих гіпотез щодо закономірностей і тенденцій, які його характеризують; 2) збирання даних про умови, чинники, вихідні моделі; 3) створення вихідної моделі; 4) проекція цієї моделі на майбутнє; 5) оцінка ступеня достовірності моделі та обґрунтування рекомендацій щодо її використання; 6) підготовка аналітико-прогнозних матеріалів.

© Сурмін Ю.П.

МЕТОДИ СТАТИСТИЧНІ – це комплекс спеціальних, притаманних лише статистиці прийомів дослідження, які ґрунтуються на загальнофілософських (діалектична логіка)

і загальнонаукових (порівняння, аналіз, синтез) принципах. Особливості статистичної методології пов'язані, по-перше, з точним вимірюванням і кількісним описуванням масових суспільних явищ; по-друге, із використанням узагальнюючих показників для характеристики об'єктивних статистичних закономірностей.

Статистичне дослідження послідовно проходить три етапи. Перший етап – збирання первинного статистичного матеріалу шляхом реєстрації фактів чи опитування респондентів. На другому етапі зібрані дані підлягають систематизації та групуванню – від характеристики окремих елементів переходять до узагальнюючих показників у формі абсолютних, відносних чи середніх величин. Третій етап передбачає аналіз варіації, динаміки, взаємозв'язків. Етапи об'єднуються метою дослідження. На кожному з них застосовуються ті методи, які можуть дати глибoku й всебічну характеристику явищ, що вивчаються. Так, *масове статистичне спостереження* дає інформаційну базу для статистичних узагальнень і характеристики об'єктивних закономірностей. На другому етапі – етапі узагальнення даних масового спостереження – елементи сукупності класифікують за певними ознаками. Впорядковану таким чином статистичну сукупність називають *статистичним рядом*. Залежно від способу класифікації розрізняють *ряди розподілу* та *ряди динаміки*. *Ряд розподілу* – це результат класифікації, *групування* елементів сукупності в статистиці (станом на певний момент чи за певний інтервал часу). За допомогою групувань виокремлюються характерні властивості та різноякісні типи явищ. *Ряд динаміки* класифікує значення статистичних показників у часі (за періодами чи моментами часу), описує динаміку розвитку масового процесу.

До статистичних методів аналізу належать методи вивчення варіації, диференціації та сталості, швидкості та інтенсивності розвитку, узагальнюючі індекси, регресійні моделі тощо. Вивчаючи різноманітні суспільні явища та процеси, статистичний метод пристосовується до їх особливостей: масовості даних, кількісного вимірювання, узагальнення тощо.

Аналітичні можливості **М.с.** поглиблюються завдяки використанню компактної та раціональної форми подання результатів узагаль-

нення інформації, а також аналізу виявлених закономірностей. Такими формами є *статистичні таблиці та графіки*. Статистичний аналіз масових явищ і процесів є необхідною ланкою в системі управління економікою та державою в цілому. Дослідниками пропонується використання низки статистичних показників, середніх величин, індексів для аналізу функціонування державної влади. Також акцентується увага на необхідності застосування вибіркового методу, методу аналізу взаємозв'язків, аналізу рядів динаміки, інтенсивності та тенденцій розвитку тощо.

© Гончаренко М.В.

МЕТОДИ ТЕОРЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ – засоби наукового пізнання, які застосовуються на теоретичному рівні дослідження, де здійснюється перехід від явища до сутності, тобто встановлення законів існування об'єкта. До таких методів належать абстрагування, аналіз, синтез, редукція (формами якої є індукція та дедукція), моделювання (насамперед – у вигляді формалізації та ідеалізації) та метод сходження від абстрактного до конкретного. *Метод абстрагування* передбачає відокремлення певної риси досліджуваного предмета як критерію для систематизації інформації про цей предмет. Найпоширенішою методологічною помилкою при застосуванні методу абстрагування є певна підміна понять: замість визначення критерію систематизації риса, що відокремлюється, розглядається як головна, сутнісна риса досліджуваного предмета. Критерієм для такого визначення є позанаукові ознаки “наочності”, “очевидності” тощо. Насправді висновок щодо того, що певна риса предмета є головною, а інша – другорядною має стати *результатом*, а не *передумовою* дослідження. *Метод аналізу* передбачає розклад інформації про предмет дослідження на складові елементи. *Метод синтезу*, навпаки, означає зведення розрізнених елементів інформації про предмет дослідження до нової цілісної системи з метою отримання нового знання. Часто метод синтезу застосовується щодо результатів використання методу аналізу. *Методи індукції та дедукції* можуть бути об'єднані під спільною назвою *методу редукції* (зведення). Дедукція означає здійснення загального висновку на підставі часткового факту, зведення цілого

до часткового. Індукція, навпаки, означає формулювання часткового висновку із більш загальної посилки, тобто зведення часткового факту до загальної підстави. *Методи формалізації та ідеалізації* теж можуть бути об'єднані під спільною назвою *методу моделювання*. Відрізняються ці методи спрямованістю такого моделювання. Метод формалізації виходить з *того, що є*, та здійснює узагальнення фактично наявної інформації про предмет дослідження. Метод ідеалізації діє зворотнім чином: він виходить з *того, що має бути* та за таким критерієм оцінює фактично наявний стан справ. *Метод сходження від абстрактного до конкретного* означає вимогу розгляду предмета дослідження не ізольовано (абстрактно), а системно, у сукупності його взаємозв'язків з іншими предметами.

© Бакаєв Ю.В.

МЕТОДИ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – група методів, спрямованих на дослідження теоретичних проблем державного управління. Серед них: структурно-функціональний, інституціональний, поведінковий, порівняльний, історичний тощо. *Структурно-функціональний* метод передбачає розгляд державного управління як деякої цілісності, системи, що має складну структуру, кожний елемент якої має певне призначення і виконує специфічні функції. Управлінська діяльність визначається загальноструктурною організацією. Основна увага приділяється структурі і функціям працівників державних служб. Головне в цьому вивченні – як навколишнє середовище впливає на процес вироблення державних рішень і наскільки ці рішення відповідають потребам системи і очікуванням її оточення з урахуванням вимог про розподіл дефіцитних ресурсів. *Інституціональний* метод приділяє увагу формальним структурам влади, заснованим на положеннях конституції. У рамках даного методу підкреслюється роль адміністративного і конституційного права, яке визначає основні правила діяльності органів державної влади й апарату державного управління. *Поведінковий* метод спрямований на дослідження поведінки керівників і підлеглих, мотивації їх праці. Він передбачає розгляд колективних дій через поведінку конкретних особистостей, які є головним об'єктом управлінського дослідження, ви-

значення домінуючими мотивами поведінки психологічних мотивів, що можуть бути як соціально зумовлені, так і мати специфічну індивідуальну природу, застосування методів природних наук, математичного моделювання, комп'ютерної техніки. *Порівняльний* метод передбачає зіставлення однотипних явищ та різних способів реалізації управлінських функцій з метою виявлення їх специфіки, знаходження найбільш ефективних форм організації або оптимальних шляхів вирішення завдань. Цей метод сприяє плідному використанню досвіду інших держав. *Історичний* метод вивчає систему державного управління в її послідовному розвитку, забезпечує виявлення зв'язку минулого, сьогочасного й майбутнього.

© Бакуменко В.Д.

МЕТОДИ ТЕОРІЇ ІГОР. Аналітична гра n гравців описується n -аналітичними функціями виграшу $J_1(x), J_2(x), \dots, J_n(x)$, де J_n – виграш i -го гравця, а x – вектор параметрів управління. Гру з n учасниками завжди можна розглядати як гру з нульовою сумою $SSJ(x) = 0$, оскільки до числа учасників завжди можна включити Природу і списувати на неї всі збитки. Простір параметрів управління $x \in X$ неперервним. Набір параметрів управління x розбивається на n наборів $x = (x_1, x_2, \dots, x_n)$, де x_n – набір параметрів, що контролюються i -м учасником гри. Зокрема, один із наборів можна розглядати як параметри, що контролюються Природою. Кожний учасник гри вибором набору параметрів, що контролюється ним, прагне максимізувати свій виграш J_i . Можливі й інші форми суспільної поведінки розумних суб'єктів, наприклад прагнення максимізувати сукупний суспільний критерій $J(x)$, який, зокрема, може бути рівний сумі виграшів окремих індивідумів. Іноді за такої поведінки кожний із членів суспільства може отримати більший виграш, ніж у разі максимізації “особистого” критерію. У динамічній грі стан параметрів, що контролюються учасниками, після k -го ходу описується співвідношеннями вигляду $x_i(k+1) = g_i(x_1 k, x_2 k, \dots, x_n k)$. Виграші кожного гравця можуть бути або функціями кінцевого стану гри, або складатися з виграшів після кожного ходу. З моделями теорії ігор зазвичай стикаються при розгляді конфліктних ситуацій, для яких характерна невизначеність наслідків. В управлінні виробницт-

вом ці методи застосовуються для оцінки впливу прийнятого рішення на конкурентів.

© Бакуменко В.Д., Штика Л.Г.

МЕТОДИ ТИПУ “РЕЗУЛЬТАТИ – ВИТРАТИ” – спосіб підвищення ефективності діяльності, який заснований на зіставленні результатів діяльності з витратами на її здійснення та покращанні цього показника. Таке зіставлення часто має вигляд відношення: в чисельнику дається позитивний ефект діяльності (результати), а в знаменнику – витрати з урахуванням чинника часу. При зіставленні економічних результатів і витрат замість відношення переважно використовується їх різниця. За формулами такого типу здійснюється порівняльний розрахунок різних видів діяльності. Ефект може бути виражений не тільки в грошах, але й будь-яким іншим способом, наприклад у людино-годинах. Найчастіше використовуються методи типу “витрати – корисність”, а саме “витрати – ефективність” і “витрати – вигода”. Обидва методи спрямовані на кількісне відображення витрат та їх порівняння з результатами. Основна відмінність між ними полягає в способі оцінки результатів. Метод “витрати – ефективність”, що застосовується в основному для дослідження програм науково-технічного характеру, оцінює результати в кількісній, але не в грошовій формі. Метод “витрати – вигода”, навпаки, використовує умовну грошову оцінку, що дає змогу співвіднести витрати і результати не тільки варіантів цієї програми (рішення), але і програм, що розробляються в різних сферах діяльності. Як допоміжні також застосовуються методи “витрати – мета” і “витрати – обмеження”. Перший дає можливість прослідкувати, як кількісні зміни в намічених результатах можуть вплинути на величину витрат, пов'язаних із реалізацією програми. Другий залучає до дослідження позаекономічні чинники, з тим, щоб проаналізувати, як зміняться витрати на програму внаслідок внесення в неї під час розробки обмежень соціального, законодавчого, політичного або іншого характеру. Методи застосовуються для оцінки ефективності діяльності, однак, наприклад, у сучасній американській практиці при розробці програм у державних відомствах методи типу “результати – витрати” використовуються досить рідко. Вони розглядаються як важливі,

але допоміжні засоби при розробці державно-управлінських рішень.

© Кравченко С.О.

МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ ПРОЕКТАМИ – системно організована сукупність методів управління інтеграцією, змістом, часом, вартістю, якістю, людськими ресурсами, комунікаціями, ризиками та поставками проекту, що дозволяють правильно підібрати й організувати роботу керівника, команди та виконавців проекту, розробити необхідний набір документів, визначити, організувати та виконати необхідні роботи за проектом з максимальною ефективністю в рамках визначеного бюджету та строків. До основних **М.у.п.** належать методи проектного аналізу, оцінювання ефективності та відбору проектів; методи структуризації, сітьового, календарного та ресурсного планування проектів; методи управління закупівлями та контрактами в проектах; методи моніторингу, контролю й оцінювання виконання робіт та адміністративного закриття проектів.

© Копитько О.О.

МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ – способи впливу на об'єкт управління, що ґрунтуються на використанні соціального механізму управління за допомогою неформальних факторів, інтересів особистості, групи або колективу, спрямовані на управління соціально-психологічними відносинами, що складаються в колективі. Зокрема, це сукупність підходів до організації соціального управління, заснованих на виявленні індивідуальних особливостей об'єкта і застосуванні психологічних впливів на нього.

© Гогіна Л.М., Кравченко С.О.

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ – опис конкретних прийомів, способів, технік педагогічної діяльності в окремих освітніх процесах; конкретизація методу у формі інструкцій, правил дій, чіткого опису способів існування та ін.

© Шпекторенко І.В.

МЕТОДИКА ПРОГНОЗУВАННЯ ПЕСТ (PEST або STEP) – певний набір методів та прийомів прогнозування розвитку проблеми шляхом розгляду тенденцій зміни навколишнього середовища за чотирма секторами, а саме політичним, економічним, соціальним

та технологічним оточенням. Скорочення ПЕСТ відповідає англійській аббревіатурі PEST (*political, economic, social, technological environment*). Ця методика також трапляється під скороченням STEP, що означає ступеневий аналіз (від англійського виразу step by step).

© Бакуменко В.Д.

МЕТОДИКА У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – сукупність способів і прийомів дії, що використовуються для виконання типового управлінського завдання. Вплив на діяльність учасників суспільного процесу здійснюється різними методами, що відповідають потенційним ресурсам державного управління і серед яких виокремлюють економічні, правові, адміністративні, соціально-політичні та морально-психологічні. За типом звернення до регулятивних чинників особи, ці методи класифікуються як примушування, маніпуляція, переконання та актуалізація. Застосування набору конкретних, взаємоузгоджених методів залежить від предмета, визначених цілей, наявних ресурсів, компетенції виконавців тощо. На відміну від методології, методика характеризує типову сукупність методів, що апробовані практикою, стандартизовані і виконують функцію алгоритму дії. Свідоме впровадження методики, послідовне та інтенсивне її використання сприяє досягненню ефективного результату.

© Петровський П.М.

МЕТОДИКО-ТЕХНОЛОГІЧНА СХЕМА ФОРМУВАННЯ ТА ОНОВЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ БАЗ – це схема, що дає загальне уявлення про послідовність і механізми формування та оновлення нормативно-правових баз. Оскільки завжди існують реальні об'єктивні чи суб'єктивні проблеми, які стримують розвиток даної сфери діяльності, то виникає актуальна проблема постійного (в умовах перехідних процесів) або періодичного (в умовах сталих процесів) аналізу чинної системи нормативно-правових актів на предмет їх відповідності вирішенню реальних проблем у даній сфері діяльності і, якщо в цьому є потреба, визначення конкретних напрямів удосконалення та розвитку такої системи. Такий аналіз створює наукове підґрунтя для планування нормотворчої діяльності.

© Бакуменко В.Д.

МЕТОДОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ – універсальна інтегрована діяльнісна система, яка складається з принципів, категорій, норм, цінностей, парадигм, теорій, методів, що мають специфічне цільове призначення, пов’язане із забезпеченням пізнавальної та практичної діяльності. Кожна із складових **М.у.** виконує специфічне призначення, одночасно відіграючи системоутворюючу роль. Так, принципи виступають початковою теоретичною посилкою формування знання, вказуючи правильну спрямованість пізнавального процесу. Категорії задають зміст понять, відображають найбільш суттєві, закономірні управлінські зв’язки та відносини, які є основою управління, визначають рівень управлінської думки. Норми визначають формальні правила в управлінській науці, у межах яких можуть прийматися рішення окремими індивідами. Парадигми – це вихідні концептуальні схеми, своєрідні моделі постановки проблем, прийняті як зразок для вирішення дослідницьких завдань, що у своїй сукупності утворюють фундаментальну основу наукового знання. Вони охоплюють сукупність основоположних імперативів, теоретичних стандартів, світоглядних позицій, ціннісних критеріїв, що об’єднують учених-дослідників науки управління. Теорія є системою основних ідей, формою наукового знання у сфері управління, яка в концентрованому, узагальненому вигляді синтезує практичну діяльність, описуючи, пояснюючи та прогножуючи функціонування об’єкта науки. Теорія є науковою методологічною основою практичної діяльності людей, які повинні бути озброєні теоретичними знаннями і водночас мати найповніші практичні навички, вміти поєднувати теорію з практикою. При цьому теоретичне узагальнення практичної діяльності, у свою чергу, збагачує і розвиває цю теорію. Наукова теорія найтісніше пов’язана з методами наукового пізнання, що є комплексом різноманітних засобів, якими користується наука управління для дослідження закономірностей, що становлять її предмет.

© Бакуменко В.Д., Сурмін Ю.П.

МЕТОДОЛОГІЯ – система способів організації та здійснення теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему – її структуру, логічну організацію, методи і засоби діяльності. **М.** охоплює три

підсистеми: методологію науки (вчення про систему способів організації і здійснення наукового пізнання, а також побудови систем наукових знань), яка поділяється на змістову та формальну методологію; методологію наукового дослідження (систему способів наукового дослідження певних об’єктів), яка поділяється на філософську, загальнонаукову та конкретнонаукову методологію, а також методологію практичної діяльності (систему способів організації та здійснення практичної діяльності), яка поділяється на загальнопрактичну та конкретно-практичну методологію. Найбільш широке трактування поняття “методологія” отримало в методології науки, яка є вченням про принципи, прийоми і операції, побудову, форми і засоби наукового пізнання. Змістова складова методології науки вивчає структуру наукового знання взагалі, і особливо наукової теорії; закони виникнення, функціонування та зміни наукових теорій; понятійний апарат науки та її окремих дисциплін; характеристику схем пояснення, які прийняті в науці; структуру й операційний склад методів науки; умови і критерії науковості, а формальна складова методології науки вивчає аспекти, пов’язані з аналізом мови науки; формальною структурою наукового пояснення; описом та аналізом формальних і формалізованих методів дослідження, зокрема методів побудови наукових теорій, типології систем знання та ін. Кожне наукове дослідження завжди використовує певну методологію. Методологічні ідеї та принципи, які продуктивні в різних науках, можуть одержувати загальнонауковий статус. Прикладами цього є системний, процесний та ситуаційний підходи, науковий метод здійснення досліджень тощо.

© Сурмін Ю.П., Кравченко С.О.

МЕТОДОЛОГІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – система способів організації та здійснення пізнавальної й практичної діяльності у сфері державного управління, що включає підсистему способів досліджень (понять, принципів, підходів, методів, норм, парадигм тощо) у сфері державного управління та підсистему способів (принципів, підходів, методів, методик, процедур, технологій тощо) державно-управлінської діяльності. **М.д.у.** тісно пов’язана з теоретичними знаннями, які слугують основою її роз-

витку і водночас самі розвиваються за допомогою нових методологічних засобів. Відповідно до цього концепції, закономірності, моделі й теорії в державному управлінні не лише виконують функції опису, пояснення, а також передбачення виникнення, існування і розвитку певних державно-управлінських явищ. Вони виконують також методологічні функції, а саме, надають наукову обґрунтованість практиці державного управління та виступають як теоретична основа **М.д.у.** Остання характеризується значним проблемним полем, яке включає необхідність розв'язання таких проблем: *обґрунтування, систематизацію, класифікацію і описи категорій, аналіз їх генезису, ролі в науці і практиці; створення категорійного апарату державного управління; формулювання принципів державного управління, аналіз їх наукового, оцінного та практичного змісту; визначення норм пізнавальної, оцінної і практичної діяльності в державному управлінні; дослідження системи цінностей, їх зміни і ролей у державному управлінні, в пізнавальній, практичній і оцінній діяльності; вивчення парадигмальності державного управління, процесів зміни, кризи і розвитку парадигм; аналіз теоретичного арсеналу державного управління, тенденцій розвитку і методологічних функцій; обґрунтування методів державного управління, їх специфіки; забезпечення цілісності пізнавальної і практичної методологій, їх прозорості для методологічних інновацій.* Кожна складова в структурі методології державного управління, з одного боку, виконує своє специфічне призначення, а з другого – одночасно відіграє системоутворюючу роль.

© Бакуменко В.Д., Сурмін Ю.П.

МЕТОДОЛОГІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ – система знань про наукові методи пізнання і зміни реальності, що складають філософсько-теоретичну і методологічну основу дослідження і практики державного управління регіональним розвитком.

Сучасна **М.д.у.р.р.** ґрунтується на концепціях нового державного менеджменту (*New Public Management*), демократичного врядування (*Democratic Governance*), а також *системно-синергетичному підході*, згідно з яким регіон розглядається як складна регульована і саморегульована система, підсис-

тема системи вищого порядку (країни, транскордонного регіонального утворення), а управління регіональним розвитком – як складова державної регіональної політики, реалізація її завдань.

Включає загальнонаукові і спеціальні методи, принципи єдності теорії і практики, логічного й історичного, децентралізації, субсидіарності, урахування загального й особливого тощо та знання щодо способів їх використання. Передбачає інноваційний стиль наукового мислення й управління, орієнтує на виявлення і включення в процес розвитку внутрішніх ресурсів регіону.

© Надолішній П.І.

МЕТОДОЛОГІЯ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – сукупність способів організації і здійснення пізнавальної, практичної та оцінної діяльності у сфері державного управління, що включає поняття, принципи, підходи, методи, норми, парадигми, технології, процедури. **М.д.-у. д.** забезпечує: формування понятійно-категорійного апарату державного управління, обґрунтування, систематизацію, класифікацію та опис методів, підходів, принципів науково-практичної діяльності в державному управлінні; визначення норм пізнавальної, практичної, оцінної діяльності в державному управлінні; формування систем цінностей державного управління, їх місця в пізнавальній, практичній, оцінній діяльності; забезпечення цілісності пізнавальної та практичної діяльності.

Виділяються такі різновиди **М.д.у.д.**: *методологія суб'єкт-об'єктної взаємодії* – теоретико-методологічна основа суб'єкт-об'єктного підходу до управління; *методологія процесна* – сукупність принципів, підходів, методів дослідження процесів; *методологія системна* – базується на системному світогляді, підході та відповідних методах; *методологія цінностей* включає способи вивчення соціально-політичних проблем, засновані на моральних нормах, принципах, ідеалах у їх взаємодії зі сферою інтересів, потреб життєдіяльності, соціальних відносин; *методологія діалектична* – відстоює ідею розвитку держави: поява, становлення і відмирання; *методологія державного управління еkleктична* – передбачає методологічні перенесення, запозичення з інших видів діяльності людини, наприклад виробництва, торгівлі

тощо; *методологія державного управління консервативна* – орієнтована на збереження і зміцнення держави; *методологія державного управління раціональна* – передбачає всебічну раціоналізацію держави й управління; *методологія державного управління позитивістська* – передбачає операціоналізацію управлінської діяльності та її орієнтацію на реальний ефект; *методологія державного управління модерністська* – розглядає суспільство і державу як явища, що постійно оновлюються і потребують гнучких методів управління; *методологія державного управління постмодерністська* – формується на основних постулатах філософії постмодернізму, яка заперечує традиції модернізму, закладені в європейській методологічній традиції Декартом, Спінозою, Кантом, Гегелем і Марксом; спирається на такі чинники формування держави, як “національна ідея”, “колективний страх” та ін., віддає перевагу процесам самоорганізації, спонтанного становлення, невідворотних катастрофічних змін, акцентує увагу на синергетичних процесах.

© Сурмін Ю.П.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ (від грецького *methodos* – шлях дослідження або пізнання та *logos* – слово, поняття, вчення) – система принципів і способів організації дослідження.

Поняття **М.д.** не має єдиного тлумачення. Зарубіжні вчені не роблять різниці між методологією та методами дослідження. Вітчизняні вчені тлумачать методологію як теорію методів дослідження, створення концепцій як систему знань про теорію науки. Проблеми методології дослідження найчастіше пов’язуються з певними конкретними науками.

М.д. включає: визначення предмета, мети, об’єкта та завдань дослідження, вибір методів, які найкраще сприятимуть пізнанню. Предметом дослідження є проблема – реальне протиріччя, яке потребує розв’язання, тобто не знайшло свого остаточного вирішення на сучасному етапі розвитку або має дискусійний характер. Мета дослідження полягає в знаходженні найефективніших шляхів розв’язання цієї наукової або практичної проблеми. Для досягнення поставленої мети в дослідженні вирішуються певні завдання, які всебічно, повно та глибоко роз-

кривають тему завдяки проведенню дослідження на достатньому для даного рівня розвитку суспільства науковому та практичному рівні. Методологія дослідження містить різні підходи: концептуальний, що засновується на попередній розробці концепції дослідження, яка визначає основні положення, спрямованість, логіку та можливість використання або подальшого розвитку дослідження; аспектний, за якого для дослідження обирається одна із сторін проблеми, наприклад за принципом актуальності або практичної значущості; системний, який передбачає врахування максимально можливої кількості аспектів проблеми в їх взаємозв’язку і цілісності, виділенні головного, визначення характеру зв’язків між аспектами, властивостями та характеристиками явища. Якщо дослідження спирається на проведення експериментів, використання досвіду, то воно є емпіричним; якщо має за мету отримання найближчого практичного результату – прагматичне; якщо проводиться з використанням наукового апарату – науковим.

М.д. спирається на принципи, які поділяються на фундаментальні (загальнонаукові), що визначають власне методологію; конкретнонаукові, які використовуються при дослідженні в конкретних дисциплінах, галузях і сферах діяльності; спеціальні методи і прийоми, що застосовуються для вирішення особливих дослідницьких завдань.

Для виконання дослідження використовуються такі групи методів пізнання: формальної логіки (аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння тощо); загальнонаукові, які застосовуються в усіх науках; специфічні, використання яких зумовлено особливостями дослідження.

Державне управління спирається на власну **М.д.**, яку використовує при аналізі стану соціально-економічного розвитку країни та розробці перспектив стратегії розвитку.

© Крамарева О.С.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – наукова дисципліна, спрямована на дослідження комплексу явищ інструментальної сфери науки державного управління та наукової діяльності в галузі державного управління, вивчення закономірного й оптимального зв’язку наукового результату і засобів його досягнення, з’ясування сутності пізнавального

інструментарію і меж його продуктивного застосування.

Досліджується система логічно структурованих пізнавальних засобів, методів, прийомів, процедур та підходів, що застосовуються в науці і сприяють отриманню об'єктивних наукових знань та накопиченню емпіричних знань про управлінські процеси. Методологічною основою державно-управлінських досліджень виступає система філософських знань, теоретичні положення науки управління (окремо-наукові методи пізнання). Спеціально-методологічною основою дослідження державно-управлінських відносин виступає рівень методологічних знань – розробки в межах власне теорії державного управління, що відіграють роль методології щодо змісту науки державного управління. Міждисциплінарними методологічними системами є еволюційна методологія, системно-структурна методологія, антропна методологія, методологія дедуктивних наук, методологія обґрунтування.

М.д.д.у. за змістом охоплює використання гносеологічних (теоретико-пізнавальних) знань різного рівня. Визначення логіко-гносеологічної моделі сприяє встановленню системи логічних зв'язків, формуванню цілісного уявлення про наукову проблему. Основними атрибутами дослідження виступають: постановка наукової проблеми; виділення об'єкта дослідження; усвідомлення активної ролі суб'єкта дослідження; визначення предмета дослідження; методологічне обґрунтування процесу дослідження; узагальнення і розробка напрямів дослідження; обґрунтування методики дослідження; апробація результатів дослідження.

Універсальним інструментом для науки державного управління і фундаментальним науковим принципом дослідження багатопланової і суперечливої дійсності виступає діалектична логіка пізнання. Діалектичний підхід дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечність між сутністю і явищем, змістом і формою, об'єктивність в оцінюванні дійсності. Досвід державно-управлінської діяльності є джерелом, основою пізнання дійсності, а практика – критерієм істинності теорії. Діалектика виявляється в конкретно наукових методах і реалізується через них.

Методологія вирішує завдання вдосконалення, оптимізації наукової діяльності, спи-

рається на розроблені нею світоглядні й загальнометодологічні орієнтири та постулати. Методологічні основи науки державного управління існують поза цією наукою, за її межами і не виводяться із самого дослідження. Загальнонауковими принципами дослідження державного управління є: історичний, термінологічний, функціональний, системний, когнітивний (пізнавальний), моделювання та ін. Стратегічні методологічні принципи і положення знаходять своє тактичне втілення в методах дослідження.

Загальнонауковою методологією вивчення об'єкта державного управління є системно-діяльнісний підхід, найбільш суттєвими компонентами якого є: потреба – суб'єкт – об'єкт – процеси – умови – результат, що створює можливість комплексно дослідити зміст державно-управлінських відносин. Системний підхід дає змогу визначити стратегію наукового дослідження, в його межах розрізняють структурно-функціональний, системно-діяльнісний, системно-генетичний та інші підходи.

© Козуб В.П.

МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНЮВАННЯ (*methodology of evaluation*) – система знань про методи оцінювання процесів та/чи результатів адміністративної діяльності, що ґрунтується на етичних та методологічних принципах, обов'язковості або рекомендаційний характер яких регламентується конкретними стандартами (нормативами).

Етичні принципи оцінювання: чесність, об'єктивність, конфіденційність, професійна поведінка та професійні норми. *Методологічні принципи* оцінювання: планування, обґрунтованість оцінки, доцільність вибору методик і техніки, аналіз інформації та формування висновків, відповідальність за висновки та рекомендації тощо.

Критерії оцінювання є досить гнучкими і залежать як від обраної моделі проведення оцінювання (досягнення цілі (результативності), орієнтованості на клієнта чи зацікавлені сторони, методики аудиту адміністративної діяльності), так і від визначеного об'єкта дослідження.

© Приходченко Л.Л.

МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНЮВАННЯ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ (*Methodology of Evaluation in Public Administration; mainly*

State Administration) – система знань про методи оцінювання державного управління та їх використання. Основу **М.о.д.у.** складають діяльнісний (процесний) та інституціональний підходи, методи – кількісний, якісний, порівняльний.

Зasadничі принципи: конкретності, об'єктивності, системності, комплексності, доповнюваності внутрішнього і зовнішнього оцінювання, єдності процесів оцінювання, контролю і планування та ін. При оцінюванні порівнюються: цілі, що відображені у державно-управлінських рішеннях, з цілями, які об'єктивно детерміновані суспільними потребами; цілі державного управління – з отриманими результатами; результати управління – із суспільними потребами; суспільні затрати на державне управління – із запланованими ресурсами; можливості, закладені в управлінському потенціалі суб'єкта управління, – зі ступенем їх використання.

© *Надолішній П.І.*

МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ – вчення про методи політичного дослідження. В одному змісті під методологією розуміють систему загальних гносеологічних установок, що визначають напрями дослідницької діяльності в політичній науці, її мету та структуру, а також принципи й методи отримання нового знання. В іншому – спеціальну дисципліну в рамках політичної науки, предметом якої виступає сам процес політологічного дослідження.

© *Титаренко О.Р.*

МЕТОДОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ПРОГРАМ РОЗВИТКУ – система принципів і концептуально обґрунтованих методів підготовки та затвердження проєктів програм керованого соціального, економічного та екологічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Основоположними для формування програм є принципи цілісності, об'єктивності, науковості, гласності, самостійності, рівності, дотримання загальнодержавних інтересів, пропорційності розвитку, цілеспрямованості й оптимальності, вимірності, комплексності, адекватності, збалансованості, а також часткові: законності, спеціалізації, еквівалентності, партнерства, забезпечення ресурсами. Основними для формування програм розвитку є методи аналітичні,

статистичні, балансові, нормативні, екстраполяції, картографічні, експертних оцінок.

© *Кокіц О.П.*

МЕХАНІЗМ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ – конституційно визначений комплекс правових та інституційних засобів і важелів, призначений забезпечити: функціональний баланс між різними суб'єктами гілок державної влади; налагодження конструктивної співпраці між ними; дієвий взаємний контроль; запобігання узурпації влади одним із них. У **М.с.п.**, установленому Конституцією України, правові важелі стримування поділені між Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України та Конституційним Судом України.

© *Михненко А.М., Борисевич С.О.*

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВИ – система всіх державних органів, які здійснюють завдання держави і реалізують функції у сфері управління суспільством. За характером і змістом діяльності ці органи поділяються на: органи законодавчої влади; органи виконавчої влади; органи судової влади та контрольно-наглядові органи.

© *Бакуменко В.Д.*

МЕХАНІЗМ ВИЗНАЧЕННЯ ЦІЛЕЙ – послідовність ітеративних нормативно-пошукових процедур, базованих на певній сукупності методів, застосовуваних для узагальнення результатів аналізу стану внутрішнього та зовнішнього середовища з метою ідентифікації системи цілей розвитку організації.

© *Кокіц О.П.*

МЕХАНІЗМ ДІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ЗАКОНІВ – сукупність об'єктивних економічних форм, які виражають взаємозв'язки і взаємодію потреб, інтересів і стимулів економічних суб'єктів суспільства. **М.д.е.з.** передбачає передусім пізнання їх сутності, умов виникнення та функціонування. Економічні закони мають адекватний їх змісту механізм дії, який втілює в собі генетично-причинні та функціональні зв'язки. Перший вид зв'язків створює зміст закону, другий – виражає взаємодію економічних законів, у процесі яких вони виконують функцію регулювання, розвитку, міри та прогнозування. **М.д.е.з.** здійснюється двома основними способами: 1) через стихійний ринковий

механізм; 2) через пізнання економічних законів і свідоме створення сприятливих умов для їх функціонування. Свідоме, ціле-спрямоване використання економічних законів стало домінуючим, а стихійність – підпорядкованим елементом їх дії. Це дає змогу вважати, що сучасні економічні закони є законами усвідомлених дій членів суспільства. В цілому знання **М.д.е.з.** є важливим науковим підґрунтям удосконалення господарського механізму і розробки ефективної економічної політики держави.

© Попов В.М.

МЕХАНІЗМ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ – система державних заходів, спрямованих на забезпечення такого економічного розвитку, при якому можливо гарантувати соціально-економічні інтереси громадянам країни, макроекономічну стабілізацію, збереження цілісності й економічної незалежності держави, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізацію реальних та потенційних загроз національним інтересам. **М.е.б.** включає в себе: нормативно-правову основу; функціональний механізм; систему суб'єктів господарювання; суспільно-політичну інфраструктуру. **М.е.б.** передбачає моніторинг та прогнозування показників економічної безпеки, ефективну структурну, інвестиційну, інноваційну, соціальну політику, які стимулюють платоспроможний попит та створюють умови для стійкого економічного зростання.

© Желюк Т.Л.

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ (*Mechanism of providing of national security*) – 1) сукупність двох комплексних елементів нормативного (матеріального і процесуального) й інституційного (державного і недержавного) характеру, спрямованих на реалізацію національних інтересів країни та їх захист від різного роду загроз; 2) діяльність державних інституцій та структур громадянського суспільства, взаємопов'язаних ціллювою орієнтацією, спільністю вирішуваних завдань притаманними їм методами, силами та засобами.

© Абрамов В.І.

МЕХАНІЗМ ЗАСТОСУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗАКОНІВ – сукупність форм, методів, засобів та інструментів організації,

управління та регулювання соціально-економічної діяльності відповідно до вимог об'єктивних законів та закономірностей розвитку національного господарства. Конкретний набір методів, засобів та інструментів застосування економічних законів визначається взаємодією політико-економічних, правових, соціально-культурних та ідеологічних факторів, залежить від цілей і завдань, які ставить правляча в державі партія (коаліція). Застосування економічних законів здійснюється в об'єктивно обумовлених формах і межах, які відображають рівень соціально-економічного розвитку країни. Застосування економічних законів передбачає, по-перше, їх урахування всіма суб'єктами господарювання у процесі соціально-економічної діяльності, а, по-друге, вплив на саму цю діяльність. **М.з.е.з.** реалізується насамперед державою шляхом проведення певної економічної політики за допомогою системи правових норм і правил державної політики. Поза законодавчо-правовим полем відбувається стихійне пристосування **М.з.е.з.** до наявного рівня розвитку національного господарства, яке в умовах постсоціалістичної економіки часто набуває перекручених фіктивно-тіньових форм. Ефективність **М.з.е.з.** обумовлюється дієвістю економічної політики держави.

© Лагутін В.Д.

МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ – сукупність примусових засобів, що їх застосовує суд або інший уповноважений державний орган, чи його посадова особа, спрямованих на поновлення або визнання права інтелектуальної власності та захист інтересів його суб'єктів при їх порушенні або оспорованні. Майнові права інтелектуальної власності врегульовані Цивільним кодексом України. Захист охоронюваного законом права інтелектуальної власності здійснюється у передбаченому законом порядку, тобто за допомогою застосування належної форми, засобів та способів захисту прав. Формою захисту права інтелектуальної власності є зовнішній вираз комплексу внутрішньо-узгоджених організаційних дій щодо захисту суб'єктивних прав та інтересів, що охороняються законом. В Україні застосовуються дві форми захисту прав інтелектуальної власності – юрисдикційна і неюрисдикційна. Не-

юрисдикційна форма передбачає захист права інтелектуальної власності своїми силами, без звернення по допомогу до державних або інших компетентних органів, тобто самозахист. Обрані засоби самозахисту мають бути не забороненими законодавством та не повинні суперечити моральним засадам суспільства. Юридичні форми захисту інтелектуальної власності застосовують два порядки захисту: загальний (судовий), що здійснюється в судах, і спеціальний (адміністративний), який забезпечується органами державної влади, зокрема: Антимонопольним комітетом України, Державною митною службою України, Державним департаментом інтелектуальної власності Міністерства освіти і науки України.

© Гусев В.О.

МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ – сукупність правових інструментів, засобів, важелів впливу на процес євроатлантичної інтеграції України, покликаних забезпечити реальне впровадження принципу верховенства закону. Положення щодо сутності та напрямів євроатлантичної інтеграції знайшли відображення в законах України “Про основи національної безпеки України”, “Про оборону України”, “Про правовий режим воєнного стану”, “Про участь України у міжнародних миротворчих операціях”, “Про порядок направлення підрозділів збройних сил інших держав на територію України”, “Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави”, “Про ратифікацію Меморандуму про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України і Стратегічним командуванням ОЗС НАТО на Атлантиці і в Європі щодо забезпечення підтримки операцій НАТО з боку України”, “Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв’язку з реформуванням Збройних сил України та членів їхніх сімей”, “Про схвалення рішення Президента України про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України у 2004 році для участі у багатонаціональних військових навчаннях”, в указах Президента України “Про Державну раду з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України» від 30 серпня 2002 р. № 791, “Про

забезпечення діяльності Уповноваженого України з питань європейської та євроатлантичної інтеграції” від 5 липня 2003 р., № 573 “Про Положення про Державну раду з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України” від 30 січня 2003 р. № 48, у постанові Кабінету Міністрів України “Про затвердження Державної програми реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу на період до 2010 року” від 31 березня 2004 р. № 423, у рішеннях Державної ради з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України “Про додаткові заходи щодо забезпечення реалізації цілей державної політики у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України” від 6 лютого 2003 р. № 1, “Про дальші заходи у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України” від 19 травня 2003 р. № 3 та ін. 25 травня 2004 р. введено в дію Директиву Міністра оборони України “Про оборонне планування у Збройних силах України на період 2004-2009 років”. Розглядається питання прийняття Закону України “Про оборонне планування”.

© Бакуменко В.Д.

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ має три рівні. Перший, вищий рівень – соціально-політичний – подає **М.р.д.к.п.** як систему кадрової діяльності, спрямовану на кадрове забезпечення сучасного етапу розвитку держави і суспільства; другий рівень – структурно-організаційний – визначає **М.р.д.к.п.** як систему закладів, організацій і заходів, що дають хід усій кадровій політиці; третій рівень – технологічний – визначає це явище як сукупність принципів, форм і методів впливу та технологій, що застосовуються з метою вирішення конкретних кадрових завдань.

© Пархоменко-Кучевіт О.І.

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЮ СЛУЖБОЮ – засіб організації функціонування системи органів державної служби, де взаємопов’язані методи, засоби і принципи управління забезпечують її ефективну діяльність, спрямовану на реалізацію завдань та функцій держави. Відповідно до особливостей змісту, характеру управлінського впливу та сфери застосування розрізняють наступні типи **М.у.д.с.:** господарські, правові, організаційні, інформаційні, еко-

номічні, мотиваційні, контролюючі, а також комплексні.

М.у.д.с. включає такі складові: суб'єкти управління, тобто органи влади; б) об'єкти управління (сфера діяльності органів державної служби, посадові особи та державні службовці, управлінські відносини); в) методи впливу (правові, економічні, організаційні, координаційні, мотиваційні, контрольні тощо).

Управління у сфері державної служби – різновид державного управління, яке має забезпечувати взаємодію систем, підрозділів і працівників як єдиного цілого з метою виконання поставлених перед службою завдань держави. Управління державною службою – це функція державних органів влади, спрямована на задоволення інтересів держави, яка здійснюється у визначених організаційно-правових формах і реалізується спеціально створеними державними органами, спрямована на визначення основних напрямів розвитку і забезпечення ефективного функціонування всіх елементів правового інституту державної служби.

© Сергєєва Л.М.

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – способи розв'язання суперечностей явища чи процесу в державному управлінні, послідовна реалізація дій, які базуються на основоположних принципах, цільовій орієнтації, функціональній діяльності з використанням відповідних їй форм і методів управління. За формою подання – це схематичне зображення статично-динамічного (структурно-функціонального) змісту процесу управління як взаємодії суб'єкта і об'єкта, єдності діяльності і відносин, функціонування певної системи чи підсистеми.

Склад елементів та порядок функціонування **М.д.у.** визначається метою, засобами впливу на об'єкт, зв'язками між елементами системи, наявністю ресурсів та можливостей конкретної ситуації. Обов'язковими складовими є: цілі, принципи, функції, методи, інформація, технологія та технічні засоби. Залежно від засобів, які використовуються у конкретних **М.д.у.**, вони можуть бути політичними, економічними, соціальними, організаційними та правовими, а також комплексними відповідно до основних сфер суспільної діяльності.

© Одінцева Г.С., Дзюндзюк В.Б.,
Мельтюхова Н.М., Миронова Н.С.,
Коротич О.Б.

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У ГАЛУЗІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

– практичні заходи, засоби, важелі, стимули, за допомогою яких реалізуються державно-управлінські впливи на галузь шкільної освіти. Виділяють такі основні групи **М.д.у.г.ш.о.**: правові – прийняття нормативно-правових актів, а також засоби їх застосування; організаційні – організаційні структури державного управління шкільною галуззю та форми відповідної управлінської діяльності; фінансово-економічні – інструменти економічної політики (бюджетне фінансування, податки, кредити тощо); кадрові – кадрове забезпечення шкільної освіти та управління нею; соціальні – забезпечення соціального розвитку колективів освітніх закладів та осіб, що отримують освітні послуги; мотиваційні – створення морально-психологічного підґрунтя та мотиваційних умов освітньої діяльності; матеріально-технічні – виробництво навчального обладнання, книговидавання, комп'ютеризація шкіл тощо; інформаційні – інформаційно-аналітичне забезпечення органів державного управління шкільною освітою. До зазначених механізмів останнім часом додають такі **М.д.у.г.ш.о.**: управління інноваційним розвитком – здійснення інноваційних програм і проєктів у галузі шкільної освіти; управління якістю – забезпечення встановлення та підтримки високого рівня якості освітніх послуг.

© Кравченко В.В.

МЕХАНІЗМИ ЕКОНОМІЧНІ – сукупність фінансово-економічних управлінських методів, інструментів та стимулів, за допомогою яких держава регулює економічні процеси та забезпечує реалізацію соціально-економічних функцій. Вони формуються виходячи із базових функцій і принципів економічної політики та спрямовуються на досягнення визначеної мети й розв'язання протиріч розвитку. Використання певних методів прямого впливу передбачає регулювання з боку держави, при якому суб'єкти економічної діяльності змушені приймати рішення, що ґрунтуються не на самостійному економічному виборі, а на державних розпорядженнях. Методи непрямого впливу полягають у створенні державою необхідних передумов для того щоб при самостійному виборі суб'єкти господарювання тяжіли до тих економічних

рішень, які відповідають цілям економічної політики.

© Савостенко Т.О., Попруга В.І.

МЕХАНІЗМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПЛАНУ ДІЙ УКРАЇНА – НАТО – порядок взаємних дій України і НАТО щодо узгодження та реалізації принципів та цілей, передбачених планом дій Україна – НАТО. Україна щорічно представлятиме свій проект Цільового плану (ЦП) для досягнення принципів і цілей, викладених в Плані дій (ПД). У рамках Комісії Україна – НАТО (КУН) країни-члени НАТО надаватимуть поради щодо запропонованих конкретних заходів та термінів виконання, а КУН погоджуватиме усі спільні заходи Україна – НАТО. Після цього Україна затверджуватиме на найвищому рівні свій ЦП, який включатиме як спільні заходи України з НАТО, погоджені КУН, так і внутрішні заходи. Річні плани і програми існуючих і нових Спільних робочих груп, зокрема СРГ ВР, Робочий план Військового комітету Україна – НАТО, а також робочі плани і програми інших відповідних спільних робочих органів/груп Україна – НАТО і надалі визначатимуть рамки та ключові елементи співробітництва між Україною і НАТО з метою досягнення визначених цілей та орієнтирів. Україна повністю користуватиметься існуючими механізмами КУН і ПЗМ для сприяння досягненню цілей, визначених у Плані дій. Хоча основну відповідальність несе Україна, країни-члени НАТО продовжуватимуть підтримувати реформи шляхом надання допомоги і ознайомлення з власною оцінкою і досвідом. КУН щорічно розглядатиме результати виконання цілей Плану дій, включаючи реалізацію спільних заходів України з НАТО та заходів, що їх Україна здійснила сама згідно з ЦП. Доповідь про здійснену роботу готуватиметься Міжнародним секретаріатом/Міжнародним військовим штабом та передаватиметься для коментарів держав-членів і України. Проводитимуться підсумкові піврічні та річні спільні засідання Політичного комітету та Політико-військового керівного комітету у форматі КУН, після чого проект щорічної Доповіді про здійснену роботу передаватиметься до відома послів КУН. Після цього Доповідь передаватиметься до відома міністрів закордонних справ КУН.

© Бакуменко В.Д.

МЕХАНІЗМИ КООРДИНАЦІЇ (КООРДИНУЮЧІ МЕХАНІЗМИ) ГОСПОДАРСЬКОГО ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА – важливі складові процесу управління, які полягають в узгодженні, упорядкуванні взаємодії різних елементів економічної системи з метою забезпечення її ефективного функціонування. Звичайно розрізняють механізми ринкової саморегуляції, державного регулювання економіки, механізми міждержавних угод, наднаціональних органів управління, міжнародних фінансових організацій, транснаціонального корпоративного управління та ін.

© Бодров В.Г.

МЕХАНІЗМИ МОТИВАЦІЙНІ – це технології, що забезпечують процес вмотивування працівників до діяльності, що спрямована на досягнення цілей організації та особистих цілей.

© Пархоменко-Куцевіл О.І.

МЕХАНІЗМИ ОРГАНІЗАЦІЙНІ. Кожна складна система (комплекс) володіє внутрішньою або зовнішньою підсистемою управління, що виконує різні функції управління. Окрема функція управління може бути реалізована за допомогою формулюючого або **М.о.**, дія якого може бути направлена на кон'югацію (з'єднання комплексів), інгресію (входження елемента одного комплексу в інший) і дезінгресію (розпад комплексу). **М.о.** – це послідовність етапів проектування структур, детального аналізу і визначення системи цілей, продуманого виділення організаційних підрозділів і форм їх координації для забезпечення функціонування деякого комплексу (організаційної системи). Кінцевим результатом функціонування **М.о.** є побудова організаційної системи, коли виявляється: 1) внутрішня впорядкованість, узгодженість взаємодії більш-менш диференційованих і автономних частин цілого, обумовлена його будовою; 2) сукупність процесів або дій, що ведуть до утворення і вдосконалення взаємозв'язків між частинами цілого. Стосовно організаційних систем застосовують два уточнюючих поняття: а) механізм функціонування – сукупність правил, законів і процедур, що регламентують взаємодію учасників організаційної системи; б) механізм управління – сукупність процедур ухвалення управлінських рішень. **М.о.** у державно-

му управлінні можна визначити як підсистему управління, призначену для перетворення певного організуючого впливу органу державної влади (суб'єкта) у бажану (цільову) поведінку, результативність та ефективність діяльності об'єкта управління.

© Калюжний В.В.

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВІ (*Law mechanisms*) – комплекси взаємопов'язаних юридичних засобів, які об'єктивовані на нормативному рівні, необхідні та достатні для досягнення певної мети. У сучасній юридичній науці “механізм правовий” як загальнотеоретичну категорію не визначено.

Один з класичних методологічних підходів дослідження **М.п.** в юридичній науці склався в межах так званої інструментальної концепції. Головним постулатом цієї концепції слугує ідея, що однією з сутнісних властивостей позитивного права та його окремих елементів є їх здатність бути інструментом досягнення певної мети.

Об'єктивною підставою для формування категорії “**М.п.**” є факт існування в структурі позитивного права як простих, так і складних елементів. До простих структурних елементів позитивного права належать дозволи, заборони, суб'єктивні права та обов'язки, заходи відповідальності тощо. Відповідно, як складні елементи розглядаються сукупності правових інструментів, призначених законодавцем для гарантованої реалізації суб'єктами права своїх законних інтересів. Поєднання простих та складних елементів у певній послідовності для досягнення конкретної правової мети утворює “*правовий механізм*”.

М.п. як особливі конструкції позитивного права поєднують певне коло правових засобів, серед яких: права, обов'язки, заборони, принципи, презумпції, терміни, процедури, заходи відповідальності, заходи заохочення тощо. Сутнісною властивістю та системоутворюючим чинником **М.п.** є його зв'язок з конкретною ціллю або сукупністю цілей. За цією ознакою **М.п.** можна визначити як юридичну технологію, призначену для реалізації правомірних інтересів суб'єктів права. Іншою необхідною властивістю **М.п.** є його системний характер, що передбачає не довільне поєднання різних юридичних феноменів, а упорядковану, взаємопов'язану сталу сукупність правових

інструментів, які в цілісності утворюють довершену інструментальну структуру.

Аналіз позитивного права за допомогою інструментального підходу дає змогу виокремити численні **М.п.**, покликані “працювати” на досягнення тієї чи іншої мети (методи народовладдя, стримувань та противаг, позовного провадження, оскарження судових рішень тощо). Саме завдяки використанню такого юридичного інструментарію суб'єкти реалізують більшість суб'єктивних прав та законних інтересів. Відсутність у законодавстві необхідних засобів перетворення “належного” в “існуюче” – **М.п.** – характеризується недостатньою якістю правового регулювання. Найбільш вивченим серед **М.п.** є “механізм правового регулювання”. Як і будь-який інший управлінський процес, правове регулювання прагне досягнення своєї мети – якісного упорядкування суспільних відносин. Механізм правового регулювання відіграє роль своєрідного юридичного “мосту”, що поєднує інтереси суб'єктів з практикою їх реалізації, доводить процес державного управління до логічного результату.

© Рогова О.Г.

МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ – практичні заходи, засоби, важелі, стимули, що забезпечують реалізацію адміністративної реформи. Серед них такі: формування нових інститутів, організаційних структур та інструментів державного управління; створення відповідної правової бази; кадрове забезпечення нової управлінської системи; зміцнення та формування її нових фінансово-економічних основ; наукове та інформаційне забезпечення державного управління, налагодження ефективного моніторингу його функціонування.

© Кравченко С.О.

МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦІЛЕЙ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ – державні засоби, інструменти, важелі впливу, покликані забезпечити дієвість процесу євроатлантичної інтеграції України. Відповідно до Плану дій Україна-НАТО доцільно розглядати як базові у досягненні цілей євроатлантичної інтеграції політичний, економічний, соціальний механізми та механізм забезпечення національної безпеки. *Політичний механізм* передба-

чає зміцнення демократії й виборчих інституцій, визнання верховенства права та прав людини, забезпечення свободи слова, проведення конституційної реформи. *Економічний механізм* спрямований на подальше закріплення засад ринкової економіки, розбудову інфраструктури, зниження рівня фінансових ризиків, раціональне використання ресурсів, поліпшення інвестиційного клімату. *Соціальний механізм* передбачає ліквідацію наслідків Чорнобильської катастрофи, розв'язання екологічних проблем, вирішення питання охорони праці, вдосконалення інформаційної політики, перепідготовку та забезпечення належного соціального захисту звільнених військовослужбовців. *Механізм забезпечення національної безпеки* спрямований на реформування Збройних Сил, адаптацію їх до вимог нового середовища, демократичний контроль над ними, конверсію оборонної промисловості, знищення та утилізацію надлишкової військової техніки, запровадження оборонного планування, боротьбу з контрабандою наркотиків і тероризмом, використання миротворчих сил, планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру. Всі ці механізми мають застосовуватися системно, комплексно й ситуаційно. **М.р.ц.с.і.У.** логічно пов'язуються з державною політикою у різних сферах суспільної діяльності: військовій, економічній, соціальній, гуманітарній, екологічній та ін. Причиною цього є те, що Планом дій Україна-НАТО фактично визначені орієнтири та сформовані завдання, що спрямовані на перетворення нашої держави у розвинену демократичну європейську. Саме такий шлях обрано й Україною, в якій відбувається розбудова незалежної, суверенної, демократичної, правової,

соціальної держави. Інша справа, що виконати ці завдання після десятиріччя економічної та соціальної кризи дуже складно, оскільки потребує не тільки величезних фінансових і матеріальних ресурсів, а й зміну способу життя, ціннісних уподобань, подолання рудиментів пострадянської ментальності, пошуку ефективних шляхів запобігання проявам світоглядної, релігійної, національної нетерпимості.

© Бакуменко В.Д.

МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ЕКОНОМІЦІ – способи координації та синхронізації ринкових перетворень економіки перехідного типу з метою забезпечення оптимального шляху становлення ефективного ринкового господарства як економічної основи розбудови громадянського суспільства.

© Бодров В.Г., Жовнірчик Я.Ф.

МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ. Стосовно терміна **М.у.** в управлінських науках існує два підходи. Відповідно до першого підходу цей термін не досить сучасний. Він є спадщиною індустріального розвитку й тоталітарних систем управління, коли широко застосовувалися такі поняття, як “паси”, “важелі” й інші, для яких властива механістична парадигма. Поки що немає більш вдалого терміна для позначення того, що приводить у рух систему. Звідси впливає другий підхід, відповідно до якого під **М.у.** розуміється внутрішнє улаштування системи управління, що визначає порядок управлінської діяльності.

М.у. становлять об'єкти, процеси, явища, які забезпечують процес управління. **М.у.** досить різноманітні (див. таблицю).

Класифікація механізмів управління

<i>Підстава класифікації</i>	<i>Види М.у.</i>
Сфера або аспект управління	Матеріальні (матеріально-технологічні основи управління, оргтехніка). Фінансові (фінансові операції, прийоми кредитування, оплати і т.ін.). Організаційні (організаційна побудова). Соціальні (способи соціальної організації, умови праці, стимулювання). Нормативно-правові (система норм і законів і механізмів їх реалізації). Соціально-психологічні (мотивація, цінності, потреби працівників). Людського капіталу (здібності, талант, знання й досвід працівників, їх схильність до інновацій)
Ступінь регламентації	Контролю (різні системи й прийоми контролю). Стимулювання (система заохочення й покарання)
Тип об'єкта управління	Управління індивідом (прийоми стимулювання, виховання, комунікації). Управління організацією (система методів організаційного управління). Самоврядування й самоорганізації (методи самоменеджменту)

Стосовно **М.у.** в практиці управлінської діяльності існує досить багато проблем, найбільш важливими серед яких є: по-перше, адекватність механізму розв'язуваній проблемі і його ефективність. Кожен механізм управління має свої можливості, переваги і недоліки. Завдання керівника полягає в тому, щоб бути компетентним і вміло використати той чи інший механізм для досягнення поставлених цілей управління; по-друге, володіння керівниками всім арсеналом механізмів керування, новими **М.у.**, уміння реконструювати систему керування з погляду нових, більше прогресивних **М.у.**; по-третє, проектування нових **М.у.**, що дуже тісно пов'язано з технологічною функцією соціологічної науки.

© Сурмін Ю.П.

МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ (*mechanisms of management of risks*) – правові, методичні, організаційні, технологічні методи, прийоми та порядок застосування економічних засобів для регулювання рівня безпеки, а також впливу на економічні процеси, пов'язані із запобіганням надзвичайним ситуаціям природного і техногенного характеру і їх ліквідацією. Як економічні **М.у.р.** використовуються: організаційно-економічні механізми відповідної державної політики; фінансування; інвестування; кредитування; резервування фінансових і матеріальних коштів; страхування та перестраховка; відшкодування збитків; економічне стимулювання, економічна відповідальність та ін.

© Ахламов А.Г.

МЕХАНІЗМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ (*mechanisms of functioning of the system of government service*) – система принципів, законів та процедур, які з огляду на зміст основних понять категоріального апарату, сформульованих у системній методології, регламентують взаємодію системи державної служби та забезпечують прийняття і реалізацію управлінських рішень щодо функціонування системи державної служби в період суспільних реформ. Це зумовлює необхідність урахування при формуванні методології їх удосконалення особливостей державної служби перехідного періоду (динамічність, відкритість, ймовірнісність, складність комунікативних зв'язків між підсисте-

мами). Розвиток таких систем передусім пов'язується зі структурними змінами в системі і зовнішньому середовищі. **М.ф.с.д.с.** визначають, як поведуться елементи системи в процесі її функціонування.

© Пахомова Т.І., Різникова Я.О.

МЕЦЕНАТСТВО (від італ. *mecenate*, лат. *Maecenatis* – прізвище римського державного діяча, який прославився тим, що опікувався поетами і художниками). **М.** – благодійність, благодійна діяльність у духовній сфері (у сфері освіти, просвітництва, науки, культури, мистецтва, духовного розвитку). Меценат – багатий покровитель наук і мистецтв. Згідно зі ст. 1 Закону України “Про благодійництво та благодійні організації” **М.** є специфічною формою благодійництва. Термін **М.** означає добродійну безкорисливу матеріальну, фінансову, організаційну та іншу підтримку фізичними особами отримувачів матеріальної допомоги.

© Курінна Т.М.

МИРНІ ЗАСОБИ РОЗВ'ЯЗАННЯ МІЖНАРОДНИХ СПОРІВ – міжнародно-правові засоби врегулювання спорів між державами мирним шляхом відповідно до принципів міжнародного права. Серед **М.з.р.м.с.** виділяються переговори, обстеження, посередництво, примирення, арбітраж, судовий розгляд, звернення до регіональних органів, угоди тощо.

© Вітер Д.В.

МИСТЕЦТВО РЕФОРМУВАННЯ – поняття, що підкреслює важливість застосування під час реформ нових методів і знань, високого професіоналізму персоналу, науково обґрунтованих підходів і методів прийняття та реалізації управлінських рішень на всіх рівнях державного управління. **М.р.** передбачає узгоджені та взаємопов'язані дії численних організацій. Для успішного здійснення демократичних перетворень адміністративний апарат має бути налаштованим на реформи, діяти оперативно та ефективно. Наголос на людському потенціалі сприяє виконанню основних завдань реформування, особливо за умови значного зростання обсягів та складності управлінської праці під час його здійснення.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

МИСТЕЦТВО УПРАВЛІННЯ – здатність та вміння управлінців творчо підходити до

постановки та реалізації цілей з урахуванням конкретних управлінських ситуацій шляхом активного залучення здобутків управлінської науки до практики державного управління, а також на основі особистого життєвого досвіду, спеціального навчання, наявності навичок, інтуїції, здібностей.

© Бакуменко В.Д.

МИТНА ПОЛІТИКА (*Customs policy*) – комплекс певних заходів, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування митних кордонів й захисту національних інтересів та національної безпеки держави у зовнішньоекономічній сфері. **М.п.** є органічною складовою митної справи, до якої ще слід віднести такі структурні елементи, як порядок переміщення через митний кордон товарів і транспортних засобів; митні режими; митно-тарифне регулювання; митні платежі; митне оформлення; митний контроль; митну статистику; визначення поняття контрабанди та проведення дізнання; порушення митних правил і відповідальність за них; провадження у справах про порушення митних правил; розгляд (судовий) справ про порушення митних правил.

Поняття національних інтересів та національної безпеки в контексті **М.п.** є тією головною категорією, за якою можливе визначення ефективності та актуальності державного впливу на сферу зовнішньоекономічних відносин. Засоби державного впливу на зовнішньоекономічні відносини застосовуються щодо правових відносин, які виникають при переміщенні товарів, інших предметів і транспортних засобів через митний кордон України. Такий спосіб реалізації **М.п.** базується на критерії територіальної юрисдикції, до складу якої входять права держави обкладати податками будь-яку особу чи підприємство, що розміщені на його території, та вимагати від них виконання вимог правових норм цієї держави (правомірної поведінки).

© Розпутенко І.В.

МИТНА СЛУЖБА УКРАЇНИ – спеціалізований організаційно-правовий інститут державної виконавчої влади, який шляхом виконання фіскальних, захисних, регулюючих, контрольних та інших функцій забезпечує реалізацію митної політики з метою захисту та задоволення економічних, політичних та соціально-культурних інтересів,

прав і свобод суспільства в цілому та його окремих громадян. Специфічність правового статусу цього інституту полягає насамперед у тому, що виключно митна служба здійснює митний контроль на території України. Фактично ця спеціальна функція державного управління є інтегруючим фактором, який зумовлює зміст та обсяг виконання решти головних державних функцій, у забезпеченні яких значною мірою задіяна митна служба, а саме: адміністративно-політичних (виконання митними органами правоохоронних завдань), економічних (наповнення держбюджету та регулювання зовнішньоекономічної діяльності), соціальних (захист суспільства і задоволення потреб громадян) та ін. Див. також *Державна митна служба України*.

© Письменний І.В.

МИТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ – регулювання питань, пов'язаних із встановленням мит та митних зборів, процедури митного контролю, організацією діяльності органів митного контролю України. Держава здійснює **М.р.** зовнішньоекономічної діяльності. **М.р.** зовнішньоекономічної діяльності здійснюється відповідно до Митного кодексу України, Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність”, інших законів, Митного тарифу та чинних міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

© Макогон Ю.В., Яценко А.Б.

МИТНИЙ КОДЕКС ЄВРОПЕЙСЬКОГО СПІВТОВАРИСТВА – основний документ ЄС, що регламентує торгівлю з третіми країнами. Прийнятий 12 жовтня 1992 р., набув чинності 1 січня 1994 р. Для застосування **М.к.ЄС** було прийнято спеціальний регламент Європейської Ради 2454/93 від 2 липня 1993 р. **М.к.ЄС** об'єднав положення 75 регламентів, прийнятих протягом 1968-1992 рр. До **М.к.ЄС** вносились п'ять блоків поправок. Мета **М.к.ЄС** – усунення перешкод для торгівлі між державами-членами, проведення єдиної зовнішньої митної політики щодо третіх країн. **М.к.ЄС** складається з трьох частин: основи митного законодавства (митна територія Європейського Союзу, митний тариф, митна вартість, походження товарів); правила стосовно митних напрямів діяльності, що мають економічний ефект (митні режими, митні процедури, підстави зміни,

знищення товарів); правила щодо питань митного боргу та скасування рішень, пов'язаних із митними питаннями. В митному законодавстві ЄС відсутнє поняття митного режиму. Експорт, імпорт, знищення товарів виділені окремо, решта режимів віднесені до “митних процедур економічного змісту”. Всі ці режими були поетапно гармонізовані директивами Європейської Ради, положення яких були перенесені до **М.к.ЄС**. З цієї ж метою були прийняті директиви, що визначають статус митних складів, вільних зон, а також звичайних форм розпорядження товарами, що розміщені на митних складах і у вільних зонах. Виробництво товарів під митним контролем було врегульовано Регламентом Європейської Ради 2763/83. Режим тимчасового допуску контейнерів було запроваджено спеціальним рішенням Європейської Ради в результаті прийняття спеціальної регулюючої системи, що дозволяла контейнерам із маркуванням держави-члена вільно пересуватися територією Співтовариства. В такий спосіб було підвищено кількість контейнерних перевезень, що привело під час їх здійснення до значних заощаджень. Введення режиму внутрішньої переробки (полягає у тимчасовому випуску у вільний оборот продукції третіх країн для переробки в державах-членах, після чого товар реекспортується в третю країну) привело до значного економічного ефекту, що було відразу регламентовано з метою правильного і однакового застосування цього режиму і в подальшому було закріплено в Кодексі. В Кодекс були введені положення регламентів щодо зовнішньої переробки, виробництва під митним контролем, що здійснюються на митному складі, вільному складі та у вільній (економічній) зоні. Положення Кодексу і регламенту Європейської Ради 2454/93 були доповнені низкою нормативних актів Співтовариства, які регулюють окремі спеціальні питання, пов'язані із митною діяльністю Європейського Союзу (регулювання умов та процедура звільнення від мита; заборона імпорту і випуск у вільне користування підроблених і піратських товарів).

© Забара І.М.

МИТНИЙ КОНТРОЛЬ – сукупність заходів, що здійснюються митними органами в межах своєї компетенції з метою забезпе-

чення додержання норм національних нормативно-правових актів з питань митної справи, міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку. **М.к.** підлягають усі товари і транспортні засоби, що переміщуються через митний кордон України. **М.к.** передбачає проведення митними органами мінімуму митних процедур, необхідних для забезпечення дотримання законодавчих норм з питань митної справи. Обсяг таких процедур і порядок їх застосування визначається відповідно до Митного кодексу України, інших нормативно-правових актів, а також міжнародних договорів України, укладених у встановленому законом порядку. **М.к.** товарів, транспортних засобів перевізників у пунктах пропуску через державний кордон України здійснюється цілодобово відповідно до типових технологічних схем пропуску через державний кордон України автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів перевізників, що затверджуються Кабінетом Міністрів України.

© Макогон Ю.В., Яценко А.Б.

МИТНИЙ ПРОТЕКЦІОНІЗМ (*Customs protectionism*, з лат. *Protectio* – прикриття) – державна економічна стратегія захисту вітчизняних товаровиробників від іноземної конкуренції шляхом застосування високих ввізних митних тарифів і ліцензування ввезення товарів. **М.п.** уперше був започаткований у XVI ст. в Англії і пов'язувався із промисловою революцією. Для захисту інтересів промисловців та підприємств від конкуренції з боку голландських та французьких товарів було введено високі ставки мита на товари, що вироблялися в Англії. Паралельно було обмежено або заборонено ввезення товарів. Вводився такий порядок, відповідно до якого дозволялося привозити іноземні товари тільки на англійських судах чи, принаймні, на кораблях країни походження товарів. При цьому за це стягувався додатковий збір. З колоній привозилися товари виключно на англійських кораблях. Мета цих заходів полягала також у позбавленні Голландії переваг та сили в торгівлі. Така політика продовжувалася майже 400 років, що дало змогу Англії стати не тільки могутньою морською державою, а й вийти за економічним розвитком на перше місце у світі.

© Розпутенко І.В.

МИТНИЙ РЕЖИМ – сукупність законодавчо встановлених норм та положень, які визначають статус товарів, транспортних засобів, цінностей, інших предметів, що переміщуються через митний кордон для митних цілей. Митним кодексом України встановлено такі види **М.р.**: імпорт, реімпорт, експорт, реекспорт, транзит, тимчасове ввезення (вивезення), митний склад, спеціальна митна зона, магазин безмитної торгівлі, переробка на митній території України, переробка за межами митної території України, знищення або руйнування, відмова на користь держави.

© Шевченко Л.Г.

МИТНИЙ СОЮЗ – об'єднання країн для проведення спільної митної політики, що передбачає скасування митних кордонів, сплати мита між країнами-учасниками, утворення єдиної митної території, встановлення загального митного тарифу відносно третіх країн та метою якого є підвищення конкурентоспроможності товарів країн-учасниць, захист внутрішніх ринків тощо.

© Руденко О.М.

МИТНИЙ ТАРИФ (*Customs tariffs*) – 1. Інструмент торгової політики і державного регулювання внутрішнього ринку країни в процесі його взаємодії із світовим ринком. 2. Систематизоване згідно з товарною номенклатурою зовнішньоекономічної діяльності зведення ставок мита, що застосовуються до товарів, які перетинають митний кордон. Порядок формування та застосування **М.т.** визначається Законом України “Про єдиний митний тариф” (від 5 лютого 1992 р.). Єдиний **М.т.** України базується на міжнародно визнаних нормах і розвивається в напрямі максимальної відповідності загальноприйнятим у міжнародній практиці принципам і правилам митної справи. За способом стягнення в Україні застосовуються такі види мита: адвалорне, що нараховується у процентах до митної вартості товарів; спеціальне, що нараховується у встановленому грошовому розмірі на одиницю товарів; комбіноване, що поєднує обидва ці види митного обкладання (кумулятивне). В окремих випадках можуть застосовуватися (незалежно від інших видів мита) особливі види мита. Спеціальне мито як засіб захисту вітчизняних товаровиробників застосовується тоді, коли

товари ввозяться на митну територію в обсягах та (або) за таких умов, що можуть заподіяти значну шкоду чи створити загрозу заподіяння значної шкоди національному виробництву: як запобіжний засіб щодо учасників зовнішньоекономічної діяльності, що порушують національні інтереси: як заходи у відповідь на дискримінаційні та (або) недружні дії інших держав, митних союзів та економічних угруповань, що обмежують здійснення законних прав та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Антидемпінгове мито застосовується у разі ввезення на митну територію товарів, які є об'єктом демпінгу, що може заподіяти шкоду національному товаровиробникові, а також у разі вивезення за межі митної території товарів за ціною, значно нижчою за ціни інших експортерів подібних або безпосередньо конкуруючих товарів на момент вивезення, якщо останнє може заподіяти шкоду. Компенсаційне мито застосовується у разі ввезення на митну територію товарів, які є об'єктом субсидованого імпорту, заподіюють шкоду національному товаровиробнику, а також у разі вивезення за межі митної території товарів для виробництва, переробки, транспортування, експорту або для споживання яких надавалась субсидія, якщо таке вивезення завдає шкоди. Особливі види мита справляються відповідно до законів України “Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту”, “Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту”, “Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну”. 3. Конкретна ставка мита, що підлягає оплаті при вивезенні або ввезенні певного товару на митну територію країни.

© Розпутенко І.В.

МИТО – загальнодержавний непрямий податок, який справляється з імпорту, експорту і транзиту товарів, торговельно-промислового прибутку, майна, цінностей, інших предметів, що переміщуються через митний кордон України. Функціями **М.** є: фіскальна, стимулююча, регулятивна, захисна, політична. За основними функціональними ознаками **М.** є інструментом регулювання зовнішньоекономічної діяльності країни, джерелом поповнення Державного бюджету.

© Шевченко Л.Г.

МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА – частина соціально-економічної та етнонаціональної політики, спрямована на регулювання переміщення населення в межах країни, та частково і за її межі, а також на формування раціональної статеві-вікової структури регіонів та більш доцільне збалансування трудових ресурсів. Суб'єктами **М.п.** у масштабах країни є органи державної влади і управління або спеціально створені органи; в міждержавних масштабах – міжнародні організації (Міжнародна організація по міграції – МОМ). Оскільки міграція здійснює перерозподіл населення, трудових ресурсів, то основною функцією **М.п.** є регулювання потоків між регіонами, формування населення в районах інтенсивного економічного освоєння, стимулювання більш активної рухливості, мобільності населення в одних регіонах і його стабілізація в інших, зниження рівня трудових надлишків в одних районах або забезпечення робочою силою інших, тобто регіональна збалансованість трудових ресурсів. Основними завданнями **М.п.** є: чітке виявлення міграційних процесів, тенденцій їх подальшого розвитку та визначення їх спрямованості; визначення взаємозв'язку цих процесів і явищ, трансформації одних в інші, що, в свою чергу, має сприяти виробленню ефективних практичних рекомендацій щодо їх регулювання; прогнозування розвитку міграції для запобігання стихійному лавиноподібному наростанню міграційних потоків; управління міграційним рухом населення за допомогою спеціальних методів і засобів, відносно впорядкування і регулювання стихійних міграційних процесів (потоків біженців з районів воєнних дій чи зон екологічних та техногенних катастроф). Важливе значення має також забезпечення достатнього рівня адаптації мігрантів, розробка і реалізація спеціальних програм соціально-економічного розвитку районів освоєння, створення інфраструктури соціального захисту (житло, транспорт, медичне обслуговування, культурна сфера і т.ін.), системи цілеспрямованої професійної підготовки кадрів та ін. **М.п.** в сучасних умовах має також враховувати етнічні аспекти, забезпечувати високий рівень адаптації мігрантів інших національностей в нових районах, створювати умови для реалізації їх прав на розвиток етнічних культур, вивчення рідної мови і її викорис-

тання в місцях компактного проживання, на створення земляцьких, національно-культурних та інших організацій, спілок, товариств. Важливе значення має також запобігання міжетнічним конфліктам, недопущення міжетнічної напруженості, а в разі їх виникнення – розробка заходів і методів їх врегулювання, гармонізації міжетнічних відносин.

© Варзар І.М.

МІГРАЦІЯ (від лат. *migratio*) – переселення, тобто територіальне переміщення населення, пов'язане із зміною місця проживання. Не всі переселення вважаються **М.** До неї віднесені лише ті, що пов'язані з перетином певних кордонів (адміністративних, державних). Розрізняють два основних типи **М.**: *зовнішню, або міжнародну М.*, що здійснюється через державні кордони, а також *внутрішню*, що є переміщенням всередині однієї країни між її адміністративними одиницями, населеними пунктами тощо. **М.** є *процесом*, тобто сукупністю подій, а саме фактів вибуття, прибуття чи переселення. Він має три стадії: *початкову*, коли формуються готовність до зміни місця проживання, *основну* – власне переїзд, *завершальну*, впродовж якої відбувається адаптація та інтеграція мігранта за новим місцем проживання.

© Малиновська О.А.

МІЖБЮДЖЕТНІ ВІДНОСИНИ – відносини, зумовлені рухом коштів між Державним бюджетом України і місцевими бюджетами та між окремими видами місцевих бюджетів з метою забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією України та законами України. Основою **М.в.** є перерозподіл бюджетних ресурсів усередині бюджетної системи, спричинений різницею в можливостях акумулювання фінансових ресурсів бюджетами різних рівнів та потребою в них для виконання делегованих і власних повноважень органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

© Крайник О.П.

МІЖГАЛУЗЕВА КООРДИНАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – забезпечення особливого виду управлінської діяльності, здійснюваної органами, наділеними

повноваженнями надвідомчого характеру стосовно організаційно непідлеглих об'єктів управління.

Під *міжгалузевим управлінням* розуміють виконавчу і розпорядчу діяльність, що здійснюють органи державного управління, наділені надвідомчими повноваженнями щодо організаційно не підпорядкованих їм об'єктів, під час якої забезпечуються злагоженість і єдність дій при вирішенні загальнодержавних і міжгалузевих завдань. Акти, видані в межах повноважень органів міжгалузевого управління, є обов'язковими для всіх органів державного управління та органів місцевого самоврядування, не підпорядкованих їм підприємств, установ, організацій.

Надвідомча координація має чітко виражений функціональний характер. Це означає, що вона не поширюється на будь-які дії координованих структур, а обмежена конкретними функціями.

Міжгалузеве державне управління – це особливий вид управлінської діяльності, здійснюваний органами, наділеними повноваженнями надвідомчого характеру стосовно організаційно непідлеглих об'єктів управління, змістом яких є спеціалізована міжгалузева координація і функціональне регулювання з питань, віднесених до їхньої компетенції.

Таким чином, **М.к.д.у.** полягає у забезпеченні особливого виду управлінської діяльності, здійснюваної органами, що мають повноваження надвідомчого характеру стосовно організаційно непідлеглих об'єктів управління.

© Самофалова Т.О.

МІЖНАРОДНА (ЗОВНІШНЯ, МІЖДЕРЖАВНА) МІГРАЦІЯ – переміщення людей через державні кордони з метою переселення для постійного проживання чи перебування протягом певного часу. У світі, організованому в окремі держави, кордони яких територіально відокремлюють спільноти людей, що перебувають під їх юрисдикцією, **М.м.** – це процес, унаслідок якого індивіди переміщуються з-під юрисдикції однієї держави під юрисдикцію іншої і, таким чином, перестають бути членами одного суспільства з тим, щоб стати членами іншого. До міграції не належать переїзди, які не спричиняють жодних змін у соціальних зв'язках особи і майже не впливають ні на саму осо-

бу, ні на її суспільне оточення як у країні вибуття, так і в країні прибуття, тому туристичні, рекреаційні поїздки, виїзди в гості чи на відпочинок не є міграцією. Відповідно для наряду відносно окремої території **М.м.** поділяється на *еміграцію*, тобто вибуття з держави, та *імміграцію*, або прибуття.

© Малиновська О.А.

МІЖНАРОДНА ЕЛЕКТРОТЕХНІЧНА КОМІСІЯ (МЕК) – організація, створена на Міжнародній конференції з питань стандартизації параметрів електричних машин, у якій брали участь 13 країн. Після створення ІСО (Міжнародної організації із стандартизації) **МЕК** стала автономною організацією в її складі. Сфера діяльності **МЕК** поширюється на стандартизацію у сферах електротехніки, електроніки, радіозв'язку, приладобудування. Членами **МЕК** є понад 40 національних комітетів із стандартизації. У Франції, Німеччині, Італії, Бельгії створені спеціальні комітети для участі в **МЕК**, причому ці комітети не входять у національні організації зі стандартизації. Мета **МЕК** – сприяння міжнародній співпраці у стандартизації і в суміжних з нею сферах у галузі електротехніки і через розробку міжнародних стандартів та інших документів.

© Макогон Ю.В., Громенкова С.В.

МІЖНАРОДНА КОНВЕНЦІЯ З ПРАВ ЛЮДИНИ – міжнародна угода, завдяки якій держави-члени Ради Європи намагаються забезпечити кожному, хто перебуває під їх юрисдикцією, охорону прав людини та основні свободи. **М.к.п.л.** було підписано 4 листопада 1950 р. в м.Римі, вона набрала чинності у 1953 р. Спочатку було створено два незалежних органи: Європейську комісію з прав людини (1954 р.) та Європейський суд з прав людини (1959 р.). Вони мали слідувати за дотриманням прав людини, що гарантувались **М.к.п.л.** У відповідь на зміни, що відбулись у Європі, під час Віденського саміту у 1993 р. було ухвалено рішення про створення нового Європейського суду з прав людини, який має замінити колишню двоступеневу систему. Новий Суд, що був створений у м.Страсбурзі як орган Ради Європи, розпочав свою роботу 1 листопада 1998 р. **М.к.п.л.** та протоколи до неї гарантують: право на життя, свободу та особисту недоторканність; право на справедливий судовий

розгляд під час здійснення цивільного та кримінального судочинства; право на вільні вибори; свободу думки, совісті і віросповідання; свободу вираження поглядів (зокрема свободу засобів масової інформації); право власності. **М.к.п.л.** та протоколи до неї забороняють: катування і нелюдське або таке, що принижує людську гідність, поводження чи покарання; смертну кару; дискримінацію у здійсненні прав і свобод людини, які викладені у **М.к.п.л.**; вислання особи з території держави, громадянином якої вона є, або позбавлення особи права в'їзду на територію держави, громадянином якої вона є; колективне вислання іноземців. **М.к.п.л.** є першою вдалою спробою забезпечення певних прав та свобод, що були визначені в прийнятій ООН в 1948 р. Загальній Декларації прав людини. Відтоді **М.к.п.л.** стала моделлю для інших систем в різних частинах світу, зокрема, для Американської конвенції з прав людини. **М.к.п.л.** встановила єдиний механізм постійного і незалежного контролю у Європі, який забезпечує дотримання державами широкого спектра основних прав (переважно громадянських та політичних). Значимість **М.к.п.л.** полягає не тільки в обсязі прав, які вона забезпечує, але і в механізмі захисту, який було встановлено у м.Страсбурзі для розгляду можливих випадків порушення **М.к.п.л.** та для нагляду за дотриманням державами їхніх зобов'язань за **М.к.п.л.** Держави, що є сторонами **М.к.п.л.**, зобов'язані забезпечувати кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією (незалежно від статі, раси, національності, етнічного походження і т.ін.), можливість користуватись правами і свободами, які захищає Європейська конвенція з прав людини.

© Вировий С.І.

МІЖНАРОДНА МОРСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ (ММО) (International Maritime Organization – IMO) заснована у 1948 р. на Морській конференції ООН у Женеві, на якій була прийнята Конвенція про Міжурядову морську консультативну організацію (таку назву мала **ММО** до травня 1982 р.). Конвенція набула чинності 17 березня 1958 р. З 1959 р. **ММО** – спеціалізована установа ООН. Штаб-квартира **ММО** розміщена в Лондоні. Налічує понад 150 членів. Україна – член **ММО** з 1994 р. Організація створена з

метою сприяння міжнародній співпраці у сфері морських перевезень і морської торгівлі, а також встановлення режиму безпеки на морі.

© Макогон Ю.В., Громенкова С.В.

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЗІ СТАНДАРТИЗАЦІЇ (ISO) (від грец. *isos* – рівний) – міжнародна неурядова федерація національних організацій, які видають стандартами. Метою її діяльності є ратифікація стандартів, розроблених спільними зусиллями делегатів від різних країн. **ISO** сприяє розробці і застосуванню міжнародних стандартів у всіх сферах ділового життя. Програма роботи **ISO** варіює від стандартів для традиційних видів діяльності, таких як сільське господарство та будівництво, до машинобудування, виробництва і збуту, транспорту, медичного обладнання, інформаційних і комунікаційних технологій, а також стандартів належної практики управління та обслуговування. В сьогоденному арсеналі **ISO** понад 17 тис. міжнародних стандартів та інших видів нормативних документів. Багато її стандартів стали державними у багатьох країнах.

© Ярош Н.П.

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАЦІ (МОП) – міжнародна організація, заснована урядами різних країн у 1919 р. для того, щоб підтримувати міжнародне співробітництво стосовно забезпечення миру в усьому світі й зменшити соціальну несправедливість за рахунок поліпшення умов праці. Характерною рисою структури **МОП** є те, що в її роботі спільно беруть участь представники як роботодавців й організацій трудящих, так і урядових структур. У 1946 р. **МОП** стала першою спеціалізованою установою ООН. Сьогодні членами **МОП** є 170 країн. **МОП** приймає різні конвенції і розробляє рекомендації, а також встановлює міжнародні стандарти у сфері праці, зайнятості, професійної підготовки, умов праці, соціального забезпечення, безпеки праці й здоров'я. Безпосередньо впливають на розв'язання цих проблем широкомасштабні програми досліджень, які здійснює **МОП**, а також міжнародне технічне співробітництво. Першочерговими завданнями діяльності **МОП** є підтримка демократії і соціального діалогу, боротьба з бідністю і безробіттям,

заборона дитячої праці. **МОП** активно працює в Україні з початку 90-х рр., здійснила проекти, пов'язані з аналізом стану соціальної політики (спільно з ПРООН і Світовим банком), кризового стану ринку праці в Україні (1995 р.), розвитком соціального партнерства. Протягом усього часу **МОП** надає допомогу урядові України в експертній оцінці законопроектів, ознайомленні урядовців, представників профспілок і роботодавців з міжнародними стандартами статистики праці та її національною систематизацією. Нині **МОП** спільно з ПРООН та іншими агенціями здійснює в Україні важливі проекти, які пов'язані з розробкою моделі соціального бюджету, ринком праці та професійним навчанням безробітних, розвитком малого та середнього підприємництва, соціального партнерства і діалогу.

© Вировий С.І., Петров О.М.

МІЖНАРОДНА ТОРГОВЕЛЬНА ПАЛАТА – міжнародна організація, що об'єднує представників бізнесу з усього світу з метою сприяння торгівлі та інвестиціям, відкриттю ринків, економічному зростанню, створенню робочих місць та процвітання. **М.т.п.** здійснює низку різноманітних функцій, зокрема: проведення комерційного арбітражу, встановлення стандартів й правил ведення бізнесу, налагодження співробітництва з міжнародними організаціями, у тому числі із СОТ, Великою вісімкою, ООН, надання цим організаціям консультативної допомоги, відстоювання інтересів бізнесу на міжнародній арені. Як орган міжнародного комерційного арбітражу **М.т.п.** щорічно виносить рішення з більше ніж 500 справ. Так, у 2004 р. було розглянуто 561 справу між 1682 зацікавленими сторонами з 116 країн. **М.т.п.** – одна з найстаріших міжнародних організацій, що була заснована у 1919 р. Сьогодні членами **М.т.п.** є понад 7000 підприємств, галузевих асоціацій та фізичних осіб. Роботу **М.т.п.** забезпечують 16 галузевих комісій. Національні комітети палати діють у 84 країнах, у тому числі в Україні. Під егідою створеного у 1998 р. Українського національного комітету **М.т.п.** діє третейський суд. Комітет активно співробітничав з органами державної влади та недержавними організаціями, проводить роботу щодо пошуку ділових партнерів для українських підприємств, розширення ринків

збуту української продукції, має 9 закордонних представництв.

© Казакевич О.М.

МІЖНАРОДНА ТРАНСПОРТНА МЕРЕЖА – мережа міжнародних транспортних коридорів, створена на початку 90-х рр. між країнами Європейського Союзу і країнами Центральної та Східної Європи з метою забезпечення торговельних та соціальних зв'язків у рамках міжнародної економічної кооперації. За визначеннями ЄС, міжнародний транспортний коридор – це єдиний комплекс наземних та водних транспортних магістралей у певному напрямі з відповідною інфраструктурою, що забезпечують можливість перевезення вантажів і пасажирів з дотриманням вимог європейської спільноти. Принципи створення **М.т.м.** викладені в документах, розроблених у ЄС, ООН та інших міжнародних організаціях. Найбільш повно вони сформульовані в таких документах: Декларація Першої Пан'європейської конференції з питань транспорту (31 жовтня 1991 р., Чехословаччина, Прага); Декларація Другої Пан'європейської конференції з питань транспорту (14-16 березня 1994 р., Кріт, Греція); Декларація Третьої Пан'європейської конференції з питань транспорту (23-25 червня 1997 р., Фінляндія, Гельсінкі). Перша і Друга Пан'європейські конференції затвердили основні вимоги до транспортної мережі. На Другій Пан'європейській конференції було визначено пріоритетним розвиток 9 транспортно-комунікаційних коридорів, які отримали назву “критських”. На Третій Пан'європейській конференції з питань транспорту прийнято рішення про створення коридору № 10. Постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 1996 р. № 1512 був затверджений перелік транспортних коридорів, що проходять територією України і є складовою частиною мережі міжнародних транспортних коридорів, а також визначений перелік транспортних коридорів, які Україна має намір пропонувати для включення до цієї мережі. З урахуванням рішень Державної комісії з питань транспортних коридорів і міжнародних договорів була розроблена Концепція створення та функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів, у якій викладені основи розвитку української мережі міжнародних транспортних коридорів у взаємодії

із загальноєвропейською мережею. На основі принципів Концепції розроблено і прийнято Програму створення та функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні та Комплексу програму утвердження України як транзитної держави у 2002-2010 рр., спрямовану на забезпечення інтеграції України в європейську та світову економічні системи шляхом створення сприятливих умов для учасників транзитних перевезень. Головними напрямками розвитку транспортних коридорів визначені: поетапний перехід на засади міжнародної транспортної політики; впровадження прийнятих Україною положень Європейських меморандумів, протоколів, угод щодо створення транспортних коридорів; залучення до участі у створенні мережі транспортних коридорів вітчизняних і зарубіжних структур усіх форм власності; перехід на ринкові основи функціонування транспортно-дорожнього комплексу, елементами яких є приватизація державних підприємств, демонополізація, конкуренція тощо.

© Гоблик В.В.

МІЖНАРОДНА ФЕДЕРАЦІЯ АЕРОНАВТИКИ (МФА) – міжнародна організація, діяльність якої спрямована на сприяння авіації та космонавтиці. Була заснована 14 жовтня 1905 р. Країнами-засновниками виступили Бельгія, Великобританія, Іспанія, Італія, Німеччина, США, Франція, Швейцарія. Головними завданнями **МФА** є встановлення стандартів та реєстрація рекордів в авіації та космонавтиці. Із самого початку **МФА** була заснована як спортивна організація. Держави-члени представлені у **МФА** національними органами, які забезпечують контроль у сфері повітроплавання. На сьогодні **МФА** налічує понад 100 членів.

© Мельник Ю.В.

МІЖНАРОДНЕ АГЕНТСТВО З АТОМНОЇ ЕНЕРГІЇ (МАГАТЕ) – міжнародна установа, яка встановлює стандарти ядерної безпеки і захисту довкілля, надає країнам-членам технічну допомогу, а також заохочує обмін науковою і технічною інформацією щодо ядерної енергії. Статут **МАГАТЕ** ухвалено 26 жовтня 1956 р. на міжнародній конференції, яку проведено в штаб-квартирі ООН. Агентство почало існувати у м.Відні

з 29 липня 1957 р. 14 листопада 1957 р. Генеральна Асамблея ухвалила угоду щодо відносин між **МАГАТЕ** і ООН. Згідно зі Статутом двома основними цілями діяльності **МАГАТЕ** є контроль за мирним використанням атомної енергії і забезпечення того, що допомогу **МАГАТЕ** не буде використано у воєнних цілях. Система безпеки базується на суворому контролі за використанням ядерних матеріалів, які здійснюють на місцях інспектори **МАГАТЕ**. **МАГАТЕ** надає поради і практичну допомогу урядам різних країн щодо здійснення програм використання атомної енергії. Головна мета цих програм – сприяти передачі навичок і знань для того, щоб країни могли здійснювати атомні програми ефективніше і безпечніше.

© Вировий С.І., Мельник Ю.В.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО – система норм та принципів, які регулюють міжнародні публічні відносини з метою забезпечення миру та безпеки. Основною функцією **М.п.** є регулювання міждержавних відносин.

© Київцев О.В.

МІЖНАРОДНИЙ БАНК РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА РОЗВИТКУ (МБРР) – міжнародна фінансова організація, головна установа Світового банку. Заснована у 1944 р. під час міжнародної валютно-фінансової конференції у м.Бреттон-Вуді (США). Членами **МБРР** є 184 країни (у тому числі Україна), які виступають акціонерами банку. Найбільшими акціонерами є США, Японія, Німеччина, Велика Британія та Франція. Вищим органом **МБРР** є рада управляючих, яка збирається щорічно. Кожна країна представлена у ній національним управляючим (найчастіше міністр фінансів або голова центробанку). Виконавчим органом **МБРР** є Рада директорів, яка складається з 24 членів, у тому числі 5 – з країн, що мають найбільші пакети акцій. Президент **МБРР** (з 2005 р. – Пол Вулфовіц) є одночасно головою Ради директорів. **МБРР** має близько 90 представництв в усьому світі, у тому числі в Україні. Завдання **МБРР** полягає у зниженні рівня бідності в країнах з середнім рівнем доходів, а також бідних платоспроможних країн шляхом сприяння сталому розвитку за рахунок надання позичок, гарантій, інструментів управління ризиками і (некредитних) аналі-

тичних і консультаційних послуг. За підрахунками Світового банку, у країнах з низьким рівнем достатку проживає 17% людей, які мають дохід менше ніж 2 дол. на день. На скорочення цього відсотка і спрямовується діяльність **МБРР**. Сукупний обсяг кредитування **МБРР** становить 420,2 млрд дол. У 2006 р. по лінії **МБРР** було здійснено 112 проектів переважно у сфері законодавства та судової системи, державного управління, транспорту і енергетики, гірничо-видобувної промисловості на суму 14,1 млрд дол. Дохід від основної діяльності за 2006 р. становив 1,74 млрд дол., вільний капітал та резерви банку становлять 33,339 млрд дол. За даними Світового банку, Україні по лінії **МБРР** протягом 1993-2003 рр. було виділено кошти як позички на виконання понад 40 проектів.

© *Казакевич О.М.*

МІЖНАРОДНИЙ ВАЛЮТНИЙ ФОНД (МВФ) було створено 27 грудня 1945 р. після підписання 28 державами угоди, розробленої на Конференції ООН з валютно-фінансових питань 22 липня 1944 р. В 1947 р. фонд розпочав свою діяльність і став органічною частиною Бреттон-Вудської валютної системи разом зі Світовим банком. **МВФ** є інституційною основою сучасної світової валютної системи. При цьому її базою і основним еквівалентом є долар США. США займають домінуючі позиції в **МВФ**.

Основною метою діяльності **МВФ** є сприяння міжнародній співпраці у валютно-фінансовій сфері; сприяння розширенню і збалансованому зростанню обсягів міжнародної торгівлі в інтересах розвитку виробничих ресурсів, досягнення високого рівня зайнятості і реальних доходів держав-членів; забезпечення стабільності валют, підтримка упорядкованого співвідношення валютної системи серед держав-членів і недопущення знецінення валют з метою отримання конкурентних переваг; надання допомоги в створенні багатосторонньої системи розрахунків між державами-членами, а також в ліквідації валютних обмежень; тимчасове надання державам-членам коштів в іноземній валюті з метою виправлення порушення рівноваги їх платіжного балансу. Основні функції діяльності **МВФ** полягають у сприянні міжнародній співпраці в грошовій політиці та в розширенні світової торгівлі.

© *Розпутенко І.В.*

МІЖНАРОДНИЙ КОМІТЕТ ЗА ЄВРОПЕЙСЬКУ БЕЗПЕКУ І СПІВРОБІТНИЦТВО – консультативний орган при Економічній і соціальній раді ООН та ЮНЕСКО, неурядова міжнародна організація, метою якої є сприяння співробітництву представників різних політичних і суспільних верств європейських країн. Створений в 1972 р.

© *Логвін З.І.*

МІЖНАРОДНИЙ САМІТ – переговори, конференція на найвищому рівні. Термін в українській мові не використовувався до середини 80-х років минулого століття. Цей дипломатичний англomовний термін ввійшов в обіг у зв'язку із радянсько-американськими зустрічами і замінив словосполучення “зустріч на найвищому рівні”. Нині термін вживається як щодо двосторонніх зустрічей, так і щодо багатосторонніх, навіть у рамках міжнародних організацій. Інколи застосовується навіть у нормативних актах.

© *Київцев О.В.*

МІЖНАРОДНИЙ СУД ООН – один з головних органів ООН, що розв'язує міжнародні спори, надає консультації з юридичних питань Генеральній асамблеї, Раді безпеки, іншим органам та спеціалізованим установам ООН. У складі **М.с.** ООН 15 суддів. Діє на основі міжнародного права. Рішення **М.с.** ООН оскарженню не підлягають.

© *Вітер Д.В.*

МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ – різновид тероризму, складне суспільно-політичне явище, поширене у світовій спільноті, небезпека якого суттєво зростає з кінця ХХ ст. Про складність **М.т.** свідчить велика кількість його визначень і їх суперечливість. Як і тероризм взагалі, **М.т.** характеризується насильством, політичною спрямованістю, використанням примусу і залякуванням та ін. Водночас **М.т.** властиві специфічні ознаки, такі як: 1) міжнародно-політична небезпека для світового правопорядку і міждержавних відносин та для міжнародної безпеки і міжнародних інтересів держав; 2) міжнародно-правова протиправність, яка полягає у визнанні його акцій міжнародними злочинами. Донедавна на рівні світової спільноти, а також на регіональному рівні прийнята низка конвенцій про протиправність різних про-

явів **М.т.**; 3) співробітництво терористичних груп і організацій, близьких за політичною спрямованістю їх діяльності, в підготовці і здійсненні терористичних актів; 4) непередбачуваність у діях терористів та їх угрупованнях. Головний суб'єкт **М.т.** – терористичні групи або організації, які діють на території кількох країн світу. Це стійкі об'єднання фізичних осіб, які для досягнення своїх цілей вибрали методи терору. Формально такі структури не перебувають на службі в тих або інших державах, а останні не надають їм офіційної політичної або моральної підтримки.

© Кучма Д.Я.

МІЖНАРОДНИЙ ТРИБУНАЛ ДЛЯ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНЦІВ – міжнародний орган для покарання військових злочинців. Уперше було створено для покарання військових злочинців Другої світової війни на підставі Лондонської угоди 1945 р. Місцем проведення процесу було обрано м.Нюрнберг. Для Далекого Сходу було створено свій трибунал у м.Токіо. В 1993 р. було створено трибунал по колишній Югославії для притягнення до відповідальності за “етнічні чистки”. На основі Югославського прецеденту було створено в 1994 р. трибунал по Руанді. Діяльність трибуналів надзвичайно важлива для налагодження міжетнічних відносин і реалізації принципу відповідальності.

© Куйвець О.В.

МІЖНАРОДНИЙ ФОНД СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКОГО РОЗВИТКУ (МФСР) – міжнародна фінансова організація в системі ООН, заснована у 1976 р., угода про створення МФСР набула чинності в 1977 р. Штаб-квартира розміщена у Римі. До складу МФСР входить 165 держав-членів. Членами Фонду є три категорії держав: розвинені країни-донори (22 країни, що є членами Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР); країни-донори, що розвиваються (12 країн, що є членами Організації країн – експортерів нафти (ОПЕК); інші країни, що розвиваються. Україна не є членом МФСР. Стратегічними цілями МФСР є сприяння бідному аграрному населенню країн, що розвиваються, у збільшенні обсягів виробництва сільськогосподарських продуктів та доходів від них, забезпеченні рівного доступу до природних ресурсів та техно-

логій, покращенні доступу бідного аграрного населення до фінансових послуг та ринків. МФСР здійснює пряме фінансування у вигляді позичок та грантів, а також залучає додаткові ресурси, зокрема з боку Світового банку, регіональних банків розвитку та інших фінансово-кредитних установ. Фінансування Фонду здійснюється за рахунок урядових грантів та пожертвувань, надходжень від погашення кредитів. З 1978 р. МФСР здійснив фінансування 711 цільових проєктів у бідних країнах, де проживає 300 млн осіб сільського населення. Загальний обсяг фінансування становив 9 млрд дол., крім того, було залучено близько 25 млрд дол. додаткових коштів. Щорічно МФСР надає позичок та грантів обсягом близько 450 млн дол.

© Макогон Ю.В., Громенкова С.В.,
Казакевич О.М.

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ – система політичних, економічних, науково-технічних, культурних, військових, дипломатичних та інших стійких взаємозв'язків і взаємодій суб'єктів **М.в.**, серед яких: держави; народи; міждержавні урядові і неурядові об'єднання, організації та органи; партії та рухи; окремі особи та їх групи.

© Михненко А.М., Соснін О.В.

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ – комплекс економічних відносин між окремими країнами, їх регіональними об'єднаннями, а також окремими підприємствами (транснаціональними, багатонаціональними корпораціями) у системі світового господарства. До структури **М.е.в.** входять: міжнародний поділ праці; міжнародна торгівля товарами та послугами; міжнародний рух факторів виробництва (капіталів, робочої сили, технологій); міжнародні валютно-фінансові і кредитні відносини; міжнародна економічна інтеграція; деякі інші похідні від них форми. В сучасних умовах головними суб'єктами **М.е.в.** виступають: національні господарства; регіональні інтеграційні угруповання країн (ЄС, НАФТА та ін.); транснаціональні корпорації (ТНК); міжнародні організації (ООН, МВФ та ін.). **М.е.в.** виникають між суб'єктами тільки тоді, коли вони уклали міжнародні економічні погодження (МЕП), міжнародні господарські контракти (МГК), інші догово-

ри і мають домовленості, які визначають їх права та обов'язки щодо розвитку міжнародних зв'язків. Отже, під суб'єктами **М.е.в.** розуміють фізичних або юридичних осіб, які беруть участь у здійсненні міжнародних господарських контрактів, погоджень та договорів. Об'єкти **М.е.в.** – це те, на що спрямована господарська діяльність суб'єктів світової спільноти. Об'єктами **М.е.в.** є: експорт (імпорт) товарів; експорт (імпорт) послуг; здійснення господарської діяльності за кордоном; міжнародна спеціалізація виробництв; міжнародне кооперування виробництва; фінансові операції; науково-технічні зв'язки; експорт (імпорт) капіталу; спільне підприємництво; оренда машин та обладнання; зустрічна торгівля; організація та участь у виставках, ярмарках, торгах.

© Розпутенко І.В.

МІЖНАРОДНІ СИЛИ СПРИЯННЯ БЕЗПЕЦІ (ISAF / ІСАФ) – об'єднані військові частини, створені за підсумками Боннської конференції (2001 р.) після повалення режиму талібів, що діють під мандатом ООН (не є силами ООН, діють із санкції Ради безпеки ООН) і НАТО (з 2003 р.), що складаються з 35 тис. військовослужбовців із 37 країн та 25 Груп відбудови провінцій (ГВП). Основні військові завдання **ІСАФ**: сприяння зміцненню влади афганського уряду на всій території країни, проведення операцій щодо забезпечення стабільності та безпеки у взаємодії з афганськими силами безпеки; проведення інструктажу та підтримка Афганської національної армії; допомога в реалізації програм афганського уряду, спрямованих на роззброєння незаконних озброєних формувань. Політичне керівництво та координацію місії Міжнародних сил сприяння безпеці здійснює Північноатлантична рада (командування, координація та планування сил). Стратегічне управління здійснює головний оперативний штаб НАТО – штаб Верховного головнокомандуючого об'єднаними збройними силами НАТО в Європі (штаб ВГК ОВС НАТО). Фінансування забезпечують держави, що надають військові контингенти.

© Вітер Д.В.

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ІСО 9000 – затверджені Міжнародною організацією із стандартизації (ІСО) п'ять міжнародних

стандартів, в яких були встановлені вимоги до систем забезпечення якості продукції, а саме: 1) ІСО 9000 “Загальне керівництво якістю і стандарти по забезпеченню якості. Керівні вказівки по вибору і застосуванню”; 2) ІСО 9001 “Система якості. Модель для забезпечення якості при проектуванні і (або) розробці, виробництві, монтажі та обслуговуванні”; 3) ІСО 9002 “Система якості. Модель для забезпечення якості при виробництві і монтажі”; 4) ІСО 9003 “Система якості. Модель для забезпечення якості при остаточному контролі і випробуваннях”; 5) ІСО 9004 “Загальне керівництво якістю і елементи системи якості. Керівні вказівки”.

© Бакуменко В.Д.,
Кравченко С.О.

МІЖНАРОДНІ ФІНАНСОВІ ЦЕНТРИ – найбільш організаційно розвинені центри світового фінансового ринку. Завдяки високій концентрації кредитно-фінансових інститутів, розвитку відповідної інфраструктури, а також сприятливого законодавства такі центри дають змогу мобілізувати та перерозподіляти значні обсяги фінансових ресурсів відповідно до потреб суб'єктів міжнародних фінансових відносин. У **М.ф.ц.** здійснюються валютні, кредитні, фінансові операції, операції із золотом та цінними паперами. Найпотужнішими **М.ф.ц.** є Нью-Йорк, Лондон, Париж, Токіо, Франкфурт-на-Майні, Цюрих, Гонконг.

© Козинський С.М.

МІЖРЕГІОНАЛЬНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО – будь-які спільні дії, спрямовані на встановлення та поглиблення партнерських зв'язків між окремими регіонами різних держав економічної, соціальної, науково-технічної, екологічної, культурної та іншої спрямованості. Міжнародні нормативні акти поділяють **М.с.** на транскордонне та міжтериторіальне. *Транскордонне співробітництво* здійснюється тільки між державами-сусідами, як правило, на багатосторонній основі. *Міжтериторіальне співробітництво* є діяльністю між регіонами двох держав, які мають спільні інтереси, але не є безпосередніми сусідами, у тому числі на підставі укладених угод про співпрацю. Такі відносини на двосторонній основі дають змогу ефективно співробітничати сторонам на договірних засадах, враховуючи обопільні інтереси

си під час як укладення договорів, так і реалізації їх положень.

© Шумляєва І.Д.

МІЖСЕКТОРНЕ СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО – форма соціального партнерства, що передбачає налагодження конструктивної взаємодії між трьома силами, конструктивне партнерство двох або трьох секторів для вирішення соціальних проблем, задоволення суспільних потреб та інтересів, “вигідне” для кожної із сторін окремо, а також у цілому для мешканців території, де воно реалізується. Роль держави як одного із соціальних партнерів полягає у створенні умов, що задовольняють суспільні потреби шляхом узгодження інтересів “другого” і “третього” секторів з питань соціально-економічної політики, при цьому **М.с.п.** базується на таких постулатах: зацікавленість кожної із взаємодіючих сторін у пошуку шляхів вирішення соціальних проблем; об’єднання їх зусиль і можливостей у вирішенні важливих проблем, конструктивна співпраця між ними щодо вирішення спірних питань; прагнення пошуку реалістичних рішень соціальних завдань, а не його імітація; децентралізація рішень, відсутність державного патерналізму; взаємоприйнятний контроль і урахування інтересів; правова обґрунтованість кооперації, що надає кожній стороні і суспільству в цілому вигідні наслідки взаємодії.

© Піроженко Н.В.

МІЖУРЯДОВІ ПРОГРАМИ СПІВРОБІТНИЦТВА РАДИ ЄВРОПИ – програми, які стали важливою віхою у розвитку Ради Європи щодо проведення політики, відкритої для нових демократичних держав Центральної і Східної Європи, на основі її принципів, цінностей і досягнень у галузі плюралістичної демократії, захисту прав людини та побудови правової держави. **М.п.с.Р.Є.** базуються на результатах міждержавного співробітництва Ради Європи і використовують правові документи, мережі експертів, а також відповідні структури та механізми співробітництва. Метою **М.п.с.Р.Є.** є зміцнення, активізація та прискорення процесів демократичного реформування цих держав, а також сприяння їх поступовій та гармонійній інтеграції з Радою Європи, участі у процесах європейського співробіт-

ництва. Найбільш відомими і успішними стали міждержавні Програми сприяння в підготовці до виборів, постконфліктної реабілітації тощо.

© Ратушний С.М.

МІКРОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА – формування державою цілей і правил економічної діяльності для окремих сфер, ринків, галузей і використання інструментів їх регулювання. **М.п.** включає сукупність заходів державного втручання у ціноутворення на ринках, в обсяги виробництва та в розподіл благ і доходів. Під **М.п.** передусім розуміють конкурентну політику та соціальну політику.

Методи **М.п.** можуть бути загальноекономічними, діяти в рамках всієї економіки, але вони спрямовані на окремих суб’єктів господарської діяльності.

З погляду результативності макро- і мікроекономічна політики мають подвійний ефект. Заходи уряду мікроекономічного характеру безпосередньо впливають на прийняття рішень фірмами у сфері цін, капіталовкладень, ставок заробітної плати, розміру отриманих кредитів тощо (мікроекономічний ефект). Проте накопичений протягом тривалого періоду мікроекономічний ефект призводить до зміни макроекономічних величин – темпів зростання економіки, масштабів споживання і накопичення та ін. (макроекономічний ефект **М.п.**).

© Стативка Н.В.

МІНІСТЕРСТВО УКРАЇНИ – центральний орган виконавчої влади, керівником якого є член Кабінету Міністрів України. Виходячи з принципу розмежування політичних та адміністративних функцій за міністерствами – головними (провідними) органами у системі центральних органів виконавчої влади – закріплено функції стратегічного планування, розроблення та впровадження державної політики у певних сферах і галузях державного управління. Міністерства є єдиноначальними органами – їх владні повноваження здійснюються одноособово керівниками – міністрами. Типові функції **М.**, що характерні для України, полягають у тому, що воно: бере участь у формуванні та реалізації державної політики як у цілому, так і за відповідними напрямками, розробляє механізм її реалізації; прогнозує

розвиток економіки у виробничій, науково-технічній, мінерально-сировинній, паливно-енергетичній, трудовій, демографічній, соціальній, фінансовій та інших сферах; бере участь у розробленні проєктів Державної програми економічного та соціального розвитку України, Державного бюджету України; готує пропозиції щодо формування та реалізації політики у сфері виконання робіт і поставок продукції для державних потреб та бере в цьому участь; розробляє цільові перспективні програми, опрацьовує комплекс заходів, спрямованих на поглиблення економічної реформи; реалізує державну стратегію розвитку відповідної галузі (групи суміжних галузей); вносить у встановленому порядку пропозиції про зміну умов оподаткування, одержання пільгових кредитів, визначення особливостей приватизації, демонополізації підприємств в окремих галузях; готує пропозиції щодо вдосконалення механізму регулювання розвитку економіки, її структурної перебудови, забезпечення ринкової збалансованості, соціального захисту населення, екологічної безпеки; бере участь у формуванні та реалізації інвестиційної політики виходячи з пріоритетних напрямів структурної перебудови економіки; розробляє відповідні фінансово-економічні та інші нормативи, механізм їх впровадження, затверджує галузеві стандарти; вживає заходів щодо вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності, захисту інтересів українських товаровиробників на зовнішньому ринку та розвитку внутрішнього ринку; видає у передбачених законодавством випадках спеціальні дозволи (ліцензії) на проведення окремих видів підприємницької діяльності; виступає державним замовником наукових досліджень комплексного характеру; бере участь у підготовці міжнародних договорів України, укладає міжнародні договори міжвідомчого характеру; здійснює у межах повноважень, визначених законодавством, функції управління майном підприємств, що належать до сфери управління міністерства; складає макроекономічні та міжгалузеві баланси; розробляє пропозиції про визначення пріоритетних напрямів розвитку економіки; бере участь у формуванні та реалізації антимонопольної політики як у цілому, так і за відповідними напрямами (демонополізація економіки, розвиток конкуренції, антимонопольне регулювання, за-

стосування антимонопольного законодавства); забезпечує виконання завдань мобілізаційної підготовки та мобілізаційної готовності держави у межах визначених законодавством повноважень; забезпечує у межах своєї компетенції реалізацію державної політики стосовно державної таємниці, контроль за її збереженням у центральному апараті міністерства, на підприємствах, в установах і організаціях, що належать до сфери його управління; здійснює інші функції, що випливають з покладених на нього завдань.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.,
Малиновський В.Я.

МІНІСТР (лат. *minister* – слуга) – а) посадова особа, яка очолює міністерство; б) політичний діяч (політик), який за посадою є членом Кабінету Міністрів України. За характером повноважень, порядком призначення та звільнення з посади міністр є політичною фігурою і не належить до категорії державних службовців. Зміст роботи міністра полягає в політичному керівництві у певній сфері (галузі) державного управління. Міністри (крім Міністра оборони та Міністра закордонних справ) призначаються на посаду Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України. Міністр оборони та Міністр закордонних справ призначаються на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України. Міністри можуть бути звільнені з посади Верховною Радою України. Міністр здійснює такі повноваження: 1) забезпечує виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів; формування та реалізацію державної політики у відповідній сфері державного управління; 2) здійснює керівництво міністерством; 3) на виконання вимог законодавства у межах наданих йому повноважень визначає політичні пріоритети, стратегічні напрями роботи міністерства і шляхи досягнення поставленої мети; 4) спрямовує та координує діяльність відповідних центральних органів виконавчої влади. Міністр має першого заступника та заступників, яких призначає на посади та звільняє з посад за його поданням Кабінет Міністрів України. Перші заступники та заступники міністра належать до числа керівників відповідних міністерств і є державними службовцями.

© Малиновський В.Я.

МІСЬКА РЕФОРМА 1870 Р. – одна з буржуазних реформ у Росії 60-70-х рр. XIX ст. Згідно з Міським положенням (затверджено імператором Олександром II 16(28).06.1870 р.) на міські органи самоврядування (думи та управи) було покладено виконання адміністративно-господарських завдань на території міста: питання благоустрою (транспорт, освітлення, опалення, каналізація, водогін, благоустрій бруківки, тротуарів і мостів), завідування шкільною, медичною справою, міською торгівлею і промисловістю, міським кредитом тощо. Органами самоврядування у містах були міські виборні збори, міська дума та міська управа. Процес проведення **М.р. 1870 р.** в Україні розтягнувся на 14 років. За цей час міське врядування було реформоване у 135 містах і населених пунктах, а нереформованим залишилося у 25 містах і населених пунктах.

© Козюра І.В.

МІСІЯ ДЕРЖАВИ – головна мета діяльності держави та відповідного процесу державного управління, яка, власне, і є причиною їх здійснення та взагалі існування. **М.д.** охоплює як внутрішні, так і зовнішні завдання діяльності та управління держави і визначає подальшу конкретизацію цілей, стратегії та політик. Тому її формування має передувати етапу визначення цілей. Інакше не буде єдності системи цілей, що може призводити до невиправдано великих витрат ресурсів на їх реалізацію. Цілі, які безпосередньо визначені для виконання **М.д.**, слід розглядати як основні напрями її діяльності та управління. Серед таких цілей Української держави можна назвати: забезпечення незалежності і суверенітету; створення демократичної, правової держави, в якій панує закон; досягнення високого рівня соціального розвитку, за якого забезпечуватимуться соціальні умови життєдіяльності громадян України на рівні передових країн світу.

© Бакуменко В.Д.

МІСІЯ УКРАЇНИ ПРИ НАТО – закордонна дипломатична установа України – представництво України при міжнародній організації, заснована з метою забезпечення постійного співробітництва України з Організацією Північноатлантичного Договору (НАТО) та участі в Раді Євроатлантичного

Партнерства (РЄАП). Місію засновано Указом Президента України від 4 грудня 1997 р. № 1333 “Про заснування Місії України при НАТО” зі змінами, внесеними Указом Президента України від 19 квітня 2006 р. № 319 “Питання Місії України при НАТО”. Основними завданнями Місії є: 1) забезпечення реалізації державної політики України щодо співробітництва з НАТО; 2) представництво України при НАТО, її органах та підтримання з цією Організацією офіційних відносин; 3) забезпечення постійних контактів з політичними і військовими структурами НАТО, представництво України в РЄАП та її органах; 4) участь у роботі органів РЄАП, Програми НАТО “Партнерство заради миру”, Комісії Україна – НАТО та інших спільних органів. Місія відповідно до покладених на неї завдань: 1) сприяє контактам органів державної влади України з відповідними органами РЄАП і структурами Міжнародного секретаріату НАТО та Міжнародного військового штабу; 2) спрямовує діяльність делегацій та представників України, які беруть участь у роботі органів НАТО, та надає їм відповідну допомогу; 3) підтримує зв’язок з військовим командуванням НАТО і сприяє координації зусиль у спільних операціях, що здійснюються під командуванням НАТО; 4) підтримує контакти з місіями держав-членів і держав-партнерів при НАТО; 5) інформує Президента України, Верховну Раду України та Кабінет Міністрів України про важливі аспекти діяльності НАТО, процеси та події, що відбуваються в цій організації; 6) поширює в НАТО інформацію про прийняті в Україні важливі рішення з питань зовнішньої політики, безпеки і оборони; 7) подає Міністерству закордонних справ України пропозиції щодо вдосконалення співробітництва між органами державної влади України та НАТО. Місія відповідно до рішень Президента України може виконувати інші функції з метою забезпечення реалізації державної політики України щодо співробітництва з НАТО. Глава Місії є представником України в РЄАП та у контактах з НАТО. У складі Місії можуть утворюватися політична, оборонна секції, військове представництво та інші підрозділи. Положення про **М.У. при НАТО** затверджено Указом Президента України від 19 квітня 2006 р. № 319/2006.

© Кальниш Ю.Г.

“МІСТОК” УСПІЛЬНОТНЕННЯ (*Community “bridge”*) – поширення наддержавних моделей прийняття та ухвалення рішень на сфери, які перебувають у межах другої та третьої колони ЄС (перекидається “місток” від другої та третьої колони до першої). Іншими словами, процес прийняття рішень відповідно до Договору про заснування Європейського Співтовариства (перша колона) може бути застосовано до певних положень Розділу VI Договору про Європейський Союз (третя колона) з метою їх успільнотнення. Ця можливість з’явилася після створення ЄС. Процедура, відома як “місток”, вимагає одностайного голосування в Раді та ратифікації кожною державою-членом відповідно до її національних конституційних вимог. У Конституції ЄС (процес ратифікації зупинено через негативні результати національних референдумів у Франції та Нідерландах) передбачено скасування створеного Маастрихтським договором “М.”у, оскільки замість колон мала бути запроваджена єдина структура ЄС. Разом з тим було запропоновано новий механізм успільнотнення, який давав змогу застосувати голосування кваліфікованою більшістю для прийняття правових інструментів. Однак Рада має приймати рішення одностайним голосуванням. Передбачалося застосування двох спеціальних “містків” для сфери зовнішньої політики та політики безпеки (за винятком військової сфери та оборони), а також для багатонаціональних фінансових структур.

© Рудік О.М.

МІСЦЕВА ВЛАДА – вид публічної влади, яка реалізується від імені суб’єктів, що функціонують у межах певних адміністративно-територіальних одиниць. Від державної влади відрізняється низкою ознак: а) якщо державна влада поширюється на всіх членів суспільства, то **М.в.** – лише на певну їх частину; б) державна влада може розв’язувати проблеми загальносуспільного характеру, **М.в.** – лише локальні; в) державна влада є суверенною, **М.в.** має підзаконний характер і діє в порядку та межах, установлених верховною владою. В Україні склалися дві системи **М.в.**: система місцевого самоврядування як публічна влада територіальних громад і сформованих ними муніципальних органів, та система місцевих органів державної ви-

конавчої влади, представлена місцевими державними адміністраціями.

За своєю природою, специфічними ознаками, функціями і повноваженнями це різні системи. Функціонування місцевої державної адміністрації є втіленням концепції державної політично-правової природи **М.в.**, а діяльність територіальних громад відповідає концепції дуалізму функцій і повноважень місцевого самоврядування: має недержавну політично-правову природу, є насамперед елементом громадянського суспільства.

Відмінності між функціями місцевих органів державної виконавчої влади та функціями територіальних громад виявляються у суб’єктно-об’єктивних якостях цих суб’єктів. Місцева державна влада вирішує місцеві питання державного значення, а місцеве самоврядування – питання місцевого значення, які впливають з колективних інтересів жителів – членів територіальної громади. Місцеві державні адміністрації є органами (агентами) державної виконавчої влади на місцях, які підпорядковані органам виконавчої влади вищого рівня, а також підзвітні та підконтрольні відповідним представницьким органам у сфері делегованих ними повноважень. Їх функції мають державний характер (відображають державний інтерес), зумовлені завданнями і проблемами державного значення та є втіленням політики децентрації (мають агентський характер). На функціональному рівні місцева державна виконавча влада не має самостійних прав і повноважень, відмінних та відокремлених від прав і повноважень органів центральної державної влади. Що ж до територіальних громад, то вони є природними корпораціями місцевих жителів, які здійснюють самоврядування безпосередньо або через місцеві самоврядні органи, існують на принципах самоорганізації та не підпорядковані ієрархічно іншим суб’єктам влади.

У діяльності місцевих органів державної виконавчої влади і територіальних громад є об’єднувальний принцип: автономні рішення обох систем **М.в.** спрямовані на забезпечення колективних потреб населення; наявність специфіки апарату здійснення влади; функціонування у межах законів та інших нормативних актів; здійснення влади на певній території щодо всіх фізичних осіб, які перебувають на ній; установлення та

справлення податків і зборів; самостійного формування бюджету тощо. Становлення і розвиток інституту самоврядування, наділення його певними державними повноваженнями, утворення місцевих державних адміністрацій є ланками процесу децентралізації публічної влади.

В Україні відносини щодо організації і діяльності суб'єктів **М.в.** регулюються Конституцією, законами України “Про місцеве самоврядування в Україні” (1997) та “Про місцеві державні адміністрації” (1999).

© *Остапова Т.О.*

МІСЦЕВЕ ВРЯДУВАННЯ (англ. “*local governance*”) – здійснення політичних, економічних та адміністративних повноважень в управлінні публічними справами на місцевому рівні. Врядування вміщує механізми, процеси та інститути, через які громадяни та їх об'єднання виражають свої інтереси, реалізують свої права, виконують свої обов'язки та є сполучною ланкою між ними. Врядування не слід ототожнювати з управлінням. Врядування – не тотожне “управлінню” поняття. Ним визначається, що владні відносини існують всередині та ззовні формальних інститутів влади й управління. Складовими врядування виступають органи управління, приватне підприємство та громадянське суспільство. За врядуванням увага акцентується на процесуальних питаннях, ним визнається той факт, що управлінські рішення приймаються в результаті взаємодії багатьох сторін, що мають різні пріоритети. Норми чи стандарти практичної діяльності для **М.в.**: 1. Сталість місцевого розвитку у всіх його аспектах. 2. Субсидіарність – передавання повноважень та ресурсів на якомога нижчий рівень. 3. Рівність доступу до процесу вироблення рішень та основних життєвих потреб. 4. Ефективність у наданні суспільних послуг та сприянні економічному розвитку на місцях. 5. Відкритість та відповідальність суб'єктів ухвалення рішень та зацікавлених сторін. 6. Залучення громадськості. 7. Безпека громадян у середовищі їх проживання.

© *Козюра І.В.*

МІСЦЕВА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ – місцевий орган виконавчої влади (обласна і районна державна адміністрація), що у межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адмі-

ністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою. Виконавчу владу на місцевому територіальному рівні, тобто в областях, містах Києві та Севастополі, районах, здійснюють обласні, Київська та Севастопольська міські, районні державні адміністрації. **М.д.а.** – єдиначальний орган виконавчої влади загальної компетенції, повноваження якого реалізуються одноособово його керівником – головою державної адміністрації. **М.д.а.** наділена повноваженнями в таких основних галузях: соціально-економічного розвитку; бюджету та фінансів; управління майном, приватизації та підприємництва; містобудування, житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, транспорту і зв'язку; використання та охорони земель, природних ресурсів та охорони довкілля; науки, освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, материнства і дитинства, сім'ї та молоді; соціального забезпечення та соціального захисту населення; зайнятості населення, праці та заробітної плати; забезпечення законності, правопорядку, прав і свобод громадян; міжнародних та зовнішньоекономічних відносин; оборонної роботи.

© *Малиновський В.Я.*

МІСЦЕВА РАДА – представницький орган місцевого самоврядування, який обирається населенням територіальної громади чи об'єднання територіальних громад та відповідно до законодавства наділяється правом представляти їхні інтереси та приймати від їх імені рішення. В Україні обираються сільські, селищні, районні в місті, міські, районні, обласні ради. **М.р.** складається з депутатів, які обираються населенням відповідної території на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Сільські, селищні та міські ради є колегіальними органами, районні та обласні ради обирають зі свого складу голову. Чисельний склад **М.р.** коливається від 12 до 150 депутатів. Основною формою діяльності **М.р.** є сесія, на якій відбуваються пленарні засідання ради, а також засідання постійних комісій ради.

© *Монастирський Г.Л.*

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ – гарантоване державою право та реальна здатність

територіальної громади самостійно або під відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах чинного законодавства. Спосіб організації влади і форми організаційної діяльності громадян, що спільно проживають на певній території, для самостійного і під свою відповідальність вирішення проблем і питань місцевого значення, керуючи справами місцевого господарства згідно з правом, гарантованим державою. **М.с.** здійснюється на принципах: народовладдя, законності, захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, соціальної справедливості, виборності органів територіальної самоорганізації громадян, їх підконтрольності, підзвітності й відповідальності перед населенням, колегіальності, гласності і врахування громадської думки, поєднання місцевих і державних інтересів, інтересів особи і всього населення певної території, взаємодії органів місцевого і та регіонального самоврядування з трудовими колективами, громадськими організаціями і рухами, самофінансування і самозабезпечення, оптимальної децентралізації, реальної керованості територією, обов'язковості рішень органів місцевого самоврядування, прийнятих у межах закону. Світовий історичний досвід пропонує різноманітні організаційні *форми М.с.*: земства, місцеві ради народних депутатів, муніципальні (комунальні) органи – магістрат, ландрат, ратуша, місцева адміністрація (на чолі з бургомістром, мером тощо). *Сферою* сучасного **М.с.** є питання організації органами, по-перше, повноважень, необхідних для самостійного вирішення питань місцевого життя, і, по-друге, – окремих державних повноважень, якими їх наділяє закон, або делегованих органами державної влади.

© *Остапова Т.О.*

МІСЦЕВЕ УПРАВЛІННЯ – складний механізм, який включає в себе діяльність на певній території органів місцевого самоврядування та місцевих органів державної виконавчої влади, що є складовою державного механізму управління. **М.у.** охоплює регіональні, районні, міські та інші рівні управління – тобто всі рівні, нижчі від державного. Дефініція “**М.у.**” була прийнята законодавством США і Великобританії для визначення організації та функціонування муні-

ципальних закладів і вказувала тим самим на один із основних критеріїв їх розмежування з іншими органами влади та управління, виокремлюючи їх локальний характер на противагу центральній владі та державному управлінню. Взаємодія органів влади на місцевому рівні визначає ефективність реалізації регіонального управління в різних сферах: соціальній, політичній, економічній тощо.

© *Козюра І.В.*

МІСЦЕВИЙ БЮДЖЕТ – сукупність економічних відносин, які сприяють територіальному перерозподілу національного доходу країни та забезпечують створення фінансової бази місцевих рад. Як організаційна форма мобілізації доходів і здійснення витрат місцевими органами самоврядування, місцеві бюджети є балансовими розрахунками, які відповідають вимогам складання балансів, тобто вони мають доходну й витратну частини, в їх основу покладено принципи збалансування тощо. Тому можна стверджувати, що місцеві бюджети – це балансові розрахунки доходів і витрат, які мобілізуються й витрачаються на відповідній території.

© *Борухович Г.С.*

МІЦНЕ ЯДРО (*Hard core*) – обмежена група держав-членів ЄС, які виявили бажання започаткувати “посилену співпрацю” та спроможні її розвивати. Ця концепція знайшла практичне впровадження під час процесу імплементації Шенгенської угоди, що дало змогу групі держав-членів послідовно ліквідувати прикордонний контроль і реалізувати свободу пересування осіб. Спочатку концепцію “**М.я.**” розробили поза межами інституційної структури Союзу, але, врешті-решт, вона була інтегрована в систему договорів шляхом включення до Амстердамського договору. Амстердамський договір офіційно санкціонував використання концепції “**М.я.**” шляхом запровадження механізму посиленого співробітництва, який дав можливість певній кількості держав-членів поглиблювати інтеграцію в межах правової та інституційної системи ЄС.

© *Рудік О.М.*

МОБІЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНА (від латин. *mobilis* – рухливий, змінний) – рух індивідів між елементами соціальної структури: кла-

сами, прошарками, групами, статусами, позиціями. За напрямом вирізняють **М.с.** вертикальну (висхідну та низхідну) та горизонтальну (між однорідними у соціальному відношенні групами). **М.с.** необхідна для забезпечення стабільності сучасних індустріальних суспільств, оскільки відкритий доступ до стану еліти дає здібним і честолюбним людям змогу покидати нижчі соціальні рівні. Функції соціальної циркуляції, соціальних “ліфтів”, на думку П.Сорокіна, виконують такі інститути, як армія, церква, школа, політичні, економічні і професійні організації. **М.с.** у сучасній Україні характеризується тим, що інтенсивність низхідної перевищує висхідну. Це веде до масової маргіналізації населення через послідовну руйнацію спочатку економічних, потім соціальних і, нарешті, духовних зв’язків. Водночас підвищується соціальна затребуваність таких якостей молоді, як енергія, воля, амбітність, наявність організаційних здібностей, готовність до ризику, фізична сила, агресивність, моральна нерозбірливість. Але вдале проходження вверх статусного бар’єру можливе тільки за умови, якщо сила, з якою індивід прагне досягти високого статусу, більше від сили відторгнення його тією групою, потрапити в яку він прагне.

© Крупник А.С.

МОВА (взагалі) – знакова (семіотична) система, що природно виникла і закономірно розвивається, має властивості соціальної призначеності, існує передусім не для окремого індивіда, а для відповідного соціуму. Виникнення та існування природної, людської **М.** нерозривно пов’язане з виникненням та існуванням людини. Термін “**М.**” має два взаємопов’язаних значення: 1) **М.** взагалі як певний клас знакових систем; 2) конкретна, так звана етнічна, або “ідіоетнічна”, **М.** – реально існуюча знакова система, що використовується в певному соціумі в певному часі і просторі. **М.** в першому розумінні – це абстрактне уявлення про єдину людську мову, центр універсальних властивостей усіх конкретних мов.

Сфери використання **М.** в суспільстві широкі і специфічні (наука, політика, освіта, виробництво, засоби інформації, потреби ділового спілкування), тому в мові виробляються специфічні функціональні стилі –

свідчення залежності мови від потреб суспільства.

Особливого значення набуває проблема **М.** і її “життя” в багатомовному суспільстві: вивчаються відношення між суспільством і **М.**, яка його обслуговує, пов’язані зі статусом однієї з **М.** як державної. Державна **М.** – **М.** держави, яка закріплена законодавством і обслуговує усі сфери діяльності громадян держави: політичну (в органах державного управління і місцевого самоврядування, громадських і політичних організаціях), професійну, наукову, освітню, культурну тощо. В Україні державною **М.** є українська **М.**, що закріплено ст. 10 Конституції України.

© Гамова Г.І.

МОВА ДІЛОВА – різновид літературної, тобто унормованої, мови, який виявляється в офіційно-діловому стилі, в основному в його адміністративно-канцелярському різновиді, що має писемну й усну форми уживання.

Основною одиницею **М.д.** як навчального предмета є текст ділового документа, що оформляється за певними правилами з використанням відповідних реквізитів (за класифікацією управлінських документів). Композиція, або структура, тексту (вступ, доказ – розповідь, міркування, пояснення, закінчення – висновки, мета, заради якої укладено документи, пропозиції) вимагає стандартизації (для кожної групи документів є зразок, еталон, який є нормативним, вихідним), тобто єдиних обов’язкових вимог до відповідних груп документів з погляду мовних засобів.

Усна форма ділового українського мовлення (тобто індивідуальне використання мови в комунікативних актах у різноманітних сферах суспільного життя) функціонує в діалогічній та монологічній формах, має текстовий та імпровізований характер, залежить від ситуації. Усне мовлення в офіційно-діловій сфері пов’язане з поняттям культури мови: з її функцією в суспільному житті, коли проявляється зв’язок мови з духовністю народу, з виробленими віками правилами поведінки, ставлення до праці, один до одного, до країни та мови, отже, із ситуацією, з логікою мислення, з чуттям мови та міри. Використання орфоепічних, акцентних, граматичних, стилістичних мовних засобів тісно пов’язане з жанрами усного ділового мовлення (бесід, ділових нарад, переговорів, публічних виступів (дискусія, дебати, промова, в

офіційних розмовах з підлеглими, коли обов'язковою є мовна культура спілкування).

© Гамова Г.І.

МОВА РОЗМІТКИ ГІПЕРТЕКСТОВИХ ДОКУМЕНТІВ HTML (*HyperText Markup Language*) – текстова мова розмітки, призначена для маркування документів, що містять текст, зображення, гіперпосилання тощо. HTML є додатком до стандартної узагальненої мови розмітки (SGML) і відповідає міжнародному стандарту ISO 8879. HTML-документи покладені в основу WWW (або Веб) і відтворюються із допомогою веб-браузерів. Разом із видимою інформацією HTML-документи містять додаткові метадані, такі як, наприклад, мова тексту, автор документа, стислий підсумок. Мова розмітки розроблялась консорціумом W3C, остання версія – 4.01. Дані у форматі HTML нагадують звичайні текстові файли за винятком того, що деякі символи в них (так звані теги (tag)) інтерпретуються як *розмітка*. Розмітка надає документу наперед визначену тегами структуру: параграфи, розділи, абзаци, списки, малюнки, таблиці, колонитули, індекси, зміст тощо. В середині кожного блоку можна вказувати шрифт, розмір символів, колір тексту, виділяти текст курсивом та/або напівжирним. Головною особливістю HTML є можливість використовувати гіперзв'язки (*links*), завдяки яким можливі посилання та переходи з поточної веб-сторінки на інші документи: як локальні (документи поточного сервера), так і такі, що розміщені на віддалених серверах. Мова HTML також дає змогу вставляти в документи зображення, звук, відео та інше медійне наповнення. Перегляд HTML-документа здійснюється за допомогою веб-оглядача (браузера або навігатора, – таких програм, як *Internet Explorer, Netscape, Opera, Firefox* та ін.).

© Нужний Є.М.

МОВИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН – знакові системи, спосіб внутрішньогрупового спілкування осіб, що належать до національних меншин у певній поліетнічній країні або країні з поліетнічним складом населення. **М.н.м.** є одним з головних індикаторів збереження і розвитку їх групової ідентичності, тобто такі мови виконують насамперед культурну функцію. На цій функції роблять основний акцент відповідні міжнарод-

но-правові документи, які стосуються захисту мовних прав національних меншин, зокрема Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин і Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. В Україні гарантія вільного розвитку, використання і захисту **М.н.м.** є конституційним обов'язком держави. У низці законів України закріплені конкретні норми щодо прав національних меншин на використання рідної мови поряд з українською у суспільному та громадському житті.

© Троцинський В.П.

МОВИ ОФІЦІЙНІ ЄС – 23 мови, якими написані тексти засновницьких договорів ЄС. Статус офіційної мови передбачає: 1) що нормативно-правові акти, інші офіційні документи ЄС мають бути надруковані усіма 23 мовами; 2) що громадяни ЄС мають право звертатися усно чи надсилати письмові запити або скарги до всіх інституцій ЄС однією з офіційних мов та отримати відповідь тією мовою, яку обрали для звернення. Щодо робочих документів інституцій ЄС, то з міркувань економії часу та грошей вони не завжди перекладаються на всі 23 мови офіційні мови; робочими мовами Комісії є англійська, німецька та французька; робочою мовою Суду ЄС – французька.

© Оржель О.Ю.

МОВИ ОФІЦІЙНІ ООН – шість офіційних мов, які організація використовує під час проведення міжурядових засідань і у своїх документах: англійська, арабська, іспанська, китайська, російська та французька. В Секретаріаті використовують дві робочі мови: англійську та французьку. Виступ на офіційному засіданні синхронно перекладається на інші офіційні мови відповідного органу усним перекладачем ООН. Якщо якась делегація має намір виступити мовою, яка не є офіційною, вона повинна надати письмовий або усний переклад виступу на одну з офіційних мов. Потім цей виступ перекладається на інші мови за допомогою подвійного перекладу. Документи випускаються на шести офіційних мовах і публікуються одночасно, коли готові варіанти на всіх шести мовах.

© Кийвець О.В.

МОВИ РЕГІОНАЛЬНІ – мови, які, поперше, традиційно використовуються в ме-

жах певної території держави її громадянами, що становлять групу, яка за своєю чисельністю є меншою, ніж решта населення цієї держави; по-друге, відрізняються від офіційної мови (мов) цієї держави; по-третє, не включають діалекти офіційної мови (мов) держави або мови мігрантів. При цьому територія, на якій використовується **М.р.**, означає географічну місцевість, де така мова є засобом спілкування достатньої кількості осіб, що виправдовує здійснення різних охоронних і заохочувальних заходів щодо її розвитку з боку відповідної держави. Принцип визнання **М.р.** як “засобу відображення культурного багатства” покладено в основу Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, ухваленої в листопаді 1992 р. Радою Європи. Від імені України Хартія була підписана 2 травня 1996 р., ратифікована Верховною Радою України 15 травня 2003 р. Відповідно до ст.19 Хартії цей міжнародний договір набрав чинності для України 1 січня 2006 р. Положення Хартії застосовуються до мов таких національних меншин України: білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдовської, німецької, польської, російської, румунської, словацької та угорської.

© Троцинський В.П.

МОВНА ПОЛІТИКА – сукупність ідеологічних принципів і практичних заходів щодо вирішення мовних проблем у державі, соціумі. Особливо складна **М.п.** в багатонаціональній державі, оскільки в ній слід враховувати такі фактори, як дво- або багатомовність, своєрідність національного складу і міжнаціональних відносин, роль окремих мов і їх носіїв у громадському житті. Ідеологічні принципи і практичні заходи у сфері **М.п.** взаємопов’язані, взаємозалежні й неподільні. **М.п.** – складник національної політики і в основному залежить від її загальних принципів. **М.п.** України регулюється Конституцією України (1996 р.) та низкою законів України: “Про мови в Українській РСР” (1989 р.); “Про національні меншини в Україні (1992 р.); “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” (1992 р.); “Про телебачення і радіомовлення” (1994 р.); “Про видавничу справу” (1997 р.); “Про загальну середню освіту” (1999 р.); “Про громадянство України” (2001 р.) та ін. Крім того, Україна ратифікувала основні угоди Ради

Європи, такі як: Європейська конвенція з прав людини (1997 р.); Рамкова конвенція з питань захисту національних меншин (1997 р.); Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (2003 р.).

© Левченко О.П.

МОВНА СИТУАЦІЯ – особливості функціонування мови чи мов у межах певної держави. **М.с.** пов’язана з мовною політикою тієї чи іншої держави. В.М.Брицин під *мовною ситуацією* розуміє “становище, пов’язане зі способом задоволення комунікативних потреб суспільства за допомогою однієї або кількох мов; форми існування мови або сукупності мов у межах певної спільноти”. В Україні спостерігається територіальний розподіл щодо переважання україномовного (захід) і російськомовного (схід і південь) населення. За опублікованими даними, понад 17% населення позиціонують себе як етнічних росіян, крім того, виокремлюється група (14%) неросіян (переважно українців та представників інших етносів, які проживають на території України). Вони вважають російську мову своєю рідною, що зумовлено політикою зросійщення, здійснюваного тривалий час.

© Левченко О.П.

МОДЕЛІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – сукупність концепцій і принципів побудови державно-управлінських систем, у яких відображено інституціональну побудову суспільно-політичних процесів.

© Кузнецов А.О.

МОДЕЛІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ. Існує три основні **М.д.с.**: кар’єрна (Франція, ФРН, Іспанія), посадова (Швеція, Нідерланди) і змішана, яка поєднує елементи кар’єрної та посадової моделей (Італія, Велика Британія). Серед нових членів ЄС та країн-кандидатів на членство в ЄС Болгарія, Кіпр, Румунія, Словаччина, Словенія, Туреччина обрали кар’єрну модель, Естонія – посадову, а Латвія, Литва, Мальта, Польща, Угорщина, Чехія – змішану. Для кар’єрної моделі характерними є призначення державних службовців після складання державного екзамену і проходження конкурсу тільки на початкові посади, робота впродовж життя, наявність певного освітнього мінімуму, необхідного для кар’єрного зростання. Посадова система передбачає призначення на всі

можливі посади, визнання професійного досвіду, набутого в інших секторах, зокрема в приватному, відсутність визначення оплати залежно від трудового стажу, принципу роботи впродовж життя та ін.

© Прокопенко Л.Л.

МОДЕЛІ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ СИСТЕМ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – окреслені сукупності елементів, властивостей, відносин, зв’язків, в основу яких покладено упорядкування взаємодії суб’єктів державного управління, які пов’язані між собою по вертикалі і по горизонталі і забезпечують процес управління суспільною життєдіяльністю. Залежно від типу організаційної основи виділяють такі **М.о.с.д.у.**: лінійну, функціональну, лінійно-функціональну, програмно-цільову, матричну. *Лінійна модель* передбачає формування організаційної системи, за якої переважає вертикальна односпрямована підпорядкованість державних органів, спостерігається дотримання принципу єдиності розпорядництва. *Функціональна модель* забезпечує формування державних органів, спеціально пристосованих для здійснення конкретних функцій управління. *Лінійно-функціональна модель* зорієнтована на поєднання переваг лінійної та функціональної організаційної основи і сприяє формуванню організаційної системи, в якій одні органи приймають і реалізують рішення, а інші забезпечують їх різною інформацією. *Програмно-цільова модель* передбачає формування організаційної системи з орієнтацією на будь-яку мету або комплексну програму. Матрична модель поєднує лінійну та програмно-цільову організаційні основи і зорієнтована на забезпечення комплексного підходу до управлінських процесів.

© Васіна А.Ю.

МОДЕЛІ ПІДГОТОВКИ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ. На сьогодні існує три типи моделей підготовки державних службовців: англосаксонська, французька та німецька. За англосаксонської моделі підготовка здійснюється переважно в університетах, французька модель передбачає централізовану систему підготовки управлінських кадрів. Зокрема, Школа національної адміністрації (ENA) забезпечує навчання вищої еліти, а мережа інститутів регіональної адміністрації (IRA) здійснює підготовку кадрів середньої

ланки. У Німеччині посади публічної служби об’єднані в групи – “кар’єри” (Laufbahnen) – чотирьох рівнів: простого, середнього, підвищеного та високого. Для вступу на посаду високого рівня вимагається вища освіта, бажано в галузі права або економіки, фінансів чи суспільних наук. Усі кандидати з метою отримання практичної та теоретичної підготовки, необхідної для виконання службових обов’язків, проходять так звану підготовчу службу (від півроку до трьох років), а потім – випробувальну службу (від одного до трьох років). Після завершення останньої і виконання 27 років службовець отримує позиттєве призначення.

© Прокопенко Л.Л.

МОДЕЛІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ – спрощене відображення реального світу. Методологічна база прийняття управлінського рішення – системний підхід, загальна теорія систем і системний аналіз, які утворюють сучасну галузь системних досліджень. Передусім необхідно побудувати концептуальну модель керованої організації, яка має відображати основні властивості реального об’єкта, його структуру, механізм функціонування, зовнішні та внутрішні умови життєдіяльності. Процедура системного аналізу виходить із властивостей цієї моделі, відповідно до них будується управління організацією, це є програма дослідження організації з метою пошуку найкращого варіанта управління.

Як науковий інструмент у процесі прийняття управлінського рішення використовують інформаційні технології. Процес побудови моделі управлінського рішення характеризується специфічними особливостями, що залежать від конкретного рівня ієрархічної системи управління: багато рішень може прийматися в ситуаціях, які раніше не виникали; вибір варіантів рішень відбувається, як правило, за високого ступеня невизначеності – нестачі знань про поточну ситуацію в тенденції її розвитку; найвідповідальніші рішення нерідко приймаються за жорсткого обмеження в часі. На зміст рішень суттєво впливають і особисті якості людей, які їх приймають. Часто інтереси керівників різних рівнів управління не збігаються або є суперечливими.

© Мажник Н.А.

МОДЕЛІ РОЗВИТКУ МІСТА – різноманітні можливі варіанти стратегічного ба-

чення розвитку міста, серед яких: промисловий центр; науково-освітній комплекс; багатопрофільний регіональний транспортний вузол; центр оптової та роздрібно́ї торгівлі; центр фінансового капіталу і фондового ринку; центр інтенсивного підприємництва; центр медицини й охорони здоров'я; культурно-розважальний і туристичний центри; центр сучасної освіти й освітніх технологій; центр інформаційних технологій; діловий й адміністративний центр; сервісний центр; комбінування попередніх варіантів.

© Михненко А.М., Борисевич С.О.,
Месюк М.П.

МОДЕЛІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ – спрощені теорії, покладені в основу вивчення взаємозв'язків між різними індикаторами рівня розвитку соціальної системи. Вихідною основою для побудови **М.р.с.с.** є встановлені факти конкретних наук, їх закони, відкриття, теорії, гіпотези, формули, узагальнення. За основу для класифікації моделей береться вид мови, якою вона формулюється: змістовна чи формальна. *Змістовна модель* формується звичайною мовою. *Формальна модель* втілюється за допомогою однієї або кількох формальних мов (наприклад мови математичних теорій або мови програмування). Існуючі **М.р.с.с.** поділяються на типи: *реконструктивні*, які відтворюють конкретні події і процеси минулого; *ретроспективні*, які відображають лише тенденції розвитку на основі відтворення різних процесів і подій, що мали місце в минулому. За формою опису еволюції соціальних систем вирізняють моделі: динамічну, польову, статистичну і стохастичну.

© Петроє О.М.

МОДЕЛІ СУБ'ЄКТ-ОБ'ЄКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ПРОЦЕСІ УПРАВЛІННЯ – найбільш універсальні моделі справляння управлінського впливу, які описують організацію та функціонування керуючих (суб'єкт управління) і керованих систем (об'єкт управління), а також структуру їх взаємозв'язків. Як прямий зв'язок розглядають управлінський вплив, що базується на суспільній потребі, усвідомленій суб'єктом управління, виражений у нормативно-правовій формі та втілений у практичних заходах. **М.с.-о.в.п.у.** прийнятні як для дослідження окремого управ-

лінського акту, так і для системного опису державного управління в цілому.

© Бакуменко В.Д., Гогіна Л.М.,
Штика Л.Г.

МОДЕЛІ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – засіб досліджень явищ і процесів у державному управлінні на основі заміщення реального об'єкта його аналогами, умовними образами, тобто моделями. За формою вираження моделі можуть бути фізичними (матеріальними предметами), символічними (зокрема словесними та математичними описами тощо), іконічними (зокрема рисунками, діаграмами, таблицями тощо), а також змішаними. У дослідженнях у сфері державного управління найчастіше використовуються іконічні й символічні моделі, а також їх змішані форми. За допомогою моделювання описується структура, відтворюються властивості і тенденції розвитку державного управління, що дає змогу правильно оцінити стан системи, зробити правильні прогнози й ухвалити більш обґрунтоване управлінське рішення. Суть моделювання зводиться до побудови моделі, обґрунтування методу її дослідження, проведення дослідження моделі за допомогою обґрунтованого методу і перенесення отриманих результатів на реальні об'єкти, які замінюються моделями. Тому в процесі використання моделювання принципово важливо враховувати такі обставини: по-перше, міра адекватності моделі оригіналу з точки зору якостей оригіналу, що досліджуються; по-друге, здатність моделі замінити об'єкт у процесі дослідження; по-третє, можливості поширення отриманих у процесі дослідження моделі результатів на реальний об'єкт. Моделювання використовується разом з іншими методами наукового пізнання, що приводить до виникнення таких методів, як модельне спостереження, модельний експеримент. Необхідність застосування моделювання в державному управлінні зумовлена самою природою цього методу, і передусім тим, що воно заміняє реальний об'єкт. Це принципово важливо для об'єктів, які мають великі масштаби й для яких існують обмеження в застосуванні натурних експериментів, оскільки вони стосуються діяльності людей. Метод моделювання використовується не тільки для пояснення вже відомих властивостей, але й виявлення нових влас-

тивостей, які можуть суттєво вплинути на практику управлінської діяльності. Див. також *Моделювання в державному управлінні*.

© Сурмін Ю.П.

МОДЕЛІ ЯКОСТІ (*quality models*) – складові сучасного менеджменту якості: авторські моделі та школи *TQM*; стандартизовані моделі систем управління (наприклад моделі міжнародних стандартів ISO серії 9000 “Бачення 2000” (Vision 2000), що встановлює мінімальні вимоги до систем управління якістю, та моделі міжнародних стандартів щодо інших систем управління, що є сумісними з ISO серії 9000); моделі організаційної досконалості (найбільш визнаними у світі є моделі “ідеальних організацій”, на базі яких проводяться регіональні, національні та міжнародні конкурси) та моделі діагностичного самооцінювання; інші моделі, спрямовані на досягнення найвищої якості (наприклад “Шість сігма” та “ощадливе управління”). У діяльність європейських органів державного управління дуже широко впроваджена “Загальна / рамкова схема оцінювання” (Common Assessment Framework – CAF), побудована на базі моделі досконалості EFQM.

© Маматова Т.В.

МОДЕЛЬ (від лат. *modulus* – міра, зразок) – спрощене уявлення про реальний об’єкт, процес або явище.

© Панчук А.М.

МОДЕЛЬ ІМІТАЦІЙНА – модель, наближена до реальної поведінки об’єкта. Формально це досягається шляхом введення в математичну модель функціонування об’єкта низки стохастичних змінних, які забезпечують гнучкість моделі.

© Сурмін Ю.П.

МОДЕЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ – макроекономічна модель, представлена сукупністю найсуттєвіших властивостей і ознак економічної системи, які відображають загальні закономірності та стратегію розвитку через низку агрегованих та вартісних показників. **М.н.е.** класифікуються залежно від досягнутого рівня розвитку (країни з розвинутою ринковою економікою, країни, що розвиваються, країни із перехідною економікою); рівнем розвитку продуктивних сил (доіндустріальна, індустріаль-

на, постіндустріальна, ноосферизована **М.н.е.**); за способом регулювання господарської діяльності (ринкова, змішана, неринкова (традиційна, командно-адміністративна **М.н.е.**); за ступенем відкритості (відкрита та закрита **М.н.е.**); за напрямом розвитку (американська, європейська (стабілізаційно-трансфертна, ліберально-монетарна), соціально орієнтована ринкова, японська, олігархічна **М.н.е.**); за способом адаптації до глобальної економіки (конкурентоспроможності економіка з домінуючими позиціями, економіка, яка програє від розвитку світового ринку).

© Желюк Т.Л.

МОДЕЛЬ ОРГАНІЗАЦІЇ “7S” – модель, що репрезентує організацію як єдність семи основних змінних, а саме: структури (*structure*), стратегії (*strategy*), системи й процедур управління (*systems*), спільних, тобто таких, що поділяються всіма, ціннісних настанов (*shared values*), сукупності набутих навичок, умінь (*skills*), стилю управління (*style*) та складу робітників, тобто системи кадрів (*staff*). Вона запропонована відомими американськими вченими Т.Пітерсом і Р.Уотерменом і набула широкого визнання серед фахівців.

© Бакуменко В.Д., Гогіна Л.М., Штика Л.Г.

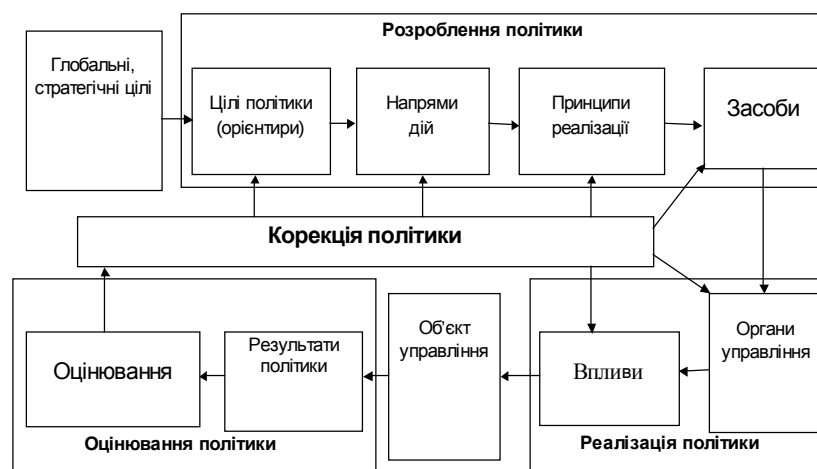
МОДЕЛЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК СИСТЕМИ – модель відображення організацій як комплексних відкритих соціальних систем, сукупності взаємозалежних елементів – підсистем, серед яких є люди, структура, завдання та технології, що зорієнтовані на досягнення певних цілей. Базується на концепції структурно-функціонального аналізу Т.Парсонса, Р.Мертонса, загальній теорії систем Л.Бергаланфі і Л.Раппопорта. Для такої моделі властиві наступні основні елементи: *соціальна структура*, яка має два аспекти бачення: формальна структура, яка являє собою систему відведених людям ролей, і неформальна структура, яка визначається фактичним виконанням ролей; *ціль*, на основі яких і формується організація; *члени організації*, які займають у ній певні позиції і виконують формальні й неформальні ролі; *система норм, правил діяльності, взаємовідносин, розпорядку*, яка забезпечує стандарти і регулювання порядку в організації; *технології*, які застосовуються в організації; *підсисте-*

ма управління, яка координує діяльність членів організації, здійснює управління нею.

© Бакуменко В.Д., Гогіна Л.М.,
Штика Л.Г.

МОДЕЛЬ ПОЛІТИКИ – модель, що охоплює всі етапи процесу формування і здійснення політики в певній сфері або галузі діяльності, зокрема розроблення, реалізацію, оцінювання та корекцію політики (див. рисунок). Цей процес є ітераційним. Його початком можуть бути попередні роз-

ми – формулювання обмежень та критеріїв для прийняття рішень – виявлення альтернатив – оцінка альтернатив – остаточний вибір оптимальної альтернативи. **М.п.р.у.р.** повністю відповідає сучасному уявленню про прийняття рішень як частину процесу управління з усіма його основними етапами та технологічними операціями. Більш детально її можна представити послідовністю таких операцій: отримання інформації про ситуацію (аналітичний матеріал) → визначення цілей (побудова дерев цілей та критеріїв,

робки кожного із зазначених етапів. Вихідні концепції, положення та гіпотези можуть перевірятися шляхом відповідного аналізу і коригуватися. **М.п.** дає змогу враховувати при аналізі значно більше явищ і особливостей певної сфери або галузі діяльності порівняно з можливостями звичайного якісного аналізу, а також генерувати нову інформацію, невідому апіорі. Власне кажучи, кожне розуміння здійснення певних видів суспільної діяльності спирається на якусь модель політики. Формалізм конструкції моделі політики вимагає чіткого уточнення концепцій, положень і гіпотез, які покладені в основу аналізу. Це має важливе значення для верифікації результатів моделювання, а також розуміння й удосконалення аналітичного процесу.

© Бакуменко В.Д.

МОДЕЛЬ ПРИЙНЯТТЯ РАЦІОНАЛЬНИХ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ – класична типова модель прийняття рішень, що складається з таких етапів: діагноз пробле-

ранжування цілей за пріоритетами) → розробка системи оцінювання (формування індексів та індикаторів, розрахунок рейтингів, розроблення умов тендерів, визначення порівняльних оцінок та пріоритетів) → аналіз ситуації (виявлення факторів, що визначають розвиток організації, зокрема можливостей ресурсного забезпечення) → діагностика ситуації (виділення основних проблем та їх впливу на досягнення бажаного стану організації) → розробка прогнозу розвитку ситуації (застосування методів експертного прогнозування); розроблення й обґрунтування альтернатив рішень (безпосередньо або за допомогою спеціальних експертних процедур) → відбір основних варіантів управлінських впливів (використання технологій відсіву) → розробка сценаріїв розвитку ситуації (визначення альтернативних варіантів динаміки їх змін з використанням технологій ситуаційного аналізу та експертного оцінювання) → експертна оцінка основних варіантів управлінських впливів (з використанням системи оціню-

вання); колективна або індивідуальна експертна оцінка найкращого варіанта дій (узгодження рішення) → прийняття рішення відповідальною особою.

© Бакуменко В.Д.

МОДЕЛЬ ПРОЦЕСУ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ – модель довгострокового планування розвитку соціальної системи, яку можна уявити за допомогою ланцюгової схеми, що поєднує такі складові елементи: місія організації; цілі організації; оцінка й аналіз зовнішнього середовища організації; управлінське обстеження сильних і слабких сторін; аналіз стратегічних альтернатив; вибір стратегії; реалізація стратегії; оцінка.

© Бакуменко В.Д.

МОДЕЛЬ РИНКУ ПРАЦІ. Ринок праці є багатосекторною структурою, що створена двома взаємопов'язаними частинами (відкритий і прихований ринки праці), які різняться способами і формами акумуляції резервів робочої сили, типом впливу на виробництво і зайнятість, на поведінку їх учасників. Відкритий ринок праці – все економічно активне населення, фактично ті, які шукають роботу, і всі, хто потребує профорієнтації, підготовки і перепідготовки, а також всі вакантні робочі та учнівські місця в усіх секторах економіки. Складовими відкритого ринку праці є його офіційна і неофіційна частини. Прихована частина ринку праці, яку часто називають “прихованим безробіттям”, – це особи, формально зайняті в народному господарстві, але через скорочення обсягів виробництва або зміну його структури без збитків для виробництва могли б бути вивільнені.

© Цимбалюк В.М.

МОДЕЛЬ СИСТЕМИ – аналог системного об'єкта, що репрезентує його структурно-функціональні характеристики, може замінювати об'єкт у дослідницькому чи практичному процесі, а отримані результати можуть застосовуватися для оперування самим об'єктом. У процесі побудови **М.с.** застосовуються такі різновиди системного моделювання: *атрибутивне* моделювання, спрямоване на систематизацію інформації про властивості об'єктів. При цьому використовуються різні класифікації, матриці, таблиці, які дають змогу систематизувати властивості

об'єктів, виділити серед них головні й другорядні; *структурне* моделювання, яке забезпечує відображення структури об'єкта або процесу моделювання; *організаційне* моделювання, спрямоване на визначення організації як системи; *функціональне* моделювання, орієнтоване на побудову й дослідження функцій явища, що вивчається; *структурно-функціональне* моделювання, що виявляє взаємозв'язок структури і функцій об'єкта або процесу; *вітальне* моделювання, спрямоване на уявлення і вивчення тих або інших етапів життєвого шляху системи. Див. також *Система, функції системи*.

© Сурмін Ю.П.

МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ – створювана людиною подібність об'єктів соціально-економічного розвитку: макети, зображення, схеми, словесні описи, математичні формули, карти, які моделюються на основі тих ресурсів та термінів, які зумовлені пріоритетами населення, нормативно-правовою базою, державними та регіональними програмами розвитку відповідно до потреб технологічного і соціального прогресу. Моделі завжди простіші за реальні об'єкти, але вони дають змогу виділити головне, не відволікаючись на деталі.

© Михненко А.М., Близнюк В.В.

МОДЕЛЬНИЙ КОДЕКС ЕТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ – документ, в якому чітко, стисло та доступно викладені стандарти чесності та поведінки, яких публічний службовець повинен дотримуватися на робочому місці; призначений для допомоги публічним службовцям у дотриманні цих стандартів та ознайомлення з ним громадян для формування певного рівня соціальних очікувань від поведінки публічних службовців. У межах створення антикорупційного законодавства Ради Європи був розроблений типовий кодекс поведінки для публічних службовців. Документ під назвою NR (2000) 10 Комітету міністрів Ради Європи “Рекомендація державам-членам щодо кодексів поведінки для публічних службовців”, прийнятої Комітетом міністрів на 106 сесії, сприяв поширенню практики прийняття національних кодексів поведінки публічних службовців на основі Модельного кодексу відповідно до національного законодавства урядів держав-членів та принципів, що сто-

суються публічної адміністрації. Кодекс отримав назву Модельний. Він мав стати зразком національного кодексу, зокрема для несвоєчасних країн та країн, що не є членами ЄС. Положення **М.к.е.п.д.с.** не застосовуються до обраних представників, членів уряду та осіб, які займають судові посади.

© Антонова О.В.

МОДЕЛЮВАННЯ – метод дослідження об'єкта шляхом побудови та вивчення його моделі, використання суттєвих якостей об'єкта моделювання у пізнанні реальних систем, які недостатньо досліджені. Модель може бути як системою, що складається уявно або реалізується матеріально, відображаючи об'єкт дослідження, так і відображенням визначених характеристик об'єкта з метою його дослідження. Модель вважається вдалою, якщо вона демонструє поведінку і структуру, подібні оригіналу, що досліджується, та на основі її вивчення можна виявити нові його особливості і властивості, що не містяться у вхідному матеріалі. **М.** – це єдиний на сьогодні систематизований спосіб бачення варіантів майбутнього й визначення потенційних наслідків альтернативних рішень, що дає змогу об'єктивно їх порівнювати. Побудова моделі є процесом, основними етапами якого є визначення завдання, побудова, перевірка на достовірність, застосування та оновлення. Див. також *Моделювання динамічне*.

© Сурмін Ю.П.

МОДЕЛЮВАННЯ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – спосіб дослідження складних явищ і процесів у державному управлінні на основі заміни їх спрощеним об'єктом за умови, що він відтворює суттєві якості, які досліджуються. Цей метод є незамінним для галузі державного управління, оскільки тут існують обмеження для натурних експериментів, особливо коли це стосується людських спільнот. Серед найбільш масштабних моделей, які часто подаються як детальні концепції, слід назвати модель власне державного управління. Розрізняють низку сучасних моделей, що стали своєрідними еталонами, зокрема європейська та американська. В європейській моделі державне управління розглядається як підгалузь права (підзаконна виконавчо-розпорядча діяльність органів

державної влади). Класичними прикладами реалізації такої моделі є Німеччина та Франція. В основу другої покладено економічні відносини і державну владу, спрямовану на створення умов для отримання максимального прибутку. При цьому система державної влади характеризується паритетом законодавчої, виконавчої, судової гілок влади (США, Канада). У багатьох країнах реалізуються ознаки як першої, так і другої моделей. Див. також *Моделі в державному управлінні*.

© Сурмін Ю.П.

МОДЕРНІЗАЦІЯ (фр. *modernisation*, від *modern* – новітній, сучасний) – процес переходу від стабільного “традиційного” до безперервно змінного, динамічного сучасного індустріального або постіндустріального суспільства. **М.** – збірний термін, який стосується різномірних соціальних, політичних, економічних, психологічних, культурних тощо процесів, що історично супроводжували індустріалізацію в розвинених сучасних країнах.

“Первинна” **М.** охоплює епоху першої промислової революції, руйнування традиційних спадкових привілеїв, проголошення рівних громадянських прав, демократизації тощо. “Вторинна” **М.** країн, що розвиваються, відбувається за наявності взірців у вигляді розвинених країн. Цілі **М.** задані цими взірцями: це підвищення рівня життя, задоволення нових потреб. Економічно це пов'язано з ускладненням виробництва, подальшим розподілом праці під час заміни ремісничого виробництва промисловим. У соціальному контексті головне в **М.** – розширення індивідуальної автономії, особистої свободи, у політичному – перехід до відкритого громадянського, демократичного суспільства. Психологічно це вимагає глибокої диференціації раніше традиційної, патріархальної свідомості, його індивідуалізації і раціоналізації.

Самодіяльне, вільне громадянське суспільство – база для політичної **М.** в цілях приборкання всевладдя держави, створення представницької демократичної системи і правової держави. На цьому ґрунтувалися багато теорій **М.** Однак досвід останніх десятиліть показав їх неадекватність. Реально модернізаційні процеси нині зазвичай розпочинають “зверху” – з політичної модернізації. Потім вони створюють можливості і потребують

модернізації психологічної, на якийсь час зберігаючи стабільними соціальні і культурні чинники для уникнення соціальної дезорганізації. Економічна ж **М.** йде окремо, за рахунок допомоги розвинених країн.

У такому трактуванні поняття "**М.**" стає одним із ключових для пояснення причин і механізмів переходу від тоталітарних і авторитарних політичних режимів до демократичних політичних систем, зміни типів політичної культури, типів держав і збільшення відкритості суспільств. Як приклад можна навести модернізацію колишнього СРСР. Уся її підготовка звелася до легкої стимуляції психологічного ("людського") чинника, після чого розпочалася реальна модернізація політичної системи. У ході цього процесу посилилася **М.** свідомості населення і його розшарування. Колишній, традиційно-патріархальний статусний спосіб організації соціального життя, як і культурні традиції в цілому, продовжував зберігатися; партикуляризація стримувалася, а економіка деградувала в очікуванні "дозрівання" нового "людського матеріалу". У результаті процеси **М.** відбувалися з тією швидкістю, яка тільки можлива за такої логіки **М.** "зверху". Її не цілком природний характер, як і сповільнені темпи, виправдовувалися збереженням соціальної стабільності і культурної ідентичності. У результаті виникла своєрідна ситуація модернізованого вгорі, але, як і раніше, глибоко консервативного низу соціального устрою, всі зміни в якому пов'язуються тільки з впливом реформаторських акцій влади (тобто політичних чинників).

© Радченко О.В.

МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ – комплексне явище, яке є результатом практичної, науково-теоретичної, ідеологічної та іншої діяльності соціальних інституцій стосовно молоді. Її можна розглядати як інтегральну функцію багатьох змінних: діяльності держави, партій, громадських, релігійних організацій тощо. Згідно з Декларацією "Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні" (1992), державна молодіжна політика в є "пріоритетним і специфічним напрямом діяльності держави і здійснюється: в інтересах молодої людини, суспільства, держави; з урахуванням можливостей України, її економічного, соціального, історичного, культурного розвит-

ку і світового досвіду державної підтримки молоді». Головна мета державної молодіжної політики – створення сприятливих економічних, соціальних, політичних, інших умов, правових гарантій для гуманізації способу життя молодого покоління, ефективної його соціалізації та розвитку як в інтересах окремої особистості, так і регіональних інтересів, узгоджених у молодіжних питаннях з інтересами суспільства в цілому.

© Сторожук Р.П.

МОЛОДІЖНИЙ ГРОМАДСЬКИЙ РУХ – масова організована соціально-політична активність, спрямована на реалізацію як специфічних вимог і цілей молодого покоління, так і цілей інших громадських груп, об'єктивні інтереси яких відповідають інтересам молоді. Організована політична активність проявляється у формі участі молоді в широких соціальних рухах. Вузькоцільові рухи звичайно мають чітко обмежену молодіжну базу і спрямованість на відстоювання безпосередніх інтересів молоді. Зазначаючи вплив провідних політичних рухів і партій, вони, разом з тим, являють собою самостійні ідейно-політичні утворення. До таких рухів можна віднести, наприклад, рух школярів і учнів ВНЗ за академічні права, різного роду виступи під гаслами культурних перетворень. Вузькоцільові рухи являють собою необхідну і важливу форму боротьби молоді за свої соціально-економічні інтереси й одночасного залучення до політичної боротьби. У **М.г.р.** існують різні напрями, що відображають соціальну структуру суспільства; кожен з напрямів пов'язаний з інтересами певних класів і соціальних груп.

© Сторожук Р.П.

МОЛОДІЖНИЙ УРЯД УКРАЇНИ є коаліційним органом молодіжного самоврядування. Був створений у 1999 р. на першій сесії Молодіжного парламенту України як виконавчий орган останнього. Структура аналогічна діючому Кабінету Міністрів, в **М.у.у.** є відповідні посади, передбачені **М.у.у.** структурою Кабміну України. Головна мета діяльності **М.у.у.** – залучення молоді до державотворчих процесів. На даний час перед **М.у.у.** поставлено завдання: налагодження зв'язку між усіма молодіжними організаціями та громадськістю загалом, а також з державою, контролю та знаходження шляхів вирішення ос-

новних проблем молоді (питання гуртожитків, працевлаштування студентів, підвищення стипендії, оплата навчання тощо).

© *Сторожук Р.П.*

МОЛОДІЖНІ ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ (організації) в Україні – об'єднання громадян віком від 14 до 35 років, метою яких є здійснення і захист своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших спільних інтересів. Засновниками **М.г.о.** можуть бути громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, досягли 15-річного віку. Членство в **М.г.о.** може бути індивідуальним і колективним. Членство в молодіжних та дитячих громадських організаціях може бути фіксованим і нефіксованим. Статус **М.г.о.** та їх спілок визначається відповідно до Закону України “Про молодіжні та дитячі громадські організації” та Закону України “Про об'єднання громадян”.

© *Сторожук Р.П.*

МОНАРХІЯ – форма державного правління, за якої найвища державна влада повністю (*необмежена* або *абсолютна М.*) або частково (*обмежена* або *конституційна М.*) належить одній особі – спадкоємному монарху. *Абсолютна* (необмежена) **М.** (Оман) – форма правління, за якої верховна державна влада за законом без обмежень належить одній особі. До найбільш характерних рис абсолютної **М.** належить ліквідація чи повний занепад представницьких установ, юридично необмежена влада монарха, наявність у його безпосередньому підпорядкуванні постійної армії, поліції і розвинутого бюрократичного апарату. *Конституційна* (обмежена) **М.** – форма правління, за якої влада монарха значно обмежена представницьким органом. Зазвичай такі обмеження визначаються в конституції держави, монарх при цьому не має прав вносити зміни до основного закону. Як форма правління конституційна **М.** виникає в період становлення буржуазного суспільства. У таких формах правління монарх переважно виступає символом держави (Японія, Іспанія). Залежно від повноважень монарха розрізняємо парламентську та дуалістичну конституційні монархії. *Парламентська М.* (Великобрита-

нія, Японія, Нідерланди, Бельгія, Швеція, Канада, Австралія та ін.) має такі характерні ознаки: розвинуте розділення властей; верховенство парламенту над виконавчою владою; демократичний політичний режим; уряд формується з представників партії (чи партій), що отримали більшість голосів на виборах у парламент; лідер партії, що володіє найбільшим числом депутатських місць, стає главою уряду; у законодавчій, виконавчій і судовій сферах влада монарха є символічною; законодавчі акти приймаються парламентом і формально підписуються монархом; уряд відповідно до конституції несе відповідальність не перед монархом, а перед парламентом. Проте зазвичай повноваження парламенту щодо висловлення недовіри уряду врівноважується правом уряду запропонувати монарху розпустити парламент (нижню палату) і призначити нові вибори з тим, щоб конфлікт між законодавчою і виконавчою владою розв'язав народ. За *дуалістичної М.* (Марокко, Таїланд) державна влада має подвійний характер: юридично і фактично розділена між урядом, який формує монарх, та парламентом. Уряд за дуалістичних монархій у більшості випадків несе відповідальність перед монархом. У деяких державах монарх є не тільки світським, а й релігійним главою держави. Такі монархії називаються *теократичними* (Саудівська Аравія). Виділяють також особливий різновид **М.** – *виборна М.*, яка поєднує елементи монархії та республіки. Сьогодні даний різновид монархії існує в Малайзії, де главою держави є монарх, якого обирають на 5 років представники монархічних штатів, що входять до федерації.

© *Ребкало В.А., Лагуттов Ю.Е.*

МОНДІАЛІЗМ (фр. *Monde* – світ) – геополітична ідеологія Єдиного Світу, глобалізації, злиття всіх народів і держав в єдине планетарне утворення з єдиним “Світовим урядом”. Концепція **М.** виникла задовго до остаточної перемоги Заходу в холодній війні. Формування “єдиного радянського народу”, асиміляція народностей і націй на базі російського народу; конвергенція (зближення, злиття) капіталізму і соціалізму були одними з етапів такого переходу. Суть **М.** зводиться до постулювання неминучості повної планетарної інтеграції, переходу від множинності, розмаїтості держав, народів, націй і культур до “уні-

фікованого світу”. Цей процес не закінчено і він чітко проглядає у формуванні світової господарської системи транснаціональними суб’єктами підприємницької діяльності, входженні країн і держав у міжнародні організації і блоки, інтеграційних процесах із створенням наднаціональних органів управління.

© Розпутенко І.В.

МОНІТОРИНГ (від англ. *monitoring* – відстеження) – постійне спостереження за будь-яким процесом з метою виявлення його відповідності очікуваному результату. Під **М.** соціально-економічних та політичних процесів слід розуміти постійне, систематичне збирання інформації з метою спостереження і контролю за розвитком певного соціально-політичного явища чи процесу, а також його прогнозування. Основними характеристиками **М.** є системність, динамічність та націленість на прогноз. Об’єктом політичного **М.** може бути як політична система країни загалом, так і кожна з її окремих складових інституцій, зокрема державні структури, політичні партії, громадські організації, політичні інститути, їх взаємозв’язки, політичні лідери тощо.

© Рейтерович І.В.

МОНІТОРИНГ ЗМІ – регулярне збирання матеріалів із друкованих, електронних, радіо- і теледжерел інформації, який, зазвичай, здійснюється аналітичними службами державних організацій з метою відстеження ключових подій, аналізу частоти згадування політичних партій, громадських організацій або окремих осіб, виявлення реакції населення на діяльність державних структур, аналізу інвестиційної активності в регіонах тощо. Із розвитком інформаційних технологій для реалізації цього процесу широко залучаються автоматизовані системи моніторингу й аналізу ЗМІ.

© Селівестров Р.Г.

МОНІТОРИНГ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – систематичне збирання інформації з метою спостереження і контролю за розвитком певної сфери державного управління, що сприяє виробленню довгострокової стратегії її розвитку, налагодженню взаємодії між центральною владою та регіонами. Зокрема, моніторинг використовується для комплексної порівняльної оцінки соціально-економіч-

ного розвитку областей України, міст, районів тощо. Основним завданням **М.д.у.** є аналіз якості державного управління та реалізації національних проектів, аналіз та прогноз основних загроз суспільного розвитку, збирання інформації щодо політичних та соціально-економічних процесів як у окремих регіонах, так і в країні загалом, розробка на основі отриманої інформації комплексу засобів для запобігання кризам тощо.

© Рейтерович І.В.

МОНІТОРИНГ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ – процес аналізу та оцінки інформаційного потоку, що характеризує організаційно-правовий та функціональний механізми державної служби і реалізується у вигляді таких форм: функціонального обстеження; діагностики адміністративної діяльності; аналізу окремих напрямів діяльності державних службовців; експертної діяльності; аналітичних операцій, пов’язаних із прийняттям і виконанням управлінських рішень у межах регламентованих завдань та постійних обов’язків. **М.с.д.с.** здійснюється за допомогою техніко-економічних, економіко-математичних, морфологічних методів з використанням таких критеріїв: стандартів, реєстрів, нормативів виконання посадових обов’язків; правил атестації державних службовців; кваліфікаційних характеристик різних категорій державних службовців; механізму заміщення посад; механізму вирішення службових конфліктів у державному апараті.

© Желюк Т.Л.

МОРАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ – вид соціальної відповідальності у суспільному управлінні, яка настає за моральні проступки і виходить із загальних моральних принципів та норм, що стосуються особливостей певних професій, керівників усіх рівнів, державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування. **М.в.** пов’язана з етичним аспектом праці зазначених соціальних груп, представники яких є учасниками непростих взаємовідносин з громадянами, колегами, підлеглими, керівництвом, що інколи пов’язані з конфліктами, непорозумінням, різноманітними проблемами.

© Михненко А.М.

МОРАЛЬНЕ СТИМУЛЮВАННЯ – морально-етичний метод управління, спрямова-

ний на підвищення колективної чи особистої ініціативи працівників та їх інтересу до виконання своїх службових обов'язків. За допомогою засобів **М.с.**, зокрема схвалення чи осуду діяльності працівника, можна визначити рівень її суспільної значущості чи неприйнятності. Особливе значення надається стимулюванню особистої ініціативи за допомогою **М.с.**

© Михненко А.М.

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ КЛІМАТ – інтегральний показник рівня розвитку соціально-психологічної спільності колективу, в якому відображаються настрої, думки і традиції колективу, характер взаємовідносин та ін. **М.-п.к.** віддзеркалює єдність політичних, моральних і соціально-психологічних відносин колективу. Найважливішими компонентами **М.-п.к.** є соціальний оптимізм, психологічна сумісність членів колективу, їх моральна вихованість та ін. Чим вищим є соціальний оптимізм працівників, чим глибшим є взаєморозуміння, тим більш здоровим є **М.-п.к.** у колективі, організації, а в підсумку й соціально-психологічне самопочуття колективу в цілому та кожного його члена зокрема.

© Михненко А.М.

МОТИВ (грец. *motif*, лат. *moveo* – надаю рух, поштовх) – складне психологічне утворення, яке спонукає людину до певних дій для задоволення первісно усвідомлюваних або взагалі неусвідомлюваних потреб.

Розглядаючи мотивацію людини, вчені стикнулися з певними труднощами щодо використання й розуміння термінів “мотивація” і “мотив”. Як **М.** називають різноманітні психологічні феномени: уявлення та ідеї, почуття і переживання, потреби і потяги, спонукання і схильності, бажання, звички, установки і навіть умови існування. У зарубіжній психології існує близько 50 теорій мотивації, але, незважаючи на це, вчені (психологи) сходяться на думці, що за **М.** приймається якийсь конкретний психологічний феномен. В основному психологи групуються на школи наступних точок зору на мотив: як на спонуку, на потребу, на мету, на намір, на якості особистості, на стан.

Психологи розглядають мотив як продукт мотиваційного процесу. На усвідомлювані мотиви людина може впливати підсилюючи або обмежуючи їх дію, а в деяких випадках

придушуючи їх. Мотиви з'являються майже одночасно з виникненням потреб і інтересів та проходять певні стадії.

У мотиваційному процесі виділяють п'ять етапів. Перший етап – виникнення й усвідомлення спонукання. Воно включає в себе усвідомлення предметного змісту спонуки (якщо предмет потрібен), дії, результат і засіб здійснення. Усвідомлюваними спонуканнями можуть бути потреби, потяги, схильності і взагалі будь-яке явище психічної діяльності (образ, думка, емоція). Другий етап – це внутрішнє сприйняття спонуки, тобто її ідентифікація з мотиваційно-змістовними утвореннями особистості, співвідношення з ієрархією суб'єктивно-особистісних цінностей. Третій етап – реалізація **М.**, під час якої, залежно від конкретних умов і засобів реалізації може змінитися психологічний зміст **М.** При цьому у **М.** з'являються нові функції (задоволення потреби, інтересу), що приводить до наступного етапу мотивації – закріплення мотиву, в результаті чого він стає рисою характеру. Останній етап – актуалізація потенційного спонукання, під якою розуміється усвідомлюване або неусвідомлюване виявлення певної риси характеру в умовах внутрішньої або зовнішньої необхідності, звички або бажання. Слід зазначити, що дотримання мотиву неможна уявити як завжди лінійний процес, в якому одна стадія і етап послідовно змінюються другими без повернення на стартові позиції.

Процес формування **М.** як підстава для дії, спонукання до неї починається з виникненням потреби особистості і закінчується виникненням наміру і спонукання до досягнення цієї мети, якщо вони необхідні людині. Між цими двома психологічними феноменами є проміжний етап, в якому актуалізуються психологічні утворення людини, які забезпечують змістовний вибір предмета і засобу задоволення потреби.

© Дроб'язко Л.В.

МОТИВАТОРИ – психологічні чинники (утворення), які беруть участь у конкретному мотиваційному процесі, зумовлюють прийняття людиною рішення. У процесі пояснення засад дії і вчинку **М.** є аргументами прийнятого рішення.

Виділення **М.** має принципове значення. Багато дослідників називають їх мотивами, але між ними є різниця. **М.** пов'язані з роз-

різненням причин необхідності здійснення того чи іншого вчинку, прояву активності. Але ці причини не приводять до конкретної дії чи вчинку, не володіють спонукальною силою. У процесі мотивації (при виборі цілі і засобів її досягнення) багато **М.** залишаються лише такими, які “знають” та “розуміють”, а “реально діючими” є лише ті, які набувають найбільшої значущості для людини і приводять до формування спонукання. На відміну від **М.**, сформований мотив завжди дієвий, оскільки включає в себе спонуку до досягнення цілі (мети) “зараз і тут”. Дослідники виділяють такі групи **М.**: моральний контроль (наявність моральних принципів); перевага (інтереси, схильності); зовнішня ситуація; власні можливості (знання, уміння якості); власний стан у даний час; умови досягнення цілей (можливість, зусилля); наслідки своїх дій; успіх; просування по службі; можливість творчого та ділового зростання; високий ступінь відповідальності.

© Дроб’язко Л.В.

МОТИВАЦІЯ – рушійна сила діяльності організацій, окремих працівників, що ґрунтується на задоволенні певних потреб; загальна функція управління, що потребує розуміння людської природи з метою спонукання організацій та окремих людей до максимальних зусиль, досягнення ефективних результатів праці. Це усвідомлене і цілеспрямоване спонукання працівника до праці через постійний вплив на його потреби, інтереси та цілі; одна з основних складових управління. Під час реалізації і формування **М.** слід урахувати три ключові складові змісту мотивації: зусилля, організаційні цілі та індивідуальні потреби. Керівники мають домагатися від працівників енергійних зусиль з метою досягнення організаційних цілей. Для цього вони мають забезпечити потреби індивідів, що становлять основні цілі мотиваційних зусиль. До сучасних концепцій мотивації належать змістові та процесуальні теорії.

© Бакуменко В.Д., Дроб’язко Л.В.

МОТИВАЦІЙНІ ТЕОРІЇ – узагальнена система наукових досліджень у галузі мотивації. Основними напрямками дослідження є змістові та процесуальні теорії мотивації. Змістові теорії мотивації аналізують фактори, що впливають на поведінку людини, її

трудова активність. Основну увагу в цих теоріях сконцентровано на аналізі потреб людини та на їхньому впливі на мотивацію трудової діяльності. Теорії дають опис структури потреб, їхнього змісту, ієрархії, пріоритетності. Найбільш відомі змістові теорії мотивації: теорія ієрархії потреб Маслоу, теорія Альдерфера, теорія двох факторів Герцберга, теорія набутих потреб Мак Клелланда, теорія, у Мак-Грегора.

© Дроб’язко Л.В.

МОТИВАЦІЯ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИХ КАДРІВ – це: мотиви, що спонукують до діяльності, викликають активність організму, визначають її спрямованість; комплекс імперативних спонукань до активності, що виникають під впливом внутрішніх причин, і стимули, що приходять із зовнішнього середовища і визначають спрямованість та зміст подальшої активності суб’єкта (особи, групи); спонуки, що викликають активність організму і визначають її спрямованість; сила, що спрямовує людей до бажаного результату; використання мотивів поведінки людини в практиці управління його діяльністю; процес заохочення людей для досягнення мети організації; мотивація – це створення регулюючих трудові відносини взаємних однозначних умов, що забезпечують відповідність між конкретними інтересами працівника і працедавця, за якого у працівника з’являється потреба самовіддано працювати; потреба конкретного індивіда досягати успіху і уникати невдач, що викликає активність людини в певному напрямі. **М.д.-у.к.** – це управлінська діяльність, яка спрямована спонукати державно-управлінські кадри до продуктивної та результативної діяльності.

© Пархоменко-Куцевіл О.І.

МОТИВАЦІЯ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – діяльність суб’єкта управління, спрямована на дослідження структури мотивів, внутрішніх причин, що лежать в основі вибору дій, трудової поведінки державних службовців або об’єктів управління взагалі, формування системи доказів, аргументів, мотиваційних регуляторів з метою проектування поведінки і забезпечення впливу на неї для досягнення особистих цілей та цілей організації системи. Основними науковими теоріями, спрямованими на дослідження проблем мотивації, є

теорії А.Маслоу, Ф.Герцберга, Мак-Келланда, в яких мотивація характеризується як процес виникнення мотивів і як механізм, що визначає напрями та способи здійснення конкретних форм діяльності.

Визначальними у трудовій діяльності працівника є потреби та інтереси, отже, вироблення в державних службовців тривалих мотивів до праці передбачає вплив на розвиток їх потреб, особистого інтересу та сприяння розкриттю їх творчих здібностей. Існують три види трудової мотивації: матеріальна, моральна та адміністративна. Матеріальна мотивація реалізується через систему оплати праці, моральна – через оцінювання заслуг, адміністративна спирається на дисципліну праці, на відповідальність за виконання службових обов'язків.

У державному управлінні мотивація як процес стимулювання працівників найкращим чином виконувати свою роботу використовується не достатньо ефективно.

© Козуб В.П.

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ – політика щодо національних меншин або іммігрантів, спрямована на задоволення та підтримку їхніх культурних запитів за умови цілеспрямованого виховання лояльності до єдиної в межах держави політичної нації. Показником лояльності визнається опанування й використання державної мови, участь у політичному житті і, можливо, віра в спільне майбутнє.

© Михненко А.М.

МУЛЬТИМОДАЛЬНІ ТРАНСПОРТНІ КОРИДОРИ – концентрація на генеральних напрямках транспорту загального користування (залізничного, автомобільного, морського, трубопровідного) і телекомунікацій. Забезпечують прискорене проходження матеріальних, фінансових та інформаційних потоків, високу якість обслуговування і різноманітність послуг, що надаються.

© Розпунтенко І.В.

МУНІЦИПАЛІТЕТ – 1. Орган місцевого самоврядування населеного пункту в багатьох країнах. У республіканську епоху римської історії так називали міста, які користувалися правом самоврядування. У деяких країнах (США, Великобританія) **М.** називаються лише органи міського управління. Вони обираються населенням відповідних

адміністративно-територіальних одиниць і розглядаються в конституційному праві як публічно-правові корпорації. **М.** складається з виборної колегії на чолі з мером, бургомістром та чиновницького виконавчого апарату. 2. Самоврядна громада з правами юридичної особи. 3. Будинок, в якому міститься орган місцевого (міського) самоврядування.

© Козюра І.В.

МУНІЦИПАЛЬНА БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА – система заходів органів місцевого самоврядування у сфері формування доходів місцевих бюджетів, використання бюджетних коштів, організації місцевого оподаткування, міжбюджетних відносин, здійснення місцевих запозичень тощо. **М.б.п.** формується на основі програми соціально-економічного розвитку регіону чи адміністративно-територіальної одиниці з урахуванням загальнодержавних програм і спрямована на їх виконання. **М.б.п.** має відповідати принципам законності, наукового обґрунтування заходів, цільового й економічного використання бюджетних коштів, досягнення максимального ефекту при мінімальних затратах, публічності і прозорості, широкого залучення громадськості, підконтрольності і відповідальності органів місцевого самоврядування перед територіальною громадою.

© Кириленко О.П.

МУНІЦИПАЛЬНА ГЕОІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА (МГІС) – комплекс методологічних, організаційних, програмних, технічних та інформаційних засобів, призначених для підвищення ефективності управління інфраструктурою міста на основі застосування новітніх геоінформаційних технологій. Головною метою створення **МГІС** є забезпечення оптимальних умов для задоволення інформаційних потреб органів державної влади і місцевого самоврядування, організацій, підприємств, суспільних об'єднань та реалізації конституційних прав громадян на основі формування та використання геоінформаційних ресурсів і сучасних геоінформаційних технологій. *Суб'єктом* **МГІС** є міська рада та її виконавчі органи, посадові особи органів місцевого самоврядування, а також інші юридичні і фізичні особи, які виконують визначені функції в процесі створення й експлуатації **МГІС**.

© Чикаренко О.О.

МУНІЦИПАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ – діяльність територіальної громади (жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста), спрямована на самостійне вирішення питань місцевого значення, що здійснюється через практичну діяльність органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб. **М.у.** полягає у: 1) діяльності щодо задоволення повсякденних потреб населення територіальної громади через надання адміністративних і громадських послуг; 2) виконанні делегованих органами державної влади функцій; 3) діяльності з використання владних повноважень, наданих органу місцевого самоврядування чи посадовій особі місцевого самоврядування.

© Малиновський В.Я.

МУНІЦИПАЛЬНЕ УТВОРЕННЯ – поселення міського типу (місто, селище міського типу) з територіальною самоврядною громадою базового рівня місцевого самоврядування, або адміністративно-територіальна одиниця, основою якої є територіальна громада базового рівня місцевого самоврядування. **М.у.** можна розглядати як багатопрофільну соціально-економічну муніципальну корпорацію з повним циклом відтворення виробничих ресурсів і процесів життєзабезпечення та життєдіяльності громади, ключовою ознакою якої є пріоритетна орієнтація діяльності на формування й розвиток соціального капіталу та активного використання його в управлінні соціально-економічними процесами через механізми реалізації корпоративних відносин і забезпечення корпоративних прав для досягнення спільних інтересів громади, влади й бізнесу.

© Бобровська О.Ю.

МУНІЦИПАЛЬНИЙ КОНСАЛТИНГ – професійна діяльність спеціалізованих організацій із надання послуг (методичних та практичних порад і рекомендацій) органам місцевого самоврядування з різних аспектів життєдіяльності громади з метою забезпечення підвищення ефективності управління місцевим економічним та соціальним розвитком. Основні напрями діяльності організацій з **М.к.**: підготовка навчальних матеріалів з проблем місцевого самоврядування; організація та проведення семінарів, круглих столів, презентацій, конференцій; організація та проведення наукових досліджень; інформаційно-консультативні

послуги та просвітницька діяльність у сфері місцевого самоврядування.

© Монастирський Г.Л.

МУНІЦИПАЛЬНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ – якісно новий тип управління в муніципальних утвореннях, орієнтований на керований розвиток територіальної громади в умовах ринкових відносин та конкуренції територій, на передові управлінські підходи щодо досягнення соціально визначеного результату з огляду на вигоди-витрати громади, на партнерський стиль взаємовідносин влади, бізнесу та громадян. Виникнення та становлення поняття **М.м.** є наслідком реформування публічного управління на засадах бізнес-менеджменту. Інституційною основою запровадження відносин менеджменту на муніципальному рівні є розгляд муніципального утворення як специфічної організації, в якій інтегруються самоорганізація громадян, професійна недержавна діяльність муніципальних управлінців з самостійної реалізації місцевих владно-адміністративних відносин, комплекс сучасних підходів і методів бізнес-менеджменту.

© Шаров Ю.П.

МУНІЦИПАЛЬНІ ІНВЕСТИЦІЙНІ ПРОЕКТИ – проекти, що спрямовані на реалізацію стратегічних пріоритетів розвитку територіальної громади, здійснюються муніципальними (комунальними) підприємствами та іншими муніципальними структурами й фінансуються за кошти місцевого бюджету або із залученням бізнесового сектору.

© Шаров Ю.П.

МУНІЦИПАЛЬНІ ПРОЕКТИ РОЗВИТКУ – проекти, що здійснюються під егідою органу муніципального управління (як генерального замовника) і мають центри відповідальності в його структурних підрозділах, спрямовані на реалізацію стратегічних пріоритетів розвитку міста й затверджені у складі проектної частини стратегії, а результатами їх виконання є заздалегідь оцінені та погоджені із заінтересованими сторонами суто соціальні або соціально-економічні вигоди територіальної громади міста. **М.п.р.** не завжди є *інвестиційними* у тому розумінні, що останні передбачають віддачу у вигляді позитивних фінансових потоків від капітальних інвестицій (які не завжди мають місце у випадку здійснення **М.п.р.**). **М.п.р.** часто є витратними і результатом мають суто соціальний ефект.

© Шаров Ю.П.

Н

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА “УПРАВЛІННЯ СУСПІЛЬНИМ РОЗВИТКОМ” – навчальна програма, яку розроблено в Національній академії державного управління при Президентові України за спеціальністю “Управління суспільним розвитком” для підготовки вищих керівних кадрів (I-III категорії державної служби та прирівняних до них посадових осіб місцевого самоврядування). Освітньо-професійний рівень підготовки – магістр. Навчання за програмою здійснюється за заочною та заочно-дистанційною формами. Серед нормативних дисциплін **Н.п. “У.с.р.”** такі: “Теоретичні та організаційні засади державного управління”; “Верховенство права”; “Європейська інтеграція”; “Суспільно-політичні реформи”; “Геополітика і національна безпека України”; “Розроблення та аналіз державної політики”; “Стратегічне планування та реалізація політики на центральному, місцевому та регіональному рівні”; “Макроекономіка для аналізу державної політики”; “Макроекономічна політика”; “Соціальний і гуманітарний розвиток”; “Державні фінанси і бюджетний процес”; “Інформаційна політика та зв’язки з громадськістю”; “Становлення і розвиток демократії: світовий досвід для України”; “Управління людськими ресурсами”; “Керівник в органах державного управління та місцевого самоврядування”; “Етика в державному управлінні”; “Логіка, методологія та методика наукових досліджень”; “Моделювання, інформаційні системи та технології в державному управлінні”; “Ділова українська мова в державному управлінні”.

© Бакуменко В.Д., Михненко А.М.

НАГОРОДА ДЕРЖАВНА УКРАЇНИ (англ. *Decoration State of Ukraine*) – вища форма відзначення громадян України за видатні заслуги в розвитку економіки, науки, культури, соціальної сфери, захисті Вітчизни, охороні конституційних прав і свобод

людини, державному будівництві та громадянській діяльності. Державні нагороди встановлюються виключно законами України. Згідно із Законом України “Про державні нагороди України” (2000) державними нагородами України є звання “Герой України” (вищий ступінь відзнаки в Україні), орден, медаль, відзнака “Іменна вогнепальна зброя”, почесне звання України, Державна премія України, президентська відзнака. Нагородження державними нагородами України здійснюється указами глави держави. Нагородженому вручається державна нагорода та документ, що посвідчує нагородження нею. Нагородна система країни є потужним чинником державотворення.

© Мамонтова Е.В.

НАДАННЯ ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННЮ НАУКОВОГО ХАРАКТЕРУ передбачає широке використання наукових досягнень на всіх рівнях і ланках системи державного управління, передусім результатів досліджень у сфері політології, права, філософії, соціології, економіки, екології та інформатики; сприяння розвитку наукових досліджень з актуальних проблем державного управління, зокрема розробленню нових управлінських технологій та впровадженню їх досягнень у практику; залучення науковців до аналітичної роботи в органах державної влади; підвищення рівня забезпеченості апарату системами підтримки прийняття рішень на базі сучасної управлінської методології та використання засобів інформатизації і комп’ютеризації. В умовах складності і масштабності проблем державного управління наукові підходи і методи їх вирішення набувають особливого значення. Перспективне прогнозування, стратегічне планування, вибір раціональної структури органів державної влади та її кадрового забезпечення, створення високоефективних мотиваційних підходів, розроблення сучас-

них методів контролю, комунікацій, прийняття рішень – це лише кілька завдань з багатьох, вирішення яких неможливе без розвитку науки державного управління в напрямі розробки нових і удосконалення існуючих концепцій, теорій, принципів і методів.

© Бакуменко В.Д.

НАДДЕРЖАВИ (англ. *Superstates*) – світові держави, що мають у своєму розпорядженні ресурси (економічні, політичні, військові та інші), які забезпечують суттєву перевагу над іншими країнами при розв’язанні тих чи інших міжнародних проблем. У минулому наддержавами були Римська й Китайська імперії, могутність і вплив яких було обмежено переважно субрегіональним рівнем. Наддержавні функції були притаманні також США та СРСР, місце й роль яких визначали біполярну побудову системи світового порядку в другій половині ХХ ст. При цьому вказані **Н.** були не тільки військовими, але й ідеологічними та економічними лідерам двох блоків, що протистояли один одному. Держави-лідери несли відповідальність за безпеку країн, що входили у сферу їхнього впливу. Після розпаду СРСР США залишилися єдиною **Н.** Найбільш імовірним кандидатом на роль другої **Н.** є Китай.

Що стосується Росії, то багато з експертів, аналітиків відмічають, що Росія не зможе стати найближчим часом **Н.** Зокрема, за словами Френсіса Фукуями, “це регіональна наддержавна. Вона так залежить від своїх енергоресурсів, що має фактично зв’язані руки”. На відміну від Китаю, що має справді широку промислову базу, ліпший людський капітал і розгалуженішу економіку, Росія насправді заручниця своєї вузької сировинної економіки. “На жаль, вона ще створить проблеми для України, Грузії і близького зарубіжжя, але я переконаний, що вона вже не досягне рівня **Н.**, якою був Радянський Союз”, – підкреслив американський політолог.

Останні зміни в структурі ЄС змушують дивитися на це глобальне утворення під кутом зору нової **Н.**, нової імперії. ЄС занадто велика і занадто проблемна структура, порівняно з окремими його складовими. Аби керувати такою масою людей відірваним від них політикам у Брюсселі потрібно буде згорти демократію, уже не згадуючи про ефективність управління. В ЄС демократія за-

кінчується “повзучим” соціалізмом. І це основна проблема, оскільки коли демократія не забезпечує економічного зростання, вона приречена. Економічне зростання в Європі сповільнюється через величезні пільги та гарантії, видані населенню.

© Розпунтенко І.В.

НАДЗВИЧАЙНА СИТУАЦІЯ – порушення нормальних умов життя і діяльності людей, спричинене аварією, катастрофою, стихійним лихом, небезпечними діями терористичного і антиконституційного характеру або вторинними факторами ураження у воєнний час, що призвели (можуть призвести) до загибелі людей, тварин і рослин, значних матеріальних збитків та завдати шкоди довкіллю. За походженням виокремлюють **Н.с.** природного, техногенного та воєнного характеру. Залежно від обсягів заподіяних збитків, технічних і матеріальних ресурсів, необхідних для їх ліквідації, території поширення і кількості постраждалих осіб надзвичайні ситуації класифікуються як державного, регіонального, місцевого або об’єктового рівня. Особливостями **Н.с.** є швидкий темп змін ситуації, складність передбачення виникнення та прогнозування варіантів розвитку подій. Зазначені особливості призводять до збільшення рівня управлінських ризиків у процесі попередження та нейтралізації **Н.с.** і їх наслідків.

© Дацюк А.В.

НАДЗВИЧАЙНИЙ СТАН – особливий правовий режим, пов’язаний із розширенням повноважень органів державної влади та обмеженням політичних свобод громадян. **Н.с.** вводиться в країні у конституційному порядку на всій території або на окремій її частині в разі, якщо для цього склалися поважні причини – стихійне лихо, масові заворушення, антиурядові виступи тощо. Як правило, режим **Н.с.** передбачає вживання особливих заходів для підтримання порядку в суспільстві.

© Бакуменко В.Д.

НАДМІРНІСТЬ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ – висока складність, організованість і ресурсна забезпеченість системи управління щодо відносно простих управлінських завдань, які вона вирішує.

© Сурмін Ю.П.

НАМІСНИЦТВО – адміністративно-територіальна одиниця на українських землях у Російській імперії у 80-90-х рр. XVIII ст. На території України було утворено такі **Н.**: на Слобожанщині – Харківське (1780 р., але частина Слобідської України була передана до російських Воронезького і Курського **Н.**); на території колишньої Гетьманщини – Київське, Новгород-Сіверське й Чернігівське (1782 р.); на Півдні України – Катеринославське (1784 р.), а згодом Вознесенське (1795 р.); на Правобережжі, після другого поділу Польщі, 1793 р. – Ізяславське (з 1795 р. – Волинське), Брацлавське й Подільське. На чолі **Н.** стояв намісник з правами генерал-губернатора. **Н.** скасовано в 1797 р. і введено поділ на губернії.

© Козюра І.В.

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ. Серед них: *підвищення ефективності взаємодії між керівниками і керованими компонентами системи державного управління, що передбачає вдосконалення головним чином “дерева цілей” і функціональної структури державного управління; безперервний розвиток суспільної сутності державного управління за допомогою демократизації, розширення участі громадян у його процесах, становлення і активізації самоврядних суспільних механізмів; системна раціоналізація державно-управлінської діяльності з метою все більшої соціальної, організаційної і правової обумовленості, обґрунтованості і ефективності кожного її елемента, умілого об’єднання і повного використання людського потенціалу і науково-технічних засобів управління; створення інформаційних, організаційних та інших умов і стимулів, що забезпечують введення в управлінську практику і ефективне застосування в ній наукових методів; поліпшення системи підбору, використання, підготовки і підвищення кваліфікації управлінських кадрів усіх категорій, розвитку методів, засобів і форм стимулювання ініціативного, якісного і відповідального виконання функціональних обов’язків на державних посадах; використання соціально-психологічних чинників розвитку вільних, демократичних відносин між всіма учасниками державно-управлінських відносин.*

© Бакуменко В.Д.

НАПРЯМИ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. Серед них: *державне будівництво* (державотворення), яке охоплює визначення і правове закріплення форми державного правління; політичного режиму; державно-територіального устрою; основних цілей і функцій держави, їх пріоритетності; розподілу повноважень між гілками та вищими органами державної влади; стратегії розвитку держави; структури органів державної влади відповідно до функцій держави та її стратегічних цілей; *формування державної політики*, яке полягає в розробленні державної політики з основних напрямів діяльності держави (загальні орієнтири для дій та прийняття рішень); визначенні або коригуванні цілей та функцій органів державної влади, необхідного кадрового забезпечення; програмуванні (формування плану дій); розробленні сценаріїв і графіків досягнення цілей органів державної влади (складу і послідовності завдань, програм, проєктів, інших заходів); складанні бюджету (розрахунок обсягу витрат і розподіл ресурсів за роботами, запланованими для досягнення цілей); *реалізація державної політики*, яка передбачає виконання функцій державного управління (оперативне та тактичне управління) з метою досягнення визначених цілей держави на певному періоді її історичного розвитку. Усі ці **Н.д.-у.д.** реалізуються шляхом управлінських впливів, яким передують прийняття відповідних управлінських рішень.

© Бакуменко В.Д.

НАРКОМАТ (Народний комісаріат) – центральний орган державного управління окремою галуззю адміністративно-політичного, військового, господарського чи соціально-культурного будівництва в СРСР та радянських республіках. **Н.к.** були створені у радянській Росії у 1917 р., після обрання Раднаркому. Затверджено назву Конституцією РСФРР у 1918 р. Найважливіші загальносоюзні **Н.к.**: воєнний і морський, іноземних справ, зовнішньої торгівлі, шляхів сполучення, пошт і телеграфів. Конституція СРСР визначила також республіканські **Н.к.**, що перебували винятково у віданні союзних республік. У радянській Україні **Н.к.** називали органи державного управління згідно з декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду України від 21 січня 1919 р.

Організація і діяльність наркоматів України була визначена Загальним положенням про народний комісаріат УРСР з 1924 р. За період діяльності було проведено низку реорганізацій **Н.к.** У березні 1946 р. Верховна Рада СРСР прийняла закон, згідно з яким Рада народних комісарів СРСР (далі РНК) і **Н.к.** СРСР були представлені на Раді міністрів СРСР і міністерства СРСР, а РНК і **Н.к.** союзних і автономних республік на ради міністрів і міністерства цих республік. Такі перетворення відбулися і в УРСР.

© Малик Я.Й.

НАРОД – усе населення певної країни або держави; окремих етнос; широкі верстви населення, відокремлені від пануючої еліти. В офіційних документах найчастіше термін вживається саме у першому значенні, адже на відміну від термінів “нація” та “етнос” він не має чіткої політичної або етнічної атрибуції. Навпаки, у наукових працях термін “народ” уживається рідко, оскільки він є надто розпливчастим й у більшості випадків не може коректно відображати реально існуючі етнополітичні спільноти. Окремо виділяють корінні **Н.**, які проживають у поліетнічних державах і є нащадками тих, хто населяв країну в період встановлення існуючих державних кордонів.

© Казакевич Г.М.

НАРОДНА ДИПЛОМАТІЯ – діяльність незалежних безпосередньо від держави фізичних та юридичних осіб, громадських організацій, суспільних рухів та інституцій, спрямована на збереження миру, розвиток міждержавних відносин, дружби та співпраці між різними народами. Найбільш поширеними методами **Н.д.** є акції протесту, акції солідарності, пошук шляхів консенсусу, співробітництво, інформаційно-просвітницька діяльність. Історію розвитку **Н.д.** розділяють на чотири етапи: 1. Становлення та розвиток перших антивоєнних громадських рухів в Європі й Америці (початок XIX ст. – 1918 р.). 2. Вихід **Н.д.** на міжконтинентальний рівень (1919-1945 рр.). 3. Втягнення **Н.д.** до ідеологічних воєн другої половини XX ст. та розвиток організованого руху прихильників миру на Землі (1946-1990 рр.). 4. Розширення сфери діяльності **Н.д.** і вихід її інституцій на міжнародний

рівень як вагомих суб'єктів міжнародної політики (з 1991 р. – по наш час).

© Ребкало В.А.

НАРОДОВЛАДДЯ – один з головних елементів демократії, реалізація належній народу державної та політичної влади. Головними принципами **Н.** вважаються: народний суверенітет, здійснення громадянами своїх політичних прав і свобод, вільний і рівноправний доступ до управління справами в державі й суспільстві, поєднання безпосередньої й представницької форм здійснення влади. Формами безпосереднього **Н.** є референдуми й вибори; формування органів місцевого самоврядування; всенародне обговорення проектів законодавчих актів; опитування народної думки; звіти депутатів і виконавчих органів перед населенням. Форма представницького **Н.** виявляється в тому, що інтереси народу представляють народні обранці (депутати) в законодавчих та місцевих органах влади. Механізми здійснення **Н.** є демократична держава, політичні партії, органи місцевого самоврядування, інститути безпосередньої демократії. Ідея **Н.** розробляється з часів античності (Аристотель, Платон), найбільш докладно ідеї народного суверенітету обґрунтовано в працях Т.Пейна, Е.Сійєса, Ж.-Ж.Руссо, в Україні – в працях М.Грушевського, М.Драгоманова, І.Франка, М.Павлика. Принципи **Н.** закріплено в чинній Конституції України. У ст. 5 зазначено, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами. У ст. 38 зазначається, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування.

© Ребкало В.А.

НАСЕЛЕННЯ (синонім “народонаселення”) – множина індивідів різного віку та

статі, яка постійно поновлюється в процесі відтворення, які живуть на Землі в цілому або в межах якої-небудь її частини (країні, групі країн і т.ін.); основа й суб'єкт виробництва та всіх суспільних відносин. **Н.** – це всі люди незалежно від їхніх характеристик, тобто це найширше поняття для означення людських ресурсів.

© Каховська О.В.

НАТО (англ. *North Atlantic Treaty Organisation* – Організація Північноатлантичного договору або Північноатлантичний Альянс) – міжнародна політично-військова організація, створена 4 квітня 1949. Союз колективної оборони. Акронім **НАТО** походить від англійського *North Atlantic Treaty Organisation*. Також в Європі відома під французьким акронімом *OTAN* – (фр. *L'Organisation du Traité de l'Atlantique Nord*).

Вважається, що **НАТО** виникла у відповідь на нездатність ООН того часу забезпечити мир у світі, тоді, коли СРСР ветоував багато постанов Ради безпеки цієї організації. Для легітимізації нової організації скористалися п. 51 Статуту ООН, який передбачає можливість створення колективної системи забезпечення безпеки членів цієї організації. Створений у 1955 р. Варшавський договір став фактично геополітичною протиположністю **НАТО**. Головні органи: Рада **НАТО** (на рівні глав держав і урядів, або міністрів), Генеральний секретар, Комітет планування оборони (міністри оборони), Військовий комітет (начальники штабів), 3 регіональних командування.

Країни – члени **НАТО** з 4 квітня 1949 р. (країни-засновники): Бельгія, Великобританія, Данія, Франція, Нідерланди, Ісландія, Канада, Люксембург, Норвегія, Португалія, США, Італія; з 18 лютого 1952 р. – Греція, Туреччина; з 6 травня 1955 р. – Німеччина; з 30 травня 1982 р. – Іспанія; з 12 березня 1999 р. – Чехія, Польща, Угорщина; з 2 квітня 2004 р. – Болгарія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина, Словенія та Естонія; з 2008 р. – Албанія, Хорватія.

Партнерські відносини між Україною та **НАТО** мають вагомe значення для гарантування миру і стабільності на євроатлантичному просторі. Географічно Україна посідає ключове місце на перетині Східної та Західної Європи. Україна має спільний кордон з чотирма країнами **НАТО** – Угорщиною,

Польщею, Румунією та Словаччиною. У політичному плані, після набуття державного суверенітету у 1991 р., Україна завжди була відданою справі підтримання міжнародної безпеки та розвитку добросусідських відносин у регіоні.

Починаючи з 1994 р. держава бере активну участь у програмі “Партнерство заради миру” (ПЗМ), в рамках якої українські військові були залучені до кількох десятків спільних з країнами-членами та партнерами **НАТО** миротворчих навчань як на території країни, так і за кордоном.

Подальше поглиблення співпраці відбулось у 1997 р. внаслідок підписання Хартії про Особливе партнерство в Мадриді, яка відкрила шлях для проведення консультацій та співпраці з питань євроатлантичної безпеки. Відповідно до Хартії була створена Комісія Україна-НАТО. Цей орган ухвалює рішення та здійснює управління заходами співробітництва.

У листопаді 2002 р. з метою поглиблення та розширення відносин Україна – НАТО був підписаний у Празі План дій Україна – НАТО, який має на меті сприяти реформаторським зусиллям України на шляху до цілковитої інтеграції до євроатлантичних структур безпеки. В його рамках реалізується щорічний Цільовий план Україна – НАТО.

Інтенсифікований діалог з **НАТО** з питань набуття членства та відповідних реформ було започатковано 21 квітня 2005 р. у Вільнюсі. Процес Інтенсифікованого діалогу пропонується країнам, що висловили зацікавленість стати членами Альянсу, і є першим етапом офіційного процесу підготовки країн-аспірантів до членства в **НАТО** (ПДЧ). Виконання ПДЧ є останнім етапом на шляху до отримання країною-претендентом запрошення приєднатися до Альянсу.

На думку більшості країн – членів НАТО, майбутнє членство України в **НАТО** не є загрозою для будь-якої країни, зокрема міжючих держав, та одного із стратегічних партнерів – Росії, оскільки цілковито спрямовано на зміцнення системи міжнародної безпеки на сході Європи (офіційна точка зору Росії – діаметрально протилежна). Переговори щодо створення єдиної системи безпеки також ведуться з 2006 р. між Росією та США як провідним членом **НАТО**.

Консультації та співпраця між Україною та **НАТО** охоплюють широке коло питань, які

були визначені Хартією від 1997 р. та Планом дій від 2002 р. Заходами керує Комісія Україна – НАТО (КУН), яку було засновано відповідно до Хартії і яка має на меті розвивати відносини Україна – НАТО та забезпечувати належне виконання положень Хартії. Співпраця в галузі безпеки: Україна та **НАТО** активно співпрацюють в питаннях підтримання безпеки та стабільності на євроатлантичному просторі. Протягом останніх років Україна по черзі виділила піхотний батальйон, батальйон механізованої піхоти та вертолітний загін для участі в діяльності керованих **НАТО** миротворчих сил **НАТО** на Балканах, у Боснії та Герцеговині, а в операціях у Косові брав участь український вертолітний загін та значна кількість особового складу з української частини українсько-польського батальйону. Іншим кроком, що засвідчив готовність України сприяти зміцненню міжнародної стабільності та боротьбі з тероризмом, стало надання Україною права прольоту над її територією авіації **НАТО**, яка перевозила війська до складу Міжнародних сил сприяння безпеці (МССБ) на території Афганістану та особовий склад коаліційних сил під проводом США, залучених до операції “Нездолання свобода”. Україна також відрядила 1600 військово-службовців до польського сектору міжнародних багатонаціональних стабілізаційних сил в Іраку, де представлені миротворці з кількох країн **НАТО** та країн-партнерів. Оборонна реформа: Програма співробітництва у галузі оборонної реформи між Україною та **НАТО** більш широкомасштабна, ніж з будь-якою іншою країною-партнером і надає змогу Україні використовувати накопичений роками досвід та фахові знання країн-членів Альянсу в галузі оборонної реформи. Україна звернулася до **НАТО** за допомогою в здійсненні трансформації своїх Збройних сил у меншу за чисельністю, більш мобільну армію, яка відповідала б потребам країни у галузі безпеки, а також була здатною відігравати активну роль у підтриманні європейської безпеки і стабільності. Ключовими кроками мали стати розробка нової Стратегічної концепції та Військової доктрини, а також надання Україні допомоги у проведенні та завершенні комплексного оборонного огляду. Першорядним завданням **НАТО** було допомогти Україні зміцнити демократичний та цивільний контроль над

збройними силами та підвищити рівень оперативної сумісності з військами країн **НАТО**. озброєння: технічне співробітництво між Україною та **НАТО** в галузі озброєнь передусім зосереджено на підвищенні рівня сумісності систем озброєнь з метою сприяння участі України у спільних операціях з підтримання миру. Співпрацю в цій галузі було розпочато, коли Україна вступила до програми **НАТО** “Партнерство заради миру” та почала брати дедалі активнішу участь у діяльності різних груп з питань озброєнь під егідою Ради національних директорів з питань озброєнь – найвищого органу **НАТО**, який визначає можливості співпраці між країнами-членами стосовно закупівлі військової техніки та встановлює технічні стандарти. У березні 2004 р. відбулося перше засідання Спільної робочої групи Україна – НАТО з питань озброєнь, яка відтоді сприяє розвиткові контактів у цій галузі. Планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру: Країни – члени **НАТО** та країни-партнери надали Україні допомогу в ліквідації наслідків сильних повеней, що сталися у 1995, 1998 та 2001 рр. До того ж, починаючи з 1997 р., відповідно до Меморандуму про взаєморозуміння у галузі планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру та готовності до катастроф, у цій галузі було започатковано широкомасштабну співпрацю, яка принесла Україні безпосередню практичну користь. Основну увагу було приділено намаганням допомогти Україні, насамперед її західним регіонам, уразливим перед повенями, краще підготуватися до подібних надзвичайних станів та подолання їх наслідків. В Україні проводилися навчання ПЗМ, які мали на меті випробувати в дії процедури реагування на повені та надання допомоги цивільному населенню. Такі тренування пройшли на Закарпатті у вересні 2000 р. А в 2001 р. було розпочато проект за участю сусідніх країн з метою розвитку в басейні р.Тиси ефективної системи запобігання та реагування на повені. Наука і охорона довкілля: наукова співпраця з Україною розпочалася в 1991 р. Відтоді за рівнем участі у Науковій програмі **НАТО** Україна поступається лише Росії. Її розвиткові також сприяло створення Спільної робочої групи з питань наукової співпраці та в галузі охорони довкілля. **НАТО** співфінан-

сувало кілька проектів з метою забезпечення українських науково-дослідницьких колективів мінімально необхідною інфраструктурою комп'ютерних мереж та доступом до Інтернету. Крім застосування наукових розробок у галузі захисту від тероризму та нових загроз, відповідно до нового спрямування Наукової програми НАТО – Україна визначила для себе такі пріоритети співпраці в науковій галузі на 2004 р.: інформаційні технології, біологія клітини та біотехнології, нові матеріали, захист довкілля і раціональне використання природних ресурсів. Співпрацю в галузі довкілля переважно зосереджено на екологічних проблемах, спричинених оборонною діяльністю.

© Стрельцов В.Ю.

НАУКА – діяльність, спрямована на вироблення обґрунтованих і системно організованих знань про світ, виявлення об'єктивних законів. **Н.** використовує спеціальну мову, методи і прийомми пізнання. Предметно-об'єктний погляд на світ, орієнтація на результат (продукт) відрізняє **Н.** від інших способів пізнання. Функції **Н.** – світоглядна, виробнича, соціальна тощо. В ХХ ст. **Н.** стає окремим виробництвом (об'єднання учених, фінансування, експертиза, промислово-технічна база, розподіл праці, підготовка кадрів). Сучасна **Н.** поєднує раціональні знання з ціннісно-цільовими потребами практики; їй властиві варіативність, методологічний плюралізм; розглядаються синергетичні системи, людська діяльність як їх компонент. Такий розвиток **Н.** сприяє мультидисциплінаризації досліджень. Це й зумовлює появу і формулює завдання **Н.** державного управління.

© Голубчик Г.Д.

НАУКА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ див. Галузь науки “Державне управління”.

НАУКОВІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – поняття, що відображає структуру галузі науки “Державне управління”, закріплену в “паспортах спеціальностей”. В Україні державне управління як наукову галузь запроваджено в 1997 р. Перелік спеціальностей наукової галузі 25.00.00 – “Державне управління”. 1. 1997-2002 рр.: 25.00.01 – теорія та історія державного управління; 25.00.02 – філософія дер-

жавного управління; 25.00.03 – організація та управління в державних установах; 25.00.04 – регіональне управління; 25.00.05 – галузеве управління; 25.00.06 – місцеве самоврядування. 2. У 2002 р. Постановою ВАК України “Про затвердження паспортів спеціальностей “Державне управління” від 15 травня 2002 р. № 17-11/5 були затверджені нові спеціальності: 25.00.01 – теорія та історія державного управління; 25.00.02 – механізми державного управління; 25.00.03 – державна служба; 25.00.04 – місцеве самоврядування. Для кожної з них розроблено паспорт спеціальності, який має таку структуру: 1) формула (зміст) спеціальності; 2) основні напрями досліджень; 3) галузь науки, за яку присуджують наукові ступені. Найближчим часом слід очікувати перегляду ВАКом України номенклатури спеціальностей та переліку наукових ступенів і вчених звань, зокрема у зв'язку із залученням України до Болонського процесу.

© Князєв В.М., Науменко Р.А.

НАУКОВІ ШКОЛИ МЕНЕДЖМЕНТУ – вчення про систематизоване керування організацією, нові підходи в керуванні (групи методів керування, об'єднаних загальною ідеєю, гіпотезою). У першій половині ХХ ст. одержали розвиток такі школи управлінської думки. 1. Наукова школа управління (1885-1920 рр.), найбільше тісно пов'язана з роботами Ф.У.Тейлора. Творці школи наукового керування першими стали використовувати спостереження, виміри, логіку й аналіз для вдосконалення багатьох операцій ручної праці, домагаючись більш ефективного виконання окремих виробничих операцій. 2. Класична, або адміністративна школа (1920-1950 рр.) розглядала питання вдосконалювання організації в цілому. 3. Школа людських відносин (з початку 1950-х рр. до сучасності). Цей науковий напрям вважає мотивами вчинків людей не тільки економічні фактори, але й різні потреби, які можуть бути лише частково й побічно задоволені за допомогою грошей. 4. Школа поведінкових наук, зосередила свою увагу на методах налагодження міжособистісних відносин, наданні допомоги працівнику в усвідомленні своїх власних можливостей. Основною метою школи стало підвищення ефективності організації за рахунок повного використання потенціалу кожного праців-

ника. 5. Школа науки управління, або кількісний підхід започаткована під час Другої світової війни. Основою цієї школи є міждисциплінарний підхід, коли конкретна проблема вирішується групою фахівців з математики, статистики, інженерних і суспільних наук. Після постановки проблеми й формулювання завдання розробляється модель, найчастіше математична, сформованої ситуації. Такий підхід одержав назву “дослідження операцій”.

© Кравцова Т.В.

НАУКОВО-ТЕХНІЧНА РЕВОЛЮЦІЯ – революційні зміни в еволюційному розвитку науково-технічного прогресу, що змінили якість технологічного способу виробництва, засвідчивши якісно новий рівень у взаємодії людини і природи. Термін “НТР” запровадив у науковий обіг англійський учений Дж.Бернал наприкінці 50-х рр. XX ст.

Наукова революція розпочалася наприкінці XIX – на початку XX ст. з початком вивчення структури матерії, відкриттям електрона, фотона, протона та інших елементарних частинок, дослідження різних видів випромінювання, створення нових хімічних елементів, теорії відносності. На основі цих та інших відкриттів було збудовано ядерні реактори, лазери, ЕОМ, космічні апарати, відбулося злиття наукової і технічної революції. Передумови виникнення НТР створила перша промислова революція кінця XVIII – початку XIX ст., нова техніка і технології (оформилися в систему машин). Оскільки система продуктивних сил складається із засобів і предметів праці, науки, людини, використовуваних сил природи, методів і форм організації виробництва, а також інформації, НТР зумовлює істотні зміни в кожному з цих елементів. Вона також означає революційні зміни у відносинах спеціалізації, кооперування, комбінування виробництва, його концентрації та ін. Зокрема, в епоху НТР у межах суспільного поділу праці домінуючою формою стає розвиток одиничного поділу праці, у тому числі на інтернаціональній основі.

Категорія НТР належить до техніко-економічних категорій, які відображають розвиток технологічного способу виробництва, але не відображають еволюції виробничих відносин і господарського механізму. Однак

ці зміни – результат дії НТР, а тому не є її соціально-економічною сутністю.

© Сивоконь В.О.

НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС – стан розвитку суспільства, який характеризується високим рівнем інноваційності, зростанням показників освітнього рівня робочої сили (в тому числі кількості вищих навчальних закладів), наявності технопарків, технополісів, техноінкубаторів, науководослідних, проектних та інших організацій, які займаються науковою діяльністю та впровадженням її результатів.

© Бакуменко В.Д.

НАЦІОНАЛІЗАЦІЯ – відчуження або передача майна приватних осіб у власність держави. **Н.** може проходити на основі державних актів або викупу державного майна компаній, фірм, домашніх господарств. Найчастіше вона поширюється на галузі виробництва, у яких ведення господарства на основі колективної і приватної власності стає неефективним, не вигідним, нерентабельним. Натомість зворотний процес – передача об’єктів державної власності в приватну – називається денаціоналізацією. Найчастіше денаціоналізація здійснюється через низьку ефективність використання ресурсів державних підприємств.

© Бодров В.Г.

НАЦІОНАЛІЗМ (від лат. *nation* – народ, франц. *nationalisme*) – ідеологія та політичний рух за досягнення та утвердження незалежності, суверенності та соборності нації. Основними положеннями ідеології **Н.** є: 1) світ, поділений на нації із власною історією; 2) нація є джерелом політичної влади; 3) людина може досягнути свободи та самореалізації лише у складі нації; 4) нації можуть самореалізуватись лише у власній державі; 5) гармонія та свобода можливі у світі суверенних національних держав. **Н.** містить розроблені принципи побудови держави, державної політики, має своє бачення розвитку суспільства, культури, економіки тощо.

При дослідженні положень ідеології **Н.** існують різні підходи: модерністський, переніалістський, примордіалістський, інструменталістський, етносимволічний.

© Шевчук Б.М.

НАЦІОНАЛЬНА (до серпня 2003 р. – Українська) АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ утворена Указом Президента України “Про систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців” від 30 травня 1995 р. № 398 як головний державний вищий навчальний заклад у загальнонаціональній системі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування, керівників державних підприємств, установ і організацій I-II номенклатурних груп та відповідного кадрового резерву, підзвітний Президентові України і входить у систему органів виконавчої влади. Першим ректором НАДУ був В.І.Луговий, доктор педагогічних наук, академік АПН України. Президент академії – Ю.В.Ковбасюк – доктор наук з державного управління, професор, заслужений економіст України.

Для здійснення навчальної і наукової діяльності в академії створено сучасну власну навчальну, методичну, інформаційну, матеріально-технічну і побутову базу. У структурі закладу діють Інститут підвищення кваліфікації керівних кадрів, науково-дослідний Інститут проблем державного управління та місцевого самоврядування, чотири регіональні інститути державного управління – Дніпропетровський, Львівський, Одеський та Харківський, 14 факультетів, 58 кафедр, центри дистанційного навчання, професійної орієнтації та підготовки до вступу в академію, п’ять видавництв, п’ять бібліотек, інші навчально-методичні, науково-дослідні, організаційно-управлінські та економіко-господарські підрозділи.

Освітній та науковий потенціал академії забезпечують 720 науково-педагогічних та наукових працівників, серед яких 145 докторів наук, професорів та 420 кандидатів наук, доцентів. До навчального процесу щорічно залучаються близько 260 вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузі державного управління, досвідчені керівники-практики, у тому числі вищі посадові особи держави.

До академії за державним замовленням за спеціальностями галузі знань “Державне управління” приймаються громадяни України, які мають повну вищу освіту, працюють в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, інших установах, організаціях, на

які поширюється дія законів України “Про державну службу”, “Про службу в органах місцевого самоврядування” або зараховані до кадрового резерву для роботи на посадах I-IV категорій посад державних службовців.

Навчання проводиться за денною, вечірньо-заочною, заочною та заочно-дистанційною формами з наданням відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня магістра за двома спеціальностями – “Державне управління” та “Управління суспільним розвитком”.

Термін навчання за денною формою – 18 місяців, за іншими формами – 30 місяців. Навчання проходить по 10 спеціальностям в освітній галузі “Державне управління”. Магістерська програма за денною формою навчання в академії (м. Київ) отримала акредитацію Європейської акредитаційної асоціації з державного управління. Вона стала четвертою акредитованою програмою з державного управління в Європі.

За 15 років існування (1995-2010 рр.) в академії підготовлено 15,3 тис. магістрів державного управління, понад 150 тис. посадових осіб підвищили свою кваліфікацію.

У закладі діє аспірантура, докторантура, шість спеціалізованих учених рад. Захищено 483 дисертації, з них 66 – на здобуття наукового ступеня доктора наук, 417 – на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління.

Наукова робота в закладі спрямована як на удосконалення навчального процесу, так і на наукове забезпечення, пов’язане з актуальними проблемами державного управління та місцевого самоврядування в Україні.

Вченими проводиться дослідження за близько 60 темами комплексного наукового проекту академії “Державне управління та місцеве самоврядування”. За 15 років працівниками академії опубліковано 295 монографій, 784 підручники і навчальні посібники, понад 2 тис. назв колективних збірників матеріалів конференцій, семінарів, науково-методичних розробок.

В академії видаються періодичні наукові і науково-періодичні видання: “Вісник Національної академії державного управління при Президентові України”, “Управління сучасним містом”, “Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України”, “Аналітика і влада”, “Науково-інформаційний вісник з державного управління”.

Академія підтримує зв'язки з 37 міжнародними партнерами, урядовими та неурядовими організаціями 15 країн світу і є членом таких міжнародних організацій, як Асоціація інститутів і шкіл державного управління країн Центральної та Східної Європи, Міжнародного інституту адміністративних наук, Європейської акредитаційної асоціації з державного управління, Європейської мережі навчальних закладів для місцевих та регіональних органів влади, Навчальної мережі глобального розвитку Світового банку. Унікальним за своїм наповненням є бібліотечний фонд з питань теорії і практики державного управління, регіонального управління та місцевого самоврядування. Він нараховує 78 тис. примірників, з них 15,35 примірників книг та брошур іноземними мовами. Колектив академії постійно працює над утвердженням академії як закладу європейського рівня з підготовки національних керівних кадрів, активно впливаючи на формування і розвиток державної кадрової політики Української держави.

© Назимко П.С.

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам. **Н.б.** має три взаємозалежних рівні: безпека особистості, безпека суспільства та безпека держави, пріоритетність та взаємозв'язок яких є досить динамічним і визначається дією багатьох факторів як внутрішнього, так і зовнішнього характеру, передусім характером суспільних відносин, політичною системою, економічним укладом, ступенем розвитку громадянського суспільства тощо. **Н.б.** забезпечується шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих (затверджених) в установленому порядку відповідних загальнодержавних та галузевих концепцій, доктрин, стратегій та програм, а основним механізмом реалізації вказаної політики є взаємодіюча сукупність вищих посадових осіб держави, органів державного і військового управління, інших державних і недержавних структур, які, використовуючи наявний у їх розпорядженні потенціал, здійснюють взаємоузгоджену

діяльність відповідно до принципів забезпечення національної безпеки та в правовому полі чинного законодавства з метою прогнозування, своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації реальних та потенційних загроз національній безпеці. Див. також *Безпека національна*.

© Ситник Г.П.

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА – історична система суспільного економічного відтворення, що склалася в певних територіальних (національних) кордонах.

© Борисевич С.О.

НАЦІОНАЛЬНА ЗГОДА – стан гармонійних взаємовідносин й успішної взаємодії всіх рівнів національно-етнічних, політичних та інших сил у межах одного державного утворення, єдність усієї нації або різних національних меншин, що складають населення багатонаціональної держави, з якогось життєво важливого питання, результат успішного розвитку процесів, що називають політикою **Н.з.**, примирення.

© Михненко А.М.

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ – осмислена форма сприйняття глибинної сутності свого народу, у якій відображена його духовна першооснова, мета, сенс та фундаментальні принципи існування, що пронизує все національне буття та зумовлює суспільний розвиток. Характер **Н.і.** визначається менталітетом народу, рівнем розвитку його духовної і матеріальної культури, статусом на міжнародній арені, завданнями конкретної історичної епохи. Вона проходить складний процес становлення, розвитку, заперечення та синтезу своїх форм, оскільки сформульований у ній національний ідеал піддається коригуванню часом і наповнюється новим історичним змістом. За допомогою **Н.і.** окремий народ осмислює сутність свого національного буття, а саме: національну ідентичність, національне покликання, національний ідеал, національні цінності та пріоритети, національні інтереси, національну державу і національну стратегію, національну безпеку. Найбільш повно **Н.і.** виявляє себе через функції, які вона виконує у суспільстві: методологічну, світоглядну, ідеологічну, націотворчу та державотворчу, прогностичну, інтеграційну, мобілізаційну, модернізаційну,

стабілізаційну, національного виховання та соціалізації. **Н.і.** є основою буття нації, причиною перетворення певної етнографічної маси в націю, в суб'єкт політичних та все-світньо-історичного процесів. Див. також *Ідея національна.*

© Пасічник В.М.

НАЦІОНАЛЬНА ІННОВАЦІЙНА СИСТЕМА – це підсистема національної економіки, яка є єдністю суб'єктів інноваційної діяльності та інститутів правового, фінансового і соціального характеру, що забезпечують їх взаємодію. Забезпечення взаємодії суб'єктів інноваційної діяльності здійснюють регулюючі інституції, які є складовою частиною механізму державного управління інноваційною діяльністю. Вони найбільш характерні для загальнодержавного та регіонального рівнів і поряд з інфраструктурними організаціями являють собою канали впливу держави на розвиток інноваційної діяльності, на координацію зусиль усіх суб'єктів для максимальної реалізації інноваційного потенціалу. До регулюючих інституцій належать центральні органи державної влади, міністерства і відомства, їх підрозділи, у функції яких входить управління інноваційним розвитком економіки, державні інноваційні фонди, спеціалізовані інноваційні банки, органи державного стандарту і контролю якості, установи, що забезпечують виконання законодавства щодо захисту права на інтелектуальну власність, тощо.

© Никифоров А.Є.

НАЦІОНАЛЬНА ІНФОРМАЦІЙНА ІНФРАСТРУКТУРА (англ. *National information infrastructure*) – сукупність у межах держави інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, побудованих на основі застосування телекомунікаційних та програмно-апаратних засобів обчислювальної техніки. Якісно нове інформаційне утворення, яке являє собою інтегровану загальнонаціональну інформаційну мережу масового обслуговування державних органів влади, населення та бізнесу на основі інтеграції глобальних і регіональних інформаційно-комунікаційних систем, а також систем цифрового телебачення і радіомовлення, супутникових систем і пересувного зв'язку. Однією із основних стратегіч-

них цілей розвитку інформаційного суспільства в Україні є розвиток **Н.і.і.** та її інтеграція із світовою інфраструктурою. Відповідно до чинного законодавства досягнення цієї мети має здійснюватись на засадах сприяння вітчизняному виробництву новітніх ІКТ та інформаційно-телекомунікаційних систем, подолання технічної і технологічної залежності від зарубіжних виробників, шляхом створення загальнодоступних електронних інформаційних ресурсів на основі врахування національних, світоглядних, політичних, економічних, культурних та інших аспектів розвитку України.

© Логвінов В.Г.

НАЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – притаманна кожній державі модель управління, основними ознаками якої є форма і режим правління, територіальний устрій, система органів державної влади, ціннісні та цільові настанови і яка, як правило, враховує історичні традиції та національні уподобання. Водночас є низка найбільш досліджених **Н.м.д.у.**, що стали еталонами, зокрема так звані американська та європейська моделі державного управління. В основу першої покладено “людину економічну” й акцент зроблено на створенні у державі максимальних умов для отримання прибутку в результаті діяльності такої людини, а в основу другої – “людину адміністративну” й зроблено наголос на пріоритеті права, тобто на максимально можливому правовому врегулюванні будь-яких суспільних відносин та чіткому дотриманні такою людиною в процесі діяльності встановлених норм права. Вважається, що американська модель державного управління зорієнтована на всі процеси і функції управління в спектрі повноважень держави, коли державне управління розглядається як галузь, що включає законодавчу, виконавчу і судову гілки влади. В європейській же моделі державне управління фактично розглядається як підгалузь права (адміністративного). Інакше кажучи, у першій моделі передбачається поєднання політичних, правових та адміністративних функцій, а в другій – підзаконна виконавчо-розпорядча діяльність органів держави. У спрощеному розумінні європейська модель державного управління характеризується розгалуженою й дуже розвиненою системою права, коли ква-

ліфікований управлінець, насамперед, повинен мати добру юридичну підготовку.

© Бакуменко В.Д., Сурмін Ю.П.

НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ – соціально-етнічні уявлення про правові, політичні, моральні та інші норми в процесі розвитку нації, яка завдяки їм виокремлює себе серед інших націй. **Н.с.** має складну ієрархічну будову із взаємопов'язаних структурних елементів. Зокрема, чуттєвий (психологічний) рівень включає: почуття, переживання, емоції, реакції, стиль мислення, установки; теоретичний (ідеологічний) – знання, погляди, навички, ціннісні орієнтації, інтереси, прагнення, ідеали. **Н.с.** охоплює також традиції, звичаї, історичне минуле нації чи народності, її культуру з особливими чинниками (національна гордість, націоналізм як патріотизм, нігілізм), а також мову.

© Михненко А.М., Попова І.М.

НАЦІОНАЛЬНА СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ, ПЕРЕПІДГОТОВКИ ТА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ТА ПОСАДОВИХ ОСІБ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ – сукупність навчальних закладів, що являють собою визначену цілісність, єдність, перебувають у взаємовідносинах і зв'язках один з одним і з зовнішнім середовищем та забезпечують професійне навчання працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також керівників державних підприємств, установ і організацій. В організаційну структуру національної системи входить Національна академія державного управління при Президентові України – це головний вищий навчальний заклад у цій системі, який має найвищий – IV рівень акредитації. У Національній академії, її Дніпропетровському, Львівському, Одеському та Харківському регіональних інститутах державного управління проводиться навчання за магістерською програмою керівного персоналу вищої і середньої ланки державного управління та місцевого самоврядування на базі вищої освіти, а також підготовка науково-педагогічних і наукових працівників за спеціальностями освітньої і наукової галузей “Державне управління”. Підвищення кваліфікації зазначеної категорії кадрів проводиться в Інституті підвищення кваліфікації керівних

кадрів Національної академії та чотирьох центрах підвищення кваліфікації кадрів її регіональних інститутів; 15 акредитованих вищих навчальних закладах Міністерства освіти і науки України, що готують магістрів державної служби; Академії муніципального управління, яка готує на базі середньої освіти бакалаврів та спеціалістів для роботи в органах місцевого самоврядування та у певних сферах державного управління; 23 центрах перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, керівників державних підприємств, установ та організацій, що працюють в Автономній Республіці Крим, областях, м.Києві та Севастополі; понад 70 галузевих навчальних закладах післядипломної освіти.

© Іванченко Ю.Г.

НАЦІОНАЛЬНА СТРАТЕГІЯ (англ. *National Strategy*) є найвищим рівнем визначення напряму державної політики, яка підпорядковує собі всі інші рівні формування стратегії та узагальнює національне бачення розвитку, використання і координації всіх інструментів національної сили для досягнення загальних стратегічних цілей. Часто також використовується як синонім до терміна “велика стратегія”.

© Розпуктенко І.В.

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ – всебічно обґрунтована система концепцій, засобів, заходів, які використовують різні політичні суб'єкти для вирішення національного питання всередині країни і врегулювання міжнародних відносин. У різний час і в різних країнах може змінювати характер від національного терору (погроми, етнічні чистки і т.ін.), штучної асиміляції до надання повної культурної і частково політичної автономії різним народам у межах єдиної держави.

У сучасних умовах **Н.п.д.** базується на таких науково обґрунтованих принципах: 1) науковий аналіз і творче осмислення здійснення національної політики. Основні положення національної політики - рівноправ'я народів, взаємовигідна співпраця, взаємна пошана інтересів і цінностей усіх народів, непримиренність до шовінізму і т.ін.; 2) стабільність територіальних кордонів національно-державних утворень (за федератив-

ного та конфедеративного устрою); 3) урахування взаємозв'язку реформ в економічній, політичній, духовній і національній сферах. Основою національних відносин є нормально функціонуюча економіка і споживчий ринок, грошовий обіг, збалансований обмін між складовими частинами територіально-організаційної структури держави; 4) цілісність національної політики, урахування взаємозв'язку всіх її компонентів. Розвиток ринкових відносин, зміни у господарюванні й оплаті праці, у кадровій політиці, духовному житті, роботі засобів масової інформації мають бути спрямовані на повагу честі і звитяги кожної людини; 5) надання допомоги нечисленним народам у розвитку їх економіки, культури, узбереженні середовища існування; 6) формування етики міжнародних відносин, виключення всіх форм насильства, несправедливості.

© Кушнір М.О.

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА УПРАВЛІННЯ (ЕНА, Франція). Місією Школи є підготовка вищих керівних кадрів загального профілю. Близько сотні майбутніх вищих посадовців усіх міністерств, відібраних на конкурсних засадах (письмові вступні іспити та вступна співбесіда з екзаменаційною комісією), проходять підготовку тривалістю два роки.

Основними цілями закладу є набір та навчання людей, які б перетворили державну службу в інститут влади, здатний відповідати зростаючим очікуванням громадян Франції та новим викликам часу.

Ланцюжок підпорядкування можна простежити таким чином: прем'єр-міністр – Міністерство бюджету, державних розрахунків та державної служби – Державний секретаріат з питань державної служби – Головне управління адміністрації та державної служби – **Н.ш.у.**

Школа співпрацює з 5 регіональними інститутами управління (IRA), Центром європейських студій (CEES), університетами, міжнародними організаціями, органами влади.

Навчальний процес *розділений на 2 періоди*: 1) навчання і стажування (тривалістю 24 місяці). Підготовка містить 3 великих модулів і 4 періоди стажування: а) *Європа* (вивчення європейських питань); б) *Території* (вивчення регіональних та локальних питань); в) Управління і державний менеджмент;

2) поглиблене спеціалізоване навчання (тривалістю 3 місяці). Три останні місяці підготовки присвячені поглибленому вивченню навчальних курсів на вибір: міжнародні справи; економіка і фінанси; соціальні питання; територіальні питання; право.

Підвищення кваліфікації складається із стажування на місцях, семінарів, практичних занять. Директора **Н.ш.у.** призначає Президент Французької Республіки за поданням Ради міністрів. Школа перебуває під стратегічною опікою Головного управління адміністрації і державної служби Франції, але є незалежною, автономною щодо шляхів фінансування та рішень щодо прийому та працевлаштування. До викладання залучаються фахівці з університетів, приватного сектору, міжнародних організацій, посольств, органів влади.

Студентами можуть бути особи, які закінчили вищий навчальний заклад і отримали диплом рівня “бакалавр+3 роки”; державні службовці, які мають професійний досвід 4 роки (без особливих застережень щодо рівня диплома); особи, які обіймають виборні посади чи посади в профспілках; працівники приватного сектору, що мають 8 років досвіду на виборній посаді чи професійного стажу (без особливих застережень щодо рівня диплома); громадяни країн Європейського Союзу.

© Зозуля Л.А.

НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ – процес реалізації можливостей народу (нації) щодо розвитку й утвердження більш широких потреб даної спільноти відповідно до сучасних вимог історичного розвитку. Термін “**Н.в.**” виник у XIX ст. та застосовувався щодо так званих “неісторичних” націй, що через політичні обставини не мали власної державності, але прагнули її відродити чи створити. Серед альтернативних варіантів маємо “пробудження нації”, “модернізація”, “націотворення”. Власне це культурний та суспільно-національний рух певного народу, спрямований на його соціально-економічне й політичне піднесення і визволення, у результаті якого (залежно від ступеня розвитку народу і зовнішніх обставин) може бути або здобуття ним фактичної чи юридичної автономії (а) культурної; б) культурно-територіальної; в) адміністративно (політично)-територіальної, або створення власної держави (а) залежної; б) напівзалежної; в) незалежної).

© Казакевич О.М.

НАЦІОНАЛЬНІ КООРДИНАТОРИ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З ОРГАНІЗАЦІЄЮ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ – спеціальні представники міністерств, інших центральних органів виконавчої влади України, що здійснюють заходи із співробітництва з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО). Діяльність **Н.к.с.У.О.П.д.** покликана сприяти Національному центру з питань євроатлантичної інтеграції України у виконанні покладених на неї завдань у відповідних сферах співробітництва з Альянсом, визначених Хартією про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору та Державною програмою співробітництва України з НАТО. **Н.к.с.У.О.П.д.** готують і вносять пропозиції щодо: організації, координації і контролю діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади України щодо здійснення співробітництва з НАТО у відповідних сферах; робочих планів імплементації Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору, індивідуальних програм партнерства між Україною і НАТО, галузевих планів співробітництва з НАТО; розроблення проектів нормативно-правових актів з питань регулювання діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади України у відповідних сферах співробітництва з НАТО; переліку центральних органів виконавчої влади, установ та організацій, які залучаються до співробітництва з НАТО у відповідних сферах, та їх представників, на яких покладається забезпечення зв'язків із відповідними органами та структурами НАТО; беруть участь у підготовці пропозицій щодо пріоритетності та обсягів фінансування відповідних напрямів співробітництва України з НАТО; сприяють міністерствам, центральним органам виконавчої влади України в організації їх діяльності із співробітництва з НАТО у відповідних сферах, забезпеченні їх участі в заходах, що проводяться в рамках співробітництва з НАТО; взаємодіють у встановленому порядку з відповідними органами та структурами НАТО, її держав-членів та держав-партнерів; регулярно інформують Міністерство закордонних справ України та Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції України про стан справ у відповідних сфе-

рах співробітництва з НАТО та перспективи його розвитку. Виконання функцій **Н.к.с.У.О.П.д.** покладається на посадових осіб міністерств, інших центральних органів виконавчої влади України, що здійснюють заходи із співробітництва з НАТО у відповідних сферах. Рішення про покладення виконання функцій на **Н.к.с.У.О.П.д.** приймає Президент України за поданням Голови Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України. Під час здійснення своєї діяльності **Н.к.с.У.О.П.д.** підзвітні Національному центру з питань євроатлантичної інтеграції України. Спрямування, координацію діяльності **Н.к.с.У.О.П.д.**, контроль за виконанням покладених на них функцій здійснює Голова Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України.

© Бакуменко В.Д.

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ – соціокультурний феномен, який до цього часу не знайшов загальноприйнятого (універсального) тлумачення в міжнародному праві. Є лише низка міжнародно-правових критеріїв, які стосуються розуміння цього поняття. Найповніше ці критерії визначені в “Рекомендації 1201” Парламентської Асамблеї Ради Європи в 1993 р. Відповідно до цього документа поняття “національна меншина” застосовується до групи осіб у країнах, які: проживають на території цієї країни і є її громадянами; підтримують довгострокові, міцні, тривалі зв'язки з країною; демонструють характерні етнічні, мистецькі, релігійні або лінгвістичні характеристики; достатньо представлені, хоча кількість цих осіб менша від решти населення країни або району країни; зацікавлені зберегти те, що становить їх спільну індивідуальність, включаючи їх культуру, традиції, релігію або мову. Українське національне законодавство, зокрема Закон України “Про національні меншини в Україні” (1992), дає більш загальне визначення цього поняття: “до національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою”. Збереження та розвиток етнокультурної самобутності **Н.м.** є важливим напрямом державної етнонаціональної політики.

© Троцинський В.П.

НАЦІОНАЛЬНІ ПАРЛАМЕНТИ (англ. *National parliaments*) – представники відповідних комітетів національних парламентів держав-членів ЄС, а також депутати Європейського парламенту, що з 1989 р. беруть участь у Конференції комітетів з питань Європейського Співтовариства (COSAC), що відбувається кожні півроку. З набуттям чинності Маастрихтського договору в 1993 р. Європейський Союз отримав повноваження у сферах, які традиційно були у віданні національних урядів (наприклад юстиція та внутрішні справи). З огляду на це в доданій до Маастрихтського договору декларації щодо ролі **Н.п.** в ЄС підкреслювалася важливість обмінів між **Н.п.** та Європейським парламентом. У цій декларації національним урядам пропонувалося забезпечити своєчасне отримання їх парламентами пропозицій Комісії. Рекомендувалося також розширювати контакти між Європейським парламентом та **Н.п.** з метою сприяння залученню останніх у процеси Співтовариства, а також для здійснення ними ефективнішого демократичного контролю. Амстердамський договір додав до Договору про Європейський Союз протокол щодо ролі **Н.п.**, в якому передбачалося, що всі консультативні документи Комісії (зелені та білі книги, повідомлення) обов'язково мають негайно надсилатися до **Н.п.** Для обговорення законодавчої пропозиції **Н.п.** мають у своєму розпорядженні шість тижнів, починаючи з дати, коли Комісія подає її на розгляд Європейського парламенту та Ради ЄС, і до моменту включення цієї пропозиції до порядку денного Ради. Конференція також має право розглядати будь-яку пропозицію щодо законодавчого інструменту стосовно розбудови простору свободи, безпеки та справедливості, який може мати безпосередній вплив на права та свободи громадян. Конституція ЄС, процес ратифікації якої було зупинено через негативні результати національних референдумів у Франції та Нідерландах, передбачала підвищення ролі **Н.п.** в роботі ЄС. Прозорість процедур Ради мала значно полегшити контроль **Н.п.** за урядовими позиціями з того чи іншого питання порядку денного. Крім того, запровадження системи раннього попередження щодо відповідності пропозицій Комісії принципу субсидіарності надавало **Н.п.** можливість безпосередньо впливати на законодавчий процес. Ця сис-

тема забезпечувала їх інформування щодо кожної нової ініціативи Комісії. Передбачалося також, що в разі, якщо третина **Н.п.** дійшла б висновку, що законодавча пропозиція порушує принцип субсидіарності, Комісія мала її переглянути.

© Рудік О.М.

НАЦІОНАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ – система пріоритетів держави, яка визначається вищими органами державної влади (як правило, парламентом) у різних сферах життєдіяльності суспільства та держави (політичній, економічній та ін.). Реалізація **Н.п.** передбачає ведення активної внутрішньої та зовнішньої політики, ефективність якої значною мірою залежить від усвідомлення, розуміння й сприйняття визначених **Н.п.** суспільством усередині країни.

© Казакевич Г.М.

НАЦІОНАЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА АВТОНОМІЯ – різновид територіальної автономії, один із способів вирішення національного питання в багатонаціональній державі. **Н.-т.а.** означає надання певній частині (частинам) унітарної держави, населеної здебільшого представниками будь-якої національної меншини, певної самостійності у вирішенні питань внутрішнього життя. Статус суб'єктів **Н.-т.а.**, як правило, вищий, ніж статус суб'єктів адміністративно-територіальної автономії, і нижчий за статус суб'єктів національно-державної автономії. На відміну від регіональної автономії, **Н.-т.а.** поширюється не тільки на адміністративну, а й на культурно-мовну сферу. На території **Н.-т.а.** поряд із загальнодержавною офіційно використовується мова національної меншини.

© Панфілова Т.О.

НАЦІЯ – тип етносу, що виникає як історична, соціально-економічна та духовна спільність людей з певною психологією і самосвідомістю. **Н.** виникають на основі народностей (винятком є США, Канада), причому історичні фактори відіграють визначальну роль. Риси національного характеру є найбільш сталими ознаками, за допомогою яких визначається психологічний образ **Н.**

© Михненко А.М., Борисевич С.О.

НЕБЕЗПЕКА – одне з основних понять національної безпеки, під яким розуміються

будь-які процеси, явища, події, інші чинники, що здатні заподіяти шкоду (збиток) національним інтересам і таким чином ідентифікуються (оцінюються, визначаються) як загрози щодо реалізації вказаних інтересів, тому воно є більш загальним, ніж поняття “загроза”. У зв’язку з цим можна говорити про множину (сукупність, спектр) **Н.** щодо реалізації того чи іншого національного інтересу на деякому інтервалі від максимально можливого її рівня, який є загрозою самому існуванню об’єкта (процеса), до мінімального рівня, коли **Н.** практично можна знехтувати. **Н.** досить часто пов’язують із певною ймовірністю (можливістю) зазнати шкоди (збитку), небажаної для об’єкта (процесу), тобто певною ймовірністю здійснення (реалізації) деяких умов (обставин), які не сприяють (заважають) реалізації (досягненню) національних інтересів. Тому **Н.** доцільно класифікувати за ступенем їх можливої шкоди національним інтересам для того, щоб обрати адекватні управлінські рішення для недопущення або нейтралізації чинників, які знижують рівень національної безпеки. Наприклад, **Н.** можуть бути розташовані у такій послідовності: потенційний виклик (дуже малий ризик); реальний виклик (малий ризик); потенційна загроза (середній ризик); реальна загроза (великий ризик); реальна **Н.** (дуже великий ризик).

© Ситник Г.П.

НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ У ПРОЦЕСІ РОЗВ’ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – низка обставин, які зменшують вірогідність успішного розв’язання проблем державного управління. Серед таких обставин: недосконалість законодавства; нестабільність політичної, економічної, соціальної ситуації; неповнота або неточність наданої щодо проблеми інформації; невизначеність цілей, інтересів та поведінки учасників державно-управлінських відносин; зовнішньополітичні та зовнішньоекономічні ризики, які супроводжують вирішення проблеми; техногенні, стихійні лиха тощо. Типові заходи із зменшення **Н.п.р.п.д.у.:** моделювання дій у позаштатних ситуаціях (метод формалізованого опису невизначеності, метод перевірки стійкості системи, метод коригування параметрів державної політики); створення координаційного центру на випа-

док позаштатних ситуацій; запровадження механізмів захисту інтересів і запобігання неправомірним або загрозливим діям з боку окремих учасників державно-управлінських відносин.

© Бакуменко В.Д., Сурмін Ю.П.

НЕВРІВНОВАЖЕНІСТЬ – стан системи, коли вона віддалена від стану рівноваги під впливом певних сил, які характеризують процеси обміну між системою і навколишнім середовищем. І.Пригожин та І.Стінгерс розглядали **Н.** як те, що породжує порядок із хаосу, коли саморозвиток відбувається тільки у невірноважених системах. Дані науки свідчать, що реальні системи, насамперед організми, завжди перебувають у невірноваженому стані і витрачають частину енергії на підтримку цього стану.

© Сурмін Ю.П.

НЕГОЕНТРОПІЯ – величина, зворотна ентропії; упорядкованість.

© Сурмін Ю.П.

НЕЙТРАЛІТЕТ – 1) невтручання в суперечку, конфлікт, протистояння або протиборство між двома сторонами; 2) політика й особливий правовий статус держави, що відмовляється від участі у збройних конфліктах (війнах) і у військово-політичних союзах (блоках). Він може здійснюватися в мирний і воєнний час. Розрізняють такі види **Н.:** *постійний*, оформлений у міжнародному порядку, як, наприклад, у Швейцарії та Австрії; *договірний*; *традиційний*, якого дотримувалися протягом тривалого часу (Швеція); *позитивний*, що набув широкого поширення в післявоєнні роки у зв’язку з утворенням незалежних держав, які розвиваються і проводять так звану політику неприєднання до військово-політичних союзів (блоків); *збройний* – з оголошенням готовності держави захищати свій **Н.** за допомогою військової сили. Будь-яка нейтральна держава відповідно до Статуту ООН має право на індивідуальну чи колективну самооборону в разі збройного нападу на неї.

© Ситник Г.П.

НЕЛІНІЙНІСТЬ – термін, який характеризує систему і в широкому розумінні означає нелінійний (багатоваріантний, швидкий, непередбачуваний) розвиток; у вузькому ро-

зумінні – **Н.** функцій системи, що обумовлені як процесами у самій системі, так і її взаємодією з навколишнім середовищем (системами). С.П.Курдюмов і О.М.Князева розглядають **Н.** як фундаментальний принцип поведінки систем, періодичну зміну стадій еволюції та інволюції, розгортання і згортання, вибух активності та її зниження, інтеграцію та дезінтеграцію.

© Сурмін Ю.П.

НЕМИРИЧ ЮРІЙ (1612-1659) – державний і політичний діяч. Походив із українського шляхетського роду. Навчався в Раківській академії (Польща), згодом – в університетах Лейдена, Базеля, Оксфорда, Кембриджа, Парижа. Лідер українських протестантів (соціан), учасник польських сеймів, очолював власні надвірні війська під час польсько-московської війни 1632-1634 рр. та війни зі Швецією, займав державні посади київського підкоморія, генерального полковника Київського воєводства, воював у складі королівських військ проти Б.Хмельницького. За політичні та релігійні погляди зазнавав переслідувань з боку польського уряду і змушений був емігрувати. У 1655 р. присягнув Карлу X Густаву і брав участь у шведсько-українських переговорах. У 1657 р. прийняв християнство і, перейшовши на сторону Богдана Хмельницького, отримав чин полковника. Проводив переговори зі Швецією, яка за Корсунською угодою визнала незалежність України. Прихильник гетьмана І.Виговського. Один із авторів Гадяцького договору 1658 р.

© Брайченко О.Д.

НЕОБЕРНЕНІСТЬ – напрям процесів руху системи в часі, коли втрачається можливість її повернення до попереднього стану. Вона є джерелом порядку, стабільності систем, подолання хаосу, пов'язана зі “стрілою часу”, має у своїй структурі три складові: нестійкість, внутрішню випадковість, внутрішню **Н.**

© Сурмін Ю.П.

НЕОКОРПОРАТИВІЗМ – особлива система організації, вираження і реалізації інтересів, учасники якої наділяються державою монополією на представництво інтересів у своїй сфері в обмін на контроль за підбором лідерів і артикуляцією вимог.

У сучасній політичній науці **Н.** розглядається як демократична система узгодження інтересів великих соціальних інститутів, основними суб'єктами якої є держава, асоціації підприємців і найнятих робітників. Держава нав'язує учасникам “переговорного” процесу пріоритети і цінності, що виводяться із загальнонаціональних інтересів. Вироблення угоди породжує взаємну відповідальність сторін за її реалізацію і виконання взятих на себе зобов'язань.

Некорпоративістські тенденції виявилися в країнах, де були впливові соціал-демократичні партії, збереглися стійкі електоральні переваги та існувала культурна і етнологічна однорідність.

© Радченко О.В.

НЕОФРЕЙДИЗМ – напрям у сучасній філософії і психології, що набув поширення саме у США. Термін “**Н.**” виник для позначення течій, що виділилися в кінці 1930-х рр. з ортодоксального фрейдизму (Дж.Хорні, Р.З.Салліван, Фромм та ін.).

Н. сформувався в процесі поєднання психоаналізу з американськими соціологічними та етнологічними теоріями (зокрема школою культурантропології). Початковим положенням **Н.** є так званий принцип соціального (Фромм) або культурного (А.Кардінер) детермінізму, який на відміну від біологізму Фрейда виходить з особи. Центр тяжіння психоаналізу переноситься з внутрішньо-психічних процесів на міжособистісні відносини; відхиляється вчення про лібідо і сублімацію. Разом з цим **Н.** взагалі відмовляється від моністичної концепції людини, приходить до заперечення діалектичних взаємин між природою і культурою, середовищем та індивідом (за Фроммом, власне людське починається там, де закінчується природа). Психічні норми тлумачаться як пристосування особи до соціального середовища, а всяке порушення “соціальної ідентичності” трактується як патологія. Проте якщо **Н.** “соціологізує” психологію, то самі соціальні явища при цьому “психологізуються”. **Н.** заперечує об'єктивні соціальні закономірності, які не є законами психології. Відкидаючи уявлення психоаналізу про внутрішньо-психічні структури, **Н.** замінює їх вченням про захисні форми поведінки в дусі біхевіоризму. **Н.** або взагалі заперечує роль несвідомого, або ж розглядає його як

сполучну ланку між соціальними та психічними структурами (“соціальне несвідоме” Фромма). Показова для **Н.** загальна концепція міжособистісних відносин, яку розвиває Салліван: у психіці немає нічого, крім ставлення до інших осіб і об’єктів або зміни міжособистісних ситуацій. Існування особи як такої розглядається як міф або ілюзія, а особа - лише як сума відносин між спотвореними або фантастичними образами (“персоніфікаціями”), що виникають у процесі соціального спілкування.

Н. не є єдиним цілим. Якщо Салліван без залишку розчиняє індивіда в міжособистісному середовищі, то Хорні визнає в людині відому можливість саморуху (“прагнення до самореалізації”). Фромм пориває з позитивістськими установками, що збереглися ще у Хорні й Саллівана, розвиваючи соціально-критичну антропологічну теорію, перетворюючи **Н.** у теорію утопічного “комунітарного соціалізму”. У роботах М.Мес, Кардінера та ін. **Н.** об’єднується з культурноантропологією, нерідко приводячи до ідей культурного релятивізму, психологічної несумісності окремих культур.

Проблеми психопатології набули в **Н.** найбільшого розвитку у Хорні. Розглядаючи ірраціональність неврозу як віддзеркалення ірраціональних аспектів суспільства, Хорні вважає рушійною силою неврозу стан “основного страху”, породженого ворожим середовищем. Як реакція на страх виникають різні захисні механізми: раціоналізація або перетворення невротичного страху в раціональний страх перед зовнішньою небезпечкою, завжди невідповідно перебільшованою; придушення страху, за якого він заміщається іншими симптомами; втеча від ситуацій, що викликають страх. Ці засоби захисту породжують чотири “великих неврози” нашого часу: невроз прихильності – пошуки любові і схвалення за всяку ціну; невроз влади - гонитва за владою, престижем і збагаченням; невроз покірності (конформізм автомата) і, нарешті, неврозоізоляція, або втеча від суспільства. Але ці ірраціональні способи розв’язання конфліктів лише посилюють, за Хорні, самовідчуження особи. Мету психотерапії **Н.** вбачає у виявленні дефектів у системі соціальних зв’язків пацієнта для кращої адаптації його до існуючого способу життя.

© Приживара С.В.

НЕОФУНКЦІОНАЛІЗМ (англ. *Neofunctionalism*) – теорія регіональної інтеграції, сформульована наприкінці 1950-х рр. у працях американського науковця Ернста Хааса (Ernst Haas) (одна із найважливіших - “The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces”, вийшла у 1958 р.). Тези, висунуті у цій теорії, є результатом поєднання ліберальної ідеології, історичного контексту (європейський успіх програми Ж.Монне щодо інтегрування окремих секторів економіки) та американської політології. На відміну від інших теорій інтеграції, **Н.** не був суто нормативною теорією, а намагався описати та пояснити процеси регіональної інтеграції на основі емпіричних даних. Інтеграція розглядалась як процес, якого не можна уникнути, а не як бажаний стан справ, що можна запровадити за допомогою політичних і технократичних еліт суспільств залучених держав. Теорія звертає увагу на неочікуваний, а інколи й небажаний наслідок від прийнятих раніше інтеграційних рішень, що й призводить до виникнення феномену функціональних переливів (*spillovers*), які мають тенденцію створювати тиск у бік розширення меж та інтенсивності інтеграції. Функціональні переливи виникають у процесі співпраці та соціальної інтеграції технократів в окремих секторах економіки й поширюються на інші сектори, а також у сферу політики. Теорія підкреслює вирішальне значення в інтеграційних процесах внутрішньої динаміки ЄС, а саме ролі створюваних інституцій ЄС, недержавних акторів та груп інтересів. Проте найсильніші сторони теорії **Н.** також обернулись її найбільшими слабкостями – хоча вона розглядала регіональну інтеграцію як дискретний поступовий процес, її застосування обмежувалось лінійною концепцією розвитку інтеграції, не здатною пояснити невдачі інтеграції. Упродовж 1960-х рр. функціоналістський підхід зазнав серйозної критики з боку реалістів та інтерговернменталістів (особливо внаслідок політики “пустих крісел” Де Голля), й на початку 1970-х рр. сам Ернст Хаас визначав цю теорію як застарілу, коли політичні та економічні кризи призвели до суттєвої інституційної неіде-здатності Спільнот. Незважаючи на слабкі сторони цього підходу, він зайняв належне йому місце в теоретичному аналізі процесів європейської інтеграції.

© Розпуктенко І.В.

НЕПЕРЕРВНЕ НАВЧАННЯ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИХ КАДРІВ – професійний розвиток, накопичення та розвиток знань державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування впродовж усього професійного життя. Значимість **Н.н.д.-у.к.** визначається тим, що освіта загалом є основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави, важливою умовою розвитку особистості, її творчого потенціалу, забезпечення суспільних потреб у кваліфікованих фахівцях. Концепція неперервної освіти схвалена ЮНЕСКО, Міжнародною організацією праці, Радою Європи. В Україні принцип неперервності покладено в основу Національної доктрини розвитку освіти. Дотримання принципу неперервності професійного навчання державно-управлінських кадрів сприяє цілісному сприйняттю знань з державного управління і державної служби, що має важливе значення для постійного зростання їх професійної компетентності. Положення щодо постійного підвищення державними службовцями та посадовими особами місцевого самоврядування своєї професійної кваліфікації унормовано, відповідно, в законах України “Про державну службу” та “Про службу в органах місцевого самоврядування”. З точки зору організаційно-інституційного аспекту **Н.н.д.-у.к.** включає певну сукупність форм – з відривом від роботи (очна), без відриву від роботи (заочна, вечірня, дистанційна), поєднання цих форм (очно-заочна), екстернат (з окремих спеціальностей), а також видів навчання – професійна підготовка (здобуття освіти і кваліфікації в освітній галузі “Державне управління” за освітньо-кваліфікаційним рівнем “магістр”), професійна перепідготовка (набуття нової кваліфікації за відповідною спеціальністю (спеціалізацією) на базі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня магістра та практичного досвіду), підвищення кваліфікації (навчання на основі набуттої кваліфікації в освітній галузі “Державне управління” з метою оновлення, розширення і поглиблення знань і вмінь, необхідних для ефективного виконання завдань професійної діяльності на державній службі або на службі в органах місцевого самоврядування), систематичне самостійне навчання (самоосвіта), систематичне тематичне навчання через постійно діючі семінари, ко-

роткотермінове тематичне навчання з конкретних проблем, стажування в органах, на які поширюється чинність Закону України “Про державну службу”, а також за кордоном.
© Гогіна Л.М.

НЕПРИЄДНАННЯ РУХ – міжнародне об’єднання країн, що вважають неприєднання до воєнно-політичних союзів великих держав основою своєї зовнішньополітичної доктрини і принципом зовнішньої політики. Його виникнення є закономірним наслідком розвитку національно-визвольного руху, ліквідації колоніальних імперій і утворення великої кількості нових держав. Організаційно **Н.р.** сформувався на Белградській конференції (1-6 вересня 1961 р.), у роботі якої взяли участь делегації 25 країн світу. Конференція прийняла основоположні принципи (відмова від участі у військових блоках та відмова від розміщення іноземних військових баз на своїй території) і визначила, що **Н.р.** має стати гарантом “позаблокового статусу” в умовах біполярного світу. Сьогодні **Н.р.** об’єднує 118 держав.
© Ратушний С.М.

НЕРІВНІСТЬ ЦИФРОВА (англ. *digital divide*) – інфокомунікаційний розрив або феномен різкого обмеження (нерівностей) у можливості отримання інфокомунікаційних послуг між різними соціальними групами, окремими людьми, регіонами або країнами через обмеження (відсутність) доступу до сучасних засобів комунікацій – телебачення, телефонного зв’язку (мобільного та стаціонарного), радіо, Інтернету. Застосовуються такі переклади терміна “**Н.ц.**” з тотожними значеннями: “цифровий бар’єр”, “цифрове розділення”, “цифровий розрив”, “цифрова прірва”. Феномен **Н.ц.** виник та посилюється в умовах трансформації сучасного інформаційного суспільства (суспільства знань) у зв’язку з революційним розвитком інфокомунікаційних технологій, темпи розширення галузі яких в країнах визначаються власним економічним потенціалом. **Н.ц.** призводить до поглиблення інших видів нерівностей – економічної, соціальної та культурної.

© Кукарін О.Б.

НЕСАМОВРЯДНІ ТЕРИТОРІЇ (англ. *non-self-governing territory*) – термін, прийнятий

Статутом ООН для визначення всіх колоніальних та інших залежних територій, крім тих, для яких створена система опіки. Відповідно до Статуту ООН члени ООН, які взяли на себе відповідальність за управління **Н.т.**, зобов'язані сприяти добробуту населення цих територій, забезпечувати їх економічний, політичний та соціальний прогрес, розвивати самоврядування та регулярно надавати інформацію Генеральному секретарю ООН щодо стану **Н.т.** Для вивчення становища **Н.т.** у системі ООН функціонує Департамент з опіки та **Н.т.**, завданням якого є спостереження за ходом реалізації Декларації про надання незалежності колоніальним країнам та народам (1960 р.). За час існування ООН більшість **Н.т.** здобули незалежність. На сьогодні нараховується понад 30 **Н.т.**, більшість з яких управляються Францією, США та Великою Британією.

© Монастирський Г.Л.

НЕСИСТЕМНІ УТВОРЕННЯ – термін, який визначає результати слабких взаємодій, що не мають системних характеристик. Він позначає ті об'єкти, які не взаємодіють один з одним, тому що перебувають далеко, а також такі стани цих об'єктів, коли тільки починається взаємодія між ними.

© Сурмін Ю.П.

НЕУЧАСТЬ (англ. *Opting out*) – можливість уникнення певних організаційно-правових чи інших наслідків, що надається державі-члену, яка не бажає приєднуватися до інших держав-членів у конкретній сфері співробітництва на рівні Співтовариства, як засіб уникнення патової, безвихідної ситуації. Велика Британія, наприклад, не захотіла взяти участь у третьому етапі створення Економічного і валютного союзу (запровадження єдиної валюти ЄС – євро). Схожа клаузула була застосована до Данії у сферах Економічного і валютного союзу, оборони та європейського громадянства. Правовий доробок (*acquis*) Шенгенської угоди також був прийнятий лише частково, оскільки Ірландія, Велика Британія та Данія мали можливість вирішувати, брати участь повністю або частково в запланованих у межах угоди заходах.

© Рудік О.М.

НІЦЬКИЙ ДОГОВІР – поширена неофіційна назва договору про внесення змін

та доповнень до Договору про Європейський Союз, договорів про заснування Європейських співтовариств та деяких пов'язаних з ними актів 2001 р. Укладений 26 лютого 2001 р. в м.Ніцці (Франція). Набрав чинності 1 лютого 2003 р. Метою **Н.д.** є завершення розпочатого Амстердамським договором процесу, який призваний підготувати інституції ЄС до функціонування у розширеному Союзі. **Н.д.** складається з преамбули та 13 статей, об'єднаних у дві частини. Основні положення зосереджені в першій частині – “Зміни по суті” (ст. 1-6). Цими статтями вносяться застереження до установчих договорів Європейського Союзу (ст. 1), Європейського Співтовариства (ст. 2), Євратома (ст. 3), та ЄСВС (ст. 4), а також окремі протоколи до них (ст. 5, 6). Передбачалося, що всі застереження будуть інкорпоровані до текстів відповідних договорів з моменту набрання чинності **Н.д.** Друга частина **Н.д.** “Перехідні та заключні положення” (ст. 8-13) визначає порядок набрання чинності **Н.д.** та визначає окремі перехідні положення. До змісту **Н.д.** включено чотири нових протоколи, які додаються до статутних документів. До тексту **Н.д.** додається Заключний акт міжурядової конференції, до якої включені декларації держав-членів – 24 загальні та 3 індивідуальні. **Н.д.** визначено порядок реформування інституцій Європейського Союзу для загального підвищення їх ефективності та адаптації для майбутнього розширення. Передбачається посилення наднаціональних (федеративних) начал в його устрої та функціонуванні. Стимулом для посилення політичної централізації та федералізації в Європі фактично виступає процес розширення Європейського Союзу. Положеннями **Н.д.** розширюється компетенція інститутів Європейського Союзу. Визначено новий порядок розподілу голосів в Європейській Раді. Кваліфікована більшість після приєднання нових членів дорівнюватиме 225 голосам із 345 (74%). У майбутньому передбачається, що для прийняття резолюції, крім кваліфікованої більшості, необхідним буде отримання схвалення більшості держав-членів, які разом мають представляти не менше 62% загального населення Європейського Союзу. Голова та члени Європейської комісії затверджуватимуться кваліфікованою більшістю, на відміну від сучасного – одностайного голосування. Кількість членів Європарламенту

збільшена до 732. Розширення його повноважень відбулося в питанні можливості подання позовів до Суду ЄС щодо законності актів Співтовариства. **Н.д.** було визначено 29 сфер, в яких постанови ухвалюватимуться більшістю голосів. За **Н.д.**, до складу Європейської комісії входитимуть по одному представнику від кожної країни, унаслідок чого загальна кількість комісарів становитиме 27 осіб. Їх кількість та порядок ротації визначатимуться в подальшому на основі одного-стайного рішення Ради Європейського Союзу. Передбачається розширення повноважень Президента Єврокомісії в питанні щодо надання йому права визначати структурну організацію Єврокомісії, а також розподілу обов'язків між комісарами. Розширено склад та компетенцію Суду першої інстанції. Збільшено кількість суддів, передбачено режим їх ротації. До компетенції суду віднесені питання про законність актів, ухвалених інститутами Європейського Союзу, розгляд звернень держав-членів про бездіяльність інститутів, вирішення питань, пов'язаних із відшкодуванням збитків у разі позадоговірної відповідальності Європейського Співтовариства. **Н.д.** закріпив додаткові можливості для більш тісної співпраці окремих країн-членів Європейського Союзу.

© Грицяк І.А., Забара І.М.

НІЦШЕ ФРІДРІХ (Nietzsche) (1844-1900) – німецький філософ, родоначальник “філософії життя”. У ширшому культурно-філософському контексті **Н.** – мислитель, у творчості і особистій долі якого найвиразніше відображений драматизм “перехідної епохи” на зламі XIX-XX ст. Погляди **Н.** зазнали еволюції від романтичної естетизації досвіду культури через “переоцінку всіх цінностей” і критику “європейського нігілізму” до всеосяжної концепції волюнтаризму й перспективізму. Звертаючись до генезису людського суспільства і культури, **Н.** виділяє інтелект і фантазію як головні властивості фізично слабкого “зоологічного виду” (тобто людини), розвиваючи які, він може успішно справлятися з практичними завданнями, пов'язаними передусім з виживанням. Створення “засобів культури” (мови і логіки) призводить, за **Н.**, до принципового спотворення дійсності, заснованого на допущенні аналогічних випадків.

На місце єдиного, дійсного “буття” сутності, речей, до якого раніше пропонували спрямовувати сили розуміння, сподівання і надії, **Н.** ставить “життя” як вічний рух, становлення, постійну течію, позбавлене атрибутів “буття”. “Рішучий гераклітизм” входить у його “філософію життя”. Всі процеси як фізичного, так і духовного життя **Н.** прагне представити як різні модифікації дії волі до влади, могутності (*der Wille zur Macht*). “Річ”, “суб’єкт”, “єдність Я” – суть продуктів творчості, діяльності мислячого індивіда, деякі евристичні спрощення для позначення сили. Всі вони не можуть розглядатися як єдність у собі, а є динамічними кількостями влади, центрами сили, вражаючої перспективи. З точки зору нового принципу, вважає **Н.**, на місце теорії пізнання слід поставити “перспективне вчення про афекти”. Несправедливість, утиск, експлуатація не є прерогативою тієї чи іншої соціальної форми життя. Це глибинна характеристика “життя” як такого. Апеляція до розуму і правди (істини) – лише замінюючий прямий фізичний примус, спосіб однієї волі впливати на іншу волю (у тому числі колективну). Раціональна аргументація і взагалі будь-які міркування, згідно з **Н.**, значущі лише остільки, оскільки вони позначають перспективу деякої волі, яка прагне до розширення своєї могутності. У будь-якій філософській полеміці мова йде не про пошук істини, а про життєствердження, підкорення чужої волі своїй.

Розглядаючи реальність як нерегульований потік становлення, **Н.** підкреслює несумірність створюваного категоріальною схемою мови образу світу із справжнім станом справ, нездатність мови, а отже, і мислення представити будь-яке знання незалежно від самої мови і мислення.

Н. не створив філософської школи як такої, тому терміном “ніцшеанство” часто позначають абсолютно різні явища. По-перше, йдеться про рецепцію тих чи інших ідей **Н.**, яка може бути як більш-менш систематичною (наприклад, представниками “російського релігійного ренесансу” кінця XIX – початку XX ст., Хайдеггером, Ясперсом, “новими філософами” та ін.), так і фрагментарною (наприклад, Левітом, Фінком, Больновим, Делезом, Дерріда та ін.) По-друге, на сучасному етапі склалася міжнародна школа ніцшезнавства, що має свої видання (передусім щорічник “Nietzsche-Studien”) і ви-

давничі центри, організації і мережу регулярних конференцій. Ця діяльність, хоч і служить популяризації ідей **Н.**, має, насамперед, науковий характер. По-третє, під “ніцшеанством” іноді розуміють розробку в рамках іншого, ніж у **Н.**, філософського контексту тих чи інших тем і мотивів, які увійшли в сучасну західну культуру або безпосередньо через творчість **Н.**, або містяться в його текстах, і пріоритет встановлюється заднім числом.

© Приживара С.В.

НОВА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА (НЕП) – політичний курс радянської влади, що прийшов на зміну політики “воєнного комунізму” і був прийнятий Х з’їздом РКП(б) у березні 1921 р. Метою НЕПу був поступовий перехід до соціалізму і відродження промисловості та сільського господарства, а її суть передбачала заміну продрозкладки продподатком, використання товарно-грошових відносин, формування ринку, кооперацію, госпрозрахунок, посилення особистої зацікавленості в результатах праці, тимчасовий допуск капіталістичних елементів в економіку. Ідеологічний контроль та адміністративне управління вступали у суперечність з принципами ринкових відносин. НЕП було згорнуто сталінським керівництвом наприкінці 20-х рр. XX ст.

© Казакевич О.М.

НОВА УПРАВЛІНСЬКА ІДЕОЛОГІЯ – доктрина, спрямована на оновлення адміністративної культури, формування готовності управлінського персоналу до прийняття рішень в умовах зростаючої свободи дій, зовнішніх викликів та підвищення особистої відповідальності з орієнтацією на служіння громадянам.

© Бакуменко В.Д., Сурмін Ю.П.

НОВИЙ КУРС (англ. *New Deal*, дослівно – “Нова угода”) – заходи із запровадження централізованого планування і стимулювання економіки США, яка провадилась адміністрацією президента США Франкліна Делано Рузвельта для подолання Великої депресії в період між 1933 і 1940 р. Професори Колумбійського університету Р.Молі, Р.Тагвелл та А.Берлі разом з майбутнім президентом були розробниками програми, яку потім назвали “**Н.к.**”.

Ця програма трималася на “трьох китах”: – відхід від ідеології “саморегульованого ринку” і початок планування капіталістичної економіки;

– забезпечення мінімальних соціальних гарантій та створення робочих місць для того, аби уникнути “соціального вибуху”;

– “політика добросусідства” у міжнародній сфері.

Н.к. знаменував перехід від класичної моделі функціонування ринку до державно-монополістичного капіталізму. Було прийнято пакет законів щодо відновлення промисловості й регулювання сільського господарства, включаючи видачу грошової допомоги за скорочення посівних площ і тваринництва. Передбачалося запровадження в різних галузях кодексів “чесної конкуренції” та інших заходів щодо державного регулювання економіки. Головна мета держави бачилася в соціальному захисті й добробуті людей, а тому особлива увага надавалася розробці нормативних актів, які б гарантували необхідний мінімум існування людей. Робітники отримали право на організацію й укладення колективних договорів, право на страйк. Заборонялося підприємцям порушувати колективні договори та втручатися в діяльність профспілкових організацій.

Н.к. покінчив з масовим безробіттям і запустив велетенську економічну машину. Президенту США Рузвельту вдалося реформувати капіталістичну систему, не зруйнувавши її фундаменту. Через певний час аналогічну реформу комуністичної системи на основі “рецептів капіталізму” здійснив Ден Сяопін в Китаї.

© Розпунтенко І.В.

НОВИЙ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПОРЯДОК (англ. *New European order*) – проект масштабної глобальної реорганізації, до якої перманентно апелюють провідні фахівці у сфері геополітики й геоекономіки.

Зіткнувшись із загрозою найважчої після 30-х рр. економічної та фінансової кризи в усьому світі, західні промислово розвинуті країни, які в минулому панували на світовій економічній сцені, виявилися неспроможними знайти ефективний вихід із ситуації. Ситуація ускладнюється викликами мусульманського світу, які можна визначити стратегічною тенденцією в найближчі десятиріччя (зростання кількості населення, міграція, локальні етнічні війни, тероризм).

Сучасна модель зовнішньої політики України побудована на двох взаємопов'язаних шляхах її поступового входження до нової європейської спільноти, а саме:

– інтеграції до європейських і євроатлантичних структур та інституцій;

– співробітництві з державами ЦСЄ, участі в регіональних (субрегіональних) організаціях і форумах.

Щоб утвердитися як європейська держава, Україні потрібно зміцнити зв'язки з державами Центральної Європи та її регіональними організаціями. Україна має шанс через розвиток транскордонної співпраці реалізувати пріоритетний напрям зовнішньої політики. Так чи інакше всі питання взаємин України в рамках ЦСЄ слід розглядати крізь призму розширення ЄС на Схід.

© Розпутенко І.В.

НОВІТНІ ПІДХОДИ СУСПІЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ – нові напрями, моделі і принципи вирішення проблем суспільного розвитку, серед яких можна назвати синергетичний, глобалізаційний, зокрема ціннісний, екологічний, консенсусний та інтеграційний, інформаційно-інноваційний, корпоративний та соціальний. Їх застосування в процесах управління завжди посилюється засобами системного та ситуаційного підходів, а також управління якістю. За *синергетичного підходу* суспільство розглядається як дисипативна система, рух (напрямок та швидкість) якої до певних стійких станів (атракторів) визначається її можливостями самоорганізації, якістю систем управління, що обирають шляхи подальшого розвитку на переломних моментах (точках біфуркації). Саме тому ефективний суспільний розвиток можливий лише за умов успішного, високопрофесійного управління. Синергетика розглядає майбутнє як паліативний простір можливостей, а сучасне – як напружений процес вибору. Поширення синергетичної парадигми стало одним із потужних чинників подолання межі між природознавством та суспільствознавством і побудови універсальної еволюційної картини світу. *Глобалізаційний підхід* передбачає посилення взаємозв'язку і взаємозалежності різноманітних явищ і процесів у світі, що вимагає врахування їх наслідків, та базується на поєднанні кількох принципів, дуже важливих для сучасного суспільного розвитку, а

саме: зростання пріоритету загальнолюдських цінностей та ідеалів у системі орієнтирів взаємовідносин між країнами та народами (*ціннісний підхід*); забезпечення збереження природних ресурсів, формування суспільства стійкого розвитку, в якому оптимально з точки зору людини поєднувалися б економічні, екологічні та соціальні чинники (*екологічний підхід*); прагнення до мирного розв'язання будь-яких світових (міжнаціональних, регіональних, локальних) конфліктів, обмеження поширення ядерної та іншої зброї масового ураження (*консенсусний підхід*); інтеграція держав, їх економіки та культури, співробітництво країн та народів (*інтеграційний підхід*). *Інформаційно-інноваційний підхід* до управління суспільним розвитком виходить з реальної ситуації переходу до постіндустріального суспільства послуг та знань, а у подальшій перспективі у міру зростання частки інформаційних послуг – до його найбільш розвинутої стадії – інформаційного суспільства. *Корпоративний підхід* є перспективним варіантом сучасної суспільної доктрини. Він розуміється як спосіб організації суспільного життя таким чином, що не тільки центр ініціює розвиток, а й органи місцевої влади, органи місцевого самоврядування, громадські організації, господарські суб'єкти, безпосередньо територіальні громади, населення активно залучаються до суспільного життя. Такий підхід заснований на принципах співволодіння та співрозпорядження корпоративною власністю, дійсно народного самоуправління, договірних відносин між центральною та місцевою владою, відродження духовності та культури, делегування центром на місця прав розпорядження ресурсами. *Соціальний підхід* виходить з того, що не політика та економіка є головною метою розвитку суспільства й умовою підтримки його рівноваги, а постійне підвищення якості життя його членів, неперервне вдосконалення способу їх життя. Виходячи з цього розвинені країни прийшли до побудови соціальних держав, формування соціально орієнтованих ринків, до соціального партнерства.

© Бакуменко В.Д., Михненко А.М.

НОВОВВЕДЕННЯ (ІННОВАЦІЯ) – комплексний процес створення, розповсюдження та використання нового практично-

го способу (**Н.**) для задоволення людських потреб, що змінюються під впливом суспільного розвитку. Мета **Н.** полягає у змінах обсягу виробництва та одержанні економічних, соціальних, екологічних, науково-технічних та інших видів ефекту. За даним критерієм (критерій ефективності) розрізняють **Н.** еволюційного та революційного порядку. За характером впливу **Н.** має радикальний чи частковий характер. За масштабами впливу бувають **Н.** широкого чи вузького вжитку. Сутність **Н.** полягає у здійсненні діяльності з пошуку та отримання нових результатів, способів їх створення, усунення застарілих, рутинних та неефективних умов праці, управлінських структур, форм життєдіяльності тощо.

© Хожило І.І.

НОМЕНКЛАТУРА – перелік посадових осіб, які затверджуються та заміщуються лише за рішенням або згодою вищестоящого керівного органу. В умовах командно-адміністративної системи **Н.** була невід’ємною складовою та основою кадрової політики, що привело до її виділення в окрему соціальну групу, яка користувалася спеціальними благами та пільгами в умовах тотального дефіциту. В умовах демократичного суспільства номенклатурний підхід є неприйнятним, а добір персоналу має здійснюватися на засадах системи особистих заслуг, що дає можливість залучити професійно підготовлених, компетентних, ініціативних, висококваліфікованих фахівців, які володіють сучасними методами менеджменту та мають організаторські здібності.

© Михненко А.М., Медвідь А.П.

НООСИСТЕМИ – соціально-економічні утворення, результат розумної діяльності людини, що характеризуються свідомим формуванням гармонійного середовища проживання людини. Світова практика виробила різні типи **Н.**, зокрема регіони та анклавні інтенсивного розвитку, такі як агломерації, технополіси, технопарки, техноінкубатори, наукогради, екополіси тощо. Поняття **Н.** пов’язане з розробкою В.І.Вернадським концепції “ноосфери” (“сфери розуму”).

© Сурмін Ю.П.

НООСФЕРА (від. грец. *nous* – розум і *sphaira* – куля) – сфера взаємодії суспільства

і природи, у межах якої розумна людська діяльність стає визначальним фактором розвитку (ця сфера визначається також термінами “антропосфера”, “соціосфера”, “біотехносфера”). **Н.** – нова, вища стадія еволюції біосфери, становлення якої пов’язано з розвитком людського суспільства, що справляє глибокий вплив на природні процеси. На думку Вернадського, “у біосфері існує велика геологічна, можливо, космічна сила, планетна дія якої, як правило, не береться до уваги в уявленнях про космос. Ця сила є розум людини, цілеспрямована і організована його воля як істоти суспільної”.

© Макогон Ю.В.

НОРМА (від лат. *norma* – правило, взірець) – встановлений, визнаний обов’язковий порядок, вимоги до системи та її складових. Трактуються як: 1) середня величина, що характеризує будь-яку сукупність випадкових подій, явищ; 2) **Н.** соціальна, загальновизнане правило, взірець поведінки чи дії.

© Сурмін Ю.П.

НОРМАТИВ (від лат. *norma* – правило, взірець) – регламентоване значення, параметр показника норми, відповідно до якого виконується певна робота або здійснюється, встановлюється що-небудь. Це розрахункова величина витрат чого-небудь. За виконуваними функціями **Н.** можуть бути плановими, економічними, технічними, організаційними, соціальними, трудовими, екологічними, управлінськими, правовими та ін. За сферою поширення виділяють **Н.** міжнародні, загальнонаціональні, міжгалузеві, галузеві, регіональні, муніципальні чи місцеві, внутрішньовиробничі та ін. За часом дії розрізняють перспективні, річні й поточні, умовно-постійні і тимчасові, разові й сезонні **Н.** За числовим значенням **Н.** можуть бути оптимальні, припустимі, максимальні, мінімальні, середні.

© Ярош Н.П.

НОРМАТИВНІ АКТИ – рішення органів державної влади нормативного характеру, тобто приписи, які розраховані на постійну або багаторазову дію. **Н.а.** мають відповідати принципам верховенства права, законності, прийматися уповноваженим на те суб’єктом, у визначеній законом формі та за встановленими процедурою і правилами нормотворчої техніки, не можуть суперечи-

ти актам вищої юридичної сили, повинні офіційно доводитися до відома населення в установленому законом порядку. Вони є обов'язковими до виконання та додержання суб'єктами, на яких поширюється дія цих актів. До **Н.а.** належать конституція, закони, підзаконні **Н.а.** Серед останніх – укази президента, постанови парламенту і уряду, рішення референдумів, накази міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, розпорядження голів місцевих державних адміністрацій, акти всіх інших органів державної влади та їх посадових осіб, що містять норми права, у випадках, передбачених законом. В Україні **Н.а.** органів виконавчої влади – постанови, накази і розпорядження – приймаються на основі і на виконання Конституції України, законів України, указів Президента України та нормативних актів вищестоящих органів виконавчої влади. Кабінет Міністрів України видає у межах своєї компетенції постанови і розпорядження, обов'язкові для виконання на території України. Акти, що мають нормативний характер, найбільш важливе або загальне значення, видаються у формі постанов Кабінету Міністрів України. Акти з організаційно-розпорядчих та інших поточних питань видаються у формі розпоряджень Кабінету Міністрів України. Наказ – це **Н.а.**, який видається від імені міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади його керівником одноосібно в межах наданих йому повноважень у відповідній сфері управління. Розпорядження видається главою місцевої державної адміністрації в межах його повноважень. **Н.а.** місцевого самоврядування є рішення, що приймаються суб'єктами місцевого самоврядування в межах їх повноважень, визначених Конституцією України та законами України. Рішення – це **Н.а.**, який приймається безпосередньо територіальною громадою на місцевому референдумі, сільськими, селищними, міськими, районними у містах (у разі їх створення) радами або їх виконавчими органами, районними й обласними радами. Особливими видами **Н.а.** органів державної влади та органів місцевого самоврядування є статuti, положення, регламенти, інструкції та правила. Вони становлять складову частину **Н.а.**, якими затверджені, і мають однакову з ними юридичну силу. Статут, положення є зводом правових норм, який визна-

чає організацію та діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування. Регламент – це **Н.а.** колегіальних органів державної влади та місцевого самоврядування, який містить сукупність правил, що визначають порядок і процедуру діяльності цих органів та їх структурних підрозділів. Інструкції детально визначають зміст і методичні питання правового регулювання у певній сфері суспільних відносин. Правила конкретизують норми права загального характеру з метою регулювання поведінки суб'єктів правовідносин у певних галузях і вирішують процедурні питання. У разі суперечностей (колізій) між **Н.а.** або їх окремими положеннями, які мають різну юридичну силу, повинен застосовуватися **Н.а.** вищої юридичної сили. У разі виявлення суперечностей між положеннями різних **Н.а.**, які мають однакову юридичну силу, повинні застосовуватися **Н.а.** чи його окремі норми, що набрали чинності пізніше. Якщо **Н.а.**, які суперечать один одному, набрали чинності одночасно, застосовуються відповідні положення Конституції України або **Н.а.** вищої юридичної сили.

© Бакуменко В.Д.

НОРМАТИВНІ МОДЕЛІ – тип моделей, що відповідають на питання про те, як мають будуватися певні системи, відбуватися ті чи інші процеси. Зокрема, в управлінні економікою набули поширення нормативні економіко-математичні моделі. Їх типовим прикладом є моделі оптимального планування, що формалізують цілі економічного розвитку, можливості та засоби їх досягнення. Крім моделювання економічних процесів, **Н.м.** застосовуються для відображення як об'єктів управління в інших сферах суспільного життя, так і самих суб'єктів управління. Прикладами таких моделей можуть бути **Н.м.** прийняття рішень, що базуються на відповідних математичних теоріях, **Н.м.** демократії, розвитку інформаційно-комунікаційних процесів, діяльності засобів масової інформації тощо.

© Кравченко С.О.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ – забезпечення різних видів суспільної діяльності нормативно-правовим регулюванням, що полягає у формуванні та застосуванні правових норм з метою захисту

інтересів держави, створення умов для її ефективного розвитку. Оскільки завжди існують реальні об'єктивні або суб'єктивні проблеми, які стримують розвиток даної сфери діяльності, то виникає актуальна проблема постійного в умовах перехідних процесів або періодичного в умовах сталих процесів аналізу чинної системи нормативно-правових актів на предмет їх відповідності вирішенню реальних проблем у даній сфері діяльності і, у разі потреби, визначення конкретних напрямів удосконалення та розвитку цієї системи. Такий аналіз створює науково обгрунтоване підґрунтя для прогнозування і планування розвитку **Н.-п.з.**

© Бакуменко В.Д.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАДРОВОЇ РОБОТИ – визначення оптимально необхідної нормативно-правової бази, яка складається із системи взаємоузгоджених законів та підзаконних актів, що регулюють і спрямовують діяльність суб'єктів кадрової політики (носіїв певних повноважень, прав і обов'язків при виробленні й реалізації кадрової політики) з реалізації принципів, цілей і завдань, які визначаються кадровою політикою стосовно кадрових ресурсів суспільства, та їх використання в процесі здійснення відповідної управлінської діяльності – кадрової роботи. У загальному розумінні кадрова робота визначається як засіб реалізації кадрової політики (див. *Кадри, Кадрова політика*). Кадрова робота здійснюється шляхом цілого комплексу заходів, пов'язаних з відбором, підготовкою, перепідготовкою, підвищенням кваліфікації, розстановкою, вихованням кадрів державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, створенням необхідного кадрового резерву. Особа або орган, яким надано право або визначено як обов'язок вирішувати питання, пов'язані з реалізацією завдань кадрової політики, здійснювати певні функції кадрової роботи, є суб'єктами кадрової роботи. Об'єктом кадрової роботи є кадри органів державної влади, органів місцевого самоврядування, окремих організацій, установ, закладів, підприємств тощо. Базовим документом, що регламентує основні засади кадрової роботи, є Кодекс законів про працю України. Кадри органів державної влади є об'єктом безпосередньо державного управління, механізми якого суттєво

відмінні від системи державного впливу (у тому числі опосередкованого) на кадри виробничих, підприємницьких, фінансово-банківських структур. **Н.-п.з.к.р.** в органах державної влади та органах місцевого самоврядування – це система нормативно-правових актів, розрахованих на її регулювання. Основні засади державної кадрової політики та практичної роботи в галузі кадрового забезпечення (система роботи з кадрами у професійному, організаційному, виховному та інших аспектах) державного управління й місцевого самоврядування містяться в законах України “Про державну службу” та “Службу в органах місцевого самоврядування”, які базуються на положеннях Конституції України. Кадрову роботу у сфері державного управління й місцевого самоврядування унормовують також інші законодавчі акти; укази і розпорядження Президента України; документи Кабінету Міністрів України; накази, інструкції, положення центральних органів виконавчої влади, які регулюють, як правило, питання, що перебувають у межах їх компетенції; постанови, розпорядження, рішення місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Нормативно-правові акти, прийняті органами державної влади або органами місцевого самоврядування, встановлюють, змінюють, припиняють або конкретизують норми права, регулюють методологію та правові основи проведення кадрової роботи. Удосконалення та розвиток нормативно-правової бази є важливою умовою визначення конкретних напрямів покращання кадрової роботи, підвищення її ефективності, забезпечення якісної реалізації кадрової політики в усіх сферах суспільного життя.

© Гогіна Л.М.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ – система правових норм, які регулюють відносини, що складаються в процесі організації та проходження державної служби. Нормативно-правове регулювання здійснюється через закони та підзаконні нормативно-правові акти. **Н.-п.р.д.с.** України здійснюється: Конституцією України, яка забезпечує суспільний баланс і вираження соціальних інтересів через визначення оптимальної системи організації державної влади; Законом

України “Про державну службу”, який регулює суспільні відносини, що охоплюють діяльність держави щодо створення правових, організаційних, економічних та соціальних умов реалізації громадянами України права на державну службу; спеціальними законами, що регламентують державно-службові відносини в окремих видах державної служби; указами Президента України, які забезпечують можливість встановлення механізму швидкого правового регулювання сфери відносин державної служби; постановами КМУ, які затверджують певні положення, правила функціонування державної служби; Кримінальним кодексом України, який визначає порядок юридичної відповідальності за злочини у сфері службової діяльності.

© Желюк Т.Л.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ЗА ЧАСІВ Б.ХМЕЛЬНИЦЬКОГО (починаючи з 1648 р. (перших днів народно-визвольної війни) і до 1657 р.). Життя в козацькій державі регулювалося нормативними актами, гетьманськими універсалами, козацькими радами. Фактично влада була у Запорізького війська, де генеральний уряд на чолі з гетьманом виконував функції кабінету міністрів, який поділив всю територію на полки і сотні. Було переважно збережено попереднє феодальне право, крім тих джерел права, які утверджували панування поляків. Джерелами права були універсали, які видавав гетьман, а іноді полковники. Універсалами регулювалися розподіл земельних володінь, право власності на маєтки, податки, військові питання, призначення на посади тощо. Гетьманські універсали були основними джерелами, якими затверджувалися зміни в суспільному ладі, правовому становищі окремих станів. З’явилися і нові правові норми в цивільному й кримінальному праві. Хоча у цивільних зберігся попередній процесуальний порядок розгляду справ, а судовий процес у генеральних, полкових сотенних, курінних судах проводився на підставі норм звичаєвого права. Діяли і угоди, договори, статті, що підписував Б.Хмельницький з іншими країнами. Проте суттєвих змін у нормах не відбулося, тому що козацька старшина, українська шляхта, духовенство використовували органи військово-адміністративної влади для збереження основ панщинно-

кріпосницьких відносин, зміцнення своїх панівних інтересів і станових привілеїв. Див. також *Хмельницький Богдан Зіновій*.

© Бадах Ю.Г.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ВИТОКИ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ – базові правові дії та документи, що сприяють ліgitимності процесу євроатлантичної інтеграції України. Серед них: підписання на Мадридському саміті НАТО “Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО” (9 липня 1997 р.); затвердження Державних програм співробітництва України з НАТО спочатку на період до 2001 р. (Указ Президента України від 4 листопада 1998 р.), а потім на 2001-2004 рр. (Указ Президента України від 27 січня 2001 р.); ухвала Радою національної безпеки і оборони України “Стратегії України щодо НАТО” (23 травня 2002 р.); схвалення Комісією Україна-НАТО Плану дій Україна-НАТО та Цільового плану на 2003 р. (22 листопада 2002 р., під час Празького саміту Ради євроатлантичного партнерства); затвердження Державної програми підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 рр., а також Державної програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 рр. (Указ Президента України від 13 грудня 2003 р.); схвалення щорічних Цільових планів Україна-НАТО на 2003, 2004, 2005 рр.; запрошення України до Інтенсифікованого діалогу з НАТО з питань набуття членства, що відбулося на засіданні Комісії Україна-НАТО на рівні міністрів закордонних справ (21 квітня 2005 р.). Слід наголосити, що у прийнятій “Стратегії України щодо НАТО” чітко визначено кінцеву мету євроінтеграційної політики України, а саме вступ до Організації Північноатлантичного договору як основи загальноєвропейської системи безпеки.

© Бакуменко В.Д.

НОРМИ ПРАВА – встановлені державою загальнообов’язкові правила належної поведінки. Вони, як і право загалом, спрямовані на врегулювання і розвиток певних суспільних відносин. У **Н.п.** визначаються умови, за яких потрібно керуватися даним правилом (гіпотеза), суб’єкти регульованих відно-

син, їх права та обов'язки, що виникають за обставин, передбачених у гіпотезі (диспозиція), а також визначаються наслідки, які повинні наступити для осіб, що порушили дане розпорядження (санкція). Розпорядження **Н.п.** мають більш або менш загальний характер, регулюючи певний вид суспільних відносин. Загальнообов'язковість **Н.п.** забезпечується державою за допомогою виховання правосвідомості громадян і застосування до порушників державного примусу. Сукупність **Н.п.** у даному суспільстві становить його право.

© Варзар І.М., Штика Л.Г.

НОРМОТВОРЧИЙ ПРОЦЕС – спеціальна організаційно-правова діяльність уповноважених суб'єктів, яка полягає в ініціюванні, підготовці, розгляді проектів нормативних актів, прийнятті нормативних актів та введенні їх у дію. **Н.п.** здійснюється за певною процедурою, що складається із низки стадій – самостійних, логічно завершених етапів і організаційно-технічних дій щодо підготовки та прийняття нормативних актів, якими є: нормотворча ініціатива і підготовка про-

екту нормативного акта; внесення проекту нормативного акта суб'єкту нормотворення; розгляд та обговорення проекту нормативного акта; прийняття нормативного акта; введення нормативного акта в дію.

© Бакуменко В.Д., Штика Л.Г.

НОУ-ХАУ – повністю або частково конфіденційна на даний момент часу сукупність відомостей у вигляді незапатентованих технічних рішень, знань і досвіду, необхідних для організації на найбільш високому рівні (технічному або іншому) виробництва новітньої конкурентоспроможної продукції або найбільш ефективного здійснення інших видів діяльності – комерційної, фінансової, адміністративної тощо. Інформація про **Н.-х.** внаслідок її конфіденційності не підлягає реєстрації. З цієї причини охоронних документів на неї ніхто не видає. Охорона такої інформації може здійснюватися шляхом вжиття заходів, що гарантують збереження її конфіденційності. Умови конфіденційності, зокрема, можуть охоронятися договором.

© Гусєв В.О.

О

ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – суспільство в цілому, адміністративно-територіальні утворення, процеси, відносини в різних галузях, сферах діяльності, організації, колективи, окрема людина, на яких спрямована направляюча, організуюча та контролююча діяльність відповідних суб'єктів управління.

Поняття “об'єкт управління” поширюється й на ті процеси, що регулюються суб'єктами державного управління (наприклад підготовка державних службовців, процеси соціально-економічного розвитку регіонів, держави в цілому), а також соціальні спільноти, які формуються за різними ознаками (належністю до певних верств населення і національних меншин, місцем мешкання, політичними поглядами, інтересами та ін.).

О.д.у. – це визначальний елемент системи державного управління, якому адресовано управлінський вплив з боку суб'єкта державного управління. Отже, це керована підсистема державного управління, елементами якої є люди та соціальні групи, що взаємодіють між собою з приводу загальнодержавних, колективних і приватних інтересів. У процесі такої взаємодії створюються організації, установи, формуються соціально-економічні територіальні підсистеми різних рівнів, які також виступають як **О.д.у.**

Складність управління **О.д.у.** визначається їх масштабними характеристиками, кількістю, різноманітністю, постійністю взаємодії, змінюваністю та неможливістю точно передбачити поведінку людей. Крім того, **О.д.у.** притаманні такі властивості, як наявність власних цілей та інтересів, самоактивність (спроможність до дій виходячи з внутрішніх мотивів), здатність до самоуправління власною життєдіяльністю та розвитком, адаптивність до змінюваних умов функціонування (соціальних, економічних, природних) та можливість впливати на них.

Дослідження **О.д.у.** відбувається двома головними шляхами: як підсистем відповідної системи управління, а також конкретних об'єктів за окремими сферами життєдіяльності населення.

© *Одінцова Г.С., Дзюндзюк В.Б.,
Мельтюхова Н.М., Миронова Н.С.,
Коротич О.Б.*

ОБ'ЄКТ НАУКИ СУСПІЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ – процеси, структури, закономірності, принципи, концепції, підходи, моделі, методи, технології, інші чинники суспільного управління, сутність і механізми самоорганізації в ньому.

© *Михненко А.М., Сурмін Ю.П.*

ОБ'ЄКТИ КАДРОВОЇ РОБОТИ – всі кадрові ресурси (трудовий колектив) організації, що об'єднані у спеціалізовані служби, підрозділи, на яких направлена діяльність суб'єкта кадрової роботи, який використовує всю сукупність засобів, технологій та механізмів реалізації кадрової політики з метою досягнення кінцевого бажаного результату організації.

На **О.к.р.** покладено такі завдання:

- виконувати сумлінно й творчо свої обов'язки;
- працювати для спільної колективної мети та на кінцевий результат;
- дотримуватись трудової дисципліни;
- постійно удосконалювати свій професійний та кваліфікаційний рівень;
- розвивати здібності до самоорганізації, самомотивації та самоконтролю;
- брати активну участь в управлінні та прийнятті рішень організації;
- адаптуватися до змін, що відбуваються в організації;
- демонструвати конструктивний стиль спілкування з керівництвом та колегами.

О.к.р. притаманні дві важливі ознаки: наявність трудових взаємовідносин з робото-

давцем та володіння якісними характеристиками.

О.к.р. поділяються на категорії: управлінський штат (керівники, фахівці, службовці) та виробничий штат (робітники). Усі зазначені категорії мають свої особливості змісту праці, але всі вони працюють для кінцевого спільного (колективного) результату організації.

Також **О.к.р.** класифікують за професіями (сукупність знань, умінь, навичок, особистих здібностей) та спеціальностями (якості, пов'язані з виконанням більш вузького кола обов'язків).

Залежно від категорій **О.к.р.** суб'єкт обирає методи управління, тобто засоби цілеспрямованого впливу на трудовий колектив з метою розвитку та повної реалізації трудового потенціалу в цілях організації. Економічні та організаційно-розпорядчі методи управління спрямовані на організацію виробничо-господарської діяльності **О.к.р.** За рахунок соціально-психологічних методів управління досягаються гармонія соціальних відносин із суб'єктом управління та сприятливий морально-психологічний клімат усередині трудового колективу.

О.к.р. має свою структуру:

- організаційну – співвідношення між виробничими та управлінськими кадрами;
- функціональну – поділ кадрового складу за виконуваними функціями (обов'язками, завданнями);
- рольову – відображає творчі, поведінкові та комунікативні ролі в соціальному та трудовому середовищі;
- соціальну – соціальний паспорт кадрового складу (стать, вік, національність, соціальний та сімейний стан, рівень освіти).

Знання структури **О.к.р.** дає змогу суб'єкту управління правильно розподілити завдання, підібрати методи впливу для досягнення високої результативності та ефективності роботи кадрів.

© Мартиненко В.М.

ОБ'ЄДНАННЯ КОНФЕДЕРАЦІЙ ПРАЦЕДАВЦІВ І ПРОМИСЛОВЦІВ ЄВРОПИ (англ. *Union of Industrial and Employers' Confederations of Europe, UNICE*) – найважливіший представник інтересів працедавців і підприємців у структурах ЄС. Організація була заснована в 1958 р. Сьогодні UNICE об'єднує 39 організацій працедавців із 33 дер-

жав. Цілі UNICE: сприяти розвитку підприємницької діяльності; сприяти стрімкому зростанню інновацій; покращувати ситуацію на ринку праці й внутрішньому ринку; підвищувати ефективність політики охорони середовища; сприяти зростанню інвестицій у сфері міжнародної торгівлі. Союз промислових і підприємницьких конфедерацій Європи був створений для інтенсифікації співпраці між європейськими країнами. Спочатку до UNICE входили тільки країни-члени ЄС. Згодом членство розширилося. У даний час UNICE є найбільшим загальноєвропейським об'єднанням асоціацій ділових кіл Європи. Одним із головних завдань UNICE є організація взаємодії ділових кіл Європи у сфері розробки економічної і зовнішньоекономічної політики Європейських країн, насамперед членів ЄС. Найвищим органом UNICE є Рада президентів державних асоціацій, що входять в організацію. Рада президентів очолюється Президентом. Виконавче бюро, очолюване Генеральним Секретарем, керує поточною роботою. У UNICE створено 7 комітетів і 60 робочих груп. Серед основних комітетів можна виділити такі: з економічної і фінансової політики; міжнародних зв'язків; промислової політики; юридичних питань; підприємництва і проблем малого й середнього бізнесу; з питань внутрішнього ринку.

© Манойленко О.В.

ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ (ОДА) – місцева держадміністрація, ключова ланка в системі органів виконавчої влади, основним завданням якої є реалізація функцій державного управління на обласному рівні. **ОДА** – єдиноначальний орган виконавчої влади загальної компетенції, повноваження якого реалізуються одноосібно його керівником – головою **ОДА**, що призначається на посаду і звільняється з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України на строк повноважень глави держави. Структура **ОДА** є такою: керівництво (голова, перший заступник голови, заступники голови); апарат **ОДА**; головні управління, управління, відділи та інші структурні підрозділи облдержадміністрації. Перший заступник і заступники голови **ОДА** виконують обов'язки, визначені головою, і несуть персональну відповідальність за стан справ у дорученій їм

ділянці роботи. Перший заступник голови **ОДА** призначається на посаду головою **ОДА** за згодою Прем'єр-міністра України. Заступники голови **ОДА** призначаються на посаду головою **ОДА** за погодженням з відповідним віце-прем'єр-міністром. Керівники управління, відділів та інших структурних підрозділів **ОДА** очолюють відповідні підрозділи і несуть персональну відповідальність перед головами відповідних **ОДА** за виконання покладених на ці підрозділи завдань. Вони призначаються на посаду та звільняються з посади головами **ОДА** за погодженням з органами виконавчої влади вищого рівня в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

© Малиновський В.Я.

ОДНОСТАЙНІСТЬ (від англ. *Unanimity*) – форма прийняття рішень, що використовується в Раді ЄС стосовно певних чутливих питань. На відміну від інших форм прийняття рішень (кваліфікована більшість) одностайне голосування означає, що для прийняття законодавчої пропозиції необхідна згода повного складу Ради. Будь-яка держава-член може застосувати вето для відхилення пропозиції. З часу прийняття Єдиного Європейського Акта (1986 р.) одностайне голосування застосовується лише в окремих сферах. У межах першої колони ЄС застосовується голосування кваліфікованою більшістю. Однак у межах другої і третьої колон все ще переважно застосовується **О.** та міждержавний метод, хоча Ніщський договір й запровадив голосування кваліфікованою більшістю в окремих сферах. Застосування **О.** може значно ускладнити й затягнути процес прийняття рішень або переговори, оскільки незгода лише однієї держави-члена може унеможливити прийняття відповідного рішення. Уряди держав-членів прагнуть зберегти своє право вето з особливо чутливих для їх національних суверенітетів або політики питань. На саміті ЄС в Ніщі (2000 р.) питання застосування **О.** стало важливою й складною частиною переговорів. У результаті голосування кваліфікованою більшістю поширили на питання торгівлі, імміграції, візової політики та надання притулку. З 2007 р. кваліфікованою більшістю будуть прийматися рішення щодо структурних фондів. З огляду на виклики, пов'язані з подальшим збільшенням кількості держав-членів, Кон-

ституцією ЄС (процес ратифікації зупинено через негативні результати національних референдумів у Франції та Нідерландах) зробили голосування кваліфікованою більшістю загальною процедурою. Проте залишилось ще близько 60 сфер, в яких вимагається **О.**, у тому числі оподаткування (внутрішній ринок) та соціальне забезпечення (мінімальні стандарти). Клаузула “місток” Договору забезпечує основу для переходу на голосування кваліфікованою більшістю в окремих випадках.

© Рудік О.М.

ОЗНАКИ СУЧАСНИХ МОДЕЛЕЙ СУСПІЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ – низка відмітних рис сучасного суспільного управління, що знайшли відображення в теоретичних та практичних його моделях. Серед них такі: відхід від класичної схеми бюрократії та застосування гнучких методів управління стосовно організації та персоналу; провідна орієнтація на споживача або клієнта як на головного оцінювача якості управління; урахування змін зовнішнього середовища та його прогнозування; використання ринкових підходів на засадах взаємовигідного співробітництва держави з приватним сектором; використання командної роботи та участі персоналу в прийнятті рішень; зміна організаційної культури, сприяння організаційному та індивідуальному розвитку.

© Бакуменко В.Д., Михненко А.М.

ОЙКУМЕНА (від грец. *oikumene, oikeo* – поселяю) – частина земної поверхні, населена людьми; світ, який перебуває в полі зору та діяльності людини. Термін вперше зустрічається у грецького автора Гекатея Мілетського, який включав до **О.** Європу (крім Північної), Малу та Передню Азію, Індію та Північну Африку. Нині говорять про сукупність **О.**, які формувалися навколо давніх цивілізацій – Давньої Греції та Риму, Індії, Китаю, Межиріччя, Єгипту тощо. Зростання чисельності людства та його географічна експансія, розвиток засобів транспорту та зв'язку, поширення світових релігій та універсальних ідей поступово приводять до формування єдиної **О.** людства.

© Казакевич Г.М.

ОЛІГАРХІЯ. Належність влади невеликій групі людей у державі на основі походження, багатства або належності до правлячої

еліти чи групи. Функція **О.** – це державне та політичне відчуження основної маси населення від влади. Незалежно від характеру політичного устрою в кожній країні влада здійснюється певною групою людей – елітою. Це не тільки ті, хто наділений владою, а й ті, хто відіграє суттєву роль у підготовці і реалізації економічних та політичних рішень. Вплив еліти на систему владних відносин визначається розстановкою соціально-політичних сил у державі, формою політичного устрою. Сьогодні елітарний стан осіб обґрунтовується теоретичною та практичною концепціями винятковості носіїв влади. Дуже значний вплив на державну політику справляє фінансова **О.**, яка панує в економіці, політиці, соціальній, духовній сферах і контролює більшу частину національного багатства. Вона об'єднується в промислові, банківські, страхові, торгові та інші монополії. Головна роль у таких групах належить, як правило, великим банкам або фірмам.

© Варзар І.М.

ОМБУДСМЕН (від швец. “ombudsman” – представник будь-чийх інтересів) – спеціально обрана посадова особа для контролю за дотриманням прав людини різного роду адміністративними органами, а у деяких випадках – також приватними особами та об'єднаннями. На відміну від прокуратури **О.** здійснює контроль і веде розслідування з точки зору не тільки законності, а й ефективності, добросовісності, справедливості. Посадові особи такого роду мають різні назви: **О.** – у Скандинавських країнах, деяких штатах Індії, у Намібії; народний захисник – в Іспанії і Колумбії; посередник – у Франції; уповноважений з прав людини – у РФ та Україні; адвокат народу – у Румунії.

© Макогон Ю.В.

ОПЕРАТИВНІСТЬ СТРУКТУРИ – здатність системи швидко перебудовуватися, реагуючи на зовнішній вплив та відповідно до цільового призначення.

© Сурмін Ю.П.

ОПЕРАЦІЯ – елементарна раціональна дія в діяльній системі. Операціоналізація є основою будь-якої діяльності, розробки технологій, зокрема технологій управління.

© Сурмін Ю.П.

ОПОЗИЦІЯ (від лат. *oppositio* – протиставлення): 1) протидія, опір (якій-небудь політиці, чийм-небудь діям, поглядам); 2) партія або група, що виступає врозрід з думкою більшості або з панівною думкою, висуває альтернативну політику, інший спосіб вирішення проблем (наприклад парламентська **О.**, внутрішньопартійна **О.**).

О. – це організована група суб'єктів, що на основі спільного інтересу веде боротьбу різними доступними засобами за можливість володіння домінуючим політичним ресурсом та залежно від форми функціонування може набувати таких ознак, як системність та інституціоналізованість. Інституціональний підхід зводить розуміння **О.** до конкретних політико-правових форм її існування – політичних партій та парламентських фракцій. Інституціоналізована **О.** може існувати як у законодавчому органі та бути представленою фракціями партій (парламентська **О.**), так і перебувати поза парламентом (соціально-політична **О.**).

© Телещун С.О.

ОПОЗИЦІЯ ПАРЛАМЕНТСЬКА – один із інститутів сучасного парламентаризму, форма цивілізованого протистояння депутатів, депутатських груп (фракцій), представницьких органів, партій офіційному політичному курсу. **О.п.** є невід'ємним елементом демократичного суспільства, для якого характерний політичний плюралізм. **О.п.** своїми діями заявляє про принциповий намір боротися за владу, за вплив на неї, за завоювання голосів виборців. Вона є організованою протигагою політичним силам, що перебувають при владі. У демократичних парламентських режимах **О.п.** має чітко окреслений політико-правовий статус, визначені законом організаційні форми існування, завдання та функції, квоти представництва, умови фінансового забезпечення лідерів тощо. Завданням **О.п.** є обґрунтована критика урядових рішень, виявлення в них слабких місць для їх усунення, запобігання проведенню політичного курсу країни в інтересах якоїсь однієї групи, напрацювання проектів альтернативних суспільних рішень та урядової політики, формулювання й вираження думок, позицій тієї частини населення, яку вона репрезентує.

© Михненко А.М., Михненко А.А.

ОПТАЦІЯ – добровільний вибір громадянства особами, що мають громадянство двох чи більше держав, при переході з території однієї країни до іншої. Право **О.** мають особи, які досягли 18 років. Діти при **О.**, як правило, обирають громадянство батьків.

© Борисевич С.О.

ОПТИМАЛЬНІСТЬ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – слід розглядати в контексті геополітичних, ресурсно-економічних, етноконфесійних та демографічних даних конкретної держави і в жодному разі – у відриві від них. Є схвалені більшістю світової спільноти стандарти державного устрою, що базуються на принципах демократії у політиці й ринкових відносинах в економіці. Проте події останніх років показують, що штучне і поспішне впровадження певних стандартів державного устрою в неорганічні, непідготовлені умови призводить до найплачевніших результатів, аж до зникнення держави як самостійного суб'єкта міжнародних відносин.

На даний момент у світовій науці й практиці немає загальноприйнятих підходів до оцінки **О.д.у.** Частіш за все під **О.д.у.** розуміють якість держави в цілому. Звідси випливає набір індикаторів оцінки, до якого входять характеристики підзвітності влади, її прозорості, верховенства закону, рівня злочинності та корупції тощо. В більш вузькому розумінні якість держави визначається як оптимальність адміністративно-управлінських процедур, рівень використання тих або інших управлінських технологій, які здаються позитивними авторам рейтингів. Серйозний недолік використання критеріїв (показників) **О.д.у.** полягає в тому, що дискусії щодо їх структури і застосування продовжуються, тому досі не сформований набір початкових орієнтирів, порівняно з якими можна вимірювати ефективність державного управління. Експерти ООН оцінюють рівень розвитку державного управління за допомогою індексу розвитку людського потенціалу (ІРЛП). В основу методики розрахунку ІРЛП були закладені дані про тривалість життя, рівень письменності, ВВП на душу населення та інші подібні чинники. Окремі елементи цього підходу активно застосовуються для оцінки потенціалу ефективності державної служби. Як предмет дослідження беруться дані про стан кадрів і кадрового резерву держав-

ного управління в країні. Оцінюються рівень доходу, освіти, тривалість життя, гендерний склад та інші дані людей, зайнятих у сфері державної служби.

При розробці критеріїв оцінки **О.д.у.** здійснюється послідовне порівняння таких початкових даних:

- цілей, що практично реалізуються в державному управлінні, з метою, яка об'єктивно була детермінована суспільними запитами;
- цілей, реалізованих в управлінських процесах, з результатами, отриманими при об'єктивуванні державного управління (рішень і дій його управляючих компонентів);
- об'єктивних результатів управління з суспільними потребами та інтересами;
- суспільних витрат, пов'язаних із державним управлінням, з об'єктивними результатами, отриманими в результаті управління;
- можливостей, закладених в управлінському потенціалі, із ступенем їх реального використання. Таким чином, на основі порівняльного аналізу, при якому проводиться зіставлення цілей і ресурсів, створюється система критеріїв оптимальності, що дозволяє одержувати не тільки кількісні, але і якісні показники для оцінки діяльності органів державного управління в цілому і державних службовців зокрема. Найважливішою складовою цієї системи показників можна вважати досвід проведення комплексних оцінок ефективності діяльності державних службовців у багатьох країнах світу.

© Калюжний В.В.

ОПТИМІЗАЦІЯ – зазвичай стосується найбільш прийнятного варіанту вибору, знайденого на основі заданої цільової функції і з урахуванням прийнятих обмежень та при переконаності у повноті наявної групи альтернатив.

© Орлов О.В.

ОРГАНИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ – самостійний вид органів державної влади, які відповідно до конституційного принципу поділу державної влади покликані здійснювати функції, покладені на виконавчу гілку влади, надавати громадянам державні послуги та наділені для цього відповідною компетенцією. Конституція України встановила три організаційно-правових рівні **О.в.в.** –

вищий, центральний, місцевий. Відповідно визначені й види **О.в.в.**: 1) вищий орган у системі **О.в.в.** (Кабінет Міністрів України); 2) центральні **О.в.в.** (міністерства, державні комітети, центральні **О.в.в.** зі спеціальним статусом); 3) місцеві **О.в.в.** (обласні, Київська та Севастопольська міські, районні, районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації). До **О.в.в.** також належить Рада міністрів Автономної Республіки Крим, яка, згідно зі ст. 35 Конституції Автономної Республіки Крим, виконує державні виконавчі функції і повноваження, делеговані законами України відповідно до Конституції України.

© Малиновський В.Я.

ОРГАНИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ – складова єдиної системи **О.в.в.** України, що функціонують в Автономній Республіці Крим (АРК). Порядок функціонування цих **О.в.в.** визначений постановою Верховної Ради АРК “Про систему органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим і внесення змін до деяких нормативно-правових актів”. До **О.в.в. АРК** належать Рада міністрів (уряд) АРК, міністерства (аграрної політики; архітектурної політики і будівництва; житлово-комунального господарства; економіки; культури і мистецтв; курортів і туризму; освіти та науки; охорони здоров’я; праці і соціальної політики; промислової політики, транспорту, зв’язку і ПЕК; у справах молоді, сім’ї та гендерної політики; фінансів) та відомства АРК, районні державні адміністрації. Однак модель взаємовідносин центральних **О.в.в.** України з цими органами має певні особливості. Вони зводяться до того, що, хоч на території автономії й діють Конституція та закони України, але разом з тим АРК має свою Конституцію, прийняту Верховною Радою АРК 21 жовтня 1998 р. та затверджену Верховною Радою України 23 грудня 1998 року. Аналіз статей 137 і 138 Конституції України, ст. 38 Конституції АРК, що встановлюють перелік і межі повноважень **О.в.в. АРК**, дає підстави вважати, що Рада міністрів АРК наділена більшими повноваженнями, порівняно з обласними державними адміністраціями. Це впливає і з більш вищого статусу АРК, порівняно з областями.

© Малиновський В.Я.

ОРГАНИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ – органи, які обираються безпосередньо населенням та (або) утворюються представницьким органом муніципального утворення і наділені власними повноваженнями щодо вирішення питань місцевого значення.

О.м.с. є: 1. Сільські, селищні, міські, районні в містах (у разі їх створення) ради – представницькі органи місцевого самоврядування, які представляють відповідні сільські, селищні, міські або внутрішньоміські (районні у місті) територіальні громади і здійснюють від їх імені, в їх інтересах функції та повноваження місцевого самоврядування, визначені Конституцією і законами України.

Загальний склад сільської, селищної, міської, районної у місті ради визначається відповідною радою самостійно в межах, визначених Законом України “Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів”. Строк повноважень сільських, селищних, міських, районних у містах рад – чотири роки. Відповідно до Закону “Про місцеве самоврядування в Україні” (ст. 78) повноваження ради можуть бути припинені достроково за рішенням місцевого референдуму або Верховної Ради України.

Сільська, селищна, міська, районна у місті рада проводить свою роботу сесійно. Сесії ради скликаються: сільської, селищної, міської – відповідно сільським, селищним, міським головою, а районні у місті – головою ради в міру необхідності, але не менше одного разу на квартал. Сесія ради є правомочною, якщо в її пленарному засіданні бере участь більше половини депутатів від загального складу ради. Рада в межах своїх повноважень приймає нормативні та інші акти у формі рішень.

Обласні та районні ради мають дещо іншу, ніж сільські, селищні, міські ради природу. Вони не виступають представницькими органами обласних та районних громад, Конституція України не визнає наявності таких громад і не розглядає населення області, району як суб’єкт місцевого самоврядування, а обласні, районні ради конституються як органи місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст у межах повноважень, визначених Конституцією України, цим та іншими законами, а також повноважень, переданих їм сільськими, селищними, міськими радами.

2. Сільський, селищний, міський голова є головною посадовою особою територіальної громади відповідно села (добровільного об'єднання в одну територіальну громаду жителів кількох сіл), селища, міста.

Сільський, селищний, міський голова обирається відповідною територіальною громадою на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на чотири роки в порядку, визначеному Законом України "Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів", і здійснює свої повноваження на постійній основі.

Сільським, селищним, міським головою може бути обраний громадянин України, який проживає на території відповідного села, селища, міста і на день виборів досяг 18 років.

3. Виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад – їх виконавчі комітети, відділи, управління та інші створювані радами виконавчі органи.

Виконавчий комітет сільської, селищної, міської, районної у місті ради може розглядати і вирішувати питання, віднесені Законом "Про місцеве самоврядування в Україні" до відання виконавчих органів ради.

© Бурхович Г.С.

ОРГАНИ ПОДАТКОВІ – органи державної податкової служби України. До системи **О.п.** належать Державна податкова адміністрація України, державні податкові адміністрації в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, державні податкові інспекції в районах, містах (крім міст Києва та Севастополя), районах у містах. У складі **О.п.** перебувають відповідні спеціальні підрозділи по боротьбі з податковими правопорушеннями – податкова міліція. Основним завданням **О.п.** є здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів, а також неподаткових доходів, установлених законодавством.

© Кириленко О.П.

ОРГАНИ ПРЕДСТАВНИЦЬКІ – 1. *Законодавчі органи державної влади* – органи державної влади, що утворюються безпосередньо народом шляхом виборів й уповно-

важені здійснювати в інтересах народу державну владу. **О.п.** мають виключне право приймати закони та бюджет. Вищим **О.п.** є парламент (національні збори), обсяг повноважень якого залежить від форми правління. Переважно парламенти працюють сесійно – сесії складаються із пленарних засідань, на яких приймаються рішення, а також із засідань комітетів, постійних і тимчасових комісій, що готують і попередньо розглядають питання. 2. *Органи місцевого самоврядування* (обласні, міські, районні, районні у містах, селищні, сільські ради) – виборні органи, що складаються з депутатів – представників територіальних громад, які наділені правом представляти інтереси територіальної громади і примати від її імені рішення. Органам місцевого самоврядування можуть надаватися законом окремі повноваження органів виконавчої влади, що забезпечується державним фінансуванням і передаванням їм відповідних об'єктів державної власності.

© Ребкало В.А., Лагуттов Ю.Е.

ОРГАНИ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ (англ. *citizens' self-organization bodies*) – громадська представницька форма місцевого самоврядування населення певної мікротериторії для самостійного, під свою відповідальність вирішення питань місцевого значення, виходячи з інтересів населення цієї території, із використанням власних та залучених матеріальних і фінансових ресурсів. В Україні правовий статус **О.с.н.** визначається Конституцією (ст. 140), законами "Про місцеве самоврядування в Україні" (1997) та "Про органи самоорганізації населення" (2001). Особливості поточної діяльності **О.с.н.** мають регулюватися Положенням про цей орган, затвердженим відповідною радою. Основними завданнями **О.с.н.** є: створення умов для участі жителів у вирішенні питань місцевого значення у межах Конституції і законів України; задоволення соціальних, культурних, побутових та інших потреб жителів шляхом сприяння у наданні їм відповідних послуг; участь у реалізації програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідної території. Ради можуть делегувати **О.с.н.** частину власних повноважень з наданням відповідних фінансів і майна. Сприяючи ефективному здійсненню функцій територіальних громад, **О.с.н.** розширюють на принципі субсидіар-

ності соціальну основу самоврядування, забезпечують для жителів можливість реалізувати їхні конституційні права на участь в управлінні державними та громадськими справами, а також створюють умови для соціалізації особистостей, реалізації їх духовного та інтелектуального потенціалу.

© Крупник А.С.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ЗДІБНОСТІ – у загальному значенні в науковій літературі термін визначається як психічна властивість особистості, що дає змогу оволодіти і займатися певною діяльністю та є необхідною умовою в досягненні успіху; **О.з.** особистості – системні сполучення загальних (базових) і спеціальних індивідуально-психологічних особливостей суб'єкта, що зумовлюють його готовність до організаторської діяльності та є необхідною умовою успішності керівника-організатора. **О.з.** керівника в державному управлінні та місцевому самоврядуванні – психологічні особливості особистості, які дають можливість успішно спрямовувати дії та поведінку персоналу державної організації чи її органу (підрозділу), органу місцевого самоврядування на забезпечення їх ефективного функціонування, успішну реалізацію властивих їм функцій і завдань. **О.з.** об'єднуються в три типи: організаційна проникливість – психологічна вибірковість (уміння звертати увагу на тонкощі взаємин у колективі), практична спрямованість інтелекту, психологічний такт; емоційно-вольова результативність – уміння впливати, здатність впливати на інших людей волею та емоціями; схильність до організаторської діяльності – готовність до організаторської діяльності, починаючи з мотиваційних чинників і закінчуючи професійною підготовленістю.

© Гогіна Л.М.

ОРГАНІЗАЦІЙНА КУЛЬТУРА В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ (англ. *organizational culture*) – набір найважливіших припущень, що сприймаються членами організації та дістають вираження в заявлених організацією цінностях, які визначають орієнтири поведінки та дій людей, а також “символічні” складові духовного і матеріального внутрішнього оточення організації. Сучасна парадигма суспільного управління обумовлює формування нової організацій-

ної культури та стилю суспільного управління за такими принципами: прозорість, відкритість, демократичність управління (1); ставлення до громадян як до рівних партнерів (2); опертя на громадянські інститути (3); розвиток стратегічного мислення персоналу (4); впровадження ідей службового підприємництва, заохочення творчості, інноваційності (5); партнерство з приватним сектором (6); упровадження нових інформаційних технологій (7). Реалізація концепції всеохопного управління на основі якості (TQM) в організаціях суспільного управління має також супроводжуватися значними змінами організаційних цінностей. Серед “нових” цінностей TQM для державних установ визначають такі: зосередження на зовнішньому споживачеві; попередження; виявлення не винних, а причин проблем; постійне поліпшення.

© Маматова Т.В.

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА УПРАВЛІННЯ – ієрархічно побудована за рівнями підпорядкованості сукупність структурних підрозділів організації та їх взаємозв'язків, що відображає розподіл відповідальності й повноважень на прийняття рішень. Основні типи організаційних структур: лінійна, функціональна, лінійно-штабна, матрична, дивізійна. У реальній **О.с.у.** завжди присутні ознаки її різних типів. **О.с.у.** повинна орієнтуватися на стратегічні завдання, оптимально взаємодіяти із зовнішнім середовищем (див. *принцип А. Чандлера*).

© Шаров Ю.П., Кравцова Т.В.

ОРГАНІЗАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ – сукупність внутрішніх та зовнішніх ситуаційних факторів діяльності органів публічного управління. До групи внутрішніх зараховують організаційно-функціональну структуру, технології діяльності, корпоративну культуру, матеріальне середовище та засоби праці. Зовнішнє **О.с.** містить елементи, які перебувають за межами організації, але мають на неї суттєвий вплив. Воно поділяється на загальне середовище та середовище завдань. До першого зараховують елементи політико-правового, соціально-культурного, демографічного, екологічного впливу, до другого – цілі діяльності, ресурси, потреби та запити споживачів публічних послуг.

© Кокіц О.П.

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК – процес розв’язання проблеми оновлення діяльності суб’єктів в умовах постійної зміни внутрішнього та зовнішнього середовища. **О.р.** органів публічної влади відбувається на основі вимог законодавчих приписів щодо змін цілей, продуктів і технологій діяльності відповідно до загальнодержавних пріоритетів і програм.

© Кокіц О.П.

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ВІДНОСИНИ – відносини координації та субординації в організаційних структурах. Перші з них – це відносини управлінських ланок та виконавців за управлінською горизонталлю, а другі – це відносини між вищими та нижчими ланками системи управління, між тими, хто приймає рішення, і тими, хто їх виконує, тобто за управлінською вертикаллю. **О.в.** забезпечують стан упорядкованості суб’єкта та об’єкта управління, системи інформації, прямих і зворотних зв’язків. З досягненням певних **О.в.** процес управління не вичерпаний. Виникає нове завдання: зберегти і підтримати, удосконалити та розвинути стан упорядкування, організованості системи, що вирішується функцією регулювання. Виходячи з цього, у найбільш поширеній на сьогодні концепції функцій управління, запропонованій М.Месконом, М.Альбертом та Ф.Хедоурі, функція організації охоплює і функцію регулювання.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЦІННОСТІ – система загальноприйнятих норм, принципів та правил працівників установи, яка виступає об’єднуючою силою всередині колективу і робить організацію більш стійкою та адаптованою до більшості руйнівних факторів. Формування та зміцнення відповідних **О.ц.** відбувається в тому випадку, коли створюються економічні, правові та психологічні умови.

У науковій літературі існує велика кількість визначень **О.ц.** Проте серед найбільш поширених можна назвати два підходи. Прихильники першого з них вважають, що це філософські та ідеологічні уявлення, переконання, очікування та норми, які зв’язують організацію в єдине ціле та поділяються її членами (Р.Кілманн, О.Перелігіна, В.Шепель). Таке розуміння дає можливість стверджува-

ти, що цінності надають змісту багатьом нашим вчинкам і тому змінювати щось у житті людей можливо лише за умови врахування цього явища. Саме з цієї причини деякі нововведення всередині державних установ не діють ефективно лише тому, що йдуть у супереч традиційним нормам та цінностям. Прихильники другого підходу (А.Занковський, В.Шейн) визначають **О.ц.** як сукупність норм, правил, звичаїв та традицій, які підтримуються суб’єктом організаційної влади та визначають загальні рамки поведінки працівників, які співвідносяться зі стратегією організації.

© Падафет Ю.Г.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ – частина їх управлінської культури, яка ґрунтується на стабільному конституційному правовому полі й пов’язана з виконанням цими органами функцій правотворчості, правореалізації, правозастосування та процесуальності. Вона формується на властивих для діяльності таких органів та їх спеціальних (юридичних) підрозділів принципах, функціях і методах досягнення управлінських цілей, а також забезпеченні їх життєдіяльності у правовому полі. Істотною особливістю **О.-п.к.ц.о.в.в.** є те, що її вплив проявляється на рівні держави (державний рівень), галузі (галузевий рівень), окремо взятого центрального органу (рівень установи) та його персоналу (особистісний рівень), тобто на всіх рівнях державного управління.

О.-п.к.ц.о.в.в. формується і розвивається на загальних (принципи об’єктивності, демократизму, правової впорядкованості та законності державного управління, публічності державного управління) та спеціальних (розвитку нормативно-правової бази, відповідності нормативно-правового та організаційного забезпечення завданням та функціям центрального органу виконавчої влади, правосвідомості персоналу; функціонування у межах правового поля та ін.) принципах у правотворчій, правореалізаційній, правозастосовчій і процесуальній діяльності центрального органу виконавчої влади. Критерієм повноти формування **О.-п.к.ц.о.в.в.** в Україні є досить розвинене законодавство, що забезпечує виконання Конституції України. При цьому між Основним Законом та за-

конодавчими актами повинен бути тісний логічний зв'язок, за наявності якого Конституція України виступає правовою парадигмою існування незалежної держави, основою формування та розвитку **О.-п.к.ц.о.в.в.**, її виконавчих, законодавчих і судових органів.

Сутнісним і невід'ємним елементом **О.-п.к.ц.о.в.в.** є діяльність юридичних підрозділів цих органів щодо виконання функцій: участі у правореалізаційній та/або правозастосовчій діяльності центрального органу виконавчої влади; участі у нормотворчості; організації правової роботи в системі означеного органу; представництва інтересів цього органу.

© Кушнір М.О.

ОРГАНІЗАЦІЯ БЕЗПЕКИ ТА СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ, ОБСЄ (англ. *Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)*) – найбільша регіональна організація з безпеки, метою якої є запобігання виникненню конфліктів у регіоні, врегулювання кризових ситуацій, ліквідація наслідків конфліктів. **ОБСЄ** покликана здійснювати контроль над поширенням озброєнь, економічною та екологічною безпекою, докладати дипломатичних зусиль для запобігання конфліктам, вживати заходів з побудови відносин довіри і безпеки, захисту прав людини тощо. До **ОБСЄ** входять держави Європи, Центральної Азії і Північної Америки, які мають рівний статус. Рішення **ОБСЄ** приймаються на основі консенсусу і не мають обов'язкового характеру. Структура **ОБСЄ** складається з Саміту (Зустріч на вищому рівні), Ради міністрів іноземних справ, Вищої ради, Постійної ради під керівництвом Голови.

© Логвін З.І.

ОРГАНІЗАЦІЯ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – ефективний розподіл різних функцій управління між спеціалізованими органами влади, тобто їх функціональна спеціалізація. Поділ влади – це принцип організації відносин між різними видами (гілками) влади, що не зводяться один до одного, і, одночасно, організація відносин між найвищими органами державної влади. У межах теорії державного управління важливим є те, що поділ влади має і суто управлінські функції. З політичної точки зору значення поділу влади – в недопущенні ти-

ранії, в запобіганні узурпації влади. З управлінської точки зору значення поділу влади – в ефективному розподілі різних функцій між спеціалізованими органами влади, тобто в їх функціональній спеціалізації. Функціональна спеціалізація була заснована на специфічних видах управлінської діяльності, або функціях управління. Їх відособлення було пов'язано з орієнтацією на певний вид діяльності (функцію). Традиційно в управлінні як підстава для формування функцій управлінської діяльності розглядаються логічні етапи процесу управління: проектування (збирання та обробка інформації, прогноз, планування), організація (ухвалення загальних рішень, розподіл завдань і ресурсів, оперативне керівництво), оцінка (облік, контроль, коректування, санкціонування). Особливістю функцій управління є те, що вони здійснюються постійно і безперервно в межах єдиного циклу управлінської діяльності. Класичний управлінський цикл припускає послідовне та обов'язкове виконання всіх функцій.

Два основні принципи класичної концепції розподілу влади, що лежать в її основі, зберігають своє значення: це (1) необхідність розподілу владних ресурсів з метою запобігання їх монополізації та абсолютного панування, заснованого на свавіллі (тиранії), і (2) необхідність організаційного й функціонального відособлення владних структур з метою більш спеціалізованого, професійного та ефективного управління. Проте реалізація цих принципів у сучасному суспільстві набуває абсолютно інших форм, що серйозно відрізняються від уявлень філософів XVIII ст.

Першою важливою характеристикою сучасного поділу влади є організація тісної взаємодії між виконавчою і законодавчою владою.

Французький державознавець Ж.-Л.Шабоз розрізняє держави, де діяльність представницької і виконавчої влади була заснована на їх поділі (США), і держави, в основі яких лежить співпраця влад (Франція, Великобританія) або узурпування влади (авторитарні режими), як протилежність поділу. Таким чином, саме поняття поділу влади релятивується і зводиться до особливостей деяких національних систем державного управління. Обов'язковою характеристикою багатьох сучасних конституцій, у тому числі

української, є також можливість розпуску законодавчого органу і вимушеної відставки уряду. І те, й інше сприяє ефективності управління, зокрема при розв'язанні серйозних криз, але має мало спільного з класичними уявленнями про взаємозалежність влад.

Друга важлива риса – посилення виконавської влади на шкоду іншим гілкам, перш за все – владі законодавчій. Згідно із традиційною концепцією поділу влади законодавча влада розробляє і приймає закони, виконавча займається їх реалізацією, судова – контролем і покаранням за порушення.

На практиці органи виконавчої влади в більшості сучасних держав розробляють 80-90% законопроектів. Це було пов'язано і з технічною складністю законів (депутати не володіють достатньою компетентністю для розробки всіх деталей), що зростає, і з нездатністю великих колегіальних органів, які сформовані на конкурентній основі і склад яких змінюється, самостійно створювати і приймати несуперечливі документи, що перевищують за складністю прості дилеми типу “так” – “ні”. Крім того, постійно збільшується значення актів виконавчої влади: в більшості сучасних держав існує сфера виняткової компетенції уряду або виконавчої влади в цілому, куди парламент не має права втручатися – або не втручається за традицією. Класичний приклад – сфера регламентарної влади уряду у Франції. Інший, набагато більш поширений прояв тієї ж тенденції, – численні ситуації, коли підзаконні акти фактично мають більший вплив на практику державного управління, ніж закони, що їм передують.

© Калужний В.В.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА І РОЗВИТКУ, ОЕСР (англ. *Organization for Economic Co-operation and Development – OECD*) – міжнародна економічна організація розвинених країн, що визнають принципи представницької демократії і вільної ринкової економіки. Створена в 1948 р. під назвою Організація європейського економічного співробітництва (Organization for European Economic Co-operation – OEEC) для координації проєктів економічної реконструкції Європи в рамках плану Маршалла. Керівним органом ОЕСР є рада представників країн – членів

організації. Всі рішення в ній ухвалюються на основі консенсусу. У 1960-х рр. склад і географічні рамки ОЕСР розширилися, і зараз в організацію входять 30 держав, зокрема більшість держав – члени ЄС. У роботі організації також бере участь на правах окремого члена Європейська Комісія (орган Євросоюзу). На ОЕСР припадає близько 60% світового ВВП. ОЕСР здійснює аналітичну роботу, виробляє рекомендації для країн-членів і є платформою для організації багатосторонніх переговорів з економічних проблем. Значна частка діяльності ОЕСР пов'язана з протидією відмиванню грошей, запобіганням ухилянню від сплати податків, корупції і хабарництву. За участю ОЕСР були вироблені деякі механізми, покликані покласти край практиці створення так званих “податкових оазисів”. ОЕСР виникла на базі Організації європейського економічного співробітництва, створеної для розподілу американської і канадської допомоги, що направлялася за планом Маршалла на післявоєнне відновлення Європи. Основною метою ОЕСР, яка була створена як правонаступник ОЕЕС в 1961 р., є побудова здорової економіки в державах-членах, удосконалення її ефективності, адаптація їх ринкових систем, поширення свободи торгівлі і внесок у подальший розвиток як промислово розвинених країн, так і країн, що розвиваються. Профіль роботи ОЕСР розширюється не тільки в географічному плані. Від аналізу розвитку конкретних сфер економічної і соціальної політики в конкретних державах-членах ОЕСР переходить до вивчення їх взаємодії, причому не тільки в рамках власної Організації, але й у світовому масштабі. До сфери інтересів Організації увійшли такі проблеми, як, наприклад, вплив соціальної політики, що проводиться, на функціонування економіки, або вплив на економіку окремих країн процесів глобалізації, які можуть як відкрити нові перспективи зростання, так і спровокувати захисну реакцію, що виражається в посиленні протекціонізму. В міру того, як ОЕСР все більш розширює свої контакти по всьому світу, розширюється і сфера її інтересів. Метою ОЕСР в постіндустріальній ері є тісне переплетення економічних зв'язків країн-членів з майбутньою процвітаючою світовою економікою, заснованою на наукових принципах.

© Григорєв Т.В., Манойленко О.В.

ОРГАНІЗАЦІЯ ІСЛАМСЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ (ОІК) (англ. *The Organization of the Islamic Conference (OIC)*).

Розгорнута нею діяльність є наслідком реалізації на практиці ідей та традиції панісламізму. Панісламізм як релігійно-політична ідеологія, в основі якої лежать уявлення про єдність та солідарність усіх членів мусульманської общини незалежно від їх державної, расової, національної або соціальної належності, виник у другій половині XIX ст. і пов'язаний з діяльністю Саїда Джамаль ад-Діна аль-Афгані, який сформулював ідеї релігійно-політичного союзу мусульманських народів. Тривалий час головним лозунгом концепції панісламізму був лозунг об'єднання всіх мусульман у межах єдиної теократичної держави. Активним прихильником ідеї об'єднання на міждержавній основі мусульманських країн виступала Саудівська Аравія, на території якої розташовані головні мусульманські святині і яка вбачала в реалізації цієї ідеї реальний шлях до свого утвердження на міжнародній арені як регіонального центру сили. У березні 1956 р. Саудівська Аравія досягла угоди з Єгиптом та Пакистаном про створення Ісламського конгресу, який проте не став дієздатним міждержавним утворенням.

У 1957 р. Саудівська Аравія висунула пропозицію про створення ісламського пакту, до складу якого ввійшли б країни Близького Сходу і Північної Африки, Туреччина, Іран та Пакистан і який би мав на меті забезпечення зближення мусульманських країн та набуття якості своєрідної протипаги союзу Великої Британії, Франції та Ізраїлю, що виник у період трієстої агресії 1956 р. проти Єгипту. На розвиток цієї ідеї Пакистан запропонував укласти "об'єднаний світовий ісламський пакт". Однак вищезгадані пропозиції не знайшли широкої підтримки серед мусульманських країн.

У 1965 р. король Саудівської Аравії Фейсал під час свого офіційного візиту до Ірану висунув нову ідею: скликати конференцію глав держав та урядів мусульманських країн. Саудівську ініціативу підтримали лише Йорданія та Іран. Така стримана реакція на пропозицію Ер-Ріаду значною мірою була спричинена негативною позицією лідера арабського світу – насерівського Єгипту – щодо проєктів створення ісламського пакту або **ОІК** як таких, що суперечать ідеям арабської єдності. Поразка арабів у шестиденній війні

з Ізраїлем докорінно змінила як ситуацію на Близькому Сході в цілому, так і співвідношення сил у самому арабському світі, суттєво послабивши позиції прихильників концепції панарабізму – Єгипту та Сирії, – що об'єктивно сприяло втіленню у життя панісламістських ідей, які активно пропагувалися Саудівською Аравією.

Новим моментом близькосхідних реалій після арабо-ізраїльської війни 1967 р. стала ізраїльська окупація Східного Єрусалима, де розташовані мусульманські святині, та курс офіційного Тель-Авіва на його анексію (відоме рішення ізраїльського кнесету про об'єднання обох частин міста та поширення на всю територію Єрусалима юрисдикції Ізраїлю). Проблема Єрусалима, з одного боку, стала однією з найбільш гострих та складних у всьому комплексі арабо-ізраїльських відносин, а з другого – вийшла за межі цього протистояння, оскільки стосувалася емоційних та релігійних почуттів мільйонів мусульман світу. Саме питання Єрусалима стало каталізатором процесу організаційного становлення руху ісламської солідарності на міжурядовому рівні. Приводом, що прискорив цей процес, була низка інцидентів, пов'язаних з мусульманськими святинями; найбільш серйозним серед вищезгаданих став факт підпалу австралійським емігрантом Д.Роханом мечеті Аль-Акса у Східному Єрусалимі. Незважаючи на те, що ізраїльський суд визнав Д.Рохана психічно хворою людиною, мусульманський світ сприйняв акт підпалу Аль-Акси як ще один прояв антимусульманського курсу Ізраїлю.

Ініціатором розгортання процесу міжнародної ісламської солідарності знову стала Саудівська Аравія, король якої закликав мусульманські країни до джихаду проти Ізраїлю. Ер-Ріаду вдалося надати політико-ідеологічним ідеям панісламізму більшої привабливості для арабських країн шляхом тісної ув'язки проєкту ісламського пакту із завданнями боротьби за ліквідації результатів наслідків війни 1967 р. За умов поширення ісламських настроїв в арабському суспільстві (наслідки поразки у війні з Ізраїлем) та негативної суспільної і політичної реакції в мусульманському світі на факт окупації Ізраїлем арабських земель ідея скликання міжнародної ісламської конференції на вищому рівні була підтримана більшістю арабських країн (за винятком Сирії та Іраку).

Відповідно до рішень Ради Ліги арабських держав (зустріч на рівні міністрів закордонних справ) на короля Марокко Хасана II були покладені функції підготовки такого форуму. Хасан II направив керівникам 35 держав запрошення взяти участь у зустрічі мусульманських країн. Перша в історії конференція мусульманських країн на вищому рівні відкрилася 22 вересня 1969 р. у Рабаті (Марокко); в її роботі взяли участь представники 25 держав. Учасники рабатського форуму прийняли рішення про створення постійно діючої **ОІК**, структурне оформлення якої відбулося лише в лютому 1972 р. на зустрічі міністрів закордонних справ країн-членів організації у Джидді, коли і було прийнято Статут **ОІК**. На сьогодні **ОІК** нараховує 57 членів.

© Розпугенко І.В.

ОРГАНІЗАЦІЯ КРАЇН-ЕКСПОРТЕРІВ НАФТИ (ОРЕС) – міждержавна організація, утворена в 1960 р. 13 державами-виробниками нафти з метою здійснення контролю за постачанням нафти на ринок і цінами на сиру нафту.

© Григорєць Т.В.

ОРГАНІЗАЦІЯ НЕФОРМАЛЬНА – організація, визначена неформальними аспектами (моделями і взаємозв'язками) соціальних відносин, що існують в організації. Якщо формальні аспекти закріплені в цілях організації, стратегії розвитку організації, функціональній та кадровій політиці, організаційних планах та планах функціональних заходів, її структурі та положеннях (статуті), положеннях підрозділів, штатних розписах, посадових інструкціях, то до неформальних аспектів належать: фактори влади і впливу, групові зв'язки, норми поведінки і системи цінностей, відносини між керівниками і підлеглими, власна організаційна культура.

© Михненко А.М.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ – найвідоміша і найбільш впливова міжнародна організація (аббревіатура – **ООН**), завданням якої є підтримання і зміцнення миру та розвиток співробітництва між країнами. Процес утворення **ООН** тривав з 1943 р. по 26 червня 1945 р., коли на конференції у м.Сан-Франциско (США) 50 країн підписали Статут **ООН**, який набрав чинності 24 жовтня 1945 р. На сьогодні членство в **ООН** має

191 держава. Головні органи **ООН**: Генеральна асамблея та Рада безпеки. До складу Генеральної асамблеї входять представники всіх держав-членів **ООН**, її рішення мають рекомендаційний характер. Постійними членами Ради безпеки **ООН**, рішення якої є обов'язковими, є США, Росія, Велика Британія, Франція, Китай. Крім того, у Раді безпеки передбачено наявність тимчасового члена, який обирається Генеральною асамблеєю на два роки. Очолює **ООН** генеральний секретар (з 2007 р. – Пан Гі Мун). В управлінні Генерального секретаріату **ООН** перебувають фінансові засоби обсягом 18 млрд дол., які використовуються для здійснення широкого спектра гуманітарних та соціальних програм. Під егідою **ООН** проводяться миротворчі місії, у яких бере участь цивільний та військовий персонал, чисельністю до 80 тис. осіб. До системи **ООН** входить більше 30 міжнародних організацій. Діяльність **ООН** в сучасному світі базується на цілях, сформульованих у Декларації тисячоліття, прийнятій на 55-й сесії **ООН** у вересні 2000 р. і підписаній представниками всіх країн-членів, у тому числі 147 головами держав та урядів. Задекларовані цілі, зокрема, передбачають: ліквідацію злиднів та голоду, забезпечення загальної початкової освіти, заохочення рівності чоловіків та жінок, розширення прав і можливостей жінок, скорочення дитячої смертності, покращення охорони материнства, боротьба з ВІЛ/СНІД, малярією та іншими захворюваннями, забезпечення сталого екологічного розвитку, формування глобального партнерства з метою розвитку. Частину цих цілей передбачається досягти до 2015 р. Крім того, важливим завданням вважається проведення реформи самої **ООН**. Україна в 1945 р. стала однією з держав-співзасновниць **ООН**, брала активну участь у розробці статуту організації. Сьогодні Україна входить до складу головних та допоміжних органів **ООН**, є членом більшості міжнародних організацій у системі **ООН**. У 1997 р. міністра закордонних справ України Геннадія Удовенка було обрано головою 52-ї сесії Генеральної асамблеї **ООН**. Україна тричі обиралася непостійним членом Ради безпеки (1948-1949, 1984-1985, 2000-2001 рр.), при чому в березні 2001 р. Україна головує у Раді безпеки. Українські військово-службовці брали або беруть участь у миро-

творчих місіях ООН у Грузії, Ефіопії та Еритреї, Сьєрра-Леоне, Демократичній Республіці Конго, Косово, Ліберії, Лівані, Тимор-Лешті тощо.

© Казакевич О.М., Труш О.О.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ З ПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ – див. ЮНІДО.

ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ (ОУН) – ідеологічно-політичний рух, метою якого була побудова Української Самостійної Соборної Держави. Утворений на Конгресі українських націоналістів (28 січня – 3 лютого 1929 р., м. Відень). Організаціями-засновниками були: Українська військова організація (УВО), Легія українських націоналістів (ЛЮН), Союз української націоналістичної молоді (СУНМ), Групи української національної молоді (ГУНМ). Керівним органом **ОУН** був Провід українських націоналістів (ПУН). Очолював **ОУН** Є.Коновалець до своєї загибелі 23 травня 1938 р. в м.Роттердамі. На Конгресі було прийнято постанови Великого збору Організації українських націоналістів та Устрій Організації українських націоналістів. У постановах розглядались питання державного устрою та державної влади майбутньої Української держави, детально визначались напрями зовнішньої та внутрішньої політики України. Під час Другої світової війни **ОУН** та утворена нею Українська повстанська армія (УПА) вели збройну боротьбу з окупаційними військами Німеччини, збройними формуваннями польських націоналістів (до кінця другої половини 1944 р.) та військовими частинами Червоної Армії (СРСР) (до середини 50-х рр. XX ст.) Після двох розколів **ОУН** у 1940 р. та 1954 р. утворилися три самостійні організації: **ОУН(р)** (“бандерівці”), **ОУН(м)** (“мельниківці”), **ОУН(з)** (“двійкарі”). Діяльність **ОУН** досліджувалась Урядовою комісією з вивчення діяльності **ОУН-УПА**, утвореною постановою КМУ “Про Урядову комісію з вивчення діяльності **ОУН-УПА**” від 12 вересня 1997 р. № 1004, і в 2005 р. було опубліковано Висновки Робочої групи істориків при Урядовій комісії.

© Шевчук Б.М.

ОРЛИК ПИЛИП (11.10.1672 – 24.05.1742) – державний діяч України, генеральний писар,

найближчий соратник гетьмана Івана Мазепи, після смерті якого був проголошений у Бендерах гетьманом України. Найвідоміший укладач першого в історії України конституційного документа – “Пактів і Конституції прав і вольностей Війська Запорізького” (Конституція Пилипа Орлика), тобто договору, який новообраний гетьман за традицією укладав з козацькою старшиною.

В 1712 р. **О.** склав “Звід прав України” і “Маніфест до європейських урядів”. В 1714 р., після припинення російсько-турецької війни, був змушений виїхати у Швецію. З 1720 р. мешкав в Австрії, потім у Чехії. В 1722 р. повернувся на турецьку територію, мешкав у Салоніках (1722-1734), потім у Бухаресті та Ясах. Наприкінці життя намагався заручитися підтримкою Туреччини і Франції проти Російської імперії.

Після смерті Мазепи козацька старшина обрала (5 квітня 1710 р.) **О.** гетьманом Правобережної України (в екзилі). Під час цих виборів були проголошені складені за його безпосередньої участі “Пакти й Конституція прав і вольностей Війська Запорізького” (*Pacta et Constitutiones legum libertatumque Exercitu Zaporoziensis*), що одержали в українській історіографії назву “Конституція Пилипа Орлика” або Бендерська конституція. У даному документі новообраний гетьман і старшина визнали протекторат шведського короля Карла XII над Україною. На думку сучасних українських істориків, цей документ, у випадку його реалізації, міг закласти основи парламентаризму на Україні. “Конституція **О.**” була найдемократичнішою конституцією того часу в Європі та світі, вона забезпечувала демократичний устрій і демократичне державне управління в Україні.

Конституція 1710 р., або Конституція **О.**, є оригінальним добутком вітчизняної політичної думки початку XVIII століття. Її укладали українські автори для вирішення тих реальних проблем, які вже стояли перед Україною. Однак автори Конституції 1710 р. як люди свого часу й громадяни своєї країни широко використовували у своїй роботі ті напрацювання теоретичного й практичного характеру, які пройшли вже перевірку в тогочасній Європі. Найкраще, через освіту та умови життя, їм був відомий досвід державного управління в Польській державі – Речі Посполитій. Політичну теорію і практику польської державності вони свідомо або несвідомо застосовували до українських умов.

Цей документ, який став першою в державницькій історії України “конституційною хартією” (за висловом М.С.Грушевського), на сторіччя визначив шляхи становлення державної ідентичності України. Конституція 1710 р. є не тільки видатним документом історії державного будівництва в Україні, але й свідченням високого рівня зрілості громадсько-політичних сил (і козацької старшини, і привілейованої частини міського населення). У цьому договорі українське суспільство чи не вперше виступає на політичну арену як самостійно організована сила, яку гетьман мав поважати.

О. є автором багатьох поетичних творів, книг, публікацій, у тому числі таких як “Алкід Російський” (панегірик Івану Мазепі; 1695), “Гіппомен Сарматський” (панегірик ніжинському полковнику Івану Обидовському; 1698), а також “Щоденника мандрівника” (*Diariusz podróży*, 1720-1733), який складено польською і французькою мовами. У сучасній Україні засновано премію імені **О.** Національний банк України випустив монету з його зображенням. У Києві в 1993 р. його ім’ям названа вулиця, на якій розташований Верховний Суд України, а в 2006 р. був закладений пам’ятник **О.** зображений на поштовій марці, надрукованій у 1997 р. в серії, присвяченій українським гетьманам. 21 березня 2005 р. Президент України підписав спеціальний Указ “Про відзначення 295-ї річниці та підготовку заходів до 300-ї річниці прийняття Конституції гетьмана Пилипа Орлика”. Цим Указом передбачено видання наукових праць, збірок документів та матеріалів, присвячених історії вітчизняного конституційного права, життю і діяльності історичних діячів, які зробили внесок у його розвиток, зокрема **О.**

© Нікітін В.В.

ОСВІТНІ РЕФОРМИ 60-70-Х РР. XIX СТ. знаменували собою серйозні зміни урядової політики у сфері освіти, характеризувалися суттєвою демократизацією системи управління галуззю, розширенням автономії навчальних закладів. Особливого розвитку набули приватні заклади та жіноча освіта. **О.р.** розпочалися з реорганізації 18 червня 1863 р. міністерства народної освіти і встановлення нового розподілу навчальних округів. Тоді ж був затверджений “Загальний статут імператорських російських університетів”. У 1864 р. розпочалася шкільна

реформа, яка встановлювала три типи загальноосвітніх навчальних закладів: початкові народні училища, прогімназії і гімназії. Для управління народними училищами створювалися губернські й повітові училищні ради. У 1867-1869 рр. зазнали реформування духовні навчальні заклади, а в 70-х рр. завершено реорганізацію військових навчальних закладів.

© Прокопенко Л.Л.

ОСНОВНИЙ КРИТЕРІЙ ОЦІНКИ АВТОРИТЕТУ КЕРІВНИКА.

Це прийняття чи неприйняття підлеглими наказів, доручень, вказівок, що їм адресовані. Для цього останні повинні бути такими, що відповідають цілям організації, зрозумілими, здійсненими та сумісними в цілому з особистими інтересами підлеглих. Об’єктивно для кожного працівника існує так звана “зона індиферентності”, тобто межі, в яких накази, доручення та вказівки приймаються до безумовного виконання, тобто діє авторитет керівника, причому цьому сприяє й загальне ставлення до нього колективу, колективна думка.

© Бакуменко В.Д.

ОСНОВНІ ОБОРОННІ СИЛИ НАТО – діючі й такі, що можуть бути мобілізованими, сухопутні, військово-повітряні і військово-морські сили, спроможні забезпечити стримування і захист від агресії, мають національні й багатонаціональні формування різних рівнів готовності.

© Вітер Д.В.

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ МЕНЕДЖМЕНТУ ЯКОСТІ

– ключові принципи, які складають основу міжнародних стандартів у галузі управління якістю ISO 9000. Серед них: орієнтація на споживача, роль керівництва (керівник має створити умови, необхідні для успішної реалізації всіх принципів системного управління якістю), залучення працівників (кожний працівник має бути залучений до діяльності з управління якістю), процесний і системний підхід до управління (виробництво товарів, послуг і управління розглядаються як сукупність взаємопов’язаних процесів), постійне покращання (покращання має бути складовою частиною системи управління), прийняття рішень, заснованих на фактах (покликане виключити необґрунтовані рішення, які, як

правило, називають вольовими), взаємовигідні відносини з постачальниками.

© Бакуменко В.Д.

ОСНОВНІ СКЛАДНИКИ СОЦІУМУ – базові елементи, з яких складається суспільство. Серед **О.с.с.:** а) базові потреби людини, що, проектуючись на соціальну активність, зумовлюють початковий поділ суспільної праці; б) початковий поділ праці як похідна індивідуальних здібностей людей, що проектується на організацію основних сфер суспільного життя (політичну, економічну, соціальну та духовну), а також на диференціацію відповідних їм соціальних верств; в) архетипи колективного несвідомого, що, проектуючись на основні цінності суспільства, формують систему соціальних норм, стандартів поведінки і способу життя загалом.

© Михненко А.М.

ОСНОВНІ СФЕРИ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ – поняття, що відбиває та узагальнює різнопланові процеси, стосунки, цінності, інститути, чинники суспільного життя, причому як матеріальні, так і ідеальні, як об’єктивні, так і суб’єктивні. До **О.с.с.ж.** можна зарахувати: а) *матеріальну* – це процеси матеріального виробництва, розподілу, обміну, споживання, зокрема продуктивні сили й виробничі відносини, науково-технічний прогрес і технологічна революція; б) *соціально-політичну*, яка включає соціальні та політичні відносини людей у суспільстві (класові, національні, групові, міждержавні тощо), охоплює такі явища й процеси, як революція, реформи, еволюція, війна, а також соціальні інститути (держава, партії, громадські організації; в) *духовну* – широкий комплекс ідей, поглядів, уявлень, тобто весь спектр формування свідомості (як індивідуальної, так і суспільної), її трансформації від однієї інстанції до іншої (засоби масового інформування), перетворення на індивідуальний духовний світ людини; г) *культурно-побутову* – такі процеси та явища, як створення культурних цінностей, освіта, виховання, життя родини, побутові проблеми тощо. **О.с.с.ж.** тісно взаємопов’язані, тому їх необхідно розглядати в єдності.

© Бакуменко В.Д., Михненко А.М.

ОСНОВОПОЛОЖНИЙ АКТ НАТО-РОСІЯ підписаний у 1997 р. в Парижі Гене-

ральним секретарем і главами держав та урядів Північноатлантичного альянсу і президентом Російської Федерації Б.М.Єльциним документ про поглиблення й розширення взаємин між НАТО і Росією та створення структури, необхідної для їх подальшого розвитку. Являє собою зобов’язання про взаємну допомогу в спільній розбудові стабільного, мирного і неподільного континенту на основі партнерства і взаємних інтересів, який описує принципи та механізми партнерства між НАТО і Росією, зокрема є основою створення Постійної Спільної ради НАТО-Росія (ПСР).

© Логвін З.І.

ОСОБИСТІСТЬ у філософському аспекті – це унікальна суб’єктивність, неповторна своєрідність внутрішнього світу індивіда, стійка система соціально-значущих рис, яка дозволяє характеризувати людину як члена того чи іншого суспільства чи громади. В соціологічному аспекті **О.** – цілісність соціальних якостей людини, продукт індивідуального і суспільного розвитку, включення індивіда в систему соціальних відносин за допомогою його активної діяльності. В загальнопсихологічному аспекті **О.** можна визначити як деяке ядро, що інтегрує початок, зв’язує різноманітні психологічні процеси індивіда та повідомляє його поведінці необхідну послідовність і стійкість. Видатна **О.**, завдяки своїм особистим якостям, стає одухотворенням до корінних прогресивних перетворень у своїй країні і на світовій арені, і об’єктивно передумовою для конкретних перетворень. Історична **О.** є пов’язаною з великими історичними подіями у своїй країні і на світовій арені, впливає на них індивідуально позитивно або негативно.

© Валуйський О.О.

ОФІС ЗВ’ЯЗКУ НАТО В УКРАЇНІ – міжнародне представництво НАТО в Україні, відкрите у квітні 1999 р. з метою сприяння участі України у програмі “Партнерство заради миру” (ПЗМ) із максимально повним використанням можливостей, закладених у цьому механізмі, а також поглиблення співпраці між НАТО та державними структурами України. Його відкриття стало конкретним проявом важливості відносин особливого партнерства між Україною та НАТО. **О.з.Н.У.** має три основних завдання.

Насамперед, це підтримання контактів з різними українськими установами та відповідними структурами НАТО, які опікуються розробкою і виконанням заходів співробітництва між Україною та НАТО в рамках ПЗМ та відповідно до Хартії Україна – НАТО. **О.з.Н.У.** також підтримує постійні контакти з посольствами країн НАТО та країн-партнерів щодо розвитку двосторонньої і багатосторонньої співпраці. По-друге, **О.з.Н.У.** надає консультації відповідним органам України та НАТО щодо поточних заходів і галузей можливого поглиблення співпраці. По-третє, **О.з.Н.У.** бере безпосередню участь у виконанні деяких практичних заходів, таких як військові навчання або проведення курсів з питань НАТО при Національній академії оборони України, та сприяє втіленню офіційних контактів між Україною і НАТО на всіх рівнях. Роль **О.з.Н.У.** значно вагоміша, ніж може здатися з огляду на його обмежений штат (6 осіб). Завдяки тому, що **О.з.Н.У.** розташований у тому самому приміщенні, що й Управління євроатлантичного співробітництва Генерального штабу Збройних Сил України та неподалік від Національної академії оборони, Міністерства оборони, працівники **О.з.Н.У.** можуть оперативно особисто спілкуватися з провідними фахівцями та посадовцями, які наділені повноваженнями ухвалювати рішення. **О.з.Н.У.** має унікальне становище, яке дозволяє скласти повну картину програм внутрішніх реформ, що втілюються в Україні, та проектів співробітництва між Україною і НАТО й окремими країнами Альянсу. Завдяки цьому **О.з.Н.У.** є своєрідним рушієм розвитку та підвищення ефективності цих програм. **О.з.Н.У.** багато зробив у напрямі методологічної допомоги Україні у проведенні оборонного огляду та розробки Стратегічного оборонного бюлетеня. Він також намагається допомогти Україні у її зусиллях розширити процес оборонної реформи на інші структури безпеки. Планується започаткувати співпрацю **О.з.Н.У.** з Міністерством з надзвичайних ситуацій України, Міністерством внутрішніх справ України та Державною прикордонною службою України, у такий спосіб забезпечуючи комплексний підхід у галузі реформи силових структур. **О.з.Н.У.** працює над розробкою освітніх та навчальних програм з метою підвищення рівня оперативної сумісності зі збройними силами

країн НАТО та полегшення виконання конкретних заходів Україна – НАТО або у рамках ПЗМ. Основним партнером НАТО у цій галузі виступає Національна академія оборони України, де регулярно проводяться курси підвищення кваліфікації для українських військовослужбовців. Викладання здійснюється англійською мовою відповідно до стандартів НАТО. Академія щорічно організовує для слухачів “Міжнародний тиждень”, який проводиться за участі Оборонного коледжу НАТО у м.Римі. До того ж **О.з.Н.У.** продовжує щоденну співпрацю з Управлінням євроатлантичної інтеграції Генерального штабу ЗС України і дедалі активніше співпрацює з командуваннями видів Збройних Сил України та окремими підрозділами, визначеними для участі у ПЗМ, щоб сприяти створенню в Україні гнучких, мобільних сил, які відповідали б сучасним потребам національної безпеки України та були оперативно сумісними з військами країн НАТО.

© Кальниць Ю.Г.

ОФШОРНІ ЗОНИ (англ. *offshore* “за межами берега”) – держави або території, які заохочують приплив іноземного капіталу шляхом надання нерезидентним суб’єктам підприємницької діяльності податкових та інших пільг. Термін використовується з кінця 50-х років. Режим офшорної зони передбачає спрощення процесу реєстрації нерезидентів, занижені або відсутні ставки податків на прибуток фізичних осіб та дохід компаній, гарантування конфіденційності діяльності та звільнення від державного валютного контролю. Залежно від конкретних економічних та політичних умов кожна країна створює власні умови існування офшорних зон, які можуть передбачати більш або менш жорсткий контроль за діяльністю офшорних компаній. Найбільш м’який режим діяльності існує для офшорних компаній, зареєстрованих на Британських Віргінських островах, Кайманових островах та в деяких інших дрібних державах, що розвиваються. Значно більший контроль за капіталами характерний для Кіпру та Ірландії, які з цієї причини іноді не вважаються стандартними офшорними країнами.

© Казакевич Г.М.

ОХЛОКРАТІЯ (лат. *ochlos* – натовп та *cratia* – влада) – панування, влада натовпу. Поняття

вперше було використано в “Загальній історії” Полібія. За Полібієм монархічна, аристократична й демократична держава з часом вироджуються відповідно в тиранію, олігархію й **О.** (форму державного устрою, яка виникає через максимальний, спотворений розвиток демократії – панування нижчих верств, найгірших представників суспільства). Поняття “**О.**” широко використовувалося в часи пізньої античності, в епоху Відродження. У 80-х рр. XIX ст. Г.Лебон став одним з перших науковців, що присвятив спеціальні дослідження феномену натовпу, розвиваючи разом з Г.Тардом теорію “масового суспільства”. Лебон вважав, що внаслідок промислової революції, зростання міст і розвитку засобів комунікації натовпи маргіналізованих осіб, які являють собою деструктивну некеровану силу, будуть визначати характер соціальних процесів і стиль життя суспільства, що в кінцевому підсумку призведе до занепаду європейської цивілізації. Сам Лебон використовував замість терміна “**О.**” термін “масове суспільство”, який поступово витіснив термін “**О.**” з наукового обігу. У наш час термін “**О.**” використовується переважно в політичній філософії й політичній публіцистиці, виступаючи синонімом домінування при визначенні політичного курсу авантюристськи налаштованих, некомпетентних соціальних верств, які орієнтовані на популістські лозунги, сповідують анархічні, антидержавні ідеї та виступають як провокаційні сили, ініціатори різного роду безпорядків тощо.

© Ребкало В.А.

ОЦІНЮВАННЯ (англ. *evaluation*) – систематичний процес порівняння діяльності та/чи результатів виконання програми або політики із цілями, завданнями, комплексом явних або неявно виражених стандартів з метою внесення необхідних адміністративних чи політичних змін. **О.** може бути зовнішнім та внутрішнім, кількісним та якісним, формувальним та підсумковим, бути орієнтованим на цілі, рішення, клієнта, практичне використання тощо. В системі органів публічної влади **О.** є аналітичною діяльністю, спрямованою на збір, аналіз, тлумачення та передавання інформації про економічність, ефективність, результативність політики, програм, проектів, які здійснюються з метою

поліпшення соціальних умов. **О.** має бути систематичним та об’єктивним, оскільки спрямоване на заплановані, поточні або завершені управлінські впливи і стосується процесу визначення цінності або значущості діяльності, політики чи програми.

© Приходченко Л.Л.

ОЦІНЮВАННЯ ПЕРСОНАЛУ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ – здійснення процесу співвідношення результатів діяльності персоналу державної служби з цілями, які стоять перед державною службою. Існує два види оцінювання кадрів державної служби, зокрема: індивідуальна оцінка державного службовця (до методів оцінки належать психологічні тести, методики, оцінка професійних знань, умінь, навичок; оцінка професійного досвіду, якості виконання своїх обов’язків, професійної культури, результативності праці тощо); колективна оцінка кадрів державної служби (до методів належать усі вищезгадані, а також методи групової діагностики, психологічні ділові ігри тощо). Крім того, оцінка кадрів може бути як попередньою (що здійснюється при відборі спеціалістів, формуванні кадрового резерву), так і поточною (впродовж проходження державної служби). Під час **О.п.с.д.с.** можна використовувати наступні дві групи методик: методи, в основі яких лежать формалізовані підходи (анкетування, тестування тощо); методи, засновані на використанні неформалізованих підходів (співбесіда, групова дискусія, спостереження тощо). Крім того, слід мати на увазі, що оцінювання кадрів – специфічна кадрова технологія, оскільки використовується як шлях реалізації всіх інших кадрових технологій: за допомогою оцінювання відбираються фахівці на певні посади, оцінювання відбувається під час реалізації плану кар’єрного зростання та адаптаційного процесу, під час мотивації оцінюються результати діяльності державного службовця тощо.

© Пархоменко-Куцєвіл О.І.

ОЦІНЮВАННЯ ПЕРСОНАЛУ В СИСТЕМІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ – здійснення процесу співвідношення результатів діяльності персоналу органів місцевого самоврядування, які стоять перед

цими державними органами. Див. також *Оцінювання персоналу в системі державної служби*.

© Пархоменко-Куцєвіл О.І.

ОЦІНЮВАННЯ ПРОГРАМ ТА ПРОЕКТІВ – процес визначення очікуваних суспільно-корисних результатів реалізації програм і проектів, що здійснюється на основі вимірювання майбутніх вигод-витрат у координатах результативності, ефективності, економічності. В аналізі публічної політики – систематичне дослідження процесу реалізації програм і проектів з огляду на відповідність впливів цілям політики, встановлення ефективності та результативності політики де-факто. Методами проведення оцінювання виступають аналіз суспільних вигод-витрат та його модифікації (аналіз витрати-ефективність, витрати-корисність), повторне оцінювання, оцінювання самого оцінювання (метааналіз). Інструментами оцінювання виступають фокус-групи, аналіз конкретних ситуацій, бенчмаркінг, трендовий і кореляційно-регресійний аналіз тощо.

© Кокіц О.П.

ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМ ДЕРЖАВНОГО РІВНЯ. Серед таких результатів: вироблення нових знань щодо об'єкта аналізу та факторів впливу на нього; виявлення нових питань і проблем, що потребують вирішення; синтез моделей (теоретичних, інформаційних тощо)

об'єкта аналізу та прогнозування за їх допомогою розвитку процесів у такому об'єкті; планування діяльності об'єкта аналізу щодо вирішення проблеми на певну перспективу (довгострокову, середньострокову або короткострокову), зокрема виявлення доцільності тих чи інших цілей та дій, визначення конкретних завдань; формування або оновлення організаційних структур та колективів виконавців, відповідальних за вирішення даної проблеми; розроблення мотиваційних заходів для забезпечення ефективного вирішення даної проблеми; створення або удосконалення системи комунікації, зокрема моніторингу та інформаційно-методичного ресурсу, що відповідають завданням та планам вирішення даної проблеми; оцінювання стану вирішення проблеми та забезпечення з цією метою ефективної системи контролю на всіх етапах вирішення проблеми; коригування планів, зокрема заходів (зміна завдань, припинення виконання тощо), що втратили свою актуальність або не забезпечують досягнення поставлених цілей; підготовка та вибір альтернативних державно-управлінських рішень для вирішення проблеми; підвищення рівня або якості керування вирішенням даної проблеми; поповнення досвіду управлінців як єдності знань, умінь та навичок, результатом чого є процес більш досконалого вирішення аналогічних проблем у майбутньому; освоєння та застосування нових підходів, принципів, методів, методик і прийомів дослідження об'єкта аналізу.

© Кальниш Ю.Г.

П

ПАБЛІК РИЛЕЙШНЗ (англ. *public relations*) – зв’язок з громадськістю: 1) діяльність, спрямована на встановлення взаєморозуміння і доброзичливості між організацією та іншими людьми, громадськими організаціями і суспільством у цілому шляхом поширення повної і правдивої інформації та оцінки зворотної реакції; 2) одна із специфічних функцій управління, яка сприяє встановленню та підтриманню взаєморозуміння і співробітництва між організацією та громадськістю.

П.р. – діяльність, що виникла в процесі демократизації суспільства, невід’ємною складовою якої є право громадян знати все, що стосується суспільного життя.

Батьківщиною **П.р.** як наукової дисципліни вважається США, однак протягом останніх 60-ти років вона інтенсивно використовується в управлінській практиці багатьох країн. В Україні **П.р.** починає використовуватися з кінця 80-х рр. ХХ ст. Найпоширеніші методи **П.р.**, за допомогою яких налагоджується взаємопорозуміння між організацією та громадськістю, прийнятні для використання в будь-якій сфері та будь-якій країні. До таких методів належать: взаємодія із засобами масової інформації; використання друкованої продукції (прес-релізи, брошури, листівки), фотографії, кінопродукції, усного мовлення; участь у ярмарках і виставках; престижна реклама; лобіювання; спонсорство; проведення конференцій.

П.р. – складова інституту управління не лише в комерційній сфері чи промисловості, а й у сфері політичної та урядової діяльності. У практиці державного управління **П.р.** використовується для розв’язання двох основних завдань: 1) регулярного надання інформації про діяльність державних установ та їх плани; 2) освіти та виховання суспільства в питаннях законодавства, права, захисту навколишнього середовища та інших аспектах громадського життя.

У державних установах **П.р.** може здійснюватися різними шляхами: створенням відділів зв’язків з громадськістю; інформаційних служб; прес-відділів; залученням консультантів та експертів. В Україні не всі органи державного управління (навіть центральні органи виконавчої влади) мають у своєму складі відділи зв’язків з громадськістю. Так, наприклад, до складу Міністерства аграрної політики України в 2007 р. входили відділ у зв’язках з Верховною Радою України і координації законотворчої роботи й відділ виставок та інформації.

П.р. також використовується політичними партіями для реклами політики своєї партії та її кандидатів. Проте **П.р.** у центральних і місцевих органах влади не повинна мати політичного характеру, вона має сприяти розвитку демократії, а не слугувати інтересам окремих політичних партій.

З практикою **П.р.** нерозривно пов’язане ім’я англійського вченого, Генерального секретаря Міжнародної асоціації публік рилейшнз (ШПА) Сема Блека, який у 1962 р. видав книгу “Практика Публік рилейшнз”, яка стала взірцем глибокого розуміння теорії та практики **П.р.**

© Лозинська Т.М.

ПАЛАНКА – адміністративно-територіальна одиниця Вольностей Війська Запорозького Низового в період Нової Січі (1734-1775). Виникнення зумовлене збільшенням території та населення, що ускладнило здійснення управління з єдиного центру – Коша Запорозької Січі. Уся територія Вольностей поділялася на 8 **П.**: три на правому та п’ять на лівому березі Дніпра. Управління **П.** здійснювала старшина (очолював **П.** полковник), яку спочатку обирали, а з 50-х рр. призначав Кіш Запорозької Січі. На **П.** старшину покладалися військово-адміністративні (у тому числі й охорона кордонів, розвідка) та судові функції. **П.** називався також адміні-

стративний центр, у якому розташовувалася старшина і невеликий військовий загін. Звідси, напевно, походить і назва, яка в перекладі з турецької означає: невелика фортеця з гарнізоном.

© Брайченко О.Д.

ПАН'ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ – громадське об'єднання на чолі з Р.Куденхов-Калергі, створене за рішенням першого Пан'європейського конгресу (Відень, 1926 р.). Відділи союзу діяли в Австрії, державах Балтії, Німеччині, Польщі, Франції, Чехословаччині та інших країнах. Основне завдання **П.с.** його учасники вбачали в поширенні ідеї єдиної Європи з метою утворення в перспективі Сполучених Штатів Європи. У русі брали участь багато відомих політиків, письменників, учених, його підтримували У.Черчилль, Т.Масарик, Е.Ерріо, К.Реннер, Л.Блюм та ін. Регулярно скликалися Пан'європейські конгреси: Берлін (1930), Базель (1932), Відень (1935), Нью-Йорк (1943). Ідеї європейської єдності, проголошені пан'європейським рухом, заклали фундамент планів майбутніх перетворень в Європі.

© Прокопенко Л.Л.

ПАНРЕГІОНАЛІЗМ (англ. *Panregionalism*) – геополітична модель світу, що вибудована на основі концепції “Великих просторів”. Як відомо, у післявоєнні роки в політичному житті Веймарської республіки поступово набирала чинності ідея про “перенаселеність” Німеччини. Чималий внесок у її обґрунтування зробили й німецькі вчені-геополітики. К.Гаусхофер у зв'язку з цим так трактував “теорію життєвого простору”: “Якщо у нас на 1 кв. км бідної північно-альпійської площі туляться і здобувають собі їжу 130 осіб, а в усіх багатих країнах колоніями на такій самій площі здобувають собі засоби до існування лише 7, 9, 15, 23, 25 осіб, притому на більш родючих землях, то сам Бог виправдовує прагнення німців до справедливого розширення “життєвого простору”. На його думку, саме щільність населення є одним з найважливіших факторів у психологічній підготовці населення до Другої світової війни.

Після Першої світової війни Німеччина втратила всі свої колонії, і це спонукало К. Гаусхофера до визначення місця й ролі Німеччини у світі. У результаті наукових пошуків

у 1920-1940-і рр. виник термін “**П.**” як інтерпретація поняття про глобальні економічні регіони. Пан-регіони К.Гаусхофера були більше, ніж просто економічні блоки. Вони були засновані на “пан-ідеї”, яка забезпечувала ідеологічний базис для розвитку регіону. К.Гаусхофер писав, що у другій половині ХХ ст. геополітичні структури, що розвиваються по меридіональних напрямках (США - Латинська Америка; Європа - Африка; Японія - Океанія; “стратегія теплих морів” СРСР), зміняться в бік глобального поневолення США всієї планети. Звідси випливало прагнення автора поділити світ заздалегідь. Кожен пан-регіон складався в його інтерпретації з ядра і периферії: пан-Америка з ядром у США, Євро-Африка з ядром у Німеччині та пан-Азія з ядром в Японії. У подальшому модель була доповнена пан-Росією зі сферою впливу в Ірані, Афганістані і на Індостані.

© Розпунтенко І.В.

ПАРАДИГМА (від грец. *paradeigma* – приклад, зразок) – сукупність філософських, загальнотеоретичних, методологічних, світоглядних, наукових, управлінських та інших настанов, які сформувалися історично і прийняті у певній спільноті як зразок, норма, стандарт вирішення проблем; система основних наукових досягнень (теорій, методів), згідно з якими організовується дослідницька практика в конкретній сфері знань у певний період (наприклад відправна парадигма дослідження). До *структури П.* входять: 1) символічні узагальнення, формальний апарат і мова; 2) метафізичні компоненти, фундаментальні теоретичні й методологічні принципи світобачення; 3) цінності, що задають пануючі ідеали і норми побудови та обґрунтування наукового знання.

Термін “**П.**” найчастіше використовується у значенні “теорія”, “концепція”, “доктрина”, “модель”, “уявлення”, “система поглядів”. **П.** співвідноситься з концепцією як часткове і ціле, відрізняючись від останнього тим, що **П.** є системою уявлень, характерною для певного етапу розвитку науки, культури, суспільного життя; являє собою приклад або показовий випадок концепції чи теоретичного підходу. Наука пройшла у своєму розвитку через кілька **П.**: метафізичну, діалектичну, класичну, посткласичну, постмодерністську. В сучасній науці широко застосо-

вуються і добре уживаються нерідко протилежні **П.**, тому зростає потреба у міжпарадигмальному діалозі дослідників.

П. в державному управлінні - системи поглядів на явища, об'єкти і процеси в державному управлінні, що на певному етапі розвитку держави і суспільства підтвердили свою справедливості і тому поділяються переважною кількістю фахівців. Виділяють кілька відносно самостійних **П.**, які надають державному управлінню не тільки різноманітності змістових контекстів, але і методологічного змісту, а саме:

- інституційна **П.**, за якої державне управління являє собою сукупність інститутів, що здійснюють управлінську діяльність;
- діяльнисна **П.**, за якої державне управління являє собою діяльність з управління державою;
- нормативно-правова **П.**, за якої державне управління виступає як нормативно-правова система, що справляє правовий вплив на суспільство;
- сциєнтична **П.**, за якої державне управління є специфічною галуззю наукового знання, що реалізується в діяльності держави;
- системна **П.**, за якої державне управління представляється у вигляді відкритої системи, яка вимагає системної регуляції;
- соціальна **П.** - сукупність цінностей, досвіду, інформації та очікувань, яку поділяє співтовариство і яка формує бачення бажаної та досяжної реальності, мобілізує соціум на пошук ресурсів і самоорганізацію для досягнення очікуваних результатів;
- суспільно-політична **П.** - це фундаментальна картина соціального стану в певний історичний період, що містить комплекс основних уявлень, концепцій, теорій і течій про суспільство, сакральне та світське, про індивіда і державу;
- інструментальна **П.**, за якої державне управління є сукупністю інструментів управління державою та її впливів на суспільство;
- інноваційна **П.**, за якої державне управління виступає як найважливіший механізм реалізації інновацій, оновлення всіх сфер суспільства;
- патерналістська **П.**, за якої державне управління є сферою централізованого розподілу ресурсів;
- ліберальна **П.**, за якої державне управління є способом регулювання відносин між суб'єктами політики.

Характерний для державного управління мультипарадигматизм виявляється у системі

розпорошених світоглядних орієнтацій, пізнавальний фундамент яких становлять принципи різноманітності, неповторності та плюралізму вихідних методологічних установок. У широкому значенні **П.** державного управління - система основних наукових досягнень у сфері державного управління, що є продуктом його бачення та осмислення, сукупністю уявлень про його об'єкт, процеси, явища як образу його бажаного майбутнього стану, набору системоутворюючих ідей і соціальних цінностей, як сценарію можливих подій, обставин та наслідків і як свідчення міри професіоналізму суб'єктів державного управління, як продукту розумової праці керівників усіх рівнів управління. З цієї точки зору **П.** державного управління включає пізнавальний, аналітичний, ціннісний, творчий і організаційно-вольовий компоненти.

© Крупник А.С., Чабанова Ю.В.

ПАРАДИГМИ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ. Початкові концептуальні схеми, моделі постановки проблем і їх вирішення, методів дослідження у сфері державного управління, що панують протягом певного історичного періоду. Сучасна **П.д.у.**, за оцінкою американських учених З.Лана та К.Андерс, систематизує актуальні напрями державного управління і визначає основні їх аспекти, зокрема політичний, правовий, історичний, менеджерський, етичний та інтегрований. За іншим тлумаченням, **П.д.у.** - це система основних наукових досягнень у сфері державного управління - теорій, методів, згідно з якими організовується діяльність, це теоретичний опис або модель постановки проблеми, прийнята як зразок розв'язання завдань. При цьому науковий термін "парадигма" найчастіше використовується у значенні "теорія", "концепція", "доктрина", "модель", "уявлення", "система поглядів". Можна також тлумачити **П.д.у.** як продукт бачення й осмислення державного управління, сукупність уявлень про його об'єкт, процеси, явища, як образ його бажаного майбутнього стану, набір системоутворюючих ідей і соціальних цінностей, як сценарій можливих подій, обставин і наслідків, і як свідчення міри професіоналізму суб'єктів державного управління, як продукт розумової праці керівників усіх рівнів управління. З цього погляду **П.д.у.** включає пізна-

вальний, аналітичний, ціннісний, творчий і організаційно-вольовий компоненти.

© Бакуменко В.Д.

ПАРИЗЬКА ХАРТІЯ ДЛЯ НОВОЇ ЄВРОПИ – міжнародна угода, яка була ухвалена Конференцією з питань безпеки та співробітництва в Європі 21 листопада 1990 р. Ця угода сформувала світове бачення, яке зберігає всю свою актуальність і донині. Демократія, правова держава та свобода слова, захист прав людини й основних свобод у Європі рівноправних держав-учасниць. У сфері безпеки Хартія визначила вирішальну позицію: безпека в Європі є неподільною, а безпека кожної європейської держави нерозривно пов'язана з безпекою всіх інших європейських держав.

© Мельник Ю.В.

ПАРИЗЬКИЙ КЛУБ – міжнародна неформальна група країн-кредиторів, мета якої полягає в пошуку координованих рішень стосовно труднощів з виплатою зовнішніх боргів країн-боржників. **П.к.** проводить “перепланування” боргів, тобто полегшує умови виплати боргу шляхом надання відстрочок або списання боргових зобов'язань. Представники країн-членів **П.к.** збираються 10-11 разів на рік у Парижі. Голова **П.к.** одночасно є головою Французького казначейства. Генеральний секретаріат також складається зі співробітників цієї установи. До складу **П.к.** входять Австрія, Австралія, Бельгія, Канада, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Ірландія, Італія, Японія, Нідерланди, Норвегія, Росія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Велика Британія, США. На тимчасовій основі участь у процесі перепланування боргів можуть брати інші держави-кредитори.

© Казакевич Г.М.

ПАРЛАМЕНТ – (фр. *parler* – говорити) – назва вищого представницького та законодавчого органу в демократичних країнах. **П.** як орган станового представництва був скликаний у 1265 р. в Англії, реально цей інститут влади почав функціонувати після буржуазних революцій XVII- XVIII ст. в Європі. Основними функціями **П.** як політичного інституту влади є: представництво інтересів різних політичних верств у владі й вибір та визначення альтернатив суспільного розвитку і розробка та прийняття законів; політич-

ний контроль над урядом; забезпечення легітимності рішень, які приймаються. За структурою **П.** бувають однопалатні та двопалатні. **П.** першого типу переважно існують у тих країнах, що розвиваються по шляху демократії. Кількісний склад **П.** залежить від норм представництва, тобто середньої кількості виборців, яких представляє депутат. За професійним складом більшість у **П.** складають юристи. Майже у всіх **П.** кількість депутатів жінок є незначною. Винятком є Скандинавські країни. Компетенція сучасних **П.** буває або чітко визначеною (США, Франція), не визначено (Італія, Ірландія) і відносно визначеною (Індія, ФРН).

© Вировий С.І.

ПАРЛАМЕНТСЬКА АСАМБЛЕЯ РАДИ ЄВРОПИ – дорадчий орган Ради Європи (аббревіатура – **ПАРЄ**), інституція, що покликана сприяти європейському співробітництву на якнайширшій основі. Її діяльність базується на повазі до фундаментальних засад плюралістичної демократії, прав людини та верховенства права. **ПАРЄ** складається з Комітету міністрів (до нього входять міністри закордонних справ), а також Асамблеї. Члени Асамблеї (315 членів і стільки ж заступників) обираються або призначаються національними парламентами з числа депутатів. Чисельність делегації коливається від 2 до 18, залежно від чисельності населення країни, яку вони представляють. Депутати **ПАРЄ** можуть приєднуватися до депутатських груп, яких діє принаймні 5, у тому числі група соціалістів, група європейської народної партії, група європейських демократів, група лібералів, демократів і реформаторів, група за європейське об'єднання лівих сил. Роботу **ПАРЄ** забезпечують Комітети, найвпливовішими вважаються Об'єднаний комітет, Моніторинговий комітет і Комітет у справах правил процедур та недоторканості. У складі **ПАРЄ** діють спеціалізовані комісії з питань: політичних, правових, захисту прав людини, соціальних, охорони здоров'я та сім'ї, культури та освіти, охорони навколишнього середовища, регіонального планування та місцевих влад, науки і техніки, сільського господарства та розвитку сільської місцевості, економічного розвитку, зв'язків з країнами, що не є членами Ради Європи, міграцій, біженців і демографії, парламентських та громадських зв'язків. Асамблея

обирає президента з числа депутатів, зазвичай, на три однорічні строки, 17 віце-президентів, генерального секретаря Ради Європи та його заступника, секретаря Асамблеї та суддів Європейського суду з прав людини. Рішення **ПАРЄ** мають рекомендаційний характер, проте вони істотно впливають на діяльність національних урядів та парламентів. **ПАРЄ** виступила також ініціатором європейських конвенцій, у тому числі Європейської конвенції з прав людини. Під егідою організації проводяться відкриті парламентські слухання, конференції, симпозіуми тощо. Перше засідання **ПАРЄ** відбулося 10 серпня 1949 р. Нині до складу організації входить 46 парламентських делегацій. Статус спостерігачів мають делегації від Ватикану, Канади, Мексики, США та Японії. За недотримання принципів демократії та прав людини країна може бути виключена з **ПАРЄ** (як наприклад, Греція, яку 1970 р. виключили на чотири роки). Сесії **ПАРЄ** відбуваються 5 разів на рік: чотири рази у м. Страсбурзі (Франція) і один раз в одній із країн, що є членом **ПАРЄ**. Україна стала членом **ПАРЄ** 9 листопада 1995 р. і з того часу активно співпрацює з цією організацією. Делегація від України складається з 12 депутатів Верховної Ради.

© Казакевич Г.М., Логвін З.І.

ПАРЛАМЕНТСЬКЕ ПРАВО – підгалузь конституційного права, яка регламентує процедурно-процесуальні індивідуальні та колективні форми й методи, що стосуються порядку роботи парламенту, ведення його пленарних засідань, прийняття ним рішень, голосування, формування органів виконавчої, судової влади, перебіг законодавчих процедур, прийняття актів, здійснення контрольних повноважень тощо.

© Михненко А.М., Марчук Р.П.

ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ КОНТРОЛЬ – одне із фундаментальних прав вищого представницького органу, засіб організації проведення державного контролю, головними методами і формами якого є постановка питання про довіру уряду, парламентське розслідування, яке може спричинити застосування процедури імпічменту глави держави, створення спеціального контрольного органу парламенту (рахункової палати, рахункового суду), діяльність яких має не

політичний, а конкретно-управлінський характер. В Україні **П.к.** здійснюється Верховною Радою України відповідно до встановлених Конституцією України повноважень як безпосередньо, так і через свій контрольний орган.

© Бакуменко В.Д.

ПАРСОНС ТОЛКОТТ (1902-1979) – видатний американський соціолог. Основні роботи: “Структура соціальної дії” (1937), “Соціальна система” (1951), “До загальної теорії дії” (1951), “Суспільства: еволюційні й порівняльні перспективи” (1966), “Система сучасних суспільств” (1971), “Соціальна дія та умови людського існування” (1978) та ін. Сформулював концепцію структурно-функціонального підходу, яка полягає в концентрації уваги дослідника на діалектичному взаємозв’язку між структурою і функціями складових елементів соціальних систем. Він підкреслював, що структура є анатомією соціальної системи, а функції – її фізіологією. Функціонування соціальних систем реалізується як процес соціальної дії, орієнтованої на певні цінності: 1) “універсалізм - партикуляризм”; 2) “досягнення - пропонування”; 3) “афективність - нейтральність”; 4) “специфічність - дифузність”; 5) “орієнтація на себе - орієнтація на колектив”. Ці п’ять опозицій соціальної дії реалізуються за чотирма системними рівнями: суб’єкта дії, де опозиції проявляються як різноманітні варіанти реальних форм соціальних дій; особистості, де опозиції є потребами-установками; соціальної системи, де протилежні орієнтації розкриваються як рольові очікування; культури, де всі п’ять варіантів дії виступають як нормативні зразки. Таким чином, за **П.**, соціальна система складається з чотирьох підсистем, кожна з яких виконує свою функцію: 1) економіка - адаптація до зовнішнього середовища, 2) політика - ціледосягнення; 3) право - інтеграція; 4) культура - латентна підтримка взірців.

© Сурмін Ю.П.

ПАРТІЯ ВЛАДИ – політична сила, партія, яка за умов парламентської форми правління і партійно-пропорційної виборчої системи здобула право на формування уряду, виборовши більшість місць у парламенті. Некоректним є використання цього поняття для

позначення представників колишнього компартійного істеблішменту або прихованих центрів впливу на легальні структури врядування. **П.в.** є цілком легальним і відкритим володінням якоюсь партією важелями державного врядування, здобуте внаслідок відкритих політичних змагань, насамперед на виборах.

© Михненко А.М.

ПАРТНЕРСТВО - спільна діяльність людей, організацій, заснована на рівних правах та обов'язках, спрямована на досягнення загальної мети.

© Михненко А.М.

ПАРТНЕРСТВО ЗАРАДИ МИРУ – важлива ініціатива, програма, запропонована НАТО у 1994 р. з метою зміцнення стабільності та миру в Європі після завершення “холодної війни”. **П.з.м.** передбачає добровільне приєднання до неї європейських держав-учасниць Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), які мають бажання і можливість зробити свій внесок у Програму. Програма зосереджена на співпраці в оборонній галузі, але виходить за рамки діалогу і спрямована на досягнення реальних партнерських відносин, підвищення рівня взаємної довіри, на інтенсифікацію політичного і військового співробітництва в Європі. Умовою приєднання до Програми є відданість країни демократичним принципам, на яких ґрунтується Північноатлантичний альянс. Усі учасники Програми є також і членами Ради євроатлантичного партнерства (РЄАП), яка створює загальні рамки співпраці між НАТО та її партнерами, але **П.з.м.** зберігає власну самобутність у межах гнучких рамок РЄАП та має свої елементи і процедури. Воно ґрунтується на двосторонніх відносинах між НАТО і кожною країною, яка приєдналась до Програми.

© Говоруха В.В.

ПАСПОРТ БЮДЖЕТНОЇ ПРОГРАМИ – документ, що визначає суму коштів, необхідних для виконання бюджетної програми, законодавчі підстави її реалізації, мету, завдання, напрями діяльності, відповідальних виконавців, результативні показники та інші характеристики бюджетної програми. На підставі **П.б.п.** здійснюється контроль за цілю-

вим та ефективним використанням бюджетних коштів і аналіз виконання бюджетної програми. **П.б.п.** формується виходячи з бюджетних запитів, поданих головними розпорядниками бюджетних коштів, та відповідних бюджетних призначень. **П.б.п.** розробляються головними розпорядниками бюджетних коштів щороку за кожною бюджетною програмою, затверджуються спільним наказом Міністерства фінансів України та відповідного головного розпорядника бюджетних коштів у місячний термін з дня набрання чинності законом про державний бюджет.

© Кириленко О.П.

ПАСПОРТ СПЕЦІАЛЬНОСТІ “ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ” див. *Наукові спеціальності державного управління.*

ПАТЕРНАЛІЗМ (з лат. *pater* – батько, *paternus* – батьківський) у загальному розумінні – настанова на батьківську турботу; теорія та практика вияву опікування стосовно молодших, слабкіших, підлеглих, менш захищених соціально, економічно та політично осіб, груп, держав; перенесення сімейних ролей на інші сфери соціальної діяльності. Характерними рисами **П.** є стан залежності та ієрархії. **П.** існує в сферах: 1) міжособистісних стосунків як “батьківська” опіка про іншу людину; 2) трудових стосунків як турбота підприємців про своїх співробітників, яка виражається в благодійних заходах, додаткових виплатах та пільгах працівникам, культивуванні організаційної спільності, що практикуються з метою підвищення ефективності праці, закріплення та мотивування кадрів, пом'якшення напруженості в професійних відносинах; 3) відносинах внутрішньодержавних як турбота держави про своїх громадян, її обов'язок забезпечувати задоволення їх потреб за державний рахунок, 4) міжнародних відносинах як опіка сильними державами колоній, більш слабких країн. **П.** у державній політиці виявляється в покровительстві держави стосовно залежних від неї суб'єктів (громадян, соціальних груп, держав). Держава визначає, що є добром, детально регламентує діяльність суспільства, здійснює розподіл благ із врахуванням позицій громадян в ієрархічній системі влади. **П.** передбачає сильну вертикаль державної влади та слабкість структур громадянського суспільства. В обмін на про-

текцію від тих, кого опікують, очікується лояльність і слухняність. Соціальна політика держави є патерналістською, якщо: 1) соціальний патронаж здійснюється над членами певних груп, яким приписується нездатність до самозабезпечення; 2) її метою є забезпечення слухняності, лояльності та політичної підтримки в обмін на здійснену допомогу. Явище **П.** – продукт традиційного суспільства. До нього тяжів у соціальній та економічній політиці Радянський Союз, в якому державний **П.** виступав як партійний **П.** У політичній царині **П.** притаманний тоталітарним та почасти соціальним державам. Сучасні теоретики **П.** (Дж. Дворкін, Р.Картер, Дж. Фейнберг та ін.) вважають, що державний **П.** можна поєднувати з демократичними принципами, фіксуючи межі втручання держави в поле вільного вибору особи. Зміни у підходах до **П.** виражаються в тому, що старий **П.** стояв на позиції – держава знає, що є благом для її громадян, та примушує їх до реалізації цього блага, сучасний м'який **П.** констатує – держава допомагає в реалізації блага, яке обирають її громадяни. При цьому теоретиками наголошується, що **П.** може бути прийнятний лише в сукупності з чіткими інституційними гарантіями, що попереджають надмірне обмеження особистої свободи. Критики вказують на те, що м'який **П.** також відбирає владу у людини і віддає її державі, яка не завжди використовує чіткі гуманістичні критерії у своїй діяльності. В суспільній теорії з критикою **П.** виступають І.Кант, В. фон Гумбольдт, Дж. Міль; З.Бауман, Дж.Вілсон, М.Смайлі, Р.Холм та ін. вважають, що **П.** є такою формою соціально-політичної організації суспільства, яка протистоїть демократії та ідеям громадянського суспільства. Альтернативними щодо **П.** є сучасні ліберальні теорії, які відстоюють право особи вирішувати власну долю.

© Василювська Т.Е.

ПАТОЛОГІЇ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – недоліки в державному управлінні, що набули хронічного характеру. Термін “управлінські патології” використаний російським ученим М.Пригожиным для позначення певного класу феноменів, що стійко відтворюються та проявляються в різних поколіннях керівників. Поширеною управлінською патологією взагалі та державно-управлінською зокрема є розрив між

рішеннями та їх виконанням. Для боротьби з цим явищем необхідний ретельний аналіз можливостей та труднощів реалізації рішень, співвідношення сил, що сприяють і протистоять йому, ймовірності ризику, можливої зміни умов ще на стадії підготовки та прийняття рішення. Наведемо деякі інші феномени, які є найбільш поширеними або суттєвими за впливом і негативними наслідками. Серед них наступні: зростання без розвитку як наслідок нездатності до змін, неприйняття очікуваних нововведень або невміння їх здійснювати; превалювання процедур та особистісного розуміння справи над цілями; використання ресурсів організації у власних, корисливих цілях; невідповідність займаним посадам; формування рішень відповідно до очікувань вищестоящих керівників або певних сил; прийняття рішень-антонімів типу об'єднати-роз'єднати, централізувати-децентралізувати; маніпулювання фактами, їх фільтрація залежно від ситуації та особистих потреб й інтересів; імітація раціонального аналізу, за яким криються хибні підходи та помилки в управлінні; втрата керованості внаслідок погіршення відносин з підлеглими; надмірної їх чисельності; перевантаження їх великим обсягом завдань та інформації; слабкої вмотивованості праці персоналу; посилення розбіжностей між формальною та неформальною структурами організації; виникнення конфліктів; дублювання існуючого організаційного порядку в наказах, розпорядженнях, інструкціях; відчуження працівників від прийняття та реалізації рішень, втрата в їх діяльності творчості; прийняття рішення, доручення всупереч заведеному організаційному порядку без залучення нижчестоящих керівників; концентрація уваги в роботі керівників з підлеглими на оцінці недоліків, а не досягнень; фактор емоційного впливу на рішення, небажання визнавати власні помилки. Позбавлення від вищезазначених недоліків є одним з головних завдань реформування існуючої системи державного управління.

© Бакуменко В.Д.

ПАТРІОТИЗМ (грец. *πατριώτης* – співвітчизник, *πατρίς* – вітчизна) – морально-етичний та політичний принцип, сутність якого полягає у почутті любові до рідного краю, Батьківщини, своєї країни. Історичне джерело **П.** – тисячоліттями закріплене існу-

вання окремих держав, що формувало зв'язок з рідною землею, мовою, традиціями. В умовах утворення націй та національних держав **П.** стає частиною суспільної свідомості. Традиційно розрізняють два поняття **П.** – конституційний та етнонаціональний. Сутність конституційного **П.** в дотриманні рамок конституції держави, на ідеях якої базується поняття Батьківщина. Етнонаціональний **П.** – синонім поняття “націоналізм”. У контексті державного управління варто зазначити, що патріот любить Батьківщину, а не владу чи державно-управлінський апарат. Абсолютизований **П.**, який виражає вузькогрупові інтереси на противагу загальнонародським, перетворюється на шовінізм.

© *Лола В.В.*

ПАТРОНАТНА СЛУЖБА – вид державної служби, на посади якої приймаються державні службовці з метою організаційного забезпечення діяльності членів Кабінету Міністрів України та голів місцевих державних адміністрацій. **П.с.** може складатися з помічника, радника, керівника прес-служби або інших посад, передбачених штатним розписом. **П.с.** членів Кабінету Міністрів України, голів місцевих державних адміністрацій утворюється в межах граничної чисельності апарату та його штатного розпису. Чисельність служби та її структура затверджується керівником. Працівники **П.с.** підпорядковуються безпосередньо члену Кабінету Міністрів України, голові місцевої державної адміністрації, при яких утворена служба. Працівники **П.с.** є державними службовцями.

© *Говіщак В.Є.*

ПЕНІТЕНЦІАРНА СИСТЕМА (англ. *penitentiary system*) – сукупність органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських інституцій, об'єднаних на інтегрально-функціональних засадах навколо центрального органу пенітенціарного управління, на який покладено обов'язки з вироблення та реалізації єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, де всі органи й інституції взаємодіють у напрямі забезпечення безпеки суспільства шляхом ресоціалізації осіб, які відбувають або відбули кримінальні покарання. У чинному вітчизняному законодавстві як синонім використовується поняття “кримінально-виконавча система”.

© *Ягунов Д.В.*

ПЕНСІЙНА РЕФОРМА – здійснення змін у системі пенсійного забезпечення з метою організації її ефективного функціонування всіх суб'єктів цього процесу (держави, громадян, підприємств, недержавних пенсійних фондів, банків, страхових організацій тощо) для забезпечення соціальної справедливості та соціальної рівності, державних соціальних гарантій усім громадянам. **П.р.** в Україні зумовлена, передусім, наслідками економічних реформ та демографічними процесами. Реформування вітчизняної **П.р.** передбачає запровадження трирівневої системи пенсійного забезпечення. Перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, другий – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, третій – система недержавного пенсійного забезпечення. Здійснення **П.р.** в Україні потребує державно-управлінського впливу в інституційній, економічній та соціальній сферах.

© *Кравченко М.В.*

ПЕРЕБУДОВА – політичний курс реформаторської частини радянського керівництва, що реалізувався в СРСР у 1985-1991 рр. Сутність його полягала у спробі шляхом “революції зверху” здійснити системну модернізацію суспільства, необхідність якої була зумовлена, з одного боку, зовнішнім викликом (загрозою поразки у змаганні систем, наростанням реального відставання Радянського Союзу від провідних західних країн за ключовими економічними показниками тощо), з другого – загостренням внутрішніх проблем у державі (занепад економічного розвитку; посилення застійних явищ у політичній сфері; утвердження ідеологічного диктату в культурі; загострення боротьби між реформаторським та консервативним напрямками у керівництві держави та ін.). Після смерті генерального секретаря ЦК КПРС К.Черненка в березні 1985 р. на посаду керівництва партії і держави було обрано М.Горбачова. Саме за його ініціативою розпочалася **П.** в СРСР (з квітня 1985 р.). Поступово у верхніх ешелонах влади була в загальних рисах сформульована, узгоджена, а згодом і оприлюднена стратегічна триада **П.**: нове політичне мислення; радикальна економічна реформа; демократизація усієї політичної структури.

П. пройшла чотири основних етапи: 1-й етап (березень 1985 р. – січень 1987 р.) – **П.**

здійснюється під гаслом “більше соціалізму”; 2-й етап (1987-1988 рр.) – “більше демократії” (основний лейтмотив); 3-й етап (1989-1990 рр.) – розмежування й розкол у таборі організаторів П.; 4-й етап (1991 р.) – перемога радикал-реформізму; розпад СРСР. Перебудовчі процеси в Україні контролювала управлінська номенклатура тоталітарної держави. Преса називала Україну “заповідником застою”. В.Щербицький, який 17 років очолював Компартію України, залишався ортодоксальним комуністом і перетворився на одного з основних опонентів М.Горбачова. Аварія на Чорнобильській АЕС (26 квітня 1986 р.) сприяла пожвавленню суспільно-політичного руху в республіці. 13 листопада 1988 р. в Києві відбувся перший за роки радянської влади масовий мітинг (20 тис. учасників), присвячений екологічним проблемам. Крім розгляду питань екології, на мітингу гостро критикували посадових осіб, винних у Чорнобильській трагедії та її наслідках. У 1989 р. по Україні пройшла хвиля шахтарських страйків, які разом із економічними питаннями гостро ставили й політичні – висловлювали недовіру номенклатурі та чиновникам-бюрократам. У вересні 1989 р. утворилася масова політична організація – Рух (Народний рух України за перебудову). Одна за одною створюються політичні партії України (Українська республіканська партія, Демократична партія України, Партія зелених, Партія демократичного відродження України та ін.). Навесні 1990 р. відбулися перші демократичні вибори до Верховної Ради, які посилювали розширення політичних сил. Спроба консервативних сил здійснити державний переворот 19-21 серпня 1991 р., що завершилася їх поразкою, фактично перекреслила плани реформаторів, зумовила глибокі зміни в державному та суспільному житті країни, значно посиливши відцентрові тенденції в СРСР. 24 серпня 1991 р. Верховна Рада України прийняла Акт про державну незалежність України. Цей юридичний документ став одним із переконливих свідчень провалу процесу П. у СРСР, а також важливим фактором подальшого розпаду Радянського Союзу.

© Остапенко П.В.

ПЕРЕВЕДЕННЯ НА ПОСАДУ – доручення обов’язків, які не відповідають діяльності,

обумовлений трудовим договором (контрактом), тобто функціональних обов’язків по іншій посаді. П.п. може здійснюватися з метою тимчасового заміщення ключової вакантної посади, ротації (див. докладно Ротація). П.п. може бути тимчасовим або постійним. П.п. може здійснюватися по горизонталі або по вертикалі. Поняття П.п. включає: переведення на іншу посаду в тій самій організації, установі, закладі; переведення на посаду в іншу організацію, установу, заклад; переведення на посаду в іншу місцевість хоч би разом з організацією. П.п. – це зміна характеру функціональних обов’язків, які виконував державний службовець, а також зміна умов оплати праці та можливо зміна місця перебування.

© Пархоменко-Куцєвіл О.І.

ПЕРЕВОРОТ ДЕРЖАВНИЙ – насильницьке, незаконне захоплення державної влади шляхом повалення правлячого режиму. П.д. являє собою одну із форм боротьби за владу в конфлікті між суб’єктами політичних відносин. Він організовується і здійснюється під керівництвом відносно невеликої групи змовників, до складу яких можуть входити як політичні діячі, державні службовці, так і військові. У випадку, коли група заколотників складається з військових, виникає воєнний переворот (путч) як різновид П.д. На відміну від революції у результаті П.д. не відбуваються докорінні зміни систем політичних та економічних відносин. Проте після зміни правлячого режиму можливі суспільно-політичні та економічні перетворення. Важливими умовами запобігання виникненню П.д. є: високий ступінь легітимності органів державної влади, соціально-економічний розвиток, дієвість механізму демократичної зміни владної еліти та впровадження громадського контролю над воєнною організацією держави.

© Дацюк А.В.

ПЕРЕХІДНА ЕКОНОМІКА – поняття, яке фіксує, окреслює, позначає характерні риси, чинники і параметри переходу від однієї системи координації господарського життя суспільства до іншої, принципово відмінної від неї.

© Бодров В.Г.

ПЕРЕХІДНА ЕКОНОМІКА НОВОГО ТИПУ – поняття, яке охоплює економічні

системи з досить розвиненим рівнем обміну товарами та послугами завдяки високому ступеню спеціалізації виробництва і характеризується заміною центрально-керованого (командного) механізму координації господарського життя суспільства на ринковий.

© Бодров В.Г.

ПЕРЕЯСЛАВСЬКА РАДА відбулася в січні 1654 р. в Переяславі між представниками гетьманської держави на чолі з Богданом Хмельницьким та Московської держави на чолі з Олексієм Михайловичем Романовим. У результаті була підписана угода про перехід України в підданство на умовах збереження автономії. У 1651 р. Земський собор проголосив про можливість переходу України до Росії. В грудні 1653 р. царський посол Батурлін провів переговори, результатом яких було скликання ради в м. Переяславі Б.Хмельницьким. Більшість присутніх підтримали рішення гетьмана та козацької старшини. Проти виступили: метрополит Київський Косів, кілька полководців на чолі з І.Богуном. У березні 1654 р. московський цар ухвалив так звані “березневі статті” – 23 статті, в яких визначалися українсько-російські відносини, згідно з якими вся влада в козацькій державі належала гетьману, були закріплені права мешканців гетьманату, надавалось право мати своє 60-тисячне козацьке військо, свою державу, проводити самостійну внутрішню політику. Обмеження стосувалися зовнішньополітичної діяльності Б.Хмельницького. Подальші історичні події призвели до використання “українського питання” з боку сусідніх держав у геополітичних інтересах, що потягло за собою ліквідацію гетьманської держави та входження українських земель до складу сусідніх держав. У радянські часи в 1954 р. (300-та річниця **П.Р.**) радянське керівництво використало цю дату з пропагандистською метою, сфальсифікувавши реальні історичні події того часу.

© Вировий С.І.

ПЕРСОНАЛ (вперше поняття “**П.**” використано у 1919 р. в нормативних документах США) – 1) всі працівники, які виконують виробничі або управлінські функції і зайняті переробкою предметів праці з використанням засобів праці; 2) категорія працівників, об’єднаних за ознакою належності до органі-

зації (апарату, відділу, служби тощо) або до професії (управлінський, адміністративний, технічний **П.**); 3) увесь адміністративно-управлінський, інженерно-технічний, обслуговуючий, робочий, постійний і тимчасовий штат підприємства, установи, організації; 4) основний ресурс підприємства, що складається з окремих працівників, що об’єднані певним чином і цілеспрямовано діють для досягнення цілей підприємства та особистих цілей кожного працівника. Таким чином, **П.** називають усіх людей, що працюють в організаціях, на підприємствах, зокрема виконують робочі завдання.

© Пархоменко-Куцевіл О.І.

ПЕРСОНАЛ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ (див. *Персонал*) – увесь адміністративно-управлінський, інженерно-технічний, обслуговуючий, робочий, постійний і тимчасовий персонал установ органів державної влади та органів місцевого самоврядування, тобто усі люди, що працюють в установах органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зокрема, виконують робочі завдання.

© Пархоменко-Куцевіл О.І.

ПЕТЕРСБЕРЗЬКІ ЗАВДАННЯ (англ. *Petersberg tasks*) – перелік пріоритетів у сфері політики безпеки та оборони ЄС. Вперше ці завдання були сформульовані в Петерберзькій декларації (за назвою готелю поблизу Бонна), яка була прийнята на засіданні міністрів закордонних справ і міністрів оборони держав-членів Західно-європейського Союзу (ЗЄС) 19 червня 1992 р. У Петерберзькій декларації члени ЗЄС зобов’язуються підтримувати заходи, здійснювані НБСЄ та Радою Безпеки ООН з метою запобігання конфліктам і підтримки миру. В 1997 р. під час саміту ЄС в Амстердамі **П.з.** були повністю вміщені до тексту Договору про Європейський Союз (ст. 17(2)) й охоплюють: гуманітарні та рятувальні завдання; операції з підтримки миру; завдання збройних сил з урегулювання кризових ситуацій, у тому числі миротворчі. Держави-члени ЗЄС заявили про готовність виділити свої військові контингенти з усього спектра звичайних збройних сил для виконання військових завдань під керівництвом ЗЄС. Гельсінська нарада Ради Європейського Союзу

(грудень 1999 р.) визначила “Головну мету” для держав-членів ЄС щодо їх можливостей здійснювати операції з урегулювання кризових ситуацій. Мета полягала у наданні ЄС можливості розгорнути до 2003 р. і утримувати протягом, принаймні, одного року збройні сили в кількості до 60 тис. осіб, які мають виконувати весь спектр П.з. Роль збройних сил полягатиме у проведенні військових операцій під проводом ЄС у відповідь на міжнародну кризу за умов, коли НАТО в цілому не залучається до військової діяльності. Цей процес є частиною рішення ЄС розвивати спільну європейську політику в галузі безпеки і оборони, яка підсилить спільну зовнішню політику і політику в галузі безпеки з військового боку.

© Рудік О.М.

ПЕТЛЮРА СИМОН ВАСИЛЬОВИЧ (1879-1926) – український державний, військовий і політичний діяч, публіцист. Народився у передмісті Полтави. Походив із давніх козацьких і священицьких родин. Після закінчення бурси П. у 1895-1901 рр. навчався у Полтавській духовній семінарії. З 1900 р. – член Револьюційної Української Партії. У грудні 1903 р. П. був заарештований та ув’язнений до березня 1904 р. З липня 1906 р. – секретар київського щоденника “Рада”, а в 1907-1908 рр. – співредактор соціал-демократичного часопису “Слово”. З 1912 р. – редактор журналу “Украинская Жизнь” у Москві. У 1914-18 рр. – працівник Союзу земств і міст, голова Українського Військового Комітету Західного фронту у Мінську. З березня 1917 р. – член Української Центральної Ради, з травня – голова Українського Військового Генерального Комітету, з червня – генеральний секретар військових справ. 27 липня 1918 р. П. був заарештований. У листопаді 1918 р. звільнений із в’язниці і обраний до складу Директорії УНР. З листопада 1918 р. – Головний Отаман Армії УНР. У травні 1919 р. обраний головою Директорії УНР. З листопада 1920 р. керував роботою екзильного уряду УНР у Польщі. Згодом виїхав до Австрії, Угорщини, Швейцарії. У жовтні 1924 р. поселився в Парижі, де започаткував видання тижневика “Тризуб”. Був убитий більшовицьким агентом С.-Ш.Шварцбартом. Похований на кладовищі Монпарнас у Парижі.

© Казакевич О.М.

“ПІВДЕННИЙ ПОТІК” (англ. *South Stream*) – російсько-італійський проект газопроводу, який має пройти дном Чорного моря з Новоросійська в болгарський порт Варну і далі через Балканський півострів – в Італію й Австрію. Підводний відрізок газопроводу матиме довжину 900 км. Перший рамковий меморандум про проектування й будівництво “П.п.” підписано 23 червня 2007 р. російським енергетичним концерном Газпром та італійським нафтогазовим концерном Ені. Пропускна спроможність нового газопроводу має становити 63 млрд м³ на рік. “П.п.” створюється для диверсифікованості поставок російського природного газу в Європу й зниження залежності постачальників і покупців від країн-транзитерів, зокрема від України й Туреччини.

10 березня 2009 р. “Газпром” і МФВ підписали Базову угоду про співпрацю з будівництва газопроводу і транзиту природного газу через територію Угорської Республіки в рамках проекту “П.п.” Документ встановлює принципи співпраці сторін на передінвестиційній і подальших стадіях проекту, а також визначає умови, порядок створення і механізми діяльності СПК.

Поки що Україна від введення в дію “П.п.” безпосередньо не постраждає – проблеми з’являться лише після будівництва альтернативного проекту “П.п.”. До того часу шлях транспортування газу територією України буде “Газпрому” потрібен для забезпечення поставок палива в Словаччину, Чехію, Австрію та далі на південний захід Європи.

© Розпутьенко І.В.

“ПІВНІЧНИЙ ПОТІК” (англ. *Nord Stream*; попередня назва: Північно-Європейський газопровід, ПЄГ) – газопровід який планується збудувати від Росії до Німеччини. Термін “П.п.” часто вживається відносно частини цього газопроводу між Виборгом та Грайфсвальдом. За задумом його творців, магістральний газопровід “П.п.” через Балтійське море має з’єднати Росію і Євросоюз та стати важливим фактором енергобезпеки Європи. Газопровід безпосередньо пройде по території Росії, Швеції, Данії і Німеччини. Його довжина становитиме близько 1,2 тис. км, початок введення в дію заплановано на першу половину 2010 р. Проектна потужність “П.п.” становитиме 55 млрд м³. Введення в експлуатацію першої черги газопроводу про-

пускнуою спроможністю 27,5 млрд м³ газу на рік заплановано на 2011 р., початок будівництва – на першу половину 2010 р. Сумарні інвестиції в проект морської частини ПЕГ становитимуть понад 5 млрд євро. На цей момент проводяться додаткові дослідження всієї траси газопроводу і країни-учасниці обмінюються інформацією про проект. Прокладений по дну Балтійського моря, газопровід **П.п.** уперше забезпечить прямі постачання російського природного газу в Західну Європу.

© Розпутенко І.В.

ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКА УГОДА ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ, НАФТА (англ. *North American Free Trade Agreement (NAFTA)*) – тристоронній торговельний блок за участю США, Канади та Мексики. **НАФТА** доповнена двома додатковими організаціями – Північноамериканською угодою щодо співпраці у галузі довкілля (*North American Agreement on Environmental Cooperation – NAAEC*) та Північноамериканською угодою щодо співпраці у галузі робочої сили (*The North American Agreement on Labor Cooperation – NAALC*). Угоди вступили в дію 1 січня 1994 р. Станом на 2007 р. з огляду на комбінований паритет купівельної спроможності ВВП його членів блок займав перше місце у світі.

© Розпутенко І.В.

ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНА РАДА (ПАР) – орган НАТО, повноваження якого визначено в Північноатлантичному договорі та який виконує важливі представницькі функції, приймає декларації і комюніке, в яких пояснюються політика і рішення Альянсу громадськості та країнам, які не є членами НАТО. Складається з постійних представників усіх країн-членів, наділений реальною політичною владою і повноваженнями приймати рішення. Засідання проводяться також на вищому рівні за участю міністрів закордонних справ, міністрів оборони або глав урядів, при цьому її повноваження повністю зберігаються, а рішення, прийняті на зустрічах будь-якого рівня, мають однаковий статус і чинність. Кожен уряд репрезентований у ПАР постійним представником у ранзі посла. Допомогу постійному представникові у його роботі надає політичний та військовий

персонал або делегація при НАТО, кількість членів яких може варіюватися (формат “Постійна рада”). До складу ПАР входять: вищий політичний комітет (ВПК), політичний комітет, виконавча робоча група, вища рада з ресурсів, військовий чи цивільний бюджетні комітети, комітет з інфраструктури, міжнародний секретаріат, виконавчий секретар.

© Вітер Д.В.

ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЙ – навчання після отримання основної освіти, спрямоване на послідовну підтримку та удосконалення професійних знань (поглиблення, приведення у відповідність з вимогами більш високої посади), умінь, навичок персоналу, підвищення професійної компетентності з наявної професії. **П.к.** кадрів спрямоване на послідовне удосконалення професійних знань, умінь і навичок і підвищення майстерності згідно з наявною у працівника професією. Особливість **П.к.** полягає в тому, що слухачі вже мають певні знання й навички практичного виконання робіт і можуть завдяки цьому критично ставитися до навчального матеріалу, прагнучи отримати саме ті знання, що їм необхідні для виробничої діяльності. Потреба у **П.к.** зумовлена: безперервними змінами в її зовнішньому та внутрішньому середовищі; ускладненням процесів управління та виробництва; засвоєнням нових видів і сфер діяльності.

© Шпекторенко І.В., Щербаков П.С.

ПІДГОТОВКА ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ І ПОСАДОВИХ ОСІБ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ – здобуття освіти відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста, магістра за спеціальностями, спрямованими на професійну діяльність на державній службі, а також навчання в аспірантурі, докторантурі за спеціальностями, орієнтованими на професійну діяльність на державній службі.

П.д.с.п.о.м.с. ґрунтується на таких принципах, як: професіоналізм; патріотизм; відповідальність; підзвітність перед суспільством; принцип випереджального характеру **П.д.с.п.о.м.с.** має бути орієнтована на майбутнє, опанування новітніми технологіями, інноваційними методами роботи тощо.

© Пархоменко-Куцєвіч О.І.

ПІДСИСТЕМА – елемент системи, що має внутрішню структуру і зв'язки, тобто також є системою.

© Сурмін Ю.П.

ПІДХІД – дослідницька позиція, методологічна система, яка визначається на початку дослідження з метою досягнення більшої інструментальної визначеності дослідника при вивченні об'єкта дослідження. У сучасних дослідженнях з управління трапляється термін “модель-підхід”, під яким розуміють вибір як методологічну схему певної моделі, наприклад моделі діяльності або моделі суб'єкт-об'єктних відносин.

© Сурмін Ю.П.

ПІДХІД “НОВИЙ ДЕРЖАВНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ” – підхід у державному управлінні, який застосовується в сучасних умовах проведення адміністративних реформ у розвинених країнах Заходу і в якому робиться акцент на результат. Основними ознаками такого **П.н.д.у.**, за визначенням американського вченого Д. Бостона, є такі: наголос не на формулюванні державної політики, а на управлінні, управлінських навичках; перехід від контролю за вкладеними ресурсами і бюрократичними процедурами й правилами до використання індикаторів кількісної оцінки кінцевих результатів і показників продуктивності; спрощення управлінського контролю у поєднанні з розвитком нових механізмів моніторингу та підзвітності; спрощення складних бюрократичних процедур, зокрема розмежування комерційних і некомерційних функцій, консультативних та імплементаційних послуг; віддавання переваги контрактуванню і конкурентності в наданні громадських послуг; копіювання певних управлінських методів приватного сектора, зокрема підписання короткотермінових трудових угод та угод, що залежать від результатів виконаної роботи, розробка стратегічних планів і прийняття комплексного плану завдань організації, впровадження системи оплати, що залежить від результатів роботи; розвиток управлінських інформаційних систем і більша турбота про підтримання репутації організації; переважання матеріальних стимулів; наголос на скороченні витрат, управлінського штату й підвищенні ефективності роботи.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.,
Сурмін Ю.П.

ПІДХІД “РОЗМЕЖУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ І АДМІНІСТРАТИВНИХ ФУНКЦІЙ” – підхід, який базується на тому, що адміністративна і політична діяльність вимагають різних знань та вмінь. Якщо перша з них передбачає її чітку регламентацію та виконавчу дисципліну, то критерієм другої є творчість. Виходячи з цього відповідні функції мають бути розмежовані, структурно розподілені та документально закріплені на законодавчому рівні. Наприклад, до політичних функцій слід віднести формулювання цілей та завдань, розробку норм і стандартів, встановлення регуляторних механізмів, контроль за впровадженням політики, спілкування з громадськістю, а до адміністративних – забезпечення реалізації визначеної політики, виконання поставлених завдань. Адміністративною реформою в Україні передбачено застосування **П.р.п.а.ф.**, зокрема посилення політичних функцій Кабінету Міністрів України й зосередження його діяльності на стратегічних питаннях з метою встановлення цілей, пріоритетів та визначення чітких завдань для всіх органів виконавчої влади щодо того, яких цілей державні органи мають досягти у середньо- і довгостроковій перспективі, а також реалізацію державної політики у різних сферах суспільної діяльності відповідними міністерствами.

© Бакуменко В.Д., Князєв В.М.,
Кравченко С.О.

ПІДХІД “ТОЧОК І ЦЕНТРІВ ЗРОСТАННЯ” – підхід щодо прискорення розвитку соціальних систем шляхом виявлення і підтримки тих напрямів або видів суспільної діяльності, в яких певна соціальна система (країна, організація, підприємство) має або може швидко отримати переваги перед іншими, що гарантує попит на результати такої діяльності. Ідея зростання через підтримку і розвиток певних “точок і центрів зростання” на сьогодні є однією з найбільш конструктивних ідей сучасного управління, спрямованих на забезпечення адекватності моделей розвитку певних соціальних систем й ефективності програмно-цільового управління в них. Вона природно притаманна розвитку всіх соціальних та біологічних систем. Відомо, що низка країн світу, зокрема Японія та Корея, виходили з післявоєнної кризи

шляхом виділення і ресурсної підтримки “точок і центрів зростання”. Як сучасний розвиток і трансформацію цієї ідеї слід сприймати створення різних спеціальних зон, зокрема зон вільної торгівлі, техно-центрів та технопарків, приклади світового поділу праці та міжнародної кооперації у сфері виробництва тощо. Природним доповненням **П.т.ц.з.** є визначення “точок гальмування”, тобто таких напрямів і видів діяльності, де певна соціальна система заздалегідь або з високим ступенем достовірності ніколи не матиме переваг і, відповідно, може зазнати від їх продовження тільки збитків або буде змушена відволікати важливі ресурси, особливо якщо йдеться про стратегічні ресурси.

© Бакуменко В.Д.

ПІДХІД КОМПЛЕКСНИЙ – загальний методологічний підхід до дослідження об’єктів, процесів, явищ, який передбачає їх комплексний розгляд з урахуванням різних аспектів – політичного, економічного, соціального, екологічного, історичного, правового, інформаційного, психологічного тощо, а також їх взаємозв’язку.

П.к. передбачає розгляд об’єкта дослідження з урахуванням різних його сторін, аспектів. Зокрема, у сфері державного управління **П.к.** включає політичний, правовий, економічний, соціальний, екологічний, історичний, інформаційний, психологічний та інші аспекти.

© Сурмін Ю.П.

ПІДХІД ОБ’ЄКТНО-ОРІЄНТОВАНИЙ – сукупність концепцій та методів аналізу і синтезу складних інформаційних систем. Ґрунтується на парадигмі об’єктно-орієнтованого програмування (ООП). Фундаментальними поняттями ООП є: класи та пов’язані з ними об’єкти (екземпляри класів), відношення між класами та об’єктами, механізм інкапсуляції характеристик об’єктів. Інструментально-технологічну підтримку ООП забезпечує уніфікована мова візуального моделювання складних інформаційних систем UML.

© Панчук А.М.

ПІДХІД ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВИЙ – спосіб формування системи альтернативних рішень щодо розв’язання господарсько-економічних проблем. Його суть полягає у ви-

борі основних завдань соціального, економічного і науково-технічного розвитку країни, регіону або певної території, розробці взаємоузгоджених заходів щодо їх досягнення у встановлений термін за умови збалансованого забезпечення ресурсами і ефективного розвитку суспільного виробництва.

© Ульянченко Ю.О.

ПІДХІД СИНЕРГЕТИЧНИЙ – означає застосування в науці і практиці управління загальнонаукової теорії самоорганізації, спрямованої на пошук законів еволюції відкритих неврівноважених систем будь-якої природи. Термін **П.с.** ввів в обіг німецький вчений Г.Хаген, у перекладі з грецької він означає “сумісний”, або той, що “діє узгоджено”. Завдяки введенню І.Пригожиным, Г.Хагеном та М.Ейгеном у науковий обіг понять “дисипативна система”, “динамічний хаос”, “біфуркації”, “атрактори” та інших суттєво збагатилися механізми переходу від хаосу до упорядкованості систем різної природи. **П.с.** застосовується в дисипативному управлінні, тобто управлінні в умовах хаосу шляхом його зменшення. Одним з найважливіших термінів синергетики, що позначає ситуацію роздвоєння, у якій перед системою відкриваються різні варіанти розвитку, є біфуркація. Остання забезпечує вибір варіанта розвитку системи, перехід її з одного стану (атрактору) до іншого. Оскільки держава є дисипативною системою, то застосування **П.с.** в державному управлінні набуває особливої актуальності в період суспільних реформ і трансформацій та може бути здійснене лише за умов використання нетрадиційних підходів, спрямованих на пошук, запровадження і подальший розвиток гуманістичного потенціалу суб’єкта управління.

© Сурмін Ю.П.

ПІДХІД СИСТЕМНИЙ – розгляд будь-якого об’єкта як сукупності (системи) взаємозалежних елементів. **П.с.** є якісно більш високим, ніж просто предметний спосіб дослідження, це перехід від пізнання окремого до загального, від однозначного до багатозначного, від абстрактного до конкретно-го, від одновимірного до багатовимірного, від лінійного до нелінійного. Методологічна специфіка **П.с.** визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об’єкта, виявлення різноманітних

типів його зв'язків і зведення їх у єдину теоретичну картину. **П.с.** передбачає такі дії: формулювання цілей та визначення їх ієрархії до початку будь-якої діяльності; порівняльний аналіз альтернативних шляхів та методів досягнення цілей і вибір найбільш ефективних з них; кількісна оцінка цілей, методів та засобів їх досягнення з урахуванням усіх можливих результатів діяльності. **П.с.** виходить з того, що будь-яка організація, зокрема держава, є системою, кожний з елементів якої має свої певні й обмежені цілі. Відповідно до цього завдання управління зводиться до інтеграції елементів, що утворюють систему, яке може бути досягнуто за умови, що кожний керівник у своїх рішеннях у сфері його компетенції буде підходити з точки зору системного аналізу. У ланцюгу “підхід системний - системний аналіз” перший відіграє роль загальної методології, а другий - прикладної. Основними принципами **П.с.** (системного аналізу) є такі: процес прийняття рішень має починатися з виявлення та чіткого формулювання конкретних цілей; необхідно розглядати всю проблему як ціле, як єдину систему і виявляти всі наслідки та взаємозв'язки кожного рішення; потрібно виявляти і аналізувати можливі альтернативні шляхи досягнення цілей; цілі окремих підсистем не повинні вступати в конфлікт з цілями всієї системи; сходження від абстрактного до конкретного; єдність аналізу і синтезу, логічного та історичного; виявлення в об'єкті різноякісних зв'язків та їх взаємодії; розгляд системи з позиції “чорної скриньки” та ін.

© Сурмін Ю.П.

ПІДХІД СИТУАЦІЙНИЙ – вибір різних методів та засобів управління залежно від їх ефективності в конкретній ситуації. Методологія **П.с.** базується на таких принципах: володіння засобами професійного управління, що довели свою ефективність; передбачення ймовірних наслідків (як позитивних, так і негативних) застосування певних методик або концепцій; правильна інтерпретація ситуації; прив'язка конкретних прийомів до конкретних ситуацій, тим самим забезпечуючи досягнення цілей організації найбільш ефективним шляхом за існуючих умов. Поява **П.с.** є спробою переорієнтувати теорію управління на нагальні потреби практики управління. На думку американських учених Г.Кунца та С.О'Доннела,

П.с. дає змогу зрозуміти, як найбільш ефективно досягти цілей за умов, що склалися. **П.с.** виходить із можливості застосування різних методів управління. Тому за вмілого застосування він дає змогу знаходити способи і засоби вирішення наявних проблем, а в разі їх неефективності ставити завдання перед наукою управління щодо розробки адекватних новим ситуаціям засобів їх ефективного вирішення. Інакше кажучи, **П.с.** є безпосередньою сполучною ланкою між сучасним станом науки управління та її майбутнім і значною мірою створює умови її розвитку. За такого підходу важливу роль відіграє оцінка взаємозалежності та впливу як внутрішніх факторів, так і факторів зовнішнього середовища, зокрема факторів рухомості середовища, тобто швидкості змін в оточенні організації. Остання по-різному проявляється в різних сферах суспільної діяльності.

© Бакуменко В.Д., Сурмін Ю.П.

ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ РОБОТИ КЕРІВНИКА – низка підходів до виявлення особливостей діяльності керівника, що спираються на різні погляди стосовно неї. За *традиційним підходом*, що базується на психології індивідуальних властивостей, виявляються відносно постійні особливості особистості, важливі для певного виду діяльності. *Соціально-психологічний підхід* ґрунтується на гіпотезі, що кожний організаційний підрозділ утворює соціальну групу, в якій керівник відіграє певну роль. Максимальна користь для ефективності праці очікується від добрих соціально-психологічних стосунків керівника та працівників і від так званого “робочого клімату”. За *професійним підходом* вивчається спеціальний і професійний зміст діяльності керівника. Предметом такого концепційного вивчення є завдання і дії керівника, а не його якості або взаємовідносини з підлеглими та іншими працівниками. Цей підхід є більш практичним, оскільки спирається на аналіз завдання і методики професіографії, тобто на вже розроблені основи психологічної теорії цієї діяльності. Для цього підходу характерне вивчення того, чим безпосередньо займається керівник.

© Бакуменко В.Д., Штика Л.Г.

ПІДХОДИ ДО ВИБОРУ КРИТЕРІЇВ РАЦІОНАЛЬНОГО РІШЕННЯ – підходи, які застосовуються в процесі раціонального

прийняття рішень для вибору критеріїв, що необхідні при визначенні та порівнянні альтернатив. Серед **П.д.в.к.р.р.** виділяють такі підходи: технічний, за якого розглядаються альтернативні напрями дії з точки зору технічних параметрів; економічний, за якого основним критерієм вибору є відношення вигод та витрат; політичний, за якого альтернативи оцінюються з точки зору врахування інтересів різних політичних сил; юридичний, за якого оцінюється ступінь узгодження альтернатив із законодавством; соціальний, за якого альтернативи порівнюються з точки зору їх внеску в підтримку або поліпшення існуючих соціальних інститутів; ігровий, за якого загострюється увага на поведінці окремих осіб або груп, що сприймаються як конкуренти; процесний, за якого розглядається вибір альтернативних процесів, а не результатів; особистісний, за якого оцінка альтернатив здійснюється з точки зору інтересів певної особи; контекстуальний, за якого критерії рішень (технічних, економічних, юридичних) встановлюються відповідно до того, що є найкращим у цьому контексті.

© Кравченко С.О.

ПІДХОДИ ДО ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ – загальні методологічні установки, що визначають вибір конкретними управлінськими працівниками правил здійснення процесу прийняття рішення залежно від співвідношення в цьому процесі раціонального та інтуїтивного компонентів. Розрізняють такі підходи: інтуїтивний, на основі суджень, раціональний, задовольняючий та нарощувальний. У разі *інтуїтивного підходу* рішення приймається лише на основі відчуття того, що певний вибір є правильним. Людина, яка приймає рішення (ЛПР), свідомо не порівнює альтернативи і навіть не потребує розуміння ситуації, а робить інтуїтивний вибір за допомогою того, що називають осяянням або прозрінням. *Підхід на основі суджень* передбачає прийняття рішень на основі здорового глузду та досвіду. Спираючись на знання про результати минулих рішень у подібних ситуаціях, ЛПР прогнозує наслідки альтернативних варіантів вибору в наявній ситуації та, керуючись здоровим глуздом, вибирає альтернативу, яка приносила успіх у минулому. *Раціональний підхід*, який ще називають науковим, або оптимізаційним, вимагає прийнят-

тя рішень незалежно від колишнього досвіду за допомогою об'єктивного аналітичного процесу, що включає такі етапи: збирання необхідної інформації та фактів; розпізнання і визначення проблеми; визначення критеріїв рішення; встановлення їх пріоритетів, значень і обмежень; розроблення та оцінювання альтернатив; вибір оптимальної альтернативи. Застосування раціонального підходу на практиці стикається з інформаційними обмеженнями та психологічними особливостями людської поведінки. Це призводить до використання наступних двох підходів. *Задовольняючий підхід* при прийнятті рішення, виділений Г. Саймоном, не розглядає всіх альтернатив, а спиняється на тій, що задовольняє вимоги показників діяльності або прагнення у певний момент. Послідовно розглядається кожна альтернатива, поки не знайдеться така, що відповідає мінімальним значенням критеріїв, установленим ЛПР. У разі іншого, нарощувального підходу, що запропонований Ч.Ліндбломом, необхідно спочатку прийняти рішення, що задовольняє ЛПР, а потім удосконалювати його відповідно до змін ситуації, що нарастають, чи поступових змін, постійно приймаючи додаткові рішення. Характерними особливостями *нарощувального підходу* є такі: здійснення не радикальних чи широких стрибків, а невеликих кроків; теза про неочевидність рішення унаслідок відсутності повної інформації; успішне прийняття рішення на основі порівняння з результатами попередніх рішень; орієнтація на поступові вдосконалення, а не на максимальні результати; урахування наявності множини інтересів, з яких жоден не є панівним.

© Бакуменко В.Д.

ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ВСЕСВІТНЬО-ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ – низка загальних поглядів на причини і процеси суспільного розвитку, серед яких: 1. Обстоювання єдності історичного процесу, підпорядкованого загальним незаперечним законам еволюційного розвитку, що передбачають поетапний, поступальний, висхідний рух від примітивних, нижчих форм соціальної організації до досконаліших, вищих. Цей **П.д.р.в.-і.п.** представлений концепціями класичної філософії історії (Вольтер, Гердер, Гегель), історичним матеріалізмом (Маркс, Енгельс, Ленін), теорією циві-

лізацій (Сен-Сімон, Спенсер, Дюркгейм, Белл, Тоффлер, Арон), теорією модернізації й конвергенції (Гелбрейт, Боулдінг, Фурастьє). 2. Розгляд розвитку історичного процесу за певними циклами й ритмами, згідно з якими зароджуються, дозрівають, гинуть і знову зароджуються соціальні системи. Цей **П.д.р.в.-і.п.** представлений теоріями історичного кругообігу (Платон, Аристотель, Віко, Макіавеллі, Фур'є), культурно-історичних типів (Данилевський), локальних культур (Шпенглер), регіональних цивілізацій (Тойнбі), соціокультурної динаміки (Сорокін) та ін. 3. Обстоювання багатомірності і багатоваріантності соціального розвитку, його альтернативності, з одного боку, і необоротності еволюції - з другого. Цей **П.д.р.в.-і.п.** представлений концепціями кібернетики і синергетики, які досліджують, зокрема, загальні закономірності динаміки соціальних систем та їх самоорганізації.

© Михненко А.М., Борисевич С.О.

ПІДХОДИ ДО ФОРМУЛЮВАННЯ МЕТИ – загальні методологічні установки, що визначають вибір способу формулювання мети. Остання може бути визначена як очікуваний результат у вигляді об'єкта, що матиме задані властивості. Можна виділити три основних **П.д.ф.м.** За першим з них мета формулюється як чітко поданий за змістом та за формою результат, що має бути досягнутий в майбутньому. Цей спосіб може бути ефективно застосований лише у разі існування та можливості отримання певного результату, що необхідно довести, або навпаки, спростувати в процесі спеціального дослідження. За другим підходом мета формулюється шляхом визначення переліку властивостей і характеристик, які повинні мати передбачуваний результат. Цей спосіб застосовується тоді, коли можна однозначно сформулювати ці властивості відповідно до вимог, що забезпечують подальше використання результату. Третій підхід передбачає формулювання мети за допомогою переліку зовнішніх вимог, які мають задовольняти передбачуваний результат. Вимоги від властивостей в основному відрізняються тим, що останні належать безпосередньо до самого результату, а вимоги визначаються споживачем цього результату. У цьому разі вимоги виступають як зовнішні умови, які мають задовольняти властивості передбачуваного результату.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ПІДХОДИ НАУКИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – низка способів та прийомів дослідження явищ і процесів у системі державного управління. До основних з них належать такі. *Історичний*, який полягає у вивченні державного управління в історичному плані з точки зору історичного взаємозв'язку та розвитку. *Адміністративний*, за яким вивчаються особливості інституційної розбудови державного управління та функціонування його апарату, зокрема державної служби. *Правовий*, у якому робиться наголос на вивченні системи правового регулювання у системі державного управління. *Економічний*, який вивчає роль економічних факторів у становленні і розвитку державного управління. *Соціальний*, який сприяє з'ясуванню соціальної зумовленості явищ і процесів у державно-управлінських відносинах. *Соціально-психологічний*, що орієнтує на вивчення організаційної та особистісної поведінки в структурі державного управління. *Статистичний*, що базується на збиранні та узагальненні інформації про стан різних видів суспільної діяльності, у тому числі й про державне управління. *Екологічний*, за якого розглядається роль системи державного управління у реалізації концепції сталого розвитку та збереження довкілля. *Системний*, що забезпечує сприйняття об'єкта дослідження як відкритої, ймовірнісної системи та встановлення зв'язків між її елементами. *Структурно-функціональний*, який передбачає розподіл системи державного управління на складові елементи та їх функціональний аналіз з метою з'ясування їх ролі та необхідності подальшого розвитку. *Порівняльний*, який дає можливість встановити спільні та відмінні риси у державному управлінні різних епох та країн. *Прогностичний*, що забезпечує прогнозування розвитку системи державного управління, побудову відповідних сценаріїв. *Моделювання*, який передбачає оцінку розвитку ситуацій та очікувані події шляхом використання моделей структур і процесів державного управління. *Емпіричний*, що досліджує реальні останнього шляхом спостереження, експерименту, проведення соціологічних досліджень.

© Бакуменко В.Д., Князєв В.М.

ПІЛОТНИЙ ПРОЕКТ – проект, який після відпрацювання стає типовим і тиражується (переноситься, адаптується) під конкретні

об'єкти або системи з урахуванням умов та обмежень їх функціонування. Застосування **П.п.** є сучасним підходом до формування програм і проектів, близьких між собою за сферою діяльності, напрямками реалізації, технологіями розроблення. Він дуже ефективний в умовах обмеження ресурсів, оскільки забезпечує: перевірку можливості і повноти реалізації **П.п.** у конкретних умовах; оцінку необхідних для реалізації ресурсів; відпрацювання всіх питань практичного здійснення **П.п.**; підготовку необхідної документації та супровідних документів і забезпечення їх якості; підготовку кваліфікованих фахівців та набуття необхідного досвіду відповідного проектування; досвід вирішення організаційних питань, пов'язаних з упровадженням проекту. Завжди, коли для цього є передумови, необхідно використовувати метод пілотного проектування. Зокрема, важливим є пілотне відпрацювання окремих типових елементів програм і проектів, що фактично створює основу для їх типізації та класифікації, у тому числі на державному рівні.

© Руденко О.М., Штика Л.Г.

ПІРАТСТВО МІЖНАРОДНЕ – морський розбій, незаконне захоплення, грабунок чи потоплення торговельних та інших суден, які здійснюються у відкритому морі приватними або державними суднами. До **П.м.** прирівнюється напад під час війни надводних і підводних суден, а також військових літаків на торговельні судна нейтральних країн. У другій половині ХХ ст. набуло поширення захоплення повітряних суден (повітряне піратство), а також морських і повітряних суден з наступною заявою про можливість знищення екіпажу, команди, пасажирів, товару, який перевозився, тощо, у разі невиконання вимог загарбників, наприклад у разі неотримання від власників суден (товару) вказаного викупу або невиконання якихось інших умов.

© Ситник Г.П.

ПЛАН ДЕЛОРА – план створення єдиного європейського валютного союзу. Групою представників європейських центральних банків і незалежних експертів під керівництвом Жака Делора, що був тоді головою КЕС, був підготовлений спеціальний план створення валютного союзу на зустрічі в Ганновері у верхах у червні 1988 р. План Делора

був опублікований у квітні 1989 р. У ньому пропонувався триетапний перехід до єдиної валюти. Тимчасові рамки були надалі закріплені в Маастрихтському договорі 1991 р.: *Перший етап*: 1 липня 1990 р. – 31 грудня 1993 р. Лібералізація руху капіталів усередині ЄС і уніфікація економічних стандартів. Усі країни-члени ЄС мала приєднатися до МОКНУВ, що встановлює вузький коридор коливання курсів; *другий етап*: 1 січня 1994 р. – 31 грудня 1998 р., розробка юридичної бази для діяльності Європейської системи центральних банків. Заснування Європейського валютного інституту, завдання якого – керівництво проектом створення єдиної валюти і спостереження за економічними процесами в країнах-членах ЄС; *третій етап*: після 1 січня 1999 р. перетворення Європейського валютного інституту в Європейський центральний банк, який візьме на себе керівництво валютною політикою країн-учасниць проекту, установлення євро як облікової одиниці і засобу міжбанківських розрахунків, фіксованих курсів валют країн-учасниць щодо євро як підготовчий крок до введення в обіг в 2002 р. єдиних європейських банкнотів і монет. Після набуття чинності 1 листопада 1993 р. Маастрихтського договору про Європейський Союз були закладені основи створення єдиного економічного і валютного союзу, а також введення єдиної валюти і досягнення політичного союзу.

© Манойленко О.В.

ПЛАН ДІЙ УКРАЇНА–ЄС – документ, що закріплює бажання Європейського Союзу та України працювати разом у рамках Європейської політики сусідства. Охоплює часові рамки в три роки. Його імплементація сприятиме реалізації положень Угоди про партнерство та співробітництво (УПС) як діючої основи співробітництва України з ЄС та сприятиме і підтримуватиме мету України щодо подальшої інтеграції до європейських економічних та соціальних структур. Імплементація **П.д.У.–ЄС** має наблизити українське законодавство, норми та стандарти до законодавства Європейського Союзу, сприяти розвитку економічної інтеграції, включаючи спільні зусилля у напрямі Зони вільної торгівлі ЄС – Україна, після вступу України до СОТ, на основі ухвалення та реалізації економічних і торговельних норм та правил, які стимулюватимуть розвиток торгівлі, інве-

ствання і зростання тощо. **П.д.У. – ЄС** у рамках та поза рамками Угоди про партнерство та співробітництво передбачалися такі пріоритети діяльності: посилення стабільності та підвищення органів, що забезпечують демократію та верховенство права; забезпечення демократичного проведення президентських (2004) та парламентських (2006) виборів в Україні відповідно до стандартів ОБСЄ; забезпечення поваги до свободи засобів масової інформації та свободи слова; розвиток можливостей для поглиблення консультацій між Україною та ЄС у сфері врегулювання кризових ситуацій; посилення співробітництва у сфері роззброєння та нерозповсюдження ядерної зброї; посилення співробітництва з питань спільної сусідської та регіональної безпеки; вступ до СОТ; поступова ліквідація обмежень та нетарифних бар'єрів; покращення інвестиційного клімату шляхом запровадження недискримінаційних, прозорих і передбачуваних умов ведення бізнесу, спрощених адміністративних процедур та боротьби з корупцією; сприяння податковій реформі; започаткування конструктивного діалогу зі спрощення візового режиму між Україною та ЄС; поступове наближення законодавства, норм і стандартів України до законодавства, норм та стандартів Європейського Союзу; сприяння діалогу щодо питань працевлаштування. **П.д.У.–ЄС** також спрямований на вирішення регіональних та міжнародних питань, посилення співробітництва у сфері зовнішньої та безпекової політики, нерозповсюдження зброї масового знищення та роззброєння, запобігання конфліктам та врегулювання кризових ситуацій, сприяння проведенню економічних та соціальних реформ.

© Вітер Д.В.

ПЛАН ДІЙ УКРАЇНА – НАТО – сукупність та послідовність заходів, що відображають Стратегію відносин України з НАТО. Розроблений відповідно до рішення Комісії Україна – НАТО з метою поглиблення і розширення відносин України з Організацією Північноатлантичного договору. **П.д.У. – НАТО** базується на Хартії про особливе партнерство, підписаній у Мадриді 9 липня 1997 р., яка залишається основою відносин Україна-НАТО. Метою **П.д.У. – НАТО** є чітке визначення стратегічних цілей і пріоритетів України для досягнення її мети

і повної інтеграції в євроатлантичні структури безпеки і для створення стратегічних рамок для існуючого і майбутнього співробітництва. У цьому контексті він має періодично переглядатися. **П.д.У. – НАТО** містить спільно погоджені принципи і цілі. З метою забезпечення досягнення цих цілей і принципів розробляються Щорічні Цільові плани, які включають конкретні внутрішні заходи України та відповідні спільні заходи Україна – НАТО. **П.д.У. – НАТО** включає основні питання співробітництва за такими напрямками: 1. Політика і безпека (внутрішньополітичні питання; зовнішня політика і політика у галузі безпеки). 2. Економічні питання. 3. Інформаційні питання (реформа у галузі оборони і безпеки; співробітництво з НАТО; питання ресурсів). 4. Захист і безпека інформації. 5. Правові питання. 6. Механізми імплементації. План дій структурований за такою логікою: напрям співробітництва; принципи, за якими цей напрям втілюється; цілі співробітництва. Для досягнення принципів і цілей, викладених в **П.д.У. – НАТО**, Україна щорічно формує Цільовий план. У рамках Комісії Україна – НАТО (Комісія) країни-члени НАТО надають поради щодо запропонованих конкретних заходів і термінів виконання, а Комісія погоджує усі спільні заходи Україна – НАТО. Комісія щорічно розглядає результати виконання цілей **П.д.У. – НАТО**, включаючи реалізацію спільних заходів України з НАТО та заходів, що Україна здійснила сама згідно з Цільовим планом. Доповідь про здійснену роботу готується Міжнародним секретаріатом та Міжнародним військовим штабом та передається для коментарів державам-членам НАТО і Україні. Проводяться підсумкові піврічні та річні спільні засідання Політичного комітету та Політико-військового керівного комітету у форматі Комісії, після чого проект щорічної Доповіді про здійснену роботу передається послам Комітету. Потім Доповідь передається міністрам закордонних справ Комітету.

© Кальниць Ю.Г.

ПЛАН КАР'ЄРИ. План – наперед намічена система діяльності, що передбачає порядок, послідовність і терміни виконання робіт; пропозиція, що передбачає перебіг, здійснення будь-чого. Кар'єра (італ. *carriera* – біг, життєвий шлях, терен) – просування у

будь-якій сфері діяльності; досягнення популярності, слави, вигоди; позначення роду занять, професії; успішне просування вперед у тій чи іншій галузі (громадській, службовій, науковій, професійній) діяльності; професійне просування, професійне зростання, етапи сходження службовця до професіоналізму, перехід від одних рівнів, етапів, ступенів професіоналізму до інших як процес професіоналізації (від вибору професії до зміцнення професійних позицій, оволодіння майстерністю, творчості тощо). **П.к.** – це документ, у якому представлені варіанти професійного розвитку та посадового переміщення спеціаліста в організації.

© Пархоменко-Куцєвіл О.І.

ПЛАН МАРШАЛЛА – організаційна форма взаємодії розвинених держав світу, передусім США, спрямована на економічну відбудову Європи після Другої світової війни з метою поновлення раціональної пропорційності в системі міжнародного поділу праці шляхом надання переважно американських товарних кредитів та інших видів економічної допомоги. Ініціатива про таку відбудову зруйнованої війною економіки європейських країн належить тодішньому державному секретареві США Дж. М. Маршаллу (1880-1959), який 5 листопада 1947 р. виступив з промовою в Гарвардському університеті (звідси і назва плану).

Необхідність концептуальної розробки і практичної реалізації **П.М.** мала під собою ідеологічне й політико-економічне підґрунтя.

По-перше, існував консенсус між демократами та республіканцями щодо гуманітарної допомоги зруйнованій Європі. По-друге, для американської еліти були характерними стурбованість і навіть страх, що кінець війни може призвести до рецесії та нової Великої депресії з високим ступенем безробіття, автаркічними тенденціями з боку найважливіших торговельних партнерів і розривом світових торговельних потоків, фінансовою нестабільністю (як наслідки – можливий економічний хаос у світі та зростання політичної нестабільності, що загрожувало б потенційній американській гегемонії у повоєнному світі й поставило б під сумнів перемогу капіталізму, ринкового господарства як соціально-економічної системи).

Економічне становище країн Західної Європи, особливо Німеччини, було катастрофіч-

ним і негативно впливало на світову економіку. Більше того, США, нагромадивши в роки війни величезні багатства, не могли успішно розвиватися незалежно від інших країн, прагнули до економічної інтеграції, передусім з розвинутими європейськими державами. Реконверсія економіки США відповідно до потреб мирного часу зумовила їх прагнення до перебудови міжнародних економічних відносин. Реалізація **П.М.** мала стати важливим процесом на шляху до створення світового ринкового господарства.

Від участі у плані відмовилися СРСР та його союзники, погодилися 16 країн: Великобританія, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Швеція, Норвегія, Данія, Ірландія, Ісландія, Португалія, Австрія, Швейцарія, Греція і Туреччина. Його реалізація розпочалася фактично після прийняття у США закону про чотирирічну програму “допомоги іноземним державам”. Цей закон передбачав надання допомоги західноєвропейським країнам на основі двосторонніх угод. Угоди були підписані у 1948 р. з усіма вищезазначеними країнами (крім Швейцарії). Згідно з ними країни – учасниці **П.М.** зобов’язувалися сприяти розвитку вільного підприємництва, заохочувати приватні американські інвестиції, співпрацювати в напрямі зниження митних тарифів, постачати у США окремі види товарів, забезпечувати фінансову стабільність, створювати спеціальні фонди у національній валюті, яка вивільнялася внаслідок отримання американської допомоги.

Загальний контроль за виконанням плану здійснювала Адміністрація економічного співробітництва, яку очолювали відомі американські фінансисти і політичні діячі. Сама допомога надавалась з федерального бюджету США у вигляді безоплатних субсидій і позик. З квітня 1948 р. по грудень 1951 р. США видали за **П.М.** майже 17 млрд дол. (у цінах 1990 р. 102 млрд дол.), причому основну частку (майже 60 %) отримали Великобританія, Франція, Італія і ФРН, на яку також поширювався план. Двостороння угода між США і ФРН була підписана у грудні 1949 р.

30 грудня 1951 р. **П.М.** офіційно втратив чинність і був замінений законом “Про взаємну безпеку”, прийнятим конгресом США 10 жовтня 1951 р., який передбачав одночасне надання країнам Західної Європи економічної і військової допомоги. **П.М.**

позитивно вплинув на відновлення економічного потенціалу та ринкових господарств у країнах Західної Європи. Вже на початку 50-х рр. було досягнуто довоєнного рівня виробництва. Здійснення **П.М.** переконливо свідчить, за яких умов, організаційних форм і методів фінансова й економічна допомога може дати реальні результати у становленні ринкового господарства.

© Сивоконь В.О.

ПЛАН ОТРИМАННЯ ЧЛЕНСТВА В НАТО – запровадження програми заходів, спрямованих на сприяння країнам-претендентам у їх підготовці до можливого майбутнього вступу до НАТО як його членів. Вироблення остаточних рішень країнами-претендентами на основі одержаних порад мають залишатися рішеннями національного рівня, що приймаються та впроваджуються виключно під відповідальність конкретної країни. У цій програмі претендентам пропонується перелік заходів, з якого вони можуть вибрати ті, що, на їх думку, є найціннішими з точки зору сприяння їх підготовці. Будь-яке рішення щодо запрошення країни-претендента розпочати з Альянсом переговори стосовно приєднання до НАТО прийматиметься в кожному конкретному випадку країнами-членами НАТО згідно з параграфом 8 Декларації Мадридського саміту відповідно до Декларації Вашингтонського саміту. Участь у **П.о.ч.НАТО** не означає існування ані будь-якого визначеного терміну щодо прийняття таких рішень, ані будь-якої гарантії членства. Цю програму не можна вважати переліком критеріїв для набуття членства. **П.о.ч.НАТО**, який є фактичним проявом політики відкритих дверей, складається з п'яти розділів: 1. Політичні та економічні питання. 2. Оборона/Військові питання. 3. Питання ресурсів. 4. Питання безпеки. 5. Правові питання. У кожному з цих розділів визначено питання, які можуть бути предметом обговорення (список не є остаточним), та висвітлюються механізми підготовки до можливого отримання членства. Перелік питань розрахований на те, щоб охопити всі проблеми, які визначають для себе самі країни-претенденти як питання, що вони бажають розглянути. Країнам-претендентам буде запропонована можливість обговорити та обґрунтувати своє бажання і спроможність взяти на себе зобов'язання

згідно з Вашингтонським договором, тобто дотримуватися основних принципів – демократії, свободи особи тощо, викладених у преамбулі до Вашингтонського договору.

© Титаренко О.Р.

ПЛАН ШУМАНА. ДЕКЛАРАЦІЯ ШУМАНА (англ. *Schuman Declaration*) – пропозиція міністра закордонних справ Франції Роберта Шумана, оприлюднена 9 травня 1950 р., щодо об'єднання під єдиним керуванням вугільних і сталеплавильних ресурсів, передусім Франції та Німеччини, а також інших європейських країн, і створення Європейської спільноти з вугілля та сталі. Заклала підґрунтя європейської інтеграції.

© Грицяк І.А.

ПЛАНУВАННЯ – загальна функція управління, сутність якої полягає у визначенні цілей діяльності та шляхів їх досягнення. Підфункціями планування є прогнозування, моделювання та програмування. В економіці ринкового типу поширене **П.** на рівні компаній, що має індикативний, орієнтовний характер. У **П.** застосовуються економіко-математичні, балансові методи й експертні оцінки. Див. також *Директивне планування*.

© Шаров Ю.П., Кравцова Т.В.

ПЛАНУВАННЯ ЗАМІЩЕННЯ ПОСАД – один із видів планування у системі кадрової роботи, метою якого є вжиття цілеспрямованих заходів щодо формування масиву даних для задоволення потреби організації в кадрах. **П.з.п.** – це перспективна систематична робота щодо заповнення вакантних посад. Заміщення посади – спосіб набуття громадянином відповідного соціального статусу, оформленого у вигляді призначення. У процесі відбору застосовується низка способів заміщення посад залежно від категорії та групи, до якої належить посада. До основних засобів заміщення посад відносять: конкурс, призначення, кадровий резерв, вибори на посаду тощо. Найбільш демократичною з усіх форм є конкурс. Саме конкурс є соціально і юридично найбільш справедливим засобом отримання посади, єдиною можливим механізмом відбору без протекції і відповідного зовнішнього впливу, тобто механізмом, який забезпечує право громадян України на рівний доступ до посади, до уп-

равління відповідно до їхніх здібностей та професійної підготовки. Кадровий резерв – це один зі способів кадрового забезпечення в системі державної служби. Кадровий резерв формується із керівників і спеціалістів підприємств, установ та організацій; працівників органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; державних службовців, які підвищили кваліфікацію, пройшли стажування або за результатами атестації рекомендовані для роботи на більш високих посадах; осіб, рекомендованих конкурсними комісіями для зарахування до кадрового резерву; випускників вищих навчальних закладів, у тому числі тих, які зараховані на навчання за освітніми і професійними програмами підготовки магістрів державного управління.

Цей термін у науковій літературі чітко не досліджений, окремі його складові висвітлені Н.Нижник, Т.Желюк, А.Турчиновим, Р.М.Фалмером, Г.Щокіним.

Планування будується на основі нормативно-правових актів з урахуванням фінансово-матеріальних витрат та специфіки роботи. Підставою для **П.з.п.** є відомості про наявні та заплановані робочі місця, дані штатного розпису, інформація про рух персоналу організації, установи, закладу.

П.з.п. здійснюється за рахунок внутрішніх і зовнішніх джерел. Внутрішніми джерелами **П.з.п.** є складання плану використання персоналу установи в результаті перерозподілу завдань, просування чи переміщення працівників. Зовнішні джерела **П.з.п.** – це планування залучення персоналу зовні в результаті розширення повноважень, обсягу роботи, звільнення працівників.

Основними видами **П.з.п.** є: довгострокове, перспективне та оперативне. Довгострокове планування здійснюється у формі програм. На основі довгострокових планів розробляються перспективні та оперативні плани. Оперативний план конкретизує показники. Вихідним елементом для **П.з.п.** є розрахунок потреби в кадрах.

© Сергєєва Л.М.

ПЛАНУВАННЯ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ – процес добору людських ресурсів, який пов'язує управління людськими ресурсами з організаційним процесом планування; передбачає певний стан людських ресурсів; дає змогу організаціям упорядковано просувати

працівників по службі, уникнути зайвих витрат, пов'язати результат окремого працівника із ступенем організаційної продуктивності.

© Михненко А.М., Медвідь А.П.

ПЛАНУВАННЯ НОРМОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – застосування перспективного і поточного планування суб'єктами нормотворення з метою створення єдиної і узгодженої системи нормативних актів, визначення головних напрямів та забезпечення гласності нормотворчої діяльності, вдосконалення процесу підготовки нормативних актів. Поточні плани (програми), як правило, складаються і затверджуються суб'єктом нормотворення на строк до одного року і містять визначення видів та назв актів, головних етапів та строків їх підготовки, а також органів, відповідальних за розробку проектів нормативних актів. Перспективні програми нормотворчої діяльності складаються і затверджуються суб'єктом нормотворення, як правило, строком на чотири і більше років, визначають напрями розвитку правового регулювання суспільних відносин, заходи з кодифікації та систематизації нормативних актів, їх видання. Плани не виключають можливості підготовки і прийняття нормативних актів, не включених до них. **П.н.д.** має проводитися виходячи з прогнозів, планів та програм щодо інших видів діяльності, зокрема державного управління, економіки, внутрішньої та зовнішньої політики, оборони, соціальної та науково-технологічної політики, охорони здоров'я і довкілля тощо. Для виключення можливого дублювання або протиставлення пропозицій різних органів влади, які здійснюють управління за певними напрямами або видами діяльності, процедурами планування і прогнозування передбачене збирання та обробка всіх пропозицій єдиним органом влади (урядом або міністерством юстиції), а також доопрацювання зведених планів та прогнозів усіма зацікавленими органами центральної державної влади із залученням експертів. **П.н.д.** потребує активної позиції тих, хто професійно здійснює нормотворчість в органах державної влади і відповідає за її розвиток, яка полягає в постійному моніторингу стану правового забезпечення та ситуації в цій сфері (напрямі, види) діяльності, періодичному перегляді чинних нормативно-правових актів та ініціюванні зміни або оновлення тих з них,

що вже не спрацьовують і навіть гальмують подальший розвиток.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ПЛАНУВАННЯ ПОТОЧНЕ – діяльність з детальної розробки (звичайно на рік) планів для організації в цілому і її окремих підрозділів. Головне завдання **П.п.** – розробка плану реалізації продукції і на його основі – системи планів: із сировини, виробництва, праці, руху запасів готової продукції, кошторису витрат, рекламних заходів, реалізації прибутку, кредитного, капітальних вкладень, досліджень і розробок, фінансового плану. Основними ланками **П.п.** виробництва є календарні плани (місячні, квартальні, піврічні), які являють собою детальну конкретизацію цілей і завдань, поставлених у довго- і середньострокових планах. **П.п.** тісно пов'язане із планами різних партнерів і постачальників, і тому ці плани або погоджують, або їх окремі елементи є загальними для організації та її партнерів.

© Кравцова Т.В.

ПЛАНУВАННЯ СИСТЕМИ – комплексна характеристика, особлива форма державної діяльності, змістом якої є розробка та реалізація планів. У системі державного управління залежно від змісту і статусу планів розрізняють директивне, індикативне та стратегічне планування. Основою **П.с.** є план – модель розвитку основних показників та параметрів майбутнього стану національної економічної системи, окремих сфер, регіонів, галузей тощо; шляхи та способи досягнення намічених цілей, а також необхідні для цього ресурси. Плани поділяють на довготермінові (на 10-15 років); середньотермінові (на 3-5 років); короткотермінові (до 1 року). У **П.с.** кількісне вираження завдань макроекономічних, галузевих, регіональних планів відображають планові показники, які затверджуються на всіх рівнях управління: макроекономічному, галузевому, регіональному і мікрорівні. Сучасна **П.с.** передбачає єдність планових показників мікро-, мезо- і макrorівнів, хоча їх перелік не є адекватним для всіх рівнів планування. Кожна ланка управління має відповідні показники, що відображають особливості її економічного та соціального розвитку (країни, галузі, регіону). В Україні **П.с.** в результаті зміни моделі державного регулювання економіки суттєво змінилася і

є не оптимальною; вона відображає особливості економіки трансформаційного періоду, поєднує старі та нові елементи системи.

© Крушельницька Т.П.

ПЛАНУВАННЯ СТРАТЕГІЧНЕ – основна функція стратегічного управління, яка полягає у формуванні моделі бажаного та можливого майбутнього і програмуванні переходу до цього майбутнього. **П.с.** – це процес творчої аналітико-синтетичної діяльності, під час якої відбуваються координація і збалансування висунутих цілей, внутрішнього потенціалу організації, шансів зовнішнього середовища, а результатом є стратегія розвитку організації або розв'язання окремої стратегічної проблеми. Застосування **П.с.** у публічному управлінні пов'язане з демократичним реформуванням цієї сфери, наслідком чого є впровадження новітніх управлінських моделей, орієнтованих на громадянина як клієнта публічних послуг і на досягнення кінцевого соціально-визначеного результату, що зумовлює необхідність чіткого цілепокладання та програмування діяльності. Зазначене потребує створення методологічного підґрунтя самостійного ухвалення рішень щодо стратегічного вибору під час здійснення державної політики, а також щодо шляхів розвитку місцевих суб'єктів суспільного управління за умов децентралізації. **П.с.** в публічному управлінні є ефективною і водночас “м'якою” демократичною технологією за умов відкритості, прозорості, підзвітності та підконтрольності влади громадськості.

© Шаров Ю.П.

ПЛАТОН (Plato, 428/427 – 348/347 до н.е.) – давньогрецький філософ, класик філософської традиції. Основні праці: “Апологія Сократа”, “Крітон”, “Держава”, “Закони”, “Політик” тощо.

© Приживара С.В.

ПЛЕБІСЦИТ – 1) термін, яким позначається інститут референдуму або один з його різновидів; 2) форма безпосередньої демократії. **П.** – голосування осіб, наділених активним виборчим правом, щодо зміни належності певної території або визначення її статусу як території новоутвореної держави, а також прийняття або зміни форми державного правління. **П.** часто проводить дер-

жава, яка приєднала до себе чужу територію, серед населення цієї території, щоб надати фактові приєднання видимість санкції народу. За своєю політично-правовою природою і порядком проведення **П.** є тотожним референдуму.

© Малик Я.Й.

ПЛИННІСТЬ КАДРІВ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – одна з численних проблем управління персоналом, що постає перед кадровими службами практично всіх великих організацій. Вона полягає у постійній плинності частини персоналу у зв'язку зі звільненням за власним бажанням, через різні порушення трудової дисципліни і внутрішнього розпорядку. Проте не варто відносити до плинності зміну складу і чисельності тих, хто працює, у зв'язку з виробничою необхідністю. Можна виділити два види **П.к.д.у.**: фізичну та психологічну (приховану). Фізична **П.к.д.у.** охоплює працівників, які через різні причини звільняються з організації (установи, закладу). Прихована (або психологічна) **П.к.д.у.** виникає у тих співробітників, які хоч і не звільняються, але фактично припиняють організаційну діяльність (тобто формально ставляться до своєї роботи, а також належно не виконують свої обов'язки). Прихована **П.к.д.у.** не відображається у жодних документах та звітах організації, але може завдати значної шкоди продуктивності праці. Нерідко службовці демонструють пасивний опір; вони присутні на роботі лише фізично, або ж, що ще гірше, виконують обов'язки не досить якісно. Таким чином, **П.к.д.у.** може бути пов'язана з власним бажанням працівника або з ініціативою адміністрації. Розрізняють природну і надлишкову **П.к.д.у.** Звичайна **П.к.д.у.** (3-5%) сприяє своєчасному оновленню колективів і не вимагає особливих заходів з боку керівництва і кадрової служби. Надлишкова ж **П.к.д.у.** призводить до значних економічних втрат, а також створює організаційні, кадрові, технологічні, психологічні та інші складності.

© Вікторов В.Г.

ПЛЮРАЛІЗМ – принцип суспільного розвитку, що передбачає врахування різних поглядів, підходів, систем принципів при вирішенні проблем суспільної практики. Найчастіше використовується в контексті “плюралізм думок”. **П.** об'єктивно виходить з

існування кількох або багатьох незалежних засад суспільних знань і розуміння буття.

© Сурмін Ю.П.

ПОВІТ – адміністративно-територіальна одиниця, що існувала в різні часи у Польському королівстві, Великому князівстві Литовському, згодом у Речі Посполитій та на українських землях, що входили до цих держав. На українських землях, визволених від польсько-шляхетських загарбників, замість ліквідованих воєводств і **П.** було запроваджено полкову систему управління. Поділ на воєводства і **П.** на українських землях у складі Польщі зберігався. В Російській імперії використовувався термін уезд, що відповідало українській назві **П.**, і був складовою частиною губернії. В 1913 р. в Україні було 99 **П.** В СРСР повітовий поділ ліквідовано в 1923 р. В Західній Україні повіти зберігалися до 1939 р., в Північній Буковині – до 1940 р., коли замість **П.** було утворено райони.

© Малик Я.Й.

ПОВНОВАЖЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ – сукупність прав і обов'язків територіальних громад; сільських, селищних, міських рад; сільських, селищних, міських голів; виконавчих органів сільських, селищних, міських рад; районних та обласних рад і їх голів; районних у містах рад, утворених ними виконавчих органів та їх голів, закріплених за ними у встановленому законом порядку для здійснення покладених на них функцій. Обсяг повноважень залежить від закріплених за ними за законом, а також від прийнятих рішень органами місцевого самоврядування та органами самоорганізації населення, якщо вони не суперечать законодавству.

© Решеvecь О.В.

ПОДВІЙНА БІЛЬШІСТЬ (англ. *Double majority*) – елемент системи підтримки балансу між великими та малими державами-членами під час процесу прийняття рішень в Раді ЄС. Збереження старої системи зважених голосів після розширення могло призвести до того, що кваліфікована більшість в Раді представляла б лише меншість населення ЄС. З огляду на це держави-члени з найбільшою чисельністю населення хотіли мати систему **П.б.**, яка б гарантувала, що більшість у Раді ЄС складається не тільки з

більшості держав-членів, а й з більшості всього населення Союзу. Ніщський договір (2000 р.), який реформував діяльність інститутів ЄС напередодні вступу до Союзу великої групи нових членів, закріпив нове визначення кваліфікованої більшості на основі **П.б.** (навіть потрібної більшості). Оскільки новий перерозподіл вагомості голосів між державами-членами відбувся на користь великих держав, то кваліфікована більшість обов'язково мала бути більшістю держав-членів. З цією метою її поєднали із системою, відомою як “демографічне підстрахування”, а це означало, що кожна держава-член отримала право пересвідчитися в тому, чи представляє кваліфікована більшість щонайменше 62% від усього населення Союзу. Якщо кваліфікована більшість не відповідала цій умові, то рішення не могло бути прийнятим. Ці нові правила набули чинності з 1 листопада 2004 р. В Конституційному договорі (процес ратифікації зупинено через негативні результати національних референдумів у Франції та Нідерландах) запропоновано нову систему кваліфікаційної більшості, яка мала складатися і з більшості держав-членів і населення Союзу. Кваліфікована більшість вважалася досягнутою, якщо до неї увійшли щонайменше 55% держав-членів (мінімум 15), які представляють щонайменше 65% від усього населення ЄС. Стара система, за якої кожна держава-член мала певну кількість голосів, скасовувалася. Після 1 листопада 2009 р. Рада мала приймати рішення на основі нової системи кваліфікованої більшості, що є відображенням подвійної легітимності Союзу як об'єднання не тільки держав, а й народів.

© Рудік О.М.

ПОЗИТИВІЗМ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – парадигмальна основа наукових досліджень у галузі державного управління, що базується на засадах позитивізму.

© Приживара С.В.

ПОКАЗНИКИ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ – кількісна та якісна характеристики стану, тенденцій, напрямів і процесів суспільного розвитку, які використовуються для оцінки співвідношення реальних змін у суспільних процесах і явищах, а також їх відповідності науково обґрунтованим вимогам. До таких показників можна віднести інтегральні економічні макропоказники країни,

індекс людського розвитку, показники, що характеризують розвиток демократичності суспільства, тощо.

© Михненко А.М.

ПОЛІТИЧНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ – існування різноманітних позицій учасників політичного процесу та можливість їх інституалізації й представлення на владному рівні.

© Михненко А.М.

ПОЛІЕТНІЧНІСТЬ – у найзагальнішому контексті – спільність проживання у певній країні двох і більше етносів або етнічних груп. В такому контексті переважна більшість країн сучасного світу є поліетнічними. Але є ще спеціальне розуміння терміна “П.”. В останньому випадку: а) спільність проживання кількох етносів або етнічних груп у поліетнічній країні має, як правило, свою давню традицію; б) здебільшого найчисленніша етнічна спільнота в класичній поліетнічній країні не має явної переваги за цією ознакою над другою етнічною групою (зокрема в Бельгії приблизно 56% населення становлять фламандці і 42% – валлони) або найчисленніша етнічна спільнота кількісно не переважає чи переважає мінімально сукупність осіб, що належать до інших етнічних груп; в) у класичній поліетнічній країні набагато розвиненіші й глибші за змістом форми інституційного забезпечення П., що виявляється, передовсім, у статусі мов. Розвиток П. є невід'ємною складовою державного регулювання міжетнічних відносин, зокрема з допомогою механізмів державної етнонаціональної політики.

© Трощинський В.П.

ПОЛІС (від давньогрец. *πόλις*) – в Стародавній Греції місто, місто-держава, сукупність громадян або поняття громадянства взагалі. Від терміна “П.” походить багато інших термінів, які безпосередньо стосуються науки державного управління, а саме: *πολιτική* – те, що належить до управління загальними справами (полісом); *πολίτης* – громадянин, *πολιτεία* – державний устрій (взагалі або його “ідеальний” різновид). У сучасних європейських мовах деривативами від “П.” є базові поняття політології: *polisy*, *polity*, *police*, *politics*. Саме поняття “політологія” є похідним від *πολιτική* і *λόγος* (слово, мова, наука тощо), тобто “політична наука”.

Старогрецький філософ Аристотель (384-322 рр. до н.е.) розглядав **П.** як вищу форму людського об'єднання, що сприяє досягненню щасливого життя. У своїй праці "Політика" він прагнув теоретично обґрунтувати модель ідеального **П.** В іншому творі "Афінська політія" Аристотель навів класичний опис історії становлення і принципів функціонування полісної організації в Афінах. Пріоритет у дослідженні античного **П.** належить французькому історикові Н.Фюстелю де Куланжу (1830-1889), який в одній з найбільш відомих своїх робіт "Цивільна община стародавнього світу" дав розгорнуту характеристику полісної організації. Остання, на думку історика, ґрунтувалася на релігії і будувалася подібно до церковної організації. Звідси випливало її (цивільної общини) "необмежене панування над своїми членами" і те, що "у суспільстві, заснованому на подібному принципі, особиста, індивідуальна свобода існувати не може". Сам Фюстель де Куланж не використав термін "**П.**", проте він писав про "La cite antique" (cite трактувалося як велика асоціація людей або система установ такої асоціації, в російському перекладі 1867 – "стародавнє суспільство", 1895 і 1906 рр. – "цивільна община", в англійському 1874 р. – "The Ancient City"). У європейській науковій традиції термін "**П.**" вперше запропонував німецький історик і правознавець Е.Кун (1807-1888) для позначення античного міста як форми поселення. У Німеччині цей термін набув поширення після виходу в 1898 р. першого тому "Історії культури Греції" швейцарського історика культури Я.Буркхардта, праці, в якій, зокрема, проводилася думка про грецький **П.** як про якусь примусову общинно-державну систему, що цілковито поглинала окрему особу.

У французьку наукову літературу термін "**П.**" ввів послідовник Фюстеля де Куланжа бельгійський дослідник Генрі Франкотт (1856-1918). Пізніше він став уживатися і англомовними авторами.

П. виникає в Стародавній Греції архаїчної епохи (VII-VI ст. до н.е.), переживає період занепаду в пізньокласичний час (кінець V – друга половина IV ст. до н.е.), зберігає свої основні інститути в умовах Римської імперії (аж до I-II ст. н.е.). Римський термін *civitas* (громадянство, співтовариство громадян, цивільна община, держава) став латинською

калькою грецького, тоді як термін *municipium* вживався для позначення локальних поселень, що не мають суверенітету.

Термін "місто-держава" (англ. *city-state*, нім. *Stadtstaat*) не цілком точно передає значення поняття "**П.**". Шумерські або етруські міста-держави, фінікійські торговельні метрополії Тир і Сидон полісами не були, як і середньовічні Флоренція, Мілан або Венеція. Водночас спартанський **П.** складався з мережі сільських поселень. **П.**, який в архаїчний період був містом (міським поселенням), з розвитком інститутів управління перетворився на державу, а пізніше – в співтовариство громадян цієї держави. Саме останнє значення **П.** – сукупність повноправних громадян – було найбільш відомим в античному світі.

© Нікітін В.В.

ПОЛІТИКА – 1) цілеспрямована діяльність у галузі взаємовідносин між різними суспільними групами, державами й народами, яка пов'язана із боротьбою за здобуття або утримання державної влади як знаряддя регулювання і формування цих взаємовідносин; певна частина, програма або напрям такої діяльності; 2) сукупність засобів (інструментів) та методів (технік) для реалізації певних інтересів, тобто для досягнення певних цілей (звичайно, в певному соціальному середовищі); 3) сфера боротьби за владу з метою реалізації певних інтересів та цілей. Поняття **П.** дістало поширення під впливом трактату філософа Стародавньої Греції Аристотеля про державу та форми управління державою. Майже до кінця XIX ст. **П.** традиційно розглядалась як вчення про державу, тобто як вчення про владу інституційну, державного рівня. В сучасних умовах **П.** – багатогранне і складне явище в суспільному житті.

Сучасне розуміння **П.** формується в процесі розвитку, існування і зіткнення кількох підходів або позицій. Суть одного з підходів до визначення **П.** зводиться до ідентифікації **П.** із соціальним явищем влади. Найчастіше **П.** визначають як відносини з приводу державної влади, її організації, напрямів діяльності. Окремі філософи розуміють **П.** як сукупність думок і теорій, що протистоять і стосуються основних принципів уряду або різних адміністративних систем, які змагаються одна з одною за важелі влади, заради найбільшого блага нації.

Відомий соціолог Макс Вебер визначав **П.** як прагнення брати участь у владі або впливати на поділ її між окремими групами всередині держави. Дехто з правознавців, політологів вважають найістотнішим у **П.** будову, устрій державної влади.

Визначення **П.** через державну владу відрізняється предметністю з орієнтацією на інструментальну особливість **П.** і на різні характеристики через інститути, структури **П.** влади, використання державної влади для реалізації певної мети.

З поділом влади в державі, децентралізацією владних повноважень, розвитком партійних систем, засобів масової інформації, численних і різноманітних соціальних спільнот, груп, об'єднаних спільними інтересами, потребами, змістом, **П.**, політичне життя уже не зводиться до державної влади. Сфера **П.** охоплює не тільки владні структури, а все, що відображає ставлення до них і володіння ними.

Отже, **П.** - особлива діяльність з управління державою, суспільством, організаційна і регулятивно-контролююча сфера суспільства, що здійснює управління економічною, правовою, соціальною, культурною, релігійною сферами, та ін.

© Крюков О.І.

ПОЛІТИКА АГРАРНА (від грец. *politika* - державні або громадські справи; від лат. *agrarius* - земельний; такий, що має стосунок до землеволодіння, землекористування) - сукупність заходів, спрямованих державою на розвиток аграрних відносин і продуктивних сил аграрної сфери економіки з метою забезпечення переробних галузей промисловості сировиною, а населення - продуктами харчування; збільшення експортного потенціалу галузей АПК і розв'язання соціально-економічних проблем у сільській місцевості та підвищення ефективності аграрного виробництва.

П.а. є складовою частиною економічної політики держави і передбачає наукове обґрунтування стратегії і тактики розвитку аграрних відносин. **П.а.** включає окремі елементи: пріоритети, мету, завдання, сукупність механізмів реалізації **П.а.**

Суб'єктами **П.а.** є центральні та місцеві органи державної влади та органи місцевого самоврядування, об'єктами - окремі галузі АПК, ринкова інфраструктура аграрної сфери економіки, соціальна інфраструктура села,

ресурси аграрних галузей. Пріоритетною метою **П.а.** в Україні є забезпечення продовольчої безпеки шляхом розвитку аграрного виробництва в умовах функціонування різних форм власності та підвищення конкурентоспроможності сільського господарства.

У сучасних умовах **П.а.** має забезпечити зменшення диспаритету цін на промислову та сільськогосподарську продукцію, стимулювання припливу інвестицій в основний капітал, розвиток агропромислової інтеграції та створення великих агропромислових компаній акціонерного типу, формування ефективної податкової системи та грошово-кредитного забезпечення, створення системи інформаційно-консультаційного обслуговування сільськогосподарського виробництва, державну підтримку наукових досліджень і підготовку висококваліфікованих кадрів для галузей АПК.

Сучасна **П.а.** багатьох розвинених країн включає використання програм підтримки сільських регіонів у цілому (сільських територій, умов проживання, збереження ландшафтів, розвитку несільськогосподарського виробництва); помірну лібералізацію аграрного ринку на основі переорієнтації використання виробничих субсидій на підтримку сільського середовища; інтенсивне використання екологічних програм (заліснення сільськогосподарських угідь, розвиток органічного землеробства, підтримка землеробства в складних природних умовах); інвестування в людський капітал (заохочення до перенавчання, освоєння нових технологій, участі в наукових дослідженнях); зниження дотацій на підтримку фермерських цін, унаслідок чого рівень цін на сільськогосподарську продукцію в країнах-членах СОТ поступово зближується.

Характерною рисою державного регулювання аграрного сектору економіки багатьох країн світу в сучасних умовах є ускладнення механізмів впливу на об'єкти регулювання, багатоаспектність їх дій, зокрема врахування екологічної та соціальної складових.

© Лозинська Т.М.

ПОЛІТИКА ВОЄННА - 1) складова державної політики, безпосередньо пов'язана зі створенням збройних сил та інших військових формувань, плануванням, підготовкою й застосуванням засобів збройного насильства для досягнення політичних цілей. **П.в.** дер-

жав, як правило, конкретизується в їх військових доктринах, стратегіях, практиці військового будівництва. **П.в.** ґрунтується на стратегічній оцінці своїх сил та сил імовірного противника, складових потенціалів, які визначають військову могутність держави; 2) сукупність дій органів державної влади, спеціально створених нею інститутів та структур безпеки, спрямованих на запобігання війні, воєнно-політичним і збройним конфліктам, стримування агресії, відбиття збройного нападу і розгром агресора, а також заходів щодо воєнного будівництва і підготовки збройних сил, населення та економіки країни до захисту її національних інтересів.

© Ситник Г.П.

ПОЛІТИКА ВНУТРІШНЯ – складова державної політики, безпосередньо пов'язана з діяльністю органів державної влади, спрямована на забезпечення стабільного існування і розвитку суспільства за рахунок внутрішніх ресурсів. Функціями **П.в.** є: захист існуючого способу виробництва, політичної, економічної і соціальної системи; управління економікою або регулювання господарської діяльності; охорона суспільного порядку і підтримка дисципліни; регулювання соціальних відносин; культурно-виховна, інформаційна та ідеологічна діяльність тощо.

© Абрамов В.І.

ПОЛІТИКА ГРОШОВО-КРЕДИТНА (МОНЕТАРНА) – сукупність заходів держави у сфері грошового обігу і кредитних відносин, які проводяться з метою впливу на кількість грошей, що перебувають в обігу. Основними напрямками **П.г.-к.** є: політика грошово-кредитної рестрикції (політика “дорогих грошей”) і політика грошово-кредитної експансії (політика “дешевих грошей”).

Методами реалізації **П.г.-к.** в обох її напрямках можуть бути такі: дисконтна політика, операції на відкритому ринку, зміна норм обов'язкових резервів комерційних банків у центральному банку, державне регулювання окремих видів кредитів та кредитування окремих економічних суб'єктів тощо. **П.г.-к.** визначають найвищі законодавчі органи держав, а реалізують уряди, центральні банки та міністерства фінансів.

Пропозицію грошей визначає банківська система, яка у країнах з ринковою економікою є дворівневою: на першому рівні розміщений Центральний банк, на другому – ко-

мерційні та спеціалізовані банки. В Україні роль Центрального банку відіграє Національний банк. Головним його завданням є забезпечення стійкості національної валюти, її купівельної спроможності. Він має функціонувати автономно від уряду і є підзвітним ВР України. ВР призначає Голову НБУ, який щорічно звітує перед ВР та інформує її про стан грошово-кредитного ринку двічі на рік.

Розрізняють стимулюючу і стримуючу **П.г.-к.** Стимулююча, або політика “дешевих грошей”, – це політика, спрямована на збільшення пропозиції грошей для стимулювання сукупних витрат і зайнятості. Вона полягає у купівлі цінних паперів, зниженні норми резервних вимог, облікової ставки. Стримуюча, або політика дорогих грошей – це політика, що спрямована на обмеження пропозиції грошей для зниження сукупних витрат і стримування інфляційного тиску в економіці.

Теорія Дж. Кейнса (кейнсіанство) зорієнтована на стабілізацію економіки за допомогою державної грошово-кредитної і фінансової політики. Регулюючи попит, держава повинна стимулювати доступність кредиту шляхом його здешевлення, збільшення державних витрат і споживчого попиту, а отже, знижувати схильність до заощадження та посилювати – до інвестування. У 80-ті рр. XX ст. посилилась роль монетарної школи (Мілтон Фрідмен). Основною причиною нестабільності економічної системи монетаристи вважають порушення законів грошового обігу, відхилення від рівноважних цін і кількості грошей в обігу внаслідок стимулювання попиту державою, надмірного втручання держави в економіку. Позбавитися цих пропорцій, на їх погляд, можна обмеженням кредитно-грошової маси в обігу, скороченням виробничого та споживчого попиту.

© Пасемко Г.П.

ПОЛІТИКА ДЕРЖАВНА див. *Державна політика*.

ПОЛІТИКА ЕКОЛОГІЧНА – 1) система заходів, спрямованих на забезпечення якості навколишнього середовища, відтворення природних ресурсів і створення відповідних екологічних умов для життя населення; 2) система цілей і дій органів державної влади та управління, спрямованих на забезпе-

чення екологічної безпеки держави й задоволення екологічних потреб населення. Сутність **П.е.** полягає в *об'єктивних* (економічні умови, екологічне законодавство, управлінські структури, діяльність підприємств, що спеціалізуються на випуску природоохоронного обладнання, природоохоронні організації) та *суб'єктивних* (наявність відповідного професіоналізму кадрів, які володіють екологічними знаннями та свідомістю) можливостях держави кваліфіковано на всіх рівнях державного управління забезпечувати раціональне та ефективне функціонування тріади: природні умови і ресурси – діяльність суб'єктів державного управління – захист довкілля. **П.е.** ґрунтується на поєднанні форм і методів прямого і непрямого управління. Пряме управління з боку держави здійснюється шляхом встановлення екологічно обґрунтованих заборон, взаємних зобов'язань з утилізації відходів, вимог щодо рециркуляції матеріалів. Непряме управління здійснюється за допомогою економічних важелів: зборів, мита, податків, пільг, субсидій, засобів фінансової дії тощо. Див. також *Екологічна політика*.

© Шпильовий І.М.

ПОЛІТИКА ЕКОНОМІЧНА – комплекс економічних цілей і заходів держави та уряду країни, які забезпечують розв'язання стратегічних і тактичних завдань розвитку економіки відповідно до інтересів країни та втілюються в економічній програмі. Основними складовими **П.е.** є фінансово-кредитна, бюджетна, науково-технічна, структурна, соціальна, інвестиційна, аграрна, регіональна, зовнішньоекономічна політики. **П.е.** базується на теоретико-методологічних засадах економічної теорії, на основі пізнання об'єктивних економічних законів, потреб, інтересів і цілей різних економічних суб'єктів. Україні потрібна принципово нова **П.е.**, що ґрунтуватиметься на принципах демократизації всіх форм власності, їх плюралізму та конкурентоспроможності, домінуванні трудової колективної власності, розвитку державної власності, яка є основою запровадження демократичного державного планування.

© Крушельницька Т.П.

ПОЛІТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ - політична діяльність суб'єктів міжнародних відносин, яка спря-

мована на забезпечення міжнародної безпеки. **П.з.м.б.** є складним процесом взаємодії різних політичних сил, цілі і завдання яких відрізняються в різні історичні епохи залежно від відповідного розуміння міжнародної безпеки і способів її забезпечення. У сучасних умовах обґрунтовуються і реалізуються на практиці у **П.з.м.б.** кілька стратегій, які перебувають у складному і суперечливому взаємовідношенні. Одна з них пов'язує міжнародну безпеку із здатністю суверенних держав, які вступають у міжнародні відносини, де відсутня будь-яка центральна влада, реалізувати свої національні інтереси, з використанням різних засобів насильства і передусім військової сили. Завдяки цьому їм вдається нав'язувати свою волю іншим державам, що дає змогу забезпечувати єдині принципи і норми в організації їх життєдіяльності, утримувати певну стабільність у міжнародних відносинах. Інша – пов'язує міжнародну безпеку з розумінням наявності єдиних для всіх країн і народів фундаментальних інтересів і **П.з.м.б.** ставить за мету узгодження національних інтересів в організації їх життєдіяльності, особливо в тих сферах, де виникли або намічається поява небезпек і загроз.

© Кучма Д.Я.

ПОЛІТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ – політична діяльність соціальних суб'єктів суспільства, передусім держави, а також спеціально уповноважених органів, яка спрямована на реалізацію національних інтересів, організацію життєдіяльності суспільства з метою його сталого, прогресивного розвитку і задоволення потреб людей. **П.з.н.б.** є однією з найважливіших функцій державного управління, яка реалізується: 1) в ефективному державному управлінні всім господарським та соціальним життям суспільства, узгодженні інтересів усіх соціальних суб'єктів, недопущенні конфліктів між ними, завчасному запобіганні розвитку несприятливих тенденцій суспільного розвитку; 2) у своєчасній реакції на загрози в разі їх появи як усередині суспільства, так і у взаєминах з іншими акторами міжнародних відносин.

© Кучма Д.Я.

ПОЛІТИКА ЗАЙНЯТОСТІ є частиною соціально-економічної політики держави,

має комплексний характер і спрямована на: досягнення повної і раціональної зайнятості як необхідної передумови реалізації права громадян на працю та досягнення високого рівня життя населення; збалансування попиту і пропозиції праці; задоволення потреб у добровільному виборі виду діяльності; стимулювання створення нових робочих місць і розвитку підприємництва, а також сприяє незайнятим громадянам у поновленні їхньої трудової діяльності та забезпечує їх певними видами компенсацій.

© Каховська О.В.

ПОЛІТИКА ЗЕМЕЛЬНА (від грец. *politika* – державні або громадські справи) – система державних заходів, спрямованих на розвиток, удосконалення або докорінну зміну суспільних відносин щодо володіння, користування і розпорядження землею (земельних відносин).

Згідно з Конституцією України (ст.14, 142) суб'єктами земельних відносин є особи і їх об'єднання, які можуть набувати права власності на землю. Це громадяни (фізичні або юридичні особи), територіальні громади і держава. Головним у земельних відносинах є відносини власності та рентні відносини, тож **П.з.**, насамперед, торкається характеру розподілу землі між окремими соціальними групами громадян залежно від визначених прав (приватної власності, оренди, довічного або тимчасового користування) та розподілу доходу, який отримують землевласники внаслідок реалізації власності на землю. З проголошенням незалежності України **П.з.** держави спрямовується на встановлення приватної власності на землю шляхом її роздержавлення та паювання.

Право на безоплатне отримання ділянок земель сільськогосподарського призначення було надано лише працівникам і пенсіонерам сільськогосподарських підприємств (колишніх колгоспів і радгоспів). Право приватної власності на землі сільськогосподарського призначення до сьогодні є обмеженим у частині розпорядження ними у зв'язку із введенням мораторію на відчуження земельних ділянок, яке здійснюється на підставі цивільно-правових угод купівлі-продажу, дарування й міни (крім міни однієї земельної ділянки на іншу).

Органи державної законодавчої і виконавчої влади, а також органи місцевого само-

врядування, здійснюючи владні повноваження, регулюють земельні відносини і контролюють виконання земельного законодавства. Земельні відносини регулюються Конституцією України, Земельним кодексом України, а також прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами.

© Лозинська Т.М.

ПОЛІТИКА ЗОВНІШНЯ – 1) діяльність держави на міжнародній арені, що регулює відносини з іншими суб'єктами зовнішньополітичної діяльності: державами і їх союзами, зарубіжними партіями та іншими громадськими організаціями, всесвітніми і регіональними міжнародними організаціями; 2) система цілей і засобів досягнення державою результатів у її міжнародних відносинах; **П.з.** є продовженням політики внутрішньої. **П.з.** спирається на економічний, демографічний, військовий, науково-технічний і культурний потенціали держави. Їх поєднання визначає можливості зовнішньополітичної діяльності держави на тих або інших напрямках, ієрархію пріоритетів у постановці й реалізації зовнішньополітичних цілей. В основі **П.з.** лежить геополітичне положення держави, яке історично зумовлює напрями зовнішньої політики, вибір партнерів і розвиток взаємин із супротивниками. Формою традиційного здійснення **П.з.** є встановлення (припинення, розрив) дипломатичних відносин (або зниження їх рівня) між державами, членство або представництво держави у всесвітніх і регіональних міжнародних організаціях, співпраця з дружніми державами зарубіжними політичними партіями й іншими громадськими організаціями; здійснення і підтримка епізодичних і регулярних контактів із представниками держав, зарубіжних партій і рухів, з якими дана держава не має дипломатичних відносин або дружніх зв'язків, але в діалозі з якими зацікавлена з тих або інших причин.

© Абрамов В.І.

ПОЛІТИКА ІННОВАЦІЙНА ДЕРЖАВНА (синонімічні поняття: державна політика у сфері інноваційної діяльності, державна інноваційна політика) – стрижнева складова державної політики як організуюча, регулятивна та спрямовуюча інституціональна субстанція суспільства щодо утвердження сталого інноваційного розвитку націо-

нальної економіки для забезпечення її конкурентоспроможності та прогресивних змін технологічної структури і є цілеспрямованою та скоординованою діяльністю органів державної влади загальнодержавного, галузевого, регіонального рівнів для впровадження комплексу організаційних, регуляторних, управлінських заходів на основі певних принципів та розроблених стратегій і спрямованих на створення системних інституціональних, економічних, науково-технічних та інших засад, а також запровадження механізмів їх реалізації через залучення необхідних інвестиційних, інтелектуальних, інформаційних, матеріально-технічних, організаційних та інших ресурсів (державних та недержавних) для стимулювання генерації та підтримки розвитку інноваційних процесів на всіх рівнях та галузях національної економіки, але з переважною їх державною підтримкою за встановленими законодавством пріоритетними напрямками. **П.і.д.**, що спрямована на підтримку генезису та поширення інноваційних процесів на всіх фазах їх розвитку і перебігу в інституціональному просторі, відповідно має поєднати економіку, науку, техніку, підприємництво, ринок споживання інноваційної продукції. Таким чином, предметним середовищем запровадження **П.і.д.** є соціально-економічне середовище, включаючи науково-технічну, виробничу, фінансову сфери, а також сферу державного управління. **П.і.д.** має тісну взаємозалежність та взаємозв'язок з іншими політиками, зокрема інвестиційною, інституціональною, науково-технічною політиками, а також промисловою і структурною політиками, що дає змогу визначати інноваційну спрямованість цих політик або казати про їх інноваційну складову. Для визначення місця **П.і.д.** у системі суспільних відносин маємо виходити з таких суттєвих положень аксіоматичного характеру, а саме: **П.і.д.** входить у сферу політичних відносин, оскільки вона являє собою відносини, які виникають у зв'язку з діяльністю держави, її органів влади у сфері інноваційної діяльності й галузях, які ця сфера охоплює, та інституціонального середовища підтримки інноваційної діяльності; **П.і.д.** має характерні властивості, що впливають із специфіки інноваційної сфери діяльності; правовідносин, що виникають між суб'єктами інноваційних процесів; закономірностей

економічного розвитку та законів, які управляють виробництвом, розподілом та споживанням інноваційної продукції; **П.і.д.** базується на економіці технологічних змін (зараз вживається ще термін "інноваційна економіка") і певною мірою є її концентрованим вираженням та завершенням. **П.і.д.** має багатофункціональне призначення, що полягає, зокрема: *за господарською функцією* – введення в господарський обіг об'єктів прав інтелектуальної власності, створених у науково-технічній сфері діяльності з метою їх комерціалізації або отримання соціально-економічного ефекту; *за гуманітарною функцією* – сприяння розвитку творчого потенціалу людини як головного суб'єкта інноваційних процесів та їх ініціатора; *за економічною функцією* – забезпечення економічного розвитку та конкурентоспроможності підприємств, галузей, регіонів, національної економіки на базі інноваційної реструктуризації сфер науково-технологічної, освітньої та виробничої діяльності; *за пізнавальною функцією* – сприяння продукуванню нових знань прикладного характеру та розробленню передових технологій; *за соціальною функцією* – забезпечення продукування суспільно корисних благ нової якості. **П.і.д.** має бути функціонально пов'язаною із стратегічними цілями соціально-економічного розвитку, а не тільки вирішувати поточні проблеми. Реалізацію заходів **П.і.д.** покладено на Міністерство освіти і науки України, Державне агентство України з інвестицій та інновацій, а в галузі промисловості – на Міністерство промислової політики України.

© Гусєв В.О.

ПОЛІТИКА МАКРОЕКОНОМІЧНА (від грец. *politika* – державні або суспільні справи, англ. *macro* – дуже великий, який покриває велику територію) – політика уряду, спрямована на регулювання економіки в цілому з метою забезпечення її стабільності та динамічного розвитку.

© Пасемко Г.П.

ПОЛІТИКА МІЖНАРОДНА – сфера взаємодії суб'єктів міжнародних відносин – держав. До неї також можна зарахувати відносини недержавних організацій (профспілки, молодіжні, спортивні, культурні організації, організації екологів тощо).

Відносини між державами базуються на їх прагненні забезпечити реалізацію своїх специфічних інтересів за допомогою певних засобів (дипломатичних, військових і т.ін.). Що ж до відносин між недержавними організаціями, то вони, як правило, будуються на принципах рівноправності і співпраці. Крім того, **П.м.** прийнято вважати певну лінію поведінки, дії держави – суб'єкта міжнародних відносин – або злагоджених дій двох, кількох, групи держав з досягнення узгодженої мети.

У міжнародному співтоваристві в останній чверті ХХ ст. особливо поглибився розрив у соціально-економічному становищі розвинутих країн і країн, що порівняно недавно вступили на шлях самостійного розвитку. Накопичені запаси небаченої за своєю потужністю зброї масового ураження поставили під загрозу саме існування людської цивілізації.

В цих умовах країни, що розвиваються, висунули в 1974 р. вимоги щодо перегляду міжнародного порядку, що зумовило ухвалення Генеральною Асамблеєю ООН “Декларації про встановлення нового міжнародного економічного порядку”.

Концепція “нового порядку” в міжнародних відносинах, яка включає три аспекти – економічний, політичний, інформаційний, – стала предметом вивчення багатьох дослідників. Зокрема, великий внесок в політологію міжнародних відносин зробили учені Римського клубу (неурядова міжнародна організація учених, представників політичних і ділових кіл з різних країн світу, заснована в 1968 р.).

Об'єднання учених і політиків, ділових людей у Римському клубі було зумовлене значною мірою тим, що перед світовою спільнотою постали глобальні проблеми, від вирішення яких залежить майбутнє людства. Ці проблеми можна звести в кілька груп:

– політичні: забезпечення без'ядерного миру, зміцнення міжнародної безпеки, відмова від територіальних претензій, “холодної війни” і протистояння воєнно-політичних блоків (передусім НАТО і Варшавського договору), перехід до відносин довір'я і співпраці;

– економічні: життєзабезпечення нинішнього і майбутніх поколінь, розвиток енергетичного потенціалу, раціональне використання природних ресурсів, ліквідація наслідків колоніалізму, зближення рівнів розвитку “багатих і “бідних” країн”;

– соціальні: регулювання чисельності населення землі, боротьба з найнебезпечнішими захворюваннями, ліквідація бідності, убогості, неписьменності, забезпечення населення житлом і роботою, залучення всіх народів до світової науки і культури;

– екологічні: прогнозування стихійних лих і їх запобігання, регулювання клімату планети, охорона атмосфери, літосфери, гідросфери, флори і фауни, освоєння космосу і Світового океану.

Як свідчать події останніх років, світовий політичний процес загалом розвивається в напрямі створення нового порядку. Так, деякі із сучасних світових процесів безпосередньо пов'язані з ліквідацією біполярної системи міжнародних відносин – розпуск СЕВ і Організації Варшавського договору, проголошення принципу “Партнерство заради миру” у відносинах країн НАТО і колишніх європейських членів світової соціалістичної системи.

Глобалізація проблем **П.м.** зумовила появу теорій міжнародних відносин, спроб правового підходу до вирішення цих проблем. Особливо посилюються ці процеси після Другої світової війни в умовах наростаючої небезпеки ядерного протистояння і загрози термоядерної війни.

© *Київець О.В., Сергєєва О.Ю.*

ПОЛІТИКА НАУКОВО-ТЕХНІЧНА (державна науково-технічна політика) –

складова соціально-економічної політики України, яка визначає основні цілі, напрями, принципи, форми і методи діяльності держави в науково-технічній сфері діяльності, змістом якої є інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань у всіх галузях техніки і технологій шляхом проведення науково-дослідних, дослідно-конструкторських (НДДКР), проектно-конструкторських, технологічних, пошукових та проектно-пошукових робіт, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також виконання інших робіт, пов'язаних із доведенням наукових і науково-технічних знань до стадії практичного їх використання. Основними цілями **П.н.-т.** є: примноження національного багатства на основі використання наукових та науково-технічних досягнень; створення умов для досягнення високого рівня життя кожного громадянина,

його фізичного, духовного та інтелектуального розвитку через використання сучасних досягнень науки і техніки; зміцнення національної безпеки на основі використання наукових та науково-технічних досягнень; забезпечення вільного розвитку наукової та науково-технічної творчості.

Держава для реалізації **П.н.-т.** застосовує фінансові, фінансово-кредитні та податкові важелі, серед яких основним є бюджетне фінансування, яке згідно із Законом України “Про наукову та науково-технічну діяльність” має бути забезпечено у розмірі не менше 1,7% від ВВП України.

© Гусєв В.О.

ПОЛІТИКА ОСВІТНЯ – 1) система суспільних відносин між державою та суб’єктами надання освітніх послуг; 2) цілеспрямована стратегія держави на створення сприятливих умов для розвитку закладів освіти та системи освіти в цілому, забезпечення належного рівня освітньої діяльності. Основними пріоритетами **П.о.**, що визначені у відповідних національних документах кожної країни, є: підвищення якості та ефективності виховання і навчання; доступність освіти для всіх (рівність та соціальна справедливість); зміцнення зв’язків із ринком праці; підвищення ефективності використання коштів та ін.

© Шпильова Ю.Б.

ПОЛІТИКА ПОДАТКОВА – окрема складова державної економічної політики, що відображає комплекс цілей і заходів органів державної влади, спрямованих на ефективне функціонування податкової системи відповідно до соціально-економічної мети суспільства. **П.п.** конкретизується в основних функціях податків – фіскальній, регулюючій та стимулюючій, що дає змогу державі здійснювати соціально-економічну політику. **П.п.** залежить від змісту економічної політики держави. **П.п.** є основним засобом забезпечення процесу розширеного відтворення, зокрема здійснення антикризової політики, досягнення рівноваги економічної системи, функціонування господарського механізму. В Україні **П.п.** не набула рис науково обґрунтованої; не виконує ефективно жодної зі своїх функцій, домінуючою є її фіскальна функція.

© Крушельницька Т.П.

ПОЛІТИКА ПРОМИСЛОВА - діяльність держави та відповідних інститутів, спрямована на забезпечення інтенсивного розвитку промисловості країни відповідно до прийнятої стратегії соціально-економічного розвитку суспільства. **П.п.** передбачає наукове обґрунтування концепції та постановку стратегічної мети. Зміст **П.п.** для України полягає в інтенсивному переході до інноваційно-технологічного способу виробництва, на основі якого відбуватиметься технічне перенаснащення всіх сфер та галузей вітчизняного господарського комплексу новітньою технікою та технологією, входження у світову систему господарювання, забезпечення економічної безпеки країни в цій сфері.

© Крушельницька Т.П.

ПОЛІТИКА РЕГІОНАЛЬНА – сукупність економіко-правових засад функціонування регіональних і територіальних соціально-економічних систем, а також організаційно-управлінських рішень, спрямованих на створення повноцінного життєвого середовища для кожного громадянина України незалежно від місця його проживання, гармонійне поєднання інтересів держави, окремих регіонів та їх адміністративно-територіальних одиниць щодо раціонального й ефективного використання їх природно-виробничого потенціалу для забезпечення динамічного й сталого розвитку зазначених регіональних і територіальних систем. Головною метою **П.р.** є створення умов для поліпшення якості життя людини на всій території України через забезпечення територіального цілісного і збалансованого розвитку держави, інтеграції регіонів в єдину політичному, правовому, інформаційному та культурному просторі, максимально повного використання їх потенціалу з урахуванням природних, економічних, історичних, культурних, соціально-етнічних та інших особливостей, підвищення конкурентоспроможності регіонів та територіальних громад. Вона має міжвідомчий системний характер і здійснюється скоординованими зусиллями органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства.

© Щербаків П.С.

ПОЛІТИКА СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ (англ. *policy of rural developmen*) – діяльність

органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо розроблення, прийняття та втілення в життя управлінських рішень з прискорення сільського розвитку як об'єктивного, саморегульованого та цілеспрямованого процесу, що відбувається в межах відповідної соціально-територіальної підсистеми суспільства. **П.с.р.** має коротко- та довгострокові цілі. Перші передбачають забезпечення продуктивної зайнятості населення, подолання бідності, підвищення рівня добробуту, поліпшення соціально-культурних та побутових умов життя. Другі мають сприяти відродженню людського, природного та виробничого потенціалу села, подоланню відмінностей у якісному стані сільського та міського життєвих середовищ. **П.с.р.** адекватна поліфункціональній та багаторівневій природі об'єкта політичного впливу – сільських територій, є системною та територіальною за своєю сутністю й має на меті гармонізацію суспільних інтересів, подолання міжгалузевих, внутрішньорегіональних та міжрегіональних диспропорцій.

© Павлов О.І.

ПОЛІТИКА У СФЕРІ КУЛЬТУРИ – діяльність держави щодо забезпечення основної ролі культури в розвитку і самореалізації сутнісних сил людини; збереження національної самобутності народів. Завданнями державної **П.с.к.** є забезпечення організаційно-управлінських, правових, фінансово-економічних умов для створення, збереження та поширення культурних цінностей у суспільстві; задоволення культурних запитів; реалізації прав громадян у сфері культури (свобода творчості, доступ до культурно-мистецьких цінностей; вільне функціонування і розвиток національних культур); спадкоємності культурного розвитку, збереження єдиного культурного простору держави. **П.с.к.** визначає низка чинників, передусім тлумачення терміна “культура”, – від досить вузького (синонім мистецтва) до ширшого (притаманний суспільству спосіб життя). Культура як об'єкт управління є специфічною сферою суспільного життя, і її властивості вимагають гнучкої регламентації.

© Голубчик Г.Д.

ПОЛІТИКО-АДМІНІСТРАТИВНЕ УПРАВЛІННЯ. Державне управління і політика безпосередньо включені в систему

політико-владної і суспільної взаємодії. Поняття **П.-а.у.** пов'язане з характеристикою політико-адміністративної системи як сукупності відносин між владними структурними елементами (політичними й адміністративно-виконавчими) і громадянами та їх об'єднаннями. **П.-а.у.** включає взаємодію політичної влади (яка представлена політичним керівництвом, правлячою елітою) і виконавчо-адміністративної влади (державні структури, виконавчі органи). Зміст поняття **П.-а.у.** пов'язаний, по-перше, з процесом прийняття і реалізації управлінських рішень; по-друге, з пошуком нових форм взаємодії законодавчої і виконавчої влади в управлінні суспільними процесами; по-третє, з політико-адміністративним контролем системи державного управління; по-четверте, крім виконавчої, включає також і організаційну діяльність, передусім ефективне використання соціальних, матеріальних, економічних та інших ресурсів. Реалізація **П.-а.у.** пов'язана з новою роллю сучасної держави, ефективність розвитку якої безпосередньо залежить від рівня якісної взаємодії політико-адміністративних державних інституцій і суспільства.

© Голубь В.В.

ПОЛІТИКО-УПРАВЛІНСЬКІ ВІДНОСИНИ – особливий тип відносин, що виникають у процесі формування та реалізації політики держави.

Багато досліджень **П.-у.в.** починаються із запитання: “Хто має владу?”. При цьому дослідники відзначають розходження між формальною й неформальною владою. З формально-правової точки зору відповідь буде, звичайно, “політики”. Але якщо розглядати цю проблему в менш формальному аспекті, ситуація видається не настільки очевидною. На думку таких аналітиків, як Абербах і Рокман, причина в тому, що “державні службовці мають цінні знання про механізми роботи уряду, які відсутні в політичних діячів” (Aberbach and Rockman, 1988, p.1).

Багато теоретиків зосереджують свою увагу на формальних принципах, що визначають поведінку політиків і бюрократії в процесі керування. Протягом довгого часу основним поняттям, що використовувалося для опису їхніх взаємин, уважалася концепція дихотомічного розподілу на політику й адміністрацію. Відповідно до цієї теорії визначаються межі між процесом визначення політичного кур-

су, що має бути в компетенції політиків, з одного боку, і реалізацією (виконанням) цього політичного курсу, що повинно бути в компетенції у виконавчої влади (адміністрації), – з другого боку. Ця загальноприйнята точка зору припускає таке ж співвідношення між політикою й адміністрацією, як між метою й засобами її досягнення. У той час як політики займаються виробленням політичних рішень, адміністрація несе відповідальність тільки за їхню реалізацію на практиці. Відповідно до цих наукових підходів передбачається, що політики й адміністратори (виконавці) існують у двох незалежних світах із власними цінностями, правилами й методами.

Нову спробу переглянути теоретичну концепцію політико-управлінських відносин здійснили Абербах, Рокман і Путнам у роботі “Бюрократи й політики в західних демократіях”. Вони запропонували чотири можливі ідеальні моделі **П.-у.в.** між політичними діячами й державними службовцями. Варто підкреслити важливість висновків Путнама про дві основні “моделі” вищих державних службовців на основі їх відношення до політичних діячів - це “класичні” і “політичні” бюрократи. Класичний бюрократ діє в рамках свого розуміння державних інтересів, упевнений у тому, що державні питання можуть бути вирішені на основі якихось “об’єктивних норм справедливості або законності, або формального практицизму”. З другого боку, політичний бюрократ дотримується набагато більше плюралістичної концепції державного інтересу, визнаючи законним вплив політичних факторів на процес вироблення політичного курсу (Putnam, 1973).

© Солових В.П.

ПОЛІТИЧНА АНАЛІТИКА (від грец. *analytike* – мистецтво аналізу) – вміння розчленовувати поняття, виділяти елементарні принципи, за допомогою яких роздуми та міркування набувають доказового характеру. Саме доказовість висновків є принципово важливим для **П.а.**, переводить аналітику в практичну площину і зближує **П.а.** з практичною політологією та політичними технологіями. **П.а.** можна розглядати як пізнавальну діяльність, спрямовану на дослідження політики, де проявляються певні закономірності, які можуть допомогти зро-

зуміти та пов’язувати наявні факти між собою, при цьому важливо знати, чому, як і якими шляхами відбувалася подія, що в цьому випадку вплинуло на певний результат, як проявляються незмінні інваріантні властивості даного універсуму. Отже, цей процес об’єднує збирання, систематизацію, інтерпретацію й аналіз кон’юнктурної політичної інформації, складання оглядів і прогнозів у політичній сфері для формування контекстно-залежного уявлення про її сутнісні характеристики, що зумовлює вибір технології для прийняття, впровадження та реалізації результативних рішень у системі влади.

© Титаренко О.Р.

ПОЛІТИЧНА АНАЛІТИКА В СИСТЕМІ ВЛАДНО-ПАРТІЙНИХ ВІДНОСИН як політико-управлінська дисципліна інтегрує та синтезує різноманітні методи дослідження, отримання та інтерпретації інформації стосовно об’єкта дослідження для формування контекстно-залежного уявлення про його сутнісні характеристики, що зумовлює вибір технології для прийняття, впровадження та реалізації рішень у системі влади. Для управлінської сфери, політики та економіки важливим є випереджальне виявлення проблемних ситуацій і прогноз розвитку подій. Необхідність в отриманні такої інформації зумовлена переходом владних структур до прогностичних форм діяльності з використанням багатоваріантних моделей розвитку подій, що потребує системного підходу до розв’язання проблеми в цілому на основі поєднання інтелектуальних здібностей людини з функціональними можливостями сучасних автоматизованих інформаційних систем.

© Телешун С.О.

ПОЛІТИЧНА ВОЛЯ – вкладена в державно-управлінському впливі владно-вольова вимога суб’єктів державного управління (державного органу, посадової особи), виконання якої забезпечується на основі відповідних повноважень силами та ресурсами держави. У таких впливах поєднуються воля як вищих і центральних органів державної влади, так і всієї її системи на різних рівнях управління, що свідчить про складний процес волеутворення і волествердження в управлінській діяльності держави. Це положення має важливе практичне значення, оскільки показує, чому повинні виконуватися

ті або інші управлінські вимоги (команди), чим вони забезпечуються і яким чином продиктовані як загальні, так і одиничні управлінські рішення і дії. Політичне безвілля дезорганізує роботу державного апарату. Відсутність **П.в.** особливо згубна в періоди криз і реформ.

© Варзар І.М.

ПОЛІТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ – наближення різних елементів та цілих політично-соціальних систем до рівня їх найбільш розвинутого стану. Вибір шляху модернізації суспільства починається з політичної сфери, з проблем політичної волі до змін. Тому **П.м.** є гарантом забезпечення послідовної модернізації в інших сферах життя. Основними напрямками модернізації в сучасному світі є: науково-технічний прогрес та інформатизація суспільства; формування балансу між розвитком виробництва та екологією; подолання прірви між багатими та бідними; демократія влади; розширення сфери свободи людини. Існують два типи **П.м.**: органічна та неорганічна. Ряд умов для проведення ефективної **П.м.**: створення політичної структури з високою спеціалізацією політичних інститутів; розширення участі громадян у політичному житті суспільства; виникнення раціональної політичної бюрократії; заміна старої еліти на нову. В сучасних умовах **П.м.** розглядається як перехід від авторитарних систем до демократичних. Для цього суспільство повинно пройти три головних етапи: лібералізація; встановлення демократії; консолідація демократії.

© Вировий С.І.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА – цілісна, впорядкована сукупність політичних інститутів, політичних ролей, відносин, процесів, принципів політичної організації суспільства, що підлягають кодексу політичних, соціальних, юридичних, ідеологічних, культурних норм, історичним традиціям і установкам політичного режиму конкретного суспільства. **П.с.** включає організацію політичної влади, відносини між суспільством і державою, характеризує протікання політичних процесів, що включають інституціоналізацію влади, стан політичної діяльності, рівень політичної творчості в суспільстві, характер політичної участі, неінституційних політичних відносин.

© Радченко О.В.

ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ – стан політичної системи та комплекс умов та обставин, що характеризують її основних суб'єктів у відповідний період часу. **П.с.** є наслідком відсутності рішень з приводу однієї проблеми чи групи проблем. Учасниками **П.с.** є державна влада, суспільство та політичні сили, а також, певною мірою, засоби масової інформації. На розвиток **П.с.** впливає факт прийняття політичного рішення, після якого **П.с.** може змінитися за багатьма векторами.

© Рейтерович І.В.

ПОЛІТИЧНЕ КЕРІВНИЦТВО – різновид управління, що пов'язаний із політикою, здійснюється в політичній сфері суспільства. Воно пов'язане з політичним управлінням, тобто впливом на суспільство (відносини, процеси) шляхом узгодження та реалізації соціальних інтересів. **П.к.** також пов'язане з представництвом соціальних інтересів, досягненням компромісів між інтересами різних соціальних груп, підтриманням з ними контактів та забезпеченням підтримки державної політики з боку суспільства; розподіл соціальних ресурсів з огляду на потреби суспільства та власної діяльності; реагування на зміни в громадській думці для підтримки іміджу влади та уряду; здійснення в цілому загального контролю над діяльністю суспільства та структур управління зокрема. Основний зміст **П.к.**: розробка, прийняття та реалізація політичних рішень, що регулюють діяльність як політичного, так і громадянського суспільства в цілому. Функціонально **П.к.** виходить за рамки державного управління, оскільки включає в себе двосторонню взаємодію з різноманітними соціальними, політичними групами, громадськими організаціями, у тому числі й неформального та ненормативного характеру. Функціонально **П.к.** повинно включати наступні напрями: виокремлення найзагальніших пріоритетів суспільних проблем, оцінка їх пріоритетності та прийняття рішень щодо розв'язання цих проблем, виділення із наявних суспільних ресурсів частки, призначеної для реалізації прийнятих рішень, а також передача повноважень та ресурсів відповідно створеним структурам управління для реалізації політичних рішень та контроль за їх роботою. **П.к.** - це рівень найвищої концентрації владних ресурсів (іміджево-символічних, соціально-зв'язкових, норматив-

но-правових, статусно-організаційних, економічних, інформаційних та силових) і найбільш загального характеру управлінської діяльності.

© Голубь В.В.

ПОЛІТИЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ – різновид професійної допомоги як політичним діячам зокрема, так і політичним організаціям і органам влади загалом у вирішенні їхніх спеціалізованих завдань шляхом мінімізації ризиків їх діяльності. **П.к.** є своєрідним механізмом удосконалення практики управління політичними процесами та організаціями, раціоналізації їх структури тощо. Крім того, консультування є досить ефективним способом допомоги замовнику надалі самостійно вирішувати наявні проблеми.

© Рейтерович І.В.

ПОЛІТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ (від лат. *modulus (modus)* - міра, зразок) – дослідження яких-небудь процесів (зокрема політичних дій властей), явищ, систем або об'єктів шляхом побудови й вивчення їх моделей з тим, щоб визначити або уточнити їх характеристики, раціоналізувати способи їх побудови й управління ними. **П.м.** дає змогу визначати механізми розвитку політичного процесу, допомагає орієнтуватися в складному електоральному процесі, а також знаходити зв'язки між елементами процесу, недоступні іншим методам вивчення політичного процесу.

© Вировий С.І.

ПОЛІТИЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ (від грец. передбачення) – процес розробки науково обґрунтованого судження про вірогідність розвитку політичних подій, шляхи та строки її здійснення. Основна мета **П.п.** – передбачити небажані результати розвитку подій, підготуватись до неминучого, прискорити вірогідний розвиток конкретного явища в бажаному напрямі. Існує кілька класифікацій **П.п.** – за типами: *пошуковий*, спрямований на визначення всіх потенційних можливостей розвитку явища в майбутньому, та *нормативний* – визначення шляхів та строків досягнення можливого стану явища. За періодом: *оперативне* (до одного місяця), *короткострокове* (від одного місяця до одного року), *середньострокове* (від одного року до п'яти років), *довгострокове* (більше п'ятнадцяти років). Основні прин-

ципи **П.п.**: системність, неперервність, верифікація, альтернативність, рентабельність. До основних умов надійності прогнозів можна віднести: глибину і об'єктивність аналізу; знання конкретних умов; оперативність у проведенні та обробці матеріалів. У **П.п.** використовують різноманітні методи, але найбільш поширеними є три методи: екстраполяції, аналогії та сценарію. Оцінюючи **П.п.**, треба врахувати, що потрібно не тільки вміти передбачати, а ще пояснити, чому відбулося чи не відбулося те чи інше.

© Вировий С.І.

ПОЛІТИЧНИЙ ВИБІР – вольова дія, яка є ключовим моментом функціонування свідомості індивіда, продиктована власними соціально-економічними інтересами. Проте на цю вольову дію впливають всі основні компоненти психіки і соціально-психологічні чинники. Причини **П.в.** можуть бути поділені на: “впорядковані” – зумовлюються політичною програмою суб'єкта політики, публічними виступами лідерів, результатами голосування тощо; “глибинні” – складаються з латентних цілей політиків, які неможливо виявити в раціональному аналізі. Будь-який вибір рішення є результатом збігу “глибинних” та “упорядкованих” причин, частка кожної з причин може зробити **П.в.** раціональним на основі контролю ситуації або перетворити його у наслідок стихійних неконтрольованих процесів.

© Мельник О.О.

ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ – протистояння, конфронтація, теоретична і практична боротьба суб'єктів політики за утримання, захоплення або перерозподіл влади з метою збереження або підвищення свого політичного статусу і зміцнення чи зміни політичного режиму та політичної системи. Зовнішньополітичні конфлікти – це **П.к.** між двома чи кількома суверенними державами за національні інтереси, статус та вплив (в окремих випадках – за панування) на міжнародній арені. Зокрема, блок зовнішньополітичних конфліктів за ступенем їх проявів доцільно поділяти на: 1. **П.к.** типу “мирного співіснування”, тобто такі, в яких конфліктуючі держави намагаються не лише забезпечувати власні національні інтереси, а й рахуватися з інтересами іншої сторони та світового співтовариства, а також демонструють

схильність до пошуків компромісу. 2. **П.к.** типу “балансування на грані війни”, під якими маються на увазі такі **П.к.**, в ході яких одна з держав висуває вимоги і претензії до іншої в надії, що остання скоріше зробить певні поступки, ніж вдасться до збройного спротиву. 3. **П.к.** типу “війна”, тобто крайня форма **П.к.** між двома чи кількома державами та їх коаліціями, який переріс у ворожі відносини та широкомасштабну збройну боротьбу.

© Вировий С.І.

ПОЛІТИЧНИЙ ПРИТУЛОК – надання державою іноземцеві, який зазнає або обґрунтовано очікує на батьківщині чи в іншій країні переслідувань (дискримінації), пов’язаних із політичною діяльністю, членством у певній соціальній групі, расою, національністю, релігійною належністю, права на в’їзд і проживання на території даної держави. При цьому йому гарантуються права й основні свободи людини та збереження права вільного виїзду. Юридичним базисом для отримання **П.п.** виступають Женевська конвенція та Нью-Йоркський протокол, у яких визначені основні положення, що регламентують надання **П.п.** Не розглядаються як політичне переслідування дії іноземної держави, її уповноважених органів та відповідних міжнародних організацій відносно іноземного громадянина, який здійснив діяння, що суперечить принципам міжнародного права, або діяння політичного характеру, що передбачає кримінальне переслідування. У даному контексті необхідно зазначити, що з кінця 80-х рр. XX ст. **П.п.** став одним із головних засобів для імміграції до ЄС. Наразі питання надання **П.п.** залишається у внутрішній юрисдикції кожної країни - члена Євросоюзу, проте інтенсивно узгоджуються так звані мінімальні стандарти, якими керуватимуться при наданні **П.п.** усі країни-члени.

Надання **П.п.** в Україні регламентується Законом України “Про біженців”, Конвенцією про статус біженців та Протоколом щодо статусу біженців, ратифікованими Законом України від 10 січня 2002 р.

© Рейтерович І.В.

ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ – відносини між державами, націями, класами, групами, індивідами, що складаються в процесі здійснення влади.

© Михненко А.М.

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ – незалежне суспільне об’єднання, що має стійку структуру і постійний характер діяльності та виражає політичну волю своїх членів і прихильників, ставлячи своїм завданням участь: у визначенні політичного курсу держави; у формуванні органів державної влади і управління, а також у здійсненні влади через своїх представників, обраних до представницьких органів влади. Наукове формулювання поняття “**П.п.**” пройшло тривалий еволюційний етап. Сьогодні існують різноманітні підходи до визначення партій, у рамках яких можна виділити кілька напрямів.

Відомий німецький спеціаліст у галузі партіології К. фон Байме пише, що партія – це “група однодумців, що діють спільно для досягнення спільної політичної мети”. Американські дослідники О.Ренней, У.Кенделл, Е.Даунс також визначають **П.п.** як “організацію, що намагаються здійснювати легальним шляхом контроль за владою”, як “групи, що ведуть виборчу боротьбу з метою встановлення і здійснення контролю за складом і політикою уряду”.

П.п. – це складні, специфічні інститути, відмінні від інших політичних інститутів передусім тому, що їх діяльність поширюється на три взаємопов’язані системи – соціальну, політичну та адміністративну. Принципова відмінність **П.п.** від державних інститутів полягає, за М. Вебером, у тому, що держава та її інститути пов’язані із силовими діями, мають частково примусовий характер, у той час як **П.п.** завжди спираються на згоду і їх формування та функціонування визначається традиціями та звичаями політичної культури суспільства.

Сутність **П.п.** визначається низкою обов’язкових ознак, що характеризують їх як суб’єктів державно-владної діяльності. Найголовнішими серед цих ознак можна визначити такі:

– особливість, складність зазначеного інституту, діяльність якого сконцентрована на вищому інституціональному рівні державної влади і охоплює три взаємопов’язані сфери: соціальну, політичну, адміністративно-управлінську;

– захист інтересів певної частини суспільства і наявність ідеології, що обґрунтовує її претензії на державну владу;

– довготривалість партійного об’єднання, що функціонує на різних рівнях політики і

державної влади; намагання просувати своїх представників до органів законодавчої і виконавчої влади, прагнення до накопичення “політичного капіталу” – депутатських мандатів та урядових портфелів;

– діяльність в органах законодавчої і виконавчої влади, організація ефективного управління як у самій партії, так і в державі як необхідна умова для збільшення “політичного капіталу”;

– участь у виборах як єдиний легітимний шлях до отримання посад в органах законодавчої і виконавчої влади;

– безпосередня участь у прийнятті політичних та управлінських рішень з допомогою завоювання і здійснення влади одноосібно чи в коаліції;

– прагнення справляти вплив на формування уряду та контроль за політикою і діяльністю уряду;

– організація діяльності уряду, що визначається рішеннями партійних лідерів;

– забезпечення зв’язку між соціальними групами та інтересами і урядовими інститутами;

– рекрутування політичних та державно-управлінських еліт, підготовка політичного персоналу.

Найбільш відомими дослідженнями **П.п.** є “Партії” К. фон Байме, “Політичні партії” М.Дюверже, “Соціологія політичної партії” Р.Міхельса, “Демократія та політичні партії” М.Отрогорського, “Порівняння політичних партій” К.Джанди.

© Михненко А.М., Борисевич С.О., Радченко О.В.

ПОЛІТИЧНІ ПРАВА І СВОБОДИ – одна з груп основних конституційних прав і свобод громадян, що забезпечують можливість брати участь у суспільному і політичному житті країни. **П.п.с.** охоплюють право на участь в управлінні суспільством і державою, виборче право, право на об’єднання, свободу зборів і маніфестацій, свободу інтеграції, право петицій. Володіння цими правами пов’язане з належністю до громадянства даної держави.

© Михненко А.М.

ПОЛІТИЧНІ РУХИ – добровільні, закріплені формальним членством об’єднання громадян, покликані сприяти задоволенню їх інтересів та потреб, захисту їх прав та роз-

виткові політичної, соціальної, культурної активності й самодіяльності їх членів.

Поділ політичних організацій громадянського суспільства на політичні партії та **П.р.** є дещо умовним, оскільки політичні рухи тяжіють до перетворення на політичні партії. Єдина формально-правова відмінність полягає в законодавчій нормі права участі у виборах.

© Радченко О.В.

ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ – сукупність послідовно застосовуваних процедур, прийомів і способів діяльності, спрямованих на найбільш оптимальну та ефективну реалізацію цілей і завдань конкретного суб’єкта політичної діяльності (особистості, політичні і суспільні групи, політичні партії, громадські об’єднання). **П.т.** існують у кількох видах, основними серед яких є: реалізація політичних рішень; технології формування політичної влади; виборчі технології; технології організації діяльності політичних партій; розробка і ухвалення певних політичних проектів і рішень; технології формування громадянської свідомості, політичної культури; технології формування громадської думки тощо.

© Рейтерович І.В.

ПОЛІТИЧНІ ЧУТКИ – форма передачі й поширення соціально значущої інформації політичного характеру в суспільстві, колективі, групі. **П.ч.** може відображати реальний стан справ, спотворювати його, або бути повністю помилковим. На відміну від офіційних джерел інформації, **П.ч.**, як правило, можуть не мати надійної інформаційної основи у вигляді встановлених фактів, подій тощо. Вони виникають у процесі міжособистісного спілкування, обміну інформацією між людьми і виступають у формі суджень, оцінок і прогнозів, що відповідають очікуванням людей. Важливо відзначити, що **П.ч.** виникають не тільки у разі відсутності офіційної інформації, що задовольняє запити людей, але і як прояв психологічної потреби в міжособистісній комунікації.

© Титаренко О.Р.

ПОЛІТОЛОГІЯ – галузь науки, що вивчає політичну організацію і політичне життя суспільства, проблеми внутрішньої і зовнішньої політики.

© Бакуменко В.Д., Михненко А.М.

ПОЛУБОТОК ПАВЛО ЛЕОНТІЙОВИЧ (бл. 1660 - 18(29).12.1723(1724)) – державний і політичний діяч України, наказний гетьман Лівобережної України (1722-1723). Походив зі старовинного козацько-старшинського роду, син переяславського полковника та генерального осавула Леонтія Полуботка. Навчався в Києво-Могилянській колегії, служив у козацькому війську. 1689 р. отримав чин значкового товарища. З 1706 р. – полковник чернігівський, один із претендентів на гетьманство в 1708 р., але проти його кандидатури виступив Петро I. У 1722 р. обраний наказним гетьманом. **П.** активно підтримував домагання української старшини відновити гетьманство та ліквідувати Малоросійську колегію. Здійснив судову реформу. За наказом Петра I був ув'язнений у Петропавлівській фортеці, де помер чи був закатований.

© Казакевич О.М.

ПОППЕР КАРЛ РАЙМОНД (1902-1994) – Сер Карл Раймунд Поппер (Sir Karl Raimund Popper, 1902-1994) – британський філософ австрійського походження. Народився у Відні 28 липня 1902 р. З 1918 р. навчався у Віденському університеті, де вивчав математику і теоретичну фізику. У Віденській консерваторії вивчав композицію. З 1921 по 1924 рр. – освоював професію червонодеревника. Працював волонтером у дитячих клініках А.Адлера.

П. після закінчення університету викладав математику в гімназії до 1937р. Упереджуючи наслідки аншлюсу Австрії, погодився стати викладачем філософії в Кентербері-коледжі в Крайстчурчі (Нова Зеландія), де й залишався наступні дев'ять років. Саме в цей час було написано книгу, що містила критику державних, національних позицій у розвитку суспільства (“Відкрите суспільство і його вороги” (The Open Society and Its Enemies, 1945). У цій роботі було піддано критичному аналізу основні методологічні мотиви розвитку суспільства, що були закладені в працях Платона, Гегеля, Фіхте, Маркса.

У 1946 р. прийняв пропозицію Лондонської школи економіки і перебрався на Британські острови. Був призначений професором школи в 1949 р., а в 1965 р. – посвячений у рицарі. Помер у Кройдоні (Англія) 17 вересня 1994 р. Вважається автором і представником школи “критичного раціоналізму” – спроби кон-

структивного теоретичного подолання логічного позитивізму. Головною метою філософії бачив вивчення зростання наукового знання, особливо – наукової космології. Остання виявляє собою проблему пізнання світу, включаючи нас самих (і наше знання) як частин цього світу. На думку **П.**, не існує особливого методу філософії – є метод будь-якої раціональної дискусії з чіткою постановкою питань і критичним аналізом пропонуваного рішення. Запропонував принцип фальсифікації (принципової спростованості будь-якого твердження) на протидію принципу верифікації. Відстоював органічну єдність теоретичного й емпіричного рівнів організації знання, а також гіпотетичний характер і схильність до помилок (принцип “фалібілізму”) будь-якої науки. Відокремлення наукового знання від ненаукового, науки від “метафізики” (або проблему “демаркації”) позначав як істотно значуще на протидію орієнтаціям на розробку критеріїв значення. Зростання наукового знання (у рамках якого особлива увага повинна була приділятися, за **П.**, проблемам і їх вирішенню) **П.** тлумачив як окремий випадок загальних процесів суспільних змін. Історія наукового пізнання – це історія сміливих припущень і їх перманентних спростувань. Суспільним ідеалом вважав “відкрите суспільство” – суспільство влади розуму, свободи, рівності, справедливості. “Відкрите суспільство”, за **П.**, базується, насамперед, на інструментальній раціональності, десакралізації соціальних і політичних норм та процедур, можливості зміни соціального статусу його членів. Основу такого суспільства становить приватна власність; недоторканість власності є першим і головним правилом його організації й самоорганізації. Такою ж самою опорною нормою цього суспільства є демократичні свободи особистості.

Основні роботи: “Логіка наукового дослідження” (1935), “Відкрите суспільство та його вороги” (1945), “Божевільня історизму” (1945), “Передбачення та спростування” (1963), “Відповідь моїм критикам” (1974), “Особистість та її мозок” (1977), “Реалізм як мета науки” (1983) та ін. Обґрунтування відкритості як суттєвої характеристики успішного розвитку соціальних систем є внеском дослідника у розвиток теорії соціальних систем. Відкритість він розглядав у двох аспектах: як відкритість соціальної системи

для зовнішнього середовища та як наявність свободи вибору в діяльності людей. Суспільним ідеалом є відкрите суспільство, яке забезпечує владу розуму, справедливість, свободу та рівність. Тоталітарне суспільство є закритим суспільством, яке проголошує ці ідеали, але не реалізує, а веде до терору щодо людей. У цьому аспекті **П.** є найбільш послідовним критиком марксизму.

© Нікітін В.В., Сурмін Ю.П.,
Розпутенко І.В.

ПОПРАВКА ДЖЕКСОНА-ВЕНІКА (Jackson-Vanik amendment) – поправка 1974 р. конгресменів-демократів Генрі Джексона і Чарльза Веніка до Закону про торгівлю США, що обмежувала торгівлю з країнами соціалістичного блоку, які перешкоджали еміграції євреїв у Ізраїль.

П.Д.-В. заборонялося надавати режим найбільшого сприяння в торгівлі, надавати державні кредити й кредитні гарантії країнам, що порушують або ж серйозно обмежують права своїх громадян на еміграцію. **П.Д.-В.** також передбачалося застосування дискримінаційних тарифів і зборів щодо товарів, що ввозилися в США з країн з неринковою економікою.

Формально ця норма була введена через обмеження на еміграцію радянських громадян, як правило, єврейської національності, однак діяла вона і стосовно інших країн – Китаю, В'єтнаму, Албанії. З розвалом СРСР ця норма не була ліквідована і діяла щодо України аж по 2005 р. Як не дивно, але **П.Д.-В.** не поширювалася на окремі країни, де постійно порушуються права людини. У цілому **П.Д.-В.** не можна розглядати, як окремо взятий факт історичного розвитку зовнішньої політики США. Це одна із ланок поряд із доктриною Монро.

© Розпутенко І.В.

ПОПУЛІЗМ (від лат. *populis* – народ) – тип політичної свідомості або політична діяльність, яка має за мету забезпечити широку політику в масах ціною демагогії та необґрунтованих обіцянок. Термін “**П.**” вперше з’явився наприкінці XIX ст. в США у зв’язку з виникненням народного руху за створення третьої масової партії в країні – популістської. Характерна особливість **П.** – безпосередній контакт між лідерами, які мають здібності впливати на розум і волю людей та мас. **П.** – це комплекс політичної

реакції людини (мас) на систематичне ігнорування їхніх інтересів та потреб з боку еліти, ніж певна форма ідеології. У політичному житті суспільства він проявляється в формі акцій громадянської непокорності, різних компаній, походів на знак протесту проти влади. У сучасних умовах термін “**П.**” застосовується для визначення набору тактичних засобів і технологій, які апелюють до свідомості мас використати такі риси суспільної свідомості мас, як спрощений погляд на суспільно-політичне життя, максималізм та прагнення знайти швидкі відповіді на складні питання. Популістська свідомість виступає у формі спрощеного прагматизму, що приймає форми віри в те, що одна людина чи кілька рішень можуть радикально змінити ситуацію. Тому сучасні політики в більшості країнах СНД використовують **П.** (демагогію) як засіб контролю над суспільством та утримання влади.

© Вировий С.І.

ПОРІДНЕНІ МІСТА – два міста, розташовані в різних державах, які встановили між собою постійні дружні зв’язки. Процес встановлення побратимських зв’язків між містами був започаткований Всесвітньою федерацією поріднених міст, яка була створена в квітні 1957 р. Проте сам рух **П.м.** виник стихійно під час Другої світової війни. Головною метою цього руху проголошувалося налагодження дружніх зв’язків незалежно від розходжень суспільно-політичних систем. У 1963 р. було ухвалено рішення кожен останній день квітня відзначати як Всесвітній день **П.м.** Всесвітня федерація **П.м.** сьогодні нараховує понад 3,5 тис. населених пунктів. Більшість міст України підтримують побратимські зв’язки із містами зарубіжних держав.

© Шумляєва І.Д.

ПОСАДА – 1) визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця органу державної влади та його апарату, на яку покладено встановлене нормативними актами (положеннями про структурні підрозділи, посадовими інструкціями та ін.) коло службових повноважень; 2) юридичний опис, що визначає соціальний статус (відносини з вищими, нижчими і рівними посадами), організаційний статус (місце посади в структурі органу) та правовий статус державного службовця (коло повноважень,

функції, права, обов'язки). **П.** – багатогранна категорія, що включає соціальний, правовий та організаційний аспекти. Її соціальна сутність виявляється в зумовленні характеру, обсягу й меж взаємовідносин між службовцями та іншими учасниками управлінського процесу. Організаційний аспект полягає в тому, що вона є частиною структурного підрозділу державного органу. Правовий аспект **П.** виявляється в тому, що вона містить певну частину компетенції державних органів – посадових повноважень.

© Малиновський В.Я.

ПОСАДИ ПОЛІТИЧНІ – один із трьох типів посад у сфері державного управління, що обіймаються політичними діячами (політиками), які забезпечують вироблення та реалізацію державної політики. Політичний характер зазначеного виду посад визначається не лише партійністю особи, яка займає цю посаду (саме така ситуація є нормою у державотворчій практиці багатьох демократичних країн світу), а й такими особливостями: а) особливим порядком призначення на посаду; б) особливим порядком звільнення з посади; в) особливими рисами відповідальності, яка має ознаки публічної (тобто відповідальність перед громадськістю, главою держави, парламентом) за наслідки діяльності. У нашій державі уперше офіційний статус **П.п.** був запроваджений Указом Президента України “Про чергові заходи щодо подальшого здійснення адміністративної реформи в Україні” від 29 травня 2001 р. Цей статус надано членам Кабінету Міністрів України.

© Малиновський В.Я.

ПОСАДОВА ІНСТРУКЦІЯ – документ, що розробляється на основі професійно-кваліфікаційних характеристик посад органом влади, його структурними підрозділами, виходячи з їх завдань, функцій та повноважень, встановлених нормативно-правовими актами, та штатного розпису, затвердженого в установленому порядку, визначає підпорядкованість державного службовця, його конкретні завдання та обов'язки, права та відповідальність. Розрізняють типові та індивідуальні **П.і.** Як юридичний документ посадова інструкція вступає в силу після затвердження керівником органу влади або, за його дорученням, заступниками керівника. У **П.і.**

мають бути чітко окреслені місце та роль державного службовця в діяльності підрозділу, межі його повноважень та відповідальності. Виходячи з цих вимог зазначений документ має відповідну структуру: загальна частина; завдання та обов'язки; права; відповідальність. Практика показує, що **П.і.** має певний життєвий цикл: розробка, прийняття (затвердження), дія, “старіння”, вдосконалення. **П.і.** слід переглядати у разі зміни функцій працівника або структури відповідного державного органу. Один примірник **П.і.** зберігається у керівника структурного підрозділу, один – у кадровій службі державного органу. **П.і.** видається державному службовцеві під розписку.

© Малиновський В.Я.

ПОСАДОВА КАР'ЄРА ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ. Кар'єра (італ. *carriera* – біг – життєвий шлях, терен) – просування у будь-якій сфері діяльності; досягнення популярності, слави, вигоди; позначення роду занять, професії; успішне просування вперед у тій чи іншій галузі (громадській, службовій, науковій, професійній) діяльності; професійне просування, професійне зростання, етапи сходження службовця до професіоналізму, перехід від одних рівнів, етапів, ступенів професіоналізму до інших як процес професіоналізації (від вибору професії, потім зміцнення професійних позицій, оволодіння майстерністю, творчість тощо). **П.к.д.с.** – це посадове просування державного службовця, досягнення відповідного статусу в професійній діяльності, обіймання певної посади, а також це свідомо вибраний та реалізований службовцем шлях посадового просування, прагнення до наміченого статусу (соціального, посадового, кваліфікаційного), що забезпечує професійне та соціальне самоствердження службовця відповідно до рівня його кваліфікації.

© Пархоменко-Куцєвіл О.І.

ПОСАДОВА ОСОБА – особлива категорія службовців державних органів, діяльність яких має владно-розпорядчий характер і спрямована на організацію та забезпечення ефективної праці службовців, інших учасників службових відносин. **П.о.** вважаються керівники та заступники керівників органів державної влади та їх апарату, інші державні службовці, на яких законами або

іншими нормативно-правовими актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих, консультативно-дорадчих та контролюючих функцій, діяльність яких має владно-розпорядчий характер і спрямована на організацію й забезпечення ефективної праці підпорядкованих їм органів, структурних підрозділів, державних службовців. Залежно від обсягу повноважень розрізняють **П.о.**: а) повноваження яких мають внутрішньоорганізаційний характер (керівний склад організацій, установ); б) повноваження яких мають публічний характер, тобто поширюються за межі державних органів на організації та громадян, що безпосередньо не підлеглі їм по службі (наприклад, керівники центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій); в) наділені повноваженнями щодо застосування заходів примусу стосовно осіб, які не підлеглі їм по службі (працівники правоохоронних, податкових, інших контролюючих органів тощо).

© Малиновський В.Я.

ПОСИЛЕНА КВАЛІФІКОВАНА БІЛЬШІСТЬ (англ. *Reinforced qualified majority*) – формула співучасті країн-членів, коли Рада діє не на основі пропозиції Комісії (у сфері зовнішньої політики та політики безпеки, співробітництва поліції та судових органів в кримінально-правовій сфері). **П.к.б.** має складатися щонайменше з двох третин держав-членів. На міжурядовій конференції в 1996 р., яка привела до прийняття Амстердамського договору, ідея запровадження **П.к.б.** була висловлена як великою групою національних делегацій, так і Європейською комісією. Ця пропозиція виходила з переконання в тому, що збереження вимоги одностайності неминуче заведе процес прийняття рішень у розширеному Союзі у глухий кут. Одностайне голосування мало бути замінено у ряді випадків **П.к.б.**, тобто більшою за традиційний відсоток голосів, що вимагається за умов голосування більшістю. У Конституційному договорі (процес ратифікації зупинено через негативні результати національних референдумів у Франції та Нідерландах) встановлено, що у випадках, коли Рада ЄС не діє за пропозицією Комісії або Міністра закордонних справ Союзу, **П.к.б.** має складатись щонайменше з 72% членів Ради міністрів від загальної кількості держав-членів, що представляють щонайменше 65% населення цих держав.

© Рудік О.М.

ПОСИЛЕНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО (англ. *enhanced co-operation*) – інструмент, який дає змогу державам-членам використовувати інститути ЄС, процедури та механізми, закладені в Договорі, для просування вперед (фактично для поглиблення інтеграції) з певних питань. Вперше формальна можливість запровадження певною групою держав-членів **П.с.** між собою була передбачена Амстердамським договором у 1997 р., але за умови дотримання низки жорстких правил. Не дозволялося застосовувати **П.с.** у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки. На будь-яку спробу запровадити **П.с.** могло бути накладене вето іншої держави-члена, навіть якщо вона й не планувала брати в ньому участі. До **П.с.** слід було залучити щонайменше половину держав-членів. Хоча положення щодо **П.с.** ніколи не були реалізовані на практиці, на саміті ЄС в Ніцці (2000 р.) було прийнято рішення переглянути їх з метою пом'якшення умов його започаткування в контексті майбутнього масштабного розширення ЄС. Ніццький договір поширив **П.с.** на всі сфери, за винятком військової та оборонної, а також скасував право вето (за винятком сфери зовнішньої політики). Однак усе ще вимагалось, щоб у такому співробітництві брали участь щонайменше 8 держав-членів, а в багатьох сферах потрібно було отримати схвалення Європейського парламенту. Загальні положення щодо **П.с.** були згруповані у Розділі VII Договору про Європейський Союз. Згідно із ст. 43а Договору до “посиленого співробітництва належить вдаватися лише як до останнього засобу, коли Рада встановлює, що мети такої співпраці не можна досягти протягом розумного строку через застосування відповідних положень Договорів”. Положення щодо започаткування цієї процедури та майбутньої участі в ній інших держав-членів варіюються залежно від “колонії” ЄС. На думку експертів, **П.с.** залишається досить суперечливою практикою, оскільки фактично сприяє реалізації ідеї “Європи двох швидкостей”.

© Рудік О.М.

ПОСЛУГИ ДЕРЖАВНІ – послуги, які надаються органами державної влади населенню з метою захисту його інтересів і задоволення потреб. Безпосереднім суб'єктом виконання **П.д.** є органи державної влади,

структури державного апарату, державні підприємства і організації, які утримуються за рахунок державного фінансування. Різновидом **П.д.** є також створення умов (використовуючи владно-управлінські механізми і повноваження) для опосередкованого отримання споживачем (громадянами) послуг від інших, недержавних структур.

© Голубь В.В.

ПОСЛУГИ НАСЕЛЕННЮ. Поняття послуги виражає певну категорію, яка вказує на взаємодію між суб'єктом, що пропонує і надає послуги, і об'єктом, який їх потребує. **П.н.** можна розглядати як *послуги державні*, що надаються безпосередньо органами державної влади, структурами державного апарату і можуть бути віднесені до управлінських послуг суспільству з боку держави, а також як сприяння держави і створення відповідних умов для надання **П.н.** іншими (недержавними) інституціями та контроль за їх виконанням. Видається доцільним і виділення послуг, які надаються населенню органами місцевого самоврядування та комунальними підприємствами і можуть називатися *муніципальними послугами*, які відрізняються від державних тим, що пов'язані із вирішенням питань і задоволенням потреб, які перебувають у площині безпосередньо муніципального підпорядкування. Варто окремо виділити і поняття *соціальні послуги*, які не мають прямого економічного, фінансового або матеріального виміру та пов'язані безпосередньо із соціальною сферою суспільства.

© Голубь В.В.

ПОСТАНОВА – 1) нормативний акт єдиного органу законодавчої влади – Верховної Ради України – з організаційних питань; 2) підзаконний нормативний акт вищого органу в системі органів виконавчої влади – Кабінету Міністрів України з питань: затвердження положення, статуту, порядку, регламенту, правил, методики та в інших випадках, коли суспільні відносини потребують нормативно-правового врегулювання; затвердження, прийняття міжнародного договору або приєднання до нього; 3) процесуальний документ, який приймають: орган дізнання, слідчий, прокурор на стадії порушення кримінальної справи, провадження досудового слідства, віддання обвинуваченого до суду з різних процесуальних питань; суддя одноособово з питань, що виникають у процесі

розгляду судових справ; письмове рішення суду будь-якої інстанції в адміністративній справі, у якому вирішуються вимоги адміністративного позову; 4) рішення вищого суду з приводу перегляду вироку, рішення, ухвали, що набрали законної сили; 5) акт Пленуму Верховного Суду України, що містить роз'яснення із загальних питань судової діяльності та з питань застосування законодавства, які виникають при розгляді справами кримінальних і цивільних справ.

© Кушнір М.О.

ПОСТАНОВА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ – вид нормативного акта Верховної Ради України, правова форма закріплення легітимного рішення Верховної Ради України, прийнятого в межах її конституційних повноважень на пленарному засіданні в порядку, встановленому Конституцією та законами України, Регламентом Верховної Ради України.

П.В.Р.У. приймаються більшістю голосів народних депутатів України від її конституційного складу (крім випадків, визначених Конституцією України) з конкретних питань з метою здійснення її установчої, організаційної, контрольної та інших функцій. Наприклад, більшість процедурних і кадрових рішень парламенту позитивно унормовуються саме в **П.В.Р.У.**

Такі **П.В.Р.У.** набувають чинності з дня їх прийняття, якщо інше не передбачене самою постановою.

Відповідно до пункту третього ст. 138 Регламенту Верховної Ради України **П.В.Р.У.** приймаються з дотриманням процедури, передбаченої для розгляду законопроектів у першому читанні з прийняттям їх у цілому, якщо Верховною Радою не прийнято іншого рішення. Прийняті **П.В.Р.У.** підписує Голова Верховної Ради України.

При цьому **П.В.Р.У.**, які містять положення нормативного характеру, набувають чинності з дня їх офіційного оприлюднення, якщо ними не передбачено інше.

Підписані Головою Верховної Ради України **П.В.Р.У.** не пізніше наступного дня після їх підписання передаються Апаратом Верховної Ради для опублікування в газеті "Голос України" та у Відомостях Верховної Ради України. Прикладом чинних постанов парламенту є **П.В.Р.У.** "Про стан правосуддя в Україні" від 16 травня 2007 р. та ін.

© Федоренко В.Л.

ПОСТІНДУСТРІАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО – стадія суспільного розвитку, що приходить на зміну державно-монополістичному індустріальному суспільству. Найвідомішими представниками теорії **П.с.** є З.Бжезінський, Д.Белл, Г.Кан, А.Тоффлер, Ж.Фурастьє, А.Турен. До основних чинників, що визначили перехід від індустріального суспільства до постіндустріального, відносять: перевагу сфери послуг над сферою виробництва; зміни в соціальній структурі суспільства (класовий поділ поступається місцем професіоналізмові); переміщення центрів знань, що справляють вирішальний вплив на стратегію розвитку суспільства, до університетів; створення нових інтелектуальних технологій (наприклад Інтернет), запровадження планування й контролю технологічних змін. Зокрема, американський соціолог Д.Белл стверджує, що в **П.с.** зникає клас капіталістів, а його місце посідає нова правляча еліта, яка володіє високим рівнем освіти і знань, що стають визначальними з погляду соціальної стратифікації. Отже, основою соціального конфлікту в **П.с.** виявляється боротьба між знаннями і некомпетентністю. У 80-ті рр. ХХ ст. ряд прихильників теорії **П.с.** (Ж.Серван-Шрейдер, С.Масуда та ін.) запропонували замінити термін **П.с.** на термін “інформаційне суспільство” виходячи з того, що вироблення, розподіл та споживання інформації є головною сферою економічної діяльності сучасного суспільства.

© Бакуменко В.Д., Михненко А.М.

ПОТЕНЦІАЛ (від лат. *potentia* – сила) – можливості, наявні сили, запаси, засоби, що можуть бути використані для вирішення якогось завдання, досягнення певної мети.

© Тамм А.Є.

ПОТЕНЦІАЛ КАДРОВИЙ див. *Кадровий потенціал*.

ПОТЕНЦІАЛ ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ – характеризує можливості організації, той стан, якого вона може досягти, спираючись на ресурси, безвідносно до вірогідності повної реалізації цієї можливості.

На початку 1970-х рр. американський учений Ігор Ансофф висунув концепцію **П.о.** як елемент теорії стратегічного управління. Він використовував поняття “**П.о.**” для оцінки

внутрішніх можливостей організації, яка дає їй змогу визначити відповідність організаційних можливостей мінливості зовнішнього середовища. Тобто відповісти на питання: чи може організація протистояти загрозам і використовувати можливості зовнішнього середовища для реалізації своїх стратегічних планів і досягнення поставлених цілей. Необхідність введення нового поняття була обґрунтована прискоренням темпів зовнішніх змін, що справляють суттєвий вплив на результативність діяльності організації. І.Ансофф розробив цю теорію в межах існуючої теорії сильних і слабких сторін організації. Якщо врахувати, що стратегія розробляється на 10-15 років, то під час її розробки необхідно оперувати іншими, ніж переваги і недоліки, характеристиками. Такою характеристикою, що відповідає завданням стратегічного менеджменту, є **П.о.** І.Ансофф відзначав, що **П.о.** є системою, яка складається із взаємопов'язаних компонентів, таким чином, ця сукупність володіє низкою системних властивостей. Вважається, що основу **П.о.** складає так звана культура організації (сукупність управлінського персоналу, системи цінностей, систем і процедур). Ця частина **П.о.** здійснює найсильніший вплив з боку вибраної стратегії фірми.

© Калюжний В.В.

ПОТЕНЦІАЛ ОСВІТНІЙ – сукупність інтелектуальних, кадрових та матеріальних ресурсів держави, професійних можливостей, інформаційних і технологічних засобів для реалізації завдань державної освітньої політики. **П.о.** визначається якістю освіти, досконалістю функціонування усіх ланок системи освіти, рівнем розвитку педагогічної науки, конкурентоспроможністю держави.

© Науменко Р.А.

ПОТРЕБА КАДРОВА. У широкому розумінні – це комплексне визначення суспільної потреби в кадрах (див. *Кадри*). Зумовлюється розвитком ринку праці, потребами різних галузей, сфер, регіонів у професійно підготовлених працівниках. Визначення реальної **П.к.** є підставою для належного кількісного та якісного їх кадрового забезпечення. Визначення, планування, задоволення суспільних потреб у кадрах є невід'ємною складовою державної кадрової політики та кадрової роботи (див. *Кадрова*

політика, Нормативно-правове забезпечення кадрової роботи). **П.к.** державного управління та місцевого самоврядування передбачає визначення суспільної потреби в кадрах відповідного спрямування – публічного управління, з урахуванням особливостей професійної діяльності зайнятих у цій сфері працівників. Від сучасної науково обгрунтованої та дієвої системи кадрового забезпечення державного управління та місцевого самоврядування залежать ефективність функціонування їх органів, спроможність якісно реалізувати цілі та функції держави.

© Гогіна Л.М.

ПОТРЕБА У ПРОФЕСІЙНОМУ НАВЧАННІ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИХ КАДРІВ – виявлена різниця між кваліфікаційними вимогами відповідних посад і реально досягнутими результатами діяльності державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування. Визначається на основі комплексної оцінки професійної підготовки та рівня компетентності кадрів. Процес визначення реальних **П.п.н.д.-у.к.** передбачає наявність спеціальних методик та відповідно підготовлених фахівців. На практиці найбільш широко використовуються такі методи, як: вивчення документів щодо якісного складу кадрів (типові професійно-кваліфікаційні характеристики, посадові інструкції тощо), атестація, щорічна оцінка виконання державними службовцями покладених на них обов'язків і завдань, оцінка керівником, спостереження спеціалістів, анкетні опитування, тестування, інтерв'ю, порівняльний аналіз, самооцінка, самозвіт тощо. Метою визначення **П.п.н.д.-у.к.** є приведення кількісного та якісного складу кадрового потенціалу системи публічного управління у відповідність із потребами соціально-економічного, суспільно-політичного, адміністративно-територіального, міжнародного та культурного стану держави на певному етапі її розвитку. Реалізація цієї мети передбачає створення об'єктивно необхідних ресурсів та умов для здійснення якісного, зорієнтованого на безперервність та системний підхід професійного навчання, наближення його організації та змісту до передової вітчизняної та світової освітньої практики. У процесі навчання формуються, поглиблюються знання державно-управлінських кадрів, нагромаджуються життєвий

досвід, навички і вміння, розвиваються загальні й адміністративні здібності. Результати аналізу **П.п.н.д.-у.к.** дають можливість будувати його згідно зі структурою цих потреб – кількісних та якісних, суспільних та індивідуальних, оперативних та перспективних. Передова вітчизняна і міжнародна практика свідчить, що найбільш продуктивним є навчання, яке побудоване на засадах відповідності посадовим категоріям, адже кожна окрема категорія працівників має свої специфічні потреби, зумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками.

© Гогіна Л.М.

ПОТРЕБИ – внутрішні спонукальні мотиви діяльності людей. **П.** виступають як відчуття нестачі чогось необхідного для підтримання розвитку організму і людської особистості. Тому **П.** спонукає активність, спрямовану на усунення невідповідності між внутрішніми і зовнішніми умовами життєдіяльності. Усвідомлені **П.** виявляються як інтереси, що реалізуються через конкретно поставлену мету і завдання для її досягнення. Давньогрецький філософ Платон розглядав **П.** як силу, що створює спільні поселення людей, державу і все суспільство. Розвиток і задоволення **П.** залежать від типу і ступеня зрілості економічної системи.

Законом України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” від 5 жовтня 2000 р. визначається, що держава гарантує забезпечення основних **П.** громадян на рівні встановлених законом державних соціальних стандартів і нормативів. Органи та установи всіх гілок державної влади справляють регулюючий, організуючий і координуючий вплив на всі сфери життєдіяльності суспільства з метою задоволення його **П.** Ефективність державної політики залежить від адекватного визначення та оцінки **П.**

П. класифікуються за різними критеріями. За суб'єктами і способами задоволення розрізняють індивідуальні, колективні та суспільні **П.**; за об'єктами – матеріальні, соціальні і духовні; за ступенем задоволення – абсолютні, дійсні та платоспроможні; за значущістю – первинні й вторинні; за сферами діяльності – **П.** у праці та у відпочинку.

Існують різні класифікації **П.** – Дж.Бредшоу, А.Маслоу, К.Алдерфера, Ф.Герцберга. Дж.Бредшоу розрізняє такі **П.**: 1) нормативна **П.** (ці норми і стандарти визначаються і

встановлюються професіоналами у вигляді абсолютних показників на конкретний момент; змінюються зі зміною в суспільстві технологій, знань та цінностей; 2) **П.**, що відчувається (оцінюється за допомогою соціологічних досліджень; характеризується відносністю в часі); 3) виражена (визначена) **П.** (нагальність **П.** визначають на основі обліку людей, що мають таку **П.**); 4) порівняльна (відносна) **П.** (відносність потреб залежить від географічних, демографічних, професійних та інших відмінностей).

А. Маслоу згрупував **П.** у п'ять категорій і розташував їх у певній послідовності (ієрархії): 1) фізіологічні **П.** (їжа, одяг, житло); 2) **П.** безпеки (гарантія зайнятості, медичне обслуговування, особиста безпека); 3) **П.** у соціальних контактах (спілкування з іншими людьми); 4) **П.** поваги (почуття власної гідності, визнання, статус); 5) **П.** у самореалізації (відчуття особистого вдосконалення, реалізації потенціалу). Названі **П.** можна зобразити у вигляді піраміди, в основі якої фізіологічні потреби. Найвідоміша модифікація теорії Маслоу – теорія ЖВЗ К. Алдерфера. За цією теорією існують три рівні **П.**: Ж – життєві потреби (фізіологічні та потреби безпеки); В – **П.** взаємин (пов'язані з міжособистісними стосунками); 3 – **П.** зростання, поваги, самореалізації.

Основою програмної доповіді Міжнародної організації праці “Зайнятість, зростання і базові потреби” (1976) стала концепція базових **П.** Ця концепція передбачає формування соціально-економічної політики з урахуванням: 1) обов'язкового забезпечення мінімальних **П.** у харчуванні, одязі, житлі та побутовій техніці; 2) покращання суспільних послуг (забезпечення доброякісною питною водою, підтримка належного санітарного стану місць проживання, розвиток громадського транспорту, організація охорони здоров'я, створення умов для здобуття освіти).

© Мілева Т.С.

ПРАВА ЛЮДИНИ – поняття, що характеризує правовий статус людини стосовно держави, її можливості та домагання в економічній, соціальній, політичній і культурній сферах. **П.л.** мають природний і невідчужуваний характер. Вільне й ефективне здійснення **П.л.** – одна із головних ознак громадянського суспільства і правової держави.

© Михненко А.М., Марчук Р.П.

ПРАВИЛА ВИБОРУ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ВАРІАНТІВ – так звані вирішальні правила, на підставі яких здійснюються порівняння та вибір альтернативних варіантів, серед яких найбільш відомі такі: метод “пакунків”, за якого розраховуються значення єдиного комплексного критерію для кожного альтернативного варіанта рішення; принцип Паретто, за якого зіставляються оцінки альтернативних варіантів рішень за деякими критеріями і відкидаються “домінуючі” рішення; лексикографічний вибір, за якого вибір здійснюється спочатку за найбільш важливими критеріями; правило максиміна, що реалізує стратегію гарантованого результату, коли вибирається варіант, що дає максимальний ефект за найменш сприятливих дій супротивника; методи на основі функції корисності альтернативного варіанта рішення.

© Кравченко С.О.

ПРАВИЛА РОБОТИ В КОМАНДІ – сукупність норм, які добровільно прийняті всіма членами команди, об'єднаними спільністю цілей і базових цінностей. Вони слугують досягненню мети команди, забезпечують розподіл праці членів команди, закріплюють їх статуси, визначають характер та норми діяльності, підлеглість керівнику команди, який визнається як неформальний лідер. **П.р.к.** забезпечують взаємодію учасників команди у процесі створення інтелектуального продукту. Вони можуть мати різний ступінь жорсткості та доповнюватися санкціями за порушення, аж до виключення з команди.

© Штика Л.Г.

ПРАВИЛО В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – умова, яка має обов'язково виконуватися всіма учасниками в процесі здійснення державного управління. Наприклад, нерідко йдеться про важливість роботи в команді (влада, політичні партії тощо), що потребує дотримання певних правил (див. *Правила роботи в команді*).

© Бакуменко В.Д.

ПРАВЛІННЯ ГЕТЬМАНСЬКОГО УРЯДУ – орган адміністративно-політичного управління Лівобережною і Слобідською Україною в 1734-1750 рр. Утворене 31 січня (11 лютого) 1734 р. після смерті гетьмана Д. Апостола і підпорядковане Сенату через

спеціально створену Канцелярію малоросійських справ. З 1749 р. – у віданні Колегії іноземних справ. До складу **П.г.у.** входило по три особи від російського уряду і від української старшини, але фактично керівництво здійснював кн. О.Шаховський, згодом – кн. А.Баратинський. У своїй діяльності **П.г.у.** дотримувалося “Рішительних пунктів”, указів російських імператорів та розпоряджень російського уряду. Здійснювало політику обмеження автономії України, запровадження російського законодавства, зближення української старшини, українського населення з російським. У зв’язку з обранням у 1750 р. К.Розумовського гетьманом України діяльність **П.г.у.** була припинена.

© Брайченко О.Д.

ПРАВО – система загальновизнаних, традиційно усталених або санкціонованих державою загальнообов’язкових норм та вимог, що регулюють суспільні відносини, упорядковують суспільне життя. Вираженням **П.** найчастіше бувають державні закони. Однак те, що закони держави можуть бути й неправовими, а також існуюча у світі практика прецедентного **П.** застерігають проти отождолення права та закону. **П.** є вираженням загальної волі народу, нації, у той час як державні закони часто бувають вираженням тільки окремої волі парламентської більшості або політичного “істеблішменту”.

© Михненко А.М., Борисевич С.О.,

Месюк М.П.

ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (*EU law; European Union law*) – унікальний правовий феномен, що склався в ході розвитку європейської інтеграції в рамках Європейських співтовариств і Європейського Союзу, результат реалізації наднаціональної компетенції інститутів Європейського Союзу. **ПЕС** є специфічний правопорядок, правова система, що склалася на стику міжнародного права і внутрішньодержавного **ПЕС**. Автономність **ПЕС** підтверджена низкою рішень Європейського Суду. Термін “**ПЕС**” увійшов у вжиток з початку 1990-х рр. з появою Європейського Союзу, до цього правовий масив, що склався, позначався як “право Європейських співтовариств”, “право Європейського співтовариства”, хоча останні поняття не рівнозначні поняттю “**ПЕС**”. Деякі дослідники розглядають по-

няття “**ПЕС**” як синонім ширшого поняття “Європейське право”, використовуваний у вузькому розумінні. Центальною ланкою, ядром **ПЕС** і права Європейських співтовариств є право Європейського Співтовариства (право ЄС). Принципи права ЄС розподіляються на функціональні і загальні. До функціональних принципів належать принцип верховенства права ЄС і принцип прямої дії права ЄС. До актів первинного права відносять усі засновницькі договори Європейського Союзу. За своєю юридичною природою акти первинного права є міжнародними договорами. Норми актів первинного права володіють вищою юридичною силою стосовно всіх інших норм Європейського Союзу, що містяться в актах вторинного права. Особливістю Європейського Союзу є те, що в його основі лежать кілька міжнародних договорів засновницького характеру. Насамперед це Паризький договір про створення Європейського об’єднання вугілля і сталі (ECSC) 1951 р., Римська угода, що заснувала Європейське Співтовариство (1957 р.), Римська угода із заснування Євратома (1957 р.), Маастрихтська угода про Європейський Союз 1992 р., так звані “засновницькі угоди у вузькому сенсі”. На Конференції держав-членів 11 грудня 2000 р. в Ніщі були схвалені чергові зміни в засновницькій угоді Союзу (Ніщська угода). Ці зміни були остаточно оформлені 14 лютого 2001 р. До актів вторинного права відносять акти, що видаються інститутами Союзу, а також всі інші акти, що приймаються на основі засновницьких договорів. У визначенні джерел вторинного права ми спостерігаємо зіткнення підходів щодо розуміння джерел у континентальній і англо-саксонській правових сім’ях (визнання як джерела юрисдикційних актів), а також вплив концепції джерел у міжнародному праві. Джерелами вторинного права Європейського Союзу є різні категорії правотворчих форм. Перша категорія актів вторинного права – це нормативні акти, до них належать регламенти, директиви, рамкові рішення, загальні рішення ECSC, рекомендації ECSC. Друга категорія – це індивідуальні акти, до них відносять рішення (крім загальних рішень ECSC). Третя категорія – це рекомендаційні акти, до яких належать рекомендації (крім рекомендацій ECSC) і висновки. Наступною категорією актів вторинного права є акти про координацію Загальної

зовнішньої політики і політики безпеки, а також Співпраці поліцій і судових органів у кримінально-правовій сфері. Структуру ПЄС складають кілька взаємопов'язаних елементів. Елементами даної структури є засновницькі угоди Європейського Союзу, положення про права і основні свободи людини, а також право Європейських співтовариств. У ПЄС сьогодні спостерігаються тенденції кодифікування і вдосконалення (Enforcement). Лаакенська декларація 2001 р., прийнята на саміті голів держав/урядів держав-членів у рамках Європейської Ради, підкреслює необхідність реформи джерел первинного і вторинного ПЄС, спрощення правових форм і створення на основі засновницьких договорів Європейського Союзу і Хартії Європейського Союзу про основні права 2000 р. повноцінної Конституції Європейського Союзу.

© Ратушний С.М., Шушпанніков О.М.

ПРАВО ЗВИЧАЄВЕ – окремий вид позитивного права, сукупність санкціонованих державою правових звичаїв, які є джерелами права. Сформоване на основі звичаїв, які існували ще в додержавний період, в Україні. Воно сягає своїм корінням періоду Русі. Основна його частина ввійшла до “Руської правди” та інших актів князівського законодавства. Проіснувавши у різних формах упродовж багатьох століть, у радянський час повністю втратило своє значення. На сьогодні воно використовується лише у сфері міжнародного права та частково відображається у програмних цілях деяких українських політичних сил як “звичаєве державне право України”. Постійне дотримання упродовж тривалого періоду в певній державі, на певній території чи певною етнічною або соціальною групою звичаїв нормативного спрямування відображає правову культуру і правову свідомість населення і вимагає врахування цього чинника в системі державного управління.

© Козут П.В.

ПРАВОПОРУШЕННЯ – суспільно небезпечне протиправне винне діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатної особи (малолітні та психічно хворі особи не є деліктоздатними), яке тягне за собою юридичну відповідальність. Залежно від ступеня соціальної небезпеки всі П. можна розділити на злочини та проступки. Проступки, у свою чергу,

розподіляються на цивільно-правові (делікти), адміністративні та дисциплінарні.

Ознаками П. є: *протиправний, неправомірний характер* (суперечить нормам права, є актом свавілля); П. є *суспільно шкідливою* (проступок) або *суспільно небезпечною* (злочин) дією, тобто з юридичної точки зору порушує суб'єктивні юридичні права та обов'язки або перешкоджає їх виконанню, а з матеріальної точки зору завдає учаснику правовідношення матеріальної та/або моральної шкоди; є *протиправною дією* (образ, наклеп, розбій тощо) або *бездіяльністю* (халатність, залишення особи у безпорадному стані тощо), при цьому думки, наміри, що не проявилися зовні чинним законодавством, не є ознакою правопорушення; є *винним* діянням (*виною* є психічне ставлення особи до своєї дії та до її наслідків); *тягне за собою покарання*, тобто передбачає застосування до правопорушника заходів державного впливу (*заходів юридичної відповідальності*) у вигляді обмежень особистого, організаційного та матеріального характеру. Відсутність зазначених ознак вказує на неможливість кваліфікації діяння як П.

© Спаська М.О.

ПРАВОВА ДЕРЖАВА – держава, в якій юридичними засобами (конституція, закони, суди тощо) забезпечено максимальну реалізацію основних прав і свобод людини. Поняття П.д. розробляли Т.Гоббс, Й.Фіхте, Г.Гегель, Б.Кістяківський та ін. Згідно із сучасною концепцією П.д., останній мають бути властиві певні загальні ознаки як соціально-змістовного (матеріального), так і формального характеру. Серед них такі: 1) закріплення в конституції та інших законах основних прав людини; 2) панування в суспільному й державному житті законів, які виражають волю більшості або всього населення країни, втілюючи при цьому основні загальнолюдські цінності та ідеали; 3) урегулювання відносин між особою й державою на основі підходу, принципу “особі дозволено чинити все, що прямо не заборонено законом”; 4) взаємовідповідальність особи і держави; 5) притаманність усім громадянам високої правової культури; 6) чіткий розподіл функціональних повноважень держави між різними органами влади на основі підпорядкування саме закону як волевиявленню народу; 7) юридична захищеність

особи, тобто наявність розвинених та ефективних процедурно-юридичних засобів (механізмів) для вільного здійснення, охорони та захисту основних прав людини; 8) високий авторитет у суспільному і державному житті судових органів як вирішальної, надійної юридичної гарантії прав людини; 9) обов'язкове дотримання законів і підзаконних нормативних актів усіма учасниками суспільного життя, насамперед державними та громадськими органами (здійснення принципу законності). **П.д.** регламентує основні свободи людини, тобто встановлює правила, механізми їх реалізації. Порушення останніх має каратися правовими засобами й громадською думкою.

© Михненко А.М.

ПРАВОВА ІНТЕГРАЦІЯ – різновид інтеграційних процесів, що ґрунтується на засадах об'єднання певних частин в єдине ціле. Такими частинами в межах відповідного правового простору є національні правові системи, а єдиним цілим – регіональні чи універсальна міждержавні правові системи. Слід зауважити, що складовою **П.і.** є адаптація (від лат. – *adaptatio*) – пристосування чинних внутрішньодержавних правових норм до нових міжнародних зобов'язань без внесення будь-яких змін до його законодавства. Процес **П.і.** України до ЄС розпочався із здобуттям нашою країною незалежності, що зумовило необхідність створення у внутрішньому правопорядку держави відповідних правових приписів для її здійснення, що було зафіксовано Угодою про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами, укладеною 14 червня 1994 р.

© Гадзало Г.С.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – приведення суспільних відносин, що складаються у сфері організації і діяльності органів державної влади, у відповідність з вимогами і дозволами, що містяться в нормах права, легітимність і обов'язковість виконання яких підтримується суспільством і забезпечується можливостями застосування владної сили держави. **П.р.д.у.** реалізується шляхом застосування комплексу прийомів, способів і засобів юридичного впливу на соціально-правову сферу та її окремі елементи в про-

цесі упорядкування суспільних відносин, основним учасником яких є державна влада. Суб'єкти державного управління наділені державно-владними повноваженнями і виступають від імені держави. Предметний зміст **П.р.д.у.** становлять цілі, функції, державно-правові інститути, структури, принципи, організаційно-правові засоби, заходи, форми, методи, стадії, процедури, операції та інші елементи державного управління. Воно спрямоване на юридично формальні, головним чином державно-правові явища, які мають місце в управлінських процесах і відносинах. Власне сутність **П.р.д.у.** визначають його функціональне призначення та відповідні способи і технології юридичного забезпечення здійснення владної волі держави. Найважливішими серед них є: встановлення загальноприйнятих умов упорядкованості суспільних відносин у сфері державного управління; актуалізація правового регулювання поточної державно-управлінської діяльності; легітимізація державних органів, форм і методів їх діяльності; збалансування інтересів влади і суспільства; вироблення засобів державного управління, що забезпечують визначальну роль закону в діяльності держави.

© Бакуменко В.Д.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – діяльність держави (в особі уповноважених нею органів) щодо забезпечення впливу на суспільні процеси шляхом встановлення обов'язкових для виконання юридичних норм (правил) поведінки суб'єктів права, дотримання яких забезпечується можливостями громадської думки і застосуванням владної сили держави. Як складова державного управління **П.р.і.д.у.** є виключною функцією держави, яка виступає гарантом права, володіючи монополією на правозастосовчу і правоохоронну діяльність. Передумовою забезпечення ефективності правового регулювання виступають як зміст юридичних норм, так і їх практична реалізація, реальний вплив на свідомість, поведінку і діяльність людей. **П.р.і.д.у.** є системним представленням вимог держави, які необхідні для впорядкування суспільної життєдіяльності й повинні бути соціально обумовленими, обґрунтованими, практично реалізованими.

© Васіна А.Ю.

ПРАВОВИЙ ДОРОБОК СПІЛЬНОТИ (*Acquis communautaire*) – це сукупність актів законодавства, політичних документів та практики їх застосування, спільних прав і зобов’язань, обов’язкових до виконання в усіх країнах – членах ЄС. Позначає весь обсяг права ЄС, існуючий на сьогодні. **П.д.С.** лежить в основі процесу європейської інтеграції, постійно змінюється і узагальнюється і зобов’язує держави-члени імплементувати всі попередні та наступні спільні заходи та акти. Він охоплює: зміст, принципи та політичні цілі договорів; закони, ухвалені на виконання договорів, та рішення Суду ЄС; декларації та резолюції Союзу; заходи в галузі спільної зовнішньої та безпекової політики; заходи у сфері співпраці щодо кримінальних справ та поліційної співпраці; міжнародні угоди, укладені Спільнотою, а також державами-членами між собою у сфері діяльності Союзу. Країни-кандидати перед вступом до ЄС повинні прийняти “*acquis*” шляхом узгодження свого законодавства із законодавством ЄС. У процесі використання в контексті розширення та вступу до Союзу нових країн-членів цей термін позначає весь обсяг прав Спільноти, до якого має приєднатися нова країна-член, включаючи: угоди; рішення, прийняті інституціями ЄС згідно з Угодами; прецедентне право Суду, шляхом узгодження свого законодавства із законодавством ЄС.

© Грицяк І.А.

ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ – сукупність взаємоузгоджених та скоординованих норм кількох галузей права: конституційного, адміністративного, трудового, фінансового, кримінального, які цілісно регулюють відносини суспільного життя і пов’язані з організацією та проходженням державної служби. За допомогою норм державно-службового характеру регламентуються організаційно-управлінські, функціональні, комунікаційні відносини. Правові засоби, що використовуються у сфері державної служби, об’єднані єдиними регулятивними засадами. **П.і.д.с.** відповідають конкретні законодавчі та нормативні акти, які визначають усі його основні елементи, що стосуються формування системи державної служби; регламентації правового статусу державного службовця та забезпечення гарантій для його реалізації; механізму проходження державної служби.

© Желюк Т.Л.

ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ – правовий інститут, що складається із сукупності прав, обов’язків, свобод, обмежень, відповідальності, що встановлені законами і гарантовані авторитетом держави. Правовий статус визначається законами, іншими нормативно-правовими актами. Головними елементами **П.с.д.с.** є: 1) цілісність, системність правового становища державного службовця, співвідношення повноважень посади, яку він обіймає, з правами й обов’язками, що впливають із факту перебування на державній службі; 2) установлені правові стимули й мотивації для заінтересованості державного службовця в ефективному виконанні обов’язків; 3) механізми юридичної відповідальності державних службовців через інститути адміністративної, кримінальної відповідальності, норми трудового, фінансового, економічного права; 4) забезпечення стабільності статусу державного службовця, відповідних гарантій, соціального захисту.

© Малиновський В.Я.

ПРАВОВІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ – комплекс правових норм у системі платіжних і розрахункових відносин європейських країн, що складається з таких категорій: міжнародні норми; положення приватного права; положення суспільного права. Міжнародні норми визначаються директивами ЄС та іншими нормативними документами, що регулюють трансграничні розрахункові взаємини, в яких розглядаються питання координації банківського права; послуги з ведення платіжних операцій; захист інтересів учасників платіжних систем; функціональні характеристики взаєморозрахунків і збереження розрахункових засобів; створення правової захищеності учасників і клієнтів платіжних систем; загальноєвропейські норми закордонних переказів; правові норми кінцевих взаємних розрахунків у системах платежів; прискорення закордонних переказів; поліпшення прозорості платіжного обороту для клієнтів; рівність при оплаті закордонних транзакцій з однаковими транзакціями усередині країни; питання загальних норм обігу євро; правила розрахунків по цінних паперах; міжнародні угоди, що регламентують правила вексельного і чекового обігу. Положення приватного пра-

ва – національні норми, що визначають загальногромадянські правові відносини. До них можуть належати законодавчі акти, наприклад такі як цивільні кодекси; закони про перекази; комерційні кодекси; закони про чековий обіг; закони про оборот векселів; закони про загальні правила господарської діяльності. Крім зазначених законодавчих документів, до норм приватного права також відносять документи, регулюючі договори і угоди між учасниками розрахунків і платежів, а також загальні та спеціальні правила ведення господарської діяльності. Положення суспільного права, як правило, представлені: законами про центральний банк країни або інший орган, що здійснює регулювання і нагляд за банківською і фінансовою діяльністю в країні; законами про кредитні організації, банківські операції, фінансові послуги і операції; законом про протидію відмиванню грошей; різними положеннями про податки і платежі. Норми і закони приватного й суспільного права можуть варіюватися залежно від країни, яка входить в Європейський Союз, тому розробляються спеціальні міжнародні європейські нормативні акти. Ці документи встановлюють завдання національних законодавств у сфері здійснення платежів.

© Маноїленко О.В.

ПРАВОЗАХИСТ МІЖНАРОДНИЙ – застосування міжнародних контрольних механізмів і процедур, спрямованих на забезпечення міжнародних стандартів прав людини, безумовну реалізацію положень міжнародно-правових актів у галузі прав людини. Правову основу **П.м.** складають Статут ООН, Міжнародний Біль з прав людини та інші універсальні документи. Важливим регіональним документом є Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. Інституційний механізм представляють конвенційні органи. Особливе місце серед них посідають Комітет ООН з прав людини та Європейський суд з прав людини, до яких можуть безпосередньо звертатися індивіди з метою захисту порушених прав. Важливу роль у системі **П.м.** відіграють численні неурядові правозахисні організації: Міжнародна амністія, Human Rights Watch тощо.

© Ратушний С.М.

ПРАВОСВІДОМІСТЬ – різновид суспільної свідомості, що містить у собі сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, принципів, які відображають ставлення людини, суспільства в цілому до права, форм і методів правового регулювання.

© Рудік О.М.

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ЄС (англ. *Legal personality of the Union*). Кожне з двох співтовариств (Європейське Співтовариство та Євроатом), що утворюють Європейський Союз, має **П.ЄС**. Однак Договір про Європейський Союз не містить жодного положення щодо **П.ЄС**, хоча ЄС включає ці два співтовариства, а також дві сфери міжурядового співробітництва (спільна зовнішня політика та політика безпеки; співробітництво поліцій та судових установ у кримінально-правовій сфері). Європейське Співтовариство має право вести переговори та укладати угоди відповідно до своїх зовнішньополітичних повноважень, а також ставати членом міжнародних організацій та мати делегації в третіх країнах. Питання **П.ЄС** виникло у зв'язку із міжнародними відносинами, особливо щодо права укладати договори, приєднуватись до угод або конвенцій. Союз не має інституціоналізованих повноважень укладати договори, тобто міжнародної спроможності укладати угоди з третіми країнами. Однак ЄС реалізує власні цілі на міжнародному рівні або шляхом укладення угод за допомогою Ради ЄС, або відстоюючи свою позицію на міжнародній арені, особливо в контексті спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Конституційний договір (процес ратифікації зупинено через негативні результати національних референдумів у Франції та Нідерландах) забезпечив **П.ЄС**.

© Рудік О.М.

ПРАВОСУДДЯ – основна функція судової влади, що здійснюється судами, суддями, які наділені для цього спеціальними повноваженнями; діяльність суду щодо належного розгляду кримінальних, цивільних справ та справ про адміністративні правопорушення з дотриманням процесуального порядку; застосування на основі закону державного примусу до осіб, які вчинили злочини та правопорушення, чи виправдання невинних.

© Борисевич С.О., Марчук Р.П.

ПРЕДМЕТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – закономірності, форми та принципи функціонування управлінської діяльності органів влади, які, з одного боку, є загальносвітовими й універсальними, а з другого – національними, самобутніми для тієї чи іншої країни, у більш широкому розумінні – державна, суспільна управлінська політика. Предмет відображає цілісність об'єкта як складної, відкритої, динамічної, ймовірнісної системи і сукупності зв'язків та відносин, притаманних цій системі. Побудова предмета дає змогу виділити конкретні теоретичні, методологічні та практичні проблеми дослідження, а також спрямувати сам процес дослідження на встановлення закономірностей, тенденцій, принципів, способів і технологій державного управління. Найважливішими аспектами дослідження державного управління з методологічної точки зору доцільно вважати такі: інституційний (сукупність інститутів, державних органів, організацій, які беруть участь у здійсненні управлінської діяльності), нормативно-правовий (сукупність норм і методів впливу органів державного управління на суспільне середовище, а також тих, які регулюють саму управлінську діяльність), функціонально-структурний (функціональна структура державного управління, формування відповідної організаційної структури), професійно-кадровий (формування кадрового ресурсу управління, його професійного складу відповідно до змісту діяльності, культури управлінської праці), комунікативний (відносини всередині системи управління та із суспільними інститутами, організаціями; інформація, яка є змістом цих відносин), науково-технологічний (сукупність теоретичних і технологічних знань у галузі державного управління, які є базою для його вдосконалення, інноваційного розвитку).

Вважається, що **П.д.у.** як науковій дисципліні поклала початок робота Вудро Вільсона “Дослідження управління”, яка була опублікована у Сполучених Штатах Америки у 1887 р., майже через сто років після заснування американської системи врядування. Сучасна вітчизняна державно-управлінська наука приділяє значну увагу цьому поняттю, що підтверджується численними публікаціями таких науковців, як: В.Б.Авер'янов, Г.В.Атаманчук, В.Д.Бакуменко, В.М.Князєв, В.Я.Малиновський,

Н.М.Мельтюхова, Н.Р.Нижник, Г.С.Одінцова, Ю.О.Чернецький та ін.

© Бакуменко В.Д., Єганов В.В.,
Князєв В.М., Сурмін Ю.П.

ПРЕДМЕТ НАУКИ СУСПІЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ – дослідження цілісності суспільного управління як складної, відкритої, динамічної, нелінійної системи та сукупності зв'язків і відносин, притаманних цій системі. Чітке окреслення **П.н.с.у.** дає змогу виділити конкретні теоретичні, методологічні та практичні проблеми дослідження, а також спрямувати сам процес дослідження на встановлення закономірностей, тенденцій, визначення принципів, способів і технологій суспільного управління.

© Михненко А.М.

ПРЕДСТАВНИЦТВО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОМІСІЇ В УКРАЇНІ працює в Україні з 1993 р.; одна з понад 130 постійних дипломатичних місій, які офіційно представляють ЄС у світі; голова місії має статус офіційного посла Європейського Союзу у країні перебування. Основні завдання **П.Є.к.У.**: підтримання ефективного діалогу з урядовими установами та підвищення поінформованості щодо ЄС, його установ та програм; роз'яснення та відстоювання окремих аспектів політики ЄС; сприяння політичним та економічним зв'язкам між Україною та ЄС; відстеження впровадження Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС; сприяння впровадженню програм технічної допомоги ЄС. Сьогодні у складі **П.Є.к.У.** функціонують: відділ політики, преси та інформації, торговельно-економічний відділ, відділ контрактів і фінансів, управління програм допомоги в Україні.

© Оржель О.Ю.

ПРЕЗИДЕНТСЬКИЙ КОНТРОЛЬ – контрольні повноваження глави держави – Президента України – в системі контролю у сфері державного управління. **П.к.**, насамперед, засновується на тому, що Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Тому **П.к.** у певному, визначеному Конституцією України, обсязі стосується всіх гілок влади. Щодо Верховної Ради України контрольні повнова-

ження Президента України проявляються у праві: підписання прийнятих нею законів; вето щодо них з наступним поверненням законів на повторний розгляд Верховної Ради України; припинення повноваження останньої, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися. Щодо Кабінету Міністрів України та системи виконавчої влади **П.к.** реалізується через: скасування актів Кабінету Міністрів України; призначення (за згодою Верховної Ради України) та прийняття рішення про відставку Прем'єр-міністра України; утворення, реорганізацію та ліквідацію міністерств та інших центральних органів виконавчої влади (за поданням Прем'єр-міністра України); призначення (за поданням Прем'єр-міністра України) та припинення повноважень членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади та голів місцевих державних адміністрацій. Щодо системи судової влади та прокуратури **П.к.** проявляється у праві: призначення третини складу Конституційного Суду України; утворення судів; першого призначення на посаду професійного судді строком на п'ять років; призначення на посаду (за згодою Верховної Ради України) та звільнення Генерального прокурора України.

© Бакуменко В.Д.

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТР – в ряді держав – глава уряду. У деяких країнах має назву канцлер (Німеччина, Австрія) або цю функцію може виконувати президент (США). В Україні **П.-м.** керує діяльністю Кабінету Міністрів України, склад якого затверджує Верховна Рада України. У разі відставки **П.-м.** України уряд також іде у відставку.

© Вировий С.І.

ПРЕФЕРЕНЦІЯ (від лат. *praefero* – віддавати перевагу; *praeferentia* – перевага) – інструмент економічної політики держави, що передбачає застосування адресних пільг щодо окремих суб'єктів економічної системи з метою підтримки їх господарської діяльності, шляхом надання фінансової або технічної допомоги, пільгового кредитування та страхування зовнішньоторговельних операцій, зменшення ставок оподаткування, повного або часткового звільнення від сплати митних зборів на товари, що ввозяться із-за кордону.

© Скиба М.В.

ПРИВАТИЗАЦІЯ – відчуження майна, що перебуває в державній власності, на користь фізичних та юридичних осіб, які можуть бути покупцями відповідно до законодавства, з метою підвищення соціально-економічної ефективності виробництва та залучення коштів на структурну перебудову економіки України. Поняття "**П.**" вживається в економічному і формально-юридичному розумінні. В економічному значенні сутність **П.** полягає у зміні економічних відносин державної власності на відносини приватної чи колективної власності на засоби виробництва.

Правовою основою процесу **П.** в Україні є Конституція України, законодавчі та нормативні акти. Серед основних правових актів, що регулюють цей процес, слід назвати закони України: "Про приватизацію державного майна" від 4 березня 1992 р., "Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)" від 6 березня 1992 р., "Про приватизацію державного житлового фонду" від 16 червня 1992 р., "Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі" від 10 липня 1996 р., "Про приватизаційні папери" від 6 березня 1992 р. та ін. До об'єктів державної власності, що підлягають **П.**, належать: майно підприємств, цехів, виробництв, дільниць, інших підприємств, які є єдиними (цілісними) майновими комплексами, якщо в разі їх виокремлення в самостійні підприємства не порушується технологічна єдність виробництва з основної спеціалізації підприємства, із структури якого вони виходять; об'єкти незавершеного будівництва та законсервовані об'єкти; акції (частки, паї), що належать державі в майні господарських товариств та інших об'єднань. **П.** не підлягають об'єкти, що мають загальнодержавне значення. Суб'єктами **П.** є: державні органи приватизації; покупці (їх представники); посередники. Державну політику у сфері приватизації здійснюють Фонд державного майна України, його регіональні відділення та представництва в районах і містах, органи приватизації в Автономній Республіці Крим, що становлять єдину систему державних органів **П.** в Україні.

Спори, що виникають у процесі **П.**, вирішуються судом або арбітражним судом у встановленому порядку відповідно до їх компетенції. За порушення законодавства про **П.** до винних осіб застосовується кримінальна,

адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова відповідальність відповідно до законодавства України.

© Губарев О.О.

ПРИВАТНИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ – сукупність домашніх господарств та фірм у державі.

© Бодров В.Г.

ПРИГОЖИН ІЛІЯ РОМАНОВИЧ (1917-2003) – бельгійський фізик і філософ, лауреат Нобелівської премії з хімії (1977) за роботи з термодинаміки необоротних процесів, особливо за теорію дисипативних структур, основоположник школи статистичної механіки та фізичної хімії. Основні праці: “Від існуючого до виникаючого. Час та складність у фізичних науках” (рос. вид. 1985 р.), “Порядок із хаосу. Новий діалог людини з природою” (співавтор І.Стінгерс, рос. вид. 1989 р.), “Першовідкриття часу” (рос. вид. 1989 р.), “Філософія нестабільності” (1989), “Пізнання складного. Вступ” (співавтор Г.Ніколик, рос. вид. 1990 р.) та ін. Автор низки оригінальних концепцій філософії науки, а також один із засновників нового наукового напрямку – системи світозуміння – синергетики, яка виступає як сучасна теорія самоорганізації.

© Сурмін Ю.П.

ПРИЗНАЧЕННЯ НА ПОСАДУ – адміністративна процедура, що реалізується за допомогою наказу керівника органу державної влади або уповноваженої особи, яка юридично фіксує вступ громадянина на державну службу і зарахування його на відповідну посаду. **П.п.** здійснюється за результатами конкурсного відбору, переміщення по службі, внутрішньоорганізаційної ротації, зміни державно-службових відносин чи за умов позаконкурсного добору. **П.п.** державного службовця передбачає добровільну і взаємну згоду сторін (громадянина і державного органу в особі керівника чи уповноваженої особи). Правова форма **П.п.** зводиться до видання та вручення державному службовцю під розписку адміністративного акта про призначення, який є складовою особою справи державного службовця.

© Желюк Т.Л.

ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – результат діяльності

суб’єктів державного управління, спрямованої на вирішення певних проблем державного рівня, які, у свою чергу, асоціюються з відповідними управлінськими ситуаціями. На ситуаційний характер рішень вказує і усталене їх визначення як вибору однієї з альтернатив. Саме виявлення таких ситуацій, їх аналіз (діагностування), формування обмежень та критеріїв для оцінки рішень, формування (виявлення) і оцінка альтернативних варіантів рішень, а також вибір одного з них є класичним процесом прийняття рішень. **П.р.д.у.** є центральним пунктом теорії управління. Вона має характер об’єднуючої відносно інших загальних функцій управління – планування, організації, мотивації, контролю. За висловом відомого американського ученого Г.Гордона, прийняття рішень є “основою основ державного управління, як і всієї організованої людської поведінки”. **П.р.д.у.** на сьогодні стає одним з основних об’єктів удосконалення систем управління, оскільки якість рішень є визначальним фактором управління (докладніше див. *Модель прийняття раціональних управлінських рішень; Рішення державно-управлінське*).

© Бакуменко В.Д.

ПРИКАЗ ГРОМАДСЬКОЇ ОПІКИ – станомо-колегіальні органи на чолі з губернатором, до складу яких входило по два засідателі від верхнього земського суду, губернського магістрату і верхньої розправи. **П.г.о.** стали, по суті, першими спеціальними державними органами в Росії та Україні, на які відповідно до “Установлення для управління губерній Всеросійської імперії” 1775 р. та указу “Про заснування Приказів громадської опіки” того ж року покладалися завдання заснування шкіл і нагляду за ними, забезпечення вчителями, підручниками тощо. Крім шкільної справи, **П.г.о.** займалися влаштуванням лікарень, сирітських будинків, аптек, робітничих будинків, виконували функції фінансово-кредитних установ: надавали позички, приймали грошові внески під відсотки тощо.

© Прокопенко Л.Л.

ПРИНЦИП (від лат. *principium* – початок, основа, виникнення, першоджерело) – основне вихідне положення будь-якої теорії чи вчення, вихідні засади пояснень чи керівництва до дії. **П.** – основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною

значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи права, державного устрою тощо. **П.** притаманна властивість абстрактного відображення закономірностей соціальної дійсності, що зумовлює їх особливу роль у структурі широкого кола явищ. **П.** є джерелом багатьох явищ або висновків, що належать до нього як дія до причини (**П.** реальний) або як наслідки до підстави (**П.** ідеальний). Також **П.** – це внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності.

У *державному управлінні* **П.** розглядається як прояви закономірностей, відношення або взаємозв'язки суспільно-політичного характеру і інших груп елементів державного управління, відображені у вигляді певного наукового положення, що застосовується в теоретичній і практичній діяльності людей у сфері державного управління. **П.** державного управління ґрунтуються на *онтологічних, гносеологічних і методологічних* аспектах державно-управлінської діяльності, відображають найбільш суттєві, основні, об'єктивно необхідні закономірності, відносини і взаємозв'язки в державному управлінні. Найбільш відомими є такі **П.** державного управління: *об'єктивності* (необхідність дотримання в усіх управлінських процесах вимог об'єктивних закономірностей суспільного розвитку); *демократизму* (визначає роль народу як носія і джерела влади); *правової регламентації* (необхідність законодавчого визначення основних цілей, функцій, структур, **П.** державного управління); *поділу влади* (передбачає поділ влади на три гілки – законодавчу, виконавчу та судову); *публічності* (забезпечує взаємозв'язок органів державного управління із суспільством, громадянами). **П.** державного управління за загальною класифікацією поділяють на: *структурно-цільові* (узгодженість цілей, взаємодоповнюваність цілей, підпорядкованість локальних цілей загальним та ін.); *структурно-функціональні* (диференціації та фіксації, концентрації, комбінування, відповідності тощо); *структурно-організаційні* (єдності системи державної влади, централізації і децентралізації, територіально-галузевої **П.** та ін.); *структурно-процесуальні* (конкретизації управлінської діяльності, відповідність елементів (методів, форм і стадій) управлінської діяльності їх

функціям). На практиці **П.** державного управління набувають характеру норм, правил, якими керуються в управлінській діяльності відповідно до соціально-економічних умов, що склалися в суспільстві.

© Кузнецов А.О.

ПРИНЦИП А.ЧАНДЛЕРА (Альфред Д.Чандлер-молодший – професор Гарвардської школи бізнесу, 1909-2007) – один з основоположних постулатів стратегічного планування, сутність якого полягає в необхідності встановлення відповідності організаційної структури управління (ОСУ) й стратегії організації. При цьому ОСУ розглядається як важливий інструмент реалізації стратегії, за допомогою якого забезпечується концентрація ресурсів, зокрема організаційних, на пріоритетних напрямках розвитку організації. Порушення **П.А.Ч.** є типовою причиною низького рівня реалізації навіть хороших стратегій.

© Шаров Ю.П.

ПРИНЦИП ВИПЕРЕДЖАЛЬНОГО ЗМІСТУ НАВЧАННЯ – принцип, згідно з яким професійна освіта державних службовців має бути випереджальною за характером, тобто спрямовуватися на розвиток тих якостей особистості (наприклад стратегічне і вірогіднісне мислення, здатність передбачати, прогнозувати, програмувати й моделювати, комунікабельність, професійна інтуїція, організаційні якості тощо), які забезпечуватимуть державному службовцеві можливості змінюватися (удосконалюватися) відповідно до вимог часу, потреб професійної діяльності й кар'єрного зростання. Інакше кажучи, потенційні можливості розвитку держави, перш ніж втілитися в реальних соціальних структурах, мають бути спроектовані в рамках системи освіти та реалізовані в ціннісних орієнтаціях, знаннях, когнітивних здібностях та мотивах поведінки людей, що будуть створювати ці соціальні реалії.

© Вікторов В.Г.

ПРИНЦИП ВІДКРИТОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (англ. *Principle of Openness in Public Administration*) – принцип організації і функціонування системи державного управління в умовах демократичного політичного режиму, який передбачає доступ громадян до інформації щодо діяльності органів державної влади, до процедур прийняття

рішень в органах державної влади, а також до приміщень тих установ, що фінансуються за рахунок державного бюджету. Реалізація **П.в.д.у.** є необхідною умовою для здійснення контролю за діяльністю державної влади з боку громадськості і тим самим для забезпечення статусу народу як носія суверенітету та єдиного джерела влади в Україні. Втілення **П.в.д.у.** на практиці потребує комплексу організаційно-правових і організаційно-етичних механізмів реалізації права громадян на інформацію та права на участь в управлінні державними справами, а також обов'язків органів влади, їх посадових осіб щодо забезпечення цих прав. В англомовних документах міжнародних організацій і зарубіжних країн **П.в.д.у.** іноді має назву "принцип прозорості" (*principle of transparency*).

© Свірін М.Г.

ПРИНЦИП ВІДОКРЕМЛЕННЯ ЦЕРКВИ ВІД ДЕРЖАВИ, А ШКОЛИ – ВІД ЦЕРКВИ затверджений у Конституції України (ст. 35) та Законі України "Про свободу совісті та релігійні організації" (ст. 5, 6). Проголошення **П.в.Ц.д.ш.Ц.** означає набуття нашою державою та системою освіти світського характеру. **П.в.Ц.д.ш.Ц.** означає невтручання у внутрішні справи та фінансування діяльності релігійних організацій з боку держави (релігійні організації згідно із Законом України "Про свободу совісті та релігійні організації" є суб'єктами правовідносин). При цьому в обов'язок держави входять захист прав і законних інтересів релігійних організацій; сприяння досягненню взаємної релігійної та світоглядної терпимості; повага до традицій та внутрішніх настанов релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству; недопущення встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших.

© Грінер О.М.

ПРИНЦИП ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ – принцип еквівалентності обміну полягає в недопустимості демпінгу при ввезенні та вивезенні товарів.

© Мамонова В.В.

ПРИНЦИП КОНКРЕТНОСТІ ТА ВИМІРЮВАНOSTІ ЦІЛІ – для кожної цілі має існувати критерій, який би дав змогу оцінити ступінь її досягнення. Якщо такого кри-

терію немає, то неможлива реалізація однієї з основних функцій управління – контролю.

© Штика Л.Г.

ПРИНЦИП ОБМЕЖЕННЯ ЦІЛЕЙ – вимагає звуження кола вирішуваних проблем на користь підвищення їх розуміння та якісного розв'язання. **П.о.ц.** орієнтує на досягнення найбільшої можливої ефективності в деякій обмеженій сфері і тільки потім – на перехід до більш широкого кола проблем.

© Штика Л.Г.

ПРИНЦИП ОПТИМАЛЬНОСТІ – один з універсальних принципів управління, сутність якого полягає в найкращому виборі в певній ситуації. За Ю.Марковим, бути оптимальним завжди означає мати найвищу оцінку цільових установок, правильно оцінювати перспективу з погляду витрат і результатів. Оптимальність (пошук екстремуму певної функції або вибір найкращого варіанта з можливих), що досягається за допомогою економіко-математичного та соціально-математичного моделювання, можна класифікувати як строгу оптимальність. Оптимальність, що тією чи іншою мірою притаманна організованим соціальним системам, може бути класифікована як спонтанна. Остання проявляється у властивості вибіркової, тобто вибору найкращого варіанта з багатьох можливих варіантів динаміки системи. Для соціальних систем оптимальність управління – це мінімізована, економна діяльність, спрямована на досягнення бажаного результату, нижче порогу якого міститься область неефективного, небажаного. Поняття оптимального управління ще має зміст найбільш бажаного управління, найкращого з можливих. Досягнення оптимальності залежить від цільових установок, ідеалів, норм, програм та цінностей суб'єкта діяльності. На практиці **П.о.** проявляється в розробленні та застосуванні нових методик, процедур та управлінських технологій з метою пошуку та становлення шляхів і способів оптимізації.

© Бакуменко В.Д.

ПРИНЦИП ПОЛІТИЧНОЇ НЕЙТРАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ (*Principle of Political Neutrality of Civil Servants*) – організаційно-функціональний принцип державної служби, який визначає

поведінку службовців у відносинах з політичними інститутами громадянського суспільства в умовах демократичного політичного режиму. Сутність принципу полягає у попередженні (або розв'язанні) конфліктів інтересів, які виникають унаслідок політичної активності державних службовців, з метою забезпечити використання ресурсів органів державної влади (людських, матеріально-технічних, владних, організаційних тощо) в інтересах народу України і відповідно до законодавства. Реалізація **П.п.н.д.с.** є умовою для забезпечення конституційного принципу рівності прав і свобод громадян, а також принципів державної служби: служіння народу та Українській державі, лояльності політичному керівництву держави, стабільності. У свою чергу, реалізація самого принципу політичної нейтральності потребує втілення на практиці принципів законності й верховенства права.

© Свірін М.Г.

ПРИНЦИП РАЦІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ УПРАВЛІННЯ – вимагає врахування таких критеріїв, як: відповідність ланок управління функціям системи; найменше число рівнів (ланок) в ієрархії управління; зосередження на кожному рівні всіх необхідних функцій управління; концентрація функціональних ланок у структурних вузлах; чітке виділення участі кожної функціональної ланки в єдиному процесі управління; усунення дублювання функцій; мінімізація потоків команд з кожної ланки управління.

© Штика Л.Г.

ПРИНЦИП САМООРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ – вимагає врахування основної системної властивості відкритої соціальної системи – здатності самостійного формування структури, функцій, механізмів взаємодії складових. Відображає один із двох основних аспектів системотворення в соціальних системах – аспект самоорганізації (автомодельної зміни структури) та аспект управління (здійснення координуючого впливу при фіксованій структурі).

© Сурмін Ю.П.

ПРИНЦИП СТРАТЕГІЧНОГО МИСЛЕННЯ. Це вихідне положення, за яким передбачається формування комплексного мислення управління з такими елементами:

орієнтація на довгострокову перспективу успішної діяльності; чітке визначення мети організації та її пріоритетів; урахування сильних і слабких сторін; планування дій з урахуванням ризику; раціональний розподіл завдань та визначення відповідальності; ефективна організація робіт та контролю; вміння визначати основні показники досягнення цілей і проводити оцінювання за ними; ставлення до персоналу як до ключового ресурсу й основної цінності організації; розуміння важливості інформаційного фактора, запровадження моніторингу розвитку ситуацій; здатність до змін. Цей принцип є однією з основних передумов упровадження стратегічних підходів в управлінні.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ПРИНЦИП УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ РІШЕНЬ – один із базових принципів сучасного управління, безпосередньо спрямований на підвищення ефективності рішень шляхом встановлення стандартів, відкритого спілкування (прозорість рішень), здійснення і одночасного запобігання надмірному контролю, запровадження наукових підходів, методів мотивації та моделювання.

© Бакуменко В.Д.

ПРИНЦИП ФЕДЕРАЛІЗМУ (ФЕДЕРАЛЬНИЙ ПРИНЦИП ОРГАНІЗАЦІЇ) – вимагає дотримання таких правил децентралізації, коли і центр, і частини організації (місцевий рівень) “виконують справжні функції вищого управління” (сформульований П.Дракером). Послідовне застосування **П.ф.**, з одного боку, означає, що вище керівництво (центр) визначає головні цілі, організовує людські ресурси, призначає адміністраторів, визначає функції та обов'язки виконавців, встановлює еталони ефективної діяльності, а з другого боку – що кожен підрозділ має свою певну функціональну самостійність.

© Штика Л.Г.

ПРИНЦИПИ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА – вихідні положення верховенства права, виділені американським професором Дж.Муром, зокрема такі: а) уряд для народу й керований народом; б) чіткий поділ влади та взаємозв'язок між законодавчою, виконавчою і судовою гілками влади; в) розвинена представницька демократія, що суттєво об-

межує урядові дії, спрямовані проти приватних осіб (захист особистої свободи й особистого майна); г) обмежена влада уряду та федералізм; д) судовий розгляд незалежною системою судових органів як центральний механізм проведення конституційних законів у життя.

© Борисевич С.О.

ПРИНЦИПИ ВІДБОРУ ПРАЦІВНИКІВ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ.

Принцип (від лат. *principium* – начало, основа) – основне вихідне положення будь-якої теорії, вчення, науки, світогляду, політичної організації; внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, норми поведінки і діяльності; основа устрою або дії якого-небудь приладу, машини тощо. **П.в.п.с.д.с.** – це базові критерії, які лежать в основі процесу відбору фахівців на посади державної служби. Основними принципами при відборі працівників у системі державної служби мають бути такі: доступність до державної служби; рівність під час здійснення процедур при прийомі на роботу; стандартизованість – єдиний алгоритм прийняття рішення про прийом для всіх; спеціалізованість – прийняття рішення має бути єдиним для всіх; повнота – у процесі відбору слід враховувати усі значущі параметри; точність – процес повинен ґрунтуватися на нормативних актах; прогностичність – процес має враховувати довгострокові перспективи.

© Пархоменко-Куцєвіл О.І.

ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – прояви закономірностей у державному управлінні, що відображені у вигляді певних положень, які застосовуються в теоретичній і практичній діяльності людей у сфері державного управління. Як правило, це фундаментальні, науково обґрунтовані, а в певних випадках і законодавчо закріплені положення, відповідно до яких будується і функціонує система державного управління. Серед найбільш відомих такі **П.д.у.**: об'єктивності, універсальності, випереджального стану в державному управлінні, демократизму, поділу влади, законності, оптимізації управління, а також структурні принципи. Структурні **П.д.у.** – це комплекс принципів, які систематизовані таким чином: структурно-цільові, що відображають закономірності

раціональної побудови “дерева цілей” державного управління; структурно-функціональні, що характеризують закономірності та взаємозв'язки побудови функціональної структури державного управління; структурно-організаційні, які пов'язані із закономірностями та взаємозв'язками побудови організаційної структури державного управління; структурно-процесуальні, що дають уявлення про основні (визначальні) закономірності та взаємозв'язки раціонального і ефективного ведення управлінської діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. До загальних принципів державного управління можна також віднести принцип єдності економіки та політики за пріоритету політики, а також принцип поєднання загальних і локальних інтересів зі збереженням пріоритету інтересів більш високого рівня.

© Бакуменко В.Д.

ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОЇ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ

– сформульовані на базі багаторічного вітчизняного та світового досвіду правила, наукові вимоги стосовно особистісних якостей кадрів та організації роботи з ними, покладені в основу діяльності з розробки і реалізації кадрової політики держави, відомства, підприємства, установи, організації тощо. **Загальні П.д.к.п.** – всебічний, гармонійний розвиток та реалізація особистості; дотримання права людини на вільний вибір професії та виду трудової діяльності; запобігання дискримінації за етнічними, соціальними, політичними, релігійними, гендерними ознаками; універсальність державної кадрової політики для всіх її суб'єктів; запровадження активного соціального діалогу і партнерства; узгодженість цілей та пріоритетів державної кадрової політики в усіх ланках кадрової системи; субсидіарність між різними ланками кадрової системи; спільна відповідальність усіх суб'єктів державної кадрової політики за розвиток кадрового потенціалу країни; невід'ємність громадського контролю у прийнятті та реалізації рішень у сфері державної кадрової політики. В усіх ланках кадрової системи, у тому числі в системі державно-управлінських кадрів, державна кадрова політика реалізує у доборі, вихованні й розстановці кадрів такі *принципи кадрової роботи*: законність; пріоритетність професіоналізму, патріотизму та моральності; де-

мократичні основи, відкритість і прозорість; раціональність та ефективність; турбота про професійне та кар'єрне зростання працівників, створення дієвої системи резерву кадрів; індивідуалізація методів і засобів кадрової роботи; наступність у роботі, оптимальне поєднання стабільності кадрів та їх раціонального, систематичного оновлення, оцінка їх діяльності за досягнутими результатами; використання кращого вітчизняного та світового досвіду; сучасне технологічне та ресурсне забезпечення. Трудові ресурси – це всі працездатні громадяни суспільства, здатні працювати з огляду на фізичні можливості, освіту, культуру, здібності, наявність спеціальної підготовки для виконання кваліфікованої, складної праці або праці, що не потребує спеціальної підготовки.

© Іванченко Ю.Г.

ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ (*The Principles of Civil Service*) – один із ключових термінів теорії державної служби, який в сучасній науковій літературі використовується у кількох значеннях. По-перше, основні ідеї, установлення, що відображають об'єктивні закономірності і визначають напрями реалізації компетенції державних органів, їх завдань і функцій, а також повноваження державних службовців. По-друге, закономірності, відносини і взаємозв'язки державної служби, що пізнані й виражені у вигляді наукових положень, які закріплені законодавством та застосовуються в теоретичній і практичній діяльності. По-третє, вимоги до організації державної служби, до статусу і діяльності державних службовців. По-четверте, універсальні цінності, відповідно до яких має будуватись і функціонувати система державної служби.

Відповідно до Закону України “Про державну службу” остання ґрунтується на таких основних принципах: служіння народу України; демократизму і законності; гуманізму і соціальної справедливості; пріоритету прав людини і громадянина; професіоналізму, компетентності, ініціативності, чесності, відданості справі; персональної відповідальності за виконання службових обов'язків і дисципліни; дотримання прав та законних інтересів органів місцевого і регіонального самоврядування; дотримання прав підприємств, установ і організацій, об'єднань громадян.

© Гогіна Л.М., Свірін М.Г., Штика Л.Г.

ПРИНЦИПИ ЗДІЙСНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ – вихідні положення, запровадження яких шляхом адміністративного реформування має забезпечити ефективну систему державного управління. Серед таких принципів: мінімізація втручання центральних органів виконавчої влади з паралельним делегуванням функцій, повноважень і ресурсів регіональним та місцевим органам влади; консолідація стратегічних функцій і функцій вироблення політики в уряді та в міністерствах; чіткий розподіл повноважень та відповідальності між усіма рівнями системи державного управління та між окремими органами виконавчої влади; прозорість та застосування чітких процедур прийняття рішень, упровадження погоджених рішень на всіх рівнях державного управління; застосування відпрацьованої схеми підзвітності для кожної високої посадової особи, яка включатиме особисту відповідальність на кожному відповідному рівні системи державного управління країни; важений розподіл політичних та адміністративних функцій на всіх рівнях системи державного управління; підвищення ефективності державних витрат за рахунок застосування чітких схем оцінювання виконання бюджету та підзвітності державних службовців стосовно державних витрат; упровадження критерію якості державних послуг як основного під час оцінки діяльності державних установ; надання прав будь-якій особі (юридичній чи фізичній) апелювати проти окремих рішень, прийнятих державними службовцями, чи проти вжитих ними заходів; встановлення партнерських відносин з громадянами в процесі розробки програм та конкретних рішень, а також під час оцінки досягнень реалізації державної політики.

© Штика Л.Г.

ПРИНЦИПИ ІДЕАЛЬНОЇ БЮРОКРАТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ – вихідні положення раціональної організації, запропоновані відомим німецьким ученим М.Вебером. Вони проголошують, що: а) діяльність організації має поділятися на елементарні операції; формалізуються завдання та обов'язки кожної ланки; залучаються фахівці-експерти на умовах повної відповідальності за ефективне виконання завдань; б) організація має будуватися за принципом ієрархії; в) діяльність організації

має регулюватися системою правил та стандартів, які забезпечують одноманітність виконання кожного завдання виконавцями; г) функціонування організації відповідно до раціональних стандартів виключає можливість втручання особистих міркувань та емоцій; д) служба в бюрократичній організації засновується на відповідності кваліфікації займаних посад; службовці захищені від немотивованого звільнення; існує система просування по службі за умов певної вислуги та успішної діяльності. Більшість із зазначених принципів і сьогодні не втратили своєї актуальності та є базовими для систем управління соціальними системами.

© Сурмін Ю.П.

ПРИНЦИПИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСНОВНІ – основні положення, що покликані регулювати інформаційні потоки в системі соціального управління. Серед **П.і.д.о.** доцільно виділити такі. Принцип обмеженості інформації, за яким принципово неможливо мати “повну” і “точну” інформацію про об’єкт, що завжди обмежена як за кількістю відомостей про даний об’єкт – числом параметрів, так і за точністю кожного параметра. Відповідно до принципу одноразового введення інформації один раз введена в пам’ять комп’ютера інформація може неодноразово використовуватись для вирішення цілого комплексу інформаційно пов’язаних завдань. Цей принцип є основою для створення баз і банків даних, отримання за їх допомогою керівником і структурними підрозділами організації об’єктивних і достовірних даних, забезпечення можливості прямого доступу кінцевого споживача до інформації без посередника. Принцип релевантності інформації передбачає необхідність при прийнятті рішення відбору релевантної інформації – даних, які стосуються лише проблеми, що вирішується, домагаючись її максимальної точності й відповідності проблемі. Як зазначив Р.Акофф, керівники страждають від надлишку інформації, що не має відношення до справи. Тому необхідно бачити різницю між релевантною та непотрібною інформацією і вміти “фільтрувати” дані, залишаючи тільки релевантні відомості, які й будуть використані в процесі прийняття рішень. Згідно з принципом надійності інформації для прийняття якісного рішення необхідна повна, точна й надійна

інформація, тому її забезпечення є критично важливим.

© Кравченко С.О., Кальниць Ю.Г.

ПРИНЦИПИ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ.

Термін “кадри” утвердився у 20-х рр. ХХ ст. як визначник певного роду діяльності в управлінській системі СРСР. Відтоді починають діяти облікові та функціональні служби, що називаються “відділ кадрів” або “кадрова служба”. Із часом вони з обліково-інформаційних трансформувались в служби управління персоналом із відповідним розширенням штатів, функцій, повноважень, відповідальності. У сучасній спеціальній літературі терміном “кадри” позначають певну кількість основних, постійних працівників, що набули високого рівня кваліфікації та адаптації і становлять “ядро” колективу. Словосполучення “кадрова політика” передбачає наукове обґрунтування цілеспрямованої діяльності управлінського органу з метою вчасного забезпечення системи чи об’єкта необхідною кількістю відповідно підготовлених працівників. Державна кадрова політика в Україні формується на принципах демократичності й законності, гуманізму, соціальної справедливості, професіоналізму та персональної відповідальності.

© Макух Я.Д.

ПРИНЦИПИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.

Місцеве самоврядування є одним із визначальних елементів демократичного устрою країни. Суть місцевого самоврядування зводиться до гарантованого державою права територіальних громад та їх виборчих органів вирішувати самостійно, під свою відповідальність питання місцевого значення, діючи в межах конституції та законів своєї держави. Розгляд основних **П.м.с.**, що базуються на Європейській хартії про місцеве самоврядування, Конституції та Законі України “Про місцеве самоврядування в Україні”, має допомогти працівникам місцевого самоврядування краще зрозуміти теорію і практику місцевого самоврядування в Україні для їх ефективного впровадження в життя.

Принцип народовладдя – закріплений ст. 5 Конституції України, де сказано, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ.

Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місце-

вого самоврядування. Визначення народу верховним носієм державної влади є вираженням народного суверенітету. Це означає, що народ, не поділяючи ні з ким своєї влади, здійснює її самостійно і незалежно, виключно у своїх інтересах. Право народу на встановлення і здійснення влади є його природним правом, а народний суверенітет – невідчужуваний і недоторканий.

Принцип законності в організації і діяльності органів місцевого самоврядування означає, що ця система місцевого самоврядування функціонує точно відповідно до законодавства України. Принцип законності стосовно системи місцевого самоврядування виявляється у двох формах. Перша пов'язана із забезпеченням вимог законності в роботі територіальних сільських, селищних, міських громад, їх представницьких та виконавчих органів; друга – із забезпеченням законності на їх території.

Принцип гласності – забезпечує відкритий (публічний) характер діяльності органів місцевого самоврядування і систематичне інформування населення про цю діяльність для залучення широких народних мас до активної діяльності територіальних сільських, селищних, міських громад та їх виконавчих органів.

Принцип колегіальності – означає таку організацію і діяльність відповідного колективного органу, коли до його складу входить відповідна кількість осіб, вибраних персонально у встановленому законом порядку, а питання, що належить до компетенції колегіального органу, вирішують більшістю голосів на засадах колективного, вільного та ділового обговорення. Таке входження до складу колегії породжує виникнення відповідних при цьому рівних прав і обов'язків. Колегіальність передбачає не лише право, а й обов'язок депутатів активно брати участь у роботі ради та її органів, до яких вони вибрані.

Принцип поєднання місцевих і державних інтересів – означає, що в Україні збігаються державні і місцеві інтереси. Український народ, який протягом століть боровся за свою державу, є єдиним джерелом влади і здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Принцип виборності в місцевому самоврядуванні означає, що органи місцевого само-

врядування формуються шляхом виборів. В Україні виборами формуються сільські, селищні, міські, районні в містах, районні та обласні ради; заміщуються посади сільських, селищних і міських голів.

Згідно з чинною Конституцією України вибори до органів місцевого самоврядування є вільними і здійснюються на основі загального, рівного і прямого виборчого права таємним голосуванням терміном на чотири роки. Основний Закон передбачає як чергові (через 4 роки), так і позачергові (до закінчення терміну) місцеві вибори. Верховна Рада призначає чергові й позачергові вибори до органів і посадових осіб місцевого самоврядування (п. 30 ст. 85 Конституції України). Чергові вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних і міських голів відбуваються одночасно, а позачергові можуть проводитися окремо. Крім цього, існують повторні вибори та вибори замість вибулих депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів.

Принцип правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених законодавством – означає: *правову самостійність органів місцевого самоврядування*, що регламентується Конституцією України (ст. 140), Законом України “Про місцеве самоврядування в Україні”, іншими законами, що закріплюють повноваження органів місцевого самоврядування, Статутами територіальних громад, що регулюють діяльність сільських, селищних, міських громад, враховуючи їх історичні, національно-культурні, соціально-економічні та інші особливості.

Матеріально-фінансову самостійність органів місцевого самоврядування, що регламентується законодавством і базується на власному рухомому і нерухомому майні, на доходах місцевих бюджетів, позабюджетних цільових (у тому числі валютних) та інших коштах. Земля, природні ресурси, що є в комунальній власності територіальних громад, а також об'єкти їх спільної влади, що перебувають в управлінні районних і обласних рад, є підтвердженням їх матеріально-фінансової самостійності.

Місцеві бюджети є самостійними, вони не входять до Державного бюджету України та інших місцевих бюджетів вищого рівня (районних, обласних).

Принцип підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб – означає, що органи та посадові особи місцевого самоврядування є підзвітними, підконтрольними і відповідальними перед територіальними громадами.

Вони повинні періодично, але не менш як два рази на рік інформувати населення про виконання програм соціально-економічного розвитку, місцевого бюджету, про інші питання місцевого значення, звітувати перед територіальними громадами про свою діяльність.

Принцип державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування означає, що на рівні Основного Закону в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування. Місцеве самоврядування в нашій державі відповідно до Конституції України виявляється в наданні територіальним громадам та їх органам – радам – владно-управлінських повноважень. Україна не тільки визнає і гарантує місцеве самоврядування на рівні свого Основного Закону (ст. 7), а й розглядає його як фундаментальну засаду устрою держави і суспільства.

Місцеве самоврядування є формою залучення громадян України до участі в управлінні своїми справами, а тому має розглядатися як здійснення демократії на місцевому рівні.

Принцип судового захисту прав місцевого самоврядування – на конституційному рівні закріплює ст. 145 Основного Закону. Він має принципове значення на рівні забезпечення правової, організаційної і фінансової самостійності місцевого самоврядування, оскільки хоч би якою досконало організованою була система місцевого самоврядування, вона ніколи не стане повноцінною, якщо не буде спиратися на незалежну судову гілку влади. Це повною мірою узгоджується з Європейською хартією про місцеве самоврядування, згідно з якою органи місцевого самоврядування повинні мати право на судовий захист для забезпечення вільного здійснення ними своїх повноважень і дотримання закріплених конституцією і законодавством країни принципів місцевого самоврядування.

© Мамонова В.В.

ПРИНЦИПИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ – базові положення організації та проведення наукових досліджень, серед яких доцільно виділити такі. *Принцип об'єктивності*, відповідно до якого державне управ-

ління - це явище, що об'єктивно притаманне суспільству на сучасному етапі його розвитку. *Принцип системності* передбачає розгляд державного управління як єдиної складної системи, а також дослідження будь-якого локального державно-управлінського явища або процесу як складової, що вбудована в цю велику систему з обов'язковим урахуванням усієї сукупності зв'язків та відношень в її межах. *Принцип універсальності*, згідно з яким цикл і загальні функції управління не залежать від масштабу цієї діяльності та специфіки його об'єкта. Це дає змогу використовувати єдину модель у дослідженнях процесів державного управління на всіх його рівнях та в усіх галузях діяльності держави. *Принцип міждисциплінарності*, відповідно до якого державне управління є специфічним об'єктом міждисциплінарних досліджень, що перебувають на стику низки суспільних наук, насамперед політології, менеджменту і права. *Принцип перенесення*, частковим випадком якого є аналогія, що передбачає перенесення та використання в адаптованому вигляді ідей, закономірностей, принципів, методів, моделей тощо однієї галузі знання в іншій. Саме на основі цього принципу в державному управлінні широко використовуються теоретичні напрацювання менеджменту, політології, права, теорії систем тощо. *Принцип невизначеності*, відповідно до якого державне управління характеризується значним ступенем невизначеності, тому виявлені закономірності його функціонування та розвитку дають для цілком конкретних умов замість однозначного зв'язку між явищами певну множину альтернатив. *Принцип емпіричної перевірки*, згідно з яким будь-які теоретичні системи стають істинним знанням лише після їх перевірки (верифікації) та підтвердження емпіричним матеріалом. Гіпотеза або модель, яку принципово неможливо емпірично перевірити, не має права на існування в системі наукового знання. Вияткова важливість цього принципу проявляється в тому, що його недотримання призводить до нагромадження суто умовляючих теоретичних побудов, які не мають жодного відношення до практики державно-управлінської діяльності. *Принцип вибіркової*, що передбачає під час дослідження об'єкта аналіз не всієї сукупності його властивостей та характеристик, а лише вибірково - тих, які

відповідають певним визначеним критеріям і є евристично значущими для досягнення мети дослідження. *Принцип ідеалізації*, відповідно до якого при науковому дослідженні здійснюється виділення певної сукупності ознак і характеристик реального об'єкта та формування на цій основі особливого предмета (ідеалізованого об'єкта), який у подальшому піддається теоретичному аналізу. *Принцип обмеження цілей* досліджень, що передбачає звуження кола вирішуваних проблем за рахунок підвищення їх розуміння та якісного вирішення. Необхідно спочатку досягти найбільш можливої досконалості та точності в деякій обмеженій сфері, а потім перейти до іншого, більш широкого завдання (проблеми). *Принцип межі та кардинальності*, згідно з яким підходи до дослідження та конструювання об'єкта мають свої межі й у певний час необхідна їх кардинальна зміна.

© Сурмін Ю.П.

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ – положення, дотримання яких сприяє кращій організації виконавчої влади. Серед них ключове значення мають такі: пріоритетність законодавчої регламентації функцій, повноважень та порядку діяльності органів виконавчої влади; незалежність здійснення функцій та повноважень виконавчої влади від органів законодавчої і судової влади у межах, визначених Конституцією і законами країни; здійснення внутрішнього та судового контролю за діяльністю органів виконавчої влади та їх посадових осіб, насамперед з позиції забезпечення поваги до особи та справедливості, а також постійного підвищення ефективності державного управління; відповідальність органів виконавчої влади, їх посадових осіб за свої рішення, дії чи бездіяльність перед громадянами, права яких були порушені; запровадження механізму контролю за функціонуванням виконавчої влади з боку суспільства через інститути парламентської та прямої демократії, передбачаючи, що вищі посади в ключових органах виконавчої влади є політичними посадами; ефективність, відкритість та доброчесність у роботі уряду та інших органів виконавчої влади.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКА – низка вихідних положень, що сприяють кращій організації

роботи керівника. *Принцип єдиноначальності* передбачає отримання працівником наказів тільки від одного безпосереднього керівника. Чим краще взаємозв'язок підлеглого з керівником, тим менша ймовірність отримання ним суперечливих вказівок і тим глибше почуття персональної відповідальності за результати роботи. Відповідно до *принципу першого керівника* в процесі організації виконання важливих завдань контроль залишається за першим керівником організації, оскільки тільки він має право і можливість вирішувати або передоручати вирішення будь-якого питання. За *принципом функціональної дефініції*, чим чіткіше визначені напрями і очікувані результати діяльності, повноваження, посадові та інформаційні зв'язки, тим більший внесок слід очікувати в реалізацію цілей організації. За *скалярним принципом*, чим чіткіше лінія зв'язку керівника з кожним із підлеглих, тим ефективніше процеси прийняття рішень та комунікації. Доцільно також навести принцип лідерства, за яким той із керівників або організація мають більше шансів до успіху і лідерства, хто першим починає використовувати інновації. *Принцип делегування повноважень* передбачає передачу обов'язків і повноважень працівнику, який бере на себе відповідальність за їх виконання. Ефективність управління досягається, якщо рішення приймаються в межах повноважень кожного працівника, а не переадресовуються на вищі організаційні рівні. Часто керівники, особливо верхніх рівнів управління, нехтують цим принципом, знижуючи при цьому управлінський потенціал організації.

© Бакуменко В.Д., Гогіна Л.М., Штика Л.Г.

ПРИНЦИПИ ПЛАНУВАННЯ – низка фундаментальних положень у державному плануванні. *Принцип соціальної спрямованості та пріоритету суспільних потреб* передбачає, що планування розвитку економіки має виходити з інтересів людини й суспільства. Задоволення потреб людей мусить бути вихідною позицією господарських планів, оскільки це суспільно необхідно. Економіка не може розвиватися поза інтересами особистого й суспільного споживання. Найважливішим у плануванні є *принцип підвищення ефективності суспільного виробництва*, який вимагає, щоб усі цілі й зав-

дання планування здійснювались із найменшими витратами, тобто з максимальною економією живої та уречевленої праці у виробництві одиниці продукції, робіт і послуг.

Принцип пропорційності та збалансованості спрямований на підтримку матеріально-речових і вартісних пропорцій і виявляється через загальноекономічні, міжгалузеві, галузеві й територіальні пропорції.

Принцип пріоритетності передбачає необхідність вибору пріоритетних напрямів у розвитку економіки зумовлена, по-перше, обмеженістю ресурсів, що характерно практично для будь-якої окремо взятої країни, і, по-друге, невідкладністю розв'язання найважливіших загальнодержавних завдань.

Принцип узгодження короткотермінових і перспективних цілей і завдань передбачає поєднання поточних цілей і завдань соціально-економічного розвитку країни з досягненням науково обґрунтованих стратегічних цілей, дає змогу досягти їх несуперечності й односпрямованості. Реалізується цей принцип через систему довгострокових, середньострокових та короткострокових прогнозних і програмних документів.

© Польська І.Е.

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ “ДЕРЕВ ЦІЛЕЙ” – набір правил, які передбачають розгляд різних альтернативних варіантів цілей; виключення неважливих, недостатньо ефективних та не забезпечених достатніми ресурсами заходів; перехід до цілей нижчого рівня тільки після завершення якісного опису, розгортання у часі та визначення коефіцієнтів відносної важливості цілей вищого рівня.

© Бакуменко В.Д., Сурмін Ю.П.

ПРИНЦИПИ ПОЄДНАННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ З МІСЦЕВИМ САМОВРЯДУВАННЯМ – низка положень взаємодії системи державного управління та місцевого самоврядування. Серед **П.п.д.у.з.м.с.** такі: поєднання вирішення питань адміністративної реформи щодо організації управління на регіональному і місцевому рівнях з формуванням ефективного механізму надання населенню повноцінних державних та громадських послуг, а також з іншими політичними, правовими та соціально-економічними перетвореннями, зокрема судово-правовою та муніципальною реформами; утвердження територіальних

громад як первинних суб'єктів місцевого самоврядування; створення належного політико-правового, фінансово-економічного і організаційного забезпечення здійснення функцій та повноважень (делегованих і самоврядних) у системі місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією та законами України; законодавче розмежування сфер компетенції органів виконавчої влади та місцевого самоврядування та основних самоврядних повноважень між органами місцевого самоврядування різного територіального рівня; законодавче закріплення інституту служби в органах місцевого самоврядування та встановлення гарантій діяльності відповідних службовців; запровадження механізмів державної підтримки розвитку місцевого самоврядування та проведення муніципальної реформи; визначення механізму судового захисту прав територіальних громад, конституційних засад самостійності органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

© Козюра І.В.

ПРИНЦИПИ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИ – положення-рекомендації, що сприяють ефективній політичній діяльності особи. Серед них: толерантність, тобто терпимість до інтересів та пропозицій інших сторін при загальній незгоді з ними; компроміс, тобто готовність поступатися у чомусь заради досягнення згоди, взаємної прийнятності намірів; консенсус, тобто згода у головному при збереженні розбіжностей у другорядному, готовність до взаємних поступок; плюралізм, тобто існування кількох незалежних поглядів на явище, подію, процес без однозначного пріоритету жодної з них.

© Кальниць Ю.Г.

ПРИНЦИПИ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ – низка вихідних положень, що відображають раціональні та психологічні аспекти прийняття рішень у реальних умовах та включають такі положення. *Принцип індивідуальності*, відповідно до якого люди значно відрізняються за інтенсивністю та особливостями виявлення волі в їхніх діях, а тому використовують різні засоби прийняття рішень. *Принцип хороших рішень*, за яким приймати рішення, як правило, легко, важко приймати хороші рішення.

ня. *Принцип необхідних і достатніх умов*, за яким тільки вміння і бажання недостатньо, необхідно ще створити умови (політичні, економічні, організаційні та ін.), щоб приймати рішення. *Принцип різноманітності форм альтернатив*, за яким альтернатива може бути предметом, відношенням або дією. *Принцип різноманітності способів прийняття рішень*, який стверджує, що процес прийняття рішень може мати інтуїтивний, такий що ґрунтується на судженнях, або раціональний характер, відповідно й способи прийняття рішень перебувають у діапазоні від спонтанних до високотехнологічних. *Принцип професіоналізму*, за якого до успіху приводить точний розрахунок, підкріплений досвідом та інтуїцією. *Принцип стратегічного мислення*, який передбачає, що в процесі вибору людина, яка приймає рішення (ЛПР), використовує систему правил, яка називається стратегією, програмою або планом вирішення завдання з урахуванням ризику. Згідно з *принципом суб'єктивної ймовірності* різні суб'єкти по-різному оцінюють ймовірності досягнення мети внаслідок різного ступеня вміння виділяти суттєві факти, і саме ця суб'єктивна оцінка ймовірності визначає вибір стратегії прийняття рішень. За *принципом компромісу* необхідно приймати рішення з урахуванням усіх факторів, у тому числі небажаних. *Принцип своєчасності*, який наголошує на тому, що в деяких ситуаціях відмова від прийняття рішень є вдалим вибором, наприклад, якщо має надійти необхідна інформація й фактор часу не є критичним. За *принципом адекватності* модель прийняття рішень має бути адекватною ситуації прийняття рішень, тобто відповідати структурі та властивостям об'єкта управління; особливостям та можливостям моделювання та експериментів з цими моделями; вимогам управлінського завдання; системі цінностей і переваг ЛПР, її професійному рівню. *Принцип ресурсного забезпечення управлінських рішень*, який наголошує на тому, що будь-яке управлінське рішення має бути забезпечене ресурсами, тому керівник повинен мати чітке уявлення як про сутність завдання, так і про наявні ресурси. *Принцип компенсації обмеженої раціональності* індивідів, який виходить з того, що однією з головних функцій організації є саме компенсація обмеженої раціональності індивідів. *Принцип ступеня свободи рішення*, що пе-

редбачає можливість варіантності певного рішення, пов'язаного системними зв'язками з іншими рішеннями, насамперед, рішеннями вищих рівнів управління.

© Бакуменко В.Д.

ПРИНЦИПИ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИХ КАДРІВ (дидактичні принципи) – основні положення, що визначають зміст, організаційні форми і методи навчальної роботи, певна система основних дидактичних вимог до навчання, дотримання яких забезпечує його ефективність. До *головних принципів* навчання належать принципи науковості, систематичності та послідовності, доступності і дохідливості, зв'язку з життям, наочності знань, індивідуального підходу, емоційності, гуманізму, демократизації, виховання здорової людини, диференціації, оптимізації, нетрадиційності. До *загальнодидактичних принципів* належать: принцип науковості; принцип системності і послідовності навчання; принцип доступності навчання; принцип зв'язку навчання з життям; принцип свідомості і активності у навчанні; принцип наочності у навчання; принцип міцності засвоєння знань, умінь і навичок; принцип індивідуального підходу; принцип емоційності навчання. Особливості навчального процесу у підготовці магістрів за спеціальністю “Державне управління” передбачають дотримання *специфічних принципів* навчання: принципу єдності наукової і навчальної діяльності кафедр і викладачів; принципу участі студентів у науководослідній роботі; принципу органічної єдності теоретичної і практичної підготовки студентів; принципу урахування особистих можливостей кожного студента. В системі освіти дорослих застосовуються принципи соціально-економічної детермінованості; системності; комплексності; наступності, послідовності; науковості; прогностичності (Н. Протасова).

© Шнекторенко І.В.

ПРИНЦИПИ РАЦІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСІВ УПРАВЛІННЯ – загальні положення, дотримання яких забезпечує раціональну організацію процесів у системах управління. До основних з таких принципів належать: пропорційність – забезпечення ресурсами відповідно до пропуск-

ної спроможності різних робочих місць; безперервність, що характеризує відношення робочого часу до загальної довготривалості процесу; паралельність, що характеризує ступінь сумісності операцій у часі; прямо-точність, що характеризує оптимальність шляху проходження предмета праці, інформації; ритмічність, що характеризує рівномірність виконання процесів у часі; концентрація однорідних предметів праці; гнучкість. До групи цих принципів також слід віднести такі, що стосуються згладжування потреб у ресурсах (паралельності та зниження інтенсивності робіт).

© Бакуменко В.Д.

ПРИНЦИПИ РАЦІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ УПРАВЛІННЯ – вихідні положення, що сприяють формуванню ефективних організаційних структур систем управління. Серед них принципи: відповідності ланок управління його функціям; мінімізації кількості рівнів та ланок в ієрархії управління; зосередження на кожному рівні всіх необхідних функцій управління; концентрації функціональних ланок у функціональних вузлах; чіткого виділення участі кожної функціональної ланки в єдиному процесі управління; виключення дублювання функцій; мінімізації потоків команд з кожної ланки управління. У сучасній практиці управління широко використовується принцип спеціалізації, за яким організації та підрозділи відокремлюються за їх особливостями. Це призводить до утворення цільових та функціональних органів, лінійних і допоміжних елементів. При формуванні нових підрозділів доцільно дотримуватися принципу їх адаптації, тобто підпорядкування на певний період становлення одній з вищих інстанцій з метою захисту від тиску з боку інших підрозділів. У роботі організації також важливим моментом є дотримання принципу інституційної ідентичності, суть якого полягає у відповідності формальної та неформальної структур організації як її загальним цілям, так і поточним завданням. Для послаблення залежності організації від особистісних якостей її членів, як правило, реалізується принцип формалізації процедур. Водночас американський учений Ф.Селзнік застерігає від квапливої формалізації процедур на стадії утворення організації, коли відбувається її становлення та є

загроза ізоляції керівництва від інших працівників у той час, коли такі контакти найбільш потрібні.

© Бакуменко В.Д.

ПРИНЦИПИ РОЗВИТКУ ВІДНОСИН МІЖ УКРАЇНОЮ ТА НАТО – базові положення та зобов'язання згідно з міжнародним правом та міжнародними механізмами, включаючи Статут ООН, Гельсінський Заключний акт та наступні документи ОБСЄ, відповідно до яких здійснюється розвиток відносин України та НАТО, а саме: визнавати, що безпека всіх держав у регіоні ОБСЄ є неподільною, що жодна країна не може будувати свою безпеку за рахунок безпеки іншої країни і що жодна країна не може розглядати жодну частину регіону ОБСЄ як сферу свого впливу; утримуватися від загрози силою або використання сили проти будь-якої держави будь-яким чином, не сумісним з принципами Статуту ООН або Гельсінського Заключного акта, якими керуються країни-учасниці; визнавати невід'ємне право всіх держав вільно обирати та застосовувати власні засоби забезпечення безпеки, а також право свободи вибору або зміни своїх засобів забезпечення безпеки, включаючи союзницькі договори, у міру їх еволюції; поважати суверенітет, територіальну цілісність та політичну незалежність усіх інших держав, непорушність кордонів та розвиток добросусідських відносин; визнавати верховенство права, зміцнювати демократію, політичний плюралізм та ринкову економіку; визнавати права людини та права осіб, які належать до національних меншин; запобігати конфліктам та врегульовувати спори мирними засобами відповідно до принципів ООН та ОБСЄ. Україна підтверджує свою рішучість продовжувати військову реформу, зміцнювати демократичний та цивільний контроль над збройними силами та підвищувати їх оперативнотехнічну сумісність зі збройними силами НАТО та країн-партнерів. НАТО підтверджує свою підтримку зусиль України у цих галузях. Україна вітає триваючу активну адаптацію НАТО до реалій євроатлантичної безпеки, що змінюються, та її роль у співпраці з іншими міжнародними організаціями, такими як ОБСЄ, Європейський Союз, Рада Європи і Західноєвропейський Союз, у сприянні зміцненню євроатлантичної без-

пеки та покращенню загального клімату до-
віри в Європі.

© Бакуменко В.Д.

ПРИНЦИПИ РОЗРОБКИ ПРОГРАМ – найбільш загальні положення, відповідно до яких має здійснюватися розробка програм. Серед них: орієнтація програми на кінцевий результат (що формулюється у вигляді мети або сукупності цілей; побудова програми у вигляді групи (комплексу) впорядкованих, взаємопов'язаних і взаємозалежних видів діяльності різного рівня, що становлять програмну структуру; визначення програми як елемента загальної сукупності заходів уряд, а також зв'язків з іншими програмами;

іншими ресурсами; використання методів аналізу і оцінки для обґрунтування рішень, що приймаються на всіх етапах розробки і здійснення програми.

© Кравченко С.О., Штика Л.Г.

ПРИНЦИПИ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ – основні, початкові положення, певні загальні правила пізнавальної діяльності, які вказують напрям наукового пізнання, але не орієнтують на конкретну істину. Вони являють собою вироблені й історично узагальнені вимоги до пізнавального процесу і відіграють основні регулятивні ролі в пізнанні. Найважливіші принципи системного аналізу наведено в таблиці.

© Сурмін Ю.П.

Принципи системного аналізу	Характеристика принципів системного аналізу
Принцип елементаризму	Система являє собою сукупність пов'язаних між собою елементарних складових
Принцип загального зв'язку	Система виступає як вияв універсальної взаємодії всіх предметів і явищ
Принцип розвитку	Усі системи перебувають у розвитку, проходять етапи виникнення, становлення, зрілості та низхідного розвитку
Принцип цілісності	Розгляд будь-якого об'єкта, системи з точки зору внутрішньої єдності, окремо від навколишнього середовища
Принцип системності	Розгляд об'єктів як системи, тобто як цілісності, що не зводиться до сукупності елементів і зв'язків
Принцип оптимальності	Будь-яка система може бути приведена до стану найкращого її функціонування з точки зору певного критерію
Принцип ієрархії	Система являє собою співвідлегле явище
Принцип формалізації	Будь-яка система з більшою або меншою коректністю може бути представлена формальними моделями, в тому числі формально-логічними, математичними, кібернетичними та ін.
Принцип нормативності	Будь-яка система може бути зрозуміла тільки в тому разі, якщо вона буде порівнюватися з певною нормативною системою
Принцип цілепокладання	Будь-яка система прагне до переважного для неї стану, що виступає як мета системи

розуміння програми як цілісного об'єкта управління незалежно від відомчої належності її складових елементів; системний розгляд процесу управління програмою на всіх етапах – від аналізу проблеми і постановки цілей до контролю виконання; створення відповідної організаційної системи управління програмою, побудованою або на основі органу, що спеціально засновується, або шляхом перерозподілу прав і відповідальності існуючих підрозділів, а також шляхом використання різноманітних координаційних форм управління; наділення програми як єдиного об'єкта управління необхідними кадровими, матеріальними, фінансовими й

ПРИНЦИП СУБСИДІАРНОСТІ – принцип розподілу владних повноважень між адміністративними рівнями, за яким надання управлінської послуги максимально наближується до її безпосереднього споживача із урахуванням повноти надання послуги.

Термін **“П.с.”** виник в античні часи для позначення резервних військ, які вводилися в бій виключно в разі неспроможності основної частини сил досягти успіху в бою. Пізніше цей термін було використано в католицькому праві для позначення ідеї допоміжності. Згідно із нею вирішувати всі можливі проблеми завжди повинна намагатися найближча інстанція. Втручання вищих ієрар-

хічних рівнів здійснюється виключно в разі неспроможності нижчих рівнів впоратися із завданням.

П.с. був застосований у процесі розбудови інституцій Європейського Союзу. Він передбачав передачу на рівень співдружності тільки тих повноважень, які не можуть бути виконані національними урядами або якість здійснення яких значно підвищується в результаті такої передачі. Поступово використання **П.с.** було поширено й на інші адміністративні рівні всередині держав Європейського Співтовариства (особливо у федеративних державах). Унаслідок цього субсидіарність стала принципом відносин між центральними та територіальними органами влади.

Реалізація **П.с.** може привести до різних наслідків. Залежно від напрямку передачі та обсягу переданих повноважень може утворитися як централізована, так і децентралізована система. Тому розуміння **П.с.** різняться включно до протилежного: у федеративних державах він сприймається як один з видів централізації (адже суверенні члени союзу віддають свої повноваження до центру), а в унітарних – як один з видів децентралізації (адже адміністративно-територіальні одиниці наділяються значними повноваженнями).

У сучасному законодавстві України цей принцип визначається в Бюджетному кодексі як базовий для бюджетної системи України (ст. 7, ч. 1, п. 7).

© Конотопцев О.С.

ПРИНЦИПИ СУБСИДАРНОСТІ І ПРОПОРЦІЙНОСТІ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ – засадничі принципи ЄС, які стосуються організації, вироблення та впровадження політик Спільноти, змісту законодавчих актів ЄС, розподілу повноважень між ЄС та державами-членами. Субсидіарність передбачає, що ЄС в особі його наднаціональних органів вдається до дій, тобто розробляє закони, запроваджує програми та ініціатив, встановлює правила чи обмеження тоді, коли дій та заходів окремої громади, регіону чи держави недостатньо. Принцип пропорційності доповнює принцип субсидіарності і стосується міри застосування влади чи масштабу втручання: заходи, що розробляються та реалізуються Спільнотою, мають відповідати масштабам проблеми, яку намагаються розв'язати, та цілям, яких намагаються досягти.

© Оржель О.Ю.

ПРИНЦИПИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧ-

НІ – загальні положення, дотримання яких забезпечує суспільно-політичну організацію суспільства та відносини між державою і громадянським суспільством. Відповідно до *принципу розподілу державної влади* остання поділяється на самостійні й незалежні один від одного законодавчу, виконавчу та судову гілки влади. При цьому процеси формування і закріплення загальної волі (відповідно потреб, інтересів та цілей) у законах, виконання законів і безпосереднього управління, контролю за законами і розв'язання конфліктів при їх застосуванні розділені, розмежовані і скоординовані за допомогою системи стримувань і противаг між гілками влади. Це формує основи демократичної, правової організації державної влади і державного управління. *Принципи централізації та децентралізації* визначають розподіл повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а *принципи концентрації та деконцентрації* – розподіл повноважень між центральними та місцевими органами державної влади. *Принцип законності* передбачає пріоритет закону і спрямований на створення міцних правових засад у всіх основних сферах діяльності держави. Він зумовлює необхідність переважно законодавчого визначення основних цілей, функцій, структур, процесів, самих принципів державного управління. З цим принципом безпосередньо пов'язаний *принцип правової захищеності управлінських рішень*, тобто їх прийняття на підставі знання чинного законодавства і тільки з урахуванням їх відповідності чинним правовим актам. *Принцип гуманізму* визначає, що людина як особистість є найвищою цінністю, та утверджує благо людини як критерій оцінки суспільних відносин. *Принцип демократизму* відтворює народовладдя, а саме визначає роль народу як носія і джерела влади, яку він реалізує як опосередковано, через референдуми та виборчу систему, так і безпосередньо, через органи державної влади та місцевого самоврядування. Цей принцип передбачає захист основних прав і свобод людини, політичний та ідеологічний плюралізм, владу закону, реалізацію ідеї соціальності. *Принцип прозорості (публічності) державного управління* включає в себе: а) доступність державного управління для громадян, що пов'язано з їх

правом вибору складу відповідних органів і участі в їх діяльності; б) відвертість функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування; в) суспільний контроль, у тому числі через засоби масової інформації, за основними державно-управлінськими процесами; г) судовий контроль за дотриманням у процесах державного управління конституційно закріплених інтересів суспільства, прав і свобод громадян. *Принцип етатизму* передбачає активне проведення державних інтересів у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Неподільне домінування інтересів держави над інтересами особистості чи соціальних спільнот відображає сутність вульгарного та деструктивного етатизму. Конструктивний етатизм базується на принципах державотворення на системі гуманістичних законів розвитку суспільства. *Принцип соціальної відповідальності* передбачає, на відміну від юридичної відповідальності, певний рівень добровільного відгуку з боку держави на соціальні проблеми. Цей принцип ще мало застосовується в Україні і не тільки з вини організацій. Необхідно не зменшувати можливості організацій щодо вирішення соціальних проблем, а розширювати їх, але застосовуючи не застарілі, а нові підходи й способи підвищення соціальної захищеності працівників. *Принцип федералізму* державного управління передбачає доцільність федеративного устрою держави, яка характеризується різноманітністю національної, територіальної та соціальної організації суспільства. Зазначений принцип містить у собі великий організаційно-регулюючий потенціал. Його використання дає змогу провести децентралізацію і деконцентрацію державного управління, розвивати і зміцнювати місцеве самоврядування, залучати до управлінських процесів значну кількість громадян.

© Сурмін Ю.П.

ПРИНЦИПИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ – основні положення та правила, що відображають специфіку розвитку сучасного суспільного управління. Дієвість суспільного управління забезпечується такими **П.с.с.у.** *Принцип самоорганізації* систем використовується при дослідженні реальних найменш вивчених об'єктів і процесів та передбачає зміну структури суспільної системи за рахунок власних

рушійних сил з метою досягнення стану рівноваги та ефективного функціонування. В основу самоорганізації покладено прагнення організацій забезпечити багатоманітність реакцій на зовнішні впливи, необхідну для усвідомленої реалізації досягнення її цілей. Найважливішим з погляду досягнення певних станів об'єкта управління є *принцип зворотного зв'язку*, застосування якого дає змогу шляхом аналізу розвитку ситуації (за допомогою функції контролю) скоригувати процес управління з метою досягнення визначених цілей. Цей принцип ще формулюється як *принцип контролю*. Однією з основних його форм є узгодження управлінських рішень. *Принцип ресурсозбереження* передбачає загальний підхід, за якого вирішення проблем, у тому числі управлінських, досягається при мінімальних витратах наявних ресурсів (людських, інформаційних, фінансових, матеріальних, часу). Цей принцип набуває характеру глобального внаслідок значного скорочення природних ресурсів землі на фоні високих темпів зростання чисельності її населення. Скільки існує управління, стільки й вирішується питання його оптимальності, тобто найкращого вибору у певній ситуації. В цьому і полягає *принцип оптимальності управління*. Оптимальність суспільного управління – це мінімізована, економна діяльність, спрямована на досягнення бажаного результату, нижче від порогу якого перебуває сфера неефективного, небажаного. На практиці принцип оптимальності полягає в розробленні та застосуванні нових методик, процедур та управлінських технологій з метою пошуку та становлення шляхів і способів підвищення результативності управлінської діяльності. *Принцип цілеспрямованості управління* постулює, що однією з найважливіших властивостей, об'єктивно притаманних управлінню, є його цілеспрямованість, тому вплив на об'єкт управління завжди справляється для досягнення певної мети. Необхідною умовою свідомого дотримання принципу цілеспрямованості є чітке визначення цілей, на реалізацію яких концентруються зусилля в плановому періоді. Відповідно до *принципу наукової обґрунтованості* управління має здійснюватися на наукових засадах з використанням у практиці цієї діяльності новітніх наукових досягнень. Серед інших **П.с.с.у.** можна зазначити: прогнозо-

ваність розвитку, пріоритетність глобальних проблем суспільного розвитку перед локальними, обов'язкове врахування тенденцій і процесів глобалізації, застосування інтеграційного підходу для протистояння реальним загрозам суспільному розвитку, врахування переходу до постіндустріального (інформаційного суспільства) знань та послуг, виконання умов забезпечення стійкого розвитку, ресурсо- та енергозбереження, пошук мирного вирішення будь-яких конфліктів між країнами і народами, спираючись на світові демократичні цінності, інноваційність, колегіальність та прозорість прийняття рішень, упровадження до суспільного управління підходів бізнес-менеджменту з метою посилення орієнтації на споживача й підвищення якості надання послуг громадянам, підвищення гнучкості управління, його готовності до змін, упровадження ринкових методів, досягнень та інструментів менеджменту і маркетингу, підприємницьких підходів з метою підвищення результативності й ефективності суспільного управління, втілення його нової організаційної культури, досягнення раціонального балансу політичних та адміністративних чинників управління.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.,
Сурмін Ю.П.

ПРИНЦИПИ УПРАВЛІННЯ – система базових положень, ідей, правил, згідно з якими здійснюється діяльність працівників у тій чи іншій сфері суспільного життя. **П.у.** відображають закономірності функціонування соціальних спільнот.

У літературі принципи умовно поділяють на загальні і приватні. До загальних відносять принципи:

- *поділу праці* (спрямований на управління спеціалізацією працівників у процесі діяльності);
- *узгодженості* особистих і суспільних інтересів (дії керівництва спрямовані на максимальне врахування інтересів працівників і суспільних інтересів);
- *єднання персоналу* (здатність об'єднувати зусилля для ефективного вирішення практичних завдань; постійна координація зусиль, стимулювання старанності, використання здатності всіх і винагорода заслуг кожного);
- *дисципліни* (вимоги до дисципліни залежать від її характеру та місця в системі суспільних, виробничих відносин; залежно від

цього виділяють трудову, службову та суспільну дисципліну);

- *справедливості і рівності* (рівність прав і зобов'язань осіб, що перебувають на одному рівні та дотримання їх);

- *адаптації до нових умов діяльності* (вимагає інтенсифікації роботи персоналу, переоцінки накопиченого досвіду роботи, подолання сталих стереотипів у зв'язку із новими умовами діяльності);

- *професіоналізму і компетентності* (поєднання професіоналізму – високого рівня підготовки кадрів та компетентності як найвищої форми прояву професійності, коли працівник діє самостійно, відповідально та реалізує знання та досвід у своїй діяльності);

- *стійкості складу персоналу* (дотримання цього принципу полягає в збереженні стійкості персоналу, його здатності до оновлення форм і методів роботи відповідно до вимог часу);

- *ефективності* (порівняння витрат і конкретного результату діяльності. Працювати ефективно означає досягти максимального результату за мінімальних витрат).

Більшість перелічених принципів була запропонована класиком науки управління – Анрі Файолем і належить до загальних організаційних принципів.

До приватних відносять такі принципи: підбору кадрів (відповідно до професійних, ділових, моральних якостей), планування (необхідність стратегії та тактики у використанні персоналу з максимальною ефективністю для організації), ротации кадрів (спадкоємність у діяльності персоналу, підтримання кваліфікації), конкуренції (передбачає конкурсну систему відбору кадрів), стимулювання (підвищенню продуктивності праці сприяє справедлива її винагорода), виховання (формування почуття відповідальності, поваги, відданості у працівників).

© Жадан О.В.

ПРИНЦИПИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ – базуються на загальних принципах поділу праці, дисципліни, професіоналізму і компетентності, справедливості і рівності, узгодження особистих та суспільних інтересів, стійкості складу персоналу й ефективності.

© Жадан О.В.

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ – поло-

ження, знання яких необхідне для прийняття ефективних рішень у системі державного управління. До них можна віднести такі: виділення основних проблем удосконалення суб'єкт-об'єктних відносин у системі державного управління, а саме: забезпечення охоплення суб'єктом державного управління різноманітності об'єкта управління; підвищення ефективності діяльності суб'єкта управління; урегулювання багатоманітності системи державного управління; врахування універсальності процесу управління (наявність мети, основних функцій управління, конкретного терміну, спрямованість на певний об'єкт управління – діяльність, процес, ситуацію, проблему); розгляд управління як неперервного циклічного процесу, циклів управління як стандартного набору певних функцій управління (планування, організації, мотивації, контролю, комунікації та прийняття рішень), а функцій управління – як управлінських процесів; набуття конкретності управлінської діяльності в циклах управління (багатоманітність суб'єкта управління, об'єкта управління та управлінських впливів набуває на циклах управління конкретності, тобто виділяються певна управлінська проблема, орган управління, що її вирішує, та конкретні органи управління, організації й окремі громадяни, яких стосуються дані управлінські рішення); врахування концепцій наявності основних стадій управлінської діяльності, серед яких: оцінка управлінської ситуації; визначення цілей; виявлення проблем, які потребують вирішення; планування дій щодо їх вирішення; підготовка і прийняття відповідних управлінських рішень; організація виконання прийнятих рішень; контроль за виконанням рішень, а також прикладного, інформаційного характеру управлінської діяльності; виділення основних форм державно-управлінської діяльності, а саме, правової, організаційної, процесуальної; застосування моделі (схеми) раціонального прийняття рішень, що містить етапи: діагностування проблеми, формулювання обмежень та критеріїв для прийняття рішень, виявлення альтернатив, оцінка альтернатив, кінцевий вибір з урахуванням концепції обмеженої раціональності рішень, суть якої полягає в задоволенні не оптимальними, а досить хорошими рішеннями, що дають змогу розв'язати проблему; наявність ієрархічної багаторівневої впорядкованості

структур соціальних систем, використання “дерева цілей” як базової моделі структурування цілей, а також урахування наявності ієрархій рішень, які властиві таким структурам управління; розгляд планування цілей розвитку (стратегічного планування) як одного з найважливіших завдань управлінської діяльності; визначення основних завдань, які пов'язані з прийняттям управлінських рішень, а саме: виділення функції прийняття управлінських рішень; координація співпраці в процесі прийняття рішень; створення умов для ефективної праці керівників; розгляд управлінських рішень у складі єдиного управлінського процесу як усталений підхід до їх аналізу і синтезу та їх визначення як вибір альтернатив при здійсненні управлінської діяльності; використання концепцій алгоритмічних (програмованих) та евристичних (непрограмованих) стратегій прийняття рішень; класифікація управлінських проблем на структуровані, слабоструктуровані і неструктуровані, для дослідження яких відповідно застосовуються методи дослідження операцій, системного аналізу і аналізу політики; застосування системної філософії як парадигми з притаманним їй комплексним використанням напрацювань багатьох наук у межах концепцій теорії систем, зокрема розгляд управлінського процесу як системи, входами якої є параметри проблем, що вирішуються, виходами – управлінські рішення і відповідні управлінські впливи (дії), а зворотним зв'язком – інформація про відповідність цих рішень і впливів очікуваним результатам вирішення відповідних управлінських проблем; поширення ситуаційного підходу як одного із сучасних інструментів дослідження та органічне його поєднання із системним підходом як гарантія зв'язку між сучасним станом науки управління та її майбутнім.

© Бакуменко В.Д.

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОЇ СИСТЕМИ САМОВРЯДУВАННЯ – базові положення, що сприяють створенню ефективної системи самоврядування. Важливо врахувати такі її положення: державні функції мають виконуватися тими органами влади, які є найближчими до потреб громадян; між владними органами, що приймають рішення, слід запровадити чіткий розподіл відповідальності; місцеві органи влади по-

винні мати право реалізовувати свої повноваження та ініціативи щодо будь-якого питання, яке не виключене з їх компетенції та не віднесено до сфери відповідальності будь-якого іншого органу влади; повноваження, надані місцевим органам влади, мають бути повними та вичерпними; орган самоврядування повинен мати можливості контролю над джерелами власних грошових надходжень та визначати обсяги власних видатків, які, у свою чергу, мають забезпечуватися чіткою і прозорою системою збирання та підзвітності; система фінансових відносин між центральними, регіональними та місцевими бюджетами має ґрунтуватися на об'єктивних, прозорих та визначених правилах.

© Козюра І.В.

ПРИНЦИПИ ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – низка положень, що сприяють ефективному формуванню цілей державного управління. Серед **П.ц.в.д.у.** доцільно виділити такі. *Принцип єдності цілей, управління та відповідальності*, реалізація якого означає чітке визначення цілей і функцій організації, побудову відповідної організаційної структури, розподіл обов'язків, повноважень та відповідальності між усіма вузлами управління. *Принцип обмеження цілей* передбачає звуження кола проблем, що вирішуються, за рахунок кращого їх розуміння та якісного вирішення. Він орієнтує на досягнення найбільшої ефективності в деякій обмеженій сфері, і тільки потім – на перехід до вирішення більш широкого кола проблем. З цим принципом ототожнюють і *принцип вибірковості*, сутність якого, на думку Ч.Барнарда, полягає в необхідності виділяти факти, що суттєво впливають на досягнення цілей організації, й ті, що не відіграють суттєвої ролі. Ще один принцип – *принцип конкретності та вимірюваності цілі* – потребує наявності для кожної цілі певних критеріїв, які б дали змогу оцінити ступінь її досягнення. Ієрархічний характер побудови організацій та системи управління ними, а також широке застосування програмно-цільового управління, зокрема методів аналітичного програмування та управління проектами, надає особливої актуальності вивченню і реалізації *принципів побудови “дерева цілей”*. Останні являють собою набір правил, які передбачають: розгляд різних

альтернативних варіантів цілей; вилучення неважливих, недостатньо ефективних та не забезпечених достатніми ресурсами заходів; перехід до цілей нижчого рівня тільки після завершення якісного опису, розгортання в часі та визначення коефіцієнтів відносної важливості цілей вищого рівня.

© Бакуменко В.Д.

ПРИПИНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ – тимчасове або постійне припинення професійної діяльності щодо забезпечення виконання повноважень державних органів, тобто залишення державним службовцем державної посади, проте не завжди припинення виконання посадових обов'язків означає припинення державної служби. Підстави **П.д.с.**, передбачені у ст. 30 Закону України “Про державну службу” (далі – Закон), можна розділити на загальні підстави, регламентовані КЗпП України, та спеціальні, такі як: порушення умов реалізації права на державну службу (ст. 4 Закону); неотримання вимог, передбачених ст. 16 Закону, пов'язане з проходженням державної служби; досягнення державним службовцем граничного віку проходження державної служби (ст. 23 Закону); відставки державних службовців, які займають посади першої або другої категорій (ст. 31 Закону); виявлення або виникнення обставин, що перешкоджають перебуванню державного службовця на державній службі (ст. 12 Закону); відмови державного службовця від складання або порушення Присяги, передбачених ст. 17 Закону; неподання або подання державним службовцем неправдивих відомостей щодо його доходів, передбачених ст. 13 Закону. Зміна керівників або складу державних органів не може бути підставою для припинення державним службовцем державної служби на займаній посаді з ініціативи новопризначених (новообраних) керівників, крім державних службовців патронатної служби. Тимчасове припинення державно-службових відносин відбувається також у разі здійснення громадянином України інших повноважень, несумісних із державною службою (наприклад обранням народним депутатом України).

© Шевчук П.І.

ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ – екологічна місткість території, оцінена з урахуванням характеру використання,

наявності і стану географічних структур, природного ландшафту, кліматичних умов, мінеральних ресурсів, ґрунтів, водних ресурсів, атмосфери, рослинного і тваринного світу.

© Михненко А.М., Борисевич С.О.

ПРИРОДООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ – сукупність усіх заходів держави, спрямованих на збереження, відновлення і поліпшення сприятливих природних умов, забезпечення раціонального природо-користування та запобігання екологічній небезпеці. Метою державного управління в цій сфері діяльності є перехід до стійкого розвитку держави, що забезпечує збалансоване вирішення соціально-економічних завдань і проблем збереження сприятливого навколишнього середовища та природно-ресурсного потенціалу в інтересах задоволення потреб нинішнього і майбутніх поколінь людей. В Україні визначення основних напрямів державної політики у галузі охорони навколишнього природного середовища та затвердження державних екологічних програм належать до виключної компетенції Верховної Ради України. Кабінет Міністрів України встановлює: порядок утворення і використання республіканського позабюджетного фонду охорони навколишнього природного середовища та затверджує перелік природоохоронних заходів; порядок розробки та затвердження екологічних нормативів, лімітів використання природних ресурсів, викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, розміщення відходів, а також порядок визначення плати та її граничних розмірів за користування природними ресурсами, забруднення навколишнього природного середовища, розміщення відходів, інші види шкідливого впливу на нього. **П.д.д.** охоплює кілька рівнів регулювання: загальнодержавний, регіональний, місцевий. З метою проведення в Україні ефективної і цілеспрямованої діяльності з організації і координації заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання і відтворення природних ресурсів на перспективу розробляються і приймаються міждержавні, державні, республіканські, регіональні, місцеві та інші територіальні програми.

© Бакуменко В.Д.

ПРИСЯГА ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ (англ. *Oath of state employer*) – офіційна урочиста клятва вірно служити народові України, суворо дотримуватися Конституції та законів, що складається під час вступу на державну службу. В Україні прийняття **П.д.с.** є обов'язковою умовою при прийнятті на державну службу. Зміст **П.д.с.** визначено ст. 17 Закону України “Про державну службу” (1993). Відмова державного службовця від складання Присяги або порушення ним Присяги є підставою для припинення ним державної служби (п. 6. ст. 30).

П.д.с. приймається працівником один раз за весь час проходження ним державної служби. Інститут **П.д.с.** служить встановленню моральної та правової відповідальності представників публічного управління перед державою, суспільством та громадянами.

© Мамонтова Е.В.

ПРІОРИТЕТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПЛАНУ ДІЙ УКРАЇНА – ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ – сукупність пріоритетів як у рамках, так і поза рамками Угоди про партнерство та співробітництво, відповідно до яких реалізуються євроінтеграційні спрямування України. Серед цих пріоритетів, зокрема: подальше посилення стабільності та ефективності органів, що забезпечують демократію та верховенство права; забезпечення демократичного проведення президентських та парламентських виборів в Україні відповідно до стандартів ОБСЄ; забезпечення поваги до свободи засобів масової інформації та свободи слова; розширення можливостей для поглиблення консультацій між Україною та ЄС у сфері врегулювання кризових ситуацій; посилення співробітництва у сфері роззброєння та нерозповсюдження ядерної зброї; посилення співробітництва з питань нашої спільної сусідської та регіональної безпеки, зокрема щодо вироблення ефективного розв'язання Придністровського конфлікту в Молдові, включаючи вирішення прикордонних питань; вступ до СОТ; поступова ліквідація обмежень і нетарифних бар'єрів, які перешкоджають двосторонній торгівлі та реалізації необхідних регулятивних реформ; покращення інвестиційного клімату шляхом запровадження недискримінаційних, прозорих і передбачуваних умов ведення бізнесу, спрощених адміністративних процедур та боротьби з корупцією; по-

даткова реформа, покращання функціонування Податкової адміністрації та ефективного використання державних коштів; започаткування конструктивного діалогу зі спрощення візового режиму між Україною та ЄС з метою підготовки до майбутніх переговорів щодо укладання угоди про спрощення візового режиму, беручи до уваги необхідність прогресу в переговорах щодо угоди про реадмісію між Україною та ЄС, які тривають; поступове наближення законодавства, норм та стандартів України до законодавства, норм і стандартів Європейського Союзу; подальше посилення дієздатності адміністративних та судових органів; сприяння діалогу щодо питань працевлаштування та намагання відповідно до Угоди про партнерство і співробітництво забезпечити, щоб ставлення до працівників-мігрантів не було дискримінаційним на підставі громадянства; повна імплементація Меморандуму про взаємопорозуміння щодо закриття Чорнобильської атомної електростанції, включаючи завершення будівництва та введення в дію ядерних реакторів Х2/Р4 відповідно до визнаних міжнародних стандартів щодо ядерної безпеки. Прогрес у виконанні зазначених пріоритетів буде контролюватись органами, створеними згідно з Угодою про партнерство та співробітництво.

© Бакуменко В.Д.

ПРІОРИТЕТИ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – це, насамперед, першість у часі у процесі якоїсь діяльності чи будь-яких дій при здійсненні державного управління, а також переважне значення якого-небудь нормативно-правового акта в системі такого управління. Визначення **П.д.у.** відіграє надзвичайно важливу роль, оскільки дає змогу спрямувати обмежені ресурси держави на вирішення найбільш актуальних і невідкладних завдань розвитку. Саме тому воно, передусім, здійснюється при виборі цілей. Визначення **П.д.у.** стало нормою у посланнях Президента до парламенту, програмах дій уряду, стратегічному плануванні та програмно-цільовому управлінні на всіх рівнях державного управління, їх концептуальному обґрунтуванні, розробленні й реалізації державної політики, розробленні й реалізації державних, регіональних, галузевих, місцевих програм, зокрема програм соціально-економічного розвитку держави, регіонів і територій, економічних, соціальних, еколо-

гічних проектів, державного та місцевих бюджетів. Воно займає особливе місце при вирішенні проблем національної безпеки держави. Визначення **П.д.у.** є складним та неоднозначним завданням. Як правило, цьому передують структурування цілей управління у певній сфері або галузі суспільного життя. Потім відбувається порівняння цілей на однакових рівнях структурування за критеріями вагомості, які найчастіше відображаються у балах. Ця процедура здебільшого здійснюється із залученням експертів (частіше кількох). Що стосується пріоритетності нормативно-правових актів, то необхідно враховувати їх ієрархію (конституція, закони, міжнародні угоди, укази президента, постанови парламенту, постанови уряду, накази міністерств, рішення місцевих державних адміністрацій тощо), а також час прийняття.

© Бакуменко В.Д.

ПРОБЛЕМА (від грец. *problema* – завдання, перешкода, складність) – складне питання або комплекс споріднених питань, які потребують вирішення і мають важливе практичне або теоретичне значення, але цьому перешкоджає відсутність загальноприйнятих методів.

У науці **П.** – суперечлива ситуація, яка виступає у вигляді протилежних позицій у поясненнях явищ, об'єктів, процесів, що потребує адекватної теорії для її розв'язання.

П. в державному управлінні – невідповідність реального і бажаного стану керованого об'єкта, яка спонукає суб'єкт управління до рішучих дій, спрямованих на її усунення.

Наприклад, до **П.**, на розв'язання яких спрямована адміністративна реформа в Україні, належать:

- низька ефективність організації виконавчої влади як на центральному, так і на місцевому рівні управління;
- формування сучасної системи місцевого самоврядування;
- труднощі запровадження нової ідеології функціонування виконавчої влади і місцевого самоврядування як діяльності щодо забезпечення реалізації прав і свобод громадян, надання державних та громадських послуг;
- організація на нових засадах державної служби в органах місцевого самоврядування;
- створення сучасної системи підготовки та перепідготовки управлінських кадрів.

© Тимоха Д.А.

ПРОБЛЕМА АТРИБУТИВНА (доповнююча) – проблема, яка доповнює певну проблему. Наявність атрибутивних проблем є ознакою складної проблеми.

© Сурмін Ю.П.

ПРОБЛЕМА В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ (англ. *problem in the Public Administration*; грец. *problema* – перешкода, завдання, утруднення) – невідповідність наявного стану соціального об'єкта бажаному, а саме: вимогам законодавства, акту вищестоящего органу, суспільним очікуванням. *Соціальна проблема* як вид **П.д.у.** – це незадоволені або задоволені неповною мірою соціальні потреби та інтереси населення. Зазвичай характеризується браком ресурсів та повноважень органу влади для її вирішення. **П.д.у.** слід відрізняти від *проблемної ситуації*, що сприймається політиками та громадськістю як певна сукупність турбот, хвилювань, ознак стресу та дискомфорту. Але проблемні ситуації не стають проблемами (національними, регіональними, місцевими), якщо вони ніким не артикульовані і не визначені такими органами влади. Багато **П.д.у.** є *мультипричинними*. В.Дан пропонує розрізняти три категорії проблем: добре, помірно та погано структуровані. Залежно від цього органами влади використовують відповідні підходи щодо розв'язання цих проблем шляхом прийняття державно-управлінських рішень з використанням аналітичних та експертних методів.

© Іжа М.М.

ПРОБЛЕМА ДОБРЕ СТРУКТУРОВАНА – елементи проблеми та суттєві залежності між ними можуть бути якісно визначені та кількісно описані. Основним методологічним підходом до вирішення **П.д.с.** є дослідження операцій, яке стисло можна охарактеризувати як застосування методів наукового дослідження до операційних проблем організації. Цей підхід передбачає розроблення моделей відповідних ситуацій та застосування кількісних методів їх аналізу.

© Сурмін Ю.П.

ПРОБЛЕМА ЕЛЕМЕНТАРНА – проблема, яка не може бути поділена на складові проблеми. Найчастіше **П.е.** виникає при структуруванні складних проблем.

© Сурмін Ю.П.

ПРОБЛЕМА ЕМПІРИЧНА – проблема, пов'язана з накопиченням емпіричних даних. Виникає в процесі спостереження, вимірювання, систематизації даних про об'єкт.

© Сурмін Ю.П.

ПРОБЛЕМА КОНЦЕПТУАЛЬНА – проблема, пов'язана з осмисленням, інтерпретацією сукупності даних про об'єкт, наприклад проблема ідентифікації.

© Сурмін Ю.П.

ПРОБЛЕМА МЕТОДОЛОГІЧНА – проблема, пов'язана з визначенням принципів, підходів, методів дослідження.

© Сурмін Ю.П.

ПРОБЛЕМА НАУКОВА – проблема, яка формулюється виходячи з наукових засновків і досліджується науковими методами з метою отримання нового знання. **П.н.** є специфічною ситуацією, що складається в пізнанні об'єкта, який, звичайно ж, містить практичні проблеми. Вона характеризується тим, що, з одного боку, існує гостра практична потреба в отриманні наукового знання, а з другого боку – пояснити об'єкт, зрозуміти його природу неможливо з наявного апріорного знання про об'єкт. Тобто **П.н.** є складним симбіозом актуальності дослідження і відсутності відповідей у наявному науковому знанні. Мистецтво дослідника полягає в тому, що він може переформулювати практичну проблемну ситуацію в ранг наукової проблеми, обґрунтувати наукову проблему, а також у здатності за результатами наукових досліджень визначати варіанти, засоби, можливості вирішення конкретних практичних проблем. **П.н.** є складною сукупністю наукових завдань. Під науковим завданням мають на увазі питання, що характеризується достатністю засобів для вирішення. Початок досліджень пов'язаний з тим, що у структурі завдання (або проблеми) передусім виділяють: а) невідоме (що шукаємо); б) відоме (умова і передумови завдання або проблеми). В науковому дослідженні доводиться формулювати проблему, будувати, обґрунтовувати й оцінювати її. При цьому формулювання проблеми припускає вирішення трьох взаємопов'язаних завдань: 1) висунення центрального питання проблеми; 2) виявлення суперечності, покладеної в основу проблеми; 3) опис очікува-

ного результату. Формулювання проблеми передбачає: виокремлення питань і завдань дослідження; впорядкування питань, що становлять проблему (композиція проблеми); визначення меж дослідження, тобто встановлення методологічних рамок, у яких проводиться дослідження. Оцінка проблеми включає: виявлення всіх необхідних умов для вирішення проблеми (вибір методів, способів, прийомів, методик і засобів дослідження, а також можливостей проведення експерименту); виявлення наявних можливостей і передумов вирішення проблеми; виявлення ступеня проблемності, тобто співвідношення відомого і невідомого в тій інформації, яку потрібно використовувати для вирішення проблеми (когніфікація); кваліфікація проблеми, тобто зарахування її до того чи іншого типу; можливість заміни будь-якого питання іншим та пошуки альтернативних питань. Обґрунтування проблеми передбачає: встановлення змістових зв'язків цієї проблеми з іншими; наведення доказів на користь реальності проблеми, необхідності її постановки і важливості вирішення; висунення заперечень проти проблеми, тобто постановка таких питань, які за своїм значенням будуть протилежними цій проблемі; експлікацію, або визначення змісту проблеми; перекодування, тобто переклад змісту проблеми на наочно-наукову мову, доступну для всіх, кому призначені результати досліджень.

© Сурмін Ю.П.

ПРОБЛЕМА НЕСТРУКТУРОВАНА – проблема, яка може бути відображена через загальний якісний опис, елементи та зв'язки між ними, не визначені якісно та кількісно. Основний методологічний підхід до вирішення **П.н.** – аналіз політики (сукупність аналітичних досліджень, спрямованих на широке коло обставин і чинників кількісного та якісного характеру).

© Сурмін Ю.П.

ПРОБЛЕМА ОЦІНЮВАЛЬНА – проблема, змістом якої є введення системи цінностей, критеріїв, оцінок.

© Сурмін Ю.П.

ПРОБЛЕМА ПРАКТИЧНА – проблема, пов'язана з практичною діяльністю, наприклад праксеологічна проблема. **П.п.** – це форма існування і вираження суперечності між

назрілою вже необхідністю певних суспільних дій і недостатніми ще умовами їх реалізації. Нарешті, чимало проблем має світоглядне походження. Світоглядні проблеми визначаються поглядами людини, змушують її бачити світ крізь ідеологію, систему цінностей. Ситуація нагадує відому дитячу казку “Чарівник Смарагдового міста”, в якій герої бачили світ через зелені окуляри і вважали його смарагдовим. Сучасні люди мають більш різноманітний набір окулярів, які дають змогу краще виживати в цьому світі. Вони трансформують, первинно пристосовують його для людини. Людське життя є вируючим потоком проблем. Наявність проблем у сучасному суспільстві є ознакою активності його життя. Людині доводиться вирішувати: по-перше, проблему діагностики, сприйняття проблеми. Річ у тім, що в сучасному динамічному суспільстві проблема нерідко постає несподівано, латентно, непомітно. Тому людині принципово важливо вчасно відчувати і сприйняти перший сигнал про проблему, щоб не мати потім справи з масштабним її розвитком і наслідками. Головне при сприйнятті проблеми полягає у вчасній її фіксації та отриманні хоча б невеликих часових ресурсів для її глибшого осмислення і вироблення заходів щодо вирішення; по-друге, проблему пізнання, аналізу проблеми, коли людині важливо зрозуміти: *що* являє собою проблема, який її масштаб, тенденції розвитку, наслідки? Яке місце вона посідає серед інших проблем? Завдання пізнання – отримати діагноз, досліджувати анатомію проблеми; по-третє, проблему розв'язання проблеми, тобто здійснення таких дій, які сприяли б подоланню суперечності, закладеної в основу проблеми. Вирішення проблеми є оптимальним використанням ресурсів і можливостей для розв'язання суперечності.

© Сурмін Ю.П.

ПРОБЛЕМА ПРЕДМЕТНА – тип проблеми, яка спрямована на об'єкт пізнання чи практичної діяльності. Відповідно **П.п.** поділяється на проблеми пізнавальні та емпіричні. Прикладом **П.п.**, спрямованих на об'єкт пізнання, є проблеми ідентифікації. У сфері практичної діяльності **П.п.** виступає як проблема створення чи перетворення об'єктно-предметної дійсності.

© Сурмін Ю.П.

ПРОБЛЕМА ПРОЦЕДУРНА – різновид методологічної проблеми, зміст якої полягає у визначенні процедури діяльності.

© Сурмін Ю.П.

ПРОБЛЕМА СЛАБОСТРУКТУРОВАНА – проблема містить елементи та зв'язки, які не можуть бути описані кількісно. Основними методологічними підходами до вирішення слабоструктурованих проблем є системний та ситуаційний види аналізу. Ці підходи дають можливість класифікації проблем (ситуацій) для широкого класу великих систем (кожному класу відповідає рішення, оптимальне з точки зору критерію функціонування даного об'єкта); вироблення ідеї такого опису проблеми, що забезпечує достатню формалізацію проблеми для її управлінського розв'язання (використовуються мови ґх-кодів і синтагматичних ланцюгів).

© Сурмін Ю.П.

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ ВІДНОСИН – ситуації невідповідності бажаного та наявного станів цих відносин, що проявляються через взаємодію суб'єктів та об'єктів управління. Сутність першої з них у тому, щоб відповідно до закону необхідної різноманітності (закон У.Р.Ешбі) забезпечити охоплення суб'єктом управління різноманітності об'єктів, на які спрямоване управління. Як підхід до її вирішення пропонується обмеження втручання суб'єктів управління в діяльність об'єкта управління за принципом його достатності. Друга проблема полягає в необхідності підвищення управлінських можливостей суб'єктів управління за умов зниження при цьому ресурсних витрат, тобто підвищення ефективності діяльності власне суб'єкта управління. Сутність третьої проблеми – в необхідності вдосконалення врегулювання різноманітності об'єктів управління.

© Бакуменко В.Д.

ПРОБЛЕМИ ДІЯЛЬНІСНІ – різновид проблем, передумовою яких є потреба у створенні нових чи вдосконаленні наявних моделей, програм та алгоритмів діяльності. Для управлінської діяльності закономірною є проблема ключових складових, яка виникає у процесі здійснення управлінського циклу (планування, організація, координація, контроль тощо). Існує також низка П.д.,

пов'язаних із технологічним упорядкуванням діяльності, зокрема щодо цілевизначення, програмування, проектування, прийняття управлінських рішень, оцінювання результатів управлінської діяльності.

© Сурмін Ю.П.

ПРОБЛЕМИ ІННОВАЦІЙНОСТІ – пов'язані із здатністю розробляти і запроваджувати нововведення. У державному управлінні означає, передусім, здатність приймати принципово нові, нетрадиційні управлінські рішення (з позиції функціонально-технологічного підходу), а також здатність підтримувати інновації, стимулювати їх впровадження в різні сфери суспільної життєдіяльності. Факторами гальмування та стримування вирішення цих проблем є традиційність національної ментальності, безініціативність як наслідок радянського авторитаризму та соціально-економічної кризи українського суспільства. Інноваційність не заперечує технологічність державного управління як процесу, формування раціональних норм управління, але водночас диктує значні зміни в ідеології та механізмах державного управління. Прикладом є концепція “нового державного управління”, що виникла при проведенні адміністративних реформ у розвинених країнах, яка передбачає копіювання певних управлінських методів приватного сектору, зосередження управлінського впливу на якості та результаті.

© Сурмін Ю.П.

ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ – різновид проблем, передумовою яких є недостатній розвиток соціальних інститутів, їх невідповідність сучасним умовам, процеси деінституціоналізації. Виникнення нових відносин у суспільстві, перетворення їх на стійкі, суспільно значущі потребує створення відповідних норм, правил, соціального регулювання, що є змістом інституціоналізації. Як правило, нерозвиненість соціальних інститутів призводить до зниження ефективності суспільної життєдіяльності, соціальних конфліктів, інших проблемних явищ, які потребують регулятивного впливу держави.

© Сурмін Ю.П.

ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНІ – різновид проблем, передумовою яких є потреба в новій інформації; створення та вдосконален-

ня технологій її збирання, зберігання, оброблення та застосування. Характерними для державного управління є проблеми недостатнього (неповного, невчасного, невідповідного) інформаційного забезпечення, неузгодженість потоків інформації, що призводить до зниження якості управлінського процесу, зокрема на стадії прийняття рішень.

© Сурмін Ю.П.

ПРОБЛЕМИ КАДРОВІ – різновид проблем, передумовою яких є потреба у кваліфікованих фахівцях (кадрах) для здійснення різних видів суспільної діяльності. Закономірними є **П.к.**, що пов'язані з професійною підготовкою, добором, розстановкою, мотивуванням кадрів тощо. Різновидом **П.к.** є кадрове забезпечення державного управління, яке виходить із необхідності підготовки професіоналів-управлінців різного профілю (відповідно до об'єкта управління), розвитку системи державної служби, застосування технологій управління людськими ресурсами тощо.

© Штика Л.Г.

ПРОБЛЕМИ МЕНТАЛЬНІ – різновид проблем, передумовою яких є невідповідність парадигм мислення, притаманних певній соціальній спільноті, новому економічному, соціальному, політичному стану суспільства. В системі державного управління **П.м.** виникають у зв'язку з негативними наслідками тоталітарної адміністративної системи, повільною трансформацією свідомості управлінців до нової ідеології, яка базується на ставленні до громадянина, його прав як найвищої цінності; задоволенні потреб суспільства, створенні прозорих механізмів державного управління, сприянні участі громадянського суспільства в цьому процесі.

© Сурмін Ю.П.

ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЙНІ – різновид проблем, передумовою яких є потреба в цілеспрямованій спільній діяльності людей, її впорядкуванні. Цілеспрямована упорядкована діяльність здійснюється шляхом створення організаційних структур різного рівня складності та призначення. **П.о.** постають у зв'язку з виробленням стратегії, визначенням цілей, функцій, структури організації, програми діяльності, розподілом відповідних завдань між виконавцями,

налагодженням раціональних організаційних відносин, зокрема щодо субординації та координації ланок управління. Вирішення **П.о.** здійснюється методами організаційного проектування, одним з основних принципів якого є пріоритетність стратегії, функцій над організаційною структурою.

© Штика Л.Г., Гогіна Л.М.

ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ – ситуації та обставини, коли внаслідок невідповідності бажаного і наявного станів суспільства виникає необхідність змінити цілі та параметри суспільного управління. **П.с.у.** виникають або у зв'язку з постановкою нових цілей розвитку (нормальний режим управління), або внаслідок кризового розвитку подій (надзвичайне або кризове управління). За нормального режиму управління, як показує сучасна світова практика, процеси суспільного управління здебільшого набувають характеру стратегічних, а за кризового управління вони забезпечуються, в рамках чинних законів політичної боротьби, обмеженням прав і свобод громадян, а також значним звуженням дії механізмів саморегуляції. Відповідно до положень теорії синергетики, з одного боку, системна криза свідчить, що вичерпані ресурси колишніх джерел розвитку і руйнівні процеси набули переваги, а з другого – дезорганізація створює нові можливості для нової організації, задіяння процесів самоорганізації. Виникнення в Україні умов переходу від критичного до нормального режиму управління актуалізувало необхідність визначення довгострокових перспектив держави, постановку обґрунтованих цілей її розвитку, пошук нових загальнонаціональних ідей, навколо яких могло б згуртуватися суспільство. Однією з безумовно найбільш вдалих таких ідей є орієнтація на європейські цінності, курс на забезпечення відповідних рівня життя та стандартів демократизації суспільства, входження країни до євроатлантичної системи безпеки. Природним для переходу від критичного до нормального режиму управління є відмова від методів, технологій і засобів управління за збуренням на користь методів, технологій і засобів управління за відхиленням.

© Бакуменко В.Д.

ПРОБЛЕМИ ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ – різновид проблем, передумовою яких є по-

треба у визначенні цілей діяльності, їх структуруванні, ранжуванні. Визначення цілей соціальних систем, зокрема суспільства, держави, є надзвичайно складним, оскільки необхідно враховувати нелінійний, імовірнісний, динамічний характер цих утворень. Найчастіше використовується метод “дерева цілей”, уперше запропонований американським ученим А.Черчменом. Метод включає: створення концепції розвитку досліджуваної системи, її окремих складових, побудову структурно-логічної моделі системи, де визначаються ієрархічні рівні елементів, формулювання загальної мети розвитку системи, здійснення декомпозиції мети на цілі у вигляді ієрархічної структури, яка розгортається зверху вниз і нагадує дерево. При вирішенні **П.ц.**, зокрема при побудові “дерева цілей”, широко застосовуються експертні методи.

© Сурмін Ю.П.

ПРОБЛЕМНА СИТУАЦІЯ В СУСПІЛЬСТВІ – стан справ, який усвідомлюється як невідповідність існуючого та бажаного. Закономірно виникає в процесі розвитку, коли за умов визначення нових цілей соціальної системи виникає необхідність зміни цілей та структурно-функціональних параметрів державного управління (нормальний режим управління); може бути наслідком певних негараздів у поточній життєдіяльності (коригування режиму управління на різних рівнях для подолання перешкод); у найгіршому варіанті є відображенням суспільної кризи, яка часто має складний, системний характер (потребує надзвичайного або кризового управління). **П.с.с.** породжує необхідність в управлінському впливі держави.

© Сурмін Ю.П.

ПРОБЛЕМНА СИТУАЦІЯ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – ситуація, яка, з позиції системної філософії, виникає внаслідок невідповідності існуючого і бажаного стану системи державного управління. Виникнення необхідності в управлінському впливі держави, прийнятті управлінського рішення завжди пов’язується з виникненням **П.с.д.у.** Остання породжується діалектикою життя, стає явною тоді, коли є необхідність зміни цілей та параметрів державного управління, й виникає в основному за двох умов:

у зв’язку з постановкою нових цілей розвитку (нормальний режим управління) та внаслідок кризового розвитку подій (надзвичайне або кризове управління). Інакше кажучи, це або проблема досягнення нового рівня державного управління, кращого за те, що було, або проблема втрати останнього, перша з яких пов’язана з усвідомлюваною зміною межі майбутнього, а друга – з неочікуваним порушенням межі існуючого. Відповідно виникає різне ставлення і підходи до вирішення таких проблемних ситуацій. У першому випадку має здійснюватися управління за відхиленням, тобто за розбіжністю між параметрами функціонування об’єкта державного управління та цілями управління, а в другому – за збуренням, коли керуюча система, суб’єкт державного управління, реагує на можливість відхилення від стану нормального функціонування об’єкта державного управління внаслідок зовнішніх причин. За нормального режиму управління, як показує сучасна світова практика, процеси державного управління здебільшого набувають характеру стратегічного, а за кризового управління вони забезпечуються в рамках чинних законів політичної боротьби, обмеженням прав і свобод громадян, а також значним звуженням дії механізмів саморегуляції.

© Бакуменко В.Д.

ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – множина взаємопов’язаних проблем, яка визначається об’єктно-предметними межами даного виду діяльності. Для сфери державного управління ця множина включає як пізнавальні, так і практичні проблеми. Пізнавальні проблеми виникають у процесі наукової, соціоінженерної, аналітичної діяльності у сфері державного управління. Практичні проблеми є невід’ємним атрибутом управлінської діяльності, а їх розв’язання – засобом просування до визначеної мети. Ці проблеми виникають відповідно при реалізації суб’єкт-об’єктних, суб’єкт-суб’єктних та об’єкт-суб’єктних державно-управлінських відносин. Перші з них безпосередньо пов’язані з управлінськими впливами на різноманітні види суспільної діяльності, основними з яких є політична, економічна, соціальна та гуманітарна, другі – з управлінськими впливами, спрямованими на вдосконалення самої системи державного

управління та державної служби, а треті - із впливами самих суспільних відносин та суб'єктів громадянського суспільства на розвиток системи державного управління. За будь-якого із цих впливів основними механізмами їх реалізації є політичний, правовий, організаційний та ресурсний (фінансовий, матеріально-технічний, кадровий, інформаційний, часовий тощо). **П.п.д.у.** не застигле утворення, воно змінюється у процесі розвитку суспільства і держави. Змінюється й пріоритетність проблем. Позитивною тенденцією є все більша зорієнтованість державного управління на процеси демократизації, вирішення суспільних проблем, захист прав людини і громадянина, запровадження та надання публічних послуг.

© Сурмін Ю.П.

ПРОГНОЗ (*forecast*, від грец. *prognosis* – передбачення) – обґрунтоване судження про можливий стан об'єкта в майбутньому або альтернативні шляхи і терміни досягнення цих станів. Типологія політичних **П.**: 1) *за об'єктом* (зовнішньополітичні; внутрішньополітичні); 2) *за проблемно-цільовим критерієм*: пошукові (продовження в майбутнє теперішніх тенденцій); нормативні (визначення строків досягнення бажаного стану об'єкта); 3) *за періодом попередження* (проміжком часу, на який розраховано прогноз): оперативні (до 1 місяця); короткострокові (до 1 року); середньострокові (до 5 років); довгострокові (понад 5 років); футурологічні (понад 15 років). Також **П.** поділяють на: природничі, науково-технічні та соціальні. “Соціальне прогнозування” передбачає дослідження перспектив розвитку соціальних процесів з метою підвищення наукової обґрунтованості й ефективності соціального програмування та управління.

© Телешун С.О.

ПРОГНОЗ ЕКОНОМІЧНОГО І СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ – прогноз розвитку країни, її регіонів, окремих територій, що, здебільшого, розробляється на довгострокову (більше 5 років) та середньострокову (до 5 років) перспективу та містить: аналіз соціально-економічного розвитку за попередній період і характеристику основних проблем економіки та соціальної сфери; опис стану використання природного, ви-

робничого, трудового, наукового потенціалу, екологічної ситуації; прогноз кон'юнктури на ринках основних видів товарів та послуг; можливі напрями вирішення проблем розвитку економіки і соціальної сфери; цілі та пріоритети соціально-економічного розвитку і пропозиції щодо заходів для їх досягнення; основні показники соціально-економічного розвитку; висновки щодо тенденцій розвитку економіки та ін.

© Бакуменко В.Д.

ПРОГНОЗУВАННЯ (*forecasting*, від грец. *prognosis* – знання наперед) – процес отримання науково обґрунтованих ймовірнісних оцінок можливих шляхів і результатів розвитку системи, а також потрібних для цього ресурсів і організаційних заходів. Результат **П.** (інформацію про майбутній стан прогнозованої системи) називають прогнозом. На відміну від пророкування **П.** спирається на сукупність ретельно відібраних даних (інформаційну базу прогнозу) та метод **П.** Залежно від типу системи та прогнозованого напрямку розвитку розрізняють науково-технічне, економічне, соціальне **П.**, **П.** в державному управлінні (див. *Прогнозування в державному управлінні*) тощо. Розрізняють також пошукове та нормативне **П.** Пошукове **П.** – це визначення майбутнього стану прогнозованої системи, виходячи з даних минулих періодів (“що буде, якщо...”); нормативне **П.** – це визначення основних проміжних цільових орієнтирів, реалізація яких забезпечуватиме досягнення заданого стану системи (“що потрібно зробити, щоб відбулося...”).

© Дрюченко Л.Д.

ПРОГНОЗУВАННЯ БЮДЖЕТНЕ – науково обґрунтоване передбачення основних бюджетних параметрів на середньострокову перспективу. **П.б.** здійснюється в межах стратегічного бюджетного планування і програмно-цільового методу формування і виконання бюджету. Об'єктом **П.б.** є доходи і видатки бюджету, бюджетний дефіцит і джерела його фінансування, міжбюджетні трансферти тощо. Суб'єктами **П.б.** виступають учасники бюджетного процесу – органи державного управління й органи місцевого самоврядування, які здійснюють бюджетне планування.

© Кириленко О.П.

ПРОГНОЗУВАННЯ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – процес отримання науково обґрунтованих ймовірнісних оцінок можливих шляхів і результатів розвитку об'єктів державного управління (країни у цілому, окремих галузей чи сфер діяльності, державних організацій та установ тощо), а також потрібних для цього ресурсів і організаційних заходів. **П.д.у.** взаємопов'язане з програмуванням, проектуванням, управлінням, цілеспрямуванням, тобто з механізмом прийняття рішення і є його передумовою. Тому в системі державного управління важливу роль має зворотний зв'язок між прогнозом (як багатоваріантною індикативною гіпотезою розвитку) і рішенням (одноваріантним директивним шляхом розвитку). Зворотний зв'язок у системі може сягати як найвищого ступеня інтенсивності і стати “самоздійснюваним” прогнозом, так і найнижчого ступеня і перетворитися на “саморуїнуючий” прогноз. Див. також *Державне прогнозування*.

© Дрюченко Л.Д.

ПРОГНОЗУВАННЯ НОРМОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – системне дослідження, що проводиться з метою одержання науково обґрунтованої інформації про майбутній стан, основні напрями, стадії й часові параметри розвитку нормотворчої діяльності. При розробці прогнозів нормотворчої діяльності мають використовуватися результати державознавчого і правового прогнозування. Державознавче прогнозування визначає можливі майбутні зміни основних параметрів держави: цілей, функцій та системи органів державної влади, співвідношення державного управління та місцевого самоврядування, співвідношення громадянського суспільства і держави та ін. Правове прогнозування надає інформацію про можливий майбутній стан права: системи нормативних актів, правових відносин, суспільної правосвідомості, механізмів реалізації права тощо. У процесі розробки окремих проектів нормативних актів, планів та програм нормотворчої діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади слід використовувати галузеве та локальне прогнозування нормотворчої діяльності. Галузеве **П.н.д.** дає прогнози розвитку окремих галузей права. Локальне **П.н.д.** стосується майбутнього стану окремих елементів правової системи, наприклад правових інститутів або окремих

правових норм. Прогнози нормотворчої діяльності, як правило, розробляються на період не більше 15-20 років. При цьому для потреб поточного планування нормотворчості мають розроблятися короткотермінові прогнози (в межах 1-5 років), а для перспективного – середньо- (в межах 5-10 років) або довготермінові (в межах 15-20 років) прогнози. Для **П.н.д.** необхідно мати відповідні прогнози державної діяльності. Щоб побудувати довгострокові прогнози нормотворчої діяльності, необхідно виходити з довгострокових прогнозів розвитку держави. Для адекватного відображення в нормативно-правових актах процесів, що відбуваються в суспільстві, необхідно постійно виявляти, вивчати та вміло використовувати об'єктивні закономірності, які спрямовують ці процеси. Саме тому передумовою створення нормативно-правових актів є пізнання реальних умов, факторів та обставин відповідних суспільних відносин, правове регулювання яких диктується потребами соціально-економічного розвитку держави. Водночас для забезпечення об'єктивності процесу **П.н.д.** він має також спиратися на закономірності розвитку права. Здебільшого дослідження з прогнозування нормотворчої діяльності передбачають такі етапи: постановку завдань прогнозування й розроблення плану прогнозу; формування суб'єктом нормотворення колективу для розробки прогнозу; розроблення інформаційної моделі правової системи; збирання й аналіз прогностичної інформації, формування банку даних про об'єкт прогнозування; запровадження мережі правового моніторингу для одержання інформації про систему права; формування прогнозу, наприклад у формі концепції майбутнього стану держави і права; верифікація прогнозу, тобто підтвердження його істинності; оформлення результатів прогнозу й надання їх суб'єкту нормотворчості у вигляді заключного документа. Останній має містити висновки відповідно до завдань прогнозування, серед яких можуть бути виявлені й обґрунтовані: альтернативи розвитку об'єкта прогнозування із зазначенням імовірностей їх реалізації; найбільш актуальні проблеми і ситуації суспільного розвитку, що вимагатимуть у майбутньому правового регулювання; можливості й шляхи зміни тенденцій розвитку об'єкта прогнозування, необхідні для досягнення його бажаного майбутнього

стану; найбільш ефективні форми й методи правового регулювання. Крім того, в заключному документі мають наводитися дані про фактично використані методи прогнозування, перелік використаних суспільних прогнозів, статистичні та інші кількісні дані, період прогнозування. Суб'єкт нормотворення формулює завдання на розробку прогнозу, що має містити: постановку завдання дослідження; визначення об'єкта прогнозування; встановлення основних методів вирішення прогнозних завдань; зазначення періоду прогнозування; терміни виконання робіт; можливі шляхи й терміни використання результатів прогнозу. Банк даних, що створюється у процесі розробки прогнозів, має містити інформацію про стан та перспективи розвитку як сфери суспільних відносин, що підлягають правовому регулюванню, так і самої системи права. Залежно від завдань прогнозування розробляється пошуковий, нормативний або комплексний (комбінація пошукового і нормативного) прогнози. Завдання пошукового прогнозу – це виявлення можливого майбутнього стану держави і права за умови невтручання в процеси їх розвитку та формулювання найбільш актуальних проблем і ситуацій суспільного розвитку, що потребуватимуть у майбутньому правового регулювання. Нормативний прогноз розробляється для виявлення можливостей і шляхів зміни тенденцій розвитку держави і права, необхідних для досягнення їх бажаного майбутнього стану. Для підвищення надійності прогнозу має проводитися кілька ітерацій уточнення прогнозу у міру надходження додаткової прогностичної інформації. Для **П.н.д.** доцільно застосовувати методи експертних оцінок, зокрема індивідуальні та колективні; історико-правовий; узагальненого сценарію; екстраполяції та кореляційно-регресійного аналізу всього масиву нормативних актів держави; аналізу взаємозв'язків правових структур і функцій, а також морфологічні методи, які забезпечують виявлення прогалин у правовому регулюванні.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ – процес формування прогнозу про розвиток регіону в цілому та за окремими напрямками соціально-економічного розвитку на основі вивчення тенденцій його розвитку.

© Макогон Ю.В., Кравченко В.О.

ПРОГНОСТИКА – наука розробки прогнозів і методології дослідження динаміки та перспектив розвитку різноманітних процесів та явищ. Положення **П.** широко використовуються в суспільному та державному управлінні, зокрема у процесі здійснення стратегічного управління та планування.

© Сурмін Ю.П.

ПРОГРАМА (грец. *programma* – оголошення, розпорядження) – затверджений в установленому порядку комплекс взаємоузгоджених за термінами, ресурсами та виконавцями заходів, спрямованих на розв'язання певної проблеми (комплексу проблем). У процесі розробки **П.** обов'язковим є запровадження критеріїв оцінки ефективності виконання програми для можливості контролю й моніторингу програми як з боку органів управління, так і з боку споживачів. Засади розроблення, затвердження та виконання державних цільових **П.** визначені законами України “Про державне прогнозування та розроблення **П.** економічного і соціального розвитку України” (2001) та “Про державні цільові програми” (2004). Тимчасовий характер **П.** потребує застосування гнучких форм управління їх виконанням. Доцільно створювати спеціалізовані органи оперативного керівництва **П.**, наділяти їх широкими правами, включаючи право розпорядження матеріальними і фінансовими ресурсами та залученням компетентних організацій на засадах аутсорсинга.

© Крупник А.С.

ПРОГРАМА ДІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ У ГАЛУЗІ ЗАГАЛЬНОЇ ОСВІТИ (SOKRATES) – одна із освітніх програм ЄС, що охоплювала 31 європейську країну, а також Туреччину. Програма проголошувала чотири загальні цілі: 1) рівні можливості та необмежений доступ до освітніх послуг і освітніх ресурсів; 2) підтримка міжкультурного виміру в освітній діяльності, сприяння вивченню мов, пропагування солідарності та взаєморозуміння; 3) сприяння реформам, зокрема через дистанційну освіту, обміну досвідом та інформацією між навчальними закладами; 4) підтримка новітніх технологій та реформаторських підходів у наданні освітніх послуг, розробці навчально-методичних матеріалів та впровадженні спільної політики в освітній сфері.

Програма була інтегрована в загальну освітню програму Lifelong Learning Programme (Навчання протягом життя) у 2006 р. і припинила своє існування.

© Оржель О.Ю.

ПРОГРАМА ДІЙ З ОБМІНУ СТУДЕНТАМИ УНІВЕРСИТЕТІВ ЄС (ERASMUS) – одна із освітніх програм ЄС, спрямована на модернізацію вищої освіти в ЄС, інструмент його перетворення на зразковий освітній простір, світовий центр навчання та інновацій. Вона включає чотири напрями: 1) підтримка та стипендії для студентів, які навчаються, працюють або проходять стажування за кордоном; 2) підтримка науково-педагогічних кадрів вищих навчальних закладів; 3) підтримка вищих навчальних закладів, які планують запровадження нових інтенсивних програм, беруть участь у багатосторонніх проектах або створенні освітніх, наукових чи інституційних мереж; 4) підтримка компаній з метою їх заохочення до працевлаштування студентів чи залучення до співробітництва з університетами. Програму запроваджено в 1987 р. та названо на честь гуманіста та вченого Еразма Роттердамського (1465-1536), який багато подорожував та працював у найбільш відомих в Європі центрах освіти та навчання.

© Оржель О.Ю.

ПРОГРАМА ЕКОНОМІЧНОГО І СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ – документ, в якому визначаються цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку, засоби та шляхи їх досягнення, формується взаємоузгоджена і комплексна система заходів органів законодавчої і виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, спрямованих на ефективне розв'язання проблем економічного і соціального розвитку, досягнення стабільного економічного зростання, а також характеризуються очікувані зміни у стані економіки та соціальної сфери. В Україні щороку розробляється Державна програма економічного і соціального розвитку України взаємоузгоджено з проектом Державного бюджету України на відповідний рік. У цій програмі конкретизуються заходи, передбачені в Програмі діяльності Кабінету Міністрів України, та завдання, визначені в щорічному посланні Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України.

Зокрема, в Державній програмі економічного і соціального розвитку України повинні бути відображені: аналіз соціально-економічного розвитку країни за минулий та поточний роки та характеристика головних проблем розвитку економіки і соціальної сфери; вплив очікуваних змін зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної ситуації на економіку країни; цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку в наступному році; система заходів щодо реалізації державної політики з визначенням термінів виконання та виконавців; основні макроекономічні показники, обсяги капітальних вкладень, показники державного замовлення та інші необхідні показники і баланси економічного і соціального розвитку, в тому числі у розрізі галузей економіки, Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя; перелік державних цільових програм, що фінансуватимуться в наступному році за рахунок коштів Державного бюджету України; показники розвитку державного сектору економіки, зокрема отримання та використання доходів від розпорядження державним майном, ефективності використання об'єктів права державної власності, розвитку казенних підприємств.

© Кравченко С.О., Штика Л.Г.,
Матвійшин Є.Г.

ПРОГРАМА МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА – документ, який скріплює міжнародне співробітництво як у цілому, так і в окремих сферах суспільного життя, сприяє всезагальному розвитку країн, чітко окреслює цілі, які передбачається досягти в ході реалізації програми, визначає коло суб'єктів та об'єктів, засоби та шляхи досягнення визначених цілей, передбачає наявність комплексної взаємоузгодженої всіма сторонами-учасниками програми системи заходів, обсяги та джерела фінансових ресурсів, чіткі часові рамки, етапи здійснення програми. Наприклад Європейська програма міжнародного фонду "Відродження" передбачає підвищення якості та ефективності державної політики європейської та євроатлантичної інтеграції України та формування суспільного запиту на європеїзацію України через ініціювання, фінансову, експертну та організаційну підтримку громадських ініціатив задля перетворення України на справді європейську державу.

© Скиба М.В.

ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ (ПРООН) є глобальною мережею ООН з розвитку, яка виступає за позитивні зміни в залученні до джерел знань, досвіду і ресурсів, з метою допомогти людям побудувати краще життя. **ПРООН** сприяє наданню субсидій на цілі стійкого розвитку людського потенціалу. Програма діє на місцях у 166 країнах, працюючи з урядами і народами над вирішенням глобальних і їх власних національних проблем у сфері розвитку. На місцях у країнах, що розвиваються, основним напрямом роботи **ПРООН** є надання їм допомоги у розв'язанні таких проблем, як: демократичне управління; скорочення бідності; кризові ситуації і відновлення; енергетика і навколишнє середовище; ВІЛ/СНІД.

© Ярош Н.П.

ПРОГРАМА “ПАРТНЕРСТВО ЗАРАДИ МИРУ” є головним механізмом для створення практичних зв'язків безпеки між Альянсом та його партнерами з метою удосконалення оперативної сумісності країн-партнерів та НАТО. В межах детальних програм, що віддзеркалюють індивідуальні можливості та інтереси країн-партнерів, Альянс і його партнери спрямовують свою діяльність на досягнення прозорості національних оборонних бюджетів і планування; посилення демократичного контролю над збройними силами; готовність до катастроф цивільного характеру та інших надзвичайних ситуацій; а також на розвиток спроможності діяти разом, зокрема під час операцій у рамках **П. “П.з.м.”** під проводом НАТО. Альянс взяв на себе зобов'язання щодо проведення консультацій з будь-яким активним учасником **П. “П.з.м.”**, якщо ця країна-партнер вбачає безпосередню загрозу своїй територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці.

П. “П.з.м.” є важливою ініціативою, яку НАТО запропонувала на Брюссельському саміті Північноатлантичної ради у березні 1994 р. Запрошення приєднатися до **П. “П.з.м.”** було надіслано усім державам-учасникам колишньої Ради північноатлантичного співробітництва та було прийнято 30 країнами. Україна бере участь у **П. “П.з.м.”** з 8 лютого 1994 р., коли був підписаний Рамковий документ ПЗМ. Метою Партнерства є зміцнення стабільності та безпеки в усій Європі. Програма

зосереджена на співпраці в оборонній галузі, але виходить за рамки діалогу і спрямована на досягнення реального партнерства. Завдяки **П. “П.з.м.”** члени НАТО та країни-партнери мають змогу працювати разом у широкій програмі заходів, пов'язаних з питаннями спільної оборони та безпеки, починаючи з суто воєнного співробітництва і закінчуючи співробітництвом на таких напрямках, як врегулювання криз, планування на випадок надзвичайних ситуацій, управління повітряним транспортом та співробітництво в галузі озброєнь.

П. “П.з.м.” є важливою і постійною рисою європейської архітектури безпеки, яка допомагає розширити та інтенсифікувати політичне і військове співробітництво у Європі, посилити стабільність, зменшити загрозу миру та розбудувати міцні відносини у сфері безпеки на основі практичної співпраці.

© Говоруха В.В.

ПРОГРАМА СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ – загальний деталізований план проведення соціологічного дослідження, який є обов'язковим його початковим документом незалежно від того, чи є воно теоретичним, чи прикладним. З одного боку, програма являє собою основний науковий документ дослідження, з якого можна скласти думку про міру його наукової обґрунтованості. З другого боку, вона є деякою методологічною моделлю дослідження, в якій фіксуються мета, принципи і завдання дослідження, а також способи їх досягнення. Крім того, оскільки з розробки програми починається дослідження, то вона являє собою його первинний етап. Конкретна програма, яку розробляє соціолог, повинна задовольняти таким вимогам: теоретико-методологічна обґрунтованість; структурна повнота, тобто наявність у ній усіх структурних елементів, логічність і послідовність її частин і фрагментів; гнучкість програми, щоб вона не сковувала творчі можливості соціолога; ясність, чіткість і зрозумілість навіть не для фахівців. Програма, як правило, містить такі розділи: методологічний (теоретичний) розділ, основне завдання якого полягає у вирішенні теоретико-методологічних питань дослідження та організаційний (процедурний) або методико-технічний розділ, який зорієнтований на вибір або розробку конкретних методів, прийомів і техніки збирання та аналізу інформації. Завдання програми по-

лягає в тому, щоб, спираючись на аналіз об'єкта, предмета і завдань дослідження, підібрати такі методи, які дадуть змогу вирішити дослідницькі завдання найкращим чином.

© Сурмін Ю.П.

ПРОГРАМА СПРИЯННЯ СТРУКТУРНИЙ ПЕРЕБУДОВІ ЕКОНОМІКИ ПОЛЬЩІ ТА УГОРЩИНИ (PHARE) – заснована у 1989 р. як фінансовий інструмент, що спрямований на здійснення трансформаційних перетворень в енергетиці, сільському господарстві, транспорті, у сфері телекомунікацій, освіти та перекваліфікації кадрів, а також на розвиток приватного сектору, захист довкілля та атомну безпеку. З 1998 р. програма **PHARE** спрямовувалась на сприяння процесу підготовки до приєднання до Європейського Союзу асоційованих членів, тобто даний інструмент використовується не тільки в Польщі та Угорщині, а й в інших країнах, таких як: Чехія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Словенія та Угорщина, а також Болгарія та Румунія. Починаючи з 2000 р. програма спрямовується на інституційну розбудову та фінансові інвестиції. Із розширенням Європейського Союзу цей інструмент було застосовано в Албанії, Боснії, Герцеговині, Македонії та інших країнах. За програмою **PHARE** здійснюється підтримка організацій, регулюючих безпеку. За програмою **PHARE** сьогодні через незалежні органи з ядерної безпеки, які відповідають за регулювання, ліцензування та проведення регулярних перевірок, здійснюється передача методології і практики західної культури безпеки.

© Скиба М.В.

ПРОГРАМА TACIS – ініціатива ЄС, розпочата в 1991 р. для 12 держав Східної Європи і Середньої Азії, яка сприяє розвитку гармонійних та успішних економічних і політичних зв'язків між ЄС і цими державами - партнерами (в тому числі Україною). Метою **TACIS** є підтримання ініціатив держав – партнерів з розвитку суспільства, яке засноване на політичних свободах та економічному процвітанні. **TACIS** здійснює цю мету шляхом надання фінансування передачі ноу-хау для підтримання переходу до ринкової економіки та демократичного суспільства. З 1991 по 2003 рр. програма також розповсюджувалась на Монголію. В окремих випадках можуть

прийматися рішення з фінансування конкретних заходів, навіть якщо вони не включені в щорічні програми дій, наприклад, Chernobyl Shelter Fund.

© Куйвець О.В.

ПРОГРАМА ТРАНС'ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОБІЛЬНОСТІ (TEMPUS) – транс'європейська програма співробітництва у сфері вищої освіти, спрямована на модернізацію освіти в країнах, що оточують ЄС; це одна із програм зовнішньої допомоги ЄС, розроблена з метою підтримки соціальних і економічних перетворень у країнах постсоціалістичного табору. Уперше запроваджена у 1990 р., після падіння Берлінської стіни. Сьогодні Програма залучає до співробітництва з ЄС 27 країн-партнерів чи країн-сусідів. Програма **TEMPUS** реалізується за двома основними напрямками: 1) спільні проекти, що ґрунтуються на багатостороннім партнерстві між університетами ЄС та вищими навчальними закладами партнерів; 2) структурні заходи, спрямовані на розвиток та реформування системи вищої освіти та вищих навчальних закладів з метою підвищення їхньої ефективності, якості та наближення до європейських стандартів.

© Оржель О.Ю.

ПРОГРАМНА ОЦІНКА – оцінка, яка застосовується для виявлення і вимірювання фактичних результатів програм, що або завершені, або перебувають у процесі здійснення. Розрізняються оцінки виконання й оцінки наслідків. Перші з них (оцінки виконання) застосовуються для виявлення того, що відбувається в межах програми, й поділяються на оцінки “входу”, що відображають дані про ресурси, оцінки “процесу”, що здійснюються шляхом моніторингу, оцінки “виходу”, що надають інформацію про “первинні” результати програми. Оцінки наслідків представлені оцінками, спрямованими на виявлення всіх кінцевих результатів програми, а також її “незапланованого” впливу. Узагальнює першу і другу групу оцінок так звана всебічна оцінка, що здійснює ув'язку “входів” і “виходів” програми й надає можливість визначити реальну її віддачу. Процес **П.о.** може бути представлений у вигляді низки послідовних етапів, зокрема вибору програми; визначення програмних цілей і показників; вибору схеми побудови **П.о.**; підго-

товки бази даних; оцінки результатів програми; представлення висновків керівникові.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ПРОГРАМНИЙ АНАЛІЗ – застосовується під час дослідження альтернативних рішень за програмами і являє собою дослідницький процес перевірки обґрунтованості тверджень щодо причинних взаємозв'язків між заходами органів державного управління та їхніми результатами. **П.а.** здійснюється у різних формах і на основі різноманітного методичного інструментарію, що доповнюється останнім часом “програмною оцінкою” та “аналізом політики” і деякими іншими новими засобами. На сьогодні **П.а.** залишається одним з основних елементів програмно-цільового підходу водночас з побудовою програмних структур і використанням програмно-цільових систем управління. **П.а.** охоплює всі етапи програмного проектування, а саме: формулювання проблеми; визначення мети та основних параметрів (показників) відповідної програми; виявлення альтернатив; визначення витрат; оцінку результатів; порівняння альтернатив та вибір однієї з них для наступної реалізації. Для порівняння альтернатив використовують методи, засновані на докладному вивченні “входів” і “виходів” програми (проекту, рішення). Найчастіше використовуються методи типу “витрати-користь”, які передбачають кількісне відображення витрат та їх зіставлення з очікуваними результатами. Серед інших методів порівняння альтернатив можна згадати методи “витрати-мета” і “витрати-обмеження”. За допомогою першого можна простежити вплив кількісних змін результатів на величину витрат для їх досягнення, за допомогою другого – вплив внесення до програми обмежень соціального, економічного, правового або іншого характеру на величину витрат на неї.

© Кравченко С.О., Штика Л.Г.

ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВИЙ МЕТОД ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТІВ – інструмент, який дає змогу ефективніше й прозоріше використовувати бюджетні кошти. Головною метою **П.-ц.м.ф.б.** є розподіл бюджетних ресурсів відповідно до визначених пріоритетів та оцінювання результативності їх використання за певними показниками. **П.-ц.м.ф.б.** забезпечує надання інформації щодо використаних фінансових ресурсів і

досягнутих результатів, надаючи можливість посадовцям зробити висновки щодо пріоритетності тієї чи іншої програми, її корисності порівняно з іншими, а також ефективності управління фінансовими ресурсами з боку розпорядників бюджетних коштів.

Особливістю застосування **П.-ц.м.ф.б.** формування місцевого бюджету є запровадження нового механізму управління видатками.

© Чикаренко І.А.

ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВИЙ ПІДХІД У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – найбільш поширений засіб реалізації державної політики, який пов'язує цілі політики (плани, проекти) з ресурсами за допомогою цільових програм. Такі програми створюються для ефективного вирішення завдань у галузі державного, економічного, екологічного, соціального і культурного розвитку відповідно до визначених цілей. **П.-ц.п.д.у.** охоплює такі етапи і дії: структурування проблеми, тобто її розклад на підпроблеми; визначення конкретних заходів щодо реалізації підпроблем, що дає змогу сформулювати програму розв'язання проблеми; оцінку пріоритетності і послідовності програмних заходів, а також поділ ресурсів між ними; розроблення механізму управління виконанням програми розв'язання проблеми; створення організаційної системи управління програмою; використання на різних етапах реалізації програми широкого спектра сучасних аналітичних і проектних засобів, зокрема економіко-математичного моделювання, сіткових засобів планування і управління, фінансового аналізу та інвестиційного проектування, програмного аналізу. На рівні держави з її владними повноваженнями **П.-ц.п.д.у.** надає можливість централізації, більшої обґрунтованості та контролю використання ресурсів для стабілізації і розвитку соціально-економічних процесів, координації діяльності органів державної влади для пріоритетного розв'язання певних проблем, подолання наслідків економічної кризи та попередження такої ситуації в майбутньому. Саме тому **П.-ц.п.д.у.** ефективно використовуються в багатьох країнах світу, особливо в найбільш розвинених з них, таких як США, Японія, Франція та ін. Програми державного рівня довели свою ефективність у Японії, Кореї, інших країнах для відродження повоєнної економіки, виходу з економічних криз, здійснення економічних реформ.

© Бакуменко В.Д.

ПРОГРЕС – напрям розвитку складних систем (зокрема соціальних), для якого характерний перехід від нижчих, менш завершених форм до вищих, більш здійснених.

Сьогодні існують теорії, які або заперечують **П.**, або супроводжують його ознаки такими застереженнями, що поняття **П.** втрачає будь-який об’єктивний зміст, стає відносним, залежним від позиції того або іншого суб’єкта, від того, з погляду якої системи цінностей суб’єктів підходить до розуміння історичного процесу. Основна проблема авторів цих теорій – абсолютизація якої-небудь однієї або кількох детермінант суспільного прогресу (наприклад назва техніки, або розвиток науки, або занепад культури).

З погляду системного підходу як основний критерій **П.** виступає підвищення рівня організації системи, що знаходить свої віддзеркалення в такій диференціації та інтеграції елементів і зв’язків, яка підвищує ступінь цілісності системи, її адаптаційні можливості, функціональну ефективність і забезпечує високий потенціал подальшого розвитку.

Таким чином, **П.** можна назвати процес розвитку системи, за яким: зростає число її підсистем; ускладнюється структура системи; збільшується число зв’язків між елементами системи; зростає набір функцій окремих елементів і підсистем системи.

Це і є критерій **П.** До основних форм прогресивного розвитку суспільства відносять реформи і революції.

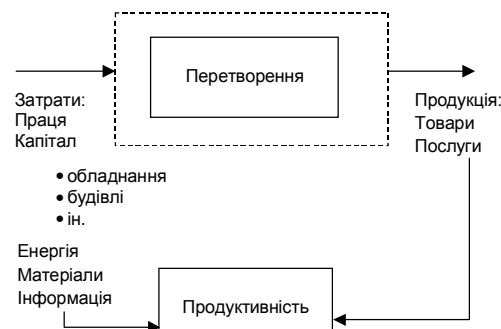
© Крюков О.І.

ПРОДУКТИВНІСТЬ – співвідношення між випуском товарів у вигляді продукції і послуг, з одного боку, і витратами на цей випуск – з другого. Цей показник називають багатофакторною продуктивністю, маючи на увазі, що на неї впливають практично усі фактори виробництва (праця, капітал, земля, матеріали, енергія, інформація та ін.). **П.** дає змогу порівнювати виробництво на різних рівнях економічної системи (на рівні окремого індивіда, цеху, підприємства, організації, галузі й держави) з використаними ресурсами.

Термін “**П.**” (“productivity”), що означає “здатність виробляти”, з’явився у словниках Larousse (1875) і Littré (1883) наприкінці XIX ст. До початку XX ст. економісти використовували його для опису зв’язку між ресурсами і виробленою продукцією,

хоча водночас були поширені такі терміни, як “результативність” (efficiency) і “економія” (economy).

П. як взаємозв’язок між процесом використання ресурсів і його результатами, це свого роду “коефіцієнт корисної дії” будь-якої економічної системи, а її підвищення – загальноновизнане джерело економічного зростання. Це співвідношення схематично представлено на рисунку.

Загальне поняття продуктивності

У довгостроковому періоді зростання **П.** означає краще використання трудових, фінансових, матеріальних, енергетичних, технологічних і всіх інших ресурсів, характеризує розвиток економіки і створює передумови для соціального прогресу. Зменшення ж означає спад не тільки економічний, але й, неминуче, соціальний.

Основними чинниками урядової політики, які забезпечують оптимальні темпи зростання **П.**, є: національна економічна політика та плани розвитку економіки; державні підприємства; трудове законодавство; контроль за забрудненням навколишнього середовища; законодавство з охорони здоров’я та безпеки праці; політика в галузі суспільного добробуту; монопольне право на використання патентів; обов’язкові ревізії діяльності підприємств; тарифи на імпортовані квоти; податки й податкові пільги; законодавство з реалізації прав людини та підприємств; урядові дотації й субсидії; регулювання умов праці; стримування конкуренції; антитрестівське законодавство; закони, що стосуються заохочувальних платежів; безоплатне або субсидоване надання обладнання й послуг; контролювання цін.

П. як мірило діяльності державного сектору має певні технічні переваги, оскільки її не важко підрахувати (кошти надходять до

агенцій у грошовому вигляді, важко лише відстежити відповідні кошти, оскільки виділені й витрачені фонди часто позначаються єдиною сумою).

© Статівка Н.В.

ПРОЕКТ (англ. *project*) – прототип, задум, ідея, образ, утілені у форму опису, обґрунтувань, розрахунків, креслень, що розкривають сутність задуму й можливість його практичної реалізації.

Створення **П.** вимагає, по-перше, знання об'єкта проектування і знання щодо призначення й функціонування сфери діяльності, до якої входять об'єкти, що перетворюються; по-друге, знання методик й понятійних засобів проектування як специфічної діяльності. Гіпотетичне перетворення об'єкта пов'язане не тільки з теоретичним описом, але й з урахуванням можливості практичного приведення сутності об'єкта до того вигляду, який задано у **П.**

Бажане зображення об'єкта розглядається як **П.** лише у разі, коли воно реалізується у вигляді об'єкта або може бути з часом реалізоване.

Оцінювання **П.** з погляду майбутньої реалізованості вимагає від об'єкта наявності властивостей, які піддаються безпосередньому впливу перетворювача, що фіксується в **П.**

Розуміння **П.** як одного з результатів методологічної роботи, якою охоплюються пізнавальна, практична й організаційно-управлінська діяльність, розповсюджує принципи проектування на наукове дослідження, у тому числі у галузі державного управління, що приводить до зміни типу об'єктів, якими оперує ця наука й зміни структури наукового пізнання.

Підґрунтя, що визначає вибір напряму перетворень (або ідеал) у державному управлінні, має співвідноситися з широким контекстом всієї складної державної системи.

© Діуліна В.В.

ПРОЕКТ ПЛОТНИЙ – проект, у якому проходять тестування різноманітні концепти та ідеї. Ті з ідей, які успішно втілюються у життя і дають бажані результати, реалізуються пізніше в межах багатьох інших заходів.

© Діуліна В.В.

ПРОЕКТ СИСТЕМИ – являє собою модель системи, що виступає основою для конструювання системи.

© Сурмін Ю.П.

ПРОЕКТУВАННЯ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – процес розроблення різноманітних проектів для вирішення конкретних завдань державного управління. Включає в себе такі етапи: усвідомлення і формулювання практичної проблемної ситуації, пов'язаної з необхідністю задоволення соціальної потреби, що виникає; збирання інформації та вивчення накопиченого досвіду перетворення дійсності й аналогічних проектів; накопичення інформації, яке завершується обґрунтуванням можливості та доцільності проекту, появою його задуму, створенням концепції; формулювання завдання на проектування, визначення вимог до проекту; прийняття рішення про проведення проектування; формування команди проектувальників; здійснення саме процесу проектування; втілення проекту в соціальну реальність, тобто конструювання.

© Сурмін Ю.П.

ПРОЕКТ ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ КЛІРИНГОВОЇ ПАЛАТИ (*Pan-European Automated Clearing House – PE-ACH*). Розвиток європейської системи клірингових розрахунків пов'язаний з реалізацією **П.з.к.п.** В основі побудови клірингової палати передбачається формування архітектурної моделі (була вибрана модель PE-ACH), яка може бути встановлена для обробки масових платежів, враховуючи потреби банків, що працюють в Європейському Союзі і потенційно використовують місцеві автоматизовані розрахункові палати в своїх країнах, для реалізації системи клірингових розрахунків. Згідно з визначенням ЄПС вона була вибрана за наступними критеріями: 1. Швидкість і надійність обробки платежів: централізована модель забезпечує схожі внутрішньо- і зовнішньодержавні обробки платежів, не розділяючи на рівні обслуговування і роблячи можливими неприбуткові, але ефективні операції. Така модель також більше підходила б до майбутніх модернізацій (переробки) її систем (прискорення продажів, велика гнучкість). 2. Ефективність ліквідності: ефективна модель дозволяє фінансовим інститутам оптимізувати їх використання ліквідності. 3. Рівні операційних витрат: централізована модель дозволяє досягти найменших витрат за допомогою високого рівня економії. 4. Рівень інвестицій і легкість реалізації: очікується, що модель PE-ACH

повинна бути найбільш дешевою, володіючи найменшою складністю, і може бути реалізована за найменший проміжок часу. 5. Потенційні можливості до інтеграції: модель РЕ-АСН здатна найкращим чином полегшити послідовну інтеграцію місцевих систем до єдиної структури, орієнтованої на майбутнє, зберігаючи при цьому капіталовкладення, вже здійснювані місцевими автоматизованими розрахунковими палатами. 6. Ступінь відкритості: правильний підхід до корпоративного управління гарантує відкритий законний доступ до всіх фінансових інститутів Європейського Союзу.

© Маноїленко О.В.

ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД – здійснюється системою органів прокуратури в Україні згідно з Конституцією України (ст. 121), стосується дотримання законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, а також під час виконання судових рішень у кримінальних справах та застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Особливість роботи прокуратури в тому, що вона не наділена правом застосування прямих заходів впливу на порушників закону й здійснює це шляхом внесення відповідних протестів, приписів до відповідних організацій чи відповідним службовим особам і, якщо протести не задовольняються, то передачі їх до суду та постановки питання про притягнення винних до відповідальності.

© Бакуменко В.Д.

ПРОМИСЛОВО РОЗВИНЕНІ КРАЇНИ – країни, що забезпечують розвиток економіки на основі накопиченого великого обсягу технічно передового основного капіталу і наявності висококваліфікованої робочої сили. **П.р.к.** – це країни з високим рівнем доходів на душу населення, в яких велика частина населення має високий рівень життя. У **П.р.к.** проживає близько 15% населення світу.

© Михненко А.М.

ПРОПОРЦІЙНА ВИБОРЧА СИСТЕМА – порядок проведення виборів, коли голосування проводиться у багатомандатних виборчих округах за партійними списками, а його результати визначають у спосіб, відповідно до якого партія отримує кількість мандатів,

що є пропорційною до кількості здобутих нею голосів.

© Михненко А.М., Михненко А.А.

ПРОСТІР – форма буття матерії, її протяжність, що характеризується структурністю, співіснуванням і взаємодією елементів у всіх матеріальних системах.

© Сурмін Ю.П.

ПРОСТІР СОЦІАЛЬНИЙ – атрибутивна форма існування і розвитку соціально організованої матерії (суспільства). Це уявний континуум, який має задане число осей вимірювання (координат), за допомогою якого описується структура суспільства. **П.с.** виражає співіснування і взаємодію різних сторін і моментів соціального буття, характеризує довжину, щільність і структуру суспільної форми руху матерії. **П.с.** представляє соціально освоєну частину природного простору як середовища існування людей, просторово-територіальний аспект життєдіяльності суспільства і предметного світу людини, характеристику соціальної структури суспільства з погляду “розташування” соціальних груп і прошарків, умов, можливостей їхнього розвитку. Як наукова категорія “**П.с.**” з’явився в понятійно-категоріальному апараті різних наук на початку 70-х рр. ХХ ст.

© Ярош Н.П.

ПРОСУВАННЯ ПО СЛУЖБІ – зміна службового положення протягом певного часу. Просування може мати як позитивний характер (тоді його можна розглядати як кар’єру службовця (див. *Посадова кар’єра державного службовця*)), так і негативний (пониження у званні, посаді, ранзі, категорії).

© Пархоменко-Куцєвіч О.І.

ПРОТЕКЦІОНІЗМ – особлива форма проведення економічної політики держави у сфері зовнішньої торгівлі, яка полягає в цілеспрямованому захисті внутрішнього ринку від експансії іноземних капіталів у товарній формі.

Ґрунтується на врахуванні та використанні зовнішнього фактора розвитку народного господарства. Здійснюється за допомогою комплексу взаємопов’язаних заходів внутрішньої і зовнішньої політики. Передбачає такі головні дії: 1) заохочення зовнішньої

торгівлі через збільшення експорту та обмеження імпорту; 2) спонукання та економічне стимулювання розвитку національної економіки. Уперше теоретично обґрунтували протекціонізм меркантилісти. Їхня доктрина в найдовершенішому вигляді викладена англійським ученим Т.Меном у праці “Багатство Англії у зовнішній торгівлі”. Згідно з нею зростання багатства забезпечується дотриманням правила “... продавати іноземцям щорічно на суму більшу, ніж купувати в них”. Метою економічної політики проголошується досягнення позитивного сальдо торговельного балансу.

Становлення національної промисловості в оточенні індустріально розвинених держав робить необхідним застосування П. Мета протекціоністської системи – “промислове виховання” нації. Потреба в ній випадає зі створенням конкурентоспроможної промисловості. П. ґрунтується на низці раціональних положень, головним з яких є теза про неможливість рівноправного, взаємовигідного товарообміну країн з різним економічним (переважно промисловим) потенціалом. Вільна торгівля створює вигоди для розвинених держав і перешкоджає розвитку промисловості у відсталих країнах. З цього випливають інші аргументи на користь П.: необхідність захисту нових (молодих) галузей промисловості, які ще не спроможні витримати міжнародну конкуренцію; потреба забезпечити (збільшити) зайнятість населення, яка скорочується через завезення дешевих товарів з-за кордону; доцільність обстоювання національної незалежності у стратегічно важливих галузях економіки, таких як сільське господарство, виробництво сталі, хімія та ін. На початку ХХІ ст. П. є суттєвою перешкодою на шляху розвитку міжнародної торгівлі. Негативні наслідки П. – послаблення конкуренції та зниження підприємницької ініціативи, збереження слабких виробничих структур, неможливість оптимального використання переваг міжнародного поділу праці, змушування споживачів дорожче платити за придбані товари. Однак, незважаючи на ці негативні аспекти, П. майже завжди брав гору над своєю альтернативою – вільною торгівлею (фритрейдерством), хоча при цьому мало хто наважувався відверто проголошувати протекціоністські цілі.

Україні, яка реформує свою економіку, необхідно розв’язати низку кардинальних про-

блем: подолання системно-структурної кризи, включення у міжнародний поділ праці та вихід на світові ринки, підвищення життєвого рівня населення та ін. Це потребує розробки виваженої зовнішньоекономічної політики, оптимального співвідношення між протекціонізмом і свободою торгівлі. Світовий досвід засвідчує, що створення конкурентоспроможних товарів неможливе без державної підтримки.

© Сивоконь В.О.

ПРОТОКОЛ ПЕРЕДАВАННЯ ГІПЕРТЕКСТОВИХ ДОКУМЕНТІВ (HTTP)

(*Hyper Text Transfer Protocol*) – протокол передавання гіпертекстових документів. **HTTP** належить до протоколів моделі OSI 7-го програмного рівня. (див. *Протокол TCP/IP*). Основним призначенням протоколу **HTTP** є передача веб-сторінок – текстових файлів з розміткою **HTML** (див. *Мова гіпертекстової розмітки HTML*), але за його допомогою передаються й інші файли, як пов’язані з веб-сторінками (зображення і додатки), так і не пов’язані з ними (у цьому **HTTP** конкурує з протоколом **FTP**). **HTTP** вважає, що клієнтська програма – веб-браузер – здатна відтворювати гіпермедіа веб-сторінки і файли інших типів у зручній для користувача формі. Для коректного відтворення **HTTP** дає можливість клієнтові дізнатися мову і кодування веб-сторінки, використовуючи позначення із стандарту **MIME**. **HTTP** – протокол прикладного рівня, подібними до нього є **FTP** і **SMTP**. Обмін повідомленнями прикладного рівня відбувається за звичайною схемою технології “клієнт – сервер”: “запит – відповідь”. Для ідентифікації ресурсів протокол **HTTP** використовує уніфікований ідентифікатор ресурсів (**URI** – *Uniform Resource Identifier*) – короткий рядок літер, який однозначно ідентифікує окремих ресурс.) Кожен запит/відповідь складається з трьох частин: стартовий рядок; заголовки; тіло повідомлення, що містить дані запиту, запитаний ресурс та опис проблеми, якщо запит не виконано. Стартовий рядок є обов’язковим у запиті. Починаючи з **HTTP/1.1**, обов’язковим став і заголовок **Host**: (щоб розрізнити кілька доменів, які мають одну і ту ж IP-адресу).

© Нужний С.М.

ПРОТОКОЛ УПРАВЛІННЯ ПЕРЕДАЧЕЮ / ПРОТОКОЛ INTERNET (TCP/IP) – *Transmission Control Protocol / Internet Protocol*) – фактично **TCP/IP** не один протокол, а кілька, його називають стеком, або комплектом протоколів, серед яких TCP і IP – два головних. Представляє цей базовий набір правил – протоколів Інтернету, що відповідає за розбивку вихідного повідомлення на пакети (TCP), доставку пакетів на вузол адресата (IP) і збирання (відновлення) вихідного повідомлення з пакетів (TCP). Великий внесок у розвиток протоколів **TCP/IP**, що отримав свою назву завдяки популярним протоколам IP і TCP, вніс університет Берклі, реалізуючи протоколи стека у своїй версії ОС UNIX. Популярність цієї операційної системи привела до широкого поширення протоколів **TCP/IP** та інших протоколів стека, який використовується для зв'язку комп'ютерів світової інформаційної мережі Інтернет, а також у величезній кількості приватних та/або корпоративних мереж. За час використання протоколу в різних мережах і організаціях стек **TCP/IP** “підпорядкував” собі велику кількість протоколів прикладного рівня. До них відносять такі популярні протоколи, як протокол пересилання файлів FTP, протокол емуляції терміналу Ethernet, поштовий протокол SMTP, що використовується в системах. Протоколи **TCP/IP** нерозривно пов'язані з Інтернетом і кожний з комп'ютерів Інтернету працює на основі цього стека, але існує велика кількість локальних, корпоративних і територіальних мереж, що безпосередньо не є частинами Інтернету, але які також використовують протоколи **TCP/IP**. Щоб відрізнити їх від Інтернету ці мережі називають мережами **TCP/IP** або просто IP-мережами. Ще однією важливою рисою технології **TCP/IP** є гнучка система адресації, яка дає змогу просто порівняно з іншими протоколами включати в мережу підмережі, побудовані на інших засадах. Під час використання **TCP/IP** технологій постають високі вимоги до ресурсів і завжди присутня складність адміністрування IP-мереж. Функціональні можливості протоколів стека **TCP/IP** вимагають для своєї реалізації великих обчислювальних витрат. Гнучка система адресації і відмовлення від розсилки пакетів за всіма доступними напрямками приводять до наявності в IP-мережі різних централізованих служб типу DNS, DHCP і т. ін. Всі вони

спрямовані на полегшення адміністрування мережі, у тому числі й на полегшення конфігурування обладнання, але водночас самі вимагають докладання певних зусиль з боку адміністраторів.

© *Нужний Є.М.*

ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ – вид діяльності, заняття особи, яка володіє комплексом спеціальних фахових знань та практичних фахових умінь і навичок, набутих унаслідок поглибленої загальної та спеціальної фахової підготовки, а також досвіду роботи.

П.д. державного службовця містить:

- *мету діяльності* (умови для забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини);
- *предмет діяльності* (забезпечення реалізації завдань і функцій держави);
- *засоби (правові засоби та організаційні інститути органів державної влади та місцевого самоврядування у сферах життєдіяльності людини, організаційно-розпорядчі та консультативно-дорадчі дії)*;
- *процедури* (підготовка та забезпечення реалізації проектів нормативно-правових актів органів державної влади та місцевого самоврядування, контроль за виконанням прав та обов'язків державних службовців, професійно-кваліфікаційних характеристик посад державних службовців, посадових інструкцій, загальних правил поведінки та керівництво – встановлення правил, нормативів, напрямів діяльності органів державної влади);
- *координацію* різних структур державного механізму для досягнення загальних цілей і завдань держави;
- *розпорядництво*, тобто оперативне регулювання режиму належної державної діяльності;
- *облік* (фіксація та аналіз інформації щодо повноважень і переліку органів державної влади, державних управлінських рішень тощо);
- *контроль* (визначення відповідності чи невідповідності фактичного стану державної служби потребам держави).

© *Гаврилова О.О.*

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ – характеристика професіоналізму, яка має два значення: 1) достатній ступінь відповідності вимогам посади; 2) поведінкова характеристика успішного виконання конкретного виду роботи (у межах компетентнісного підходу). У першому значенні (англ. аналог –

competence) поняття характеризує обсяг необхідних знань, умінь, досвіду для роботи на посаді та використовується з метою позначення рівня професійної кваліфікації працівника (“на рівні компетентності”, “вище/нижче рівня компетентності”). У другому значенні (англ. аналог – *competency*) поняття є операційною характеристикою професійної спроможності, здатності виконувати конкретний вид робіт, яка визначається на основі спостереження за успішними працівниками (було запроваджено Р.Уайтом (1959)). Ця понятійна інновація дає змогу виявити об’єктивні принципи відмінності між людиною, яка засвоїла комплекс знань, умінь, навичок (пройшла професійну підготовку), і професіоналом, який формується в контексті конкретної трудової діяльності. На практиці таке значення поняття **П.к.** застосовується під час розроблення вимог до професійної поведінки (для організації в цілому, для посади, для виду робіт), а також для оцінювання професіоналізму, професійної спроможності працівника в системі управління персоналом.

© Штика Л.Г.

ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ – комплекс просвітницьких, психолого-педагогічних, соціальних, економічних заходів, спрямованих на оптимізацію вибору професії відповідно до вроджених і набутих якостей людини. У науковій літературі трактується як один з інститутів індивідуальної професіоналізації. Заходи включають: інформування людини про особливості даної професійної діяльності, тестування з метою визначення профпридатності (шляхом виявлення ключових психо-фізіологічних та соціо-психологічних характеристик, зіставлення їх з визначеними для даної професійної діяльності показаннями та протипоказаннями, професійно важливими якостями) та формування рекомендацій щодо вибору професії, подальшого супроводу на шляху індивідуальної професіоналізації. Аналіз профорієнтаційного забезпечення в системі професіоналізації державної служби свідчить про відсутність будь-яких профорієнтаційних заходів для дорослих претендентів на посади. Окремі заходи щодо професійного інформування студентської молоді, її тестування шляхом проведення конкурсів, стажувань в органах виконавчої влади, органах місцево-

го самоврядування з метою її залучення до служби в цих органах (постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Програми підготовки та залучення молоді до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, створення умов для її професійного зростання” від 10 вересня 2003 р. № 1444) не мають необхідного методологічного забезпечення, спрямовані не на виявлення, власне, профпридатності, а на зацікавлення роботою на державній службі. Значущість цих заходів для **П.о.** та відбору є досить низькою.

© Штика Л.Г.

ПРОФЕСІЙНА СПІЛКА ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ – професійна асоціація, діяльність якої спрямована на посилення захисту трудових і соціально-економічних прав та інтересів державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, формування принципів єдності, взаємодопомоги і солідарності, налагодження чіткої взаємодії усіх організаційних ланок, активізації роботи зі створення нових профспілкових організацій, мотивації професійного членства в організаціях і установах. Основними документами, якими керується **П.с.п.д.у.У.**, є Закон України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності”, Статут профспілки, Рішення V з’їзду та Програма дій Профспілки на 2005-2010 роки, інші нормативні та законодавчі акти, що стосуються компетенції і діяльності профспілок. Для підвищення рівня соціальних гарантій з питань оплати праці, зайнятості, безпеки праці використовується система угод і колективних договорів. Активне опанування механізму соціального партнерства сприяє налагодженню співпраці **П.с.п.д.у.У.** з керівниками міністерств (відомств), органів державного управління на рівноправних партнерських засадах.

© Штика Л.Г.

ПРОФЕСІЙНЕ НАВЧАННЯ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИХ КАДРІВ – професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, керівників державних установ і організацій. В Україні функціонує система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб

місцевого самоврядування, яка включає освітньо-професійні програми підготовки (за 10 спеціальностями освітньої галузі “Державне управління” та іншими спеціальностями, спрямованими на підготовку для професійної діяльності в публічному управлінні), перепідготовки та професійні програми підвищення кваліфікації, а також навчальні заклади, ліцензовані на надання відповідних освітніх послуг. **П.н.д.-у.к.** регулюється низкою законів та нормативно-правових актів: 4 законами України, 10 указами і 2 розпорядженнями Президента України, 43 постановами і 4 розпорядженнями Кабінету Міністрів України, 4 наказами Голодержслужби України. **П.н.д.-у.к.** службовців I-IV категорій здійснюється Національною академією державного управління при Президенті України. Професійна підготовка службовців V-VII категорій – магістратурами ВНЗ IV рівня акредитації (16), підвищення кваліфікації – обласними центрами перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій (більше 23) та галузевими інститутами підвищення кваліфікації (більше 65).

© Штика Л.Г.

ПРОФЕСІЙНІ ЯКОСТІ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ. Поняття “якість” визначається як психологічна властивість особистості, яка має біосоціальну природу. В основі якостей лежать відповідні біологічні, психологічні та соціальні властивості. У кожному конкретному випадку ці три взаємопов’язаних шари (компоненти) утворюють унікальну єдність. Досвід, який отримує людина під час трудової діяльності, перетворюється в систему знань, умінь, навичок, засобів діяльності, у систему цінностей, що регулюють діяльність. Враховуючи зазначене поняття **П.я.д.с.** можна визначити як властивості державного службовця знаходити адекватний підхід до ситуацій, які виникають, та вирішувати їх у найкоротший шлях до досягнення мети; бути самостійним в мисленні і уміти забезпечувати виконання ухвалених рішень з високою ефективністю. **П.я.д.с.** є синтезом професійної компетентності державного службовця та його організаторських здібностей. Крім того, **П.я.д.с.** – це висока інтелек-

туальна працездатність, широкий світогляд та глибокі знання у сфері своєї діяльності, заповзятливість, обачність, господарність, енергійність, фізична витривалість, лідерські здібності, товариськість, уміння справляти враження, соціальна активність.

© Пархоменко-Куцевіл О.І.

ПРОФЕСІЙНО-КВАЛІФІКАЦІЙНА ХАРАКТЕРИСТИКА – нормативний документ, що на основі посадової ознаки визначає вимоги до змісту професійної діяльності та кваліфікації державного службовця. **П.-к.х.** складається з таких розділів: “Завдання, обов’язки та повноваження”, “Має право”, “Повинен знати”, “Кваліфікаційні вимоги”. У розділі “Завдання, обов’язки та повноваження” наводяться типові професійні завдання, обов’язки та повноваження для певної посади або для групи посад, подібних за професійними ознаками. У розділі “Має право” окреслюється коло прав та повноважень державного службовця, необхідних для виконання покладених на нього завдань та обов’язків. У розділі “Повинен знати” наводяться основні вимоги до спеціальних знань, необхідних державним службовцям для виконання відповідних типових завдань та обов’язків, а також знань законодавчих актів, положень, інструкцій та інших нормативних документів, методів і засобів, які працівник повинен уміти застосовувати під час виконання посадових обов’язків. У розділі “Кваліфікаційні вимоги” відповідно до певної посади або групи посад визначаються вимоги до освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня державного службовця та вимоги до післядипломної підготовки, необхідні для виконання покладених на нього завдань та обов’язків, мінімальні вимоги до стажу державної служби або загального стажу роботи, або стажу наукової (науково-педагогічної) роботи.

© Малиновський В.Я.

ПРОФЕСІЙНО-КВАЛІФІКАЦІЙНІ ВИМОГИ – необхідний рівень підготовленості фахівця для здійснення повноважень у межах займаної посади, володіння необхідними знаннями, навичками та вміннями для ефективної діяльності.

Питання **П.-к.в.** державних службовців висвітлюється в працях відомих науковців та фахівців, насамперед О.Оболєнського, В.Со-

роко, О.Зінченко, В.Олуйка, С.Белорусова, В.Понеділко.

Кваліфікація (лат. *quails* – якої якості та *facio* – роблю) – поняття психології праці, що означає ступінь професійної підготовленості працівника до певного виду діяльності. Кваліфікацію набувають у процесі оволодіння індивідом знаннями, уміннями та навичками (загальнотрудовими та спеціальними). Професіоналізм – певний рівень успішності виконання професійної діяльності. Професіоналізм сучасного фахівця виявляється у високій підготовленості його до виконання складних видів діяльності, професійної мобільності, систематичному зростанні кваліфікації та творчої активності.

До **П.-к.х.** фахівця відносять: професійні знання; інтерес до професійної діяльності; професійні вміння та навички; задоволеність процесом роботи та її результатами; здібності творчо використовувати професійні знання та досвід; відповідність кваліфікаційного рівня запланованій роботі; цілеспрямованість; самостійність у виконанні завдань; стабільність віддачі; уміння орієнтуватися в реальній ситуації; організованість і зібраність; відповідальність; ініціативність; старанність у виконанні дорученого; позитивне ставлення до нового; здатність накопичувати та оновлювати професійний досвід; зацікавленість у службовій кар'єрі.

Розвиток **П.-к.х.** державних службовців у загальному вигляді розглядається як процес оновлення умінь та знань, удосконалення фахових навичок, необхідних для ефективного вирішення завдань професійної діяльності на державній службі.

© Євдокімов В.О.

ПРОФЕСІОГРАМА УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (від лат. *Professio* – спеціальність, *Gramma* – запис) – опис особливостей конкретної професії, що розкриває специфіку професійної праці і вимог, які пред'являються до людини.

Розрізняють два види **П.уд.**: професіокарти і повні професіограми. Професіограма описує психологічні, виробничі, технічні, медичні, гігієнічні та інші особливості спеціальності, професії. У ній указують функції даної професії і труднощі в її освоєнні, пов'язані з певними психофізіологічними якостями людини і з організацією виробництва. Вона включає

психограму – портрет ідеального або типового професіонала, сформульований у термінах психологічно вимірних властивостей. Психологічна професіограма розробляється в ході психологічного аналізу професійної діяльності.

© Калюжний В.В.

ПРОФЕСІОЛОГІЯ – галузь науки, об'єктами якої є різні професії, що досліджуються методами соціології, психології, фізіології, медицини, педагогіки. **П.** спрямована на вивчення закономірностей професіоналізації, особливостей професійної діяльності, трудових процесів, професійних вимог та формування професійної спроможності для конкретних видів професійної діяльності. Професіологічні підходи слугують науково-практичною базою дослідження державного управління як виду професійної діяльності. Зокрема, ці підходи застосовуються для опису змісту праці, класифікації видів трудової діяльності, розроблення професіограм, професійно-кваліфікаційних характеристик посад тощо.

© Штика Л.Г.

ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – процес набуття державним управлінням ознак професії, передусім: закріплення його як стійкого виду суспільно корисної праці, відтворення професійної діяльності за встановленими зразками, запровадження механізмів формування та передачі професійного досвіду; наявності системи організації праці, функціонально описаних робочих місць; спеціалізація, технологізація та інтелектуалізація праці, удосконалення змісту та форм професійної діяльності відповідно до запитів суспільства; наявності кадрового корпусу, розвиток низки забезпечувальних соціальних технологій, які дістали назву інститутів індивідуальної професіоналізації (профорієнтація, профвідбір, профнавчання, профадаптація, профрозвиток, які мають на меті відтворення професії через людину, формування у неї таких якостей, як професіоналізм, профпридатність, професійна свідомість); функціонування професійного середовища, у якому виникає та закріплюється ціннісно-нормативний комплекс професії, зразки професіоналізму, відбуваються професійна комунікація, професійна рефлексія, які створюють мотиваційний потенціал професіоналізації, є ключовими факторами розвитку професії. Оскільки

П.д.у. неможлива без актуалізованих та сприйнятих професійним середовищем суспільних потреб стосовно даної професії, доцільно долучити до опису ознак наявність суспільного замовлення на певний продукт, відповідні інструменти коригування змісту та форм професійної діяльності.

© Штика Л.Г.

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ – інтегрована характеристика якостей працівника, який високою мірою відповідає вимогам робочого місця, професійної діяльності. У ширшому значенні – динамічна якість, яка формується в процесі професійного становлення працівника, інтегрування його особистості у професійну діяльність. Так, на стадії професійної підготовки в структурі особистості формується професійна спрямованість через навчально-професійну діяльність; на стадії адаптації відбувається практичне опанування нормативної, виконавської компоненти професійної діяльності, входження в структуру соціально-професійних зв'язків; на стадії професіоналізації відбувається професійна спеціалізація, професійно-соціальне позиціонування працівника, формуються цілісні комплекси професійної діяльності, її індивідуальний стиль; на стадії майстерності професійна діяльність набуває якісно нового, вищого рівня – творчого, коли за умов сформованості операційно-функціональних компонентів діяльності відбуваються пошук нових підходів, інструментарію; самопроектування діяльності, розвиток її дослідницького, рефлексійного компонента, передача досвіду.

© Штика Л.Г.

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – сукупність теоретичних, спеціальних управлінських і психологічних знань, умінь і навичок, якими має володіти керівник на будь-якому рівні та у будь-якій ланці суспільного управління для ефективного його здійснення та оперативних корекцій відповідно до обставин та зовнішніх викликів.

© Бакуменко В.Д.

ПРОФІЛІ КОМПЕТЕНЦІЙ ПОСАД ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ – розроблюються для конкретних посад (груп посад) державної служби виходячи із властивих їм компетенцій.

Компетенція (лат. *competentia* – належність за правом; відповідність, узгодженість) – сукупність повноважень (прав і обов'язків), встановлених в офіційній – юридичній чи неюридичній формі, якими у певній галузі діяльності наділені суб'єкти управління (орган або посадова особа) для виконання відповідних завдань і функцій. Сфера та зміст повноважень того чи іншого органу або посадової особи встановлюється законами, іншими нормативними актами, положеннями, інструкціями, статутами. Компетенція державного органу (уряду, міністерства, парламенту, органів суду, міліції, прокуратури та ін.) розглядається як закріплена законом (або іншим нормативним актом) сукупність владних повноважень (прав і обов'язків), юридичної відповідальності і предмета відання (предмет діяльності, функціональне призначення). Компетенція посади державної служби – окреслене коло проблем, що належать до повноважень (прав та обов'язків) за певною посадою.

Сукупність повноважень (прав і обов'язків) за конкретною посадою, які окреслюють вимоги до посадової особи для виконання нею своїх функціональних завдань, визначається як *профіль компетенції посади*. Вимоги до посадової особи диференціюються за сукупністю певних знань, умінь, навичок, підходів, професійного досвіду та особистих якостей (поведінкова характеристика), іншими характеристиками, необхідними для успішної реалізації певної функції, якісного виконання роботи за конкретною посадою. Вони виявляються у поведінці посадової особи, що сприяє досягненню позитивних результатів діяльності. Для державного службовця – це, насамперед, здатність до здійснення нормативно-проектних, аналітичних, організаційно-розпорядчих, консультативно-дорадчих, контрольних функцій та ефективної самореалізації в умовах практичної діяльності на підставі спеціальних знань, умінь, цінностей, необхідних для професійної діяльності у сфері державного управління.

Вимірюване вміння, здатність, знання або поведінкова характеристика, необхідні для успішного виконання певної роботи, визначається поняттям *компетентність* (лат. *competence*). Сукупність організаційної, поведінкової, технічної та інших компетентнісних характеристик, необхідних для якісного виконання роботи на конкретній посаді

(у групі посад), визначається як *профіль компетентності*. Хоча компетентність є похідною від компетенції і характеризує індивідуальну специфіку кожного окремого суб'єкта як носія компетенції, у професійній діяльності посадової особи компетентність та компетенція перебувають у нерозривному взаємозв'язку (див.: *Компетентність; Компетентність державно-управлінських кадрів*). Профілі компетенції та компетентності є засадничою базою для здійснення стандартизації посад державної служби; якісного відбору державних службовців, проходження державної служби та просування по ній, об'єктивної оцінки діяльності, рівня професіоналізму та професійного розвитку персоналу; організації, формування змісту, належного наукового та навчально-методичного забезпечення професійного навчання. У розвинених країнах на засадах компетенції і компетентності сьогодні базується система управління персоналом на державній службі, побудова якої характеризується системою оплати праці, заснованої на показниках ефективності й результативності службової діяльності, а також високим рівнем професіоналізму і підзвітності. В Україні компетентнісний підхід уже знайшов своє впровадження у роботі з кадрами в економічній, соціальній, освітній сферах та менеджменті. У системі державної служби, у тому числі у професійному навчанні державних службовців, у цьому напрямі зроблено лише перші кроки. Проблема компетентнісного підходу тут потребує ще наукового розроблення та нормативно-правового врегулювання.

© Гогіна Л.М.

ПРОЦЕДУРА SWOT-АНАЛІЗУ – вид аналізу та певна схема його застосування, ідея якого полягає у прийнятті зусиль для перетворень слабкостей у силу, а загроз – у можливості, а також розвитку сильних сторін у межах можливостей. Назва походить від аббревіатури англійських слів, що означають: S (сили), W (слабкості), O (можливості), T (загрози). Такий аналіз становить один з перших етапів стратегічного планування. Схема застосування SWOT-аналізу така: а) вивчаються сили – конкурентні переваги організації в якихось ділянках; б) вивчається слабкість організації; в) вивчаються фактори (політичні, економічні, технологічні, ринкові тощо) макросередовища організації з метою прогнозування стратегічних і тактич-

них загроз та своєчасного попередження збитків від них; г) вивчаються стратегічні і тактичні можливості організації, необхідні для попередження загроз, зменшення слабкостей та збільшення сили; д) погоджуються сили з можливостями для формування проекту окремих розділів стратегії. Для виявлення стратегічно сильних і слабких сторін здійснюється управлінське обстеження, що являє собою методичну оцінку функціональних зон організації. З метою спрощення таке обстеження рекомендується обмежувати п'ятьма функціями організації й розглядати: маркетинг, фінанси (бухгалтерський облік), операції (виробництво), людські ресурси, а також культуру та імідж організації.

© Кальниць Ю.Г.

ПРОЦЕДУРА БАГАТОФАКТОРНОГО АНАЛІЗУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ БАЗ – певний склад і послідовність дій, які передбачають паралельне дослідження

чинних нормативно-правових баз шляхом їх формально-логічного, ситуаційного та правового аналізу з метою виявлення прогалин, суперечностей між діяльністю та її правовим забезпеченням, а також суперечностей у самому правовому регулюванні пев-

них видів діяльності чи окремих проблем (див. рисунок). Після проведення цих різновидів аналізу результати узагальнюються й розробляються пропозиції щодо удосконалення та розвитку нормативно-правових баз.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ПРОЦЕДУРА В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ (англ. *Procedure in Public administration*) – 1) офіційно встановлений порядок дій під час обговорення того чи іншого питання, проблеми, проекту, закону тощо; 2) встановлений спосіб здійснення діяльності або процесу (Стандарт ISO 9000:2000). Поняття “П.д.у.” відображає порядок підготовки, розгляду, обговорення, виконання ряду операцій у процесі управління, вказівки (регламенти) стосовно порядку виконання окремої роботи (робіт) в апараті управління. З поняттям процедури тісно пов’язані такі поняття, як “процес”, “регламент”. Залежно від виду процесу (організаційний, адміністративний, інформаційний, законодавчий тощо) змінюються і процедури його здійснення. Такими процедурами можуть бути: управлінські; аналітичні; реорганізаційні; ліквідаційні; облікові; аудиторські; парламентські; судові тощо. Кожний з видів процедур має свої ознаки і критерії (визначеність, комплексність, результативність, ефективність тощо) та фактори впливу (правові, соціологічні, політичні тощо). Як правило, процедури розробляються на рівні структурних підрозділів ОДВ і описують діяльність, яка здійснюється в їх підрозділах, а також її взаємозв’язок з діяльністю органу в цілому. Управління П.д.у. здійснюється за допомогою встановлених стандартами (регламентами) обов’язкових документованих процедур Системи менеджменту якості.

© Логвінов В.Г.

ПРОЦЕДУРНА ДЕМОКРАТІЯ – вироблений людством механізм (процедури) раціонального опрацювання і прийняття рішень як ефективний інструмент досягнення згоди (порозуміння). Участь груп інтересів в обговоренні спірного питання завжди знижує потенціал конфліктності.

© Михненко А.М., Борисевич С.О.

ПРОЦЕС (від лат. *processus* – просування) – послідовна зміна станів, стадій, етапів або певних явищ, яка відбувається закономірним порядком; хід розвитку чого-небудь; сукупність

послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного результату. П. управління характеризує систему управління, усі її елементи в динаміці як діяльність органів і кадрів управління. Його основною складовою є розробка, прийняття та реалізація управлінських рішень.

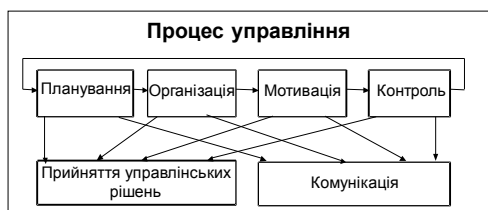
© Тимоха Д.А.

ПРОЦЕС ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – свідомо і цілеспрямована послідовна діяльність, пов’язана з реалізацією державно-владних повноважень суб’єктами державного управління. Унаслідок чого відбувається зміна суспільних станів, подій і явищ. П.д.у. спрямований на проведення в життя державної стратегії та політики, і є основним способом реалізації суб’єкт-об’єктних відносин на державному рівні, де суб’єктом державного управління є система державної влади у вигляді спеціально утворених органів, між якими розподілені певні функції державного управління, а об’єктом державного управління є все суспільство. Основними елементами П.д.у., які можуть виконуватися у різних комбінаціях та послідовності на різних етапах становлення і розвитку держави, є: визначення форми державного правління; визначення державного режиму; визначення державного устрою; визначення основних цілей і функцій держави, їх пріоритетності; розподіл повноважень між вищими органами державної влади (між гілками влади); визначення стратегії розвитку держави; визначення структури органів державної влади (відповідно до стратегічних цілей та функцій держави); визначення або коригування завдань і функцій органів державної влади; розроблення державної політики за основними напрямками діяльності держави; програмування (формування плану дій), розроблення сценаріїв і графіків реалізації функцій органів державної влади (складу і послідовності завдань, програм, проектів, інших заходів); складання бюджету (розрахунок обсягу витрат і розподіл ресурсів за роботами, запланованими для досягнення цілей); реалізація державної політики (оперативне та тактичне управління).

© Бакуменко В.Д.

ПРОЦЕС УПРАВЛІННЯ – неперервний циклічний процес, що складається із стандартного набору певних функцій управління, кожна з яких теж являє собою процес

(див. рисунок). Найбільшого визнання на сьогодні набуло виділення в процесі управління (запропоновано американськими вченими М.Месконом, М.Альбертом та Ф.Хедоурі) чотирьох загальних функцій управління: планування, організації, мотивації і контролю, а також двох процесів (функцій), що їх пов'язують, а саме: комунікації та прийняття рішень. Прикладами функцій управління, що раніше (а інколи й зараз) розглядалися як окремі в працях Л.Урвіка, Л.Г'юліка, Г.Мінсберга, Гарсона та Овермана, є: дослідження, добір персоналу, керівництво, регулювання, координація, оцінка, представництво, ліцензування, збирання інформації, ведення переговорів, звітування, складання бюджету, а прикладом процесу, що їх пов'язує, - рівновага як механізм стабілізації організації.

© Бакуменко В.Д.

ПРЯМА ДЕМОКРАТІЯ – передбачає народовладдя шляхом прямого обговорення та голосування (вибори, референдуми).

© Михненко А.М., Борисевич С.О.

ПРЯМИЙ УПРАВЛІНСЬКИЙ ЗВ'ЯЗОК – управлінські відносини між суб'єктом і об'єктом управління, які практично реалізуються завдяки руху інформації від суб'єкта до об'єкта. **П.у.з.** на практиці забезпечується механізмами реалізації управлінських рішень, які приймаються суб'єктом управління й спрямовані на певні дії та зміни в об'єкті управління.

© Бакуменко В.Д.

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ – конкретні засоби та прийоми впливу на процес формування і розвитку колективів та організацій, а також на процеси, які відбуваються в них, з метою створення сприятливого психологічного клімату. **П.м.у.** спрямовані на регулювання відносин між працівниками шляхом оптимального добору і розстановки персоналу. Зокрема, до них

належать: комплектування малих груп; гуманізація праці, професійний відбір і навчання тощо.

© Бакуменко В.Д.

ПСИХОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ (*psychology of management*) – галузь науки, яка вивчає психологічні закономірності управлінської діяльності, поєднує досягнення різних наук у сфері вивчення психологічних аспектів процесу управління й спрямована на його оптимізацію та підвищення ефективності. Її *об'єктом* є організована діяльність людей. *Предметом* – відносини між суб'єктом і об'єктом управління. Проблеми **П.у.** висвітлювались у працях Б.Ломова, В.Рубахіна, Л.Джуел, Л.Карамушки та багатьох інших фахівців. У державному управлінні аспекти **П.у.** розглядаються як психологічні площини управління (впливи в системі владних відносин, комунікації та комунікаційні процеси, управлінське спілкування, професійна підготовка, мотивація вдосконалення управлінської діяльності) та соціально-психологічні особливості управління (чинники процесу реформування, чинники професійної самоідентифікації, методи управління та особливості діяльності керівника, соціально-психологічний імідж сучасного керівника).

© Драгомирецька Н.М.

ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА. В умовах демократії, коли рівень розвитку громадянського суспільства достатньо високий, державна влада перетворюється фактично на державне управління і потрапляє в суттєву залежність від суспільства (публіки). У цьому випадку справді має сенс говорити про “публічну владу” як поєднання державного управління і громадського самоврядування. У такому контексті **П.п.** є ширшим поняттям, оскільки вона здійснюється не лише в інтересах держави, а й для задоволення потреб суспільства, його окремих класів, груп, індивідів. **П.п.** здійснюють (чи можуть здійснювати) спільно з органами державного управління недержавні організації, об'єднання державних і громадських органів або навіть приватні структури й агенції. **П.п.** повинна мати принаймні три такі загальні характеристики: вона має бути когерентною, тобто всі складові заходи в рамках однієї політики повинні узгоджуватись між собою, утворюючи одне організаційне ціле, одну систе-

му, розвиток якої й визначає публічна політика; **П.п.** повинна мати чітку ієрархію, за якою здійснюється весь процес її реалізації зверху донизу. Адміністративні органи, що приймають рішення, передають їх “вниз” для виконання за встановленою ієрархією повноважень; **П.п.** повинна мати повноцінний інструментарій: систему засобів для передачі рішень, відслідковування їх виконання, коригування планів та заходів, залучення необхідних матеріальних і людських ресурсів, оцінки реалізації політики. Відповідно атрибутами **П.п.** є: адміністративні повноваження – легітимність прийняття рішень та їх виконання за ієрархією, яка забезпечується суспільно визнаними органами управління, тобто органами державної влади і громадського самоуправління; компетенція у тій сфері, якої стосується публічна політика – освіті, соціальному забезпеченні, екології тощо; упорядкованість та наступність – наявність системи розробки та прийняття рішень, відслідковування результатів, оцінки та коригування дій.

© Гошовська В.А.

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ – теорія та практика державного управління, яка

характеризується реалізацією адміністративних процедур шляхом публічної діяльності, застосування інструментів демократичного врядування, упорядкування суспільної діяльності та надання адміністративних послуг як засобу реалізації прав та свобод громадян. В Україні **П.а.** набуло офіційного визнання як освітня спеціальність.

© Сурмін Ю.П., Трощинський В.П.

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ – термін, вперше введений англійським автором Д.Кілінгом у 1972 р. В інтерпретації Д.Кілінга **П.у.** – “пошук найкращих способів використання ресурсів задля досягнення пріоритетних цілей держави: публічне управління спрямоване на реалізацію прав, свобод та законних інтересів приватних осіб і передбачає якнайповніше застосування владою принципу публічності – відкритості та прозорості діяльності її апарату, право впливу громадян на діяльність органів влади, громадський контроль за діяльністю управлінського апарату тощо. До суб’єктів **П.у.** належать органи державної влади, зокрема органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, а також інші суб’єкти у разі делегування їм публічних повноважень.

© Трощинський В.П.

Р

РАДА БЕЗПЕКИ ООН (РБ ООН) – один з головних органів ООН, на який покладено головну відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки. **РБ ООН** складається з 15 членів: 5 постійних і 10 непостійних членів. Постійними членами є США, Росія, Велика Британія, Франція і Китай. Непостійні члени обираються на 2 роки без права негайного переобрання. Кожний член **РБ ООН** має одного представника і один голос. Голови Ради змінюються щомісячно відповідно до списку держав-членів, розташованих в англійському алфавітному порядку. Рішення з питань процедури вважається ухваленим, якщо за нього подано не менше 9 голосів. Для ухвалення рішень з інших питань також потрібно не менше 9 голосів, але включаючи співпадаючі голоси всіх 5 постійних членів. Це правило отримало назву принципу одноголосності великих держав. Якщо постійний член відсутній або утримався від голосування, це не впливає на ухвалення рішень. Існує також правило, що член **РБ ООН** задіяний у конфлікті, повинен утриматися від голосування, коли рішення ухвалюється на основі гл. VI Статуту ООН, яка передбачає мирні засоби врегулювання спорів. Статут зобов'язує членів організації виконувати рішення **РБ ООН**. Рада має широкі функції і повноваження у сфері збереження і зміцнення миру і безпеки. У разі виникнення небезпечного спору або конфлікту **РБ ООН** уповноважена спочатку рекомендувати конфліктуючим сторонам врегулювати його за допомогою засобів мирного розв'язання відповідно до ст. 33 гл. VI Статуту ООН. Якщо ці зусилля не спрацьовують, **РБ ООН** вдається до більш дійових заходів, передбачених гл. VII Статуту ООН. Такі дії можуть включати: тимчасові заходи, примусові заходи, тимчасове припинення членства в ООН, виключення з організації. Примусові заходи поділяються на: а) заходи, не пов'язані з використанням зброй-

них сил і б) дії із застосуванням збройних сил. Перші можуть включати повний або частковий розрив економічних відносин, введення економічних та інших санкцій, розрив дипломатичних відносин. Якщо такі дії виявляються недостатніми, **РБ ООН** може запровадити блокаду з метою підтримання або відновлення миру і безпеки. У разі продовження небезпечного розвитку конфлікту, що загрожує міжнародному миру і безпеці, **РБ ООН** на основі гл. VII може застосувати воєнну силу для відновлення миру.

Провідною формою миротворчої діяльності ООН стали операції з підтримання миру, які були орієнтовані на незастосування сили і невтручання у внутрішні справи держав. Тільки **РБ ООН** уповноважена ухвалити обов'язкові рішення про застосування сили з метою відновлення миру або відвернення загрози міжнародному миру і безпеці. **РБ ООН** має також принципово важливі повноваження у сфері забезпечення функціонування організації. Вона виносить рекомендації стосовно прийняття нових членів, рекомендує Генеральній Асамблеї ООН (ГА ООН) кандидатуру Генерального Секретаря ООН, обирає разом з ГА ООН членів Міжнародного Суду.

РБ ООН може утворювати також допоміжні органи, які необхідні для виконання її функцій. Є два постійних комітети: Комітет експертів з правил процедури та Комітет по прийому нових членів. Створено низку комітетів з врегулювання конфліктних ситуацій: Комітет по ситуації у відносинах між Іраком і Кувейтом (1990), Комітет по Лівійській Арабській Джамахірії (1992), Комітет по Сомалі (1992), Комітет по Руанді (1994), Комітет по С'єрра-Леоне (1997), Комітет по Ліберії (2001). 28 вересня 2001 р. утворено Антитерористичний комітет. У 1993 р. **РБ ООН** утворила Міжнародний трибунал у зв'язку з серйоз-

ними порушеннями міжнародного гуманітарного права на території колишньої Югославії, а в 1994 р. – у зв'язку з геноцидом на території Руанди. **РБ ООН** функціонує безперервно і скликається у разі необхідності.

© *Труш О.О.*

РАДА ЕКОНОМІЧНОЇ ВЗАЄМОДОПОМОГИ (РЕВ) (*the Council of Economic Assistance*) – міжурядовий орган, створений у 1949 р. п'ятьма східноєвропейськими соціалістичними країнами та СРСР з метою удосконалення розвитку планової економіки, координації та інтеграції економік країн-учасниць **РЕВ**. Протягом 1950-1970-х рр. кількість учасників Ради зростає за рахунок приєднання деяких країн Східної Європи, Азії та Куби.

Головною формою спільної планової діяльності між країнами **РЕВ** виступала координація національних п'ятирічних планів. Поточна діяльність у цьому напрямі спрямовувалася Комітетами Ради.

З 1964 р. країнами **РЕВ** введено спільну колективну облікову валютну одиницю – “перевідний карбованець” для здійснення взаємних міждержавних розрахунків за торговими платежами, кредитними та неторговими операціями.

РЕВ була ліквідована у лютому 1991 р.

© *Козинський С.М.*

РАДА ЄВРОАТЛАНТИЧНОГО ПАРТНЕРСТВА (РЄАП) об'єднує 46 держав (26 країн-членів НАТО і 20 країн-партнерів) у рамках багатостороннього форуму, який забезпечує регулярний діалог і консультації з питань політики і безпеки. **РЄАП** водночас слугує політичними рамками для індивідуальних двосторонніх відносин між країнами – членами НАТО і учасницями програми ПЗМ. **РЄАП** має у своєму розпорядженні широкий спектр варіантів, що дає їй можливість працювати гнучко і проводити як зустрічі усіх держав Альянсу з країнами-партнерами, так і засідання менших, відкритих робочих груп залежно від тематики, що обговорюється. Співпраця у рамках **РЄАП** відбувається на конференціях, семінарах і засіданнях експертів. Спільно розробляються схеми співпраці за допомогою Центру досліджень безпеки імені Джорджа Маршалла та інших установ. Ці механізми дають країнам – членам Альянсу можливість поділи-

тися своїм досвідом з країнами-партнерами в ряді сфер. Останніми прикладами такої співпраці є економічні аспекти розбудови оборонних інституцій, економічні та фінансові аспекти тероризму, економічні аспекти безпеки і оборони на південному Кавказі і нові методики керування оборонними ресурсами в країнах Альянсу і партнерах. Директорат також здійснює моніторинг питань економіки оборони і безпеки, включених в індивідуальні плани партнерства.

© *Грицяк І.А.*

РАДА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (РЄС) – інститут Європейського Союзу, керівний орган, наділений владними повноваженнями у сфері законодавчої і виконавчої влади, має зовнішньополітичні повноваження, а також повноваження щодо формування органів і призначення посадових осіб Європейського Союзу. У 1967-1993 рр. називалась Рада Європейських Спільнот. Після набрання чинності Договору про Європейський Союз повна офіційна назва – Рада Європейського Союзу. Місцезнаходження – м.Брюссель.

До складу **РЄС** входять: Рада із загальних питань і Галузева (спеціальна) Рада. До складу Ради із загальних питань входять міністри іноземних справ. Вона приймає рішення зовнішньополітичного характеру, координує роботу і розподіл повноважень між “формаціями”, що входять до складу Галузевої (спеціальної) Ради. До складу Галузевої (спеціальної) Ради входять міністри держав-членів залежно від предметної компетенції. Ці 15 “формацій” складають: Рада з питань сільського господарства, Рада з економічних і фінансових питань, Рада з питань навколишнього середовища, Рада з питань транспорту і комунікацій, Рада з питань зайнятості і соціальної політики, Рада з питань рибальства, Рада з питань промисловості та енергетики, Рада з питань правосуддя, внутрішніх справ і захисту прав, Рада по внутрішньому ринку, справам споживачів і туризму, Рада у справах науки, Бюджетна рада, Рада з питань культури, Рада з питань розвитку, Рада з питань освіти і молоді, Рада з питань охорони здоров'я. Перелік “формацій” Ради закріплено внутрішнім регламентом.

До структури **РЄС** входять Голова (керуючий орган Ради) і підрозділи (допоміжні органи). Як Голова (Президент) Ради висту-

пає держава – член Європейського Союзу. Від її імені відповідні обов'язки виконують міністри і інші відповідальні особи. Посада Голови Ради заміщується в порядку ротації: держави-члени обіймають посаду протягом шести місяців. Черговість визначається самою Радою. Практика заміщення посади Голови Ради максимально наближена до міжурядового складу. Повноваження Голови Ради поділяються на внутрішньоорганізаційні і загальнополітичні. Внутрішньоорганізаційні повноваження Голови полягають у керівництві роботою РЕС та його підрозділів. Загальнополітичні повноваження зосереджені головним чином у сфері загальної зовнішньої політики і політики безпеки, а також у сфері співробітництва поліцій та судових органів у кримінально-правовій сфері. Допоміжні органи відіграють значну роль, яка обумовлена непостійним характером роботи Ради, представленої керівниками офіційних представництв держав – членів при Європейських співтовариствах (ранг послів або їхніх заступників). Головне завдання Ради – розглядати в попередньому порядку проекти рішень, що належать її прийняттю. До складу допоміжних органів відносять спеціальні комітети і робочі групи; членами комітетів і груп є експерти в конкретних сферах суспільних відносин (транспорт, охорона здоров'я, навколишнє середовище тощо); головні завдання – досягти згоди на своєму рівні, а також здійснювати контроль за реалізацією Європейською комісією повноважень, делегованих їй Радою. У рамках РЕС функціонує 250 спеціальних комітетів і робочих груп. Генеральний Секретаріат як підрозділ Ради забезпечує організаційну і технічну сторону роботи, має повноваження представляти Раду перед іншими органами Європейського Союзу (у тому числі і в Суді). Працює на постійній основі. Очолюється Генеральним секретарем. Співробітниками є посадові особи, що є на цивільній службі Європейських співтовариств. Форма роботи РЕС – сесійна. Сесія Ради має кілька засідань і завершується протягом доби. Засідання, як правило, мають закритий характер. Статутні документи передбачають два види голосування: проста більшість і кваліфікована. Три місяці на рік (квітень, червень, жовтень) РЕС проводить засідання в м.Люксембурзі.

© Забара І.М., Оржель О.Ю.

РАДА ЄВРОПИ (РЕ) (англ. *Council of Europe*; фр. *Conseil de l'Europe*) – міжнародна організація з центром у м.Страсбурзі, метою якої є охорона прав людини, підтримка культурної різноманітності Європи, демократичного розвитку та верховенства права й розв'язання суспільних проблем, таких як ксенофобія і нетолерантність. РЕ створена у 1949 р. Одним з перших її досягнень було створення Європейської Конвенції прав людини. З метою можливості реалізації громадянами своїх прав, які виходили з цієї Конвенції, РЕ створила Європейський Суд з прав людини. Сьогодні статус РЕ визначений міжнародним публічним правом. РЕ налічує 47 країн-членів та захищає права близько 800 млн європейців. Будь-який європеєць може звернутись до Європейського Суду прав людини, якщо він вважає, що держава – член РЕ порушила його фундаментальні права.

© Грицьук І.А.

РАДА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ (РНБО УКРАЇНИ) – координаційний орган з питань безпеки і оборони при Президенті України відповідно до Конституції України. Згідно з чинним законодавством функціями РНБО України є: внесення пропозицій Президенту України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони; координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час; координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та під час виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

© Ситник Г.П.

РАДА ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОЇ СПІВПРАЦІ (РПАС) – міжнародна організація, утворена 20 грудня 1991 р. за участю міністрів закордонних справ та представників країн – членів НАТО, а також шести країн Центральної та Східної Європи і трьох держав Балтії. У березні 1992 р. учасниками процесу співробітництва, що здійснювався в рамках РПАС, стали ще одинадцять держав, що утворилися на теренах колишнього СРСР і заснували СНД. У квітні й червні 1992 р. до цього процесу приєднали-

ся Грузія і Албанія. Головним завданням РПАС було створення інституційних політичних рамок для розвитку відносин НАТО з партнерами у Центральній та Східній Європі, нагляд за процесом розвитку тісніших інституційних та неформальних зв'язків між ними, розвиток співробітництва в оборонній та військовій сферах, а також суміжних питаннях із залученням до нього всіх країн-учасниць на всіх рівнях. Співпраця в рамках РПАС здійснювалася згідно з Робочими планами, які спочатку розроблялися кожного року, а з 1995 р. – на дворічний період. У 1997 р. замість РПАС була утворена Рада євроатлантичного партнерства (РСАП).

© Рейтерович І.В.

РАДИ МІСЦЕВІ – представницькі органи місцевого самоврядування, які обираються населенням територіальної громади чи об'єднання територіальних громад, та відповідно до законодавства наділяються правом представляти їхні інтереси та приймати від їх імені рішення. В Україні обираються сільські, селищні, районні в місті, міські, районні, обласні ради. Р.м. складаються з депутатів. Сільські, селищні та міські ради є колегіальними органами, районні та обласні ради обирають зі свого складу голову. Сільські, селищні та міські ради мають право формувати свої виконавчі органи, які підконтрольні та підзвітні відповідним радам. Чисельний склад місцевих рад коливається від 12 до 150 депутатів. Основною формою діяльності Р.м. є сесія. Р.м. правомочні розглядати і вирішувати питання, віднесені законодавством до їх відання.

© Монастирський Г.Л.

РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ (РАЙДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЯ) – місцева державна адміністрація, основним завданням якої є реалізація функцій державного управління на районному рівні. Р.д.а. – єдиноначальний орган виконавчої влади загальної компетенції, повноваження якого реалізуються одноособово її керівником – головою державної адміністрації, що призначається на посаду і звільняється з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України на строк повноважень глави держави. Кандидатури на посади голів Р.д.а. на розгляд Кабінету Міністрів України

вносяться головами відповідних обласних держадміністрацій. Р.д.а. складається з апарату, управлінь, відділів та інших структурних підрозділів. Р.д.а. є підзвітними районним радам у виконанні програм соціально-економічного і культурного розвитку, районних бюджетів. Р.д.а. можуть здійснювати повноваження, делеговані їм районними радами з метою забезпечення місцевих інтересів населення району, і несуть відповідальність за їх реалізацію. У частині здійснення делегованих повноважень підзвітні та підконтрольні районним радам. Р.д.а. в Автономній Республіці Крим мають свої особливості, порівняно з аналогічними органами виконавчої влади, що функціонують в областях. Так, голови Р.д.а. призначаються на посаду і звільняються з посад Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України, погодженим з Головою Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Головою Ради міністрів Автономної Республіки Крим, Постійним Представником Президента України в Автономній Республіці Крим.

© Малиновський В.Я.

РАЙОНУВАННЯ ГЕОЕКОНОМІЧНЕ (Zoning; Zonation; Regionalisation) – розділення територій за певними ознаками. Р.г. – поділ території або ж акваторії на частини (райони), що різняться між собою і в чомусь однорідні. Ознаки, за якими виділяються райони, різняться за характером, широтою охоплення ознак, за цілями районування. На початку дослідження території часто проводиться її попереднє районування, що дає змогу правильно вибудувати вертикальні й горизонтальні зв'язки.

Основою формування геоекономічних районів є міждержавний територіальний поділ праці, що зумовлює виробничу спеціалізацію окремих територій і розвиток міжрайонної кооперації. Об'єктивними умовами виділення і розвитку геоекономічних районів виступають наявні природні ресурси, особливості економіко-географічного положення території, чисельність населення, виробничий потенціал, рівень господарського освоєння території, стан виробничої та соціальної інфраструктури.

© Розпуктенко І.В.

РАКОВСЬКИЙ ХРИСТИАН ГЕОРГІЙОВИЧ (болг. прізвище *Станчев Кръстю*,

1.08.1873 – 11.09.1941) – представник соціал-демократичного руху, фундатор федерації балканських соціал-демократичних партій, радянський партійний і державний діяч. Співробітничав з В.Лібкнехтом, Р.Люксембург. Після вступу Румунії у війну в серпні 1916 р. був заарештований румунською владою за звинуваченням у розповсюдженні антипатріотичних настроїв і шпигунстві на користь Австрії та Германії. В ув'язненні перебував до 1 травня 1917 р., поки його не визволили російські війська, що дислокувались у Східній Румунії. Член РСДРП з 1917 р. У 1918 р. **Р.** разом із Й.Сталіним і Д.Мануїльським проводив переговори з представниками Центральної Ради. Після відсторонення від влади діячів Центральної Ради урядом П.Скоропадського, проводив з ними в Києві таємні переговори про легалізацію комуністичної партії в Україні.

У 1919-1920 рр. – член Оргбюро ЦК, один з організаторів радянської влади в Україні. З березня 1919 р. по липень 1923 р. – голова РНК і нарком закордонних справ України. У червні 1923 р. за ініціативою **Р.** було прийнято постанову ЦК РКП(б)У, за якою іноземні компанії мали право відкривати свої філії в Україні з дозволу влади. Усі комерційні договори, які були заключені у Москві, анулювались. Проте ця постанова була відмінена ЦК. На ХІІ з'їзді РКП(б) рішуче виступав проти національної політики Й.Сталіна, відстоюючи конфедеративний статус України із залиценням за нею права на самостійні міжнародні зв'язки і торгівлю. У червні 1923 р. на ІV нараді ЦК РКП(б) з відповідальними функціонерами національних республік і областей Й.Сталін звинуватив **Р.** та його однодумців у конфедералізмі, національному ухилі й сепаратизмі. Після цієї наради **Р.** був знятий з посади голови Раднаркома України і направлений послом до Великої Британії (1923-1925 рр.). З 1923 р. був одним з ідеологів Лівой опозиції. У 1927 р. був знятий з усіх посад, виключений з ЦК і на ХV з'їзді виключений з партії разом з 75 “активних діячів опозиції”. Особливою нарадою при ОГПУ присуджений до 4 років заслання до м.Кустанай, а у 1931 р. знову присуджений до 4 років заслання в Барнаул. У 1935 р. зробив заяву про свій розрив з опозицією і був поновлений у ВКП(б).

У 1936 р. знову був виключений з партії і 27 січня 1937 р. заарештований. Утримував-

ся у внутрішній тюрмі НКВС. У березні 1938 р. як підсудний на процесі у справі “Антирадянського правотроцькістського блоку” визнав себе винним в участі в різних заколотах, а також у тому, що був японським та англійським шпигуном. На прохання керівництва компартії Румунії був присуджений не до розстрілу, а до 20 років тюремного ув'язнення з конфіскацією майна. Покарання відбував в Орловському центрі. За особистим наказом Л.Берії та Й.Сталіна був розстріляний у Медведському лісі під м.Орлом 11 вересня 1941 р. Ім'я репресованого державного і політичного діяча **Р.** з'являється в радянській літературі лише з 1960-х рр. У 1988 р. Пленумом Верховного суду СРСР був реабілітований. Грунтовний аналіз його ідей і діяльності – серед завдань сучасної науки.

© Голубчик Г.Д., Сєров О.В.

РАНГИ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

(фр. *rang* – чин, звання) – інструмент структурування посад державних службовців, що дає змогу встановити відповідні ієрархічні рівні для персоналу державної служби. Відповідно до ст. 26 Закону України “Про державну службу” в Україні встановлено п'ятнадцять рангів, що присвоюються державному службовцю в індивідуальному порядку відповідно до займаної посади, рівня професійної кваліфікації та результатів роботи. При прийнятті на державну службу службовцеві присвоюється ранг у межах відповідної категорії посад. Віднесення існуючих в Україні посад державних службовців, а також віднесення до відповідної категорії нових посад державних службовців проводиться Кабінетом Міністрів України за погодженням з відповідним державним органом.

Ст. 26 Закону “Про державну службу” встановлені такі **Р.д.с.**: службовцям, які займають посади, віднесені до першої категорії, може бути присвоєно 3, 2 і 1 ранги; службовцям, які займають посади, віднесені до другої категорії, може бути присвоєно 5, 4 і 3 ранги; службовцям, які займають посади, віднесені до третьої категорії, може бути присвоєно 7, 6 і 5 ранги; службовцям, які займають посади, віднесені до четвертої категорії, може бути присвоєно 9, 8 і 7 ранги; службовцям, які займають посади, віднесені до п'ятої категорії, може бути присвоєно 11,

10 і 9 ранги; службовцям, які займають посади, віднесені до шостої категорії, “може бути присвоєно 13, 12 і 11 ранги; службовцям, які займають посади, віднесені до сьомої категорії, може бути присвоєно 15, 14 і 13 ранги. У спеціалізованих видах державної служби існують специфічні ранги, встановлені відповідними законодавчими актами (наприклад дипломатичні ранги, спеціальні звання податкової та митної служб, класні чини прокуратури).

© Малиновський В.Я.

РАХУНКОВА ПАЛАТА УКРАЇНИ – постійно діючий орган контролю, який утворений Верховною Радою України, підпорядкований і підзвітний їй. Рахункова палата здійснює свою діяльність самостійно, незалежно від будь-яких інших органів держави. До повноважень **Р.п.У.** з контролю за дотриманням бюджетного законодавства належать: 1) контроль за використанням коштів Державного бюджету України відповідно до закону про Державний бюджет України; 2) контроль за утворенням, обслуговуванням і погашенням державного боргу України; 3) контроль за ефективністю використання та управління коштами Державного бюджету України; 4) контроль за використанням бюджетних коштів у частині фінансування повноважень місцевих державних адміністрацій та делегованих місцевому самоврядуванню повноважень органів виконавчої влади по доходах і видатках. **Р.п.У.** здійснює контроль за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням від імені Верховної Ради України.

© Кириленко О.П.

РЕАДМІСІЯ (від англ. *readmission* – повернення, повторне отримання) – згода держави приймати на свою територію своїх громадян, які підлягають депортації з інших держав. В окремих випадках поширюється на громадян інших держав, які перебували або проживали на території, яка укладає договір про реадмісію. Укладення двосторонніх договорів про **Р.** з країнами-сусідами є одним з пріоритетів міграційної політики ЄС. Деякі країни, що прагнуть розширення власної діаспори за кордоном, намагаються уникати укладення договорів про **Р.**

© Казакевич Г.М.

РЕАКТИВНІСТЬ СИСТЕМИ – здатність фіксувати реакції навколишнього середовища, реакції своїх елементів і виробляти власні реакції.

© Сурмін Ю.П.

РЕВЕРСНИЙ РУХ (англ. *reverse*) – зміна напрямку руху робочих частин механізму на зворотний. У широкий обіг цей термін ввійшов у зв'язку з використанням трубопроводу “Одеса-Броди” для перекачування нафти у зворотному напрямі “Броди-Одеса”. На прикладі реверсного руху Україна демонструє закордонним партнерам, у якому напрямі вона наразі розвивається і які геополітичні і гео економічні принципи сповідує.

Р.р. означає, що країна перебуває під впливом північного сусіда і не є цікавим об'єктом для багатьох зарубіжних компаній.

© Розпугенко І.В.

РЕВОЛЮЦІЯ (лат. *revolutio* – поворот, переворот) – глибока якісна зміна в розвитку; перерва поступовості, якісний стрибок у розвитку. У політиці **Р.** – передусім переворот влади, її завоювання, поворот політики, зміна державних інститутів, органів влади і управління.

Головне питання будь-якої **Р.** – питання про владу. Всі інші завдання **Р.** вирішуються лише після захоплення політичної влади і важелів політичного управління. Ознаки політичної кризи, що накопичуються, завжди ведуть до ослаблення діючої влади, до зниження насамперед рівня її легітимації, тобто правомочності в сприйнятті населення. Так виникає революційна ситуація – насамперед як кількісний процес накопичення і посилення настроїв невдоволення. **Р.** для психології має – розрядка, завершення революційної ситуації, сильний масовий виплиск емоційного збудження і передготовності до дій – у реальних діях. Психологічно це своєрідне “свято”, розгул “вольниці”, що вводить суспільство в атмосферу безладдя, підсилює політичну нестабільність.

Для еліти **Р.** – один із способів, інструментів боротьби за владу і одночасно “самоочищення”. Згідно з Парето **Р.** – це спосіб, що забезпечує “циркуляцію еліти”: стабільність суспільства повинна підтримуватися безперервною циркуляцією еліти; у її склад мають включатись нові особи з інших прошарків, забезпечуючи їй високий рівень, а

некомпетентні – виходити з неї. Як форма “циркуляції еліти” **Р.** сприяє очищенню каналів соціальної мобільності. Якщо “циркуляція” вчасно не забезпечена мирним шляхом або за допомогою “примусової дії”, суспільство має загинути (стагнація, розпад) або втратити незалежність. Ідея **Р.** виникає, коли суспільство починає усвідомлювати близькість непередбачуваної катастрофи (Ч.Джонсон). За С.Хантінгтоном, **Р.** – етап модернізації, що є найбільш притаманним суспільствам, які стали на шлях модернізації, але ще не здійснили її. **Р.** покликана ліквідувати розрив між зростаючим рівнем розвитку масових прошарків суспільства і рівнем модернізації політичних інститутів, що відстає від нього.

© Радченко О.В.

РЕГІОН (від лат. *region* – область, район) – у найзагальнішому розумінні – 1) цілісне природно-територіальне або природно-соціальне об’єктивне утворення, у межах якого відбувається взаємодія і взаєморозвиток усіх природних та соціально-економічних об’єктів і процесів, ареал якого визначається відповідно до певних цілей – економічних, природних, демографічних тощо; 2) політико-адміністративне суб’єктивне утворення, у межах якого всі процеси не можуть відбуватися без чіткої координації та управління – одиниця адміністративно-територіального поділу країни. **Р.** як об’єкт державного управління – це основна складова частина державного територіального устрою країни, що визначена єдиною державною політикою регіоналізму, має певну організаційно-функціональну відокремленість, цілісність, соціально-економічну самодостатність, своє ядро – регіональний центр, систему органів публічної влади, власний бюджет і обов’язково характеризується наявністю специфічної свідомості регіональної спільноти.

© Безверхнюк Т.М.

РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ (*regionalization*) – процес регіонального структурування простору, повноцінного включення *регіонів* в економічне, соціальне та політичне життя на національному і транснаціональному рівнях – здійснення політики регіоналізму. За географічним підходом **Р.** – об’єктивний процес диференціації (поділу) території, пов’язаний з її господарським освоєнням, розселенням населення і зумовлений відмінностями при-

родно-ресурсного та соціально-економічного потенціалу її окремих частин. За інституційним підходом **Р.** – суб’єктивний процес інституціоналізації регіональної влади, що поєднує централізовані (зверху) та децентралізовані (знизу) підходи до розв’язання проблем регіонального розвитку. Відповідно до політико-правового статусу регіонів, рівня їх самоврядних прав **Р.** виявляється у п’яти різних моделях: адміністративна **Р.**, **Р.** через існуючі місцеві органи влади; регіональна децентралізація; регіональна автономія; **Р.** через федеральні утворення.

© Безверхнюк Т.М.

РЕГІОНАЛІЗМ – протистояння уніфікації всіх сфер суспільної діяльності, тобто центристським тенденціям. Історико-культурний аспект пов’язаний із протистоянням знеособлюванню місцевих традицій, стиранню граней між культурними спільнотами. Політичний аспект відрізняється тяжінням до сепаратизму, руйнації існуючих державних структур.

© Савостенко Т.О., Попруга В.І.

РЕГІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА – такий стан регіону, коли він, з одного боку, здатний протистояти дестабілізуючим впливам зовнішніх і внутрішніх загроз (фінансових, екологічних, демографічних, міжетнічних тощо), а з другого – його функціонування не повинно створювати загроз елементам самого регіону та його довкіллю. Безпека кожного регіону покликана забезпечити безпеку країни (країн, які його утворюють) й є одним із ключових завдань, що покладаються на органи державної влади. При цьому економічні успіхи, поліпшення рівня життя людей, правові заходи, задоволення духовних і культурних потреб усіх національностей і народів, які проживають в даному регіоні, повинні звести нанівець сепаратистські тенденції та забезпечити єдність тієї чи іншої країни.

© Абрамов В.І.

РЕГІОНАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ – вид державного управління, його важлива складова, що здійснюється органами державної влади великих адміністративно-територіальних одиниць (регіонів, автономних республік, областей, губерній, країв, федеральних земель тощо) у межах їх компетенції. Головною метою **Р.у.** є забезпечення комплексного розвитку регіонів з метою підвищення

ступеня задоволення соціально-економічних потреб їхнього населення. Розвиток **Р.у.** здійснюється, як правило, на основі *державної регіональної політики* як складової національної стратегії соціально-економічного розвитку певної країни. Така політика передбачає: врахування особливостей та закономірностей функціонування і розвитку регіонів як відносно самостійних, цілісних систем; найбільш раціональне використання їх ресурсних можливостей; удосконалення правових, економічних, фінансових, організаційних та інших механізмів її реалізації; розв'язання економічних та соціальних проблем депресивних регіонів; вирівнювання стандартів і якості життя громадян, можливостей їхнього соціального забезпечення; підвищення ролі місцевих і регіональних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у розробленні й реалізації програм регіонального розвитку; застосування інноваційного і стратегічного менеджменту в регіональному управлінні; акцентування уваги на проблемах структурної перебудови економіки та використання переваг територіального поділу і кооперації праці; вирішення проблем трудової міграції та зайнятості населення, поліпшення демографічної ситуації в регіонах; удосконалення державної системи охорони довкілля, пам'яток історії, культури народу, розробку й реалізацію відповідних загальнонаціональних і регіональних програм. Серед основних завдань розвитку **Р.у.** в контексті адміністративної реформи в Україні: упорядкування адміністративно-територіального устрою країни й регіонів; поєднання процесів централізації і децентралізації; перерозподіл владних повноважень; оптимізація взаємодії органів державної влади і місцевого самоврядування; ефективне надання ними управлінських та організаційних послуг населенню; укріплення інституційних засад державної регіональної політики; міжнародне співробітництво в галузі **Р.у.**; прикордонне та транскордонне співробітництво регіонів; наближення чинного законодавства і регіональної політики в цілому до норм і стандартів Європейського Союзу.

© Бакуменко В.Д., Штика Л.Г.

РЕГІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК – висхідна зміна господарства району, що вирізняється з-поміж інших специ-

фічними рисами (географічними, геологічними, етнографічними, економічними). **Р.е.р.** визначається рівнем узгодження інтересів держави та регіональних суб'єктів господарської діяльності, законодавчо-нормативного, інституційного, фінансового, організаційного, інформаційного, інвестиційно-інноваційного забезпечення ініціативи регіональних суб'єктів господарської діяльності. Ефективність державного управління **Р.е.р.** визначається рівнем розвитку інструментів включення регіональних економічних суб'єктів у відносини соціально-економічної ефективності суспільного виробництва.

© Мартиненко В.Ф.

РЕГІОНАЛЬНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ – моделі досягнення соціально-економічних цілей регіонів, які конкретизують загальнонаціональну мету держави в особливих умовах відповідних територій.

© Борисевич С.О.

РЕГЛАМЕНТ ОРГАНУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – документ, який встановлює порядок організації та регулює організаційно-процедурні питання діяльності певного органу державного управління. Здебільшого, **Р.о.д.у.** містить сукупність норм, настанов і правил, які регулюють організацію роботи, порядок проведення сесій, з'їздів, конференцій, нарад, зборів, процедуру виборів членів керівних органів, порядок внесення й обговорення питань порядку денного, а також вироблення й прийняття рішень з них, утворення допоміжних органів, надання прав, обов'язків і повноважень їхнім членам.

© Бакуменко В.Д.

РЕГРЕС – напрям розвитку складних систем, для якого характерний перехід від складних форм до простіших. У результаті регресивного розвитку зменшується набір корисних для системи функцій, розпадаються структури, що існували раніше, зменшується число підсистем, елементів і зв'язків, що забезпечують існування, стійкість і життєдіяльність даної системи. Як показує аналіз історичного процесу, розвиток суспільства характеризується багатоспрямованістю. Такий розвиток припускає прогресивні, регресивні, одноплосинні і кругові зміни. Виділення головних тенденцій розвитку соціальної системи є дуже склад-

ним завданням, оскільки ускладнення певних структур системи і вдосконалення функцій їх елементів може супроводжуватися зворотними процесами в інших структурах тієї самої системи, що, власне, відображає діалектичний зв'язок прогресу і регресу, виражений в категорії – “єдність протилежностей”.

© Крюков О.І.

РЕГУЛЮВАННЯ – спосіб управління зі зворотним зв'язком, що ґрунтується на виявленні відхилення об'єкта від програмної траєкторії і виробленні та здійсненні впливу для повернення об'єкта на цю траєкторію. **Р.** здійснюється за допомогою правил і обмежень, охоплює контроль, заохочення і планування. Заохочення зумовлює підвищення чи захист економічного добробуту суб'єкта управління шляхом регуляційного контролю. Див. також *Державне регулювання*.

© Сурмін Ю.П.

РЕГУЛЯТОРНА ПОЛІТИКА – напрям державної політики, спрямований на усунення надмірних адміністративних бар'єрів у розвитку підприємницької діяльності та створення оптимальної системи її регулювання органами державної влади. Здійснення **Р.п.** визнається пріоритетним напрямом діяльності урядових структур в США, Канаді, країнах – членів ЄС, а також в деяких країнах Східної Європи (зокрема, в Росії, Білорусії, Україні). Важливими компонентами успішної **Р.п.** є: удосконалення процесу та процедур розробки і прийняття регуляторних актів (у тому числі – планування регуляторної діяльності державних органів; упровадження процедур оцінки впливу регулювання на споживачів, підприємців та бюджет держави на основі аналізу витрат і вигод; залучення громадськості до вироблення політики), побудова ефективного механізму секторального або галузевого перегляду існуючого законодавства, підготовка пропозицій і прийняття державно-управлінських рішень щодо покращення системи регулювання підприємницької діяльності. Основою запровадження **Р.п.** в сучасних умовах України є Закон України “Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності” від 11 вересня 2003 р. № 1160-IV.

© Сафронова О.М.

РЕЖИМ БЕЗПЕКИ – сукупність правових норм, прийомів і методів, орієнтованих на досягнення цілей безпеки; **Р.б.** передбачає встановлення певного режиму таємності, пропускну режиму, порядку охорони території, зон, будівель, приміщень, комунікацій споруд, добір та підготовку кадрів, порядок захисту співробітників об'єкта і членів їхніх родин, інші норми, які спрямовані на протидію зовнішнім і внутрішнім загрозам об'єкта.

© Ситник Г.П.

РЕЖИМ НАЙБІЛЬШОГО СПРИЯННЯ (Most-favoured-nation principle, MFN) – один з наріжних принципів торговельних відносин у рамках СОТ, згідно з яким країна-член цієї організації не може встановлювати дискримінаційні умови торгівлі з іншими членами СОТ. Прийняття національних заходів регулювання зовнішньої торгівлі повинне однаковою мірою стосуватись усіх країн – членів СОТ, тобто якщо країна-член надає іншій країні будь-які переваги стосовно будь-якого товару, то вона повинна одразу ж і безумовно надати такі ж переваги аналогічним товарам інших країн. Зобов'язання щодо надання **Р.н.с.** стосується тарифів, будь-яких зборів, пов'язаних з імпортом чи експортом. Методики застосування тарифів чи інших зборів, правил та формальностей, пов'язаних з операціями імпорту чи експорту, внутрішніх податків і зборів на імпортовані товари та законів, постанов і вимог впливають на їх продаж. Застосування кількісних обмежень, винятки, які не повною мірою відображають цей режим, допускаються лише у випадках формування регіональних зон вільної торгівлі, чи митних союзів країна-членами СОТ.

© Розпуктенко І.В.

РЕЖИМ ПОЛІТИЧНИЙ – сукупність способів і методів здійснення державної влади. Розрізняють демократичний, авторитарний, тоталітарний типи **Р.п.** Різновидами таких режимів також є фашистський, теократичний, ліберально-демократичний та ін. **Р.п.** розрізняються між собою за такими ознаками: спосіб формування органів влади; співвідношення законодавчої, виконавчої і судової влади, центрального уряду та місцевого самоврядування; становище і роль громадських організацій та партій; правовий

статус особистості; прийнята законодавча система; зміст і співвідношення того, що дозволено і що заборонено; рівень економічно-господарського розвитку; політична стабільність суспільства; порядок функціонування правоохоронних та каральних органів; історичні, культурні традиції, моральні звичаї народу. Коли йдеться про демократичну державу, то насамперед мається на увазі **Р.п.** з певними ознаками, а саме: пріоритетом права, підконтрольною виборчою системою формування всіх ланок влади, взаємно врівноваженими гілками влади (законодавчої, виконавчої та судової), що плідно працюють, максимально можливим і реальним забезпеченням прав та свобод людини і громадянина, вільним співіснуванням громадських організацій та партій, рівноправним розвитком різних форм економіки, збереженням і розвитком історичних та культурних традицій народів, що проживають на певній території. **Р.п.**, як правило, спирається на правове підґрунтя шляхом його закріплення в конституціях відповідних країн.

© Князєв В.М., Мухненко А.М.

РЕЗЕРВИ СОЦІАЛЬНІ (від лат. *Reservare*, фр. *réserve* – зберігати) – запас чого-небудь; ресурси, які спеціально зберігають для використання в разі потреби. **Р.с.** – не реалізовані на даний час, але наявні соціальні можливості індивідів, колективів, суспільства щодо підвищення їхньої активності та ефективності певних видів соціальної діяльності. Актуалізуючись у визначених умовах, **Р.с.** здатні забезпечувати досягнення поставлених цілей у процесі соціальної взаємодії. Вони складають ядро всієї системи ресурсів, не розпакувавши які неможливо отримати ефективні результати від реалізації будь-яких видів ресурсів – матеріальних, господарських, природних тощо. Розрізняють: об'єктивні (віковий, освітній і кваліфікаційний склад колективу, суспільства, стан здоров'я його членів) і суб'єктивні характеристики **Р.с.** (характер мотивації ціннісних орієнтацій, задоволеність працею, соціально-психологічний клімат і т.д.).

© Ярош Н.П.

РЕЗЕРВНИЙ ФОНД БЮДЖЕТУ – фонд, який формується для здійснення непередбачених видатків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені під час

складання проекту бюджету. У державному бюджеті резервний фонд передбачається обов'язково. Порядок використання **Р.ф.б.** визначається Кабінетом Міністрів України. Рішення щодо виділення коштів з **Р.ф.б.** приймаються відповідно Кабінетом Міністрів України, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями та виконавчими органами місцевого самоврядування. **Р.ф.б.** не може перевищувати одного відсотка обсягу видатків загального фонду відповідного бюджету. Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та виконавчі органи місцевого самоврядування щомісячно звітують про використання **Р.ф.б.** Рішення щодо створення резервного фонду місцевого бюджету приймає відповідна рада.

© Кириленко О.П.

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ – показник, який характеризує дієвість, досягнення, ступінь завершення певної роботи й реалізації визначених цілей, показує, що було зроблено внаслідок здійснення певних зусиль і витрат ресурсів. **Р.** оцінюється за критеріями: технологічної раціональності, тобто порівняння варіантів на предмет здатності висувати ефективні технологічні шляхи розв'язання проблем; здійсненності як політичної, так і адміністративної; вимірюваності, тобто можливості оцінки результатів у кількісних показниках (гроші, обсяг виробництва тощо); адекватності, тобто відповідності завдань наявним ресурсам.

© Бакуменко В.Д.

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (*effectiveness of public administration (mainly State Administration)*) – результати порівняно із задекларованими метою та цілями, які визначаються щодо діяльності органів влади чи їх структурних підрозділів, реалізації програм та проектів, що мають важливе суспільне значення. **Р.д.у.** може бути охарактеризована за допомогою конкретних кількісних параметрів економічного зростання, оскільки оцінюванню підлягають як досягнуті результати, так і наслідки, що спостерігаються. **Р.д.у.** пов'язана із технічною раціональністю, оскільки порівнюється діяльність органу влади, її структурного підрозділу (щодо реалізації прийня-

того управлінського рішення) із запланованими показниками задекларованої цілі.

© Приходченко Л.Л.

РЕІНЖИНІРИНГ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ (англ. *Reengineering in Public administration*) – 1) розробка нових ділових процесів на основі електронних систем з метою прискорення реакції корпоративних систем на зміну умов ведення бізнесу; 2) фундаментальне переосмислення і радикальне перепроєктування бізнес-процесів для досягнення суттєвого покращення в таких ключових для бізнесу показниках результативності, як витрати (вартість), якість, рівень обслуговування (послуги) і оперативність (темпи). При цьому в організації змінюється організаційна структура, переглядаються функції, заново визначається зміст діяльності і вибудовуються процеси управління, внутрішньої організаційної взаємодії. Усе це в сучасному світі відбувається з орієнтацією на потреби клієнта (громадянина) і під час використання нових інформаційних технологій. Теоретики державного управління вважають доцільним під час розробки програми функціональної перебудови й удосконалення системи державного управління в Україні використовувати деякі аспекти практики й технології реінжинірингу бізнес-процесів для переосмислення адміністративних процесів, оптимізація і вдосконалення яких дасть змогу відкрити і використати нові можливості, резерви й ресурси розвитку й підвищення ефективності управління. Для цього необхідно, насамперед, чітко осмислити й дослідити природу адміністративних процесів, визначити системи їхніх взаємозв'язків і взаємовпливів, оцінити їхні значення для досягнення загальних цілей і завдань, виявити найбільш слабкі й недосконалі, і в результаті цього – виробити стратегії їхньої зміни й перебудови для підвищення ефективності.

© Логвінов В.Г., Рубан І.А.

РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ – здійснення глибоких якісних і сутнісних структурних змін на різних рівнях та в усіх підприємствах економічної системи з метою підвищення ефективності її функціонування. Появу економічної категорії “реструктуризація” відносять на початок 1930-х рр., коли в найбільш розвинених країнах світу почали вживати практичних заходів, спрямованих на

реформування окремих підприємств, монопольних об'єднань і навіть галузей з метою підвищення ефективності їх функціонування. Поняття **Р.е.** вживається на макро- та мікрорівнях. **Р.е.** на макрорівні полягає в оптимізації пропорцій розвитку окремих галузей і підгалузей, зокрема, у досягненні оптимального співвідношення між обсягами виробництва та кінцевим попитом, а на мікрорівні (на рівні підприємств) – сприймається як технічна модернізація і технологічне оновлення, перепрофілювання виробництв тощо. Теорія **Р.е.** базується на тому, що існування тісної залежності між станом зовнішнього середовища, поведінкою фірми та її внутрішнім середовищем приводить до необхідності вчасної адаптації цілей та стратегії фірми, її організаційних характеристик, структури і функцій до нових ринкових умов. Пріоритетним напрямом у стратегії **Р.е.** є розвиток високотехнологічних і наукомістких виробництв, здатних успішно конкурувати на міжнародних ринках, який неможливий без підтримки і стимулювання з боку держави. В індустріально розвинених країнах **Р.е.** полягає в скороченні маси суспільної праці, зайнятої виробництвом матеріально-речової частини валового національного продукту, зважаючи на збільшення абсолютних розмірів і покращання якісного складу цієї частини. Випереджальними темпами розвиваються наукоємні і ресурсозберігаючі, так звані високі технології. Відбувається комп'ютеризація та інформатизація економіки і суспільства. Здійснюється **Р.е.** традиційних базових галузей, що переживали раніше тривалий застій: вугільної, сталеливарної, текстильної.

© Губарєв О.О.

РЕЛІГІЙНІ КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ – теоретична форма відтворення однієї з функцій релігії – легітимації, яка обґрунтовує, освячує і певною мірою узаконое деякі суспільні порядки та інституції. Концепт божественного походження має ірраціональний характер, оскільки сакралізує державну владу завдяки харизмі її носія, що робить його живим Богом. Земна влада має своїм джерелом владу божественну. Звичасво-харизматична концепція легітимізує державну владу не тільки через божественне обрання але й патріархальну традицію, що поступово секуляризує джерела влади та

аргументи її легітимації. Рациональний тип державної влади визнає необмеженість влади Бога, але за людиною залишається право на відносну самостійність у формуванні політичної сфери суспільства, що передбачає відповідного юридичного оформлення та окремого десакралізованого організаційного утворення – бюрократії. Таким чином, влада набуває мирських рис.

© Хміль Т.В.

РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ – об'єднання послідовників певного віросповідання на основі спільного віровчення з метою задоволення власних релігійних потреб, здійснення релігійного культу, підтримання зв'язків з державними органами та суспільними організаціями. Залежно від інституціоналізованої форми, внутрішньої ієрархії та призначення відрізняють типи **Р.о.**: церква, деномінація, секта, а також об'єднання, спільноти, громади, які створені за релігійно-конфесіональною та функціональною ознакою (місіонерські, доброчинні, освітні, екуменічні, жіночі, молодіжні організації тощо). **Р.о.** виступають основним суб'єктом взаємодії з державною владою, які регулюються чинним законодавством, зокрема Законом України “Про свободу совісті та релігійні організації” (1991 р.).

© Хміль Т.В.

РЕЛІГІЯ (з лат. *Religio* – вшанування богів, *Religare* – зв'язувати) – одна з основних форм суспільної свідомості, складова частина духовної культури, духовний феномен, компонент духовної діяльності людини. **Р.** відображає віру людини в існування надприродного начала, виступає для неї засобом входження її у світ. **Р.** є органічним компонентом структури суспільства і перебуває у тісній взаємодії з іншими елементами архітекτονіки соціуму, зокрема, з державою. Кожна держава виробляє власне ставлення до **Р.**, її місця в суспільному житті.

Демократичний спосіб улаштування державного устрою передбачає плюралізм релігійних течій, думок, переконань, свободу сповідання будь-яких **Р.**, їх рівність перед законом. В Україні питання регулювання буття **Р.** закріплені в Конституції України та Законі України “Про свободу совісті та релігійні організації”. Див. також *Державна релігія*.

© Грінер О.М.

РЕСПУБЛІКА (від лат. *res* – справа, *publicus* – громадський) – форма державного правління, за якої всі вищі органи влади обираються або формуються на певний строк загальнонаціональними представницькими установами (парламентами), а громадяни мають особисті й політичні права. У межах республіканської форми правління розрізняють президентську (дуалістичну) **Р.**, парламентську **Р.** й змішаного типу **Р.** (напівпрезидентську). Також **Р.** може бути й адміністративна одиниця, яка не має повного суверенітету й входить до складу іншої держави.

Характерні риси *президентської Р.* (США): виконавчу владу (її формування, відповідальність) відділено від законодавчої, взаємовідносини між цими гілками влади базуються на системі взаємних стримувань й противаг. Президент й парламент безпосередньо обираються народом, вирішальна роль в управлінні державою належить президентові, який водночас може бути главою держави й главою виконавчої влади; президент самостійно формує уряд, хоча в деяких випадках на певні посади в структурі виконавчої влади згоду має дати парламент; президент та його уряд не несуть відповідальності перед парламентом за свою діяльність (уряд несе таку відповідальність лише перед президентом), а парламент не може відправити у відставку міністрів, якщо вони здійснили правопорушення; президент може накладати вето на прийнятий парламентом закон, але парламент може його подолати; підписані президентом міжнародні договори ратифікуються парламентом; судова влада здійснює контроль за конституційністю й законністю актів законодавчої й виконавчої влади.

Характерні риси *парламентської Р.* (Італія, ФРН): вся виконавча влада практично реалізується урядом; уряд несе відповідальність перед парламентом, на чолі уряду перебуває лідер політичної сили, яка має парламентську більшість; парламент може відправити уряд у відставку шляхом висловлення йому вотуму недовіри у будь-який час. Повноваження президента в парламентській **Р.** більшою мірою є формальними; у парламентській **Р.** Президент зазвичай призначає й звільняє уряд, але на відміну від президентської, де він це робить самостійно, президент фактично має призначати прем'єр-міністром кандидатуру парламентської більшості; акти, які видає президент в пар-

ламентській **Р.**, як правило, набувають чинності після підписання їх прем'єр-міністром. **Р.** змішаного типу, або напівпрезидентська, напівпарламентська **Р.** (Франція, Польща) характеризується рівноцінним розподілом владних повноважень між президентом й парламентом. Уряд у такій **Р.**, як правило, перебуває в прямій залежності як від президента, так й від парламенту.

© Ребкало В.А., Лагутов Ю.Е.

РЕСУРСИ (від фр. *ressource* – допоміжний засіб) – основні елементи виробничого потенціалу, які має в розпорядженні система і які використовуються для досягнення конкретних цілей економічного розвитку. Система будь-якого рівня охоплює такі **Р.**: природні, технічні, технологічні, кадрові, просторові, часові, структурно-організаційні, інформаційні, фінансові, нематеріальні.

© Сурмін Ю.П.

РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – сукупність реальних і потенційних можливостей, засобів і резервів матеріального і нематеріального характеру, якими володіє держава для підтримки належного функціонування та розвитку суспільства.

Виділяють такі типи **Р.з.д.у.**: ресурси влади та управління, які використовує суб'єкт управління для забезпечення впливу на інших учасників владно-управлінських відносин (одночасне використання органами влади правових, організаційних, економічних, політичних, інших важелів впливу на об'єкти управління, кадровий потенціал, повноваження, засоби примусу та регулювання); *утилітарні ресурси* – матеріальні та інші соціальні блага, пов'язані із задоволенням повсякденних інтересів, побутових потреб людей (пільги, привілеї); *примусові ресурси* – заходи і засоби державного примусу (засоби адміністративного (штрафи, санкції, дисциплінарна відповідальність) впливу, кримінальна відповідальність); *нормативні ресурси* – засоби впливу на ціннісні орієнтації та норми поведінки людини (правові норми, норми моралі, культури спілкування та поведінки, звичаї, традиції); *політичні ресурси* – політичні регулятори відносин між людьми, групами, громадсько-політичними об'єднаннями, рухами, партіями; *правові ресурси*, що базуються на правосвідомості

громадян і характеризуються якістю законів та підзаконних актів, їх виконанням (закони, укази президента, постанови Кабінету Міністрів, накази, розпорядження, рішення); *економічні ресурси* містяться і використовуються в процесі матеріального виробництва товарів і послуг, необхідних для суспільного і особистого споживання (матеріальні, виробничо-технічні, природні ресурси, фонди, фінанси, державні резерви); *мотиваційні ресурси* характеризують здатність підвищення або зниження соціального статусу як суспільно значущої ролі людини відповідно до соціальної стратифікації (освіта, професія, посада, престиж, матеріальне забезпечення); *культурно-інформаційні ресурси* – духовні цінності, знання, інформація та засоби їх одержання і поширення (інститути науки і освіти, засоби масової інформації та комунікації); *силові ресурси* – засоби й апарат фізичного впливу, що здійснюють попереджувальний і каральний вплив (армія, міліція, служба безпеки, суд, прокуратура та їх атрибути: озброєння, військова техніка, в'язниці тощо); *демографічні ресурси* – люди як універсальне джерело інших ресурсів (створювачі матеріальних благ (економічні ресурси); солдати (силові ресурси); носії культури, знань та інформації (наукові та культурно-інформаційні ресурси)); *людські ресурси* – кадровий потенціал працівників органів влади, безпосередньо зайнятих у процесі реалізації державного управління (трудові ресурси, адміністративно-політична еліта, кадровий склад органів державної влади).

Реалізація цілей державного управління потребує перетворення необхідних ресурсів, тому одне з основних завдань діяльності системи органів державної влади полягає у розробці механізмів їх раціонального розподілу та ефективного використання.

© Набока Л.В.

РЕСУРСИ КАДРОВІ – частина трудових професійно підготовлених ресурсів суспільства, спроможних брати участь у різних сферах суспільно корисної діяльності, виконання як виробничих, так і розпорядчо-управлінських та керівних функцій. **Р.к.** характеризуються кількісними та якісними показниками, рівнем професійної підготовки, організаційно-посадовою стратифікацією, віковою і статевую структурою, рівнем трудової і

творчої активності. Відповідно найбільш досвідчена, висококваліфікована, зі спеціальною професійною підготовкою частина **Р.к.** у суспільстві складає *ресурси державно-управлінських кадрів*, що працюють в органах державної влади та органах місцевого самоврядування.

© Іванченко Ю.Г.

РЕСУРСНИЙ ПІДХІД – підхід, в основу якого покладено питання про ресурси як джерела й одночасно обмеження здійснення будь-якої суспільної діяльності. На рівні держави **Р.п.**, насамперед, передбачає виділення стратегічних ресурсів і прагнення ефективного управління ними.

© Михненко А.М.

РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ – принцип, за якого розв’язання проблем, у тому числі управлінських, досягається за умови мінімальних витрат наявних ресурсів (економічних, людських, інформаційних, фінансових, матеріальних, часових). Цей принцип набуває характеру глобального внаслідок значного скорочення світових природних ресурсів на тлі високих темпів зростання чисельності її населення.

© Бакуменко В.Д.

РЕФЕРЕНДУМ – всенародне голосування (опитування) у найважливіших питаннях державного або суспільного життя. Одна з форм прямої демократії. **Р.** поділяються на загальнонаціональні і місцеві, конституційні (затверджують нову конституцію або поправки до неї) та законодавчі (предмет **Р.** – проект закону або діючий закон), обов’язкові й консультативні. В Україні 1 грудня 1991 р. проходив **Р.**, що підтвердив Акт про державну незалежність країни, який прийняла Верховна Рада України 24 серпня 1991 р. Умови і порядок проведення **Р.** в Україні визначаються відповідно до Конституції України і Законом про всеукраїнський та місцеві референдуми. **Р.** водночас з виборами є вищим безпосереднім виявом влади народу.

© Малик Я.Й.

РЕФОРМА – у найзагальнішому розумінні є перетворенням, зміною, перевлаштуванням певного об’єкта, що передбачає його перехід у новий якісний стан. Стосовно сус-

пільного життя **Р.** розглядається як активний, керований еволюційний шлях розвитку, що відрізняється як від революційного, так і від спонтанного еволюційного шляху.

© Кравченко С.О.

РЕФОРМА ВІЙСЬКОВА – сукупність кількісних і якісних перетворень збройних сил, військових органів управління, оборонно-промислового комплексу і пов’язаних з ним органів державного управління, спрямованих на приведення її у відповідність із реальними і внутрішніми умовами. **Р.в.** зумовлюється зміною геополітичної обстановки, ролі та місця держави у світі, її новими політичними завданнями, появою нових засобів і способів збройної боротьби, економічними факторами, зміною рівня промислового виробництва тощо й знаходять правове закріплення в законах, воєнних доктринах, військових статутах та інших документах.

© Ситник Г.П.

РЕФОРМА КОНСТИТУЦІЙНА – заміна конституції або зміна її основних положень. Такі положення стосуються засад організації економічного, соціального, політичного і духовного життя суспільства, способу організації державної влади (форми державного правління), способу територіальної організації держави (форми державного устрою), основ взаємовідносин держави та особи. Заміна конституції відбувається, зокрема, під час зміни суспільного і державного ладу. Найдоцільнішим шляхом заміни конституції є прийняття нової конституції в порядку, передбаченому попередньою конституцією. Це дає можливість легітимно ввести нову конституцію за відповідної зміни співвідношення політичних сил і уникнути нелегітимної, іноді насильницької, зміни суспільного і державного ладу. Різновидом **Р.к.** є прийняття нової редакції конституції за збереженням її попередньої дати. Часткові, незначні зміни (вилучення або доповнення) тексту конституції, що не зачіпають її основних положень, як правило, не вважаються **Р.к.**

© Письменний І.В.

РЕФОРМА ПОЛІТИЧНА – перетворення, зміна, переустрій політичного життя суспільства (відносин, порядків, інститутів, установ), що здійснюються без зміни основ існуючого ладу. **Р.п.**, як правило, охоплює

прогресивні перетворення у політичній системі суспільства, політичних відносинах, суспільному житті тощо. **Р.п.** передбачає еволюційний розвиток суспільства та інститутів влади. **Р.п.** здійснюється за одним з трьох способів: зверху (автократичні правителі розуміють необхідність зміни системи політичної влади і за своєю волею та саме на цих засадах здійснюють програму політичних перетворень, яку самі ж і розробляють); через зречення влади (відмову від влади панівних політичних сил, які зрозуміли безперспективність свого владарювання); поступове реформування влади погодженими зусиллями політичних сил, які перебувають при владі та в опозиції (процес поступових змін і перетворень у владних відносинах, наповнення їх новими зразками політичної культури, взаємних поступок, переговорів, звернення до компромісів та ін.). **Р.п.** є корисною для будь-якого суспільства, оскільки вона забезпечує запобігання насильницьким методам, конфронтації й політичним конфліктам, безкризовий прогресивний розвиток і поступове вдосконалення політичної системи суспільства.

© Бакуменко В.Д., Князєв В.М.

РЕФОРМИ СУСПІЛЬНІ – якісні еволюційні суспільні зміни з такими визначальними характеристиками: спрямованість на прогресивний суспільний розвиток, тобто на підвищення якості життя переважної більшості громадян країни; відносно повільний та поступовий характер змін, що сприяє їх органічності для суспільства, стабільності суспільного розвитку, уникненню насильницьких методів і кризових явищ; здійснення під проводом державної влади, тому їй дієздатність та ефективність мають ключове значення для успішного реформування; цілеспрямованість, тобто неможливість здійснення реформ без чіткого цілепокладання; законність, що зумовлює важливість конституційного і законодавчого забезпечення реформаторських змін; збереження основ існуючого ладу, що з урахуванням наявності конституцій в більшості сучасних держав доцільно трактувати так, що реформи не порушують основ саме конституційного ладу.

Р.с. можна класифікувати за різними ознаками. Зокрема, за масштабом їх можна поділити на: системні, що охоплюють усі основні

сфери суспільного життя; загальні, що передбачають одночасні зміни мінімум у двох сферах суспільного життя (наприклад економічній та соціальній); сферні, що змінюють лише одну суспільну сферу (наприклад економічну); галузеві, що перетворюють окремі суспільні підсистеми (наприклад промислову, освітню або державно-управлінську); елементні, що змінюють окремі елементи певної суспільної підсистеми (наприклад певний виробничий комплекс або систему наукових установ у певній галузі). За глибиною змін розрізняють **Р.с.**: кардинальні, що принципово оновлюють суспільні об'єкти; удосконалюючі, що лише покращують суспільні об'єкти, але докорінно їх не оновлюють. **Р.с.** характеризуються також певним організаційно-правовим рівнем: державні, що започатковуються та реалізуються вищими органами влади; відомчі, що відбуваються під проводом міністерств та інших відомств даного рівня; місцеві, що організуються місцевими органами влади. **Р.с.** можуть мати різну соціальну базу, тобто або нав'язуватися правлячою елітою, або проводитися під тиском народних мас.

За тривалістю здійснення серед **Р.с.** розрізняють прискорені, нормальні та уповільнені, а за характером процесу реформування – навздогінні, випереджальні, сталого зростання, імітаційні тощо. У сучасному світі **Р.с.** визнані найбільш ефективним шляхом прогресивного суспільного розвитку. Навіть глибокі, докорінні перетворення суспільного життя здійснюються з оперттям на комплекс **Р.с.**, які, зокрема, розглядаються як найбільш імовірна форма подальшого розвитку постіндустріальних суспільств.

© Кравченко С.О.

РЕФОРМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – реформи, зміст яких залежить від розуміння державного управління як об'єкта реформування. Виходячи з широкого розуміння **Р.д.у.** передбачає зміни: системи органів, що включає інститут глави держави, органи законодавчої і виконавчої влади, конституційного та адміністративного судочинства, прокуратури; управлінської діяльності зазначеної системи органів як поєднання політичних, правових та адміністративних функцій. У вузькому розумінні **Р.д.у.** обмежуються лише системою органів вико-

навчої влади, які здійснюють адміністративні функції. Зміни у галузі державного управління мають бути органічно вбудовані в процеси суспільних перетворень, спрямованих на прогресивний розвиток суспільства. У цьому зв'язку вкрай важливе значення має синхронізація **Р.д.у.** з перетвореннями в усіх галузях суспільного життя, для якої доцільно використовувати такий підхід: цілі **Р.д.у.** ставляться на основі потреб реформування інших суспільних галузей, а можливості перетворень у цих галузях визначаються виходячи з реальних змін у системі державного управління.

© Кравченко С.О.

РИЗИК – ситуативна характеристика діяльності соціальних суб'єктів, що полягає в невизначеності її результату і настанні несприятливих наслідків. Розгляд суті **Р.** можливий як в статичному, так і в динамічному значенні. У статичному значенні суть **Р.** полягає в способі його виразу, що диференціюється залежно від сфери його задоволення. Відповідно до цього розуміння **Р.** підрозділяється на різні види: економічний, соціальний, політичний, екологічний, фінансовий та ін. У динамічному значенні суть **Р.** полягає у відмінності ступеня його розподілу пропорційно масштабу очікуваних втрат від настання події. Тому найменший ступінь несприятливих наслідків властивий допустимому **Р.**, середня – критичному і найвища – катастрофічному.

© Ахламов А.Г.

РИЗИК ПОЛІТИЧНИЙ – імовірність виникнення негативних наслідків дій або бездіяльності суб'єктів політичних відносин. Повністю нейтралізувати **Р.п.** в управлінській діяльності неможливо. **Р.п.** є важливою, невід'ємною складовою управлінської діяльності, що здійснюється в ситуації того чи іншого ступеня невизначеності, браку інформації та необхідності вибору між кількома варіантами управлінських рішень. Можна лише управляти ризиком, зменшувати його рівень. Управління **Р.п.** являє собою планування та здійснення заходів, спрямованих на зменшення рівня імовірності негативних наслідків та збільшення вірогідності позитивних результатів діяльності суб'єкта політики щодо досягнення визначених ним політичних цілей. **Р.п.** зумовлює необ-

хідність удосконалення технологій прийняття управлінських рішень, методів їх реалізації відповідно до конкретних обставин ситуації, що склалась.

© Дацюк А.В.

РИЗИКУ ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – невизначеність, пов'язана з можливістю виникнення під час реалізації державного управління несприятливих ситуацій та наслідків, яка виявляється у неповноті або неточності інформації, а також у пов'язаних із цим витратах і результатах. Основними факторами **Р.д.у.** є: нестабільність законодавства, нестабільність економічної та соціальної ситуації, невизначеність політичної ситуації, неповнота або неточність наданої інформації, невизначеність цілей, інтересів та поведінки учасників державно-управлінських відносин, зміна влади, зовнішньополітичний та зовнішньоекономічний ризик, технологічний ризик, стихійні лиха. Типові заходи щодо попередження **Р.д.у.** такі: планування дій у позаштатних ситуаціях (метод перевірки стійкості системи, метод коригування параметрів проекту, метод формалізованого опису невизначеності); наявність координаційного центру на випадок позаштатних ситуацій; механізми захисту інтересів учасників і попередження неправомірних або загрозливих дій з боку окремих учасників державно-управлінських відносин. Класифікація ризиків управління:

- природний (обумовлений негативним впливом стихійних факторів природи);
- організаційний (обумовлений внутрішніми факторами, що діють усередині установи. Такими факторами можуть бути кваліфікаційні якості працівників, принципи діяльності, ресурси, якість і рівень їх використання);
- особистісний (виникає в тому випадку, коли від конкретної людини, її ділових і моральних якостей залежать кінцеві результати діяльності). Особливо актуальний даний вид ризику під час прийняття серйозних рішень, виконання спеціальних завдань, добору керівника й формуванні робочих груп;
- виробничий (обумовлений освоєнням нової техніки, технології й здійсненням виробничої діяльності).

Класифікація ризиків державного управління:

- політичний (характеризує можливість зміни суспільно-політичного клімату в країні й регіоні, а також перспективи розвитку);

– регіональний (характеризує особливості регіону, у якому планується або вже здійснюється діяльність);
– законодавчий (обумовлений можливістю різкої зміни різних законодавчих актів, що впливають на діяльність, що планується).

© Бакуменко В.Д., Орлов О.В.

РИМСЬКИЙ КЛУБ – міжнародна неприбуткова та неурядова організація, “глобальний мозковий центр та осередок інновацій та ініціатив”. **Р.к.** засновано у 1968 р. італійським економістом та громадським діячем А.Печчеї. Об’єднує найавторитетніших науковців (багато з яких є нобелівськими лауреатами), бізнесменів, міжнародних чиновників високого рангу, глав держав та екс-глав держав з усього світу, “які переконані в тому, що майбутнє людства не визначено раз і назавжди і, що кожна людина може зробити свій внесок у покращення наших суспільств”. Основні напрями діяльності **Р.к.**: аналіз стратегій розвитку цивілізації, обґрунтування небезпечності неоколоніалізму та гонки озброєнь, пошук альтернатив розвитку людства, об’єднання зусиль світової громадськості заради збереження довкілля й досягнення соціальної справедливості у світі. Основна форма діяльності **Р.к.** – підготовка наукових праць у вигляді доповідей. Перша ж така доповідь під назвою “Межі росту” (автори: Денніс Мідоуз та ін., опублікована у 1972 р.) викликала широкий резонанс в усьому світі, змусила керівництво багатьох країн та міжнародних організацій замислитися над глобальними проблемами людства. **Р.к.** підготовлено та опубліковано 33 доповіді. Крім того, під егідою організації здійснюється випуск інших публікацій, проводяться міжнародні конференції тощо. До складу **Р.к.** входить 100 дійсних членів, які не обіймають високих офіційних посад і не представляють інтересів окремих держав, а також асоційовані, почесні та інституційні члени. Дійсні та асоційовані члени обираються на 5 років з можливістю продовження терміну. **Р.к.** намагається дотримуватися збалансованого представництва різних регіонів, країн, професій, статей серед дійсних членів. Дійсним членом **Р.к.** є Б.Гаврилишин – президент Міжнародного інституту менеджменту (Київ), почесний консул України в Швейцарії. Б.Гаврилишин є автором доповіді **Р.к.** “Дороговкази в майбутнє. Назустріч ефективнішим сус-

пільствам” (1981 р.). Почесним членом **Р.к.** є Б.Патон – президент НАН України. Як інституційний член до **Р.к.** входить Українська асоціація Римського клубу, яку очолює В.Вовк – асоційований член Римського клубу, консультант комітетів Верховної Ради України.

© Казакевич Г.М.

РИМСЬКІ УГОДИ – міжнародні правові документи, що підписали в Римі 25 березня 1957 р. Франція, Німеччина, Італія, Бельгія, Нідерланди й Люксембург. Це два договори, які засновували *Європейське Економічне Співтовариство* (ЄЕС) і *Європейське співтовариство з атомної енергії* (Євroatом). Насамперед завданням ЄЕС було забезпечення вільного руху товарів, послуг, робочої сили й капіталу та вільної й неспотвореної конкуренції. Цьому мали сприяти гармонізація законодавства, технічних норм та координація економічних політик країн “шістки”. Солідарність між державами – членами Спільноти виявилась у запровадженні спільних сільськогосподарської, транспортної і торгівельної політик (із спільним митним тарифом щодо третіх країн), а також у створенні Європейського соціального фонду та *Європейського інвестиційного банку*. ЄЕС виступало також за загальну й поступову лібералізацію світової торгівлі, відкидаючи тезу про “європейську торгівельну фортецю” як ідею повністю відкритого ринку. У межах цього підходу Спільнота встановила режим асоціації з колишніми колоніями деяких держав-членів. Тобто економічне зближення й досягнення загального економічного та соціального прогресу базувалося на двох основних інструментах: побудові спільного ринку і запровадженні спільних політик. Виходячи зі своєї суті й значення Договір про ЄЕС домінував над іншими Європейськими договорами. У преамбулі Договору країни – засновники ЄЕС заявили про своє прагнення закласти основи більш тісного союзу між європейськими народами, ліквідувавши бар’єри, які розділяли Європу, що, у свою чергу, дало б змогу посилити захист миру й свободи. Договір передбачав можливість розширення ЄЕС за рахунок інших європейських держав. Головними цілями Співтовариства визначалися: забезпечення економічного і соціального прогресу країн-членів, а також постійне поліпшення умов життя й праці народів цих

країн. Співтовариство прагнуло досягти зміцнення і більш тісного зближення національних економік, а також забезпечення їх гармонійного розвитку шляхом зменшення відмінностей між різними регіонами й подолання відсталості менш розвинених районів. Провідна мета інститутів Співтовариства за **Р.у.** – створення Спільного ринку між державами-членами, що містила три принципових аспекти:

- формування митного союзу, що передбачав вільне переміщення товарів, робітників, послуг і капіталів;

- здійснення спільної торгівельної політики щодо третіх країн і запровадження спільного митного тарифу (СМТ);

- проведення спільної політики в галузі сільського господарства й транспорту.

Договір передбачав заснування Європейського соціального фонду (ЄСФ), який мав сприяти врегулюванню питань зайнятості, та Європейського інвестиційного банку (ЄІБ). Наднаціональний характер діяльності ЄЕС мав формуватися поступово: рішення спочатку мали ухвалюватися одностайно, згодом – кваліфікованою більшістю голосів. Ст. 235 Договору надавала країнам-членам можливість проводити спільну політику у сферах, не регламентованих Договором, що давало змогу ЄЕС здійснювати безліч різноманітних політик без внесення змін в установчий Договір.

Другий Римський договір засновував Європейське співтовариство з атомної енергії (Євроатом), яке мало створити умови розвитку для потужної атомної індустрії з метою збільшення європейського енергетичного потенціалу. Договір передбачав створення спільного ринку ядерних матеріалів і обладнання, розробку спільного ядерного законодавства, створення спільної системи постачання, системи мирного використання ядерної енергії, розробку спільних стандартів безпеки щодо здоров'я та захисту населення від іонізуючого випромінювання. Фундаментом технологічного прогресу в атомній промисловості Європи мали стати наукові дослідження, здійснювані в Спільному дослідницькому центрі. Таким чином, *Євроатом* не ставив за мету монополізацію в масштабі шести країн виробництва атомної енергії чи зброї. Його головною метою було постачання на прийнятних умовах енергії, вкрай необхідної Європі, та забезпечення більшої незалежності коаліції шести країн у сфері атомного виробництва.

Обидва договори покладалися на діяльність наднаціонального виконавчого органу (на початку окремого для ЄЕС та Євроатому) – Комісії, яка підпорядковувалася рішенням міжурядових Рад Міністрів і контролю спільних парламентській Асамблеї європейських спільнот. Необмеженість у терміні дії Римських договорів і насамперед більш загальний і абстрактний характер “рамкового договору” про ЄЕС (на відміну від детальних і точних положень “договорів-регламентів” про ЄСВС та Євроатом) відкривали широкі перспективи для поглиблення інтеграційного процесу. Обидві угоди мали одну спільну рису. Вище правління ЄСВС замінялося Радою міністрів як ключового органу в інституціональній системі європейських співтовариств. У ЄЕС постійне поточне управління справами Співтовариства покладалося на Комісію, яка складалася з дев'яти членів, призначених за спільною згодою країн-учасниць. Головне завдання Комісії полягало в забезпеченні належного функціонування й розвитку Спільного ринку. Європейська парламентська асамблея, що була покликана здійснювати консультативні й контролюючі функції, спільна для ЄЕС, ЄСВС, Євроатому, складалась із 142 парламентарів, призначених національними парламентами. Вона могла двома третинами голосів накласти вето на ухвали Комісії ЄЕС. Договір заснував дорадчий Економічний та соціальний комітет, а також Суд. Договір про Євроатом засновував структури, подібні до установ ЄЕС (Рада міністрів, Комісія в складі п'яти членів, Науковий комітет, Суд, Економічний та соціальний комітет).

© Фесенко Н.С.

РИНОК ПРАЦІ – найважливіший елемент ринкової економіки, що становить механізм узгодження інтересів роботодавців (пред'явників попиту на працю) і найманої робочої сили (продавців робочої сили). Головні складові **Р.п.** праці – сукупна пропозиція та сукупний попит.

© Шевченко С.Г.

РИТУАЛ ПОЛІТИЧНИЙ (від лат. *ritualis* – обрядовий, *ritus* – урочиста церемонія, культовий обряд) – стандартизоване повторення політично значущих дій, ідеологічно санкціонованих та драматично інсценізованих з метою регулярного підтвердження та укріплення соціально-політичного порядку. У пер-

вісному значенні ритуал – порядок обрядових дій, церемоніал, пов'язаний із встановленням або підтримкою соціальної упорядкованості. Соціально-політична суть ритуалу полягає в багатократному посиленні колективної згуртованості учасників через використання ідеологічних міфологем та процесуальних символів. Функціями **Р.п.** є структуризація, інтеграція, мобілізація суспільства, підтримка його цілісності. **Р.п.** підтримують емоційний консенсус та стабільність у суспільстві, слугують інструментом легітимації влади, сприяють взаєморозумінню держави та соціуму, що перетворює їх на потужний ресурс державотворення.

© Мамонтова Е.В.

РІВЕНЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ – показники розвитку економіки країни, що включають дані про сукупний суспільний продукт, національний дохід на душу населення, використання природних ресурсів, організацію та ефективність економіки.

© Михненко А.М., Борисевич С.О.

РІВЕНЬ ЖИТТЯ (англ. *Standard of living*) – стандарт, який відображає забезпеченість населення необхідними матеріальними благами та послугами, досягнутий рівень їх споживання та ступінь задоволення раціональних потреб; характеризує матеріальний добробут окремої людини і визначає узагальнений результат діяльності економіки країни за певний період; рівень задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб населення, що гарантується соціально-правовим забезпеченням умов життєдіяльності населення і обмежується рівнем економічного розвитку держави.

© Петрос О.М.

РІВНІСТЬ ПОЛІТИЧНА – демократичний принцип рівності людей, за яким нікому не може бути надано переваг на підставі походження, мови, місця народження і проживання, національної, расової, статевої належності, віросповідання, політичних поглядів. **Р.п.** передбачає рівний доступ громадян до обіймання державних посад, рівні можливості їх участі у прийнятті спільних рішень.

© Князєв В.М.

РІВНІСТЬ СОЦІАЛЬНА – становище індивідів, соціальних груп, прошарків, класів у суспільстві, що забезпечує їхнє однакове ставлення до засобів виробництва, їхні однакові

політичні і цивільні права, схожість соціальних статусів і можливостей. **Р.с.** – це стан суспільних відносин, який характеризується відсутністю чи неістотними соціально-класовими відмінностями. **Р.с.** – один з основних (поряд зі свободою, справедливістю, рівністю) ідеалів справедливого суспільства. Ідея **Р.с.** належить до загальнолюдських, гуманістичних цінностей. Відсутність **Р.с.** (соціальна нерівність) – головне джерело суспільного прогресу, що стимулює людей до соціальної активності: одних до того, щоб піднятися вгору, а інших – до того, щоб не опуститися вниз.

© Ярош Н.П.

РІЗНОМАНІТНІСТЬ – властивість систем будь-якої природи характеризуватися різними станами. У.Р.Ешбі запропонував концепцію, центральне місце в якій займає *обмеження різноманітності*. Закон необхідної різноманітності, сформульований ним таким чином: різноманітність керуючої системи повинна бути більшою за різноманітність керованого об'єкта.

© Сурмін Ю.П.

РІШЕННЯ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКЕ (англ. *public administration decision*) – зроблений суб'єктом державного управління усвідомлений вибір цілеспрямованої дії з перетворення соціальної дійсності, виражений в державно-управлінському акті, що видається органом публічної влади або посадовцем відповідно до його компетенції і в межах наданих повноважень. Форми **Р.д.-у.** визначаються Конституцією і законодавством України. **Р.д.-у.** класифікуються за суб'єктами прийняття, за цілями та тривалістю дій, за нормативною природою, за змістом, за обов'язковістю виконання тощо. Основні етапи прийняття **Р.д.-у.**: 1) підготовка – виявлення та діагностика проблеми, формулювання обмежень та критеріїв, визначення можливих альтернатив; 2) оцінювання альтернатив, вибір оптимального варіанта, оформлення рішення; 3) впровадження – організація виконання, контроль за ходом виконання, оцінювання ефективності рішення та, за необхідністю, його коригування. Перспективними напрямками підвищення ефективності **Р.д.-у.** є посилення аналітичної роботи з ідентифікації проблем, на розв'язання яких спрямовано рішення, залучення громадськості до підготовки та реалізації рішень, оптимізація та стандартизація основних проце-

дур прийняття і впровадження **Р.д.-у.** Див. також *Державно-управлінські рішення*.

© Крупник А.С.

РОБОЧА МОВА – мова, офіційно визначена для спілкування, листування, опрацювання інформації, створення документації під час різноманітних міжнародних зустрічей: конгресів, симпозіумів, конференцій, семінарів тощо. ООН використовує шість офіційних робочих мов (англійську, арабську, іспанську, китайську, російську, французьку), а секретаріат ООН має дві робочі мови – англійську та французьку (резолюція 2 (I) від 1 лютого 1946 р.). Рада Європи визнає 11 офіційних і робочих мов, проте французька, англійська, та, рідше, німецька мови є мовами спілкування.

© Левченко О.П.

РОЗВИТОК – незворотна, спрямована закономірна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів, унаслідок чого виникає новий їх якісний стан. **Р.** – категорія діалектики, що пов'язана з єдністю та боротьбою протилежностей, суспільний вияв яких визначає суть основних механізмів державного управління. Здійснення державного управління на сучасних засадах вимагає розв'язання суспільно-політичних, економічних та інших суперечностей відповідно до принципів сталого **Р.** За визначенням Комісії ООН зі сталого **Р.**, його мета – задовольняти потреби сучасного суспільства, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. Зокрема, здійснення управління **Р.** населених пунктів на засадах сталого **Р.** вимагає від органів державної влади і місцевого самоврядування впровадження інноваційних технологій у містобудівній діяльності, управлінні комунальним майном, наданні управлінських послуг тощо. Наприкінці ХХ ст. людська цивілізація повністю оформилася в техногенну, засобом життя й розвитку якої є виробництво матеріальних цінностей та благ для подальшого споживання й використання їх людиною. Це зумовило віднести до числа головних об'єктивних протилежностей сучасного суспільства суперечність між теперішнім і майбутнім у людському існуванні, що певним чином конкретизується у суперечності між людською цивілізацією й навколишнім середовищем Землі. Теорія сталого **Р.** суспіль-

ства охоплює всі без винятку аспекти людської життєдіяльності, що, у свою чергу, певним чином позначається на навколишньому середовищі (як соціальному, так і природному). Наукове визначення теорії сталого **Р.** суттєво покращило функціонування інститутів державного та муніципального управління в багатьох країнах світу. Суперечності, що виникають у процесі життєдіяльності людини, актуалізують завдання з реалізації принципів місцевого самоврядування для забезпечення збалансованого суспільного **Р.** Розв'язання зазначених суперечностей дає змогу ефективно використати реальні самоврядні можливості територіальних громад, забезпечуючи сталий **Р.** держави в цілому. Проблематика державного управління суспільним **Р.** однаково актуальна як для країн Європейського Союзу, Японії, США, так і для України, як держави, що здійснює докорінні, якісні соціально-економічні перетворення. Державне управління **Р.** здійснюється в умовах стрімкого скорочення природних ресурсів, що актуалізує вирішення, можливо, найважливішого для нього завдання, а саме: гарантування безпеки майбутніх поколінь. Виходячи з цього відбувається уточнення завдань та функцій органів державної влади і місцевого самоврядування, підвищується увага до принципів споживання територіальною громадою послуг екосистеми (земля, повітря, біосфера, вода), витрати на відновлення якої перекладаються на все суспільство, у тому числі на наступні покоління громадян.

© Безуглий О.В.

РОЗВИТОК ПЕРСОНАЛУ – процес безперервного навчання працівників, управління діловою кар'єрою персоналу, планування і підготовки кадрового резерву. **Р.п.** є складовою загального процесу управління персоналом, пов'язаною із розвитком організації і формуванням професійних кар'єр працівників. Метою **Р.п.** є забезпечення максимального використання усіх можливостей для досягнення цілей підприємства.

Процес **Р.п.** можна розглядати на рівні організації, структурних підрозділів і на рівні окремих працівників. Залежно від цього визначають конкретні заходи з **Р.п.**

Головні засади **Р.п.** ґрунтуються на положеннях *теорії людського капіталу*, відповідно до якої люди генетично мають певний набір якостей і властивостей, які можуть бути роз-

виненими. Звідси виникає потреба в інвестуванні у **Р.п.** Процес інвестування у **Р.п.** (людського ресурсу) розглядається в економічному аналізі не лише як витрати на утримання персоналу, але і як чинник, що впливає на зростання продуктивності праці. Спосіб інвестування залежить від стратегії управління персоналом і потребує відповідної моделі **Р.п.** – визначення загальних напрямів дій, у межах яких планують і реалізують заходи, використовують відповідні інструменти, спрямовані на оптимізацію складових кадрового потенціалу.

У світовій теорії розрізняють 4 моделі людини, залежно від яких вибирають стратегію управління персоналом. Перша модель була запропонована Платоном та Аристотелем, відповідно до якої людина є розумною істотою, а тому головна увага приділяється розвиткові розумових здібностей. Друга модель, що розроблена Ж.-Ж.Руссо, І.Песталоцці, Л.Фроєбелем, пропонує розглядати людину як таку, що відчуває, тому головна увага в процесі розвитку спрямована на максимальне використання відчуттів та здібностей особистості. Третя модель людини, що запропонована І.Павловим, Е.Торндайком та Б.Скіннером розглядає поведінку людини, а єдиним критерієм навчання є поведінка, що демонструється. Четверта модель людини, що розроблена С.Вертхаймером та Ф.Коелером, розглядає комплексне сприйняття людини, в основу моделі покладено цілісний образ предмета та важливість сприйняття інформації в навчанні.

А.Маслоу запропонував використовувати для **Р.п.** механізм мотивації з огляду на ієрархію потреб людини. Послідовники теорії А.Маслоу запропонували мотиви ділової кар'єри, через які можна спонукати людину до розвитку.

Управління **Р.п.** – розроблення й реалізація заходів для досягнення показників професійних компетенцій працівників відповідно до стратегії розвитку організації.

Складовими управління розвитку компетенцій персоналу є підвищення кваліфікації кадрів та перепідготовка персоналу, підготовка фахівців у вищих навчальних закладах, розвиток культури організації, формування культури технологічних та управлінських процесів, організація роботи з резервом кадрів.

Суть управління розвитком компетенцій працівників полягає в управлінні процесами здобуття ними знань, набуття навичок, необхідних для трудової діяльності відповід-

но до специфіки організації та системи взаємовідносин у ній.

Управління **Р.п.** включає також професійне навчання персоналу – систематичний процес формування у працівників підприємства теоретичних знань, умінь та практичних навичок, необхідних для виконання роботи.

У сучасних умовах розвитку науково-технічного прогресу процес старіння професійних знань і навичок іде значно швидше. Тому навчанню та **Р.п.** приділяється велика увага.

© Жадан О.В.

РОЗВИТОК СИСТЕМИ – якісні перетворення субстрату, структури, зв'язків і функцій системи, що здійснюються під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів.

© Сурмін Ю.П.

РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА СОЦІАЛЬНИЙ – специфічні зміни в суспільстві внаслідок соціальних процесів, у ході яких відбуваються кількісні і якісні перетворення соціальної системи та її підсистем (соціальних суб'єктів та об'єктів), що приводять до якісного нового стану суспільства: прогресивного, регресивного чи стагнаційного характеру.

© Гриненко А.М.

РОЗДЕРЖАВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ – підхід, що полягає у зменшенні ролі держави в управлінні економічними процесами. Може здійснюватися через: 1) приватизацію частини державної власності; 2) поширення дії конкуренції на підприємства державної форми власності; 3) зменшення частки ВВП, що перерозподіляється державою; 4) розвиток ринкового саморегулювання та, як наслідок, заміну частини вертикальних управлінських зв'язків горизонтальними; 5) розвиток приватного підприємництва. Ефективність **Р.е.** цілком залежить від ступеня координації змін у різних сферах суспільства з боку держави протягом тривалого часу. Така залежність зумовлює доцільність виділення політики роздержавлення як окремого напрямку управління суспільними змінами. Сучасна економічна наука пов'язує необхідність **Р.е.** з більшою ефективністю ринкових структур порівняно з державними.

© Козинський С.М.

РОЗПОДІЛЕНА ПАТЕНТНО-ІНФОРМАЦІЙНА СЛУЖБА (DIPS) – проект

Європейського патентного відомства (ЄПВ), який воно проголосило у 1998 р. **Р.п-і.с.** орієнтована переважно на широку громадськість і задоволення потреб індивідуальних користувачів, а також малих і середніх підприємств. Необхідність забезпечення вільного доступу до патентної інформації була мотивована тим, що вона генерується в ході патентної процедури, оплачуваної за рахунок мит заявників. Тому така інформація доступна всім користувачам патентної системи в безкоштовному режимі, у яких би цілях вона не використовувалася – особистих або комерційних, причому з оплатою тільки виготовлення копій документів і їх доставки. Це створило сприятливі умови не тільки для кінцевих користувачів, але й для інформаційної індустрії, яка використовує дані ЄПВ для надання своїм клієнтам послуг, збагачених додатковими споживчими властивостями, утримуючи прийнятний рівень цін. Поставлене завдання було вирішене забезпеченням полегшеного доступу через Інтернет до самих представницьких у світі інформаційних ресурсів ЄПВ і 19 патентних відомств-членів Європейської патентної організації (ЄПО), що охоплює близько 30 млн патентних документів. Система включає два контури, що розрізняються складом і місцезнаходженням інформаційних ресурсів. Перший контур призначений в основному для поточного сповіщення на національному рівні, а другий – для повнішого “глобального” обслуговування з обхватом ретроспективи.

Другий контур забезпечує доступ до баз даних ЄПВ, які містять інформацію про патентні документи ЄПВ (бібліографічні дані, англійські реферати і повні описи винаходів) Франції, Німеччини, Швейцарії, США і Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ); Китаю і Японії (бібліографічні дані і англійські реферати), а також бібліографічні бази даних 47 національних і 3 регіональних відомств, низку країн СНД і Євразійське патентне відомство (ЄАПВ).

Розроблений якісний інтерфейс, який пов’язує два контури в єдиний ресурс, доступний за адресою: <http://ep.espacenet.com>. Члени ЄПО, 19 патентних відомств забезпечують через свої сайти вільний доступ як мінімум до дворічних масивів національних патентних документів.

У разі публікації документа в кількох країнах сім’я аналогів представляється в базі даних ЄПВ одним документом. Таблиця скла-

ду сім’ї аналогів дає змогу вибирати документи доступною мовою. На сьогодні ЄПВ забезпечило доступ до європейських патентних документів за 70 років. Документи, опубліковані до 1920 р., можуть бути надані за пошуковими запитами тільки їх бібліографічними даними.

© Маноїленко О.В.

РОЗПОРЯДНИКИ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ

– бюджетні установи в особі їхніх керівників, уповноважені на одержання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов’язань та здійснення видатків з бюджету. Кошти бюджету, які одержують фізичні та юридичні особи, що не мають статусу бюджетної установи, надаються їм лише через розпорядника бюджетних коштів, за яким вони закріплені. За обсягом наданих прав **Р.б.к.** поділяються на головних **Р.б.к.** та **Р.б.к.** нижчого рівня. Головні розпорядники коштів Державного бюджету України затверджуються законом про Державний бюджет України шляхом встановлення їм бюджетних призначень. Головні розпорядники коштів місцевих бюджетів визначаються рішенням про місцевий бюджет.

© Кириленко О.П.

РОЗУМОВСЬКИЙ КИРИЛО ГРИГОРОВИЧ

(18(29).03.1728 – 3(15).01.1803) – останній гетьман України (1750-1764 рр.), граф (1744), генерал-фельдмаршал (1764). Народився у с.Лемеші (тепер Козелецького району Чернігівської області) у сім’ї козака Григорія Розума. Молодший брат Олексія Розумовського – фаворита імператриці Лізавети. З 1746 р. – Президент Імператорської Академії Наук (1746 р.). Підтримував наукові дослідження М.Ломоносова. У лютому 1750 р. на козацькій раді у м.Глухові обраний гетьманом України. Провів судову реформу, реформу козацького війська та системи освіти, виступав за розширення зовнішньополітичних прав України. У 1762 р. брав активну участь у двірцевому перевороті на користь Катерини II. Згодом під тиском імператриці подав рапорт про відставку. У 1768-71 рр. **Р.** – член Державної Ради, згодом відійшов від державних справ.

© Казакевич О.М.

РОЗШИРЕННЯ ЄС (EU Enlargement) – процес збільшення Європейського Союзу за рахунок вступу до нього нових держав-

членів. Процес європейської інтеграції розпочався 18 квітня 1951 р., коли перші шість держав-засновниць – Франція, Німеччина, Італія, Бельгія, Нідерланди Люксембург – підписали Паризький договір про створення Європейського Співтовариства вугілля та сталі. У результаті п'яти хвиль розширення Співтовариства кількість його держав-членів збільшилася до 25.

Перше РЄС відбулося 1 січня 1973 р., коли до нього приєдналися Велика Британія, Данія та Ірландія. Норвегія, яка також подавала заяву на вступ, членом Співтовариства не стала через негативні результати національного референдуму від 25 вересня 1972 р., коли 53,5 % голосів висловились проти вступу. Унаслідок другого РЄС 1 січня 1981 р. до Співтовариства приєдналася Греція, яка попри негативний висновок Комісії, що вважала її “найменш готовою”, зуміла майстерно провести переговори про вступ і стати десятою державою-членом Європейського Співтовариства.

Третє РЄС завершило процес європейської інтеграції держав Південної Європи, який розпочала Греція. 1 січня 1986 р. державами – членами Співтовариства стали Іспанія та Португалія, вступ яких був ускладнений низкою економічних, структурних та адміністративних питань. У зв'язку із отриманням внутрішнього самоврядування 1 лютого 1985 р. за результатами національного референдуму зі складу ЄС вийшла Гренландія, яка як автономна територія Данії приєдналася разом з нею до Співтовариства у 1973 р.

У 1987 р. заяву на вступ подала північно-африканська країна Марокко, але вона була відхилена Радою через те, що не відповідала формальному критерію належності до Європейського континенту.

Четверте РЄС відбулося вже після створення ЄС. 1 січня 1995 р. державами – членами Союзу стали Австрія, Швеція та Фінляндія. Норвегія, яка подавала заяву на вступ, знову не стала членом ЄС через негативні результати національного референдуму 28 листопада 1994 р. (52,2% голосів “проти”).

П'яте, безпрецедентне за масштабами РЄС, відбулося 1 травня 2004 р., коли членами ЄС стали Естонія, Латвія, Литва, Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Словенія, Мальта, Кіпр. Уперше державами-членами стали 8 посткомуністичних країн. З 1 січня 2007 р. членами ЄС стали Болгарія та Румунія. Кількість держав – членів Союзу сягає 27.

Для того щоб вступити в ЄС, будь-якій державі-кандидату необхідно відповідати чітко визначеним політичним, економічним та юридичним умовам, які загальновідомі як *Копенгагенські критерії* (прийняті на саміті ЄС у Копенгагені в червні 1993 р.). Відповідно до Договору про заснування Європейського Співтовариства вступ до ЄС кожної конкретної країни має бути схвалений не тільки кожною державою-членом, а й Європейським парламентом.

© Рудік О.М.

РОТАЦІЯ КАДРІВ (від лат. *rotatio* – крутообіг, послідовне, поступове переміщення елементів будь-якої структури) – горизонтальне та вертикальне переміщення працівників на посадах у структурних підрозділах організації, в яких вони працюють, з метою: здобуття ними нових знань, набуття вмінь, професійних навичок, необхідних для кар'єрного зростання; підвищення ефективності їхньої роботи; подолання корупційних явищ в органах влади всіх рівнів.

© Михненко А.М.

РОТАЦІЯ КАДРІВ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – планове службове переміщення або істотна зміна посадових обов'язків працівника. **Р.к.д.у.** – це службове переміщення службовця через підвищення (або пониження) у посаді з розширенням (або зменшенням) кола посадових обов'язків, збільшенням (зменшенням) прав, підвищенням (або зниженням) рівня діяльності, підвищенням рівня кваліфікації, з ускладненням завдань, без підвищення за посадою, але з підвищенням заробітної плати.

© Пархоменко-Куцевіл О.І.

РУЗВЕЛЬТ ФРАНКЛІН ДЕЛАНО (Franklin Delano Roosevelt (1882-1945) – 32-й президент США (1933-1945 рр.), демократ. Був губернатором Нью-Йорка (1929-1933 рр). Став президентом США під час Великої депресії. У лютому 1933 р. всій банківській справі загрожував крах. Однією з галузей, куди відразу після вступу на посаду втрутився уряд, оголосивши чотириденні банківські канікули (Bank holiday) та ввівши “Надзвичайний закон про банки”, була система грошового і кредитного обігу США. Президент започаткував політику “нового курсу”.

Усі заходи в цій галузі слугували трьома цілями: радикальна реформа досить хаотич-

ної банківської справи, нагляд і контроль за торгівлею цінними паперами і, що особливо важливо було на початковій фазі, – створення законних основ для інфляційної політики держави, щоб подолати дефляцію за допомогою нової грошової емісії.

Період, що почався світовою економічною кризою 1929-1933 рр. і завершився перемогою сил антигітлерівської коаліції, посідає особливе місце в історії. Роль **Р.** та його оточення у визначенні принципів та реалізації соціальної та зовнішньополітичної стратегії, спрямованої на збереження і зміцнення економічних і зовнішньополітичних позицій США, виключно велика.

У 1943 р. у Тегерані **Р.**, **Й.Сталін** і **У.Черчилль** обговорювали в основному проблему досягнення перемоги над Третім Рейхом, у Ялті ж у 1945 р. – приймалися основні рішення щодо майбутнього розподілу світу між країнами-переможцями.

Р. завжди залишався прагматичним політиком. Чотири рази переобирався на пост президента країни (що являє собою рекорд в історії США) і обіймав його до самої смерті. З його ім'ям пов'язана також одна із значних сторінок в історії зовнішньої політики і дипломатії США, і зокрема встановлення та нормалізація дипломатичних відносин з Радянським Союзом, участь США в антигітлерівській коаліції. Велика роль **Р.** у формуванні та втіленні в життя так званого “нового курсу” всередині країни, курсу демократичної спрямованості, що відіграло видатну роль у стабілізації економічної та соціальної ситуації в країні в період після глибокої економічної кризи 1929-1934 рр., курсу, що дав змогу уникнути тяжких соціально-політичних потрясінь. **Р.** виявив себе як неординарний, гнучкий політик, який тонко відчуває ситуацію, здатний правильно вгадувати тенденції та своєчасно і точно реагувати на зміну настрою всіх верств суспільства. **Р.** робив все, щоб зберегти і розвинути існуючий суспільно-економічний лад у країні і зміцнити домінуюче положення США в усьому світі.

© Розпутенко І.В.

РУЇНА – період історії України кінця XVII ст., що характеризувався розпадом української державності, військовою інтервенцією з боку сусідніх держав, соціально-економічним та культурним занепадом. За різними оцінками **Р.** охоплює період 1657-87 або

1663-87 рр. У цей час територія України була поділена по Дніпру на Лівобережну та Правобережну, кожна з яких мала власну державну організацію й орієнтувалася у зовнішній політиці на іноземні держави, які намагалися використати ситуацію в Україні на свою користь. Кровопротистояння Правобережжя та Лівобережжя, ускладнене постійним втручанням з боку Польщі, Московської держави та Османської імперії призвели до катастрофічного занепаду України, фізичного винищення значної частини населення. Період **Р.** завершується початком гетьманування **І.Мазепи**, яке позначилося стабілізацією військово-політичної ситуації у Гетьманщині. **Р.** призвела до ліквідації українських державних структур на Правобережжі, значного звуження політичних прав лівобережної Гетьманщини у складі Московської держави, підпорядкування православної церкви України Московському патріархату.

© Казакевич О.М.

РУСЬКА ПРАВДА – перший звід законів Київської Русі, складений у XI-XII ст., важливе джерело для дослідження історії права і суспільних відносин. Відомі три редакції та велика кількість списків пам'ятки. **Р.п.** розкриває адміністративну діяльність княжого апарату, соціальну стратифікацію, кредитно-боргові зобов'язання, господарську діяльність, деталізує спадкові, сімейні, власницькі відносини. Норми **Р.п.** застосовувались і після розпаду Київської держави. **Р.п.** мала вплив на правотворчість руської та гетьманської доби. Зміст **Р.п.** відбиває інституціоналізацію держави доби Київської Русі, відокремлення її від князівської персони; свідчить про занепад архаїчної влади роду на користь держави та її інститутів, гуманізацію суспільних норм.

© Голубчик Г.Д.

РУШІЙНІ СИЛИ ІСТОРІЇ – чинники, що здатні істотно вплинути на перебіг історичних подій (хід історичного процесу). Дія **Р.с.і.** має як позитивну, так і негативну спрямованість залежно від певної ціннісної орієнтації суб'єкта суспільних відносин, його уявлень щодо мети, законів і сенсу історичного буття, яке саме може з різною мірою адекватності відтворювати реальний стан речей, історичних подій, процесів і домінуючих у них сил.

© Михненко А.М.

С

САМОВРЯДУВАННЯ – різновид публічної влади, що формується територіальною спільнотою для самостійного вирішення безпосередньо або через обрані нею органи всіх питань місцевого життя на основі законів і власної фінансової та економічної бази.

© Козюра І.В.

САМОДОСТАТНІСТЬ – якість системи незалежно існувати та розвиватися за стійкого гомеостазу з навколишнім середовищем, коли система спроможна подолати його виклики, надзвичайні ситуації та здатна до кардинальної перебудови. Самодостатня система характеризується значними внутрішніми джерелами розвитку, що дає змогу зберігати незалежність або протистояти факторам навколишнього середовища. Така система відрізняється від інших систем розвинутою самодетермінацією, яка забезпечує попередження подій.

© Сурмін Ю.П.

САМОЙЛОВИЧ ІВАН САМІЙЛОВИЧ (р.н. невід. – 1690) – військовий, політичний і державний діяч козацької України, гетьман Лівобережної України (1672-1687). Народився у сім'ї священика Самійла Самойловича на Житомирщині. Навчався в Києво-Могилянській колегії. Службу в козацькому війську розпочав військовим писарем, згодом – веприцький сотник Гадяцького полку, сотник красноколядинський (1665) Чернігівського полку. Брав участь у повстанні 1668 р. проти російської влади в Україні. У 1668-1669 рр. – наказний полковник та полковник Чернігівський, у 1669-1672 рр. – генеральний суддя. У 1672 р. обраний гетьманом Лівобережної України. У результаті старшинської змови, інспірованої фаворитом російської регентші Софії князем В.Голіциним на козацькій раді на р.Коломі, С. був скинутий з гетьманства та за наказом царського уряду висланий на дові-

чне ув'язнення й заслання до Сибіру. Помер у Тобольську.

© Казакевич О.М.

САМОМЕНЕДЖМЕНТ – безперервний процес індивідуального удосконалення керівником самого себе, максимальне використання власних можливостей, вміння керівника управляти собою, здатність організовувати власну діяльність з метою оптимального й раціонального використання робочого та вільного часу. С. є доповненням до загального менеджменту. Об'єктом та суб'єктом управління у С. виступає одна і та сама особа керівника чи менеджера. Загальний менеджмент передбачає вміння управляти людьми, а С. зосереджений на вмінні управляти собою, своїм часом. С. у вузькому розумінні передбачає вміння управляти власним часом; у загальному – це безперервний процес самовдосконалення керівника.

© Федорчак О.В.

САМООРГАНІЗАЦІЯ – спроможність матеріальних форм до самозародження й саморозвитку, виходити на новий рівень розвитку, протидіяти ентропійним процесам, формувати свою організацію, створювати складну відкриту систему зв'язків між елементами і механізм функціонування цих зв'язків.

© Сурмін Ю.П.

САМООРГАНІЗАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ – важливий інститут місцевого самоврядування, легітимна форма участі членів територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах у вирішенні питань місцевого значення, передбачених чинним законодавством України, через виборні органи, які утворюються жителями, що законно проживають на території відповідного села, селища, міста або їх частин.

Згідно із Законом України “Про місцеве самоврядування в Україні” такими органами

є будинкові, вуличні, квартальні комітети, комітети мікрорайонів, сільські, селищні комітети (ст. 2, 3). При цьому важливими елементами правового статусу органу **С.н.** є його функції, повноваження, структура та організаційні форми діяльності.

Основними функціями **С.н.** є створення умов для участі жителів у вирішенні питань місцевого значення, задоволення їхніх (жителів) соціальних, культурних, побутових та інших потреб шляхом сприяння у наданні їм відповідних публічних послуг, а також участь у реалізації соціально-економічного, культурного розвитку відповідної території (села, селища, міста, району у місті), інших місцевих програм.

Обсяг цих функцій визначається у повноваженнях органів **С.н.** Ці повноваження згідно зі ст. 2 Закону за своєю природою поділяються на 1) власні – віднесені законом до відання цього органу; 2) делеговані – повноваження сільської, селищної, міської ради, якими вона наділяє орган самоорганізації населення з передачею відповідних коштів, а також матеріально-технічних та інших ресурсів, необхідних для її здійснення.

Так, до власних повноважень органу **С.н.** належать: ведення обліку громадян, які проживають у межах території діяльності органу, за віком, місцем роботи чи навчання, а також здійснення прийому громадян і розгляд їх питань по суті; представлення разом із депутатами місцевих рад інтересів жителів будинку, вулиці, мікрорайону, села, селища, міста, району в місті у відповідній місцевій раді та її органах, місцевих органах виконавчої влади; внесення пропозицій до проектів місцевих програм соціально-економічного і культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць та проектів місцевих бюджетів; здійснення контролю за якістю надання громадянам, які проживають у житлових будинках на території діяльності органу **С.н.**, житлово-комунальних послуг, та за якістю проведення у цих будинках ремонтних робіт; організація на добровільних засадах участі населення у заходах щодо охорони навколишнього природного середовища, проведенні робіт з благоустрою, озеленення та утримання в належному стані садиб, дворів, вулиць, парків, кладовищ, братських могил, обладнанні дитячих і спортивних майданчиків, кімнат дитячої творчості, клубів за інтересами та створен-

ня з цією метою тимчасових або постійних бригад, використання інших форм залучення населення; організація допомоги громадянам похилого віку, інвалідам, сім'ям загиблих воїнів, партизанів та військовослужбовців, малозабезпеченим та багатодітним сім'ям, а також самотнім громадянам, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, внесення пропозицій з цих питань до відповідної ради та її виконавчих органів.

До виняткових віднесено ще низку повноважень органів **С.н.** зі сприяння та надання допомоги навчальним закладам, закладам та організаціям культури, фізичної культури і спорту, правоохоронним органам, а також депутатам відповідних місцевих рад в організації зустрічей з виборцями, прийому громадян та проведенні іншої роботи у виборчих округах (ст. 14 Закону та ін.).

© Федоренко В.Л.

САМООРГАНІЗАЦІЯ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – процес забезпечення сумірності між основними елементами державного управління, формування соціально-активних структур, здатних генерувати ідеї, запити, вимоги з урахуванням загальносистемних суспільних інтересів та контролювати наділені владою політичні еліти. Доповнюючи керований розвиток у системі державного управління, самоорганізація виступає детермінантою відтворення чи удосконалення організації останньої. Посилення процесів **С.д.у.** сприяє прояву активної позиції об'єкта управлінського впливу (суспільства) в питаннях формування і перегляду цілей державного управління, налагодження дієвої суб'єктно-об'єктної взаємодії, забезпечення належного перебігу державно-управлінських процесів. **С.д.у.** виступає основою поведінки суб'єктів та об'єктів, яка формує чіткі підходи до підпорядкування елементів державно-управлінської системи загальній меті та виробленню адекватних управлінських механізмів.

© Васіна А.Ю.

САМООСВІТА – процес і результат набуття знань унаслідок самостійної роботи поза систематичним навчанням у стаціонарному навчальному закладі. Якщо об'єднати всі дефініції **С.**, то можна виокремити такі його сутнісні характеристики: **С.** – це вид вільної,

творчої діяльності; це позаінституційна діяльність, що має тісний зв'язок з освітою як системою і соціальним інститутом, будучи компонентом освіти, видом спеціально організованої, систематичної, інституційної діяльності; це вид безперервної освіти; це спосіб самоконструювання особи. Особливо значний потенціал має С. на державній службі, коли відбувається перехід державного службовця від періодичного навчання до безперервного протягом усієї кар'єри.

© Шпекторенко І.В.

САМОРЕГУЛЮВАННЯ – складова регулювання, згідно з якою система регулює себе сама, забезпечуючи зміну станів, функціонування, розвиток.

© Сурмін Ю.П.

САМОРОЗВИТОК – розвиток системи за рахунок внутрішніх ресурсів і джерел відповідно до власної програми. Важливу роль у С. відіграють механізми цілепокладання, за допомогою яких система виробляє цілі розвитку, формує програму; механізми самоорганізації, що передбачають створення зв'язків між елементами, формування організаційних структур; механізми саморегуляції, які включають регуляцію діяльності суб'єкта, а також механізми самоуправління. У процесах С. система є одночасно об'єктом і суб'єктом, що актуалізує необхідність спеціальних управлінських підсистем та участь у С. елементів і підсистем системи.

© Сурмін Ю.П.

САНІТАРНИЙ КОРДОН (фр. *cordon sanitaire*) – узагальнена геополітична назва групи лімітрофних держав, створених під егідою Великої Британії і Франції після першого розвалу Російської імперії вздовж європейських кордонів Радянської Росії, що стримували проникнення комуністичних ідей у країни Заходу в 20-30-х рр. ХХ ст. Буквально поняття С.к. означає один із заходів щодо карантину – карантинну (санітарну) лінію, смугу (зону) відчуження, спеціально створений бар'єр щодо поширення епідемії інфекційної хвороби. Концепція С.к. стала важливим елементом організації Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин. Г.Кіссінджер у своїй книзі “Дипломатія” зазначав, що завдяки Версалю “Росія була відірвана від Європи революційною

драмою і “санітарним кордоном” малих східноєвропейських держав”.

Міністр закордонних справ РФ С.Лавров зауважив, що нині “доводиться стикатися з тим, що сприймається не інакше як відтворення санітарного кордону на захід від кордонів Росії”. Певний час Україна розглядалася як одна з ланок С.к. між Росією і Заходом. Заяви керівників західних держав і блоків щодо ненадання допомоги, несприяння у вирішенні спільних проблем, по суті, ставлять хрест на цій ланці.

© Розпунтенко І.В.

САНКЦІЇ – схвалення і заохочення або нехвалення й покарання за дотримання норм або за відхилення від них. До них відносять правові й неправові заходи щодо ставлення до людини, заборони й впливи.

Відомі чотири типи С.: позитивні й негативні, формальні й неформальні. У реальності спостерігаються поєднання цих двох класів С., які можна представити у вигляді логічного квадрата:

Логічний квадрат соціальних санкцій
Позитивні   Негативні

Формальні	Ф+	Ф-
Неформальні	Н+	Н-

Розрізняють С. формальні позитивні (Ф+) – це публічне схвалення з боку офіційних організацій (нагороди, премії, звання, титули і т.ін.); неформальні позитивні (Н+), що являють собою публічне схвалення з боку громадськості (дружня похвала, компліменти, оплески тощо); формальні негативні (Ф-) – це покарання, передбачене юридичними законами, адміністративними інструкціями тощо; неформальні негативні (Н-) – покарання з боку громадськості (зауваження, глузування, відмова подати руку тощо).

Досить ґрунтовно аналізувалися С. П.Сорокіним (1889-1968) у праці “Загальна соціологія”. Автор виділив три основні форми актів поведінки людей:

– акти дозволене-повинне, які відповідають належному поведінку людей;
– акти, що рекомендують, які не суперечать поданням дозволене-повинне, але це є перевищенням необхідного мінімуму;

– акти заборонені або не дозволені, які порушують установлені норми поведіння. При цьому П.Сорокін обґрунтував три основні форми реагування на чужі вчинки. Належні акти викликають любов і симпатії, акти, що рекомендуються – подяку, любов, симпатію, бажання надати послугу. У відповідь на заборонені акти люди реагують ненавистю й недружелюбністю, переживають образи. Аналізуючи відхилення актів від норми, П.Сорокін характеризує такі поняття, як злочин і подвиг. При цьому під злочином розуміється занадто ненормальний акт, а під подвигом – наднормальний акт. На кожний із цих актів суспільство реагує або покаранням, або нагородою.

Покарання нерідко пов'язане зі стражданнями й позбавленнями людини (перебування людини у в'язниці, покарання дитини батьками шляхом позбавлення розваги і т.ін.). Нагорода, як правило, являє собою суму задоволень, насолод, пільг і вигід. Кари й нагороди впливають на поведінку людей. Але тут немає чіткості й однозначності. П.Сорокін вважав, що вплив С. на мотиви поведінки людей залежить від їх переконання й віри у реальність, стійкість, інтенсивність, невідворотність С., а також від уявлення індивіда про належне й справедливе.

Тенденцією розвитку управлінських С. є їх гуманізація. У практиці управлінської діяльності найбільш успішних корпорацій віддається перевага розробленню чіткого переліку всіх застосовуваних С. відповідно до дій індивідів, а також більше широкому використанню позитивних С.

© Сурмін Ю.П.

САНКЦІЇ МІЖНАРОДНІ – примусові заходи, які вживаються суб'єктами міжнародного права в установленій процесуальній формі у відповідь на правопорушення з метою його припинення, поновлення порушених прав та забезпечення відповідальності правопорушника. С.м. виступають однією з форм примусу в міжнародному праві, реалізацією державою свого права на самооборону. Тому С.м. не можуть мати превентивний характер. Їх мета – захист і відновлення порушених прав.

© Кийвець О.В.

СВІТОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ТОРГІВЛІ (СОТ) – міжнародна організація, мета діяльності якої полягає у регулюванні торговель-

но-економічних відносин учасників на основі пакета угод Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів (1986-1994 рр.). СОТ сприяє подальшій лібералізації світової торгівлі, створенню умов для стабільного і передбачуваного розвитку світової економіки, забезпеченню справедливих умов конкуренції між виробниками товарів та послуг різних країн. У рамках організації справляється вплив на державну торговельну політику шляхом вироблення правил світової торгівлі. СОТ була утворена 1 січня 1995 р. на базі Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ), підписаної у 1947 р., і вступила в дію у 1948 р. Нині СОТ являє собою найбільший і найавторитетніший міждержавний форум для врегулювання проблем багатосторонніх торговельних відносин і реалізації домовленостей Уругвайського раунду. Основні принципи СОТ передбачають: взаємне надання режиму найбільшого сприяння в торгівлі, взаємне надання національного режиму товарам і послугам іноземного походження, регулювання торгівлі переважно тарифними методами, відмова від використання кількісних та інших обмежень, відкритість торговельної політики, розв'язання торговельних суперечок шляхом переговорів. Таким чином, країна, яка є членом СОТ, має більш сприятливі умови доступу на світові ринки товарів та послуг, забезпечує себе від дискримінаційних обмежень у торговельних відносинах завдяки доступу до механізму СОТ з вирішення суперечок, отримує можливість впливу на формування правил міжнародної торгівлі. Водночас вона бере на себе зобов'язання виконувати умови багатосторонніх торговельних угод, яких налічується близько 50 і які регулюють 97% від світового торговельного обігу.

Станом на грудень 2005 р. членами СОТ були 149 країн. Штаб-квартира СОТ розміщена в м. Женеві (Швейцарія), штат постійних співробітників – 500 осіб, річний бюджет становить 130 млн дол.

Діяльність робочої групи щодо приєднання України до СОТ розпочалася 17 грудня 1993 р. До 2008 р. Україна мала статус спостерігача. Процес вступу України до СОТ затягнувся у зв'язку з необхідністю проведення двосторонніх переговорів з країнами-членами СОТ, адаптації вітчизняного законодавства до вимог організації, а також мінімізації

можливих негативних наслідків вступу до СОР для окремих галузей економіки. 5 лютого 2008 р. Генеральна Рада СОР схвалила вступ України до цієї організації. Повноправне членство в організації Україна набула після ратифікації Верховною Радою України протоколу про вступ України до СОР та прийняття відповідного Закону “Про ратифікацію протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі”.

© Григорець Т.В., Казакевич О.М.

СВІТОВИЙ БАНК (World Bank) – міжнародна фінансова організація, що створена за підсумками Бреттон-Вудської конференції, яка відбулася в США в 1944 р. Делегати з 45 країн, у тому числі представники Радянського Союзу, обговорювали питання відновлення економіки та облаштування світового господарства після Другої світової війни.

Радянський Союз був одним з активних учасників Конференції, проте згодом відмовився від участі в діяльності Міжнародного валютного фонду та С.б., оскільки відповідно до статуту не мав можливості впливати на рішення, що приймаються, на відміну від Сполучених Штатів Америки.

У процесі свого розвитку С.б. зазнавав різних структурних змін, тому під цим терміном на різних етапах розумілися різні організації. Спочатку С.б. асоціювався з Міжнародним банком реконструкції та розвитку, який надавав фінансову підтримку у відновленні після Другої світової війни країн Західної Європи і Японії. Пізніше в 1960 р. була створена Міжнародна асоціація розвитку, яка взяла на себе частину функцій, пов’язаних з політикою цього банку.

У наш час під С.б. фактично розуміють дві організації: Міжнародний банк реконструкції та розвитку та Міжнародну асоціацію розвитку. У різні періоди до них приєдналися ще три організації: Міжнародна фінансова корпорація, Багатостороннє агентство з гарантій інвестицій та Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів. Всі п’ять організацій входять до Групи С.б. і називаються Групою С.б. В окремих випадках під С.б. розуміється Міжнародний банк реконструкції та розвитку, який і дотепер є основною складовою його діяльності.

Однією з цілей С.б. є заохочення інвестування країн-членів в інші країни, особливо в

такі, що розвиваються. Проте соціально-політична нестабільність в деяких регіонах робить інвестування в них ризикованим. Щоб забезпечити своїх учасників від фінансових втрат, С.б. створив у 1988 р. Багатосторонню агенцію з гарантій інвестицій – організацію, основною метою якої є гарантування відшкодування можливих втрат від некомерційних ризиків. З проблемами інвестування пов’язано утворення в 1966 р. Міжнародного центру з урегулювання інвестиційних спорів. Таким чином, сформувалася група С.б. із п’яти організацій.

Незважаючи на різні функції, всі організації С.б. тісно пов’язані, передусім, єдністю цілей: сприяння стабільному економічному зростанню країн-членів, допомога в реконструкції господарства країн, що розвиваються, заохочення розвитку приватного сектору, заохочення іноземного інвестування. Група єдина й організаційно: практично всі структури підпорядковані єдиному керівникові – Президенту С.б., мають спільну адміністративну систему. Водночас усі інститути С.б. мають специфічні функціональні розбіжності.

С.б. використовує свої фінансові ресурси, висококваліфікований персонал і велику базу знань для надання допомоги кожній із країн, що розвиваються, у процесі забезпечення стабільного, стійкого розвитку, що базується на принципах соціальної справедливості. Основна увага приділяється наданню допомоги найбільш вразливим групам населення й найбільш біднішим країнам. Усім клієнтам С.б. указує на необхідність вжиття таких заходів:

- інвестування в розвиток людських ресурсів, зокрема шляхом удосконалювання систем охорони здоров’я і освіти;
- концентрації зусиль на соціальному розвитку, залученні широких верств населення до вирішення проблем розвитку, удосконалення методів управління й нарощування інституціонального потенціалу як основних факторів зниження рівня бідності;
- посилення здатності урядів надавати якісні послуги, забезпечення ефективності й прозорості їх діяльності;
- охорони навколишнього середовища;
- підтримки й стимулювання розвитку приватного підприємництва;
- підтримки реформ, спрямованих на макроекономічну стабілізацію, що забезпечує умови для інвестицій і довгострокового планування.

До **С.б.** Україна вступила в 1992 р. (водночас із вступом до МВФ); вона є членом всіх його структур – МБРР, МФК, МАР і БАГП. Серед міжнародних кредитно-фінансових організацій Міжнародний банк реконструкції та розвитку є другим після МВФ кредитором України; його частка становить 32,8% від усіх позичок. При цьому спостерігається тенденція до зростання частки кредитів МБРР за рахунок зменшення частки МВФ.

За цільовим призначенням кредити МБРР поділяються на 4 групи: інституційні; реабілітаційні; на розвиток певної галузі економіки; на структурну перебудову галузей економіки. Інституційні кредити спрямовані на реформи та розвиток державного управління фінансів, економіки. Реабілітаційна позика має інвестиційний характер. Кошти, що надходять від **С.б.**, на відміну від коштів МВФ, використовуються більш різноманітно. Вони спрямовані не лише на погашення дефіциту бюджету й платіжного балансу, а й на реалізацію довгострокових інвестиційних проєктів, підтримку українських підприємств, страхування імпорту.

Позики **С.б.** для України вигідніші, ніж позики з інших джерел, оскільки умови надання ним кредиту більш сприятливі. За класифікацією **С.б.** Україна належить до III категорії країн (рівень доходів нижче від середнього), тому термін погашення кредитів триває до 20 років з пільговим періодом 5 років. Відсотки за кредит сплачуються за плаваючою ставкою і становлять близько 6,5% річних.

Позики **С.б.** надаються в кілька траншів; кожний наступний – у разі виконання певних умов. Представником позичальника виступає Міністерство фінансів України.

За рахунок **С.б.** в Україні реалізується 16 проєктів на загальну суму 2895 млн дол. та 15 млн євро.

© Розпутенко І.В.

СВІТОВИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПОРЯДОК (World Economic Order) – стійке словосполучення, яке вживається в основному в політиці для позначення різноманітних явищ, що відбувалися в минулому, і використовувалося в різні історичні періоди: після Першої і Другої світових воєн і особливо в період перебудови і краху соціалістичного блоку та розвалу СРСР; в сучасних умовах, коли економічні, фінансові кризи спричиняють глобальні зміни, і у зв'язку з якими ско-

рочувалися площі придатних для виробництва та проживання територій, відбувається руйнування інфраструктури, відчувається брак придатних для виробництва і споживання ресурсів.

Як правило, щоразу новий **С.е.п.** передбачає кількісні і якісні зміни в системі геополітичних і гео економічних координат, де на зміну одних гравців (суб'єктів міжнародних відносин) приходять інші. **С.е.п.** включає міжнародно-регулюючі структури: транснаціональні корпорації, міжнародну валютну систему, міжнародні фінансові інститути; загальносвітову торговельну систему; міжнародні принципи оподаткування.

На початку ХХІ ст. **С.е.п.** характеризується, з одного боку, глобалізацією всіх економічних процесів, а з другого – прагненням створити такий світовий економічний простір, в якому суб'єкти економічної діяльності співіснували б на основі принципів рівності, поваги до національного суверенітету та узгодження міждержавних інтересів.

Термін новий **С.е.п.** можна задекларувати як встановлення єдиних міжнародно визнаних норм, правил і законів, передусім для запобігання світовим економічним кризам, характерним для ХХІ ст., та усунення причин їх виникнення. Таке розуміння зобов'язує, з одного боку, розробити і ухвалити законодавчо-нормативні акти в системі міжнародного права, а з другого – створити механізми їх дотримання.

Формування нового **С.е.п.** означає кардинальну перебудову всіх сегментів економіки. При цьому передусім необхідно відповісти на виклики з приводу концепцій економічного лібералізму, в яких закладені ідеї вільного ринку і його саморегуляції. Для більшості країн вони були основою побудови внутрішньої моделі функціонування економіки. Паралельно тривалий час велася дискусія між прихильниками ідей “кейнсіанства” і “монетаризму” про роль держави в регулюванні економічних процесів. Криза показала безпідставність концепції монетаризму, основою якої було положення про те, що ринки апіорі конкурентні і ринкова система здатна автоматично досягати макроекономічної рівноваги. У розпал фінансової кризи практично всі країни, насамперед промислово розвинені, змушені були посилити регулюючий вплив держави або перейти на “ручне” управління економікою. Лідери “Ве-

ликої двадцятки” дійшли однозначного висновку, що ліберальні моделі капіталізму себе не виправдали, і актуальним є завдання істотного підвищення регулюючої ролі держави. Пропонується піддати серйозному аналізу і перевірці всі значні фінансові операції і торговельні контракти, в тому числі на міжнародному рівні, хоча й не йдеться про повну відмову від використання ринкового механізму. У декларації саміту G-20 2008 р. про фінансові ринки і світову економіку згадується про те, що реформи будуть успішними лише в тому разі, якщо дотримуватимуться принципи свободи функціонування ринків, а саме: верховенство закону, повага до приватної власності, відкритість торгівлі та інвестицій, ринкової конкуренції, наявність ефективних і дієвих регулятивних фінансових систем.

© Розпутенко І.В.

СВІТОВИЙ ПОДІЛ ПРАЦІ – спеціалізація окремих країн на виробництві певних видів продукції (товарів та послуг), якими вони обмінюються на світовому ринку для найбільш повного задоволення потреб суспільства і підвищення добробуту націй.

Єдиний процес виробництва в межах однієї країни не може не поділятися на відносно самостійні, відокремлені одна від одної фази виробництва та не концентруватися по окремих стадіях виробництва на певній території окремих країн. **С.п.п.**, таким чином, залежить від концентрації чинників виробництва за країнами, що є учасниками міжнародного обміну, масштабу міжнародної кооперації. **С.п.п.** спирається на стійку, економічно вигідну спеціалізацію виробництва окремих країн на певній продукції і приводить до взаємного обміну результатами виробництва у кількісних та якісних співвідношеннях. У більш вузькому розумінні **С.п.п.** – це система економічного обміну між країнами, що має товарно-грошовий характер. При цьому увага концентрується на процесах руху споживчої вартості як форми розподілу цінностей, що виробляються національними господарствами.

Головним об'єктом дослідження при розгляді участі країни в міжнародному поділі праці є товар чи послуга як продукт капіталу, що обертається на світових ринках за тими законами, що й всередині окремих країн. Виходячи з цього необхідно враховувати, що на світовому рівні в разі включення в систе-

му **С.п.п.** формуються більш складні механізми ціноутворення, на які впливають: попит і пропозиція, суспільно-політичні чинники, економічні і неекономічні чинники, міжнародні інститути, процеси транснаціоналізації виробничих, науково-дослідних, торговельних операцій.

Участь країни у **С.п.п.** пов'язана з особливостями поділу праці в національних межах. Визначальну роль відіграють соціальні (демографія, добробут, соціально-професійна структура населення, культура, якість життя), територіальні (територіальна концентрація виробничих потужностей, розміщення продуктивних сил), галузеві (пропорції розвитку промисловості і сільського господарства, різних галузей виробництва) чинники.

© Жадан О.В.

СВІТСЬКА ДЕРЖАВА – держава, в якій не існує офіційної, державної релігії і жодне з вірувань не визнається ні обов'язковим, ні переважним і не впливає на державний устрій і діяльність державних органів та їх посадових осіб.

© Варзар І.М.

СВОБОДА – здатність людини діяти відповідно до своїх інтересів і цілей, спираючись на пізнання об'єктивної необхідності.

В історії суспільств, наукової думки проблема С. традиційно зводилася до питання: чи володіє людина свободою волі, обумовленою чи ні всі її наміри і вчинки зовнішніми обставинами? У повсякденній практичній діяльності люди мають справу не з абстрактною необхідністю як такою, а з конкретно-історичними, реально існуючими умовами, а також соціальними та економічними відносинами, які зумовлюють коло їхніх інтересів, а також з матеріальними засобами для досягнення поставленої мети. Люди не вільні у виборі об'єктивних умов своєї діяльності, проте вони мають ступені С. у виборі цілей, оскільки в кожен певний момент часу зазвичай існує не одна, а кілька реальних можливостей, хоч і з різною часткою ймовірності. Нарешті, вони більш-менш вільні і у виборі засобів досягнення мети. С. є не абсолютне, а відносне явище і втілюється в життя шляхом вибору конкретного плану дій. Вона тим більша, чим краще люди усвідомлюють свої реальні можливості, чим більше засобів для досягнення поставленої мети

перебуває в їх розпорядженні, чим більше збігаються їхні інтереси з об'єктивними тенденціями розвитку дійсності.

С. зовсім не рівнозначна свавіллю. Людина вільна в своїх думках і вчинках зовсім не тому, що вони причинно нічим не обумовлені. Причинна обумовленість людських думок, інтересів, намірів і вчинків не віднімає свободу, оскільки вони не детерміновані однозначно. Незалежно від походження своїх цілей і намірів люди володіють **С.** настільки, наскільки вони зберігають реальну можливість її отримати. Абстрактної **С.** не існує. **С.** завжди конкретна і відносна. Залежно від об'єктивних умов і конкретних обставин люди можуть володіти **С.** або ж бути позбавлені її; вони можуть мати **С.** в одних сферах діяльності і бути позбавлені її в інших; нарешті, і ступінь їх **С.** може бути різним – від самостійного вибору цілей до вибору засобів пристосування до дійсності. Вільна свідомо діяльність є родовою ознакою людини, що виділяє її серед тварин, а сама **С.**, якою володіють люди в різні періоди, є необхідним продуктом історичного розвитку. Міра **С.** людини в кожному історичному епоху визначається рівнем розвитку суспільства, ступенем пізнання ними об'єктивних процесів в природі і суспільстві, а також його соціальним і політичним ладом. **С.** особистості завжди є лише частиною **С.**, якою володіє певне суспільство в цілому. Упродовж всієї історії людства боротьба людей проти соціальних обмежень своєї **С.** незалежно від ідеологічних форм була могутньою рушійною силою прогресу.

© Приживара С.В.

СВОБОДА СЛОВА – одна з основних цінностей демократії, можливість людини, громадянина вільно висловлювати своє судження стосовно шляхів розвитку держави, тієї чи іншої суспільної проблеми, того чи іншого політичного діяча тощо.

© Михненко А.М., Марчук Р.П.

СВОБОДА СОВІСТІ – одна з основних цінностей демократії, право людини на вірування і переконання. Нині принцип **С.с.** широко відображений у міжнародних документах з прав людини, конституціях демократичних держав. Але міжрелігійні та міжконфесійні суперечності, сутички і конфлікти не відійшли безслідно в минуле. І досі

релігійні екстремісти і фанатики намагаються засобами терору домагатися своєї мети. Це змушує демократію шукати гідну й адекватну відповідь на такі виклики.

© Михненко А.М.

СВОБОДИ ПОЛІТИЧНІ – можливість громадян захищати й відстоювати свої інтереси та права у визначеному законом порядку. **С.п.** спираються на основоположні права людини, передусім на право вільного розвитку особи. Серед суто **С.п.** слід назвати: свободу зборів, право засновувати спілки й товариства, свободу волевиявлення (виборче право).

© Князєв В.М.

СВОБОДИ СПІЛЬНОГО РИНКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СПІВТОВАРИСТВА (ЄС) – керівні принципи, на яких базується Спільний ринок; основи розвитку його прав. **С.С.р.ЄС** мають чотири складові: свобода пересування товарів, свобода пересування осіб, свобода пересування (надання) послуг, свобода пересування капіталу. Це основа економічної інтеграції Європейського співтовариства. **С.С.р.ЄС** впливають на всі правові механізми Європейського співтовариства, його інститути і органи, формування його правової системи та діяльність юридичних і фізичних осіб. Чотири **С.С.р.ЄС** визначені Договором про ЄС (абзац "с" п. 1 ст. 3 Договору). Право, що регулює чотири **С.С.р.ЄС**, визначають як значне досягнення західноєвропейської і світової юридичної думки. Положення щодо свобод є одним із найбільш розроблених розділів права ЄС за кількістю і прийнятих нормативних актів, і рішень Суду. Доктрина додатково визначає ще дві **С.С.р.ЄС**: свободу пересування платежів і свободу пересування інформації. У сучасних умовах **С.С.р.ЄС** передбачає, що кожна із свобод є керівним принципом, певним суб'єктивним правом юридичних і фізичних осіб, комплексом прав і обов'язків, закріпленим нормативними актами Співтовариства, держав-членів, а також рішень Суду. **С.С.р.ЄС** притаманні такі правові принципи: верховенства права, прямої дії, відсутності дискримінації.

© Забара І.М.

СВЯТО ДЕРЖАВНЕ (Celebration state) – день урочистості, офіційно встановлений на

честь або на спомин події загальнонаціонального значення. З огляду на свою обрядово-ритуальну природу С.д. має колективний, масовий характер, що робить його потужним чинником консолідації суспільства та державного будівництва. Зі здобуттям незалежності в Україні почав формуватися святковий календар, який становлять державні, релігійні, професійні свята та пам'ятні дати. На сьогодні в Україні визначено 9 свят, які мають загальнонаціональний характер та є вихідними днями: 1 січня – Новий Рік, 7 січня – Різдво Христове, 8 Березня – Жіночий день, 1-2 травня – День солідарності трудящих, Великдень (квітень, травень, за місячним календарем), 9 травня – День Перемоги, Трійця – через 40 днів після Великодня, 28 червня – День Конституції, 24 серпня – День Незалежності. Перелік свят та неробочих днів визначено ст. 73 Кодексу законів про працю України (2001).

© Мамонтова Е.В.

СЕКРЕТАРІАТ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ – апарат Кабінету Міністрів України, який здійснює організаційне, інформаційно-аналітичне та матеріально-технічне забезпечення його діяльності. **С.К.М.У.** забезпечує проведення засідань Кабінету Міністрів України, роботу його урядових комітетів та діяльність членів Кабінету Міністрів України. Він несе відповідальність за своєчасне подання проектів законів, актів Кабінету Міністрів України, інших документів, які розглядаються на засіданнях Кабінету Міністрів України та комітетів. **С.К.М.У.** очолює Урядовий секретар, який призначається на посаду та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України, в порядку, визначеному законодавством про державну службу. Урядовий секретар організовує діяльність **С.К.М.У.**, координує та спрямовує роботу керівного органу управління державною службою.

© Кравченко С.О., Штика Л.Г.

СЕКРЕТАРІ ЦК КПРС ГЕНЕРАЛЬНІ (ПЕРШІ) – особи, які очолювали Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу (до 1922 р. – РКП(б), з 1922 р. до 1952 р. – ВКП(б)) – керівної та спрямовуючої сили радянського суспільства (ст. 6 Конституції СРСР). **С. ЦК КПРС Г.(П.)** оби-

рались та працювали: Йосип Віссаріонович Сталін (квітень 1922 – лютий 1934 рр. – Генеральний, лютий 1934 – березень 1953 рр. – Секретар), Микита Сергійович Хрущов (вересень 1953 – жовтень 1964 рр. – Перший), Леонід Ілліч Брежнєв (жовтень 1964 – жовтень 1966 рр. – Перший, жовтень 1966 – листопад 1982 рр. – Генеральний), Юрій Володимирович Андропов (листопад 1982 – лютий 1984 рр.), Костянтин Устинович Черненко (лютий 1984 – березень 1985 рр.), Михайло Сергійович Горбачов (березень 1985 – серпень 1991 рр.). КПРС справляла партійно-політичний (політико-ідеологічний) вплив на розвиток усіх сфер життя радянського народу через комуністів, які працювали в органах державної влади, міністерствах і відомствах, установах, підприємствах і організаціях. Досягненню цієї мети сприяла чітка організаційна структура парторганізацій КПРС, які діяли у всіх сферах суспільного життя з низу до верху – республіканські, обласні, міські, районні, первинні парторганізації. Основні форми роботи цих органів – директиви, резолюції з'їздів партії, партконференцій, постанови пленумів, Політбюро ЦК КПРС, ЦК компартій союзних республік, спільні постанови ЦК КПРС, Ради міністрів СРСР, ВЦСПС і ЦК ВЛКСМ, а також відповідних органів союзних республік, постанови партконференцій, пленумів, бюро обласних, міських, районних парторганізацій, загальних партійних зборів, засідань парткомів, партбюро первинних парторганізацій.

© Іванченко Ю.Г.

СЕКТОР БЕЗПЕКИ – 1) система, що включає всі державні інститути та структури, які наділені повноваженнями застосовувати силу, віддавати накази щодо застосування сили або загрожувати застосуванням сили. Зазвичай складові **С.б.** включають військових, поліцію, воєнізовані частини, прикордонну службу та розвідувальні органи; 2) сукупність збройних сил, інші війська, військові формування, утворені відповідно до чинного законодавства, органи військового управління, а також інші сили, засоби і ресурси, що використовуються державою для забезпечення воєнної безпеки і досягнення воєнно-політичних цілей; 3) охоплена єдиною системою стратегічного планування та державного управління сукупність збройних сил, інших військових формувань, правоохо-

ронних та спеціальних органів держави, інших сил і засобів, діяльність яких безпосередньо і передусім спрямована на вирішення завдань захисту від спектра загроз національній безпеці.

© Ситник Г.П.

СЕПАРАТИЗМ – прагнення політичних сил до відокремлення від іншої країни. У багатонаціональних державах – це рух національних меншин до відокремлення і створення власної держави чи встановлення автономного самоврядування.

© Михненко А.М., Соснін О.В.

СЕРЕДОВИЩЕ – те, що відокремлене від системи, не належить до неї; це сукупність об'єктів, зміна яких впливає на систему, а також тих об'єктів, властивості яких змінюються внаслідок поведінки системи. Існує кілька концепцій природи навколишнього С.: 1) С. як хаос, який створює проблеми для системи; 2) С. є сукупністю факторів, які впливають на систему; 3) С. є сукупністю систем такого самого порядку, як і система, що розглядається; 4) С. як певна надсистема, яка включає в себе цю систему. Кожна з цих концепцій відображає свою частину істини.

© Сурмін Ю.П.

СЕРЕДОВИЩЕ УПРАВЛІННЯ – середовище, в якому здійснюється управління і яке безпосередньо або опосередковано впливає на нього. Поділяється на внутрішнє та зовнішнє. Під внутрішнім С.у. розуміється сукупність характеристик та елементів організації, що впливають на її становище та перспективи. До них можуть бути віднесені: організаційна структура, відповідальність, розподіл функцій, ресурсів і прав її підрозділів та окремих працівників. Значну роль відіграють норми етики, традиції, а також домінуючий стиль керівництва, відношення неформального лідерства. Досить важливим є соціально-психологічний клімат у колективі. Під зовнішнім С.у. розуміють сукупність зовнішніх джерел впливу на становище та перспективи організації, ефективність її діяльності та менеджменту. Виділяють політичні, економічні, соціальні, гуманітарні, екологічні та інші компоненти зовнішнього С.у.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

СЕРТИФІКАЦІЯ (англ. *certification*) – процедура, за допомогою якої визнаний в установленому порядку орган документально засвідчує відповідність продукції, систем управління якістю (див. *Система управління якістю*), систем управління довкіллям, персоналу встановленим законодавством вимогам. Так, запровадження та ефективне функціонування СУЯ в органі державного управління може бути підтверджено сертифікатом. Наявність сертифіката відповідності СУЯ вимогам гармонізованого з міжнародним національного стандарту ДСТУ ISO 9001:2001 “Системи управління якістю. Вимоги”, виданого незалежним органом з оцінки відповідності, є для всіх зацікавлених сторін підтвердженням того, що організація є компетентним партнером і виконавцем, а її пропозицію можна приймати з довірою.

© Маматова Т.В.

СИГНАЛ (лат. – знак) – умовний знак, фізичний процес чи явище, повідомлення про яку-небудь подію, стан об'єкта і режим його роботи, що передає команду управління. Найчастіше С. розглядають як повідомлення про стан елемента системи.

© Сурмін Ю.П.

СИМБІОЗ – взаємозалежність між різними соціальними групами, інститутами, організаціями, що співпрацюють у спільних інтересах.

© Сурмін Ю.П.

СИМВОЛ ПОЛІТИЧНИЙ (від давньогрец. *symbolon* – знак, сигнал, прикмета) (*Symbol political*) – символ, який функціонує у практиках реалізації влади. У широкому розумінні символ – поняття, що фіксує здатність матеріального об'єкта, події, образу виражати в контексті соціокультурних шкал ідеальний зміст, відмінний від його безпосереднього чуттєво-тілесного буття. Поєднуючи різні плани реальності в єдине ціле, символ створює власну смислову перспективу, розуміння та інтерпретація якої потребують роботи із кодами різного рівня. С.п. виступають як значимі феномени політичної системи та виконують свою функцію як предмети і дії, які умовно вказують на конкретні політичні смисли. С.п. виконують функції мобілізації, інтеграції, політичної соціалізації, комунікації, ідентифікації, есте-

тизації та маніпуляції. **С.п.** як інструмент емоційно-психологічного впливу є одним із чинників реалізації влади та її стратегій. Знання механізмів, технологій, технік функціонування **С.п.** робить політичне та державне управління більш дієвим та ефективним.

© Мамонтова Е.В.

СИМВОЛИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (від грец. *σύμβολον* – знак, сигнал, прикмета, ознака) – предмети, явища, істоти, процеси й відносини, абстрактні поняття, що набувають властивостей знаків, є елементами комунікацій і за певних соціокультурних умов забезпечують осмислення легітимності й структурованості системи державного управління та як засіб соціального управління впливають на стан і розвиток суспільних процесів, свідомість, поведінку й діяльність соціальних груп і окремих осіб. **С.д.у.** являють собою органічне поєднання державних символів (Державний Прапор, Державний Герб, Державний Гімн), символів державної влади (штандарт Президента, будинок державної адміністрації, посада в системі державної служби, ієрархія органів державного управління та ін.) і символів власне державно-управлінського процесу (визначити пріоритети, провести нараду, підписати Указ, проконтролювати виконання рішення, вручити державну нагороду тощо).

© Дрешпак В.М.

СИНЕРГЕТИКА – фундаментальна наука, міждисциплінарний напрям наукових досліджень, завдання якого полягає у пізнанні принципів самоорганізації різних систем. Термін **С.** запроваджений німецьким ученим Г.Хакеном. **С.** визначають ще як науку із самоорганізації, яка вводить поняття “динамічного хаосу” (термін ввів М.Фейгенбаум), “дисипативних (розпорощених) структур” (термін запровадив І.Пригожин) як певної надскладної впорядкованості. До її вивчення відносять не лише природні об’єкти, але й людське суспільство, наслідки його інтелектуальної діяльності. **С.** вивчає явища, які виникають унаслідок спільної дії багатьох різних чинників, хоча кожний з них окремо це явище не спричинює. На сьогодні **С.** є однією з найсучасніших теорій еволюції надвеликих і надскладних систем.

© Сурмін Ю.П.

СИНЕРГЕТИКА В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ (англ. *Senergetic in Public Administration*) – міждисциплінарний напрям у науковому знанні, що досліджує закони та загальні принципи розвитку систем різної природи, здатних до самоорганізації. Впродовж останніх десятиліть синергетичний (соціосинергетичний) стиль мислення утверджується в науці державного управління як вихідна, концептуальна модель постановки проблем та їх вирішення. В основу **С.д.у.** покладено положення про суспільство як надскладну, саморегульовану дисипативну систему, рух якої до певних стійких станів (атракторів) визначається її можливостями самоорганізації, якістю управлінської підсистеми, що обирає шлях подальшого розвитку в переломні моменти (точки біфуркації). **С.д.у.** передбачає: урахування нелінійності розвитку об’єктів державного управління; виявлення джерел суспільної самоорганізації і саморозвитку, особливостей утворення стійких, упорядкованих, організованих структур із нестійкого, неупорядкованого стану; визначення топології державно-управлінського впливу з огляду на вимоги “еволюційних заборон” і законів коеволюції та ін.

© Надолішній П.І., Тронь В.П.

СИНЕРГІЯ – співпраця індивідів, які намагаються досягти власних цілей, діють при цьому в одному напрямі з отриманням значного позитивного або негативного ефекту, який перевищує суму окремих ефектів від дії окремих співучасників взаємодії.

© Сурмін Ю.П.

СИНТЕЗ – відтворення цілого з частин, в основу якого покладено не “механічне” їх об’єднання, а побудова системи (формування структури з урахуванням системовизначальних елементів, установлення взаємозв’язків між ними, виявлення загальносистемних якостей, функцій тощо). Є невід’ємною складовою інструментарію аналітичної діяльності. Будь-який аналіз (дослідження об’єкта шляхом виділення окремих його частин) має закономірно переходити в **С.** для відтворення цілісного уявлення про об’єкт, зокрема шляхом побудови аналітичної моделі. Американський соціолог Е.Тоффлер вважає, що за **С.** велике майбутнє. Він пише: “Друга хвиля цивілізації розширила наші здібності роз-

членувати проблему на складові: вона рідше нагороджує нас за здатність об'єднати частини в єдине ціле. Більшість людей майстерніша в аналізі, ніж у синтезі. Це одна з причин того, чому наше уявлення про майбутнє (і про нас у цьому майбутньому) таке фрагментарне, безсистемне і ймовірне. Слід намагатися мислити широко, а не вузько-спеціально. Я впевнений, що сьогодні ми стоїмо на порозі нової ери синтезу. В усіх галузях знань – від точних наук до соціології, психології і економіки, особливо економіки – ми, ймовірно, побачимо повернення до великомасштабного мислення, до узагальнюючої теорії, до складання частин знову в єдине ціле. Оскільки стає зрозуміло, що наше прагнення розглядати висмикнуті з контексту кількісні деталі при дедалі більш точному дослідженні дедалі більш і більш дрібних проблем призводить до того, що ми дізнаємося дедалі більше і більше про дедалі менше і менше”. Стосовно синтетич-

С. як протилежне хаосу, дезорганізації та безладу. В найбільш загальному вигляді С. – це об'єднана сукупність закономірно пов'язаних один з одним елементів. Для С. характерні кілька важливих ознак. По-перше, С. – це сукупність елементів. По-друге, елементи поєднані один з одним зв'язками, які значно більш міцні порівняно зі зв'язками цих елементів з об'єктами навколишнього середовища. По-третє, вона характеризується організацією, яка відрізняє її від навколишнього середовища з його високою ентропією. По-четверте, для С. характерні інтегровані властивості, які не збігаються з властивостями суми елементів, а також відрізняються від властивостей окремих елементів. Тому С. є цілісним утворенням. Важливими властивостями С. є структурність, взаємозалежність із навколишнім середовищем, ієрархічність, множинність описів. У таблиці наведено характеристики її властивостей. Див. також *Модель системи, Функції системи.*

<i>Властивості системи</i>	<i>Їх характеристика</i>
Обмеженість	Система відокремлена від навколишнього середовища
Структурність	Її властивість цілого принципово не зводиться до суми властивостей складових елементів
Структурність	Поведінка системи зумовлена не стільки особливостями окремих елементів, скільки властивостями її структури
Взаємозалежність із середовищем	Система формує й виявляє свої якості в процесі взаємодії з середовищем
Ієрархічність	Підлеглість елементів у системі
Множинність описів	Складність системи диктує множинність її описів

них думок Е. Кант вважав, що вищий принцип усіх синтетичних думок такий: будь-який предмет підпорядкований необхідним умовам синтетичної єдності різноманітного змісту споглядання у можливому досвіді. У науковому пізнанні С. завжди пов'язаний з аналізом, виступає його діалектичною протилежністю.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМА – сукупність елементів, що характеризується структурою, зв'язками та функціями, які забезпечують цілеспрямований розвиток. У сучасній науці існує кілька варіантів визначення поняття “система” залежно від того, яке базове поняття покладено в його основу. Такими поняттями можуть бути “цілісність”, “сукупність”, “множина”. Р.Ешбі, В.М.Садовський, О.Рапопорт та інші вважають С. певну частину світу, яку можна описати як деяку множину змінних. О.О.Богданов розглядає її як організоване ціле. А.І.Уйомов розуміє

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – цілісна система, що органічно поєднує у своєму складі: суб'єкт управління (керуючу систему); об'єкт управління (керовану систему); всю сукупність різноманітних зв'язків, які при цьому здійснюються (систему управлінських відносин щодо їх взаємодії). Див. *Об'єкт державного управління, Суб'єкт державного управління.*

Такий підхід є найбільш поширеним, але він не розкриває всю складність та масштабність С.д.у., адже суб'єкт і об'єкт управління теж є великими системами, кожна з яких має свої характеристики, розподіляється на підсистеми та елементи. С.д.у. побудована для вирішення багаточільових завдань; відображає різні непорівнянні аспекти та характеристики об'єкта, які складно побачити з позиції одного спо-

стерігача (суб'єкта управління). Для опису діяльності об'єкта управління необхідно використовувати кілька мов (законодавчої, виконавчої, судової влади) та взаємопов'язаний комплекс різних моделей управління, тому С.д.у. може бути ідентифікована як складна (рис. 1).

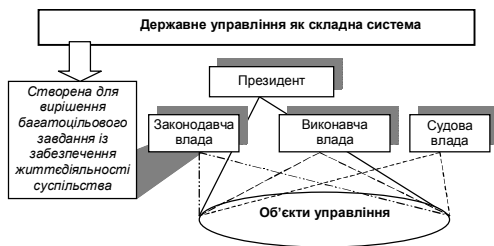

Рис. 1. Державне управління – складна різноаспектна система

С.д.у. складається з численних елементарних систем, що об'єднуються в підсистеми, створюють ієрархію (рис. 2).

Рис. 2. Система органів виконавчої влади

Складну велику систему важко прогнозувати у всьому різноманітті параметрів, тому вона не може бути віднесена до добре структурованих (організованих) систем. С.д.у. є складною і має всі ознаки неструктурованої самоорганізованої системи. Для неї характерні такі ознаки: відсутність математичного опису, стохастичність поведінки, що зумовлено не лише наявністю специфічних викривлень, а й великою кількістю другорядних факторів; негативне ставлення до управління – сформоване уявлення людей про межі керованості та втручання у власні дії; нестаціонарність – нестандартність, рухливість характеристик системи, зміна її параметрів,

еволюція системи в часі; невідтворюваність експериментів, що пов'язано з різною реакцією системи на ту саму ситуацію або управлінський вплив у різні моменти часу. Зважаючи на соціальну природу державного управління, йому притаманні властивості самоорганізованих систем.

© Мельтюхова Н.М.

СИСТЕМА ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ – структурована єдність владних відносин, що складаються внаслідок діяльності держави, державних органів, а також посадових осіб, які реалізують інтереси держави в різних сферах суспільного життя. При цьому виділяються суб'єктний (організаційні структури, установи та інститути) і об'єктний (предмети ведення, компетенція, повноваження, права і обов'язки, відповідальність, акти та дії, програми й заходи тощо) склад С.д.в. Ознаками розвинутого стану С.д.в. є: правовий характер її формування і здійснення (опора на традиції, що постійно розвиваються, та на право як основу спадкоємності й стабільності розвитку державної влади); публічне визнання і забезпечення прав та свобод людини; закріплення структури й системи державної влади; дотримання форм і процедур владних відносин, що закріплені в законодавстві; охопленість державної влади системою правової культури суспільства.

© Бакуменко В.Д.

СИСТЕМА ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ – ієрархічно впорядкована сукупність різних видів державної служби, управління якою здійснюється низкою органів державної влади: Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, Головним управлінням державної служби України, органами виконавчої влади. С.д.с. забезпечує цілісність функціонування державного механізму, виконуючи такі основні функції: захист прав, свобод і законних інтересів громадян; забезпечення населення якісними послугами; охорона конституційного ладу України, створення та забезпечення умов для розвитку громадянського суспільства, політичного та соціального партнерства; забезпечення стабільності управління, ефективного функціонування держави та державного апарату; забезпечення ефективної діяльності органів державної влади відповідно до їх повноважень і компетенцій

шляхом надання професійних управлінських послуг політичному керівництву, державних послуг населенню. **С.д.с.** України включає такі види служби: службу в органах законодавчої влади; службу в органах виконавчої влади; службу в органах судової влади. Відповідно до компетенційного наповнення служби вирізняють цивільну та мілітаризовану службу (міліція та служба безпеки). Цивільна служба, у свою чергу, поділяється на два види – загальну (здійснення загальних управлінських функцій) та спеціальну (таку, що характеризується галузевою специфікою: судівську, дипломатичну, митну, податкову). **С.д.с.** інтегрується на засадах єдиної державної політики та взаємоузгодженого комплексу нормативно-правових актів. Для забезпечення проведення єдиної державної політики та функціонального управління у сфері державної служби створено центральний орган виконавчої влади – Головне управління державної служби України.

© Штика Л.Г.

СИСТЕМА ДЕТЕРМІНОВАНА – зумовлена, наперед визначена система та її складові. Характеризується жорсткою детермінованістю структур і функцій. Поведінка її добре прогнозується. До **С.д.** належать системи низького рівня розвитку. Однак детермінованість проявляється в тому чи іншому вигляді в будь-якій системі.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМА ДИНАМІЧНА – система, що постійно змінюється. Ця система характеризується інноваційними процесами, значною швидкістю змін. **С.д.** характерна для сучасного постіндустріального соціуму. Управління такими системами вимагає швидкої реакції на інновації, їх засвоєння та отримання позитивного ефекту.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМА ДИСИПАТИВНА – система, яка виникає за рахунок дисипативних процесів, далека від рівноваги, будується на аттракторах. Див. також *Аттрактор*.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМА ЕКОНОМІЧНА – взаємопов'язана, субординована сукупність організаційних форм та інституцій, в яких відбуваються господарські процеси, економічна діяльність

людей; спосіб організації господарського життя суспільства з метою розв'язання його ключових проблем. Конститууючими (системоутворюючими) елементами економічних систем виступають інституції, форми організації господарського життя суспільства, серед яких звичайно виділяються права власності і механізми координації господарських процесів.

© Бодров В.Г.

СИСТЕМА ІМОВІРНІСНА – система, поведінку якої можна передбачити з певним ступенем імовірності на основі вивчення її минулої поведінки.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМА МІЖНАРОДНОЇ (КОЛЕКТИВНОЇ) БЕЗПЕКИ – система безпеки, створена зусиллями кількох держав або всього світового співтовариства для виявлення, нейтралізації або зниження рівня загроз (економічних, екологічних, воєнних та ін.) існуванню та розвитку людської цивілізації на регіональному або глобальному рівні та запобігання цим загрозам. Водночас сьогодні не існує єдиної (універсальної) **С.м.(к)б.**, яка б гарантувала запобігання всьому спектру загроз та їх нейтралізацію переважно через те, що діяльність тих чи інших країн світу щодо забезпечення міжнародної безпеки досить часто оцінюється по-різному.

© Ситник Г.П.

СИСТЕМА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ – впорядкована сукупність організаційних форм, інститутів місцевої демократії, зв'язків між ними та процесів, через які здійснюються певні функції та повноваження, а також людських, матеріально-технічних та фінансових ресурсів, необхідних для їх реалізації. Місцеве самоврядування визначається як гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади (жителів села чи добровільного об'єднання жителів кількох сіл, селища, міста) самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

С.м.с. включає такі організаційні форми: територіальну громаду; сільську, селищну, міську ради; сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищ-

ної, міської ради; районні та обласні ради; районні у містах з районним поділом ради та їх виконавчі комітети; органи самоорганізації населення; асоціації та інші форми добровільного об'єднання органів місцевого самоврядування.

До системи органів місцевого самоврядування відносять: безпосередні органи – збори, сходи громадян, на яких прямим волевиявленням більшості жителів вирішуються місцеві питання (вони проводяться в невеликих населених пунктах, де для цього не утворюються представницькі органи); представницькі органи – ті, які обираються безпосередньо населенням і можуть називатися муніципальними зборами, комітетом, думою тощо; виконавчі органи – це посадові особи та підрозділи місцевого самоврядування (мер, староста, виконавчі комітети тощо), що обираються населенням або представницьким органом. Можуть також утворюватися й інші органи територіального самоврядування: ради мікрорайонів, вуличні, будинкові комітети, союзи, асоціації органів місцевого самоврядування тощо.

Інститутами місцевої демократії **С.м.с.** є: місцеві вибори; місцеві референдуми; консультативні опитування; місцеві ініціативи; загальні збори громадян; громадські слухання (громадські експертизи, громадські обговорення).

© Козюра І.В., Мамонова В.В.

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ (СНІР) – організована за єдиною технологією сукупність національних інформаційних ресурсів, необхідних для вирішення завдань соціально-економічного розвитку держави та внесених до Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів. Національні інформаційні ресурси – окремі документи і масиви документів, результати інтелектуальної, творчої та інформаційної діяльності, бази й банки даних, всі види архівів, бібліотеки, музейні фонди та інші, що містять дані, відомості й знання, зафіксовані на відповідних носіях інформації, є об'єктами права власності всіх суб'єктів України і мають споживчу вартість (політичну, економічну, соціокультурну, оборонну, історичну, ринкову, інформаційну тощо). В Україні створені і функціонують **С.н.і.р.**, які охоплюють: інформаційні ресурси архівного фонду; інформаційні ресурси бібліотечного фонду;

інформаційні ресурси музейного фонду; інформаційні ресурси податкової служби; інформаційні ресурси митної служби; інформаційні ресурси правоохоронних і силових структур. Організаційну структуру **С.н.і.р.** утворюють: спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у галузі зв'язку та сфері інформатизації, відповідальний за ведення Національного реєстру електронних інформаційних ресурсів; структурні підрозділи з питань інформаційних технологій, взаємодії із засобами масової інформації та зв'язків з громадськістю органів державної влади та органів місцевого самоврядування; інформаційні підрозділи підприємств, установ та організацій, а також засоби масової інформації. Інфраструктуру **С.н.і.р.** становлять органи державної влади та суб'єкти господарювання, що забезпечують формування, використання та захист, а також взаємодію виробників і користувачів національних ресурсів. Пріоритетними напрямками формування **С.н.і.р.** є: правове врегулювання відносин, що виникають під час формування, використання і захисту національних ресурсів; гармонізація нормативно-правової бази у сфері національних ресурсів з міжнародними правовими нормами; визначення та вдосконалення структури і складу національних ресурсів; управління національними ресурсами. Напрямами державної політики щодо **С.н.і.р.** є: створення необхідних умов для задоволення інформаційних потреб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб; установлення загального порядку формування і використання інформаційних ресурсів для всіх суб'єктів інформаційних відносин, охоплених процесами інформатизації; забезпечення спільної взаємодії та інтеграції інформаційних ресурсів незалежно від їх галузевої ознаки і форм власності на базі сучасних інформаційних технологій, міжнародних стандартів, уніфікованих систем класифікації і кодування інформації; ліцензування діяльності з надання інформаційних послуг для забезпечення відповідної якості інформаційних ресурсів; проведення сертифікації інформаційних технологій та їх продукції в рамках державної і міжнародної систем сертифікації; забезпечення комплексного захисту державних інформаційних ресурсів з використанням сучасних засобів і методів захисту інфор-

мації від несанкціонованого доступу, пошкодження, спотворення, руйнування та блокування.

© Климченко І.В.

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ – система взаємопов’язаних показників і класифікацій, які використовуються для описування та аналізу найзагальніших результатів і аспектів економічного процесу на макrorівні. Вона розглядається як національне рахівництво, що характеризує результати економічної діяльності, структуру і найважливіші взаємозв’язки господарських суб’єктів ринкової економіки, і подана як система взаємопогоджених макроекономічних показників, що побудована у вигляді рахунків і балансових таблиць. **С.н.р.** сформульована в категоріях і термінах ринкової економіки, її концепції та визначення передбачають, що економіка, описана за її допомогою, функціонує на основі дії ринкових механізмів та інститутів. Метою **С.н.р.** є надання кількісної інформації про виникнення, розподіл і використання національного доходу, для чого застосовується система макроекономічних показників. **С.н.р.** використовується для макроекономічного аналізу з метою вивчення й удосконалення національної економіки, а також для упорядкування економічних прогнозів.

С.н.р. розроблена американським економістом (українського походження) С.Кузнецом. Прийнята Статистичною комісією ООН як стандартна система, застосовується у світовій практиці з 1953 р. В Україні **С.н.р.** впроваджується з 1992 р., що стало необхідним у зв’язку з трансформацією економіки в ринкову. Для описування та аналізу ринкової економіки необхідна система статистичних показників, яка адекватно моделювала б економічні процеси. Командно-адміністративна економіка колишнього СРСР використовувала для обліку баланс народного господарства (БНГ), що розмежовував сфери матеріального виробництва і нематеріальних послуг. Сьогодні **С.н.р.** застосовується більш ніж у 150 країнах. Баланс народного господарства за 1923-1924 рр., розроблений в ЦСУ СРСР під керівництвом П.І.Попова і опублікований 1926 р., було визнано одним із перших у світі офіційних розрахунків макроекономічних показників. Знадобилося ще майже чверть сторіччя, перш ніж аналогічні

макроекономічні розробки з’явилися в таких провідних країнах, як США, Англія, Голландія та ін. Проте ці розрахунки було проведено вже у формі **С.н.р.**, яка виникла на основі вдосконалення методології розробки БНГ.

© Пасемко Г.П.

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ – складна багаторівнева соціальна система, яка формується в межах об’єктивних та суб’єктивних процесів під впливом багатьох внутрішніх та зовнішніх факторів. Основними взаємопов’язаними та взаємозумовленими елементами **С.н.б.** є: суб’єкти національної безпеки (органи державного управління, інститути громадянського суспільства, окремі громадяни, ЗМІ); об’єкти національної безпеки (матеріальні й духовні цінності та інтереси особи, суспільства, держави); потенціал системи (наявний потенціал можливої матеріалізації державно-управлінських впливів на відповідні суспільні відносини); масив чинного законодавства, принципи та можливі концептуальні підходи щодо забезпечення національної безпеки; загрози національним цінностям, інтересам та цілям; множина зовнішніх і внутрішніх факторів національної безпеки; джерела (суб’єкти) загроз. Діалектична єдність всіх складових **С.н.б.** зумовлена нерозривністю процесу розвитку людини, суспільства, держави у просторі й часі. Тому ефективність функціонування **С.н.б.** залежить від належного врахування ступеня взаємозв’язку та взаємозумовленості між її елементами при прийнятті державно-управлінських рішень з питань забезпечення національної безпеки. При цьому перші три групи елементів більшою мірою є матеріальними, а інші – визначають умови і межі функціонування **С.н.б.** Крім того, деякі елементи є відносно статичними (національні цінності), а інші (наприклад загрози) – динамічними. Залежно від суб’єкта, який виступає організуючим принципом, у процесі дослідження національної безпеки (факторів, які визначають її якісні та кількісні характеристики), можна розглядати міжнародну, державну та суспільну системи безпеки, які взаємно доповнюють й певним чином контролюють одна одну у визначенні міжнародних та національних пріоритетів, виявленні загроз міжнародній та національній безпеці, пошуку шляхів ефективної протидії вказаним загрозам

тощо. З позицій *внутрішніх* властивостей **С.н.б.** можна також розглядати як сукупність взаємопов'язаних складових національної безпеки за функціональними сферами національної безпеки.

© Ситник Г.П.

СИСТЕМА НЕРІВНОВАЖНА – система, яка швидко втрачає рівновагу. Відповідно до сучасних наукових досліджень біологічні, соціальні, економічні та організаційні системи є нерівноважними. Тому нерівноважність є не випадковим станом системи, а досить поширеним.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМА РІВНОВАЖНА – система, яка за умов відхиляючого впливу навколишнього середовища повертається до стану рівноваги. Вона спроможна у разі відсутності зовнішніх дій скільки завгодно довго зберігати стан рівноваги. У реальному бутті систем стан рівноваги розглядається як досить умовний.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНА – суспільство і його складові, що виступають як системні цілісності. Природу та проблеми соціальних систем вивчали В.Г.Афанасьєв, О.О.Богданов, Л.Берталанфі, І.В.Блауберг, П.Бурдєс, Е.Гіденс, В.А.Карташов, М.Луман, Р.Мертон, Т.Парсонс, В.М.Садовський, Е.Т.Юдін та ін. **С.с.** є складним організованим, упорядкованим цілим, яке складається з індивідів, соціальних спільнот та інститутів, що об'єднуються різноманітними зв'язками та відношеннями і мають соціальну природу. Основну роль у таких системах відіграють люди, які виступають суб'єктами соціальної діяльності. **С.с.** утворюється завдяки спільній меті, розумінню компонентами цієї системи своїх завдань та функцій. Значну роль у цій системі відіграють прямі та зворотні зв'язки, принцип ієрархії, соціокультурні стандарти, зразки поведінки тощо. **С.с.** характеризується високою здатністю до самоорганізації, активною діяльністю та адаптивністю. Природа **С.с.** зумовлена такими факторами, як тип цивілізації, рівень економічного, політичного, соціального та духовно-культурного розвитку, прояв людської активності. Державне управління розглядає **С.с.** як базову основу управ-

ління, що забезпечує його принципи та теоретико-методологічний зміст. **С.с.** – різновид складних систем, які мають такі характеристики: поліструктурність, поліфункціональність, поліваріантність розвитку, тобто вони принципово багатолікі, багатоальтернативні, характеризуються множиною станів; недетермінованість, стохастичність і самодостатність; наявність механізмів цілевизначення, завдяки чому формуються цілі, програми, напрями руху; гнучкість, адаптивність, стійкість, здатність до виживання, збереження своєї самобутності; єдність раціонального та ірраціонального, розуму й безглуздя, думки та почуття; вони є органічними системами, які спроможні відновлювати елементи, структури, функції; характеризуються саморозвитком, саморегуляцією, самоуправлінням, самоорганізацією; мають просторово-часову обмеженість, нестійкість, залежність; є системами зі штучними елементами, структурами, функціями.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМА СОЦІОТЕХНІЧНА – різновид складної системи, що являє собою єдність людей, їх відносин, діяльності, соціальних спільнот і техніко-технологічної складової. Такими системами виступають виробництво, транспорт, зв'язок та інші підсистеми суспільства.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМА СТАТИЧНА – різновид системи, яка не змінює своїх станів, має постійні характеристики, не набуває значного розвитку в просторі та часі.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМА СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ – система, яка в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди. Згідно із законом діють апеляційні та місцеві суди. Держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів. У Державному бюджеті України окремо визначаються видатки на утримання судів. Для вирішення питань внутрішньої діяльності судів діє суддівське

самоврядування. Судді під час здійснення правосуддя незалежні і підкоряються лише закону. Професійні судді повинні мати вищу юридичну освіту і стаж роботи у галузі права не менш як три роки, проживати в Україні не менш як десять років і володіти державною мовою. Вони не можуть належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої. Суддями спеціалізованих судів можуть бути особи, які мають фахову підготовку з питань юрисдикції цих судів. Ці судді відправляють правосуддя лише у складі колегій суддів.

© Варзар І.М.

СИСТЕМА СУМАТИВНА – система, що вирізняється нерозвиненою взаємодією між елементами, не має розвинутої системної якості, характеризується адитивністю. **С.с.** є штучною, умовною моделлю реальних систем. Це тимчасове утворення, яке або розпадається, або перетворюється в цілісну систему. **С.с.** виникають на ранніх етапах формування об'єктів, які тільки починають об'єднуватися з окремих елементарних об'єктів. Для них є характерними три проблеми. Перша проблема полягає в необхідності деякої спорідненості елементів, природа яких може бути основою для їх поєднання. Друга – це формування зв'язків між елементами й утворення системної організації. Третя зводиться до функціонування системи вже не як сумативного, а як цілісного утворення. В державному управлінні **С.с.** виступають певними етапами проектування та впровадження управлінських систем. Завдання управлінця полягає в тому, щоб забезпечити перетворення **С.с.** в органічну цілісну систему.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМА-УНІВЕРСУМ – об'єднання системи та її середовища.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ (грец. *systema* – ціле, що складене з частин; з'єднання) – множина елементів, які перебувають у відносинах і зв'язках одне з одним і створюють певну цілісність, єдність. Кожна **С.у.** складається з двох взаємопов'язаних підсистем: управ-

ляючої підсистеми, або суб'єкта управління (тобто того, хто управляє), та керованої підсистеми, або об'єкта управління (того, ким управляють).

До складу **С.у.** входить кілька однорідних груп елементів (технічних, технологічних, організаційних та соціальних). Під *технічними елементами* розуміють збалансований комплекс окремих видів технічного обладнання спеціальних засобів. Це елементи, що визначають розподіл політичної або духовної діяльності, матеріального виробництва на етапи, стадії, процеси. Зазвичай такі елементи – це набір правил і норм, що визначають послідовність операції у процесі певного виду діяльності та управління ними.

Організаційними є елементи, які безпосередньо через розробку структури управління, відповідних інструкцій, положень та інших нормативних документів визначають раціональність використання технічних засобів, предметів праці, інформації, трудових та матеріальних ресурсів.

Економічні елементи – це сукупність господарських та фінансових процесів, операцій та зв'язків.

Соціальні елементи – сукупність соціальних відносин, що створюються в результаті спільної діяльності соціальних груп, а також їх носії, тобто – люди.

До управляючої підсистеми належать елементи, що забезпечують процес управління, тобто цілеспрямований вплив на колективи людей, зайнятих у керованих системах (структура, функції, кадри, інформація, методи, техніка і технології). Ефективність управління, яка досягається розмежуванням або об'єднанням функцій, визначенням мети на тому чи іншому етапі розвитку, запобіганням дублюванню функцій значною мірою залежить від всебічного вивчення специфіки суб'єктів управління.

Головною метою діяльності **С.у.** є не особиста діяльність, а організація та забезпечення належного стану об'єкта. Останній може розглядатись у двох аспектах: як організована підсистема управління та як об'єктивні явища, процеси матеріального світу, що підлягають впливу, перетворенню та використанню. Зміни в об'єктах зумовлюють розвиток **С.у.** та оцінку ефективності її функціонування. Тому об'єкт управління має властивість певною мірою впливати на управлінську діяльність за кінцевими результатами.

Більше того, об'єкт управління визначає стан функціонування суб'єкта, впливаючи на його побудову, організацію діяльності, вибір цілей, використання комплексу засобів їх досягнення.

© Мельтюхова Н.М.

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ (СУЯ) – сукупність технічних і організаційних засобів управління якістю. **СУЯ** включає: а) завдання керівництва (політика у сфері якості, організація); б) систему документації і планування; в) документацію вимог та їх виконання; г) якість під час розробки (планування, компетентність, документація, перевірка, результат, зміни); д) якість під час закупівлі (документація, контроль); ж) позначення виробів і можливість їх контролю; з) якість під час виробництва (планування, інструкції, кваліфікація, контроль); к) перевірку якості (вхідні перевірки, міжопераційний контроль, остаточний контроль, документація випробувань); л) контроль за випробувальними засобами; м) коригуючі заходи; н) якість при зберіганні, переміщенні, пакуванні, відправленні; п) документування якості; р) внутрішній організаційний контроль за системою підтримки якості; с) навчання; т) застосування статистичних методів; ф) аналіз якості і комплексу заходів, що вживаються; х) показники якості, що контролюються і встановлюються залежно від специфіки продукції.

© Бакуменко В.Д.

СИСТЕМА ЦІЛЕСПРЯМОВАНА – система, дія якої підпорядкована досягненню власної мети. Мета виступає важливим фактором мобілізації системи, перебудови її структури та організації. При цьому для соціальних управлінських систем принципово важливо, щоб мета була реалістичною та обґрунтованою. Інакше не буде реального розвитку через неможливість досягти мети. Для системи це небезпечно і може призвести до утопізації розвитку, порушення механізмів і функціонування системи. Небезпечно і протилежна ситуація, коли мета є легкодосяжною для системи, що призводить до зростання інерції та стагнації.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЗНАННЯМИ (англ. *Knowledge Management, KM*) – установлені в організації формальний порядок роботи з інформаційними ресурсами для по-

легшення доступу до знань і повторного їх використання за допомогою сучасних інформаційних технологій. Для цього знання класифікуються і розподіляються за категоріями, відповідно до заздалегідь визначеної онтології, що, проте, зазнає розвитку, структурованих і напівструктурованих баз даних і баз знань. Основна мета **С.у.з.** – зробити знання доступними і повторно використовуваними на рівні всієї організації. Крім того, для ефективної командної роботи в умовах надлишку циркулюючої в організації інформації, що надходить ззовні, виникає необхідність у такій інтелектуальній **С.у.з.**, у якій коректне формулювання питання (задавання критеріїв і системи обмежень розмовною мовою) дає змогу отримати миттєву, достовірну і актуальну відповідь.

© Юринець Р.В.

СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЄЮ – інфраструктура, що дає змогу використовувати Інтернет не тільки як засіб комунікації, але і як один з основних інструментів здійснення трансакцій. Створення подібної інфраструктури базується на впровадженні таких Інтернет-програм, які забезпечують можливості організації надавати своїм клієнтам і співробітникам актуальну інформацію, а часто і прямий доступ до інформаційних систем та інших програм, а також своєчасно обробляти відомості, що надходять від них (наприклад, замовлення або пропозиції). З цією метою часто застосовують порталні технології, що дають змогу інтегрувати наявні програми в рамках єдиного способу доступу до них. *Портал* – єдина точка входу в систему, яка дає змогу знаходити і вивільняти (identify і unlock) структуровану і неструктуровану інформацію з різних джерел з метою перетворення її на знання, необхідні для прийняття рішень, і надає доступ до різних сервісів на основі персоналізації користувачів за допомогою будь-якого пристрою, під'єданого до Інтернету.

© Юринець Р.В.

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ див. *Аналіз системний*.

СИСТЕМНИЙ ВАКУУМ – ситуація, через яку пройшли всі країни з перехідною економікою, коли система планового управління зруйнована, а нова система ринкових взає-

мозв'язків (ринки товарів, капіталів і праці) ще тільки створюється.

© Бодров В.Г.

СИСТЕМНІ ЗАКОНИ – сукупність властивих системам об'єктивних, істотних, необхідних, стійких і повторюваних зв'язків певних характеристик: частини і цілого, структури та функцій, стійкості й складності, різноманітності та організації тощо. Для методології науки системний підхід цінний, насамперед, тим, що він формулює загально-системні закони, які зумовлюють залежність між окремими сторонами і властивостями систем. Зауважимо, що **С.з.** мають універсальний характер, тобто вони властиві системам будь-якої природи. Серед них виділяються: *закон співвідношення цілого і частини*, який формулюється так: система як ціле більша за суму частин, що становлять цю систему; *закон сукупних властивостей системи*, або *закон емерджентності*, який полягає в тому, що властивості системи не зводяться до властивостей її елементів, а є результатом їх інтеграції; *закон залежності властивостей системи* не тільки від властивостей її елементів, але і від взаємозв'язків між ними. Інша транскрипція цього закону така: дві системи, що містять тотожні елементи, можуть бути несхожими за властивостями завдяки відмінності в характері й архітектоніці зв'язків; *закон взаємозв'язку структури і функції*, що полягає в констатації взаємообумовленості структури і функцій системи; *закон функціональної цілісності системи*, який констатує функціональну інтеграцію елементів у функції системи; *закон простоти та складності системи*, за яким чим простіша система і чим менше елементів та зв'язків, з яких вона складається, тим менше проявляється її системна якість, і чим складніша система, тим більше відрізняється її системний ефект порівняно з властивостями кожного елемента; *закон обмеження різноманітності системи У.Р.Ешбі*, який засвідчує, що організовані системи відрізняються обмеженням різноманітності; *закон закритих систем*, який полягає в тому, що закриті системи підпорядковуються другому закону термодинаміки і прагнуть до максимальної нерегульованості; *закон відкритих систем*, який полягає в тому, що відкриті системи завдяки введенню негентропії можуть зберігати високий

рівень організованості та розвиватися у напрямі збільшення порядку і складності; *закон взаємозв'язку складності системи та її стійкості*, який показує, що ускладнення систем веде до отримання системою додаткової стійкості. Чим складніша система, тим вона менш стійка. Але для того, щоб не руйнуватися, система змушена знаходити додаткові джерела стійкості; *закон рівноваги системи*, згідно з яким система тільки тоді перебуває в стані рівноваги, коли кожен з її елементів перебуває в стані рівноваги, що визначається іншими елементами; *закон різноманітності (плюралізму) системних уявлень*, згідно з яким цілісність системи ніколи не може бути зведена тільки до однієї її моделі. При додаткових пошуках обов'язково знайдеться така модель системи, яка буде несхожою на попередню; *закон адаптації систем*, який стверджує, що чим вища адаптивність системи, тим більша ймовірність втрати нею своєї ідентичності; *закон розвитку системи*, згідно з яким розвиток системи здійснюється не завдяки зміцненню елементів і зв'язків, а за допомогою виникнення зон нерегульованості, хаосу, що формують точки біфуркації, перехід через які виводить систему на новий рівень упорядкованості; *закон продуктивності хаосу*, відповідно до якого будь-яка об'єктивна нерегульованість, будь-який реальний хаос містять у собі елементи і навіть осередки самоорганізації. Наведений вище список **С.з.** не можна вважати вичерпним. Очевидно, обґрунтовування **С.з.** є процесом, який лише набирає силу в сучасній науці. Він відбуватиметься в кількох напрямках: обґрунтування загальносистемних законів, які пояснюють системи незалежно від їх природи; формулювання законів систем певної природи та осмислення з огляду на системність наявних законів; пошук закономірностей системного мислення, аналізу, пізнання.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМНІ СКЛАДОВІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – складові, до яких слід віднести: цілі (місію, ієрархію цілей держави, стратегію розвитку держави, державну політику); функціональну структуру (сукупність певних органів державної влади з їх функціями та завданнями); сукупність процесів (зміна стану держави, її розвиток, управління, комунікацію, дослідження на дер-

жавному рівні); засоби (державно-управлінські технології, науку державного управління, державну освіту, адміністративну культуру, державний бюджет, державну службу, інші державні ресурси); морфологію, на якій склалася та існує система, (суспільство, його стан, все різноманіття суспільної діяльності); результати (стан і перспективи держави).

© Бакуменко В.Д., Князєв В.М.

СИСТЕМНІСТЬ – здатність об’єкта бути системою завдяки наявності певного системоутворюючого фактора. За логіко-гносеологічного осмислення С. має три основних аспекти (див. рисунок): 1. Системний підхід, під яким мають на увазі принцип пізнавальної і практичної діяльності. Він виступає у вигляді певного узагальненого правила, вимоги до пізнавальної і практичної діяльності. 2. Теорія систем, що є теоретичним науковим знанням про системи. Вона вивчає природу, суть, будову, закономірності функціонування і розвитку систем. 3. Системний метод, під яким звичайно мають на увазі застосування системності як інструменту отримання знання. Системний метод об’єднує велику сукупність методів пізнавальної діяльності із системних позицій. Застосування системних методів і є системним аналізом.

Структура системності та функцій її складових

Розвиток аспектів С. особливо інтенсивно розпочався з другої половини ХХ ст. Значну роль у цьому відіграла науково-технічна революція, яка постійно стимулювала розвиток різних аспектів С. У ті роки оформлюється і загальна теорія систем, а також окремі теорії систем. Надалі розпочалося виділення прикладної галузі системного знання – системотехніки, яка є напрямом науки, що охоплює проектування, створення та експлуатацію складних систем технічного і соціально-технічного характеру. Системотехніка та різні види системних теорій стали інтегруватися в системологію – інтегральну науку про системи. У літературі нерідко вживають кілька термінів: “системний

підхід”, “принцип системності”, “системний аналіз”. На нашу думку, поняття “системний підхід” і “системний аналіз” слід розрізняти. Так, якщо *системний підхід* – це принцип пізнання, то *системний аналіз* являє собою розгортання принципу С. в методологічний комплекс. Крім того, системний аналіз здійснюється не лише щодо функціонування і розвитку тих чи інших систем, а й щодо сукупності фактів, подій, ідей тощо. Системний підхід у вивченні явищ полягає в тому, що будь-який більш-менш складний об’єкт розглядається як відносно самостійна система зі своїми особливостями функціонування і розвитку. Ґрунтуючись на ідеях цілісності та відносної незалежності об’єктів, що існують у цілісному світі, принцип С. передбачає уявлення про будь-який досліджуваний об’єкт як про певну систему, яка характеризується елементним складом; структурою як формою взаємозв’язку елементів; функціями елементів і цілого; єдністю внутрішнього і зовнішнього середовища системи; законами розвитку системи та її складових.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМОГЕНЕЗ (генезис у перекладі з грец. – походження, виникнення) – зародження і розвиток, еволюція систем від нижчих форм до вищих, тлумачення етапів цієї еволюції.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМОЛОГІЯ – наука про системи, що інтегрує загальну теорію систем, окремі й галузеві теорії систем, системотехніку (див. рисунок). С. формувалася в процесі розвитку різних видів системних теорій. Сутність С. полягає в тому, що вона є інтегральною наукою про системи. Загальна теорія систем інтегрує найбільш узагальнене знання про системи. Вона перебуває під впливом двох наук: філософії, яка дає їй ґрунтування категорійного апарату, методи і прийоми пізнання, якісне бачення систем, і математики, що забезпечує кількісний аналіз систем. Величезну роль у розвитку загальної теорії систем відіграють логіка, теорія множин, кібернетика й інші науки. Галузеві теорії систем осмислюють специфіку систем різної природи. Йдеться про теорії фізичних, хімічних, біологічних, економічних, соціальних та інших систем, які описуються відповідними галузями наук. Спеціальні теорії систем спрямовані на осмислення окремих

сторін, аспектів, зрізів, етапів систем, перебувають під впливом відповідних спеціальних теорій (наприклад теорія дисипативних систем, теорія перехідних систем, теорія еволюції систем і т.ін.). Нарешті, С. як прикладна інженерна дисципліна зазнає впливу техніки, моделювання, проектування і конструювання, тобто технічної, біологічної, інформаційної і соціальної інженерії.

Структура системології

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМОТВОРЧИЙ ФАКТОР – ознака, що поєднує об’єкти в систему. З одного боку, він є об’єктивним явищем, оскільки характеризує здатність матерії мати і проявляти системність, з другого – виступає засобом для виділення дослідником системи із середовища. В цьому сенсі він є інструментом перевірки того, чи є те, що визначається як система, системою. Таким чином, **С.ф.** – це вияв активності матерії в аспекті реалізації її здатності формувати системи. Пошук **С.ф.** відображає також здатність людини бачити світ у системному вимірі, що є ключовою проблемою науки. Справа в тому, що коли знаходять **С.ф.**, то знаходять систему, що призводить до більш значного пізнавального ефекту.

© Сурмін Ю.П.

СИСТЕМОТЕХНІКА – прикладний інженерний напрям знань про системи, визначальне їх моделювання, проектування, конструювання і регулювання. Термін запроваджений у 1962 р. професором Ф.Є.Темніковим як неточний еквівалент англійського “System Engineering”.

© Сурмін Ю.П.

СИТУАЦІЙНЕ УПРАВЛІННЯ (від лат. *situatio* – положення, збіг обставин і умов, що створюють певне становище) – оперативне управління, здійснюване на додаток до стратегічного та перспективного. Сутність **С.у.** полягає в тому, що одні й ті самі управлінські функції по-різному реалізуються в

конкретних ситуаціях. Практична реалізація **С.у.** полягає в прийнятті управлінських рішень у міру виникнення проблем відповідно до ситуації, що складається.

Теорія **С.у.** розроблена в 70-х рр. XX ст. в Гарвардській школі бізнесу як подальший розвиток попередніх теорій менеджменту (школи “людських відносин”, “організаційної поведінки”, “науки управління” тощо). У фаховій літературі також трапляється назва “кейсове” (від англ. *case*), що означає ситуацію, або адаптивне управління.

Важливою перевагою **С.у.** є гнучкість, тобто можливість адаптації організації до постійно змінюваних умов зовнішнього середовища. Слабким місцем **С.у.** є неможливість надання будь-яких “стандартних” рекомендацій з досягнення результатів діяльності в умовах постійних зовнішніх змін.

© Єганов В.В.

СИТУАЦІЙНИЙ ПІДХІД В УПРАВЛІННІ СОЦІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ – підхід, який виходить з можливості застосування різних методів управління соціальними системами залежно від їх ефективності в конкретній ситуації. Методологія **С.п.у.с.с.** базується, передусім, на правильній інтерпретації ситуації (виділенні параметрів) та професійному володінні засобами управління, що дає змогу застосовувати певні методи та прийоми, пов’язані з конкретними ситуаціями, передбачати їх імовірні наслідки, адекватно і ефективно реагувати на зміни ситуацій та отримані результати управління. На думку Г. Кунца та С. О’Доннела, він дає змогу зрозуміти, як найбільш ефективно досягти цілей за умов, що склалися. **С.п.у.с.с.** безпосередньо пов’язаний з ситуаційним управлінням, яке реалізується шляхом застосування наборів стандартних рішень та рекомендацій у певних ситуаціях. Дуже важливо розглядати **С.п.у.с.с.** як безпосередню ланку, що пов’язує сучасний стан науки управління з її майбутнім та значною мірою створює умови для її подальшого розвитку. З цього погляду він є однією з основоположних ідей сучасного управлінського мислення. **С.п.у.с.с.** передбачає врахування особливостей та умов кожної країни. Наприклад, у сучасній Україні – це, з одного боку, значний освітній рівень більшості населення і, зокрема, державних службовців, значний науковий і економічний потенціал, традиційне рівняння на найбільш

розвинуті країни Заходу, насамперед європейські, з другого – в країні, що перебуває в стані виходу з політичної та економічної кризи, управління здійснюється в умовах обмеження стратегічних ресурсів, спостерігаються порівняно низький рівень життя, непривабливість управлінської праці для перспективної молоді, тенденція до скорочення реальних, забезпечених достатньою заробітною платою робочих місць з інтелектуальним характером праці, досить високий рівень інфляції.

© Сурмін Ю.П.

СИТУАЦІЯ – стан системи, що характеризується певними ознаками; деяка сукупність подій, пов'язаних у цілісність проблемою. Зовні це може бути ланцюг подій або їх коло, вузол подій і т.ін. Теоретичною основою для осмислення цього розуміння С. виступає теорія подій. Ситуація формується навколо події, явища.

Класифікація ситуацій з точки зору явищ, покладених у їх основу

Явище, що визначає ситуацію	Характеристика цього явища
Потреби	Загострена потреба, задоволення якої стримується певними чинниками
Вибір	Необхідність вибрати одну альтернативу з кількох
Криза	Різне погіршення стану справ у тій чи іншій системі аж до її руйнування
Конфлікт	Спостерігається прагнення протилежних сторін заволодіти обмеженим ресурсом
Боротьба	Точиться боротьба сторін відповідно до своїх стратегій і тактики
Інновація	Поява нововведення, що змінює звичний спосіб життя

© Сурмін Ю.П.

СІЛЬСЬКІ ТЕРИТОРІЇ (*rural territories*) – гетерогенні за структурною будовою соціально-просторові утворення, що складаються з населення, поселень, виробничих комплексів, інфраструктури, земель сільськогосподарського та іншого призначення, природного середовища, які виконують виробничо-господарські, природоохоронні, рекреаційно-оздоровчі, соціальні та інші функції з урахуванням їх ресурсного потенціалу і перебувають під управлінським впливом органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, а також суб'єктів господарювання різних форм власності. Як об'єкт функціонування і управління С.т. складаються з базового, районного, регіонального та загальнодержавного рівнів, які співвідносяться між собою за принципом “матрьошки”. З огляду на специфічні властивості та риси С.т. класифікуються за такими критеріями: ступінь ресурсозабезпеченості; вид та режим

використання території; політико-правовий статус; домінантна функція; рівень урбанізації; ступінь розвитку; значення та масштаб функцій; етична ознака тощо.

© Павлов О.І.

СІМЕЙНА ПОЛІТИКА – цілеспрямована діяльність суб'єктів суспільного буття з метою забезпечення оптимального розвитку інституту сім'ї, умов для реалізації нею своїх функцій та задоволення потреб. Метою С.п. є створення умов для зміцнення соціальних, духовних, моральних, матеріальних підвалин сім'ї, ефективне виконання нею своєї репродуктивної, виховної, економічної, соціальної функції, розв'язання суперечностей, що виникли між сім'єю та державою й суспільством; переорієнтація С.п. на сім'ю, забезпечення прав і соціальних гарантій, що надаються сім'ї, її роздержавлення. Одним

з пріоритетних завдань процесу регулювання сімейно-шлюбних відносин є створення сприятливих умов для зміцнення сім'ї як соціальної основи суспільства, підвищення в життєдіяльності останнього її ролі.

© Скуратівський В.А.

СКЛАДНА ПРОБЛЕМА – проблема, яка є певною комбінацією елементарних проблем. За типом елементарні проблеми можуть бути предметними та методологічними. Відповідно розрізняють складність змістову та методологічну. За змістом С.п. передбачає її представлення у вигляді комплексу предметних підпроблем. Методологічна складність зумовлює поділ С.п. на низку процедурних підпроблем, що мають бути ранжовані за логікою прямування. Наслідком постановки С.п. є вирішення великої кількості взаємопов'язаних пізнавальних і практичних завдань.

© Сурмін Ю.П.

СКОВОРОДА ГРИГОРІЙ САВИЧ (Савович) [1722-1794] – найвидатніший український

філософ XVIII ст., просвітитель, письменник, педагог, музикант і співак. Відстоював демократизм, цілісність та поєднання філософської доктрини й способу життя. Філософія С. була перехідною ланкою від середньовічної до модерної української філософської думки. Висунув теорію про дві натури природи (видиму – матеріальну та невидиму – духовну). Відоме вчення С. про три світи (макрокосм і два мікрокосми: людину і символічний світ, який є її тінню). У його філософській системі наявні елементи пантеїзму, ставляться проблеми самопізнання і людського щастя, в основі якого – спорідненість (сродна) праця. У поезії відображені морально-етичні погляди С.

© Загребельна Л.С.

СЛОБІДСЬКА УКРАЇНА (СЛОБОЖАНЩИНА) – історичний регіон України, охоплює територію сучасної Харківщини, північні райони Донецької та Луганської обл., південний схід Сумської обл. Частина колишніх слобідських земель перебуває у складі Російської Федерації. Територію Слобожанщини (на той момент майже незаселеної) приєднано до Московської держави у XVI ст., після чого починається активний процес її колонізації українцями (як козаками, так і селянами) та росіянами. Основним типом поселень були слободи (звідси й назва). Протягом 60-80 рр. XVII ст. утворено 5 слобідських полків (територіальних одиниць), які користувались певною автономією. Козацький полковий устрій регіону ліквідовано імператрицею Катериною II у 1765 р., водночас утворено Слобідсько-Українську губернію Російської імперії (перейменовано у Харківську в 1835 р.).

© Овдін О.В.

СЛУЖБА – особливий вид відносин і взаємодії двох нерівнозначних і несумірних елементів ієрархії. Статусна відмінність фіксується в політичній, економічній, правовій, соціально-психологічній сферах, визначається двома кардинальними параметрами: “бути на службі” – статусна домінанта; “служити” – функціональна домінанта. На практиці вони можуть не збігатися. Значною мірою це залежить від того, хто наділений або самовільно привласнив повноваження диктувати свою волю, а хто свідомо, добровільно або з інших причин згоден чи пови-

нен виконувати ці веління. Рівень такого збігу або незбігу спричинюється низкою чинників. Це система вартостей (аксіологічний вимір), поняття і дотримання міри, реалізація мотивів, вигода, професіоналізм, перспектива, відданість, відповідальність, страх і необхідність тощо.

© Макух Я.Д.

СЛУЖБА В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ (МУНІЦИПАЛЬНА СЛУЖБА) – професійна, на постійній основі діяльність осіб, що займають посади в органах місцевого самоврядування та їх об’єднаннях, спрямована на здійснення завдань та функцій місцевого самоврядування, реалізацію повноважень органів місцевого самоврядування, і отримують заробітну плату за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету.

© Штика Л.Г.

СЛУЖБА ПРОБАЦІЇ (англ. *Probation service*) – орган, що належить до виконавчої або судової гілки влади в багатьох сучасних країнах (проте у деяких країнах функції С.п. виконують неурядові організації та приватні структури), на який покладено такі завдання: 1) у кримінальному процесі – надання суду рекомендацій (так званих “досудових доповідей”) щодо міри покарання або вибору заходу іншого кримінального-правового впливу; 2) нагляд за правопорушниками під час виконання альтернативних покарань та надання їм соціальних послуг; 3) надання соціальних послуг ув’язненим та підготовка їх до звільнення; 4) надання допомоги потерпілим та сприяння у налагодженні діалогу між потерпілим та злочинцем; 5) надання соціальних послуг сім’ям, які мають різні соціальні проблеми (наприклад сім’ям ув’язнених та засуджених).

© Ягунов Д.В.

СЛУЖБОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ – процес перевірки виконання службових обов’язків державним службовцем, який застосовується в умовах недотримання законодавства про державну службу, боротьбу з корупцією та порушення службової етики, невиконання або неналежного виконання службових обов’язків, перевищення повноважень, що призвело до людських жертв або заподіяло значну матеріальну чи моральну шкоду, або на

вимогу державного службовця з метою спростування висунутих стосовно нього звинувачень. За анонімними повідомленнями, заявами та скаргами службове розслідування не проводиться. **С.р.** проводиться з відстороненням або без відсторонення державного службовця від виконання посадових повноважень, але зі збереженням всіх фінансових преференцій до його завершення. За матеріалами **С.р.** державний службовець може бути притягнутий до відповідальності згідно із законодавством.

© Желюк Т.Л.

СЛУЖБОВЕЦЬ – особа, яка працює за наймом у сфері розумової праці та отримує фіксований дохід (зарплату). Службовці – група осіб, які професійно здійснюють управлінські й допоміжні функції та виконують завдання діючих державних органів, установ, підприємств, громадських організацій тощо. Крім того, поняття **С.** можна визначити як працівника, який виконує функції щодо управління, вироблення адміністративно-господарських рішень, підготовки, аналізу та обліку інформації, а також постачальницькі, канцелярські та інші функції, обіймаючи відповідну посаду в державних, громадських та інших підприємствах, установах, організаціях.

© Пархоменко-Куцєвіл О.І.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ [*socialization*] (від лат. *socialis* – суспільний) – процес становлення особистості і поступового засвоєння нею вимог суспільства, суспільних знань, досвіду, норм і цінностей, включення до системи соціальних зв'язків і відносин, необхідних для життєдіяльності в певному суспільстві. **С.** є певною альтернативою *соціального відчуження*. **С.** починається з перших років життя і закінчується періодом громадської зрілості людини. Для успішної **С.**, за Д.Смелзером, необхідна дія трьох фактів: сподівання, зміна поведінки і прагнення відповідати цим сподіванням. **С.** характеризується засвоєнням соціального досвіду та його “перерозподілом” до рівня особистісних установок і орієнтацій. Процес **С.** є суто індивідуальним, він охоплює всі етапи життєвого шляху людини, протягом якого вона засвоює і використовує цінності культури, інтегруючись у суспільство та набуваючи рис індивідуальності. Участь держави надає

процесу **С.** більш інституалізованого характеру. Особливу роль у процесі **С.** відіграють норми-вимоги, що встановлюються суспільством. Інститути соціалізації (сім'я, школа, громадські організації) є відносно самостійними і не складаються в єдину ієрархічну систему, що суттєво підвищує ступінь автономії індивіда. Тому потрібна координація зусиль усіх учасників цього процесу.

© Крупник А.С.

СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА – стан життєдіяльності людини та суспільства, що характеризується сформованою, сталою соціальною системою забезпечення соціальних умов діяльності особистості, її соціальної захищеності, стійкістю щодо впливу чинників, які підвищують соціальний ризик. Соціальна політика, спрямована на формування **С.б.** людини і суспільства, включає такі напрями: створення умов для підвищення соціально-економічної активності населення, застосування сучасних мотиваційних і стимулюючих механізмів високопродуктивної праці; забезпечення достатнього життєвого рівня кожної людини на основі здійснення зваженої активної політики доходів; упровадження гнучкої, динамічної системи оплати; формування динамічної, гнучкої системи соціального захисту; розробка і впровадження у практику нової моделі соціального страхування; реформування системи пенсійного забезпечення; реформування системи соціальної допомоги, посилення її адресності; удосконалення системи соціальних послуг; здійснення соціальної підтримки сім'ї, жінок, дітей, молоді; створення умов для розвитку меценатства, благодійницької діяльності; глибока структурна реформа державної житлової політики; реформування системи охорони здоров'я населення; захист громадян як споживачів.

© Скуратівський В.А.

СОЦІАЛЬНА ГРУПА – сукупність людей, об'єднаних спільністю інтересів, професії, діяльності та ін. Люди перебувають у **С.г.** у стані постійної взаємозалежності. Члени однієї **С.г.** мають спільні норми і загальні цілі. Функції **С.г.** неоднакові. Індивіди беруть участь у багатьох групах. Усі групи чинять тиск на своїх членів, щоб змусити їх відповідати нормам групи. Розрізняють постійні, тимчасові і випадкові групи; вільні і обов'яз-

кові групи; формальні і неформальні робочі групи.

© Мухненко А.М.

СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА (англ. “welfare state”) або держава загального добробуту – у якій система соціальної безпеки в суспільстві відповідальна за добробут і розвиток громадян, враховує спектр соціальних вимог, здібностей, потреб та інтересів кожної людини. С.д. гарантує для всього населення високий рівень якості та безпеки життя, надійний соціальний захист, справедливий розподіл доходів, мінімізацію соціальних ризиків, умови для самореалізації творчого потенціалу особистості. С.д. розглядає людину як вищу мету та цінність суспільного буття, рівноцінного партнера щодо держави, суспільства, політичних партій, громадських організацій, нації, а суспільство – як соціальний простір, що забезпечує її всебічний розвиток і самореалізацію. Ця ідея є провідним принципом багатьох міжнародних правових документів, національних систем права багатьох країн світу.

© Кравченко М.В.

СОЦІАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ – поділ суспільства на групи, що виникають унаслідок соціальної нерівності, неоднакового володіння матеріальними і духовними благами, відрізняються суспільним статусом та життєвими можливостями.

© Мухненко А.М.

СОЦІАЛЬНА ЕНТРОПІЯ – ступінь відхилення соціальної системи або її підсистем від еталонного стану, коли відхилення виявляється в зниженні рівня організації, ефективності функціонування, темпів розвитку системи.

© Сурмін Ю.П.

СОЦІАЛЬНА ЕРОЗІЯ – процес розхитування і розмивання устоїв суспільства: організаційних структур, соціальних відносин і зв'язків; норм поведінки, цінностей, форм життєдіяльності. С.е. відбувається під впливом різних деформуючих чинників.

© Мухненко А.М., Борисевич С.О.

СОЦІАЛЬНА ЗМІНА – перехід соціального об'єкта з одного стану в інший. С.з. можуть мати форму модифікацій у соціальній

організації суспільства, соціальних інститутах і соціальній структурі, встановлених у суспільстві зразках поведінки та ін. С.з. класифікуються: залежно від джерела змін – на внутрішні та зовнішні; за типом сфери змін – на соціальні, економічні, політичні, культурні та ін.; за типом об'єкта змін – на об'єктні, процесуальні, інституційні, організаційні, спільнот, особистостей; за типом функції – на ритмічні, монотонні, лінійні, хвилеподібні, циклічні, стохастичні; за типом природи об'єкта – на органічні та неорганічні; за типом часової детермінації – на сучасні, минулі, майбутні; за аспектом системності – на атрибутивні, зміни складу, структурні, функціональні; за типом соціальних наслідків – на травматичні, успішні, нейтральні; за типом ставлення до них людей – на ті, які підтримуються, та ті, які не підтримуються; за ставленням до ресурсів – на ресурсозберігаючі, ресурсоспоживальні, ресурсовідтворювальні. Див. *Зміни соціальні*.

© Сурмін Ю.П.

СОЦІАЛЬНА ІНФРАСТРУКТУРА НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ – сукупність об'єктів певних сфер діяльності, функціонування яких спрямовано на задоволення особистих потреб населення, забезпечення його життєдіяльності та гармонійного розвитку. За функціональним призначенням виділяють такі складові **С.і.н.п.** *Побутово-економічна* – основна її функція полягає в задоволенні побутових потреб людини. Об'єктами, що входять до її складу, є: житлові будинки, водопроводи, водовідведення, тепло- та газопостачання, будинки побуту, ательє, майстерні різного виду, пральні, хімчистки, перукарні та ін. *Соціально-економічна* – основна функція її полягає в задоволенні природно-фізичних потреб, а також потреб населення в засобах зв'язку і переміщенні. Її об'єктами є магазини, кіоски, лотки, автомобільний та залізничний транспорт, відділення зв'язку, телеграф, їдальні, кафе, будинки для літніх людей, будинки-інтернати та ін. *Освітньо-економічна*, головною функцією якої є виховання загальноосвіченої та духовно багатой особистості. Об'єктами, які включає ця складова, є дитячі садки, школи різних видів, вищі навчальні заклади, палаци і будинки культури, бібліотеки, театри. *Оздоровчо-економічна* – її функції полягають у покращенні здоров'я (фізичного і духовного) населення.

До об'єктів оздоровчо-економічної частини відносимо: лікарні, амбулаторно-поліклінічні заклади, пологові будинки, фельдшерсько-акушерські пункти, станції швидкої допомоги, аптеки, стадіони, спортивні майданчики і зали, будинки відпочинку, санаторії, кемпінги та ін.

© Шпильова Ю.Б.

СОЦІАЛЬНА НАПРУЖЕНІСТЬ – особливий стан суспільної свідомості та поведінки, специфічна ситуація сприйняття та оцінки дійсності, емоційний стан групи чи суспільства в цілому, зумовлений тиском з боку природного або соціального середовища. Основу **С.н.** становлять нереалізовані потреби людей та соціальних груп, що викликають незадоволеність. Її формами прояву можуть бути: страйки, саботаж, заколоти, масові демонстрації, мітинги тощо.

С.н. визначається як певний психічний стан суспільства (спільноти, групи), що зумовлюється об'єктивними чинниками і виявляється в індивідуальній та груповій поведінці. **С.н.** може мати мобілізаційний ефект, який дістає вияв не у формі піднесення, ентузіазму чи ейфорії, а у формі агресії, спрямованої на руйнування справжніх чи штучних перешкод на шляху реалізації заблокованих потреб і цілей.

За М.Слюсаревським, структура **С.н.** включає: загальне невдоволення суб'єктів наявною в суспільстві ситуацією; їхнє невдоволення можливостями свого впливу на неї; невдоволення діями персоніфікованих соціальних сил, які, за уявленнями суб'єктів, здатні впливати на ситуацію; ретроспективну оцінку минулого стану ситуації (чи тієї ситуації, яка їй передувала); прогностичну оцінку майбутнього стану ситуації (чи тієї ситуації, що має прийти їй на зміну).

С.н. визначається такими трьома чинниками: 1. Залученням до процесу значної частини населення. 2. Змінами в суспільній свідомості, що проявляються на індивідуальному рівні в емоційному стресі, світоглядній невизначенності та поширенні девіантних форм поведінки. 3. Підвищенням готовності до дій, які розглядаються як вимушена поведінка, що спрямована проти існуючого суспільного ладу для досягнення бажаного стану.

Для демократичного суспільства наявність певного рівня **С.н.** є станом нормальним, що

зумовлено вільним поширенням у ньому ідей, часто альтернативних, можливістю рефлексії групових інтересів і боротьби груп на захист цих інтересів. Низький рівень **С.н.** свідчить про переважання задоволеності населення умовами середовища та його небажання щось змінювати. Це може призвести до втрати соціальною системою динамічності розвитку. Середній та близький до нього рівень **С.н.** забезпечує системі рухливість, здатність до еволюційних змін. Дуже висока **С.н.** може призвести до глибинних змін у соціальній системі як конструктивного характеру, коли утворюються структури, що надають їй можливості ефективного функціонування на якісно новому рівні, так і деструктивного, коли система перестає функціонувати зовсім.

За таких умов дії державної влади мають бути спрямовані на сприяння дотриманню різниці сторонами цивілізованих форм боротьби та політичної конкуренції, недопущення виникнення гострих конфліктів, які матимуть дестабілізуючі та руйнівні наслідки.

© Меляков А.В.

СОЦІАЛЬНА ПІДСИСТЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ – одна з провідних підсистем організації, яка є сукупністю індивідів, професійно-кваліфікаційних, статусних, національних груп, неформальних співтовариств, що об'єднуються соціальними відносинами та специфічними інтересами, а також цінностями, мотивами та очікуваннями.

© Сурмін Ю.П.

СОЦІАЛЬНА ПІЛЬГА – передбачене законодавством повне або часткове звільнення певних категорій громадян від виконання обов'язку або надання додаткових прав при настанні соціального ризику. Тобто **С.п.** надається для життєзабезпечення громадян у зв'язку із зниженням рівня їхніх доходів нижче від прожиткового мінімуму або із втратою працездатності.

В Україні за роки незалежності вже створена розгалужена система пільг та компенсацій для окремих категорій громадян. Але при наданні цих послуг не до кінця завершено створення механізму соціального захисту найбільш уразливих верств населення, відсутня адресність у їх наданні. Саме ці аспекти знайшли відображення в Стратегії подолання бідності. Соціальний захист, у

свою чергу, має ґрунтуватися на принципах поглиблення адресності та забезпечення матеріальної підтримки непрацездатних громадян, сімей з дітьми, пенсіонерів та осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Сьогодні в Україні система пільг спрямована на вирішення двох принципово різних завдань. Перше – це надання привілеїв окремим категоріям населення, які влада прагне виділити із загальної сукупності незалежно від рівня доходу. Друге – це підтримка соціально уразливих верств населення, що можна вважати специфічною формою адресної соціальної допомоги. Тому **С.п.** є додатковим видом соціального забезпечення.

Занадто розвинена система соціальних пільг в Україні та форм їх виявлення ще не характеризує належний ступінь соціальної захищеності населення. Сьогодні виникла потреба в докорінному вдосконаленні системи надання соціальних пільг. Тому певною мірою можна погодитися з тими науковцями, які висвітлюють і аналізують недоліки сучасної державної системи соціальних пільг.

За змістом усі соціальні пільги можна поділити на такі: 1) житлово-комунальні; 2) медико-реабілітаційні; 3) транспортні; 4) соціально-побутові; 5) пенсійні; 6) соціально-трудова. Доречно зауважити, що обсяг відповідних пільг за одним і тим самим змістом не є однаковим для всіх соціальних груп, які мають право на пільги.

© Тамм А.Є.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА – комплекс заходів, який охоплює різноманітні напрями соціальної сфери суспільства і здійснюється державними та громадськими організаціями з метою підвищення добробуту й надання соціального захисту різним верствам населення. Серед основних функцій, що виконує держава, проводячи **С.п.**, такі: а) соціальне відтворення населення, змістом якої є створення умов для нормальної життєдіяльності людини, задоволення її потреб у таких сферах суспільного життя, як праця, споживання, сімейні відносини, охорона здоров'я, освіта тощо; б) регулятивна, яка полягає в намаганні держави стимулювати активну діяльність особистості, соціальних груп за допомогою правових, економічних, моральних важелів, внаслідок чого люди стають здатними до

самоорганізації та самозахисту; в) соціально-захисна, з якою пов'язані соціальні гарантії держави, забезпечення соціальних прав громадян у разі зниження матеріального рівня життя, втрати роботи, працездатності, старіння, інших ситуацій, які супроводжують людину від народження до смерті; г) стабілізаційно-адаптивна, згідно з якою держава має дотримуватися принципу соціальної справедливості, враховувати в своїй політиці реакцію населення, громадську думку, підтримувати свій авторитет серед населення, впливати на формування ціннісної свідомості суспільства, узгоджувати інтереси, регулювати правовими засобами конфлікти в суспільстві, забезпечуючи його усталений розвиток.

С.п. – система управлінських, регулятивних, саморегулятивних способів та форм діяльності суб'єктів, сукупність принципів, рішень, дій, що втілюються в соціальних програмах і соціальній практиці з метою задоволення соціальних потреб, збалансування соціальних інтересів людини, соціальних груп суспільства, досягнення соціальних цілей, вирішення соціальних завдань, формування соціальних цінностей. В широкому розумінні **С.п.** – це система інституційних і надінституційних, державних і громадських, суспільних і особистих, індивідуальних способів і форм діяльності, спрямованих на створення умов для всебічної самореалізації соціального потенціалу людини, її сутнісних сил.

© Скуратівський В.А., Михненко А.М., Макаренко Е.М.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА В ОРГАНІЗАЦІЇ (КОРПОРАЦІЇ) – управління процесом надання послуг соціального характеру працюючим співробітникам та членам їхніх сімей щодо задоволення соціальних потреб, узгодження соціальних інтересів. **С.п. в о.** здійснюються на основі планів соціального розвитку, що, як правило, входять як окремий розділ у колективний договір підприємства (див. *Колективний договір підприємства*) або в окремий спеціальний пакет. Останній являє собою виплати і пільги соціального характеру, які здійснює організація (роботодавець) понад встановлені законодавством норми або які не передбачені законодавством – додаткове медичне і пенсійне страхування, оплата харчування, транспортних витрат; відшкодування комуналь-

них послуг; утримання дітей у дошкільних закладах; надання путівок тощо.

© Гриненко А.М.

СОЦІАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ – докорінний різкий якісний переворот у всій соціальній структурі суспільства; спосіб переходу від однієї форми соціально-політичного устрою до іншої. **С.р.** поділяються на антиімперіалістичні, антиколоніальні, національно-визвольні, буржуазні і буржуазно-демократичні, народні і народно-демократичні, соціалістичні та ін.

© Михненко А.М., Соснін О.В.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА – 1) система теоретичних знань та відповідна практика, яка має на меті забезпечення соціальної справедливості шляхом підтримки найбільш соціально уразливих верств населення; 2) професійна діяльність, спрямована на допомогу, підтримку та надання соціальних послуг групам людей, які опинилися у скрутній ситуації, що підвищує або відновлює їх здатність до соціального функціонування; 3) навчальна дисципліна з професійної підготовки фахівців із соціальної допомоги та підтримки населення.

Потреба у комплексній **С.р.** особливо зростає в кризові періоди. Держава через **С.р.** бере на себе найважливіші функції із забезпечення прав людини в соціальній галузі. Суть такої політики – запобігання подальшому погіршенню життя народу; ефективна зайнятість і обмеження надмірного зростання безробіття; створення необхідних передумов для поступового поліпшення матеріального становища, умов життя різних верств і груп людей.

Першочерговими заходами щодо формування стратегії **С.р.** є реформування системи соціальної допомоги, розвиток адресної допомоги; соціальна підтримка сім'ї, ветеранів війни та праці, жінок, дітей і молоді; соціальний захист громадян, які потерпіли від наслідків Чорнобильської катастрофи; забезпечення інвалідам рівних з іншими громадянами можливостей для участі в економічній, політичній і соціальних сферах життя суспільства, умов для реалізації потенційних можливостей інвалідів; соціальна підтримка громадян, звільнених у запас або відставку з військової служби, служби в органах внутрішніх справ та членів їхніх

сімей. **С.р.** має місце і при забезпеченні розвитку ринку праці і зайнятості, запобіганні причинам соціального ризику і їх усуненні тощо.

За своєю сутністю **С.р.** покликана сприяти зміцненню стабільності і безпеки суспільства. Соціальні проблеми і деформації можуть завадити економічному відродженню, політичній стабільності країни. Становлення ефективної вітчизняної моделі **С.р.**, в тому числі підготовки кадрів для неї, базується на ідеології соціальної політики. Історично в Європі поширені такі 4 головні її доктрини: християнство, філантропія, фемінізм і соціалізм, що взаємопроникають одна в одну. В Україні на ґрунті ліберальної і патерналістської тенденції буде утверджуватися змішана модель соціального розвитку. Згідно з нею працездатне населення буде самостійно вирішувати свої проблеми, а держава опікуватиметься специфічними його групами. Відповідної еволюції зазнаватиме соціальна політика, законодавчий процес, **С.р.**

© Меляков А.В.

СОЦІАЛЬНА СИТУАЦІЯ – сукупність соціальних чинників, що впливають на поведінку, почуття і уявлення індивіда або групи в системі взаємодії в певний період часу.

© Михненко А.М.

СОЦІАЛЬНА СТАБІЛЬНІСТЬ – стан соціальної системи, який дає їй змогу ефективно функціонувати і розвиватися в умовах зовнішніх та внутрішніх впливів, зберігати свою структуру та основні якісні характеристики. **С.с.** дає змогу забезпечити поступальний розвиток економіки, зберігати політичну стабільність у суспільстві. Досягнення **С.с.** передбачає утримання соціальних конфліктів на регульованому та контролюваному рівні для запобігання деструктивним процесам, що становлять загрозу економічному та політичному розвитку держави.

С.с. забезпечується соціальними інститутами – історично обумовленими формами організації спільної діяльності людей. **С.с.** регулюють відносини (економічні, політичні, правові) між великими та малими соціальними групами, формують співвідношення різних соціальних інтересів у межах певного суспільства. Соціальні інститути забезпечують стабільність соціальної системи і можливість управління нею на основі про-

гнозування, обумовлюють структуру соціальної поведінки. Існують кількісні та якісні порушення **С.с.** Кількісні порушення долаються в межах певної системи за збереження її якості та сутності. Якісні порушення призводять до соціальної кризи, що зумовлює необхідність переходу системи до нового якісного стану. Зовнішніми проявами нестабільності соціальної системи можуть бути зниження темпів та динаміки її розвитку, поява стагнації та виникнення соціальної напруженості.

У нормальних умовах соціальна система на основі дії механізмів саморегуляції здатна забезпечити свою стабільність, тобто для конкретного суспільства завжди існують параметри, в межах яких забезпечується належний рівень безпеки, достатній для збереження стабільності. Для досягнення належного рівня **С.с.** необхідно подолати найбільш помітні загрози в соціальній сфері: низький рівень життя населення, низькі показники приросту його чисельності, безробіття тощо.

© Меляков А.В.

СОЦІАЛЬНА СТРАТИФІКАЦІЯ – система прикмет та критеріїв соціального розмежування, яка визначається місцем окремих груп населення в соціальній структурі суспільства, зокрема за майновим станом груп, їх відношенням до засобів і знарядь виробництва, розподілу і перерозподілу матеріальних благ, до релігії тощо. **С.с.** явище – більш об'єктивне і прогресивне, ніж соціальний поділ суспільства на класи, який не сприяв прогресу суспільства, перешкоджав його структуризації, визначенню статусу окремих соціальних груп.

© Михненко А.М., Попова І.М.

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА – сукупність та співвідношення виділених за певними ознаками суспільних груп. Групи можуть відокремлюватись на підставі однієї ознаки або сукупності спільних ознак. У другому випадку виникають групи, які соціологи називають кумулятивними. Це, наприклад, нації, класи та ін. За ознакою поділу праці соціологи відокремлюють професійні групи; за віком, статтю – соціально-демографічні, за місцем проживання – територіальні. Підставою для виділення відповідних груп слугують також рівень освіти, етнічна й

територіальна належність. Серед соціально-економічних ознак диференціюючу роль відіграють розмір багатства (майнова структура), доходів, характер зайнятості. Особливо важливим елементом **С.с.** сучасних суспільств з точки зору демократії є середній клас. Кількісно значний середній клас зумовлює стабільність, добробут, відкритість суспільства. Він є основним творцем інститутів і норм громадянського суспільства.

© Михненко А.М., Михненко А.А.

СОЦІАЛЬНА СФЕРА (грец. *sphaira* – куля) – відносно самостійна сфера життєдіяльності суспільства, що охоплює відносини між соціальними спільнотами, усередині цих спільнот, між окремими особистостями, які займають різне становище в суспільстві і беруть неоднакову участь у його соціальному житті. **С.с.** з позиції державного управління – сукупність галузей, підприємств, організацій, які безпосередньо пов'язані і визначають спосіб і рівень життя людей, споживання (освіти, культури, охорони здоров'я та ін.), їх добробут.

© Ярош Н.П.

СОЦІАЛЬНА ТЕХНОЛОГІЯ – спеціальний термін та певна соціально-гуманітарна категорія, виникнення якої пов'язане з прийняттям і активним використанням у сучасній суспільній діяльності та управлінні запропонованого Ч.Перроу розширеного тлумачення поняття технології як засобу перетворення будь-яких ресурсів у бажаний результат діяльності. Якщо виробнича технологія пов'язана з ефективним перетворенням предметів природи, енергії, інформації, то **С.т.** має справу із суспільними відносинами та інститутами, що їх регулюють. Основна її мета – оптимізація їх функціонування й розвитку, життєдіяльності соціального організму в цілому, розробка механізмів узгодження інтересів різних соціальних груп. Доцільно розрізняти **С.т.** як онтологічний феномен, як знання і як важливий елемент механізму соціального управління. Як онтологічний феномен **С.т.** – суспільно вироблений та закріплений історичним досвідом сталий механізм взаємодії різних соціальних груп, відносин людини та суспільства: звичаї, традиції, право, державний устрій, сімейно-побутові стосунки, громадська думка тощо. **С.т.** як знання – наукове осмислення конкретних

механізмів функціонування та розвитку суспільства з урахуванням складного поєднання матеріальних, духовних, політичних, правових, національно-етнічних, соціально-культурних та інших чинників. Як елемент механізму соціального управління **С.т.** – засіб перекладу вимог об’єктивних законів на мову практики соціального управління та конкретних рішень (нормативно-правових актів, нормативних документів, вказівок тощо), які стимулюють людей на досягнення поставлених цілей. Історично соціальна технологія представлена різними формами соціального примусу, методами “обробки людей людьми”, починаючи з жорсткого тиску при авторитарних чи тоталітарних режимах і закінчуючи сучасними м’якими формами соціального примусу, наприклад через маніпулювання засобами масової інформації. Сучасні тенденції позитивного розвитку **С.т.** полягають у зміщенні акцентів від “обробки людини” до управління суспільними відносинами як через методи узгодження інтересів різних соціальних груп і конструктивне розв’язання конфліктів, так і через проектування й ефективне використання певних об’єктивних соціальних регуляторів – соціальних інститутів. У 80-90-х рр. ХХ ст. у надрах **С.т.** зародився і розвивається ще один тип технології – інтелектуальний. Передумовою її виникнення було створення у 60-70-х рр. нової науки – інформатики. Сьогодні вже можна стверджувати про створення відносно самостійної наукової дисципліни – інформаційної теорії соціальних систем, центральною категорією якої є нове знання. Здатність до виробництва та засвоєння нового знання виступає ключовою передумовою того, що соціальні системи постають як цілісні розумні організми, що розвиваються за законами колективної творчості і логікою застосування знань.

© Сурмін Ю.П.

СОЦІАЛЬНЕ ЗАМОВЛЕННЯ (англ. *social kontrakt*) – комплекс організаційно-правових заходів з розробки та реалізації соціальних програм і соціальних проектів за рахунок бюджетних та інших коштів шляхом укладення соціальних контрактів на конкурсній основі. Сферою застосування **С.з.** є пріоритетні соціальні проблеми, до вирішення яких органи публічної влади залучають недержавних виконавців з числа об’єднань

громадян та органів самоорганізації населення. У деяких випадках коло учасників може бути розширене за рахунок комерційних структур. На сьогодні в Україні нормативно-правову базу **С.з.** становлять окремі норми чинного законодавства і спеціальні нормативні акти, прийняті на локальному рівні в Одесі, Харкові, Дніпропетровську, Києві, Миколаєві, Вознесенську, Чернівцях, Комсомольську та інших містах України. Функціонування механізму **С.з.** передбачає наявність положення про **С.з.**, програми розв’язання пріоритетних соціальних проблем відповідної території; конкурсний механізм відбору соціальних проектів; комплекс організаційно-правових актів, які забезпечують укладання і виконання соціальних контрактів на реалізацію соціальних проектів – переможців конкурсу; залучення виконавцями додаткових небюджетних ресурсів; здійснення органами місцевого самоврядування постійного його моніторингу.

© Крупник А.С.

СОЦІАЛЬНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ – форма соціальних послуг; діяльність, спрямована на задоволення потреб, які виникають у процесі життєдіяльності, що забезпечує гармонійний та різнобічний розвиток громадян (визначення терміна “соціальні послуги” див. у статті “Соціальні послуги”). Наявний дисбаланс між сферою вузького соціального захисту і широким полем реалізації соціальних прав у державі. Процеси реформування в соціальній сфері передбачають кодифікацію форм **С.о.**, розробку механізмів надання і критеріїв визначення їх якості, створення ринку послуг.

© Голубчик Г.Д.

СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО (англ. *Social partnership*) – 1) система правових і організаційних норм, принципів, структур, процедур, які спрямовані на забезпечення взаємодії між найманими працівниками, роботодавцями, державними органами влади в регулюванні соціально-трудових відносин на національному, галузевому, регіональному рівні та на рівні підприємства (організації); 2) міжсекторна, в тому числі і міжнародна взаємодія, спільна діяльність учасників на основі погодження інтересів і кооперації зусиль та ресурсів для реалізації взаємоприйнятних цілей і задоволення спільних

інтересів. **С.п.** як засіб демократичного врядування включає різні види співпраці – спільну діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, комерційних організацій і недержавних некомерційних організацій, що використовується у здійсненні повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

© Петрос О.М.

СОЦІАЛЬНЕ ПЛАНУВАННЯ (англ. *social planning*) – спосіб регулювання соціальних процесів у суспільстві між різними верствами населення. Головним завданням **С.п.** є баланс інтересів соціальних груп до доступу матеріальних і духовних засобів суспільства. Предметом **С.п.** є соціальні відносини на всіх рівнях. Об'єктом **С.п.** є матеріальні та духовні блага: реальні доходи соціальних груп і індивідів; якість і рівень споживання; забезпеченість житлом, найважливішими видами благ і послуг; доступ до освіти, охорони здоров'я, культури й ін. **С.п.** було започатковано з 30-х рр. у США під час Великої депресії. **С.п.** – це найважливіший елемент індикативного планування в країнах з розвинутою ринковою економікою, безпосередньо пов'язане з нею та є похідною від неї. **С.п.** є найважливішою складовою стратегічних загальнодержавних програм. Зокрема, п'ятирічні плани розвитку Франції, Японії, інших країн є середньостроковими планами соціально-економічного розвитку індикативного характеру, що містять напрями розвитку держави і суспільства.

© Марущак В.П., Попов С.А.

СОЦІАЛЬНЕ ПОЛЕ – сукупність соціальних чинників, що взаємодіють, впливаючи на поведінку індивіда або групи.

© Сурмін Ю.П.

СОЦІАЛЬНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ (від грец. *prognosis* – передбачення) – спосіб дослідження перспектив, тенденцій розвитку соціальних відносин, процесів, явищ для підвищення ефективності, наукової обґрунтованості соціального планування та проектування, програмування та управління. Методологічною базою **С.п.** є принципи наукового передбачення, які являють собою дослідження законів соціального розвитку, аналізу попередніх і сучасних явищ. При цьому слід мати на увазі, що характер со-

ціальних закономірностей вимагає розробки наукового прогнозу у вигляді варіантів або альтернатив розвитку, які пропонують можливі форми і прояви, темпи розгортання процесів з урахуванням управлінського впливу.

С.п. здійснюється за допомогою статистичного аналізу, методу експертних оцінок основних тенденцій розвитку, а також математичного модулювання. Найкращий ефект досягається в разі поєднання різних методів.

С.п. дає можливість уявити рівні розвитку об'єкта, його нормальний та екстремальний стан. Прогнозування дає змогу більш рельєфно показати вплив управління на розвиток соціальних процесів, їх результативність. У сучасних умовах **С.п.** використовує прогнози двох типів: розвідувальний та нормативний. В рамках першого досліджується реальний і можливий стан об'єкта виходячи з існуючих тенденцій розвитку з урахуванням форм і методів управління. Він використовується при дослідженні процесів підготовки і перепідготовки кадрів державних службовців, службовців органів місцевого самоврядування, а також при врегулюванні конфліктних ситуацій. У рамках другого – нормативного прогнозування – обов'язково формулюється мета розвитку, визначаються стан, шляхи і засоби його досягнення. Цей тип дає змогу досліджувати проблеми мотивації праці державних службовців, особистісних стосунків в колективі тощо.

С.п., яким би методом воно не виконувалося, починається із статистичного аналізу об'єкта, побудови динамічних рядів із наступною екстраполяцією, використання експертних оцінок основних тенденцій розвитку, моделювання прогнозованих явищ. А в процесі обробки можливих варіантів, сценаріїв розвитку подій, переходу явищ у новий стан широко використовують соціальні технології.

© Сурмін Ю.П., Тамм А.Є.

СОЦІАЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ – регулювання, яке покликане слугувати соціальним цілям і переважно здійснюється у сферах: охорони здоров'я, захисту довкілля, захисту споживачів, інформатизації суспільства та розвитку культури.

© Михненко А.М.

СОЦІАЛЬНЕ САМОПОЧУТТЯ – комплексна характеристика стану свідомості людей, що виявляється у різних соціальних ситуаціях,

відображає ступінь їхньої соціальної свободи, можливості всебічного розвитку, реалізації здібностей і життєвих планів, які зумовлюються сукупністю наявних у суспільстві матеріальних, політичних, соціокультурних і духовних можливостей задоволення людських потреб і реалізації їхніх інтересів.

С.с. є суб'єктивним індикатором успішності процесу соціально-економічної адаптації громадян до соціальної дійсності, яка постійно змінюється. Показник характеризує мотиваційний субстрат соціального захисту, що віддзеркалює суб'єктивний стан людей, детермінований соціально-економічними факторами. Чим сильніше особа відчуває брак соціальних благ, тим гіршим є її самопочуття.

Науковці розрізняють кілька підходів до визначення поняття: 1) самопочуття визначається як задоволення людиною різними сторонами життя. Прибічники такого підходу розглядають **С.с.** власне як відображення якості життя і для повноти його виміру намагаються врахувати різні сфери життєдіяльності; 2) **С.с.** є інтегрованою характеристикою реалізації життєвої стратегії особистості, ставлення до навколишньої дійсності, суб'єктивної її сторони; 3) **С.с.** визначається як "синдром свідомості", що відображає ставлення до взаємозв'язку між рівнем запитів і ступенем задоволення життєзначущих потреб. Таким чином, **С.с.** – результат рефлексії людиною міри власного благополуччя чи неблагополуччя, пов'язаного з можливостями реалізації найбільш значущих і актуальних потреб, прагнень, сподівань, тощо.

С.с. тісно пов'язане з рівнем ресурсних можливостей людини, які забезпечують реалізацію її значущих потреб, відображає те, наскільки за оцінкою людей (груп населення) суспільство створює передумови для їх реалізації, визначає задоволеність соціально-захисними заходами.

С.с. виступає інструментом діагностування проблем суспільства, суб'єктивним критерієм оцінки рівня ефективності соціальної політики та дієвості інститутів соціального захисту населення, є основою для прогнозування соціальних змін, потреб суспільства та проектування соціальних технологій з оптимізації управління системою соціального захисту населення.

© Меляков А.В.

СОЦІАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ – вид управління, що передбачає спрямування впливів його суб'єктів на упорядкування та організацію процесів спільної колективної діяльності людей відповідно до об'єктивних законів та викликів сучасності. **С.у.** має своє суб'єкт-об'єктне поле, до якого належить діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, політичних партій, профспілок, інших громадських об'єднань та рухів, суспільна праця та економічна діяльність, поведінка окремих людей та груп тощо. У сукупності вони утворюють кілька видів управління за окремими сферами суспільної діяльності: політичне; адміністративне; економічне; духовне; корпоративне та ін. Для кожного з цих видів можна виділити свій суб'єкт та об'єкт управління, специфічну правову базу, особливості функціонування, механізми тощо.

© Михненко А.М., Ярош Н.П.

СОЦІАЛЬНИЙ ДІАЛОГ (*European Social Dialog*) – процес встановлення та узгодження позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу, які представляють інтереси працівників, роботодавців та органів державної влади і місцевого самоврядування, з питань формування та реалізації державної соціально-економічної політики та регулювання трудових відносин. В Європейському Союзі під **С.д.** розуміють спосіб обговорення, консультування, проведення переговорів, погодження національних інтересів між соціальними партнерами європейських країн у питаннях соціальної політики; інструмент погодження позицій соціальних партнерів при визначенні європейських соціальних стандартів.

Принципами **С.д.** є: законність; репрезентативність й повноважність сторін та їх представників; незалежність та рівноправність сторін; конструктивність та взаємодія; добровільність та реальність прийнятих зобов'язань; принцип взаємної поваги та пошуку компромісних рішень; обов'язковість розгляду пропозицій сторін; пріоритет узгоджувальних процедур; відкритість та гласність; обов'язковість дотримання досягнутих домовленостей; відповідальність за виконання прийнятих зобов'язань.

С.д. здійснюється на національному, територіальному та локальному (підприємство,

установа, організація, транснаціональна корпорація) рівнях на три- або двосторонній основі.

Формами **С.д.** є: обмін інформацією; проведення консультацій та узгоджувальних процедур; проведення колективних переговорів з укладення колективних договорів і угод.

© *Берназюк Я.О.*

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ – поняття, вперше введене П.Бурдьє в статті “Форми капіталу” (1983 р.) для позначення соціальних зв’язків, що можуть виступати ресурсом одержання вигод (переваг). **С.к.** створюється вільним і раціональним індивідом для досягнення власних вигод, і водночас **С.к.** є суспільним благом, продуктом суспільного виробництва, засобом досягнення групової солідарності. У такому розумінні **С.к.** виступає не тільки і не стільки причиною економічних вигод (переваг), скільки проявом соціально-економічних умов і обставин; він є груповим ресурсом і не може бути вимірний на індивідуальному рівні. Зв’язки між економічним розвитком суспільства і розміром сукупного **С.к.** опосередковані політичним ладом, релігійними традиціями, домінуючими цінностями.

© *Ярош Н.П.*

СОЦІАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ – взаємодія соціальних структур, норм, інститутів, зразків поведінки, за допомогою якої забезпечується функціонування соціальної системи.

© *Сурмін Ю.П.*

СОЦІАЛЬНИЙ ОРГАНІЗМ – сукупність різних сторін життєдіяльності суспільства, взаємодія яких надає йому цілісного характеру.

© *Сурмін Ю.П.*

СОЦІАЛЬНИЙ ПОРЯДОК – умови існування, за яких формуються, підтримуються й руйнуються різні зразки соціальної організації, які представлені сукупністю інститутів та засобів їх впливу на соціальне життя. Поняття **С.п.** використовується для позначення встановлених зразків, постійних структур, процесів та змін, притаманних соціуму, які позначаються на поведінці та взаємодії індивідів і на функціонуванні соціальної системи в цілому.

С.п. – система, що включає індивідів, взаємозв’язки між ними, звички, звичай, що

діють непомітно, сприяють виконанню роботи, необхідної для успішного функціонування цієї системи. Індивід або група може знати, що очікує від них суспільство, але це не завжди спонукає їх до дії. Тому немає суспільства, що могло б функціонувати без розробленої системи правил і норм, що пропонують виконання кожним індивідом вимог і обов’язків, необхідних для суспільства. Якщо подібні умови не дотримуються самими членами суспільства, то в ньому немає порядку. Упорядкованість суспільства ґрунтується на взаємозалежних ролях, відповідно до яких кожна особистість бере на себе певні обов’язки щодо інших і водночас вимагає від інших виконання ними своїх обов’язків.

Вирішення проблем соціального розвитку пов’язане насамперед із поняттям природи та реальним установленням нового соціального порядку, коли інновації і традиції збалансовані і не спричиняють у суспільстві негативних суперечностей.

© *Меляков А.В.*

СОЦІАЛЬНИЙ ПРОЦЕС – розгортання у часі того чи іншого соціального явища. Виділяють дуальні соціальні процеси: інтеграцію і дезінтеграцію соціальної системи; згуртування і конфлікти в групі; плинність і стабільність персоналу в організації; еміграцію та імміграцію; посилення соціальної однорідності суспільства і соціальну диференціацію; зайнятість і безробіття та ін.

© *Сурмін Ю.П.*

СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС (англ. *Social status*) – 1) соціальне становище, яке займає індивід в суспільстві як представник соціальної групи; 2) стабільне становище всередині соціальної системи, пов’язане з певними очікуваннями, правами і обов’язками; 3) позитивна або негативна репутація, престиж, авторитет особистості в рамках системи соціальної стратифікації. Статус може бути успадкованим, набутим та змішаним. Кожна людина наділена не одним, а кількома статусами – статусним набором.

© *Петроє О.М.*

СОЦІАЛЬНИЙ ЧИННИК – рушійна сила розвитку суспільства; явище або процес, що зумовлюють ті чи інші соціальні зміни.

© *Сурмін Ю.П.*

СОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ – встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціального забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших соціальних виплат, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму. За своєю суттю **С.г.** є відносинами між населенням і державою з приводу гарантування державою певного рівня задоволення соціальних потреб населення, з одного боку, та згоди населення на участь у фінансуванні необхідного для цього обсягу соціальних благ, а також самостійне забезпечення решти своїх потреб – з другого. Розміри основних **С.г.** визначаються на основі соціальних стандартів. До основних державних **С.г.** включаються: мінімальний розмір заробітної плати; мінімальний розмір пенсії за віком; неоподатковуваний мінімум доходів громадян; розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат громадян України. Основні державні **С.г.** не можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму, встановленого законом. **С.г.** громадян забезпечуються, як правило, за рахунок коштів держави, передусім бюджетних. Вони є обов'язковими для всіх державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності. Вітчизняна система **С.г.** на законодавчому рівні сформована як класична трискладова структура, що включає: систему соціального страхування, пов'язаного з трудовою діяльністю; систему універсальних допомог та систему соціальної підтримки окремих верств населення. Ключовою проблемою її функціонування є пошук додаткових джерел фінансування, передусім залучення позабюджетних коштів. Прийнятний рівень забезпечення соціальними гарантіями населення України можливий тільки за наявності достатніх джерел їх фінансування. У світовій практиці існують такі джерела фінансового забезпечення соціальних гарантій населення: кошти держави; грошові доходи підприємств, установ, організацій, фірм, інших комерційних та некомерційних структур; кошти фондів соціального, майнового та особистого страхування; грошові доходи населення.

© Меляков А.В.

СОЦІАЛЬНІ ЗАКОНИ – закони, що визначають виникнення, функціонування і роз-

виток соціальних систем, відображаючи істотні необхідні відносини, взаємозв'язки між соціальними суб'єктами, явищами, процесами, що повторюються.

© Сурмін Ю.П.

СОЦІАЛЬНІ МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ – способи забезпечення ефективного управління соціальною сферою суспільної діяльності. До найбільш поширених з них належать: методи соціального прогнозування, соціального планування та соціологічних досліджень.

© Бакуменко В.Д.

СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ – результати економічних, політичних та інших перетворень у суспільстві, що позначаються на соціальних відносинах груп, спільності та індивідів. **С.н.** поділяються з точки зору розвитку соціальної системи на позитивні і негативні; за часом виникнення – на безпосередні і віддалені; за зв'язком з основним напрямом перетворень – на прямі або непрямі.

© Михненко А.М.

СОЦІАЛЬНІ НОРМИ – стандарти діяльності та правила поведінки, виконання яких очікується від члена групи або суспільства і підтримується за допомогою санкцій. **С.н.** упорядковують і регулюють соціальні взаємодії.

© Сурмін Ю.П.

СОЦІАЛЬНІ ПРАВА ЛЮДИНИ – сукупність конституційних прав людини або лише громадян конкретної держави, які дають їм можливість претендувати на отримання від держави за певних умов певних матеріальних благ. **С.п.** включають право на соціальне забезпечення, соціальне страхування, право на охорону здоров'я і медичну допомогу, право на житло, особливі права дітей та інвалідів.

© Михненко А.М., Марчук Р.П.

СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ – комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

© Михненко А.М.

СОЦІАЛЬНІ СЛУЖБИ – спеціалізовані заклади, які надають соціальні послуги та соціальну допомогу населенню. **С.с.** об'єднують центри, які здійснюють комплексне соціальне обслуговування населення, та спеціалізовані соціальні заклади, а саме: притулки для тимчасового перебування, агентства й бюро сприяння зайнятості населенню, що навчається, та ін. **С.с.** надають послуги та допомогу населенню у найважливіших сферах його життєдіяльності незалежно від національності, походження, соціального статусу, місця проживання, роботи, навчання, політичних поглядів і релігійних переконань. Соціальні послуги надаються, як правило, безкоштовно.

© Цимбалюк В.М.

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ – сукупність процедур, прийомів і способів організації суспільних процесів та управління ними з метою оптимізації, раціоналізації та підвищення ефективності. Об'єктом **С.т.** виступають суспільні відносини різної природи: економічні, політичні, соціальні та інші, а також суспільні інститути, що їх регулюють. **С.т.** є ланкою між суспільною теорією і практикою, яка безпосередньо пов'язана із соціально-технологічною діяльністю – соціальною інженерією. **С.т.** включають три відносно самостійних елементи: а) об'єктивно існуючі соціально-технологічні процеси в суспільстві (технічний розподіл праці, усталені форми зв'язків між різними елементами соціуму, способи функціонування державних установ і громадських організацій); б) знання про те, як практично реалізувати певну теорію в суспільному житті або оптимізувати певний суспільний процес; в) соціально-інженерну діяльність із застосування знань для організації суспільної діяльності і суспільних відносин, оптимізації роботи діючих установ та інститутів або проектування та створення нових.

© Сурмін Ю.П.

СОЦІАЛЬНІ ФУНКЦІЇ УПРАВЛІННЯ – напрями діяльності органів влади всіх рівнів управління з надання послуг у соціальній сфері, тобто в межах складної системи міжособистісних взаємодій та зв'язків різноманітних людських спільнот, сфері життєдіяльності суспільства та реалізації інтересів соціальних суб'єктів з метою ре-

ального втілення в життя конституційних принципів соціальної держави. До **С.ф.у.**, зокрема, відносять такі: вдосконалення ринку праці, створення адресної системи матеріальної допомоги, реформування медичного обслуговування та гарантування найважливіших прав особистості, зокрема захист трудових прав громадян, захист прав споживачів, соціальний захист безробітних, охорона праці та безпечної життєдіяльності виходячи із основних цілей суспільства, зорієнтованих на забезпечення фізичної, юридичної та соціальної захищеності громадян.

© Михненко А.М., Макаренко Е.М.

СОЦІАЛЬНІ ЦІЛІ – соціально орієнтовані цінності індивіда, групи індивідів, класів, суспільства, на досягнення яких спрямована їх діяльність. Вони виступають як стимули для визначення перспектив, побудови тих чи інших проектів діяльності. **С.ц.** являють собою також засіб організації соціальних дій в деяку послідовність чи систему. **С.ц.** суспільства конкретизуються в ієрархії інтересів і цінностей відповідно до структурних рівнів суспільства. Для дії соціальних законів створюється тим більший простір, чим більше збігаються **С.ц.** суспільства і ціннісні орієнтації й установки особистості, суб'єктивні устремління кожної людини. Ступінь збігу чи розбіжності **С.ц.** суспільства й особистості пізнається через ставлення особистості до таких цілей.

© Ярош Н.П.

СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ – ресурс, накопичений конкретно-історичним суспільством; спектр реальних можливостей в соціогуманітарній сфері. Він включає, з одного боку, узагальнений рівень соціальних потреб і очікувань членів суспільства і одночасно рівень реальних можливостей їх реалізації. Основою **С.-г.п.** виступають ідеї, ідеали, цінності, світоглядні установки, традиції, які визначають ступінь гуманності (чи дегуманізації) існуючих суспільних відносин і містять креативний імпульс для подальшого їх розвитку. Важливим фактором збагачення **С.-г.п.** є наявність і функціонування численних соціальних інститутів, цілеспрямована соціальна політика держави. **С.-г.п.** особистості є похідним від суспільного рівня гуманітарної сфери і являє собою суму її можливостей і

досягнень, реалізованих завдяки соціальній активності кожного її індивіда.

© Молчанов І.М.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА – цілісне утворення, основними елементами якого є люди, а також їх стійкі зв'язки, взаємодії і стосунки. Соціальна система складається на основі спільної діяльності людей. Економічна система історично виникла або встановлена як діюча в країні сукупність принципів, правил, законодавчо закріплених норм, що визначають форму і зміст основних економічних відносин, які виникають у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання економічного продукту. Таким чином **С.-е.с.** являє собою сукупність зв'язків, стосунків та вчинків, які виникають на основі спільної діяльності людей, на підставі закріплених норм, принципів, що історично склалися у спільноті з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання економічного продукту.

© Михненко А.М., Близнюк В.В.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ (англ. *socialand economic forecasting*) – процес розробки економічних і соціальних прогнозів, що базується на наукових засадах пізнання економічних й соціальних явищах і використанні усієї сукупності методів і засобів економічного прогнозування. У **С.-е.п.** розрізняють два аспекти: теоретико-пізнавальний, що забезпечує опис можливих або бажаних перспектив, станів, вирішення проблем майбутнього; управлінський, що забезпечує вирішення цих проблем шляхом використання інформації про майбутнє в цілеспрямованій практичній діяльності.

© Ахламов А.Г.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОПОРЦІЇ – співвідношення різних соціальних та економічних чинників і показників, які відображають рівень життя населення країни, її окремих регіонів та територій.

© Михненко А.М.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ – ситуація, що визначається рівнем соціальної стабільності в суспільстві, політичною орієнтацією діючої влади, впливом опозиції, характеристиками партійної системи, гро-

мадсько-політичних рухів і груп інтересів, особливостями соціальної структури суспільства та її конфігурацією (мірою соціальної диференціації та розвитку взаємовідносин між соціальними групами тощо), соціокультурними чинниками (домінуючими в суспільстві культурно-політичними цінностями та орієнтаціями), відношенням до владних інститутів та електоральними перевагами і та ін.

С.-п.с. залежить від багатьох факторів, зокрема стабільності державних інституцій, ефективності роботи органів державної влади та місцевого самоврядування, прагматичності державної фінансово-економічної та соціальної політики.

С.-п.с. є системою зовнішніх стосовно органів влади умов, що опосередковують їх активність та спрямовують їх діяльність.

© Кулініч О.В.

СОЦІОГЕНЕЗ – процес історичного та еволюційного формування суспільства. **С.** покладено в основу вчення про походження суспільства.

© Сурмін Ю.П.

СОЦІОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ – вивчення суспільних процесів шляхом аналізу діяльності людини (її результатів) через виявлення її соціальних потреб, інтересів, мотивів поведінки та ціннісних орієнтацій. У **С.д.** джерелом первинної інформації завжди виступає людина або опредмечені в документах факти її свідомості та поведінки (реальної чи вербальної). Звідси випливають особливі вимоги до методів (інструментарію) **С.д.**, які б запобігали невизначеності первинної соціологічної інформації, а також до постановки і перевірки гіпотез, недопущення помилок кількісного аналізу, що зумовлює розробку і використання в **С.д.** спеціальних методик і технічних засобів забезпечення надійності даних. **С.д.** широко застосовуються в управлінській практиці як дійовий засіб прогнозування суспільних тенденцій, стану масової свідомості та громадських настроїв. Вони відіграють важливу роль у демократизації суспільства як інструмент вивчення та формування електоральної поведінки.

© Сурмін Ю.П.

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД – 1) у вузькому розумінні – загальний спосіб досліджен-

ня суспільних процесів через їх сприйняття населенням країни або його різними верствами, який дає можливість оцінювати ці процеси з точки зору ефективності, результативності, економічності та справедливості; 2) у широкому розумінні – це використання соціологічного інструментарію та цінностей при проведенні наукового дослідження або реалізації практичної діяльності. **С.п.** об'єднує інституційний, особистісний, спільнотний, гуманістичний та інші підходи.

© Сурмін Ю.П.

СОЦІОПОЛІС – форма організації суспільства на засадах створення нової, соціалізованої економіки, яка має особливий правовий статус, поєднує в собі всі економічні переваги вільної економічної зони інтелектуального типу з комплексною стратегією випереджального економічного, гуманітарного і соціального розвитку. Створення структур випереджального розвитку **С.** – це принципово новий підхід до формування соціальної та регіональної політики. **С.** є моделлю розвитку майбутнього суспільства.

© Михненко А.М.

СОЦІУМ (лат. *socium* – загальне, спільне) – велика стійка соціальна спільність, для якої характерна єдність свідомості, цілеспрямованості, природних, суспільно-виробничих, духовних та інших умов життєдіяльності, генетичний зв'язок поколінь, стабільність соціальної організації, певна культура спілкування. Вища форма **С.** – суспільство як цілісна система. Будь-який **С.** – це певна цілісність, яка самоутворюється і взаємодіє з іншими соціальними спільнотами. Розрізняється **С.** міський та сільський. **С. міський** – тип соціальності, що існує як штучно створена урбанізована територіально-поселенська спільність людей. Характеризується масовим знеособленням людських індивідів, анонімністю зв'язків, короткочасністю, частковістю, поверховістю контактів. Разом з тим у ньому сконцентровані досягнення науки і техніки, технології, культури, в результаті чого члени цього **С.** мають пріоритетні можливості для швидкого їх застосування в організації праці, підприємстві, навчанні, відпочинку, побуті, дозвіллі. **С. сільський** – тип соціальності, що існує як стійка спільнота людей, зумовлена природними умовами організації

її життя, сільським способом поселення та діяльності. Функціонує на основі органічної єдності людини з природою та особливостей тієї чи іншої природно-кліматичної зони. Характеризується безпосередністю контактів селян, пріоритетністю неформальних відносин, генетичною причетністю до загальної долі общини, громади.

© Крупник А.С.

СПАДЩИНА КУЛЬТУРНА – це сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь рухомих і нерухомих пам'яток, які визнані чинним законодавством об'єктами **С.к.**, визначні місця, споруди, твори мистецтва, ансамблі, рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти, природно-антропогенні, що створені людиною, незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність. Українське законодавство виділяє об'єкти культурної спадщини, визначає заходи щодо їх виявлення, відтворення, регенерації дослідження, кодифікації, збереження і використання. Завданням наукового осмислення **С.к.** є її вивільнення з-під впливу ідеологічних чинників, вироблення до неї виваженого ставлення як до джерела інформації про минуле, включення **С.к.** України у структуру спільної спадщини людства.

© Голубчик Г.Д.

СПІВДРУЖНІСТЬ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ (СНД) – міждержавне об'єднання більшості пострадянських країн. **СНД** створена 8 грудня 1991 р. в садибі Віскулі (Біловезька пуца, Білорусь) як господарський, політичний та економічний союз Білорусі, Росії та України. 21 грудня на умовах Алма-Атинської угоди до **СНД** приєдналися ще вісім колишніх республік СРСР (Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан). 23 жовтня 1993 р. до **СНД** приєдналася Грузія. 26 серпня 2005 р. зі складу **СНД** вийшов Туркменістан. Україна є співзасновницею **СНД**, але Статут організації Україною досі не ратифіковано, тому формально Україна залишається лише спостерігачем і не є членом **СНД**. 14 серпня 2008 р. парламент

Грузії прийняв рішення залишити СНД, і згідно зі Статутом СНД 18 серпня 2009 р. Грузія офіційно перестала бути її членом.

СНД відіграла колосальну політичну роль демпфера під час розпаду велетенської держави СРСР, але зараз це утворення стає історією. Об'єктивним чинником цього процесу виступає різночитання історичного, цивілізаційного процесу суб'єктами СНД.

© Розпутенко І.В.

СПІВРОБІТНИЦТВО ПОЛІЦІЙ ТА СУДОВИХ ОРГАНІВ В КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ СФЕРІ (СПСО) – третя опора Європейського Союзу, окрема сфера діяльності ЄС, в межах якої він наділений спеціальною компетенцією. Джерелом компетенції ЄС в рамках СПСО є розділ VI Договору про Європейський Союз “Положення про співробітництво поліцій і судових органів в кримінально-правовій сфері”. Зміни в правовий режим було внесено Амстердамським договором 1997 р. та Ніщцьким договором 2001 р. Правові акти, що видаються на підставі розділу VI Договору, приймаються як акти третьої опори. До компетенцій СПСО входять питання боротьби із злочинністю, в тому числі діяльність із запобігання, розслідування, притягнення до відповідальності і виконання покарань за кримінальні злочини. Пріоритетним завданням СПСО є боротьба з тяжкими або особливо тяжкими злочинами, які становлять значну загрозу для всіх держав-членів Європейського Союзу: тероризмом, торгівлею людьми, злочинами проти дітей, торгівлею наркотиками, торгівлею зброєю, корупцією, шахрайством. Метою діяльності СПСО є “забезпечення громадян підвищеним рівнем захисту в рамках простору свободи, безпеки та правосуддя” (ст. 29). Основними напрямками діяльності ЄС та держав-членів у рамках третьої опори є поліцейське співробітництво та співробітництво органів кримінальної юстиції. Спільна діяльність в галузі поліцейського співробітництва охоплює чотири напрями: оперативно-розшукову діяльність (співробітництво поліцейських, митних та інших органів держав-членів у сфері запобігання карним злочинам, їх виявлення та розслідування); інформаційну діяльність (збирання, збереження, обробку, аналіз і обмін відповідною інформацією), підготовку кадрів та криміналістичне забезпечення

(співробітництво та спільні ініціативи у сфері освіти, обміну офіцерами зв'язку, використання обладнання та криміналістичних досліджень); вдосконалення криміналістичних методів розслідування злочинів. Співробітництво органів кримінальної юстиції охоплює п'ять напрямів діяльності: розслідування кримінальних справ та виконання покарань; видача (екстрадиція) злочинців; гармонізація норм процесуального права, розмежування підвідомчості кримінальних справ між державами-членами; гармонізація кримінального права держав-членів у сфері організованої злочинності, тероризму, торгівлі наркотиками. До кола повноважень ЄС у сфері СПСО відносять: прийняття спільних позицій; розробка конвенцій між державами-членами; ухвалення нормативних, а також індивідуальних актів у сфері боротьби із злочинністю; розв'язання правових конфліктів; координація і сприяння діяльності правоохоронних служб держав-членів; укладення міжнародних договорів. Спільна позиція є документом, що містить офіційну позицію ЄС щодо проблем у правоохоронній сфері. Повноваження щодо прийняття спільних позицій має Європейська Рада. Повноваження щодо розробки конвенцій між державами-членами належить Європейській Раді. Значним досягненням у цій сфері є прийняття в 1995 р. Конвенції про створення Європолу – для координації і сприяння діяльності правоохоронних служб держав-членів. Ухвалення нормативних, а також індивідуальних актів у сфері боротьби із злочинністю реалізується Європейською радою шляхом прийняття юридично обов'язкових актів – рамкових рішень. Розв'язання правових конфліктів у рамках третьої опори СПСО належить Суду Європейських співтовариств. Відповідно до положень Ніщцького договору 2001 р. також планується створення Євроюсту. Укладення міжнародних договорів в рамках третьої опори покладається на Європейську Раду.

© Забара І.М.

СПІЛКИ ТВОРЧІ – добровільні об'єднання професійних творчих працівників відповідного до фахового напрямку в галузі культури та мистецтва, які мають фіксоване членство і є незалежними у своїй статутній діяльності від органів державної влади і органів місцевого самоврядування, політичних партій,

інших громадських організацій. У кожному фаховому напрямі може бути створено одне або більше добровільних творчих об'єднань. С.т. є одним з елементів реалізації конституційного права громадян на свободу об'єднання для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення економічних, соціальних, культурних та інших інтересів.

С.т. діють на принципах добровільного об'єднання її членів, які належать до одного фахового напрямку культури та мистецтва, самоврядування, взаємодопомоги і співробітництва, невтручання у творчий процес, вільного вибору форм і методів творчої діяльності, визнання авторських прав.

Основними напрямками їх діяльності є: творча діяльність у галузі культури і мистецтва; розвиток національної культури та мистецтва і втілення в життя культурно-мистецьких заходів, організація творчих конкурсів, виставок, авторських вечорів, прем'єр, фестивалів; створення умов для творчої праці, підвищення професійного, наукового та загальнокультурного рівня членів творчої спілки, виховання творчої молоді, оволодіння нею досягненнями національної та загальнолюдської культури; пошук талантів серед молоді та сприяння їх творчому розвитку; видання газет, журналів, книг та іншої друкованої продукції, створення кіно- та відеофільмів, аудіовізуальної продукції з метою популяризації досягнень української та світової культури і мистецтва, творчого доробку членів спілок; турбота про правовий, соціальний та професійний захист членів творчої спілки.

С.т. мають право: здійснювати творчу та господарську діяльність у передбаченому законодавством порядку для виконання своїх статутних завдань; представляти та захищати права і законні інтереси своїх членів; брати участь у розробленні нормативно-правових актів щодо діяльності творчих спілок та статусу творчих працівників; представляти професійних творчих працівників до відзначення державними нагородами, почесними званнями, державними преміями, іншими видами морального та матеріального заохочення; здійснювати заходи щодо соціально-економічної підтримки та благодійництва. Творчі спілки України можуть мати всеукраїнський та регіональний (місцевий) статус. До всеукраїнських творчих спілок належать спілки, діяльність яких поширюється

на територію всієї України і які мають місцеві творчі осередки у більшості її областей. До регіональних (місцевих) творчих спілок належать спілки, діяльність яких поширюється на територію відповідної адміністративно-територіальної одиниці або регіону.

Державна реєстрація всеукраїнських С.т. здійснюється Міністерством юстиції України, а їх територіальних осередків та регіональних (місцевих) творчих спілок – відповідними місцевими органами виконавчої влади. Станом на 1 вересня 2009 р. в Україні діяла 21 творча спілка.

© Берназюк Я.О.

СПІЛЬНА ОБОРОННА ПОЛІТИКА (англ. *Common defence policy*) – один з двох міждержавних “стовпів” Європейського Союзу, що передбачає визначення загальних рис спільної оборонної політики, її формування, метою якої є створення спільної оборонної структури та системи на основі специфічних юридичних інструментів реалізації (спільні дії та спільні позиції), застосування яких ухвалюється одностайним голосуванням у Раді Європи.

© Вітер Д.В.

СПІЛЬНА ПОЗИЦІЯ (англ. *Joint position*) – правовий інструмент, який надає Раді ЄС можливість визначати підхід Європейського Союзу до будь-якого окремого питання у межах співробітництва у сфері юстиції та внутрішніх справ (третя колона ЄС). Держави-члени мають забезпечувати узгодженість своїх національних внутрішніх та зовнішніх політик зі спільними позиціями, які одностайно приймаються на засіданнях Ради. Положення Договору вимагають також від держав-членів координувати свої дії у міжнародних організаціях та на міжнародних конференціях з метою підтримки на таких форумах спільних позицій. У разі, коли в міжнародних організаціях та міжнародних конференціях беруть участь не всі держави-члени, державам-членам, що беруть у них участь, належить підтримувати спільні позиції. Положення щодо спільної позиції було внесено до тексту Маастрихтського договору (1992 р.) в розділі, в якому йшлося про співробітництво в сфері юстиції та внутрішніх справ. Амстердамський договір (2000 р.) залишив цей інструмент в новому Розділі VI “Співробітництво поліцій та судових органів в кримінально-правовій сфері” консолідованої версії Договору про Євро-

пейський Союз. Конституція ЄС, процес ратифікації якої було зупинено через негативні результати національних референдумів у Франції та Нідерландах, передбачала встановлення єдиної інституційної структури для всіх сфер співробітництва, скасування колон Європейського Союзу, визначених Маастрихтським договором 1992 р., та поступове заміщення спільної позиції європейськими законами та рамковими законами.

© Рудік О.М.

СПІЛЬНА ПОЛІТИКА В ГАЛУЗІ РИБАЛЬСТВА (COMMON FISHERIES POLICY) з'явилася на порядку денному ЄС в 1970 р. після прийняття двох постанов, які передбачали здійснення таких заходів: створення організації спільного ринку для рибних продуктів; надання структурної допомоги для модернізації сектора; гарантування вільного доступу рибальських суден у води всіх держав-членів за умови виконання певних умов. На розвиток **С.п.г.р.** серйозно вплинули як подальше розширення Співтовариства, так і обговорення проблеми збереження рибних запасів, ініційоване в 70-х рр. ООН та низкою екологічних організацій. Спільна організація ринку риби та продуктів аквакультури була першим елементом **С.п.г.р.** Її основними цілями є: забезпечення ринкової стабільності, гарантування справедливого доходу виробникам риби та рибних продуктів, віддавання переваги продукції ЄС без завдання шкоди зростаючому попиту на сировину переробної промисловості. Для досягнення цих цілей використовуються такі основні інструменти: 1) встановлення спільних маркетингових стандартів; 2) створення організацій виробників; 3) запровадження системи підтримки цін на основі механізмів інтервенції; 4) встановлення відповідного торговельного режиму з третіми країнами. Організація спільного ринку риби та рибної продукції супроводжується в ЄС спільною структурною політикою, яка має сприяти досягненню цілей спільної політики у галузі рибальства шляхом більшого економічного і соціального згуртування. Європейська Комісія є найвпливовішим інститутом у питаннях **С.п.г.р.** У 1976 р. був створений Генеральний директорат з питань рибальства, роль якого полягає у виробленні державної політики в галузі рибальства. До експертного середовища, по-

слугами якого користується Генеральний директорат, входять морські біологи, а також економісти з центрів, що проводять прикладні дослідження, та університетів. Саме погляди та позиція вчених забезпечували Генеральний директорат з питань рибальства необхідними аргументами під час розробки й запровадження низки непопулярних регуляторних методів (наприклад зниження тоннажу рибальського флоту). З 1971 р. при Комісії діє офіційний Дорадчий комітет з питань рибальства, до складу якого входять представники виробників, торгівлі, переробки та фінансування у галузі рибальства. Після реформи **С.п.г.р.** в 2002 р. були створені регіональні дорадчі комітети, які дали змогу рибалкам, науковцям та іншим гравцям спільно працювати та впливати на питання, пов'язані з рибальством. З 1 січня 2003 р. в ЄС була запроваджена нова політика в галузі рибальства. Основними змінами, пов'язаними з реформою, стали такі: встановлення довгострокових цілей, а також визначення необхідних заходів щодо досягнення та/або підтримки безпечних рівнів кількості дорослої риби; вирішення проблеми хронічної надлишкової потужності риболовецького флоту; забезпечення однаковості заходів контролю й засобів покарання порушників правил на території ЄС; широке залучення зацікавлених гравців. На думку експертів, нова **С.п.г.р.** є найамбітнішим проектом реформ сектору, оскільки пропонує найкращі з можливих альтернатив шляхи забезпечення майбутнього розвитку європейського сектору рибальства на благо всіх зацікавлених сторін.

© Рудік О.М.

СПІЛЬНИЙ РИНОК (англ. *Common market*) – форма європейської економічної інтеграції, покладена Римським договором 1957 р. в основу Європейської Економічної Спільноти, яка передбачала реалізацію спільних політик щодо регулювання виробництва та поступове усунення тарифних та нетарифних торговельних обмежень і досягнення свободи переміщення товарів, людей, послуг та капіталів у межах країн Спільноти. Хоча базове завдання **С.р.** щодо скасування внутрішнього мита та встановлення митного союзу було втілено з 1 липня 1968 р., проте протягом наступних 28 років аж до підписання Єдиного європейського акта

(1986) завдання досягнення чотирьох свобод залишалось невирішеним.

© Григорець Т.В.

СПІЛЬНИЙ РИНОК СХІДНОЇ ТА ПІВДЕННОЇ АФРИКИ (КОМЕСА), *Common Market for Eastern and Southern Africa (COMESA)* – преференційна торговельна зона, яка налічує 21 країну Африки – від Лівії до Зімбабве. COMESA була заснована в грудні 1994 р. замість існуючої з 1981 р. Дев'ять членів COMESA утворили зону вільної торгівлі у 2000 р., яка нині налічує 14 країн. COMESA є однією з опор Африканської Економічної Спільноти.

© Розпунтенко І.В.

СПРАВЕДЛИВІСТЬ СОЦІАЛЬНА – створення для всіх членів суспільства рівних можливостей для реалізації своїх здібностей, задоволення життєвих потреб (здебільшого, але не в усіх відповідно до величини трудового внеску). **С.с.** передбачає сумірність винагороди, яка отримується людьми і їх різними об'єднаннями з боку суспільства та його інститутів, відповідно до їхніх діянь, вчинків, характеру життєдіяльності. У соціально-політичній сфері реалізація принципу **С.с.** означає фактичну рівноправність (рівність прав і обов'язків) усіх громадян незалежно від їх соціальної і національно-расової належності, надання всім громадянам включно рівних можливостей брати участь в управлінні суспільним життям.

© Ярош Н.П.

СТАБІЛІЗАЦІЯ – комплекс заходів державної політики, який спрямований на запобігання кризовим явищам в економічній, політичній та соціальній сферах. **С.** виступає вирішальною передумовою та першим етапом подолання кризи в зазначених галузях. У такому контексті необхідно мати на увазі, що **С.** є необхідним, але недостатнім елементом більш широкого державно-управлінського явища – антикризової політики. Антикризова політика, яка зводиться до однієї лише **С.**, не може забезпечити тривалий успіх.

© Бакаєв Ю.В.

СТАБІЛЬНІСТЬ СУСПІЛЬНА – стан суспільства, для якого характерна певна стійкість, єдність, цілісність, здатність до

ефективних та конструктивних дій, який виявляється у відсутності криз та насильства. **С.с.** дає змогу ставити й вирішувати масштабні завдання розвитку, запобігає непродуктивним витратам ресурсів на подолання кризових явищ у суспільстві.

© Руденко О.М.

СТАГНАЦІЯ – стан, що характеризується зупинкою у розвитку системи, застоєм, згортанням змін, розпадом соціально-економічної інфраструктури, тенденцією до економічного та політичного регресу. **С.** є різновидом кризового явища, коли показники системи не збільшуються. Тому система на тлі середовища, системи якого бурхливо розвиваються, починає відставати, втрачати час, не відповідає викликам сучасного та майбутнього. Небезпека **С.** в тому, що її можна переплутати зі сталим розвитком. Відомим шляхом виходу із стану **С.** є проведення реформ, масштаб яких залежить від ступеня їх поширення на різні сфери суспільного життя.

© Сурмін Ю.П.

СТАЖУВАННЯ – форма навчання, що передбачає набуття практичного досвіду та навичок студентами (слухачами), уперше прийнятими на роботу працівниками і претендентами на кваліфікованішу роботу (вищу посаду), перевірку їхнього професійного рівня та ділових якостей, а також підвищення кваліфікації. З метою набуття практичного досвіду, перевірки професійного рівня і ділових якостей працівників, які претендують на посаду державного службовця, може проводитися їх стажування у відповідному державному органі терміном до двох місяців. **С.** можуть проходити як особи, що вперше претендують на посаду державного службовця, так і державні службовці, які бажають зайняти вищу посаду.

© Лазор О.Я., Лазор О.Д.

СТАЖУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ – специфічний інструмент кадрового менеджменту, органічна складова інституту проходження державної служби, пов'язана з переміщенням працівників по службі та добором персоналу, своєрідна форма випробування, що полягає у перевірці відповідності кандидата на зайняття вакантної посади чи державного службовця вимогам майбутньої посади. **С.д.с.** як невід'ємна умова підви-

щення кваліфікації держслужбовців буває таких видів: а) під час зайняття посади вперше; б) під час зарахування до кадрового резерву на вищу від займаної посади; в) після тривалої роботи на посаді (один раз на 4 роки). Метою кожного з цих видів стажування є формування й закріплення на практиці професійних знань, умінь та навичок, отриманих державними службовцями в результаті теоретичної підготовки. Згідно зі ст. 19 Закону України “Про державну службу” з метою набуття практичного досвіду, перевірки професійного рівня і ділових якостей особи, яка претендує на посаду державного службовця, може проводитися індивідуальне стажування у відповідному державному органі терміном до двох місяців.

© Малиновський В.Я.

СТАЛИЙ РОЗВИТОК (англ. *sustainable development*) – концепція, згідно з якою природні ресурси планети мають використовуватися людством за умови збереження навколишнього середовища та забезпечення потреб наступних поколінь у ресурсах. Підвалини поняття **С.р.** були закладені у доповіді Римського клубу “Межі зростання” (1972 р.). Остаточне оформлення концепція отримала в ході Всесвітнього саміту ООН з проблем сталого розвитку у Ріо-де-Жанейро (1992 р.). Концепція **С.р.** передбачає економічну, екологічну та соціокультурну складові, згідно з якими людство має орієнтуватися на застосування енергозберігаючих та природоохоронних технологій, створення екологічно безпечної продукції, переробку відходів, збереження непорушності природних біологічних систем, підтримання культурного плюралізму в суспільстві. Відповідно до концепції **С.р.** у 1996 р. Міжнародна організація зі стандартизації розробила серію стандартів ISO 14000, які успішно застосовуються у бізнесі.

© Казакевич Г.М.

СТАЛІН ЙОСИП ВІССАРІОНОВИЧ (ДЖУГАШВІЛІ) (21.12.1879 – 05.03.1953) – радянський політичний діяч, Герой соціалістичної праці (1939), Герой Радянського Союзу (1945), Маршал СРСР, Генералісимус (1945). Навчався в Тифліській семінарії, був виключений в 1899 р. за політичну діяльність, натомість вступив до грузинської соціал-демократичної організації “Месамедасі”. Неодноразово перебував під арештом,

відбував покарання в тюрмах та на засланнях. Учасник першої революції 1905-1907 рр. З 1912 р. – член ЦК партії більшовиків. Теоретик та ідеолог партії більшовиків. Працював у редакції більшовицької газети “Правда”. Брав участь у підготовці та проведенні жовтневого повстання. На II Всеросійському з’їзді Рад його було обрано наркомом (міністром) у справах національностей (1917-1922 рр.). У роки громадянської війни був членом Революційно-військової ради Республіки. У 1922 р. виступив з проектом “автономізації” – вступу радянських республік до складу Російської Федерації на правах автономії. У квітні 1922 р. **С.** обраний Генеральний секретарем ЦК партії. У 1924 р. починає шлях до отримання особистої влади в партії та державі. Активно проводить політику згортання НЕПу і бере курс на проведення індустріалізації та насильницької колективізації. У роки Другої світової війни очолював Державний комітет оборони. Одночасно **С.** ініціює нову хвилю репресій у країні, спрямованих на зміцнення особистої влади вождя. Здійснити новий акт масових репресій завадила його смерть у 1953 р. На XX з’їзді КПРС у 1956 р. був засуджений культ особи Сталіна.

© Вировий С.І.

СТАН СИСТЕМИ – множина одночасно існуючих властивостей системи, сукупність значень параметрів системи. Наука розглядає **С.с.** як певну сукупність станів, коли кожен наступний стан зумовлений попереднім станом. Розгортання **С.с.** в часі та просторі дає характеристику її динаміки.

© Сурмін Ю.П.

СТАНДАРТ (англ. *Standard* – норма, зразок, мірило) – документ, що встановлює призначені для загального і багаторазового використання науково обґрунтовані правила, загальні принципи чи характеристики, що стосуються певних видів діяльності або їх результатів, включаючи процеси, продукцію, послуги. **С.** розробляються на основі згоди зацікавлених сторін та затверджуються уповноваженим органом. Виділяють такі види **С.**: міжнародний, прийнятий міжнародним органом з питань стандартизації; національний, прийнятий органом (органами) виконавчої влади для застосування в різних сферах у межах однієї країни; галузевий, прийнятий

центральним органом виконавчої влади в певній сфері й призначений для застосування в цій сфері; регіональний, прийнятий владним органом регіонального рівня влади і призначений для застосування в межах конкретно визначеного регіону.

© Ярош Н.П.

СТАНДАРТИ ISO НА СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ – серія нормативних документів, прийнятих Міжнародною організацією зі стандартизації (International Organization for Standardisation, ISO), які стосуються систем управління якістю (СУЯ). Серія містить три основних стандарти – ISO 9000, ISO 9001, ISO 9004 та понад 20 допоміжних стандартів і спеціальних документів. Стандарт ISO 9001 містить вимоги до СУЯ організації й безпосередньо не стосується вимог щодо якості виробу чи послуги. Насамперед, виконання вимог даного стандарту гарантує ефективне управління та функціонування підприємства, установи чи організації. Упровадження та ефективне функціонування СУЯ може бути підтверджено сертифікатом. Наявність сертифіката на СУЯ, виданого незалежним органом з оцінки відповідності, є для усіх зацікавлених сторін підтвердженням того, що організація є компетентним партнером і виконавцем, а її пропозицію можна приймати з довірою. Упровадження СУЯ в органах публічного адміністрування відповідно до вимог ДСТУ ISO 9001:2001 є одним із завдань України в процесі інтеграції до Європейського Союзу.

© Маматова Т.В.

СТАНДАРТИ ПОСЛУГ – установлені нормативно-правовими актами вимоги до обсягу, якості і умов надання послуги. Коректно розроблені **С.п.** можуть стати: мірою очікувань громадян – платників податків; інструментом для вимірювання ефективності заходів публічного управління; інструментом до визначення бюджету для окремих послуг; засобом сприяння добро-якісному плануванню бюджетних доходів та витрат. Запровадження **С.п.** водночас із системою показників та інструментарієм вимірювання ступеня реалізації встановленого стандарту в Європі вважають практичним виконанням конституційного права громадян на отримання загальнодоступних публічних послуг однакового рівня. У 1987 р.

Міжнародна організація зі стандартизації затвердила сім'ю стандартів, відомих як стандарти ISO серії 9000, що вперше у світовій практиці встановили єдині вимоги до систем управління якістю підприємств. З того часу ці стандарти безпрецедентно швидко і масштабно поширюють свій вплив, зокрема і в державному управлінні.

© Шаров Ю.П.

СТАНДАРТИЗАЦІЯ – нормативний спосіб управління, вплив його на об'єкт здійснюється шляхом установлення норм і правил, оформлених у вигляді нормативного документа, що має юридичну силу. Стандарти визначають порядок і методи планування підвищення якості продукції на всіх етапах життєвого циклу, встановлюють вимоги до засобів і методів контролю та оцінки якості продукції. Управління якістю продукції здійснюється на основі державних, міжнародних, галузевих стандартів і стандартів підприємств. Державна **С.** виступає засобом захисту інтересів суспільства і конкретних споживачів та поширюється на всі рівні управління.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

СТАНДАРТИ СОЦІАЛЬНІ – сукупність людських потреб, достатніх для збереження нормального способу життя, притаманного для більшості населення країни, і зумовленого її історичним, культурним та економічним розвитком і практично наявним на конкретний момент часу. **С.с.** – це орієнтири оптимального (для даного етапу розвитку суспільства) стану соціального розвитку. **С.с.** використовуються: під час розробки та реалізації державної соціальної та економічної політики; як нормативна база й інструмент для розрахунку бюджетної потреби на соціальні цілі, для аналізу фактичного виконання цього бюджету; як нормативна база для системи адресного соціального захисту населення; для оцінки якості життя населення й умов для зростання його чисельності.

© Ярош Н.П.

СТАНДАРТНА МОДЕЛЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ – пакет заходів, який у літературі ще відомий як “Вашингтонський консенсус”, що мав на меті, з одного боку, монетарну стабілізацію (подолання інфляції), вимагаючи розв'язання проблем платіжного балансу,

а з другого – пожвавлення економічного зростання через структурну перебудову шляхом приватизації; теоретична школа, що покладена в основу стандартної моделі, часто визначається як неокласична й монетаристська, на відміну від кейнсіанства та інституціональних підходів.

© Бодров В.Г.

СТАРОСТВО, старостат, сянюнія (білорус. *стараства, староства*, лит. *seniūnija*) – 1) у феодальній Польщі, Великому Князівстві Литовському – адміністративно-територіальна одиниця, назва королівського або великокнязівського маєтку, який передавався у довічне користування феодалові-старості (служилим людям, дворянам); 2) посада старости; 3) у Західній Україні (до 1939 р.) – повітовий уряд; приміщення, де перебував такий уряд. Початок С. відносять до часів Болеслава Хороброго, який будував на околицях укріплені замки і віддавав їх, разом із селами особам, призначеним для охорони кордонів і придбаних земель. Дані особи мали варту і називалися старостами (латин. *capitanei, praefecti*). Спочатку були лише міські С. на кордонах, але внутрішні розбрати змусили королів, особливо після смерті Болеслава Кривоуста (1139 р.), вжити заходів проти внутрішніх ворогів, і міські С. поширилися по всій Польщі. Пізніше польські королі почали відводити по кілька сіл воїнам, що слугувало і винагородою, і засобом охорони суспільного спокою. Так утворилися С. сільські (польск. *starostwa niegrodowe*). Згодом постійні набіги з півдня, півночі та сходу дали привід для утворення прикордонних С. Нарешті, у результаті поширення С. по всій Польщі при Ягеллонах утворилися ще С. приміські (польс. *starostwa przyгородowe*) і змішані (польс. *starostwa sumowne*). Усі ці види С. надавалися довічно королем лицарям. Зміни у володінні ними могли відбуватися лише з дозволу короля, через особливий привілей, який заносився в коронну метрику. Ділянка кожного С. не мала чітко встановлених кордонів, у ході передачі С. від одного власника до іншого король або зменшував, або збільшував розмір С. На сеймі близько 1773-1775 рр. було прийнято рішення віддавати державні землі з аукціону в спадкову оренду строком на 50 років. Міських старост стали обирати в результаті виборів і вимагати від них знан-

ня польського законодавства. У Великому Князівстві Литовському С. відповідали волостям, входили до складу повітів. У Литовській Республіці група С. утворює територію самоуправління – савівалдйбе (лит. *savivaldybė*). Очолює С. виборний староста – сянюнас (лит. *seniūnas*). На сьогодні в Литві наховується 546 С.

© Марчук Р.П.

СТАТИСТИКА – наука, яка вивчає кількісний бік масових суспільних явищ процесів у нерозривному зв'язку з їх якісним аспектом, досліджує кількісний вираз закономірностей суспільного розвитку за конкретних умов місця і часу.

Термін С. походить від латинського слова “status”, що означає становище, стан явищ. Осіб, що володіли знаннями державного устрою і стану справ у різних державах, тобто державних діячів, називали “statista”. Від цього кореня утворився іменник “statistica”. Об'єктом вивчення С. є людське суспільство, явища і процеси суспільного життя. Вона ж вивчає кількісний бік цих явищ і процесів, з'ясовує закономірності, що в них виявляються.

Важливою рисою С. є те, що вона вивчає масові соціально-економічні явища. Це означає, що статистичні показники завжди є результатом узагальнення деякої сукупності фактів.

Як суспільна наука С. не може розвиватися окремо від теоретичних наук про суспільство, зокрема економічної теорії та соціології. Спираючись на суть, якісну природу явищ, через узагальнення масових даних вона вивчає характер і дію основних законів у реальному житті. Припускаючи, що комплекс умов і чинників, які формують відповідні закономірності, надалі лишатиметься незмінним, С. робить прогностичні розрахунки, конче потрібні для обґрунтування напрямів економічної політики.

Оволодіння методами статистичного аналізу складних комплексних соціально-економічних явищ та процесів розвитку суспільства на сьогодні є невід'ємним елементом підготовки висококваліфікованих фахівців у сфері державного управління, менеджменту, аналізу політики тощо. Сучасний рівень розвитку процесів прийняття рішень вимагає від фахівців з державного управління, експертів з аналізу політики, науковців во-

лодіння об'єктивними методами аналізу актуальних проблем суспільства, кількісної аргументації на користь (проти) потенційних рішень, прогнозування соціально-економічних процесів розвитку суспільства.

© Гончаренко М.В.

СТАТУС СОЦІАЛЬНИЙ – сукупність прав, привілеїв, моральних норм і обов'язків індивіда або соціальної групи, пов'язаний з виконанням первинної соціальної ролі, яка виявляється у формі поведінки, очікуваної відповідно до становища у суспільстві. **С.с.** відрізняється від особистого статусу, тобто становища, що займає людина в первинній групі залежно від того, як вона нею оцінюється. У значенні загальносоціологічної категорії поняття **С.с.** уперше вжито Г.Мейном і конкретизовано в працях Р.Лінтона, Ф.Мерю, М.Вебера. Розробка і використання поняття **С.с.** робить можливим краще розуміння життєвого шляху людини і соціальної структури суспільства, сприяє ефективності соціального управління, виховних та освітніх процесів.

© Михненко А.М., Макаренко Е.М.

СТАТУТ РАДИ ЄВРОПИ – міжнародний договір, підписаний європейськими державами, який визначає базові принципи функціонування Ради Європи. **С. РЄ** підписаний у Лондоні 5 травня 1949 р. Основна мета цього договору – зміцнення миру на засадах справедливості та міжнародного співробітництва, що є життєво важливим для збереження людського суспільства та цивілізації, досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу. **С. РЄ** визначає порядок членства в Раді Європи, зокрема зазначено, що учасники цього Статуту є членами Ради Європи. **С. РЄ** також визначає структуру Ради Європи, відносячи до головних органів Комітет Міністрів та Консультативну асамблею. Роботу цих двох органів забезпечує Секретаріат Ради Європи.

© Київець О.В.

СТАТУТ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ (англ. *Statutes of community*) (статут – від лат. *statutum* – постанова, визначення) – документ нормативно-процедурного характеру,

який деталізує та адаптує до місцевих умов чинні законоположення з урахуванням історичних, національно-культурних, соціально-економічних та інших особливостей територіальних громад (ТГ), створюючи умови для більш повної реалізації на відповідній території прав і свобод, задоволення потреб та інтересів членів ТГ. **С.т.г.** визначає територіальний устрій населеного пункту, систему органів місцевого самоврядування, порядок їх формування, взаємодії, предмети відання; регламентує форми прямого волевиявлення жителів та їхньої участі у житті ТГ; забезпечує належні умови для створення і функціонування інститутів громадянського суспільства; визначає права та обов'язки посадових осіб місцевого самоврядування, порядок їхньої відповідальності перед ТГ; закріплює права та обов'язки членів ТГ і механізми солідарної відповідальності влади і громади за стан справ у населеному пункті. **С.т.г.** розробляється на підставі частини 1 ст. 19, п. 48 частини 1 ст. 26 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” (1997 р.) і ухвалюється радою (ст. 19 цього Закону) або місцевим референдумом. Реєстрація ухвалених **С.т.г.** здійснюється органами юстиції.

© Крутник А.С.

СТИЛЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – система засобів, форм і методів повсякденного функціонування посадових осіб та органів державної влади й місцевого самоврядування, заснована на відповідних принципах, що забезпечують раціональне й демократичне ведення управлінських справ. Відмінність **С.д.у.** від стилю роботи в інших сферах суспільства виявляється насамперед у такому: соціальна активність посадових осіб і відповідних органів пов'язана із застосуванням державно-владних повноважень або опорою на них; така активність чітко й досить повно нормативно регламентована і виявляється у встановлених формах і процедурах; своєю метою ця активність має формування й реалізацію керуючих впливів. **С.д.у.** повинен складатися з таких необхідних для нього елементів: цільових, функціональних і організаційних характеристик органів державної влади й місцевого самоврядування, що визначають їх місце і правовий статус в ієрархії системи державного управління; юридично закріплених форм,

методів і процедур управлінської діяльності органів управління та їх посадових осіб; загальнокультурних, професійних і особистих якостей посадових осіб, за допомогою яких формуються соціально-психологічні механізми управління. У сучасному управлінні йдеться про науковість **С.д.у.**, що передбачає: широке використання в державному апараті досягнень суспільних, природних і технічних наук; послідовне дотримання в діяльності апарату встановлених наукою об'єктивних закономірностей суспільної життєдіяльності; сприяння з боку апарату розвитку науково-технічного прогресу й широкому впровадженню його досягнень у практику; співвідношення рівня діяльності апарату з обґрунтованими наукою положеннями, висновками й рекомендаціями.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

СТИЛЬ КЕРІВНИЦТВА – система принципів, норм, методів і прийомів впливу на підлеглих з метою ефективного здійснення управлінської діяльності та досягнення поставлених цілей. Відокремлюють такі **С.к.**: авторитарний (директивний); демократичний (колегіальний), ліберальний (потуральний). Авторитарний **С.к.** передбачає одноосібний керівний вплив, що виходить із силових методів управління. Демократичний **С.к.** дає змогу залучити до процесу формування стратегії і політики організації та їх реалізації максимально можливу кількість членів організації.

© Бакуменко В.Д.

СТОЛИПІН ПЕТРО АРКАДІЙОВИЧ (2 (14).04 1862 – 5 (18).09 1911) – російський державний діяч. У 1884 р. закінчив Петербурзький університет та вступив на державну службу. У 1902-1903 рр. – губернатор Гродненської, у 1903-1906 рр. – Саратовської губернії. Під час революції 1905-07 жорстоко розправлявся із селянськими виступами. У квітні 1906 р. призначений міністром внутрішніх справ, а в липні 1906 р. – головою Ради міністрів (продовжував очолювати МВС за сумісництвом). Виявив себе енергійним адміністратором та блискучим оратором. Водночас був прибічником збереження самодержавної монархії та централізованої моделі управління, категоричним противником створення національно-територіальних автономій (у тому числі української), ініціатором обмеження існуючої автономії Фінляндії, загравав з російськими ультранационалістами (так званими чорносотенцями). З метою подолання революційної кризи проводив жорстку репресивну політику (зпровадження військово-польових судів, заохочення застосування смертної кари тощо). Був ініціатором розпуску II Державної Думи (червень 1907) та прийняття змін до закону про вибори, які забезпечили перевагу у III Думі партій, лояльних царизму. Починаючи з 1906 р. проводив аграрну реформу, спрямовану на індивідуалізацію селянського землеволодіння (найбільший успіх мала на півдні України). Був смертельно поранений у Києві Д.Богровим.

тором обмеження існуючої автономії Фінляндії, загравав з російськими ультранационалістами (так званими чорносотенцями). З метою подолання революційної кризи проводив жорстку репресивну політику (зпровадження військово-польових судів, заохочення застосування смертної кари тощо). Був ініціатором розпуску II Державної Думи (червень 1907) та прийняття змін до закону про вибори, які забезпечили перевагу у III Думі партій, лояльних царизму. Починаючи з 1906 р. проводив аграрну реформу, спрямовану на індивідуалізацію селянського землеволодіння (найбільший успіх мала на півдні України). Був смертельно поранений у Києві Д.Богровим.

© Овдін О.В.

СТРАТЕГІЧНА ІНФОРМАЦІЯ – дані про стан та тенденції змін зовнішнього оточення і внутрішнього середовища організації, які аналітично оброблені й можуть бути використані в процесі формування та реалізації стратегії. У системі стратегічного управління використовуються дані, що характеризують зміни у середовищі функціонування організації, які можуть вплинути на її довгострокову діяльність. Поняття **С.і.** виникло у 60-ті рр. XX ст. і застосовувалось в основному в процесі стратегічного планування. **С.і.** має характерні риси: більша частина інформації є зовнішньою; відрізняється динамічним характером та насиченістю; містить значний обсяг якісних показників; може бути конфіденційною та становити комерційну таємницю. Особливості **С.і.** обумовлюють певні ознаки її якості, до яких належать насиченість, надійність, достовірність, ступінь “кастомізації”, упорядкування, релевантність, прозорість. На сучасному етапі розвитку стратегічного управління актуальним завданням є формування системи **С.і.** організації.

© Пастухова В.В.

СТРАТЕГІЧНЕ МИСЛЕННЯ – особливий тип інноваційного системного мислення, що інтегрує різноманітні концепції та методи в процесі аналізу та розв’язання складних стратегічних проблем. У **С.м.** виокремлюються два аспекти: ментальний, що виявляється у формуванні концептуального погляду на явища, та інструментально-технологічний, що виявляється у формуванні системного алгоритму дій. Ментальний аспект ви-

являється через: усвідомлення ключових світоглядних аспектів управлінської діяльності, що базуються на сучасній концепції суспільного управління; орієнтація діяльності на громадянина-споживача управлінських та громадських послуг; постійна готовність до змін, усвідомлення шляхів і засобів подолання опору змінам; усвідомлення суті “стратегічного” у співвідношенні з “поточним” (орієнтація на пошук найбільш значущих проблем і визначення пріоритетів; розуміння значно більш широкого часового горизонту стратегії); комплексне розуміння кінцевого результату управління і вимірювання його через категорії “результативність”, “ефективність”, “економічність”; розуміння “пасток” стратегічного планування, серед яких надмірна формалізація системи планування, недооцінка значення процесу планування, нехтування поточними проблемами. Інструментально-технологічний аспект **С.м.** передбачає реалізацію певної логіки дій, а саме етапи: концептуального осмислення ситуації й розробки узагальненої моделі подальшого розвитку; усвідомлення й коректного формулювання стратегічних проблем; планування конкретних дій. **С.м.** орієнтує стратегічне управління на узгодження інтересів усіх зацікавлених сторін.

© Бакуменко В.Д.

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ – адаптивний процес, за допомогою якого здійснюються регулярна розробка та корекція системи досить формалізованих планів, перегляду системи заходів щодо їх виникнення на основі безперервного контролю та оцінки змін, що відбуваються зовні та всередині підприємства. **С.п.** – це також формалізовані зусилля всього колективу підприємства, спрямовані на розробку та організацію виконання стратегічних планів, проектів і програм. Як процес **С.п.** включає такі етапи: встановлення цілей згідно з місією фірми; аналіз факторів впливу віддаленого та безпосереднього оточення; визначення стратегій як окремих планових напрямів розвитку діяльності підприємства; передбачення заходів щодо реалізації визначених стратегій; організація виконання планових завдань; облік, контроль та аналіз планових завдань.

© Бурдун В.М.

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – планування цілей розвитку держави, що передбачає пошук оптимального набору траєкторій її руху, зорієнтованих на досягнення певних довгострокових цілей в умовах реальних ресурсних обмежень. Таке планування є одним із найважливіших завдань державно-управлінської діяльності. Воно охоплює концептуалізацію політик, програм і проектів, нормативно-правове, організаційне і координаційно-планове проектування і передбачає досягнення їх балансу та забезпечення синхронного розвитку. **С.п.д.у.** фактично поєднує в собі кілька видів управлінської діяльності, а саме: визначення цілей організації, прогнозування, оцінку адекватності ресурсів, адаптацію до зовнішнього середовища та внутрішню координацію, які відображені в докладному комплексному плані, спрямованому на забезпечення досягнення поставлених цілей. Його характерною рисою є масштабне охоплення проблем. Результатом **С.п.д.у.** є стратегічний план (довгостроковий або середньостроковий), який фактично являє собою державно-управлінське рішення щодо реалізації стратегії і політики відповідних суб’єктів державного управління. Цей план є науковим передбаченням стану держави як цілісного об’єкта управління в певний момент часу. Стратегія визначає курс на розподіл обмежених ресурсів для досягнення визначених цілей, а політика – загальні орієнтири для дій та прийняття рішень, які полегшують досягнення цілей.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

СТРАТЕГІЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ – наукове обґрунтування можливих кількісних та якісних змін (рівня розвитку в цілому, окремих напрямів діяльності) в майбутньому, а також альтернативних способів і строків досягнення очікуваного стану. Прогнозування поєднує в собі два елементи – передбачення і прогнозування. У зв’язку з цим виділяють науковий і нормативний прогнози. У першому випадку описуються можливі перспективи, стани, розв’язання проблеми майбутнього, а в другому – визначається бажаний (можливий) стан розвитку явища під впливом цілеспрямованої діяльності.

© Бурдун В.М.

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ – особливе, відмінне від поточного, управління організацією на підставі стратегії, яке орієнтує всю діяльність на встановлення постійного зв'язку із зовнішнім оточенням та на внесення своєчасних змін для закріплення здатності організації до ефективного виконання своєї місії та забезпечення довгострокового виживання організації в мінливому середовищі. Крім стратегічного планування як провідної функції, **С.у.** включає також і функції стратегічної організації, стратегічної мотивації і стратегічного контролю.

© Шаров Ю.П.

СТРАТЕГІЧНИЙ АНАЛІЗ – аналіз зовнішнього оточення та внутрішнього середовища організації з метою визначення її стратегічного потенціалу, стратегічної позиції та перспектив розвитку стратегічних зон господарювання (СЗГ). **С.а.** спрямований на оцінку перспективного стану ресурсів організації і привабливості ринкових сегментів і тому має прогностичний характер. **С.а.**, як і SWOT-аналіз, є різновидом перспективного аналізу і має певні характерні ознаки. Надає інформацію для прийняття відповідних управлінських рішень щодо спрямування ресурсів організації в найбільш перспективні стратегічні сегменти ринку. Результати **С.а.** є підставою для прогнозування стратегічної позиції організації на привабливих сегментах ринку і визначення стратегічного потенціалу. Як специфічний елемент стратегічного управління **С.а.** використовується як основа прогнозування позиції організації на привабливих ринках. Його використання в системі планування забезпечує реалізацію прогностно-стратегічного підходу до управління організацією. **С.а.** здійснюється за трьома етапами: ідентифікація та оцінка стратегічного потенціалу; стратегічна сегментація та оцінка привабливості ринку; оцінка стратегічної позиції підприємства.

© Пастухова В.В.

СТРАТЕГІЧНИЙ БЮДЖЕТ ОРГАНІЗАЦІЇ – засіб розподілу ресурсів організації для досягнення стратегічних цілей на період реалізації стратегії. **С.б.о.** складається для фінансування заходів щодо реалізації стратегії. Вихідною основою стратегічного бюджетного планування організації є стратегічні цілі. **С.б.о.** містить довгострокові інвестиції

організації і має спрямованість на формування потенціалу прибутку. Його особливості виявляються у часовому періоді дії, рівні агрегації інвестицій за напрямками розвитку організації, об'єктах спрямованості, відповідальності за успіх діяльності організації. Він надає кількісну визначеність стратегічним орієнтирам, виражає у вартісній формі стратегічну програму дій по всіх напрямках функціонування організації. Тому **С.б.о.** можна інтерпретувати як програмний бюджет організації і як бюджет розвитку організації. Отже, **С.б.о.** призначений для обґрунтування витрат на реалізацію стратегії і формування основи для контролю реалізації стратегії.

© Пастухова В.В.

СТРАТЕГІЧНИЙ КОНТРОЛЬ – підсистема контролю в організації, що передбачає періодичну перевірку прийнятності стратегії для досягнення стратегічних цілей та визначення можливості подальшої реалізації стратегії за певними умовами. За змістом **С.к.** є контролем реалізації стратегії підприємства. Тому контроль у системі стратегічного управління не розглядається як тип контролю, а виділений за періодичністю здійснення в будь-якій сфері до будь-якого об'єкта діяльності організації. **С.к.** має спрямованість на: визначення прийнятності стратегії; забезпечення відповідності стратегічних заходів стратегічному плану; відстеження фінансування стратегічних заходів; дотримання терміну виконання стратегічних заходів. Основним завданням **С.к.** є визначення об'єктів контролю, створення системи стандартів, оцінка стану об'єктів контролю, визначення причин відхилень та формування системи коригуючих заходів.

© Пастухова В.В.

СТРАТЕГІЧНИЙ ПЛАН – формалізований документ, що розробляється на підставі стратегії і визначає конкретні заходи, їх послідовність, строки, ресурси, відповідальність. Метою **С.п.** є побудова системи цілей організації для досягнення раціонального використання бюджетних коштів. **С.п.**, як правило, має багатоцільовий характер й реалізується за допомогою програм.

© Бакуменко В.Д.

СТРАТЕГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОРГАНІЗАЦІЇ (від лат. *potentia* – сила) – можливості досягнення стратегічних цілей шляхом ефек-

тивного використання ресурсів. **С.п.о.** є інструментом для досягнення кінцевих результатів організації і тому він належить до елементів, що становлять предмет стратегічного управління. За допомогою **С.п.о.** забезпечуються стійкі довгострокові конкурентні переваги та зміцнюється конкурентна позиція організації. Стратегічні ресурси, які є складовою **С.п.о.**, змінюються за обсягом та структурою тільки відповідними стратегічними рішеннями.

© Пастухова В.В.

СТРАТЕГІЧНІ ЗМІНИ – зміни в організації, які відбуваються як відповідь на динамічний розвиток ринку і обумовлюються зміною цільових орієнтирів організації. Розрізняють такі типи **С.з.**, що обумовлені: обраною стратегією організації; зміною зовнішнього оточення, що призводить до кардинальних змін умов функціонування організації. За масштабом здійснення **С.з.** можуть бути частковими, локальними і радикальними. **С.з.**, які обумовлені стратегією організації, на відміну від змін, зумовлених кардинальними змінами зовнішніх умов, відбуваються протягом усього періоду реалізації стратегії і мають поступальний, системний характер. Отже, **С.з.** в організації стосуються і “жорстких” елементів управління (структури, стратегії, системи) і “м’яких” елементів (стиль управління, компетенція та склад персоналу, організаційна культура).

© Пастухова В.В.

СТРАТЕГІЧНІ ЦІЛІ – цілі, що описують стратегічні наміри організації у визначенні її місця у сфері діяльності. **С.ц.** стосуються управлінських рішень проблем підвищення конкурентоспроможності організації, забезпечення стійкої конкурентної позиції та довготривалого успіху. Тому вони передбачають необхідність розв’язання масштабних проблем та встановлюються на період 2-5 років і більш тривалий період. У стратегічному управлінні відповідно до концепції сталого розвитку виділяють економічні, суспільні та екологічні цілі. У процесі формування **С.ц.** використовуються багатоцільовий підхід і принцип ієрархії. **С.ц.** організації охоплюють такі сфери (за М.Х.Месконом): ринок, нововведення, трудові ресурси, фінансові ресурси, матеріальні ресурси, продуктивність праці, соціальна відповідальність, прибутковість.

© Пастухова В.В.

СТРАТЕГІЯ (грец. *στρατηγία* – мистецтво полководця) – підхід до розв’язання критично важливих і складних (стратегічних) проблем; модель програмування діяльності для досягнення встановлених цілей. **С.** обов’язково визначає пріоритети (першочергові для реалізації напрями, цілі, проблеми), які дають корисну основу для розподілу обмежених ресурсів.

© Шаров Ю.П.

СТРАТЕГІЯ ЕКОНОМІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ – документ, у якому визначаються цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку, засоби та шляхи їх досягнення, формуються взаємоузгодження і комплексна система заходів органів законодавчої і виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, спрямованих на ефективне розв’язання проблем економічного і соціального розвитку, досягнення стабільного економічного зростання, а також характеризуються очікувані зміни у стані економіки та соціальної сфери.

В Україні **С.е.с.р.к.** здійснюється у формі розроблення та реалізації Державної програми економічного і соціального розвитку України, яка розробляється щороку на короткостроковий період взаємоузгоджено з проектом державного бюджету України на відповідний рік. У Державній програмі конкретизуються заходи, передбачені в програмі діяльності Кабінету Міністрів, та завдання, визначені у щорічному посланні Президента України до Верховної Ради про внутрішнє та зовнішнє становище України. Проект Державної програми на наступний рік подається до Верховної Ради одночасно з проектом державного бюджету.

У Державній програмі економічного і соціального розвитку України мають бути відображені: аналіз соціально-економічного розвитку країни за минулий та поточний роки і характеристика головних проблем розвитку економіки та соціальної сфери; вплив очікуваних змін зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної ситуації на економіку країни; цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку в наступному році; система заходів щодо реалізації державної політики з визначенням термінів виконання та виконавців; основні макроекономічні показники, обсяги капітальних вкладень, показники державного замовлен-

ня та інші необхідні показники й баланси економічного та соціального розвитку, у тому числі в розрізі галузей економіки, АР Крим, областей, м. Києва та Севастополя; перелік державних цільових програм, що фінансуються в наступному році за рахунок коштів державного бюджету; показники розвитку державного сектору економіки, зокрема одержання та використання доходів від розпорядження державним майном, ефективності використання об'єктів права державної власності, розвитку казенних підприємств.

Найважливішими засобами формування та реалізації **С.е.с.р.к.** є прогнозування, макро-економічне планування та державне програмування. Складовою програми соціально-економічного розвитку є організаційно-економічний механізм управління процесом реалізації програми. Такий механізм передбачає створення спрямованої на реалізацію передбачених програмою заходів системи правових, адміністративних та економічних регуляторів. Основним елементом організаційно-економічного механізму реалізації завдань програми є механізм державних замовлень. Реалізація програми складається з двох основних стадій: укладання державних контрактів і виконання комплексів робіт. Під час виконання програмних заходів має здійснюватися контроль. Метою контролю є сприяння тому, щоб фактичні результати якомога повніше відповідали завданням (цілям) програми.

© Губарєв О.О.

СТРАТЕГІЯ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ – документ, який визначає основні напрями співробітництва України з Європейським Союзом (ЄС) – організацією, яка в процесі свого розвитку досягла високого рівня політичної інтеграції, уніфікації права, економічного співробітництва, соціального забезпечення та культурного розвитку. Документ визначає основні пріоритети діяльності органів виконавчої влади до 2007 р., протягом якого мають бути створені умови, необхідні для набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі. **С.і.У.ЄС** має забезпечити входження держави до європейського політичного (у тому числі у сфері зовнішньої політики і політики безпеки), інформаційного, економічного і правового просто-

ру. Отримання на цій основі статусу асоційованого члена ЄС є головним зовнішньополітичним пріоритетом України у середньостроковому вимірі й має співвідноситися в часі з набуттям повноправного членства в ЄС державами-кандидатами, у яких спільний кордон з Україною. Серед основних напрямів інтеграційного процесу такі: 1) адаптація законодавства України до законодавства ЄС, забезпечення прав людини; 2) економічна інтеграція та розвиток торговельних відносин між Україною і ЄС; 3) інтеграція України до ЄС у контексті загальноєвропейської безпеки; 4) політична консолідація та зміцнення демократії; 5) адаптація соціальної політики України до стандартів ЄС; 6) культурно-освітня і науково-технічна інтеграція; 7) регіональна інтеграція України; 8) галузева співпраця; 9) співробітництво в галузі охорони довкілля.

Внутрішнє забезпечення процесу інтеграції України до ЄС покладається на вищий, центральні та місцеві органи виконавчої влади України у співпраці з органами законодавчої влади, відповідними органами місцевого самоврядування. Керівництво **С.і.У.ЄС** здійснює Президент України. Кабінет Міністрів України забезпечує реалізацію **С.і.У.ЄС**.

Щорічно розроблятиметься План дій з реалізації стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу.

© Бакуменко В.Д., Забара І.М.

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ (організації, сфери діяльності) – результат стратегічного планування, що базується на аналізі зовнішнього і внутрішнього середовища організації та визначає опорні концептуальні положення стосовно бажаного і можливого майбутнього (стратегічне бачення розвитку, пріоритетні напрями розвитку й проблеми, ієрархічну систему цілей, систему індикаторів успішності реалізації стратегії, комплекс політик реалізації стратегії), а також систему програмно-цільових засобів (проектів, програм) досягнення стратегічних настанов. У державному управлінні України своєрідний бум стратегічного планування, що розпочався наприкінці 90-х рр. минулого століття і продовжується нині, виявився у розробці численних стратегій розвитку міст, регіонів, територій, окремих організацій публічного сектору.

© Шаров Ю.П.

СТРУКТУРА (лат. *structura* – побудова, розташування, порядок) – загальний, відносно стійкий, змінний у просторі і часі спосіб взаємозв’язку елементів й відносин системи. **С.** – внутрішня характеристика організації системи, що є формою об’єднання стійких взаємозв’язків між її елементами, а також законів таких взаємозв’язків. **С.** визначає функціональну складову системи, характер її поведінки, форми взаємодії тощо. Поняття **С.** відображає форму розташування елементів системи та характер взаємодії її сторін і властивостей. **С.** є результатом руху елементів, наслідком їхньої організації, упорядкування, і в цьому сенсі вона виступає як закон взаємозв’язку, відображення внутрішньої логіки побудови системи. Є невід’ємним атрибутом будь-яких існуючих об’єктів і систем. У державному управлінні найчастіше розглядаються організаційні **С.** управління, що відображають соціально-функціональну спрямованість, цілі й зміст державного управління в суспільстві. Як системоутворюючий елемент організаційної **С.** держави виступає її орган, що формує та реалізує відповідну політику.

© Кузнецов А.О.

СТРУКТУРА ОРГАНУ УПРАВЛІННЯ – внутрішньо упорядкована, ієрархічно побудована цілісна сукупність відносно самостійних структурних елементів органу управління (підрозділів, секторів, посад); порядок і форма розташування яких дають змогу найбільш ефективно реалізовувати законодавчо закріплені функції та повноваження. У **С.о.у.** виділяють такі елементи: а) ланки; б) рівні управління; в) внутрішні зв’язки. Структура є похідною від функцій. Вона покликана забезпечувати умови для їх якісного виконання, тому формування раціональної структури має визначатися не суб’єктивним уявленням керівництва про побудову органу управління, а залежати від компетенції і повноважень, що покладені на певний орган, від спеціалізації управлінської праці, яка зумовлюється цілісним комплексом внутрішніх і зовнішніх функцій, масштабністю завдань стосовно кожної функції, складністю об’єкта управління як керованої системи, кількістю її підсистем, елементів та напрямів діяльності.

Основними вимогами, що висуваються до організаційних структур, є оптимальність,

оперативність, надійність, економічність, гнучкість, стійкість, чітка правова регламентація структурних зв’язків і порядку розподілу завдань, повноважень і відповідальності всередині органу управління. До важливих параметрів, які необхідно враховувати, визначаючи **С.о.у.**, відносять: кількість рівнів управління; додержання норм керованості, централізацію виконання функцій; масштабність робіт певної функціональної спрямованості; розгалуженість міжфункціональних зв’язків, технічне оснащення управлінської праці.

С.о.у. може бути простою і складною. **С.о.у.** відображається у штатному розписі, де вказуються повна назва і кількість підрозділів, посад, їх класифікація та визначене фінансове забезпечення. Залежно від співвіднесення рівнів управління та структурних підрозділів розрізняють лінійний, функціональний, лінійно-функціональний, матричний та матрично-штабний типи організаційних структур.

© Одінцова Г.С., Дзюндзюк В.Б.,
Мельтюхова Н.М., Миронова Н.С.,
Набока Л.В.

СТРУКТУРА ПРОБЛЕМИ – сукупність взаємопов’язаних елементарних проблем, що відтворює складну проблему. Аналіз проблеми передбачає її структурування шляхом використання відповідних методів. Структурована проблема розв’язується її складовими. Потім результати розв’язання підпроблем поєднуються в цілісну модель розв’язання проблеми.

© Сурмін Ю.П.

СТРУКТУРА УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЄЮ – сукупність підрозділів організації, взаємопов’язаних у процесі обґрунтування, вироблення, прийняття і реалізації управлінських рішень. Основними елементами організаційної структури є рівні, підрозділи і ланки управління, управлінські зв’язки між ними.

© Бакуменко В.Д.

СТРУКТУРА УПРАВЛІННЯ ПАРТИСИПАТИВНА – структура управління, заснована на активному включенні співробітників та їх представників у процеси вироблення, прийняття й реалізації управлінських рішень.

© Михненко А.М.

СТРУКТУРНА ПОЛІТИКА – послідовний цілеспрямований вплив держави на всю сукупність галузей економіки, на формування і розвиток галузевих і міжгалузевих структур, їх територіальне розміщення, організаційно-інституціональні пропорції, забезпечення ресурсами і функціонування в умовах ринку. **С.п.** спрямована на створення багатогалузевого високотехнологічного комплексу товаровиробничих структур (з урахуванням територіальних умов їх функціонування), які забезпечують зростання добробуту населення і зайнятість його соціально активної частини, зміцнення безпеки країни та інтеграцію економіки в систему світових господарчих зв'язків. **С.п.** виходить з принципів спадкоємності цілей структурної перебудови в перспективних і середньострокових програмах соціально-економічного розвитку держави та необхідності їх узгодження з реальними фінансовими можливостями і обмеженнями, пов'язаними із станом інфраструктури економіки. Для її реалізації широко застосовуються програми структурної перебудови. Формування таких програм спирається на науково-технологічну та промислову політику держави, метою якої є забезпечення модернізації та структурної перебудови виробничого потенціалу, зниження його енерго- та матеріаломісткості, підвищення конкурентоспроможності.

Пріоритетними напрямками **С.п.** в Україні є: вибір та розвиток інноваційної моделі економічного зростання; застосування програмно-цільових методів економічного управління розвитком наукомістких та високотехнологічних виробництв, які мають перспективу виходу на світові ринки завдяки їх конкурентоспроможності (літакобудування, ракетобудування, суднобудування, деякі види озброєння і військової техніки, енергетичне та електротехнічне устаткування тощо); комплексний підхід до реалізації проблеми енергозбереження в масштабах всієї країни; розвиток сучасної національної інформаційної інфраструктури на базі зарубіжних та вітчизняних досягнень у цій сфері; інституційне забезпечення розвитку науково-технологічного та інноваційного процесу (створення промислово-фінансових груп, холдінгів, технополісів, технопарків, використання механізмів вільних економічних зон, розроблення відповідного правового забезпечення, посилення координації фундаментальних досліджень

тощо); відновлення внутрішньої інвестиційної бази та створення сприятливого інвестиційного клімату.

© Бакуменко В.Д.

СУБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – орган влади, установа, підрозділ апарату управління чи посадова особа, які виробляють і ухвалюють державно-управлінські рішення щодо здійснення керуючого впливу на підпорядковані об'єкти управління або регулювання певних процесів та відносин у різних сферах суспільної життєдіяльності.

Згідно з Конституцією України єдиним джерелом влади у суспільстві виступає народ, який делегує свої повноваження колективним суб'єктам управління – органам влади. Усвідомлюючи соціальну відповідальність, вони мають право в межах своєї компетенції формувати державну політику, приймати рішення та справляти цілеспрямований вплив на об'єкти влади. Але при цьому слід враховувати мінливе домінування активної ролі суб'єктів і об'єктів державного управління.

С.д.у. (керуюча складова) спільно з об'єктом державного управління (керованою складовою) і взаємозв'язками, які при цьому виникають, формують систему державного управління, яка характеризується складністю і великими розмірами.

С.д.у., у свою чергу, є також великою системою, яка має свої характеристики, поділяється на підсистеми та елементи, наділена певною компетенцією і державно-владними повноваженнями, що дають змогу їй втілювати свою волю у форму керівних команд чи рішень, обов'язкових для виконання, тобто це система, що управляє об'єктами управління. **С.д.у.** не можуть існувати без відповідних об'єктів управління і лише у сукупності вони утворюють систему державного управління. Залежно від цілей **С.д.у.** може розглядатися і як об'єкт для вищої ланки в ієрархії управління.

© Одінцова Г.С., Дзюндзюк В.Б.,
Мельтюхова Н.М., Миронова Н.С.,
Чабанова Ю.В.

СУБ'ЄКТИ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ – органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їхні посадові чи службові особи, інші суб'єкти при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на вико-

нання делегованих повноважень. Відповідно до цього поняття, закріпленого п. 7 ч. 1 ст. 3 Кодексу адміністративного судочинства України, **С.в.п.** є: Президент України; Верховна Рада України; органи виконавчої влади – Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади; органи судової влади; Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим; прокуратура України; органи влади Автономної Республіки Крим – Верховна Рада, Рада міністрів; органи місцевого самоврядування – сільські, селищні, міські, районні, обласні ради; посадові чи службові особи зазначених вище органів; інші суб'єкти при здійсненні ними владних управлінських функцій (наприклад будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення, громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону).

© Васіна А.Ю.

СУБ'ЄКТИ І ОБ'ЄКТИ ДЕРЖАВНОЇ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ – носії визначених повноважень, прав та обов'язків, які здійснюють стратегічну діяльність з цілевизначення і програмного забезпечення формування та розвитку людських, трудових, кадрових ресурсів як головної передумови побудови демократичної, правової, соціальної держави.

Суб'єктами державної кадрової політики, тобто носіями визначених законодавством повноважень під час формування та реалізації кадрової політики, є: народ, держава (органи влади та управління), органи місцевого самоврядування, суб'єкти економічної діяльності, профспілкові, політичні та громадські організації.

Згідно з Конституцією України народ виступає єдиним джерелом влади. Він здійснює свої функції і вирішує завдання, які стоять перед ним у сфері державної кадрової політики, як безпосередньо (через референдум, вибори Президента, народних депутатів, міських голів тощо), так і опосередковано (через представницькі органи, демократичні процедури, урахування суспільної думки тощо). Народ значною мірою делегує свої повноваження і функції в кадровій політиці державі (її гілкам і структурам) як політичній організації народу, а окремі групи населення – політичним партіям, різним громадським об'єднанням. Через державу та її струк-

тури, а також політичні партії та громадські організації народ бере участь в управлінні кадровими процесами в країні.

У своїх діях суб'єкти державної кадрової політики відносно самостійні, як того вимагають принципи демократії та плюралізму. Важливо, щоб усі суб'єкти, причетні до формування та реалізації державної кадрової політики, вели постійний конструктивний діалог, узгоджували позиції щодо спільного розв'язання таких проблем, як відновлення, збереження, нарощування і розвиток кадрового потенціалу країни. Спрямована предметно-практична діяльність суб'єкта щодо цілевизначення і програмного забезпечення формування та розвитку людських, трудових, кадрових ресурсів є головною передумовою побудови демократичної, правової, соціальної держави.

Відповідно, об'єктами державної кадрової політики є: а) національні кадри (кадровий корпус у цілому); б) кадрова система, кадрові процеси і відносини; в) інститути і механізми соціального партнерства. Об'єктами безпосереднього регулювання з боку держави та її органів є: а) правляча адміністративна і політична еліта; б) персонал державної служби; в) кадри державних установ, підприємств, організацій.

Однак до об'єктів державної кадрової політики не можна відносити лише кадри названих категорій. Держава впливає на всі категорії працюючих, усі трудові ресурси, у тому числі шляхом адміністрування, втручання в прийняття кадрових рішень, вольового тиску. Демократична держава може забезпечити конструктивність своєї ролі у розв'язанні кадрових проблем, однак держава не може виступати монополістом у формуванні та реалізації державної кадрової політики. Лише реальне, а не декларативне залучення громадян до процесів соціального управління, у тому числі й у кадровій сфері, – запорука високої ефективності використання інтелектуального потенціалу, усіх трудових ресурсів країни.

© Мартиненко В.М.

СУБ'ЄКТ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ – носій владних повноважень щодо самостійного розв'язання місцевих проблем, що становлять предмет відання органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Первинним **С.м.с.** є територіальна громада, яка є основним джерелом функцій та повноважень місцевого само-

врядування. Крім неї, **С.м.с.** є органи самоорганізації населення, сільські, селищні, міські ради, сільські, селищні та міські голови, виконавчі органи сільської, селищної, міської ради, районні в місті ради, районні та обласні ради. **С.м.с.** поділяються на виконавчі та представницькі. **С.м.с.** реалізують функції місцевого самоврядування, що визначаються законодавством.

© Монастирський Г.Л.

СУБ'ЄКТ УПРАВЛІННЯ – особа, група осіб, спеціально створений орган, організація або суспільство загалом, які впливають на керовану систему з метою забезпечення її функціонування і руху до заданої мети. **С.у.** здійснює управлінську і організаційну роботу, приймає рішення і забезпечує досягнення поставлених цілей.

© Бакуменко В.Д.

СУБ'ЄКТ-ОБ'ЄКТНІ ВІДНОСИНИ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – відносини, що охоплюють організацію і функціонування суб'єктів управління (керуючих систем), структуру їх взаємозв'язків із суспільною системою, а також компоненти останньої, які створюють у взаємозв'язку структуру об'єкта управління й безпосередньо сприймають державно-управлінські впливи. З погляду взаємозв'язків у системі суб'єкт-об'єктної залежності кожний державно-управлінський вплив можна охарактеризувати як суспільну потребу, інтерес і мету в управлінні, усвідомлені суб'єктом управління, юридично, нормативно виражені й практично здійснені в його рішеннях і діях. **С.-о.в.-с.д.у.** виявляють себе в кожному управлінському акті, дії, відношенні та об'єктивно зумовлюють і передбачають присутність трьох елементів: суб'єкта управління (державного органу, посадової особи, учасника управління), управлінського впливу, що створюється та реалізується ним, об'єктів впливу у вигляді, головним чином, діяльності організацій, установ, підприємств, окремих громадян. Одним із поширених способів здійснення **С.-о.в.-с.д.у.** є управлінські рішення, що виступають як форма вияву волі суб'єкта управління відносно об'єкта управління і полягають у забезпеченні дійсних потреб та інтересів суб'єкта й об'єкта управління на основі вибору з деякої множини можливих варіантів їх поведінки такого варіанта, що

оптимально відповідав би конкретній обстановці та цілям функціонування системи державного управління на даному етапі її розвитку.

© Бакуменко В.Д.

СУВЕРЕНІТЕТ – незалежне від будь-яких сил, обставин і осіб верховенство; незалежність держави в зовнішніх і внутрішніх справах. Класичне визначення поняття “**С.**” дано французьким філософом Ж.Боденом (XVI ст.) – як “вищої, абсолютної і повсякчасної влади над громадянином і підданими в політичному співтоваристві”. У сучасних умовах **С.** найчастіше розглядається як верховенство влади держави всередині країни та її незалежність від влади будь-якої іншої держави. Поєднання двох начал – верховенства і незалежності – означає як право держави на незалежність і свободу від посягань іззовні і зсередини, так і право управляти, панувати, владарювати, свободу приймати рішення, здійснювати функції верховної влади. Отже, розрізняють два аспекти поняття “**С.**” – внутрішній і зовнішній. Під внутрішнім аспектом **С.** розуміється можливість для держави розпоряджатися своєю територією і ресурсами, а також видавати закони й примушувати підданих до їх виконання. У внутрішньому житті країни **С.** передбачає верховенство уряду та державних структур, які ним формуються. Зовнішній аспект **С.** ототожнюється з можливістю держави проводити незалежну політику, встановлювати дипломатичні відносини з іншими державами, оголошувати їм війну або заключати мир тощо. Важливою ознакою державного суверенітету є визнання міжнародним співтовариством, іншими суб'єктами міждержавних відносин права даного уряду на юридично рівних засадах вступати у відносини з іншими урядами.

Правовою основою **С.** є конституції, декларації, загальновизнані принципи міжнародного права, які фіксують суверенну рівність держав, їх територіальну цілісність, невтручання у внутрішні та зовнішні справи, право націй на самовизначення. Повага до **С.** – один з найголовніших принципів міжнародного права і міжнародних відносин, який закріплено у Статуті ООН, Гельсінських угодах та інших міжнародно-правових документах.

© Михненко А.М., Борисевич С.О.,
Шкурат І.В.

СУВЕРЕНІТЕТ ДЕРЖАВИ – фундаментальна ознака держави, яка розкриває політико-юридичну властивість державної влади і характеризується її верховенством, повнотою, невідчужуваністю, неподільністю всередині країни та незалежністю і рівністю поза межами країни, а також самостійністю. Поняття “С.д.” є складним і включає у себе два елементи.

По-перше, це внутрішня складова, що відображає пріоритет державної влади стосовно влади інших суб’єктів, поширення юрисдикції такої влади на всю територію країни та її монопольне право на законодавчу діяльність. При цьому внутрішня складова поняття “державний суверенітет” характеризується чотирма ознаками: верховенством, повнотою, невідчужуваністю та неподільністю.

По-друге, це зовнішня складова, що відображає можливість держави бути суб’єктом міжнародного права, вступати у взаємовідносини з іншими державами та недопустимість втручання у внутрішньодержавні справи зовні. При цьому зовнішня складова поняття “державний суверенітет” характеризується двома ознаками: незалежністю та рівністю.

С.д. є обов’язковою (специфічною) ознакою держави, яка допомагає остаточно відмежувати її від інших організацій (об’єднань) людей. Держава має такі суверенні права:

- право війни та миру;
  - право видавати закони;
  - право формувати державні органи;
  - право визначати атрибутику держави;
  - право встановлювати податки;
  - право призначати своїх представників в інші держави і міжнародні організації тощо.
- Державний суверенітет України проголошено 16 липня 1990 р. шляхом ухвалення Декларації про Державний суверенітет України. При цьому відповідно до ст. 2 Конституції України державний суверенітет України поширюється (запроваджений та діє) на всій території України.

© Спаський А.С.

СУД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (англ. *Court of Justice of the European Communities*) – одна з п’яти офіційних інституцій Європейського Союзу, найвищий суд ЄС, рішення якого не оскаржуються. До складу С.ЄС входять по одному судді від кожної держави-члена (після останнього розширення – 27), яким допомага-

ють вісім генеральних адвокатів. Суддів і адвокатів призначають за загальної згоди держав-членів на шестирічний термін. С.ЄС може засідати в палатах або збиратися на пленарні засідання для розгляду особливо важливих чи складних справ та на вимогу держав-членів. С.ЄС виконує дві основні функції: перевіряє на відповідність договорам документи, прийняті європейськими інституціями та урядами; тлумачить право на запит національних судів.

© Грицьак І.А.

СУД З ПРИМИРЕННЯ І АРБІТРАЖУ – орган, створений відповідно до Конвенції з примирення і арбітражу в рамках НБСЄ, прийнятої в м.Стокгольмі 15 грудня 1992 р. Конвенція була підписана 34 державами – учасниками НБСЄ (перейменована у 1995 р. в ОБСЄ – Організацію з безпеки і співробітництва в Європі) та ратифікована понад 20 державами. Головним елементом цієї Конвенції є обов’язковий характер процедури примирення, що поширюється на всі спори, незважаючи на те, що результати процедури не мають обов’язкового характеру для сторін. Крім того, Конвенція передбачає можливість добровільної передачі справи до арбітражу в тому розумінні, що кожна держава може зробити односторонню заяву про визнання компетенції арбітражного суду за умови дотримання принципу взаємності. Такі заяви були зроблені Грецією, Данією, Фінляндією, Швецією. Регламент С.п.а. набув чинності 1 лютого 1997 р. Примирення та арбітраж здійснюються, відповідно, Примирною комісією та Арбітражним трибуналом, які створюються для кожного спору. До складу Примирної комісії та Арбітражного трибуналу входять, відповідно, мирові посередники та арбітри, що обираються із списку. Мирові посередники та арбітри створюють у сукупності С.п.а. у рамках ОБСЄ.

© Забара І.М., Кийвець О.В.

СУДОВА ВЛАДА – одна з гілок державної влади, що покликана самостійно і незалежно здійснювати правосуддя. Як правило, С.в. представлена трьома судовими системами, судові органи яких вирішують конфлікти, що виникають у правотворчості (Конституційний Суд), в управлінні й підприємницькій діяльності (система арбітражних судів), у правовідносинах громадян між собою та з організаціями чи органами управління (система загальних судів). Стан С.в., ставлення

до неї в суспільстві дуже важливі для демократії і законності. Суд не є репресивним органом держави, суд покликаний бути захисником права в найширшому значенні. **С.в.** впливає на законодавчу і виконавчу влади, використовуючи у своїх рішеннях чинне законодавство. Найвищим виявом політичної, владної ролі **С.в.** як соціальної інституції взагалі є контроль законодавчого процесу (конституційний нагляд), що полягає у кваліфікації певних нормативно-правових актів або їх окремих положень як таких, що суперечать конституції, і позбавленні їх юридичної сили.

© Варзар І.М.

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ – заснована на законі діяльність судів щодо перевірки правомірності актів і дій органів виконавчої влади, їхніх посадових осіб із застосуванням, якщо виникає необхідність, правових санкцій. **С.к.** полягає у захисті прав та свобод людини, перевірці законності дій органів виконавчої влади. **С.к.** реалізується в Україні системою судів загальної та спеціальної юрисдикції. Конституцією України (ст. 55) закріплено право кожної людини і громадянина на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. **С.к.** у демократичній державі має позанаціональні рамки. Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. **С.к.** в Україні має непрямий характер, оскільки контролюється не законність самих законів, а законність нормативно-правових актів, які базуються на законах, та законність дій службових осіб, які виконують ці закони.

© Бакуменко В.Д.

СУДОВІ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ. За часів Київської Русі (IX – XII ст.) судові функції, крім князя, здійснювала Церква. Складовою частиною Української козацької держави, створеної під проводом Богдана Хмельницького, була розгалужена судова система, у якій головне місце належало Генеральному судді, який очолював вищий судовий орган держави. Така організація судів ще довго продов-

жувала існувати і після входження України до складу Росії у 1654 р. й була скасована у XVIII ст. у зв'язку з ліквідацією російським царем української державності.

Судова реформа 1864 р. була найбільш послідовною з буржуазних реформ 60-70-х рр. XIX ст. і передбачала реформи судової системи й судочинства. Проводилася на основі судових статутів, прийнятих 20 листопада 1864 р. На околицях Росії статuti вводилися зі значними змінами; остаточно процес був завершений лише в 1896 р. У судових статутах відображено ряд буржуазних принципів судоустрою й судочинства: відокремлення суду від адміністрації, незмінюваність суддів і слідчих, створення суду присяжних, запровадження адвокатури, проголошення гласності, усності й змагальності процесу, вільна оцінка доказів; виборність деяких судових органів (мирових судів). Водночас судова реформа зберегла низку елементів колишнього станового суду: участь у процесі станових представників, особлива підсудність справ вищих посадових осіб, збереження селянських, “іногородницьких” і духовних судів тощо.

В умовах національних державотворчих процесів у 1917-1920 рр. відбувалося формування судової системи в Українській Народній Республіці, Українській Гетьманській державі, УНР часів Директорії. Формувалися судові органи й у Західноукраїнській Народній Республіці. У процесі побудови радянського державного апарату у 1917-1920 рр. була створена і діяла розгалужена система радянських судів. Основою першої радянської судової реформи стала постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 16 грудня 1922 р., якою було затверджено Положення про судоустрій УРСР, що вводилося в дію з 1 лютого 1923 р. У зв'язку з необхідністю узгодження українського законодавства про судоустрій із законодавством СРСР та з адміністративно-територіальними змінами, що відбулися в Україні протягом 1923-1925 рр., 22 жовтня 1925 р. ВУЦВК затвердив нове Положення про судоустрій УСРР.

Друга кодифікація радянського законодавства в Україні, яка розпочалася наприкінці 50-х рр., не обминула і судоустрій республіки. 30 червня 1960 р. було прийнято Закон “Про судоустрій Української РСР”, що забезпечував більш чітку організацію та діяль-

ність судової системи. Розширення прав союзних республік виявилось, зокрема, у передачі їм права прийняття кримінального, цивільного, процесуального кодексів і закону про судоустрій.

Конституція незалежної України, прийнята у 1996 р., закріпила правові засади для створення нової судової системи. 21 червня 2001 р. Верховна Рада України прийняла низку законів про внесення змін до Кримінально-процесуального, Цивільного процесуального, Арбітражного процесуального кодексів України, законів “Про судоустрій України”, “Про статус суддів”, “Про арбітражний суд” та ін. Ця так звана мала судова реформа була проведена з метою розвитку положень Конституції 1996 р. про судоустрій і судочинство України. Згідно із Законом “Про судоустрій України” система судів загальної юрисдикції складалася з таких ланок: місцеві суди, апеляційні суди, вищі спеціалізовані суди, Верховний Суд України. Концепцією судово-правової реформи в Україні, схваленою Верховною Радою України 28 квітня 1992 р., передбачається подальше вдосконалення судової системи.

© Лимар А.П.

СУД ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СПІЛЬНОТ (англ. *Court of First Instance of the European Communities*, *СПІ*) – другий рівень судової влади Європейської Спільноти; інституція, до юрисдикції якої належать розгляд кадрових суперечок в установах ЄС, спірних питань у галузі конкуренції, слухання справ, що потребують вивчення численних фактів (а не тлумачення законів), ведення справ за позовами осіб та компаній, крім справ проти заходів із захисту торгівлі Європейського Союзу (таких як антидемпінг). Рішення **С.п.і.Є.С.** можуть бути оскаржені в Суді ЄС з позиції законності. **С.п.і.Є.С.** складається з 25 суддів (по одному від кожної з держав-членів), яких на шестирічний термін з правом подовження повноважень призначають за загальної згоди уряди держав-членів. Судді вибирають зі свого складу президента на трирічний термін з правом подовження повноважень.

© Логвін З.І.

СУСПІЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ – управління процесами формування і розвитку суспільства. Термін “**С.у.**” інтегрує управління всіма сферами суспільної діяльності (полі-

тичної, економічної, соціальної, гуманітарної, екологічної), державне управління (центральне, регіональне, місцеве), місцеве самоврядування, управління громадськими організаціями і рухами, політичними партіями, профспілками та ін.

© Михненко А.М.

СУСПІЛЬНИЙ ПОРЯДОК – стан стабільності, упорядкованості й безпеки в суспільстві, одна з його універсальних цінностей.

© Михненко А.М.

СУСПІЛЬНИЙ РОЗВИТОК – якісна зміна всієї структури суспільства аж до зміни способу мислення людей, що призводить до виникнення нових суспільних відносин і нових методів виробництва. Далеко не будь-яка навіть кардинальна зміна в суспільстві є кроком на шляху розвитку. Під **С.р.** звичайно розуміють лише такі зміни, які відповідають інтересам більшості, сприяють підвищенню якості життя людей і дають їм змогу впевненіше дивитися в майбутнє. Загальний механізм **Р.с.** полягає у виникненні нових потреб у різних сферах суспільного життя та пошуку можливостей їх задоволення. Нові потреби постійно виникають як наслідок виробничої та іншої продуктивної діяльності людей, а тому пов’язані з пошуком та винаходом нових засобів праці, спілкування, організації суспільного життя, розширенням та поглибленням обсягу наукового знання, ускладненням форм і механізмів творчої діяльності людей. Залежно від активності суб’єктів діяльності розрізняють дві основні форми **Р.с.**: еволюційну і революційну. Важливу роль у забезпеченні стабільності **Р.с.** відіграють суспільні реформи та стратегічне управління. Передбачувані зміни та нововведення стимулюють **Р.с.** Саме тому покращання системи суспільного управління на основі демократичних суспільних відносин забезпечує найкращі результати в удосконаленні суспільства та прискоренні його розвитку.

© Бакуменко В.Д., Михненко А.М.

СУСПІЛЬНИЙ ЦИКЛ – послідовність подій і станів динаміки суспільства, що регулярно повторюється й забезпечує його стабільне відтворення і зміну.

© Михненко А.М.

СУСПІЛЬНІ ПРОБЛЕМИ – незадоволені потреби, які набули значущості для великих груп населення. Існують два підходи до виділення суспільних проблем: на основі чисельності людей, яких вони зачіпають, або з урахуванням підтримки, відгуку, інтересу населення до них. Одне із завдань політичної системи (державної і міжнародної) полягає в тому, щоб виявляти **С.п.** і виробляти стратегію їх розв’язання. Наявність певної **С.п.** не призводить автоматично до її розв’язання, оскільки необхідний механізм, який дозволяє ставити проблеми перед суспільством, надати їм характеру **С.п.** Це нерозривно пов’язано з іншим, дуже важливим елементом суспільного управління, а саме визначенням низки найбільш актуальних проблем, що слугують орієнтиром для дій системи суспільного управління. На основі з’ясування пріоритетності розв’язання **С.п.** відбувається визначення цілей і пріоритетів суспільного та державного управління, формування державної політики.

© Бакуменко В.Д., Михненко А.М.

СУСПІЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ – перетворення вигляду, форми, істотних властивостей, внутрішньої сутності суспільства, переведення його з одного стану функціонування в інший. **С.т.** передбачають докорінне перетворення суспільної системи як за формою, так і за змістом, внаслідок якого виникає новий якісний стан організації суспільства. Трансформаційні зміни як загальна мета можуть досягатися як революційним шляхом, так і еволюційно за допомогою комплексу реформ. Саме реформаторський шлях визнаний на даний час кращим у більшості суспільств. Трансформаційні перетворення не слід розуміти як лише позитивні, прогресивні зміни. Вони можуть включати також негативні перетворення та взагалі рух “по колу”. На динаміку **С.т.** впливають насамперед їх суб’єкти, цілі, засоби, специфіка країн, що трансформуються, тенденції світового розвитку та інші чинники.

© Кравченко С.О.

СУСПІЛЬНІ ФОНДИ СПОЖИВАННЯ – товари і послуги, що надаються державою всім її громадянам на рівних засадах.

© Михненко А.М.

СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ФОРМАЦІЯ (лат. *formatio* – утворення, формування) – одна з базових категорій марксистської соціальної філософії. Вперше вжита К.Марксом у 1851 р., який таким чином позначав історично визначену сукупність виробничих та суспільних відносин. Формацийний підхід до вивчення історичного процесу передбачає, що будь-яке суспільство, незалежно від його просторових і часових характеристик, має поступово пройти п’ять типів суспільно-економічних формацій: первіснообщинну, рабовласницьку, феодальну, капіталістичну, комуністичну. **С.-е.ф.** у багатьох випадках дає змогу виявити закономірності організації та функціонування суспільства, але водночас для формаційного підходу характерне спрощене бачення багатьох аспектів життєдіяльності суспільства, недостатнє врахування соціокультурних особливостей людських спільнот, що існували та існують у різних природно-географічних умовах.

© Казакевич Г.М.

СУСПІЛЬСТВО – особливий, надзвичайно складний вид організації соціального життя. Включає в себе всю багатоманітність стійких соціальних взаємодій, усі інститути та спільноти, що локалізовані в рамках конкретних державотворчих територіальних кордонів. **С.** властиві такі механізми саморегуляції, які дають змогу підтримувати йому свою цілісність, упорядковувати відносини між інститутами та спільнотами, інтегрувати соціальні новоутворення та підкоряти своїй логіці поведінку основної маси населення, схилиючи людей, які живуть на відповідній території, відтворювати у своїх діях єдину тканину численних соціальних взаємодій. Звичайно виділяють два основних аспекти **С.** – це структура суспільства та розвиток суспільства. Характер розвитку суспільства визначається його досить складною структурою, дією в ньому багатьох неоднорідних факторів. У результаті складаються різні сфери життя суспільства. Основні з них – економічна, соціальна, політична та духовна. Провідні мислителі людства постійно намагалися пізнати, осмислити суть, основні засади функціонування, характерні особливості **С.** як соціального феномену. Уявлення про **С.** як про єдиний організм з’являється в Стародавній Греції, де **С.** розумі-

ли як упорядковане ціле, що складається з окремих частин та у буквальному розумінні цього слова ототожнювали з державою. Так, у працях Аристотеля (384-322 до н.е.) і Платона (427-347 до н.е.) суспільне життя не мислилось інакше, як державне. Закономірності розвитку суспільства і держави ототожнювалися. Неподільність суспільства і держави зберігається аж до Нового часу. Тільки в працях Ж.-Ж.Руссо (1712-1778), І.Канта (1724-1804), Г.Гегеля (1770-1831) починається розведення цих двох понять. Суспільство стало сприйматися як ідея людства, як морально-політична єдність, як вираження “загальної волі”. Філософи починають протиставляти поняття “суспільство” і “державу”. Нове розуміння категорії **С.** з позицій системності суспільного життя запропоновано в працях О.Конта (1798-1857), Г.Спенсера (1820-1903), К.Маркса (1818-1883), Е.Дюркгейма (1858-1917), М.Вебера (1864-1920), П.Сорокіна (1889-1968) та ін.

С. як складна самокерована система постійно перебуває в русі, але одночасно **С.** потребує забезпечення певного рівня стабільності і не може існувати без наявності безперервного управління. **С.** в цілому та окремі його складові систематично зазнають цілеспрямований організаційний та регулюючий вплив держави. Воно є об’єктом впливу для державного управління.

© Кулініч О.В.

СУСПІЛЬСТВО ВІДКРИТЕ (англ. – *Open society*) – тип суспільства, що ґрунтується на засадах індивідуальної ініціативи, раціонального осягнення світу, критики та самокритики, досконалої конкуренції ідей і поглядів.

С.в. орієнтоване на статус особистості, здобутий завдяки волі та власним здібностям і характеризується динамічною соціальною структурою, високою мобільністю, схильністю до інновацій та демократичною плюралістичною ідеологією. Протиставляється закритому суспільству.

Поняття “Відкрите суспільство” було вжито французьким філософом-інтуїтивістом А.Бергсоном (1859–1941), який у книзі “Два джерела моралі та релігії” (1935) виділяє два типи суспільств, два типи соціальної організації, співвідносячи їх із двома типами моралі: статичної та динамічної. Статична – система звичок, доведених до автоматизму навичок спілкування, жорстких ритуалів і норм, авторитарно підтримуваних в ім’я гро-

мадської дисципліни та порядку. У динамічній моралі втілюються принципи людської свободи, любові, креативності, вона добровільна та свідомо, вільна і творча. Суспільство, в якому домінує динамічна мораль, Бергсон вважав відкритим.

Англійський філософ, соціолог і логік, представник школи “критичного раціоналізму” К.Поппер (1902-1994) зробив спробу охарактеризувати ці два типи суспільства та дати їм науково обґрунтовані формулювання. У роботі “Відкрите суспільство та його вороги” (1945) він писав “... магічне, племінне чи колективістське суспільство ми будемо називати закритим суспільством, а суспільство, в якому індивідууми вимушені приймати власні – *відкритим суспільством*”.

Згодом Поппер виділив головні характеристики *відкритого суспільства*: відмова від будь-яких домагань будь-якого на володіння абсолютною істиною; законність вільних обговорень будь-яких соціальних проблем разом із традицією того, що результати публічних дискусій справляють вплив на політику; наявність інститутів, що сприяють волі тих, “хто не шукає вигоди”.

Концепція відкритого суспільства має значення для кращого усвідомлення проблем побудови демократичної держави. Вона відповідає на питання, “яким чином має бути влаштована держава, щоб від поганих правителів можна було позбутися без насильства та кровопролиття”.

За Поппером, демократію неприпустимо характеризувати як правління більшості, навіть у контексті важливості інституту загальних виборів. Отже, якщо уряд не забезпечує ефективності соціальних інститутів, що гарантують меншості право ініціювати адекватні реформи, такий режим може кваліфікуватися як тиранія та диктатура.

© Кулініч О.В.

СУСПІЛЬСТВО ЗАКРИТЕ (англ. *Closed society*) – тип суспільства, що характеризується статичною соціальною структурою, обмеженою соціальною мобільністю, неспроможністю до інновацій, догматичною авторитарною ідеологією, переважанням соціально-масового над індивідуальним. Головною рисою **С.з.** є обмеження можливостей людини у прийнятті рішень і в спілкуванні з навколишнім світом. Крайньою формою закритого є тоталітарне су-

пільство, тобто таке, у якому контроль держави поширюється на всі сфери життя і стає всеохоплюючим. **С.з.** протиставляється відкритому.

Терміни “закрите суспільство” та “відкрите суспільство” вперше були запропоновані А.Бергсоном (1859-1941) і запроваджені К.Поппером (1902- 1994) для характеристики соціально-політичних систем, властивих різним суспільствам на тих чи інших етапах історичного розвитку.

Закритим, за Поппером, виступає суспільство, організоване на основі авторитарно встановлених незмінних норм. У такому суспільстві існує жорсткий репресивний державний контроль. Усі види дій, що не відповідають прийнятим нормам, припиняються. Люди, які вчинили їх, караються.

С.з. – це суспільство людей, об’єднаних для досягнення спільної мети (або цілей) на основі привілеїв легітимних або негласних. При цьому мета суспільства забезпечує його єдність, а привілеї – ієрархічну структуру управління. Проте, якщо мета вже досягнута або вона не виправдала себе ще до її досягнення, то таке суспільство стає неіснуючим. Його головною потребою стає потреба мати ворога, проти якого суспільство могло б бути мобілізоване. Якщо ворога немає – він вигадується. На думку К.Поппера, закриті суспільства теоретично підготували такі відомі “лжепророки”, як Геракліт, Платон, Гегель і Маркс.

Розуміння терміна “**С.з.**” важливе для запобігання авторитарним тенденціям в управлінні державою, оскільки саме **С.з.**, тобто таке суспільство, в якому відсутній контроль за діяльністю виконавчої влади, неінституціалізована опозиція, зв’язки із зовнішнім світом підконтрольні державі, інформація про зовнішній світ проходить крізь призму державної пропаганди, а інформація про внутрішнє становище приховується та фальсифікується, є умовою встановлення тоталітарного режиму.

© Кулініч О.В.

СУСПІЛЬСТВО ЗНАЇ – найбільш довершена форма інформаційного суспільства, коли колективний розум стає не тільки опорою розвитку конкретного індивіда, але й об’єктом цілеспрямованих зусиль з інтелектуалізації всього суспільства. **С.з.** являє собою суспільство, перевага якого визначається

не розмірами території, кількістю населення, оборонним потенціалом держави, а інтелектуальним чинником, у розвитку якого першорядну роль відіграють саме знання. Виникла нова продуктивна сила – сила знання. Якщо інформаційне суспільство базується на виробленні інформаційного матеріалу, який виступає як товар, що продається і купується, то **С.з.** ґрунтується на людині-творцеві, яка мислить. Він зайнятий переважно розумовою діяльністю, що вимагає знання, інтенсивної роботи розуму. Частка монотонної механічної праці в **С.з.** усе більше скорочуватиметься і буде замінена інтелектуальною працею. Тим самим знання все більше набувають людського, гуманістичного змісту, усе відчутніше впливають на всі сфери суспільного життя. Це відкриває сприятливі можливості для вдосконалення державного управління, творчої діяльності менеджерів певного рівня, програмістів, консультантів, користувачів програмного забезпечення та інших службовців.

© Валуцький О.О.

СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО – наука, що охоплює сукупність усіх наукових та позанукових знань про суспільство. Розв’язання проблем суспільного розвитку сприяла типологізація форм пізнання суспільної реальності (наукова та позанукова), розмежування на основні форми (філософське, загальнонаукове, спеціально-наукове, традиційне гуманітарне та соціальне знання як такі, що виникають на стику **С.**, природознавства й технікознавства), виділення основних типів суспільствознавчих теорій відповідно до властивих **С.** основних форм пізнання та знання, а також з’ясування типологічних особливостей їх взаємозв’язку з життєдіяльністю людей в історичному процесі.

© Михненко А.М.

СУСПІЛЬСТВО СПОЖИВАННЯ (англ. *consumer society*; нім. *konsumgesellschaft*; фр. *la Société de consommation*) – сукупність суспільних відносин, організованих на основі принципу індивідуального споживання. **С.с.** характеризується масовим споживанням матеріальних благ і формуванням відповідної системи цінностей і установок. **С.с.** є однією з рис сучасного суспільства. Термін **С.с.** використовують для опису ефекту прирівняння особистого щастя з купівлею і споживанням

матеріальних благ. Розвиток С.с. на Заході датують періодом після закінчення Другої світової війни. С.с. розвивається одночасно з розвитком капіталізму, який супроводжується бурхливим економічним і технічним розвитком і такими соціальними змінами, як: зростання доходів, що суттєво змінює структуру споживання; зменшення тривалості робочого дня; розмивання класової структури і багатofакторний характер соціальної диференціації; індивідуалізація споживання, що формує індивідуальний стиль і імідж; збільшення числа товарів і послуг, а також одиниць людського досвіду та аспектів повсякденного життя, що комодифікуються, виставляються на продаж; поширення ринку на всі сфери життєдіяльності; перетворення акту здійснення покупок на вид дозволу. До найважливіших рис моделі С. с. належать: 1) втягнення в активне споживання більшості населення, а не лише найбагатших класів; 2) індивідуальне споживання населення виходить за межі, що диктуються природними потребами, і перетворюється на основну частину відтворення людини соціальної; споживання стає інструментом конструювання соціальної ідентичності, соціокультурної інтеграції в суспільство; 3) виробництво стає не лише масовим, але й гнучким, що дає змогу споживачам конструювати свою індивідуальність за допомогою речей; 4) з'являється розвинена система кредиту, різні форми банківських карток, що прискорює процес прийняття рішення про здійснення покупки; 5) товар цінується як засіб комунікації, який дає змогу передати інформацію про соціальний статус; 6) результатом виробництва стають бренди – торгові марки, що перетворилися на феномени масової свідомості (оцінки, символи); 7) відбувається естетизація споживання, що значно збільшує роль дизайну.

© Марчук Р.П.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗРОБКИ ПРОГРАМНО-ЦІЛЮВИХ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ – основні вихідні положення стосовно розробки сучасних програм державного рівня. З урахуванням світового досвіду можна визначити такі з них: насамперед, це чітке визначення на вищих рівнях влади державних пріоритетів щодо розв'язання найважливіших соціаль-

но-економічних, політичних, екологічних, оборонних, науково-технічних, міжнародних проблем. При цьому дуже важливо відокремити дійсно пріоритетні цілі, особливо важливі у стратегічному плані розвитку країни. У зв'язку з цим заслуговує на увагу та всіляку підтримку розроблення виважених сценаріїв-прогнозів перебігу подій як усередині країни, так і на міжнародній арені, на основі яких будуватимуть свої практичні дії структури виконавчої влади. По-друге, у межах пріоритетних напрямів шляхом ретельного аналізу необхідно виділити так звані, “точки зростання” (за іншою термінологією “точки стабілізації”, “критичні точки” тощо), тобто види діяльності, дії, процеси, технології, які можуть забезпечити країні найбільш швидкий або стійкий успіх (результати, досягнення, визнання) у межах наявних та реально доступних ресурсів у відповідних сферах діяльності. Наприклад, в економічній сфері – це виділення окремих галузей і навіть підприємств порівняної переваги, які мають найкращі економічні показники або перспективу швидко стати такими за умов певної інвестиційної підтримки їх діяльності, а також можливість міжнародної конкурентоспроможності. По-третє, визначається перелік та графік упровадження програм і проєктів, спрямованих на підтримку таких “точок зростання” та створення або підтримку відповідних “центрів зростання”, тобто структур, діяльність яких виявляється найефективнішою і які спроможні взяти на себе лідерство в конкретних напрямках. Для кожної такої програми або проєкту необхідно визначити цілі та перелік проблем, які розв'язуються за її допомогою. Це найважливіша вихідна частина програмування, оскільки від цього залежить ефективність усіх зусиль щодо реалізації програми, концентрації ресурсів на “точках зростання”, визначення критеріїв відбору пріоритетів на етапах проєктування, обґрунтування підсистем і проєктів та оцінки їх результативності.

До виділених таким чином програм має бути запроваджена цілеспрямована політика пріоритетного розвитку з застосуванням, в основному, фінансових інструментів, які є найбільш поширеними засобами здійснення економічної політики, оскільки сумісні з ринковим господарством. Це передбачає достатнє забезпечення ресурсами; підвищення рівня промислової технології; модер-

нізацію обладнання; підвищення продуктивності праці; першочергове використання цільового фінансування, кредитів урядових фінансових інститутів, податкових пільг, спеціальних квот імпорту енергоносіїв та валюти; підвищення рівня управління в них; систематичний державний контроль за використанням наданих фінансових ресурсів. У процесі розробки програм і проектів незгодженість між окремими елементами, засобами, методами управління становить певну загрозу втрати ефективності використання ресурсів. Попередження цієї загрози є одним з основних завдань організацій – координаторів розробки програмно-цільових державно-управлінських рішень.

© Бакуменко В.Д.

СУЧАСНІ СВІТОВІ ЗАГРОЗИ – загрози розвитку земній цивілізації, що беруть своє походження в глобальних проблемах людства як наслідки несвочасного звертання уваги людства на ті зміни, які людина внесла у навколишнє природне середовище завдяки своїй перетворюючій діяльності, а також трансформації самого суспільства, які одночасно з підвищенням добробуту несуть у собі певні загрози. Історично до кінця минулого віку найбільш актуальною вважалась загроза міждержавного ядерного зіткнення і широкомасштабної війни з використанням звичайних озброєнь між провідними країнами світу. В сучасних умовах вона залишається, але відійшла на другий план. Її місце зайняла загроза катастрофічно зростаючого розриву в рівні і якості життя між високо- і низькорозвиненими в соціально-економічному відношенні країнами (“Багата Північ” – “Бідний Південь”). На тлі цього все більш загрозливими стають зміни у світових енергетичному, демографічному, екологічному балансах, стані освіти і культури. До нових загроз відносять поширення міжнародного тероризму, розповсюдження зброї масового ураження і засобів її доставки, внутрішні збройні конфлікти та ін.

© Кучма Д.Я.

СФЕРА І ГАЛУЗЬ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ – загальноприйняте розмежування основних напрямів (сфери) та видів (галузі) суспільної діяльності, яке базується на інтеграції об’єктивних групових потреб та інтересів

людської спільноти. Історико-конкретні і ситуативні комбінації між зазначеними групами потреб та інтересів синтезуються у сфери (політична, економічна, соціальна, гуманітарна, міжетнічна), а проблемні і локальні “стики” між ними - в галузі суспільної життєдіяльності людей (виробництво, сільське господарство, природокористування, екологія, торгівля, транспорт, зв’язок, право, фінанси, наука, освіта, інформатика та ін). Кожна сфера структурно складається з трьох елементів: із відносин (взаємодії) людей з приводу потреб, інтересів, цілей у певній сфері життєдіяльності; із установ (інститутів), що люди створюють для найбільш ефективної реалізації цих потреб, інтересів, цілей; із поглядів (ідей), що люди виробляють у процесі реалізації своїх потреб, інтересів, цілей. Характерна різна динамічність зазначених елементів: найбільш рухливими є відносини; найбільш консервативними – установи. Що стосується поглядів людей, то вони характеризуються більш складними соціальними залежностями й динаміка їх змін залежить від ситуації.

© Бакуменко В.Д., Михненко А.М.

СФЕРИ КОНСУЛЬТАЦІЙ І СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ УКРАЇНОЮ ТА НАТО – широкий спектр питань для консультацій та співробітництва між Україною та НАТО. Суб’єкти цих відносин підтверджують своє зобов’язання повною мірою реалізовувати розширену і поглиблену Програму “Партнерство заради миру”. Це включає участь України в операціях, у тому числі миротворчих, у кожному конкретному випадку за повноваженнями Ради Безпеки ООН або за відповідальністю ОБСЄ, а також у разі залучення до таких операцій Об’єднаних загальновійськових тактичних сил, участь у них України на початковому етапі, що в кожному конкретному випадку є предметом рішень Північноатлантичної Ради щодо окремих операцій. Консультації між Україною та НАТО стосуватимуться питань, які становлять спільний інтерес, зокрема: політичних питань та питань щодо безпеки, в тому числі розвитку євроатлантичної безпеки та стабільності, включаючи безпеку України; запобігання конфліктам, управління кризами, підтримання миру, врегулювання конфліктів та гуманітарних операцій, беручи до уваги роль ООН та ОБСЄ у цій галузі;

політичних та оборонних аспектів нерозповсюдження ядерної біологічної та хімічної зброї; контролю над озброєннями та роззброєння, включаючи питання, що стосуються Договору про звичайні збройні сили в Європі, Договору про відкрите небо та заходів зміцнення довіри і безпеки за Віденським Документом 1994 р.; експорту озброєнь та передачі супутніх технологій; боротьби з контрабандою наркотиків та тероризмом. Сфери консультацій та співробітництва, зокрема шляхом проведення спільних семінарів, спільних робочих груп та участі в інших програмах співробітництва, включатимуть широке коло тем, таких як: цивільне планування на випадок надзвичайних ситуацій та катастроф; цивільно-військові відносини й демократичний контроль над збройними силами, а також військова реформа в Україні; оборонне планування, бюджет, політичні питання, питання стратегії і концепції національної безпеки; оборонна конверсія; військове співробітництво між Україною та НАТО і взаємосумісність; економічні аспекти безпеки; науково-технологічні питання; аспекти безпеки у сфері довкілля, включаючи ядерну безпеку; дослідження і розробки з питань використання космічного та повітряного простору через Дорадчу Групу з аерокосмічних досліджень та розвитку. Україна та НАТО також розглядають можливості співробітництва у таких сферах: озброєнь; військової підготовки, в тому числі проведення навчань у рамках ПЗМ на території України і сприяння з боку НАТО українсько-польському миротворчому батальйону; сприяння співробітництву у галузі оборони між Україною та її сусідами. Враховуючи важливість інформаційної діяльності для покращання обопільної обізнаності та розуміння, НАТО заснував Центр інформації та документації в Україні. Українська сторона забезпечує повну підтримку діяльності Центру відповідно до Меморандуму про взаєморозуміння між урядом України та НАТО, підписаним у Києві 7 травня 1997 р. Консультації та співробітництво втілюються через: зустрічі між Україною та НАТО на рівні Північноатлантичної Ради з періодичністю, яка буде визначена за взаємним погодженням; зустрічі між Україною та НАТО з відповідними комітетами НАТО за взаємним погодженням; взаємні візити на високому рівні; механізми військового співробітництва,

включаючи періодичні зустрічі з найвищими військовими керівниками країн НАТО та заходи в рамках розширеної та поглибленої Програми "Партнерство заради миру". Для забезпечення якнайповнішого розвитку своїх відносин та втілення положень Хартії про особливе партнерство між НАТО і Україною Північноатлантична Рада періодично зустрічатиметься з Україною не рідше ніж два рази на рік як Комісія України – НАТО, що збиратиметься для загальної оцінки стану розвитку відносин, нагляду за процесом планування та розробки пропозицій щодо шляхів покращання або подальшого розвитку співробітництва між Україною та НАТО. Заохочуватиметься розширений діалог та співробітництво між Верховною Радою та Північноатлантичною Асамблеєю.

© Бакуменко В.Д.

СФЕРИ ПАРТНЕРСТВА І СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З НАТО У ГАЛУЗІ ГОТОВНОСТІ ДО КАТАСТРОФ

– співробітництво між Сторонами зосереджено на таких сферах взаємних інтересів: а) обмін інформацією, експертизою та досвідом шляхом семінарів, практикумів, пілотних проєктів щодо оцінки ризику, планування на випадок надзвичайних ситуацій, запобігання катастрофам, аналізу ситуації після катастроф, а також готовності та управління катастрофами взагалі; б) планування та підтримка управління катастрофами, включаючи розширення можливостей регіонального реагування та взаємної сумісності під час ліквідації наслідків катастроф, зокрема гасіння великих пожеж на нафтових або газових свердловинах та трубопроводах; в) з урахуванням можливостей України в галузі транспортної авіації розгляд планів з транспортної підтримки при управлінні катастрофами з акцентуванням уваги на конкретизації домовленостей щодо аеромедичної евакуації, з подальшим розглядом загальної концепції та принципів, дійсних для Альянсу та країн-партнерів; г) проведення досліджень, спрямованих на поглиблення шляхом міжнародного співробітництва загальних можливостей реагування на ядерні аварії, ґрунтуючись на уроках, винесених із Чорнобильської катастрофи; д) планування заходів щодо ліквідації наслідків техногенних надзвичайних ситуа-

цій, таких як Чорнобильська катастрофа, і сільському господарстві, водопостачанні та інших життєво важливих сферах; е) планування розвитку та поглиблення взаємної сумісності у процедурах та оснащенні пошуку і порятунку, зокрема для пошуку та порятунку у населених пунктах; ж) планування для розвитку системи електронного картографування природних небезпек для моделювання оцінки ризику і зменшення небезпек; з) планування цивільно-військової співпраці, включаючи військову підтримку операцій у разі надзвичайних ситуацій цивільного характеру у вищезгаданих сферах, а також для обміну інформацією і дослідженнями щодо запобігання серйозним техногенним аваріям, включаючи ядерні, беручи до уваги заходи в рамках Частково Відкритої угоди Ради Європи і Європейського Центру техногенної безпеки; к) інші подібні заходи, що можуть бути взаємно погоджені. Співпраця у вищезгаданих сферах ґрунтується на принципах рівності, взаємності і взаємної вигоди та матиме на меті вирішення спільних проблем та розширення можливостей готовності до надзвичайних ситуацій.

© Бакуменко В.Д.

СЦЕНАРІЙ (італ. *scenario*) – докладний опис майбутніх дій; заздалегідь розроблений детальний план здійснення заходів, кроків властей. Інші визначення С.: 1) короткий виклад змісту п'єси, сюжетна схема, згідно з якою здійснюються постановки в театрі (наприклад балетних спектаклів), масових видовищ та ін.; 2) літературний твір, призначений для втілення за допомогою засобів кіномистецтва і телебачення; 3) у прогнозуванні – система припущень про перебіг процесу, на основі якої розробляється один з можливих варіантів прогнозу. С. – це, насамперед, опис картини

майбутнього, що складається з узгоджених, логічно взаємопов'язаних подій і послідовності кроків, які з певною вірогідністю ведуть до прогнозованого кінцевого стану, тобто образу організації в майбутньому.

© Телешун С.О.

СЦІБОРСЬКИЙ МИКОЛА (1897-1941) – державний діяч, ідеолог УНР 1917-1920 рр., полковник. Визначний діяч ОУН, публіцист і теоретик українського націоналізму, зокрема так званого солідаризму і корпоративного державного устрою, за фахом - інженер-економіст.

На початку Першої світової війни 1914-1918 рр. призваний до російської армії, капітан російської армії. У 1917 р. перейшов на службу до армії УНР. З 1920 р. – підполковник. В еміграції жив у Чехословаччині та Франції. У 1929 р. закінчив Українську господарську академію у Подєбрадах, де створив на початку 1920 р. Лігу українських націоналістів. З 1927 р. входив до Проводу українських націоналістів. У 1928-1934 рр. видавав у Празі ідеологічний орган ПУН - журнал "Розбудова нації", співпрацював у націоналістичних виданнях – "Державна нація", "Сурма", "Українське слово". У 1929 р. - делегат I Конгресу українських націоналістів у Відні, обраний першим заступником голови Проводу українських націоналістів.

Один із творців солідаризму. У вересні 1939 р. за дорученням А.Мельника розробив проект Конституції України, яка передбачала "тоталітарний, авторитарний, професійно-становий" устрій держави. Після розколу ОУН був на боці А.Мельника. На початку радянсько-німецької війни 1941-1945 рр. у складі основної похідної групи вирушив у Київ. Загинув разом з О.Сеником у Житомирі внаслідок терористичного акту. Похований у Житомирі.

© Розпунтенко І.В.

Т

ТАБЕЛЬ ПРО РАНГИ – існуюча в Російській імперії (1722 р.) класифікація посад на цивільній та військовій службі, що встановлювала систему чинів для цивільних, придворних та військових службовців на військовий зразок. “Табель про ранги всіх чинів військових, статських та придворних”, що діяв до 1917 р., установлював 14 класів чинів: 6 нижчих обер-офіцерських чинів (XIV-IX) – від прапорщика до штабс-капітана в армії та від колезького регістратора до титулярного радника в цивільній службі; 4 штаб-офіцерських (VIII-V) – від капітана до полковника в армії і від колезького асесора до статського радника в цивільній службі; 4 генеральських (IV-I) – від генерал-майора до генерал-фельдмаршала в армії та від дійсного статського радника до канцлера (дійсного таємного радника 1-го класу). Хоча **Т.р.** певною мірою заміняв принцип родовитості принципом службової відповідності, більшість вищих чинів продовжували займати представники старовинних князівських, боярських і дворянських родів. Тому введення **Т.р.** не послабило позиції вищих класів в апараті влади й управління Російської імперії.

© Малиновський В.Я.

ТАЛАСОКРАТІЯ (грец. *θάλασσα* – море та грец. *κρατία* – влада) – тип цивілізації або форма сучасної держави, все економічне, політичне і культурне життя якої внаслідок браку земельних ресурсів або особливостей географічного положення зосереджується на діяльності, так чи інакше пов’язаній з морем, морським судноплавством і контролем морських просторів, прибережних регіонів. **Т.** може виступати як перший етап на шляху становлення імперії (Британська, Португальська тощо). Головною відмінністю **Т.** від імперії є те, що вона, як правило, не контролює критичної маси земельних (суші) просторів при віддаленні від моря вглиб конти-

ненту. **Т.** в основному будується на лінійних ланках прибережних міст-портів, в яких проживають або ж які контролюють вихідці із головного міста (метрополії). Першою зафіксованою **Т.** з чіткою таласократичною політико-економічною політикою стала держава мінойського Криту. Її діяльність (переважно територіально) стосувалася басейну Егейського моря, хоча існували міцно налагоджені контакти як із державами Західного, так і Східного Середземномор’я. Мінойська **Т.** припинила своє існування в середині II тис. до н.е. **Т.** часто ототожнюють із концепцією атлантизму.

© Розпутенко І.В.

ТАРИФИ МІЖНАРОДНІ – система міжнародних ставок, що визначає розмір оплати різних послуг у міжнародних економічних відносинах, які регулюються згідно з Генеральною Угодою з тарифів і торгівлі (ГУТТ) – багатосторонньою угодою, яка нараховує близько 90 країн-членів. Функції ГУТТ – стандартизація в міжнародній торгівлі, розробка заходів проти демпінгу, субсидування експорту. Офіційна мета ГУТТ – поступове зниження митних ставок, скасування преференційного митного режиму, відмова його учасників від імпорتنих обмежень.

© Луговенко Н.В.

ТАРИФНА СИСТЕМА – комплекс нормативів, які здійснюють диференціацію та регулювання рівня заробітної плати працюючих залежно від їхньої кваліфікації, інтенсивності, характеру та умов праці, відповідальності виконуваних робіт, галузі виробництва, територіального розміщення підприємств, застосованих форм заробітної плати. В Україні **Т.с.** – це сукупність рекомендаційних нормативів, за допомогою яких диференціюється заробітна плата робітників та службовців залежно від умов праці, її складності, значення галузі в народному господарстві. **Т.с.**

оплати праці працівників включає тарифні ставки, тарифну сітку, тарифно-кваліфікаційний довідник, а також районні коефіцієнти за роботу, наприклад, на Крайній Півночі та прирівняних до неї районах. Основу **Т.с.** становлять тарифні ставки, єдина тарифна сітка, тарифно-кваліфікаційні довідники, схеми посадових окладів, кваліфікаційні довідники службовців.

© *Луговенко Н.В.*

ТВІНІНГ (від англ. *a twin* – близнюк) – спільна ініціатива Європейської Комісії, країн-членів ЄС та країн-партнерів, включаючи Україну. **Т.** – інструмент інституційного будівництва, що має на меті допомагати країнам-бенефіціарам у розбудові сучасних і ефективних органів центральної та місцевої влади, структура, людські ресурси та управлінський потенціал яких дає змогу впроваджувати *acquis communautaire* на рівні стандартів, прийнятих у країнах-членах ЄС. **Т.** є головним інструментом наближення вітчизняного законодавства до норм та стандартів ЄС, що передбачено Планом дій Україна-ЄС та Угодою про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС. На відміну від інших видів технічної допомоги, проєкт **Т.** спрямований на отримання конкретних гарантованих результатів, а не лише сприяє розвитку співробітництва в цілому. Партнери наперед узгоджують детальну програму роботи, спрямовану на реалізацію мети в рамках пріоритетних напрямів *acquis*. **Т.** забезпечує безпосередню співпрацю державних органів країн-членів ЄС з адміністраціями країн-партнерів, надаючи державним службовцям можливості для обміну найкращих практик та досвіду у різних напрямках діяльності, мобілізує значні людські та фінансові ресурси для стимулювання прогресу і розвитку. Механізм інституційного **Т.** вперше було застосовано в країнах, що приєдналися до Європейського Союзу, в межах програми PHARE. Україна є першою з країн, охоплених програмою TACIS, де розпочав роботу інструмент **Т.** Перші два проєкти **Т.** в Україні було започатковано в травні 2006 р. В рамках цих проєктів надавалася допомога у наближенні стандартів і норм законодавства України до норм ЄС у сфері цивільної авіації і електроенергетики. У 2010 р. робочий план нараховує 38 проєктів **Т.**, із них: завершилися 5 проєктів (у сферах дер-

жавного внутрішнього фінансового контролю, конкурентної політики, регулювання ринку електроенергетики, цивільної авіації та норм і стандартів), 12 проєктів перебувають на стадії реалізації (у сферах акредитації, космічних технологій, санітарних і фітосанітарних заходів, регулювання ринку газу, юстиції, державної служби, транспорту (2 проєкти), інвестиційної політики, внутрішніх справ, статистики та монетарної політики).

© *Яскевич А.Й.*

ТЕЗАУРУС – словник, що подає лексику певної мови в усьому її обсязі з прикладами її використання в тексті. У **Т.** слова, що належать до якої-небудь галузі знань, розміщено за тематичним принципом і показано семантичні відношення між лексичними одиницями.

© *Загребельна Л.С.*

ТЕЙЛОР П.ДЖ. – британський географ, один із засновників геоекономічного напрямку в геополітиці, співзасновник і перший редактор міжнародного журналу “Політична географія” (виходить з 1982 р.). Досліджує геополітичну гегемонію держав, що полягає в абсолютному домінуванні в міжнародній системі відносин в економічній, політичній й ідеологічній сферах. Гегемонія досягається, насамперед, на основі економічної могутності. Переваги над суперниками проявляються за рахунок створення нових монопольних продуктів з допомогою нововведень і розширення попиту. Це сприяє торговельному, а в подальшому – і фінансовому домінуванню у світі. Коли витворюється сукупність ефективної виробничої, торговельної і фінансової діяльності, держава стає світовим гегемоном. Широко використовує поняття “геополітичний код”, що час від часу в процесі існування держави змінюється. Код містить національні інтереси, сферу впливу, відносини із сусідами-державами, тобто весь географічний спектр відносин і способів взаємодії із зовнішнім світом. **Т.** ввів в обіг поняття “геополітична динаміка” в контексті зміни світових порядків, поглибив світосистемний підхід І.Валлерстайна, органічно пов’язавши глобальний, національно-державний і локальний просторові рівні політики. **Т.** зробив вагомий внесок у розробку електоральної (політичної) географії.

© *Розпутенко І.В.*

ТЕЙЛОР Ф. У. (Taylor F.W.) (1856-1915) – американський інженер, один з основоположників наукового менеджменту та руху за ефективність, що охопив промисловість США на початку ХХ ст. Спираючись на принцип раціональності, застосовуючи переважно кількісні методи, вперше запровадив дослідження шляхів удосконалення управління організацією в цілому, на відміну від попередників, які в основному зосереджували увагу на аналізі окремих функцій організації (виробництво, маркетинг, фінанси). У своїх основних роботах “Менеджмент на підприємстві” (1903 р.) та “Принципи наукового менеджменту” (1911 р.) ввів термін “механізм наукового менеджменту” – сукупність технічних прийомів (наприклад карти робочих операцій, системи обліку витрат та ін.), спрямованих на ефективне використання факторів виробництва та ресурсів організації.

© Козинський С.М.

ТЕКТОЛОГІЯ (грец. тектон – будівник) – термін, уведений для позначення організаційної теорії управління, створеної О.О.Богдановим (О.О.Малиновським) і викладеної в його книзі “Загальна організаційна наука: Тектологія”. О.Богданов розробив основи теорії побудови систем та обґрунтував загальні закономірності їх розвитку. Він стверджував, що предметом вивчення Т. мають бути організаційні засади та закони, спільні для всіх систем, свідомої діяльності людей, їх психічних та фізичних комплексів, живої та мертвої природи. Увесь світ – та чи інша організація досвіду. Розробляючи концепції, Т. О.Богданов висловив низку сміливих ідей, що випереджають епоху: поняття керівної системи та системи, що управляється, зворотного зв'язку, моделювання, які пізніше були розвинені кібернетикою та загальною теорією систем.

© Сурмін Ю.П.

ТЕЛЕОЛОГІЯ (грец. *telos* – результат, завершення, мета і *logos* – ідеалістичне вчення про мету та доцільність) – на протигагу детермінізму, а іноді на доповнення до нього постулювала особливий вид причинності: цільовий, що відповідає на питання, для чого, заради якої мети здійснюється той або інший процес. Цей принцип кінцевих причин (*causa finalis*), згідно з яким ідеально

постулююча мета, кінцевий результат справляє об'єктивний вплив на перебіг процесу, який набирає різних форм; у різних концепціях телеології зберігається головне для Т. – наближення мети до природи, перенесення на неї здатності до цілепокладання, яка насправді властива лише людській діяльності.

© Сурмін Ю.П.

ТЕЛУРОКРАТІЯ (грец. телурос – суша і кратос – влада, тобто “сухопутна могутність”) – тип цивілізації чи державного устрою, який пов'язаний з освоєнням материкових просторів, прагненням до анексії і колонізації великих сухопутних регіонів. Послідовним проникненням углиб материкового простору телурократична держава має стійку орієнтацію і чітке етнічне ядро, навколо якого і відбувається подальша анексія. Т. часто асоціюють з поняттям “євразійство”. У концепції Т. традиційно виокремлюють такі цивілізаційні характеристики: осідлий спосіб життя (хоча й не виключається переселенська колонізація), консерватизм, заостенілість юридичних норм, наявність потужного бюрократичного апарату і центральної влади, сильна піхота, але слабкий флот. Традиційну Т. приписують євразійським державам (Китайська імперія, Імперія Великих Монголів, Золота орда). На практиці заявлені характеристики не завжди повно представлені, більше того, ціла низка держав з часом еволюціонують у своєму розвитку в іншому напрямі. Скажімо, Росія часів Івана Мазепи являла собою типову телурократичну державу, а з часом у ній спостерігалось поступове збільшення частки таласократичних характеристик.

© Розпутенко І.В.

ТЕНДЕНЦІЯ (лат. – направляю) – відносно стійкий напрям розвитку якого-небудь явища або процесу, зміни, що виникають, які мають не завжди однозначний характер.

© Сурмін Ю.П.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ – підходи, що представлені такими школами. *Інституціоналізм* розглядає державну політику як результат діяльності державних інститутів (уряд, парламент, виконавчі та судові органи тощо), які використовують певні адміністративні процедури. *Концепція політичного*

процесу представляє державну політику як результат політичної діяльності, що має фіксовані рівні та етапи (визначення проблем, постановка цілей, формування політики, легітимація, виконання, оцінка і моніторинг) у процесі розв'язання суспільних проблем. *Теорія груп* оцінює державну політику як результат групової боротьби, конфлікту між різними групами в суспільстві й уряді та пошуку консенсусу з конкретних питань політики. *Теорія еліт* розглядає державну політику як результат переваг і вибору політичної і адміністративної еліт, *теорія раціоналізму* – як результат діяльності з досягнення оптимальних суспільних цілей на основі розроблених технологій управління, *теорія інкременталізму* (поступовості) – як послідовну і поетапну діяльність державної бюрократії щодо повільної зміни існуючого стану справ. *Теорія гри* визначає державну політику як раціональний вибір у конкурентній боротьбі найбільш впливових сторін у суспільстві або уряді. Згідно з теорією суспільного вибору державна політика формується в результаті діяльності індивідів на основі усвідомлення власних інтересів і прийняття відповідних рішень, які мають принести їм певну вигоду. Відповідно до *теорії відкритих систем* державна політика є результатом відповіді політичної системи на запити і потреби відповідних структур і чинників зовнішнього середовища. Зазначені підходи дають змогу провести загальний аналіз державної політики з різних позицій.

© Бакуменко В.Д., Князєв В.М.

ТЕОРІЇ ВИНИКНЕННЯ ДЕРЖАВИ – низка теорій, якими обґрунтовується походження держави. Серед них виокремлюються такі. *Теологічна теорія*, яка розроблена релігійними діячами Стародавнього Сходу, католицької церкви, ісламу та пояснює походження держави Божою волею, доводить залежність держави від церкви. *Патріархальна теорія*, яка отримала розвиток у працях Аристотеля та розглядає державу як результат розвитку сім'ї, на підставі чого утверджує абсолютну владу правителя. *Договірна теорія*, яка, зокрема, підтримується Г.Гроцієм, Т.Гобсом, Ж.-Ж.Руссо та розглядає державу як результат договору, укладеного між суверенним правителем і людьми. *Психологічна теорія*, що, зокрема, отримала розвиток у працях Л.Петражицького, Дж.Фрезера та

розглядає державу як організацію, що утворилася для керівництва суспільством з боку визначних осіб. *Теорія насильства*, що підтримувалася Л.Гумпловичем, С.Дюрінгом та пояснює походження держави актом насильства, завоюванням одного народу іншим. *Марксистська теорія* (К.Маркс, Ф.Енгельс), що пов'язує виникнення держави з поділом суспільства на класи та фактичною диктатурою певного панівного класу.

© Бакуменко В.Д., Князєв В.М.

ТЕОРІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (англ. *Theories of European Integration*) – сучасні політичні теорії, які походять з різних суміжних дисциплін (міжнародних відносин, політичного аналізу, міжнародної економіки, соціології тощо), які намагаються пояснити, проаналізувати та передбачити природу, сутність, швидкість та напрям європейської інтеграції, її окремих політик, здобутки та невдачі на певних історичних етапах та інтереси й мотиви діяльності окремих гравців. Існує ціла низка теорій, які відрізняються за сферою застосовуваності, політичним спектром, спрямованістю та історичною придатністю.

Серед найвідоміших **Т.є.і.** – теорія функціоналізму; теорія федералізму; теорія інституціоналізму; теорія багаторівневого врядування; теорія взаємодії (транзакціоналізму, або комунікацій); теорія взаємозалежності; теорія внутрішньої політики; теорія конструктивізму (спорудження); теорія ліберальної міжурядовості; теорія мереж політики; теорія міжурядовості (інтергаверменталізм); теорія неофункціоналізму; теорія нового інституціоналізму; теорія організації взаємодії; теорія порівняльної політики та підходів публічної політики.

© Розпунтенко І.В.

ТЕОРІЇ СИСТЕМ СПЕЦІАЛЬНІ – системи знань, що розглядають окремі складові, аспекти, етапи розвитку і проблеми систем будь-якої природи. Серед спеціальних теорій систем найбільш розвинуті теорія фізичних, технічних, екологічних, соціальних, економічних, політичних систем.

© Сурмін Ю.П.

ТЕОРІЯ (з грец. – розгляд, дослідження) – найрозвинутіша абстрактна система знання, що відображає і пояснює певну сукупність

явищ обґрунтуванням закономірних та істотних властивостей і зв'язків, містить поняття, принципи, закони, аксіоми тощо. Вона являє собою раціональну форму розвитку наукового знання. Це певне ідеалізоване відображення частини реальності. З гносеологічної позиції теоретична діяльність пов'язана з визначенням системи ідей, понять, гіпотез і законів. Під **Т.** зазвичай розуміють широко сферу знань, яка розкриває закономірності функціонування і розвитку певної сукупності явищ матеріального або духовного світу, описує та пояснює ці явища і спрямована на прогресивне перетворення природи, суспільних відносин і самої людини. **Т.** являє собою абстрактну систему узагальненого достовірного знання, яка описує і пояснює певну сукупність об'єктів. Вона відображає ті чи інші об'єкти природи, техніки, соціуму, людини і мислення. Ясність і достовірність, як зазначає О.І.Кедровський, є мінімальною вимогою до теоретичної системи. Наукова теорія відрізняється від інших форм знання, наприклад ідей, гіпотез, кількома ознаками: 1) її слід розглядати як ідеалізоване знання. Відображаючи реальні об'єкти і процеси, **Т.** являє собою певну ідеалізовану модель цих реальних об'єктів; 2) це сутнісне відображення об'єктів, і в цьому плані **Т.** фіксує, передусім, головне в цих об'єктах – їхні закони, закономірності, тенденції; 3) теорія є абстрактним відображенням дійсності. Побудована з абстрактних понять як із своєрідних цеглин, вона являє собою певну абстрактну уможливленість; 4) вона відрізняється системністю і цілісним відображенням. При цьому **Т.** не допускає винятків ні в об'єктах, ні у фактах. Вона дає всебічне уявлення про реальність, є її науковою картиною; 5) це складна система знань, яка об'єднує менш складні й прості форми: початкові поняття, фундаментальні закони, ідеалізовані моделі, принципи і логічні наслідки, які випливають із її фундаментальних основ. Наукова теорія – це широка і всеосяжна форма людських знань, система логічно пов'язаних знань про відповідну сукупність явищ, що визначаються системною організацією самого матеріального світу. У структурі **Т.** зазвичай виділяють синтезуючий принцип або принципи, понятійний апарат, що включає певну мінімально необхідну кількість понять, і закони. Як вважає Г.І. Рузавін, у структурі вся-

кої розвинутої **Т.** можна виділити: емпіричні передумови: її основні факти, дані та результати їх найпростішої логіко-математичної обробки; початковий теоретичний базис: головні припущення, постулати, або аксіоми, фундаментальні закони, або принципи; логічний апарат: правила визначення похідних понять за допомогою основних, логічні правила висновку, або докази; усі потенційно можливі наслідки, або висновки теорії. Вимоги до **Т.** досить жорсткі: 1. Логічна несуперечливість. 2. Обов'язковість пояснення всіх фактів певної сукупності без винятків. Якщо ж факт не пояснюється, **Т.** доводить його належність до іншої системи знань. 3. Замкненість, тобто в **Т.** не можна ввести випадкові факти й положення. 4. Підпорядкованість принципу У.Оккама, що припускає мінімальність початкової кількості ідей і понять. 5. Системність, тобто відображення системних характеристик наочної сфери теорії. 6. Наявність серцевини як **Т.** закону, під яким розуміють об'єктивний, суттєвий, необхідний, конкретно-загальний, стійкий, внутрішній, повторюваний зв'язок між явищами і процесами. Формування **Т.** зводиться до обґрунтування закону.

© Сурмін Ю.П.

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – система наукового знання про сутність, становлення і розвиток феномену державного управління, на якій базується відповідна галузь науки і практичної діяльності. Об'єктом **Т.д.у.** є система державного управління в сукупності всіх її структурних елементів, а предметом – закономірності й принципи функціонування та розвитку цієї системи. Специфіка зазначеного об'єкта обумовлює те, що **Т.д.у.** являє собою комплексне, міждисциплінарне знання, що спирається на досягнення політології, конституційного і адміністративного права, менеджменту, соціології, економіки, психології, історії держави, кібернетики, інформатики, теорії систем тощо. З погляду методології науки **Т.д.у.** виконує низку функцій, серед яких доцільно виділити такі. 1. Функція опису певної сукупності явищ і процесів у галузі державного управління. 2. Функція пояснення їх сутності та закономірних взаємозв'язків. 3. Функція передбачення тенденцій розвитку, майбутніх подій і станів системи державного управління та її окремих елементів, виникнення но-

вих явищ у цій системі, що має важливе значення як для практики державно-управлінської діяльності, так і для самого наукового пізнання. 4. Функція синтезу емпіричного матеріалу та розрізнених теоретичних знань у цілісну систему на основі єдиних принципів. 5. Методологічна функція розвитку та удосконалення пізнавального інструментарію науки державного управління. Ця функція лише формується, оскільки відповідний методологічний арсенал перебуває на стадії становлення. 6. Практична (соціальна) функція забезпечення теоретичної основи розроблення методів, методик, технологій та практичних рекомендацій, використання яких дає змогу ефективно здійснювати державно-управлінську діяльність. 7. Ідеологічна функція вироблення й обґрунтування ідеальних установок, норм, цільових та ціннісних орієнтацій як у державному управлінні, так і самому суспільстві. На сьогодні в галузі державного управління ще не існує як цілісної загальної теорії, так і струнких завершених теорій про окремі об'єкти цієї галузі. Проте накопичено значні масиви емпіричного матеріалу та розроблено їх типології, виділено та впорядковано низку закономірностей, принципів, моделей. Тому на часі перехід від цих розрізнених фрагментів наукового знання до вищих форм його організації у вигляді наукових теорій – ієрархічних систем законів та відповідних моделей, що базуються на вихідних системоутворюючих принципах і описуються спеціалізованою термінологією. Розвиток таких теорій має відбуватися виходячи з того, що змістовно державне управління є політичною та адміністративною діяльністю, а за формою – правовою, організаційною та організаційно-правовою.

© Бакуменко В.Д., Князєв В.М.

ТЕОРІЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ (англ. *Theories of modernization*) – теорія, що розглядає модернізацію як складний глобальний процес, який відбувається в усіх ключових сферах життєдіяльності суспільства і характеризується структурно-функціональною диференціацією та утворенням відповідних форм інтеграції. Розрізняють технологічну, функціональну і глобальну модернізації, різноманітні інтерпретації стадій модернізації в окремих країнах. Так звана **Т.м.**, яка використовується в науково-навчальних процесах без прив'язки до

історичних, культурних, духовних традицій України, є черговим втіленням прогресистських поглядів, що розглядають історію як шлях сходження від варварства до складнішого і кращого майбутнього.

У періоди криз багато класичних підходів, моделей, які використовувалися в попередні етапи розвитку, як і структури управління, не спрацьовують належним чином. Практично стає неможливим прогнозувати подальший розвиток ринків, регіонів, країн.

Власне, в сьогоднішніх умовах доводиться мати справу з кризою, що породжена системними процесами модернізації. По суті, спостерігається декадентство в державному управлінні, триває процес розмивання, загігнорування функцій держави.

© Розпуктенко І.В.

ТЕОРІЯ НАУКОВА У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ див. *Теорія державного управління*.

© Бакуменко В.Д., Князєв В.М.

ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ – розділ політології, який досліджує проблеми утворення і функціонування держав, партій, політичних режимів шляхом вивчення конституційних та адміністративних питань, аналізу політичних інститутів, відносин між суб'єктами політики, політичної культури.

© Кальниць Ю.Г.

ТЕОРІЯ РАЦІОНАЛЬНОЇ БЮРОКРАТІЇ – система знань, яка визначає організацію сучасного типу, що прийшла на зміну установам, що базуються на традиціях або індивідуальній харизмі. Згідно з цією теорією технічно бюрократія здатна досягати найвищого рівня ефективності, і в цьому розумінні вона формально є найбільш раціональним з усіх відомих засобів здійснення управління людьми. Вона переважає будь-яку іншу форму з погляду точності, стабільності, компетентності, дисциплінованості, надійності. Ключовим для успіху бюрократичної форми управління є існування формальних правил з такими характеристиками: правила відомі всім; мета правил є зрозумілою; визначені умови їх застосування; чітке формулювання правил забезпечує їх однозначність. Характерними рисами бюрократичного управління є: регламентованість, тобто функції

організації чітко визначені за допомогою нормативних актів, а внутрішній організаційний устрій забезпечується рішеннями, які протоколюються, і правилами у формі письмових інструкцій, що підлягають зберіганню; ієрархічність, тобто кожна посадова особа має певну компетенцію всередині субординаційного поділу праці й відповідальна за свою діяльність перед вищестоящою посадовою особою; відстороненість від володіння засобами управління, тобто засоби, що використовуються для виконання функцій управління, є власністю організації (держави), а не особистою власністю окремих адміністраторів; постійність, тобто посада являє собою постійну роботу за наймом з фіксованою заробітною платою, з перспективою регулярного службового просування, а після відставки – з гарантованою пенсією; довідченість і безособовість, тобто посадові особи призначаються на основі своїх професійних якостей без свавілля з боку керівництва.

© Бакуменко В.Д.

ТЕОРІЯ СИСТЕМ – складна система знання, що пояснює походження, будову, функціонування і розвиток систем різної природи. Важливими проблемами досліджень Т.с. є: системна природа Всесвіту, об'єктів природи і суспільства; загальні закони становлення, функціонування та розвитку систем; шляхи використання систем та системного знання в практичній діяльності людей.

© Сурмін Ю.П.

ТЕОРІЯ СИСТЕМ ЗАГАЛЬНА – наукова дисципліна, що досліджує закономірності, властиві системам різної природи, а також продукує методологічні принципи їх вивчення. Т.с.з. широко використовує уявлення про

наявність загальної природи у всіх системах, методи аналогії, моделювання, логіко-математичні підходи до опису систем. Існує кілька її варіантів: функціональна, параметрична, аксіоматична та ін. Якщо звернути увагу на зміст Т.с.з., то вона охоплює формалізовані науки, що застосовуються до відносно простих систем. Потреба в дослідженні складних систем вимагає якісного аналізу, який характерний для філософії. Однак у філософії систем не знайшлося місця для Т.с.з. Тому відбулось розмежування загальної теорії систем на загальну теорію систем у широкому розумінні та загальну теорію систем у вузькому розумінні. Подальший розвиток системних знань привів до того, що виникло кілька варіантів Т.с.з. З'явилися ґрунтовні дослідження систем різної природи: фізичних, хімічних, біологічних, психічних і соціальних.

© Сурмін Ю.П.

ТЕОРІЯ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ – методологічний комплекс системного підходу, його теоретичний ансамбль. Т.с.а. включається в системний методологічний комплекс, виступає інструментом системного аналізу. Найбільш важливі Т.с.а. наведені в таблиці. Системна теорія розвивається в кількох напрямках. Практично вичерпує себе такий напрям, як загальна теорія систем, сформувався структуралізм, функціоналізм і структурний функціоналізм у суспільствознавстві, біології, набули розвитку системно-кібернетичні й математичні теорії. Найбільш перспективним напрямом нині є синергетика, що дає пояснення нестационарним системам, з якими людина стикається все частіше в умовах переходу до постіндустріального суспільства.

Теоретичні засади системного аналізу

Системна теорія	Автор	Характеристика системної теорії
1	2	3
Загальна теорія систем (кілька варіантів)	О.О.Богданов, Л.Берталанфі, М.Месарович, У.Ешбі, А.І.Уємов, В.С.Тюхтін, Ю.А.Урманцев та ін.	1. Формування понятійного апарату систем. 2. Спроба створення строгої теорії. 3. Виявлення загальних закономірностей функціонування і розвитку систем будь-якої природи
Структуралізм (кілька варіантів)	Д.Леві-Стросс, М.Фуко, Ж.Лакан, Р.Барт, Л.Гольдман, А.Р.Радкліфф-Браун та ін.	1. Виявлення структур, що є в культурі. 2. Застосування структурних методів у вивченні різних продуктів людської діяльності з метою виявлення логіки походження, будови і функціонування об'єктів духовної культури. 3. Виділення та аналіз епістем – способів фіксації зв'язків між словами і речами

1	2	3
Функціоналізм (кілька варіантів)	М.Спенсер, Т.Парсонс, Б.Малиновський, Р.Мертон, Н.Луман, Д.Гемпель, Ч.Мілс та ін.	1. Виявлення функцій як наслідків, що забезпечують саморегулювання і адаптацію системи. 2. Дослідження функціональних потреб і їх забезпечення структурами. 3. Виділення явних і латентних функцій, функцій і дисфункцій. 4. Дослідження проблем адаптації і саморегулювання систем
Структурний функціоналізм (кілька варіантів)	Р.Бейлз, Р.Мак-Айвера, Р.Мертон, Т.Парсонс, Е.Шилз та ін.	1. Рівновага і спонтанна регуляція систем. 2. Наявність у суспільстві інструментальної і функціональної раціональності. 3. Наявність у суспільства як системи техніко-економічної, професійної і стратифікаційної структури
Системно-кібернетичні теорії	Н.Вінер, У.Росс Ешбі, Р.Акофф, Ст.Бір, В.М.Глушков та ін.	1. Виділення загальних законів управління. 2. Гомеостатичний, цільовий, управлінський характер систем. 3. Наявність прямого та зворотного негативного і позитивного зворотного зв'язку. 4. Розгляд процесів управління як процесів переробки інформації. 5. Теорія автоматичного регулювання. 6. Теорія інформації. 7. Теорія оптимального управління. 8. Теорія алгоритмів. 9. Становлення хімічної, технічної, економічної та іншої кібернетики
Математичні теорії систем (кілька варіантів)	М.Месарович, Л.В.Кантарович, В.С.Немчинов та ін.	1. Математичні визначення систем, що базуються на теорії множин, логіці, математичному програмуванні, теорії ймовірностей і статистиці. 2. Математичні описи структури, функцій і станів систем
Синергетика	І.Р.Пригожин, Г.Хаген	1. Дослідження процесів самоорганізації в системах будь-якої природи. 2. Пояснення поведінки складних нелінійних систем, що перебувають у нерівноважних станах, спонтанним утворенням структур. 3. Визначення ролі динамічного хаосу і флуктуацій у розвитку системи. 4. Наявність різноманітності шляхів розвитку систем в умовах хаосу

© Сурмін Ю.П.

ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНОГО ОБМІНУ – теорія знань, що розглядає соціальну взаємодію як процес, під час якого індивіди прагнуть максимізувати отримувані вигоди і мінімізувати втрати. Основну увагу **Т.с.о.** приділяє вивченню впливу витрат і винагород на поведінку людей.

© Сурмін Ю.П.

ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ – система наукових знань, об'єктом і предметом якої виступають соціальні системи та управління ними. **Т.с.у.** вивчає форми та методи управління соціально-політичними, соціально-економічними та іншими соціальними процесами. Класифікація видів соціального управління відповідає класифікації основних сфер організації суспільства: економічна – сфері матеріального виробництва, розподілу і споживання матеріальних благ;

політична – сфері класових, національних і міждержавних відносин, відносин влади і панування; культурна – сфера духовного виробництва, розподілу і споживання духовних благ.

© Бакуменко В.Д., Михненко А.М.

ТЕОРІЯ СУСПІЛЬНОГО ДОГОВОРУ – теорія походження держави. Згідно з **Т.с.д.** держава є результатом “укладення договору”, в якому кожний його учасник (громадянин) відмовляється від власних “природних прав” замість нових прав згідно із законом.

© Михненко А.М., Борисевич С.О.

ТЕОРІЯ ЧЕТВЕРТОГО СВІТУ (англ. *Fourth World theory*) – сукупність ідей, поглядів, що обґрунтовують необхідність збереження етнокультурної різноманітності світу. Політична карта нараховує приблизно

200 держав, у той час як існує понад 5 тис. світових корінних народів. Сучасні держави виступають як своєрідні імперії, що окупували інші народи. Відзначається глобальний етноцид і екоцид відносно численних “меншин”. Спроби організованого спротиву з їх боку часто розглядаються як прояв тероризму і екстремізму. **Т.Ч.с.** прагне створити типологію етноцидів, що не мають державності. Бернард Нітшманн запропонував концепцію держави, що придушує. За його даними, з 1945 по 1993 р. у світі відбулося 122 локальних конфлікти, з них 97 велися державами проти народів. Держави, що знищують малі народи, закладають основи свого майбутнього розвалу. **Т.Ч.с.** потребує більше цивілізованого підходу в геополітиці і в геоекономіці, аби зафіксувати і врахувати та зберегти культурну і біологічну різноманітність.

© Розпугенко І.В.

ТЕОРІЯ ЦИКЛІЧНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА – теорія, яка полягає в тому, що будь-яка форма буття з часом застаріває і внаслідок втрати ефективності вимагає заміни на нову форму, не обов’язково прогресивну.

© Бодров В.Г.

ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА – спільнота жителів населених пунктів (сіл, селищ, міст), об’єднана загальними інтересами власного життєзабезпечення, самостійного, в межах законів, вирішення питань місцевого значення як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування. Комунальне об’єднання **Т.г.** означає соціально-політичне територіальне утворення, що одночасно виступає територіальною спільністю людей – суб’єктів місцевого самоврядування і низовою одиницею в системі адміністративно-територіального поділу.

© Козюра І.В.

ТЕРИТОРІЯ ПРІОРИТЕТНОГО РОЗВИТКУ – частина території країни, де запроваджено спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії національного законодавства. З погляду організації та функціонування **Т.п.р.** має чимало спільного з вільною економічною зоною. Головна відмінність між ними полягає в тому, що **Т.п.р.** створюється в межах адміністративно-територіальних одиниць (міст, районів, областей), тоді як для вільної економічної зони характерна невелика за площею, чітко окреслена територія.

В Україні на 2001 р. діяло 9 **Т.п.р.** в містах Харкові та Шостці, а також у Донецькій, Луганській, Закарпатській, Волинській, Чернігівській, Житомирській областях та АРК.

© Казакевич Г.М.

ТЕРМІНИ З ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – слова чи словосполучення, які покликані точно позначати поняття та їх співвідношення в межах науки і практики державного управління. Існують як однозначні терміни, що виражають одне поняття, так і багатозначні, які можуть мати різний зміст залежно від контексту вживання. Наприклад, терміном “державне управління” позначають відповідну галузь науки, галузь практичної діяльності, систему державних установ, що її здійснюють, процес реалізації низки функцій тощо. Сукупність **Т.з.д.у.** утворює відповідну термінологію – систему, яка слугує для спеціалізованого позначення об’єктів, їх властивостей і відношень у галузі державного управління.

© Сурмін Ю.П.

ТЕРОРИЗМ (лат. *terror* – страх, жах) – застосування насильства або погроза здійснення насильницьких дій з метою поширення страху, паніки серед населення країни, в органах державної влади і місцевого самоврядування та досягнення таким чином політичних цілей. Відповідно до території, на яку поширюється діяльність терористичних угруповань, можна виокремити внутрішньодержавний та міжнародний **Т.** Відповідно до складу організації, мотивів та цілей терористів існують такі його різновиди: націоналістичний (сепаратистські та національно-визвольні цілі), релігійний (боротьба між прихильниками різних релігій та конфесій, можливі спроби встановлення теократичного правління) та ідеологічний (правий і лівий). **Т.** становить одну із найбільших загроз як національній безпеці окремих держав, так і міжнародній безпеці в цілому.

© Дацюк А.В.

ТЕРОРИЗМ МІЖНАРОДНИЙ – суспільно небезпечні насильницькі дії, пов’язані з викраденням, захопленням, вбивством ні в чому не винних людей або загрозою їхньому життю і здоров’ю, руйнуванням або загрозою руйнування важливих народногосподарських об’єктів, систем життєзабезпечення, комунікацій, застосуванням або загрозою за-

стосування ядерної, хімічної, біологічної й іншої зброї масового ураження, здійснювані у світовому або регіональному масштабі терористичними організаціями, угрупованнями, у тому числі за підтримки державних органів окремих країн, з метою досягнення певних цілей. Інтернаціоналізація **Т.** являє приклад того, як міжнародні проблеми переддають міжнародну політику

© Шкурат І.В.

ТЕХНІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ – правове регулювання відносин у сфері встановлення, застосування та виконання обов’язкових вимог до продукції або пов’язаних з нею процесів, систем і послуг, персоналу та органів, а також перевірка їх дотримання шляхом оцінки відповідності та/або ринкового нагляду. Оцінка відповідності – доказування, що встановлені вимоги до продукції, процесу, системи, особи або органу виконано шляхом випробовування, здійснення контролю або сертифікації (Закон України “Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності” від 1 грудня 2005 р. № 3164).

© Гусєв В.О.

ТЕХНОКРАТІЯ (грец. *technē* – мистецтво, уміння, майстерність, і *kratos* – влада, панування) – влада “знаючих” та “умілих”, тобто фахівців; відображає ідеологію, світогляд та політичне прагнення науково-технічної та адміністративної еліти до панівного становища в суспільстві. Теоретичним обґрунтуванням такої позиції є концепція “технологічного детермінізму”, суть якої зводиться до тези: “наука і техніка – незалежні змінні, а соціальні інститути – залежні”. Технократичні умонастрої супроводжують усю історію людства, проте найбільшого поширення вони дістають у постіндустріальну епоху у зв’язку з перетворенням управлінської діяльності в основу суспільного виробництва, а засобів праці – у продукт “високих технологій”, насамперед інформаційних. На посилення технократичних умонастроїв впливають також політичні, геополітичні, економічні та інші кризові явища. В історії державного управління технократизм відомий як макіавелізм із його сумнозвісною тезою: “мета виправдовує засоби”. В сучасній практиці державного управління **Т.** проявляє себе в намаганні управлінського апарату узурпувати державну владу, “захистити” її від “не-

компетентного втручання” з боку як політиків, так і громадськості. Технократ сповідує тезу: “або демократія, або ефективність”. Технократ як керівник хоча і цінує в підлеглому його професіоналізм, але нехтує його моральними якостями і розглядає його лише як “гвинтик” державної машини чи установи.

© Князєв В.М.

ТЕХНОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНІ див. *Політичні технології*.

© Сурмін Ю.П.

ТЕХНОЛОГІЇ ПРОЦЕСНОГО УПРАВЛІННЯ – практичні інструменти, методи і засоби здійснення управління, що базуються на пріоритеті результатів і процесів їх досягнення. Існують такі **Т.п.у.**: за результатами (пріоритет цілей над прогнозуванням і плануванням), на базі потреб та інтересів (пріоритет міжособистісних відносин), шляхом постійних вказівок та перевірок (пріоритет контролю та жорсткого управління персоналом), у виняткових випадках (пріоритет професіоналізму та добре відпрацьованих методів і засобів), на базі штучного інтелекту (пріоритет сучасних економіко-математичних та інформаційних комп’ютерних технологій) та на базі активізації діяльності персоналу (пріоритет стимулювання праці). У сучасному суспільному управлінні в основному використовуються **Т.п.у.** за результатами шляхом постійних вказівок та перевірок і на базі штучного інтелекту (системи підтримки рішень).

© Бакуменко В.Д.

ТЕХНОЛОГІЇ ЦІЛЬОВОГО УПРАВЛІННЯ – практичні інструменти, методи і засоби здійснення управління, що базуються на пріоритеті цілей над ситуаціями. Серед них: ініціативно-цільова (яка не містить визначення строків, методів та засобів досягнення цілей і не гарантує досягнення цілей), програмно-цільова (з визначенням строків, методів та засобів досягнення цілей, проміжним контролем і яка гарантує досягнення цілей) та регламентна (з визначенням методів і засобів досягнення цілей, можливих ресурсних обмежень, жорстким контролем, яка гарантує досягнення цілей, але не гарантує, в які строки). У сучасному суспільному управлінні в основному використовуються програмно-цільові **Т.ц.у.**

© Бакуменко В.Д.

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПАРК – найпоширеніша в США і Європі форма об’єднання розробників нових технологій і риско-фірм; юридична особа або об’єднання на основі договору про спільну діяльність юридичних осіб (учасників), головною метою яких є діяльність з виконання інвестиційних та інноваційних проектів, виробничого впровадження наукомістких розробок, високих технологій і конкурентоспроможної на світових ринках продукції. Виділяють такі шляхи утворення **Т.п.**: з ініціативи співробітників науково-дослідних і університетських центрів, які бажають комерціалізувати результати своїх розробок; з ініціативи персоналу, що залишає велику фірму, з метою відкриття власної справи; перетворення діючих підприємств у нові форми з метою одержання державних пільг, передбачених для **Т.п.**

© Макогон Ю.В., Медведкін Т.С.

ТЕХНОЛОГІЯ (грец. “техне” – ремесло, “логос” – наука, тобто наука про виробництво) – результат інтелектуальної діяльності, сукупність систематизованих наукових знань, відпрацьованих технічних, організаційних та інших рішень у вигляді документації (патентної, нормативно-технічної, конструкторської, звітної науково-технічної з НДР та ДКР, регламентів, а також ноу-хау) про спосіб виробництва продукту, організації виробничого процесу чи надання послуг у різних сферах діяльності людини. Таким чином, **Т.** виступає об’єктивно-предметним способом або механізмом організації людської діяльності, що знаходить вираз у різноманітних формах: у технічних знаряддях і технологічних процесах, у техніці праці, в методах організації виробництва й управління, в технологічних знаннях тощо.

© Гусєв В.О.

ТЕХНОЛОГІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – цілеспрямована послідовність дій (робочих операцій), яка за допомогою методів і засобів за рахунок впливу на предмет праці дає змогу забезпечити взаємодію суб’єкта і об’єкта державного управління.

Т.д.у. характеризує взаємодію суб’єкта і предмета праці в управлінському процесі. Як суб’єкт праці виступає людина (колектив людей, органи управління), предмет – інформація; свідомість, психіка та поведінка людини; відносини або взаємодія в колективі чи в суспільстві.

В управлінській діяльності використовуються такі засоби: влада, апарат управління, нормативні акти, слово, традиції, моральні норми, інформаційно-аналітична та організаційна техніка, засоби масової інформації. Для досягнення цілей діяльності використовуються адміністративні, правові, організаційні, економічні, соціально-психологічні методи, а також специфічні прийоми роботи з інформацією (збирання, аналіз, узагальнення тощо).

Державно-управлінська діяльність передбачає виконання багатьох процедур та операцій, які можуть бути об’єднані відповідно до рівня ієрархії та особливостей об’єкта управління. У зв’язку з цим виокремлюються такі системи **Т.д.у.**: на рівні держави – технології виконання зовнішніх і внутрішніх функцій держави, технології діяльності та взаємодії гілок влади, технології прийняття державних нормативно-правових актів, технології регулювання макроекономічних та інших загальнодержавних процесів; на рівні регіону – технології контролю за додержанням норм Конституції України та законів, технології регулювання соціально-економічного розвитку території, технології взаємодії з органами місцевого самоврядування.

Усі ці процеси виконуються конкретними людьми в певних установах. Тому наведений перелік необхідно доповнити системою технологій виконання управлінських процедур в організації. **Т.д.у.** має відповідати таким вимогам: єдності технологічного процесу в установі (виключення перешкод при виконанні різних робіт); мінімальної вартості та трудомісткості виконання роботи; щонайменшій складності процесу, яка впливає на якість, надійність та собівартість робіт; рівномірності навантаження на структурні підрозділи та окремих працівників.

© Мельтюхова Н.М.

ТЕХНОПОЛІС (“МІСТО ТЕХНІКИ”) – центр впровадження досягнень науки й техніки; як правило, нове місто, в якому запроваджуються у виробництво нові розробки, а також проживає населення. У **Т.** поруч з науково-дослідними центрами має бути мережа навчальних центрів для підготовки кадрів та підвищення їхньої кваліфікації. **Т.** легітимізовано в Японії близько 20 років тому. Префектури мають право організувати **Т.** за наявності в місті населення не менш як 200 тис. осіб, кількох великих підприємств, що працюють за двома-трьома напрямками передо-

вих технологій, потужної групи університетів і науково-дослідних інститутів, а також сучасної розвинутої соціальної інфраструктури й транспортної мережі. Керування економічною діяльністю Т. повністю покладається на місцеві органи влади.

© Макогон Ю.В., Медведкін Т.С.

ТИПИ ПРОБЛЕМ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ. Виділяють три типи проблем – добре структуровані, неструктуровані, слабоструктуровані. Добре структуровані проблеми є переважно формалізованими, кількісно сформульованими, в яких суттєві залежності визначені настільки повно, що вони можуть бути виражені в числах або символах і тому легко стандартизуються і програмуються. До цих проблем відносять: облік і контроль; оформлення документів, їх тиражування і т. ін. У традиційних інформаційних системах (АСУ) такого роду проблеми формуються як задачі алгоритмізації та передбачають автоматизацію (бухгалтерський облік, підготовка виробництва, кадрова система, складський облік тощо). Термін “добре структуровані проблеми” не означає, що ці проблеми легко вирішуються. Застосування для їх розв’язання математичних методів і, зокрема, методів дослідження операцій, пов’язане із значними труднощами. Неструктуровані проблеми – неформалізовані, характеризуються якісно, для них визначені лише основні ознаки і характеристики, а кількісні залежності між ними невідомі. Вирішення таких проблем базується на неформалізованих процедурах, неструктурованих, з високим рівнем невизначеності інформації. До проблем цього типу відносять проблеми прогнозування, перспективного планування, організаційного перетворення. Більшість неструктурованих проблем вирішується за допомогою евристичних методів, у яких відсутня будь-яка упорядкована логічна процедура розв’язання, а самі результати залежать від особистих характеристик людини (інформованості, кваліфікації, таланту, інтуїції і т. ін.). Сучасним методологічним підходом до вирішення неструктурованих проблем є аналіз політики. Цей підхід передбачає дослідження широкого кола кількісних та якісних обставин і чинників (економічних, політичних, соціальних, організаційних, інформаційних та ін.), пов’язаних із реалізацією запропонованих

курсів дій (альтернатив). Слабоструктуровані проблеми є змішаними, оскільки включають як кількісні, так і якісні елементи, причому маловідомі і невизначені аспекти проблеми мають тенденцію до домінування. Для таких проблем характерна відсутність методів розв’язання на основі безпосередньої обробки даних. Постановка завдань вимагає прийняття рішень в умовах неповної інформації. В окремих випадках на основі застосування теорії нечітких множин були побудовані формальні схеми рішень слабоструктурованих проблем. До типових слабоструктурованих проблем відносять проблеми, для яких характерні такі особливості: надто широкий діапазон альтернатив; вирішення залежить від неповноти технологічних можливостей; запропоновані рішення вимагають вкладання великих ресурсів і пов’язані з елементами ризику; не повністю визначені вимоги стосовно вартості і часу вирішення проблеми; проблема ускладнюється через необхідність комбінувати різні ресурси для її розв’язання. До проблем цього типу можна віднести завдання розподілу капіталовкладень, вибору проектів проведення наукових досліджень і розробок, складання плану виготовлення виробів широкого вжитку та ін.

© Бакуменко В.Д., Сурмін Ю.П.

ТИПИ СИСТЕМ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ (франц. *type* – зразок, вид; лат. *typus* – взірць, зразок) – класифікація систем державної служби (див.: *Система державної служби*) за спільними для них ознаками, які визначають сутнісну характеристику цих систем. Найпоширенішими є типи систем, класифікація яких здійснена згідно з покладеними в їх основу підставами, зокрема: а) за методами укомплектування штатом державної служби – відкриті й закриті системи. Закриті системи ґрунтуються на обмеженому доступі до державної служби й низькій мобільності державного службовця. Країни, де розвинені і використовуються закриті моделі – Франція і Японія. Взірцем відкритої системи є система державної служби США; б) за ознакою національної і регіональної належності – вітчизняна державна служба і зарубіжна державна служба, зокрема західноєвропейський, східноєвропейський, американський типи державної служби; в) за підходами до формування та розвитку державної служби – централізовані та де-

централізовані системи; г) за місцем в ієрархічній структурі державної служби країни: в унітарних країнах, у тому числі в Україні – центральний і місцевий типи державної служби; у федеративних державах, наприклад у Російській Федерації – три типи державної служби: федеральний, республіканський і регіональний (державна служба краю, області). Можлива також інша типологія згідно з іншими підставами. Поділ систем державної служби на типи має як наукове, так і практичне значення. Науково обґрунтована типологія систем державної служби сприяє їх системному вивченню, сприйняттю і розумінню, дає змогу вибрати кращі елементи для формування та розвитку конкретної державної служби.

© Гогіна Л.М.

ТИПОВА МЕТОДИКО-ТЕХНОЛОГІЧНА СХЕМА ФОРМУВАННЯ ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ БАЗ – схема, що дає загальне уявлення про механізми формування та оновлення нормативно-правових баз і при застосуванні у практичній роботі потребує конкретизації способів реалізації її основних блоків. Оскільки завжди існують реальні об'єктивні або суб'єктивні проблеми, які стримують розвиток певної сфери діяльності, то виникає актуальна проблема постійного (в умовах перехідних процесів) або періодичного (в умовах сталих процесів) аналізу діючої системи нормативно-правових актів щодо їх відповідності вирішенню реальних проблем у певній сфері діяльності і, якщо в цьому є потреба, визначення конкретних напрямів удосконалення та розвитку згаданої системи. Такий аналіз створює наукове підґрунтя для планування нормотворчої діяльності.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ТИПОВЕ ТА УНІКАЛЬНЕ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ. *Типове* – це загальна якість множини елементів державного управління, в кожному з яких воно може бути представлене в різних кількісних параметрах. Урахування об'єктивних обмежень орієнтує на те, що може бути типовим у державному управлінні. Такі обмеження створюються, по-перше, обсягом і характером життєдіяльності людей, яка набуває суспільно значущого, публічного характеру, торкається інтересів інших людей і тим самим підлягає державному управлінню; по-друге, стихійними меха-

нізмами, які діють у процесі життєдіяльності людей і перебувають за межами людського пізнання та управління; по-третє, самоуправлінськими механізмами в діяльності керованих об'єктів; по-четверте, керуючим впливом на суспільні процеси інших суб'єктів управління; по-п'яте, доцільністю самої державно-правової організації і регулювання відповідної життєдіяльності людей. Важливий момент, що впливає на кількість, зміст і характер типовості елементів державного управління, пов'язаний з ієрархічною, пірамідалльною побудовою системи державного управління і, відповідно, неоднаковим відображенням різноманіття об'єктів управління на різних його рівнях і в різних ланках. У державному управлінні поряд з типовим важливе місце належить унікальному, тобто одиничному, самобутньому, неповторному. Часто державним органам доводиться діяти в ситуаціях, що не мають аналогів. Більшість низових органів ієрархічної структури державного управління перебувають у своєрідних природних, виробничих, соціальних і демографічних умовах. Неповторним є і людський потенціал державних органів, що визначає своєрідне евристичне джерело в реалізації їх компетенції. Унікальне пов'язане також з відомою свободою і творчим підходом у державному управлінні. Учасники державно-управлінських процесів, вирішуючи управлінські завдання, часто стикаються із ситуаціями, коли умови і ресурси не дають можливості використати готові рецепти. Доводиться розробляти прогнози розвитку, моделі, давати відповіді на питання, що виникають, визначати цілі та шляхи практичних дій, тобто відтворювати унікальне.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О., Штика Л.Г.

ТИПОВІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З РОЗРОБКИ ДЕРЖАВНОЇ ПРОГРАМИ – рекомендації, які можуть бути враховані при формуванні будь-якої цільової проблемно-орієнтованої програми. Найбільш суттєвими з них є такі. Розробляючи державну програму, необхідно виходити з того, що вона є цілісним об'єктом управління незалежно від відомчої підпорядкованості її складових елементів та потребує формування і функціонування певного організаційно-економічного механізму управління нею. До структури державної програми доцільно включати такі типові

блоки: аналітичний (концепція програми з аналізом сучасного стану проблеми); цільовий (система цілей та підцілей); програмних завдань і заходів (проектів); зведений (система основних фінансових, техніко-економічних та інших показників програми, а також обсяги необхідних ресурсів для її реалізації); організаційно-економічний, в якому передбачаються форми, методи і порядок управління програмою, механізми її реалізації та контролю. Під час формування державної програми необхідно виконати такі типові стадії проектування, як відбір проблем для прийняття програмного рішення в межах конкретного соціально-економічного чи науково-технічного пріоритету; підготовка завдань для формування програми; розробка концептуальних положень програми; обґрунтування і розбудова дерева цілей; розробка проекту програми, включаючи формування на конкурентних основах його альтернативних варіантів (проектів) з вибором із них оптимального для закінченої редакції програми; створення і ефективне використання організаційно-економічних механізмів управління програмою; оцінка остаточних результатів з розрахунками ефективності від запровадження програми. Формування державної програми, як правило, передбачає отримання від міністерств, відомств, обласних держадміністрацій, підприємств, установ і організацій будь-якої форми власності не тільки конкретних пропозицій щодо заходів, а й матеріалів аналізу, техніко-економічних розрахунків, прогностичних оцінок в обсязі, достатньому для обґрунтування доцільності і необхідності включення таких заходів до програми. Досягнення загальної мети програми неможливе без розробки заходів, які забезпечують її впровадження, таких як створення необхідної нормативно-правової бази та інформаційно-методичного ресурсу (методичні, інструктивні та інші документи), а також залучення фінансових ресурсів усіх зацікавлених суб'єктів господарської діяльності (держави, галузей, регіонів, підприємств різних форм власності, різних фондів, вітчизняних та іноземних інвесторів). У програмі доцільно визначити не тільки конкретні цілі, а й перспективу з урахуванням реальних матеріальних і фінансових можливостей держави. Вважається за доцільне здійснювати програму в два-три етапи. На першому етапі, як правило, необхідно реа-

лізувати та доопрацювати базові пілотні проекти, а також створити умови (правові, фінансові, організаційні) для подальшого виконання програми. На другому етапі необхідно забезпечити початок виконання основних проектів програми з широким застосуванням напрацювань пілотних проектів. На третьому етапі необхідно забезпечити завершення та здавання-приймання усіх передбачених програмою проектів та заходів. Проміжним результатом виконання сучасної програми, як правило, є створення системи управління об'єктом (або об'єктами), стосовно якого реалізується програма; розробка проблемно-орієнтованих науково-методологічних засад у межах програми; застосування автоматизованих технологій управління; започаткування комплексної системи моніторингу; впровадження нормативно-правового супроводу програми та відпрацювання механізму її фінансування. Впровадження програми також передбачає формування та використання відповідних засобів організаційного, технічного, кадрового та інших видів забезпечення. Оскільки одночасно неможливо профінансувати усі, навіть особливо ефективні проекти, передбачається це здійснювати поетапно і поступово, починаючи з окремих проектів, частина яких після впровадження та підтвердження високої ефективності буде впроваджена у виробництво. Для запобігання неефективним витратам коштів, своєчасного виявлення проектів, реалізація яких стає недоцільною, та включення нових перспективних проектів до програми, необхідно передбачити постійний контроль за її виконанням і щорічне коригування (актуалізацію) складу завдань і заходів. Така робота потребує налагодження системи оперативного отримання та обробки інформації про перебіг виконання програми з використанням сучасних комп'ютерних інформаційних технологій.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.,
Штика Л.Г.

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА – 1) економіка, що функціонує поза межами правового поля; 2) неконтрольований суспільством сектор суспільного відтворення в процесі виробництва, розподілу, обміну й споживання економічних благ і підприємницьких спроможностей, приховуваних від органів державного управління та контролю економічних відносин між суб'єктами господарювання з використанням дер-

жавної, недержавної і кримінально нажитої власності з метою отримання надприбутків. Однією із форм **Т.е.**, що притаманна саме Україні, є приховувані від органів державного управління та громадськості соціально-економічні відносини між окремими громадянами, соціальними групами з використання державної власності в корисливих особистих або групових інтересах.

Структура **Т.е.**: 1) кримінальна економіка – “вбудована” в офіційну економіку економічна злочинність (розкрадання, корисливі посадові й господарські злочини); підпільна, повністю приховувана від всіх форм контролю економічна діяльність (наркобізнес, азартні ігри, проституція); загальна злочинність проти особистої власності громадян як форма позаекономічного перерозподілу доходів (грабіж, розбій, крадіжка особистого майна, рекет); 2) фіктивна економіка – офіційна економіка, що дає фіктивні результати, відображені в діючій системі обліку і звітності як реальні; 3) неформальна економіка – система неформальних взаємодій між економічними суб’єктами, що базується на особистих відносинах і безпосередніх контактах між ними, а також доповнює або змінює офіційно встановлений порядок організації та реалізації економічних зв’язків.

© *Луговенко Н.В.*

ТОЙНБІ АРНОЛД ДЖОЗЕФ (Toynbee) (1889-1975) – англійський історик і соціолог. У 1919-1924 рр. професор Лондонського університету, в 1925-1955 рр. – Лондонської школи економічних наук. У 1925-1955 рр. – один з керівників Королівського інституту міжнародних відносин; складав (спільно з В.М.Баултером) щорічні огляди політичних подій у світі. У відомій та популярній праці “Дослідження історії” здійснив спробу переосмислити весь суспільно-історичний розвиток людства у дусі теорії круговороту локальних цивілізацій. Рушійною силою розвитку цивілізацій вважав “творчу меншину”, як носія містичного “життєвого пориву”, яка, вдало відповідаючи на різні історичні виклики, веде за собою “інертну більшість”.

© *Hikimін B.B.*

ТОКВІЛЬ А. ДЕ (1805-1859) – граф, видатний французький історик, соціолог і політичний діяч, лідер консервативної Партії порядку, міністр закордонних справ Франції (1849).

Зasadничим пунктом світогляду **Т.** є свобода особи. У найбільш відомій праці “Демократія в Америці” розкрив засоби, які можуть забезпечити свободу в державі. Одним із перших проаналізував діалектику понять “свобода” і “рівність”, показав, як прагнення до рівності веде до зрівнялівки, соціального егоїзму, а згодом і до деспотії. Дотримувався думки, що єдиним засобом, який може запобігти такому результату, є власне свобода: вона відриває людей від матеріальних інтересів, з’єднує й зближує їх, послаблює їх егоїзм. Для забезпечення свободи необхідна широка децентралізація влади при збереженні за центральним урядом мінімально необхідних прав. Тому для великої держави кращою формою є федерація. Бюрократичну опіку має змінити місцеве самоврядування. Потрібні повна незалежність судів і підсудність посадових осіб звичайним судам як гарантія проти сваволі адміністрації. Діяльність судових органів має бути поширена й на сферу тлумачення законів і конституції. Необхідний також суд присяжних, який розвиває в суспільстві правосвідомість і почуття законності.

“Найбільш повну форму рівності” вбачав у рівному користуванні свободою всіма громадянами та в їхньому рівному праві брати участь у управлінні державою. Співтовариство рівних у свободі людей **Т.** назвав громадянським, що здатне впливати на державну владу. Якщо німецький філософ Г.В.Ф.Гегель обґрунтував теоретичні засади громадянського суспільства, то **Т.** першим у європейській науковій традиції показав громадянське суспільство в дії, довів його життєздатність і практичну ефективність

© *Hikimін B.B.*

ТОЛЕРАНТНІСТЬ – своєрідна форма індивідуального чи колективного прояву, що формується на основі взаємодії та взаємовідносин між різними сторонами (індивідами, соціальними групами, державами, політичними партіями тощо), а також демонструється кожною з них, проявляючи терпимість щодо різниці у поглядах, уявленнях, поведінці, позиціях, діях тощо відносно протилежної сторони. Поява терміна “**Т.**” в сучасному термінологічному апараті, що характеризує суспільно-політичні процеси, зумовлена, передусім, необхідністю встановлення цивілізованих, дружніх взаємовідносин між різними народами і державами. Практична

реалізація толерантного ставлення до учасників подій, відносин, конфліктів тощо відбувається у декларативній, реляційній, акційній формах. Декларативна форма **Т.** передбачає демонстрацію сприйняття і терпіння шляхом проголошення заяв, декларацій, меморандумів тощо. Реляційна **Т.**, навпаки, не вимагає від учасників застосування активних дій чи заяв. Акційна ж **Т.** проявляється виключно активізацією будь-яких дій з боку учасників процесу.

© Хожило І.І.

ТОРГОВЕЛЬНА ПОЛІТИКА (англ. *Trade policy*) – сукупність рішень і заходів, які вживаються керівними органами певних цілісних політико-економічних утворень для регулювання торговельних відносин між економічними суб'єктами. Умовно всі аспекти спільної **Т.п.** можна розбити на кілька структурних блоків відповідно до основних методів регулювання зовнішньої торгівлі та їх цільового призначення: регулювання імпорто-експортних операцій, основні принципи митно-тарифного регулювання зовнішньої торгівлі, засоби захисту внутрішнього ринку від негативних зовнішньоторговельних впливів, систему тарифних преференцій, систему квотування та ліцензування зовнішньоторговельних операцій та інші засоби регулювання зовнішньої торгівлі.

© Рознугтенко І.В.

ТОРГОВЕЛЬНІ БАР'ЄРИ (англ. *Trade barriers*) – загальний термін, який охоплює весь спектр заходів уряду щодо регулювання міжнародної торгівлі. Більшість **Т.б.** базуються на тому самому принципі: встановлення додаткових коштів ведення торгівлі, які підвищують ціну відповідних товарів. Неодноразове повторне застосування **Т.б.** у торгівлі між двома чи більше державами призводить до виникнення торговельних воєн. **Т.б.** можуть набувати різних форм, таких як: 1) імпорتنі збори; 2) експортні ліцензії; 3) імпорتنі ліцензії; 4) імпорتنі квоти; 5) тарифи; 6) субсидії; 7) нетарифні обмеження; 8) добровільне обмеження експорту; 9) вимоги щодо місцевого контенту.

© Рознугтенко І.В.

ТОТАЛІТАРИЗМ (фр. *totalitarisme*, від пізнього *totalis*, лат. *totus* – повний, увесь, цілий) – політичний режим, в умовах якого

держава, політична влада повністю підпорядковують собі суспільство і особистість, усі аспекти їхньої життєдіяльності, придушують право та свободи людини і громадянина. Термін **Т.** був запроваджений у 20-х рр. ХХ ст. Дж.Джентіле при обґрунтуванні політичної практики італійського фашизму. Набув поширення напередодні Другої світової війни. **Т.** притаманні такі риси: всебічний контроль за життям суспільства та особистості, однопартійна система і заборона діяльності опозиції, мілітаризація суспільного виробництва; централізація і бюрократизація влади, порушення прав і свобод особистості; контроль за ЗМІ, brutальне насадження войовничої, антигуманної ідеології, закриті суспільства. Окремі риси **Т.** в сучасних умовах характерні для держав з одноособовою владою.

© Малик Я.Й.

ТОТАЛІТАРНЕ СУСПІЛЬСТВО – суспільство, яке базується на абсолютизації правлячої партії та ігноруванні демократичних прав і свобод громадян. Ознаками **Т.с.** є: відсутність опозиції, придушення вільнодумства, зловживання службовим становищем, позаконне використання “адміністративного ресурсу” та ін.

© Михненко А.М.

ТОФФЛЕР А. (народ. в 1928) – американський соціолог і футуролог, один з авторів концепції “постіндустріального суспільства”. В основних його роботах проводиться теза про те, що людство переходить до нової технологічної революції, тобто на зміну першій хвилі (аграрній цивілізації) і другій (індустріальній цивілізації) приходить нова, що веде до створення постіндустріальної цивілізації. В своїх працях попереджав про нові складності, соціальні конфлікти і глобальні проблеми, з якими стикнеться людство на межі ХХ і ХХІ ст. **Т.** відзначає, що приблизно з середини 50-х рр. ХХ ст. промислове виробництво почало набувати нових рис. У багатьох сферах та технологічних процесах значно зросла кількість різноманітних типів техніки, зразків товарів, видів послуг. Все більше поглиблюється спеціалізація праці. Розширюються організаційні форми управління. Зростають обсяги наукових публікацій. Формуються основи інформатики. Не підлягає сумніву думка соціолога про те, що нові риси промислового сектору економіки, широке

впровадження та використання інформаційних технологій, поглиблення спеціалізації праці тощо справді розхитують традиційні структури індустріального століття.

© Солових В.П.

ТРАДИЦІЙНА ПЕРЕХІДНА ЕКОНОМІКА – поняття, яке охоплює економічні системи, що перебувають у стані переходу від натурального до ринкового господарства.

© Бодров В.Г., Жовнірчик Я.Ф.

ТРАНС'ЄВРОПЕЙСЬКІ МЕРЕЖІ – поняття, введене в Угоді про Європейський Союз, яке зобов'язує країни-члени ЄС мати енергетичні, телекомунікаційні і транспортні мережі з метою поліпшення однорідності. ЄС активно сприяє інтеграції власних транспортних мереж та мереж України. Для автомобільного і залізничного транспорту дуже важливий транспортний коридор Гельсінкі – Санкт-Петербург – Москва – Київ, а також коридор Берлін – Дрезден – Вроцлав – Катовіце – Краків – Львів – Київ. У секторі морського транспорту ЄС виступає активним партнером для регіональних структур на узбережжі Чорного моря, розглядаючи розвиток портів у регіональному контексті. В енергетичному секторі ЄС активно підтримує регіональну інтеграцію систем нафто- і газопроводів з метою ефективного розвитку транспортування нафти і газу як у регіонах, так і в самому ЄС. Йдеться про оновлення систем передачі газу Україною, Республікою Білорусь та Республікою Молдова, а також про важливі нафтові коридори, нафтопровід “Дружба”. ЄС допомагає у визначенні альтернативних маршрутів для транспортування нафти і газу в Чорноморському регіоні. **Т.м.** надається у зв'язку з цим у політиці Євро-союзу (разом зі Структурними фондами (Structural Funds) і політиці (захисту) навколишнього середовища (Environment Policy)) особливе значення (пункт 29 ESDP), оскільки вони справляють безпосередній вплив на просторовий розвиток в європейських регіонах. Ідея **Т.м.** була висунута на початку 1990-х рр. у документах ЄС. Маастрихтський договір сформулював завдання створення і розвитку **Т.м.** транспорту, телекомунікацій і енергетичних інфраструктур (trans-European networks of transport, telecommunications and energy infrastructures). Загальною метою програми є економічне і соціальне єднання.

Одна з основних цілей спрямована на “поєднання островів і периферійних областей, що не мають виходу до моря, з центральними областями Співтовариства”. Безліч регіонів ЄС залежать від систем зв'язку і взаємодії національних мереж.

© Гоблик В.В.

ТРАНЗИТ (лат. *trans, transitum* – проходити через) – важлива галузь сучасної світової економіки, що має чітко виражений посередницький характер. **Т.** – це облік вантажів, що проходять по території країни протягом певного проміжку часу. Він є важливою ціновою складовою логістичного процесу транспортування вантажу від виробника до споживача і має складну багаторівневу структуру. Основними проблемами **Т.** є: дотримання правил безпеки, а також цілої низки екологічних, юридичних норм міжнародного і державного рівнів. **Т.** робить істотний внесок у бюджет багатьох держав-транзитерів. В умовах глобалізації світової економіки поняття **Т.** для окремих країн істотно розширюється за рахунок суміжних галузей, наприклад: фінансових ресурсів; транзиту повного спектра енергетичних ресурсів; транзиту інформаційних ресурсів; наскрізної міграції трудових ресурсів; транзиту знань і технологій тощо.

Т. є компонентом міжнародної спеціалізації країни відповідно до системи національних факторних переваг, яка визначається забезпеченістю країни територіальним ресурсом та параметрами його транспортно-комунікаційних властивостей. Реальним виміром транзитного потенціалу країни виступають як можливості його транспортної системи щодо здійснення транзитних перевезень, так і економічний ресурс інших країн, які можуть виступати імпортерами транзитних послуг або ж конкурувати на окремих сегментах ринку транзитних перевезень. Супутній вплив на транзитні потоки справляють загальні циклічні коливання економічного зростання, зміни у світовій кон'юктурі, трансформації глобальної системи розміщення продуктивних сил та структури світової торгівлі. На національному рівні на обсягах **Т.** певною мірою позначаються якість надаваних транспортних послуг та конкурентоспроможність транзитних тарифів країни. Ключовим моментом транзитної діяльності є її системна належність до сфери послуг, яка, в свою чергу, виступає не тільки скла-

довою міжнародної торгівлі, а й фактором динамізації репродуктивної системи, науково-технічного прогресу. Тому новачки у галузі транзитних перевезень, зокрема застосування сучасних програмно-цілевих підходів до розвитку транспортних засобів, шляхової інфраструктури, систем логістики тощо, органічно пов'язані із властивими сфері послуг на сучасному етапі інформаційними пріоритетами, а також з інтеграцією завдань транзитної стратегії з цілями галузево-технологічного розвитку.

© Розпутенко І.В.

ТРАНЗИТОЛОГІЯ – спеціальна галузь суспільствознавства, яка вивчає перехідні форми і стани суспільства, що перебувають у процесі динамічних змін, перетворень еволюційного або революційного характеру.

© Бодров В.Г.

ТРАНЗИТОЛОГІЯ ЕКОНОМІЧНА – складова економічної теорії, яка вивчає перехідні економічні відносини, явища і форми, в яких відбуваються якісні зміни господарського життя суспільства; безпосереднім об'єктом дослідження **Т.е.** виступають перехідна економіка як особливий тип економічної системи та економічні трансформації або трансформації економічних систем як власне перехідні процеси.

© Бодров В.Г.

ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО – загальні дії, спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади України і територіальними громадами, відповідними органами влади інших держав у межах компетенції, визначеної їх національним законодавством. **Т.с.** означає співпрацю суміжних територій сусідніх держав, що мають спільний кордон.

© Макогон Ю.В., Кравченко В.О.

ТРАНСМУТАЦІЯ – зміни в культурі, що відбуваються внаслідок неможливості відтворення з точністю до дрібниць поведінки, мислення, побуту тощо попереднього покоління.

© Михненко А.М.

ТРАНСНАЦІОНАЛІЗМ (англ. *transnationalism or transnationalization of world*

economy) – процес транснаціоналізації світової економіки; сучасна тенденція розвитку світогосподарського життя, яка зумовлена домінуванням транснаціональних корпорацій (ТНК) у системі сучасних економічних відносин, унаслідок різкого збільшення вивезення капіталу у формі прямих інвестицій, а також того, що домінуючою організаційною формою такого закордонного інвестування є транснаціональні фірми, у межах яких створюються мережі, що охоплюють різні країни, науково-дослідні, виробничі, розподільчо-збутові та інші підрозділи. Це справляє сильний і дедалі більший вплив на характер розвитку світового ринкового господарства. Характер такого впливу визначається стратегією розвитку, що практикують сучасні ТНК.

© Макогон Ю.В., Лисенко К.В.

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ КОРПОРАЦІЇ (ТНК) – міжнародні підприємницькі об'єднання, що утворюють комунікаційний каркас світового господарства. За визначенням Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), **ТНК** – це “підприємства, що складаються з материнського підприємства та його закордонних філіалів”, при цьому вони можуть як набувати статусу корпорації, так і не мати цього статусу. **ТНК** створює систему міжнародного виробництва, розподілену між кількома країнами, але контрольовану з одного центру – материнської компанії. **ТНК** здійснюють свою діяльність, ґрунтуючись на кількох важливих принципах: 1. Здійснення прямих іноземних інвестицій з метою створення виробничих потужностей за кордоном. 2. Використання різних форм міжнародного поділу праці (предметна, подетальна, технологічна спеціалізація), що дає змогу розміщувати різні ланки виробничого процесу у різних країнах світу. 3. Розробка, передача та використання передової технології у рамках замкнутої корпоративної структури, що дає змогу максимально ефективно використовувати витрати на дослідження і розробки. 4. Внутрішньокорпоративна торгівля, яка здійснюється між окремими підрозділами **ТНК** із застосуванням трансфертних цін. Трансфертні ціни встановлюються **ТНК** на рівні, що істотно відрізняється від ринкових цін, тобто є значно більшим або меншим за ціни на ті самі товари на світовому ринку. 5. Глобальний підхід до управління – оптимізація діяль-

ності корпорації у цілому, а не окремих її складових. Цей принцип означає необхідність субсидувати розвиток окремих підрозділів з метою досягнення максимального прибутку в довгостроковому періоді.

© Розпутенко І.В.

ТРАНСФЕРТИ – передача на безоплатній та безповоротній основі грошових коштів, матеріальних цінностей, послуг (прав власності) в порядку надання фінансової допомоги та компенсацій. **Т.** надають органам управління, підприємствам, громадянам; залежно від форми надання виокремлюють грошові і натуральні **Т.**, залежно від призначення – поточні і капітальні. В бюджетній сфері **Т.** є складовою доходів, а також видом видатків бюджету. Як джерело доходів бюджету **Т.** – це кошти, одержані від органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій. В економічній класифікації видатків бюджету виокремлюють **Т.**: органам державного управління (дотації і субвенції); підприємствам (дотації); населенню (субсидії, пенсії, допомоги, стипендії та ін.).

© Кириленко О.П.

ТРАНСФОРМАЦІЇ УПРАВЛІНСЬКІ – докорінне перетворення форми та змісту управлінської системи, досягнення нового якісного стану її організації та функціонування, передусім перехід до нових принципів управління. Основним шляхом трансформації системи державного управління виступають відповідні реформи, тому співвідношення між управлінськими реформами та **Т.у.** можна розглядати як співвідношення “шлях – мета”. При здійсненні планованих **Т.у.** їх доцільно розглядати як компонент системних суспільних змін. Виходячи з принципу об’єктивності державного управління, його системну трансформацію в певній країні необхідно проводити з урахуванням тенденцій розвитку суспільства та самого державного управління як у цій країні, так і у світі. Докорінне перетворення всієї системи державного управління може здійснюватися також в межах соціальних або політичних революцій, проте останні в наш час вважаються менш доцільними, ніж еволюційні зміни за допомогою реформ.

© Кравченко С.О.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ – перехід від одного типу організації господарського життя суспільства до іншого, зміна (заміна) форм економічної системи відповідно до модернізації або радикального перетворення елементів, що її утворюють. В сучасній транзитології розрізняють два основних типи **Т.е.с.** Внутрішньосистемна трансформація охоплює перетворення, які не виходять за межі певної економічної системи і спрямовані на модернізацію та вдосконалення існуючих господарських відносин і форм, означає еволюційну адаптацію існуючого господарського устрою до змінюваних умов економічного розвитку; фактично йдеться про зміни в економічній системі без її заміни. Міжсистемна трансформація охоплює перетворення, які призводять до становлення господарського устрою суспільства на якісно новій основі, що насамперед пов’язано із радикальною заміною конституюючих елементів існуючої системи, а саме прав власності і координуючого механізму. Ринкова трансформація економіки проходить об’єктивно необхідні послідовні етапи перетворень центрально-керованого господарства посттоталітарних країн, на яких вирішуються взаємопов’язані завдання з лібералізації економіки, макроекономічної (фінансової) стабілізації, структурної перебудови, економічного зростання, інституційних змін.

© Бодров В.Г., Жовнірчик Я.Ф.

ТРАНСФОРМАЦІЙНА КРИЗА – стан, пов’язаний з переходом від однієї системи координації господарського життя суспільства до принципово іншої і характеризується глибоким (іноді тривалим) спадом виробництва в усіх галузях економіки внаслідок розбалансування і руйнування існуючих господарських взаємозв’язків і слабкості, недосконалості запроваджуваних нових координуючих механізмів.

© Бодров В.Г., Жовнірчик Я.Ф.

ТРАНСФОРМАЦІЯ (лат. *transformatio* – перетворення, зміна) – перетворення соціальних інститутів, соціальних структур, що часом супроводжуються їх докорінною зміною. В літературі **Т.** визначають як взаємно стимулюючі зміни моделей соціальної дії, з одного боку, і функціонування соціальних інститутів, пов’язаного з навмисним, ціле-

спрямованим впливом номінальних настанов (формальні норми, процедури або правила), – з другого. У загальному розумінні **Т.** – це зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей тощо. Термін “**Т.**” поширений у техніці, але вживається і у фізиці, математиці, мовознавстві, а також у генетиці й біології. Отже, це поняття можна застосовувати (і застосовується), зокрема, для характеристики докорінних перетворень, що розпочалися у низці країн світу, в яких традиційні засади суспільного життя змінюються, суспільства переходять на засади демократичних процедур, ринкової економіки, визначають склад політичних інститутів, визнають верховенство права та поважання прав людини, свободи слова тощо. Такі процеси іноді відбуваються під значним впливом і тиском з боку західного світу, за його “загальноновизнаною” моделлю і супроводжуються постійною політичною, методологічною та експертною підтримкою тих сил у країні, що зацікавлені у здійсненні **Т.**

© Будник М.А.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОНЯТТЯ “ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ” – поступова зміна змісту, що вкладається в поняття “прийняття управлінських рішень”. Так, за класичним уявленням, що склалося в науці управління (менеджменті), прийняття рішень ототожнювалося з вибором альтернативи. Відповідно прийняття управлінських рішень розглядалося як вибір альтернативи у процесі здійснення управлінської діяльності. У сучасному менеджменті прийняття управлінських рішень розглядається як суттєва частина управлінського процесу з послідовними етапами виявлення та діагностування проблемних ситуацій, розробкою альтернатив та вибором однієї з них, що найбільше задовольняє виходу із ситуації, що склалася. На сьогодні серед фахівців з менеджменту утвердилася концепція розгляду управлінського процесу як циклу, що складається з послідовності таких функцій управління, як планування (у тому числі прогнозування, програмування і проектування), організація (у тому числі прив’язка функцій до певних структур, тобто надання змісту певної організаційної форми, субординація та координація, а також управління персоналом), мотивація (у тому числі стимулювання), контроль (у тому числі попередній, про-

міжний і підсумковий), що пов’язані в кожному циклі процесами прийняття рішень та комунікації. Здебільшого в практиці управління йдеться про рішення з планування (цілепокладання, розробка стратегій розвитку, концепцій, програм, планів і проектів) організаційні, мотиваційні рішення та рішення з контролю й комунікації. Досить часто у науковій літературі процес прийняття рішень ототожнюється з відповідною функцією управління (або управлінською функцією). Значну увагу дослідженню прийняття управлінських рішень приділено не тільки фахівцями з менеджменту, а й вченими-правознавцями. У цих роботах здебільшого акцентується увага на організаційно-правовому аспекті прийняття рішень. Як типовий приклад такого підходу можна навести визначення поняття “управлінське рішення”, дане Г.Атаманчуком. За його трактуванням – це соціальний акт, в якому в логічній формі (текстуальна модель) висловлені впливи управлінських ланок (державних органів, посадових осіб) на суспільну систему (керовані об’єкти), що необхідні для досягнення поставлених цілей, забезпечення інтересів та задоволення відповідних потреб в управлінні. Водночас слухним є зауваження Б.Лазарева, який вважає недоцільним, розглядаючи, зокрема, державне управління, змішувати поняття “управлінське рішення” та “акт державного управління”, оскільки перше – це вибір альтернативи, а друге – це владне волевиявлення суб’єкта управління, спрямоване на об’єкт управління. Саме таке розмежування дає змогу більш чітко розділити етапи прийняття управлінського рішення та його реалізації, пов’язаної, насамперед, з перетворенням рішення в реальний управлінський вплив.

© Бакуменко В.Д.

ТРЕТІЙ СВІТ (англ. *Third world*) – макроісторичне поняття, що склалося і побутує впродовж другої половини ХХ ст. й позначає величезний масив країн Азії, Африки, Латинської Америки й Океанії, який опинився, з одного боку, поза розвинутими капіталістичними країнами, а з другого – за межами “соціалістичного табору”. Поняття **Т.с.** завдячує своєю появою та розвитком специфічним всесвітньо-історичним обставинам “холодної війни” 1950-1970-х рр., що були пов’язані з процесами масової деколо-

нізації. Проте сама дуалістична схема цього протиборства виявилася порушеною і частково навіть зруйнованою тим фактом, що більшість людства опинилася за рамками цієї схеми. Ідею “трьох світів” запропонував журналіст Альфред Сові [Sauvy] (1898–1990) у статті “Три світи, одна планета” в журналі “L’Observateur” 1952 р.

© Розпутьенко І.В.

ТРИПАРТИЗМ – форма прояву соціального партнерства як системи соціально-економічних відносин, що ґрунтується на узгодженні (пошуку консенсусу) загальнодержавних і групових інтересів у соціально-економічній сфері (доходи, зайнятість, умови праці тощо) шляхом переговорів, консультацій і досягнення домовленостей за участю представників цих груп. **Т.** є винаходом індустріального суспільства, результатом еволюції соціального діалогу в умовах постіндустріального розвитку, сучасним механізмом вирішення трудових спорів, оптимізації відносин між працею і капіталом. На відміну від біпартизму – двостороннього співробітництва між об’єднаннями роботодавців і організаціями працівників – ця форма соціального партнерства передбачає взаємодію трьох основних суб’єктів економіки: держави (в особі її органів чи уповноважених), роботодавців (їх асоціацій, об’єднань) і робітників (як правило, в особі профспілок). Обов’язковими умовами взаємодії сторін виступають: добровільність, рівноправність, відповідальність, самообмеження і взаємні поступки у ході переговорів у рамках чинного законодавства і узгоджених правил.

© Дідківська Л.І.

ТРУДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ (англ. *Labour activiti*) – 1) енерговитратна, свідомо, цілеспрямована, створююча суспільно корисна діяльність; 2) процес перетворення ресурсів природи в цінності й блага, що здійснюється і керується людиною під дією як зовнішніх стимулів (економічних та адміністративних), так і внутрішніх спонукань.

© Петроє О.М.

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ (міграція робочої сили) – переїзди з однієї країни до іншої з метою працевлаштування. **Т.м.** має переважно зворотний характер. Вона включає маятникову міграцію, сезонну і довгострокову

(постійну), може бути як законною, так і незаконною (нелегальною). Відповідно до Конвенції ООН про захист прав усіх працівників-мігрантів та членів їхніх сімей 1990 р. термін “працівник-мігрант” означає особу, яка буде займатися, займається або займалася оплачуваною діяльністю в державі, громадянину якої він чи вона не є”. До працівників-мігрантів належать прикордонні працівники (фронт’єри), сезонні працівники, моряки (рибалки), працівники, які зайняті на стаціонарних прибережних установках, такі, робота яких пов’язана з переїздами, так звані “працівники на проєкті” та “працівники цільового найму”, а також особи, які працюють не за наймом.

© Малиновська О.А.

ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ – наявні і можливі в майбутньому кількість і якість праці, що можуть бути використані суспільством колективом організації, індивідом за даного рівня розвитку науки і техніки і які визначаються чисельністю працездатного населення, його професійно-освітнім рівнем. **Т.п.** визначає максимально можливу потенційну здатність до праці індивіда, колективу (організації) та суспільства в цілому. Кількісно **Т.п.** суспільства віддзеркалює можливості суспільства забезпечити роботою працездатне населення. Якісно – це можливість повного використання отриманих за рахунок інвестицій у людський капітал знань, умінь та професійних навичок відповідно до фаху працівників для підвищення ефективності економічної діяльності особи, організації, суспільства.

© Гриненко А.М.

ТРУДОВІ РЕСУРСИ (англ. *Labour resources*) – 1) частина населення країни, яка, маючи відповідні психофізіологічні, фізичні та інтелектуальні якості, здатна виробляти матеріальні та духовні блага й послуги, тобто здійснювати корисну діяльність; 2) наявні в теперішній час і передбачувані в майбутньому ресурси праці суспільства з відповідними кількісними та якісними характеристиками. **Т.р.** складаються з двох груп громадян: перша – всі, які на конкретний період працюють, незалежно від віку і працездатності; друга – ті, які здатні працювати, але з якихось причин не працюють.

© Петроє О.М.

У

УГОДА, АБО ДОГОВІР – домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов’язків.

Договір є правочином, волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі. Правочин має вчинятися у формі, встановленій законом. Правочин є родовим поняттям, оскільки всякий договір є правочином, але не всякий правочин є договором.

© *Величко Л.Ю.*

УГОДА ПРО ПАРТНЕРСТВО ТА СПІВРОБІТНИЦТВО МІЖ ЄВРОПЕЙСЬКИМИ СПІВТОВАРИСТВАМИ, ЇХ ДЕРЖАВАМИ-ЧЛЕНАМИ ТА УКРАЇНОЮ – підписана 14 червня 1994 р. в Люксембурзі, набула чинності 1 квітня 1998 р. Термін дії – 10 років з автоматичною пролонгацією на наступні однорічні періоди. Предметом угоди є встановлення партнерства між Європейським Співтовариством і його державами-членами, з одного боку, та Україною, з другого. Цілями партнерства є: забезпечення політичного діалогу між Сторонами, який сприятиме розвитку тісних політичних відносин; сприяння розвитку торгівлі, інвестицій і гармонійних економічних відносин між Сторонами і прискоренню їх сталого розвитку; створення основ взаємовигідного економічного, соціального, фінансового, цивільного, науково-технічного та культурного співробітництва; підтримка зусиль України щодо зміцнення демократії і розвитку її економіки та завершення переходу до ринкової економіки.

Згідно з УПС започатковано регулярний політичний діалог, який Сторони “мають намір розвивати та поглиблювати”. У разі потреби Сторони проводять між собою консультації на найвищому політичному рівні. Політичний діалог на парламентському рівні здійснюється в рамках Комітету з питань парламентського співробітництва.

У документі закладено принципи створення механізму постійного політичного діалогу між Україною та ЄС, систем періодичних консультацій на різних рівнях з усього комплексу політичних, економічних, культурних та інших проблем. Головним інструментом здійснення цілей партнерства стала домовленість про проведення регулярних зустрічей вищих посадових осіб у рамках спільної Ради Співробітництва, зустрічі з “трійкою” країн ЄС та налагодження контактів у рамках Комітету з питань парламентського співробітництва.

© *Шамраєва В.М.*

УГОДИ МІЖНАРОДНІ – Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. встановлює для цього акту письмову форму та передбачає можливість укладання угод в одному документі чи в двох або кількох пов’язаних між собою документах тощо. Іноді трапляються і угоди в усній формі.

За числом сторін міжнародні угоди поділяються на двосторонні або багатосторонні (регіональні чи універсальні); за можливістю участі в них – відкриті та закриті; за терміном дії – строкові та безстрокові. Як правило, укладена міжнародна угода публікується державами, що її уклали, в їх офіційних виданнях. Дія міжнародної угоди припиняється внаслідок закінчення строку її дії, у зв’язку з виконанням, за взаємною згодою сторін, у порядку денонсації, перегляду, анулювання тощо.

Процес укладання міжнародної угоди містить кілька стадій. Обов’язковими стадіями є: 1) вироблення тексту (основний метод – переговори); 2) прийняття тексту (за згодою усіх або більшості учасників, у багатосторонньому міжнародному договорі – за згодою 2/3 учасників); 3) висловлення стороною згоди на обов’язковість для неї міжнародної угоди (стадія, що накладає на учасників відповідні зобов’язання). У міжна-

родній практиці органи держави укладають міжнародні угоди через спеціальних уповноважених. Повноваження для укладання міжнародної угоди *ex officio* мають глави держав, урядів та зовнішньополітичних відомств; для інших представників держав необхідно підтвердження повноважень для укладання міжнародної угоди.

Порядок укладання міжнародних угод регулюється Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969 р. та Віденською конвенцією про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 р. Укладання міжнародних договорів України регулюється Законом “Про міжнародні договори України”.

© Шамраєва В.М.

УЗУРПАЦІЯ ВЛАДИ – відчуження влади від простої людини, її концентрація в руках панівної верхівки, яка незаконно привласнює собі все більші функції.

© Князєв В.М.

УКЛАД СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ – система певного типу відносин між людьми у процесі суспільного виробництва, що утворює форму буття суспільства. Соціально-економічний лад того або іншого суспільства може включати в себе один чи кілька **У.с.-е.** У багатокладному суспільстві, як правило, є один панівний **У.с.-е.** Об'єднуючи й підпорядковуючи всі інші, він визначає характер **У.с.-е.** суспільства в цілому, а отже, і його історичний тип.

© Михненко А.М.

УКРАЇНА (Ukraine) – держава у південній частині Східної Європи. Друга за розмірами країна в Європі (площа – 603,7 тис кв. км) і п'ята за кількістю населення (46 млн осіб). Столицею **У.** є місто Київ. Держава має спільні сухопутні державні кордони з Білоруссю на півночі, з Польщею на заході, зі Словаччиною, Угорщиною, Румунією і Молдовою на південному заході та з Росією на сході. Південь **У.** омивається Чорним та Азовським морями і має морські кордони з Румунією та Росією. Найбільшими чорноморськими портами **У.** є Одеса, Іллічівськ, Херсон, Севастополь, азовськими – Маріуполь, Бердянськ, Керч. Загальна протяжність кордонів 6992 км (із них сухопутних 5637 км).

Довжина морської ділянки кордону: 1355 км (по Чорному морю – 1056,5 км; по Азовському морю – 249,5 км; по Керченській протоці – 49 км.). **У.** є членом близько 70 міжнародних організацій, з травня 2008 р. член Світової організації торгівлі, бере участь у діяльності Ради Європи, НАТО, ООН, ЮНЕСКО, ОБСЄ. До складу **У.** входять 27 адміністративних одиниць: одна автономія (Автономна Республіка Крим), 24 області та два міста загальнодержавного значення (м.Київ – столиця **У.** та м.Севастополь). **У.** – суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. За Конституцією **У.** є унітарною парламентсько-президентською республікою. Главою держави є Президент, який обирається громадянами на основі загального, рівного і прямого виборчого права строком на п'ять років. Президент **У.** є главою держави, гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності, додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина. Президент **У.** видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території **У.** Єдиним органом законодавчої влади в державі є Верховна Рада України (парламент). Конституційний склад Верховної Ради України становить 450 народних депутатів, які обираються шляхом таємного голосування на 5 років на основі загального, рівного і прямого виборчого права. Виконавчу владу здійснює Кабінет Міністрів України. Уряд **У.**, згідно з Конституцією **У.**, є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Також у систему органів виконавчої влади входять: міністерства, державні комітети, центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом, інші центральні органи та установи. До органів виконавчої влади АРК належать: Рада міністрів АРК, міністерства, республіканські комітети та інші органи виконавчої влади АРК. Виконавчу владу в областях, районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації. Судову владу в державі здійснює Конституційний Суд України і суди загальної юрисдикції. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Єдиним органом конституційної юрисдикції в **У.** є Конституційний Суд України. Місцеве самоврядування здійснюється тери-

торіальною громадою як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи. Районні та обласні ради є органами місцевого самоврядування, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст. Народногосподарський комплекс країни включає такі види промисловості, як важке машинобудування, чорна та кольорова металургія, суднобудування, виробництво автобусів, легкових та вантажних автомобілів, тракторів та іншої сільськогосподарської техніки, тепловозів, верстатів, турбін, авіаційних двигунів та літаків, обладнання для електростанцій, нафтогазової та хімічної промисловості тощо. **У.** є одним з найбільших виробників електроенергії. Virізнюються галузі економіки з високим технологічним рівнем розвитку (виробництво ракетноносіїв, супутників та обладнання для дослідження космосу). **У.** є потужним виробником військової техніки. Держава входить у число провідних мінерально-сировинних держав світу. За запасами і видобутком залізних, марганцевих, титано-цирконієвих руд, багатьох видів неметалевої сировини. **У.** в кінці ХХ ст. займала провідне місце серед країн СНД, Європи і світу. Газотранспортна система **У.** має геостратегічне значення як "газовий міст" між великим газодобувними регіонами Росії та Заходом. **У.** – світська держава, в якій церква відділена від держави і школи. Конституція **У.** гарантує громадянам свободу совісті та свободу віросповідання. В **У.** проживає понад 100 національностей. Українці становлять більше 77,8% населення **У.**, росіяни – близько 17%, румуни і молдавани – близько 0,8%. Згідно з Конституцією **У.** держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. В **У.** існує єдине громадянство. Державною мовою є українська.

© Лазар Я.І.

УКРАЇНА. ГЕОЕКОНОМІЧНИЙ КОД.

Геоелекономічний код України формувався під впливом історичних, культурних традицій у державному управлінні і самоврядуванні (братства, козаке самоуправління) за поширення європейських тенденцій у міському самоврядуванні (магдебургське право).

Природні, кліматичні і географічні умови позначилися на способі господарювання і формах господарського волевиявлення (одиноособність за доміантною ролі громади). За роки перебування територій України у складі різних імперій (Російської, Австро-Угорської) геоекономічний код зазнав суттєвих модифікацій із руйнуванням приватновласницької ініціативи і підприємливості. Структура економіки, як і підготовка (винищення) трудових ресурсів формувалася, наприклад, під впливом задоволення імперських інтересів Росії. Внутрішній ринок України, виробнича і соціальна інфраструктура перебувають у стані перманентного дефіциту інвестицій.

Добровільно взяті зовнішні і внутрішні зобов'язання (ядерні роззброєння, закриття ЧАЕС, відмова від участі у важливих зарубіжних комерційних проектах, скорочення виробництва ряду сільськогосподарської та іншої продукції) не знайшли підтримки (фінансової насаперед) з боку гарантів (США, ЄС, Росія). Майже тотальна залежність України, наприклад, від можливостей експорту (м'ясо-молочної та ін. продукції) в Росію й імпорту (газ, нафта) з Росії в Україну є свідченням деструктивної державної політики України, як і структури економіки.

Дефіцит повноцінного економічного, енергетичного, інформаційного, територіального, фінансового, культурно-духовного суверенітету вкрай негативно впливає на відтворення геоекономічного коду України.

© Розпутенко І.В.

УКРАЇНІЗАЦІЯ – процес розширення функцій української мови, впровадження її використання в усі сфери в Україні. Широке розуміння терміна "**У.**" – це відновлення ролі та функцій української мови й культури на історичних українських територіях, втрачених унаслідок дискримінаційних дій (зокрема зросійщення, колонізації, румунізації тощо), і забезпечення розвитку української мови та культури. Термін набув популярності у 20-ті рр. ХХ ст. Процес українізації розпочався в роки Української Народної Республіки і за Гетьманату. Функціонування української мови на початку ХХ ст. регулювалося низкою законодавчих актів, зокрема 1920 р. Радою Народних Комісарів УСРР ухвалено декрет про вживання української мови в державній сфері, про її викладання у

школах. У. стосувалася різних сфер державного, політичного, громадського, освітнього життя країни (статистика засвідчує, на кінець 20-х рр. в Україні було понад 80% загальноосвітніх шкіл з українською мовою навчання. Дослідники вважають, що формально кінець У. припадає на листопад 1933 р., коли відбувся об'єднаний пленум ЦК і ЦКК КП(б)У, на якому С.Косіор виголосив доповідь "Підсумки і найближчі завдання національної політики на Україні". На цьому самому пленумі П.Постишев виголосив доповідь, у якій зазначив: "...за цей час було вигнано понад двох тисяч чоловік з системи Наркомпросу, понад 300 наукових та редакторських працівників. Тільки по 8 центральних радянських установах ми вибили понад 200 чол. націоналістів та білогвардійців, які займали посади завідуючих відділами, завідуючих секторами тощо". Значними були репресії науково-педагогічних працівників, зокрема в 1933 р. звільнено лише серед учителів 4 тис. осіб. У 1938 р. запроваджено обов'язковість вивчення російської мови в усіх неросійських школах. Сьогодні науковці також уживають термін У. з огляду на насильницьке припинення цього процесу на початку ХХ ст.

© Левченко О.П.

УКРАЇНЬСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА (УНР) – назва Української держави у 1917-1920 рр. Утворення УНР у федеративному зв'язку з Російською державою проголошено III Універсалом УЦР 7(20) листопада 1917 р. на землях Наддніпрянської України. Після захоплення влади більшовиками і початку агресії радянської Росії проти України Центральна Рада 9-11 (22-24) січня 1918 р. проголосила самостійність УНР. У лютому 1918 р. УНР уклала Берестейський мир і була визнана країнами Четверного Союзу як незалежна держава. У квітні 1918 р. внаслідок приходу до влади П.Скоропадського замість УНР була проголошена Українська держава. Відновлена Директорією УНР у грудні 1918 р. Після проголошення 22 січня 1919 р. Акта Злуки до складу УНР увійшла територія Західно-Української Народної Республіки. Перестала існувати наприкінці листопада 1920 р. внаслідок остаточного захоплення території УНР російськими більшовиками та виїзду голови Директорії УНР і Ради Народних Міністрів УНР в еміграцію

(див. також Українська Центральна Рада, Генеральний Секретаріат УЦР-УНР, Рада Народних Міністрів УНР, Директорія Української Народної Республіки, Уряд УНР в екзилі 1920-1948 рр., Українська Національна Рада).

© Гошовська В.А.

УКРАЇНЬСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ (УПА) – підпільне українське військово-політичне формування 1942-1953 рр., яке боролось за самостійну Українську державу; підпорядковувалася ОУН (бандерівцям). Загони УПА у 1943-1944 рр. воювали проти радянських партизанів, Червоної армії, німців, а також вступили у кривавий конфлікт із польськими партизанськими формуваннями та підрозділами польської самооборони, які протистояли етнічним "чисткам" та наполягали на існуючому перед війною статусі (особливу активність виявляли на Волині й Холмщині). З 1944 р. вела боротьбу з радянським режимом у західних областях України і з польською владою на так званому Закерзонні. У Польщі ліквідована внаслідок акції "Вісла" у 1947 р., в УРСР – на початку 50-х рр. (окремі вояки діяли до 1956 р.). Командувачі: полковник Д.Клячнівський (Клим Савур), генерал Р.Шухевич (Тарас Чупринка), полковник В.Кук (Коваль).

© Малик Я.І.

УМОВИ ВСТУПУ ДО НАТО. НАТО запроваджує політику відкритих дверей з перспективою щодо розширення Альянсу. Будь-яка європейська країна, що сповідує принципи, закладені у Вашингтонському договорі, та робить внесок у безпеку євроатлантичного регіону, може стати членом Альянсу за умови отримання запрошення від Північноатлантичної ради. Країни, що бажають набути членства в НАТО, мають також досягти відповідних політичних, економічних та військових цілей, щоб довести свою здатність робити внесок у безпеку Альянсу та користуватися перевагами колективної безпеки. План щодо набуття членства в НАТО (MAP) має на меті допомогти країнам-претендентам у процесі підготовки шляхом забезпечення умов, що надають НАТО можливість спрямовувати допомогу та надавати практичну підтримку таким країнам з усіх аспектів, що стосуються членства.

© Бакуменко В.Д.

УМОВИ ТА ВИМОГИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ. До зазначених умов і вимог можна віднести такі: розгляд держави як великомасштабної соціальної системи, а державного управління – як відповідної системи управління – суб'єкта управління, об'єктом управління для якого є все суспільство; аналіз та синтез таких рішень як невід'ємної складової державно-управлінського процесу, елемента й результату державно-управлінських відносин; врахування при формуванні управлінських рішень державного рівня цілей розвитку як одного з найважливіших завдань державно-управлінської діяльності, надання останній стратегічного характеру; використання системного та ситуаційного підходів на всіх етапах дослідження з притаманними їм широким застосуванням морфологічних (структурно-логічних), функціональних та інформаційних моделей, а також досягнень багатьох наук у межах концепцій загальної теорії систем та теорії ієрархічних систем; покладення в основу дослідження теоретичних моделей суб'єкт-об'єктних відносин (універсальна модель управлінського циклу), суб'єкта (модель управлінського процесу, що складається з функцій управління; моделі управлінських функцій) і об'єкта (загальні моделі діяльності) управління; врахування при формуванні таких рішень концепції розвитку управлінських технологій шляхом типізації управлінських ситуацій, виділення найбільш характерних форм, процедур і операцій, а також відсутності універсальних рецептів досягнення їх ефективності внаслідок впливу численних факторів.

© Бакуменко В.Д.

УНІВЕРСАЛ (лат. *universalis* – загальний, повсюдний, різнобічний) – актовий документ, який доводить до загального відома певну постанову влади, її розпорядження адміністративно-політичного характеру. У. видавався в Польщі та Україні-Гетьманщині королями, гетьманами, радами конфедерації, сеймами. В XVII ст. – першій половині XVIII ст. офіційний акт державної влади гетьманської України, що видавався від імені гетьмана. У XVIII ст. та у 1917-1920 рр. У. називали свої звернення до народу ватажки повстанських загонів, маніфести Централь-

ної Ради, що виконували функції основних тимчасових документів конституційного характеру. Таким чином, У. називались: Державні документи XV-XVIII ст., що мали характер маніфесту або розпорядчо-адміністративного акта, наділеного вищою юридичною силою щодо інших правових документів. 1. Програмні та державно-правові акти Української Центральної Ради. У цьому випадку назва “У.” підкреслювала правонаступництво існуючої влади в Україні з Гетьманською державою XVII-XVIII ст. 2. Документ про створення Української головної визвольної ради, виданий у червні 1944 р., що проголошував основною метою діяльності УГВР створення Української самостійної соборної держави.

© Гошовська В.А.

УНІВЕРСАЛЬНІ ПРИНЦИПИ УПРАВЛІННЯ – загальні положення, що забезпечують дієвість управління. *Принцип самоорганізації* систем використовується при дослідженні реальних найменш вивчених об'єктів і процесів. Під самоорганізацією соціальної системи розуміється зміна її структури за рахунок власних рушійних сил з метою досягнення стану рівноваги та ефективного функціонування. В основу самоорганізації покладено прагнення організацій забезпечити багатоманітність реакцій на зовнішні впливи, необхідну для усвідомленої реалізації досягнення її цілей. Принцип самоорганізації є одним із двох основних принципів координації в соціальних системах, поряд з принципом управління (вибір координуючого впливу за фіксованої структури управління). Згідно з останнім управління, на відміну від функціонування, що пов'язане зі збереженням минулого досвіду, передусім пов'язане з набуттям нового досвіду. *Принцип управління* – це правила руху до нового стану об'єкта управління, а *принцип функціонування* – це правила забезпечення необхідного функціонування об'єкта управління в кожному з його станів. На практиці враховуються обидва принципи, які доповнюють один одного і самі по собі не забезпечують розвиток системи. Найважливішим з погляду досягнення певних станів об'єкта управління є *принцип зворотного зв'язку*, застосування якого дає змогу шляхом аналізу розвитку ситуації (за допомогою функції контролю) скоригувати процес уп-

равління з метою досягнення визначених цілей. У соціальних системах цей принцип ще формулюється як *принцип контролю*. Однією з основних його форм є узгодження управлінських рішень. Іншою його модифікацією є принцип контролю за критичними точками, тобто за фактами, що є критичними для оцінки ступеня виконання планів. Необхідно пам'ятати, що контроль взагалі виправданий лише тоді, коли відхилення від планів піддаються коригуванню. *Принцип ресурсозбереження* передбачає загальний підхід, за якого вирішення проблем, у тому числі управлінських, досягається за мінімальних витрат наявних ресурсів (людських, інформаційних, фінансових, матеріальних, часу). Цей принцип набуває характеру глобального внаслідок значного скорочення природних ресурсів землі на фоні високих темпів зростання чисельності її населення. Скільки існує управління, стільки й вирішується питання його оптимальності, тобто найкращий вибір у певній ситуації. В цьому і полягає *принцип оптимальності управління*. Для соціальних систем оптимальність управління - це мінімізована, економна діяльність, спрямована на досягнення бажаного результату, нижче порога якого перебуває сфера неефективного, небажаного. Поняття оптимального управління ще має зміст найбільш бажаного управління, найкращого з можливих. На практиці принцип оптимальності полягає в розробленні та застосуванні нових методик, процедур та управлінських технологій з метою пошуку та становлення шляхів і способів підвищення результативності управлінської діяльності. *Принцип цілеспрямованості управління* постулює, що однією з найважливіших властивостей, об'єктивно притаманних управлінню, є його цілеспрямованість, тому вплив на об'єкт управління завжди здійснюється для досягнення певної мети. Необхідною умовою свідомого дотримання принципу цілеспрямованості є чітке визначення цілей, на реалізації яких концентруються зусилля в плановому періоді. Відповідно до *принципу наукової обґрунтованості* державне управління має здійснюватися на наукових засадах з використанням у практиці цієї діяльності новітніх наукових досягнень. *Принцип відповідності завдань та засобів їх вирішення* відображає необхідність використання найбільш ефективних засобів, особливо ме-

тодологічних, для вирішення завдань управління того чи іншого типу. Наприклад, можна виділити завдання, пов'язані з вирішенням добре структурованих, слабоструктурованих та неструктурованих проблем. *Принцип невизначеності* проголошує, що вирішення проблем управління в соціальних системах завжди відбувається в умовах невизначеності внаслідок неповноти і недостовірності інформації, різноманітності й складності впливу різних суспільних факторів на проблемну ситуацію. Найбільший потенціал невизначеності мають соціокультурна, політична та наукова сфери діяльності.

© Бакуменко В.Д., Князєв В.М.,
Кравченко С.О., Сурмін Ю.П.

УНІТАРИЗМ – форма територіально-політичної організації держави. Унітарна держава – єдина централізована держава, нерозділена на самоврядні одиниці. Як форма державного устрою вона характеризується такими ознаками: 1) єдина територія (існує адміністративний поділ, але адміністративні одиниці не мають політичної самостійності, хоча деяким може бути наданий статус автономії (самоврядування) – національної, територіальної, культурної); 2) єдина конституція, що діє на всій території країни без будь-яких обмежень; 3) єдина система вищих органів державної влади – глава держави, парламент, уряд, судові органи, юрисдикція яких поширюється на всю територію країни; 4) єдина система права і судова система (у тому числі – єдине громадянство); 5) єдиний державний бюджет, фінансова, податкова та інші системи. Унітарність передбачає централізацію всієї організаційної структури державного управління, прямий або непряний контроль над місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування. Водночас у більшості сучасних демократичних держав є виборні органи місцевого самоврядування, яким держава делегує виконання частини своїх функцій: стягнення місцевих податків, благоустрій, будівництво, розвиток освіти, охорони здоров'я тощо.

© Васіна А.Ю.

УНІЯ (лат. – єднання). Існують дві форми унії: церковна та державна. Церковна У. означає об'єднання двох або більше церков на принципах верховенства однієї з них при збереженні іншими своєї обрядовості. Існу-

ють кілька католицьких церков східного обряду: маронітська, греко-римська, халдейська, вірмено-католицька, копто-католицька, сирійсько-католицька тощо. Найбільш впливова уніатська церква на Україні – це Українська греко-католицька церква, яка була утворена у 1596 р. в результаті прийняття Брестської унії і остаточно сформована в 1700 р. Державна У. – об'єднання країн на основі договорів або персональних домовленостей ліги правлячими колами країн. Крім цього, існують так звані унії держав для проведення спільних дій у галузі митної політики.

© *Вировий С.І.*

УПРАВЛІНСЬКІ КАДРИ – частина кадрового корпусу державної служби, яка здійснює адміністративно-розпорядчу діяльність, приймає управлінські рішення і входить до складу апарату управління. **У.к.** розподіляються на три групи: а) керівні (наділені повноваженнями приймати управлінські рішення); спеціалісти (які готують варіанти рішень та беруть участь у їх реалізації); в) допоміжні (займаються збиранням, попередньою підготовкою та обробкою інформації, документів).

© *Михненко А.М., Гончарук Н.Т.*

УПРАВЛІНСЬКА ЕЛІТА – різновид еліти, під якою розуміються вищі категорії управлінських кадрів. Для **У.е.** характерний високий соціальний статус та відповідні повноваження у сфері державного управління, що забезпечують їй реальною можливістю істотно впливати на інститути публічної влади, прийняття державно-управлінських рішень, соціально-економічні процеси та розподіл благ у суспільстві. **У.е.** не є однорідним утворенням, вона складається із загальнонаціональної, регіональної, місцевої та галузевої. Ідеї, задуми та рішення **У.е.** впроваджуються в життя за посередництвом адміністративного апарату, підпорядкованого їй.

© *Михненко А.М., Гончарук Н.Т.*

УПРАВЛІНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ – певний набір знань і навичок, які мають бути притаманними людям, що здійснюють управління на всіх його рівнях. Сучасна наука суспільного управління наголошує на необхідності знання політології, права, економіки, фінансів, державного управління, менеджменту (зокрема кадрового), соціології,

інформатики, управлінської культури, екології, уміння вільно орієнтуватися в соціально-політичних подіях, відбирати, аналізувати та узагальнювати інформацію, аналітично мислити, розуміти сучасні проблеми менеджменту, володіти технологіями адміністративної роботи, бути здатним продукувати нові ідеї, приймати управлінські рішення, застосовувати інновації.

© *Гончарук Н.Т.*

УПРАВЛІНСЬКЕ РІШЕННЯ – 1) вибір альтернативи, найкращої ідеї та варіанта дій при здійсненні управління; 2) основний результат діяльності суб'єкта управління, спрямованої на об'єкт управління з метою досягнення певних цілей управління; 3) соціальний акт, в якому в логічній формі (текстуальна модель) висловлені впливи управлінських ланок (державних органів, посадових осіб) на суспільну систему (керовані об'єкти), необхідні для досягнення поставлених цілей, забезпечення інтересів та задоволення відповідних потреб в управлінні. У практиці управління на стратегічному та оперативному рівнях суспільного управління здебільшого йдеться про політичні та законодавчі рішення, а на тактичному – про рішення з реалізації функцій поточного планування, організації, мотивації та контролю. Політичні рішення передбачають вибір альтернативних стратегій та політик, а також заходи з їх реалізації. Здебільшого вони приймаються у формі програмно-цілевих рішень, а саме, стратегій, концепцій, програм, проектів, планів першочергових дій, фінансових програм і планів (бюджетів).

© *Бакуменко В.Д.*

УПРАВЛІННЯ – функція організованих систем (біологічних, соціальних, технічних), яка забезпечує реалізацію мети і підтримку режиму діяльності, сталість і розвиток певних структурних елементів.

Соціальне управління є властивістю будь-якого суспільства, що пов'язана з його системою природою, розподілом праці, необхідністю спілкування у процесі роботи і життя, обміном результатами матеріальної і духовної діяльності.

Змістом соціального управління є процес цілеспрямованої діяльності з прийняття та реалізації рішень або виконання управлінських функцій з метою організації ефектив-

ної взаємодії об'єкта і суб'єкта в певній системі з урахуванням змін стану зовнішнього середовища.

Суб'єкт і об'єкт *У*. відрізняються за роллю у процесах прийняття та реалізації управлінських рішень та виконання основних функцій, до яких належать планування, організація, мотивація і контроль. Керуючим є суб'єкт, але специфіка побудови його структури та технологія діяльності визначаються особливостями об'єкта (керованої підсистеми). Рівень ефективності функціонування системи значною мірою визначається ступенем її співпраці.

У. є складним явищем, тому в науковій літературі часто трапляються дослідження окремих його аспектів: функціонального, процесуального, суб'єктно-об'єктного, загального. Їх узагальнення дає можливість створити певне уявлення про сутність *У*. Див. також *Функція управління*.

© Мельтюхова Н.М.

УПРАВЛІННЯ АГРОПРОМИСЛОВИМ КОМПЛЕКСОМ – усвідомлений, цілеспрямований вплив з боку суб'єктів управління, керівних органів та сукупність галузей економіки країни, до якої належить сільське господарство та галузі промисловості, тісно пов'язані із сільськогосподарським виробництвом, які здійснюють перевезення, зберігання, перероблення сільськогосподарської продукції; забезпечення сільського господарства технікою, хімікатами, добривами та збут продуктів харчування. Аграрно-промисловий комплекс (АПК) – сукупність галузей економіки, які тією чи іншою мірою беруть участь у виробництві та реалізації продовольства, промисловому переробленні сільськогосподарської непродовольчої сировини, забезпеченні матеріально-технічними ресурсами сільського господарства й переробних галузей, наданні послуг цим підприємствам. У складі АПК розрізняють три основні сфери: 1) виробництво засобів виробництва для сільського господарства, переробної промисловості та їх виробничого обслуговування; 2) рослинницькі та тваринницькі галузі сільського господарства; 3) заготівля, переробка, зберігання, транспортування, збут сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки. Взаємозалежність і взаємопов'язаність сільського господарства й промислових га-

лузей, які переробляють сировину та забезпечують сільське господарство ресурсами, зумовлені розвитком продуктивних сил, поглибленням суспільного розподілу праці, проникненням в аграрне виробництво досягнень науково-технічної революції. Проникнення в сільське господарство розвинутих країн досягнень науково-технічного прогресу сприяло переміщенню виробництва сировини від фермерських господарств до великих компаній, агропромислових об'єднань, корпорація тощо. Набуває поширення також кооперація фермерських господарств, які об'єднуються у збутові споживчі, кредитні спілки для спільного обслуговування виробництва продукції з метою підвищення його ефективності. В Україні з початку 90-х рр. XX ст. спостерігається послаблення зв'язків між підприємствами різних сфер АПК (дезінтеграція), що проявляється у зростанні диспаритету цін, зменшенні виробництва промислової продукції для потреб сільського господарства, орієнтації сільськогосподарських підприємств на переробку сировини власними силами.

У цей період значно послабилися державний вплив на АПК і державна підтримка агропромислової інтеграції, що суттєво сповільнило розвиток аграрного ринку. У розвинутих країнах світу держава регулює діяльність АПК через податкову, кредитну політику, надання субсидій сільському господарству, заохочення експорту сільськогосподарської сировини та продуктів її переробки. У 2005 р. було прийнято Закон України "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року" від 18 жовтня 2005 р. № 2982-IV, у якому наголошується на необхідності структурних зрушень в АПК і посиленні регуляторного впливу держави на процес агропромислової інтеграції.

© Лозинська Т.М.

УПРАВЛІННЯ АДАПТИВНЕ – пристосування властивих суб'єкту управлінської діяльності стилів і методів керівництва до соціальних особливостей об'єкта управління. За висловом американського вченого Т.Парсонса, адаптація є однією з найважливіших функціональних умов, яким всі соціальні системи повинні відповідати, щоб вижити. З системної точки зору процес адаптації спрямований на забезпечення оптимальної взаємодії суб'єкта управлінської

діяльності (структури, персоналу, організаційних відносин, функцій, управлінських впливів тощо) із його зовнішнім середовищем (суспільство, інші організації, у тому числі суб'єкти управлінської діяльності, реакції на управлінські впливи тощо). При цьому суб'єкт управління, сприймаючи реакції зовнішнього середовища, неминуче перебуває й своє внутрішнє середовище, що призводить до формування таких його зовнішніх функцій, які не відторгаються суспільством. Разом з тим у процесі адаптації завжди присутній цілеспрямований вплив суб'єкта управлінської діяльності з метою пристосування навколишнього середовища до своїх вимог.

© Бакуменко В.Д.

УПРАВЛІННЯ АНТИКРИЗОВЕ – тип управління, що здатний передбачити кризи і запобігати їм, пом'якшувати їх перебіг, ліквідувати негативні наслідки та перетворювати їх у позитивні зміни, є найважливішим фактором розвитку економіки і менеджменту. Криза державного управління – особливий переломний етап у розвитку і функціонуванні політичної системи суспільства, державно-владних структур, який характеризується нестабільністю, розбалансованістю діяльності політичних інститутів, зниженням рівня керованості соціально-економічними процесами, загостренням політичних конфліктів, підвищенням критичної активності мас. Суть **А.у.** проявляється у тому, що: кризи можна передбачати, очікувати і спровокувати; кризи до деякої міри можна прискорювати, відсувати, запобігати їм; до криз можна і необхідно готуватися; управління в умовах кризи вимагає особливих підходів, спеціальних знань, досвіду і мистецтва; кризові процеси можуть бути до певної межі керованими; управління процесами виходу з кризи здатне прискорювати ці процеси і мінімізувати їх наслідки.

© Соболев Р.Г.

УПРАВЛІННЯ ГАЛУЗЕВЕ – цілеспрямована взаємодія суб'єкта державного управління і об'єктів певної галузі з метою узгодження загальносуспільних і корпоративних інтересів та виконання завдань розвитку галузі і народного господарського комплексу в цілому. Об'єктами галузевого управління є різні сфери життєдіяльності населення (сільське господарство, промисловість, будівництво,

транспорт і зв'язок, торгівля та громадське харчування, житлово-комунальне господарство, охорона здоров'я, освіта, культура тощо). Суб'єктами галузевого управління є Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, а також галузеві міністерства та відомства, наприклад Міністерство охорони здоров'я, Міністерство аграрної політики, Міністерство палива та енергетики тощо. Основними завданнями міністерств є забезпечення формування та реалізації державної політики в певній галузі, виконання програм Кабінету Міністрів щодо розвитку галузі, вироблення і проведення в життя галузевих програм.

Особливості об'єктів управління зумовлюють необхідність використання специфічних підходів щодо керування, наприклад добуванням корисних копалин, виробництвом харчових продуктів та напоїв, поліграфічною діяльністю, виробництвом та розподіленням електроенергії, газу та води, вищою освітою тощо. Державне **У.г.** здійснюється також через територіальні підрозділи центральних органів виконавчої влади та місцеві державні адміністрації, які розробляють та виконують програми соціально-економічного розвитку територій, забезпечують ефективне використання ресурсів.

В умовах ринкової економіки та існування масштабного недержавного сектору **У.г.** переважно спирається на здійснення таких функцій, як прогнозування, регулювання та контроль через інформацію, що подається підприємствами та організаціями до статистичних управлінь.

Шляхи підвищення ефективності державного управління галузями достатньо глибоко опрацьовані багатьма науковцями, які є фахівцями в різних сферах народного господарства.

© Мельтюхова Н.М., Коротич О.Б.

УПРАВЛІННЯ ЗА ВІДХИЛЕННЯМИ – технологія управління, за якої незначні відхилення не вимагають коригування управлінського процесу й можливе їх подолання силами самих виконавців. Втручання керівника відбувається лише за значної величини відхилень.

© Бакуменко В.Д.

УПРАВЛІННЯ ДИСИПАТИВНЕ (англ. – розсіювання) – управління відкритими сис-

темами на основі обміну з навколишнім середовищем речовиною, енергією, інформацією.
© Сурмін Ю.П.

УПРАВЛІННЯ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ (англ. *management by results*) – технологія управління, яка полягає в тому, що залежно від ступеня досягнення запланованих результатів на попередній фазі відбувається уточнення наступних управлінських дій. У державний сектор ця технологія прийшла із приватного сектору. Великобританія використовує досить короткі і ємні визначення: “Управління за результатами складається із чотирьох циклів: планування (розміщення пріоритетів і планування з метою оптимізації), виконання (допомога в досягненні кращих результатів), оцінка (оцінка результатів/ефекту діяльності), перегляд (внесення коректив відповідно до результатів)”. Комісія з національного аудиту (Австралія) використовує наступне визначення: “**Уз.р.** – це вміння робити те, що потрібно, так, як потрібно. Містить у собі три основні стадії: планування, виконання, а також оцінка (порівняння досягнутого з тим, що було заплановано)”.

У публічному управлінні – концепція **Уз.р.**, що є складовою “нового публічного менеджменту”, робить наголос на зосередженості на соціально-визначеному результаті, відповідальності за його досягнення та контролюваності з боку споживачів. Основними складовими концепції **Уз.р.** є: стратегічні підходи до управління та всеохопне управління на основі якості (TQM). Базові поняття концепції **Уз.р.** – результат та успішність діяльності. В аспекті даної концепції під діяльністю розуміють переважно процеси вироблення й надання публічних (адміністративних, управлінських, соціальних, житлово-комунальних) послуг; під результатом – проміжні та кінцеві продукти й наслідки діяльності.

© Молоканова В.М., Маматова Т.В.

УПРАВЛІННЯ ЗА ЦІЛЯМИ (англ. *management by objectives*) – систематичний та організований підхід, що дає змогу менеджменту сфокусуватися на досягненні цілей і домагатися найкращого результату за допомогою доступних ресурсів. Цей підхід базується на чіткій постановці завдання та мотивації персоналу. Цілі та завдання вис-

тавляються за принципом SMART: *Specific* – специфічні для організації/підрозділу/співробітника; *Measurable* – вимірні (визначити метрики для підрахунку продуктивності); *Achievable* – досяжні, реалістичні; *Result-oriented* – орієнтовані на результат, не на зусилля; *Time-based* – установлювати тимчасові вимоги для цілей. Цілей на кожному управлінському рівні не має бути багато. Оптимальною кількістю вважається 3-5 основних цілей.

© Молоканова В.М.

УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ – діяльність органів державної влади, спрямована на планування, організацію та мотивацію раціонального використання земель, здійснення державного контролю за використанням земель, охорони земель, їх моніторингу, а також регулювання земельних відносин.

Державна система **Уз.р.** має чотири рівні: національний, регіональний, базовий, локальний. Кожний рівень має такі форми: законодавчу, виконавчу, науково-інформаційну, методичне забезпечення. Основними аспектами системи **Уз.р.** є: адміністративно-територіальний розподіл земель, правовий, економічний, технологічний, екологічний аспекти.

Уз.р. визначається характером розвитку земельних відносин, тобто відображає потреби на певному етапі його розвитку. Таким чином, **Уз.р.** слід розглядати як систему взаємозв'язаних правових, техніко-економічних, організаційно-господарських заходів держави, спрямованих на регулювання земельних відносин, організацію раціонального еколого-безпечного використання та охорони земель в інтересах усього суспільства. Основою здійснення всіх заходів є вивчення і картографування земельних ресурсів, ведення державного земельного кадастру, проведення землевпорядкування, здійснення державного контролю за використанням земель та їх моніторингу, справедливе вирішення земельних спорів тощо.

Особливість **Уз.р.** полягає в тому, що наслідки цієї діяльності спостерігаються у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Використання земельних ресурсів може спричиняти погіршення стану навколишнього середовища і, як наслідок, зміну демографічних показників на певній території. Це

також визначає обов'язковість **У.з.р.** як системи. Метою **У.з.р.** може бути досягнення найбільш ефективного використання землі.

© Латинін М.А.

УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ (англ. *Change Management*) – розділ теорії та практики управління соціально-економічними системами, що вивчає вплив керуючої системи на об'єкт управління у зв'язку зі змінами у внутрішньому і зовнішньому середовищі. Основними видами змін є: збільшення, зменшення, перетворення, розвиток, інновації. Залежно від темпу змін розрізняють чотири типи систем управління: 1) управління на основі контролю за виконанням (постфактум); 2) управління на основі екстраполяції минулого; 3) управління на основі передбачення змін; 4) управління на основі гнучких негайних рішень. Інструментами ефективного управління організаційними змінами є: системний аналіз, управління проектами, управління людськими ресурсами. Інструментарій також може бути представлений у вигляді комплексних або ситуативних моделей організаційних змін.

© Копитько О.О.

УПРАВЛІННЯ ЗНАННЯМИ (менеджмент знань) – систематичний процес ідентифікації, використання і передавання знань, які люди можуть створювати, вдосконалювати і використовувати. **У.з.** також ототожнюють з терміном “менеджмент знань”, розглядаючи його як відносно самостійний вид менеджменту, хоч він може (і повинен) застосовуватися в усіх різновидах менеджменту. Термін **У.з.** широко використовується в науковій літературі та в практиці роботи багатьох організацій.

© Бакуменко В.Д.

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНЕ (англ. *innovation management*) – один із напрямів сучасного менеджменту, що вивчає інноваційну діяльність в організаціях. Переклад поняття з англійської означає “управління введенням новачків”. Префікс “in” означає в буквальному розумінні “введення нового”, тобто використання новачків в управлінській діяльності. Під новачією розуміється новий порядок, новий звичай, новий метод, винахід, нове явище. Австрійський учений І.Шумпетер трактує інновацію як нову нау-

ково-організаційну комбінацію виробничих факторів, мотивовану підприємницьким духом. За змістом та внутрішньою структурою виділяють інновації технічні, економічні, організаційні, управлінські та ін. Процес виведення новачків на ринок прийнято називати процесом комерціалізації. Комерційний аспект позиціонує **У.і.** як економічну необхідність, усвідомлену через потреби ринку. Період часу між появою новачків та її виведенням на ринок називається інноваційним лагом.

© Молоканова В.М.

УПРАВЛІННЯ КОНФЛІКТОМ – цілеспрямований вплив на процес конфлікту, що забезпечує переведення конфлікту в раціональне русло діяльності людей; осмислене реагування на конфліктну поведінку соціальних суб'єктів з метою досягнення бажаних результатів; обмеження загострення суперечностей рамками конструктивного втручання у конфліктний процес.

Завдяки існуючим методикам впливу конфлікт можна не тільки попередити, припинити або розв'язати, а й дати виникнути новому конфліктові, якщо є необхідність стимулювання певних сил суспільства. Однак частіше за все методи **У.к.** використовуються для його спрямування в потрібне русло, запобігаючи виникненню деструктивних наслідків.

У.к. включає такі елементи: прогнозування конфліктів, попередження одних і стимулювання інших, припинення і придушення, регулювання і розв'язання. **У.к.** стає можливим за наявності певних умов, таких як: об'єктивне розуміння конфлікту як реальності, визнання можливості активного впливу на конфлікт і перетворення його у фактор саморегуляції системи, наявність матеріальних, політичних і духовних ресурсів, правової основи управління, здатності суспільних суб'єктів до узгодження своїх позицій та інтересів, поглядів, орієнтацій і вподобань. Суттєвою умовою **У.к.** є визнання можливості активного впливу на нього. Це виключає ставлення до конфлікту як до фатально неминучого явища, що стихійно виникає і стихійно розвивається, а стимулює пошук шляхів і методів свідомого впливу на конфліктну ситуацію.

У.к. здійснюється як на рівні держави, так і на рівні громадянського суспільства у формі легалізації й легітимації конфліктів, їх інсти-

туалізації, “каналізації” й раціоналізації. Так, легалізація й легітимація конфліктів означає визнання їх органами влади й громадськістю, інтегрування конфліктів у систему державного й публічного управління, а інституалізація передбачає створення системи організацій з **У.к.** Ця ж система є засобом їх “каналізації”, тобто функціонування в межах існуючого правового й суспільного порядку. Кожен із указаних елементів управління сприяє перетворенню стихійних форм конфліктів у суспільно свідомі.

Якщо система державної влади й управління забезпечує офіційний, публічний вплив на конфлікти, формально-правове їх регулювання і розв’язання, то інститути громадянського суспільства є засобами неформального впливу щодо управління ними.

© Діуліна В.В.

УПРАВЛІННЯ КРЕАТИВНЕ – управління, що будується на творчих підходах до управління, на вирішенні нестандартних завдань, передбачає використання синергетики, інноваційних, адаптивних і проектних підходів.

© Сурмін Ю.П.

УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОМ – процес, що складається з аналізу ринкових можливостей, відбору цільових ринків, розробки комплексу маркетингових заходів і втілення їх у життя.

© Бакуменко В.Д.

УПРАВЛІННЯ МУЛЬТИПЛІКАЦІЙНЕ – передбачає виявлення критичних вузлів системи (точок біфуркації) та здійснення управлінських впливів щодо забезпечення синергетичного ефекту в цих точках.

© Сурмін Ю.П.

УПРАВЛІННЯ ОПЕРАЦІОНАЛЬНЕ – базується на поділі діяльності системи на операції, побудові мережевої операціональної моделі та її оптимізації відповідно до бажаного результату її діяльності.

© Сурмін Ю.П.

УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ – цілеспрямована скоординована діяльність керівників та фахівців щодо формування та ефективного використання сукупного трудового потенціалу, яке включає розробку концепції

і стратегії кадрової політики, принципів і методів, формування системи управління персоналом.

Формування науки про **У.п.** почалося разом з формуванням теорії управління як науки на початку ХХ ст. У кінці ХІХ ст. управління організацією і її персоналом не розділялось. Сучасний науковий напрям “**У.п.**” формується на перетині наук: теорії і організації управління, психології, соціології, конфліктології, етики, економіки права, трудового права, політології та ін.

Концепція **У.п.** включає: розробку методології **У.п.**, формування системи **У.п.** і розробку технології **У.п.** **У.п.** виконує широкий спектр функцій щодо: найму та звільнення працівників, планування, забезпечення організації персоналом, мотивації їх роботи, управління конфліктами і стресами, забезпечення безпеки персоналу, ділової оцінки працівників, їх навчання, підвищення кваліфікації і перепідготовки, управління процесом кар’єрного просування по службі, оцінки результативності праці керівників і спеціалістів, аудиту діяльності персоналу.

У.п. передбачає інформаційне, технічне, нормативно-методичне, документаційне і правове забезпечення системи управління персоналом.

© Дроб’язко Л.В.

УПРАВЛІННЯ ПОЛІТИЧНИМ РИЗИКОМ – можливість в управлінській діяльності використовувати різні підходи, процеси та заходи для зведення до мінімуму або повної нейтралізації негативних наслідків політичних подій, що відбулися чи прогнозуються. **У.п.р.** передбачає неперервний процес оцінювання існуючих політичних ризиків та прогнозування нових загроз. **У.п.р.** базується на принципах *максимізації, мінімізації, адекватності реакції та прийняття*. *Принцип максимізації* передбачає прагнення до найбільш повного охоплення можливих сфер виникнення ризиків. *Принцип мінімізації* означає прагнення організації звести до мінімуму кількість можливих ризиків та ступінь їх впливу на свою діяльність. *Принцип адекватності реакції* передбачає своєчасну та відповідну реакцію на посилення ризику. Сутність *принципу прийняття* полягає в усвідомленому рішенні організації працювати в умовах ризику.

© Кальниш Ю.Г.

УПРАВЛІННЯ ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВЕ – передбачає визначення сукупності цілей системи, програми її досягнення, поетапне порівняння стану системи з бажаною метою та здійснення управлінських впливів відповідно до програми.

© Сурмін Ю.П.

УПРАВЛІННЯ ПРОЕКТАМИ (англ. *project management*) – розділ теорії управління соціально-економічними системами, що вивчає методи, форми, засоби найбільш ефективного і раціонального управління змінами. Основу проектного підходу в управлінні становить погляд на проект як на керовану зміну початкового стану будь-якої системи (наприклад регіону, території, галузі, організації чи підприємства), пов'язану з витратою часу й ресурсів. Проект являє собою унікальний комплекс науково-дослідних, проектно-конструкторських, соціально-економічних, організаційно-господарських та інших взаємопов'язаних заходів, що забезпечує досягнення визначених цілей в умовах часових та ресурсних обмежень. **У.п.** передбачає створення ефективної системи управління діяльністю, що спрямована на досягнення кінцевих результатів проекту відносно складу й обсягу робіт, вартості, часу, якості та задоволеності його учасників.

© Копитько О.О.

УПРАВЛІННЯ РИЗИКОМ – вид управління, заснований на врахуванні можливих відхилень від запланованих результатів діяльності внаслідок різноманітних причин, пов'язаних з особливостями прояву суб'єктивного фактора. В узагальненому вигляді **У.р.** передбачає таку послідовність дій: розробку політики у сфері управління ризиком; аналіз ризикових ситуацій, виявлення чинників ризику, оцінку їх можливих рівнів, передбачення поведінки суб'єктів управління в цій ситуації, розробку альтернативних варіантів рішення і вибір найбільш прийнятного і правомірного з них; визначення доступних шляхів і засобів мінімізації ризику; планування і підготовку заходів з нейтралізації або компенсації можливих негативних наслідків ризикових рішень.

© Михненко А.М., Мартиненко В.Ф.

УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ – свідомий організуючий вплив на систему з метою за-

безпечення її функціонування, збереження її якості в умовах змін навколишнього середовища або для виконання певної програми, спрямованої на досягнення визначеної мети. **У.с.** являє собою систему із двох підсистем: суб'єкта управління та об'єкта управління. Зазначені підсистеми, у свою чергу, є системними утвореннями.

© Сурмін Ю.П.

УПРАВЛІННЯ СЛУЖБОВОЮ КАР'ЄРОЮ – заходи, що проводяться кадровою службою організації з планування, організації, мотивації і контролю службового зростання працівника виходячи з цілей, потреб і можливостей його та організації. Заходи з **У.с.к.** підвищують відданість працівника інтересам організації, продуктивність праці, зменшують плинність кадрів і більш повно розкривають здібності людини.

© Михненко А.М.

УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ – управління взаємно погодженими програмами (проектами) розвитку економічної та соціальної сфер життєдіяльності, що пов'язані за ресурсами, термінами відповідно до прийнятих населенням пріоритетів, а також прийнятих до виконання на основі договорів або згідно із законами та регіональними програмами розвитку. За цього підходу управління розглядається в широкому розумінні як сукупність розпоряджень, вказівок, регулюючих дій з метою досягнення даною організацією поставлених перед нею цілей. У свою чергу, соціальний розвиток це – сукупність економічних, соціальних, політичних, духовних процесів, що розгортаються в суспільстві, а економічний розвиток – це структурна перебудова економіки відповідно до потреб технологічного і соціального прогресу. Яким би безперервним не здавався процес розвитку і управління розвитком, загальною принциповою особливістю процесу **У.с.-е.р.** є його циклічність.

© Михненко А.М., Близнюк В.В.

УПРАВЛІННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНЕ (англ. *territorial management*) – тип управлінської діяльності, за якого об'єктом управління виступають не окрема галузь виробництва, виробничий комплекс чи сфера суспільного життя, а певна територія, тобто має місце не

безпосереднє управління об'єктом, а справляється відповідний вплив на суспільні процеси, що відбуваються в межах певного територіального сегмента. За такого підходу територія виступає як інтегральний ресурс, зокрема земельний, як просторовий базис життєдіяльності, як місце залягання корисних копалин (мінеральних ресурсів), що забезпечує комплексний розвиток об'єкта управління, надає можливість поєднати відомчо-галузеві інтереси та інтереси кожної конкретної території, реалізувати загальнодержавні, регіональні та місцеві цілі розвитку. **У.т.** можна визначити як горизонтальний різновид управління, за яким домінуючими є партнерські відносини між суб'єктами управлінської діяльності, що відповідає сучасній тенденції до децентралізації управління, деконцентрації влади та демократизації публічного адміністрування.

© Павлов О.І.

УПРАВЛІННЯ ТРУДОВИМИ РЕСУРСАМИ (англ. *Management labour resources*):

1) система впливу на процеси формування, розподілу, використання, збереження і відтворення ресурсів праці відповідно до поточних і стратегічних цілей соціально-економічної політики держави; 2) свідомий і цілеспрямований вплив суспільства на процеси функціонування трудових ресурсів, здійснюваний на основі урахування притаманних їм закономірностей і тенденцій з метою забезпечення сприятливих умов для формування і розвитку трудового потенціалу, раціонального використання, збереження, відновлення та розвитку трудових ресурсів, належного рівня соціального захисту людини у сфері праці.

© Петроє О.М.

УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ – вид управління, який передбачає встановлення стандартів якості діяльності, здійснення системного ефективного й одночасно не надмірного контролю, запровадження наукових підходів, методів мотивації та оцінювання. **У.я.** є одним із базових принципів сучасного управління, безпосередньо спрямованим на підвищення ефективності та результативності управлінських рішень.

© Бакуменко В.Д.

УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ (англ. *quality*

management in the system of government service) – цілісна система, що має концепцію, методологію і термінологію, становить самостійний науковий напрям, який сформувався в рамках загального управління. Під якістю розуміють сукупність властивостей і характеристик управлінських рішень (нормативно-правових документів) та послуг, під забезпеченням якості – формування необхідних характеристик нормативно-правових документів при їх створенні і наданні послуг, а під управлінням якістю – вплив на процес функціонування органу державного управління (у тому числі і на створення нормативно-правових документів і надання послуг) з метою забезпечення якості управління. Проблема впровадження систем управління якістю в органах виконавчої влади в контексті сучасного управління пройшла ряд етапів у своєму розвитку. Етап зародження окремих елементів управління якістю в загальному процесі управління змінився етапом інтеграції, комплексним, системним підходом до управління якістю. Переваги комплексного управління якістю сприяли розробці спочатку національних, а потім і міжнародних стандартів *ISO 9001:2000* зі створення систем якості, що стали широко впроваджуватися на підприємствах та в установах. Упровадження стандартів якості в діяльність державної служби України – нове багатоаспектне завдання. Програму його практичного вирішення затверджено постановою Кабінету Міністрів України про запровадження системи управління якістю відповідно до міжнародних стандартів *ISO* серії *9000* в органах виконавчої влади України. Подальший розвиток процесу **У.я.с.д.с.** на сучасному етапі залежить від подальшого вдосконалення теоретичної бази (концепції, методології і термінології у сфері якості із застосуванням різних підходів до управління якістю, відомих у науці управління) та методичного забезпечення вдосконалення цього процесу в даній системі.

© Пахомова Т.І.

УПРАВЛІНСЬКА ІНФОРМАЦІЯ – частина соціальної інформації, яка виділена з її загального масиву за критерієм використання в управлінській діяльності (управлінському процесі, управлінських відносинах). **У.і.** поширюється у формі політичних заяв і рішень, нормативно-правових і організацій-

но-розпорядчих актів, задокументованих чи публічно оголошених відомостей про події та явища, що відбуваються в суспільстві. **Уі.** має відповідати вимогам актуальності, достовірності та автентичності.

© Бакуменко В.Д.

УПРАВЛІНСЬКА КУЛЬТУРА – частина загальної культури суспільства, що розглядається як єдність управлінських знань, цінностей, управлінських та організаційних відносин на певному етапі розвитку суспільства, управлінської діяльності. Виділяються такі елементи **У.к.**: управлінські знання (теорії управління, відповідна свідомість, настрій); суспільні відносини, насамперед управлінські та організаційні, в яких матеріалізуються знання, норми, цінності суспільства і в процесі соціалізації особистості стають надбанням культури кожного; управлінська діяльність, яка має творчий характер і дає змогу трансформувати норми й цінності суспільства в мотиви особистої поведінки, у стійкі риси особистості, формувати саму особистість як самостійний суб'єкт управління.

© Макаренко Е.М., Штика Л.Г.

УПРАВЛІНСЬКА ПОСЛУГА – різновид державних послуг, що відображає зміст функціональної діяльності державного органу стосовно формування і реалізації державної політики з регулювання певного сектору економіки чи соціального життя (наприклад розробка державної політики підтримки підприємництва, стратегії розвитку територіальної громади, системи електронного уряду і т.ін.).

© Шаров Ю.П.

УПРАВЛІНСЬКИЙ ВПЛИВ – суспільна потреба, інтерес і мета в управлінні, які усвідомлені суб'єктом управління, юридично і нормативно визначені та практично здійснені в його рішеннях і діях, спрямованих на об'єкт управління (за Г.Атаманчуком). **У.в.** справляється у соціальній системі та передбачає вплив суб'єкта управління на об'єкт управління з метою його переведення у новий бажаний стан. Такі впливи дуже різноманітні за своєю природою, спрямованістю, термінами та ступенем впливу на системи, наприклад ідеї, концепції, технологічні послідовності дій, інші способи реалізації управлінських рішень. Вони можуть приводити до зміни організації об'єкта

управління, суб'єкта і навіть усієї системи управління (структури та функцій). Як приклад можна розглядати вплив нових ідей та концепцій. Можна вважати, що **У.в.** є похідними відносно управлінських рішень та являють собою форму їх прояву (відображення). Вектор **У.в.** може мати більшу розмірність, ніж вектор управлінських рішень, що здебільшого і спостерігається в соціальних системах. Управлінське рішення і відповідні **У.в.** покликані спонукати до дій та/або подій в об'єкті управління, які спрямовані на зміну ситуації в навколишньому середовищі в очікуваному суб'єктом управління напрямі. Вектор **У.в.** суб'єкта управління, як правило, має дві складові, а саме зовнішній вектор **У.в.**, спрямований на інші соціальні системи (організації), та внутрішній вектор **У.в.**, що спрямований на об'єкт управління даної соціальної системи. Крім **У.в.** суб'єкта управління, на об'єкт управління даної соціальної системи також можуть впливати **У.в.** інших соціальних систем (організацій) – всіх або їх частини. Такі впливи можуть мати характер потоків ресурсів (матеріальних, енергетичних, кадрових, інформаційних, фінансових тощо), ідей (інноваційні впливи), технологій.

© Бакуменко В.Д.

УПРАВЛІНСЬКІ ВІДНОСИНИ – особливий вид суспільних відносин, які складаються в процесі суспільного управління між його суб'єктами і об'єктами. Ці відносини можуть бути суб'єкт-суб'єктними, суб'єкт-об'єктними (прямий зв'язок у циклах управління) та об'єкт-суб'єктними (зворотний зв'язок у циклах управління).

© Бакуменко В.Д.

УПРАВЛІНСЬКІ ПАТОЛОГІЇ – недоліки в управлінні, що набули хронічного характеру. Термін "**У.п.**" використано російським ученим М.Пригожиным для позначення певного класу феноменів, що стійко відтворюються та проявляються в різних поколіннях керівників. Поширеною **У.п.** є розрив між рішеннями та їх виконанням. Причина цього полягає як у низькій виконавській дисципліні, так і в недоліках самих рішень, причому вплив на невиконання рішень розподіляється між ними приблизно порівну. Для боротьби з цим явищем необхідний ретельний аналіз можливостей і труднощів реалі-

зації рішень, співвідношення сил, що сприяють і протистоять йому, імовірність ризику, можливої зміни умов ще на стадії їх підготовки та прийняття рішення. Взагалі, щоб не отримати ефекту інверсії, тобто стану, коли результат управлінського впливу виявляється протилежним меті, необхідні багатоваріантна розробка рішень та вибір з них альтернативи, що найбільше задовольняє цілі та умови реалізації. Здійсненість управлінського рішення є найважливішим показником керованості програми і проєктів. Часто робиться спроба створювати організацію або підрозділ для управління програмами. Але слід пам'ятати, що в організацій свої цілі та існують межі між ними, які тільки ускладнюють справу та призводять до зайвих узгоджень. Саме функції організації повинні визначати її структуру, а не навпаки. Тобто структура необхідна тільки тією мірою та в тому вигляді, в яких вона найкраще забезпечує виконання визначених для організації функцій. Шлях запобігання такій патології – це уникнення зайвих структурних рішень щодо організаційних проблем та завдань. Треба намагатися завжди, якщо це можливо, замість структур створювати механізми реалізації. Наведемо деякі інші феномени, які є найбільш поширеними або суттєвими за впливом і негативними наслідками. Серед них такі: зростання без розвитку як наслідок нездатності до змін, неприйняття очікуваних нововведень або невміння їх здійснювати; превалювання процедур та особистісного розуміння справи над цілями (найгірший прояв бюрократії); використання ресурсів організації у власних, корисливих цілях; невідповідність займаним посадам, інакше кажучи, неспроможність осіб виконувати доручені їм функції; формування рішень відповідно до очікувань вищестоящих керівників або певних сил (лобіювання у гіршому розумінні); прийняття рішень-антонімів типу “об’єднати – роз’єднати”, “централізувати – децентралізувати”; маніпулювання фактами, їх фільтрація залежно від ситуації і особистих потреб та інтересів; імітація раціонального аналізу, за яким приховуються хибні підходи та помилки в управлінні; втрата керованості внаслідок погіршення відносин з підлеглими, надмірної їх чисельності; перевантаження їх великим обсягом завдань та інформації; слабка вмотивованість праці персоналу; по-

силення розбіжностей між формальною та неформальною структурами організації; виникнення конфліктів; дублювання існуючого організаційного порядку в наказах, розпорядженнях, інструкціях, тобто фактично віднесення до обов’язкових тільки тих із них, що підкріплюються нагадуванням; відчуження працівників від прийняття та реалізації рішень, відсутність в їхній діяльності творчості; прийняття рішення, доручення всупереч заведеному організаційному порядку без залучення нижчестоящих керівників, тобто неповне використання наявного управлінського ресурсу; концентрація уваги в роботі керівників з підлеглими на оцінці недоліків, а не досягнень; фактор емоційного впливу на рішення, небажання визнавати власні помилки. Позбавлення від зазначених вище недоліків є одним із головних завдань реформування існуючої системи державного управління.

© Сурмін Ю.П.

УПРАВЛІНСЬКІ РЕВОЛЮЦІЇ – поворотні моменти в теорії та практиці управління. Історія світового суспільного управління нараховує кілька **У.р.** Перша **У.р.** призвела до виникнення влади жерців і зародження писемності внаслідок ділового спілкування і калькуляції. Друга революція, пов’язана з ім’ям вавилонського царя Хаммурапі, дала зразки суто світського аристократичного стилю управління. Основним підсумком третьої революції в управлінні, що відносять за часом до царювання єгипетського фараона Навуходоносора II, стало об’єднання державних планових методів регулювання з виробничою діяльністю. Четверта революція збіглася із зародженням капіталізму та початком індустріального прогресу європейської цивілізації. Індустріальна революція довела, що суто управлінські функції не менш важливі, ніж фінансові або технічні. П’ята **У.р.** знаменувала прихід нової соціальної сили професійних менеджерів, класу керівників, який став панівним у сфері управління матеріальним і духовним виробництвом. Наведені **У.р.** відповідають основним історичним віхам зміни культур і соціальних станів: влада жерців поступово витісняється пануванням військової і цивільної аристократії, а зміну якій прийшли заповзятливі буржуа, а останніх на історичній арені змінили наймані працівники, або “пролетарі управління”, після

чого соціально-управлінський цикл почався знов, але на якісно іншому рівні.

© Сурмін Ю.П.

УПРАВЛІНСЬКІ ТЕХНОЛОГІЇ – сукупність методів та процесів управління, а також науковий опис способів управлінської діяльності, у тому числі управлінських рішень для досягнення цілей організації. **У.т.** розвиваються шляхом типізації управлінських ситуацій, виділення найбільш характерних процедур і операцій. Можна класифікувати **У.т.** за основними управлінськими функціями, а саме: технології планування, організації, мотивації, контролю, комунікації, прийняття рішень. **У.т.** є різновидом соціальних технологій. У сучасному державному управлінні переважно використовуються програмно-цільові **У.т.** і технології процесного управління за результатами шляхом постійних вказівок та перевірок і на базі штучного інтелекту (системи підтримки рішень). Серед актуальних напрямів удосконалення **У.т.** державного управління такі: забезпечення належної організованості, необхідної регламентації та ефективності розвитку міжгалузевих, міжтериторіальних, проблемних цільових програм різного рівня; розроблення в межах державного апарату науково обґрунтованих технологій підготовки, прийняття і реалізації управлінських рішень; розвиток технологій для організаційних форм управлінської діяльності; розроблення технологій зворотних зв'язків управлінських процесів.

© Сурмін Ю.П.

УРБАНІЗАЦІЯ – демографічний процес переміщення людей до міст, унаслідок чого відбувається зростання чисельності міського населення, поширення міського способу й стилю життя на все суспільство. Серед ознак **У.** виділяють такі показники, як частка міського населення, густота та ступінь рівномірності розміщення міст у країні; число та рівномірність розміщення великих міст, транспортна та інша доступність неурбанізованого населення до великих міст та ін. Більшість дослідників упевнені, що **У.** – це незворотний всесвітній процес, який тільки-но набирає сили, і апогей його ще попереду.

© Борисевич С.О.,
Месюк М.П.

УРОЧИСТА ДЕКЛАРАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (Штутгартська) була прийнята 19 червня 1983 р. на саміті в Штутгарті керівниками десяти держав і урядів ЄС. У цьому документі розглядаються масштаби реалізації потенціалу установ ЄС та можливості щодо подальшої координації їх діяльності, а також висловлюється бажання щодо подальшого поступу на шляху до політичного союзу. На основі усвідомлення спільної долі європейських країн, а також бажаючи засвідчити європейську ідентичність, учасники саміту підтвердили в Декларації своє зобов'язання подальшого руху у напрямі тісного союзу народів та держав-учасниць Європейського Співтовариства. Серед інших проблем Декларація торкається питання щодо складу, діяльності і ролі Європейської ради в розвитку європейської інтеграції.

© Ратушний С.М.

УРЯД (англ. *government* – керування, правління; фр. *gouvernement* – управління) – вищий орган у системі виконавчої влади держави, підпорядкований парламенту і главі держави, який безпосередньо та через міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади здійснює державне управління суспільними справами, втілює в життя рішення законодавчої влади та забезпечує дотримання встановлених у державі законів, наділений для цього політичною виконавчою владою. **У.** є колегіальним органом, що здійснює свої повноваження шляхом прийняття рішень на засіданнях. Колегіальний характер **У.** відображають їх назви: “Кабінет Міністрів”, “Рада Міністрів”, “Державна Рада”, “Федеральна Рада” тощо. Порядок формування **У.** залежить від форми державного правління. У країнах з парламентськими і змішаними формами правління застосовується парламентський спосіб формування **У.**, за якого парламент безпосередньо здійснює ті чи інші процедури. Процедури формування **У.** передбачають спільні дії законодавчого органу і глави держави, хоча характер і послідовність їх дій бувають різними. За своїм політичним складом він може бути однопартійним, коаліційним і безпартійним. Позапарламентський спосіб формування **У.** застосовується у президентських республіках, де він формується президентом, а роль парламенту при цьому є незначною.

У парламентських республіках члени **У.** є одночасно і депутатами парламенту. У президентських республіках та республіках зі змішаною формою державного правління діє принцип несумісності посади міністра і депутатського мандата. Основними функціями **У.** є такі: а) функція загального керівництва й управління справами в державі (розпорядча чи управлінська функція); б) функція виконання законів; в) нормотворча функція (для виконання законів **У.** від імені держави та з відповідними повноваженнями наділяється правом видавати власні підзаконні акти загального характеру); г) законотворча діяльність, яка на конституційному рівні фіксується як право законодавчої ініціативи; г) уряд не лише здійснює виконання законів, прийнятих парламентом, а й сам має право розробляти та реалізовувати різноманітні загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціально-культурного розвитку. В Україні це право Кабінету Міністрів України фіксується на конституційному рівні (п. 4 ст. 116 Конституції України).

© Малиновський В.Я.

УРЯДОВА КРИЗА – стан здійснення державно-владних повноважень урядом країни, коли він весь або його частина відходить від виконання узгодженої і схваленої парламентом програми дій. При цьому **У.к.** не зводиться до суто організаційних проблем, пов'язаних з виходом з уряду частини міністрів. Уряд фактично втрачає опору в суспільстві, у державному апараті і в парламенті, що означає втрату одночасно і соціальної, і політичної підтримки, ставить під питання його легітимність. **У.к.** частіше за все виникають у тих країнах, де уряди формуються на багатопартійній основі. Розбіжності між представленими в уряді партіями легко можуть викликати розриви існуючих домовленостей і вихід частини міністрів з уряду. Складні консультації з представленими в парламенті партіями не завжди здатні подолати кризу, що виникла саме тому, що введення до складу уряду нових членів не звільняє останній від необхідності отримати вотум довір'я з боку парламентської більшості. У сучасній історії найбільш яскраві приклади прояву **У.к.** надає Італія, багатопартійна система якої зумовлює коаліційний склад уряду. Водночас часті **У.к.**

в цій країні, створюючи певні незручності і виборцям, і правлячій еліті, загалом не впливають на ставлення громадян до політичної системи в країні. В умовах президентської форми республіканського правління конфлікт законодавчої і виконавчої влади, яку втілює президент, може обернутися вотумом недовір'я президенту, що означатиме перестановку або відставку в його уряді, а можливо, і його власну відставку. І хоча процедура імпічменту, тобто звільнення президента з посади, ініціюється порівняно рідко і тільки в екстраординарних випадках, можливі непопулярні рішення і дії президента можуть налаштувати проти нього парламент і збільшити вірогідність звільнення його з посади.

© Варзар І.М.

УРЯДУВАННЯ РІВНІ – процес прийняття рішень та процес, яким ці рішення впроваджуються на міжнародному, національному, місцевому, корпоративному рівнях. Характер, масштабність та складність рішення визначають рівень урядування та склад суб'єктів, залучених до нього. Концепція демократичного урядування передбачає залучення до управління всіх соціальних інститутів: органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємницьких структур, інституцій громадянського суспільства. В Україні впроваджується концепція демократичного урядування, яка передбачає: формування гнучкої, стабільної та ефективної системи органів державної виконавчої влади; децентралізацію системи державного управління, розвиток партнерства з приватним сектором та багатоаспектної взаємодії з громадськими інституціями; впровадження електронного урядування; професіоналізацію державної служби. Досвід країн розвинутої демократії свідчить, що дієвість урядування досягається через набуття ним таких характеристик, як: участь, орієнтація на консенсус, відповідальність, прозорість, належне реагування, ефективність та результативність, рівність, відповідність принципу верховенства права.

© Васіна А.Ю.

УХВАЛЕННЯ РІШЕННЯ – поняття, тожне прийняттю рішення. Поширене в українських виданнях (див. *Функція прийняття рішень*).

© Бакуменко В.Д.

УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ – широкий спектр прямих і непрямих форм участі представників громадськості в прийнятті управлінських рішень. Зокрема, маємо такі форми **У.г.**, як членство в політичних партіях, групах тиску, консультативно-дорадчих органах. Це поняття ширше, ніж “участь громадян”. Прихильники активної участі представників громадськості взагалі та участі громадян зокрема наполягають на обопільній вигоді членів громадськості й урядовців. Головна вигода для громадськості – більша чутливість владних рішень до потреб і по-

бажань населення, окремих його верств і груп. **У.г.** сприяє цінному обміну інформацією між владою та громадянами, завдяки чому політики й державні службовці більше дізнаються про вплив своїх рішень, зокрема на людей та їх групи, погляди й інтереси яких могли б залишитися непоміченими. Окремим індивідам участь може дати істотну освітню соціальну користь. Відкритість до нових ідей та людей з різними цінностями розвиває у суспільстві дух більшої терпимості, чутливості до поглядів інших.

© *Михненко А.М., Соснін О.В.*

Ф

ФАКТ УПРАВЛІНСЬКИЙ – одинична суспільно значима подія або деяка сукупність однорідних подій, що є типовою для управлінської діяльності і характерною для певних управлінських процесів; причина, рушійна сила управлінського процесу, що потребує формулювання управлінського завдання або є наслідком управлінської діяльності. *Факт* – дійсна, невігадана подія, явище; твердо встановлене положення, засноване на досвіді, що служить для якого-небудь виключення, висновку, або є перевіркою якого-небудь припущення.

В онтологічному розумінні **Ф.у.** – це подія, що мала місце в певний час за певних умов незалежно від того, спостерігалася вона дослідником або іншими суб'єктами, що не були учасниками даних подій. У науковому (гносеологічному) контексті **Ф.у.** – це подія, описана в чітких поняттях із зазначенням специфіки управлінської ситуації, у якій вона мала місце. **Ф.у.** можуть бути дія, вчинки та характеристики поведінки людей і соціальних груп, продукти людської діяльності (матеріальні та духовні), вербальні дії, а також їх взаємозв'язки. Оскільки **Ф.у.** стає надбанням знання тільки завдяки його реєстрації, він визнається достовірним лише за умови досить обґрунтованого опису, що враховує всю його цілісність і зв'язки із суттєвими характеристиками управлінської ситуації.

Наукова обґрунтованість установлених **Ф.у.** залежить від світоглядної позиції дослідника (її реалістичності, прогресивності), об'єктивності управлінської теорії, у поняттях якої описуються факти, надійності методу і техніки реєстрації первинних даних і способів їх об'єднання в сукупні соціально-статистичні факти. Встановлення безсумнівних фактів забезпечується ретельно розробленою програмою соціологічного (соціального) дослідження, у якому визначаються його мета та уточнюються вихідні поняття (теоретико-практичні рамки виділення істотних

сторін описуваних явищ), чітко демонструються правила процедури реєстрації та узагальнення досліджуваних явищ. Визначення **Ф.у.** має наводитися з урахуванням вимог реалізації принципів відповідності буття визначеності.

Ф.у. є перевірена інформація стосовно управлінського процесу, яка характеризується тотожністю результатів при зверненні до одного і того самого об'єкта управління як одного, так і кількох суб'єктів управління за умови використання ними однакових правил звернення. **Ф.у.** повинні давати досліднику реальну можливість побудувати централізовану систему знань про об'єкт, в якій вони набувають статусу понять, слугують інструментарієм, користуючись якими і враховуючи специфіку яких суб'єкт управління взаємодіє з об'єктом управління.

© Козлов К.І.

ФАКТОРИ ВИБОРУ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – аспекти, що виникають у процесі управління у зв'язку з проблемою вибору подальших рішень та дій. Ступінь їх знання та адекватне реагування на них значною мірою є ознакою кваліфікації управління. *Серед основних факторів, що впливають на прийняття рішень, виокремлюють економічні, політичні, а також особисті інтереси суб'єкта прийняття рішення.* На думку відомого чеського вченого Й.Кхола, вибір рішення залежить насамперед від очікування (суб'єктивної вірогідності) та корисності (суб'єктивної корисності) мети. Аналіз кожної управлінської ситуації починається з так званої *центральної проблеми рішення*, сутність якої полягає в дилемі: вибрати новий чи продовжити існуючий, вибраний раніше, напрям дій. Вибір нового курсу, нової стратегії здебільшого пов'язаний зі значними потребами в ресурсах та створенням певних умов, передусім правових. *Для цілепокладання характерні такі основні факто-*

ри вибору: чітке виділення головної мети (місії); обміркована та обґрунтована структуризація цілей, тобто розкладання головної мети на підцілі, реалізація яких сприяє її досягненню, а також своєчасне виявлення побічних цілей, що відволікатимуть ресурси від досягнення головної мети. *При організації управлінської діяльності виділяють такі фактори вибору*, як максимальне скорочення її терміновості, надання їй, де це тільки можливо, характеру плановості з викремленням цілей, дій щодо їх досягнення, термінів, відповідальних осіб, необхідних або наявних ресурсів; забезпечення відповідності завдань управління можливостям їх виконавців; використання різноманітних форм і методів реалізації завдань залежно від ситуацій; підтримка управлінських рішень сучасними напрацюваннями науки управління та засобами інформатизації і комп'ютеризації; врахування факторів соціальної адаптації учасників управлінських процесів та ін. *При розробці організаційної структури основними факторами вибору є*: приведення структури у відповідність з визначеними функціями організації; чітке визначення ланцюгів підпорядкування з певними центрами прийняття рішень; раціональний розподіл компетенції по горизонталі та повноважень по вертикалі; вилучення зайвих ланцюгів з урахуванням рекомендацій щодо норм безпосереднього підпорядкування; встановлення чітких взаємозв'язків між центрами прийняття рішень. На особливу увагу заслуговують *фактори аналітичної і політичної доцільності* та їх співвідношення при прийнятті рішень. На практиці на рівні державного управління аналітична доцільність, як правило, поступається політичній доцільності. Це пов'язується з певними політичною та економічною програмами сил, що прийшли до влади. Серед факторів вибору доцільно відзначити також *фактор забезпечення визначеності*, який, зокрема, проявляється в поширеній схильності людей перетворювати припущення у факти, сумніви у впевненість та переглядати уявлення про ситуацію в бік задоволення потреби у визначеності, оскільки невизначеність ситуації не дає змоги приймати обґрунтовані, а тому й впевнені рішення. Найбільший потенціал невизначеності характерний для політичної, культурної та наукової діяльності. У сучасній теорії прийняття рі-

шень велика увага приділяється також такому фактору вибору, як *урахування ризику*. Найбільше він проявляється при оцінці ефективності та складності досягнення визначених цілей. За спостереженнями фахівців, величина ризику може бути головним фактором впливу на вибір альтернативних рішень. У практиці управління здебільшого через брак об'єктивної, аналітично обґрунтованої інформації ймовірність розвитку певних подій, оцінювання проблемної ситуації та реалізації відповідних рішень здійснює керівник виходячи з власного досвіду. Виявлення і дослідження факторів вибору є важливим напрямом підвищення ефективності управлінських рішень. Одним з основних його результатів, як і при дослідженні закономірностей, є визначення принципів здійснення управлінської діяльності та прийняття управлінських рішень.

© Бакуменко В.Д.

ФАШИЗМ (італ. *фашіо* – тісна спілка, гурт, похідне від лат. *фасція* – зв'язка різок, яку носили як символ влади римські ліктори). 1. Праворадикальний тоталітарний політичний рух в Італії в 1919-45 рр. Як і решта інших тоталітарних рухів того періоду (комунізм, націонал-соціалізм), виходив з рішучого заперечення цінностей індивідуальної свободи заради історичного колективу та відкидав будь-які моральні обмеження у своїй політиці. На відміну від нацизму (націонал-соціалізму) та комунізму виходив не з біологічних ("расових") або соціальних ("класових") підвалин цього колективу, а з його державно-політичної основи (див. *Етатизм*). 2. Сукупна назва праворадикальних політичних рухів у Європі протягом 1920-1940-х рр. Крім власне італійського фашизму (італійської фашистської партії) найбільш помітними представниками цього напрямку є "іспанська фаланга", рух "схрещені стріли" Ф.Салаші в Угорщині, "залізна гвардія" в Румунії тощо. У цьому контексті поширена назва "німецький фашизм" є скоріше пропагандистським штампом, ніж коректним з наукової точки зору визначенням – між нацистським і фашистськими рухами існували серйозні відмінності ідеологічного, політичного та організаційного характеру. 3. Тип тоталітарного суспільного устрою та політичного режиму, який панував в Італії протягом 1922-1943 рр. Відрізнявся від на-

цистської і комуністичної моделей значно більшою схильністю до політичного маневрування та компромісів, унаслідок чого певна частина панівних структур дототалітарного періоду збереглася та співіснувала з фашистською елітою.

© Бакаєв Ю.В.

ФЕДЕРАЛІЗМ – форма державного устрою, за якої держава утворюється як об'єднання певних територій (республік, штатів, земель, округів), що володіють певною юридичною та політичною самостійністю. Для неї характерний поділ сфер компетенції між центральними (федеральними) органами влади і органами влади її територіальних утворень (членів федерації).

© Бакуменко В.Д.

ФЕДЕРАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (ФРН) / Bundesakademie für öffentliche Verwaltung (BAkÖV) / Federal Academy of Public Administration.

Ф.а.д.у. є центральною міжміністерською установою з підвищення кваліфікації державних службовців усіх федеральних органів влади. Академія здійснює підвищення кваліфікації державних службовців, навчання новопризначених державних службовців, підвищення кваліфікації вищих керівних кадрів; надає консультативні послуги з підбору, оцінювання та кар'єрного просування персоналу. Основними цілями закладу є підвищення кваліфікації федеральних службовців, наукові дослідження, консультації.

Ф.а.д.у. підзвітна управлінню модернізації та організації публічної адміністрації, яке є структурним підрозділом Федерального міністерства внутрішніх справ та перебуває у віданні держсекретаря, уповноваженого федерального уряду з питань інформаційно-технічного забезпечення.

Академія здійснює розробку і впровадження спеціальних навчальних програм підготовки державних службовців федерального уряду для реалізації державних програм.

Академія підтримує зв'язки з університетами, приватними освітніми організаціями, міжнародними організаціями, органами влади.

Підвищення кваліфікації державних службовців здійснюється за чотирма основними напрямками: навчання після призначення (*Einführungsfortbildung*), навчання у зв'язку із змінами законодавчої і державної політи-

ки (*Anpassungsfortbildung*), підвищення кваліфікації для просування по службі (*Fürderungsfortbildung*), підвищення кваліфікації на проектну перспективу (*Projektfortbildung*). За змістом підвищення кваліфікації містить загальне фахове підвищення кваліфікації та підготовку до групи посад вищого рівня, ЄС та міжнародні компетенції, формування поведінки, лідерство, менеджмент людських ресурсів, електронне врядування. Керівництво призначається федеральним міністром внутрішніх справ.

До викладання залучаються фахівці з університетів, приватних консалтингових та тренінгових організацій, урядових та міжнародних організацій.

Слухачами Академії є державні службовці, працівники федерального уряду, місцевих урядів.

Піщенко Я.В.

ФЕДЕРАЦІЯ – союз кількох держав з метою утворення нової єдиної держави, у якому держави – суб'єкти **Ф.** зберігають певний суверенітет та значну частину своїх прав.

© Варзар І.М.

ФІЛОСОФІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – розділ теорії державного управління, що досліджує світоглядні, методологічні та аксіологічні засади і принципи державно-управлінської діяльності. Це також комплексна, міждисциплінарна галузь знань, яка вивчає зв'язок державного управління як з іншими видами суспільної діяльності, так і з ціннісно-смісловими вимірами життєдіяльності людини і суспільства. До компетенції **Ф.д.у.** входять також питання етики державної служби, культури та ідеології державно-управлінської діяльності, особистісні (екзистенційні) їх виміри. В останньому випадку державна служба та державне управління розглядаються не тільки як, відповідно, вид і сфера професійної діяльності, але і як покликання і спосіб самореалізації людини, відтворення її суспільної сутності та розвитку особистих творчих здібностей.

Історично **Ф.д.у.** виникає і розвивається в межах соціальної філософії, політології, юридичної науки (теорії держави і права, філософії права) тощо, обслуговуючи потреби як цих наук, так і формування теоретичного рівня світогляду (на відміну від буденного).

Тільки з виникненням науки державного управління як самостійної галузі знань **Ф.д.у.** трансформується у теоретичну форму світогляду, необхідну, насамперед, для управлінських кадрів вищої кваліфікації (тих, хто приймає рішення стратегічного характеру), а також стає складовою теорії і практики державного управління, у тому числі підготовки відповідних кадрів. **Ф.д.у.** є основа, квінтесенція управлінської культури, самосвідомлена форма сучасної державно-управлінської практики.

© Князєв В.М.

ФІНАНСИ ДЕРЖАВНІ – сукупність розподільно-перерозподільних відносин, що виникають у процесі формування і використання централізованих фондів грошових коштів, призначених для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій. Вони є важливим економічним інструментом втручання держави в процеси розширеного відтворення, розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту. Будучи об’єктивними за своєю суттю, **Ф.д.** значною мірою залежать від суб’єктивних дій політичних сил, що перебувають при владі. На ранніх етапах розвитку фінансової науки вони ототожнювалися з державним господарством і розглядалися як головний чинник економічного зростання й матеріального добробуту населення.

Їм притаманні певні ознаки:

- 1) фінансові відносини мають грошовий характер;
- 2) фінансові відносини мають розподільчий характер;
- 3) первісною сферою виникнення фінансових відносин є процеси первинного розподілу вартості на підприємствах, коли утворюються різні форми грошових доходів та нагромаджень;
- 4) розподіл та перерозподіл вартості за допомогою фінансів обов’язково супроводжується рухом грошових коштів, що набувають специфічної форми фінансових ресурсів;
- 5) використання фінансових ресурсів здійснюється в основному через грошові фонди цільового призначення.

Таким чином, під державними фінансами розуміється:

– центральна підсистема фінансової системи країни, через яку здійснюється вплив

держави на економічний та соціальний розвиток країни;

– сукупність економічних відносин, пов’язаних з первинним та вторинним розподілом ВВП з метою утворення грошових фондів, необхідних для виконання державою властивих їй функцій;

– сукупність фінансових інститутів, за допомогою яких держава здійснює свою фінансову діяльність.

Склад **Ф.д.** розглядається за ланками і рівнями органів державної влади й управління. Такими ланками **Ф.д.** є:

- бюджет держави;
- фонди цільового призначення;
- державний кредит;
- фінанси державного сектору.

За рівнями державні фінанси поділяються на загальнодержавні й місцеві.

Загальнодержавні фінанси призначені для забезпечення тих потреб суспільства, які мають загальнонаціональний характер і відображають інтереси держави загалом. Вони, з одного боку, формують фінансову базу вищих органів державної влади й управління, а з другого – у їхніх руках є інструментом впливу на соціально-економічний розвиток країни. Через загальнодержавні фінанси здійснюється територіальний перерозподіл ВВП з метою збалансованого розвитку окремих регіонів. З їх допомогою здійснюється також структурна політика, яка покликана забезпечити оптимальний галузевий розвиток країни.

Місцеві фінанси являють собою фінансову базу місцевих органів влади та управління. Вони забезпечують регіональні потреби у фінансових ресурсах та доходах, їх внутрішньотериторіальний перерозподіл. Основне призначення місцевих фінансів – забезпечення відносної фінансової незалежності й автономності регіональних адміністративних формувань (областей, районів) та поселень.

© Гончаренко М.В.

ФІНАНСОВО-КРЕДИТНІ РЕСУРСИ – грошові кошти підприємства, які є в його розпорядженні і призначені для здійснення поточних витрат і видатків щодо розширеного відтворення, платежів з усіх зобов’язань та стимулювання працівників. Фінансові ресурси також спрямовуються на розвиток і утримання об’єктів невиробничої сфери, споживання, нагромадження, створення резервних фондів тощо.

Формування фінансових ресурсів здійснюється за рахунок різних джерел фінансування. Розрізняють дві групи джерел фінансування: власні кошти (внутрішнє фінансування); залучені кошти (зовнішнє фінансування). Внутрішнім називається фінансування, якщо воно здійснюється за рахунок коштів, одержаних від діяльності підприємства (прибуток, амортизаційні суми, грошові кошти, одержані від продажу майна, стійкі пасиви). Початкове формування фінансових ресурсів відбувається під час створення підприємства за рахунок статутного капіталу. Статутний капітал – це майно підприємства, створене за рахунок внесків засновників і величина якого регулюється законодавством.

Зовнішнє фінансування – це кошти, не пов'язані з діяльністю підприємства. До них належать:

1) кошти, які мобілізуються на фінансовому ринку: продаж акцій, облігацій; кредит; операції з валютою та дорогоцінними металами; проценти і дивіденди за цінними паперами інших емітентів;

2) кошти, які підприємство одержує в порядку перерозподілу: державні бюджетні субсидії; страхові відшкодування; фінансові ресурси, що надходять від галузевих структур, асоціацій, концернів.

Важливою формою фінансування є кредит, тобто надання відповідних грошових сум у борг на певний час за відповідну плату (проценти). За рахунок кредитів розширюються фінансові можливості підприємства, проте виникає ризик, пов'язаний з необхідністю повернення боргів і сплати процентів за кредит. Тому підприємству слід дотримуватись оптимального співвідношення між власним капіталом і кредитами. Крім грошових кредитів, підприємство може використовувати майновий кредит, тобто передачу в борг нерухомості або інших матеріальних цінностей. **Ф.-к.р.** підприємства використовуються за такими напрямками: поточні витрати на виробництво і реалізацію продукції; інвестування засобів у капіталовкладення, використання нематеріальних активів; інвестування фінансових ресурсів у цінні папери; платежі фінансовій і банківській системам, внески в позабюджетні фонди; створення грошових фондів і резервів (на розвиток, заохочення, соціальний розвиток); спонсорство, добровільні внески та ін.

© Гончаренко М.В.

ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА (лат. *fiscus* – державна скарбниця; англ. *fiscal policy*) – сукупність фінансових заходів держави у сфері управління бюджетом, податками і витратами з метою регулювання ділової активності, стримування коливань сукупного попиту, впливу на рівень зайнятості, інфляції та інших макроекономічних показників економіки. **Ф.п.** водночас із кредитно-грошовою політикою, є одним з основних макроекономічних інструментів регулювання ринкової економіки і спирається на здатність урядових закупівель, податків і трансфертних платежів впливати на національний дохід і реальний ВВП. Розрізняють автоматичну і дискреційну **Ф.п.**

Автоматична **Ф.п.** (англ. *Automatic fiscal policy*) виражається в діях, що забезпечують автоматичну зміну податкових надходжень і державних витрат у результаті зміни обсягу виробництва і доходів. Автоматичні стабілізатори (англ. *Automatic stabilizers*; *Built-in stabilizers*) – елементи автоматичної **Ф.п.**, що зміщують бюджет у бік дефіциту в період спаду та у бік збільшення його профіциту в період підйому. До основних стабілізаторів відносять прогресивний прибутковий податок і допомога по безробіттю.

Дискреційна **Ф.п.** (англ. *Discretionary fiscal policy*) спрямована на згладжування наслідків економічного циклу і передбачає прийняття спеціальних рішень, які пов'язані, насамперед, зі змінами в податковій системі, обсягах і структурі урядових витрат з метою забезпечення зайнятості й стимулювання економічного зростання. Інструменти дискреційної політики – це програми суспільних робіт, проекти суспільної зайнятості, трансфертні програми і ставки податків.

Зміст **Ф.п.** визначається теоретичною основою економічної доктрини уряду. Політика, заснована на положеннях кейнсіанської теорії, передбачає регулювання, головним чином, сукупного попиту. Для цього використовуються:

– бюджетне підкачування (дефіцитне фінансування, англ. *Pump priming*) – кейнсіанський спосіб розширення сукупного попиту шляхом застосування методів державного регулювання з метою запуску процесу мультиплікації. Звичайно бюджетне підкачування веде до бюджетного дефіциту;

– рестрикційна фіскальна політика (стримуюча фіскальна політика, англ. *Restrictive*

fiscal policy) – заходи уряду, спрямовані на скорочення сукупного попиту і зниження інфляції в період економічного піднесення за допомогою зменшення урядових витрат на товари і послуги і/чи збільшення чистого обсягу податкових надходжень;

– експансіоністська фіскальна політика (стимулююча фіскальна політика; політика бюджетної експансії; англ. *Expansionary fiscal policy*) – заходи уряду, спрямовані на підвищення сукупного попиту і вихід з економічного спаду за допомогою збільшення урядових витрат на товари і послуги і/чи зменшення чистого обсягу податкових надходжень. Бюджетне регулювання, спрямоване на стримування темпів зростання на підйомі економіки з метою обмеження інфляційного “перегріву” економіки, спекуляцій на ринку цінних паперів та інші негативні тенденції і стимулювання ділової активності на спаді отримало назву політики “стоп-уперед” (англ. *stop-go*).

Неокласична економічна школа передбачає регулювання, насамперед, сукупної пропозиції для забезпечення сталого розвитку. З позицій економіки пропозиції (англ. *Supply-side view*) фіскальна політика орієнтована на збільшення сукупної пропозиції як засіб зниження рівня безробіття і стимулювання економічного зростання. Головну роль у цій політиці відіграють податкові інструменти: зниження податкових ставок і податкової прогресії та розширення податкової бази внаслідок скорочення пільг.

© Меркулова Т.В.

ФЛУКТУАЦІЯ (лат. *fluctuatso* – відхилення) – випадкове відхилення величини, що характеризує систему, яка складається з великої кількості частин, від її середнього значення; відхилення системи від деякого рівноважного стану, стан при переході системи до неврівноваженості. **Ф.** може привести до якісно нового стану системи. Причому слабкі збурення можуть призвести до значних хвиль, які порушують структуру, охоплюють всю систему, підштовхують її до еволюції, до якісно нового режиму буття. В управлінні встановлено, що численні **Ф.** формують потенційну точку біфуркації. **Ф.** не залежать від активності людей, а викликаються до життя нелінійними процесами, у яких беруть участь люди.

© Сурмін Ю.П.

ФОНД (лат. *fundus* – основа) – 1) запас, накопичення; капітал; 2) грошові кошти, які призначені для будь-якої мети. На думку В.Бусела, термін “**Ф.**” – це ресурси, запаси, накопичення держави, підприємств тощо. Кошти або матеріальні цінності, що мають цільове призначення, використовуються з певною метою. Кошти, цінності, які нагромаджуються звичайно шляхом збирання для кого-небудь, чого-небудь. Наприклад, благодійний **Ф.** – це організація (звичай не-урядова), яка створюється з метою фінансування різних благодійних програм коштом фірм, банків, організацій та окремих громадян.

© Курінна Т.М.

ФОНДИ БЮДЖЕТНІ – загальний та спеціальний. Загальний фонд включає: всі доходи бюджету, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду; усі видатки бюджету за рахунок надходжень до загального фонду бюджету; фінансування загального фонду бюджету. Спеціальний фонд включає: бюджетні призначення на видатки за рахунок конкретно визначених джерел надходжень; гранти або дарунки, одержані розпорядниками бюджетних коштів на конкретну мету; різницю між доходами і видатками спеціального фонду бюджету. Розподіл бюджету на загальний та спеціальний фонди визначається законом про Державний бюджет України. Джерела формування спеціального фонду визначаються виключно законами України. Підставою для рішення відповідної ради про створення спеціального фонду у складі місцевого бюджету може бути тільки закон про Державний бюджет України.

© Кириленко О.П.

ФОНД СПРИЯННЯ МОЛОДІЖНОМУ ЖИТЛОВОМУ БУДІВНИЦТВУ – державна спеціалізована фінансова установа, утворена з метою реалізації державної житлової політики та підпорядкована Кабінету Міністрів України, яка використовує кошти державного, місцевих бюджетів та інших джерел, виділені для надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім’ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла. **Ф.с.м.ж.б.** є необхідним елементом реалізації конституційної норми, згідно з якою кожен має право на житло; держава створює

умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло або придбати його у власність.

© Берназюк Я.О.

ФОРМАЛІЗАЦІЯ – процес побудови інформаційних або інших моделей за допомогою формалізованих методів аналізу та формальних мов.

© Панчук А.М.

ФОРМАЛЬНО-ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ БАЗ – різновид комплексного аналізу нормативно-правових баз, який складається з кількох етапів. На першому етапі здійснюється системний аналіз сфери діяльності, яка підлягає правовому регулюванню. Сфера діяльності спочатку поділяється на кілька основних напрямів діяльності. Далі кожен напрям деталізується у видах діяльності, що становлять цей напрям. Таким чином, проблемно-орієнтована сфера діяльності подається у вигляді дворівневого дерева цілей. Наступним етапом аналізу є системне подання нормативно правової бази, що регулює цю сферу діяльності, у вигляді ієрархії нормативно-правових актів за їх юридичною силою. Заключним етапом аналізу є суперпозиція (проекція) ієрархії нормативно-правових актів за їх юридичною силою на дерево цілей у даній сфері діяльності. У результаті отримуємо картину наповненості правового поля, зокрема наявності прогалин у правовому регулюванні цієї сфери діяльності. Як розвиток даного методу слід розглядати деталізацію видів діяльності за видами робіт.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ залежать від способу організації верховної влади в державі. Джерелом влади може бути визнана воля однієї людини, воля усього народу або ж воля певної панівної соціальної верстви – олігархії. Прийнято розрізняти монархічну та республіканську **Ф.д.п.** Правління державою на принципах республіканізму є найбільш поширеним у сучасному світі.

© Варзар І.М.

ФОРМИ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – зовнішні, постійні й типізовані вияви практичної активності державних органів щодо формування й реалізації управлінських цілей і функцій та забезпечення їх власної життєдіяльності.

Ос-новними **Ф.д.-у.д.** є: правова, за допомогою якої управлінські рішення і дії набувають характеру встановлення та застосування правових норм, і організаційна, яка охоплює різноманітні дії, спрямовані на реалізацію оперативних завдань та матеріально-технічних операцій. Всі інші форми є похідними від них. Вважається, що організаційною формою, яка орієнтує ресурси на конкретний результат, є програмно-цільове управління. Оскільки процес державного управління може розглядатися як форма відносно його змісту, то існують також процесуальні форми управління, і вони притаманні всім видам державної діяльності. Процесуальна форма передбачає обов'язкове введення правових норм шляхом застосування певних організаційних норм (наприклад відповідних процедур, регламентів, схем).

© Бакуменко В.Д.

ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ – процес, що має здійснюватися згідно з відомим принципом Г.Чандлера “стратегія визначає структуру”. Це передбачає виділення цілей держави, визначення необхідних функцій для їх реалізації та побудови відповідних органів державної влади для виконання визначених функцій. Таким чином, державна влада реалізується через організацію, яка стає її матеріальною силою. Визначення спектра цілей, переліку основних функцій, виділення з них окремих підфункцій є важливими факторами впливу на вибір структури центральних і місцевих органів виконавчої влади. Після **Ф.с.о.д.в.** визначаються повноваження, чисельність штату і концепції діяльності кожного з таких органів та закріплюються у відповідних положеннях про ці органи. Взагалі проблема **Ф.с.о.д.в.** є дуже складною. У низці країн здійснюється пошук таких структур, які б найбільш ефективно розв'язували проблеми державного управління. Пошук, як правило, набуває характеру адміністративних реформ, метою яких здебільшого є подолання кризи або неефективності влади та відновлення довіри населення до неї. Розумно створена структура органів державної влади значною мірою визначає ефективність всієї системи державного управління. Структура пов'язує окремі елементи цієї

системи в єдине ціле, істотно впливає на форми і організацію планування, оперативного управління, засоби організації робіт та їх координацію, дає можливість виміряти і порівняти результати діяльності кожної ланки системи. Така структура впливає і на технології управління, ставить завдання оптимального розподілу інформації, раціонального добору й розстановки кадрів. Державне управління без чітко продуманої структури органів державної влади практично неможливе. Очевидна також потреба в періодичному коригуванні таких структур відповідно до змін у стратегії розвитку держави.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ФОРМУЛА ХАРТЛІ. У 1928 р. Хартлі запропонував вимірювати кількість інформації I , що має деяке повідомлення, унаслідок якого визначається одна з k -можливих та рівновірогідних ситуацій. Було запропоновано обчислювати:

$$I = \log N$$

за формулою, яку зазвичай називають **Ф.Х.** **Ф.Х.** є окремим випадком більш загальної формули Шенона, в якій враховується апріорна вірогідність появи деякої події.

© Орлов О.В.

ФОРМУЛА ШЕНОНА узагальнює формулу Хартлі, враховуючи нерівну вірогідність появи події) і дає змогу знайти кількість інформації в повідомленні про реалізацію деякої випадкової події, якщо апріорі була відома вірогідність її появи. Якщо $X_1, \dots, X_n$ – елементарні події, $P_1, \dots, P_n$ – вірогідність їх появи, то **Ф.Ш.** має вигляд:

$$I = - \sum_{i=1}^N p_i \log p_i,$$

де I – кількість інформації у факті появи символу одного з N можливих символів повідомлення I , імовірність якого дорівнює P_i . **Ф.Ш.** призначена для вимірювання кількості інформації в системах, яким властиво кінцева кількість дискретних станів, що відрізняються залежно від ступеня поширення.

© Орлов О.В.

ФРАКЦІЯ ПАРЛАМЕНТСЬКА – організована група депутатів парламенту чи органів місцевого самоврядування, які належать до однієї або кількох споріднених політичних партій, мають спільні позиції,

прагнуть проводити в представницькому органі певну лінію, дотримуються фракційної дисципліни. Див. також *Депутатська фракція*.

© Михненко А.М.

ФРОМ ЕРИХ (*E.Fromm*) (1900-1980) – німецько-американський філософ, соціолог і психолог, провідний представник неотрейдизму.

У центрі уваги дослідника – суперечність людського існування, яка береться не як суб'єктивно-особова діяльність індивіда, а як онтологічний факт. **Ф.** розрізняв такі дихотомії: патріархальний і матриархальний принципи організації життя людей, авторитарну і гуманістичну свідомість, експлуаторський і рецептивний (слухняний) типи характеру, володіння і буття як два способи життєдіяльності індивіда, екзистенціальне і історичне існування людини, негативна “свобода від” і позитивна “свобода для” в процесі розвитку особи. Виходив з того, що особові і онтологічні підстави людського існування, з одного боку, ніби доповнюють один одного, створюючи одночасно унікальність і загальність людського буття, а з другого – суперечать один одному внаслідок того, що унікальність і загальність несумісні.

Ф. переглядав символіку несвідомого, зміщуючи акцент з пригніченої сексуальності на конфліктні ситуації, зумовлені соціокультурними причинами, вводив поняття “соціального характеру” як сполучної ланки між психікою індивіда і соціальною структурою суспільства, вивчає основні тенденції розвитку західної культури з її споживчими цінностями, деперсоналізацією, дегуманізацією соціального характеру, відчуженням. Справжньою цінністю людини вважає здібність до любові, оскільки любов, у його розумінні, слугує критерієм буття і дає відповідь на проблему людського існування. У процесі оволодіння мистецтвом любові відбувається зміна структури характеру людини, у результаті чого пошана до життя, відчуття ідентичності, потреби в прихильності до світу, у зацікавленості в єднанні зі світом, за **Ф.**, стають такими, що превалюють, тим самим сприяючи переходу від егоїзму до альтруїзму, від володіння до буття, від “кібернетичної релігії” до нового, гуманістичного духу.

© Приживара С.В.

ФУКУЯМА ФРЕНСІС (*Francis Fukuyama*, 1952) – американський політолог, політичний економіст.

Відповідно до передбачень **Ф.** підходить “кінець історії” і починається планетарне існування людства на засадах західних цінностей, коли регіони планети розпочнуть процес переструктурування з орієнтацією на найпотужніші ядра-центри. Концепція “кінця світу” виникла на хвилі неоліберального романтизму, що охопив Захід після розвалу соціалістичної системи. **Ф.** довів, що зовсім не комунізм є кінцем (власне – метою!) історії, а ліберальне суспільство, невід’ємною частиною якого є вільний ринок і повна свобода слова. Свобода слова як соціальна і гуманітарна цінність потрібна людині як сама по собі, як складова частина чистої людської совісті, так і свобода слова як гарант усіх інших свобод і прав людини. Наріжним каменем є теорія суспільного капіталу, розроблена **Ф.** Суспільний капітал як здатність людей до якомога ширшої співпраці та організованого злагодженого співробітництва в усіх галузях життя відрізняє, за **Ф.**, тільки перспективні високоорганізовані суспільства. Саме завдяки цій якості таких високих успіхів досягли США та Японія. Слід зазначити: за основу суспільного розвитку **Ф.** взяв не гроші чи якийсь інший капітал, не рівень освіти, не науку, навіть не промисловість чи іншу галузь виробництва, а таку, здавалося б ефемерну категорію, як довіра однієї людини до іншої. І довів: саме довіра дає змогу людям за будь-яких умов знаходити шляхи до співпраці, а відтак формувати трудові колективи, громади за місцем проживання, органи влади та громадські організації, які здатні вже як наслідок формувати і фінансовий, і промисловий капітал, розвивати освіту, науку, державу тощо.

© Розпутенко І.В.

ФУНДАЦІЯ (лат. *fundus* – основа) – 1) заснування чого-небудь; 2) пожертвування коштів на заснування чого-небудь; 3) те саме, що й фонд. За визначенням дослідника М.Шустера, термін “**Ф.**” – це недержавна, неприбуткова організація, що має власний фінансовий фонд, власну програму, керується власним наглядовим чи адміністративним органом і діє в культурній, релігійній, освітній чи подібних сфері, маючи на меті сус-

пільні інтереси шляхом надання матеріальної підтримки іншим прибутковим організаціям. Водночас дослідження світового досвіду переконує в тому, що **Ф.** – це приватна організація, створена урядовою структурою, унаслідок чого надаються з державних джерел фонди для її роботи, але вона керована законодавством для приватних організацій. Отже, фундації, фонди, ліги тощо – це меценатські організації.

© Курінна Т.М.

ФУНКЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА – основні напрями діяльності інститутів громадянського суспільства та їх впливу на суспільне життя. Інститути громадянського суспільства: по-перше, є засобом самовираження індивідів, їх самоорганізації та самостійної реалізації ними власних інтересів, вирішують самотужки або на рівні місцевого самоврядування значну частину суспільно важливих питань, полегшуючи виконання державою її функцій; по-друге, виступають гарантом непорушності особистих прав громадян, дають їм впевненість у своїх силах, слугують опорою в їх можливому протистоянні з державою, формують “соціальний капітал”, здатний до кооперації та ефективних солідарних дій; по-третє, систематизують, упорядковують, надають регульованості протестам і вимогам людей, які в протилежному разі могли б мати руйнівний характер, і в такий спосіб створюють сприятливі умови для функціонування демократичної влади; по-четверте, виконують функцію захисту інтересів певної групи в її протистоянні з іншими групами інтересів, завдяки чому кожна група отримує шанс бути почутою владою.

© Михненко А.М.

ФУНКЦІЇ ВЛАДИ – основні напрями діяльності влади, які є похідними від її сутності і мають їй відповідати. До **Ф.в.** відносять: організаційну, мотиваційну, регулятивну, контрольну, інтегративну, мобілізаційну, стабілізаційну, репресивну. Якщо сутність влади є незмінною і полягає в забезпеченні існування й розвитку суспільної цілісності, то **Ф.в.** як за змістом, так і за формою змінюються залежно від історичної стадії суспільства, об’єктивних і суб’єктивних факторів, політико-ідеологічної орієнтації суб’єктів державно-політичної влади, динаміки сус-

пільних потреб та інтересів. Сутність влади реалізується через її функції, відповідну діяльність суб'єктів та носіїв влади. **Ф.в.** здійснюються державою, правлячою партією чи коаліцією правлячих партій, монархами, диктаторами, президентами та іншими суб'єктами влади й політики. Кожний суб'єкт влади й політики має властиві йому **Ф.в.**

У демократичних, правових державах функції суб'єктів влади оформлюються і регулюються конституційними та іншими правовими нормами, що має свій вираз в їх повноваженнях і компетенції, правах і обов'язках. Визначення конкретного змісту і обсягу, способу і форм реалізації **Ф.в.** є однією з головних проблем політичної теорії і практики. Завдання полягає в тому, щоб розподілити чи сконцентрувати владу з найбільшим суспільним ефектом відповідно до сутності влади, об'єктивних потреб розвитку цілісності. У кожній суспільній цілісності, сукупна діяльність якої залежить від якісно визначеної влади й суспільного порядку, складаються відносини з приводу влади, лідерства, прийняття рішень з їх реалізації.

© Князєв В.М., Борисевич С.О.,
Макаренко Е.М.

ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ – роль, яку вона виконує щодо суспільства у властивих їй формах і притаманними їй методами; основні напрями і види її діяльності, обумовлені її завданнями і цілями і такі, що характеризують її сутність та соціальне призначення в суспільстві. Питання **Ф.д.** – це одне із важливих питань не лише теорії, але й практики державного будівництва. Формування **Ф.д.** проходить у процесі становлення та розвитку держави. У різні історичні періоди, що визначається економічними, політичними, соціальними та іншими умовами існування держави, пріоритетного значення набувають ті чи інші завдання та цілі, а відповідно, й різні **Ф.д.** Таким чином, **Ф.д.** перебувають у тісному зв'язку з тими суспільними відносинами, на які держава намагається активно впливати відповідно до своїх потреб. **Ф. д.** характеризують саму суть державного впливу на суспільні відносини. Кожна **Ф.д.** має свій об'єкт – певну сферу суспільних відносин (економіка, культура тощо), на яку спрямований державний вплив. **Ф.д.** доцільно розглядати через їх класифікацію на види.

Загалом **Ф.д.** можна поділити на такі групи: за принципом поділу влади – законодавчі, виконавчо-розпорядчі, судові і контрольно-наглядові. Всі вони забезпечують функції управління суспільством і державою. Особливість даної класифікації полягає в тому, що вона відображає механізм реалізації державної влади.

За соціальним значенням **Ф.д.** поділяються на основні й додаткові. Основні **Ф.д.** – це найзагальніші та найважливіші комплексні напрями діяльності держави щодо здійснення стратегічних завдань і цілей, що стоять перед державою у конкретний історичний період (оборона, регулювання економіки, забезпечення екологічної безпеки тощо). Додаткові **Ф.д.** – це напрями діяльності держави щодо здійснення конкретних завдань у другорядних сферах суспільного життя (управління державним майном, правосуддя, юридичні функції та ін.).

Залежно від територіальної спрямованості розрізняють внутрішні й зовнішні **Ф.д.** Внутрішні **Ф.д.** – це такі напрями діяльності держави, у яких конкретизується внутрішня політика стосовно економічних, ідеологічних, екологічних, культурних та інших аспектів життя суспільства (регулювання економіки, охорона та захист усіх форм власності, соціальний захист населення та ін.). Зовнішні **Ф.д.** – це основні напрями діяльності держави за її межами у взаємовідносинах з іншими державами, світовими громадськими організаціями і світовим співтовариством у цілому (організація співробітництва з іншими суб'єктами міжнародних відносин, захист державного суверенітету, культурний та освітній обмін тощо).

За часом здійснення **Ф.д.** поділяються на постійні й тимчасові. Постійні **Ф.д.** – це напрями діяльності держави, що здійснюються на всіх етапах її розвитку. Більшість здійснюваних державою функцій є постійними. Тимчасові **Ф.д.** – це напрями діяльності держави, що обумовлені конкретним етапом історичного розвитку суспільства. Прикладом тимчасових можуть бути функції стабілізації економіки в перехідний період.

За сферами суспільного життя розрізняють такі **Ф.д.** – гуманітарні, економічні та політичні. Гуманітарні функції: забезпечення, охорона та захист основних прав людини, охорона природного середовища, соціальне забезпечення тощо. У міжнародній сфері –

це участь у міжнародному забезпеченні та захисті прав людини, в міжнародному культурному співробітництві та ін. Економічні функції: створення умов для розвитку виробництва, організація та стимулювання наукових досліджень. У міжнародній сфері – це участь у створенні світової економічної системи, в розв'язанні господарських та наукових проблем тощо. Політичні функції: створення демократичних умов, інститутів для вільного виявлення і врахування інтересів різних соціальних груп суспільства, забезпечення умов для збереження і розвитку національної самобутності націй, що проживають на території держави, охорона і захист державно-конституційного ладу, законності та правопорядку. У міжнародній сфері – це організація, підтримка і розвиток міждержавних договірних відносин, оборона своєї країни від зовнішнього нападу, участь у боротьбі з порушеннями міжнародного правопорядку. Всі **Ф.д.** тісно взаємопов'язані.

© Марчук Р.П.

ФУНКЦІЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – реальні, силові, цілеспрямовані, організуючі та регулюючі впливи суб'єктів державного управління на певне суспільне явище, відношення чи стан, а стан **Ф.с.д.у.** відображає зміст та характер управлінського впливу. Під **Ф.с.д.у.** слід розуміти види управлінських впливів держави, специфіка яких визначається предметом, змістом та способом перетворення об'єктів управління або його власних управлінських компонентів.

© Бакуменко В.Д.

ФУНКЦІОНАЛЬНА СТРУКТУРА – тип організаційної структури управління, який передбачає визначення та розподіл управлінських функцій (окремих елементів процесу) між структурними підрозділами (управлінськими органами) для досягнення чітко визначених завдань. Основна ідея **Ф.с.** полягає у максимальному використанні переваг спеціалізації, що дає можливість підвищити компетентність спеціалістів, зменшити дублювання зусиль та ресурсів.

© Артим І.І.

ФУНКЦІОНАЛЬНА СТРУКТУРА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – структура, що забезпечує управлінський взаємозв'язок

держави як суб'єкта управління із суспільною системою та внутрішню динамічність її як системи, що управляє. Базовою конструкцією **Ф.с.д.у.** є *функції державного управління*, навколо яких і для яких формуються управлінські функції самих органів державної влади.

© Артим І.І.

ФУНКЦІОНАЛЬНА СТРУКТУРА УПРАВЛІННЯ – структура організацій, у якій кожний підрозділ спеціалізований на виконанні певного кола виробничих, технологічних, проектних, фінансових, інформаційних або інших забезпечуючих функцій, охоплених контролем управлінських впливів.

© Бакуменко В.Д.

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ЕФЕКТ СИСТЕМИ – здатність системи робити те, що принципово не може зробити кожен її окремий елемент. Функція системи є результатом взаємодії елементів, що забезпечує такий результат дії системи, якого неспроможний досягти кожен елемент окремо. Складовою **Ф.е.с.** виступає синергетичний ефект. Виконуючи визначену системою роль, елементи дають не власний, а системний ефект.

© Сурмін Ю.П.

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ІМПЕРАТИВ – основна умова існування і рівноваги соціальної системи (сформульоване Т.Парсонсом). Розрізняють чотири **Ф.і.**: адаптацію речовинно-енергетичної взаємодії із зовнішнім середовищем, досягнення мети, інтеграцію (процес становлення і підтримка соціальних взаємодій та взаємовідносин між діючими силами – акторами) і латентність (збереження ціннісних зразків і регулювання напруженості). Див. також *Імператив*.

© Бакуменко В.Д.

ФУНКЦІЯ (лат. *functio* – діяльність, виконання) – стала сукупність однорідних спеціалізованих робіт (дій, операцій), здатність реалізації яких підтримується в організації, обов'язок (іноді – здатність) оператора (технічного об'єкта або людини) виконувати яку-небудь операцію.

Ф. органу виконавчої влади й/або його підрозділу – це конкретна дія щодо реалізації або забезпечення реалізації владних повноважень, доручена державі суспільством,

здійснювана державними службовцями, чітко спрямована на досягнення певного результату, що має зовнішнього стосовно даного органу виконавчої влади (підрозділу) користувача.

Державні **Ф.** об'єднані в три групи: правовстановлюючі функції; правозастосовні функції; функції з надання державних послуг (державні публічні послуги) і управління державним майном.

Ф. розглядається як рішення органу виконавчої влади, що тягне виникнення, зміну або припинення правовідносин або виникнення (передачу) документованої інформації (документа), не пов'язаних з безпосереднім зверненням (заявою) громадянина або організації.

© Орлов О.В.

ФУНКЦІЯ І СТРУКТУРА УПРАВЛІННЯ – нерозривно взаємопов'язані та взаємообумовлені сторони системи управління, що виступають, відповідно, як її зміст та форма. Взаємообумовленість **Ф.с.у.** передбачає первинність функцій та вторинність структури управління. Для соціальних систем **Ф.с.у.** впливає з принципу первинності стратегії перед структурою, сформульованого американським ученим А.Чандлером, за яким “стратегія визначає структуру”. Проектування структури має базуватися виходячи із стратегічних планів організації і структура організації має бути такою, щоб забезпечити реалізацію її стратегії. Під час зміни стратегії це має позначитися і на змінах в організаційній структурі. Структура органів державного управління має відповідати певному періоду розвитку суспільства і завданням держави. Процес формування структури державного управління містить розподіл функцій, повноважень та відповідальності в системі управління, а також визначення структури органів управління.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ФУНКЦІЯ МОТИВАЦІЇ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – управлінська функція, змістом якої є спонукання працівників до діяльності, спрямованої на досягнення цілей відповідної організації. Механізм мотивації передбачає, що потреби та спонуки (установки, ідеали, цінності) індивіда спричиняють формування певних цілей і подальшу поведінку щодо їх досягнення для задоволення

потреб. Тому завданням керівників є створення такої ситуації, за якої чим більше зусиль докладають працівники для досягнення цілей організації, тим краще задовольняються їхні індивідуальні потреби. Основними науковими напрацюваннями у цій сфері є теорії мотивації, які базуються на двох підходах. Перший пов'язує з теоріями задоволення (за іншою термінологією – змістовні теорії чи теорії потреб), оскільки цей підхід базується на способах аналізу індивідуальних потреб та їх задоволення. Серед відомих теорій задоволення можна згадати ієрархію потреб А.Маслоу, теорію ЖВЗ, теорію двох чинників Ф.Герцберга, теорію трьох потреб Д.Макклелана. Другий підхід пов'язує з теоріями процесу (або процесуальними). Цей підхід ґрунтується на зосередженні передусім на розумових процесах індивідів, а не на їхніх потребах. До найвідоміших теорій процесу належать теорія справедливості, модель Портера-Лоулера та теорія сподівання В.Врума. За Г.Райтом, ключовими поняттями теорій мотивації є зусилля, організаційні цілі та індивідуальні потреби. Застосовується така схема дій: задовольняються потреби працівників → вони докладають енергійних зусиль → у результаті забезпечується досягнення організаційних цілей. Саме задоволення потреб працівників є основною метою мотиваційних зусиль. На особливу увагу заслуговує такий різновид теорії задоволення, як теорія ЖВЗ, оскільки сучасні дослідження підтверджують її справедливість. Ця теорія запропонована К.Алдерфером і складається з трьох рівнів потреб, кожен з яких можна задовольняти незалежно від інших, а саме: Ж – життєві потреби, тобто фізіологічні потреби і потреби безпеки; В – потреби у взаєминах, що пов'язані з міжособистісними стосунками; З – потреби в підвищенні поваги і самореалізації. Теорії мотивації та їх використання в управлінні слід розглядати з урахуванням культурної специфіки різних країн. Див. також *Мотивація у державному управлінні*.

© Бакуменко В.Д.

ФУНКЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – управлінська функція, що охоплює проблеми створення організаційних структур, налагодження раціональних організаційних відносин, зокрема суб-

ординацію та координацію дій ланок управління, а також управління персоналом у системі державного управління. Організаційна структура управління є формою системи управління, що визначає сукупність її стійких зв'язків, забезпечує цілісність і стабільність, тобто збереження основних властивостей зважаючи на різні внутрішні і зовнішні зв'язки. У структурі управління організацією виділяються ланки, рівні управління та зв'язки – горизонтальні та вертикальні. До ланок управління відносять структурні підрозділи, а також окремих службовців. В основу їх утворення покладено виконання підрозділами певних функцій управління. Під рівнем управління розуміють сукупність ланок управління, що займають певний ступінь у системі управління. Першим завданням у побудові структури будь-якого державного органу є чітке визначення керівної ланки, а потім – формування підрозділів, які могли б сприяти керівній ланці в здійсненні її компетенції.

Організаційні відносини на відміну від організаційної структури забезпечують ефективність структурних зв'язків. Вони є одним з основних елементів управління організацією, що характеризується розподілом цілей і завдань управління між підрозділами і службовцями. Управління персоналом охоплює всі дії, пов'язані з роботою з кадрами організації. Воно базується на принципі раціонального підбору, розстановки та використання кадрів. До напрацювань теорії та практики управління персоналом належить виділення основних категорій керівників організації, зокрема керівників вищої, середньої та низової ланок. На державному рівні актуальність проблем управління персоналом виявляється під час формування та розвитку системи державної служби, основною метою якої є підвищення ефективності функціонування державної влади й державного управління, а також поєднання відповідальності за обіймання державної посади із соціально-економічними гарантіями державної служби. Див. також *Організація в державному управлінні*.

© Бакуменко В.Д.

ФУНКЦІЯ ПЛАНУВАННЯ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – управлінська функція, змістом якої є постановка цілей і завдань певної діяльності (цілепокладання), а

також визначення шляхів досягнення цілей, необхідних для цього ресурсів та розроблення відповідних планів діяльності (цілезабезпечення). Планування пов'язане, за характеристикою американських учених Т.Сааті та К.Кернса, з досягненням бажаних майбутніх станів, які є малоімовірними без втручання людини; містить “формування подій” як у нинішньому, так і в майбутньому шляхом найкращого розміщення наявних ресурсів; є прагматичною діяльністю, що пов'язана з вибором ефективних та перспективних шляхів розвитку держави з низки альтернатив (враховує такі обмеження, як невідповідна технологія, недосконала і неповна інформація); включає раціональний вибір й складається з прогнозування (довгострокове планування), програмування (розробки програм і планів) та проектування (прив'язки програм і планів до ресурсів, їх конкретизація у проектах). Будь-який управлінський процес починається з функції планування і вже це вказує на її особливе значення, оскільки помилки на цій стадії, особливо під час цілепокладання на рівні державних завдань, можуть зробити марними всі подальші зусилля. Рішення при плануванні можна узагальнити у три групи: стратегічні (головні, довгострокові), оперативні (рутинні, короткострокові) та адміністративні (координуючі дії щодо реалізації стратегічних та оперативних рішень). У більшості сучасних публікацій з менеджменту передбачається, що планування охоплює й прогнозування. Водночас є й інша думка, згідно з якою прогнозування виділяється в окрему функцію управління і розглядається як метод науково аргументованого передбачення ймовірних тенденцій і напрямів при розв'язанні стратегічних завдань суспільства.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ФУНКЦІЯ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – управлінська функція, змістом якої є вибір однієї з кількох альтернатив, що здійснюється відповідальними особами в процесі планування, організації, мотивації та контролю. Прийняття рішень пов'язує інші функції державного управління, є частиною державно-управлінських процесів та складається з етапів діагностування проблемних ситуацій у сфері державного управління, визначення критеріїв та обмежень, виявлення, оцінки та

вибору альтернатив. Проблема, яку необхідно розв'язувати, може стосуватися не тільки певного об'єкта, а й суб'єкта державного управління, зокрема, у разі недосконалої структури системи або окремих органів державної влади. Виходячи із завдань центральних органів виконавчої влади в Україні ці проблеми, наприклад, можуть стосуватися: визначення і реалізації державної політики та стратегії як у цілому, так і щодо розвитку відповідних галузей, інвестиційної та антимонопольної політики, розвитку економіки, вибору її пріоритетних напрямів, удосконалення зовнішньоекономічної діяльності, захисту інтересів українських товаровиробників, розвитку внутрішнього ринку, міжнародної діяльності, застосування законодавства. Прийняття рішень центральними органами виконавчої влади виявляється в: організації виконання актів законодавства, підготовці міжнародних договорів України, розробленні проектів Державної програми економічного та соціального розвитку України, Державного бюджету України, розробці цільових перспективних програм, відповідних фінансово-економічних та інших нормативів, механізмів їх упровадження, затвердженні галузевих стандартів, виданні в передбачених законодавством випадках спеціальних дозволів (ліцензій) на проведення окремих видів діяльності, управлінні майном підприємств, що належать до сфери управління таких органів, замовленні наукових досліджень, формуванні заходів, спрямованих на поглиблення економічної реформи, удосконаленні механізму регулювання розвитку економіки, її структурної перебудови, забезпеченні ринкової збалансованості, соціального захисту населення, екологічної безпеки та ін. Діагностування проблемних ситуацій здійснюється шляхом структурування проблем до рівня окремо зрозумілих для вирішення підпроблем (питань, ситуацій), визначення обмежень, критеріїв та принципів вибору, після чого здійснюється пошук альтернатив рішення із застосуванням прийнятого інструментарію організуючих, регулюючих та контролюючих впливів. Див. також *Прийняття рішень в державному управлінні, Модель прийняття раціональних управлінських рішень*.

© Бакуменко В.Д.

ФУНКЦІЯ СИСТЕМИ – необхідність здійснювати певні перетворення, для реалізації яких система та її елементи починають рухатися, взаємодія системи з її навколишнім середовищем у процесі досягнення цілей чи збереження рівноваги; відповідність між змінними величинами x і y , унаслідок якої кожному значенню x (незалежній змінній, аргументу) відповідає одне-єдине значення величини y (незалежної змінної). Поняття функції використовується в різних значеннях. Воно може відображати здатність до діяльності й саму діяльність, роль, властивість, значення, завдання, залежність одного параметра від іншого.

Під **Ф.с.** розуміють: по-перше, дію системи, її реакцію на середовище; по-друге, множини станів виходів системи; по-третє, за описовим дескриптивним підходом до функції її розуміють як властивість системи, що виявляється в динаміці; по-четверте, функція виступає як процес руху системи в досягненні мети; по-п'яте, її розглядають як узгоджені між елементами дії в аспекті реалізації системи як цілого; по-шосте, за конструктивним підходом вона розглядається як траєкторія руху системи, що описується певною формулою. У теорії систем поняття “функція” посідає дуже важливе місце. Вона характеризує закономірну поведінку системи, є проявом її якостей, порядку, реакцією на вплив навколишнього середовища. Вона є результатом внутрішньої перебудови системи, засобом її поведінки. Важливим положенням теорії систем є положення про функціональну залежність у системі, що є основою для функціонального аналізу. Класифікація функцій багатозначна. За ступенем і характером дії на зовнішнє середовище **Ф.с.** поділяються на пасивні, обслуговуючі, адаптивні; за характером вияву – на прості та складні, на явні та латентні; за характером часової детермінації – на часові та постійні; за характером дії – на дискретні та безперервні; за траєкторією реалізації – на лінійні та нелінійні тощо. Див. також *Система, Модель системи*.

© Сурмін Ю.П.

ФУНКЦІЯ УПРАВЛІННЯ – складова змісту управлінської діяльності, що характеризується певною самостійністю, однорідністю, складністю та стабільністю влад-

но-організуючого впливу суб'єкта управління, спрямованого на забезпечення життєво значущих потреб об'єкта управління. Див. також *Управління*.

© Малиновський В.Я.

ФУТУРОЛОГІЯ (від лат. *futurum* майбутнє + логія) – комплексна дисципліна, яка заснована на суспільних і природничих науках і ставить за мету передбачити майбутній розвиток людства і окремих сфер життя суспільства. **Ф.** – наукове прогнозування майбутнього. Метою **Ф.** є також інтерпретація сучасного з погляду майбутніх результатів нинішніх явищ, рішень, процесів. **Ф.** – у широкому значенні – сукупність уявлень про майбутнє; у вузькому значенні – сфера знань про перспективи розвитку соціальних процесів.

© Кірінна Т.М.

ФУШЕ ПЛАН – план конфедерації європейських держав, запропонований у 1961-1962 рр. комісією, названою за ім'ям її головуючого Крістіана Фуше, французького посла в Данії. **Ф.п.** був спрямований на формування політичного союзу європейських держав. Перший план комісії за назвою “Про

союз європейських народів” містив ідею створення міждержавної організації, яка б мала більше повноважень, ніж діючі на той час європейські співтовариства: Європейське об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС), Європейський економічний союз (ЄЕС) та Євроатом. **Ф.п.** було піддано критиці з боку Європейського парламенту. Другий варіант плану, розроблений комісією у січні 1962 р., окреслював цілі союзу: проводити спільну зовнішню політику та узгоджену політику в галузі оборони; здійснювати тісне співробітництво в галузі науки і культури; сприяти захисту прав людини і розвитку демократії у країнах-учасниках. Передбачалось створення основних інституцій майбутнього союзу: Ради, Парламенту і Європейської політичної комісії. Ідеї плану суперечили інтересам деяких країн, що були засновниками союзу. Зокрема, він не передбачав узгодження питань оборони з Північноатлантичним альянсом; не визнавалось право на відділення держав; порушувався принцип спільної відповідальності; Європейський парламент отримував обмежені повноваження. Унаслідок відсутності згоди сторін **Ф.п.** зазнав краху, а комісія Фуше у квітні 1962 р. припинила існування.

© Іваницька О.М.

Х

ХАБАР – незаконна, неофіційна винагорода, яку одержує службова особа за виконання чи невиконання певних дій в інтересах того, хто дає хабара, чи в інтересах третьої особи з використанням наданої їй влади чи службового становища. **Х.** є найтипівішим і найхарактернішим виявом корупції – суспільно небезпечного явища, яке руйнує основи влади і управління, дискредитує і підриває їх авторитет, загрожує законним правам та інтересам громадян.

© Бунік М.З.

ХАОС – у давньогрецькій міфології – безодня, наповнена туманом і темрявою, з якої виникло все суще; стан неупорядкованості, що визначає не тільки руйнування, але й народження систем. Як відзначає Джеймс Глейк, хаос виявляється на стику сфер знання. Як наука про глобальну природу систем, теорія хаосу об'єднала вчених, що працюють у вельми далеких сферах. Відбулися значні концептуально-методологічні зрушення і в природознавстві, пов'язані зі значним поширенням ідей і методів синергетики – теорії самоорганізації і розвитку складних систем будь-якої природи.

© Сурмін Ю.П.

ХАРТІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ – регіональний міжнародний договір, прийнятий 18-19 листопада 1999 р. у м.Стамбулі на зустрічі глав держав і урядів членів ОБСЄ. **Х.є.б.** націлила ОБСЄ на формування єдиного і неподільного простору безпеки, вільного від роз'єднувальних ліній і зон із різними рівнями безпеки. Відповідно до договору кожна держава має однакові права на безпеку, вільна у виборі її форм, а також має право бути нейтральною. Безпека кожної держави безпосередньо пов'язана з безпекою всіх інших держав. У полі зору ОБСЄ мають бути як частини єдиного цілого усі виміри безпеки – військова, політична, люд-

ська, економічна та ін. **Х.є.б.** визначила ОБСЄ як одну з основних організацій у питаннях вирішення спорів у регіоні і як один із ключових інструментів раннього запобігання конфліктам, урегулювання криз і постконфліктної реабілітації. З метою підвищення дієвості функціонування ОБСЄ та удосконалення загальних інструментів для більш успішної протидії викликам, що постають перед європейською спільнотою, планується співробітництво у таких сферах: солідарність і партнерство, людський вимір, воєнно-політичний вимір, економічний та екологічний виміри, боротьба з корупцією та верховенство права, діяльність, пов'язана з “поліцейськими” функціями. Зокрема, щодо людського виміру в **Х.є.б.** наголошується, що найважливішими інструментами забезпечення поваги прав людини, демократії і верховенства закону є Бюро з демократичних інститутів і прав людини, Верховний комісар у справах національних меншостей і Представник із питань свободи засобів масової інформації.

Розпутенко І.В.

ХАРТІЯ ОСНОВНИХ ПРАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ урочисто проголошена 7 грудня 2000 р. на саміті ЄС у Ніщі. Проект **Х.о.п.ЄС** підготував спеціальний конвент. **Х.о.п.ЄС** стала першим практичним кроком щодо наповнення реальним змістом принципу шанування прав людини країн ЄС, поєднала в одному документі основні громадянські, політичні, економічні та соціальні права європейських громадян і громадян країн ЄС. Враховуючи, що перші установчі договори не містили жодної вказівки або посилення на права людини, сам факт прийняття **Х.о.п.ЄС** став прогресом у цій сфері. **Х.о.п.ЄС** проголошена одним з базових документів для нової Угоди реформ, яка стала заміною Конституції для Європи. Передбачається, що з набуттям чинності

Лісабонською угодою **Х.о.п.ЄС** стане юридично обов'язковою.

© Ратушний С.М.

ХАРТІЯ ПРО ОСОБЛИВЕ ПАРТНЕРСТВО МІЖ НАТО ТА УКРАЇНОЮ – документ, у якому країни - члени НАТО підтвердили свою підтримку суверенітету та незалежності України, її територіальної цілісності, демократичного розвитку, економічного процвітання, статусу без'ядерної держави, принципу недоторканності кордонів. Підписана у 1997 р. на Мадридському саміті глав держав та урядів НАТО керівниками НАТО та Президентом України Л.Д.Кучмою.

© Руденко О.М.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ БОГДАН ЗИНОВІЙ (1596-1657) – український державний діяч, полководець, дипломат. Гетьман Війська Запорозького з 1648 р. Очолив повстання, яке поклало початок Визвольній війні українського народу. Засновник української козацької держави, організатор її адміністративного управління. У 1654 р. у Переяславі уклав військовий союз з Московським царством. Наприкінці свого життя намагався переорієнтуватися на союз зі Швецією і Османською Портою, вбачаючи в амбіціях Москви небезпеку козацькому суверенітету.

© Нікітін В.В.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ЮРІЙ (близько 1641-1685) – гетьман України (1657, 1659-1663), гетьман Правобережної України (1677-1681; 1685), молодший син Б.Хмельницького. У 1659 р. підписав Переяславські статті, які значно обмежували державні права України. У жовтні 1660 **Х.** уклав з Польщею Слободищенський трактат, за яким Україна відновила союз з Річчю Посполитою на умовах Гадяцького договору 1658 р. У 1663 р. зрікся булави і постригся у ченці під іменем Гедеон. Під час Чигиринських походів 1677 р. і 1678 турецький уряд, намагаючись захопити Україну, проголосив його гетьманом і “князем малоросійської України” на правах султанського васала. Своєю столицею обрав Немирів (тепер Вінницька обл.), звідки розсилав універсали, в яких титулував себе “князем сарматським, Малої Росії-України, вождем Війська Запорозького”. У 1678-1679 рр. спробував з допомогою турецько-татарського війська встановити владу над Лівобереж-

ною Україною, але зазнав невдачі. Після підписання Бахчисарайського миру 1681 р. позбавлений гетьманства і восени 1681 р. за наказом турецького уряду вбитий. За іншими даними, протягом 1681-1685 рр. жив у м.Немирові. У 1685 р. Туреччина знову призначила його Гетьманом України, але через півроку був страчений у Кам'янці-Подільському.

© Казакевич О.М.

ХОЛІЗМ – методологічний принцип, згідно з яким ціле має розглядатися як щось більше, ніж сума частин.

© Сурмін Ю.П.

ХРУЩОВ МИКИТА СЕРГІЙОВИЧ (1894-1971) – радянський державний і партійний діяч, Генеральний секретар ЦК КПРС (1953-1964). Народився у с.Калинівка Курської губернії у селянській сім'ї. З 1909 р. – слюсар на заводах і шахтах Донбасу. У 1928 р. – завідувач організаційним відділом ЦК КП(б) України, з 1929 р. навчався в Промисловій академії. З 1931 р. – на партійній роботі в Москві, з 1935 р. – 1-й секретар Московського міського комітету ВКП(б). У 1938 р. – березні 1947 р. і в грудні 1947-1949 рр. – 1-й секретар ЦК КП(б) України, одночасно в 1944-1947 рр. – голова Ради народних комісарів (Ради міністрів) Української РСР. У роки Великої Вітчизняної війни член військових рад ряду фронтів, генерал-лейтенант (1943). З 1949 р. – секретар ЦК і 1-й секретар Московського комітету ВКП(б). З 1953 р. – 1-й секретар ЦК КПРС, одночасно в 1958-1964 рр. – голова Ради міністрів СРСР. Член ЦК КПРС у 1934-1966 рр., член Політбюро (Президії) ЦК у 1939-1964 рр. Один з ініціаторів “відлиги” у внутрішній і зовнішній політиці. На XX (1956) і XXII (1961) з'їздах КПРС виступив з різкою критикою так званого культу особистості і діяльності Й.В.Сталіна. Однак сваволя стосовно інтелігенції, втручання в справи інших держав (збройна інтервенція в Угорщині (1956 р.) та ін.), загострення військового протистояння із Заходом (берлінська 1961 р. і карибська 1962 р. кризи та ін.), а також політичне прожекторство (заклики “наздогнати і перегнати Америку!”, обіцянки побудувати комунізм до 1980 р.) робили політику **Х.** непослідовною. Усунений від усіх займаних посад у 1964 р. Останні роки життя **Х.** був ізольований від суспільства.

© Казакевич О.М.

Ц

ЦІННОСТІ ПОЛІТИЧНІ – орієнтири й регулятори політичної свідомості, політичних відносин і політичної практики. У цілому **Ц.п.** мають подвійний буттєвий фундамент: з одного боку, вони виробляються в історичному досвіді людей, а з другого – втілюються й мають вияв як у позасуб’єктно існуючих станах політичної реальності (політичні явища, структури, процеси), так і в суб’єктних її формах (політичні орієнтації, ідентифікації, практики). У широкому розумінні **Ц.п.** можуть бути предметними (влада, безпека, демократія, справедливість тощо) і суб’єктивними (демократичні, ліберальні, консервативні, монархічні, патерналістські, революційні, реформаторські, соціалістичні, традиціоналістські, утопічні уявлення, орієнтації, ідентифікації, практики тощо). Таким чином, будь-який феномен суспільної дійсності, що має значущість для сфери політики, може розглядатись як **Ц.п.**

© Ручка А.О.

ЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ – безперервна постійно діюча та достатньо стійка підлеглисть кожної ланки вищим органам управління, виявляється як концентрація на верхньому рівні керівництва владних повноважень, необхідних для вироблення і впровадження важливих рішень. Мета **Ц.** – збільшення синергії, покращення координації, запобігання помилковим рішенням на нижчих управлінських рівнях, тому вона потрібна під час розв’язання глобальних, стратегічних завдань, оскільки дає змогу широко, у масштабах усієї країни розподіляти усі види ресурсів та резервів. Головними перевагами **Ц.** є: покращення контролю та координації здійснення окремих функцій; зменшення кількості та масштабів рішень, що приймаються менш досвідченими керівниками; ефективне використання досвіду персоналу центрального адміністративного органу. Водночас централізація збільшує складність прийняття управлінських рішень у низових ланках, заважає участі в цьому процесі керівників, які ближчі до проблеми, та знижує можливості адаптації до змінюваних умов функціонування управлін-

ської системи. Крім того, **Ц.** пригнічує творчу ініціативу виконавців та знижує якість розв’язання тактичних завдань.

Ступінь **Ц.** може бути визначений за такими ознаками: кількість, важливість та наслідки рішень, що ухвалюються на нижчих рівнях управління, а також обсяг контролю за роботою підлеглих.

У державному управлінні **Ц.** покликана внести організуючий елемент у функціонування системи влади, спрямовувати її діяльність на реалізацію єдиної державної політики. Проте надмірна централізація, локалізуючи прийняття рішень на вершині державної піраміди, пригнічуючи ініціативу місцевих органів виконавчої влади, слабо враховуючи інтереси окремих регіонів, територіальних громад, колективів організацій, не може забезпечувати ефективності та конструктивності управління. Тому під час побудови системи державного управління необхідно забезпечити збалансування **Ц.** і децентралізації владних повноважень.

На сьогодні в Україні система управління державою є дуже централізованою, тому постає об’єктивне завдання щодо її децентралізації, тобто збільшення можливостей місцевого самоврядування щодо управління територіальними комплексами, що належать громаді, а також передачі частини повноважень від центральних органів виконавчої влади до місцевих державних адміністрацій.

© Одінцова Г.С., Мельтихова Н.М.,
Коротич О.Б.

ЦЕНТРАЛЬНА РАДА – об’єднаний орган політичних партій, громадських, культурних і професійних організацій в Україні в 1917-1918 рр. Створена 4(17) березня 1917 р. в Києві на засіданні ради Української партії соціалістів-федералістів за участю Української соціал-демократичної робочої партії, Української партії соціалістів-революціонерів, суспільств і організацій. У “Зверненні до українського народу” 9 (22) березня **Ц.Р.** закликала підтримати Тимчасовий уряд. Для роботи між пленумами **Ц.Р.** в червні виді-

лили виконавчий орган – так звану Малу Раду з 30 осіб (голова – М.Грушевський, заст. голови – В.Винниченко, З.Єфремов; члени – А.Никовський, Н.Порш та ін.).

Усього в травні – червні в Ц.Р. було обрано 643 члени (номінально нараховувалось 815 членів, але брали участь у роботі менше половини). Одночасно почалося формування українських військових частин. За час свого існування Ц.Р. видала 4 Універсали. У 1-му Універсалі 10 (23) червня 1917 р. Ц.Р., у супереч бажанню Тимчасового уряду, проголосила автономію України і створила власний уряд – Генеральний секретаріат. Але вже наприкінці червня Ц.Р. пішла на поступки і в 2-му Універсалі (3(16) липня) фактично відмовилася від автономії, відклавши її здійснення до скликання Всеросійських установчих зборів. У 3-му Універсалі (7(20) листопада) Ц.Р. оголосила себе верховним органом влади Української Народної Республіки у складі Росії, а в 4-му Універсалі (11(24) січня 1918) Ц.Р. проголосила самостійність України.

26 січня (8 лютого) 1918 р. Ц.Р. під тиском Червоної армії була змушена виїхати з Києва на Волинь, де 27 січня (9 лютого) уклала Брест-Литовський договір з австро-німецьким блоком, і 1 березня повернулася до Києва разом з австро-німецькими військами, які у лютому-березні окупували майже всю Україну. 29 квітня німецьке командування розігнало Ц.Р. і замінило її залежним урядом гетьмана П.Скоропадського.

© Нікітін В.В.

ЦЕНТР СТРАТЕГІЧНИХ І МІЖНАРОДНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (CSIS-Centre of Strategic and International Studies) – науково-дослідна структура, що займається прогнозуванням, плануванням та розробкою стратегічних моделей, схем реалізації впливу США у світі.

На сьогодні Ц.с.м.д. володіє капіталом у 25 млн дол. Щорічний бюджет Ц.с.м.д. складає 22 млн дол. У цій структурі працює 190 дослідників, які готують і випускають щоквартальний журнал “Washington Quarterly”, а також численні бюлетені і книги.

© Розпутенко І.В.

ЦИВІЛІЗАЦІЯ – самостійне цілісне соціально-історичне утворення, локалізоване в часі та просторі, найвища культурна спільність людей і найширший рівень культурної ідентифікації, крім того, що відрізняє людину від інших біологічних видів. Це синонім

культури, сукупність духовних і матеріальних досягнень суспільства.

Дефініцію “Ц.” першим ввів у науковий обіг В.Р.Мірабо у 1757 р. і за наступні 250 років її розуміння супроводжувалося істотними змінами. Спочатку поняття “Ц.” вбирає у себе елементи передуючих йому, близьких за значенням понять, які персоніфікували процеси раціоналізації поведінки, становлення громадянського суспільства, удосконалення державного управління. У XIX – на початку XX ст. ціннісний зміст поняття “Ц.” поступається місцем різнобічній за сенсом науковій складовій. Нарешті, у XX ст. значення терміна “Ц.” в цілому відновлюється, при цьому накопичений зміст не губиться, а переводиться у приховану, потенційну форму, за потреби, актуалізується. Систематизуючи історію, Арнольд Тойнбі переконливо довів, що історія людства розвивається не як пряма лінія поступового прогресу, а як співіснування окремих цивілізацій – замкнутих суспільств, в основі яких лежить релігія й форми її реалізації. Саме релігія являє собою “дух суспільства”. Кожна Ц., за Тойнбі, проходить стадії генезису, росту, надлому й розкладення, виникнення й падіння універсальних держав, всесвітніх церков.

Подальший політичний розвиток теорія Ц. отримала у дослідженнях Семюеля Хантінгтона. Американський політолог доводить, що в сучасному світі головним критерієм розбіжностей між людьми стає їхня культурна належність до певної “Ц.”, або ідентичність, що складається з лінгвістичних, етнічних, історичних, релігійних, інституційних елементів. Учений також ставить під сумнів поширену думку, що торгівля, інвестиції, комунікації тощо створюють передумови для формування єдиної цивілізації. Навпаки, він стверджує, що “люди визначають свою ідентичність за допомогою того, чим вони не є”, тобто чим більше людина пізнає світ, тим більше вона відчуває власну унікальність та намагається її захистити. Взаємодія різних Ц. відбувається у формах самоізоляції (відторгнення), вестернізації (асиміляції) та модернізації (осучаснення країни з одночасним збереженням власної національно-культурної унікальності).

У сучасному глобалізаційному світі відбувається перетворення світового порядку – він будується вже не навколо політико-ідеологічних блоків держав, як це було ще у XX ст., а навколо світових цивілізацій.

© Радченко О.В.

Ч

ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ПОТЕНЦІЙНІ НОРМИ ПІДПОРЯДКУВАННЯ (КЕРОВАНOSTI) – якісні та кількісні чинники, що прямо чи опосередковано визначають раціональні норми підпорядкування в організаційних структурах. До таких чинників польський учений З.Ковалевський відносить такі: завдання, що доручені (значущість завдань; їх складність, різноманітність; необхідний рівень координації; можливість непередбачених наслідків); особистість керівника (міра його самостійності; можливість залучення допоміжного персоналу; виконання діяльності, не пов'язаної з керівництвом; методи управління; організація планування); характеристики персоналу (кваліфікація; трудова інтеграція; діяльність неформальних груп; культура спілкування; плинність кадрів); технічні характеристики системи підпорядкування (вертикальний діапазон керівництва; зв'язок; розміщення у легко доступному полі діяльності; можливість отримання навичок виконання завдань; оснащення; структура установи; соціотехнічні елементи; рівномірність темпу роботи; наявність контролю та інформаційної системи підтримки рішень; техніка обробки інформації).

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.,

Штика Л.Г.

ЧИННИКИ ПЕРЕХОДУ ВІД ІНДУСТРІАЛЬНОГО ДО ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА – низка факторів, що провокують та супроводжують такий перехід, а саме: а) зміна економіки від товаровиробничої до обслуговуючої; б) зміна соціальної структури суспільства, де провідну роль відіграє професійна стратифікація, значне збільшення дипломованих спеціалістів у всіх галузях суспільної діяльності; в) поява нової панівної еліти, що має високий рівень освіти та знання; г) перетворення інформаційних технологій на основу всієї цивілізації.

© Михненко А.М.

ЧИННИКИ ПЕРЕХОДУ ВІД ТРАДИЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА ДО ІНДУСТРІАЛЬНОГО – низка факторів, що провокують та супроводжують такий перехід, а саме: а) перетворення місцевих ринків на ринок загальний, що стає універсальним посередником між елементами суспільства; б) виникнення ринку праці, що виокремлює ролі виробника і споживача, виробництво від сімейного господарства, сприяє професіоналізації та підвищенню продуктивності сільської праці; в) наявність особливих еліт та маргінальних груп, що ініціюють ринкові процеси; г) розбудова спеціалізованого масового великого машинного виробництва, побудованого на принципах стандартизації, концентрації (урбанізації) та централізації.

© Бакуменко В.Д.

ЧИННИКИ ПРИЙНЯТТЯ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ – ті аспекти, що виникають у процесі управління у зв'язку з проблемою вибору подальших рішень та дій. Ступінь їх знання та адекватне реагування на них значною мірою є ознакою кваліфікації управлінця. Серед основних чинників, що впливають на прийняття рішень, є економічні, політичні, а також особисті інтереси суб'єкта прийняття рішення. На думку відомого чеського вченого Й.Кхола, вибір рішення залежить насамперед від очікування (суб'єктивної вірогідності) та корисності (суб'єктивної корисності) мети.

Аналіз кожної управлінської ситуації починається з так званої центральної проблеми рішення, сутність якої полягає у дилемі: вибрати новий чи продовжити існуючий, вибраний раніше напрям дій. Вибір нового курсу, нової стратегії здебільшого пов'язаний зі значними потребами в ресурсах та створенням певних умов, передусім, правових.

Для цілепокладання характерні такі основні чинники вибору: чітке виділення головної мети (місії); поміркована та обґрунтована

структуризація цілей, тобто розклад головної мети на підцілі, реалізація яких сприяє її досягненню, а також своєчасне виявлення побічних цілей, що відволікатимуть ресурси від досягнення головної мети.

Під час організації управлінської діяльності виділяють такі чинники вибору, як максимальне скорочення її терміновості, надання їй, де це тільки можливо, характеру плановості з виділенням цілей, дій з їх досягненням, термінів, відповідальних осіб, необхідних або наявних ресурсів; забезпечення відповідності завдань управління можливостям їх виконавців; використання різноманітних форм і методів реалізації завдань залежно від ситуацій; підтримка управлінських рішень сучасними напрацюваннями науки управління та засобами інформатизації та комп'ютеризації; урахування факторів соціальної адаптації учасників управлінських процесів та ін.

Під час розробки організаційної структури основними чинниками вибору є: приведення структури у відповідність із визначеними функціями організації; чітке визначення ланцюгів підпорядкування з певними центрами

прийняття рішень; раціональний розподіл компетенції по горизонталі та повноважень по вертикалі; вилучення зайвих ланцюгів з урахуванням рекомендацій щодо норм безпосереднього підпорядкування; встановлення чітких взаємозв'язків між центрами прийняття рішень.

Особливої уваги заслуговують чинники аналітичної і політичної доцільності та їх співвідношення під час прийняття рішень. Серед чинників вибору доцільно зазначити також чинник забезпечення визначеності, який, зокрема, виявляється в поширеній схильності людей перетворювати припущення у факти, сумніви у впевненість та переглядати уявлення про ситуацію в бік задоволення потреби у визначеності, оскільки невизначеність ситуації не дає змоги приймати обгрунтовані, а тому й впевнені рішення. У сучасній теорії прийняття рішень велика увага приділяється також такому чиннику вибору, як урахування ризику. Найбільше він виявляється під час оцінювання ефективності та складності досягнення визначених цілей.

© Бакуменко В.Д.

Ш

ШЕНГЕНСЬКИЙ ДОГОВІР ТА УГОДА

(англ. – *Schengen Agreement and Convention*). За договором, підписаним у містечку Шенгені (Люксембург) 14 червня 1985 р., Бельгія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина та Франція погодилися поступово скасовувати контроль на спільних кордонах і запроваджувати свободу пересування для всіх громадян країн ЄС, які підписали цей договір, інших держав-членів та громадян третіх країн. Ті ж п'ять країн підписали 19 червня 1990 р. Шенгенську конвенцію, у якій викладено заходи та гарантії щодо запровадження свободи пересування. Шенгенська конвенція доповнює відповідні внутрішні заходи і підлягає ратифікації в національних парламентах. Відтоді до числа країн, що підписали Конвенцію, приєдналися Італія (1990), Іспанія та Португалія (1991), Греція (1992), Австрія (1995), Швеція, Фінляндія і Данія (1996); Конвенцію підписали також Ісландія, Ліхтенштейн та Норвегія. Отже, наразі до так званої “Шенгенської зони” або “Шенгена” входять 16 країн – 13 держав ЄС, а також Ісландія з Норвегією та Ліхтенштейном. Шенгенські країни вдалися, зокрема, до таких спільних заходів: скасували контроль на спільних кордонах; виробили єдині правила перетину зовнішніх кордонів, які координуються агентством ЄС Frontex; в аеропортах і портах розділили термінали для тих, хто мандрує всередині Шенгена і для тих, хто прибув ззовні; гармонізували умови в'їзду та візові вимоги для короткотермінового перебування (включаючи так звану Шенгенську візу); створили Шенгенську інформаційну систему, започаткували транс-кордонну співпрацю судових та поліцейських органів.

© Мельник Ю.В.

ШКОЛА ЛЮДСЬКИХ ВІДНОСИН – підхід до управління й мотивації, що наголошує на соціальних факторах результатив-

ності групової діяльності, на зумовленості стабільності становища, престижу, належності до групи та участі у справах працівників складною внутрішньою структурою робочого колективу (система неформальних зв'язків). Засновниками **Ш.л.в.** вважають двох учених – М.Фоллет та Е.Мейо, які виходили з того, що навіть чітко відпрацьовані виробничі операції та висока оплата праці не завжди приводять до адекватного зростання продуктивності праці без відповідного задоволення соціальних потреб. Науково-практична цінність цього підходу полягає в тому, що мотивація виходить за межі суто економічного стимулювання праці, базуючись на соціально-психологічних чинниках групової взаємодії.

© Бакуменко В.Д.

ШОВІНІЗМ – різновид націоналізму, що підносить свою націю вище за інші, які вважає “другорядними”, “неповноцінними”, такими, що можуть мати право на існування лише як інструмент досягнення цілей “вищої” нації.

© Михненко А.М.

ШОКОВА ТЕРАПІЯ – доктрина ринкових перетворень, яка передбачає проведення усього комплексу радикальних реформ у найкоротші терміни: швидка лібералізація і фінансова стабілізація з одночасним започаткуванням системних інституційних змін; конкретна програма шокової терапії має на меті створення вільного ринку і досягнення макроекономічної стабілізації внаслідок одночасного швидкого вжиття низки заходів короткострокового характеру.

© Бодров В.Г.

ШАНХАЙСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ СПІВРОБІТНИЦТВА (ШОС, Shanghai Cooperation Organization, SCO) – субрегіональна міжурядова міжнародна організація, утворе-

на 15 червня 2001 р. в м.Шанхай (КНР). До **ШОС** входять 6 країн-членів (Китайська Народна Республіка, Російська Федерація, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Республіка Таджикистан і Республіка Узбекистан). Штаб-квартира організації розміщена в Пекіні. Офіційні робочі мови – російська та китайська. Першим виконавчим секретарем **ШОС** у травні 2003 р. призначено колишнього Надзвичайного і Повноважного Посла КНР у РФ Чжан Дегуана.

Загальна площа держав – членів **ШОС** дорівнює 30 млн 189 тис. кв. км, що становить 3/5 площі Євразії, а населення – 1,481 млрд осіб, що становить чверть усього населення земної кулі. Що стосується економічного потенціалу, то він містить у собі найбільш могутню і динамічну після США китайську економіку.

Попередницею **ШОС** була так звана “Шанхайська п’ятірка” (Росія, Казахстан, Киргизія, Китай і Таджикистан), що утворилася в результаті підписання “Угоди про зміцнення довіри у військовій галузі в районі кордону” (1996) й “Угоди про взаємне скорочення збройних сил у районі кордону” (1997). Зближення цих країн диктувалося насамперед загрозою безпеки їхнім прикордонним територіям з боку головного вогнища нестабільності в Середній Азії – Афганістану, де йшла громадянська війна між військами Північної коаліції і руху Талібан. Першу з цих двох угод було підписано в Шанхаї, що дало підставу для появи терміна “Шанхайська п’ятірка”. Спільна робота на самітах в Алмати (1998), Бішкеку (1999), Душанбе (2000) дало змогу створити атмосферу того, що стало іменуватися “шанхайським духом” – виробити атмосферу взаєм-

ної довіри, через перший досвід взаємних консультацій прийти до механізму досягнення консенсусу і добровільної згоди виконувати положення досягнутих домовленостей. Поступово коло питань розширилося до сфер зовнішньої політики, економіки, охорони навколишнього середовища, включаючи використання водних ресурсів, культури тощо. Усе це привело до необхідності оформлення системи самітів і консультацій у нове регіональне об’єднання.

© Розпутенко І.В.

ШТАТНА ОДИНИЦЯ – посада, передбачена штатним розкладом; працівник, який обіймає посаду в організації. Кількість **Ш.о.** в організаціях, які фінансуються з державного або місцевого бюджету, визначається вищестоящими організаціями. У комерційних підприємствах кількість **Ш.о.** визначається виходячи з потреб виконання певних видів робіт, ступеня їх терміновості та економічної доцільності.

© Пригородова С.А.

ШТАТНИЙ РОЗПИС – внутрішній нормативний документ, що встановлює структурний та чисельний склад підприємства, установи, організації. **Ш.р.** містить перелік найменувань посад (з урахуванням вакансій) постійних працівників із зазначенням кількості однойменних посад та розмірів посадових окладів, доплат і надбавок, а також дані про загальну чисельність і фонд заробітної плати підприємства. **Ш.р.** затверджується власником, керівником чи вищестоящим органом підприємства, установи, організації.

© Пригородова С.А.

Щ

ЩЕРБИЦЬКИЙ ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ (1918-1990) – радянський партійний і державний діяч, двічі Герой Соціалістичної Праці (1974 р., 1977 р.). Член КПРС з 1941 р. Народився в м.Верхньодніпровське Єкатеринославської губернії (нині Дніпропетровська область) у сім'ї робітника. У 1941р. закінчив Дніпропетровський хіміко-технологічний інститут. У 1934-1935 рр. – на комсомольській роботі, 1941-1945 рр. – у лавах Радянської армії, учасник Великої Вітчизняної війни. У 1946 р. **Щ.** працював на інженерно-технічних посадах

у Дніпродзержинську. З серпня 1946 р. – на партійній роботі, у 1948-1952 рр. – другий секретар Дніпродзержинського міськкому, з 1955 р. – перший секретар Дніпропетровського обкому, у 1957-1961 рр. – секретар ЦК КПУ. У 1961-1963 рр. – голова Ради Міністрів УРСР, 1963-1965 рр. – перший секретар Дніпропетровського обкому партії, 1965-1972 рр. – голова Ради Міністрів УРСР. У 1971 р. обраний членом політбюро ЦК КПРС. З 1972-1989 рр. – перший секретар ЦК КПУ. Помер **Щ.** 16 лютого 1990 р.

© Бернад І.А.

Ю

ЮНЕСКО (UNESCO) – спеціалізована агенція Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, яка напружує ідеї, встановлює стандарти, збирає та поширює інформацію, сприяє міжнародному співробітництву в зазначених сферах. Заснована 16 листопада 1945 р. і налічує 191 член та 6 асоційованих членів. Згідно з прийнятими ООН “Цілями тисячоліття” **ЮНЕСКО** має на меті зменшення вдвічі кількості гранично бідних людей, досягти загального поширення початкової шкільної освіти в усіх країнах, ліквідувати нерівність жінок в освіті. Україна є членом **ЮНЕСКО** з 12 травня 1954 р., а з грудня 1962 р. в Парижі функціонує Постійне представництво України при **ЮНЕСКО**. Метою співробітництва з **ЮНЕСКО** є зміцнення інтелектуального потенціалу країни та залучення його до загальносвітових

процесів у гуманітарній сфері, а також використання в національних інтересах можливостей **ЮНЕСКО** та міжнародного досвіду в галузях її компетенції. Україна неодноразово виступала ініціатором багатьох міжнародних програм, тричі (у 1981, 1995, 2001 рр.) її обирали до Виконавчої Ради – керівного органу **ЮНЕСКО**. Наразі Україна є членом Виконавчої ради Міжурядової океанографічної комісії та Міжурядового комітету з авторського права. До Списку всесвітньої спадщини **ЮНЕСКО** входять архітектурні ансамблі Софії Київської, Києво-Печерської лаври та історичного центру Львова, біосферні заповідники “Чорноморський” (1982), “Асканія-Нова” (1982), “Карпатський” (1992), “Дунайський” (1998), “Уманський національний парк” (1999) та “Шацький національний парк” (2002), транскордонний румунсько-

український біосферний резерват “Дельта Дунаю” (1998), тристоронній польсько-словацько-український біосферний заповідник “Східні Карпати” (1999). У рамках співробітництва з **ЮНЕСКО** в Україні діє Міжнародний науково-навчальний центр інформаційних технологій та систем, Міжнародна асоціація академій наук.

© Казакевич О.М., Кіویهць О.В.

ЮНІДО – міжнародна організація ООН з промислового розвитку, центральний координуючий орган у сфері допомоги промисловому розвитку країн, що розвиваються. Утворена рішенням Генеральної Асамблеї ООН у 1967 р. Мета організації полягає у сприянні промисловому розвитку і співробітництву в усьому світі, між країнами, регіонами та галузями, індустріалізації, розробці природних багатств та розвитку інфраструктури країн, що розвиваються, надання консультативної та технічної допомоги в реструктуризації і приватизації промисловості країнам з перехідною економікою. У рамках своєї діяльності **ЮНІДО** створює умови для обміну інноваціями, передачі технологій країнам, що розвиваються, залученням до таких країн інвестиційних потоків. Під егідою **ЮНІДО** проводяться конференції, семінари, наради за участі державних службовців, науковців, експертів, представників промисловості різних країн. При **ЮНІДО** діє Банк промислової та технологічної інформації

щодо проектів, який забезпечує необхідною інформацією країни - члени організації. Керівництво **ЮНІДО** здійснюється Генеральною конференцією, що проводиться раз на два роки, Радою з промислового розвитку та Секретаріатом. Голова організації – генеральний директор (з 2005 р. – Канде Юмкелла). Штаб-квартира **ЮНІДО** розміщується у м.Відень (Австрія). Україна входить до складу **ЮНІДО** з 1985 р.

© Казакевич О.М., Кіویهць О.В.

ЮНКТАД (UNCTAD) – підрозділ у сфері торгівлі та економічного розвитку Генеральної Асамблеї Організації Об’єднаних Націй. Членами **ЮНКТАД** є 193 держави, у тому числі Україна. **ЮНКТАД** відіграє роль координуючого центру з питань розвитку та суміжних питань торгівлі, фінансів, технологій, інвестицій та стабільного розвитку. Головна мета підрозділу – сприяння інтеграції держав, що розвиваються, через торгівлю та інвестиції. **ЮНКТАД** постійно проводить дослідження, аналіз політики, здійснює технічне співробітництво, у тому числі з підприємствами. Найвищим органом **ЮНКТАД** є конференція, яка збирається один раз на чотири роки. Виконавчий орган – Рада з торгівлі та розвитку – щорічно проводить регулярні сесії, на яких розглядаються результати роботи Секретаріату. Місцезнаходженням – м.Женева (Швейцарія).

© Кіویهць О.В.

Я

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ (англ. *Quality of life* – від лат. *qualitās* – який, яка) – комплексна інтегральна характеристика становища людини в різних соціальних системах і структурах, показник міри її соціальної свободи, її можливостей для всебічного розвитку. Основними складовими якості життя є доходи населення, споживання матеріальних благ та послуг, умови життя, вільний час. Існує об’єктивна і суб’єктивна оцінка якості життя. Об’єктивна оцінка – науково обґрунтовані нормативи потреб і інтересів людей, із співвідношення з якими можна об’єктивно судити про ступінь задоволення цих потреб і інтересів. Суб’єктивні оцінки: раціональна (загальна задоволеність життям і оцінка ступеня задоволеності його складовими); емоційна (баланс позитивних і негативних емоцій, які не фіксуються ніякими статистичними величинами і практично існують лише у свідомості людей і в їх особистих судженнях і оцінках) компоненти.

© Петрос О.М.

ЯКІСТЬ ТРУДОВОГО ЖИТТЯ – рівень задоволення особистих потреб працівників у процесі їх виробничої діяльності. Якість трудового життя характеризується такими групами показників: визнання і справедлива винагорода за виконувану роботу; взаємовідносини у трудовому колективі; участь у прийнятті рішень, що стосуються виробничої діяльності; якість виробничого середовища; можливості професійного розвитку і кар’єрного зростання; соціальні гарантії.

© Матвійшин Є.Г.

ЯКІСТЬ УПРАВЛІННЯ (англ. *quality of management*) – оцінка процесу управління, яка визначається ступенем досягнення встановленої мети. Якість – це сукупність характеристик об’єкта, які визначають його здатність задовольняти встановлені і передбачувані потреби (ISO 8402-94). Забезпечення

якості передбачає розробку стандартів якості, розподіл відповідальності за якість та контроль якості робіт. У 1987 р. у світі введений в дію комплекс міжнародних стандартів ISO 9000, які формують системно-теоретичну базу управління якістю для усіх видів діяльності. Якість державного управління визначається через поняття широкої або соціальної ефективності як ступінь досягнення мети територіальної громади, та вузької ефективності як повноту, оперативність, якість виконання функцій органу управління і обов’язків персоналу. Г.Атаманчук виділяє три види соціальної ефективності управління: загальну, спеціальну і конкретну. Громадська думка є дуже важливим чинником в оцінці якості та соціальної ефективності управління. Особлива роль тут також належить ЗМІ і зверненням громадян. Потужним засобом оцінки соціальної ефективності діяльності органів влади – у комплексі та за окремими галузями – є соціологічні дослідження. Необхідною формою і обов’язковою умовою якісного управління є звіти суб’єктів управління.

© Крупник А.С.

ЯКІСТЬ УПРАВЛІННЯ СУСПІЛЬНИМ РОЗВИТКОМ – ознака ефективності та результативності управління будь-якою сферою суспільної діяльності, що на практиці означає пошук оптимальних варіантів досягнення суспільно корисних цілей. **Я.у.с.р.** залежить, насамперед, від повноти використання людського фактора, комплексу фізичних і розумових здібностей кожного члена суспільства. Розвиток нових інформаційних технологій і логістики (наука оптимального управління будь-якими процесами в єдності їх руху у часі та просторі) дає змогу сьогодні під час розв’язання конкретних проблем перевести **Я.у.с.р.** на більш високий рівень. Системна методологія, використання логічних і математичних методів, комп’ютерне

моделювання і аналіз, необмежені можливості синтезу всіх розділів і результатів гуманітарного, соціального і психологічного знання – усе це відкриває нові можливості щодо **Я.у.с.р.**

© Бакуменко В.Д., Михненко А.М.

ЯНУКОВИЧ ВІКТОР ФЕДОРОВИЧ – український політичний і державний діяч, четвертий Президент України (з 25 лютого 2010 р.) за часів незалежності. Лідер Партії регіонів, Прем'єр-міністр України в 2002-2005 і 2006-2007 рр. Народився 9 липня 1950 р. в м.Єнакієве Донецької області. Освіта – вища, закінчив Донецький політехнічний інститут (нині – Донецький державний технічний університет), за фахом інженер-механік, Українську академію зовнішньої торгівлі, магістр міжнародного права. Трудову діяльність розпочав у 1969 р. Протягом 20 років працював на керівних посадах – був Генеральним директором виробничих об'єднань – “Донбастрансремонт”, “Укрвуглепромтранс” та Донецького обласного територіального об'єднання автомобільного транспорту. У серпні 1996 р. **Я.** призначений заступником голови, а у вересні – першим заступником голови Донецької обласної держадміністрації. З 14 травня 1997 р. по листопад 2002 р. працював на посаді голови Донецької обласної державної адміністрації, був депутатом Донецької обласної ради. З травня 1999 р. по травень 2001 р. – голова Донецької обласної ради за сумісництвом. 21 листопада 2002 р. призначений на посаду Прем'єр-міністра України. 4 липня

2004 р. висунутий Партією регіонів кандидатом у Президенти України. З січня 2005 р. по квітень 2006 р. працював на посаді Голови Партії регіонів. З 25 травня 2006 р. – народний депутат України V скликання. Голова депутатської фракції Партії регіонів. Член Комітету Верховної Ради України з питань правової політики. З 4 серпня 2006 р. по 18 грудня 2007 р. вдруге обіймає посаду Прем'єр-міністра України. За підсумками голосування 30 вересня 2007 р. на виборах до Верховної Ради України Партія регіонів отримала 175 депутатських мандатів. Очолює парламентську фракцію та стає на чолі сформованого регіоналами тіньового уряду. У 2010 р. **Я.** обраний Президентом України. Кавалер орденів “За заслуги” трьох ступенів, Заслужений працівник транспорту України, відзначений іншими державними нагородами. Доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України та Української технологічної академії, член Президії Національної академії наук України, дійсний член Транспортної академії України.

© Яскевич А.Й.

ЯРОСЛАВ МУДРИЙ (близько 979-1054) – видатний державний діяч, великий князь Київський (1016-1054). За його князювання було завершено процес формування Давньоруської (Київської) держави, яка посіла почесне місце серед європейських країн тогочасної Європи. Автор Начального київського літопису ще за життя назвав князя Ярослава “премудрим”.

© Нікітін В.В.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК СТАТЕЙ

А

Абдикація	15
Абсентеїзм	15
Абсолютизм	15
Аверсний рух	15
Автаркія	15
Автократія	16
Автоматизована інформаційно-пошукова система	16
Автоматизована система управління (АСУ)	16
Автономія	16
Автономія адміністративно-територіальна (регіональна)	16
Автономія національно-культурна	17
Автономія України XVII-XVIII ст.	17
Автономна Республіка Крим	17
Авторитаризм	17
Авторитарне лідерство	18
Авторитарний стиль керівництва	18
Агітація передвиборча	18
Агентства регіонального та місцевого розвитку	18
Агрегат	19
Агресія	19
Адаптація	19
Адаптація державного службовця	19
Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу	20
Адаптація міжнародних норм і стандартів	20
Адаптація соціальна	20
Адаптація управлінська	21
Адаптивна структура управління	21
Адміністративна етика	21
Адміністративна культура державного службовця	22
Адміністративна обумовленість	22
Адміністративна послуга	22
Адміністративна реформа	23
Адміністративна система	23
Адміністративне право	23
Адміністративне правопорушення (проступок)	23
Адміністративний капітал	23
Адміністративний контроль	24
Адміністративний менеджмент	24
Адміністративний ресурс	24
Адміністративні методи управління	24
Адміністративно-командна система	24
Адміністративно-командне управління	25
Адміністративно-політична еліта	25
Адміністративно-територіальна одиниця	25
Адміністративно-територіальна реформа	26

Адміністративно-територіальний поділ	26
Адміністративно-територіальний устрій	26
Адміністрація	27
Адміністрація Президента України	27
Адміністрування	27
Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво	27
Академія державної служби при Президентові Російської Федерації (РАГС)	27
Академія управління при Президентові Республіки Білорусь	28
Акваторія	29
Аксіологія управлінська	29
Акти Кабінету Міністрів України	30
Акти органів державної влади	30
Акти Президента України	30
Активне виборче право	30
Актуалізація нормативно-правових баз	30
Актуальні проблеми світового розвитку	31
Алгоритм	31
Алгоритм управлінський	31
Альтернатива	32
Альтернатива управлінська	32
Альтернативні інструменти політики	32
Альтруїзм	32
Амстердамський договір (угода)	32
Аналіз	33
Аналіз впливових сил	34
Аналіз впливу	34
Аналіз державної політики	35
Аналіз ефективності	35
Аналіз інституційний	36
Аналіз інформації	36
Аналіз кількісний	36
Аналіз кластерний	36
Аналіз компаративний (порівняльний)	36
Аналіз кореляційний	36
Аналіз макроекономічний	36
Аналіз мікроекономічний	37
Аналіз за критерієм “витрати-вигоди”	37
Аналіз політики	37
Аналіз політичний	37
Аналіз портфельний	37
Аналіз потреби у навчанні державно-управлінських кадрів	38
Аналіз програмний	38
Аналіз регіональний	38
Аналіз регресійний	39
Аналіз ретроспективний	39
Аналіз ризиків	39
Аналіз системний	39
Аналіз ситуаційний	40
Аналіз статистичний	40

Аналіз структурно-функціональний	40
Аналіз у державному управлінні	40
Аналіз факторний	41
Аналіз якісний	41
Аналіз SWOT	41
Аналітик у державному управлінні	41
Аналітична діяльність	41
Аналітична діяльність при плануванні	41
Аналітична діяльність у державному управлінні	42
Аналітична інформація	43
Аналітична модель	43
Аналітичний документ	43
Аналітичний центр	44
Анархізм	45
Андропов Юрій Володимирович	45
Аномія соціальна	45
Анохін Петро Кузьмич	45
Антибюрократизм	45
Антиглобалізм	46
Антидемпінгове регулювання	46
Антиелітаризм	46
Антимонополна політика	46
Антитероризм міжнародний	47
Антитрастове законодавство	47
Антична політична філософія	47
Античні міста-держави (поліси) на території України	47
Антонович Володимир Боніфатійович	48
Апарат	48
Апарат державного органу	48
Апарат місцевої державної адміністрації	49
Апарат управління	49
Апостол Данило	49
Аристотель	50
Архітектура “Клієнт-сервер”	50
Архітектура “Файл-сервер”, Файл-серверні додатки	50
Асиміляція	50
Асоціація	50
Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)	50
Асоційоване членство в ЄС	51
Асоційовані з ЄС країни	51
Аспекти впливу на прийняття управлінських рішень	51
Атестація	52
Атестація кадрів	52
Атлантизм	52
Атрибути громадянського суспільства	52
Атталі Жак	53
Аттрактор	53
Аудит адміністративний / аудит адміністративної діяльності	53
Аудит соціальний	53

Аудит у державному управлінні	54
Аудит фінансовий	54
Афанасьєв Віктор Григорович	54
Acquis communautaire	54

Б

Багатопартійність	56
Багатопартійна система	56
Багаторівневе врядування	56
База даних	56
База нормативно-правова	56
Базові положення науки управління	57
Базові принципи державного управління	57
Базові цінності	57
Базові цінності демократичного суспільства	57
Бандера Степан Андрійович	58
Банк міжнародних розрахунків	58
Барселонський процес (Barcelona Process)	58
Бездіяльність посадової особи	59
Безпека	59
Безпека національна	59
Безпека екологічна	60
Безпека етнополітична	60
Безпека інформаційна	60
Безпека міжнародна	60
Безпека політична	60
Безперервна освіта державних службовців	61
Безпосередня демократія	61
Бекон Френсіс	61
Бенілюкс (Benelux)	62
Бенчмаркінг	62
Берегова зона	62
Берталанфі Людвіг фон	62
Бжезинський Збігнев Казимир	62
Бідність	63
Бідності регуляція	64
Біженці	64
Бізнес-інкубатор	65
Біла книга з європейського (належного) врядування	65
Більдербергський клуб	65
Більшість	65
Біполярний світ	66
Біфуркація	66
Благодійництво соціальне	66
Благодійність	66
Благодійні організації	66
Благодійні фонди	66
Блок виборчий	67

Блок політичний	67	
Богданов Олександр Олександрович	67	
Боголюбський Андрій Юрійович	67	
Болонський процес	68	
Боумен Ісайя	68	
Бреттон-Вудські інститути	69	
Брюховецький Іван Мартинович	69	
Бунчукові, військові, значкові товариші	69	
Буферна держава	70	
Бюджет державний	70	
Бюджет ЄС	70	
Бюджет міської ради міста районного значення		70
Бюджет прожиткового мінімуму	71	
Бюджет розвитку місцевих бюджетів	71	
Бюджет селищної ради	71	
Бюджети місцевого самоврядування	71	
Бюджетна децентралізація	71	
Бюджетна політика	72	
Бюджетна програма	72	
Бюджетна система	72	
Бюджетна установа	72	
Бюджетне зобов'язання	73	
Бюджетне планування	73	
Бюджетне правопорушення	73	
Бюджетне призначення	74	
Бюджетний запит	74	
Бюджетний контроль	74	
Бюджетний устрій	74	
Бюджетні асигнування	74	
Бюрократизм	74	
Бюрократія	75	

В

Вакансія посадова	76	
Валеологія	76	
Валовий внутрішній продукт (ВВП)	76	
Валовий національний продукт (ВНП)	76	
Варіативність	76	
Варшавський договір	76	
Вашингтонський консенсус	77	
Велика депресія	77	
Велика сімка / Велика вісімка	77	
“Велика шахівниця”	77	
Велике князівство Литовське	78	
Великий простір	78	
Великий шовковий шлях	79	
Верифікація	79	
Вернадський Володимир Іванович	80	

Вертикаль влади	80	
Верховенство закону	80	
Верховенство права	80	
Верховна Рада України	81	
Вето	81	
Вето в Європейському Союзі	81	
Взаємовідносини та співробітництво України з НАТО	81	
Взаємодія управлінська	82	
Вибори	82	
Вибори місцеві	82	
Виборча кампанія	82	
Виборча система	82	
Вивчення громадської думки	82	
Виговський Іван	83	
Видатки бюджету	83	
Видатки державні	83	
Видатки на обслуговування боргу місцевого самоврядування	83	
Види державних органів	83	
Види управлінської діяльності, які потребують аналітичного забезпечення	84	
Виділення основних категорій керівників організації	85	
Виділення сучасної парадигми державного управління	85	
Виклик	85	
Виклики середовища	85	
Виконавча влада	86	
Виконавчі органи рад	86	
Виконання місцевого бюджету за видатками	86	
Виконання місцевого бюджету за доходами	86	
Вимірювання й аналіз у державному секторі	86	
Вимірювання організаційної культури за Хофшtedом (Хофштеде)	87	
Винниченко Володимир Кирилович	87	
Випробування під час прийняття на роботу	87	
Вислуга років на державній службі	87	
Вихід системи	88	
Вишеградські держави	88	
Вишневецькі	88	
Вишневецький Дмитро	88	
Вишневецький Ієремія-Михайло	88	
Вишневецький Михайло	89	
Відбір кадрів	89	
Відбір на державну службу	89	
Віддалені регіони	89	
Відділ	90	
Відкрита економіка	90	
Відкрита система	90	
Відкрите програмне забезпечення	90	
Відкритий метод координації	91	
Відкритість влади	91	
Відносини суспільні	92	
Відносини Україна – ЄС	92	

Відповідальність державного службовця	92
Відповідальність державної влади	92
Відповідальність договірна	93
Відповідальність за порушення законодавства про працю (дисциплінарна відповідальність)	93
Відповідальність матеріальна	93
Відповідальність суспільна	93
Відповідальність юридична	94
Відродження національно-культурне	94
Війна	94
Війни світові	95
Військова реформа 60-70 років XIX століття	95
Військова старшина	95
Військове управління	96
Військово-політичний альянс (блок)	96
Військово-промисловий комплекс	96
Війт	96
Вільна економічна зона	96
Вільне місто	97
Вільнюські ініціативи з поглиблення співпраці Україна – НАТО	97
Вінер Норберт	98
Віртуальна реальність	98
“Вісь зла”	98
Вітте Сергій Юлійович	98
Влада	98
Влада законодавча	99
Влада політична	99
Влада спадкова	99
Влади дистанція	99
Владні повноваження	100
Власні повноваження або самоврядні	100
Властивість цілеспрямованості управління	100
Властивості системи	100
Властивості та ознаки держави	100
Внутрішній (відомчий) контроль	101
Внутрішньополітичний вектор Плану дій Україна – НАТО	101
Внутрішня політика	101
Волюнтаризм	101
Вплив державно-управлінський	102
Вплив політичний	102
Врахування людського фактора в державно-управлінській діяльності	102
Врядування	103
Всеохопне управління якістю (TQM) / Всеохопне управління на основі якості	103
Всесвітні форуми	103
Всесвітня декларація місцевого самоврядування	103
Всесвітня мережа	103
Всеукраїнська рада військових депутатів	104
Всеукраїнська рада робітничих депутатів	104

Всеукраїнська рада селянських депутатів	104
Всеукраїнський союз земств	104
Вхід системи	105
Вчена рада Національної академії державного управління при Президентові України	105

Г – Г

Гаврилишин Богдан	106
Галузь науки “Державне управління”	106
Галузь права	107
Гантінгтон Самуель Філіпс	107
Гаусхофер Карл	108
Генерал-губернаторство	108
Генеральна Асамблея ООН	108
Генеральна військова канцелярія	108
Генеральна старшина (військова старшина)	108
Генеральна угода по тарифах і торгівлі (ГАТТ)	109
Генеральні секретарі. Генеральний, -а, -е	109
Геодетермінізм	110
Геоелектрика	110
Геоелектрична архітектура світу	110
Геоелектрична війна	110
Геоелектрична експансія	110
Геоелектрична потужність	110
Геоелектрична стратегія	110
Геоелектричний код	111
Геоелектричний полюс	111
Геоінформаційні системи (ГІС)	111
Геоінформаційні системи у державному управлінні	111
Геополітика	112
Геополітичний простір	112
Геополітичний регіон	112
Геостратегія	112
Геронтократія	112
Гетьман	113
Гетьманат	113
Гетьмани України	113
Гетьманство	114
Гетьманські статті XVII-XVIII ст.	114
Гетьманщина	114
Гіперстійкість	114
Гіпотеза	114
Гіпотеза у дослідженнях з державного управління	115
Глава держави	115
Глава уряду	115
Глобалізація	116
Глобалізація неоліберальна	116
Глобалізм	116

Глобалістика	117	
Глобальна криза суспільства	117	
Глобальні проблеми людства	117	
Глокалізація	117	
Глушков Віктор Михайлович	117	
Голови місцевих державних адміністрацій		118
Головні розпорядники бюджетних коштів		118
Гомеостаз	119	
Горизонтальні зв'язки	119	
Градуалістська стратегія	119	
Громада (община)	119	
Громадська думка	119	
Громадська експертиза	120	
Громадське обговорення	120	
Громадське об'єднання	120	
Громадський контроль	120	
Громадський сход	121	
Громадські ініціативи	121	
Громадські організації	122	
Громадські ради	122	
Громадські рухи	122	
Громадські слухання	122	
Громадськість	123	
Громадянин	123	
Громадянство	123	
Громадянська війна	124	
Громадянська культура	124	
Громадянське суспільство	124	
Громадянські права	125	
Групи інтересів	125	
Групи інтересів політичних	125	
Групи тиску	125	
Грушевський Михайло Сергійович	126	
ГУАМ (ГУУАМ)	126	
Губернія	126	
Гуманістичний вимір у системі державного управління		127
Гуманітарна криза (катастрофа)	127	
Гуманітарна політика	127	
Гендерна політика	127	
Гендерна рівність	128	
Гендерний паритет у державному управлінні		128
Грант	128	

Д

Давньоруська (Київська) держава	129
Давоський світовий форум	129
Данило Галицький	129
Двомовність (білінгвізм)	130

Дебюрократизація	131
Деградація	131
Дезінтеграція міжнародна	131
Дезінформація	131
Дезорганізація	132
Декаденція	132
Декларація	132
Декларація про європейську ідентичність	132
Декларація про майбутнє Європейського Союзу	132
Декларація щодо регіоналізму в Європі	132
Декомпозиція	133
Деконцентрація виробництва	133
Декрет	133
Делеговані повноваження	133
Делегування повноважень	133
Демографічна політика	134
Демографічна революція	134
Демографічні проблеми розвитку	134
Демократія	134
Демократія військова	134
Демократія ліберальна	135
Демократія місцева	135
Демократія представницька	135
Демократія співучасті	136
Демократизація	136
Демократизація державної служби	136
Демократизація політичних інститутів	136
Демократизація управління	137
Демократичні інститути і процеси	137
Демократичне суспільство	137
Демократичного врядування концепції	138
Демонетизація	138
Демонополізація	138
Демпінг	139
Ден Сяопін	139
День Європи	139
Департамент	139
Деполітизація	140
Деполітизація державної служби	140
Депортація	140
Депутатська фракція	140
Дерево базових елементів управління	141
Дерево цілей держави	141
Держава	141
Держава “загального добробуту”	142
Держава у навколишньому світі	142
Держави-Нації теорія	142
Державна адміністрація	142
Державна варта	143

Державна влада	143	
Державна етнополітика	143	
Державна закупівля товарів, робіт і послуг	144	
Державна кадрова політика	144	
Державна митна служба України	144	
Державна мова	144	
Державна політика	144	
Державна політика охорони навколишнього середовища	145	
Державна політика у галузі шкільної освіти	145	
Державна політика у сфері державної служби	145	
Державна політика у сфері охорони здоров'я	146	
Державна програма	146	
Державна регіональна політика	146	
Державна релігія	147	
Державна скарбниця України	147	
Державна служба	147	
Державна таємниця	148	
Державна територія	148	
Державне замовлення	148	
Державне прогнозування	148	
Державне регулювання	148	
Державне регулювання в умовах ринкової економіки	148	
Державне регулювання економіки	149	
Державне регулювання ринку праці	149	
Державне регулювання фінансової інфраструктури	149	
Державне управління	150	
Державне управління в період Руїни	150	
Державне управління в Україні в 1800-1900 рр.	150	
Державне управління в Україні на початку XX ст.	151	
Державне управління в Україні періоду визвольних змагань	151	
Державне управління європейською інтеграцією	152	
Державне управління знаннями	152	
Державне управління інноваційно-інвестиційним процесом	152	
Державне управління інтелектуальними ресурсами	153	
Державне управління людськими ресурсами	153	
Державне управління національною безпекою	154	
Державне управління охороною праці	155	
Державне управління пенітенціарною системою	155	
Державне управління системою охорони здоров'я	155	
Державне управління у галузі шкільної освіти	155	
Державний апарат	155	
Державний борг	156	
Державний бюджет	156	
Державний інтерес	156	
Державний комітет	156	
Державний контроль	157	
Державний лад	157	
Державний механізм	158	
Державний орган	158	

Державний прапор України	158	
Державний протокол та церемоніал України	158	
Державний реєстр виборців	159	
Державний режим	159	
Державний секретар	160	
Державний сектор економіки	160	
Державний службовець	160	
Державний суверенітет	160	
Державний устрій	160	
Державний фінансовий контроль	161	
Державний фонд зайнятості	161	
Державні гарантії	161	
Державні кошти	161	
Державні монополії	162	
Державні резерви	162	
Державні соціальні стандарти	162	
Державність	162	
Державно-владні повноваження	163	
Державно-правовий експеримент	163	
Державно-управлінська еліта	163	
Державно-управлінська інформація	163	
Державно-управлінський процес	164	
Державно-управлінські рішення	164	
Державотворення (державне будівництво)	165	
Дестабілізація	165	
Дефіцит бюджету	165	
Дефіцит демократії	165	
Дефолт	166	
Децентралізація	166	
Децентралізація державної влади	166	
Джерела удосконалення державного управління	167	
Динамічне моделювання	167	
Директива	167	
Директива ЄС	167	
Директива стандартів внутрішнього контролю	167	
Директивне планування	168	
Директорія	168	
Директорія УНР	168	
Дисипативна структура	168	
Дискредитація влади	169	
Дискримінація	169	
Дискримінація соціальна	169	
Дистанційне навчання державних службовців	169	
Дисфункція	169	
Дисципліна виконавська	169	
Дисциплінарна відповідальність державного службовця	170	
Діагностика соціальна	170	
Діагностика у державному управлінні	170	
Діагностування проблем у державному управлінні	170	

Діагностування системи	171
Діалектика соціальна	171
Діалог культур	171
Діалог політичний	171
Ділова гра	172
Діяльність	172
Діяльність політична	172
Довіра до влади	173
Договір до Енергетичної хартії	173
Договір політичний	174
Договір про Європейський Союз 1992 р.	174
Договір про непоширення ядерної зброї	174
Договір суспільний	174
Доктрина	175
Доктрина відкритого суспільства	175
Доктрина “відчинених дверей”	175
Доктрина воєнна	175
Доктрина Монро	176
Доктрина розвитку освіти національна	176
Доктрина національної безпеки	176
Доктрина превентивного інтервенціоналізму	177
Документ електронний	177
Документообіг у системі державного управління	177
Долгорукий Юрій	177
Донецько-Криворізька республіка	178
Донцов Дмитро	178
Допомога ЄС	179
Дорошенко Михайло	179
Дослідження наукові в галузі державного управління	179
Достовірність інформації	179
Дотація	180
Дотація вирівнювання	180
Дохійський раунд	180
Доходи державні	180
Доходи населення	180
Драгоманов Михайло Петрович	181
Дрейф системи	181
Дуалізм виконавчої влади	181
Духовна культура	181
Духовність	181

Е

Еволюційні моделі суспільного розвитку	183
Еволюція	183
Едукаційна комісія Речі Посполитої	183
Еквіфінальність	183
Екзогенний	183
Екоаудит ЄС	183

Екологічна політика	183	
Екологічний аудит	184	
Екологічний моніторинг	184	
Економіка знань	184	
Економічна безпека	185	
Економічна ефективність	185	
Економічна і соціальна рада ООН	185	
Економічна інтеграція	185	
Економічна комісія ООН для Європи	186	
Економічний вектор Плану дій Україна – НАТО	186	
Економічний і соціальний комітет	186	
Економічний потенціал	188	
Економічний розвиток	188	
Економічний союз	188	
Економічний та монетарний союз	188	
Економічні методи управління	188	
Економічні права і свободи людини	189	
Економічно активне населення	189	
Екосистема	189	
Експеримент	189	
Експеримент соціальний	189	
Експертиза соціальна	191	
Експертна оцінка	191	
Експертне дослідження	191	
Екстремізм	191	
Екуменізм	191	
Електорат	192	
Електронний документообіг	192	
Електронний уряд	193	
Електронний цифровий підпис	193	
Елемент	193	
Елементи адміністративної діяльності	194	
Еліта	194	
Еліта національна	194	
Еліта політична	194	
Еліта соціальна	194	
Елітарна демократія	194	
Ембарго	195	
Емерджентність	195	
Еміграція	195	
Енгельс Фрідріх	195	
Ендогенний	196	
Енергетична хартія	196	
Ентропія управлінська	196	
Ерхард Людвіг	197	
Етапи стратегічного планування	197	
Етапи суспільного розвитку	198	
Етатизм	198	
Етика	198	

Етика державного службовця	198
Етика державного управління	198
Етнодержавознавство	199
Етнополітика	199
Етнос	199
Ефект синергетичний	200
Ефект цілісності	200
Ефективність державного управління	200
Ешелони влади	200

Є

Євразійство	201
Євроатлантична інтеграція	201
Єврокорпус	202
Єврооблігації	203
Європеїзація	203
Європейська асоціація вільної торгівлі	203
Європейська асоціація навчальних закладів з державного управління	204
Європейська банківська федерація (ЄБФ)	205
Європейська безпека	205
Європейська валютна система, європейські валютні одиниці	205
Європейська валютна угода	205
Європейська економічна зона (ЄЕЗ)	206
Європейська економічна спільнота (ЄЕС)	206
Європейська енергетична хартія (ЄЕХ)	206
Європейська ідентичність	206
Європейська ідентичність у сфері безпеки і оборони	207
Європейська комісія	207
Європейська комісія за демократію через право (Венеціанська комісія)	207
Європейська конвенція з прав людини	207
Європейська конвенція про громадянство	207
Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод	208
Європейська конвенція про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними громадами або органами влади	208
Європейська конфедерація профспілок (ЄКП)	209
Європейська космічна агенція (ESA)	209
Європейська міграційна політика	209
Європейська патентна конвенція	210
Європейська патентна організація	210
Європейська платіжна система STEP	211
Європейська політика сусідства	211
Європейська політика у сферах безпеки та оборони	211
Європейська поліцейська служба, Європол	212
Європейська правова інтеграція	212
Європейська рада	213
Європейська рахункова палата (Європейський суд аудиторів)	213
Європейська система безпеки та оборони	214

Європейська система центральних банків	214
Європейська соціальна хартія	215
Європейська спільнота	215
Європейська стратегія зайнятості	215
Європейська хартія міст	216
Європейська хартія місцевого самоврядування	216
Європейська хартія регіонального самоврядування	216
Європейське агентство з координації досліджень (EUREKA)	216
Європейське врядування	217
Європейське кримінальне право	217
Європейське співтовариство вугілля і сталі	217
Європейське політичне співробітництво	218
Європейське право	218
Європейське співтовариство з атомної енергії, Євроатом	218
Європейське управління з питань запобігання зловживанням та шахрайству, ОЛАФ	219
Європейський адміністративний простір	219
Європейський банк реконструкції та розвитку	220
Європейський економічний простір	220
Європейський інвестиційний банк	220
Європейський інвестиційний фонд	221
Європейський інститут державної служби	221
Європейський кодекс приватного права	221
Європейський комітет з правового співробітництва	221
Європейський комітет з проблем злочинності (CDPC)	221
Європейський Конвент за майбутнє Європи	221
Європейський митний союз	222
Європейський молодіжний форум Ради Європи	222
Європейський молодіжний центр	222
Європейський монетарний (валютний) інститут	223
Європейський омбудсмен	223
Європейський парламент	223
Європейський платіжний союз	224
Європейський соціальний фонд	224
Європейський Союз	224
Європейський союз конфедерацій промисловців та підприємців (UNICE)	225
Європейський суд	225
Європейський суд з прав людини	225
Європейський тиждень місцевої демократії	225
Європейський університет	226
Європейський фонд валютної співпраці	226
Європейський фонд регіонального розвитку	226
Європейський фонд розвитку	227
Європейський центр парламентської науки і документації	227
Європейський центральний банк	227
Європейські банківські союзи	228
Європейські принципи свободи об'єднань	228
Європейські робочі ради	229

Європейські символи	229
Європейські стандарти	229
Європейські транспортні коридори	229
Європейські угоди (угоди про асоціацію)	230
Європейські цінності	230
Єврорегіони	230
Євростат	231
Європейський підрозділ судової співпраці (Євроюст)	231
Єдина тарифна сітка	231
Єдиний економічний простір	232
Єдиний європейський акт	232
Єдиний європейський платіжний простір	233
Єдиний митний тариф	233
Єдиний ринок (внутрішній ринок)	234

Ж

Жалована грамота містам	235
Живучість структури	235
Житлово-комунальне господарство	235
Життєвий простір	235
Життєвий простір людини	236
Життєвий цикл інновації	236
Життєвий цикл системи	236
Життєзабезпечення	236
Життя суспільне	236

З

Забезпечення екологічної безпеки держави	237
Завдання адміністративної реформи	237
Завдання політичне	237
Завдання управлінське	238
Завдання уряду в прискоренні розвитку країни	238
Загальна зовнішня політика і політика безпеки	238
Загальна структура кадрів	239
Загальне виборче право	240
Загальні методологічні підходи	240
Загальні принципи управління	240
Загальні принципи формування програм і проектів	240
Загальні рекомендації “як поводити себе під час змін”	241
Загальні функції управління	241
Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу	242
Загальноєвропейський правовий простір	242
Загальноєвропейський процес НБСЄ/ОБСЄ	243
Загальнолюдські цінності (цивілізаційні)	243
Загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття	243

Загальносоціологічна теорія	243
Загрози національній безпеці	243
Зайнятість населення	243
Заключний акт наради з безпеки і співробітництва в Європі	244
Закон	244
Закон економії часу	245
Закон ефективності	245
Закон зростаючої суб'єктивності й інтелектуальності в управлінні	245
Закон інтеграції управління	245
Закон культурного відставання	245
Закон необхідного різноманіття	245
Закон Паркінсона	245
Закон піднесення потреб	246
Закон пріоритетності соціальних цілей	246
Закон спеціалізації управління	246
Закон України про Державний бюджет на наступний бюджетний рік	246
Закони соціального управління	246
Закони суспільного розвитку	247
Законність	247
Законодавча влада	247
Законодавча ініціатива	248
Закономірність взаємозв'язку змісту і форми управління	248
Закономірність еквівіальності	248
Закономірність ефективності управлінських рішень та дій	248
Закономірність ієрархічності	248
Закономірність історичності	248
Закономірність комунікативності	249
Закономірність стабільності організацій	249
Закономірність цілеутворення	249
Закономірність цілісності системи	249
Закономірності	249
Закономірності державного управління	249
Закономірності міжособистісних відносин	249
Закономірності політичні	250
Закономірності соціальні	250
Закономірності управління	250
Закономірності цілепокладання	250
Закрита соціальна система	250
Залежність політична	250
Залізний закон олігархії	251
Залучення громадян	251
Запорозька Січ	251
Зарубіжні моделі місцевого самоврядування	251
Засновки проблеми	252
Засоби аналізу рішень	252
Засоби забезпечення аналітичної діяльності	252
Засоби інформаційно-аналітичної роботи	252
Засоби масової інформації	253
Застій політичний	253

Захист громадянських прав і свобод	253
Захист інформації	253
Захист соціальний	253
Західноєвропейський союз, ЗЄС	254
Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР)	254
Збалансована система показників	255
Збори громадян	255
Збройний конфлікт	255
Зважування голосів у Раді ЄС	256
Зведений бюджет	256
Звернення громадян	256
Звільнення з роботи (посади)	256
Звіт про виконання місцевого бюджету	257
Зв'язки з громадськістю (PR)	257
Зв'язки з громадськістю в системі державного управління	257
Зв'язок	257
Зв'язок зворотний	258
Зв'язок прямий	258
Зворотний зв'язок у системі державного управління	259
Земля	259
Земство	259
Земська реформа 1864 р.	259
Зловживання владою	260
Зловживання службовим становищем	260
Злочини міжнародні	260
Змін агенти	260
Зміни в державному управлінні	260
Зміни соціальні	261
Знакові моделі	261
Зовнішній контроль	261
Зовнішня мотивація	261
Зовнішнє середовище	261
Зовнішнє середовище держави	261
Зовнішні загрози	261
Зовнішні можливості	261
Зовнішньополітичний та безпековий вектор Плану дій Україна – НАТО	261
Золота Орда	262
“Золотого мільярда” теорія	263
Зона вільної торгівлі	263
Зона вільної торгівлі між південно-східними азійськими країнами (AFTA)	263

I

Івент-аналіз	264
Ідеал	264
Ідеал суспільний	265
Ідеї європейської еволюції	265
Ідеї консолідації суспільства	265
Ідентичність соціокультурна	266

Ідеологічні типи суспільного устрою	266
Ідеологія	267
Ідея національна	267
Ідея національна українська	267
Ієрархія	268
Ієрархії у соціальному управлінні	268
Ієрархічна структура управління	269
Ієрархічне відображення систем	269
Ієрархічність	269
Ієрархія потреб	269
Ієрархія рішень у державному управлінні	269
Ізоляціонізм	269
Ізоморфізм	270
Імідж	270
Імідж державного службовця	270
Імідж державної установи	271
Імітація	271
Імітаційне моделювання	271
Імміграція	271
Імовірність	271
Імператив	271
Імперіалізм міжнародний	271
Імперії світові	272
Імперія	272
Імпічмент	272
Імунітет	272
Інваріант системи	272
Інвестиції	272
Інвестиції в людський капітал	272
Інвестиції інноваційні	273
Інвестиції іноземні	273
Інвестиції міжнародні	273
Інвестиційна діяльність	273
Інвестиційна політика	273
Інвестиційна привабливість регіону	274
Інвестиційне середовище	274
Інвестиційний потенціал	274
Інвестиційний потенціал території	275
Інвестиційний процес	275
Індекс (коефіцієнт) покриття експортом імпорту	275
Індекс людського розвитку	275
Індекс транснаціоналізації країни	275
Індекс “чистої торгівлі”	275
Індетермінізм	275
Індикативне планування	275
Індикативне управління	276
Індикатори	276
Індикатори соціальні	276
Індикатори соціальної напруженості	276

Індустріалізація	277	
Індустріальне (промислове) суспільство	277	
Інженерія соціальна	277	
Інжиніринг	277	
Інкорпорація	277	
Інноватика	277	
Інноваційна дифузія	277	
Інноваційна діяльність	278	
Інноваційна інфраструктура	278	
Інноваційна модель розвитку	278	
Інноваційна політика держави	278	
Інноваційна продукція	278	
Інноваційна реструктуризація	279	
Інноваційна стратегія	279	
Інноваційна сфера	279	
Інноваційне підприємництво	279	
Інноваційне підприємство	279	
Інноваційний менеджмент	280	
Інноваційний потенціал	280	
Інноваційний продукт	280	
Інноваційний проект	280	
Інноваційний процес	280	
Інноваційний розвиток	280	
Інноваційні інкубатори	281	
Інноваційні технології	281	
Інновація	281	
Інститут державно-управлінський	281	
Інститут президентства	281	
Інститут соціальний	282	
Інститути (суб'єкти) громадянського суспільства	282	
Інститути Європейського Союзу	282	
Інституційні зміни в державному управлінні	283	
Інституційні перетворення (реформи) економіки	283	
Інституції інтернальні	284	
Інституції екстернальні	284	
Інституціоналізація	284	
Інституціоналізація політичних партій	284	
Інституціоналізація у державному управлінні	284	
Інституціоналізм	284	
Інституція соціальна	285	
Інтеграція	285	
Інтеграція євразійська	285	
Інтеграція євроатлантична	285	
Інтеграція європейська	286	
Інтеграція європейська України	287	
Інтеграція міжетнічна	287	
Інтеграція регіональна	287	
Інтеграція світова	287	
Інтелект управлінський	288	

Інтелектуальна власність	288	
Інтелектуальний капітал	288	
Інтелектуальний потенціал	288	
Інтелектуальні ресурси суспільства	289	
Інтенсифікований діалог з НАТО з питань набуття членства		289
Інтент-аналіз	289	
Інтереси державні	290	
Інтереси національні	290	
Інтереси особистості	290	
Інтереси політичні	290	
Інтереси публічні	290	
Інтереси соціальні	291	
Інтермодальні транспортні коридори	291	
Інтернаціонал	291	
Інтернаціонал Комуністичний (Комінтерн, 3-й Інтернаціонал)		292
Інтернаціонал Соціалістичний (Соцінтерн)	292	
Інтернаціоналізм	292	
Інтернет	293	
Інтерпеляція	293	
Інтранет	293	
Інтрапренерство	293	
Інфодинаміка	293	
Інформатизація	294	
Інформатизація суспільства	294	
Інформатика	294	
Інформаційна база	294	
Інформаційна безпека	294	
Інформаційна кампанія у сфері державного управління		295
Інформаційна культура	295	
Інформаційна модель	295	
Інформаційна послуга	295	
Інформаційна революція	295	
Інформаційна система	295	
Інформаційне забезпечення державного управління		296
Інформаційне середовище	296	
Інформаційне суспільство	296	
Інформаційний артефакт	297	
Інформаційний вектор Плану дій Україна – НАТО		297
Інформаційний портал	297	
Інформаційний продукт, продукція	298	
Інформаційний простір	298	
Інформаційний простір управління	298	
Інформаційний ресурс	298	
Інформаційні мережі	299	
Інформаційні послуги	299	
Інформаційні служби	299	
Інформаційні технології	299	
Інформаційно-аналітична діяльність	299	
Інформаційно-аналітична система	300	

Інформаційно-аналітичне забезпечення	300
Інформаційно-методичний ресурс	300
Інформаційно-пошукова система	301
Інформаційно-пошуковий масив	301
Інформація	301
Інформація конфіденційна	301
Інформація про діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування	302
Інформування громадськості у сфері державного управління	302
Інфосфера	302
Інфраструктура	302
Інфраструктура соціальна	303
Іоанінський компроміс	303
Ісламський фундаменталізм	303
Істеблiшмент	304
Історична соціологія	304
Історичний науковий підхід	304
ІТ-стратегія, або стратегічний план розвитку інформаційних технологій	304

К

Кабінет Міністрів України (КМУ)	305
Кадри	305
Кадрова політика	305
Кадрова політика в регіонах	305
Кадрова політика у сфері державного управління	306
Кадрова політика у сфері державної служби	306
Кадрова система	307
Кадрова служба	307
Кадрове забезпечення	307
Кадрове забезпечення місцевого самоврядування	308
Кадрове забезпечення органів державної влади	308
Кадровий аудит	308
Кадровий потенціал	309
Кадровий потенціал державної служби	309
Кадровий резерв	309
Кадрові технології	310
Казначейська система обслуговування місцевих бюджетів	310
Канадська школа публічної служби	310
Кар'єра	311
Кар'єра в державному управлінні	311
Категорії державного управління	311
Категорії керівників	312
Категорії працівників у сфері місцевого самоврядування	312
Категорії суспільного управління	313
Категорійний апарат системного підходу	313
Кваліметрія	313
Кваліфікаційна більшість	313
Кваліфікаційна модель компетентності	314

Кваліфікаційний поділ праці	314
Кваліфікована більшість	314
Кейнс Джон Мейнард	314
Кейнсіанська економічна теорія	315
Керівник	315
Керівник апарату місцевої державної адміністрації	315
Керівник безпосередній	316
Керівництво	316
Кібернетика	316
Кібернетична модель управління	317
Кібернетична система	317
Кіотський протокол	317
Класифікація в державному управлінні	317
Класифікація видатків бюджету	317
Класифікація видів аналітичної діяльності	317
Класифікація державно-управлінських рішень	318
Класифікація доходів бюджету	318
Класифікація напрямів державного управління	319
Класифікація систем управління	319
Класифікація цілей державного управління	319
Клерикалізм	319
Клієнтизм	319
Клієнтистський підхід	320
Князі	320
Князівство	320
Князі Гедиміновичі	321
Князі доби Київської Русі	321
Князі Олельковичі	322
Князі Острозькі	322
Князі Романовичі	322
Князь Володимир Великий	323
Коаліційний уряд	323
Коаліція	323
Когерентність	324
Кодифікація законодавства	324
Козацтво	324
Козацько-гетьманська доба	324
Колегіальні органи у владі	324
Колективна безпека	325
Колективний договір	325
Колони Європейського Союзу	325
Командна робота в державному управлінні	326
Комерційна таємниця	326
Комісія з оцінювання етичності	326
Комісія Україна – НАТО	327
Комітет регіонів	327
Комітологія	328
Компетентність	328
Компетентність державно-управлінських кадрів	328

Компетенційний (компетентнісний) підхід в управлінні людськими ресурсами	329	
Комплексний науковий підхід в управлінні	329	
Комплексний підхід у професійному навчанні державно-управлінських кадрів	329	
Компонент	329	
Компроміс	329	
Комп'ютерні інтелектуальні ігри у державному управлінні	329	
Комуна	329	
Комунізм	329	
Комунікативна система	330	
Комунікації	330	
Комунікації організаційні	330	
Комунікація у державному управлінні	330	
Комунікація управлінська	331	
Конгрес місцевих і регіональних влад Європи	331	
Конкурентна політика	332	
Конкурентоспроможність економіки	332	
Конкуренція	332	
Конкурс	333	
Конкурс на заміщення вакантної посади	333	
Конкурсний відбір державних службовців	333	
Консалтинг (консультаційна діяльність)	333	
Консенсус	333	
Консерватизм	333	
Консолідація	334	
Консолідація нормативно-правових актів	334	
Консолідована демократія	334	
Конституційна відповідальність	335	
Конституційний контроль	335	
Конституційний Суд	335	
Конституційний Суд України	335	
Конституційно-правові основи місцевого самоврядування	335	
Конституціоналізація	336	
Конституція	336	
Конституція Європейського Союзу	336	
Конструктивізм	337	
Конструктивний підхід до системи	337	
Консультації з громадськістю	337	
Консультаційна послуга (консалтингова послуга)	337	
Консультування в державному управлінні	338	
Контент-аналіз	338	
Контроль менеджменту	338	
Контроль суспільний	339	
Контроль у сфері державного управління	339	
Конференція ООН з питань торгівлі та розвитку (ЮНКТАД)	340	
Конфлікт збройний етнополітичний	340	
Конфлікти міжнародні	340	
Конфлікт соціальний	341	

Конфліктологія	341
Концепції організації	341
Концепції організаційної культури	342
Концепція	342
Концепція адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу	342
Концепція “вимушеної раціональності”	343
Концепція демократичного врядування	343
Концепція Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу	343
Концепція загальнолюдського прогресу	344
Концепція “ідеальної” бюрократії	344
Концепція кадрової політики	344
Концепція людських відносин	345
Концепція необхідного і достатнього складу нормативно-правових баз	345
Концепція соціально-економічного розвитку	345
Координація	346
Координаційна рада з питань державної служби при Президентові України	346
Копенгагенські критерії	346
Кореляція	346
Кореляційний аналіз	347
Користувачі інформаційних послуг	347
Корпоративізм	348
Корпорація	348
Корпоративна інформаційна система	348
Корпоративне управління	348
Корпоративність	349
Корупція	349
Корупція в державному управлінні	350
Косигін Олексій Миколайович	350
Космополітизм	351
Костомаров Микола Іванович	351
Кошторис	352
Кравчук Леонід Макарович	352
Країна	352
Країни Вишеградської угоди	352
Країни “третього світу”	353
Країни, що розвиваються	353
Крайова школа публічної адміністрації	353
Кредитний рейтинг країни	353
Кредитування	353
Креод	354
Криза	354
Криза в управлінні	354
Криза економічна	354
Криза системна	355
Криза як соціально-політичний феномен	355
Кризи суспільного розвитку	355

Кримінальна відповідальність	356
Крип'якевич Іван Петрович	356
Кристал розвитку	356
Критерії	357
Критерії в управлінні	357
Критерії вибору альтернатив у державній політиці	357
Критерії вибору оптимального шляху вирішення проблеми державного управління	357
Критерії економічного прогресу	358
Критерії ефективності державного управління	358
Критерії конвергенції	358
Критерії професіоналізму	358
Критерії та орієнтири соціальної політики держави	359
Критерії успішності управління	359
Критерії оптимальності в державному управлінні	359
Критерії результативності	359
Крозье Мішель	359
Ксенофобія	359
Культура	360
Культура владних відносин	360
Культура державного управління	360
Культура ділового спілкування	361
Культура корпоративна	361
Культура організаційна	362
Культура політична	363
Культура управління суспільним розвитком	363
Культурна акумуляція	363
Культурологічний науковий підхід	363
Курінь Глухівський	363
Кучма Леонід Данилович	363

Л

Лаакенська декларація	365
Лава, лавники	365
Легалізація	365
Легітимність влади	366
Легітимність державної влади	366
Ленін Володимир Ілліч (Ульянов)	366
Липа Юрій Іванович	366
Липинський В'ячеслав Казимирович	367
Лисяк-Рудницький Іван Павлович	367
Литовські статuti	368
Литовсько-Руське князівство	368
Лібералізм	368
Лібералізації економіки	368
Лібертаризм	369
Ліга арабських держав	369
Лідерство	370

Лідерство політичне	370
Ліст Фрідріх	371
Ліцензування (ліцензійна система)	371
Лобізм	372
Луман Ніклас	372
Людська гідність	372
Людський капітал	372
Людський потенціал	372
Людський розвиток	373
Людський фактор у державно-управлінській діяльності	373
Людські ресурси	373
Люксембурзький компроміс	373
Люстрація	374
Люттвак Едуард	374

М

Маастрихтський договір	375
Магдебурзьке право	375
Магістр державного управління	376
Мажоритарна виборча система	376
Мазепа Іван Степанович	376
Макіндер Хелфорд Джон	377
Макроекономічна політика	377
Макроекономічна (фінансова) стабілізація	378
Макроекономічні показники	378
Малоросійська колегія	378
Маніпуляція	379
Маніфест	379
Маргінал	379
Маргінальні етнічні групи	379
Маргінальність	380
Маркетинг	380
Маркс Карл Генріх	381
Масова комунікація	381
Масова політична свідомість	381
Масова свідомість	381
Масол Віталій Андрійович	382
Матриця станів і тенденцій розвитку соціальної системи	382
Мегасистема	383
Межа системи	383
Межі демократії	383
Менеджмент	383
Менеджмент інформаційний	383
Менеджмент якості	383
Менталітет	384
Ментальність	384
Меморандум про взаєморозуміння в галузі підтримки операцій НАТО з боку України	384

Меркантилізм	384
Мертон Роберт	385
Мета	385
Мета системи	385
Мета у державному управлінні	385
Метод	386
Метод аналізу впливових сил	386
Метод аналізу ієрархій	386
Метод балансовий	387
Метод виключень	387
Метод від протилежного	387
Метод “Дельфи”	387
Метод “дерева рішень”	387
Метод “дерева цілей”	387
Метод інтеграції “дерева цілей” і поля діяльності об’єкта управління	388
Метод когнітивного картування	388
Методи логічного пошуку	389
Метод мозкової атаки	390
Метод наукового дослідження	390
Метод нормативний	391
Метод оцінки факторів внутрішнього та зовнішнього середовища організації	391
Метод порівняння	391
Метод правового регулювання	391
Метод ранжування	392
Метод середнього і відхилень від нього	392
Метод сінектики	392
Метод систематизації	392
Метод ситуаційних вправ	392
Метод “сценарію”	393
Метод типізації структур і завдань програмно-цільових рішень	393
Метод типізації у державному управлінні	393
Метод управлінських впливів	394
Метод “фокус-груп”	394
Метод формалізації	394
Метод формально-логічного аналізу нормативно-правових баз	394
Метод функціонального обстеження	395
Методи адміністративні	395
Методи адміністративні державного регулювання економіки	395
Методи аналізу	395
Методи аналізу проблем державного управління	396
Методи аналітичні в управлінні	396
Методи багатокритеріального вибору	397
Методи взаємодії управлінських структур	397
Методи вирішення конфліктних ситуацій	398
Методи державного управління	398
Методи дослідження операцій	398
Методи дослідження управління	399
Методи евристичні	399

Методи евристичного моделювання	399	
Методи економічного аналізу	400	
Методи експертних оцінок	401	
Методи екстраполяції	402	
Методи емпіричних досліджень	402	
Методи загальнонаукові	402	
Методи загальнонаукові в державному управлінні	403	
Методи індивідуальних експертних оцінок	404	
Методи інтерв'ю	404	
Методи імітаційного моделювання	404	
Методи колективних експертних оцінок	405	
Методи конкретно-наукові в державному управлінні	405	
Методи матричного аналізу	405	
Методи моделювання випадкових процесів	405	
Методи моделювання організаційних систем	406	
Методи моделювання в державному управлінні	406	
Методи морфологічні	406	
Методи навчання державно-управлінських кадрів	407	
Методи комісії	407	
Методи нормативні в державному управлінні	407	
Методи організаційні в державному управлінні	407	
Методи попередження загроз національним інтересам держави	408	
Методи правового регулювання	409	
Методи прийняття рішень	409	
Методи психологічних досліджень у державному управлінні	409	
Методи соціального управління	409	
Методи соціально-економічного прогнозування	410	
Методи статистичні	410	
Методи теоретичних досліджень	411	
Методи теорії державного управління	411	
Методи теорії ігор	412	
Методи типу “результати – витрати”	412	
Методи управління проектами	413	
Методи управління соціально-психологічні	413	
Методика навчання	413	
Методика прогнозування ПЕСТ (PEST або STEP)	413	
Методика у державному управлінні	413	
Методико-технологічна схема формування та оновлення нормативно-правових баз	413	
Методологія управління	414	
Методологія	414	
Методологія державного управління	414	
Методологія державного управління регіональним розвитком	415	
Методологія державно-управлінської діяльності	415	
Методологія дослідження	416	
Методологія досліджень державного управління	416	
Методологія оцінювання	417	
Методологія оцінювання в державному управлінні	417	
Методологія політичних досліджень	418	

Методологія формування програм розвитку	418
Механізм стримувань і противаг	418
Механізми держави	418
Механізм визначення цілей	418
Механізм дії економічних законів	418
Механізм економічної безпеки країни	419
Механізм забезпечення національної безпеки	419
Механізм застосування економічних законів	419
Механізм захисту права інтелектуальної власності	419
Механізм правового регулювання процесу євроатлантичної інтеграції України	420
Механізм реалізації державної кадрової політики	420
Механізм управління державною службою	420
Механізми державного управління	421
Механізми державного управління у галузі шкільної освіти	421
Механізми економічні	421
Механізми імплементації Плану дій Україна – НАТО	422
Механізми координації (координуючі механізми) господарського життя суспільства	422
Механізми мотиваційні	422
Механізми організаційні	422
Механізми правові	423
Механізми реалізації адміністративної реформи	423
Механізми реалізації цілей євроатлантичної інтеграції України	423
Механізми регулювання трансформаційних процесів в економіці	424
Механізми управління	424
Механізми управління ризиками	425
Механізми функціонування системи державної служби	425
Меценатство	425
Мирні засоби розв'язання міжнародних спорів	425
Мистецтво реформування	425
Мистецтво управління	425
Митна політика	426
Митна служба України	426
Митне регулювання	426
Митний кодекс Європейського Співтовариства	426
Митний контроль	427
Митний протекціонізм	427
Митний режим	428
Митний союз	428
Митний тариф	428
Мито	428
Міграційна політика	429
Міграція	429
Міжбюджетні відносини	429
Міжгалузева координація державного управління	429
Міжнародна (зовнішня, міждержавна) міграція	430
Міжнародна електротехнічна комісія (МЕК)	430
Міжнародна конвенція з прав людини	430

Міжнародна морська організація (ММО)	431
Міжнародна організація зі стандартизації (ISO)	431
Міжнародна організація праці (МОП)	431
Міжнародна торговельна палата	432
Міжнародна транспортна мережа	432
Міжнародна федерація авіації (МФА)	433
Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ)	433
Міжнародне право	433
Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР)	433
Міжнародний валютний фонд (МВФ)	434
Міжнародний комітет за європейську безпеку і співробітництво	434
Міжнародний саміт	434
Міжнародний суд ООН	434
Міжнародний тероризм	434
Міжнародний трибунал для військових злочинців	435
Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (МФСР)	435
Міжнародні відносини	435
Міжнародні економічні відносини	435
Міжнародні сили сприяння безпеці (ІСАФ)	436
Міжнародні стандарти ISO 9000	436
Міжнародні фінансові центри	436
Міжрегіональне співробітництво	436
Міжсекторне соціальне партнерство	437
Міжурядові програми співробітництва Ради Європи	437
Мікроекономічна політика	437
Міністерство України	437
Міністр	438
Міська реформа 1870 р.	439
Місія держави	439
Місія України при НАТО	439
“Місток” успільнотнення	440
Місцева влада	440
Місцеве врядування	440
Місцева державна адміністрація	441
Місцева рада	441
Місцеве самоврядування	441
Місцеве управління	442
Місцевий бюджет	442
Міцне ядро	442
Мобільність соціальна	442
Мова	443
Мова ділова	443
Мова розмітки гіпертекстових документів HTML	444
Мови національних меншин	444
Мови офіційні ЄС	444
Мови офіційні ООН	444
Мови регіональні	444
Мовна політика	445
Мовна ситуація	445

Моделі державного управління	445	
Моделі державної служби	445	
Моделі організаційних систем у державному управлінні		446
Моделі підготовки державних службовців	446	
Моделі прийняття рішень	446	
Моделі розвитку міста	446	
Моделі розвитку соціальної системи	447	
Моделі суб'єкт-об'єктної взаємодії у процесі управління		447
Моделі в державному управлінні	447	
Моделі якості	448	
Модель	448	
Модель імітаційна	448	
Модель національної економіки	448	
Модель організації "7S"	448	
Модель організації як системи	448	
Модель політики	449	
Модель прийняття раціональних управлінських рішень		449
Модель процесу стратегічного планування	450	
Модель ринку праці	450	
Модель системи	450	
Модель соціально-економічного розвитку	450	
Модельний кодекс етичної поведінки державних службовців		450
Моделювання	451	
Моделювання в державному управлінні	451	
Модернізація	451	
Молодіжна політика в Україні	452	
Молодіжний громадський рух	452	
Молодіжний уряд України	452	
Молодіжні громадські об'єднання	453	
Монархія	453	
Мондіалізм	453	
Моніторинг	454	
Моніторинг ЗМІ	454	
Моніторинг у державному управлінні	454	
Моніторинг у системі державної служби		454
Моральна відповідальність	454	
Моральне стимулювання	454	
Морально-психологічний клімат	455	
Мотив	455	
Мотиватори	455	
Мотивація	456	
Мотиваційні теорії	456	
Мотивація державно-управлінських кадрів		456
Мотивація у державному управлінні	456	
Мультикультуралізм	457	
Мультимодальні транспортні коридори	457	
Муніципалітет	457	
Муніципальна бюджетна політика	457	
Муніципальна геоінформаційна система (МГІС)		457

Муніципальне управління	458
Муніципальне утворення	458
Муніципальний консалтинг	458
Муніципальний менеджмент	458
Муніципальні інвестиційні проекти	458
Муніципальні проекти розвитку	458

Н

Навчальна програма “Управління суспільним розвитком”	459
Нагорода державна України	459
Надання державному управлінню наукового характеру	459
Наддержави	460
Надзвичайна ситуація	460
Надзвичайний стан	460
Надмірність системи управління	460
Намісництво	461
Напрями вдосконалення державного управління	461
Напрями державно-управлінської діяльності	461
Наркомат	461
Народ	462
Народна дипломатія	462
Народовладдя	462
Населення	462
НАТО	463
Наука	465
Наука державного управління	465
Наукові спеціальності державного управління	465
Наукові школи менеджменту	465
Науково-технічна революція	466
Науково-технічний прогрес	466
Націоналізація	466
Націоналізм	466
Національна (до серпня 2003 р. – Українська) академія державного управління при Президентів України	467
Національна безпека	468
Національна економіка	468
Національна згода	468
Національна ідея	468
Національна інноваційна система	469
Національна інформаційна інфраструктура	469
Національна модель державного управління	469
Національна самосвідомість	470
Національна система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування	470
Національна стратегія	470
Національна політика держави	470
Національна школа управління	471
Національне відродження	471

Національні координатори співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору	472
Національні меншини	472
Національні парламенти	473
Національні пріоритети	473
Національно-територіальна автономія	473
Нація	473
Небезпека	473
Невизначеність у процесі розв'язання проблем державного управління	474
Неврівноваженість	474
Негоентропія	474
Нейтралітет	474
Нелінійність	474
Немирич Юрій	475
Необерненість	475
Неокорпоративізм	475
Неофрейдизм	475
Неофункціоналізм	476
Неперервне навчання державно-управлінських кадрів	477
Неприєднання рух	477
Нерівність цифрова	477
Несамоврядні території	477
Несистемні утворення	478
Неучасть	478
Ніццький договір	478
Ніцше Фрідріх	479
Нова економічна політика (НЕП)	480
Нова управлінська ідеологія	480
Новий курс	480
Новий європейський порядок	480
Новітні підходи суспільного управління	481
Нововведення (інновація)	481
Номенклатура	482
Ноосистеми	482
Ноосфера	482
Норма	482
Норматив	482
Нормативні акти	482
Нормативні моделі	483
Нормативно-правове забезпечення	483
Нормативно-правове забезпечення кадрової роботи	484
Нормативно-правове регулювання державної служби	484
Нормативно-правові акти за часів Б.Хмельницького	485
Нормативно-правові витоки євроатлантичної інтеграції України	485
Норми права	485
Нормотворчий процес	486
Ноу-хау	486

О

Об'єкт державного управління	487
Об'єкт науки суспільного управління	487
Об'єкти кадрової роботи	487
Об'єднання конфедерацій працедавців і промисловців Європи	488
Обласна державна адміністрація (ОДА)	488
Одноставність	489
Ознаки сучасних моделей суспільного управління	489
Ойкумена	489
Олігархія	489
Омбудсмен	490
Оперативність структури	490
Операція	490
Опозиція	490
Опозиція парламентська	490
Оптація	491
Оптимальність у державному управлінні	491
Оптимізація	491
Органи виконавчої влади	491
Органи виконавчої влади Автономної Республіки Крим	492
Органи місцевого самоврядування	492
Органи податкові	493
Органи представницькі	493
Органи самоорганізації населення	493
Організаторські здібності	494
Організаційна культура в державному управлінні	494
Організаційна структура управління	494
Організаційне середовище	494
Організаційний розвиток	495
Організаційні відносини	495
Організаційні цінності	495
Організаційно-правова культура центральних органів виконавчої влади	495
Організація безпеки та співробітництва в Європі, ОБСЄ	496
Організація в державному управлінні	496
Організація економічного співробітництва і розвитку, ОЕСР	497
Організація Ісламська Конференція (ОІК)	498
Організація країн-експортерів нафти (ОРЕС)	499
Організація неформальна	499
Організація Об'єднаних Націй (ООН)	499
Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку	500
Організація українських націоналістів (ОУН)	500
Орлик Пилип	500
Освітні реформи 60-70-х рр. ХІХ ст.	501
Основний критерій оцінки авторитету керівника	501
Основні оборонні сили НАТО	501
Основні принципи менеджменту якості	501
Основні складники соціуму	502
Основні сфери суспільного життя	502
Основоположний акт НАТО-Росія	502

Особистість	502	
Офіс зв'язку НАТО в Україні	502	
Офшорні зони	503	
Охлократія	503	
Оцінювання	504	
Оцінювання персоналу в системі державної служби	504	
Оцінювання персоналу в системі місцевого самоврядування		504
Оцінювання програм та проектів	505	
Очікувані результати аналізу проблем державного рівня		505

П

Паблік рилейшнз	506	
Паланка	506	
Пан'європейський союз	507	
Панрегіоналізм	507	
Парадигма	507	
Парадигми у державному управлінні		508
Паризька хартія для нової Європи	509	
Паризький клуб	509	
Парламент	509	
Парламентська асамблея ради Європи		509
Парламентське право	510	
Парламентський контроль	510	
Парсонс Толкотт	510	
Партія влади	510	
Партнерство	511	
Партнерство заради миру	511	
Паспорт бюджетної програми	511	
Паспорт спеціальності "Державне управління"	511	
Патерналізм	511	
Патології у державному управлінні	512	
Патріотизм	512	
Патронатна служба	513	
Пенітенціарна система	513	
Пенсійна реформа	513	
Перебудова	513	
Переведення на посаду	514	
Переворот державний	514	
Перехідна економіка	514	
Перехідна економіка нового типу		514
Переяславська Рада	515	
Персонал	515	
Персонал органів державної влади та органів місцевого самоврядування	515	
Петерсберзькі завдання	515	
Петлюра Симон Васильович	516	
"Південний потік"	516	
"Північний потік"	516	

Північноамериканська угода вільної торгівлі, НАФТА	517
Північноатлантична рада (ПАР)	517
Підвищення кваліфікації	517
Підготовка державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування	517
Підсистема	518
Підхід	518
Підхід “новий державний менеджмент”	518
Підхід “розмежування політичних і адміністративних функцій”	518
Підхід “точок і центрів зростання”	518
Підхід комплексний	519
Підхід об’єктно-орієнтований	519
Підхід програмно-цільовий	519
Підхід синергетичний	519
Підхід системний	519
Підхід ситуаційний	520
Підходи до аналізу роботи керівника	520
Підходи до вибору критеріїв раціонального рішення	520
Підходи до прийняття управлінських рішень	521
Підходи до розуміння всесвітньо-історичного процесу	521
Підходи до формулювання мети	522
Підходи науки державного управління	522
Пілотний проект	522
Піратство міжнародне	523
План Делора	523
План дій Україна – ЄС	523
План дій Україна – НАТО	524
План кар’єри	524
План Маршалла	525
План отримання членства в НАТО	526
План Шумана. Декларація Шумана	526
Планування	526
Планування заміщення посад	526
Планування людських ресурсів	527
Планування нормотворчої діяльності	527
Планування поточне	528
Планування системи	528
Планування стратегічне	528
Платон	528
Плебісцит	528
Плинність кадрів у державному управлінні	529
Плюралізм	529
Повіт	529
Повноваження місцевого самоврядування	529
Подвійна більшість	529
Позитивізм у державному управлінні	530
Показники суспільного розвитку	530
Політичний плюралізм	530
Поліетнічність	530

Поліс	530
Політика	531
Політика аграрна	532
Політика воєнна	532
Політика внутрішня	533
Політика грошово-кредитна (монетарна)	533
Політика державна	533
Політика екологічна	533
Політика економічна	534
Політика забезпечення міжнародної безпеки	534
Політика забезпечення національної безпеки	534
Політика зайнятості	534
Політика земельна	535
Політика зовнішня	535
Політика інноваційна державна	535
Політика макроекономічна	536
Політика міжнародна	536
Політика науково-технічна	537
Політика освіти	538
Політика податкова	538
Політика промислова	538
Політика регіональна	538
Політика сільського розвитку	538
Політика у сфері культури	539
Політико-адміністративне управління	539
Політико-управлінські відносини	539
Політична аналітика	540
Політична аналітика в системі владно-партійних відносин	540
Політична воля	540
Політична модернізація	541
Політична система	541
Політична ситуація	541
Політичне керівництво	541
Політичне консультування	542
Політичне моделювання	542
Політичне прогнозування	542
Політичний вибір	542
Політичний конфлікт	542
Політичний притулок	543
Політичні відносини	543
Політичні партії	543
Політичні права і свободи	544
Політичні рухи	544
Політичні технології	544
Політичні чутки	544
Політологія	544
Полуботок Павло Леонтійович	545
Поппер Карл Раймонд	545
Поправка Джексона-Веніка	546

Популізм	546	
Поріднені міста	546	
Посада	546	
Посади політичні	547	
Посадова інструкція	547	
Посадова кар'єра державного службовця		547
Посадова особа	547	
Посилена кваліфікована більшість	548	
Посилене співробітництво	548	
Послуги державні	548	
Послуги населенню	549	
Постанова	549	
Постанова Верховної Ради України		549
Постіндустріальне суспільство	550	
Потенціал	550	
Потенціал кадровий	550	
Потенціал організаційний	550	
Потенціал освітній	550	
Потреба кадрова	550	
Потреба у професійному навчанні державно-управлінських кадрів		551
Потреби	551	
Права людини	552	
Правила вибору альтернативних варіантів		552
Правила роботи в команді	552	
Правило в державному управлінні	552	
Правління гетьманського уряду	552	
Право	553	
Право Європейського Союзу	553	
Право звичаєве	554	
Правопорушення	554	
Правова держава	554	
Правова інтеграція	555	
Правове регулювання державного управління	555	
Правове регулювання як інструмент державного управління		555
Правовий доробок Спільноти	556	
Правовий інститут державної служби	556	
Правовий статус державного службовця	556	
Правові основи функціонування європейських платіжних систем	556	
Правозахист міжнародний	557	
Правосвідомість	557	
Правосуб'єктність ЄС	557	
Правосуддя	557	
Предмет державного управління	558	
Предмет науки суспільного управління	558	
Представництво Європейської комісії в Україні		558
Президентський контроль	558	
Прем'єр-міністр	559	
Преференція	559	
Приватизація	559	

Приватний сектор економіки	560
Пригожин Ілля Романович	560
Призначення на посаду	560
Прийняття рішень у державному управлінні	560
Приказ громадської опіки	560
Принцип	560
Принцип А.Чандлера	561
Принцип випереджального змісту навчання	561
Принцип відкритості державного управління	561
Принцип відокремлення Церкви від держави, а школи – від Церкви	562
Принцип еквівалентності	562
Принцип конкретності та вимірюваності цілі	562
Принцип обмеження цілей	562
Принцип оптимальності	562
Принцип політичної нейтральності державних службовців	562
Принцип раціональної структури управління	563
Принцип самоорганізації соціальних систем	563
Принцип стратегічного мислення	563
Принцип управління якістю рішень	563
Принцип федералізму (федеральний принцип організації)	563
Принципи верховенства права	563
Принципи відбору працівників у системі державної служби	564
Принципи державного управління	564
Принципи державної кадрової політики	564
Принципи державної служби	565
Принципи здійснення адміністративної реформи	565
Принципи ідеальної бюрократичної організації управління	565
Принципи інформаційної діяльності основні	566
Принципи кадрової політики	566
Принципи місцевого самоврядування	566
Принципи наукових досліджень	568
Принципи організації виконавчої влади	569
Принципи організації діяльності керівника	569
Принципи планування	569
Принципи побудови “дерев цілей”	570
Принципи поєднання державного управління з місцевим самоврядуванням	570
Принципи політичної діяльності особи	570
Принципи прийняття управлінських рішень	570
Принципи професійного навчання державно-управлінських кадрів	571
Принципи раціональної організації процесів управління	571
Принципи раціональної структури управління	572
Принципи розвитку відносин між Україною та НАТО	572
Принципи розробки програм	573
Принципи системного аналізу	573
Принцип субсидіарності	573
Принципи субсидіарності і пропорційності в Європейському Союзі	574
Принципи суспільно-політичні	574
Принципи сучасного суспільного управління	575
Принципи управління	576

Принципи управління персоналом	576	
Принципи формування державно-управлінських рішень	576	
Принципи формування цілісної системи самоврядування	577	
Принципи цілепокладання в державному управлінні	578	
Припинення державної служби	578	
Природно-ресурсний потенціал	578	
Природоохоронна діяльність держави	579	
Присяга державного службовця	579	
Пріоритети діяльності Плану дій Україна – Європейський Союз		579
Пріоритети у державному управлінні	580	
Проблема	580	
Проблема атрибутивна	581	
Проблема в державному управлінні	581	
Проблема добре структурована	581	
Проблема елементарна	581	
Проблема емпірична	581	
Проблема концептуальна	581	
Проблема методологічна	581	
Проблема наукова	581	
Проблема неструктурована	582	
Проблема оцінювальна	582	
Проблема практична	582	
Проблема предметна	582	
Проблема процедурна	583	
Проблема слабоструктурована	583	
Проблеми вдосконалення управлінських відносин	583	
Проблеми діяльнісні	583	
Проблеми інноваційності	583	
Проблеми інституціональні	583	
Проблеми інформаційні	583	
Проблеми кадрові	584	
Проблеми ментальні	584	
Проблеми організаційні	584	
Проблеми суспільного управління	584	
Проблеми цілепокладання	584	
Проблемна ситуація в суспільстві	585	
Проблемна ситуація у державному управлінні	585	
Проблемне поле державного управління	585	
Прогноз	586	
Прогноз економічного і соціального розвитку	586	
Прогнозування	586	
Прогнозування бюджетне	586	
Прогнозування в державному управлінні	587	
Прогнозування нормотворчої діяльності	587	
Прогнозування розвитку регіону	588	
Прогностика	588	
Програма	588	
Програма дій Європейської Спільноти у галузі загальної освіти		588
Програма дій з обміну студентами університетів ЄС	589	

Програма економічного і соціального розвитку	589	
Програма міжнародного співробітництва	589	
Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН)		590
Програма "Партнерство заради миру"	590	
Програма соціологічного дослідження	590	
Програма сприяння структурній перебудові економіки Польщі та Угорщини (PHARE)	591	
Програма TACIS	591	
Програма транс'європейської мобільності (TEMPUS)		591
Програмна оцінка	591	
Програмний аналіз	592	
Програмно-цільовий метод формування бюджетів	592	
Програмно-цільовий підхід у державному управлінні		592
Прогрес	593	
Продуктивність	593	
Проект	594	
Проект пілотний	594	
Проект системи	594	
Проектування у державному управлінні	594	
Проект загальноєвропейської клірингової палати	594	
Прокурорський нагляд	595	
Промислово розвинені країни	595	
Пропорційна виборча система	595	
Простір	595	
Простір соціальний	595	
Просування по службі	595	
Протекціонізм	595	
Протокол передавання гіпертекстових документів (HTTP)	596	
Протокол управління передачею / Протокол Internet (TCP/IP)		597
Професійна діяльність	597	
Професійна компетентність	597	
Професійна орієнтація	598	
Професійна спілка працівників державних установ України		598
Професійне навчання державно-управлінських кадрів		598
Професійні якості державного службовця	599	
Професійно-кваліфікаційна характеристика	599	
Професійно-кваліфікаційні вимоги	599	
Професіограма управлінської діяльності	600	
Професіологія	600	
Професіоналізація державного управління	600	
Професіоналізм	601	
Професіоналізм управлінської діяльності	601	
Профілі компетенцій посад державної служби	601	
Процедура SWOT-аналізу	602	
Процедура багатофакторного аналізу нормативно-правових баз		602
Процедура в державному управлінні	603	
Процедурна демократія	603	
Процес	603	
Процес державного управління	603	

Процес управління	603
Пряма демократія	604
Прямий управлінський зв'язок	604
Психологічні методи управління	604
Психологія управління	604
Публічна політика	604
Публічне адміністрування	605
Публічне управління	605

Р

Рада Безпеки ООН (РБ ООН)	606
Рада економічної взаємодопомоги (РЕВ)	607
Рада євроатлантичного партнерства (РЄАП)	607
Рада Європейського Союзу (РЄС)	607
Рада Європи (РЄ)	608
Рада національної безпеки і оборони України (РНБО України)	608
Рада північноатлантичної співпраці (РПАС)	608
Ради місцеві	609
Районна державна адміністрація (райдержадміністрація)	609
Районування гео економічне	609
Раковський Християн Георгійович	609
Ранги державних службовців	610
Рахункова палата України	611
Рєадмісія	611
Реактивність системи	611
Реверсний рух	611
Револуція	611
Регіон	612
Регіоналізація	612
Регіоналізм	612
Регіональна безпека	612
Регіональне управління	612
Регіональний економічний розвиток	613
Регіональні стратегії розвитку	613
Регламент органу державного управління	613
Рєгрєс	613
Рєгулювання	614
Рєгуляторна політика	614
Рєжим безпеки	614
Рєжим найбільшого сприяння	614
Рєжим політичний	614
Рєзєрви соціальні	615
Рєзєрвний фонд бюджету	615
Рєзультативність	615
Рєзультативність державного управління	615
Рєїнжинірінг в державному управлінні	616
Рєструктуризація економіки	616
Рєлігійні концепції державної влади	616

Релігійні організації	617
Релігія	617
Республіка	617
Ресурси	618
Ресурсне забезпечення державного управління	618
Ресурси кадрові	618
Ресурсний підхід	619
Ресурсозбереження	619
Референдум	619
Реформа	619
Реформа військова	619
Реформа конституційна	619
Реформа політична	619
Реформи суспільні	620
Реформи державного управління	620
Ризик	621
Ризик політичний	621
Ризик у державному управлінні	621
Римський клуб	622
Римські угоди	622
Ринок праці	623
Ритуал політичний	623
Рівень економічного розвитку	624
Рівень життя	624
Рівність політична	624
Рівність соціальна	624
Різноманітність	624
Рішення державно-управлінське	624
Робоча мова	625
Розвиток	625
Розвиток персоналу	625
Розвиток системи	626
Розвиток суспільства соціальний	626
Роздержавлення економіки	626
Розподілена патентно-інформаційна служба	626
Розпорядники бюджетних коштів	627
Розумовський Кирило Григорович	627
Розширення ЄС	627
Ротація кадрів	628
Ротація кадрів у державному управлінні	628
Рузвельт Франклін Делано	628
Руїна	629
Руська правда	629
Рушійні сили історії	629

С

Самоврядування	630
Самодостатність	630
Самойлович Іван Самійлович	630

Самоменеджмент	630	
Самоорганізація	630	
Самоорганізація населення	630	
Самоорганізація у державному управлінні		631
Самоосвіта	631	
Саморегулювання	632	
Саморозвиток	632	
Санітарний кордон	632	
Санкції	632	
Санкції міжнародні	633	
Світова організація торгівлі (СОТ)		633
Світовий банк	634	
Світовий економічний порядок	635	
Світовий поділ праці	636	
Світська держава	636	
Свобода	636	
Свобода слова	637	
Свобода совісті	637	
Свободи політичні	637	
Свободи Спільного ринку Європейського Співтовариства (ЄС)		637
Свято державне	637	
Секретаріат Кабінету Міністрів України	638	
Секретарі ЦК КПРС Генеральні (Перші)	638	
Сектор безпеки	638	
Сепаратизм	639	
Середовище	639	
Середовище управління	639	
Сертифікація	639	
Сигнал	639	
Симбіоз	639	
Символ політичний	639	
Символи державного управління	640	
Синергетика	640	
Синергетика в державному управлінні	640	
Синергія	640	
Синтез	640	
Система	641	
Система державного управління	641	
Система державної влади	642	
Система державної служби	642	
Система детермінована	643	
Система динамічна	643	
Система дисипативна	643	
Система економічна	643	
Система імовірнісна	643	
Система міжнародної (колективної) безпеки	643	
Система місцевого самоврядування	643	
Система національних інформаційних ресурсів		644
Система національних рахунків	645	

Система національної безпеки	645
Система нерівноважна	646
Система рівноважна	646
Система соціальна	646
Система соціотехнічна	646
Система статична	646
Система судів загальної юрисдикції	646
Система сумативна	647
Система-універсум	647
Система управління	647
Система управління якістю (СУЯ)	648
Система цілеспрямована	648
Системи управління знаннями	648
Системи управління інформацією	648
Системний аналіз	648
Системний вакуум	648
Системні закони	649
Системні складові державного управління	649
Системність	650
Системогенез	650
Системологія	650
Системотворчий фактор	651
Системотехніка	651
Ситуаційне управління	651
Ситуаційний підхід в управлінні соціальними системами	651
Ситуація	652
Сільські території	652
Сімейна політика	652
Складна проблема	652
Сковорода Григорій Савич (Савович)	652
Слобідська Україна (Слобожанщина)	653
Служба	653
Служба в органах місцевого самоврядування (муніципальна служба)	653
Служба пробації	653
Службове розслідування	653
Службовець	654
Соціалізація	654
Соціальна безпека	654
Соціальна група	654
Соціальна держава	655
Соціальна диференціація	655
Соціальна ентропія	655
Соціальна ерозія	655
Соціальна зміна	655
Соціальна інфраструктура населеного пункту	655
Соціальна напруженість	656
Соціальна підсистема організації	656
Соціальна пільга	656
Соціальна політика	657

Соціальна політика в організації (корпорації)	657
Соціальна революція	658
Соціальна робота	658
Соціальна ситуація	658
Соціальна стабільність	658
Соціальна стратифікація	659
Соціальна структура	659
Соціальна сфера	659
Соціальна технологія	659
Соціальне замовлення	660
Соціальне обслуговування	660
Соціальне партнерство	660
Соціальне планування	661
Соціальне поле	661
Соціальне прогнозування	661
Соціальне регулювання	661
Соціальне самопочуття	661
Соціальне управління	662
Соціальний діалог	662
Соціальний капітал	663
Соціальний механізм	663
Соціальний організм	663
Соціальний порядок	663
Соціальний процес	663
Соціальний статус	663
Соціальний чинник	663
Соціальні гарантії	664
Соціальні закони	664
Соціальні методи управління	664
Соціальні наслідки	664
Соціальні норми	664
Соціальні права людини	664
Соціальні послуги	664
Соціальні служби	665
Соціальні технології	665
Соціальні функції управління	665
Соціальні цілі	665
Соціально-гуманістичний потенціал	665
Соціально-економічна система	666
Соціально-економічне прогнозування	666
Соціально-економічні пропорції	666
Соціально-політична ситуація	666
Соціогенез	666
Соціологічне дослідження	666
Соціологічний підхід	666
Соціополіс	667
Соціум	667
Спадщина культурна	667
Співдружність Незалежних Держав (СНД)	667

Співробітництво поліцій та судових органів в кримінально-правовій сфері (СПСО) 668

Спілки творчі 668

Спільна оборонна політика 669

Спільна позиція 669

Спільна політика в галузі рибальства 670

Спільний ринок 670

Спільний ринок Східної та Південної Африки (КОМЕСА) 671

Справедливість соціальна 671

Стабілізація 671

Стабільність суспільна 671

Стагнація 671

Стажування 671

Стажування державних службовців 671

Сталий розвиток 672

Сталін Йосип Віссаріонович (Джугашвілі) 672

Стан системи 672

Стандарт 672

Стандарти ISO на системи управління якістю 673

Стандарти послуг 673

Стандартизація 673

Стандарти соціальні 673

Стандартна модель трансформації 673

Староство 674

Статистика 674

Статус соціальний 675

Статут Ради Європи 675

Статут територіальної громади 675

Стиль державного управління 675

Стиль керівництва 676

Століпін Петро Аркадійович 676

Стратегічна інформація 676

Стратегічне мислення 676

Стратегічне планування 677

Стратегічне планування в державному управлінні 677

Стратегічне прогнозування 677

Стратегічне управління 678

Стратегічний аналіз 678

Стратегічний бюджет організації 678

Стратегічний контроль 678

Стратегічний план 678

Стратегічний потенціал організації 678

Стратегічні зміни 679

Стратегічні цілі 679

Стратегія 679

Стратегія економічного та соціального розвитку країни 679

Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу 680

Стратегія розвитку 680

Структура 681

Структура органу управління	681
Структура проблеми	681
Структура управління організацією	681
Структура управління партисипативна	681
Структурна політика	682
Суб'єкт державного управління	682
Суб'єкти владних повноважень	682
Суб'єкти і об'єкти державної кадрової політики	683
Суб'єкт місцевого самоврядування	683
Суб'єкт управління	684
Суб'єкт-об'єктні відносини в системі державного управління	684
Суверенітет	684
Суверенітет держави	685
Суд Європейського Союзу	685
Суд з примирення і арбітражу	685
Судова влада	685
Судовий контроль	686
Судові реформи в Україні	686
Суд першої інстанції Європейських Спільнот	687
Суспільне управління	687
Суспільний порядок	687
Суспільний розвиток	687
Суспільний цикл	687
Суспільні проблеми	688
Суспільні трансформації	688
Суспільні фонди споживання	688
Суспільно-економічна формація	688
Суспільство	688
Суспільство відкрите	689
Суспільство закрите	689
Суспільство знань	690
Суспільствознавство	690
Суспільство споживання	690
Сучасні підходи до розробки програмно-цільових державно-управлінських рішень	691
Сучасні світові загрози	692
Сфера і галузь суспільного життя	692
Сфери консультацій і співробітництва між Україною та НАТО	692
Сфери партнерства і співробітництва України з НАТО у галузі готовності до катастроф	693
Сценарій	694
Сціборський Микола	694

Т

Табель про ранги	695
Таласократія	695
Тарифи міжнародні	695
Тарифна система	695

Твінінг	696
Тезаурус	696
Тейлор П.Дж.	696
Тейлор Ф.У.	697
Тектологія	697
Телеологія	697
Телурократія	697
Тенденція	697
Теоретичні підходи до вивчення державної політики	697
Теорії виникнення держави	698
Теорії європейської інтеграції	698
Теорії систем спеціальні	698
Теорія	698
Теорія державного управління	699
Теорія модернізації	700
Теорія наукова у державному управлінні	700
Теорія політичних систем	700
Теорія раціональної бюрократії	700
Теорія систем	701
Теорія систем загальна	701
Теорія системного аналізу	701
Теорія соціального обміну	702
Теорія соціального управління	702
Теорія суспільного договору	702
Теорія Четвертого світу	702
Теорія циклічного розвитку людства	703
Територіальна громада	703
Територія пріоритетного розвитку	703
Терміни з державного управління	703
Тероризм	703
Тероризм міжнародний	703
Технічне регулювання	704
Технократія	704
Технології політичні	704
Технології процесного управління	704
Технології цільового управління	704
Технологічний парк	705
Технологія	705
Технологія державного управління	705
Технополіс (“місто техніки”)	705
Типи проблем у державному управлінні	706
Типи систем державної служби	706
Типова методико-технологічна схема формування проблемно-орієнтованих нормативно-правових баз	707
Типове та унікальне в державному управлінні	707
Типові рекомендації з розробки державної програми	707
Тіньова економіка	708
Тойнбі Арнолд Джозеф	709
Токвіль А. де	709

Толерантність	709
Торговельна політика	710
Торговельні бар'єри	710
Тоталітаризм	710
Тоталітарне суспільство	710
Тоффлер А.	710
Традиційна перехідна економіка	711
Транс'європейські мережі	711
Транзит	711
Транзитологія	712
Транзитологія економічна	712
Транскордонне співробітництво	712
Трансмутація	712
Транснаціоналізм	712
Транснаціональні корпорації (ТНК)	712
Трансферти	713
Трансформації управлінські	713
Трансформація економічних систем	713
Трансформаційна криза	713
Трансформація	713
Трансформація поняття “прийняття управлінських рішень”	714
Третій світ	714
Трипартизм	715
Трудова діяльність	715
Трудова міграція	715
Трудовий потенціал	715
Трудові ресурси	715

У

Угода, або договір	716
Угода про партнерство та співробітництво між Європейськими Співтовариствами, їх державами-членами та Україною	716
Угоди міжнародні	716
Узурпація влади	717
Уклад соціально-економічний	717
Україна	717
Україна. Гоекономічний код	718
Українізація	718
Українська Народна Республіка (УНР)	719
Українська повстанська армія (УПА)	719
Умови вступу до НАТО	719
Умови та вимоги до дослідження теоретико-методологічних засад формування державно-управлінських рішень	720
Універсал	720
Універсальні принципи управління	720
Унітаризм	721
Унія	721
Управлінські кадри	722

Управлінська еліта	722	
Управлінська компетентність		722
Управлінське рішення	722	
Управління	722	
Управління агропромисловим комплексом		723
Управління адаптивне	723	
Управління антикризове	724	
Управління галузеве	724	
Управління за відхиленнями		724
Управління дисипативне	724	
Управління за результатами	725	
Управління за цілями	725	
Управління земельними ресурсами	725	
Управління змінами	726	
Управління знаннями	726	
Управління інноваційне	726	
Управління конфліктом	726	
Управління креативне	727	
Управління маркетингом	727	
Управління мультиплікаційне		727
Управління операціональне	727	
Управління персоналом	727	
Управління політичним ризиком	727	
Управління програмно-цільове	728	
Управління проектами	728	
Управління ризиком	728	
Управління системою	728	
Управління службовою кар'єрою	728	
Управління соціально-економічним розвитком		728
Управління територіальне	728	
Управління трудовими ресурсами	729	
Управління якістю	729	
Управління якістю в системі державної служби		729
Управлінська інформація	729	
Управлінська культура	730	
Управлінська послуга	730	
Управлінський вплив	730	
Управлінські відносини	730	
Управлінські патології	730	
Управлінські революції	731	
Управлінські технології	732	
Урбанізація	732	
Урочиста декларація Європейського Союзу		732
Уряд	732	
Урядова криза	733	
Урядування рівні	733	
Ухвалення рішення	733	
Участь громадськості	734	

Ф

Факт управлінський	735
Фактори вибору в державному управлінні	735
Фашизм	736
Федералізм	737
Федеральна академія державного управління (ФРН)	737
Федерація	737
Філософія державного управління	737
Фінанси державні	738
Фінансово-кредитні ресурси	738
Фіскальна політика	739
Флуктуація	740
Фонд	740
Фонди бюджетні	740
Фонд сприяння молодіжному житловому будівництву	740
Формалізація	741
Формально-логічний аналіз нормативно-правових баз	741
Форми державного правління	741
Форми державно-управлінської діяльності	741
Формування структури органів державної влади	741
Формула Хартлі	742
Формула Шенона	742
Фракція парламентська	742
Фром Еріх	742
Фукуяма Френсіс	743
Фундація	743
Функції громадянського суспільства	743
Функції влади	743
Функції держави	744
Функції системи державного управління	745
Функціональна структура	745
Функціональна структура державного управління	745
Функціональна структура управління	745
Функціональний ефект системи	745
Функціональний імператив	745
Функція	745
Функція і структура управління	746
Функція мотивації у державному управлінні	746
Функція організації у державному управлінні	746
Функція планування у державному управлінні	747
Функція прийняття рішень у державному управлінні	747
Функція системи	748
Функція управління	748
Футурологія	749
Фуше план	749

Х

Хабар	750
Хаос	750

Хартія європейської безпеки 750
 Хартія основних прав Європейського Союзу 750
 Хартія про особливе партнерство між НАТО та Україною 751
 Хмельницький Богдан Зиновій 751
 Хмельницький Юрій 751
 Холізм 751
 Хрущов Микита Сергійович 751

Ц

Цінності політичні 752
 Централізація 752
 Центральна Рада 752
 Центр стратегічних і міжнародних досліджень 753
 Цивілізація 753

Ч

Чинники впливу на потенційні норми підпорядкування (керованості) 754
 Чинники переходу від індустріального до постіндустріального суспільства 754
 Чинники переходу від традиційного суспільства до індустріального 754
 Чинники прийняття державно-управлінських рішень 754

Ш

Шенгенський договір та угода 756
 Школа людських відносин 756
 Шовінізм 756
 Шокова терапія 756
 Шанхайська організація співробітництва (ШОС) 756
 Штатна одиниця 757
 Штатний розпис 757

Щ

Щербицький Володимир Васильович 758

Ю

ЮНЕСКО (UNESCO) 758
 ЮНІДО 759
 ЮНКТАД (UNCTAD) 759

Я

Якість життя 760
 Якість трудового життя 760
 Якість управління 760
 Якість управління суспільним розвитком 760
 Янукович Віктор Федорович 761
 Ярослав Мудрий 761

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Абрамов В.І.
Антонова О.В.
Артим І.І.
Артюмов І.В.
Астапова Т.А.
Ахламов А.Г.
Бабаєв В.Ю.
Бабінова О.О.
Бадах Ю.Г.
Бакаєв Ю.В.
Бакуменко В.Д.
Балабаєва З.В.
Балдич Н.І.
Безверхнюк Т.М.
Безносенко Д.О.
Безуглий О.В.
Бернад І.А.
Берназюк Я.О.
Білоброва О.Д.
Близнюк В.В.
Бліщук К.М.
Бобровська О.Ю.
Богданович В.Ю.
Бодров В.Г.
Боковікова Ю.В.
Бондаренко В.Д.
Борисевич С.О.
Борухович Г.С.
Босак О.З.
Брайченко О.Д.
Брус Т.М.
Будник М.А.
Булгакова С.О.
Бульба В.Г.
Бунік М.З.
Бурдун В.М.
Бутівченко С.В.
Бутрін О.А.
Валуйський О.О.
Варзар І.М.
Василевська Т.Е.
Васіна А.Ю.

Вашев О.Є.
Ващук О.М.
Величко Л.Ю.
Вировий С.І.
Вікторов В.Г.
Вітер Д.В.
Гаврилова О.О.
Гадзало Г.С.
Галанець В.В.
Гамова Г.І.
Гоблик В.В.
Говіщак В.Є.
Говоруха В.В.
Гогіна Л.М.
Голубчик Г.Д.
Голубь В.В.
Гончаренко М.В.
Гончарук Н.Т.
Горбатенко В.П.
Гошовська В.А.
Григорєць Т.В.
Гриненко А.М.
Гриценко О.Г.
Грицяк І.А.
Грінер О.М.
Громенкова С.В.
Губарєв О.О.
Гук О.І.
Гусєв В.О.
Дармограй Н.М.
Дацюк А.В.
Дзюндзюк В.Б.
Дзяна Г.О.
Дзяний Р.Б.
Дідківська Л.І.
Діуліна В.В.
Довгань Л.А.
Драгомирецька Н.М.
Дрешпак В.М.
Дроб'язко Л.В.
Дрюченко Л.Д.
Дунаєв І.В.

Євдокімов В.О.
Євдокимова В.В.
Єганов В.В.
Єлагін В.П.
Жадан О.В.
Желюк Т.Л.
Жовнірчик Я.Ф.
Забара І.М.
Загайнова Л.І.
Загребельна Л.С.
Заяць А.Є.
Зозуля Л.А.
Іванченко Ю.Г.
Іваницька О.М.
Іжа М.М.
Ілюк Т.М.
Казакевич Г.М.
Казакевич О.М.
Калюжний В.В.
Кальниш Ю.Г.
Каховська О.В.
Кашуба М.В.
Київець О.В.
Кириленко О.П.
Киричук О.С.
Кіресва О.Б.
Кіянка І.Б.
Клименко І.В.
Клімова С.М.
Клімушин П.С.
Князєв В.М.
Когут П.В.
Козинський С.М.
Козлов К.І.
Козуб В.П.
Козюра І.В.
Кокіц О.П.
Колісніченко Н.М.
Коноваленко М.К.
Конотопцев О.С.
Конотопцева Ю.В.
Копитько О.О.

Корж В.П.
Коротич О.Б.
Кравцов О.В.
Кравцова Т.В.
Кравченко В.В.
Кравченко В.О.
Кравченко М.В.
Кравченко С.О.
Крайник О.П.
Крайнік П.І.
Крамарева О.С.
Краснейчук А.О.
Краснощок В.М.
Криворучко О.В.
Криворучко С.А.
Крупник А.С.
Крутий О.М.
Крушельницька Т.П.
Крюков О.І.
Кузнецов А.О.
Кузнецов О.Ф.
Кукарін О.Б.
Кулініч О.В.
Курінна Т.М.
Кустова Н.П.
Куц Ю.О.
Кучер Г.В.
Кучма Д.Я.
Кушнір М.О.
Лагутін В.Д.
Лагутов Ю.Е.
Лазар І.Г.
Лазар Я.І.
Лазор О.Д.
Лазор О.Я.
Латинін М.А.
Левченко О.П.
Лимар А.П.
Лисенко К.В.
Ліпенцев А.В.
Логвін З.І.
Логвінов В.Г.
Лозинська Т.М.
Лола В.В.
Луговенко Н.В.

Лунячек В.Е.
Мажник Н.А.
Макаренко Е.М.
Макогон Ю.В.
Макух Я.Д.
Маленко О.О.
Малик Я.Й.
Малиновська О.А.
Малиновський В.Я.
Маматова Т.В.
Мамонова В.В.
Мамонтова Е.В.
Манойленко О.В.
Мартиненко В.М.
Мартиненко В.Ф.
Марущак В.П.
Марчук Р.П.
Матвійшин Є.Г.
Машкаров Ю.Г.
Медведкін Т.С.
Медведкіна Є.О.
Медвідь А.П.
Меляков А.В.
Мельник А.Ф.
Мельник О.О.
Мельник Ю.В.
Мельтюхова Н.М.
Меркулова Т.В.
Месюк М.П.
Миронова Н.С.
Михненко А.А.
Михненко А.М.
Мілева Т.С.
Молоканова В.М.
Молчанов І.М.
Монастирський Г.Л.
Мордвинцев В.М.
Мороз В.М.
Набока Л.В.
Надолішній П.І.
Назимко П.С.
Науменко Р.А.
Никифоров А.Є.
Нікітін В.В.
Новосад В.П.

Нужний Є.М.
Овдін О.В.
Одінцова Г.С.
Орехова Т.В.
Оржель О.Ю.
Орлов О.В.
Остапенко О.Г.
Остапенко П.В.
Остапова Т.О.
Павлов О.І.
Падафет Ю.Г.
Панфілова Т.О.
Панчук А.М.
Пархоменко-Куцевіл О.І.
Пасемко Г.П.
Пасічник В.М.
Пастухова В.В.
Пахомова Т.І.
Петровський П.М.
Петроє О.М.
Пильтай О.В.
Письменний І.В.
Підбережник Н.П.
Піроженко Н.В.
Піщенко Я.В.
Плотницька І.М.
Подчасова Т.П.
Полуріз В.І.
Польська І.Е.
Попов В.М.
Попов С.А.
Попова І.М.
Попруга В.І.
Пригородова С.А.
Приживара С.В.
Приходченко Л.Л.
Прокопенко Л.Л.
Радченко О.В.
Ралдугін Є.О.
Ратушний С.М.
Рачинський А.П.
Ребкало В.А.
Рейтерович І.В.
Решевець О.В.
Решетніченко А.В.

Рзаєва С.Л.
Римаренко С.Ю.
Римаренко Ю.І.
Різникова Я.О.
Рогова О.Г.
Розпутенко І.В.
Романенко В.А.
Рубан І.А.
Руденко О.М.
Рудік Н.М.
Рудік О.М.
Ручка А.О.
Савостенко Т.О.
Саврас І.З.
Саламатов В.О.
Самофалова Т.О.
Сафронова О.М.
Свірін М.Г.
Селівестров Р.Г.
Серант А.Й.
Сергєєва Л.М.
Сергєєва О.Ю.
Серняк О.І.
Серьогін С.М.
Серов О.В.
Сивоконь В.О.
Ситник Г.П.
Сичова В.В.
Скиба М.В.
Скуратівський В.А.

Соболь Р.Г.
Солових В.П.
Соснін О.В.
Спаська М.О.
Спаський А.С.
Стативка Н.В.
Сторожук Р.П.
Стрельцов В.Ю.
Сурай І.Г.
Сурмін Ю.П.
Тамм А.Є.
Телешун С.О.
Тернопільський Б.Й.
Тимоха Д.А.
Титаренко О.Р.
Ткаченко Л.П.
Тронь В.П.
Трощинський В.П.
Труш О.О.
Ульянченко Ю.О.
Уманців Ю.М.
Усенко Р.А.
Федоренко В.Л.
Федорчак О.В.
Фесенко Н.С.
Фоміцька Н.В.
Хаджинов І.В.
Харченко О.А.
Хміль Т.В.
Хожило І.І.

Цимбалюк В.М.
Чабанова Ю.В.
Чикаренко І.А.
Чикаренко О.О.
Чорна М.В.
Шамраєва В.М.
Шаров Ю.П.
Шевченко Л.Г.
Шевченко С.Г.
Шевчук Б.М.
Шевчук П.І.
Шклярський С.М.
Шкурат І.В.
Шпекторенко І.В.
Шпильова Ю.Б.
Шпильовий І.М.
Штика Л.Г.
Шумляєва І.Д.
Шушпанніков О.М.
Щербаков П.С.
Щербакова Н.В.
Щур Н.О.
Юринець Р.В.
Ягунов Д.В.
Яковлева Ю.О.
Ярош Н.П.
Яскевич А.Й.
Яценко А.Б.

Д о в і д к о в е   в и д а н н я

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ СЛОВНИК

З ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Укладачі :

Сурмін Юрій Петрович, **Бакуменко** Валерій Данилович,
Михненко Анатолій Михайлович

Відповідальний за випуск *В. А. Дон*

Відповідальний редактор *С. М. Шиманська*

Редактори : *М. В. Золотова, В. Г. Шевельова, Л. О. Воронько*

Коректори : *С. Г. Крушельницька, О. В. Должикова*

Технічні редактори : *Н. Ю. Копайгора, Ю. О. Куценко, О. Г. Сальнікова*

Підп. до друку 30.04.2010.

Формат 70 × 100/16. Обл.-вид. арк. 78,67. Ум. друк. арк. 66,62.

Тираж 1000 пр.

Видавництво

Національної академії державного управління

при Президентові України

03057, Київ-57, вул. Ежена Потьє, 20, тел. 456-67-93.

E-mail: vydav@academy.gov.ua

Свідцтво серії ДК № 1561 від 06.11.2003.

Видруковано з оригінал-макета у ТОВ Видавничо-поліграфічний дім “Формат”

01011, Київ, вул. Лєскова, 3